

אוצר מסעות

A Compendium of Jewish Travels

J. D. Eisenstein

New York 1926

אוצר מסעות

קובץ

תיורים של נוסעים יהודים בארץ ישראל
סוריא, מצרים וארצות אחרות

רשימות
עולי רגל לקברי אבות וקדושים

עם מפות, הערות ומפתח

נסדרו ונערכו על־פי כתבי־יד ונוסחאות בהוצאות שונות

מאת

יהודה דוד אייזנשטיין

יוצא לאור על־ידי המחבר
י. ד. אייזנשטיין
57 איסט בראָדוויי, נ. י.

נויאָרק
מרחשון
תרפ״ז

Ozar Massaoth

A COLLECTION

— OF —

ITINERARIES BY JEWISH TRAVELERS

— TO —

PALESTINE, SYRIA, EGYPT

and other countries

PILGRIMAGE

TO HOLY TOMBS AND SEPULCHRES

WITH MAPS, NOTES AND INDEX

Selected and Edited by

J. D. EISENSTEIN

Published by
J. D. EISENSTEIN
57 East Broadway.

New York, 1926.

תוכן המסעות

ראש דבר

ספורי המסעות בספרות ישראל נותנים ענין רב לחוקר ומבקר לדרוש בהם באופנים שונים, הן במקצוע של תולדות הימים והמאורעות שעברו בעתות הללו על מדינות שונות בכלל ועל אחב"י בארצות פזוריהם בפרט, והן במקצוע של מנהגיהם ודרכי חייהם ועסקיהם וסוחריהם בימים ההם. וזולת מה שקריאת ספורי המסעות מרחבת הידיעות בגלילות הארץ, עוד נותנת שעשוע ועונג רוחני והרחבת הלב לכל הרוצה לעסוק בלמוד קל ונעים בזמן הפנאי והשביתה מלמודים קשים וכבדים, או לנוח מעט מעסקיהם הפורכים את הגוף וטורדים את הנפש.

אָמנם עד עתה היו הספורים האלה מפוזרים בספרות ישראל וכמעט נעדרים או נעלמים מעיני הקוראים. וגם אלה המצוים בידיהם היו בדפוס גרוע מלאים שגיאות גסות, מלבד שהספורים בעצמם רובם היו כתובים בלי סגנון נכון ובלי הקפדה על חוקי הלשון, ועירוב פרשיות במוקדם ומאוחר, אשר קלקלו את כוונת הדברים.

ולכן „אוצר מסעות" הזה בא למלאות החסרון ולתקן המעוות. ונקבצו בו כ"ד מסעות שלמים עד סוף המאה הששית מאלף הששי (ה"א תקצ"ט) מלבד נסיעות קצרות שנזכרו בפתיחה לקמן.

ה ו ס פ ה : רשימת הערים לעולי רגל על קברי הקדושים.

פתיחה

[תכלית הנסיעה] בעת חורבן הבית השני, כאשר הגלו בני ישראל מעל אדמתם ונתפזרו לארצות שונות בכל קצוי תבל — מאז עד עתה לא אבדו תקותם לשוב לארצם הקדושה ולחונן את עפרות ציון וירושלים, ולבות שלומי אמוני ישראל יהמו לזכר ימי קדם בעת שהיו עם ולאום מיוחד בארץ האבות, ותשוקה נמרצה התעוררה בקרבם תמיד לדעת שלום אחיהם בכל מקום שהם חונים. ולכן נמצאו כמעט בכל דור ודור אנשים יקרים ומצויינים אשר מרוב אהבתם לעמם ולארץ אבותיהם לא חשו לסכנות הדרך ושמו נפשם בידם ללכת בדרכים עקלקלות ולעבור ימים ונהרות במרחקי תבל כדי להגיע למחוז חפצם: א) לעלות ולהשתחוות בחצרות ה' ולהשתטח על קברות אבותינו הקדושים ולמצוא גם לנפשם קבר בארץ הקדושה. ב) לדרוש בשלום אחיהם המפוזרים בארבע כנפות הארץ, ובפרט למצוא את עקבות עשרת השבטים, להתבונן על מצבם ודרכם ולספר כל אלה לאחב"י. ג) למצוא מקום מנוחה לאחיהם הנאנקים תחת סבל משא פגעי הזמן ומצוקות תבל ותגרת הממשלות הזדונות. ד) למלאות ענין נכבד ושליחות מצוה אשר שמו על שכמם מוסדות צדקה או פקידי הממשלה וכדומה. — מסעות שונות לארצות רחוקות כבר נעשו בזמן המשנה והגמרא כמו התנא רבי עקיבא שהלך לערביא, לגליא, לאפריקא ולכרכי הים (אנגליא). וגם בימי הבינים בזמן הגאונים ז"ל.

[במאה השמינית—ר' יצחק] הנוסע הראשון מבני ישראל שהלך מאירופא לארץ המזרח, כנראה, הוא ר' יצחק שנשלח בשנת 797 במלאכות כבוד ממלך הגרמנים קארל הגדול (Charlemagne) אל הכליף הארון אלרשיד בבגדד. בתחלה נספח אל יתר השלוחים בתור מתורגמן ולאחרונה היה האחד והמיוחד שהביא תשורות ומתנות שי מהכליף אל המלך קארל שקבלוהו ברוב הוד ויקר.

[במאה התשיעית—אלדד הדני] הנוסע הנודע אלדד הדני בן מחלי משבט דן (ערך 880—890), הלך לבשר בשורות ע"ד עשרת השבטים, ועבר ארצות רבות באסיא ואפריקא. הוא היה בן דורו של המדקדק ר׳ יהודה בן עקריש אשר ראהו בעיר תהורט במורוקא ולמד ממנו איזה דברים בידיעת השפה העבריה. והוא אלדד שזכה לתהלה ושבח מאת הגאון מר צמח בסורא, שנשאל עליו מאת אנשי קירואן. וממכתבי ר׳ חסדאי בן שפרוט למלך הכוזרים נראה שאלדד היה גם בספרד. הספור הקטן הזה יחלק לשלשה פרקים המדברים על שבטי ישראל שהגלו מעל אדמתם, ע"ד נהר סמבטיון ובני משה השוכנים מעבר לנהר הזה. ארץ מולדתו תיתה באפריקא המזרחית קרוב לשפת ים סוף והגולף של עדן (Aden) ששם ישבו ארבעת השבטים דן ונפתלי גד ואשר. הוא נסע בפעם הראשונה למצרים ומשם שב לארצו. בסיפור אחר אומר כי בהלכו בים נשברה האניה והים השליך אותו לעם זר ששמו רומרוס או רומרנוס והיה שם איזה זמן עד אשר באו חיל גדול ממקום אחר ונשבה על ידם והביאו אותו למדינת א־צין / (Azanit) ומכרו אותו ליהודי אחד משבט יששכר, ועם היהודי הזה נסע דרך הים ההודי עד קצה המזרחי של הגולף הפרסי, ומשם הלך ביבשה דרך ההרים, ומשם לברבריא וקירואן שבאפריקא הצפונית. ואלה דבריו בסיפורו: וכך היתה יציאתי מעבר לנהרי כוש: נכנסתי אני ויהודי אחד משבט אשר בספינה קטנה לסחור עם אנשים סוחרים שבספינה הגדולה שבאה בים לסחור. ויהי בחצי הלילה וישב ה׳ רוח גדול וחזק מאד ונשברה הספינה, וימן ה׳ לוח אחד מהספינה ותפשתי אותו וגם חברי תפש בלוח והיינו עולים ויורדים בו עד שהשליך אותנו הים אצל אומה אחת ששמה רומרנוס (אחת משבע מלכיות כוש), והם כושיים שחורים בעלי קומה ופראים בלי בגד ושמלה עליהם, כי כבהמות נמשלו ואוכלים בני אדם. וכשבאנו לארצם תפשו אותנו, וראו את חברי בריא ושמן ומעונג וישחטו אותו ויאכלוהו, ואנכי הייתי חולה ודל בשר ויטלו אותי בספינה וישימו אותי בקולר (בית האסורים) עד שאשמן אבריא, והביאו לפני כל מאכלות טובות אסורות ולא אכלתי וטמנתי האכילה, והיו שואלים אם אכלתי ואמרתי כן אכלתי. והייתי עמהם זמן רב עד שהשם יתברך עשה עמי נס שבאו עליהם חיל גדול ממקום אחר ושבו אותם ובזזום והרגום ושבו אותי עמהם. והיו אותם הרשעים עובדי אש ועבודתם קרובה לעבודת המולך, וישבתי עמהם ארבע שנים, ובכל בוקר היו עושים אש גדול ויקדו וישתחוו לו, וביום מיוחד להם מתקבצים אל בקעה גדולה ועושים מעשה ניאוף וזימה. עד שפעם אחת הביאוני למדינת אצין שעל שפת הים ההודי, וימצאני יהודי אחד סוחר משבט יששכר וקנה אותי בשלשים ושנים זהובים וחזר עמי לארצו במקום ששוכנים שם בני שבט יששכר, והם שרוים בהררי תהום (ר"ל בהרים שעל שפת הים) קרוב לארץ מדי ופרס ואין להם עול מלכות וכו׳. ובני זבולון חונים בהררי פארן (Parvata או Parouta) והוראת השמות האלה „הרים". ועי׳ אשכול הכופר להקראי יהודה הדסי א"ב ס׳ וס"א סיפור באופן אחר משונה מזה). אמנם יש לספק הרבה בדברים הפרטים ואפשר שנתוספו אח"כ ע"י המעתיקים ובפרט בנוגע להלכותיו שהן עיקר מגמתו ומגמת המעתיקים להודיען ברבים. אבל לא נכון ג"כ לחשוב כי כל סיפוריו בדוים הם ואפילו בנוגע לעשרת השבטים כי באמת יש קורטא של אמת מעורב בהמון אגדות עם טעיות, ואפשר לומר כי טעה במה שחשב את הכוזרים שהם משבט שמעון וחצי שבט מנשה ולא ידע שהכוזרים הם גרים שנתגיירו בתחלת המאה השמינית (עי׳ ספור אלדד הדני אודות עשרת השבטים ונהר סמבטיון, ונלוה אליו אגרתא דשדר מרנא ורבנא אליקום כרמולי רחמנא נטריה למר שאול ריש גלותא בבגדאד ולחכמי בבל פאריש תקפ"ח).

[במאה העשירית — ר׳ חסדאי בן שפרוט] מכתב ר׳ חסדאי בן יצחק בר עזרא אבן שפרוט (915—970) השר שעמד על יד הכליף באיספניא עבד אלרחים השלישי, אשר שלח אל מלך הכוזרים ושמו יוסף אשר שמעו ושמע מלכותו היהודית בא לאזני ר׳ חסדאי, והוא האמין שהכוזרים הם יהודים שגלו מא"י, ושוכנים בין נהר דאן ונהר וואלגא ומפילים חתיתם על העמים הקרובים להם, המכתב הזה שלח על ידי שני שלוחים יהודים מר שאול ומר יוסף שבאו אז לקורדובא במלאכות מלך הסלבים (Hunns). במכתבו אל מלך היהודים מבקש לדעת אל נכון הקורות מכל הנוגע לארצו וחיי היהודים ודתם. והודיע לו כי הוא רוצה להתישב עמהם ולדור ביניהם. ומצדו צייר לו ממצב אחיו ותהלוכות ארץ מולדתו. ומלך הכוזרים השיב לו תשובה בכתב ידו.

המלך יוסף הנ"ל היה המלך הי"א מהיושבים על כסא המלוכה מזמן עובדיה המלך (אחרי המלך בולאן) המיסד את דת היהודית בכוזריא. בתוך מכתבו יאמר ר' חסדאי, כי שמע ששני יהודים מספרד באו למלך הכוזרים, שם האחד ר' יודא בר מאיר בר נתן איש נבון וסדר וגרסן, ושם השני ר' יוסף הגרים וגם הוא חכם. „אשריהם מה טוב חלקם אשר זכו לראות את יקר תפארת גדולת אדוני המלך ומושב עבדיו ומעמד משרתיו ונחלת ה' נחלתו. ונקל בעיני ה' להפליא גם לי כחסד הגדול הזה ויזכני לראות את הוד אדוני ואת כסא מלכותו ולהקביל פנים בנעימים". אחרי שכותב כי הוא מוסר מכתבו למלך ע"י שני השלוחים הנ"ל, אמר: „הבוחן לבות והחוקר כליות יודע כי לא עשיתי כל זאת לכבודי כ"א לדרוש ולדעת האמת, אם יש מקום שיש ניר וממלכה לגולת ישראל, ואין רודים בהם ולא מושלים עליהם הגוים. ואילו ידעתי כי נכון הדבר, הייתי מואס בכבודי ועוזב ונוטש משפחתי, והייתי הולך מהר אל גבעה בים וביבשה עד בואי אל המקום אשר אדוני המלך חונה שם, לראות גדולתו וכבוד מעלתו" וכו'. ובסוף הוא מודיע לו ג"כ מה ששמע בדור העבר מאלדד הדני שיש ממלכה יהודית במקומות הללו.

המלך ענה לו במכתב המתחיל: שלום רב מן יוסף המלך בן אהרן המלך הגבור אשר לא יבריחוהו חיילים ולא ישיבוהו פני גדודים, הירא את ה' החרד מדברו וכו', אל אהובו חביבו ר' חסדאי בר יצחק בר עזרא, הנחמד אלינו והנכבד עלינו, ישמרהו אלהים וינצרהו: — מודיעים אנו לך שבא אלינו כתבך היקר המעוטר בנועם הלשון ע"י יהודי מארץ נמץ (השם הסלבי של גרמניא) שמו יצחק בן אלעזר, ושמחנו בך וששנו על בינתך וחכמתך וכו' ובקשתך להודיעך אמתת הדברים מן מלכותנו ויחוסנו והאיך נכנסנו בדת ישראל אשר בו האיר האל עינינו והעלה זרועינו ושבר קמינו. ועוד בקשת להודיעך מדת ארצנו והאומות אשר סביבותינו, המשלימים אתנו והנלחמים עמנו וכו', שאלת בכתב מאיזו אומה מאיזו משפחה מאיזה שבט אנחנו? מודיע אני לך שאני מבני יפת מזרע תוגרמה וכו', אני מבני כזר הבן השביעי וכו', הארץ אשר אני יושב עליה לפנים היו יושבים בה ונגתר (שם הבולגרים בשפת ארמיניא), באו אבותינו כזריים ונלחמנו עמהם. ונגתר היו רבים כחול אשר על שפת הים לרוב ולא יכלו לעמוד לפני כזר, ויעזבו את ארצם וברחו, וירדפו אחריהם עד שהשיגום על הנהר ששמו דונא וכו', וירשו כזריים את ארצם עד היום הזה, ואח"כ עברו דורות עד שעמד מלך אחד שמו בולאן, הוא היה איש חכם וירא ה' בוטח ביוצרו בכל לבו ורצה להעביר את הכומרים ואת עובדי ע"ז מן הארץ. ונראה לו מלאך ואמר לו, אי! בולאן ה' שלחני אליך לאמר: בני שמעתי את תחנתך והנה ברכתיך והפריתיך והרביתיך במאד מאד ואקים מלכותך עד אלף דורות ואמסור כל אויביך בידך וכו'. וימל את בשר ערלתו הוא ועבדיו ומשרתיו וכל עמו, וישלח ויביא חכמי ישראל ויפרשו לו את כל המצוות וכו'. אחר הדברים האלה עמד מלך מבני בניו ושמו עובדיה, צדיק וישר. הוא חדש הממלכה והעמיד את הדין כדין וכהלכה, והוא בנה בתי כנסיות ובתי מדרשות וקבץ לרוב מחכמי ישראל, ויתן להם כסף וזהב לרוב, ויפרשו לו ארבעה ועשרים ספרים ומשנה ותלמוד ומחזורות של חזנים וכו'. ואני יוסף בן אהרן הנזכר וכולנו מלך בן מלך וכו' והזכרת באגרתך שאתה מתאוה לראות פני. גם מאד אני כוסף ומתאוה לראות פניך הנעימים ויקר תפארת חכמתך וגדולתך וכו' ושלום רב". — שני המכתבים האלה נדפסו ראשונה בשנת 1577 ע"י ר' יצחק עקריש בספרו „קול מבשר" קושטא הש"ה, באזיל שמ"ט, ובהקדמה לספר הכוזרי. הכתבים האלה נעתקו ללשונות שונות וגם לרוסית.

[במאה הי"א — ר' יהודה הלוי והראב"ע]. המשורר ר' יהודה הלוי (נולד בשנת 1080 בטולידא בספרד ומת אחר שנת 1140 ונקבר בעיר טבריא) בימי הששים לימי חייו (1140) החליט לעזוב את ספרד וירים פעמיו ללכת לירושלים אשר חשקה נפשו לחונן את עפרה, ונסע דרך הים לאלכסנדריא של מצרים ומשם לדמיאטה, ומשם הלך ובא במדבר מצרים, וישם פניו לעלות לירושלים, במקום אשר רוח אלהים שפוכה ולשאוף חיי נשמות באויר ארץ הצבי, אך לא נודע אם הגיע למחוז חפצו, ואמרו שמת בדרך מדמשק לטבריא. אמנם ברור הוא עתה שנקבר בטבריא, כאשר העיד ר' בנימיו הנוסע. ברדתו הים באניה ללכת לא"י שר השיר המתחיל „לך נפשי בטוחה או חרדה, לך משתחוה תמיד ומודה וכו' ומסיים:

...פרי מעי וילד שעשועי ואיך ישכח יהודה את יהודה?
ונקל זאת לנגד אהבתך עד אבוא שעריך בתודה.

ואגור שם ואשכח כי לבבי עלי מזבחך עולה עקודה
ואתן את קבורתי בארצך למען תהיה לי שם לעדה.

(עשרה שערים מספר תחכמוני, הוצאת שאול יוסף קעמפ ח"ב צד 234, פראג 1858).

„אז התעוררנו לנסוע מנוה רבצנו, אל מחוז חפצנו, ולשכון כבוד בארצנו".
(שם, המלחמה, צד 90).

„נסעתי מעמק השדים אל ארץ כשדים". (שם, תוכחת התרנגול, צד 123).

גם הראב"ע (נולד בגרונדה ספרד בשנת 1070 ומת אחר שנת 1138) עבר ארצות אפריקא והלך לארץ ישראל. ומשם הלך לארצות אירופא ויהי באנגליא, אך כנראה שב לא"י וכפי המסורה מת בכבול. — ר' יהודה בן שלמה אלחריזי נולד בספרד וחי שם בסוף המאה הי"ב ובשנת 1205 כשמת הרמב"ם היה חריזי בעיר טולידו וכנראה מת בשנות העשרים למאה הי"ג. כמעט כל ימיו היה הלוך ונסוע בערי ספרד וצרפת וגם בארצות הקדם ולמד לדעת את גדולי ישראל ותכונותיהם, ותוצאות מסעותיו הם בספרו תחכמוני הכולל העתקות מסופרי הערבים ומליצות ושירים שכתב בעצמו. — הרמב"ן ז"ל (נולד בגראנדה ספרד בשנת 1194) עלה לירושלים ביום ט' אלול שנת כ"ז, למצוא מנוחה לנפשו אחרי שהגלה מארצו לרגל הויכוח שהיה לו עם המשומד פולו קריסטיאני לפני המלך ושריו. ובאגרתו ששלח לבנו ר' נחמן כתב שהלך לחצוב לו קבר בחברון, ושם מנוחתו כבוד סמוך למערת המכפלה.

[הנוסעים הנוצרים] אחר שקבלו הרומיים את דת הנוצרית בשנת 325 ע"י הקיסר קונסטנטין החלו אחדים מבעלי האמונה השלטת לעלות לירושלים ולהשתטח על קבר ישו משיחם וקדושיהם. אחד מן הנוסעים ההם היה נוצרי מעיר בורדאה מארץ גליא (צרפת) אשר בקר את ארץ הקדושה בשנת 333, שנתים קודם שנתחנך קבר ישו (Holy Sepulchre) אשר בנה הקיסר קונסטנטין ואמו הילינא. הנוסע הזה רשם את הערים שעבר בהן באיטליא קושטא וסוריא עד בואו לירושלים ויתאר את העיר הקדושה וסביבותיה. הכ"י בלשון רומית נדפס בשנת 1588 ע"י הכומר הצרפתי פיטו. ויש ספר מסעות של בישוף ארקולף (Arculf) שבא ג"כ מגליא ויבקר את הליבנט בערך שנת 680. והיה הנוצרי הראשון שעלה לירושלים אחרי שנוסדה דת מחמד, ובשובו מירושלים בספינה על הים התיכון נשא אותו הרוח לבריטניא והוכרח לירד בעיר איונא (Iona) ונתאכסן אצל הכומר אדמנן ומסר לו דבריו בפרוטרוט והכומר רשם אותם בכתב ומסר הכ"י להמלך אלפריד „החכם" בעיר יורק בערך שנת 701, ונדפס ראשונה בשנת 1619 ובדפוסים אחרים אח"כ. ארקולף היה הראשון להזכיר כי יש עמוד באמצע ירושלים לצפון המקומות הקדושים המציין את טבור הארץ, וראייתו היא כי בא שם בתקופת תמוז מאמצע היום ולא ראה שם צל. הוא מתאר את ירושלים והר ציון והמקומות ביהודה, את הגליל ושמרון ומעיין יעקב בשכם. וגם הערים דמשק צור אלכסנדריא של מצרים והנילוס ועיר קונסטנטינופל. הוא יאמר כי מלך סרצינים מואוויא הראשון (661—680) היה אוהב את הנוצרים והציל מיד היהודים את הסודר שנשא ישו בעת שנצלב, ואומר כי במקום בית המקדש אצל כותל המזרחי בנו הסרציגים בית תפלה מרובע וישימו קורות מקשרים על החורבות הישנות והבית יכיל כשלשת אלפים איש. הסרצינים כבשו את ירושלים בשנת 637 וארקולף היה שם ששים שנה אח"כ. הנוסע הזה מהמאה השביעית מתאר ג"כ קברי האבות והאמהות. הוא ראה את קבר רחל בדרך מירושלים לחברון ויאמר כי למזרחו הוא בית לחם ובקצה הדרך למערבו הוא קבר רחל, שנבנה מאבנים בלי סדר והדר ונראה מחוץ כמו פירמיד. השם „רחל" חקוק באבן אשר הניח יעקב בעצמו על המצבה. בחברון ראה מערת המכפלה אשר שם קברי אברהם יצחק ויעקב וגם אדם הראשון קבור שם. ונגד המנהג הרגיל מונחים רגליהם לצד דרום וראשיהם לצד צפון (ולא ראשיהם למזרח). על כל קבר מונח אבן שיש ומראה האבן כהה אך יותר לבן מהאבנים האחרות. קבר אדם הראשון הוא מצד צפון לא רחוק מהם ואינו נעשה באמנות כמו קברי האבות. וקברי האמהות שרה רבקה ולאה אינם יפים כמו קברי האבות והם קטנים מהם במדתם. גם ראה אשל אברהם בממרא. ביריחו ראה בית רחב הזונה בחומה בלי תקרה והמקום חרוב בלי תושבים.

הנוסע הבישוף ווילִיבאלד (Willibald) כתב מסעותיו בא"י בשנות 721—727, והוא ראה בית הכנסת של יהודים בטבריא. כל אלו הם נוסעים נוצרים קודם ר' בנימין הנוסע מטודילא. ואחריו היה הנוצרי הנוסע מרקו פולו (1254—1324) מויניציא. בשנת 1298 נשבה גם הוא עם עוד שבעת אלפים מאנשי הספינות בויניציא ע"י אנשי הספינות מג'ינוא, כי אז נחלקו הנפות ויניציא ג'ינוא ופיסא לשלש ממשלות חפשיות ונלחמות זו בזו. ואחר שנה תמימה גאלו אותו ונשתחרר בחודש יולי 1299. ובשביה הזאת נרשמו מסעותיו ע"י איש אחר, כי הוא לא כתב מסעותיו בעצמו, כי גנאי היה למלומד בימיו לכתוב בעצמו בדיו על הנייר רק ע"י סופר משרתו. וכן היו נוהגין כל הנוסעים בכל הארצות על שפת הים התיכון, וכן מצינו אצל הנוסעים היהודים כמו ר' פתחיה מריגנשבורג שאיש אחר כתב סיפוריו מפיו. — הספר של פולו נערך ע"י רוסציאנו בשני חלקים בלשון צרפת. החלק הראשון הוא הקדמה לחלק השני. — ויש עוד נוסע נוצרי אשר כדאי הוא לשים לב אליו והוא סיר יוהן מונדוויל (1322—1356) שמזכירו ר"י אברבנאל בהקדמתו לפירוש יחזקאל, אדות קבר הנביא יחזקאל, ומתחלה מביא את ר' בנימין ואומר: תמצא זה בספר המסעות שעשה החכם ר' בנימין שיצא בעיר תודילה ממלכיות נבארה והלך בארצות רחוקות וכתב כל הדברים הרשומים אשר ראה וכו'. והוסיף שם כי ראה ספר אשר כתב פרש אחד גבור ואיש מלחמה מאנגלטירה (אנגליא) והלך ברוב ישוב בני אדם ויספר ענין קבורת יחזקאל וכניסתו, ומסכים לדברי ר' בנימין. ושם האיש מושיו ג'ואן די מונדרבילאי וכו'. אמנם בספר המסעות של מונדוויל אשר לפנינו אינו מזכיר דבר אדות יחזקאל הנביא, אבל בהיותו במצרים כותב אדות הגרנות של יוסף שקבץ לתוכן תבואות בשנות השובע כדי לכלכל את הארצות בשנות הרעב. אך הוא טעה לחשוב את הפירמידין לגרנות, וכן טעו בזה איזה נוסעים יהודים. הספר הכולל רוב מסעות הנוצרים בא"י הוא של טומאס רייט (Thomas Wright : Early Travels in Palestine, London, 1848) והוא מביא ג"כ העתקה בלשון אנגלית ממסעות ר' בנימין, ואומר כי מספור מסעותיו ניכר שהיה לו שכל הישר ודבריו יותר נאמנים מהנוסעים הנוצרים שהיו באותו הזמן.

[המאה הי"ב — מסעות ר' בנימין]. היהודי הראשון שנודע לנו שכתב מסעותיו בספר הוא ר' בנימין מטולטילה (טודילא), ויש ערך גדול מאד לספריו. שני לו הוא סבוב העולם לר' פתחיה מריגנשפורק שנכתב ע"י ר' יהודה החסיד. ובזמנם היה גם הנוסע ר' יעקב ב"ר נתנאל הכהן שכתב ספר מסעות. ספרי המסעות האלה מועתקים בשלמות באוצר הזה עם מבוא לכל אחד, ואין צורך להאריך עליהם בהקדמה זו.

[במאה הי"ג] במאה השלש עשרה נודע ספור מסעות של ר' שמואל ב"ר שמשון בשם „מסע דפליסטיני" ונעתק פה במלואו. — קרוב לאותו הזמן שלח ר' יחיאל מפאריש את שליחו ר' יעקב לא"י, והוא כתב ספר „אלה המסעות" גם הביא עמו „אלה סימני" הקברות. ספרו „אלה המסעות" נדפס פה בשלמות.

[במאה הי"ד] ר' אישתורי בן משה הַפרחי נולד בעיר פלוראנצה ספרד בערך שנת 1282 ומת בא"י בערך שנת 1357. הוא היה הראשון בין חוקרי קדמוניות בא"י. בשנת 1312 הלך למסעותיו בא"י דרך מצרים. וחכמי העיר קהירא ובראשם הנגיד ר' שמואל נכד הרמב"ם הוקירו אותו ויכבדוהו, ויבקשוהו להאחז בעירם ולא נעתר להם, ואחר שהתעכב שם זמן קצר נסע לירושלים. ומיד בבואו שם החל לעסוק בחקירת תכונת הארץ וכתב ספרו היקר „כפתור ופרח". חכמי עיר ירושלם הכירוהו לטוב ויקצבו לו הספקה למחיתו מקופת הקהל, אך בהיות אז מחלוקת בין מתנגדי הרמב"ם ומצדיקיו החליט לעזוב את העיר לפני מלאת לו שנה לשבתו ולהאחז בישוב קטן „בית שאן" אצל ירושלים, למען יוכל לשבת במנוחה לעסוק עבודתו הספרותית. שבע שנים הקדיש לחקירותיו, שתי שנים בתיור ארץ הגליל וחמש שנים בתיור ובקור חלקי הארץ שקורא ארצות השבטים. ובפרק י"א כתב וז"ל: וזה החיפוש חביב אצלי מחיפוש מקומות הכוכבים ברקיע, הכוכבים עוברים עלינו תמיד ומעטים המכירים אותם, כן ג"כ עיירות ידועות בא"י ובני אדם עוברים ושבים עולים ויורדים ולא ידעו דבר מזה. ע"כ באתי אני הדל והשפל לספר לאחי ועמי מה שמצאתי בזה המבוקש. הן

הייתי כשתי שנים בגליל דורש וחוקר, ועוד חמש שנים בשאר ארצות השבטים, לא מנעתי עצמי שעה אחת מרגל את הארץ, ברוך העוזר" עכ"ל. הספר כו"פ נדפס ראשונה בויניציאה בשנות 1545—1548, ושנית ע"י עדעלמאן בברלין, ושלישית ע"י לונץ בירושלים 1897—1898.

ר' יצחק ב"ר יוסף חילו כתב ספרו על מסעותיו בשם „שבילי דירושלם" בשנת 1333 ונדפס פה במלואו.

[במאה הט"ו] כתב מסע לר' יצחק ן' אלפרא, מעיר מלקא (Malaga) משנת קע"א (1411) ששלח לר' שמעון דאראן (תשב"ץ) נדפס פה במלואו. גם מכתב ר' אליהו-מעיר פירארא שכתב מנסיעתו לירושלם לבני משפחתו באיטליא בשנת 1435 נדפס באוצר הזה בקיצור דברים מעטים שאין להם יחס למסעותיו.

מר דניאל כתב מה ששמע מפי אזרח אחד קאנדיאטי, איש מאי קנדיא=קריטי, שנסע לא"י בשנת רל"ג (1473). מתחיל משכם ומונה הערים שעבר בהן: צפורי, טבריא, מירון, עלמא, כפר נאבי, הר הכרמל. ופתאום מסיים ואומר „מטה אהרן בבית הכנסת ממשה רחוק ממצרים (קאהירא) כמו ששה מילין כשתעבור הנילוס". ואין בכל דבריו שום ערך לא לעניני תולדות הימים ולא לעניני הספרות של הנסיעות. הכתב נמצא בכ"י די רוסי 402 ונעתק ע"י פקיד בית אוצר הספרים בפארמא הנוצרי פירו. ההעתקה נמסרה ע"י שטיינשניידר אל לונץ והדפיסה בירושלם ח"א 220—222.

מכתב מסע מר' משולם ב"ר תנחום מוואלטורה שכתב בשנת 1481. ושלשה מכתבי מסע מר' עובדיה מברטנורא משנת 1488, ומכתב מסע מחכם ויניציאני אלמוני בשנת 1495 נדפסו במלואם באוצר הזה.

[במאה הט"ו] מכתב מר' יצחק ב"ר מאיר לטיף כשהגיע לירושלם, והוא מדמה את ירושלם הבנויה כעיר גדולה ומהוללה ומדתה גדולה פעמים כעיר אנקונא באיטליא. ונראה מזה כי היה איטליאני. הוא רושם איזה הגדות ששמע אודות בית המקדש ומדרש שלמה ומה ששמע שם אדות עשרת השבטים, וחותם שמו „יצחק משרתכם בכ"ר מאיר לטיף יום וא"ו בנחץ פ' והיה כי תבואו אל הארץ". זמנו בערך ה"א ר"ע (1510). נדפס מכ"י אשר בפארמא באוצר טוב של ברלינר והופמאן בשנות תרל"ז—תרל"ח, וע"י לונץ בספר המעמר ח"ג 175—182.

מסעות בארץ ישראל מרב גדול מאיטליא שלא נודע שמו, ונסע בשנות 1522—1525, ובאותו הזמן נסע הנוסע המפורסם דוד ראובני מכבו" או חבור לרומא לראות האפיפיור בשנות 1522—1525. ספור מסעות הראשון במלואו וקיצור מספור השני נדפסו באוצר הזה.

אגרת מאת אלמוני משנת 1537, ונראה שהיה שד"ר אשכנזי מחברון, רשם קברי נביאים וצדיקים בא"י ובחו"ל. וספרו נערך ע"י ר' אורי ב"ר שמעון מבילא (de Biel) באיטליא, בשנת שכ"ד בצפת בשם „יחוס האבות" ונדפס עם תרגום רומי ע"י הוטינגר הירדלברג 1569, ועוד שם בשנת 1662. האגרת הזאת עם תרגום יהודית נדפסה בשנת תרט"ו בווילנא, וכרמולי הדפיסם בתרגום צרפתי בספרו Intineraire גם נדפס בעברית בהמעמר של לונץ ח"ג 209—223.

ר' גרשום ב"ר אשר איש שקרמילא כתב ספרו „יחוס הצדיקים" אחרי שובו משוט בארץ הקדושה ומהתהלך בה. הספר הזה המדבר ביחוד על קברי אבותינו שם בתוספות מאמרים מדברי חז"ל אודות הנפטרים והרבה תפלות ובקשות שראויות להתפלל על כל קבר וקבר. נדפס ראשונה בעיר מנטובה שכ"א, ופעם שנית בויניציא בשנת שנ"ט (1599). ושליחי דלי ציון ועניי ירושלם חברו, אגרת מספרת יחוסתא דצדיקי דארעא דישראל" והסתירו תחת לשונם את מקורו הראשון, נדפס ג"כ בשם זה בספר דרך הישר ב„אגרת הקדש" אמשטרדם תק"ט (1749). כרמולי העתיק את הספר לצרפתית בספרו הנ"ל.

מכתב מסע מר' אליהו מפיסרו בשנות 1563—1564 נדפס פה.

[במאה הי"ז] ספור מסע של איש קדוש מאשכנז שכתב על הארצות והמקומות שעבר עד בואו לא"י. עם מכתב מר' מרדכי בר' ישעיה ליטש מעיר רויסטיץ במורביא הנכתב ליל ד' ט"ו שבט שנת שוב"ן באמשטרדם (שע"א—1616) בשם „תוצאות ארץ ישראל" נדפס באמשטרדם בשנת ת"ט (1649).

וגם בל"א שם באותה השנה. — מכתב מסע מרבנו ישעיה הורוויץ בעל השל"ה ז"ל שכתב מצפת לבני משפחתו בשנת שפ"ב (1622). — מסעות ר׳ גרשון ב"ר אליעזר הלוי „באגרות הקדש" משנת שפ"ד—שצ"א (1624—1631) ונודע ג"כ בשם „גלילות ארץ ישראל" בל"א, נדפס פה. — ר׳ משה ב"ר נפתלי הירש פוריית הנקרא פרעגער הדפיס ספרו „דרכי ציון" (חמ"ד) ונראה שנדפס בפראג או בפפד"מ בשנת ת"י (1650). הוא מורה דרך עם ציורים לנוסע מכל ארץ עד בואו לא"י.

גם שלשה כתבי מסעות מבני מקרא הם הקראים ממדינת קרים רוסיא לא"י, הנוסעים הם בכר דוד יעמש"ל בשנות 1641—1642, משה בכר אליהו הלוי בשנות 1654—1655, בנימין בכר אליהו בשנות 1785—1786. נדפסו כלם באוצר הזה.

[במאה הי"ח] הקראי האחרון הנ"ל נחשב ג"כ למאה הזאת. — ר׳ גדליה מעיר סמיאטיטש מפלך גראדנא בפולין, היה אחד מתלמידי ר׳ יהודה החסיד משעדליץ מארץ ההיא, ושניהם יצאו מארצם בראשית שנת ת"ס (1700) עם נשיהם ובני ביתם דרך אונגריא ואשכנז לארץ ישראל. ונלוו עמהם יהודים רבים הקרובים למדינתם, והגיעו לשערי ירושלם בר"ח חשון תס"א אחרי תלאות רבות ועינויים קשים מעמל הדרך, וחצים מתו בטרם באו למחוז חפצם. גם מנהיגם ר׳ יהודה החסיד נפל למשכב ומת באותו השבוע שדרכה כף רגלו על אדמת הקדש. ומחוסר פרנסה הוכרחו לשלוח את ר׳ גדליה לחו"ל כדי לעורר את בני ארצם לסמוך בידם, ויצא בשליחות מצוה זו בשנת תס"ו (1706). ובעברו מעיר לעיר הפצירו בו לכתוב ולהודיע את כל פרטי חייהם וצרכיהם של יהודי א"י, והוא כתב ספרו הקטן שקרא „שאלו שלום ירושלם" והסכים על ספרו הרב ר׳ יחיאל מיכל מק"ק ברלין ביום ג׳ אדר תע"ו „כדי למלאות רצון המתאווים תאוה לדעת מהות עה"ק מוצאה ומבואה כי רצו אבניה ועפרה יחוננו". הספר נדפס בברלין בשנת תע"ו (1710) בפורמט קטן ומכיל ט"ו דפים. ונדפס מחדש במאסף „רשומות" כרך א׳ הוצאת מוריה תל-אביב א"י (תרע"ד). בספרו זה מודיע ר׳ גדליה אדות בנין ביהכ"נ בחורבת ר׳ יהודה החסיד שלא ברשות הממשלה, והוכרחו לתת שוחד רב לשרי הממשלה בכל שנה ושנה, כי אמרו לסתור אותו. והם היו מתפרנסים בדוחק רב בעשיית יין ושאר משא ומתן. וכותב בפרטות עניני המאכלים ומקחיהם, ומתאר בניני ירושלים ומקומות הקדושים וקברות הצדיקים, ואיזה מנהגים ותכונת הארץ, ובפרט מירושלים וחברון. ומעשיות ששמע אדות שתי הערים הקדושות האלה וגזרות שגזרו על היהודים. ובסוף קונטרסו יאמר: מי שנדבה רוחו לעלות לא"י יזהר שלא יעלה עם בנים כלל, ולא יעלה בלא ממון כלל, כי אלו שניהם נמצאו בנו ולא נתקיימו בידינו. ושמעתי כי יש חרם קדמונים שאיש ואשתו העולים לא"י צריך שיהיה להם לא פחות מחמש מאות אריות (מטבעות) מלבד הוצאות הדרך וכו׳. ומי שהוא עשיר גדול אז טוב לדידיה ומטיב לאחרים שיוכל לפרנסם ויזכה לשתי שלחנות, כי בפה אין שום עסק רק ללמוד כל היום ולילך לביהכ"נ". עכ"ל.

ר׳ משה חגיז הנודע בשם המני"ח אחר מחכמי ירושלים (נולד בירושלם בשנת 1671 ומת בצפת אחר שנת 1750) היה שד"ר באיטליא ואח"כ באמשטרדם וכתב ספר „פרשת אלה מסעי" על מעלת א"י וחיבת אה"ק, נדפס בשנת תצ"ג (1733), אך אינו כולל איזה ממסעותיו, ונקרא פרשת אלה מסעי ע"ש הפרישה שבתורה שנאמר ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם, ומיסודו של ר׳ משה הדרשן למד רש"י ז"ל למה נכתבו המסעות? כדי להודיע חסדיו של מקום וכו׳ והוא על דרך שאמרו שכתבו מגלת תענית להיותם מחבבים את הצרות, וכן עברו עליו תלאות צרות רבות ורעות, ומשנת תנ"ד (1694) נתגרש מהסתפח בנחלת ה׳ וכמה רדיפות ויסורין סבל ומכולם הצילו ה׳, ולכן חובה עליו לגלות ולהודיע לרבים חסדי ה׳ כי לא תמנו חסדיו ולא כלו רחמי ה׳ מעליו... ובה׳ ישים מבטחו כי יגמור בעדו לטובה.

נעלה הוא בפרט ספר „מעגל טוב" רשמי מסע של הרב חיד"א (אזולאי) בשנת 1753—1758 שנדפס פה בחסרון דברים קלי ערך שאין להם יחס למסעותיו.

ר׳ יוסף סופר מצפת כתב ספר „עדות ביהוסף" ובו אסף הנסים והנפלאות שעשה הקב"ה עם היהודים בא"י בשנת תקכ"ב (1762) עם ידיעות קטנות ממסעותיו (חמ"ד, זאלקווא? תקנ"ח). הספר מכיל רק שמונה דפים קטנים, וכותב שם בעין אגרת וז"ל: „כשהייתי עדיין בסטמבול על הספינה

ורציתי לילך מכאן לא"י כתבתי לכם אגרת שלום ע"י אחד שנתרחש לי וכמה נסים ונפלאות עשה עמי הש"י מסטמבול על הים הגדול עד שבאתי לכאן לא"י וכו׳. ויום אחד היה רעש ארץ גדול תחת הים וכו׳ וזה היה ליל ג׳ ט׳ ימים בחדש מרחשון, ובספינה לערך שני אלפים נפשות חוץ מחובלי הים ויהודים אנשים ונשים וכו׳. מקצתם מן היהודים היו רוצים לילך לירושלם ומקצתם רצו לילך לצפת וכו׳. והיה צריך לבוא בתחלה לעיר צידון, ולא היו יכולין מפני הרעש בים. ותרץ הספינה מעצמה למקום אחד ושמו ברותא (ביירוט) יום ד׳ עשרה ימים לחדש מרחשון יום אחד אחר הרעש ורעידת הארץ, ויצאנו מן הספינה למקום ההוא, ושמענו בשורה רעה שבאותו הלילה ויום ג׳ ט׳ לחדש מרחשון שהיה רעש בים היה ג"כ רעש הארץ בצפת ונפלו כל הבתים ונחרבה כל העיר ונהרגו לערך מאה ועשרים נפשות יהודים. והמקום של הישמעאלים והערלים ג"כ נחרב עד היסוד ונהרגו אצלם לערך שני אלפים נפשות" וכו׳. — הלאה מספר מקברים שראה, ובהר אחר קבר נח ושם בנו במערה אחת, גם ראה קבר שמשון הגבור והוא גדול מאד, ועוד כמה קברים, ומעורבים אצלו הדברים מאד. ומספר כי בעת שהיתה המגפה בארץ באו כלם למקומות אחרים והוא הלך עם אשתו ובנו לצידון וישב שם מחדש אייר עד חשון תקכ"א. וצידון הוא מקום טוב מאד ויש שם מיני פירות לרוב ולימונים הרבה בעד פארא אחת, וגם אתרוגים ולולבים הרבה. ומצידון יבואו הלולבים ואתרוגים לירושלם ולשאר מקומות. ואצל צידון סמוך לעיר ראה קבר של זבולון בן יעקב ויש שם בנין גדול של חומה יפה מאד, ולמעלה כיפה גדולה וזבולון מונח בארמון ארכו שש אמות ורחבו שש אמות. ובאים יהודים מרחוק ומתפללים שם תפלות ובקשות ויושבים שם שבעה ימים ועושים סעודות ואוכלים ושותים ושמחים בתוף וכנור ובכלי זמר. וצידון היא ספק א"י. הלך על צד הים מצידון עד שבא לעיר עכו, והלך משם עם גמלים כשעה ותצי למקום אחד שנקרא יוסיף והוא קרוב לפקיעין והוא א"י, וישב שם עד ר"ה תקכ"ב ותקן שם כמה ס"ת (כי היה סופר). ויש שם מקום בסמוך ושמו ארכי ושם קבור חושי הארכי.

ר׳ שמחה ב"ר יהושע מ"מ מזלאזין כתב ספרו „אהבת ציון" או ספור מארץ הגליל (המ"ד, הוראדנא? תקכ"ד — 1774). נדפס פה בחסרון הדברים אשר לקח המחבר מהנוסע הקראי (עי׳ המבוא לספרו באוצר הזה).

ונעלה הוא מאד ספור המסעות של ר׳ שמואל רומאנילי איש מנטובא בספרו „משא בערב" תרמ"ב— תר"ן=1786—1790. נסיעתו לא היתה לא"י כ"א מגיבראלטר למורוקא ונכתב בלשון צח ונמרץ. נדפס בברלין תקנ"ב=1792, ווין 1834, ועוד הוצאות אחרות. נדפס פה בחסרון איזה דברים קטנים כמבואר במבוא לספרו באוצר זה.

ספר „מסעות הים" נסיעות אדמו"ר ר׳ נחמן מבראסלאוו, ווארשא, תר"ד, יאזעפוף תר"ו.

[במאה הי"ט] ר׳ חיים ב"ר דוב בער הלוי הורוויץ המיחס את עצמו למשפחת השל"ה נסע עם בני ביתו מעיר קרעמניץ ביום י"ז סיון שנת תקע"ז (1817) דרך מדינת וואלאכיא והגיע בי"ז תמוז לעיר גאלאץ אשר על נהר טונא. „משם הפלגנו בספינה ובאנו לקונסטנטינופול הנקראת סטאמבול בשבת קדש עת מנחה ו׳ מנחם, והפלגנו בספינה ובאנו בערב ר"ת אלול סמוך לעכו ולא נכנסנו לנמל עד שהחשכה. ויהי ממחרת ביום א׳ דר"ת אלול שנת ג"ר אנכ"י באר"ק באנו לתוך עכו בהלל ותודות לה׳ על הנסים ועל הנפלאות שעשה עמנו בין בים ובין ביבשה. והביאנו בשלום לארצנו הקדושה. והלכנו לעיה"ק צפת ת"ו ושם קבעתי דירתי. וכבר היו שם אדוני אבי מורי ז"ל עם ב"ב שבאו לשם כשנתים טרם בואי. ובשנת תקפ"ו (1826) סי׳ בונה ירושל"ם ה׳, אוה למושב לי בציון, ובחמלת ה׳ זכני עם ב"ב לשכון בהר ציון זה ת"ו מאז ועד עתה שנת יאמר נ"א ישרא"ל כי לעולם חסדו (תקצ"ה= 1834). ומאת ה׳ היתה זאת שנכנס חמודא דא"י בלבאי לבא במגלת ספר כתוב לבאר פרטי ערי הקדש וכפרים ושכנת כל הקברים וכו׳, הן מה שזיכני השי"ת וראיתי עין בעין והן מה שיגעתי ומצאת ת"ל בספרים וכו׳ אשר עמלו לסובב נתיבותיה ולהשתטח בקברותיה". והוא ספר „חבת ירושלם" שנדפס ראשונה בירושלם תר"ד, קעניגסברג תרי"ח, ווילנא תרל"ה.

ר׳ מנחם מנדיל ב"ר אהרן מקאמניץ (פודולסקי) התעורר לנסוע לא"י לקיים נדרו שנדר בעת המגפה שהיתה בעירו לאמר: „כאשר יצילנו ה׳ מן המות הזה אלך להתפלל על קברות אבותינו הקדושים

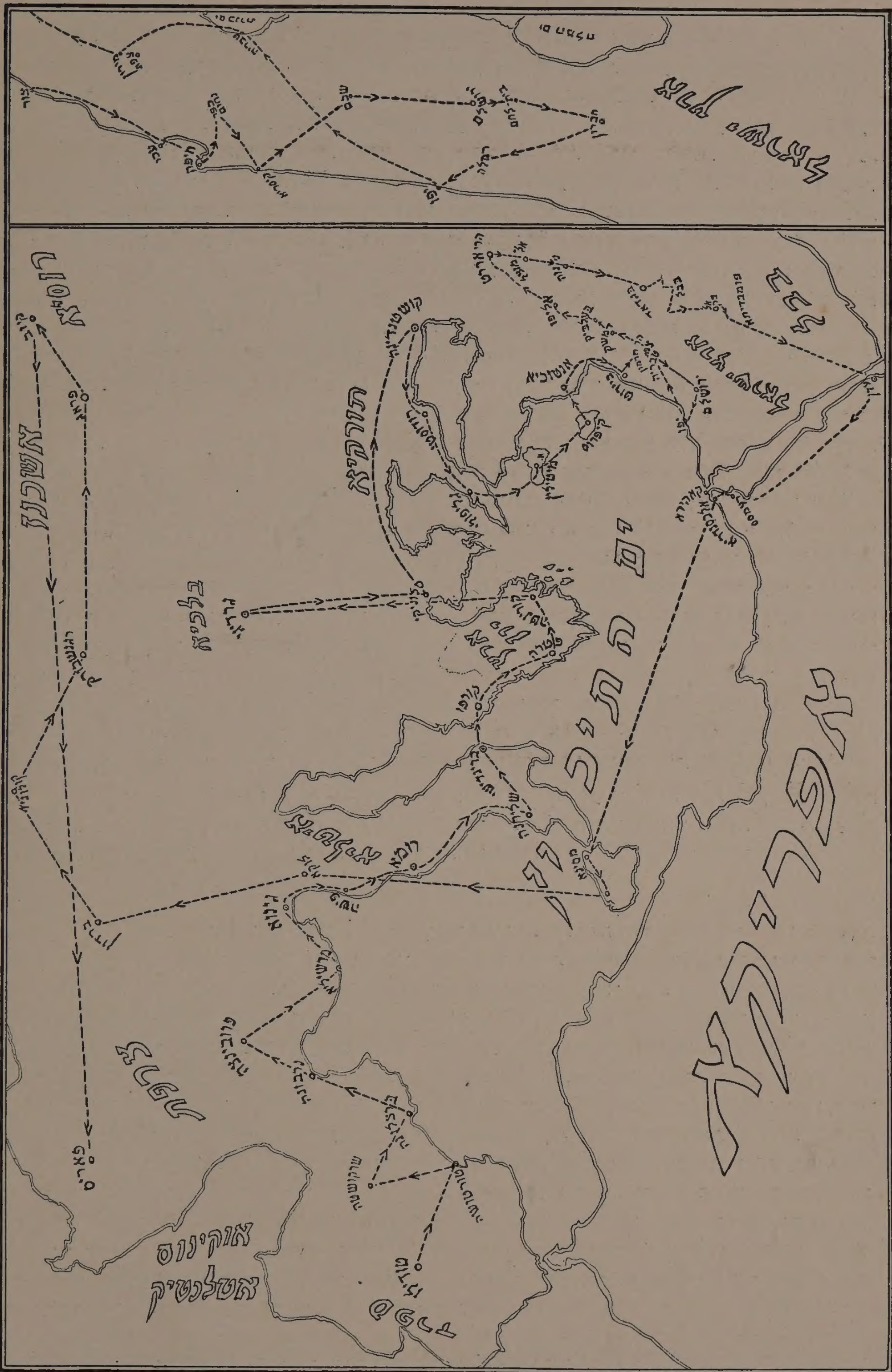
ולהתענג באוירה הטהור ולקבוע עמלי על התורה והעבודה". ונסע עם אשתו מרת ציפה וכל אנשי ביתו בערב ר"ח תמוז תקצ"ג (1833) ובא לאדיסא אחרי משך ארבעה שבועות, ונסע משם בעשרה לחדש מנחם אב ואחר שלשת ימים בא לקונסטנטינופל, ושכר האניה היה ששה אדומים בעד כל נפש ובעד ילדים פחות מי"ב שנה חצי המחיר. מלבד צרכי אכילה שקנה כל אחד לעצמו. והתעכב בקונסטנטינופל תשעה ימים ונסע בספינה ההיא לעיר חיפא בא"י והגיע שם בר"ח אלול. וביום ג' אלול נסע בשיירא לצפת ובא שם בשלום ביום ו' אלול. — הוא מספר את כל התלאה שעברה על יושבי צפת וטבריא כשעמדו עליהם הבוזזים והשודדים בשמונה לחדש סיון בשנת תקצ"ד ונמשכה הביזה והשממון לג' ימים. וזה היה בזמן ר' ישראל מחבר ס' תקלין חדתין וס' פאת השלחן שהיה נשיא להפרושים בא"י שלשים שנה (נפטר שם ט' סיון תקצ"ט), והיה מתלמידי הגאון ר' אליהו מווילנא. הבוזזים עשו שמות גם בבתי הכנסיות וקרעו הס"ת לקרעים ובתוכם גם ס"ת של ר' יצחק אבוהב, ועשו מהיריעות מנעלים וסינר של נפחים. ובשנת תקצ"ה היתה מגפה בירושלם ובצפת ומתו רבים מהעם וגם בנו מת בחדש כסלו „וזכה להקבר בא"י". בר"ח אדר ראשון הלך לירושלים והתפלל אצל כותל מערבי ועל קברי הצדיקים. גם היה בחברון ושכם וצידון ושב לצפת והיה שם בעת הרעש בכ"ד טבת שנת תקצ"ז. ואחר החורבן והשממון שנעשה בארץ נותר ערום ועריה בלא לבוש ובלא טלית ותפילין ולא יכול להתפרנס שם גם בדוחק. ור' ישראל הנ"ל נתן בידו אגרת להתיר לו לשוב לחו"ל. ונסע משם קודם ר"ה עם עוד יהודים ולקח עמו שופר לתקוע על הספינה בר"ה ועשה סוכה לחג הסוכות בראש הספינה. וחזר בדרך שבא לאדיסא, ומשם לביתו — הוא קרא ספור נסיעותיו בשם „קורות העתים לישורון בארץ ישראל" (ווילנא, ת"ר=1840) ונעתק לל"א (ווארשא 1841). ומחלק את ספרו לשנים, וחלק השני נקרא „עלית הארץ" שהוא עיקר ספור נסיעתו, אבל אין בו שום חידוש חוץ מה ששייך לקורות העיר צפת. וכולל בספרו מעלות הארץ ופירותיה והמטבעות וקצת לשון ערבית גם איזה מנהגים. ממנהגי הספרדים ראוי להזכיר כי הנשים בימי טוהר כוחלות עיניהן וצובעות הצפרנים בצבע אדום, וראשיהן מקושט במצנפת (קאפעלוש) „כנשי השרים במדינתנו" עם חתיכות גאזע על מצחה או טס של כסף או זהב מצויר גן עיר. והן יושבות תמיד פנימה. ומנהג האנשים לישא תמיד בידם חרוז של קאראלין (Corals) שחורים כמנין ק"ל כנגד ק"ל פעמים אליהו, ותמיד ממשמשין אותם ומגלגלים תוך ידם. ונושאים על ידיהם טבעות עם אבנים טובות ושמם חקוק עליהם פתוחי חותם. — קשה להבין מאין לקחו המנהג הזה לשאת חרוז קאראלין שחורים במספר ולמשמש אותם ולמנותם שהוא כעין מנהג נשי הקטוליקים.

ביותר הצטיינו במאה הזאת הנוסעים הנודעים ד"ר לזר לעווי רופא ומתורגמן להשר משה מונטיפיורי ולאשתו בנסיעותיהם לארצות הקדם, וגם נסיעת יהודית מונטיפיורי ואישה שכתבה בעצמה בשנות 1838—1839, וספורי מסעותיהם מובאים באוצר מסעות זה.

* * *

עוד נשארו מסעות שונות משנת ת"ר ואילך עד קרוב לסוף המאה השביעית לאלף הששי למספרנו, ובמשך הזמן הזה נכללו מסעות בנימין השני, ספרי אבן ספיר, ספורי פראנקעל, טשארני ועוד, אשר יבואו אי"ה בחלק שני „מאוצר מסעות" בפעם אחרת. בסוף החלק השני יבוא גם ספור מסעותי בתיור שעשיתי במשך שלשה חדשים אדר ניסן ואייר משנה זו (תרפ"ו) בספינה „מוריטניא" שעזבה נויארק ביום 16 פברואר 1926 ועברה דרך מאדיירא, גיבראלטר, אלג'יר, ווילפראנש (מונאקו), נאפאלי, אתונא, אלכסנדריא. ובקרתי את כל המקומות האלה. בעיר אלכסנדריא עזבתי את הספינה מוריטניא, ותיירתי את מצרים ובפרט העיר קאהירא וראיתי את הפירמידים והספינקס ודברים עתיקים עם ארון הזהב של תות-ענך-אמון במוזיאום שם. מקאהירא עברתי במסלת הברזל דרך המדבר ובאתי לירושלים עשרה ימים קודם הפסח וחגתי שם את חג המצות וראיתי כל המקומות בירושלם, חברון, יריחו וים המלח והירדן, שכם, טבריא, צפת, מירון, כפר נחום, חיפא, יפו, תל-אביב והרבה מן הקולוניות והקבוצות. חזרתי לאלכסנדריא ופלגתי בספינה לאיטליא ובקרתי הערים ברינדיזי וויניציא ורומא והייתי בהוואטיקאן. ומשם באתי לפארים והייתי בלונדון בימי מהומת השביתה של הפועלים שם. ושבתי בספינה „לויתן" מסויטהמפטן לנויארק ובאתי ביום 17 מאי. בדרך מסעותי צלמתי יותר ממאה תמונות של מקומות חשובים. מהם יבואו בספר האוצר הזה.

המחבר.

מפת הארצות שעבר בהן הנוסע ר׳ בנימין ולרוב גם הנוסעים שבאו אחריו.

ספר
מסעות ר׳ בנימין מטודילא

ד״א תתקכ״ה — ל״ג = 1173 — 1165.

מבוא

איכות הספר: ספורי המסעות של ר׳ בנימין ב״ר יונה מטודילא כולל מסעותיו בשלשת חלקי העולם אירופא אסיא ואפריקא, דרך פרנציא, איטליא, יון ארכיפלגוס, סוריא, ארץ ישראל, ארצות הכליפות בבל ופרס. ומשם שב לארצו דרך הודו, ערב ,מצרים, וסיציליא. הוא כתב ורשם בעצמו בספר כל מה שראה או שמע מאנשי אמת בעברו בארצות האלה. ובכל עיר ומדינה שהיה בה שם עיניו ולבו לדעת את תכונת וסגולת הארץ ויושביה, מסחריהם והמלאכות שהיו עוסקים בהן, ובפרט בנוגע לחיי היהודים. גם הודיע ידיעות מדויקות ביחס הפוליטיקא של העמים שעבר דרך ארצם, וביחוד אדות זכיות היהודים שמה. ועוד מאורעות ומעשים שיש להם חשיבות בתולדות הימים בגלילות הללו. ולכן אף כי ספרו קטן בכמות הוא גדול באיכות במה שמגלה פני הלוט של ההיסטוריא הקדומה בימי הבינים לפני שמונה מאות שנה. — ר׳ בנימין היה האירופאי הראשון המזכיר את המסחר עם הודו וארץ צין (חינא). ובדרך כלל נוכל לאמר כי חותם האמת טבוע בספרו, אף כי לפעמים הוא מספר אגדות העם שקשה להאמין בהן והוא בעצמו מסתפק במציאותן. אבל אם נערוך ספורי מסעותיו נגד ספרי המסעות שכתבו הנוצרים קרוב לאותו הזמן במאה הי״ב נראה ונוכח כי יתר שאת לר׳ בנימין על כולם בסגנון לשונו ודקדוקיו וחפצו להגיד האמת. אמנם כן, כבר הכירו חוקרי העתים ודורשי התולדות את ערכו הרם, ונעשה ספרו לכלי חפץ בידם והשתמשו בו בכל עת לצורך ידיעתם. ולתכלית זאת נעתק ספר מסעות ר׳ בנימין כמעט לכל הלשונות של העמים הנאורים.

זמן מסעותיו: זמן מסעות ר׳ בנימין אפשר לצמצם ולהגביל בין שנות 1165 — 1178. וזה מוכח מתוך ספרו, כי היה ברומא בזמן האפיפיור אלכסנדר השלישי, והאפיפיור הזה היה גולה מרומא עד יום 23 נובימבר 1165, והוכרח לעזוב את רומא שנית בשנת 1167, וא״כ היה שם בין השנים האלה. ר׳ בנימין היה בציקיליא באסיא הקטנה קרוב לשנת 1161. כי מדבר ממושל טוריש (Tores) השני בעל ההרים מלך ארמיניא שמת בשנת 1167. ר׳ בנימין מספר אדות העיר מוצל (מוסול) ואומר כי ר׳ יוסף המכונה בורהאן אל־פלך היה חוזה (איצטגגין) למלך זיף אלדין אחיו של ניר אלדין מלך דמשק. והנה נודע כי זיף אלדין גהאזי מת בשנת 1149. ומזה רצה החכם לברכט להחליט, כי ר׳ בנימין עשה את מסעותיו בשנות 1140 — 1150. אבל הקושי מתיישב בהגהה קטנה אם נקרא תחת אחיו של נור אלדין „בן אחיו״ של נור אלדין, והוא זיף אלדין השני שהגיע למלוכה בשנת 1170. ויצא לנו מזה, כי היה ר׳ בנימין במוסול איזה שנים קודם לשנת 1170 (גרינהוט). עוד ראיה כי בעיר איספהאן בירת פרס היה סביב לשנת 1170 כי הוא מרבה לספר ממפלת סינג׳אר מלך פרס לפני שבטי הגהוזים — בני גוץ או כופר־אל תורך, ויאמר כי היום ט״ו או י״ח שנה כשבאו לארץ פרס. ואנו יודעים כי המלחמה הראשונה שבה ניגף סינג׳אר היה בשנת 1153 וא״כ היה אז בערך 1168. ובסוף נסיעתו היה במצרים ושם מצא את הכליף האחרון לבית פאטימיטי, והוא היה אל־אדיר שהוסר ממשמרתו בעשרה לחדש ספטמבר שנת 1173.

סדר נסיעתו: בערך שנת 1165 עזב ר׳ בנימין את עיר מולדתו טודילא על נהר איברו אשר בצפון ספרד, ועבר הערים היושבות על שפת הים הגולף „אריות״, ויבקר את רומא ודרום איטליא. מעיר אוטרנטו עבר להאי קורפו, ונסע דרך ארץ יון ואח״כ לקונסטנטינופול. והוא מספר לנו חדשות כי שם היו „שוכרים מכל הלשונות הגוים הנקראים לועזים (ברברים) ללחום (ביחד) עם השלטון מסעוד מלך התוגרמים, והם הנקראים תורכיש (סילג׳וקס), מפני שאין להם (הערבים הנולדים שם) לב למלחמה, והם נחשבים כנשים שאין בהם כח לעצור״. ואחרי בקרו את

האיים אייגין ורודיס וקיפרוס עבר לאנטוכיא ונסע בדרך הידועה — דרך הדרום על שפת הים התיכון, ובקר הערים החשובות על שפת הים שהיו אז בידי הנוצרים (הפרנקים). ומפני המלחמה שהיתה שוררת תמיד בא"י בין הנוצרים והסרצינים הם הערבים הראשונים שהחזיקו בדת מחמד משנת 622 ואילך. ויש לשער כי היו הדרכים בחזקת סכנה, והיה צריך לילך בארחות עקלקלות כדי לבקר את המקומות החביבים לו בארץ ישראל. עד שבא לדמשק שהיתה אז בירת נור אלדין, ושם שלטו הסרצינים ולא היה שם נוצרים רק מעט מזעיר, והיהודים היו נוטים יותר להערביים המחמדנים וברית שלום היתה ביניהם, באופן שנסע ר' בנימין בדרך ההיא בלי מפריע עד בואו לעיר בגדאד. והוא מספר מכבוד ישראל וראש הגולה והעשירים והישיבות הגדולות שנוסדו שם. — כנראה לא עבר בארץ פרס זולת במקומות אחדים, כי בימיו היה מצב המדינה ההיא בתהו ובהו והיהודים היו נרדפים שמה וסבלו עול הגלות. גם ר' פתחיה שנסע אחריו לא היה יכול לעבור בפרס מסיבה זו. אך ר' בנימין היה לכה"פ בעיר בצרה שהיא במוצא הנהר חדקל, וגם ביקר האי קיש (קיס) בים הפרסי, אשר בימי הבינים היה מקום מסחר גדול. ומשם נסע למצרים דרך עדן ואסואן. ר' בנימין יתן לנו ציון חי מארץ מצרים בימיו, בעת ששרתה שם רוח השקט ושלוה ע"י כשרון ההנהגה של סלאדין שהיה פקידו של השולטן נור אלדין מדמשק, ואחר שהוסר הכליף הפאטימיטי בשנת 1171 נעשה אדון על בארקא וטריפולי, ואחרי מות נור אלדין כבש בנקל את כל ממלכות אדוניו, והנוצרים פחדו ממנו ויראו מפני גדולתו.

טעות האפיפיור: בעת ההיא יצאה השמועה באירופא כי מלך אדיר ושמו פריסטיר יוהן שהיה מולך על אנשי אומה אחת שהיו נוצרים ובאו מאסיא התיכונית כבשו את אסיא המערבית ונצחו את חיל המושלמנים. האפיפיור אלכסנדר השלישי שמח שמחה גדולה משמועה זאת והתעוררו בו התקוה כי פריסטיר יוהן יהיה לו לעזר ולתומך להקים את ממשלת הנוצרים בארץ ישראל, ושלח את רופאו פיליפ בשליחות נסתרה לכרות עמו ברית נגד המושלמנים. הציר הזה לא חזר משליחותו ולא נדע מפעולתו מאומה, כי כותבי דברי הימים בין הנוצרים שתקו ולא הזכירו מה היה לו ומדוע לא הצליח בשליחותו. אבל ר' בנימין הוא האחד שגלה את פני הלוט, כי בני האומה הזאת הם הכופרים אנשי כופר אל־תורך, והם האספסוף והערב רב של המונגולים מארצות הטרטרים אשר חוטמם שרוע או שקוע, ור' בנימין מתאר אותם כי „הם עובדי הרוח וחונים במדברות ואינם אוכלים לחם כ"א בשר חי בלי בשול, והם בלי אפים ובמקום האף יש להם שני נקבים קטנים שיוצא מהם הרוח", והם בעלי ברית היהודים שכניהם, ואיך הכופרים לחמו עם המלך (השאח) הגדול מפרס ושמו סינג'אר ונצחו אותו — אנשים כאלה לא היו רוצים לעזור את הנוצרים לכבוש את ארץ ישראל, והאפיפיור טעה בחשבונו. ולא עוד אלא שהכופרים הסבו רעה גדולה להנוצרים עי"ז שנצחו את השאח הפרסי, כי אם היה השאח בגדלו ונשיאותו הרמה היה לפח ולמוקש להשולטאן סלאדין, ואז אולי היה נכנע מלפני הנוצרים. אך מחמת חלישותו של השאח גדל כחו של סלאדין והיה מאחד את המפלגות שבין המחמדנים בארצו עד שבשנת 1187 לחם עם הנוצרים וינצחום. ולא הועילו מלחמות מצוה שקרא האפיפיור לנוסעי הצלב חמש פעמים, כי כח המושלמנים היה הולך וגדול וכח הנוצרים היה הלוך ושפל, והוכרחו לעזוב הארץ בידי הערביים בעלי דת מחמד. — ר' בנימין נסע מפרס לטיבט, הודו, עדן, תימן, אביסיניא ומצרים, ושם התעכב זמן רב. ומשם נסע לאיי סיציליא, איטליא, אשכנז, סלבוניא, רוסיא במחוז קיוב, ומסיים בעיר פאריס ומשבח הישיבות שם וחזר לספרד.

המטרה: ר' בנימין אינו מזכיר מה היתה מטרתו ותכליתו בנסיעותיו, ומה העיר אותו לנוע ולנוד למרחקי תבל? ולכן יש משערים ורוצים לפתור את השאלה הזאת באופנים שונים: ראשית היה היהודי בגלות תמיד נודד ברגליו ומוכרח לנסוע ממקום למקום מבלי מצוא מנוח בארץ מולדתו. „היהודי הנודד" הוא פתגם מורגל על שפתי כל עם ועם. שנית היה ר' בנימין בזמן נוסעי הצלב, בין התנועה השניה והשלישית, והנוסעים האלה שהלכו „לגאול ולפדות את מקום ישו" מידי הבלתי מאמינים, בדרך הליכתם היו מלאכי חבלה ודרכם להזיק ולהרוג את היהודים ולשלול את רכושם. וחשב ר' בנימין אולי ימצא ויגלה מדינות בארצות שיוכלו היהודים לחיות שם בהשקט ושלוה בבטחון הגוף והרכוש. שלישית ההרגש הנטוע בלב היהודי לדרוש ולדעת את שלום אחיו בכל מקום, כמו יוסף ששאלו האיש מה תבקש, ענה „את אחי אנכי מבקש". ובדרך אגב חפץ להתחקות על עקבות עשרת השבטים שאבדו מתוך קהלתנו ואשר שמע כי יש להם ממשלה בפני עצמם בקצות הארץ, וחשב אולי תצמח ישועה לישראל בארצות הגלות אם יתישבו במקומות הללו אשר ישלטו שם היהודים בעוצם תקפם וגבורתם. הרעיון הזה נראה אם נחדור לתוך דבריו איך הוא מדייק להודיע בפרטות בכל מקום שימצא ידיעה כי היהודים אין להם עול מושל ושליט והם בעלי מלחמה כמו שכניהם, ולפעמים הם בעלי בריתם ושותפם לשלול שלל כמוהם, ומתפאר במעשיהם. רביעית נוכל לשער שהלך בתור שד"ר כמו שנוסעים המשולחים מא"י לקבץ נדבות להחזקת תלמידי

חכמים והלומדים בישיבות. וכמו שנראה מדבריו שמתפעל מאד מת"ח והישיבות, אף כי הוא אינו מרמז לנו משליחות כזו מאומה. אמנם רחוק לשער כמו שחושבים אחדים שהלך למרחקים לצורך מסחריו, כי אין דרך בעלי מסחר לנוע מעיר לעיר וממדינה למדינה רק למקום ידוע לקנות או למכור סחורה, ומה שהודיע לפעמים המסחרים שנעשו במקומות שעבר נכלל בין הפרטים האחרים שרשם במקומות שהיה שם. ואולי חשב להועיל ליהודים אחרים בעלי מסחר שיוכלו למצוא מקורים חדשים למסחר וקנין, ויוכלו לעזוב ארצם ולהתישב שם.

חסרונות בספרו: ר׳ יצחק ישראל מפיסא שהעתיק ספר המסעות של ר׳ בנימין בשנת קפ"ט כותב בסופו: „כפי הנראה זה ספר ר׳ בנימין אינו השלמתו הנה. אבל אני לא מצאתי ממנו יותר בהעתיק". ובאמת לא הספיק ר׳ בנימין לערוך את רשמי מסעותיו בשובו לקשטיליא בשנת 1173 בטרם מותו. והמעריך הראשון אפשר שקיצר או תיסר איזה גליון במקומות אחדים, גם לא חיבר הגליונות בסוף כראוי, כנראה מסוף החבור שהביא בתוך מסעותיו באשכנז מאמר המתחיל וכל ישראל מפוזרים וכו׳ וכל מי שיבטל שלא יתקבץ ישראל אינו רואה סימן טוב וכו׳ שזהו סיום הספר, אך המסדר דבריו מגליונות שונים — כי מגילות מגילות נכתבו — לא סדרן יפה. וכמו כן נמצאו איזה דברים בפנים הספר שלא במקומם, לפנים או לאחור. והמעתיקים שבאו אחריו חסרו מה שלא היה ישר בעיניהם או שחשבום ללא צורך. ונראה כי בעל סדר הדורות היתה לו נוסחא משונה שמביא כמה דברים שלא נמצא בנוסחתנו, וכמו בערך ר׳ יוחנן הסנדלר כתב וז"ל: „ואני ראיתי בס׳ מסעות בנימין שראה הכלי שלו שהיה שורה בו העורות", והמאמר הזה חסר אצלנו. — בענין מספר היהודים שרשם ר׳ בנימין במקומות שעבר עליהם יש שנוים רבים בנוסחאות, וזהו מפני שהמעתיקים השתמשו באותיות המספר והחליפו ב׳ באות כ׳ וד׳ באות ר׳, או שחשבו אות ש׳ פעמים שלשה ופעמים שלש מאות. ובדרך כלל יש אומרים כי ר׳ בנימין מגזם הרבה במספרים ויש חושבים שהוא ממעט מאשר היו באמת. אמנם יש לסמוך עליו במקומות שהיה הוא בעצמו שם וראה בעיניו, כי היה איש אמת. ובמקומות שכתב מפי השמועה רשם כפי הגוזמא שהגזימו לו המודיעים, ובפרט בארץ פרס שהמספרים הם גדולים ומתמיהים (עי׳ באכר באגרת ר׳ שרירא גאון שהיה בפירוז־שבור באותה שעה תשעים אלף יהודים). ולפעמים נראה לנו כי המעיט המספר מפני שחשב רק ראשי המשפחות הגברים לבד מנשים וטף.

העתקות והוצאות: הספר נעתק לכמה לשונות, רומית, הולנדית, יהודית, אשכנזית, אנגלית ורוסית. ההוצאות הן: מסעות של רבי בנימין ז"ל נדפס בקושטנדינה יע"ה קרית המלך האדיר שולטן שולימאן ירום הודו שנת שנים ועשרים למלכו, בבית צעיר המחוקקים אליעזר בכ"ר גרשם שונצינו ז"ל בשנת חמשת אלפים ושלש מאות׳ ושלשה לבריאת העולם (1543); פירארא שי"ו (1556); בריסגויא שמ"ג (1583); אלטדורף 1762; זולצבאך 1783; זאלקאווא תקס"ו (1805); ווארשא תר"ד (1844); לבוב 1859; מונקאטש 1895. עם לשון רומי מנוירשה (אנטוורפ) 1575; הלמשטאדט 1636; לייפ־ציג 1764; ליידן 1633. בלשון הולנדית ולשון אשכנזית ע"י ר׳ חיים ב"ר יצחק ארביך, אמשטרדם תנ"א (1691). גם נדפס בס׳ מקוה ישראל בלשון אשכנזית־יהודית אמשטרדם תנ"ח (1697). בלשון אנגלית ע"י גיראנס לונדון 1783; צרפתית ע"י בארא‏טיר ב"ח אמשטרדם 1734, ועוד פארים 1830. בלשון עברית ואנגלית בשני חלקים והיא הוצאה מדויקת ומנוקדת בצירוף הקדמה והערות, ומפתח המקומות הנזכרים בו ע"י ר׳ אברהם ן׳ אשר, לונדון 2־1840. בלשון רוסית בשם שלשה בעלי המסעות לבני ישראל והם מסעות ר׳ בנימין, סבוב ר׳ פתחיה ואלדד הדני, ע"י ה׳ מרגלין פטרבורג 1881; הוצאת ד"ר אליעזר גרינהוט עברית ואשכנזית פפד"מ 1881; הוצאת מרקוס נ. אדלר עברית ואנגלית עם שנוי הנוסחאות והערות ומפתחות, לונדון, 1907. פרופ׳ אלכסנדר מרכס ראש הספריה בבית מדרש הרבנים בנויארק ומר יצחק ריבקינד הממונה שם הראו לי עוד כמה הוצאות מספרי המסעות הנמצאים באוצרם ולא נזכרו בספרי רשימת הספרים. וראוי להזכיר מסעות ר׳ בנימין, פרייבורג 1562 (יש ממנו עוד אכסמפלר אחד בעולם); מסעות ר׳ בנימין הנדפס בעיון יוחנן אנדריאס מיכאל נאגיל לתועלת פה ישיבה מהוללה אלטדורף בשנת אתשסב (1762); מסעות ר׳ בנימין, דפוס פוטוסטאט ב"ג (בגדאד) 1866.

חסר ויתר: מעריכי ההוצאות המדויקות יעתיקו כל שנוי הנוסחאות שימצאו בספרים הנדפסים ובכ"י שהעתיקו הסופרים השונים שלא דקדקו כלל בלשון המחבר כי לא חשבו הספר קודש כמסורה לתנ"ך לדקדק בו בחסר ויתר, עד כי ירבו השנוים מדברי המחבר בפנים הספר, והשנוים הרבים יבלבלו את ראש הקורא מבלי למצוא הדרך הישרה ומבלי הבין את העיקר שהוא כוונת המאמרים ותוכנם. לכן אחזתי בדרך אחרת והוא לבקר את כל השנוים בעין חודרת ובקורת ואחרי בירור יפה להעתיק הדברים היותר מוכשרים וברורים, פעם מנוסחא זו ופעם מנוסחא אחרת, וגם

למלאות מלה אחת ושתים כדי לתקן טעות הניכרת ומוכרחת לעין בוחנת או ליתר ביאור הענין. מלבד אם יש חילוק בין הנוסחאות במספר או בשם איזה איש או מקום ואי אפשר לברר הדבר אז אכתוב המלה שנראית יותר מדויקת בפנים והמלה המסופקת בסוגר. וסדרתי הספר בפרשיות כדי לתת ריוח בין הדבקים, ובסוף כל פרשה יבואו הערות ואחריהן שמות האנשים והמקומות ותרגום המלות הקשות בלשון אנגלית.

תולדות המחבר: זולת הידיעות אדות ר' בנימין שנזכרו בהקדמה שכתב המעריך :-- ספרו כי יצא למסעותיו מטודילא והביא רשמותיו עמו לקשטיליא בשנת תתקל"ג (1173) ומעיד עליו כי היה איש מבין ומשכיל ובעל תורה ודבריו נכונים ומתוקנים, לא שמענו ממנו דבר ולא נדע תולדות ימי חייו. אך נראה כי מת ר' בנימין קרוב לזמן שובו לקשטיליא בשנת 1173 ולא הספיק לערוך מסעותיו בסדר נכון, ונתחברו ע"י אחר שלא נזכר שמו.

הקדמה א).

זה הספר מחובר מדברים שסיפר איש אחד מארץ נבארה [1], ששמו ר' בנימין בר יונה ז"ל מעיר טולטילה [2], וילך הלוך ובא בארצות רבות ורחוקות כאשר יתפרש בדבריו אלו. ובכל מקום שבא כתב כל הדברים שראה או ששמע מפי אנשי אמת ואשר לא נשמעו בארץ ספרד. וכן הוא מזכיר מקצת החכמים והנשיאים שבכל מקום. והביא דבריו אלו עמו כשבא לארץ קשטיליא [3] בשנת ארבעת אלפים תשע מאות ושלשים ושלש (1173). והיה ר' בנימין הנזכר איש מבין ומשכיל ובעל תורה, ובכל דבר ודבר בדקוהו כדי לפשפש אחריו ונמצאו דבריו מתוקנים ויציבים בפיו, כי היה איש אמת. וזה תחלת דבריו.

א

אמר בנימין ב"ר יונה ז"ל: יצאתי תחלה מעירי לשרקושטה [4], וירדתי דרך נהר איברו [5] לטורטושה [6]. ומשם הלכתי דרך שני ימים לעיר טרכונה [7] הקדמונה, והיא היתה מבנין ענקים [8] ויונים, ולא נמצא כבנין ההוא בכל ארצות ספרד, והיא יושבת על שפת הים. ומשם שני ימים לעיר ברצלונה [9], ויש שם קהל קדוש ואנשים חכמים ונבונים ונשיאים גדולים כגון רבי ששת ב) ורבי שאלתיאל ורבי שלמה ורבי אברהם בן חסדאי ז"ל ג). והיא עיר קטנה ויפה ויושבת על שפת הים, ובאים אליה בסחורה תגרים מכל מקום, ומארץ יון ופישה [10] וגינואה [11] וציקיליא [12], ואלכסנדריא של מצרים וארץ ישראל וכל גבוליה. ומשם מהלך יום וחצי לגיראנדה [13] ובה קהל קטן מיהודים. ומשם מהלך שלשת ימים לנרבונה [14] והיא עיר קדומה לתורה וממנה תצא תורה לכל הארצות. ובה חכמים גדולים ונשיאים ובראשם רבי קלונימוס בן הנשיא הגדול רבי טודרוס ז"ל מזרע בית דוד מכונה ביחוסו. ויש לו נחלות וקרקעות מאת מושלי הארץ ואין אדם יכול ליקח ממנו בחזקה. ובראשם רבי אברהם ד) ראש הישיבה ורבי מכיר ורבי יהודה ואחרים כנגדם הרבה תלמידי חכמים. ויש בה כמו שלש מאות יהודים. ומשם ארבע פרסאות לבידרש [15] העיר, ושם קהל תלמידי חכמים ובראשם רבי שלמה חלפתא ורבי יוסף בר רבי נתנאל ז"ל. ומשם שני ימים להר געש הנקרא מונפישליר [16], והוא מקום יפה לסחורה, וקרוב מן הים (כמו פרסא) שתי פרסאות ה), ובאים אליו מכל מקום לסחורה, מאדום וישמעאל, הארץ אל־גרוה [17] (פורטוגאל) ולונברדיא [18] ומלכות רומא רבתא ומכל ארץ מצרים וארץ ישראל וארץ יון וארץ צרפת וארץ ספרד ואינגלטירה (אנגליא), ומכל לשונות הגוים נמצאים שם לסחורה על ידי גינואין ופישנין ח). ושם תלמידי חכמים חשובי הדור ובראשם רבי ראובן בר טודרוס ורבי נתן בן רבי זכריה ז"ל. ורבי שמואל הרב שלהם. ורבי שלמיא בר רבי מרדכי ז"ל. ויש ביניהם עשירים גדולים ובעלי צדקה, ועומדים בפרץ לכל הבאים לידם. ומשם ארבע פרסאות ללוניל [19], ושם קהל קדוש מישראל עוסקים בתורה יומם ולילה, ושם רבינו משולם הרב הגדול וחמשה בניו חכמים גדולים ועשירים, ושמותם רבי יוסף ורבי יצחק ורבי יעקב ורבי אהרן ורבי אשר הפרוש שנפרש מעניני העולם ועומד על הספר יומם ולילה ומתענה (ביום) ואינו אוכל בשר והוא חכם גדול בתלמוד והרב רבי משה גיסו, ורבי שמואל החזן ורבי שלמה הכהן ורבי יהודה הרופא בן תיבון הספרדי. וכל הבאים מארץ מרחק ללמוד תורה מפרנסים אותם ומלמדים אותם ומוצאים שם פרנסה ומלבוש מאצל הקהל כל ימי היותם בבית המדרש. והם אנשים חכמים וקדושים בעלי מצוות העומדים בפרץ לכל אחיהם הקרובים והרחוקים. ובה קהל יהודים כמו שלש מאות יצ"ו. והיא רחוקה מן הים שתי פרסאות, ומשם שתי פרסאות לפותיקיירש [20], והיא כרך גדול ויש בו יהודים כמו ארבע מאות

(ארבעים), ושם ישיבה גדולה על ידי הרב הגדול רבי אברהם בר רבי דוד זצ״ל, והוא רב פעלים וחכם גדול בתלמוד ובפסוק (תנ״ד), ובאים מארץ מרחק אליו ללמוד תורה ומוצאים מנוחה בביתו והוא מלמדם. ומי שאין לו להוציא הוא מוציא להם משלו וממונו לכל צרכיהם, והוא עשיר גדול. ושם הנדיב רבי יוסף בר רבי מנחם ורבי בנבנשת ורבי בנימין ורבי אברהם ורבי יצחק בר רבי משה ז״ל. ומשם שלש (ארבע) פרסאות למגרש הנקרא בורק דשאן גיל [21], ושם קהל מיהודים כמו מאה ובהם חכמים ובראשם רבי יצחק בר רבי יעקב, ורבי אברהם בר רבי יהודה ורבי אלעזר ורבי יצחק ורבי משה ורבי יעקב בן הרב רבי לוי ז״ל. והוא מקום תעות [22] לגוים, ובאים מאפסי הארץ. והיא קרובה מן הים שלשה מילין ויושבת על שפת הנהר הגדול הנקרא רוהני [23] והוא הסובב כל ארץ פרובנצה [24]. ושם הנשיא אבא מרי בר רבי יצחק ז״ל ט) והוא פקיד השלטון רמון [25]. ומשם שלש פרסאות לעיר ארלים [26], ושם כמו מאתים מישראל ובראשם רבי משה ורבי טוביה ורבי ישעיה ורבי שלמה ורבי נתן הרב בר אבא מרי ז״ל. ומשם (שלשה) שני ימים י) למרשיליא [27], והיא עיר של גאונים וחכמים. ושם שתי קהלות ובהם כמו שלש מאות יהודים, הקהל האחד יושבים על שפת הים למטה, והקהל האחר יושבים במגדל למעלה. ושם ישיבה גדולה מתלמידי חכמים, רבי שמעון בר רבי אנטולי ורבי יעקב אחיו ורבי לבארו, והם ראשי ישיבה של מעלה. ובראש הקהל של מטה רבי יעקב פירפיינו [28] העשיר, ורבי אברהם ורבי מאיר חתנו ורבי יצחק ברבי מאיר זצ״ל. והיא עיר גדולה על שפת הים.

הערות:

א) ההקדמה נמצאת בכל הדפוסים הראשונים ובכ״י היותר קדומים, וכנראה נכתבה ע״י עורך הרשימות של ר׳ בנימין או המעתיק ספרו. ב) אלחריזי בתחכמוני סי׳ מ״ו מזכיר ג״כ שמות הרבנים משם. ג) מלת ז״ל (זכרונו לברכה) או ע״ה (עליו השלום) הבא בסוף השם מורה כי כבר נפטר לעולמו, וזה שייך אם הוא מתאר אבי האיש שמביא ולא באיש עצמו, כי ר׳ בנימין מספר אודות החיים ולא על המתים כבר, ולכן במקום שנאמר בו ז״ל, זצ״ל או ע״ה חסר מלת „בן" קודם השם. ד) ר׳ אברהם ב״ר יצחק מנרבונא הוא הראב״ד השני מחבר האשכול, והוא איש הבינים בין צרפת וספרד, נפטר בשנת תתקל״ח (1175). ה) פרסא פרסית (parasang) היא 3⅜ מילין אנגליים — עשר פרסאות הוא מהלך יום אחד. ו) המלך מפורטיגאל מכונה גם בזמן ההוה המלך מן אלגרווים. שם גרבא כנוי לפרס נמצא בשו״ת תשב״ץ ח״א סי׳ י״ב. ז) בני ג׳ינוא ופיסא הגרים שם. ח) הוא ריימונד החמישי הנסיך מטולוז. ט) ר׳ יצחק בר אבא מרי הוא בעל העיטור שכתב ספרו במרשיליא בשנת תתקל״ט (1179), אבל ספק הוא אם בנו היה פקיד הנסיך ריימונד. י) בנוסחא של הוצאת אשר נאמר שלשה ימים, ובאמת המרחק בין ארלים למרשיליא הוא 53 מילין אנגליים שהוא פחות מעט משני ימים.

[1] Navarre. [2] Tudela. [3] Castile. [4] Saragossa. [5] Ebro. [6] Tortosa. [7] Tarragona. [8]Cyclopean. [9] Barzelona. [10] Pisa. [11] Genoa. [12] Sicily. [13] Girona. [14] Narbonne. [15] Beziers. [161] Montpelier. [17] Algarve. [18] Lombardy. [19] Lunel. [02] Pasquieres. [12] Bourg de St. Gilles. [22] Pilgrimage. [23] Rhone. [24] Province. [25] Raymond. [26] Arles. [27] Marseilles. [28] Perpignano.

ב

במרשיליא יכנס אדם בספינה לעיר ג׳ינואה [1] היושבת על שפת הים, והוא מהלך ארבעה ימים בים. ושם שני יהודים אחים רבי שמואל בן סלים ואחיו שהיו מעיר סבתא [2] והם אנשים טובים. והעיר מוקפת חומה ואין מלך שולט עליהם כי אם השופטים שהם מקימים עליהם כרצונם. ולכל אחד ואחד מהם מגדל בביתו ובשעת מחלוקתם נלחמים אלו עם אלו על ראשי המגדלים, והם מושלי הים ועושים דוגיות הנקראות גליראש [3] והולכים בכל המקומות לשלול שלל ולבוז בזה ומביאים אל ג׳ינואה. והם נלחמים עם אנשי פישה. וביניהם ובין פישה מהלך שני ימים. פישה היא עיר גדולה מאד ובה כמו עשרת אלפים מגדלים בבתים שלהם ללחום בעת המחלוקת. וכל אנשיה גבורים, ואין מלך ואין שר שולט עליהם כי אם השופטים אשר הם מקימים עליהם. ובה כמו עשרים יהודים ובראשם רבי משה ורבי חיים ברבי יוסף ז״ל, ואינה מוקפת חומה, והיא רחוקה מן הים ארבעה מילין, ויוצאין ונכנסין אליה בספינות על יד הנהר היורד בתוך המדינה. ומשם ארבע פרסאות לעיר לוקא [4], והיא גדולה ושם ארבעים יהודים ובראשם רבי דוד ורבי שמואל ורבי יעקב. ומשם מהלך ששה ימים לעיר רומא רבתא והיא ראש מלכות אדום. ושם כמו מאתים יהודים נכבדים ואין פורעין מס לשום אדם ומהם משרתי האפיפיור אלכסנדרוש, הוא ההגמון הגדול הממונה על כל בעלי דת אדום. ושם חכמים גדולים ובראשם רבי דניאל, ורבי יחיאל משרת של האפיפיור והוא בחור יפה נבון וחכם ויוצא ובא

בבית האפיפיור והוא פקיד ביתו ועל כל אשר לו. והוא נכדו של רבי נתן שעשה ספר הערוך א) ופירושיו. ורבי יואב בן הרב רבי שלמה, ורבי מנחם ראש הישיבה ורבי יחיאל הדר בטרשטיברי [5], ורבי בנימין בר רבי שבתי ז"ל.

רומא העיר היא בשני חלקים והנהר טיברו [6] מחלק באמצע המדינה, חלק אחד מצד זה וחלק אחד מצד שני. בחלק הראשון הבמה הגדולה שקורין לה שאן פיטרא די רומא [7], ושם היה ארמון של יוליוס קיסר הגדול ב). ויש שם בנינים הרבה והם משונים מכל בנין שבעולם. ובין החלק המיושב והחרב מן רומא ארבעה ועשרים מילין. ושם שמונים היכלות משמונים מלכים גדולים הנקראים כלם אינפרדור [8] ממלכות טרקוינוס [9] ועד מלכות פיפנוס [10] אביו של קרלו מגנוס [11] אשר כבש ארץ ספרד מיד הישמעאלים בתחלה. והיכל טיטוס חוץ לרומא שלא קבלוהו הישיש [12] ושלש מאות יועציו בשביל שלא עשה מצותם שלא לקח ירושלם אלא לשלש שנים וגזרו הם עליו שיקח אותה לשתי שנים. ג) ושם היכל כמו ארמון המלך אספסיינוס [13] בנין גדול וחזק מאד. ושם ארמון המלך גלסין [14] ד) ויש בתוך ארמון שלו שלש מאות וששים חלונות כמנין ימות השנה. וההקפת הארמונים שלשה מילין. והיתה מלחמה ביניהם בימי קדם ונפלו בתוך הארמון יותר ממאה אלף בני אדם הרוגים, והיו העצמות תלויות ה) עד היום הזה. וצייר המלך ענין המלחמה מצד לצד מערכה לקראת מערכה בני אדם וסוסיהם וכלי מלחמתם הכל מאבני שיש להראות לבני העולם המלחמה שהיתה בימי קדם. ושם תמצא מערה שהולכת תחת הארץ ונמצאים בה המלך והמלכה ואשתו על כסאותם, ועמם כמו מאה בני אדם שרי המלוכה וכלם חנוטים במלאכת הרופאים עד היום הזה. ושם שנגוון דלטרנה [15], ובבמה שני עמודים מנחשת ממעשה שלמה המלך ע"ה ובכל עמוד ועמוד חקוק שלמה בן דוד, ואמרו לי היהודים אשר ברומא כי בכל שנה ושנה בימי תשעה באב נמצאה זיעה עליהם נגרת כמים. ושם מערה שגנז טיטוס בן אספסיינוס כלי בית המקדש שהביא מירושלים, וגם מערה אחת בהר על שפת הנהר טיברו ושם קבורים הצדיקים ז"ל עשרה הרוגים מלכות. ולפני שנגוון דלטרנה מצוייר שמשון וכידון בידו של אבן, וגם אבשלום בן דוד, וגם המלך קושטנדינוס שבנה קושטנדינה ועל שמו נקראת קונשנטינופולי, והוא וסוסו מצויירים מנחשת ומצופים בזהב. ויש בנינים ועניינים אחרים ברומא שלא יוכל אדם לספרם.

הערות:

א) ר' נתן הרומי גמר את ספרו הערוך בשנת תתס"א (1101). ב) הוא היכל ציזר על גבעת פאלאטין. ג) ההגדה הזאת לקח מיוסיפון ח"א סימן ד', ושם נאמר כי היה ש"ך ישישים. ד) יש שנוי נוסחאות בכאן וטעות בכולן, ונראה שכוונתו להקולוסיום שהיו בו תחתיים שניים שלישים ורביעים ובו ש"ך חדרים, אך ר' בנימין עושה מהם שס"ה חדרים כדי להשוותם למנין ימי החמה ור"ל מספר מרובה. ה) לתלות עצמות המתים לא שמענו ונראה שהיא ט"ס וצ"ל תלי תלים (גרינהוט). ו) בעל סדר הדורות (דפוס ווארשא צד 157) וגם צונץ חושבים בטעות כי ר' בנימין מספר מעשרה הרוגי מלכות שנזכרו בתלמוד אבל אין זה מקומם, ובאמת כוונת ר' בנימין לעשרה הרוגים שנזכרו בהקדמת תחכמוני שנדפס ע"י גייגר בספרו מלא חפנים, ובספר חסידים צד 151 דפוס ברלין, ושם נאמר ונהרגו עשרה צדיקים וחכמים ז"ל, ר' חסדיה ב"ר חננאל הגדול נ"ע קרוב לזקני ר' יואל, ור' אמנון, ור' אוריאל הרב הצדיק ז"ל, ור' מנחם, ור' חייא, ור' משה, ור' דוד ור' צדוק, ור' ירמיה, ור' אוריאל (יחיאל), זקנים חסידים, ראשי הקהל ומנהיגי העיר, רבנים ז"ל לחיי עוה"ב אמן. ההרוגים כאלה היו ברומא וכן בשאר קהלות.

[1] Genoa. [2] Ceuta. [3] Galleys. [4] Lucca. [5] Trastevere. [6] Tiber. [7] St. Peter. [8] Imperator, emperor. [9] Tarquinius. [01] Pepin. [11] Charlemagne. [12] Consul. [13] Vespasianus. [14] Coloseum. [15] St. John in the Lateran.

ג

מרומא ארבעה ימים לקפואה [1] היא המדינה הגדולה שבנה קפים [2] המלך, והיא טובה אבל המים רעים והארץ משכלת, ויש בה כמו שלש מאות יהודים ובהם חכמים גדולים נכבדי ארץ ובראשם רבי קונפשו [3] ורבי שמואל אחיו ורבי זקן א) בן הרב רבי דוד ז"ל וקורין לזו המלכות פרינציפלו [4]). ומשם לפוצולי [5] הנקראת סוריינטו [6] הגדולה שבנה צינצן (צור) הדרעזר ב) שברח מפני פחד דוד המלך ע"ה. ויצא הים וכסה אותה כשני חלקים מן העיר, ועד היום הזה רואים בני אדם השווקים והמגדלים שהיו בתוך המדינה. ושם מעין נובע מתוך התהום וימצא שם השמן הנקרא פיטרוליו [7] ומלקטין אותו על פני המים ומשיחין אותו לרפואות. ויש מרחצאות של מים חמין נובעין מתוך הקרקע על שפת הים והם כמו שני מרחצאות. וכל אדם שיש בו חולי ילך וירחוץ בהם וימצא מרפא ומרגוע. וכל החולים

מבני לונברדיא באים שם בקיץ. ומשם ילך אדם דרך חמשה עשר מילין תחת ההרים והוא הבנין שבנה רומולוס [8] המלך אשר בנה רומא, והכל עשה מפני פחד דוד מלך ישראל ויואב שר צבאו. ועשה בנין על ההרים ותחת ההרים עד נאפולי [9] המדינה, והיא עיר בצורה מאד מבנין היונים ויושבת על שפת הים. ושם כמו חמש מאות יהודים ובראשם רבי יחזקיה ורבי שלום ורבי אליה הכהן ברבי יצחק מהר ההר (נפוס) [10] ז״ל, ומשם דרך יום עד עיר שלירנה [11], ושם ישיבת הרופאים בני אדום, ושם כמו שש מאות יהודים ובראשם חכמים רבי יהודה בר רבי יצחק ג) ורבי מלכי צדק הרב הגדול מעיר ציפונתו [12] ורבי שלמה הכהן ורבי אליה היוני ורבי אברהם נרבוני ורבי המון. והיא עיר מוקפת חומה מצד היבשה ומצד האחר על שפת הים, והמגדל בראש ההר חזק מאד. ומשם חצי יום לאמלפי [13], ושם כמו עשרים יהודים ובראשם רבי חננאל הרופא ורבי אלישע בן אבו־אל־גיר [14] הנדיב ז״ל. והגוים אנשי הארץ תגרים הולכים בסחורה ואינם זורעים אלא קונים הכל בכסף מפני שהם שוכנים על ההרים הגבוהים ובראשי הסלעים, אבל יש להם פירות הרבה כי היא ארץ כרמים וזיתים וגנות ופרדסים, ואין אדם יכול להלחם עמם. ומשם דרך יום לבינבינטו [15], והיא עיר גדולה יושבת על שפת הים ונהר אחד, ושם קהל מיהודים כמו מאתים ובראשם רבי קלונימוס ורבי זרח ברבי אברהם ז״ל. ומשם שני ימים למלפי [16] שבארץ פוליא [17] והיא ארץ פול ד), ושם כמו מאתים יהודים ובראשם רבי אחימעץ ורבי נתן ורבי צדוק. ומשם מהלך יום לאשקולי [18], ושם כמו ארבעים יהודים ובראשם רבי קונסולו ורבי צמח חתנו ברבי יוסף ז״ל. ומשם שני ימים לטראני [19] אשר על שפת הים ושם מתקבצים כל התועים לעבור לירושלים כי שם הנמל (פורט) הנכון, ושם קהל מישראל כמו מאתים ובראשם רבי אליה ורבי נתן הדרשן ורבי יעקב, והיא עיר טובה וגדולה. ומשם מהלך יום לקולו דברי [20] היא המדינה הגדולה אשר החריב המלך גיללמו [21] של ציקיליא, ואין שם היום מישראל ומן הגוים כמו כן מפני שהיא חרבה. ומשם יום אחד לטראנטו [22], והיא תחלת מלכות קלאבריא [23] ויושביה יונים והיא עיר גדולה ובה כמו שלש מאות יהודים ובהם חכמים ובראשם רבי מאלי ורבי נתן ורבי ישראל. ומשם מהלך יום לברינדישי [24] אשר על שפת הים ושם כמו עשרה יהודים צובעים.

הערות:

א) כמו השם „אלטער" באשכנזית. ב) היא הגדת יוסיפון בספר א׳ סי׳ ג׳ וד׳. ג) ר׳ יצחק אבי ר׳ יהודה כנראה הוא „החגב היוני" שנשא עליו חידה הראב״ע בבקרו את סלירנו כעשרים שנה קודם ר׳ בנימין. ד) תרשיש פול ולוד מושכי קשת תובל ויון האיים הרחוקים (ישעיה, ס״ו, י״ט).

[1] Capua. [2] Capus. [3] Compasso. [4] Principality. [5] Pozzuoli. [6] Sorrento. [7] Petroleum. [8] Romulus. [9] Naples. [10]. Napus. [11] Salerno. [12] Siponto. [13] Amalfi. [14] Abu-al-gir. [15] Benevento. [16] Melfi. [17] Spolio. [18] Ascoli. [19] Trani. [20] Colo di Bari. [21] William. [22] Taronto. [23] Calabria. [24] Brindisi.

ד

מברינדישי שני ימים לאוטרנדו [1] אשר על שפת הים בארץ יון, ושם כמו חמש מאות יהודים, ובראשם רבי מנחם ורבי כלב ורבי מאיר ורבי מאלי. ומשם עובר אדם דרך שני ימים בים לאי קורפו [2], ושם יהודי אחר ושמו ר׳ יוסף. עד הנה מלכות ציקיליאה [3]. ומשם דרך שני ימים בים לארטה [4], והיא תחלת מלכות מנואל מלך היונים, ובה כמו מאה יהודים ובראשם רבי שלחיה ורבי אירקולוס. ומשם שני ימים לאפילון [5] א). ושם כמו עשרה (שלשים) יהודים ורבי שבתי בראשם. ומשם חצי יום לנטוליקון [6] היושבת על זרוע הים. ומשם יום לפטרה [7], היא המדינה אשר בנה אנטיפטרוש מלך יון ב) והוא היה אחד מארבעה מלכים שקמו אחרי אלכסנדרוס המלך. ושם בנינים גדולים קדמונים. ושם כמו חמשים יהודים ובראשם רבי יצחק ורבי יעקב ורבי שמואל. ומשם חצי יום דרך ים ללפנטו ג), ושם כמו מאה יהודים על שפת הים ובראשם רבי גורי ורבי שלום ברבי אברהם ז״ל. ומשם מהלך יום וחצי לקרישא [8] ושם חונים כמו מאתים יהודים לבדם בהר פרנשוש [9], והם זורעים וקוצרים בנחלתם וקרקעותיהם ובראשם רבי שלמה ורבי חיים ורבי ידעיה. ומשם שלשה ימים עד עיר קורינטה [10] בירת המדינה, ושם כמו שלש מאות יהודים ובראשם רבי ליאון ורבי יעקב ורבי חזקיה. ומשם שני ימים לטיבש [11] עיר גדולה ובה כמו אלפים יהודים, והם האומנים הטובים לעשות בגדי משי וארגמן בארץ היונים. ובהם חכמים גדולים במשנה ובתלמוד, והם גדולי הדור ובראשם הרב הגדול רבי קוטי ורבי משה אחיו ורבי חייא ורבי אליה תורתינו (טורטינו) ורבי יקטן, ואין כמוהם בכל ארץ יון חוץ ממדינת קונטשטנטינופולי. ומשם

מהלך יום לכאלצים ד) והיא עיר גדולה על שפת הים ובאים אליה תגרים מכל עבר ופנה, ושם כמו מאתים יהודים ובראשם ר׳ אליה פשלטירי ורבי עמנואל ורבי כלב. ומשם דרך יום עד יבושטריסה [12], והיא מדינה על שפת הים ושם כמו מאה יהודים, ובראשם רבי יוסף ורבי שמואל ורבי נתניה. ומשם לרבוניקה [13] מהלך יום אחד ושם כמו מאה יהודים ובראשם רבי יוסף ורבי אלעזר ורבי יצחק. ומשם מהלך יום לשימון פיטמו [14] ובה כמו חמשים יהודים ובראשם רבי שלמה ורבי יעקב, והיא תחלת בלכיה [15], שיושביה שוכנים בהרים והיא האומה הנקראת בלכיין, והם קלים ברגליהם כצבאים ויורדים מן ההרים לשלול ולבוז אל ארץ יון, ואין אדם יכול לעלות עליהם למלחמה, ואין מלך יכול לשלוט עליהם. ואינם מחזיקים בדת הנוצרים וקוראים שמות בניהם כשמות היהודים. ויש אומרים שהם היו יהודים והיו קוראים ליהודים „אחינו", ובכ"ז כשימצאו אותם בוזים אותם אך אין הורגים אותם כמו שהורגים ליונים ואין להם שום דת (חוקים ומשפטים) ה), ומשם שני ימים לגרדיני [16], והיא חרבה ואנשים מעט בה מיונים ומיהודים, ומשם שני ימים לארמילו [17] והיא עיר סחורה על שפת הים לווניציאין לפישאין ולג׳ינואין, ולכל הסוחרים הבאים שם, והיא רחבת ידים, ובה כמו ארבע מאות יהודים וביניהם הרב רבי שילה לונבררו ורבי יוסף הפרנס ורבי שלמה הראש. ומשם מהלך יום לבישינה [18] ושם כמו מאה יהודים ובראשם רבי שבתאי הרב, ורבי שלמה ורבי יעקב. ומשם דרך שני ימים בים לעיר סלוניקי [19] שבנה סליקום המלך האחד מארבעה שריגי (שרי) יון שקמו אחרי אלכסנדרוס. והיא עיר גדולה מאד ובה כמו חמש מאות יהודים, ושם הרב רבי שמואל ובניו תלמידי חכמים, והוא ממונה על היהודים, והם מתעסקים במלאכות. ומשם שני ימים לדמיטריסי [20], ושם כמו עשרים (חמשים) יהודים, ושם רבי ישעיה ורבי מכיר ורבי אליאב. ומשם שני ימים לדרמה [21] ובה כמו מאה וארבעים יהודים ובראשם רבי מיכאל ורבי יוסף. ומשם מהלך יום לקרישתופולי [22] ושם כמו עשרים יהודים. ומשם שלשה ימים דרך ים לאבידו [23] היושבת על שפת הים.

הערות:

א) יש גורסין אכילוס והוא הנהר הנופל בים (Ionian) נגד איתאקא (Ithaca)

ב) מקורו ביוסיפון ח"ב סי׳ כ"ג. ג) בראשית ימי הבינים היתה נקראת נופקטוס (Epacto=Naupactus) ולבוא שם מפאטראס היה צריך האדם לעבור הים קורינטה. ד) כאלצים היא עיר הבירה של איריפוס (Negroponte=Eurboca) וויושבת על זרוע הים של איריפוס (Euripus) ה) כעשרים שנה אח"כ מרדו הוואלאכים בממשלת ביזאנטין ומשלו בעצמם.

[1] Otranto. [2] Corfu. 3 Sicily. [4] Arta. [5] Aphilon=Achelous. [6] Anatolicum—Aetolicum. [7] Patras. [8] Crissa. [9] Parnassus. [01] Corinth. [11] Thebes. [12] Jabustrisa=psalteri. [13] Rabonica. [14] Simon Potamo. [15] Wallachia. [16] Gardiki. [17] Armylo. [18] Wissena. [19] Salonica=Saloniki. [20] Demitrizi. [21] Dra- [22] Christopoli. [23] Abidos.

ה

מאבידו מהלך חמשה ימים בין ההרים עד מדינת קושטנדינה הגדולה [1], והיא ראש (בירת) המלכות לכל ארץ יון הנקראת גריזאניש (גריגיש) [2], ושם כסא המלך מנואל אימפרדור [3], ושנים עשר מלכים (שרים) תחת ידו וכל אחד ואחד יש לו ארמון בקושטנדינה, ולהם מגדלים ומדינות ושולטים בכל הארץ, ובראשם המלך איפרכוס [4], והשני מיגא דמשטוקוס [5], והשלישי דומינוס [6], והרביעי מיגא דוקס [7], והחמישי איקנמוס מיגלו [8], ושאר השמות שלהם גם כן בענין הזה. ועיר קושטנדינה בתקפתה יש שמונה עשר מילין, חציה על הים וחציה על היבשה, והיא יושבת על שתי זרועות, אחד יבא מצד עסיא והאחד מים ספרד. וכל הסוחרים באים מארץ בבל וארץ שנער וארץ פרס, וכל מלכות ארץ מצרים וארץ כנען ומלכות רושיא א) ואונגריא ופצינקיא ב) וכזריאה ג), וארץ לונברדיא [9] וספרד. והיא עיר הומיה ובאים אליה בסחורה מכל הארצות בין בים ובין ביבשה, אין כמותה בכל הארצות חוץ מבגדאד ד) העיר הגדולה אשר לישמעאלים. ושם במה של שאן סופיא [10], ושם שוכן האפיפיור של היונים, מפני שאינם עונים (נכנעים) לדת האפיפיור של רומא. ושם במות ה) כמנין ימות השנה, ויש שם ממון רב לאין מספר שמביאין אליה בכל שנה ושנה מס משני איים גדולים וכרכים שיש שם. וכעושר הזה לא נמצא בכל הבמות שבעולם. ובתוך הבמה עמודים של כסף וזהב ועששיות של כסף וזהב יותר ממה שיכול אדם לספר. ויש שם מקום אחד לשחוק המלך סמוך לכותל הארמון הנקרא איפדרומי [11] ובכל שנה ושנה עושה המלך שם ביום הולדת ישו הנוצרי שחוק גדול. ובאותו המקום משחקים בני אדם שונים לפני המלך והמלכה בכל מיני כישוף ובלא כישוף, ומביאים אריות ודובים

ונמרים וחמורי הבר ומשלחים אותם להתקוטט זה בזה, והעופות כמו כן. ולא נראה כשחוק ההוא בכל הארצות. והוא המלך מנואל בנה ארמון גדול לכסא מלכותו על שפת הים, חוץ מן הארמונים שבנו אבותיו וקרא אותו בלכירנאי [12], וצפה העמודים והכותרות זהב וכסף צרוף וצייר בהם כל מלחמות הקדמונים אשר היו לפניו וגם המלחמות שעשה הוא בעצמו. ועשה גם כסא של זהב עם אבן יקרה, ועטרת זהב עשה תלויה בשלשלת זהב על הכסא כמדת ישיבתו תחתיה ו) ובה מרגליות שאין שום אדם יכול לשער דמיהן, כי בלילה אין צריכין שם נרות כי הכל רואין מאור המרגליות אשר מאירים להם עד מאד. ועוד ענינים שאין אדם יכול לספר אותם. מביאין מארץ יון כל המס בכל שנה ושנה וממלא ממנו מגדלים מבגדי משי וארגמן וזהב, ולא נראה כבנין ההוא וכעושר ההוא בכל הארץ. אומרים כי המס של המדינה עולה בכל שנה ושנה עשרים אלף זהובים מן שכירות החניות והשוקים ומכס הסוחרים הבאים בים וביבשה, והיונים אנשי הארץ עשירים גדולים בזהב ובמרגליות, והם הולכים מלובשים בבגדי משי ומשבצות זהב באריגה וברקמה על לבושיהם, ורוכבים על סוסים ודומים לבני מלכים. והארץ רחבת ידים מאד בכל מיני מגדים וגם לחם ובשר ויין הרבה ולא נראה כעשרה בכל העולם. ושם בעלי חכמה בכל ספרי היונים, ואוכלים ושותים איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו, ושוכרים מכל הלשונות הגוים הנקראים לועזים (ברברים) ללחום עם השלטון מסעוד מלך התוגרמים והם נקראים טורקוש (תורכום) [13], מפני שאין להם לב למלחמה, והם נחשבים כנשים שאין בהם כח לעצור. ואין יהודים בתוך המדינה ביניהם, כי העבירו אותם אחר זרוע הים, וזרוע הים מרמורי [14] מקיף עליהם מצד אחד ואינם יכולים לצאת אלא דרך ים לסחור עם בעלי המדינה. ושם המקום שדרים בו היהודים הוא פיירא [15]. ושם כמו אלפים יהודים רבנים (פרושים) וכמו חמש מאות קראים מצד אחר, ומחיצה ביניהם ובין הרבנים שהם תלמידי חכמים, ובראשם רבי אבטליון הרב, ורבי עובדיה ורבי אהרן (כושפו) בכור שורו, ורבי יוסף שרגינו ורבי אליקים הפרנס. וביניהם אומנים של בגדי משי וסוחרים הרבה ועשירים גדולים. אבל אין מניחין שם ליהודי לרכוב על סוס חוץ מר' שלמה המצרי שהוא רופא המלך, ועל ידיו מוצאין היהודים ריוח גדול בגלותם, כי בגלות כבד הם יושבים. והשנאה רבה עליהם, והיונים משליכין המים המטונפין של הבורסקין עוברי העורות בחוצות היהודים לפני פתחי ביתם ומלכלכין מגרש (גיטו) היהודים. כן שונאים היונים את היהודים בין טוב ובין רע ומכבידין עולם עליהם, ומכין אותם בחוצות ומעבידים אותם בדרך, אבל היהודים הם עשירים ואנשים טובים בעלי חסד ומצות וסובלים עול הגלות בעין יפה.

הערות:

א) אחוזת קיוב הגדולה נקראה אז רוסיא. ב) המדינות האלה נזכרו ביוסיפון ח"ג סימן א', שהם יוצאי בני תוגרמה. פצינקיא היתה המדינה מנהר הדנוב למר דניפר, והיא (Dacia) בימי קדם. ג) כוזריאה כוללת המחוזים הדרומיים ברוסיא עם המחוז קרים (Crimea) והיא ארץ הכוזרים שהתיהדו יושביה, ורבי פתחיה עבר בכוזריא שמונה ימים. ד) עדיין לא היה שם ומפי השמועה הוא מספר אדות גדלה, ואפשר שכתב ההערה הזאת אחרי תום נסיעתו. ו) עי' רש"י דהי"א כ' ב', ויקח דויד את עטרת מלכם מעל ראשו וימצאה משקל ככר זהב ובה אבן יקרה ותהי על ראש דויד. וכתב רש"י ויש לתמוה איך ראשו סובלת אותה? ורבותינו פירשו אבן שואבת היתה בה. ושמעתי בנרבונה כי מנהג מדינה בארץ ישמעאל שתולין כתר של מלך מלמעלה על ראשו והוא יושב כנגדה מלמטה תחתיה על כסאו. ומה שכתוב ותהי על ראש דויד — שנראית כמו על ראשו. ז) אבן וירגא בספרו שבט יהודה כ"ה יאמר כי המלך שמלך קודם מנואל קומנינוס עשה גזרה שלא ישבו היהודים רק בחלק פירא ולא יסחרו בדברים אחרים רק בבורסקי ובבנין אניות.

[1] Constantinople. [2] Greece. [3] Imperator=Emperor. [4] Hipparchus. [5] Megas Domesticus. [6] Dominus. [7] Megas Ducas. [8] Oeconomus Megalus. [9] Lombardy. [10] Santa Sophia. [11] Hippodrome. [12] Blachernae. [13] Turks. [14] Marmora. [15] Pera.

ו

מקושטנדינה מהלך שני ימים לרודוסטו [1], ושם קהל מישראל כארבע מאות ובראשם רבי משה ורבי אביה ורבי יעקב. ומשם שני ימים לגליפולי [2] ושם כמו מאתים יהודים ובראשם רבי אליה קפיד (קפור) ורבי שבתי זוטרא, ורבי יצחק מיגאש ובלשון לעז (יונית) קורין לגדול מיגש [3]. ומשם שני ימים לקליש [4] ושם כמו חמשים יהודים ובראשם רבי יעקב ורבי יהודה ורבי שמעיה. ומשם שני ימים לאי מיטילין [5] מאיי הים, ובאיים קהלות מישראל בעשרה מקומות. ומשם שלשה ימים דרך ים לאי שיאוס [6], ובה כמו ארבע מאות יהודים ובראשם ר' אליה תימן (הימן) ורבי שבתי. ושם ימצאו

אילנות שלוקטין מהם המצטיקי [7]. ומשם שני ימים לאי סמוש [8] ובה שלש מאות יהודים ובראשם רבי שמריה ורבי עובדיה ורבי יואל, ובאיים ההם קהלות רבות מישראל. ומשם שלשה ימים דרך הים לרודיש [9] ובה כמו ארבע מאות יהודים, ובראשם רבי אבא ורבי חננאל ורבי אליה. ומשם ארבעה ימים לקיפרוס [10] ושם יהודים רבנים, ועוד שם קיבוץ יהודים מינים קיפרוסין א) וישראל מנדין אותם בכל מקום, והם מחללין ליל שבת ושומרים ליל יום ראשון (מוצאי שבת). ומשם שני (ארבעה) ימים לקורקוס [11] והיא תחלת ארץ ארם הנקראת ארמיניא, והיא תחלת ממשלת טורוש [12]. בעל (נשיא) ההרים מלך ארמיניא, המולך עד מדינת תרוניא [13] ועד ארץ התוגרמים הנקראת טורקוש. ומשם שני ימים למלמישטרש [14] היא תרשיש ב) היושבת על הים. עד הנה מלכות היונים הנקראת גריגיש (גריזיאניש). ומשם שני ימים לאנטוכיא [15] היושבת על נהר פור [16] הוא נחל יבוק ג) היורד מהר הלבנון ומארץ חמת, והיא העיר הגדולה שבנה אנטיוכוס המלך. ויש על המדינה הר גבוה מאד והחומה מקפת את ההר. ובראש ההר מעין ואדם ממונה על המעין ומשלח את המים בגשרים (תעלות) תחת הקרקע אל בתי הגדולים אשר בעיר. ומצד אחד מהעיר מקיף אותה הנהר, והיא עיר בצורה מאד תחת ממשלת פרינצי בימונט אפויטבין הבבא [17], ויש בה כמו מנין (עשרה) מישראל והם אומני הזכוכית ובראשם ר׳ מרדכי ור׳ חיים ור׳ שמואל (ישמעאל) — ומשם שני ימים ללינא היא לודקיא [18], ובה כמו מאתים (מאה) יהודים ובראשם רבי חייא ורבי יוסף. ומשם שני ימים לגיבל [19] היא בעל גד ה) תחת הר הלבנון הסמוכה לאומה שקורין אותה אל־חשישין ו) ואינם מאמינים בדת הישמעאלים אלא לאחד מביניהם שחושבין כמו נביא (כרמט=כנבת) וכל מה שיאמר להם יעשו אם למות אם לחיים, וקוראים אותו שיך אל חשישין, והוא הזקן שלהם ועל פיו יצאו ועל פיו יבואו כל אנשי ההרים. ומקום ישיבתו הוא בעיר קדמוס היא קדמות בארץ סיחון. והם בעלי אמונה על פי מאמר הזקן שלהם, ובכל המקומות פוחדים מהם מפני שהורגים את המלכים (הלוחמים עמהם) במסירה (במסירות נפש). ומהלך ארצם שמונה ימים, והם נלחמים עם בני אדום הנקראים פרנקיש [20], ועם השלטון מטריפולי היא טרבלס אל שאם [21]. בימים הראשונים רעשה הארץ של טריפולי ז) ומתו רבים מן הגוים ומן היהודים, כי נפלו הבתים והחומות עליהם ח) והיתה מפולת באותו הזמן בכל ארץ ישראל, ומתו יותר מעשרים אלף בני אדם בימים ההם.

הערות:

א) כלומר בני קיפרוס ובטעות העתיקו אפיקורסים בנסחאות שפנינו. והם היו בני חבורה או כת שחדשו דבר חדש בשמירות שבת, והוא, כי יום השבת מתחיל מהבוקר של יום השביעי ולא מליל ששי שלפניו שהוא אור ליום השביעי, ועל דבר חלול שבת זה כתב הראב״ע את „אגרת השבת“ בעת התגוררו באנגליא בשנת תתקי״ט (1158) ואלו דבריו: „ויהי בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות ותשע עשרה בחצי ליל שבת בארבעה עשר יום לחודש טבת, ואני אברהם הספרדי הנקרא אבן־עזרא הייתי בעיר אחת מערי האי הנקרא קצה הארץ וכו׳ ואדור נדר אם אתן שנה לעיני אחר צאת יום הקדוש“ ומפרש, כי תלמידיו הביאו אל ביתו ספרים חדשים שנתפרסמו ברבים לאמר כי קדושת השבת מתחלת מיום השביעי לאור הבוקר ולא מליל ששי שלפניו, ומוסיפים אל הקודש כל הלילה אחר השבת השייך ליום ראשון (עיין דברי ימי ישראל ח״ד ציון ח). ב) עי׳ יוסיפון ח״א סימן א׳ כ׳ תרשיש היא תרסוס. מלמיסטראס היא 45 פרסאות אנגליות מתרשיש, ושניהם נכבשו ע״י מנואל קומנינוס בשנת 1155. ג) אינו נחל יבוק הנופל בירדן, ולא נודע מדוע הוא קורא את הנהר ארונטוס בשם יבוק? ד) מלת הבא (בויבע) הוראתה כבד פה וטעו המעתיקים לכתוב הפפא שהוא אפיפיור. ה) יש אומרים כי בעל גד (Hasbeya) היא באניאס ואחרים אומרים שהיא הסבייא. ו) מעשני פשתן. ז) הפרחי בספרו כפתור ופרח שכתב בשנת 1322 היה שבע שנים לחקור הארץ ההיא (שם, פי״א). ח) הרעש היה בשנת 1157 ובאותו המקום היה עוד רעש בשנת 1170, ומפני שאינו מזכיר הרעש הזה נראה שהיה בטריפולי קודם שנת 1170.

[1] Phaedestus=Rodosto. [2] Gallipoli. [3] Megas. [4] Kales. [5] Mytelene. [6] Chios. [7] Mastic=trees. [8] Samos. [9] Rhodes. [10] Cyprus. [11] Curicus. [12] Thoros. [13] Trunia. [14] Malmistras. [15] Antioch. [16] Fur=Orontes. [17] Prince Boemond Pointevin Baube. [18] Lega=Ladikiya. [19] Gebal—Gebela. [20] Franks. [21] Trabulus.

ז

מטריפולי מהלך יום לגיבל [1] האחרת, שהיא גיבל בני עמון, ושם כמו מאה וחמשים (חמש מאות) מישראל, והיא ממשלחת הגינואיין [1] והשלטון שלהם קורין יוליאנוש אינבריאקוש [2], ושם מצאו הבמה שהיתה לבני עמון בימים ההם, ושקוץ בני עמון יושב על קטריגה (קתידרא) הנקרא כסא והוא עשוי מאבן ומצופה זהב ושתי נשים יושבות מימינו ומשמאלו, מזה אחת ומזה אחת ומזבח לפניו, שהיו מזבחים

ומקטרים לפניו בזמן בני עמון. ובה כמו מאתים יהודים ובראשם רבי מאיר ורבי יעקב ורבי שמחה. והיא על שפת הים של ארץ־ישראל. ומשם שני ימים לבירוט [3] היא בארות, ושם כמו חמשים יהודים, ובראשם רבי שלמה ורבי עובדיה ורבי יוסף. ומשם מהלך יום אחד לציידה [4] היא צידון, והיא עיר גדולה ובה כמו עשרים יהודים, וקרוב מהם כמו עשרה מילין אומה אחת נלחמים עם אנשי צידון, היא האומה הנקראת דרוזיאין [5] והם פגנוש [6], ואין להם דת (חוקים), ויושבים בהרים ובנקיקי הסלעים, ואין מלך או שר שולט עליהם כי בעצמם הם יושבים בין ההרים, ועד הר חרמון גבולם מהלך שלשה ימים, והם שטופי זמה, האב לוקח את בתו ולוקחים אחיותיהם. ויש להם חג אחד בשנה ובאים כלם אנשים ונשים לאכול ולשתות ביחד ומחלפים נשיהם כל אחד עם חבירו, ואומרים שהנפש בעת יציאתה מגוף אדם טוב תכנס בגוף ילד קטן הנולד באותה שעה. ואם אדם רע הוא תכנס נשמתו בגוף הכלב או בגוף הבהמה. וזה דרכם כסל למו. ואין דרים ביניהם יהודים כ"א באים אליהם בעלי אומנות וצובעים ויושבים ביניהם באומנות ובסחורה וחוזרים לבתיהם, והם אוהבים ליהודים. והם קלים ברגליהם לרוץ על ההרים ועל הגבעות ואין אדם יכול להלחם עמהם [ומשם יום אחד לצרפתה [7] אשר לצידון]. ומשם מהלך יום (חצי יום) לצור [8] החדשה, והיא עיר טובה מאד ונמל (הפורט) שלה בתוך העיר, ונכנסות־הספינות בין שני מגדלים, ובלילה ישליכו בעלי המכס שלשלת של ברזל בין מגדל למגדל ולא יוכל אדם לצאת לא באניה ולא בשום דבר לגנוב דבר מן הספינות. ולא נמצא כנמל (פורט) הזה בכל הארץ. והיא עיר יפה ובתוכה כמו ארבע (חמש) מאות יהודים וביניהם חכמי תלמוד ובראשם רבי אפרים המצרי דיין ורבי מאיר מקרקשינה [9], ור' אברהם ראש הקהל. ויש ליהודים שם ספינות בים. ושם אומני הזכוכית הטוב הידוע בשם זכוכית צורי החשוב בכל הארצות. ושם ימצא הסוקר [10] הטוב [כי שם זורעין אותו ובאים מכל הארצות לקנותו]. ועולה אדם בחומת צור המעטירה (הקדומה) אשר כסה אותה הים, רחוקה מן החדשה כזריקת אבן. ואם ירצה אדם לבוא באניה בים רואה המגדלים והשווקים והחוצות והארמונים בקרקע הים. צור החדשה היא עיר סחורה ובאים אליה סוחרים מכל מקום.

הערות:

א) הגבלים נזכרו בתנ"ך בתור פוסלי אבן, שנאמר ויפסלו בוני שלמה ובוני חירום והגבלים (מ"א, ה, לב), וזקני גבל וחכמיה הם בצור (יחזקאל, כז, ט). היונים כנו את שם העיר בילוס שהוא מקום הולדת פילון היהודי. כנראה טעה ר' בנימין לסמן את גבל לבני עמון משגרת לשון הכתוב גבל ועמון ועמלק פלשת עם יושבי צור (תהלים, פג, ח) ובאמת ישבו בני עמון בעבר הירדן (אדלר). ב) צור נודעת על אדות מעשה הזכוכית והסוקר עד שנת 1291, אז עזבוה נוסעי הצלב והמושלמנים השחיתוה.

[1] Genoese. [2] Guillelmus Embriacus. [3] Beirut. [4] Said. [5] Druses. [6] Pagans. [7] Sarepta=Sarfend. [8] Tyre. [9] Carcassonne. [10] Sugar. [11] Bylos

ח

מצור מהלך יום אחד לאקרי [1] היא עכו אשר היתה בגבול אשר, והיא תחלת ארץ ישראל (מצד דרום). היא יושבת על הים הגדול, ושם נמל גדול שקורין פורטו לכל התועים [2] ההולכים לירושלם בספינות. ויורד לפניה הנהר הנקרא נחל קרומים א), ושם כמו מאתים יהודים ובראשם רבי צדוק ורבי יפת ברבי יונה ז"ל. ומשם שלשה פרסאות לחיפא [3] היא גת חפר ב) על שפת הים, ובצד אחד הר הכרמל, ועל ההר ובתחתית ההר קברי ישראל רבים. ושם בהר מערת אליהו הנביא ז"ל. ועשו שם בני אדום במה וקראו אותה שנט אליאש [4]. ובראש ההר ניכר מקום המזבח ההרוס שריפא אליהו ז"ל בימי אחאב, ומקום המזבח העגול כמו ארבע אמות. ובתחתית ההר יורד נחל קישון בצדו. ומשם ארבע פרסאות לכפר נאום [5] הוא כפר נחום והוא מעון מקום נבל הכרמלי ג). ומשם שש פרסאות לשיזריא [6] היא גת אשר לפלשתים, ושם כמו עשרה יהודים ומאתים כותיים והם היהודים השמרונים הנקראים שמריטניש [7]. והיא עיר יפה וטובה מאד על הים מבנין אינפרדור הקיסר וקרא שמה קיסריה על שמו. ומשם חצי יום לקאקו (קקון) והיא קעילה ואין בה יהודים. ומשם חצי יום לשן ג'ורג' [8] היא לוד [9] ושם יהודי אחד צובע. ומשם יום אחד לשבשת [10] היא שמרון, ועדיין ניכר שם חרבות אחאב בן עמרי מלך ישראל. והיא היתה עיר בצורה מאד בהר, ובה מעיינות ונחלי מים וגנות ופרדסים וכרמים וזיתים ואין שם יהודים. משם לשכם היושבת בין הר גריזים והר עבל. ובה כמו מאה (אלף) כותיים השומרים תורת משה ע"ה לבדה וקורין להם שמרונים, ויש להם כהנים מזרע אהרן הכהן ע"ה וקורין להם אהרונים ואין מתחתנים עמם אלא כהנים כדי שלא יתערבו עמהם. והם כהני הדת ועושים זבח

ומעלים עולה ביום פסח ובימים טובים במזבח בכנסת שלהם בהר גריזים, כמו שכתוב בתורה, ונתת את הברכה על הר גריזים, ואומרים כי הוא בית המקדש, והמזבח אשר בנו בהר גריזים הוא מן האבנים שהקימו בני ישראל כשעברו הירדן, שנאמר ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם. ואין להם שלש אותיות ה"א וחי"ת ועי"ן, ה"א מן אברהם שאין להם הוד, חי"ת מיצחק שאין להם חסד, ועי"ן מיעקב שאין להם ענוה. ובמקום אלה האותיות משימין אל"ף ובזה הדבר ניכרים שאינם מזרע ישראל, כי הם יודעים תורת משה חוץ מאלו שלש אותיות, ושומרים עצמם מטומאת מת ועצם אדם וחלל וקבר. והבגדים שלובשים בעוד יום מסירים מעליהם בשעת לכתם לבית הכנסת שלהם, ורוחצין גופם במים ולובשים בגדים אחרים. וכך מנהגם בכל יום. ובהר גריזים יש מעיינות וגנות ופרדסים, והר עבל יבש כאבנים וסלעים, וביניהם בעמק היא עיר שכם. ומשם ארבע פרסאות להר הגלבוע וקורין לו בני אדום מונטו גלבוע [11] והיא ארץ יבשה מאד. ומשם חמש (שתי) פרסאות לעמק אילון וקורין אותו בני אדום ואל דילונא [12], ומשם פרסא אחת (לגראן דוד) ליהומריא ליגראן [13], היא עיר גרעון הגדולה ואין בה יהודים.

הערות:

א) נחל קדומים אינו נחל קישון (שופטים, ח, כא) שמזכיר להלן שהוא כחמש פרסאות לדרום עכו, והנהר הקרוב לעכו הוא בילוס שיש לו חול יפה ודק המוכשר לעשיית הזכוכית. ואפשר שר' בנימין קורא נחל קדומים מעיין־השור אשר הסופרים הערביים אומרים כי מצא אותו אדם הראשון וממנו השקה מים את השור מקרין. ב) גת חפר הוא מקום הולדת יונה הנביא והוא אצל כפר קינא בגבול זבולון (יהושע, יט, יג). וגת חפר הנזכר פה היא ארץ חפר (מ"א, ד, י) שהיה שם נציב שלמה. ג) מעון כרמל היה בגבול יהודה (יהושע, טו, נה) ולא בדרום ולא בצפון א"י, וגם זה משגרת הלשון לערבב כרמל בכרמל אחר, וכנראה רשום כן ע"פ אגדה משובשת. וכמו כן טעה במקום גת שהיתה בדרום פלשתים ולא נודע עתה מקומה בדיוק. יש אומרים שהיא יבנה (עי' בידקר, פלשתינא וסוריא, 1876, צד 317).

[1] Acre. [2] Pilgrims. [3] Haifa. [4] St. Elias. [5] Capernaum. [6] Caesarea. [7] Samaritans. [8] St. George. [9] Ludd. [10] Sebastiya. [11] Mount Gilboa. [12] Val-de-Luna. [13] Mahomerie-le-Grand.

ט

משם שלש פרסאות לירושלם, היא עיר קטנה ובצורה עם שלש חומות ובה אנשים הרבה, וקורין להם הישמעאלים יעקוביים וארמיים [1] ויונים וג'ורגיים ופרנקים ומכל לשונות הגוים. ויש שם בית הצביעה ששוכרים אותו היהודים בכל שנה מהמלך א) שלא יעשה שום אדם צביעה בירושלם כ"א היהודים לבדם. והם כמו מאתים ב) ודרים תחת מגדל דוד בפאת המדינה (העיר). ובחומות שבמגדל דוד הבנין הראשון של היסוד כמו עשר אמות הוא מבנין הקדמונים שבנו אבותינו והשאר בנין הישמעאלים. ואין בכל העיר מקום חזק יותר ממגדל דוד. ושם שני בתים אחד אשפיטלי ושם ינוחו כל החולים הבאים שמה ונותנים להם כל סיפוקם בחיותם ובמותם. והבית השני קורין טימפלי [2] והוא ארמון שעשה שלמה מלך ישראל ע"ה. ושם חונים ויוצאים ממנו ארבע מאות פרשים בכל יום למלחמה חוץ מן הפרשים הבאים מארץ פרנקיש ומארץ אדום, ונודרין על עצמם שיעבדו שם ימים או שנים (שתי שנים) עד מלאת זמן נדרם. ושם הבמה הגדולה שקורין אותה שיפולקרי [3] ושם קבר אותו האיש (ישו הנוצרי) שהולכים כל התועים ג) אליו. ויש בירושלם ארבעה שערים שקורין שער אברהם, ושער דוד ושער ציון ושער גושפט הוא שער יהושפט לפני בית המקדש שהיה בימי קדם. ושם טימפלו דומיני [4] והוא היה מקום המקדש, ובנה עליו עמר בן אל־כטאב כיפה גדולה ויפה עד מאד, ואין מכניסים שם הגוים שום צלם ושום תמונה אלא שבאים להתפלל תפלתם. ולפני אותו מקום כותל מערבי והוא אחד מן הכתלים שהיו במקדש בקדש הקדשים ד) וקורין אותו שער הרחמים ובאים כל היהודים להתפלל לפני הכותל בעזרה. ושם בירושלם אצל הבית שהיה לשלמה ארוות סוסים ה) אשר בנה, והוא בנין חזק מאד מאבנים, ולא נראה כבנין ההוא בכל הארץ. ושם נראה עד היום הבריכה שהיו הכהנים שוחטים בה את זבחיהם והיהודים הבאים שם כותבים שמם על הכותל. ויצא אדם משער יחושפט אל עמק יהושפט והוא מדבר העמים ו), ושם מצבת יד אבשלום וקבר עוזיהו המלך ז). ושם מעין גדול מי השילוח בנחל קדרון, ועל המעיין בנין גדול מימי אבותינו ולא ימצא שם אלא מים מועטים, ואנשי ירושלים רובם שותים ממי המטר שיש להם גבים בבתיהם. ועולים מעמק יהושפט על הר הזיתים כי אין בין ירושלם

והר הזיתים אלא העמק בלבד. ומהר הזיתים רואים ים סדום. ומים סדום לנציב מלח שהיתה אשתו של לוט שתי פרסאות והצאן לוחכות ממנה ואח״כ חוזרת וצומחת כבראשונה ח). וכל ארץ הככר נמשך עד נחל השטים ועד הר נבו. ולפני ירושלם הר ציון ט) ואין בנין בהר ציון כי אם במה אחת לנוצרים (לערלים). וכמו שלשה מילין חוץ לירושלם הם קברי ישראל שהיו קוברים שם מתיהם בימים ההם. ועל כל קבר יש תאריך (יום ושנת הפטירה) אבל בני אדום היו הורסים האבנים מן הקברים ובונים מהן בתיהם. [ובתי הקברים מגיעים לגבול בנימין בצלצח י)]. וסביב לירושלם הרים גדולים ובהר ציון קברי בית דוד וקברי המלכים אשר קמו אחריו. ואין המקום ניכר כי מהיום חמש עשרה שנה נפל כותל אחד מן הבמה אשר בהר ציון וצוה הפטריארכי לממונה שלו ואמר לו קח האבנים מחומת ציון הקרמונה ובנה מהם הבמה. והוא עשה כן ושכר פועלים בשכר ידוע כמו עשרים אנשים, והיו מוציאין את האבנים מיסוד חומת ציון. ובין האנשים ההם שני אוהבים בעלי ברית ויום אחד עשה אחד משתה לחבירו ואחר אכילתו באו אל המלאכה. ואמר להם הממונה מדוע אחרתם לבוא היום? ענו ואמרו מה יש לך [הפסד]? בשעה שילכו חבירינו לסעוד אנחנו נעשה מלאכתינו [הגיע זמן הסעודה והלכו חביריהם לסעוד] והם היו מוציאים את האבנים והקימו אבן אחת ומצאו פי המערה. אמר אחד לחבירו נכנס ונראה אם יש שם ממון. והלכו במבוא המערה עד שהגיעו אל ארמון אחד גדול בנוי על עמודי שיש מצופה בכסף ובזהב. ולפניו שלחן זהב ושרביט זהב ועטרת זהב והוא קבר דוד מלך ישראל, ולשמאלו קבר שלמה המלך, וכן קברי כל המלכים הקבורים שם ממלכי יהודה יא). ושם ארגזות סגורות שאין אדם יודע מה בתוכם. ורצו אלה שני האנשים ליכנס בארמון, והנה רוח סערה יוצא מפי המערה והכה אותם ונפלו לארץ כמתים ושכבו עד הערב. והנה רוח אחר בא צועק בקול אדם: קומו צאו מן המקום הזה! ויצאו משם דחופים ומבוהלים והלכו אל הפטריארכי והגידו לו הדברים האלה. ושלח הפטריארכי להביא לפניו רבי אברהם החסיד הפרוש מקושטנדינה שהיה מאבלי ירושלם וספר לו הדברים על פי שני האנשים האלו שבאו משם, וענה לו רבי אברהם ואמר לו כי קברי בית דוד ומלכי בית יהודה הם [ולמחרת נכנס אני ואתה ואלו האנשים ונראה מה יש שם]. למחר שלחו בשביל שני האנשים ומצאו אותם מתים כל אחד מושכב על מטתו, ופחדו ואמרו לא נכנס שם כי אין חפץ האל להראות אותו מקום לשום אדם. וצוה הפטריארכי לסתום אותו מקום ולהעלימו מבני אדם עד היום הזה. ורבי אברהם זה סיפר לי כל אלו הדבָרים.

הערות:

א) המלך באלדווין השלישי מת בשנת 1162 וימלוך תחתיו אחיו אלמריק (Almaric) ב) בנוסחא כ״י רומא כתיב ד׳ (ארבעה) יהודים, ור׳ פתחיה שבקר את א״י כעשר או עשרים שנים אח״כ מצא שם רק יהודי אחד. ולכן נראה כי המעתיק טעה באות ד׳ וחשבו לאות ר׳ וכתב מאתים תחת ארבעה. ועי׳ ס׳ אבן ספיר ח״א, יז; ולא צדקו דבריו בזה. ג) התועים הם העולים ברגל למקומות הקדושים ההם (Pilgrims) כלומר שתועים בדרכם, ויש גורסים הטועים וטעות היא. ד) כותל המערבי נעשה רק לחזק את הר הבית מצד החיצוני ואינו מכותלי בית המקדש. ה) כן נקרא גם היום בפי היהודים ואינו כן, כי הוא נקרא מחצב שלמה (Solomon'squaries) כי משם חצבו אבנים לבנין בתים והיכלים. ו) הפסוק ביחזקאל כ, לה, והבאתי אתכם אל מדבר העמים ונשפטתי אתכם שם וביואל ד, ב, נאמר וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט ונשפטתי עמם שם. ז) עוזיה הוא עזריה המלך שנקבר עם אבותיו בעיר דוד (עי׳ מ״א, טו, ז). ח) עיין ברכות, נד. ט) ההר אשר במערבית דרומית לירושלם נקרא הר ציון. י) צלצח היא בגבול בנימין (ש״א, י, ב). יא) בסדר הדורות ערך ב״א תתקכ״ד מביא דברי ר״ב בזה באיזה שנוים בלשון.

[1] Syrians. [2] Temple. [3] Sepulchre. [4] Templum Domini. [5] Patriarch.

ו

מירושלם שתי פרסאות לבית לחם הנקרא בטליאם [1] לבני אדום. וקרוב לבית לחם כחצי מיל מצבת קבורת רחל אמנו על אם הדרך, והמצבה עשויה מאחת עשרה אבנים למנין בני יעקב א), ועליה כיפה בנויה על ארבעה עמודים, וכל היהודים העוברים שם חותמים שמם על המצבה. ובבית לחם שנים יהודים צובעים. והיא ארץ נחלי מים ובה בורות ומעיינות. ומשם שש פרסאות לחברון. אבל עיר חברון הקדומה היתה בהר והיא חרבה היום. ובעמק היתה השדה ומערת המכפלה ושם העיר היום. ועליה הבמה הגדולה שקורין שאנט אברם דיברון [2], והיא היתה כנסת היהודים בימי הישמעאלים ועשו הגוים שם ששה קברים על שם

אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאה, ואומרים לתועים שהם קברי האבות ונותנים להם ממון, אבל אם יבוא יהודי ויתן שכר לשוער של המערה יפתח לו פתח ברזל שהוא עשוי מימי אבותינו ע״ה וירד אדם למטה במדרגות ונר דלוק בידו, ויבא במערה אחת ואין שם כלום, וכן בשניה עד שיבא אל השלישית, והנה שם ששה קברים קבר אברהם יצחק ויעקב ושרה רבקה ולאה, זה כנגד זה, ועל קבריהם חתומים אותיות חקוקות באבנים, על קבר אברהם חקוק זה קבר אברהם אבינו ע״ה, ועל קבר יצחק זה קבר יצחק בן אברהם ע״ה, ועל קבר יעקב זה קבר יעקב בן יצחק בן אברהם ע״ה. ועל הקברים האחרים זה קבר שרה וזה קבר רבקה וזה קבר לאה. ובמערה מדליקין עששית אחת ודולקת ביום ובלילה על הקברים. ושם חבִנות מלאות עצמות מישראל שהיו מביאין שם את מתיהם, כל אחד ואחד עצמות אבותיו והניחם שם עד היום הזה. ובקצה שדה המכפלה היה ביתו של אברהם אבינו ע״ה ומעין לפני הבית. ואין מניחין שם לעשות בית מפני כבוד אברהם ב).—ומשם חמש פרסאות לבית גברין היא מרשה ג) ואין שם אלא שלשה יהודים [ומשם חמש פרסאות לטורון די לוש גבללרוש [3] היא שונם ויש בה כשלש מאות יהודים]. ומשם שלש פרסאות לשן שמואל דשילה [4] היא שילה הקרובה לירושלם שתי פרסאות ד), וכשלקחו בני אדום את רמלה היא הרמה מיד בני ישמעאל מצאו קברו של שמואל הרמתי אצל כנסת היהודים והוציאוהו בני אדום והוליכוהו לשילה ובנו עליו במה גדול וקראו אותו שן שמואל דשילה עד היום הזה. ומשם שלש פרסאות (להר המוריה) למהומריאה לפטיט [5] ה) היא גבעת שאול או גבע בנימין, ואין שם יהודים. ומשם שלש פרסאות לבית נובי [6] היא נוב עיר הכהנים, ובאמצע הדרך שני סלעים של יהונתן, שם האחד בוצץ ושם השני סנה, ושם שני יהודים צובעים. ומשם שלש פרסאות לרמש או רמלה [7] ו) היא הרמה, ושם מבנין החומות מימי אבותינו, כי כך מצאנו כתוב על האבנים, ושם כמו שלשה (שלש מאות) יהודים. והיא היתה עיר גדולה מאד, ושם בית קברות גדול לישראל מהלך שני מילין. ומשם חמש פרסאות לגיאפה [8] היא יפו אשר על שפת הים, ושם יהודי אחד צובע. ומשם שלש (חמש) פרסאות לאיבלין [9] היא יבנה, ועדיין נראה מקום המדרש, ואין בה יהודים. עד הנה גבול אפרים, ומשם שתי (חמש) פרסאות לפלמיד היא אשדוד אשר לפלשתים החרבה ואין בה יהודים. ומשם שתי פרסאות לאשקלונה היא אשקלון החדשה שבנה עזרא הסופר (הכהן) ז״ל על שפת הים והיו קורין אותה בתחלה (בני ברה) בני ברק, והיא רחוקה מאשקלון הקדומה החרבה ארבע פרסאות. והיא עיר גדולה ויפה ובאים אליה מכל מקום לסחורה כי היא יושבת בקצה גבול מצרים. ובה כמו מאתים יהודים ובראשם רבי צמח ורבי אהרן ורבי שלמה. ושם כמו ארבעים קראים, וכותיים כמו שלש מאות. ובתוך העיר בור שקורין לו ביר אברהים אל כליל ז) ואומרים שהוא הבור שחפר אברהם בימי הפלשתים. ומשם מהלך יום לשן גירש [10] היא לוד. ומשם מהלך יום וחצי לזרין [11] היא יזרעאל. ושם מעין אחד גדול ובה יהודי אחד צובע. ומשם שלש פרסאות לשיפוריה [12] היא ציפורי, ושם קברו של רבינו הקדוש (ורבן גמליאל) ורבי חייא שעלה מבבל ויונה בן אמתי, והם קבורים בהר. ויש שם עוד קברים הרבה.

הערות:

א) אנדריסי בשנת 1154 כותב כי הקבר מכוסת בשתים עשרה אבנים ועליהן כפה של אבנים. בעל סדר הדורות בערך ב״א ר״ח כותב בשם גלילות א״י כי קברה על פרשת דרכים ועליו בנין יפה מן י״א אבנים ואבן רחבה עליהן שהיו י״ב אבנים ונעשו אבן אחת, ואבן זה הניח יעקב אבינו בעצמו (ועי׳ סבוב ר׳ פתחיה וספר המסעות). ב) עי׳ סבוב ר׳ פתחיה (הוצאת בעניש, צד 63), ומלך אנגליא בהיותו יורש עצר הי׳ במערה בשנת 1882. ג) בית גיברין נתבצרה ע״י מלך פולק (Fulk) בשנת 1134 (עי׳ ערך מלין לרפופארט, צד 54). בנוסחא אחרת נאמר כי בשונם או טורון שהיא עיר קטנה בגליל מצא שם שלש מאות יהודים והיא טעות ונתחלף להסופר אות ג׳ באות ש׳. ד) שילה היא מצפה ושם קבר שמואל הנביא שהערביים קורין נבי סמויל. ה) שמות כנסיות לנוצרים הקטנה והגדולה. ו) רמלה נוסדה בשנת 716 ובזמן קצר היתה גדולה כמו ירושלים, אך נשחתה ע״י הרעש בשנת 1033 ולפנים היו בה יהודים רבים. ויש נוסחאות שכתוב בהן שלשה יהודים וזהו טעות כי המעתיק מצא מספר ש׳ (שלש מאות) וחשב שהוא קצור מן שלשה. וגם נוסעים אחרים מעידים כי מספר היהודים אז היה הרבה. ז) אברהם האהוב, כלומר אהובו של הקב״ה, כן מכנים אותו הערביים.

[1] Bethlehem. [2] St. Abram de Bron. [3] Toron de los Caballeros=Latrun. [4] St. Samuel de Shiloh. [5] Mahomerie le Petit. [6] Beit Nuba. [7] Ramleh=Rams. [8] Jaffa. [9] Ibelin. [10] St. George. [11] Zerin. [12] Sepphoris.

יא

מציפורי חמש פרסאות לטיבריאש [1] היא טבריא היושבת בעמק בין שני הרים על שפת ים כנרת שהוא נהר גדול ורחב ידים כים, והירדן נופל לתוכו ויוצא ושופך אל ארץ הככר הוא המקום הנקרא אשדות הפסגה, ויוצא משם ונופל בים סדום שהוא ים המלח. ובטבריא יש כמו חמשים יהודים ובראשם רבי אברהם החוזה, ורבי מוכתר ורבי יצחק. ושם מים חמים נובעים מתחת הקרקע וקורין להם חמי טבריא. ושם בקירוב כנסת כלב בן יפונה, ושם מקום קברי ישראל וקברו של רבי יוחנן בן זכאי ור' יהודה הלוי א), הכל בגליל התחתון. ומשם שני ימים לטימון [2] היא תמנתה, וקבור שם (שמואל) שמעון הצדיק ב) והרבה מישראל. ומשם מהלך יום לג׳יש היא גוש חלב, ושם כמו עשרים יהודים. ומשם (שלש) שש פרסאות למירון היא מרון ומערה אחת בקירוב, ושם קברי הלל ושמאי, ועשרים קברים מתלמידיהם, וקבר ר' בנימין בר יפת ורבי יהודה בר בתירה. ומשם (שתי) שש פרסאות לעלמה [3] ושם כמו חמשים יהודים ובית קְברות גדול לישראל, ושם קבר רבי אלעזר בן ערך ורבי אליעזר בן עזריה וחוני המעגל ורבן שמעון בן גמליאל ורבי יוסי הגלילי. ומשם חצי יום לקאדים היא קדש נפתלי, על שפת הירדן, ושם קבר ברק בן אבינועם ואין בה יהודים. ומשם יום אחד לבניאס [4] היא דן, ושם מערה אחת שיוצא ממנה הירדן דרך שלשה מילין ומתחבר אליו נחל ארנון ג) היורד מגבול מואב. ולפני המערה ניכר מקום המזבח של מיכה שהיו עובדים בני דן בימים ההם, ושם מקום המזבח של ירבעם בן נבט שהיה שם עגל הזהב. עד הנה גבול ארץ ישראל מצד הים האחרון ד).

הערות:

א) בנוסחא אחת כתוב ר' יהונתן בן לוי, אך ברוב הנוסחאות הוא ר' יהודה הלוי, ומת כשלשים שנה קודם בקור ר' בנימין. ונדע לפ"ז כי קָבור בטבריא. ב) יש אומרים כי שמעון הצדיק קבור אצל ירושלים בדרך שכם כפרסא אחת משער דמשק. ג) אין זה מקומו וכנראה נשמט ממקום אחר. ד) דברים, יא, כד. ועד הים האחרון יהיה גבולכם והוא ים המערבי ונקרא ים התיכון.

[1] Tiberias. [2] Tymin. [3] Almah. [4] Banias.

יב

ומשם שני ימים עד דמשק והיא תחלת ממשלת נור־אל־דין [1] מלך תוגרמים הנקראים תורקיש, והיא עיר גדולה ויפה עד מאד ומוקפת חומה, והיא בארץ גנות ופרדסים מהלך ט"ו מילין מכל צד, ולא נראה מדינה העושה פירות כמוה בכל הארץ. ויורדין אליה מהר חרמון הנהרות אמנה ופרפר, כי היא יושבת תחת הר חרמון. אמנה יורד בתוך העיר והולכים המים על ידי גשרים (צנורות) אל כל בתי הגדולים ובחוצות ובשווקים. ופרפר הולך חוץ לעיר ומשקין ממנו כל הגנות והפרדסים. והיא ארץ סחורה לכל הארצות. ושם כנסת ישמעאלים הנקרא גאמע דמסקום [2] ואין כבנין ההוא בכל הארץ. ואומרים כי היא היתה ארמונת בן הדד. ושם עשוי במלאכת החרטומים [3] כותל של זכוכית ועשו בו חורין חורין כמנין ימות השנה, והשמש יכנס בכל אחד ואחד בהם ביומו, ויורד על שנים עשרה מדרגות כנגד י"ב שעות ובני אדם מכירין בו שעות היום. ובתוך הארמון בתים (חדרים) מצופים בזהב ובכסף וכותליהם מזכוכית, וכשבני אדם הולכים סביב הכותל רואה כל אחד בזכוכית את חבירו העובר לפניו בין מבפנים בין מבחוץ והכותל ביניהם. ושם עמודים מצופים בזהב ובכסף ועמודי שיש בכל מיני צבעים ובתוך החצר ראש אחד של ענק מצופה זהב וכסף ועשו אותו כמו מזרק ושפתותיו מזהב ומכסף והוא גדול כמו גיגית אחת ושלשה אנשים יכולין ליכנס לתוכו ולרחוץ בו, וצלע אחד מאותו .ענק ארכו תשע זרזות תלוי בתוך הארמון, ואומרים שהוא היה מלך ענק מן הענקים הגדולים הקדמונים והיה שמו אברמז א) המלך, שכך מצאו חקוק באבן אחת על קברו ובה כתוב שמלך בכל העולם. ויש בעיר כמו שלשת אלפים יהודים ב) וביניהם תלמידי חכמים ועשירים, ושם ראשי הישיבות של ארץ ישראל והם רבי עזריה ואחיו שר שלום אב בית דין, ורבי יוסף הראשון בישיבה, ורבי מצליח ראש הסדר הדרשן, ורבי מאיר פאר החכמים, ורבי יוסף בן אל פלאת יסוד הישיבה, ור' הימן הפרנס ור' צדוק הרופא. ושם מן הקראים כמו מאתים (מאה) ומן הכותיים כמו ארבע מאות. וביניהם שלום אך אין מתחתנים אלו עם אלו. ומשם מהלך יום אחד לגליד היא גלעד ג), ושם מישראל כמו ששים, ובראשם רבי צדוק ורבי יצחק ורבי שלמה. והיא ארץ רחבת ידים ונחלי מים גנות ופרדסים. ומשם חצי יום לסלכאת היא סלכה ד).

הערות:

א) במדרש רבה פי"ד: א"ר לוי האדם הגדול בענקים זה אברהם. יוסיפוס בקדמוניות ספר א׳ חלק י"ז פרשה ב׳ מביא דברי ניקולוס מדמשק, כי בדמשק מלך אבראמוס. ב) ר׳ פתחיה יאמר כי מספר התושבים תשעה עשר אלפים, ואפשר שר׳ בנימין חשב רק ראשי המשפחות. ג) עיר בשם גלעד לא נודעה. ד) סלכה היא במחוז הוראן המזרחית חצי יום מבצרה והיא גבול הבשן (דברים, ג, י; ויהושע י"ב, ה׳) והיא רחוקה הרבה מדמשק לצד דרום ובעלביק היא בצד מערב לדמשק.

[1] Nur-ed-din. [2] Gami Damascus. [3] Magic.

יג

מסלכה חצי יום לבעלביק [1] היא בעלת בבקעת הלבנון אשר בנה שלמה לבת פרעה, ובנין הארמון מאבנים גדולות. אורך האבן עשרים זרזות ורחבה שתי עשרה זרזות. ואין בין אבן לאבן כלום, ואומרים שלא נעשה בנין זה אלא על ידי אשמדאי. בראש המדינה מעין גדול יוצא והולך באמצע המדינה כמו נהר גדול ועליו (בצדו) ריחיים וגנות ופרדסים. וגם תדמור [2] במדבר אשר בנה שלמה (החומה) כמו בנין זה מאבנים גדולות. והעיר תדמור מוקפת חומה והיא במדבר רחוקה מן הישוב ומבעלת הנזכרת ארבעה ימים. ובתדמור כמו אלפים יהודים גבורי מלחמה ונלחמים עם בני אדום ועם בני ערב שהם תחת ממשלת נור־אל־דין המלך, ועוזרים לשכניהם הישמעאלים ובראשם רבי יצחק היוני ורבי נתן ברבי עוזיאל ז"ל. ומבעלביק לקריתין היא קריתים מהלך חצי יום ואין בה אלא יהודי אחד צובע. ומשם מהלך יום לחמצא היא עיר הצמרי א) ובה כמו עשרים יהודים. ומשם דרך יום לחמה היא חמת ב) היושבת על נהר יבק תחת הר הלבנון. ובימים ההם ג) בא רעש גדול בעיר ומתו ביום אחד חמשה (ועשרים) עשר אלף בני אדם וגם מן היהודים מתו כמו מאתים, ולא נשארו בה כ"א שבעים איש מישראל ובראשם רבי עלי הכהן ואלשיך אבו גאלב ומוכתר. ומשם חצי יום לשייזאר היא חצור ד) [4]. ומשם שלש פרסאות ללדמיר ה) [5]. ומשם שני ימים לחלב [6] היא ארם צובה, והיא עיר מלוכה למלך נור־אל־דין, ובתוך העיר ארמונו מוקף חומה גדולה מאד. ואין בה מעין ולא נהר אלא ממי מטר הם שותים וכל אדם יש לו בור בביתו שקורין אלגיב. ובה כמו אלף וחמש מאות (חמשת אלפים) יהודים, ובראשם רבי משה אל־קושטנטיני ורבי ישראל ורבי ששת. ומשם שני ימים לבאליץ (באלים) והיא פתורה על נהר פרת. ועד היום הזה שם מגדל בלעם בן בעור, שם רשעים ירקב., שבנה על ענין שעות היום. ושם כמו מנין (עשרה) יהודים. ומשם חצי יום לקלעת ג׳בר היא סלע מדברה. והיא נשארה לבני ערב בשעה שלקחו התוגרמים ארצם והבריחום אל המדבריות. ושם כמו אלפים יהודים ובראשם רבי צדקיה ורבי חייא ורבי שלמה.

הערות:

א) הצמרי והחמתי הם בני כנען (בראשית, יח). במחוז הזה יש מעין הנקרא בערבית פורוואר אל־דיר, אשר ביקר טיטוס אחר החורבן (יוסיפוס, מלחמות ספר שביעי, חלק חמישי), וששת ימים ינוח וייבש המעין וביום השביעי יתרבו בו המים בשפע רב, וזה בניגוד לאגדת סמבטיון ההולך בכל ימי השבוע ושובת ביום השביעי. ב) חמת נזכרת בתנ"ך הרבה פעמים והיא לא רחוקה מנהר אורונטיס, ובשנת 1177 נלכדה על ידי סאלאדין. ג) בשנת 1157. ד) חצור היא קדש נפתלי. ה) עיין מאמר פרידמאן על גבולי פלשתינא וסוריא (לונץ, ירושלם, ח"ב).

[1] Baalbec. [2] Palmyra. [3] Emesa=Homs. [4] Sheizar=Larissa. [5] Latmin. [6] Haleb=Aleppo.

יד

משם יום אחד לראקא [1] היא כלנה בתחלת ארץ שנער החולקת בין מלכות התוגרמים ומלכות שנער [2]. ובה כמו שבע מאות יהודים ובראשם רבי זכאי ורבי נדיב והוא סגי נהור, ורבי יוסף. ושם כנסת מבנין עזרא הסופר בעלותו מבבל לירושלם. ומשם שני ימים לחרן הקדמונה ובה כמו עשרים יהודים, ושם כנסת עזרא כמו כן. ובאותו מקום שהיה שם ביתו של אברהם אבינו ע"ה אין עליו בנין, והישמעאלים מכבדים אותו מקום ובאים שם להתפלל. ומשם מהלך שני ימים לראס־אל־עין [3]. ומשם יוצא נהר אל כבור היא חבור והולך לארץ מדי ונופל בהר גוזן. ושם כמאתים יהודים. ומשם שני ימים לנציבין [4], והיא עיר גדולה בנחלי מים, ובה כמו אלף יהודים. ומשם שני ימים לגזירה אבן עמר והוא אי בתוך נהר חדקל [5] לרגלי הרי אררט מהלך ארבעה מילין למקום שנחה שם תיבת נח ב). אבל אבן־עמר בן אל־כטאב לקח את התיבה מעל ראש שני ההרים ועשה אותה כנסת לישמעאלים. בקירוב התיבה כנסת עזרא עד היום הזה, וביום תשעה באב באים היהודים מן המדינה להתפלל שם.

ובאותה מדינה של גזירה אבן־עמר ארבעת אלפים יהודים ובראשם רבי מוכתר (מובחר) ורבי יוסף ורבי חייא. ומשם שני ימים לאל־מוצל [6] היא אשור, ושם כמו שבעת אלפים יהודים ובראשם רבי זכאי הנשיא מזרע דוד המלך, ור' יוסף המכונה ברהאן אל מלך [7] והוא חוזה (בכוכבים) למלך זון־אל־דין אחיו של נור־אל־דין מלך דמשק והיא תחלת ארץ פרס. והיא עיר גדולה מאד מימי קדם ויושבת על נהר חדקל. ובמדינת אשור כנסת עובדיה הנביא וכנסת יונה בן אמתי וכנסת נחום האלקושי. ובינה ובין נינוה הגשר לבד והיא (נינוה) חרבה, אבל יש בתוך החרבות שלה כפרים וכרכים רבים. ומהלך נינוה ניכר בין החומות כמו ארבעים פרסאות עד עיר ארביל [8]. והעיר נינוה על שפת חדקל. ומשם מהלך שלשה ימים לרחבה היא רחובות אשר על שפת הנהר פרת, ובה כמו אלפים יהודים ובראשם רבי חזקיה ורבי אהוד (טהור) ורבי יצחק. והיא עיר מוקפת חומה גדולה ובצורה ויפה עד מאד וסביבותיה גנות ופרדסים. ומשם מהלך יום (שני ימים) לקרקסיא היא כרכמיש על שפת נהר פרת, ובה כמו חמש מאות יהודים ובראשם רבי יצחק ורבי אלחנן. ומשם שני ימים לאלינבר [9] היא פומבדיתא ג) אשר בנהרדעא ושם כמו שלשת אלפים יהודים וביניהם תלמידי חכמים ובראשם רבי חן הוא הרב, ורבי משה ורבי אליקים. ושם קבר רב יהודה ושמואל, ולפני כל אחד ואחד בית כניסתו אשר בנו הם לפני מותם. ושם קברו של בסתנאי הנשיא וראש הגולה. ורבי נתן ורבי נחמן בר פפא. ומשם חמשה ימים לחדרה [10] ד), ושם כמו חמשה עשר אלף יהודים ובראשם רבי זקן ורבי יהוסף ורבי נתנאל. משם שני ימים לעוקברה, היא המדינה אשר בנה יכניה המלך, ובה כמו עשרת אלפים יהודים, ובראשם רב יהושע ורבי נתן (ר' חנן ור' יבין) ורבי ישמעאל.

הערות:

א) ראקא היא עיר חשובה על נהר פרת בצד השמאלי ובצד שכנגדה היתה תפסקוס (Thapsacus) ושם עבר כורש את הנהר לרדוף אחרי דריוש. ב) יוסיפוס בקדמוניות ס"א חלק ג' יאמר כי תיבת נח היתה קיימת בימיו. רבי פתחיה יאמר כי היא בין רוכסי ארבעה הרים ונדחקה התיבה בין אותן ההרים ולא יכלו להוציאה משם ונרקבה במקומה. ג) פומבדיתא היא על מוצא התעלה „בדת" כהוראת השם פום־בדיתא. ר' יעקב אבערמייער כתב בהמגיד לשנת תרל"ו (צד 259 והלאה) וז"ל: ונקרא המקום מאת הערביים אלאנבאר והיא אלינבר אשר הביא בעל מסעות בנימין כי היא פומבדיתא. הכותב הזה חי שנים רבות בבגדאד וסבב את כל הארץ ההיא. ד) לדעת אדלר לא היה בנימין נוסע בעצמו בכל ערי פרס וכתב רק מפי השמועה ולכן במקום הזה עד בואו למצרים הוא מרבה במספר היהודים מכפי שאפשר להאמין, תחת אשר עד כה המעיט במספריהם. רבי פתחיה אומר: ובארץ כוש ובארץ בבל יש יותר משישים רבוא יהודים וכן בארץ פרס, אבל בפרס הם תחת שעבוד ובצער גדול ולכן לא בא רבי פתחיה אלא בעיר אחת של פרס. וכנראה עשה כן רבי בנימין מקודם וקרוב לזמנו.

[1] Rakka. [2] Babylon. [3] Ras el-Ain=Rhesaina. [4] Nisibis. [5] Tigris. [6] Mosul. [7] Burham el-Mulk. [8] Irbil=Arbela. [9] El-Anbar. [10] Hatra—el-Hathr.

טו

מעוקברה שני ימים לבגדאד א) היא העיר הגדולה ראש ממשלת כליפת [1] אמיר אל־מומינין אל־עבאסי ממשפחת מחמד (המשוגע ב) הנביא שלהם, והוא הממונה על דת הישמעאלים וכל מלכי ישמעאל מודים לו, והוא כמו האפיפיור על הנוצרים. ויש לו ארמון בתוך בגדאד שלשה מילין ובתוך הארמון יער גדול מכל מיני אילנות שבעולם, בין עושי פרי בין שאינם עושים פרי. ושם כל מיני חיות, ובתוך היער מקוה מים הבאים מנהר חדקל, ובשעה שירצה המלך לטייל בו ולשמוח צדים לו עופות וחיות. ובא לארמונו עם כל יועציו ושריו. ושם המלך הגדול אל עבאסי אחמד, והוא אוהב ישראל מאד, ולפניו משרתים רבים מישראל, והוא יודע בכל הלשונות ובקי בתורת ישראל, וקורא וכותב בלשון הקדש, ואינו רוצה ליהנות אלא מיגיע כפיו ועושה מחצלאות וחותם חותמו בהן ומוכרים אותן שריו בשוק, וקונין אותן גדולי הארץ, ומדמיהן הוא אוכל ושותה. והוא איש אמת ובעל אמונה ודובר שלום לכל הבריות, ואין יכולין בני ישמעאל לראותו. והתועים הבאים מארץ מרחק ללכת למיכה [2] שבארץ אל־ימן (תימן) מבקשים לראות פניו, ואינו חושש לדבריהם, ובאים שריו המשרתים אותו ואומרים לו אדונינו פרוש שלומך על האנשים הבאים מארץ מרחק המתאוים לחסות בצל נעימותיך, ובאותו שעה יקום וישלשל כנף בגדו מן החלון ובאים התועים ונושקין אותו, ואומר להם שר אחד לכו לשלום כי כבר רצה ונתן לכם שלום אדונינו אור הישמעאלים. והוא בעיניהם כמו (מחמד) הנביא שלהם. והולכים לבתיהם שמחים על פי הדיבור שדבר להם השר שנתן להם שלום המלך ונשקו

בבגדו. וכל אחיו וכל בני משפחתו כל אחד ואחד יש לו ארמון בתוך ארמונו אבל כלם אסורים בשלשלאות של ברזל, ועל כל בית ובית שלהם שומרים שלא יקומו על המלך הגדול. כי פעם אחת קמו אחיו על המלך שקדמוהו והרגו אותו והמליכו אחד מהם, ונגזרה גזרה באותה שעה על בני משפחתו שיהיו אסורים בשלשלאות של ברזל. וכל אחד יושב בארמונו בכבוד גדול. ובארמון המלך הגדול בנינים גדולים של שיש ועמודי כסף וזהב ומשכיות וכל אבן יקרה תקועה בכתלים. ובארמונו עושר גדול והמגדלים מלאים זהב ובגדי משי וכל אבן יקרה. ואינו יוצא מארמונו אלא פעם אחת בשנה בחג שקורין הישמעאלים אל-עיד-בעד-רמצאן [3], ובאים מארץ רחוקה באותו היום לראות פניו. והוא רוכב על הפרדה ולובש בגדי מלכות עשוים מזהב ומכסף (ובגדים לבנים), ועל ראשו מצנפת ועליה אבנים יקרות שאין שעור לשווין. ועל המצנפת סודר שחור בשביל צניעות העולם, כלומר תראו כל הכבוד הזה חשך יכסה אותם ביום המיתה. ובאים עמו כל קציני ישמעאל מלובשים בגדים נאים ורוכבים על סוסים, שרי ערב ושרי תוגרמה ודילם [4] ושרי פרס ומדי וגוז ושרי ארץ טיבת [5] למערב ארץ שמרכנד [6] שהוא מהלך שלשה חדשים. והולך מארמונו עד בית התפלה הגדולה שהוא בשער בצרה והיא כניסה לישמעאלים. ובדרך שהוא הולך הכתלים בבתים כולם מלובשים בגדי משי וארגמן, ואנשים ונשים יושבים בחוצות ובשווקים ומזמרים בכל מיני זמרה ומרננים ומרקדים לפני המלך הגדול הנקרא אל-כליפה, ונותנים לו שלום בקול גדול, ואומרים שלום עליך אדונינו המלך ואור הישמעאלים, והוא רומז להם שלום בתפישת כנף בגדו בידו ונושק אותו, והולך עד חצר בית התפלה ועולה במגדל עץ ודורש להם תורתם, ויקומו חכמי ישמעאל ומתפללין עליו ומשבחים אותו על רוב גדולתו וחסידותו ועונין הכל אמן, ואח"כ הוא מברך אותם. ומביאין לפניו גמל ושוחט אותו וזהו שחיטת פסחם, ונותן לשרים והם משגרים ממנו לכל הארץ לטעום משחיטת יד המלך הקדוש להם, והם שמחים בדבר. ואחר כך יוצא מבית התפלה והולך על שפת נהר חדקל לבדו עד ארמונו, וגדולי ישמעאל הולכים באניות בנהר כנגדו עד שיכנוס בארמונו, ולא ישוב בדרך אשר בא בו. ואותו הדרך אשר הוא הולך על שפת הנהר שומרים אותו כל השנה שלא יעבור שום אדם במקום מדרך כף רגליו. ואינו יוצא מהארמון יותר בכל השנה. והוא איש טהור וחסיד. ועשה ארמון מעבר לנהר על שפת זרוע פרת שהוא מצד האחר של העיר, ובנה בו בתים גדולים ושווקים ופונדקאות [7] לעניים החולים הבאים להתרפאות שם. ושם כמו ששים חנויות מרופאים וכלם יש להם בשמים (סמי מרפא) וכל צרכם מבית המלך. וכל חולה שיבוא שם יתפרנס מממון המלך עד שיתרפא. ושם ארמון שקורין אותו דאר-אל-מריסתאן [8] והוא ארמון שאוסרין בו כל המשוגעים (מוכי החמה) הנמצאים בקיץ בכל העיר, ואוסרין כל אחד ואחד מהם בכבלי ברזל עד שחוזרים לדעתם, וכל ימי היותם שם מתפרנסים מבית המלך. וכשישבים לדעתם מניחים אותם, וכל אחד הולך לביתו. ובכל חדש וחדש שואלין אותם פקידי המלך ובודקין אותם, ואם חזרו לדעתם מתירין אותם והולכים לדרכם. וכל זה עושה המלך צדקה לכל הבאים בעיר בגדאד בין חולים בין משוגעים, כי המלך איש חסיד וכוונתו לטובה בזה הענין. —

בבגדאד יש כמו (אלף) ארבעים אלף יהודים ג), והם יושבים בהשקט ובשלוה ובכבוד תחת המלך הגדול. וביניהם חכמים גדולים וראשי ישיבות מתעסקים בתורה. ושם בעיר עשר ישיבות, הרב רבי שמואל בן עלי הוא ראש הישיבה הגדולה „גאון יעקב" והוא לוי ומיוחס עד משה רבינו ע"ה, ור' חנניה אחיו סגן הלוים ראש הישיבה השניה, ורבי דניאל (סעור) בן חסדאי ראש הישיבה השלישית, ורבי אלעזר החבר ראש הישיבה הרביעית, ורבי אלעזר בן צמח ראש הסדר (התפלה) והוא מיוחס עד שמואל הנביא הרמתי ע"ה, והוא ואחיו יודעים לנגן הזמירות כמו שהיו המשוררים נוגנים בזמן שבית המקדש קיים, והוא ראש הישיבה החמישית, ורבי חסדאי פאר החברים ראש הישיבה הששית, ורבי חגי הנשיא ראש הישיבה השביעית, ורבי עזרא הנקרא סוד הישיבה הוא ראש הישיבה השמינית, ורבי אברהם הנקרא אבו טאהיר הוא ראש הישיבה התשיעית, ורבי זכאי בן בסתנאי הנשיא בעל הסיום ראש הישיבה העשירית. והם הנקראים עשרה בטלנים, שאין מתעסקים בדבר אחר אלא בצרכי הצבור. ובכל ימי השבוע הם דנין לכל אנשי הארץ היהודים חוץ מיום שני שבאים כלם לפני הרב רבי שמואל שהוא ראש ישיבת גאון יעקב ועומד בראש העשרה בטלנים לדון לכל הבאים אליהם. והראש לכלם הוא רבי דניאל בן חסדאי ויש לו ספר היחס עד דוד מלך ישראל, וקוראים לו היהודים אדונינו ראש הגולה ד) והישמעאלים קורין לו סיידנא בן דאוד, ויש לו שררה גדולה על כל קהלות ישראל תחת יד אמיר אל-מומינין אדון הישמעאלים. שכך צוה מחמד לתת לראש הגולה חותם שררה על כל קהלות ישראל הדרים תחת יד תורתו, וכך צוה שכל בר אינש ישמעאלי או יהודי או מכל אומה שבמלכותו יקום לפניו ויתן לו־שלום וכל מי שלא

יקום לפניו מלקין אותו מאה מכות. והולכים עמו פרשים מן הגוים ומן היהודים בכל יום חמישי שהוא הולך לראות פני המלך הגדול, ומכריזין לפניו: פנו דרך לאדונינו בן דוד כראוי לו, ואומרים בלשונם „עמילו טאריק לסיידנא בן דאוד", והוא רוכב על סוס ולובש בגדי משי ורקמה ומצנפת גדולה על ראשו, ועל המצנפת סודר לבן גדול, ועל הסודר רביד (וחותם מחמד כתוב עליו). ובא לפני המלך ומנשק ידו והמלך יקום לפניו ויושיבהו על הכסא כנגדו, וכל מלכי הישמעאלים הבאים לראות פני המלך כולם עומדים לפניו, כי כן צוה מחמד לקיים הכתוב לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים. וכל קהלות שנער ופרס וכראסאן ושבא היא אל־ימן (תימן) ודיאר ביכר (כלך), וכל ארץ ארם נהרים [9] וארץ קוט היושבים בהרי אררט וארץ אלאניים [10] שהיא מוקפת הרים ואין לה יציאה אלא דרך שערי ברזל שעשה אלכסנדרוס ושברו אותם, והם האומה הנקראת אלאן ה) וארץ סיביריא (סיכביא) וכל ארץ התוגרמים עם הרי אסוה וארץ גורגאן הנקראים גורגנין היושבים על נהר גיחון, והם הגרגשים המחזיקים בדת הנוצרים, ועד שערי סמרכנת וארץ טיבת וארץ הודו ראש הגולה נותן רשות לכל הקהלות האלה לשים על כל קהל וקהל רב וחזן, והם באים אליו לקחת הסמיכה והרשות, ומביאין לו דורונות ומתנות מאפסי הארץ. ויש לו גנות ופרדסים בבבל ונחלות הרבה מאד מנחלות אבותיו, ואין אדם רשאי לגזול ממנו כלום. ויש לו מס ידוע בכל שנה ושנה מפונדקאות ומשווקים (חנויות) של יהודים מסוחרי הארץ, חוץ ממה שמביאין מארץ מרחק [ועולה המס בכל שבוע מאתים אלף זהובים]. והאיש עשיר גדול, וחכם בפסוק (תנ"ך) ובתלמוד, ואוכלים על שלחנו בכל יום רבים מישראל. אבל בעת שמקימים ראש הגולה הוא מוציא ממון גדול (הרבה) על המלך ועל השרים והסגנים. וביום שעושה לו המלך הסמיכה על השרה מרכיבין אותו במרכבת המשנה אשר למלך ומביאין אותו מבית המלך הגדול לביתו בתופים ובמחולות, והוא עושה הסמיכה לראשי הישיבה. והיהודים שבמדינה הם תלמידי חכמים ועשירים גדולים. בעיר בגדאד יש עשרים ושמונה בתי כנסיות, בין בגדאד ואל־כרך אשר מעבר לנהר חדקל, כי הנהר חולק את המדינה וכנסת גדולה של ראש הגולה היא בנין מעמודי שיש בכל מיני צבעים ומצופים בכסף וזהב, ובעמודים אותיות זהב מפסוקי תהלים. ושם לפני הארון מדרגות מאבני שיש כמו עשרה, ובמדרגה העליונה יושב ראש הגולה עם נשיאי בית דוד. בגדאד היא עיר גדולה כמו שלשה (עשרים) מילין בהקפת העיר והיא ארץ תמרים וגנות ופרדסים שאין כמוה בכל ארץ שנער, ובאים אליה בסחורה מכל הארצות. ובה אנשים חכמים פילוסופים יודעים בכל חכמה, וחרטומים יודעים בכל מיני כישוף.

הערות:

א) הכליף מנצור בשנת 762 בחר את בגדאד לעיר המלוכה, אך יש ראיות מתלמוד כי היה בה ישוב מיהודים כמה מאות שנים לפניו. ב) באיזה נוסחאות נקרא מחמד משוגע והוא ע"ד אויל הנביא משוגע איש הרוח (הושע, ט). ג) בנוסחאות אחרות אלף יהודים וכן בסבוב ר׳ פתחיה וזה סותר מה שיאמר כי בישיבה יש אלפים תלמידים בפעם אחת וסביביו (Average) כחמש מאות ויותר, ואפשר שלא חשב התלמידים שבאו גם ממקומות אחרים רק מהתושבים הקבועים. ד) ראשי גליות הראשונים תמו עם חזקיה בשנת 1040 וכולם התיחשו עד זרובבל ועד דוד המלך. חסדאי התיחס עד הלל שהיתה אמו מזרע המלוכה. בסבוב ר׳ פתחיה נאמר כי שנה אחת קודם בואו מת רבי דניאל ראש הגולה. בימי ר׳ בנימין נתחדשה פקידת ראש הגולה ע"י הכליף שהיה אוהב ישראל. ה) האלאניים בימי הבינים ישבו בארץ גיאורגיא אצל מדינת קאוקאס. גם מרקוס פולו הנוסע הנוצרי מאה שנים אחרי רבי בנימין מזכיר את אגדת אלכסנדרוס אדות שערי הברזל אשר שברו האלאניים, עכ"פ היה ר׳ בנימין הראשון להודיע כי אלכסנדרוס עבר המעבר דרבנד בדרך הזה.

[1] Caliphate. [2] Mecca. [3] Ramazan. [4] Daylam= Gilan. [5] Tibet. [6] Samarkand. [7] Hospices. [8] Maristan. [9] Mesopotamia.

טז

מבגדאד לגהיאגן הנקראת רסן [1] שני ימים, והיא עיר גדולה ובה כמו חמשת אלפים מישראל. ובתוכה כנסת גדולה של רבה (רבא) והוא קבור בבית סמוך לכנסת, ותחת קברו מערה ובה קבורים שנים עשר מתלמידיו. ומשם דרך יום לבבל, היא בבל הקדומה (הקדמונה) החרבה, ומהלך שלשים מיל בחרבותיה, ועדיין ארמון נבוכדנצר מצוי שם חרב ויראים בני אדם ליכנס בו מפני הנחשים והעקרבים שבתוכו. וקרוב משם מהלך מיל יושבים שלשת (עשרים) אלפים מישראל, ומתפללים בכנסת ועליית דניאל ע"ה. היא העלייה הקדומה שבנה דניאל, והיא בנויה מאבני גזית ולבנים. ובין הכנסת והארמון של נבוכדנצר מקום אתון נורא יקידתא אשר הושלכו בו חנניה מישאל ועזריה, והוא עמק ידוע לכל א). ומשם חמשה מילין לחילה, ושם כמו עשרת אלפים

מישראל. ובה ארבע כנסיות אחת של ר׳ מאיר והוא קבור לפניה, וכנסת מר קשישא והוא קבור לפניה, וכנסת רב זעירא בר חיא, וכנסת רב מארי, ומתפללים שם יהודים בכל יום. ומשם ארבעה מילין למגדל שבנו דור הפלגה, והוא בנוי מלבנים הנקראים אל־אגור ואורך יסודו כשני מילין ורחבו כארבעים (מאתים וארבעים) אמה וארכו כמו מאתים אמה (מאה קנים), ובין עשר ועשר אמות דרכים ובהם היו עולים בעיגול ומסבבין עד למעלה ורואין ממנו מהלך עשרים מילין כי הארץ רחבת ידים ומישור, ובתוכו נפלה אש מן השמים ובקעה אותו עד התהום ב). ומשם חצי יום לכפר נפת ובה כמו מאתים יהודים. ומשם כנסת ר׳ יצחק נפחא והוא קבור לפניה. ומשם שלש פרסאות לכנסת יחזקאל הנביא ע״ה של נהר פרת, ובמקום הכנסת כנגדו ששים מגדלים ובין מגדל ומגדל כנסת ובחצר הכנסת התיבה, ואחורי הכנסת קברו של יחזקאל הנביא בן בוזי הכהן ג) ועליו כיפה גדולה ובנין יפה עד מאד מבנין יכניה מלך יהודה, ושלשים וחמשה אלף יהודים שבאו עמו כשהוציאו אויל מרודך מבית הכלא. וזה המקום על נהר כבר מצד אחד ומצד אחד נהר פרת. ויכניה וכל הבאים עמו חקוקים בכותל, יכניה המלך בראש ויחזקאל הנביא בסוף. ואותו המקום מקודש עד היום לישראל כמקדש מעט, ובאים מארץ מרחק להתפלל מראש השנה עד יום הכפורים, ועושים שם שמחה גדולה. גם ראש הגולה וראשי ישיבות באים שם מבגדאד וחונים על פני השדה כשני (כשנים ועשרים) מילין. ובאים שם בני ערב ועושים יריד גדולה הנקראת פירא [2], ומוציאים ספר מגויל מכתיבת יחזקאל הנביא וקורין בו ביום הכפורים. ועל קברו של יחזקאל עששית דולקת כל היום וכל הלילה לא תכבה מיום שהאיר אותה הוא בעצמו וחולפין הפתילות ומוסיפין שמן עד היום הזה. ושם בית גדול של הקדש והוא מלא ספרים, ומבית (המקדש) ראשון ומבית שני יש שם ספרים, וכל מי שאין לו בן יקדיש שם ספריו. ומביאין היהודים הבאים שמה להתפלל מארץ פרס ומדי ממון שנודרין אנשי הארץ לכנסת יחזקאל הנביא. ויש לכנסת נחלות וקרקעות וכפרים שהיו ליכניה המלך, וכשבא מחמד קיים הכל לכנסת יחזקאל ד), וגם בני גדולי ישמעאל באים שם להתפלל מרוב חיבתם ליחזקאל הנביא וקורין שם המקום דר מליחא (מקום יפה). וכל בני ערב באים שם להתפלל. וגם בשעת החירום אין אדם בעולם נוגע במקום קברו של יחזקאל לרעה לא בישמעאלים ולא ביהודים. וסמוך לכנסת כחצי מיל קברי חנניה מישאל ועזריה ועל כל קבר כיפה גדולה. ומשם שלשה מילין לעיר קוצונאת, ובה כמו שלש מאות יהודים, ושם קבר רב פפא ורב הונא ורב יוסף סיני ורב יוסף בר חמא, ולפני כל אחד ואחד כנסת, ומתפללין שם יהודים בכל יום. ומשם שלשה מילין לעין שפתה ושם קבור נחום האלקושי הנביא ע״ה. ומשם מהלך יום אחד לכפר אל־פרס ושם קבור רב חסדא ורבי עקיבא ה) ורב דוסא. ומשם חצי יום במדבר לכפר לודקיא ושם קבורים ר׳ דוד ורב יהודה (ואביי) ורב עובדיה ורב סחורה ורב אדא. ומשם יום לנהר ליגא ושם קברו של צדקיהו המלך ע״ה ועליו כיפה גדולה. ומשם מהלך יום לעיר קופא ושם קברו של יכניה המלך ועליו בנין גדול וכנסת לפניו. ושם כמו שבעת אלפים יהודים. ושם הבמה הגדולה לישמעאלים ששם קבור עלי בן אבו טאליב חתנו של מחמד ובאים שם הישמעאלים לקרושות ו).

הערות:

א) היא בקעת דורא (דניאל, ג, א ועי׳ ברכות, נז:).

ב) בראשית רבה פל״ח: המגדל שלישו נשרף ושלישו נשקע ושלישו קיים ומי שהוא עולה על ראשו רואה דקלים שלפניו כאלו הם חגבים. המגדל עומד בבורסיף (Borsippa) שנקרא בולסיף כי שם בלל שפת הארץ. ר׳ בנימין קורא את הלבנים אגור והם אבני גיר (ישעיה, כז, ט). ובלשון ערב אל־אגור והם הלבנים שנשרפו במלבן. ג) מחמד לא היה בבבל, ונראה כי כוונתו לממלא מקומו קודם שמשלו הכליפים. ד) בסדר הדורות ערך ג״א שנ״ב הביא את בעל שלשלת הקבלה שהביא בשם מסעות ר׳ בנימין וז״ל: ובנו כיפה על קבר יחזקאל ועל קברו צב שקורין שילדקרעט שהיא מלאכה נפלאה, וגם היום נראה שם חקוק יהויכין ויחזקאל וגדוד אנשים, ועשו כנסת גדולה סמוך לו ובמקום הכנסת יש כמו ששים מגדלים ובין מגדל למגדל כנסת ובחצר כנסת יחזקאל בנויה תיבה ואחרי הכנסת קברו של יחזקאל והכל יחד נקרא כנסת יחזקאל, ויהויכין נדר לכנסת יחזקאל נחלות וכרמים שנתן לו אויל מרודך להתפרנס מהם, ואותו מקום מקודש על שם ישראל ובאים להתפלל שם ממרחקים, וביום הכפורים מוציאים ס״ת מגויל מכתב יד של יחזקאל וקורין בו ועל קברו עששית דולקת כל היום ושם בית הקדש גדול מלא ספרים רבים מחורבן בית ראשון ושני, ונשיא ישמעאלים כשמלך במקומות ההם קיים לכנסת זה כל התכנסות ההם עד היום. עכ״ל. ה) אין ספק שר׳ עקיבא היה שם בעת שנסע להלהיב את לב בני ישראל למלחמה נגד שונאיהם הרומיים בימי בר כוזיבא, ובזה יובן מה שמסופר ממנו הרבה שהיה פה ופה במקומות היותר רחוקים מארצו א״י (גרינהוט). ו) הוספה בנוסחת ארלר.

[1] Resen. [2] Fair.

יז

ומשם יום וחצי לסורא היא מתא מחסיא א) שנחרבה, ושם קבר רב שרירא ורב האי בנו ורב סעדיה אל־פיומי ורב שמואל בן חפני הכהן וצפניהו בן כושי בן גדליה הנביא. ורבים מראשי הגולה ונשיאי בית דוד וראשי ישיבות שהיו שם בתחלה קודם חורבנה — ומשם שני ימים לשף־יתיב ושם הכנסת שבנו ישראל מעפר ירושלם ומאבניה וקראו אותה שף־יתיב אשר בנהרדעא ב). ומשם יום וחצי לאלינבר היא פומבדיתא על שפת פרת. ושם כמו שלשת אלפים יהודים. ושם כנסת רב יהודה ושמואל ובית מדרשם ולפניה קבריהם, ומשם חמשה ימים לחילה. ומשם דרך המדבר לארץ שבא הנקראת אל־ימן והיא לצד שנער כנגד הצפון מהלך עשרים ואחד יום במדבריות, ושם חונים היהודים הנקראים (בני רכב) בני כיבר [1] ואנשי תימא, ובעיר תימא ראש הממשלה שלהם. ושם ר׳ חנן הנשיא מושל עליהם. והיא עיר גדולה ויפה ומהלך ארצם ששה (חמשה) עשר יום בין ההרים הרי צפון. ויש להם ערים גדולות ובצורות ואין עול גוים עליהם, והולכים לשלול שלל ולבוז בז לארץ מרחק עם בני ערב שכניהם ובעלי בריתם הם בני ערב החונים באהלים במדבר ואין להם בתים והולכים לשלול שלל בארץ שנער ואל־ימן, וכל שכני היהודים מפחדים מהם ד). בין היהודים יש עובדי אדמה ובעלי מקנה וארצם רחבת ידים. ונותנין עישור (מעשר) מכל אשר להם לתלמידי חכמים היושבים תמיד בבית המדרש ולעניי [ארץ] ישראל ולפרושיהם אבלי ציון ואבלי ירושלם שאין אוכלים בשר ואין שותים יין ולובשים בגדים שחורים ויושבים במערות או בבתים נרועים ומתענים כל ימי חייהם, חוץ מן שבתות וימים טובים ה). ומבקשים רחמים תמיד לפני הקב״ה בעבור שמו הגדול שירחם על גלות ישראל ועל היהודים אנשי תימא ואנשי טילמס, שהיא ג״כ עיר גדולה ובצורה ויושבת בין שני הרים גבוהים, ויש בה כמו מאה אלף יהודים ואנשים חכמים ונבונים ועשירים ביניהם ושם שלמון הנשיא אחי חנן הנשיא ובין שני האחים הארץ, והם מזרע דוד המלך ע״ה כי יש להם כתב היחס, ומשגרים שאלות הרבה לראש הגולה קרובם שהוא בבגדאד. ומתענים ארבעים יום בשנה על היהודים היושבים בגלות. ויש באל־ימן כמו ארבעים מדינות (ערים) ומאתים כפרים ומאה כרכים ומספר בני ישראל בכולן כמו שלש מאות אלף. המדינה הראשית היא (תנאי) סנאי [2] והיא גדולה מאד ובתוכה זורעים וקוצרים והיא מהלך תשעה עשר מילין באורך וברוחב, והיא עיר יפה עד מאד ובה גנות ופרדסים. ושם ארמון הנשיא שלמון (סלמון). מטילמס לכיבר שלשה ימים ואומרים בני אדם שהם משבט ראובן וגד וחצי שבט מנשה שנשבם שלמנאסר מלך אשור והוליכם שם. ובנו הערים האלה גדולות ובצורות, ונלחמים בכל המלכיות ואין אדם יכול לכנס אליהם כי מהלך שמונה עשר יום הולכים אליהם במדבריות בלא ישוב. וכיבר היא עיר גדולה מאד ויש בה כמו חמשים אלף מישראל, ובה תלמידי חכמים ואנשים גבורים עורכי מלחמה עם בני שנער וארץ צפון וארץ אל־ימן הקרובים אליהם שהיא תחלת ארץ הודו ו). וחזרה מארצם מהלך דרך חמשה ועשרים יום לנהר ויראי [3] אשר בארץ אל־ימן. ושם כמו שלשת אלפים מישראל. ומשם שבעה ימים (ללוסים) [4] לוואסיט [5] ז) ושם כמו אלפים מישראל וביניהם רב ודיין (רבי נדיין).

הערות:

א) בתלמוד (שבת, יא.) נאמר כי מתא מחסיא נחרבה וסורא נעשית למרכז חישיבות. ב) בי כנשתא דשף ויתיב (עי׳ ע״ז, מג:) ובנו אותה מעפר ירושלם ומאבנית ע״ד כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרת יחוננו (תהלים, קב, יד). ג) בנוסחא אחרת חשב המעתיק מלת „כיבר" שהיא מדינה בנגב ערב למלת „רכב "וכתב „בני רכב". ד) עי׳ בכורי העתים לשנת תקפ״ד צד 51. ה) הרס״ג בפירושו לדניאל, י, ג, כתב בתרגומו הערבי (בכ״י) שמותר לאכול בשר בזה״ז, אך בתרגומו העברי הנדפס מבדיל בין בשר דגים וחיות ועופות שאין ראוין לקרבן ובין בשר בהמה אשר יקריבו ממנה קרבן אשה לה׳. ונראה כי זה כתב בבבל אחר שראה ששם המנהג שלא לאכול בשר (גרינהוט, עי׳ אוצר ישראל ערך אבלי ציון). כוונתו לעדן שהיא לדעתו בארץ הודו כי גם הסופרים הערבים בימי הבינים קראו את ארץ כוש וערב הודו התיכונית. ז) אשער ינסח ואסיט והיא אצל הנהר חדקל, ולדעת אדלר שהיא לוסים בארץ אל־ימן אין זה מקומו.

[1] Kheibar. [2] Sanaa. [3] Virae. [4] Lusis. [5] Wasit.

יח

ומשם מהלך חמשה ימים לבצרה היושבת על נהר חדקל ובה כמו אלפים מישראל וביניהם תלמידי חכמים ועשירים הרבה. ומשם שני ימים לנהר סמארא [1] היא תחלת ארץ פרס ובה כמו אלף וחמש

מאות יהודים ושם קברו של עזרא (הסופר) הכהן שהלך מירושלים אל ארתחשסתא המלך ומת שם ועשו לפני קברו כנסת גדולה א). והישמעאלים עשו בית תפלה לצד אחר מרוב חיבתם לו ואהבתם ליהודים, ובאים שם הישמעאלים להתפלל. — משם ארבעה ימים (מילין) לכוזיזתאן היא עילם המדינה הגדולה, אבל אינה מיושבת כולה כי מקצתה חרבה, ובתוך חורבותיה היא שושן[2] הבירה. ויש שם בנין גדול מימים קדמונים והוא ארמון המלך אחשורוש. ובתוכה כמו שבעת אלפים יהודים, ובה ארבע עשרה כנסיות ולפני הכנסת האחת קברו של דניאל ע״ה ב). ונהר חדקל חולק את המדינה לשנים והגשר ביניהם, ובצד האחד דרים שם היהודים ושם קברו של דניאל. ושם השווקים והרחובות, והיהודים נתעשרו. ובצד האחר של הגשר היו עניים מאד מפני שלא היה ביניהם שווקים ולא סוחרים אלא גנות ופרדסים, עד שלבשו קנאה ויאמרו אין כל העושר והכבוד הזה אליהם אלא בשביל דניאל הנביא שהוא קבור אצלם. ושאלו להם לקבור את דניאל בתוכם ולא רצו ועשו מלחמות עמהם ימים רבים, ואין יוצא ואין בא אליהם מפני המלחמה הגדולה שהיתה ביניהם, עד אשר קצרה נפשם והתחכמו ועשו פשרה ביניהם שיהיה ארון דניאל שנה אחת מצד אחד ושנה אחרת מצד האחר, ועשו כן ונתעשרו אלו ואלו משני הצדדים, עד אשר יום אחד מימים שבא לשם סינג׳אר שאה־בן־שאה המולך במלכות פרס על ארבעים וחמשה מלכים שהם תחת ידו, והוא שולטן אל־פארס אל־כביר בלשון ערב, והוא מולך משער נהר סמארא עד עיר סמרכנת ועד נהר גוזן ועד מדינת (מדי) ניסבור והרי חפתון ועד מדינת טיבת שנמצא בנהרות שלה חיות שיצא מהם המור[3], וממשלתו מהלך ארבעה חדשים וארבעה ימים, וכבוא שם האינפרדור הגדול סינג׳אר מלך פרס וראה שמביאין ארון של דניאל מצד אל צד ועוברים בגשר יהודים וישמעאלים וערלים ועם רב עמו, שאל מה זה והגידו לו כל אלו הדברים. אמר להם אין נכון לעשות זה הבזיון לדניאל הנביא, אלא אני מצוה עליכם למדוד את הגשר מזה ומזה בשוה ותקחו ארונו של דניאל ותשימו אותו בתוך ארון אחר של זכוכית ותתלוהו מן הקשר בשלשלאות של ברזל בתווך, ובאותו מקום תבנו בית הכנסת לכל באי עולם וכל מי שירצה יבוא שם ויתפלל בין יהודי בין ארמאי. ועד היום תלוי ארונו של דניאל מן הגשר. וצוה המלך שלא יצוד דייג שיעור מיל למעלה ושעור מיל למטה מן הגשר בשביל כבודו של דניאל. — ומשם שלשה ימים לרודבאר, ומשם שני ימים לניהאוואנט[4] ושם כמו ארבעת אלפים מישראל. ומשם ארבעה ימים לארץ מולחיד[5] היא האומה שאין מאמינים בדת הישמעאלים ויושבים בהרים גדולים והם עונין (נכנעים) לזקן שבארץ אל־חשישין, וביניהם ארבע קהלות מישראל ואין עליהם עול מלך פרס כי בהרים הגדולים הם דרים ויוצאין למלחמה עם הישמעאלים, וירדו מן ההרים לשלול שלל ולבוז בז ועולים להרים, ואין אדם יכול להלחם עמהם, והיהודים שבארץ ההיא יש ביניהם תלמידי חכמים והם תחת רשות ראש הגולה שבבבל.

הערות:

א) המקום שאומרים עליו עתה שהוא קבר עזרא עומד בספק (עי׳ בנימין השני צד 167). הסופר הערבי יאקוט מצא קבר עזרא בכפר מאיסן על נהר סמארא. קרוב למקום שנהרי פרת ודקל יתחברו יחד (J. Q. R. XV. 683)

ב) הקבר המיוחס לדניאל הוא בין שוסטר לדיזפול בפרס קרוב לנהר שאאור שיוצא מנהר קארון שהוא נהר אולי (דניאל, ח, ב) ומשם נראה חורבת שושן הקדומה שנקראת סוזא.

[1] Samara. [2] Susa. [3] Musk. [4] Nihavand. [5] Mulahid.

יט

משם חמשה ימים לעמדיא[1] ושם כמו חמשה ועשרים אלף מישראל, והיא תחלת הקהלות הדרים בהרי חפתון כי שם יותר ממאה קהלות מישראל, והיא תחלת ארץ מדי. והם מן הגלות הראשון שהגלה שלמנאסר המלך, והם מדברים בלשון תרגום (ארמית) וביניהם תלמידי חכמים. והם חונים ממדינת עמדיא ועד מדינת גילן מהלך חמשה ועשרים יום עד מלכות פרס. ורשות מלך פרס עליהם ולוקח מהם מס על ידי פקידו. והמס שפורעים בכל מלכות ישמעאל על כל אחד ואחד מן הזכרים מבן חמש עשרה שנה ולמעלה ופורעין בכל שנה ושנה זהוב אמירי שהוא זהוב ושליש מראבטי[2]. והיום עשר שנים קם איש ושמו דוד אלרואי מעיר עמדיא א) ולמד לפני ראש הקהלה חסדאי ולפני ראש הישיבה גאון יעקב במדינת בגדאד. והיה מהיר בתורת ישראל בהלכה ובתלמוד ובכל חכמה חיצונית ובלשון ישמעאל ובכתיבתם ובספרי החרטומים והמכשפים. ועלה ברעתו להרים יד במלך פרס ולקבץ היהודים היושבים בערי חפתון לצאת ולהלחם בכל הגוים וללכת לתפוש את ירושלם. והיה נותן ליהודים סימנים באותיות שקר ואומר

להם כי הקב"ה שלחני לכבוש ירושלים ולהוציא אתכם מתחת עול הגוים, והאמינו בו מקצת היהודים וקראו אותו משיחנו. וישמע מלך פרס הדבר הזה ושלח אליו לבוא לדבר עמו, והוא הלך אליו בלא פחד, ובהתחברו עמו אמר לו האתה הוא מלך היהודים? ענה ואמר לו „אני". וכעס המלך עליו וצוה לתפשו ולשימו בבית הסוהר מקום אשר אסירי המלך אסורים שם עד יום מותם בעיר רווסטאן (טבריסתאן) ג) אשר על הנהר הגדול נהר גוזן, ולקץ שלשה ימים ישב המלך לדבר עם שריו על דבר היהודים אשר הרימו בו יד, והנה דוד בא לפניהם שהתיר עצמו מבית הסוהר בלא רשות בן אדם. ובעת שראהו המלך אמר לו מי הביאך פה? ומי התירך? אמר לו חכמתי ותחבולותי כי אינני ירא ממך ולא מעבדיך. מיד צעק המלך לעבדיו לאמר תפשוהו ויענו לו עבדיו אין אנו רואין גופו אלא שומעין קולו בלבד. ויתמה המלך וכל שריו על חכמתו. ויאמר דוד למלך, הנני הולך לדרכי, והוא הלך והמלך אחריו אחרי צעדיו, ושריו ועבדיו הולכים אחרי מלכם עד בואם אל שפת הנהר, והוא לקח את סודרו ויפרש אותו על פני המים ויעבר עליו. באותה שעה ראו אותו כל עבדי המלך שהיה עובר במים על הסודר, ודלגו אחריו בדוגיות קטנות להשיבו ולא יכלו, ויאמרו אין מכשף בעולם כזה. ובאותו היום הלך מהלך עשרה ימים אל עיר עמדיא בשם המפורש, והגיד ליהודים כל אשר קרהו ויתמהו כלם על חכמתו. אח"כ שלח מלך פרס לאמיר אל־מומינין הכליפה בבגדאד אדון הישמעאלים שהוא ידבר אל ראש הגולה ואל ראש ישיבת גאון יעקב למנוע לדוד אלרואי מלעשות כדברים האלה ואם לאו, אמר, אהרוג את היהודים הנמצאים בכל מלכותי, בעת ההיא היתה צרה לכל הקהלות בארץ פרס, וישלחו כתבים אל ראש הגולה וראשי הישיבות בבגדאד לאמר: למה נמות לעיניכם גם אנחנו גם כל הקהלות אשר במלכות פרס; מנעו את האיש הזה ממעשיו ולא ישפוך דם נקי. אז כתבו אליו ראש הגולה וראשי הישיבות לאמר: דע לך כי לא הגיע שעת הגאולה עדיין ואותותיו לא ראינו, כי לא בכח יגבר איש, ואנחנו גוזרים עליך שתמנע עצמך מעשות עוד כדברים האלו, ואם לא תהיה מנודה מכל ישראל, ושלחו אל זכאי הנשיא אשר בארץ אשור [3] (מוצל) ולר׳ יוסף החוזה המכונה בורהאן אל־מורק אשר שם לשגר כתבים אל דוד אלרואי כמו כן. והם כתבו אליו להזהירו (ולא קבל) ולא שב מדרכו, עד שקם מלך התוגרמים ושמו זון־אל־דין ועבד למלך פרס ושלח אחרי חמיו של דוד אלרואי ונתן לו שוחד עשרת אלפים זהובים להרוג את דוד בסתר, וכן עשה, ובא אל ביתו והוא ישן על מטתו והרגו ונתבטלה עצתו ותחבולותיו. ובכ"ז לא שב חמת המלך פרס מעל היהודים היושבים בהר ואשר בארצו, וכשראו כן שלחו אל ראש הגולה לבוא בעזרתם אצל המלך, ויבא אליו בדברים טובים ופיוסים, ונתפייס במאה ככר זהב שנתנו לו וחמתו שככה, ותשקוט הארץ אחרי כן. ומאותו ההר עד חמדן [4] מהלך עשרה (עשרים) יום, והיא העיר הגדולה במדי ושם כמו שלשים (חמשים) אלף מישראל. ושם לפני כנסת אחת קבורים מרדכי ואסתר ב). ומשם ארבעה ימים עד טבריסתאן [5] ג), ויש בה כמו ארבעה אלפים יהודים ויושבת על נהר גוזן. ומשם שבעה ימים למדינת איספהאן [6] והיא עיר המלוכה וגדולה מהלך שנים עשר מילין. ושם כמו חמשה עשר אלף מישראל, ובראשם שר שלום הרב שהיה ממונה על יד ראש הגולה ועל כל הרבנים (הכרכים) אשר בכל מדינת פרס. ומשם ארבעה ימים ת) לשיראז [7] היא העיר פארס [8] ובה כמו עשרת אלפים יהודים — ומשם שבעה ימים לגזנה [9] העיר הגדולה שעל הנהר גוזן, ובה כמו שמונים אלף (שמונת אלפים) מישראל. ואותה העיר מקום מסחר ובאים אליה בסחורה מכל לשונות הגוים, והיא ארץ רחבת ידים. — ומשם חמשה ימים לסמרכנת, היא העיר הגדולה בקצה המלכות, ובה כמו חמשים אלף מישראל, ור׳ עובדיה הנשיא ממונה עליהם. וביניהם חכמים ועשירים גדולים. — ומשם ארבעה ימים לטיבת היא המדינה הנמצא המור ביערים שלה.

הערות:

א) ר"ש אבן וירגא בספרו שבט יהודה סי׳ ל"א קורא אותו בטעות אלהויד ואומר כי בעיר עמדיא היה קהל גדול סביב לאלף בתים עשירים מלאים (כל טוב) וחשובים ומוצלחים. בעמק הבכא לר׳ יוסף הכהן נאמר כי מעשה אלרואי היה בשנת 1163 וכאן נאמר כי כמו זה עשר שנים שהוא בערך 1173. כנראה שאב אבן וירגא ידיעתו זאת מספורו של ר׳ בנימין. ב) בסדר הדורות נאמר כי מרדכי ואסתר קבורים בשמרן, והוא טעות מהשם חמדן. ג) בנוסחה אחרת חסר המאמר הזה, ובאמת העיר טבריסתאן היא לצפון בדרך שעוברים בו הסוחרים מחמדן לאיספהאן, ונזכרת להלן. ד) אשער ינסת כיוה ומספר היהודים שמונת אלפים. ג) הנהר גוזן שגור הרבה בפי ר׳ בנימין ומכנה כמה נהרות בשם הזה. כי הלך לפי אגדות ההמון והם קראו גוזן לכל נהר גדול בארצות האלה. ולדעת אדלר קראו לנהר סתם גוזן, כי בלשון מונגולית אוזון הוא שם למים או נהר, ואות ג׳ מתחלף באות א׳ או ה׳ בלשונות קדומות. וכמו ברוסית אות ג׳ מתחלף באות ה׳ מפני שקרובין

בהברתן. ה) ארבעה ימים הם ארבעים פרסאות, ובאמת יש 81 פרסאות און 320 פרסאות אנגליות בין איספהאן לשיראז, וכן המעיט ר׳ בנימין הריחוק בין הערים גזנה סמרכנת וטיבית.

[1] Amadia. [2] Maravadi. [3] Mosul. [4] Hamadan. Tabaristan. [6] Ispahan. [7] Shiraz. [8] Fars. [9] Ghazna.

כ

ומשם שמונה ועשרים יום להרי ניסבור [1] אשר על נהר גוזן. ויש שם אנשים מישראל מארץ פרס שאומרים כי יש בהרי ניסבור ארבעה שבטים מישראל, שבט דן, ושבט זבולון ושבט אשר ושבט נפתלי מגלות הראשון שהגלה שלמנאסר מלך אשור, כמו שכתוב ויגל את ישראל אשורה ויושב אותם בלחלח וחבור נהר גוזן והרי מדי (מ״ב, יז, ו). ומהלך ארצם עשרים יום. ויש להם מדינות וכרכים בהרים, ומצד אחד מקיף אותם נהר גוזן. ואין עליהם עול גוים, ויש להם נשיא אחד ושמו ר׳ יוסף אמרכלא הלוי, וביניהם תלמידי חכמים. וזורעים וקוצרים והולכים במלחמה לארץ כוש א) דרך המדברות. ויש להם ברית עם בני כופר־אל־תורך [2] ב) והם אומה עובדי הרוח וחונים במדברות, ואינם אוכלים לחם ולא שותים יין כי אם בשר חי בלי בישול, ואוכלים כל הבהמות טהורות, והם בלא אפים ובמקום האף יש להם שני (נחירים) חורין קטנים שיוצא מהם הרוח, והם אוהבי ישראל. ומהיום חמש (שמונה) עשרה שנה באו לארץ פרס בחיל גדול ולקחו את מדינת ראי [3] (רגים ג) והכו אותה לפי חרב ולקחו את כל שללה והלכו להם דרך המדבר. וכמה שנים לא נראה כדבר הזה בכל מלכות פרס. וכששמע מלך פרס חרה אפו עליהם ואמר לא בימי ולא בימי אבותי לא יצא חיל מן המדבר הזה, ועתה אלך ואכרית את שמם מן הארץ. והעביר קול בכל מלכותו, וקבץ את כל חיילותיו ובקש תייר אחד להראותו הדרך אל תחנתם, ונמצא שם איש אחד ואמר למלך אנכי אראה לך מקומם כי אני מהם. ונדר לו המלך להעשירו אם יראה לו ואם יעשה הדבר הזה. ויאמר לו המלך כמה אנו צריכים הוצאה לדרך ולמדבר הגדול הזה? אמר לו קחו לחם ויין לחמשה עשר יום כי לא תמצאו שום מחיה בדרך עד אשר תגיעו אל ארצם, וכך עשו. והלכו במדבר חמשה עשר יום ולא מצאו כלום, ולא נשאר בידם מן המחיה אלא דבר מועט, עד שהתחילו למות האדם והבהמה אשר עמהם ברעב ובצמא. ויקרא המלך לתייר ויאמר לו איה דבריך שהבטחתני למצוא את אויבינו? ויען ויאמר תעיתי בדרך, ויחר אפו עליו ויצו להתיז את ראשו. ויצו המלך בכל מחנהו לאמר כל איש שיש לו מחיה יחלוק עם חבירו ואכלו כל מה שבידם וגם הבהמות, והלכו עוד שלשה עשר ימים עד שבאו אל הרי ניסבור במקום שיהודים יושבים שם, והם באו ביום השבת וחנו בגנות ובפרדסים ועל מעינות המים אשר מצד לנהר גוזן. והימים ימי הפירות ויאכלו וישחיתו את כל, ואין אדם יוצא אליהם, אבל היו רואים על ההרים מדינות ומגדלים הרבה. ויצו המלך לשני אנשים מעבדיו ללכת לשאול מן האומה היושבת בהרים והיו צריכים לעבור אליהם את הנהר בספינה או לשוט על פני המים, והם פשפשו ומצאו גשר גדול ועליו שלשה מגדלים ופתח הגשר סגור, ולפני הגשר מאותו הצד עיר גדולה, ויצעקו לפני הגשר עד שבא אדם אחד ושאל להם מה תבקשו ומי אתם? ולא הבינו אותו עד שבא מתורגמן שהיה יודע לשונם ושאל להם ואמרו לו עבדי מלך פרס אנחנו ובאנו לשאול מי אתם ולמי אתם עובדים? אמרו לו אנחנו יהודים ואין עלינו לא מלך ולא שר מן הגוים אלא שר אחד יהודי. ושאלו אותו על דבר הכופרים שהם בני גוץ מן כופר־אל־תורך, ואמר להם: בעלי בריתנו הם וכל המבקש רעתם מבקש רעתנו. וישובו שני האנשים האלה ויגידו למלך פרס, ויפחד המלך פחד גדול מהם, ויום שני שלחו אליו היהודים לערוך עמו מלחמה, והוא השיב להם אני לא באתי להלחם בכם כ״א בכופר־אל־תורך אויבי. ואם אתם נלחמים אתי אני אקח נקמתי מכם להרוג את כל היהודים אשר בכל מלכותי. כי אני יודע שאתם חזקים ממני במקום הזה, וכל חיילי רעבים וצמאים כי יצאו מן המדבר הגדול הזה. אבל אתם עשו עמי חסד שלא להלחם בי והניחו אותי עם כופר־אל־תורך אויבי, ותמכרו לי מזון מה שאני צריך לי ולחיילותי. והיהודים לקחו עצה ביניהם והסכימו להתרצות למלך פרס בשביל היהודים אשר במלכותו שהם בגלות, ונכנס בארצם הוא וכל חילו וישב שם חמשה עשר יום, וכבדו אותו בכבוד גדול, אך שלחו כתב לכופר־אל־תורך בעל בריתם והודיעו אותם הדבר הזה. והכופרים עמדו כלם על מעברות ההרים בחיל כבד, כל החונים במדבר ההוא, וכשיצא מלך פרס להלחם עמהם ערכו עמו מלחמה בדרך ונצחו אנשי כופר־אל־תורך והרגו בחיל פרס חללים רבים. וינס מלך פרס במתי מעט אל ארצו, ופרש אחד מעבדי מלך פרס רימה יהודי אחד מארץ ההיא ושמו ר׳ משה ולקחו עמו לארץ פרס ושם כבש אותו לעבד. ויום אחד מימים באו דורכי קשת לשחק לפני המלך ולא נמצא בכולם רובה קשת כמו ר׳ משה זה, ושאל

אותו המלך ע״י מתורגמן היודע לשונו ויגיד לו כל אשר עשה לו הפרש. מיד עשה אותו המלך בן חורין וילבש אותו בגדי שש ומשי ונתן לו מתנות. ויאמר לו אם תרצה לחזור לדתנו אעשה עמך חסד ותהיה עשיר גדול וממונה על ביתי, והוא ענה לו אדוני לא אוכל לעשות הדבר הזה, אז לקחו אותו וישימהו בבית הרב שר שלום של קהל איספהאן, ויתן לו הרב את בתו לאשה. והוא ר׳ משה ספר לי כל אלו הדברים.

הערות:

א) ארץ כוש איננה רק איתיופיא אבל גם חלקים מארץ ערב ובפרט הארצות אצל אביסיניא, וגם ארצות למזרח חדקל. כנראה כוונתו לארצות שנמצאו בהם אנשים שחורים ע״ד המליצה היהפוך כושי עורו. ב) היהודים האלה חשבו שהם מעשרת השבטים (נויי־בויער במאמרו (J. Q. R. Vol. I.) אנשי כופר־אל־תורך היו יוצאים מירך הטרטארים, ובימי הבינים חשבו הנוצרים שהם יעזרו אותם להלחם במחמדנים וקראו את כופר־אל־תורך בשם פריסטר יאהן (Prester John) ואנשיו נצחו את סינג׳אר בשנת 1141 וזה היה יותר מחמש עשרה או שמונה עשרה שנה, אבל ר׳ בנימין לא דייק כ״כ במספר השנים. ג) היא העיר רגים הנזכרת בספר טוביה א׳ י״ד, ותורבותיה נראות אצל טהיראן.

[1] Naisabur. [2] Kofar-el-Turak. [3] Raya=Rages.

כא

מאיספחאן חזרתי לארץ כוזיסתאן [1] אשר על שפת חדקל, ומשם יורד אדם א) בנהר והולך עד מקום שיפול הנהר בים הודו אל אי אחד הנקרא קיש [2], ומהלך האי ששה ימים, והיושבים שם אין זורעין ואין קוצרין כי אין להם אלא מעין אחד, ואין נהר בכל האי אלא מימי גשמים הם שותים. והתגרים הבאים מארץ הודו ומן האיים חונים שם בסחורה, ואנשי ארץ שנער ואל־ימן וארץ פרס מביאין שם כל בגדי משי וארגמן ופשתן פרוקטון [3] (הכלך) וקנבוס ומוך [4], וחטים ושעורים ודוחן ושיפון [5], וכל מאכל וכל מיני קטניות, ועושין סחורה אלו עם אלו, כי אנשי הודו מביאים שם בשמים לרוב מאד, ואנשי האי סרסורין ביניהם, ומזה הדבר בלבד מתפרנסים. ושם כמו חמש מאות יהודים. — ומשם מהלך עשרה ימים בים עד קתיפה, ושם כמו חמשת אלפים מישראל, ושם ימצא הבדולח. ובעשרים וארבעה בניסן ירד שם מטר על פני הים ושטין על פני המים מיני שרץ הים ומקבלין המטר בפיהם ונסגרים ונופלים לתוך קרקע הים, ובחצי תשרי באים שם בני אדם לקרקע הים בחבלים ומלקטים את השרצים ומבקעין אותם ומוציאין. מתוכם אבני הלולו (מרגליות) והוא להכנסת המלך אך נעשה על ידי פקיד יהודי. — ומשם מהלך שבעה ימים לכאולם [6], היא תחלת מלכות עובדי השמש והם בני כוש כולם שחורים, והם חוזים בכוכבים ובעלי אמונה במשא ומתן שלהם. וכשיבואו אליהם התגרים מארץ מרחק ונכנסים בנמל, יוצאים אליהם שלשה סופרי המלך וכותבים שמם ומביאים אותם לפניו, והמלך מקבל על עצמו אחריות ממונם ורכושם שיניחו על פני השדה בלא שומר. ושם פקיד אחד היושב בחנות וכל אבדה שימצא אדם בדרכים יביא אותה אליו ובעל האבדה יאמר לו סימנים ויתננה לו. וכן המנהג בכל מלכות המלך ההוא. ומפסח עד ראש השנה כל ימי הקיץ חום גדול ומשלש שעות מן היום ולמעלה מתחבאים בני אדם כלם בבתיהם עד הערב. ואח״כ יוצאין ומדליקין נרות בכל השוקים ובכל החוצות ועושין מלאכתן וסחורתן בלילה, כי לילה ליום ישימו מפני רוב חמימות החמה. ובארץ ההיא נמצא הפלפול, והם נוטעים האילנות שלו על פני השדה וכל אחד ואחד יודע פרדסו, והאילנות הם קטנים והפלפול הוא לבן כשלג. ואחרי שלוקטין אותו משימין אותו באגנות ונותנין עליו מים חמין בשביל שיתחזק ויתקיים, ואח״כ מוציאין אותו מן המים ומיבשין אותו לפני השמש והוא יהפך לשחור. ושם ימצא הקנה והזנגביל [8] ומיני בשמים הרבה. אנשי העיר ההיא אינם קוברים מתיהם אלא חונטין אותם במיני בשמים ומשימין אותם על ספסלין ומכסין אותם בסדינין וכל משפחה ומשפחה יש להן בתים שמשימין בהם אבותיהם ובני משפחתם המתים עד שמתייבש הבשר על העצמות והם דומין כבני אדם חיים. ומכירין כל אחד ואחד אבותיו ובני משפחתו כמה שנים אח״כ. והם עובדים לשמש ויש להם במות גדולות בכמה מקומות חוץ לעיר כמהלך חצי מיל, ובבקר הם רצים לקראת החמה, כי יש בכל במה כמו גלגל החמה עשוי במיני כישוף [9]. וכצאת השמש חוזר הגלגל בקולות גדולות. וכל אחד ואחד מחתתו בידו ומקטרים לשמש אנשים ונשים — זה דרכם כסל למו. ובכל אלה המקומות יש ביניהם כמו מאה (אלף) מישראל וכל אנשי הארץ ההיא שחורים והיהודים ג״כ שחורים, והם יהודים טובים בעלי מצות ויודעים תורת משה והנביאים ודבר מועט מתלמוד והלכה.

הערות:

א) מלשונו, יורד אדם, ותוזר אדם, משמע שהוא בעצמו לא היה שם וכתב לפעמים מפי השמועה. ב) האי קיש היה תחנית חשובה לסוחרים מהודו לאירופא, ובמאה הי"ב היה מרכז חשוב למסחר בים הפרסי. עיר בצורה נבנה שם וקרוב לה בשפת הנהר מצאו מרגליות הרבה. השם קיש נשתנה שמו לאורמוּז ובאנדר־אבאס (?) האי הזה היה ברשות אנגלית משנת 1820 עד 1879.

[1] Khuzistan. [2] Kis. [3] Cotton. [4] Hemp,mash. [5] Rye. [6] Khulam. [7] Ginger.

כב

משם עשרים ושלשה יום דרך ים לאי איבריג [1] א) ויושביה הם עובדי אש הקוראים דוכבין [2] (דוגבין), וביניהם כשלשת (עשרים ושלשה) אלפים יהודים, ויש לעובדי האש בכל מקום בית עבודה זרה שלהם, ולהם כומרים כשפנים (מכשפים) גדולים בכל מיני כישוף, אין כמוהם בכל הארץ. ולפני הבמה של בית תפלתם עמק גדול וכל ימות השנה מדליקין שם אש גדולה וקורין אותה אלהותא ומעבירין בה בניהם ובנותיהם באש וגם מתיהם משליכין לתוך האש. ויש מהם מגדולי הארץ שנודרים עצמם בחייהם לישרף באש, וכשאומר הנודר לבני ביתו ולקרוביו הנה נדרתי להשליך עצמי באש בחיי עונין כלם ואומרים לו אשריך וטוב לך! וכשיגיע יום בדילתו שנדר עושין לו משתה גדול ואם הוא עשיר רוכב על סוסו ואם הוא עני הולך ברגליו עד שפת העמק ומשליך עצמו בתוך האש. וכל בני משפחתו מרננים בתופים ובמחולות עד שישרף כולו. ולקץ שלשה ימים יבואו שנים מהכומרים הגדולים אל ביתו ואל בניו ואומרים לו תתקנו (תכינו) הבית כי היום יבא אליכם אביכם לצוות אתכם מה תעשו. והם לוקחים עדים מן העיר. והנה השטן בא ברמותו ובצלמו, ובאים אשתו ובניו ושואלים לו היאך הוא באותו העולם? והוא אומר להם באתי אל חברי ולא קבלוני עד שאשלם חובותי לבני ביתי ולשכני. והוא עושה צוואה ומחלק נכסיו לבניו ומצוה לפרוע כל מה שהוא חייב לבני אדם ולקבל מבני אדם מה שהם חייבים לו וכותבים העדים הצוואה. והוא ילך לדרכו ואינם רואין עוד כלום. ועל פי השקר והמרמה והכשוף הזה שעושין להם הכומרים בכשופן מתחזקים בטעותם ואומרים שאין כמוהם בכל הארץ.— ומשם לעבור ארץ צין [3] מהלך ארבעים יום והוא קצה המזרח. ויש אומרים כי שם עוברים דרך ים הנקפה [4] ב) ובאותו ים שולט כוכב כסיל ולפעמים יוצא שם רוח סערה ואין הספן יכול לשלוט על הספינה מכובד הרוח עד שמשליך הרוח את הספינה בים במקום שהמים אינם עמוקים ואינה יכולה לזוז ממקומה. ואנשיה יושבים שם עד כלות מחייתם ואחר כך ימותו. וכמה ספינות אבדו בזה הענין, אבל בני אדם למדו חכמה להמלט מן המקום הרע הזה, ולוקחים עורות בני בקר עמהם, ואם יבא אותו הרוח ומשליך הספינה בים הנקפה, יקח אדם עור הבקר ויכנס בתוכו וסכין בידו ותופר העור שלא יכנס בו המים, ומפיל עצמו לתוך המים, ורואה אותו הנשר הגדול הנקרא גריפיני [5] ג), והוא סבור שהוא בהמה ומוציאו ליבשה בהר או בעמק, וחונה עליו לאכול אותו, אז ימהר האדם ומכה אותו בסכין והורגו ויוצא מן העור והולך עד שמגיע לישוב, והרבה בני אדם ניצולים בענין זה.— ומשם עד אל־גנזלה מהלך שלשה ימים ביבשה ומהלך חמשה עשר יום דרך הים, ושם כמו אלף מישראל.— ומשם לכילון [6] שבעה ימים דרך ים, ואין שם מישראל.— ומשם שנים עשר יום לזביד ושם יהודים מעטים. ומשם דרך שמונה עשר יום ביבשה להודו ד) הנקראת ארץ אדן והיא עדן אשר בתלאסר [7], ובה הרים גדולים ושם הרבה מישראל ואין עליהם עול גוים, ולהם ערים ומגדלים בראשי ההרים ויורדים לארץ המישור הנקראת לוביא [8] והיא ממשלת בני אדום, והיהודים נלחמים עם הלובים ולוקחים מהם שלל ובזה ועולים על ההרים ואין אדם יכול להלחם עמהם. ויהודים רבים אשר בארץ עדן באים לארץ פרס וארץ מצרים.— ומשם לארץ אסואן [9] מהלך עשרים יום במדבר סבא [10] היא שבא אשר על נהר פישון [11] (נילוס) היורד מארץ כוש הנקראת אל חבש בירכתי מערבה ובני ארץ כוש יש להם מלך וקורין אותו שולטן אל־חבש [12]. ויש בהם קצת בני אדם שהם כבהמות לכל עניניהם, אוכלים עשבים על שפת פישון והולכים בשדות ערומים כי הארץ חמה מאד ואין להם דעת כשאר בני אדם, ושוכבים עם אחיותיהם ועם מי שימצאו. וכשהולכים אנשי אסואן לשלול שלל בארצם מוליכין עמהם לחם וחטים וצמוקים ותאנים ומשליכין אליהם ובאים אחרי האוכל ולוקחים מהם שבוים הרבה, ומוכרים אותם בארץ מצרים ובכל הממלכות אשר סביבותיהם, והם העבדים השחורים מבני חם.— מאסואן מהלך שנים עשר יום אל חלואן [13], ובה כמו שלש מאות יהודים— ומשם הולכים בשיירות מהלך חמשים יום דרך המדבר הגדול הנקרא אל צחרא [14] למדינת זולה היא חוילה בארץ גאנה. ובאותו מדבר יש הרי חול ועד שיקום הרוח מכסה השיירות בחול ומתים כולם בתוך החול. והניצולין

מהם מוליכין שמה חטים ומיני פירות ומיני קטניות ומלח ומביאין משם הזהב והמרגליות.

הערות:

א) אשער גורס איי כנדיג וחושב שהיא סיילון, כי שם עיר הבירה של סיילון היא כנדא, אולם בזמן ר' בנימין לא היתה עיר כזאת בסיילון, גם המהלך הוא רק ארבעה ימים ולא כ"ג יום. ב) אדלר בתרגומו קורא אותו (Nipka) ואומר שאולי הוא נינג־פו. אך לדעתו עשה ר' בנימין שם תואר לים שאון ורועש שהוא הים כינא בזמנים מיוחדים בשנה והוא מלשון קפאו תהומות בלב ים או כגבינה תקפיאני. ר' בנימין הוא הראשון מהנוסעים באירופא שכתבו אדות צין היא כינא. ג) מרקו פולו כותב על העוף גריפין כי נראה כנשר גדול ובכחו להרים פיל בפיו, וכאשר ישליכו ארצה יתפרקו עצמותיו וירד לאכלו. הוא נמצא בסביבות האיים בין מאלבאר וסדאגסקר קורין אותו "רוך". ההגדה על דבר העוף הוא מספורי הערביים ונודעה לקוראי „אלף לילות ולילה". גם באגדות רבה בר בר חנא (ב"ב, עד.). ד) כבר הערנו למעלה כי ר' בנימין טעה לחשוב את עדן לארץ הודו, ועיין ר' יעקב ספיר בספרו אבן ספיר ח"ב פרקים א—י אדות יהודי עדן. ה) הילוואן היא ארבע עשרה פרסאות אנגליות מקאירה בצד הימנית של הנהר נילוס ולנגדה ובצד השמאלית היתה העיר ממפיס והיתה נעזבה כבר בימי ר' בנימין.

[1] Ibrig (Kanady). [2] Duchbin. [3] China. [4] Ning-po. [5] Griffin. [6] Quilon. [7] Thelasar. [8] Lybia. [9] Assuan. [10] Seba. [11] Nile. [12] Abyssinia. [13] Helwan. [14] Sahara.

כג

מחלואן היא דרך שלשה עשר יום לקוץ א) המדינה והיא תחלת ארץ מצרים. ובכל ארץ מצרים כמו שלשים אלף יהודים. — מקוץ (שלשה מילין) חמשה ימים עד פיום [1] היא פיתום ב), ובה כמו עשרים (מאתים) יהודים, ועד היום רואים שם מן הבנין שבנו אבותינו. — ומשם למצרים [2] ארבעה ימים. היא העיר הגדולה מצרים (קאהירא) היושבת על נהר נילוס היא פישון, והוא אל־ניל, ובה כמו שני (שבעת) אלפים יהודים. ושם שני בתי כנסיות לאנשי ארץ ישראל ואחת לאנשי ארץ בבל, וקורין לכנסת אנשי א"י כנסיה אל־שמיין, ולכנסת אנשי בבל כנסיה אל עראקיין. ואינם נוהגין כלם מנהג אחד בקריאת הפרשיות של התורה, כי אנשי בבל נוהגין לקרות בכל שבוע פרשה כמו שעושים בספרד וכמנהג שאנו נוהגין, ובכל שנה מסיימין את התורה. ואנשי ארץ ישראל אין נוהגין כן, אלא עושין מכל פרשה שלשה סדרים ומסיימין את התורה לסוף שלש שנים ג). ויש ביניהם מנהג ותקנה להתחבר כולם ולהתפלל ביחד ביום שמחת תורה וביום מתן תורה (שבועות). ויש ביניהם ר' נתנאל ד) שר השרים וראש הישיבה, והוא ראש לכל קהלות מצרים ובידו להקים רבנים וחזנים, והוא משרת פני המלך הגדול היושב בארמון צוען [3] המדינה, והיא עיר המלוכה לבני ערב. ושם אמיר אל־מומינין אבן אבו טאליב. וכל בני ארצו נקראין עלויים [4] ה) אשר מרדו באמיר אל־מומינין אל־עבאסי היושב בבגדאד, וביניהם קנאה עד עולם, כי זה הושיב כסאו בצוען כדומה לו. הוא יוצא לחוץ שתי פעמים בשנה, אחת בשעת חגם והשנית בעת שיוצא נילוס הנהר על גדותיו. צוען היא מוקפת חומה ומצרים אין לה חומה כי היאור סובב אותה מצד אחד. צוען היא עיר גדולה ובה שוקים ופנדקאות הרבה, ויש בה יהודים עשירים הרבה. ולא ירד בה מטר ולא נראה בה קרח ושלג מעולם. והארץ חמה ביותר, והיאור יוצא פעם אחת בשנה בחודש אלול ומכסה כל הארץ ומשקה אותה מהלך חמשה עשר יום, והמים ישארו בחדשי אלול ותשרי על הארץ להשקותה ולרוותה. ויש להם עמוד שיש שבנו בחכמה לדעת שיעור עליית היאור נילוס [5], והוא על פני אי אחד בתוך המים, והעמוד שתים עשרה אמות על פני המים, ובשעה שעולה היאור ומכסה אותם יודעים כי כבר עלה היאור וכסה את ארץ מצרים מהלך חמשה עשר יום, ואם נתכסה חצי העמוד לא יכסה אלא חצי הארץ. ובכל יום ויום מודד אדם אחד העמוד ומכריז בצוען ובמצרים ואומר תנו שבח לבורא כי עלה היאור היום כך וכך, ובכל יום הוא מודד ומכריז, ואם כסו המים את העמוד כלו יש שובע גדול בכל ארץ מצרים, והיאור עולה מעט מעט עד שמכסה הארץ לקצה חמשה עשר יום. ומי שיש לו שדה שוכר פועלים וחופרים חפירה גדולה בשדהו, ובאים הדגים בעלות המים ונכנסים בחפירות, וכשיחסרו המים נשארו הדגים בחפירות ולוקחין אותם בעלי השדות ואוכלים ומוכרים אותם שמוליכין אותם מלוחין לכל מקום. והדגים ההם שמנים ביותר וגדולים, ומן השמן שלהם מדליקין נרותיהם בארץ ההיא. ואפילו אם יאכל אדם הרבה מן הדגים ושותה מימי היאור לא יזיק לו לעולם, כי המים מי רפואה להם. ושואלים בני אדם מפני מה (איך) היא עלות היאור? ואומרים אנשי מצרים כי למעלה בארץ אל־חבש היא ארץ חוילה יורד בה מטר הרבה בזמן עלות היאור ומרובי המים הוא

עולה ומכסה פני הארץ ובשעה שאין היאור עולה אין זורעין והרעב כבד בארץ. והם זורעין במרחשון לאחר שוב היאור למקומו, ובאדר קוצרין השעורים ובניסן • החטים. ובניסן יש להם גודגדניות [6] ואגסים [7] וקשואים [8] ודלועים [9], וחרובין [10] ופולין [11] וגלבונים [12], ואפונים [13], ומיני ירקות [14] כמו (פרפרונים) פרפחנים [15], (ויכבוזים) וירבוזים [16], (וקטפין) וקטניות [17], וחזרת [18], וכוזברתא [19], ועולשין [20], וכרובין [21] וכרותים (וכוראתי) [22] ועכבניות [23]. הארץ מלאה כל טוב, והגנות והפרדסים משקין אותם ממקוה המים מימי היאור. כשיבא היאור למצרים יפרד משם לארבעה ראשים, שלולית [24] אחת הולכת דרך דמיאט [25] היא כפתור ונופלת שם בים. ושלולית שניה הולכת לעיר רשיד [26] הקרובה לאלכסנדריא ונופלת שם בים. ושלולית שלישית הולכת דרך אשמון ונופלת שם בים, ושלולית רביעית הולכת בגבול מצרים. ועל ארבעה ראשים אלו מדינות וכרכים נפרדים מצד זה ומצד זה ובני אדם הולכים בספינות וביבשה אליהם, ואין ארץ מיושבת כמוה, והיא רחבת ידים מלאה כל טוב. ממצרים החדשה למצרים הקדמונה שתי פרסאות והיא חרבה, ומקום בנין החומות והבתים נראים עד היום הזה. וגם אוצרות יוסף ע"ה שם הרבה מאד בכל המקומות והם בונים בסיד ובאבנים בנין חזק מאד. ויש שם עמוד אחד [27] עשוי בכישוף לא נראה כמוהו בכל המקומות בכל הארץ. ושם חוץ לעיר יש כנסת משה רבינו ע"ה מימי קדם. ושם זקן אחד פרנס ושמש של הכנסת והוא תלמיד חכם וקורין אותו אל־שיך אבו אל קצר. וממצרים החרבה כמהלך שלשה מילין. ומשם לארץ גושן שמונה פרסאות והיא בילביש [28], ושם כמו שלש מאות (שלשת אלפים) יהודים, והיא עיר גדולה. ומשם חצי יום (לעיקזאל) לעין־אל־שמס [29] היא רעמסס והיא חרבה. ושם מן הבנין שבנו אבותינו ע"ה והם כמו מגדלים בנוים מלבנים. ומשם מהלך יום לאל־בוביזיג (בוביאיג), ושם כמו מאתים יהודים. ומשם חצי יום לבנהא ושם כמו ששים יהודים. ומשם למנזיפתא (למוניסיפתא) חצי יום ושם חמש מאות יהודים. ומשם חצי יום לסמנו ושם כמו מאתים יהודים. ומשם ארבע פרסאות לדמירה ושם כשבע מאות יהודים. ומשם חמשה ימים למהלה (ללממנה) ושם חמש מאות יהודים.

הערות:

א) קוץ היא קים בין קינה ולוקסור במקום שמצאו את קבר תות־ענך־אמן. ב) בימי הבינים חשבו בטעות כי פיום היא פיתום (שמות, א, א) וכן תרגם הרס"ג, ובאמת חורבות פיתום נודעו עתה בשם תל־אל־מסכוטא אצל איסמאיליא שמצאו שם מקום מסכנות לתבואת הארץ ותושבים שהוא מימי רעמסס השני. ג) לבני מערבא דמסקי אורייתא בשלש שנין (מגילה, כט:). ד) לדעת צונץ נתנאל הוא היבט אלה ן׳ אל־יאמי שהיה את"כ למלך סאלאדין (אשער ח"ב צד 253). ה) ההולכים אחרי עלי חתן מחמד שיסד הכת של שיוטים (Shiits)

[1] Fayum. [2] Cairo. Zoan el-Medinah. [4] Alawiyin. [5] Nilometer. [6] Cherries. [7] Pears. [8] Cucumbers. [9] Gourds. [10] Carobes. [11] Beans. [12] Peas [13] Chickpeas. [14] Vegetables. [15] Purslane. [16] Asparagus. [17] Pulse. [18] Lettuce. [19] Coriander. [20] Endine. [21] Cabbage. [22] Leek. [23] Cardon. [24] Channel. [24] Damietta. [26] Rosetta. [27] Obelisk. [28] Bilbais. [29] Ain-el-Shams.

כד

ומשם שני ימים לאלכסנדריא של מצרים והיא נא אמן א). וכשבנא אותה אלכסנדרוס מקדוני קראה על שמו, ובנה אותה בנין חזק ויפה עד מאד. הבתים והארמונים והחומות הם בנינים יפים. חוץ למדינה (העיר) הוא מדרש אריסטו רבו של אלכסנדר, והוא בנין יפה וגדול, ושם כמו עשרים מדרשים ועמודי שיש בין מדרש למדרש, שהיו באים שם מכל העולם ללמוד חכמת אריסטו הפילוסוף. העיר בנויה למעלה וחלולה למטה ועומדת על גשרים, ובנה אותה בחכמה גדולה. חוצותיה ישרות ובתוכן חניות שיוכל אדם לראות מהן מהלך מיל משער רשיד עד שער הים. והוא בנה מסילה [1] על הנמל של אלכסנדריא דרך מיל בתוך הים. ושם עשה מגדל גדול הנקרא המנורה [2], ובלשון ערב מנאר אסכנדריאה, וישם על ראש המגדל מראה של זכוכית, וכל הספינות ההולכות להלחם באלכסנדריא ולהזיק לה מארץ יון או מארץ המערב במשך עשרים יום היו רואין אותן מן המראה של זכוכית והיו שומרים עצמן מהם, עד שהיה יום מימים, ימים רבים אחרי מות אלכסנדרוס באה ספינה אחת מארץ יון ושם הספן טורודוס [3] איש יוני חכם בכל חכמה, והיו היונים משועבדים תחת עול מצרים בימים ההם, והביא הספן ההוא דורון גדול למלך מצרים כסף וזהב ובגדי משי וחנה לפני המנורה, כי כן היה מנהג כל הסוחרים לחנות שם, ובכל יום היה אוכל עמו שומר מגדל המנורה הוא ועבדיו עד שמצא הספן חן בעיניו, והיה יוצאו בא כל הימים שם, ויום אחד עשה לו משתה והשקהו יין הרבה לו ולכל עבדיו עד שהיו ישנים כלם ויקם

הספן ועבדיו ויעלו על המגדל וישברו המראה וילכו לדרכם ביום ההוא, ומאותו היום והלאה התחילו בני אדום לבוא שם בספינות ובדוגיות גדולות ולקחו מידם את האי הגדולה קריטי [4] וגם האי קיפרוס [5] והם תחת עול היונים ולא יכלו אנשי ארץ מצרים לעצור כח לפני היונים עד היום הזה. מגדל המנורה הוא סימן להולכי הים, כי כל הבאים אל אלכסנדריא מכל המקומות רואין אותו ביום מרחוק מהלך מאה מילין, ובלילה מאיר השומר אבוקה ורואין הספנים האש מרחוק. ומכל מלכות אדום באים לאלכסנדריא: מארץ ואלינסיא [6] ולונברדיא [7] וטוסכאנה [8], ופוליא [9] ואמלפי [10] ציקיליא [11] רקופיא [12] וקטלוניא [13] ואספניא [14] וקלבריא [15] ורו־מניא [16] וכזריא [17] ופצינקיא [18] ואונגריא [19], ובול־גריא [20] ורקוסא [21] וקרוטיא [22] וסלבוניא [23] רו־סילאן [24] ואלמנייא [25], וסקסוניא [26] ודנאמרקא [27] וגור־לנדא [28] ואירלנדא [29] ונורגא [30], ופרישא [31], ואש־כוציא [32] ואינגלטירה [33] וולש [34] ולפנדריש [35], ונור־מנדיא [36], ופרנציא [37] ופיטיר [38], ואנגו [39], ובורגונ־דה [40] ומוריאנא [41] ופרובינצא [42] וגינוא [43], ופי־סא [44] וגשקוניא [45] וארגון [46] ונבארא [47] ומצד המערב לישמעאלים אל־אנדולוס [48] ואל־גרוה [49], ואפריקא וארץ ערב. ומצד אחר הודו וזוילא ואל־חבש ולוביא ואל ימן ושנער ואל־שאם [50] ויון הנקראים גריגיש [51] ותורקיש. ושם מביאין סוחרי הודו מכל מיני בשמים וסוחרי בני אדום קונים מהם. והעיר הומיה מסוחרים, ולכל אומה פונדק בפני עצמה. ויש שם על שפת הים בית קבר אחד של שיש ועליו מצוירים כל מיני חיות ועופות ודיוקנו [52] (של המת) בתוכו והכל בכתיבת הקדמונים. ואין אדם מכיר הכתיבה, ואומרים מסברא שהיה מלך בימי קדם קודם המבול. באורך הקבר חמש עשרה זרזות ושש ברחבו. ושם באלכסנדריא כמו שלשת אלפים יהודים. — מאלכ־סנדריא שני ימים לדמיאט היא כפתור ב) והיא על שפת הים, ושם כמו מאתים מישראל. — ומשם יום אחד לטימסין ובה כמו מאה יהודים. ומשם חצי יום לסונבט, והם זורעין פשתן ואורגים חורי, ומוליכין אותו לכל העולם. ומשם ארבעה ימים לאילאם [54] היא אילים ג), והיא לבני ערב החונים במדבר. ומשם שני ימים לרפידים ויושבים שם בני ערב ואין בה מישראל. ומשם יום להר סיני ובראשי ההר במה לכומרים הנקראים סוריאנים [55], בתחתית ההר כרך גדול וקורין אותו טור סיני כי יושביו מדברים בלשון תרגום. והוא הר קטן רחוק ממצרים חמשה ימים והם תחת עול מצרים. רחוק מהר סיני דרך יום הוא הים סוף והוא זרוע מים הודו. ויחזור אדם לדמיאט, ומשם דרך הים מהלך יום לטאנים היא חנס ד) והיא אי בתוך הים, ושם כמו ארבעים יהודים. עד הנה מלכות מצרים.

הערות:

א) נוא־אמון (ירמיה, מו, כה; נחום, ג, ח) תרגומו אלכסנדריא, ומובא בב"ר פ"א כי אנשי מצרים קורין לאלכסנדריא נוא אמון, ונזכרת גם בכתיבת החרטומים, ואין ספק כי היא תיבים(Thebes) ב) כפתור (בראשית, י, יד) תרגמו הרס"ג דמיאטא. ג) אילים היא ואדי גארנדיל ומשם שתי שעות למעין אשר מימיו מרים והמקום נקרא ואדי האווארא ואומרים שהיא מרת (שמות, טו, כג)). ד) טאנים נקראת עתה סאן, וי"א שהיא צוען הנזכרת בתנ"ך אבל בימי הבינים חשבו שהיא חנס (ישעיה, ל, ד). בגט שנמצא בגניזה כתוב במדינת אי חנס דבתוך ימה מותבה ולשון נחל מצרים הקרוי נילוס (שכטר, סעדיאנא, צד 91).

[1] Pier. [2] Light House. [3] Theodorus. [4] Crete. [5] Cyprus. [6] Valentia. [7] Lombardy. [8] Tuscany. [9] Apulia. [10] Amalfi. [11] Cicily. [12] Rakuvia. [13] Catalonia. [14] Spain. [15] Calabria. [16] Romagna. [17] Khazaria. [18] Patzimakia. Hungary. Bulgaria. [21] Ragusa. [22] Croatia. [23] Slavonia. [14] Rousillon. [25] Alamania=Germany. [26] Saxony. [27] Danemark. [28] Kurland. [29] Ireland. [30] Norge=Norway. [31] Frisia. [32] Scotia. [33] Angleterre=England. [34] Wales. [35] Flanders. [36] Normandy. [37] France. [38] Poitiers. [39] Anjoy. [40] Burgundy. [41] Maurienne. [42] Provence. [43] Genoa. [44] Pisa. [45] Gaseony. [46] Aragon. [47] Navarra. [48] Andalusia. [49] Algarve. [50] Syria. [51] Greece. [52] Effigy. [53] Sunbat. [54] Ailom. [55] Syrians.

כה

משם דרך הים עשרים יום למסינא [1] היא תחלת ציקיליא. והיא יושבת על זרוע הים הנקרא ליפאר [2] וחולק בינה ובין קלבריא, במסינא כמו מאתים יהודים, והיא ארץ מלאה כל טוב וגנות ופרדסים. ושם מתקבצים רוב התועים לעבור לירושלם כי שם המעבר טוב. — ומשם למדינת פלמירו [3] היא העיר הגדולה כמהלך שני מילין באורך ושנים ברוחב. ושם ארמון המלך גליאלמו [4], ובה כמו אלף וחמש מאות יהודים ובני אדום וישמעאלים הרבה. היא ארץ מעיינות ונחלי מים וגנות ופרדסים וחטה ושעורה ואין כמוה בכל ארץ ציקיליא, כי היא מדינת גן המלך הנקרא אל־הצינה א), ושם מכל מיני אילנות של פירות. ובתוכו מעין גדול וסבבו אותו חומה ועשו לו ביב הנקרא אל בוחירא ב) ושם מיני דגים הרבה, ושם ספינות למלך מצופות כסף וזהב

ויבא בהן המלך לטייל הוא ונשיו. ושם בגן ארמון גדול והכותלים מצויירים מצופים כסף וזהב, והרצפה של אבני שיש מצויירות בכל מיני ציור בעולם, וכבנין הזה לא נראה בכל הארץ ההיא. ובאי הזה אשר תחילתו מסינא דרך בה כל מעבר עולם והולך ונמשך עד סרקוסא [5] ומרזלא [6] וקטאניא [7] ופיטרליא [8] וטראפני [9], מהלך ששה ימים באי. בטראפני ימצא אבן קוראל [10] הנקרא אל־מורגאן. משם עוברים הארץ רומא בשלשה (עשרה) ימים. ומן רומא דרך יבשה חמשה ימים ללוקא [11]. ומשם עוברים הר יאן דמוריאנה [12] ומעברות איטליא.

הערות:

א) הוראת „הצינה" בערבית היא מבצר או מקום סגור. ב) הוא מקוה מים בערבית, באנגלית Lake

[1] Messina. [2] Lipar. [3] Palmero. [4] William. [5] Syracuse. [6] Marsala. [7] Catania. [8] Petralia. [9] Trapani. [10] Coral. [11] Lucca. [12] Jean de Maurienne.

כו

משם שנים עשר (עשרים) יום לברדון [1] היא תחלת ארץ אלמאנייה, והיא ארץ הרים וגבעות וכל קהלות אלמאנייה יושבים על נהר ריינוס [2] הגדול, מעיר קולוניא [3] שהיא ראש המלכות ועד עיר רקנשבורג [4] קצה אלמנייא מהלך חמשה עשר יום והיא נקראת אשכנז. ואלו הן המדינות בארץ אלמאנייה שיש בהן קהלות מישראל וכלם נדיבים: מיץ [5], תרויש [6] על נהר משילה [7] קופלינס [8] ואנדרנכא [9], בונא [10] וקולוניא, ובינגא [11] מינסטר [12], גרמישא [13] ומשתראן [14] קובה [5] וקרטינא [16] ושסתרבורק [17] ווירסבורג [18] ומנ־טרן [19] ובנבורק [20] וצור [21] ופריסינג [22] דוידסבורק [23] ורגנשבורק קצה המלכות. ובאלו המדינות הרבה מישראל הם חכמים ועשירים — ומשם והלאה בארץ פיהם, והעיר הנקראת פראגה [24] היא תחלת ארץ אשלבוניא וקוראין אותה היהודים הדרים שם כנען, בשביל שאנשי הארץ ההיא מוכרים בניהם ובנותיהם לעבדות לכל האומות, והם אנשי רוסיא, והיא מלכות גדולה מעיר פראגה ועד עיר כיו (קיוב) א) העיר הגדולה בסוף המלכות. והיא ארץ הרים ויערים ושם ימצאו החיות שקורין וירגיש [26] ב) ובלינאץ [27] וסלבוניש [28], ואין אדם יוצא מפתח ביתו בימי החורף מרוב הקור, ויש שם בני אדם שנופלים להם ראש האף מרוב הקור. עד הנה מלכות רוסיא. — ומלכות פרנציא שהיא ארץ צרפת מתחלת מעיר אל־סורו [29] ועד פריש המדינה הגדולה מהלך ששה ימים, והיא תחת מלך לאיש. ויושבת על נהר שינא [30], ושם תלמידי חכמים אין כמוהם בכל הארץ, עוסקים בתורה יומם ולילה, והם בעלי מצות וגם בעלי אכסניא לכל עובר ושב, אחים ורעים עם אהיחם היהודים. האל יתברך ירחם עליהם ועלינו ויקיים בנו מקרא שכתוב ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה׳ אלהיך שמה. אמן אמן אמן. — [וכל ד) ישראל מפוזרים כלם בכל ארץ וארץ, וכל מי שיבטל (שיגרום) שלא יתקבץ ישראל אינו רואה סימן טוב ולא יחיה עם ישראל. ובעת שהשם יפקוד את גלותנו וירים קרן משיחו אז כל אחד ואחד יאמר אני אוליך את היהודים ואני אקבצם. והמדינות אלו יש בהם תלמידי חכמים, והקהלות אוהבים את אחיהם ודוברים שלום לכל הקרובים והרחוקים, ואם יבא אליהם אכסנאי שמחים בו ועושים לו משתה ואומרים שמחו אחינו כי ישועת ה׳ כהרף עין. ולולא שאנחנו מפחדים שלא בא הקץ ולא הגיע הזמן היינו מתקבצים אנחנו מעצמנו, אבל לא נוכל לעשות זאת עד שיגיע עת הזמיר וקול התור נשמע ויבואו המבשרים ויאמרו תמיד יגדל השם. והם שולחים כתבים אחד לאחד ואומרים להם התחזקו בדת משה, ואבלי ציון ואבלי ירושלם יבקשו רחמים מלפני השם ויתחננו לובשי בגדים שחורים שיושעו בזכותם].

הערות:

א) ר׳ בנימין אינו מזכיר אם היו יהודים בקיוב, אבל בסדר תנאים ואמוראים נאמר כי הרב ר׳ משה מקיוב שאל את פי ראש ישיבות (עי׳ אוצר ישראל ערך קיוב) בלשון פולנית (Wiewiorka) היא עור של (Marten) ג) גדולי אלסורא השתתפו באספת הרבנים שקרא הרשב"ם ורבינו תם (עי׳ גרעץ ח"ו 395 סי׳ 10). ד) המאמר הזה מובא באמצע הפרק ומקומו בסופו.

[1] Verdun. [2] Rhine. [3] Cologne. [4] Regensburg. [5] Metz. [6] Treves. [7] Moselle. [8] Coblenz. [9] Andernach. [10] Bonn. [11] Bingen. Muenster. [13] Worms. [14] Mistran. [15] Kaub. [16] Kartania. [17] Strassburg. [18] Wurzberg. [19] Mantern. [20] Bamberg. [21] Tsor. [22] Freising. [23] Duidsburg. [24] Prague. [25] Slavonia. [26] Vair=Marten. [27] Ermine. [28] Sable. [29] Suxere. [30] Seine.

תם ונשלם.

המדינות באירופא

הערים החשובות שנאחזו בהן היהודים בימי הנוסעים הראשונים.

סבוב ר׳ פתחיה
מריגנשפורק

ד״א תתקלה—מה = 1175—1185.

מבוא

רבי פתחיה בן רבי יעקב ואחיו של רבינו יצחק הלבן מבעלי התוספות, היה נוסע כעשר שנים או חמש עשרה שנה אחרי רבי בנימין מטודילא. כנראה נולד בריגנסבורג גרמניא, אך התישב אח״כ בעיר פראג בביהם ומשם התחיל נסיעותיו. ועבר בארצות פולין, רוסיא (קיוב), חצי האי קרים וארץ טרטריא, ארמיניא, מדי, פרס ובבל, ארם נהרים, סוריא, ארץ ישראל וארץ יון.— ומפני שנסיעתו היתה קרובה לזמן נסיעתו של ר׳ בנימין הם כשני כתובים הבאים כאחד ואפשר ללמוד זה מזה ולתקן דברי אחד מחבירו או למלאות החסרון או השיור שנמצא במאמריהם הנפרדים. אמנם ר׳ פתחיה הודיע לנו גם חדשות, ובפרט אדות הקראים בקרים שקורא ארץ קדר, אשר לא שמענו מהם מאומה עד זמנו, ומזמנו ואילך כמעט נשכחו מלב עד אשר התעורר הנוצרי יאקוב טריגלאנד פרופיסור בליידן בראשית המאה הי״ח וגלה לנו מצפוניהם ומנהגיהם בניגוד למנהגי הרבנים.

זמן הנסיעה: זמן נסיעתו של ר׳ פתחיה נוכל לשער כי בעת שהיה בדמשק כותב שמלך מצרים משל בדמשק וזה היה אחרי מות השלטון נור אלדין ופקידו סלאדין במצרים כבש את דמשק בחדש נובימבר שנת 1174. ולפ״ז היה ר׳ פתחיה שם אחרי השנה ההיא. ובהיותו בירושלים עודנה היתה העיר בידי הנוצרים נוסעי הצלב ואדוני הארץ היו קרובי גודפריו הנודע, כי הוא מספר אדות היכל נאה שבנו הישמעאלים (המסגד עמר בהר הבית) בימי קדם כשהיתה ירושלים בידם. ומזה ראיה שהיה בירושלם קודם חדש אקטובר שנת 1187 שאז כבש אותה סלאדין ושבה ירושלם להיות בידי הישמעאלים. ור׳ פתחיה היה שם קודם הזמן הזה. ולכן נוכל להגביל זמן נסיעתו בין שנות 1175—1185. תכלית ומטרת נסיעתו לא נודע לנו והוא דומה בזה לרבי בנימין (עי׳ במבוא שלו). אך בזה הוא שונה כי ר׳ בנימין היה ספרדי ור׳ פתחיה היה אשכנזי.

כתובת הנסיעה: ר׳ פתחיה לא סדר ספרו בעצמו, כי מאמריו נלקטו תוליות תוליות מגילות מגילות ופסקאות מפוזרות ומעורבות וקצת מהם אבדו, וקשה לפעמים להציל דבר שלם מהערבוביא הזאת. המלקט היה בן דורו ר׳ יהודה החסיד בר׳ שמואל שהיה כנראה אחד המלוים אותו בדרך, כי כל דבריו הם בלשון נסתר ולא בלשון מדבר בעדו. ובחתימת הסבוב אומר „תמו דברי ר׳ פתחיה אחיו של הרב רבי יצחק הלבן בעל התוספות ושל הרב רבי נחמן מריגנשפורק״. ר׳ יהודה החסיד לא מסר לנו את כל דברי ר׳ פתחיה, כנראה ממה שאמר על החוזה בכוכבים ר׳ שלמה בנינוה: „ושאל לו רבי פתחיה מתי יבוא משיח? ואמר לו כבר ראיתי במזלות כמה פעמים בבירור וכו׳ אבל רבי יהודה לא רצה לכותבו פן יחשדוהו שהוא מאמין בדברי ר׳ שלמה״. ואחר שסיפר מנציבין אומר: „וכל הערים הגיד שם וכמה ימים הלך מזו לזו ואין צורך לכתוב״. ובתארו את קבר יחזקאל הנביא וקבר אבא אריכתא אומר: „ויש להם מסורת שיודעים קברי התנאים והאמוראים חמש מאות וחמשים כמנין שרי״ם וכו׳ וראש הישיבה כתב לו מי הם אותן האמוראים שקבורים שם ושכח הכתב בביהם״ אחרי שובו לריגנשבורג ומסר הכתבים לרבי יהודה החסיד. אולם ממה שנאמר לעיל כי „רבי יהודה החסיד לא רצה לכותבו״ משמע כי הוא בעצמו לא השלים הספר ויד שלישית שלטה בו ונוכל להחליט כי ר׳ פתחיה כתב רשימות נסיעתו בגליונות והוסיף עליהם בע״פ ומסרם לידי ר״י החסיד לסדר אותם, והוא מסר הסידור עם תוספות דברים לסופר אחד נעלם שערך את הספר כמו שבא לידינו. אמנם גם הוא לא סדרו כראוי כי יש מאמרים מאוחרים שצריכים להיות מוקדמים או להפך והניח ערבוביא רבה במקומות הנסיעה, למשל בסיפור ירושלים ערבב דברים אחרים וכן בדמשק, ובסוף מביא איזה דברים מעורבים שהם סופי מאמרים השייכים בפנים הספר. ולכן הוכרחתי לסדר כל הדברים על מכונם, וקבצתי אותם לעניניהם ולמקומם, אבל לא חסרתי דבר

מהם. והנוסחאות השונות תקנתי על פי דרכי שסללתי לי במסעות ר׳ בנימין. והוספתי הערות ישנות וגם חדשות לבאר המאמרים והענינים.

העתקות והוצאות: ספר מסעות ר׳ פתחיה נקרא „סבוב" סתם או „סבוב העולם" וגם סבוב ר׳ פתחיה. ונדפס ראשונה בשם הסבוב בפראג בשנת 1595; ובהעתקה אשכנזית, אלט־דארף 1687; וע"י הנוצרי וואגינזייל בהעתקה רומית, שטראסבורג, 1687; ע"י כרמולי בשם סבוב העולם בעברית וצרפתית, פאריס 1831; ועוד אשכנזית עם הערות ע"י דוד אטענסאסער, פירטה, 1844; וע"י בעניש בשם סבוב ר׳ פתחיה מרגנשפורק לונדון 1856, והיותר משובחת היא ההוצאה השניה עם מבוא והערות באנגלית, שם 1861; וע"י אלעזר הלוי ד"ר גרינהוט בשם סבוב הרב רבי פתחיה מרגנשפורק עברית ואשכנזית עם הערות, ירושלם ופפד"מ 1904.

הקדמה

סבוב רבי פתחיה אחיו של רבינו יצחק הלבן בעל התוספות והרב רבינו נחמן מריגנספורק. והיה זה רבי פתחיה בימי רבינו יהודה החסיד ז"ל כמבואר בספרו. וסבב כל הארצות עד נהר סמבטיון ג), וכל החידושים ונסים ונפלאות של הקב"ה שראה ושמע כתב לזכרון להגיד לעמו בני ישראל כחו וגבורתו של הקב"ה שעושה עמנו נסים ונפלאות בכל יום ויום ולהוציא תעלומות לאורה. והשי"ת ירחם עלינו ויקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ, אמן.

הערות:

א) ההקדמה נכתבת ע"י המעתיקים או המדפיסים ובנוסחאות אחרות ליתא. ב) אחיו ר׳ יצחק היה בימי הר"ת ומובא בתוספות יבמות ה׳: ד"ה עד שיהא וז"ל והרב רבינו יצחק הלבן הקשה לו וכו׳ ואר"ת וכו׳. עוד שם ע"א: ד"ה סוף מילה וז"ל הקשה ה"ר יצחק הלבן וכו׳ ותירץ לו ר"ת. עוד זבחים ע"ג: ד"ה ר׳ יהודה וז"ל וה"ר יצחק הלבן תירץ אחר תירץ ר"ת. ובמחזור ויטרי צד 243 כתיב וכשבאתי אצל הרב רב יצחק בר יעקב הלבן בביהם בעיר פראגא נומיתי לו שכן שאלוני ברוסיא וכן השבתי וכו׳. ג) הוא לא נסע עד סמבטיון ולא ראה אותו מימיו, רק כתב כי בדרך המדבר הולכים שם בארבעים יום (למיכה, קבר מחמד) ומי שיודע הדרך הולך בעשרה ימים מקבר יחזקאל עד סמבטיון. ונראה שהיא הוספת המדפיס כדי להשביח מקחו.

א.

[חצי האי קרים]. אלה הסבובים שסבב רבי פתחיה בכל הארצות, ושב וסיפר מה שראה ושמע. בתחלה הלך מפראג [1] שבביהם לפולין, ומפולין לקיוב [2] שברוסיא, ומרוסיא הלך בששה ימים עד נהר דניפרא [3], ומעבר הנהר התחיל לילך בארץ קדר [4] א), ואין להם ספינות אלא תופרין עשר עורות סוסים שטוחין ורצועה אחת בשפה סביב, ויושבין בני אדם בעגלות וכל המשא בתוך העורות, וקושרין הרצועה שבשפת העורות בזנבות הסוסים, והסוסים שטין. וכן עוברין את המים, ובארץ קדר אין אוכלין לחם אלא אורז ודוחן מבושל בחלב, וחלב וגבינה. וחתיכות בשר משימין תחתיהן על הסוס תחת האוכף ומייגעין את הסוס ומזיע ונעשה הבשר חם ואז אוכלין אותו. ואין הולכין בארץ קדר כי אם על ידי תיור (שיירא), וכך נשבעין אחד מבני קדר לחבירו: הנוסע נועץ מחט באצבעו ונותן לאותו שיש ללכת עמו בדרך לבלוע הדם בפיו ונעשה לו כדמו ובשרו. ועוד שבועה אחרת: הם ממלאין כלי נחושת שנהרת בו כמו פרצוף ושותין בו שניהם המתייר וההולך עמו, ואז לא ישקר לו לעולם. ואין להם מלך אלא נשיאים וראשי משפחות. — ועבר רבי פתחיה את ארץ קדר לרחבה בששה עשר ימים. והם יושבי אהלים, ורואים למרחוק כי עיניהם יפות מפני שאינם אוכלים מלח ונהנים מעשבים שנותנים ריח. והם בעלי חצים ומורים על העוף בהדי דקא פרח, ורואין ומכירין יותר ממהלך יום כי אין להם הרים אלא הכל גיא (מישור). ומהלך יום אחד בארץ קדר ימשך לשון הים [5] ג) ומפסיק בין ארץ קדר ובין ארץ כוזריא [6]. ושם מנהג שהנשים מספידות ומיללות כל היום וכל הלילה את אבותיהן ואת אמותיהן שמתו, וכן עושין עד שימותו מבניהן או מבנותיהן או אחד מן המשפחה, והאחרונים מספידים את הראשונים שמתו. ומלמדין את בנותיה קינה, ובלילה מתאנחות ומיללות והכלבים בוכים וצועקים לקולן. — ובארץ קדר אין יהודים (רבנים) ויש שם מינים (קראים), ואמר להם ר׳ פתחיה למה אינכם מאמינים בדברי חכמים? ואמרו בשביל שלא למדום אבותיהם. ובערב שבת חותכין כל הלחם שאוכלין בשבת ואוכלין בחשך

ויושבין במקום אחד כל היום ד), ואינם מתפללים אלא מזמורים. וכשסידר להם הרב ר׳ פתחיה התפלה שלנו וברכת המזון היה טוב בעיניהם, ואמרו לא שמענו מעולם מה הוא תלמוד.

הערות:

א) ארץ קדר הוא קורא את חצי האי קרים ברוסיא וארץ כזריא היא טרטריא, ושלא כד״ר גרינהוט שאומר להפך. בראשונה הונח השם קדר על ארץ ערב וכן תרגם יב״ע קדר (בראשית, כה, יג) ועוד. ואח״כ גם לטרטריא (עי׳ תשבי לר׳ אליהו לויטאס צד 201). ב) ע״ד חז״ל שאמרו ומלח רובן קשה (ברכות, לד.), מלח סדומית מסמא את העינים (מנחות סא.). ג) כוונתו להגולף פיריקאפ מים השחור(The Sea of Azoff) ד) הם דורשים אל יצא איש ממקומו ביום השביעי (שמות, טז, כט) כמשמעו.

[1] Prague. [2] Kiev. [3] Dnieper. [4] Crimea. [5] Gulf. Chazaria.

ב.

[ארץ טרטריא וארמיניא]. והלך כשמונה ימים. ובסוף ארץ כזריא שבעה עשר נהרות א) יסובבוה ושם מתקבצים, וכל הרוצה לילך בספינה למרחוק יבא שמה. ויש להם ים שמעלה סרחון גדול [1] לצד אחד, ולצד אחר יש ים שאינו מסריח, והוא כמהלך יום בין שני הימים, ואם עבר אדם הים של סרחון מיד מת וכשהרוח בא מים שמסריח לים שאינו מסריח רבים ימותו ג״כ, ואין הולכין אלא כשהרוח נוטה לצד אחר. ועבר רבי פתחיה בארץ תוגרמה ב), ומשם והלאה מאמינים בחקות מחמד. ובארץ ישמעאל גדל הזהב כעשבים ובלילה רואין זוהרו ועושין סימן בעפר או בסיד ולמחר באין ולוקטין העשבים שהזהב עליהם. ויש להם זהב הרבה, והזהובים מצויים שם.—ומתוגרמה נכנס בארץ אררט, והלך בהרי אררט שמונה ימים עד סופם ועזב ג) הרי אררט לימין והלך יומים לצד שכנגדו עד נציבין ועד עיר חוסן כיפא [2] ד). ובנציבין יש קהלה גדולה ושם בית הכנסת של רבי יהודה בן בתירא ושני בתי כנסיות שבנה עזרא הסופר. ויש בכנסיה אחת אבן ארומה קבועה בכותל שהביא עמו עזרא שלקח מאבני בית המקדש (הראשון). ומנציבין ואילך ארץ אשור, ובכזריא לשון אחר ובתוגרמה לשון אחר, ובקדר לשון אחר. ונותנין מס למלך יון ה).

הערות:

א) הנהר דניפר עם ענפיו מתפשטים ושופכים בים השחור. ב) תוגרמה היא ארמיניא הגדולה ונקראת טורקומניא (עי׳ יונתן ב״ע בראשית, ח, ז). ג) עזב הוא בטוי גרמני היטערלאסען. ד) הוראתו בארמית פלטין על ראש סלע והיא על נהר חדקל בין דיארבקר ויצירה אבן-עומר. ה) מלך יון ישב אז בעיר קונשטנטינופול שהיתה לפנים מטרפולין של יון.

[1] Putrid Sea. [2] Sapha of Ptolemy; Supha of Plutarch.

ג.

[אשור ובבל—העיר נינוה]. מנציבין הלך בשמונה ימים לנינוה החדשה א), ונהר חדקל הולך לפני נינוה, ומעבר הנהר לצד אחר, מהלך שלשה ימים, היא נינוה הישנה והיא שממה. וכל ארץ נינוה שחורה כזפת, והמקום העיקר של נינוה שהיה שם העיר נהפך כסדום ואין שם עשב וצמח. ונינוה החדשה כנגדה מעבר השני. בנינוה החדשה יש קהל גדול יהודים כששת אלפים ויותר, ושני נשיאים בה, אחד שמו רבי דוד ב) ואחד שמו רבי שמואל, והם שני בני אחים מזרע דוד המלך. וכל אדם נותן זהוב לשנה לגלגולת, והמס שבא מיהודים חציו למלך אלא שאין קורין אותו מלך כ״א שלטון, והוא תחת מלך בבל (הכליף מבגדאד), וחצי המס לנשיאים, ויש להם שדות וכרמים.—ואין בכל אותן הארצות חזנים, וגם בארץ פרס ומדי ובדמשק אין להם חזנים, אלא יש לנשיאים תלמידי חכמים רבים האוכלים על שלחנם. ופעמים אומר הנשיא לזה להתפלל ופעמים אומר לזה להתפלל. ויש להנשיא בית הסוהר וחובש בו את הרשעים, אם גוי ויהודי מתקוטטים יחד, אם היהודי נמצא חייב חובשו ואם הישמעאלי חייב חובשו.

בנינוה היה פיל, ואין ראשו בולט חוץ, והוא גדול ואוכל כשתי עגלות תבן בפעם אחת, ופיו במקום החזה, וכשחפץ לאכול מוציא שפתו כמאתים ארכה ובה מקבץ התבן ומכניס בפיו, וכשנתחייב אדם לשלטון הריגה אומרים לפיל זה נתחייב מיתה והוא יקחהו בשפתו ומשליכו למעלה וממיתו. וכמו שאדם עושה ביד כך הוא עושה בשפתו, ומשונה ומפואר הוא. ועל הפיל בנין עיר ג) (מגדל) ושנים עשר פרשים עליו עם שריוניהם והפיל מוציא שפתו כגשר ועוליו בו.—ובנינוה היה איש חוזה בכוכבים ושמו ר׳ שלמה, ובנינוה ובכל ארץ אשור אין בכל

החכמים בקי כמוהו במזלות, ושאל לו רבי פתחיה מתי יבוא משיח? ואמר לו כבר ראיתי במזלות כמה פעמים בבירור, אבל רבי יהודה החסיד לא רצה לכותבו פן יחשדוהו שהוא מאמין בדברי ר' שלמה.

ורבי פתחיה היה חולה בנינוה ד), ואמרו הרופאים של המלך שלא יחיה, ומנהג שם כי כל יהודי אורח שימות חצי הממון לוקח השלטון. ומפני שרבי פתחיה היה לבוש בגדים נאים אמרו כי עשיר הוא, וסופרי השולטן היו שם לקחת הממון כשימות. ואמר הרב ר' פתחיה להעבירו כל כך (במצב בריאותו) חולה את הנהר חדקל. והנהר רחב ואין עוברין אותו בספינה, כי חדקל חד וקל ומהפך הספינה, אלא עושים בים רפסודות מקנים שקורין ולוס [1] ה) ועליהם יניחו המשא והאדם, והמים מבריאים ומיד נתרפא.—ועבר את חדקל וירד במורד המים בחמשה עשר יום, והולכין דרך זה ביבשה בחדש אחד. ומנינוה ואילך קהלות בכל עיר ועיר ובכל כפר. ובא ר' פתחיה לגן אחד של ראש הישיבה. והגן גדול מאד ובו כל מיני פירות, ובו דודאים [2] שיש להם פרצוף פנים ועשבים שלהם רחבים. ומשם והלאה הלך ביום אחד עד בגדאד בבבל, ואין אדם עולה בנהר חדקל במקום ההוא מפני שהמים חדים ועזים אלא בגמלים ופרדות ביבשה, וקושרין הנודות של מים אחורי הגמל.

הערות:

א) נינוה החדשה היא מוצל (מוסול) ונקרא אשור במסעות ר' בנימין. ב) דוד זה חי עוד בזמן אלחריזי (עי' תחכמוני שער מו) והיה אח"כ הריש גלותא. ג) ר' פתחיה קורא עיר למגדל או איזה בנין שעומדים עליו והוא ג"כ בטוי גרמנית שקורין שטאדט לעמוד לשעון עליו. ד) המאמר הזה הוא מוקדם בנוסחאות וצריך להיות מאוחר, ומקומו פה. ה) ולוס היא מלה גרמנית פלאסס והיא הוראת רפסודות. ו) עי' כתובות, עז:.

[1] Floss=raft. [2] Mandraki.

ד.

[בגדאד]. ובגדאד היא עיר מלוכה ובה כליפי השלטון, הוא המלך הגדול המושל ושולט על כל העמים. העיר גדולה מאד, יותר ממהלך יום באורך מראש ועד סוף, ובהיקף יותר משלשה ימים. בעיר בגדאד יש אלף יהודים והולכין בסודרין ומעוטפין בטליתות של צמר עם ציצית, ואין אדם רואה שום אשה שם, ואין שום אחד מהם הולך לבית חבירו שמא יראה אשת חבירו ומיד הוא אומר לו: פריץ למה באת? אלא מכה בבדיל על הדלת והוא יוצא ומדבר עמו. וראש הישיבה בבגדאד רבי שמואל הלוי בן עלי, והוא שר ומלא חכמה בתורה שבכתב ותורה שבעל פה וכל חכמות מצרים, ואין דבר נעלם ממנו, ויודע שמות, וכל התלמוד יודע בגירסא. ואין עם הארץ בכל ארץ בבל ובארץ אשור ובארץ מדי ופרס שלא יודע כל עשרים וארבעה ספרים וניקוד ודיוק (דקדוק) וחסירות ויתירות, כי החזן אינו קורא בתורה אלא מי שיעמוד לספר תורה הוא קורא. ויש לראש הישיבה כאלפים תלמידים בפעם אחת, וסביביו א) כחמש־מאות ויותר. וכלם מבינים בטוב. וקודם שיודעים היטב הם לומדים בעיר לפני מלמדים אחרים וכשיודעים אז יבואו לפני ראש הישיבה. ורבי אליעזר הוא ראש הגולה ב) ותחתיו ראש הישיבה. ובית גדול יש לראש הישיבה ומחופה במעילים, והוא מלובש בגדי זהב, ויושב למעלה והתלמידים יושבים על הקרקע, והוא אומר למתורגמן והמתורגמן אומר לתלמידים, והתלמידים שואלין למתורגמן ואם אינו יודע שואל לראש הישיבה. ומתורגמן אחר אומר מסכת אחרת לצד אחר. וכל התלמוד בניגון, ואחרי שגורמין מפרש להם.—ורב חנא בגדתאה שנזכר בתלמוד הוא מבגדאד.

שנה אחת קודם שבא הרב ר' פתחיה מת רבי דניאל ראש הגולה, והוא יותר שר (גדול) מראש הישיבה. ולכלם יש ספר היחס עד השבטים, ורבי דניאל היה מבית מלכות דוד, ואין המלך נותן להם ראש הגולה אלא אותן שני נשיאים מבית דוד ג). ומקצת השרים בוחרים ברבי דוד ומקצת ברבי שמואל, ועדיין לא השוו ביניהם. ושניהם תלמידי חכמים. לרבי דניאל לא היו בנים כ"א בנות ד), ורבי שמואל יש לו ספר היחס עד שמואל הרמתי בן אלקנה ואין לו בנים אלא בת אחת, והיא בקיאה בקרייה (תנ"ך) ובתלמוד והיא מלמדת הקרייה לבחורים דרך חלון אחד והיא סגורה בבנין (בבית) והתלמידים בחוץ למטה אינם רואים אותה. ובכל ארץ אשור ובדמשק ובערי פרס ומדי ובארץ בבל אין להם דיין אלא מי שמוסר רבי שמואל [בן עלי] ראש ישיבה ונותן רשות בכל עיר לדון ולהורות וחותמו הולך בכל הארצות ובארץ ישראל והכל יראים ממנו. ויש לו כששים עבדים משרתים שרודים את העם במקלות, ומי שלא יעשה במהרה הציווי ירודו, ויראים ממנו, והוא צדיק ועניו ומלא תורה, ולובש בגדי זהב וצבעונין כמלך, ופלטין שלו ביריעות של מילת כמלך. ולאחר עמידת התלמידים שואלים הזקנים מראש הישיבה בחכמת המזלות

ושאר מיני חכמה. — ה) בבגדאד יש שלשה בתי כנסיות לבד מבית הכנסת שבנה דניאל במקום שעמד המלאך (לבוש הבדים) על שפת היאור מזה אחד ומזה אחד כמו שכתוב בספר דניאל (י"ב, ה).

הערות:

א) משתמש במלה סביב להורות על המספר האמצעי (average) כלומר לפעמים הגיע מספרם עד אלפים ולפעמים איזה מאות והמספר המתווך היה יותר מחמש מאות. ב) כנראה היה ראש הגולה לפי שעה עד אשר בחרו אח"כ אחד משני הנשיאים שהם מזרע דוד המלך כאמור להלן. ג) הנזכרים לעיל והם ר' דוד ור' שמואל בנינות. ד"ר גרינהוט אומר שר' שמואל הוא אחד עם ר' שמואל בן עלי שהיה ראש הישיבה וקשה שהוא היה לוי ולא היה מבית דוד שיצא מיהודה, ואפשר שאמו היתה מבית דוד המלך. ד) ולא היה לו יורש גדולתו בתור ראש הגולה. ה) המאמר הזה נכתב להלן ושייך פה.

ה.

[ארץ ארט וקבר יחזקאל]. בארץ ארט יש ערים גדולות ובהן יהודים מעטים, והנה בימי קדם היו שם יהודים הרבה, והרגו זה את זה ונפרדו והלכו לערי בבל מדי ופרס. ובארץ כוש א) ובארץ בבל יש יותר מששים רבוא יהודים וכן בארץ פרס, אבל בפרס יש שעבוד וצער גדול ליהודים, ולכן לא בא רבי פתחיה אלא בעיר אחת של פרס. וכל יהודי בבל נותן זהוב לשנה לגולגלתו לראש הישיבה, כי אין המלך מקבל מהם מס אלא ראש הישיבה. ושלוה ליהודים בארץ בבל. ובארץ בבל לומדים פירוש רבינו סעדיה שעשה על הקרייה ועל ששה סדרים (משניות) גם פירוש רב האי גאון. והם קבורים תחת הר סין ב) והוא קרוב לבגראד ואמרו שכלם הר אחד משם עד הר סיני.—והוליך רבי פתחיה חותם של רבי שמואל עמו, ובכל מקום שהראה חותם של ראש הישיבה מיד יוצאים ברמחים ומתיירין אותו ומראים לו את קבורות ת"ח וצדיקים ועושין כל מה שהיה מבקש ויראין ממנו. והלך רבי פתחיה עד עיר אחת ששמה פולוש [ג] מהלך יום אחד מבגדאד, ושם כהן חשוב, והכל מעידין עליו שהוא מזרע אהרן הכהן מאב ומאם בלי דופי ויש לו ספר היחס. ולפני אותה עיר קבר ובית יפה בנוי עליו ואמרו לו כי הקבור שם בא בחלום לאיש עשיר יהודי ואמר אני ברוזק משרי יכניה שהלכו בגולה ואני צדיק ואין לך בנים, ואם תבנה על קברי בית יפה יהיה לך בנים; ובנה עליו בית והיו לו בנים. ועשו שאלת חלום מי הוא הנקבר שם? ואמר אני ברוזק ואין לי שם אחר — ונתן לו הכהן כחמשים בחורים עם רמחים וכלי זיין ותיירו אותו. ויש אומה אחת אצל בבל ואין חוששין על המלך, והם במדבר ונקראים חרמים ד) על שם שגוזלין וחומסין מכל אומה ופניהם כעשב גרונא ד), ואינם מאמינים אלא באלוה יחזקאל, וכן קוראים לו כל הישמעאלים. והוא מהלך יום וחצי יום מבגדאר. וקברו של יחזקאל במדבר וישנו ביד החרמים. והעיר קרובה כמיל לקבר, וביד היהודים המפתחות, וסביב לקבר יחזקאל חצר גדול כמו עיר גדולה והוא מוקף חומה, ולחומה אין שער כ"א פתח קטן וקצר, והיהודים פותחין הפתח ונכנסין בו על ידיהם ועל רגליהם כי נמוך הוא. ובחג הסוכות באים מכל הארצות שמה. והפתח מרחיב ומגביה את עצמו מאיליו עד שנכנסין בו עם הגמלים, ובאים שם כששים או כשמונים אלף יהודים לבד מישמעאלים ועושים סוכות בחצרו של יחזקאל, ואח"כ מקטין הפתח את עצמו כבתחלה וכלם רואים. ונותנים נדרים ונדבות על קברו. וכל מי שהוא עקר או אשתו עקרה או בהמתו עקרה נודר ומתפלל על קברו. ואמרו לר' פתחיה שהיה לשר אחד סוסיא ונתעקרה, והיה כמהלך ארבעה ימים מקבר יחזקאל לביתו, ונדר אם תלד הסוסיא יתן הולד ליחזקאל, ואחר ימים ילדה וראה כי הוא טוב וחמל עליו ולא נתנו ליחזקאל, וברח לו הולד של הסוסיא ממקומו ונכנס לתוך חצרו של יחזקאל, ונתרחב הפתח עד שנכנס, והיה השר מחפש בכל מקום הסוס ולא מצאו, עד ששם אל לבו ואמר בשביל שנדרתי לתתו ליחזקאל הצדיק ברח הסוס לקברו, הלך ומצאו שם, ורצה להוציאו ולא יכול כי הפתח נמוך, אמר לו יהודי אחר לא על חנם נכנס הנה, שמא נדרת אותו לצדיק? והודה לו ואמר נדרתי לו ומה אעשה שאוציאנו? אמר היהודי קח כסף ושים על קברו, אם תשים שויו יצא הסוס, ונתן הכסף מעט מעט ולא יצא עד שנתן שויו ונתרחב הפתח ויצא. — רבי פתחיה הלך על קבר יחזקאל והביא בידו זהב וגרעינין של זהב ונפלו מידו הגרעינין ואמר „ארוני יחזקאל לכבודך באתי ונפלו ממני הגרעינין ונאבדו, ובכל מקום שהן יהיו שלך". מיד ראה בעיניו רחוק ממנו כעין כוכב והיה סבור שמא אבן טובה היא והלך שם ומצא הגרעינין ונתנם על קבר יחזקאל. וכל ישמעאל שהיה הולך על קבר מחמר הלך דרך קבר יחזקאל ונתן מתנה או נרבה ליחזקאל, ונודר ומתפלל אדונינו יחזקאל אם אשוב בשלום אתן לך כך וכך.

ודרך מדבר הולכים שם (לקבר מחמד) כארבעים יום, ומי שיודע הדרך הולך בעשרה ימים מקבר יחזקאל עד נהר סמבטיון. וכל מי שרוצה לילך לארץ מרחקים מפקיד כיסו או שום חפץ ליחזקאל (במקום טמון ומכוסה) ואומר „אדוננו יחזקאל! שמור לי חפץ זה עד שאשוב, ואל תניח שום אדם לקחתו אלא יורשי", וכמה כיסין של מעות מונחים שם שנרקבו, לפי שכמה שנים מונחים הם. והיו שם ספרים (מפלטין יחזקאל אשר על קברו) ורצה אחד מן הריקים להוציא אחד מן הספרים ולא היה יכול כי אחזתו יסורין ועורון. ולכן מתיראים כל העולם מיחזקאל. וכל מי שלא ראה בנין פלטין שלו הגדול על קברו לא ראה בנין יפה מעולם, ובפנים הוא מחופה זהב. ועל הקבר סיד בקומת אדם ועל גב הסיד סביב בנין של ארז מוזהב ועין לא ראתה דוגמתו, ויש לו חלונות, שאדם מכניס בם ראשו להתפלל, ולמעלה עשויה כיפה גדולה של זהב ומעילים יפים מקיפים מבפנים, וכלי זכוכית בתוכו יפים מאד. ושלשים נרות של שמן זית דולקים שם יום ולילה. וקונים מן המתנות שנותנים שם את השמן זית ומדליקין בו שלשים הנרות. ויש ממונים על המתנות שנותנים על קברו כמאתים פרנסים זה ממונה אחר זה. וממותר הממון שנותנין על קברו מתקנים בית הכנסת בעת שצריך תיקון, ומשיאין בו יתומים ויתומות, ומפרנסין התלמידים שאין להם במה להתפרנס. והמלך (הכליף) שהיה מקודם בימי רבי שלמה אביו של רבי דניאל ראש הגולה, היה אוהב את רבי שלמה מפני שהמלך היה מזרע מחמד וראש הגולה מדוד המלך, ואמר לרבי שלמה שהוא רוצה לראות את יחזקאל הנביא שעושה נסים, ואמר לו רבי שלמה לא תוכל לראותו כי קדוש הוא, ולא תוכל לגלות את קברו, אמר לו המלך שהוא רוצה לדעת, אמר לו רבי שלמה והזקנים אדוני המלך! הנה ברוך בן נריה תלמידו ה) קבור סמוך לחצרו, אם תחפוץ תגלה קברו, ואם תוכל לראות תלמידו אח"כ תראה את רבו. הלך המלך וקבץ את השרים וצוה לחפור אחריו, ומי שחפר בקברו של ברוך בן נריה היה נופל מת. והיה שם זקן אחד ישמעאלי ואמר למלך, אמור ליהודים שיחפרו אחריו, אמרו היהודים אנו יראים, אמר המלך אם אתם תופסים תורתו של ברוך בן נריה לא יזיק לכם, כי כל ישמעאלי שחפר נפל מת כי אינו מבני אמונתו. אמר רבי שלמה תן לנו זמן שלשה ימים שנתענה כדי שימחול לנו. ואחר שלשה ימים חפרו היהודים ולא הוזקו. וארון של ברוך בן נריה היה בתוך שתי אבני שיש והוא בתוך שניהם, ומקצת הטלית יצא מבין האבנים, אמר המלך אין שני מלכים משתמשים בכתר אחד ואין נאה לצדיק זה להיות אצל יחזקאל, אני רוצה להביאו למקום אחר, ונשאו עבדיו אבני השיש עם הארון, וכשבאו ברחוק מקבר יחזקאל מיל לא יכלו לזוז אותו, וכל הסוסים וכל הפרדות לא יכלו להזיז הארון ממקומו, ואמר רבי שלמה כאן בחר הצדיק ליקבר, וקברו שם הארון, ובנו פלטין יפה על קברו. — והמלך כשראה הנוגה שיצא מקבר ברוך בן נריה, ומעט מטליתו היפה נראה בזוהר גדול מבין שני אבני השיש, הלך לעיר מיכה ו) ששם קבר מחמד לראותו בקברו, והנה הוא כפגר מובס ונרקב וריח רע עולה מקברו שלא היה אדם יכול לסבול, ואמר לכל עמו שאין ממשות לא במחמד ולא בדתו, כי הם ראו שברוך בן נריה היה שלם וטליתו יוצא מקברו והוא היה תלמיד לנביא, והישמעאלים שהיו חופרים קברו מתו והיהודים לא הוזקו מפני שהיהודים היו תופסים תורתו של ברוך בן נריה, ורצו גם הם להתגייר, אך לא הספיק המלך להתגייר הוא וכל עמו עד שמת ונתבטלה הגזירה שרצה לגייר כל עמו.

וכשהלך רבי פתחיה על קבר יחזקאל ראה מגדל של דור הפלגה וכלו נפל, והיה גבוה ונעשה תל עולם והעיר לפניו חרבה. — ובהיות רבי פתחיה על קבר יחזקאל ראה בביתו עוף שפניו דומה כפני אדם והיה הפרנס [הממונה על] השוער מצטער ואמר מסורת בידינו מאבותינו, כל בית שזה העוף נמצא בו יהיה חרב, וראה כשרצה העוף לצאת מהחלון נהפך על צדו ומת, ושמח הפרנס מהשוער מאד, ואמר מאחר שמת העוף נהפכה הגזרה. ואמר ראש הישיבה לרבי פתחיה שבימי קדם היה עמוד אש על קבר יחזקאל אלא שבאו בו פריצים וחללוהו שהיו באים בחג הסוכות לרגל כשמונים אלף ועשו סוכות באותו חצר אצל בית קברו, והיו ביניהם אנשים שאינם מהוגנין ונסתלק עמוד האש.

הערות:

א) קשה לומר כי כוונתו על ארץ איתופיא או אביסיניא שהיא רחוקה משם, ונראה יותר כי התכוון לחלק מארץ ערב והיא כותה שנחשבה עם בבל (מ"ב, יז, כד) והמדינה הזאת היתה בפרס (יוסיפוס קדמוניות פ"ט, יד, ג׳), וכן רבי בנימין מדבר מכוש זה. ב) בספר הדורות ערך ב"א תמ"ת כתב: במדבר סין עיר טונטיכי ואצלו הר סיני והר חורב וכו׳ ואצל הר סין נקבר רבינו סעדיה גאון ורבינו האי גאון וכו׳. ובעל חבת ירושלים כותב כי סין הוא טראבלוס, אבל טראבלוס או טריפולי היא רחוק מבגדאד ולא כמו שכתב ר׳ פתחיה שהיא קרובה לבגדאד. ור׳ בנימין במסעותיו כתב כי קבר רס"ג הוא במתא מחסיא. ג) בלשון ערב חרם

הוא גנב או גזלן. ד) גרונא היא מלה גרמנית „ירוק“. ה) ברוך בן נריה היה תלמיד ירמיה הנביא, ואפשר כשבא לבבל נעשה תלמידו של יחזקאל. ו) החליף מיכה במדינה כי שם קברו של מתמד.

[1] Polos.

ו.

[קבר רבי מאיר]. ונהר פרת ונהר כבר נופלין זה בזה וניכרים א), ומעבר לנהר פרת כמיל נגד קבר יחזקאל הם קברי חנניה מישאל ועזריה וכל אחד לבד. וחזר ר׳ פתחיה לכרכמיש ובא בשני ימים עד נהרדעא ב). והעיר כמהלך שלשה ימים והכל חרב, ובקצה העיר יש קהלה. והראה ר׳ פתחיה חותם של ראש הישיבה והראו לו כנישתא דשף ויתיב ג) ושלש חומותיה מאבנים וחומה מערבית (רביעית) על נהר פרת, וכל החומה אין לה לא אבן ולא לבנה אלא הכל מעפר שהביא עמו יכניה מירושלם. ואין גג לאותו בית הכנסת, כי הכל חרב. ואמרו לו היהודים שבלילה רואים עמוד אש יוצא משם והולך עד קבר ברוזק שכתבנו לעיל. וחזר שם ובא לעיר ששמה חילה [2] ד), ושם קברו של רבי מאיר ה) הוא רבי מאיר דמתניתין . ויש לפני העיר אצל המים שדה, ובאותו השדה יש הקבר, והנה כאשר ירבו מי הפרת יעלו על קברו, ולקחו מן הממון שנודרים היהודים והישמעאלים ובנו עליו עיר (בנין) סביב לקברו ומגדלים בתוך המים ובית יפה על קברו. והישמעאלים קורין אותו חנוק, מפני שפעם אחת בא השלטון וחמס (לקח בגזלה) אבן אחת ממעלות שעולין בהן לקברו, ובלילה בא אליו רבי מאיר בחלום, ותפס אותו בגרונו ורצה לחנקו, ואמר לו למה גזלת אבן טובה שלי וכי אינך יודע שאני צדיק ואהוב למקום? אז בקש ממנו מחילה, ואמר ר״מ לא אעשה כן עד שתשא את האבן על כתיפך לעין כל ותחזירה למקומה ותאמר רשעתי שגזלתי אותה ארוני הצדיק. למחר נשא האבן על כתפו לעין כל והחזירה על הקבר ואמר רשעתי שגזלתי האבן אדוני הצדיק. ויראים ממנו הישמעאלים ומשתחוים שם על קברו, ונותנין לו מתנות ונודרים נדבות ואומרים שאם יחזרו בשלום באותו הדרך יתנו כך וכך. — ומקבר ברוך בן נריה עד קבר נחום האלקושי כארבע פרסאות, ובינתים באמצע הוא קבר של אבא אריכא, וקברו ארוך שמונה עשרה אמה, וחמשה מן האמוראים קבורים שם. וריחים שעשה רבא לתלמידיו הוא שם בלי מים, והיו טוחנין בה בימיו, ובית יפה עליה. ויש להם מסורת שיודעים קברי הנביאים והאמוראים חמש מאות וחמשים כמנין שרי״ם. וכשיש קהלה סמוך לקבר של צדיק אחד פורשים כלי מילת על הקבר, וכשרחוקים משם פורשים מחצלת על הקבר שאין בית עליו, ועל רוב הקברים שעליהם בגד או מחצלת נחש כרוך תחתיו ששומר הקבר, ואומרים לו (לר׳ פתחיה) כשתגביה המחצלת שמור עצמך מן הנחש. וראש הישיבה כתב לו מי הם אותן האמוראים שקבורים שם, ושכח הכתב בביהם (פראג) ו), והוא בא מביהם הנה (לריגנסבורג) וסיפר שכל מה שהלך מביהם הכל למזרחו של עולם, ביהם מזרח לריגנסבורק, רוסיא מזרח לפולין, ומשם פנה ג״כ למזרח.

הערות:

א) ר״ל שאין המים מעורבים. והוא אצל העיר כרכמיש שנקרא צירקיסיום. ב) גם רבי בנימין מסכים כי נהרדעא שני ימים מעיר צירקיסיום, ואולי היא ןוערדי או ווירזאל. ג) שף ויתיב נזכר בתלמוד (ר״ה, כ״ד: ; מגילה, כט.). חילה הוא מקום ר״מ לא רחוק מכרכמיש בצד האחר של פרת. ה) בירושלמי סוף כלאים, ר׳ מאיר אידמיך ליה באסיא, אמר אימורין לבני ארעא דישראל הא משיתכון דידכון, אפילו הכי אמר לון יהבי ערסי על כיף ימא וכו׳ אך כנראה צריך לומר ר״ע במקום ר״מ. ובסדר הדורות ערך ר׳ מאיר אות ה׳ כתב בשם גא״י בטבריא לצד דרום דרך חמי טבריא קבר ר״מ תלמיד אלישע. וזה אינו נכון כי הוא ר״מ אחר המכונה ר״מ קצין, וטעו לחשוב כי הוא ר״מ בעל הנס. ו) זו הערת ר׳ יהודה החסיד או הסופר השני.

[1] Circesium=Aboras. [2] Hillah—Aeyanapolis.

ז.

[קבר דניאל וקבר עזרא הסופר — ארץ בבל]. והלך משם בשמונה ימים לשושן [1] הבירה, ואין בה אלא שני יהודים (צבעים) , והראה חותם של ראש הישיבה והראו לו את ארונו של דניאל. מתחלה היה קבור מצד אחד מהנהר, והיה שם שובע גדול והצלחה וברכה, והיו אומרים בעבר הנהר בצד האחר בשביל שאין הצדיק קבור בחלקנו לפיכך אין ארצנו מבורכת. והיו מלחמות גדולות תדיר ביניהם, ונזלו אלו את הארון והביאו אצלם וחזרו אלו וגזלוהו מהם, עד שראו זקנים א) ועשו פשרה ביניהם ולקחו הארון ועשו עמודי ברזל גבוהים בתוך הנהר ותלוהו עליהם בשלשלאות של ברזל, והארון הוא מנחושת קלל, והוא באמצע הנהר עשר אמות גבוה מן המים,

ורואין אותו למרחוק כזכוכית יפה. ואמרו היהודים כל ספינה ההולכת תחת הארון, אם הנוסעים בספינה זכאין ילכו לשלום ואם לאו תטבע במים, ויראים לעבור שם. ואמרו לר׳ פתחיה שתחת ארונו של דניאל יש דגים ונזמים של זהב באזניהם ב) והוא (ר׳ פתחיה) לא עבר תחת ארונו אלא עמד על שפת הנהר וראה הארון.— והלך כששה ימים עד קברו של אדוננו עזרא הסופר ג). ואמרו כי בימי קדם היה קברו נשבר ובא רועה וראה תל וישן עליו, ובא לו בחלום ואמר אמור לשלטון אני עזרא הסופר ואבקשו שיקחני על ידי היהודים וישימני במקום פלוני, ואם לאו כל בני עמו ימותו, ולא חש לאותו דבר ומתו הרבה מהם. אז גלה הדבר והביא יהודים וחפרו עפר הקבר בכבוד ונמצא בשני אבני שיש ועל השיש לוח חקוק עליו; אני עזרא הסופר. וקברוהו במקום שאמר לרועה, בעיר בצרה בסוף ארץ בבל, ועשו פלטין על קברו, ובשעה אחת עשרה ביום יוצא עמוד אש מקברו ועולה עד לרקיע, ונמשך בשעה אחת עשרה ובשעה שתים עשרה וגם נראה בשעה הראשונה של הלילה, והולכין שלש או ארבע פרסאות באור של העמוד אש וכל הישמעאלים משתחוים שם. וכשעמוד האש על קברו אין רואין הבית אשר בנוי עליו. והמפתחות מן הבתים שעל הקברים המה בידי היהודים, והיהודים לוקחים הנדבות ומשיאין בהם יתומים ויתומות ומפרנסין התלמידים העניים ומתקנין בתי כנסיות. והלך בשני ימים מבבל עד קצה בבל הישנה [2], והנה ביתו של נבוכדנצר חרב כלו ואצל ביתו עמוד וביתו של דניאל כאילו היה חדש, ובמקום מושבו של דניאל יש אבן, והדום לרגליו אבן שיש, ולמעלה ממנה אבן אחת שהספר שכתב מונח שם. ובכותל שבין בית דניאל לבית נבוכדנצר חלון קטן שהיה משליך בו כתבים ד), ומעלות למטה שהיו יושבים לפנים שלשים חכמים (כשדים) ואצל מקום מושבו לימינו תקועה אבן, ואמרו כי מסורת בידינו ששם כלי בית המקדש טמונים. ופעם אחת באו שלטונים לחפור אחריהם מפני שהוגד להם הדבר, וכשלקחו האבן נפלו מתים, לפיכך לא לקחו כלום משם. ויצאו (ר׳ פתחיה והמלוים אותו) מאותו חדר, והעלוהו בעובי החומה במדרגות לעליתיה שהיה מתפלל בה דניאל, והפתח נוטה ומכוון נגד ירושלם, וכך נעשה באמנות שלא היה יכול אדם להגיד [כי הוא מתפלל שם]. וכשהיה ר׳ פתחיה בעליתיה דדניאל הראו לו גוב אריות עמוק מאד, וכבשן האש חציו מלא מים ומי שיש לו חולי קדחת רוחץ וטובל בו והוא מתרפא. ואחורי עליתיה דדניאל פרדס נאה והתמרים עדיין עומדים, גם הבאר שלו.— וחזר ואמר שלא ראה פני אשה כל זמן שהיה בבבל מפני שמכוסות וצנועות הן, וכל אחד ואחד יש לו מקוה בחצרו ואינו מתפלל עד שיטבול. והולכי דרכים שם הולכים בלילה מפני החמימות ובימות החורף גדל הכל שם כבימות הקיץ בכאן. ומלאכתם רובה בלילה, ובבל ממש עולם אחר. ועסקיהם בתורה וביראת שמים. ואף הישמעאלים נאמנים, וכשהסוחר הולך שמה נותן הסחורה בבית [תגר] אחד והולך לו, ומביאין אותה הסחורה בכל מקום על השווקים, אם רוצים לתת כמו שדבר הסוחר טוב, ואם לאו יראה הסחורה לכל התגרים, ואם [התגר] רואה שהסחורה מתקלקלת ימכור אותה מיד והכל בנאמנות. בבבל יש שלשים בתי כנסיות, לבד משל דניאל ואין חזן שם ולמי שיצוה ראש הישיבה הוא מתפלל, אחד אומר ביחיד מאה ברכות ה) ועונין אחריו אמן. ואח״כ יעמוד אחד ויאמר וקולו נשמע למעלה מכולם כדי שלא ימהרו, והכל אחריו. ואומר ישתבח קודם ויושע, ואח״כ מתפלל אחר וחולקים התפלה לכמה חזנים. ולא ידבר אדם עם חברו בבית הכנסת ועומדים בתרבות (וברגש כבוד) והכל יחפים בלא מנעלים בבית הכנסת, וכשלומדים וטועים עצמם בניגון מראה להם ראש הישיבה באצבע ומבינים האיך הוא הניגון ויש בחור שיש לו קול נעים ואומר מזמור בקול נעים, בחולו של מועד אומרים המזמורים (תהלים) בכלי שיר, ויש להם מסורת באיזה נגונים, ועל עשור בכנור יש להם עשר נגונים ועל השמינית שמונה נגונים, ועל כל מזמור יש כמה נגונים.

הערות:

א) במסעות ר״ב נאמר כי המלך עשה הפשרה. ב) הגדה זו מספרים גם הערביים. ג) עזרא הסופר מת בירושלים ונקבר שם לפי דעת יוסיפוס (קדמוניות, סי״א, פ״ה, ה׳), אך לפי מסורת העם מת בבבל ונקבר במקום שנקרא שאט־אל־ערב אצל שפך נהר חדקל לנהר פרת. במסעות ר״ב מסופר שהלך עזרא מירושלם לבבל לראות ארתחששתא המלך ולדבר עמו אדות היהודים ומת שם וקברו אותו אצל סמרה בתחלת ארץ פרס רחוק כשני ימים מבצרה. וסמרה הוא אצל הנהר אהוא (עי׳ אלחריזי, פרק ל׳). ד) בסדר הדורות סוף ערך ג״א ש״ץ כתב בשם גא״י וראיתי בית הגדול של נבוכדנצר והוא חרב וביתו של דניאל יפה ובשלמות. ובין שני הבתים יש חלון קטן שמשם היו משליכין אגרות זה לזה, ושם כסאות שישבו שלשים חכמים, ומצד ימין יש חלון מכוון נגד ירושלים וכו׳. ה) מאה ברכות (עי׳ מנחות, מג:) ר״ל כל הברכות במשך היום אשר בכללן עולין למאה.

[1] Susa. [2] Mt. Mujellee.

ח.

[שערי בגדאד — ארץ אררט ותבת נח]. וחזר לבגדאד והראו לו גמלא פרחא א) הנמוך ורגליו דקין, וכשחפץ האדם לרכוב עליו קושר עצמו עליו שלא יפול, ומה שאדם הולך ברגליו בחמשה עשר ימים הולך על גמלא פרחא ביום אחד, ומהלך יותר היה יכול לרכוב אלא שאין אדם יכול לסבול יותר כי ברגע אחד מדלג מיל. והראו לו שערי בגדאד והשערים גבוהים מאה אמות ורחבם עשר אמות והם של נחשת קלל ומצויירים, ואין אדם יכול לעשות דוגמתן, ומסמר אחד נפל משער אחד ואין אומן יודע איך לתקוע בו אותו מסמר. מתחלה היו הסוסים נרתעים לאחוריהם כשרואין השערים, מפני שרואין זהר הנחשת והסוסים נראים להסוסים כרצים לקראתם וברחו. ולקחו חומץ והרתיחו ושפכו על השערים להעביר זוהר הזהב (הברק) של נחשת קלל בשביל הסוסים שיכנסו. ונראה זוהר הנחשת למעלה מעט במקום שלא נשפך החומץ עליו. והשערים האלה הם משערי ירושלים. ועוד כשהיה בבגדאד ראה שלוחים של מלכי משך ב), כי מנוג רחוק משם כמהלך עשרה ימים, והארץ מושך עד הרי חושך, ומעבר להרי חשך בני יונדב בן רכב. ולשבעה מלכי משך בא מלאך בחלום שיניחו דתיהם וחקותיהם ויתפסו בתורת משה בן עמרם, ואם לא יעשו כן יחריב את ארצם, ונשתהו עד שהתחיל המלאך לשחת את ארצם, ושלחו לראש הישיבה שישלח להם תלמידי חכמים וכל מי שהוא עני ות״ח הולך שמה ללמד אותם ואת בניהם התורה ותלמוד בבלי. ומארץ מצרים הולכים ג״כ מתלמידים חכמים שמה ללמד אותם. ור׳ פתחיה ראה השלוחים הולכים גם כן לקבר יחזקאל, כששמעו הנסים וכי המתפללים שם נענים.

ואמר הרב ר׳ פתחיה שהרי אררט רחוקים מבבל מהלך חמשה ימים, והם הרים גבוהים, והר אחד גבוה מכולם ולמעלה ממנו (לפניו) יש ארבעה הרים שנים כנגד שנים, ונכנסה תיבת נח ג) בין אותן ההרים ולא יכלה לצאת משם, ואין התיבה שם עתה כי כבר נרקבה. וההרים מלאים קמשונים ועשבים, ואחר שירד הטל עליהם וחם השמש ונמס. ומה שמלקטין בלילה אם הוא ממתין ולא יאכלם בבקר הוא נימוס ולוקטין המן עם הקמשונים ועם העשבים וחותכין אותם כי קשים הם ומרים מאד, והמן לבן כשלג והם גרעינים קטנים, וכשמבשלין העשבים עם המן הוא מתוק מדבש ומכל מיני מתיקה. ואם היו מבשלין המן בלא העשבים היו אברי האדם האוכלו מתפרדים מרוב המתיקות. ונתנו לו לר׳ פתחיה לאכול מעט מן המן ונמס בפיו והיה מתוק מאד ונכנס בכל אבריו ולא היה יכול לסבול המתיקה.

הערות:

א) עי׳ מכות ח.). ב) מלכי משך הם מלכי כזריא שהתגיירו, והוא לשון נופל על לשון משך כי הארץ מושכת והולכת עד הרי חושך, גומר ומגוג.. משך (בראשית, י׳, ב׳) תרגם ר׳ סעדיה אל־טורק.והיא ארמיניא ומלכי כזריא משלו בחלק אחד ממנה. ג) במסעות ר״ב יש אגדה אחרת אדות תיבת נח על הרי אררט.

ט.

[ארם נהרים ודמשק]. והחזיר פניו למערב וחזר לנינוה, ומנינוה לנציבין, ושם בית הכנסת שבנה עזרא ועל האבן חקוק עזרא הסופר. ושם כשמונה מאות יהודים. ומנציבין הלך לחמת ולחרן ולארם נהרים, וכל הערים שהלך הגיד שמם, וכמה ימים הלך מזו לזו, ואין צורך לכתוב. ומשם לחלב (אחלב) [1] היא ארם צובה, ולמה קורין אותה חלב? כי בהר היו רועים צאן ובקר של אברהם אבינו [ופרות החולבות עושות חלב]. ומעלות יורדות מן ההר שמשם היה מושיט לעניים חלב. — והלך [ר׳ פתחיה] לדמשק [2] והיא עיר גדולה, ומלך של מצרים מושל עליה, ושם כעשרת אלפים יהודים ונשיא להם, וראש ישיבה שלהם רבי עזרא מלא תורה, כי סמכו רבי שמואל ראש הישיבה מבבל. ודמשק ארץ טובה ויושבת בתוך גנות ופרדסים, ושם סילונות גבוהים שמהן מקלחים מים ובריכות גדולות. והמים טובים מאד, וכל מיני פירות ומגדים שם, ואומרים הישמעאלים אם יש גן עדן בארץ אז דמשק היא הגן עדן, ואם בשמים הוא אז דמשק עומד כנגדו בארץ מלמטה א). ובדמשק יש בית הכנסת אחת שבנה אלישע ואחת שבנה רבי אליעזר בן עזריה. ובאמצע יש בית הכנסת גדולה ובה מתפללין. וכל מי שהולך לדמשק רואה את הר שעיר לצדדין, והר חרמון והר הלבנון. ובארץ סיחון ועוג אין עשב וצמח, כמהפכת סדום ועמורה. וראה ר׳ פתחיה קבר ארוך (שמונה) שמונים אמה, ואמרו הישמעאלים כי הוא קבר של שם בן נח, אבל היהודים לא אמרו זה.

הערות:

א) וכעין שאמרו חז"ל כי ירושלים של מטה מכוון כנגד ירושלים של מעלה (תענית, ה.), ואמרו אם גן עדן בין הנהרות (פרת וחדקל) הוא דומסקנין (דמשק) פתחו (עירובין, יט.).

[1] Aleppo. [2] Damascus.

י.

[ארץ ישראל וסוריא — טבריא — קבר רחל]. ולסוריא מהלך שני ימים, ועובר הירדן כמו שאמרו שהוא יוצא ממערת פמיים [1] א). ובא ר' פתחיה לטבריא ושם קהלה, ובכל ארץ ישראל יש קהלות. אלא שאין בהן [בכל אחת] אלא כמאה או כמאתים או כשלש מאות בעלי בתים. ובטבריא יש בית הכנסת שבנה יהושע בן נון. ובצפורי [2] קבור רבינו הקדוש וריח טוב יוצא מקברו. וכשרחוקים מיל משם מריחין הריח הטוב היוצא מקברו. קברים של ארץ ישראל בכוכין ולא של בבל לפי שבבבל מים מצויים ואין יכולים לחפור מערות עמוקות. ומזרע רבי (רבי הקדוש) יש בחור מעם ושמו רבי נהוראי ויש לו בן ושמו רבי יהודה על שם רבי יהודה הנשיא, ויש לו ספר היחס עד רבי. ורבי נהוראי הוא רופא ומוכר בשמים בשוק. והוא תלמיד חכם וצדיק ובנו לפניו בחנותו והם מכוסין שלא יראו לכאן ולכאן. וטבריא וציפורי וכל הערים סביבותיהם בגליל התחתון הן במישור. ור' פתחיה ראה אושא ושפרעם מקום הסנהדרין שהיה שם רבן גמליאל. ובעכו יש יהודים ויש שם מעין שנובע כל ששת הימים ובשבת אפילו טיפה אחת לא נמצאה בו ב). בגליל התחתון יש מערה ובפנים היא רחבה וגבוהה. מצד אחד קבורים שמאי ותלמידיו, ומצד אחר הלל ותלמידיו, ובאמצע המערה אבן גדולה חלולה כמו כוס, ונכנס בבית קיבולה כארבעים סאה ויותר, וכשבא שמה איש הגון יראה האבן מלא מים יפים וירחץ פניו ויתפלל ויבקש מה שירצה, ואין האבן חלולה מתחת כי המים אינם נובעים מן הקרקע אלא נעשה לכבוד אדם הגון, ואם ישאבון מן האבן אלף כדים מים לא יהיה חסר אלא הוא מלא כהווייתו. ואדם שאינו הגון לא יראה את המים. — והלך לגליל העליון שעומד בהרים, ושם ניתאי הארבלי בארבל. והר געש גבוה מאד ובו קבור עובדיה הנביא, ועולין בו במעלות שעשויין בהר. ובאמצע ההר קבור יהושע בן נון ואצלו כלב בן יפונה. ואצלם נובע מעין מים טובים מן ההר, ובנוים היכלות נאים אצל הקברים, וכל בנין של ארץ ישראל הוא של אבנים. ואצל היכל אחד ניכרת פסיעה אחת כאדם הפוסע בשלג, וזו היא שדרך בה המלאך, ונתגעשה ארץ ישראל לאחר מות יהושע ג). ואמר ר' פתחיה שכל ארץ ישראל היא כמהלך שלשה ימים. והלך משם לקבר יונה בן אמתי והוא קבור בכפר עוזא ד), והיכל יפה בנוי על קברו, ויש אצלו פרדס וכל מיני פירות שם, ושומר הפרדס הוא גוי, וכשבאים גוים שמה אינו נותן להם מאומה מן הפירות. וכשיהודים באים מקבל אותם בסבר פנים יפות ואומר להם יונה בן אמתי יהודי היה ה), לכך ראוי לכם משלו, ומאכיל הפירות ליהודים. — ובא ר' פתחיה על קבר רחל אמנו לאפרת, והוא מהלך חצי יום מירושלים, ועל קברה אחת עשרה אבנים כמנין אחד עשר שבטים, לפי שלא נולד בנימין אלא בצאת נפשה ולכן אין שם אבן כנגדו. והאבנים הן של שיש ויש אבן אחת על כולן והיא של יעקב אבינו וחקוק על האבן שם יעקב וגדולה היא מאד משא הרבה בני אדם. ומשם מיל אחד מקום כומרים ולקחו אותה לבנין עבודה זרה, ולמחר ראו אותה על הקבר כאשר בתחלה, כן עשו כמה פעמים ונמנעו מלקחתה עוד. ר' פתחיה ראה גם האבן שעל הבאר אצל חרן וארבעים בני אדם אין מזיזין אותה ממקומה, והבאר עמוק כשלש מאות אמה, ואין מים מצויים שם.

הערות:

א) עי' מגילה ו'. ב) בעל סדר הדורות ערך ר' יהודה הנשיא סוף אות י"ב הביא בשם גא"י ובצפורי קבור רבינו הקדוש וכו' ומעין באר מים חיים כל ימי השבוע רץ בכח ובשבת אינו זב אף טיפה אחת וכו'. וא"כ היה המעין קרוב לציפורי והוא עכו ולא יבנה כמו שנמצא בנוסחא אחרת. ונראה שהיא העיר אשר יוסיפון מזכיר בשם (Arkaea) בשם עכו. ג) הר געש עי' שבת קט:. ד) כן כתוב בסוף הספר ומובא פה במקומו. ה) בסדר הדורות סוף ערך ג"א נ"ח בשם גא"י קבר יונה בן אמתי בכפר כנה ועליה נבנה בית תפלה לאינם יהודים.

[1] Pamaes. Diocisarea.

יא.

[ירושלם וחברון]. והלך לירושלים, ואין שם אלא ר' אברהם הצבע, והוא נותן מס הרבה למלך שיניחו שם. והראו לר' פתחיה הר הזיתים, וראה שהמעזיבה א) היא רצפה גדולה שלש אמות והיא רחבה, והיכל נאה שם שבנו הישמעאלים בימי קדם

כשהיתה ירושלם בידי הישמעאלים, ובאו פריצים (בימים הקדמונים) והלשינו למלך הישמעאלים ואמרו זקן אחד יש בינינו שיודע מקום ההיכל והעזרה, ודחק אותו המלך עד שהראה לו. והמלך היה אוהב יהודים, ואמר אני רוצה לבנות היכל שם ולא יתפללו שם אלא יהודים, ובנה ההיכל בנין נאה מן אבני שיש אדומים וירוקים וכל מיני מראה. ואח"כ באו גוים ושמו בו צלמים והיו נופלים וקבעו הצלם בעובי הכותל, אבל בבית קדשי הקדשים לא היה יכול לעמוד. ורחוק משם השוחה ב) מצד אחד, והשפיטל שהעניים שם מצד אחר. והארץ מבוקעת (ארץ בקעה) ונקרא המקום גיא בן הנום ושם בית קבורה להם. — ובירושלים יש שער ושמו שער הרחמים, ואותו השער ממולא אבנים וסיד ואין שום יהודי רשאי לבוא שמה ד) וכ"ש גוי, ופעם אחת רצו הגוים להסיר האבנים ולפתוח השער, ונתרעשה ארץ ישראל והיתה מהומה בעיר עד שחדלו לעשות כן. ויש מסורה בידי היהודים שדרך אותו השער גלתה השכינה ובו עתידה לשוב, והיא מכוון נגד הר הזיתים. והר הזיתים נמוך ממנו, והעומד בהר הזה רואהו, וכתיב ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים ה), עין בעין יראו בשוב ה' ציון דרך אותו השער, ומתפללין שם. ומגדל דוד עודנו קיים בעיר. — ר' פתחיה ראה את ים המלח וארץ סדום ועמורה ואין שם עשב, ונציב מלח אמר שלא ראה ואינו בעולם. וגם האבנים שהעמיד יהושע לא ראה. — והלך לחברון וראה על המערה (מערת המכפלה) היכל גדול שבנה אברהם אבינו, ויש בו אבנים גדולות שבע ועשרים או שמונה ועשרים אמות, וכל ראש פינה כמו שבעים אמות, ונתן ר' פתחיה זהוב למי שמפתח המערה בידו להביא אותו לקברי האבות, ופתח לו. והנה על הפתח צלם ושלשה כוכין בפנים ואמרו היהודים שבעכו, הזהר כי שמו שלשה פגרים בתחלת המערה ואמרו שהם האבות ואינם. ושומר המערה אמר לו שהם. והוסיף לו עוד זהוב להכניסו למערה בפנים ופתח לו, ואמר מעולם לא הנחתי לשום גוי להכנס בזה השער, והביא נרות ונכנסו לפנים, וירדו במעלות. וקודם לזאת המערה מבחוץ ירדו בחמש עשרה מעלות, ובאו לתוך מערה רחבה מאד, ובאמצע המערה פתח הקבר, והקרקע כלה סלע, וכל הקברות הם בחלל הסלע ועל אותו פתח שבאמצע מונחים חתיכות ברזל עבין ביותר, ואין אדם יכול לעשות כזה אם לא בידי שמים. ורוח סערה יוצא מן הנקבים שבין ברזל לברזל ולא היה יכול לבוא בנרות שמה, והבין ר' פתחיה ששם האבות והתפלל שם. וכשהיה שוהה על פני המערה היה רוח סערה יוצא ומשליכו לאחוריו. — ובאילוני ממרא רחוק משם היה יושב זקן אחד וכשבא רבי פתחיה שמה נטה הזקן למות, וצוה לבנו להראות לרבי פתחיה העץ שנשענו בו המלאכים, והראה לו זית אחד יפה ונחלק לשלשה חלקים ואבן שיש באמצע. וקבלה בידם כשישבו המלאכים נחלק העץ לשלשה חלקים וכל אחד נשען על עץ אחד, וישבו על האבן יחד. ופירות העץ מתוקים מאד, ואצל העץ בארה (מקוה) של שרה אמנו ומימיה מתוקין וצלולין, ואצל הבאר אהל שרה. ואילוני ממרא מישור ומצדו האחד כמאה אמות מבארה של שרה הוא בארו של אברהם אבינו ומימיו יפים מאד, והראה לו אבן גדולה שמונה ועשרים אמות שנימול עליה אברהם אבינו, ואמר הזקן, הנה אנכי הולך לעולם הבא ואיני משקר והגיד בשבועה שפעם אחת בצום כפור ראה מלאך של אש וסוסו אש אצל בארה של שרה והיה מתפלל שם.

הערות:

א) מעזיבה, לפעמים הכוונה הבנין שעל „גבי" קרקע, ומוסב כאן על הבנין בהר הבית והיא הרצפה (גרינהוט). ונראה יותר כי כוונתו לאבן שתיה בתוך המסגד עמר. ב) לשון הכתוב (ירמיה, ב, ו) והוא הקבר של ישי (Sepulchre) ג) שער הרחמים הוא במזרח הר הבית ור"ב יכנה את כותל המערבי בשם זה. ד) מחמת קדושת המקום כי הוא לפנים הר הבית. ה) זכריה, יד, ד; ישעיה, נב, ח.

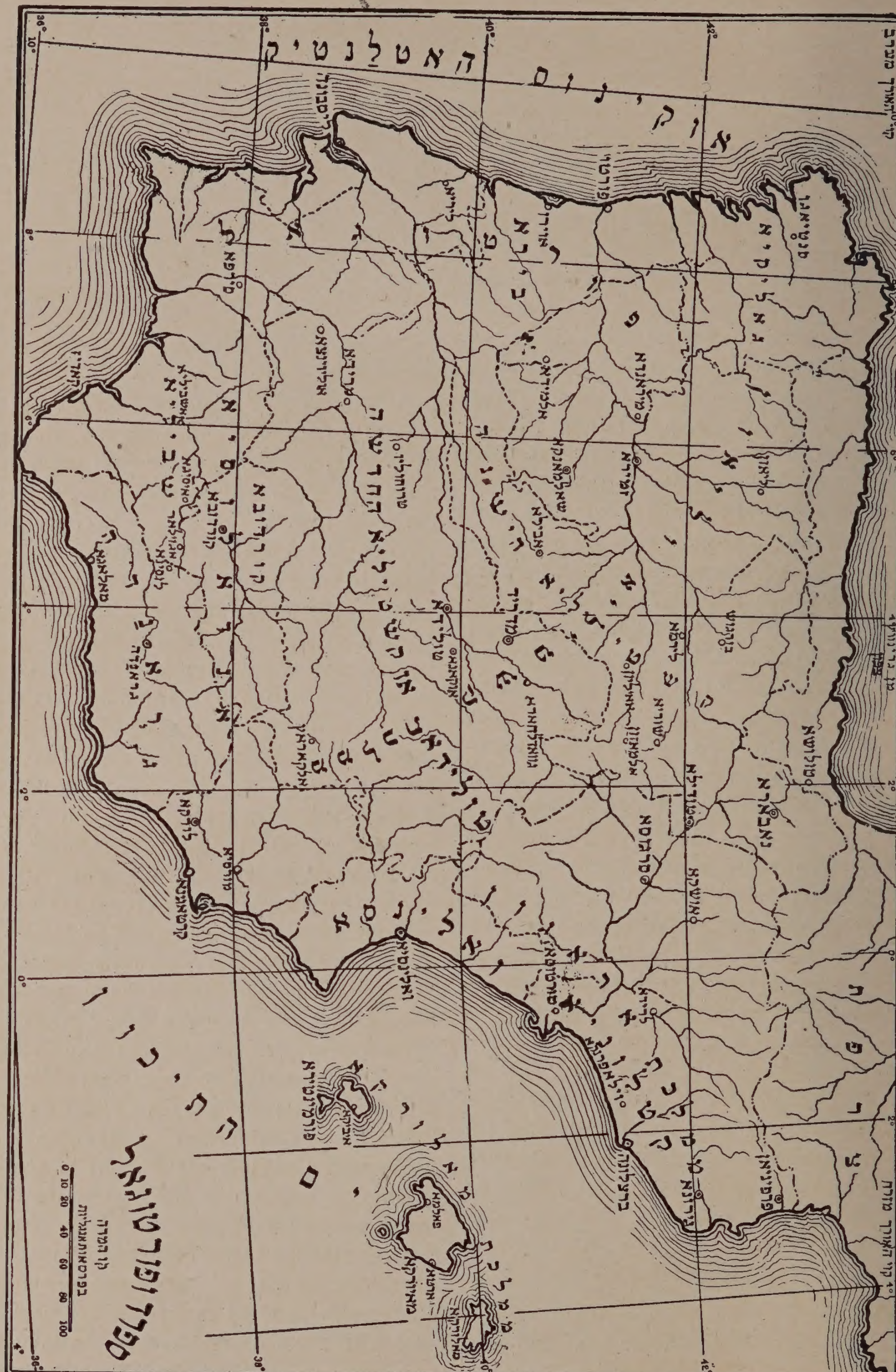
יב.

[הסיום]. ובארץ יון א) יש להם גלות גדול ומשועבדים בגופם, ויש בהם בחורים בקיאים בשמות ומשביעים השדים שמשרתים להם כעבדים ב), ויש מהם קהלות רבות שארץ ישראל אינה יכולה לשאת אותן אם היו עליה ג).

הערות:

א) כנראה חזר דרך יון לביתו. ב) הוא כמו הגולם שיצר מהר"ל מפראג. ג) ר"ל כי רבים הם ואם היו רוצים להתישב כולם בא"י לא נשאה אותם הארץ מפני קטנה.

תמו דברי רבי פתחיה אחיו של הרב רבי יצחק הלבן בעל התוספות ושל הרב רבי נחמן מריגנשפורק.

הערים שאושבו בהן היהודים בספרד ופורטוגאל ואזור משם הנוסעים הראשונים קודם הגלות משנת 1491.

ספור מסעות

מר׳ יעקב ב״ר נתנאל הכהן

במאה השתים עשרה.

מבוא

ספור המסעות הזה שכתב ר׳ יעקב בר׳ נתנאל הכהן יצא לאור ע״י אלעזר הלוי ד״ר גרינהוט מירושלם בתור הוספה לסבוב ר׳ פתחיה, והדפיסו ביחוד בקובץ ירושלם ח״ג אשר למר לונץ. והיא העתקה מכ״י המונח בבית עקד הספרים בקמבריג׳. על אדות הספור הזה ישער שטיינשניידער (ירושלם ח״ג 48) כי נכתב בין המאה הי״ג לט״ו, אך לפי דעת גרינהוט חי המחבר בחצי המאה הי״ג, כי בתחלת דבריו יאמר: „ותחת הר הזיתים כנגד עזרה שעשוי בימיו מגדל על המגדל ואין דרך עובר עליו“ ואין ספק שהמגדל נבנה ע״י נוסעי הצלב וזה היה לפני בוא המונגולים או הטרטרים לארץ ישראל, כי בבואם החריבו את העיר ובלתי ספק שהחריבו גם את המגדל הזה. ועוד ראיה כי ר׳ יעקב כותב „ובחברון נכנסתי אני יעקב בחזקת תועה בתוך הכערה“, והנה הכנוי „תועים“ הוא לנוצרים העולים ברגל למקום קדושיהם בא״י, ומבואר איפוא שבימיו עדיין היתה הממשלה בידי נוסעי הצלב ובימיהם היה אפשר ליכנס למערת המכפלה פנימה, אולם אחר שכבשו המושלמנים את חברון לא הרשו לשום אדם לבוא שם, וכן כתב ר׳ עובדיה מברטנורא כי במערה עצמה לא יכנס שום יהודי ולא ישמעאלי וכ״ש נוצרי. כל אלה ראיות ברורות, אבל לפ״ז קשה איך מאחר את ביאת ר׳ יעקב למחצית המאה הי״ג, הלא ידוע הוא כי ממשלת הנוצרים בירושלים ובחברון וסביבותיהן כלתה בשנת 1187 אחר שכבש סלאדין את ירושלם בשנה ההיא ולא היו שם עוד נוסעי הצלב? ומה שמביא גרינהוט כי היה ר׳ יעקב בירושלם אחרי שבא שם ר׳ יהונתן הכהן מלוניל ונוסדה שם הישיבה משלש מאות רבנים (תלמידי חכמים) מצרפת ואנגליא, וזה היה אחרי שנת תתקע״א (1211) — לא יתכן לומר כן. והוכחתו של גרינהוט כי ר׳ יעקב מזכיר בסוף ספורו את רבני ירושלם, ובזמן ר׳ פתחיה לא היה בירושלם רק יהודי אחד ורק בימי רבינו יהונתן ואילך באו שמה הרבנים, אין זה ראיה כלל. כי הלא מצינו שר׳ בנימין שהיה בירושלם רק כעשר שנים קודם ר׳ פתחיה מצא בירושלם מאתים יהודים אף כי הגירסא הנכונה היא ארבעה. אבל גם ר׳ יעקב לא הזכיר מספרם ואמר רק אמרתי לפני הרבנים ויוכל להיות שנים או שלשה ודי בהם, וגם אפשר שנתוספו אליהם עשרה ויותר, עכ״פ אין זו ראיה אם היא מתנגדת לזמן נוסעי הצלב. ור׳ יעקב כותב בפירוש בתארו המערות בטבריא כי פרש אחד (Knight) מפרובינציא ראה שמדליקין הערלים (נוצרים) נרות רבות על קבר יהודי צדיק שהוא מרפא חולים ומועיל לעקרות וכעס עליהם וכו׳, והמעשה הזה היה אפשר רק בעת ממשלת נוסעי הצלב בירושלם קודם שנת 1187. ולפי״ז נוכל להגביל את זמנו של ר׳ יעקב במאה הי״ב קרוב לזמנם של ר״ב ור״פ, אחריהם או אפשר גם לפניהם. — קרובה היא השערת גרינהוט כי הכותב היה יליד אשכנז כי בדבריו ישתמש במלים שיש להן תוראת הבטוי הגרמני. אך קשה כי לפעמים ישתמש ג״כ בתואר „אדונינו“ ליהושע בן נון שהוא תואר שמשתמשים בו הערבים ומהם למדו היהודים שכניהם. — והנה מטרת נסיעתו נעלמה מאתנו אבל גלה לנו את תשוקתו לבוא לארץ ישראל ולבקר קברי האבות. ובסוף דבריו יבקש מהשם כי יזכהו ה׳ למות בארץ ישראל.

גם בספורו של ר׳ יעקב יש מוקדם ומאוחר מפני שכתב מגילות מגילות שלא נתחברו כראוי, אך כנראה רצה לתאר תחלה את נסיעתו בדרך כלל, כמו ראשי פרקים ואח״כ מבאר בפרוטרוט. אמנם גם בפרטות לא נסדרו דבריו בכיוון, והוכרחתי לתקן הסדר כפי האפשר מבלי לגרוע או להוסיף עליהם רק במקום הצורך כדי לתקן הלשון ולבאר ולפרש דבריו שהם קשים להבין בלי פירוש.

הקדמה

ספור מסעות למקומות בא״י וקברות הצדיקים אשר שם, שחבר כהר״ר יעקב בר׳ נתנאל הכהן ז״ל כשנכנס לארץ ישראל.

א

[חברון] אני יעקב בר׳ נתנאל הכהן הלכתי וטרחתי ועזרני השם שהכניסני לארץ ישראל, וראיתי קברי אבותינו הצדיקים שבחברון וגם קבר אבנר בן נר אצל באר של אברהם אבינו. ויונה בן אמיתי הנביא א) בקרית ארבע חברון וקבורת חנה וקבורת רחל בדרך יריחו באפרת אצל בית לחם והם שני כפרים. ומשם פרסה וחצי לירושלים ב).—אח״כ ילך אדם עשר פרסאות עד נוב עיר הכהנים, ומנוב עד לוד ארבע פרסאות, ופרסא אחת עד דורנים, שתי פרסאות עד יבנה, שתי פרסאות עד אשדוד, ארבע פרסאות עד אשקלון. ובאשקלון באר של אברהם אבינו והוא מרובע, בין זוית לזוית שתי אמות וארבע מערות יש שם, בכל זוית מערה. פעם אחת היו הכומרים רוחצים במי השילות אצל ירושלים ונפלה קערה מידי כומר אחד, ומצאו אותה בבאר זה באשקלון, והכירו אותה הגלחים ע״י כתיבתם ג).—ומאשקלון עד עזה ארבע פרסאות, ומעזה עד עזתה ד) (עזקה) שתי פרסאות, ועד מדון שתי פרסאות.

הערות:

א) יונה בן אמתי קבור לפי ר׳ בנימין בציפורי, ור׳ פתחיה אומר שהוא׳ בעוזא, ובאלה סימני (להלן) נקבר בטבריא, ובאלה מסעות וגלילי א״י — בכפר כנה. וכל אלה הקבלות מתנגדות לקבלת ר׳ יעקב שלנו. ב) ובירושלם מגדל וכו׳ עיין זה בסוף הספר עם עוד דברים השייכים לירושלים כי שם מקומם. ג) הכתובת על הקערה ועל פי הסימן הזה הכירוה הגלחים. ד) עזה ועזתה אחת הן, וצ״ל עזקה ומעזה עד עזקה כמו יום (כו״פ פי״א).

ב

[מצרים] מסוכות [1] עד גושן ארבעה ימים א), ועד מצרים (קאהירא) יום אחד, וברעמסס ב) יש עמוד אחד ג) מאה אמות ארכו ומרובע הוא — כל רוחב ורוחב שמונה אמות, וקברות מצרים בחצר פרעה. ובאלכסנדריא של מצרים ראיתי בית המדרש (ללמודי חכמה) של אלכסנדרוס המלך ובו שלש מאות וששים וחמשה עמודים כנגד ימות החמה, ועמוד האמצעי שלשים זרתות עביו וארבע אמות ארכו, ושני ארונים ד) אחד למעלה ואחד למטה ועליהם צורה מרובעת בדמות החיות פני אדם ופני נשר פני אריה ופני שור. ושם היה לומד (אלכסנדרום) לפני רבו אריסטוטלוס.— ויש מגדל על שפת הים בלשון ערבית מנרא [2] ומשימין [אבוקה של] אש שם בלילה למעלה כדי שלא יטעו הספינות, ורואין האש בעכו באפריקא ובפרובינצא. וכל כך הוא (המגדל) עשוי יפה ורחב עד שעולין עליו שני פרשים על סוסים זה אצל זה. ושם כנסת (מקוה) של הים ומטיילים למעלה (על הגשר). ועמוד [3] אחד בבית יהודי מבתיה בת פרעה, וחבירו (עמוד כמוהו) ברעמסס בבית החזן. אורך העמוד עשרים אמה ועליו דמות אשה לבושה בגדים והסל על ראשה ונער קטן יושב בתוך הסל כלו אבן שחור. וצוה המלך להוציאה ולהעמידה בשוק. פעם אחת יצאו המים (מי היאור נילוס) עד שנטבעה כמעט כל מצרים והגיעו המים עד שוקיה (של הדמות הנ״ל) ונסתמו [מי היאור ופסקו המים].

הערות:

א) כנראה הלך מא״י למצרים וחזר אח״כ לא״י. ב) רעמסס היא עין־אל־שמאם והיא חרבה. מפיתום עד רעמסס מהלך חמשה עשר יום, ומרעמסס עד אלכסנדריא תשעה ימים (חבת ירושלם). ג) פיראמיד. ד) כנראה היו ארגזים לספרים.

[1] El Arish. [2] Lighthouse. [3] Statue.

ג

[מירון] [מערה]......א) שנים עשר קברות יש באבן אחת וכסוי עליהם כמו כן באבן אחת. והקברות זה כנגד זה מכוונים, שבנה חנוך בן ירד. ואמר לנו חכם גדול אל תירא ואל תפחד [ליכנס במערה ההיא מפני הנחש הכרוך על הפתח] כי זה עכנא (נחש) של צדיק, מיד נכנסתי במערה [וראיתי] שתי כנסיות של אבני שיש והם של בית שמאי ובית הלל, ושתי מערות גדולות תחת ההר ופתחים קצרים יש להם, וכשיכנס אדם בתוכן יראה קברים שאין להם שיעור ואינם ידועים אלא קבר בנו של ישעיהו הנביא, וקבר יונתן בן עוזיאל והנחל יורד אצל קברו. ושאלתי מאנשי המקום האיך היו חוצבין אלו המערות בהר? כי אותו ההר כלו אבן. אז הראו לנו הספר וראינו שכתוב בו כי כמה שנים לא היו זורעין ולא חורשין כמו שנאמר ועשית

את התבואה לשלש השנים ב) ובאותן שלש שנים היו בונים המערות. ויש עוד כמאה מערות ואינן ידועין של מי הן. וכל קבורותיהם באבן כמו תיבה בתוך הבית ואבן אחת היא כסוי לכמה קברות.— במירון קבורים ר׳ שמעון בן יוחאי עם בנו ועליהם שני ציונים, ובבית המדרש שלו עדיין הוא קיים. ומשם שלש פרסאות עד כפר חנן ושם כנסת שלו נחצבה מן ההר ואין שם כ״א דופן אחת בנוי. ושם קבורים ר׳ חלפתא עם בנו ויש להם ציונים, וקברות אחרים רבים אינם ידועים. ומשם שלש פרסאות עד הר געש ושם שלש כנסיות בבנין אחד. וכשיוצא אדם מכנסת שלישית והנה שני אילנות טובות ואצלן שתי קברות אחת של ארוננו יהושע בן נון ואחת של כלב בן יפונה. ויחזור אדם חצי פרסא עד תמנת סרח ושם כנסת של ארוננו יהושע בן נון והיא חרבה, אבל עוד נשארו השער והמשקוף והמזוזה והמפתן. וכל הציורים (הציונים) כולן מאבן אחת שמונה אמות ארכן ורחבן... [ארבל] ור׳ זירא קבור שם ועל ציונו כתוב ר׳ זירא. וקרוב לו קברות ראובן שמעון לוי ודינה וקברם מכוסה כל כך עד שאין אדם יכול להכנים ידו שם. ובציון אחד בנין כמו בית בנוי על קבר שת בן אדם הראשון והבאר בתוך הבית. ומשם שתי פרסאות עד מערת יוכבד ועמה שמונה נשים צדקניות ג). משם חצי פרסא למערת רבן יוחנן בן זכאי ושמונה תלמידיו, ארבעה מצד אחד וארבעה מצד אחר, והוא בעצמו גבוה עליהם בראש המערה, ובזוית אחת יכנס אדם לשם. ובצדו שלש תיבות ובצד אחר ארבע תיבות של עצמות ד). וכנגדן היא מערה של רב כהנא והיא ג״כ מלאה מתיבות של עצמות, וכל אנשי האומות מדליקין עליהם נרות, כי באים שם חולים ועקרות ומתרפאין.

הערות:

א) מכאן ואילך מדבר מארץ ישראל וחסר כאן גליון אחד, ונראה כי הוא מתאר מערה אחת אצל מירון הקרובה לצפת. ובסדר עולם ערך תתק״ל כתב בשם גא״י: רחוק שני ימים מחברון לצד מזרח היא מערה של אדם הראשון וכו׳ ולפני זה כתב ויקברו אותו שת ובניו וחנוך במערה. ב) ויקרא, כה, כא. ג) באלה המסעות חושב יכבד מרים וצפורה אלישע ועוד ארבעה קברים, וכאן עושה לצפורה מדור בפני עצמה. ד) דרכם היה ללקט עצמות אבותיהם ולהניחם בתיבות אבנים, וכן נמצאות הרבה תיבות אבנים כאלה עד היום וגם בירושלם בגן בית היתומים הסורי (גרינהוט).

ד

[טבריא] וקברי אבותינו שבטבריא נמשכים כמו שתי פרסאות א) ושם מערות גבוהות כמו בית. וכך היו קוברים ארבע אמות על ארבע אמות כמו שתי וערב ומחוברים בסיד, כי היו מוציאין אותם הגוים מקברם מפני שהיו מחפשין חוטין של זהב שהיו תופרין בהן תכריכיהן. וכל מטה ומטה (מצבה) כתוב עליה פלוני בן פלוני תנצב״ה. כאשר בא פרש אחד מפרובינצא וראה כי מדליקין הערלים נרות רבות על הקבר אמר להם מי הוא זה? אמרו לו יהודי צדיק והוא מרפא חולים ומועיל לעקרות. אמר להם שוטים מה אתם עושים כך כבוד ליהודי! ולקח אבן אחת והשליך לארץ והגביה ידו להשליך אבן אחרת והיה רוכב על סוסו ונפל ומת. מיד נתקבצו ההגמונים והכומרים ואמרו שלא נענש בשביל היהודי אלא מפני שנגע בכבוד רבו של ישו, וחרה אפו של ישו והמית אותו. ואמרו כל זה לפני בני המדינה.— וחמי טבריא הם כנגד ב) ארבע מרחצאות, על שפת הים [כנרת], וטעם המים מתוק כדבש, והירדן עובר [בתוך ים כנרת] ובאר של מרים בתוכו ג).— משם שתי פרסאות להר אחד ושמו טור, ושם ארוננו אחיה השילוני הנביא.— משם שלש פרסאות עד צפורי ושם כנסת ארוננו חזקיה המלך ושמו כתוב על ההר בתוך הגן. ולמטה מערה גדולה ובתוך המערה מערה קטנה, עד כאן נודע וקברים אחרים אין להם חשבון.— משם חצי פרסא עד כפר קנה (כנה) ושם יהודה המלך ד).

הערות:

א) כוונתו למקום שאומרים שקבורים שם כ״ד אלפים מתלמידי ר״ע. ב) מבטא גרמני „געגען" במובן אונ־געפער. ג) המאמר הזה לקוח מלהלן ושייך כאן. ד) כלומר מלך השבטים. באלה מסעות כתוב ומשם לכפר יהודה חצי פרסא ושם קבר יהודה.

ה

[שכם] .... ויוסף הצדיק במערה ושם שתי תיבות ומדליקין נרות בכל ערב וערב, ונכנס שם כושי א) אחד עם הערלים ואמר להם מי הוא זה? אמרו לו יוסף בן יעקב, והיה בידו גרזן והכה

בקברו ועדיין הסימן ניכר, ומיד מת בלא פירכס והוציאוהו מת. ומערה אחת קרובה עליה ובה קבור בעשא מלך ישראל, ועל הר גבוה בתוך יער קבורת צפורה, ואריה שומר אותה ואין אדם רשאי ליכנס שם ולחתוך עצים מן היער ב). פעם אחת הלך גוי אחד בעגלה ושני מריאים ולא היה חושש ולקח עצים וחזר לביתו. בא אחריו הארי והמית אותו ושני המריאים וחזר הארי אל קברה. ויש עוד שם קברות רבים ומערה גדולה, ויש אומרים שהיא מערת יונה בן אמיתי ג), וקברות ביערות אחרות אינם ידועים. — משם ארבע פרסאות עד עכו. ושם בתוך השער קברו של אליעזר בן חשמונאי, והתועבה הגדולה ד) שהיא בעכו אומרים שהיתה בית מדרשו. — ובקסרין [1] יש מערה של עשרה הרוגי מלכות, ובמקום שנהרגו יש אבן שיש גדולה חרבה. ולפני פתח המערה קבר גוי אחד, ובא בחלום לראשי המדינה וזעק לפניהם: הוציאו אותי שאין לי תקנה כי מכין אותי בשבטים של ברזל רתוחין באש, ואמר להם כי בזאת המערה יש שנים עשר מתים לבושים בטליתות ואינם דומין לבני אדם אלא למלאכים. ולא חששו הגוים לדבריו, והיה אותו הגוי צייר ומתו כל הציירים. ואומרים כי אבן שיש הגדולה היתה כסא מלכות של המלך — קיסר, ולעולם לא יעלה שם עשב במקום שנהרגו הצדיקים. ובתוך החומה הישנה יש קבר אחד של צדיק ואין יודע מי הוא.

הערות:

א) גרינהוט יאמר אפשר שצ״ל כותי, ואי אפשר לומר כן כי השמרונים מכבדים את יוסף מאד ומקום קבורתו בשכם קדוש להם כמו ירושלם. ולכן יותר נכון לומר כי כושי הוא ט״ס וצ״ל פרש ואותיות שניהם קרובים בכתב. ב) שמחלל כבוד קברה של צפורה. ג) עי׳ בראש הספר שאמר שקבורת יונה הנביא בטבריא, אבל כאן הוא מביא רק דעת יש אומרים. ד) עבודה זרה, שלהם.

[1] Caesarea.

ו

[חברון] ובחברון נכנסתי אני יעקב בחזקת תועה א) בתוך המערה היא מערת המכפלה, ובנו הכומרים מחצית בנין עליה והטעו העולם בשקר והקימו שם תועבה של בני מדינתם, ומחצית הראשון בנה יוסף הצדיק ואחרים אומרים שבנה אותו שלמה המלך והחלק הזה נחרב. ושם המקום שנוצר ממנו אדם הראשון ולוקחים ממנו עפר ובונים בתים ולא נחסר ממנו וכל שעה הוא מלא. ואוצרות בנויות בתוך המערה ואומרים הכומרים כי אלו הן אוצרות האמהות. וכשירצו התועים ליכנס שם ילך כל אחד יחידי וירד במעלות עם הנר כי ירידה גדולה היא. ושם ששה קברות שלשה בצד אחד ושלשה בצד אחר ואומרים לתועים אלו הם אברהם יצחק ויעקב, ואלו הן שרה רבקה ולאה, ושקר הדבר כי יש כותל גדול וחזק בסיד וחרסים בין הקברות החדשים האלה ובין שער של מערת המכפלה, ואין להם רשות לסתור אותו כותל, כי פעם אחת סתרו הכומרים חלון קטן שבו ויצא ממנו רוח חזק והמית את כולם וסתמו אותו החלון. והאבן סמוך לשער הוא החלק שבנה שלמה המלך. — וכמו כן קבורת רחל אמנו [באפרת] מגדל בנוי מאבני גזית בארבעה פתחים, ואחת עשרה אבנים על קבורתה, כי אומרים בנימין היה קטן ולא יכול להביא אבן שלו, ואבן ב) [העליונה הניח יעקב אבינו].

הערות:

א) התחפש לנוצרי, כי אם ידעו שהוא יהודי לא הכניסוהו. ב) חסר כאן ומלאתי החסרון ע״פ מסעות אחרות.

ז

[ירושלם] ובירושלם מגדל דוד ובית המקדש ועזרה וכותל מערבי אבל [אבניו העליונים הם] חדשים א). ומרתף בנין שלמה המלך ב) ושערי רחמים, ובאר שהיו רוחצים בו כהנים ג). וציון יד אבשלום ותחת הר הזיתים כנגד עזרה עשו במת מגדל ד) על המגדל וראשו חד גבוה..... אמות ואין דרך עובר עליו. ומי שילוח כנגד הר ציון וירושלים, ובין ציון וירושלים אין דבר כ״א כותל אחד. אלו דברים ידועים ואין יודע יותר. — ועוד ראיתי בעמק יהושפט שמשליכין שם אבנים, ובכל יום ימותו ה) מאה לכל הפחות, ומורידין אותן משער בנימין ומסבבין בין ציון ובין מי השילוח ירידה גדולה עד שיבואו לראש הר הזיתים. ושם שלש גומות גדולות, ושאלתי להן האיך היא שהגומות אינן מלאות? אמרו שם מים רותחין ולא נדע אנה ילכו המים. אמרתי אני יעקב לפני הרבנים זה שאמר ארוננו ישעיה הנביא אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים ו). ועמדתי על קברו של [אותו האיש] בארבע אמות של בית הסקילה.

* * *

בשעה שיזרח השמש בעצמו של יום נראה עולה על הר הכרמל כמו אופן גבוה ארבע אמות ויחזור ז), ואשר ראיתי בעיני כתבתי. — על הר סיני יש כנסת של ישמעאלים ויש מדינה תחת ההר, ושם המדינה טור סין. —

כאשר זכיתי לכתוב אותה (ארץ ישראל) כן אזכה לבוא שמה ולמות שם.

נשלמו דברי יעקב הכהן מכל הראיות שראיתי בארץ ישראל.

הערות:

א) שלש המלים נתוספו לבאר הענין. ב) הוא מקום חציבת האבנים שנודע בשם (Solomon's Quarries) חצובות המלך שלמה, וההמון חושבים שהיא מערת חזקיהו המלך שברח דרך שם ליריחו ותפשוהו הכשדים. ג) הוא באר יואב. ד) במאמר זה יש גירסא אחרת בסוף הספר „שעשוי בימיו" וגרינהוט מפרש בימי אותו האיש, אך הפלא הוא מאין ידע ר׳ יעקב מה שנעשה אז, ולמה נעשה? ויותר נכון לפי הגירסא השניה במת מגדל, אולם נמחק מהכ״י בערך חמש אותיות ושערתי כי למלת „גבוה" אך לא יכולתי לסמן המספר אם הוא מאה פחות או יותר. ה) כלומר המתים בדרך טבעי בירושלם וסביבות העיר שהיו מוליכים אותם על מטתם לקוברם בהר הזיתים, ומפני שהיו הנוצרים השובבים משליכים אבנים על המלוים המתים הוכרחו להוליכם בדרך עקלקלות עד שער בנימין ומסבבים בין ציון ובין מי השילות עד שבאו למקום הקבורה בראש הר הזיתים. ו) ישעיה, לא, ט, ועי׳ עירובין, יט. ז) תקנתי עפ״י כוונת דבריו.

מסע דפליסטינא מר׳ שמואל ב״ר שמשון

בשנת ד״א תתק״ע (1210).

מבוא

„מסע דפליסטינא" נודע ג״כ בשם מכתב מר׳ שמואל בר שמשון. המעתיק והמסדר הראשון עשה הקדמה קטנה למסע הזה וכותב: „אלו הדברים ראוים להכתב וכו׳ וזה ברור אשר ארשם על פי אדם שהיה בא״י עם הרב ר׳ יהונתן מלוניל וכו׳ ומכאן ואילך אדבר כמו שדבר בכתבו וזה היה בשנת תתק״ע (1210)". והנה ר׳ יהונתן הנזכר היה בן דורו של הרמב״ם ז״ל והוא האיש אשר לבקשתו העתיק ר׳ שמואל אבן תיבון את מורה הנבוכים, ור׳ יהודה אלחריזי העתיק למענו את החלק הראשון מפירוש המשנה. בסוף כתב המסע כותב ר׳ שמואל שיש לו חותם מלך ירושלם לעדות על כתביו, והמלך שמלך אז בירושלם ומגרשיה הוא (John de Brienne) שנשלח לירושלם מפיליפ מלך צרפת להיות מלך על אדמת הקדש. ונראה שמטרת החתימה הזאת היתה לעורר לבות היהודים ללכת לארץ ישראל. וההתעוררות הזאת נשאה פרי והסבה כי כשלש מאות יהודים צרפתים ואנגלים עזבו את ארצם והלכו להתישב בא״י ונתקבלו בסבר פנים יפות ויסדו שם ישיבות לתורה, ככתוב בספר שבט יהודה.

הנוסע היה בא״י ובדמשק ולאחרונה גם בנינות. וקיצר מאד בסיפורו כי לא ירשום קברות ירושלם אף כי עיקר מטרתו היה לתאר הקברים, ואולי לא נעתקו כל דבריו. המסע הזה נזכר ברשימת כ״י של די רוסי בשם „מסע דפליסטינא" והוא כ״י אשר בפרמא 63|18. והעתיקו לצרפתית ה׳ כרמולי בספרו (Itineraire) צד 127—136. הכ״י נדפס באוצר טוב שנת תרל״ז—תרל״ח צד 035—038 בשם „מכתב מר׳ שמואל בר שמשון".

ההערות למסע הזת נעשו ע״י מר אברהם האלקין שהעתיקם מצרפתית מספרו של כרמולי.

הקדמה

אלו הדברים ראוין להכתב ולהבין לידע מקום קברי אבותינו אשר בזכותם העולם קיים, וזה ברור כאשר ארשום על פי אדם אשר היה שם בארץ ישראל עם הרב ר׳ יונתן כהן מלוניל ושמו ר׳ שמואל

בר שמשון שהלך עמו בארץ גושן ועבר עמו במדבר ובא עמו לירושלים (מכאן ואילך אדבר כמו שדיבר בכתבו) וזה היה בשנת תתק"ע (1210).

א

[ירושלם] באנו אל ירושלים ממערבה של עיר וראינוה וקרענו בגדינו כראוי לנו א), ונתגוללו רחמינו עלינו ובכינו בכיה גדולה אני והכהן הגדול מלוניל ונכנסנו בעיר ב) עד לפני מגדל דוד ונבוא להשתטח עד לפני העזרה ג), ונפול על פנינו לפני שער שכם מבחוץ לרוח עין עיטם הוא בית הטבילה לכהנים, ושמה שער שכנגדו בכותל מערבי ד), ומיסוד הכותל כעין אולם אחד אשר ביסוד ההיכל ושם באים הכהנים במחילה (חפירה חלולה) לעין עיטם והמקום ההוא היה בית הטבילה והלכנו משם להר הזיתים ה) מקום שרפת הפרה ו) ושם התפללנו שתי פעמים בעשרה ועלינו על ההר, ויום שבת התפללנו בשעת המנחה שם במקום שהיו הערלים רגילין שם לבנות ע"ז ולא נשא אותם המקום כי היה נופל כל מה שהיו בונים בכל שעה ז), והוא אחד מעשר מסעות שנסעה שכינה ממקומה, והישמעאלים מכבדין אותו המקום ואין בו רק היסוד בלבד, ומקום אשר היה שם הארון עדיין קים, והלכנו משם למי השילוח ומשם הלכנו לחברון. וקודם בואנו לחברון הגענו לקבר רחל אמנו, ומשם הלכנו ומצאנו קברו של נתן הנביא ח) ושם בית מסגד, ומשם הלכנו למקום שמל אברהם עצמו, והישמעאלים מכבדין אותו המקום מאד, והסלע הוא כמין קבר של שלשה טפחים, ומשם באנו לבנין נאה שבנה המלך אסא והוא נאה מאד, ומשם באנו לאלוני ממרא וראינו שם מעין של אברהם ט) אשר היה שם אהלו, והעץ אשר האכיל תחתיו את המלאכים והוא כנגדו, וקרוב משם מעין של שרה אמנו והוא קרוב לחברון. ומשם הלכנו לחברון. והביא ראש הגולה חותם בידו מאת המלך י) ומאת מחמט טעותם הוא אל־כליפא. ונכנס האיש לבדו ואנחנו לא יכולנו לכנס, ובאנו אל הצבע אני ור' סעדיה ור' טוביה ואמרנו לו: אנו מארץ מרחקים באנו להתפלל אל המקום הזה ולהשתטח על מקום אשר דרכו בו אבותינו, ויאמר לנו האיש התעכבו עד למחר ואז בעזרת ה' תכנסו, ונתעכבנו, והלך הוא וסיעתו ונכנסנו בחצי הלילה כי בא השוער בשבילנו וירדנו כמו כ"ד מעלות במקום צר אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל וראינו שם מקום בית המקדש יא) ושם שלשה ציונים, והמקום נעשה היום שש מאות שנה, והוא אצל המערה, ונשתטחנו שם ובקשנו רחמים, וחזרנו לירושלם. ואח"כ הלכנו לרמתיים וראינו קברו של שמואל הנביא. ומשם הלכנו לבארות ולנינו שם הלילה. והוא מקום חרב מאד. והשכמנו בבקר והלכנו לבית אל ובין בית אל והעי ראינו מקום המזבח אשר עשה אברהם. משם הלכנו לשילה וראינו שם את המקום אשר היה שם המשכן, וראינו קברו של יוסף הצדיק יב), ולנינו שם ועשינו שם שבת בשמחה. משם הלכנו לבית שאן. ומשם הלכנו לטבריא, ולפני בואנו להעיר ראינו קברו של ר' מאיר יג), ולפני העיר קבר ר' יוחנן בן נורי יד) ויש עליו בית ותחת הבית היא המערה, והוא צוה לבנות הבית במעותיו ולפני המערה קברו של ר' אלעזר ב"ר שמעון טו) וקברו של ר' כהנא טז). משם הלכנו לכפר חנניה ומצאנו שם קבר, ובדרך רחוקה כמו שתי פרסאות [חרם] קברים של שבטים וקבר דינה אחותם ביניהם יז), ועליו אילן של הדס ואין אדם רשאי ליקח ממנו אפילו עלה אחת, ואומרים כי קרוב לשם הציון של שת יח) וראינוהו. משם באנו לארבל וראינו קברו של נתאי הארבלי ועליו ציון נאה מאד, ושם ביהכ"נ גדול שעשה נתאי אבל עתה נהרס בעונינו, והוא בתוך העיר. וחוץ לעיר מצאנו קברו של ר' זירא ואין עליו ציון כי נפל. משם הלכתי לכפר חיטין וראיתי בצד ההר שני קברים, יש אומרים שהוא קבר הושע (ויש אומרים שהוא קבר יתרו) וקבר צפניה הנביא יט), וחזרנו לטבריא. וכל זה הלכנו ביום אחד, ומשם חזרנו והלכנו לכפר חנן. וטרם בואנו להעיר מצאנו קבר חבקוק בכפר חקוק. ומשם באנו לכפר לוד ומצאנו שם קבר ר' אליעזר בן יעקב. וטרם בואנו לעיר מצאנו בשדה קבר ר' חלפתא ובנו ובן בנו, ולנינו שם. ומשם הלכנו לצפת, ומצאנו שם מערת ר' חנינא בן הרכינס ובה שש עשרה כוכין, וכברנוה ובנינו עליה כותל שלא יפול בה העפר, ומצאנו שם שני ישמעאלים המכבדים אותה ומביאין שמן להדליק בה נר לכבוד הצדיק, והלכתי אני לבדי וראש הגולה לכפר פרעם וקרוב לעיר מצאנו קבר חוני המעגל ושל אשתו ובניו קבורים בציונים, ובאנו לעיר ומצאנו שם בית הכנסת אחד מלבד בתי כנסיות שעשה ר' שמעון בן יוחי, והוא נאה ונחמד, והשאר (במקומות שונים) יש מהם נהרסות ויש מהם קיימות כא). משם באנו לכפר עמוקה ומצאנו שם קבר יונתן בן עוזיאל ועליו אילן גדול והישמעאלים מביאין עליו שמן ומדליקין נר לכבודו, גם נודרים נדבות לכבודו. משם באנו לכפר נברתא (צ"ל עכברא) ומצאנו

שם קבר ר׳ מאיר כב). וחזרנו לצפת ועשינו שם שבת, ובכל אלו המקומות יש קהלות יותר מחמשה מנינים. משם הלכנו לגוש חלב ומצאנו בדרך עיר ששמה קיסמא ומצאנו שם קברו של ר׳ יוסי בן פרת, ועל שם העיר נקרא בן קיסמא.

ב

משם עלינו לכפר מירון ומצאנו קברו של ר׳ אלעזר בן חסמא ושם בית מדרשו של רשב״י והוא מרובע ונקבר בתוכו ור׳ אלעזר בנו עמו כג). ועליו שני אילנות והוא מקום יפה מאד, ולמטה מן ההר מצאנו קברי הלל ושמאי ושם ל״ו קברים ועליהם כיפה של שיש כמין כיסוי ובבית כעין אילנות (צ״ל חלונות) ויש בו ששה בארות, והתפללנו שם, ומצאנו כי הבאר הראשון אשר על יד הימין מלא מים והשני יבש ואין בו מים. ובצד שמאל יש באר שלישי חציו מלא מים. והרביעי כלו מלא מים. ועל האולם בתווך יש ארבעה קברים ומצד אחד שלשה קברים ומצד אחר שלשה, ובאולם בכל חדר יש שלשה קברים, ולמעלה אצל אחד הארונות הקרובים לבארות האחד מלא מים והאחד חסר מים וצוה ראש הגולה והדליקו נר של שעוה לחפש ולראות מהיכן מוצא המים לבוא אל הבארות ולא מצאנו, ושפכנו מן המים הרבה ארצה ולא חסרו ולא נגרעו כלל, ואותם המים מתוקים מדבש ודבר מופלא הוא מאד, ובחוץ אצל פתח המערה אולם גדול ובו שלשה ארונות זה בצד זה והאחד מלמעלה גדולה מכולם. ומצאנו בעיר קבר מוכתר למעלה ובית הכנסת יפה מאד וכתוב באסקופה „זה עשה שלום בן לוי״. בצאתנו מן העיר מצאנו קבר ר׳ שמעון בן חולדא ולפנים מעט קבר עובדיה הנביא ואבן שיש עליו ובה חקוק זה קבר עובדיה הנביא כד) הירא את השם מנעוריו שנפטר בשנת תק״ע ליציאת מצרים. משם הלכנו לגוש חלב ועל פני העיר מצאנו קבר שמעיה ואבטליון ובצדם קבורים אדרמלך ושראצר בני סנחריב שהתגיירו ובאו לא״י, ועמדנו שם ועשינו פורים. ושם יש אנשים טובים בעלי חסדים ובכל מקום בואנו יוצאים עמנו יותר משני מנינים לכבוד ראש הגולה. ומשם הלכנו לעלמה, וטרם בואנו מצאנו קברו של ר׳ אליעזר (בן הורקנוס) ועליו שני אילנות ואין שום אדם רשאי ליטול מהם אפילו עלה, והוא קבור במערה בתוך הקרקע ועליו בנוי כמו אולם ונפל ממנו אבן אחת ועלה [אבן אחרת] משורש המקום ומלא את המקום, ויצא ממקום אחר ענף אחד וסיבב כל הקבר שלא תוכל ליפול עוד ממנו שום אבן בעולם. ומביאים הישמעאלים שם שמן להדליק, ודבר גדול ומופלא הוא. ולפנים מעט קברו של ר׳ אלעזר בן ערך, ולפנים למול האילן קבר של ר׳ אליעזר בן עזריה ועליו עומד אילן וסובבו כמין רחים. משם עלינו לסילתא ומצאנו קבר ר׳ יהודה בן תימא, ומשם עלינו ומצאנו קבר של ר׳ יוסי הגלילי ומשם הלכנו לכפר ברעם ומצאנו בכניסת העיר קבר ר׳ פנחס בן יאיר ובנוי עליו ציון גדול כמו רחים, ולמלמעלה עומד בית הכנסת יפה מאד וכותליו קיימים, ושם מצאנו אסקופה שעליה היא בית המדרש, ולמטה מן קבר עובדיה הנביא הנזכר למעלה (מירון) מצאתי קבר של ברק בן אבינועם. משם הלכנו לדן וראיתי מערת פמיים שיוצא מעבר הירדן, ומחוץ לעיר קבר עידו הנביא. משם הלכנו לדמשק ומחוץ לעיר בית הכנסת שעשה אליהו והוא מקום נאה מאד והתפללנו שם. ומשם הלכנו לננוה (מוסול) ושם קבורת שם בן נח כה) והוא בנה אותה. ושם בית הכנסת יפה מאד ובה אבן שיש שכתוב עליה שעשאוה ר׳ יורן ור׳ לוי בר אשר.

שמואל בר שמשון הבא מירושלם ומן הגליל בשנת תתק״ע, ויש לי חותם מלך ירושלם בידי לעדות מכתב זה.

הערות:

א) הרואה ירושלם בחורבנה וכו׳ וקורע, מ״ק כו., רמב״ם תענית פ״ה ל״ז, ש״ע או״ח תקס״א. ב) שם השער חסר בכ״י אבל כנראה הוא השער במערבה של העיר שקורא לו אידריסי בשם איל מערב ור׳ בנימין בשם שער דוד. ג) זה מקום העזרה בהר המוריה. ד) הוא שער הרחמים. ה) הר הזיתים הוא הר המשחת. ו) שם היו שורפין פרה האדומה, מסכת פרה פ״ג, א. ז) שם הקימו הנוצרים בית תפלה מקושט בפסילים, ולפי דברי יוסיביוס נבנה בימי קונסטנטין אבל בימי ר׳ שמואל היה חרב. ח) קבר זה אינו נזכר לא ע״י ר׳ בנימין ולא ע״י ר׳ פתחיה. ט) ר׳ בנימין מזכיר מעין שנובע לפני בית אברהם וכן ר׳ פתחיה אומר שנמצא מעין אברהם בסביבה זו. י) זהו נסר־לדין־אלה ליאבס אחמד הל״ז שמלך בבגדאד בשנת 1180 אחרי מות אבין מוסטדי והוא משל ארבעים ושבע שנים. יא) ר׳ בנימין מספר על הבית הקדוש בחברון שהיה לפנים בית הכנסת ובימין היה בית תפלה לנוצרים בשם שנט אברהם. ר׳ פתחיה מזכיר בנין הבנוי על קברי האבות שנקרא המקדש הגדול, ולפי דבריו בנה אותו אברהם אבינו. יב) קבר יוסף הצדיק לא נמצא בשילה, ואולי כוונתו לשכם שמואל משילה, מצבה

שתקימו הנוצרים לשמואל הנביא. יג) ר׳ מאיר זה בלתי ידוע לנו, ואין זה רבי מאיר התנא המפורסם, שהרי הוא מת בבבל ונקבר בחלא. יד) במקום בן גורי נמצא בן זכאי במסעות ר׳ בנימין. טו) אין לבלבל ראב״ש זה שהוא אמורא עם ר׳ אליעזר בן שמעון בן ר׳ יוחאי שהוא תנא. זה תאחרון נקבר במירון אצל אביו רשב״י. טז) יש שלשת אמוראים בשם ר׳ כהנא, ואחד תלמידו של רב, ואחד תלמידו של רב יוסף ואחד מורו של ר׳ אשי. יז) לפי דברי חז״ל העלו בני ישראל את עצמות השבטים ממצרים, ובספר הישר יש רשימה של קבריהם. ואדות דינה אמרו בבראשית רבה וישלח פ״פ, ורבנן אמרין נטלה שמעון וקברה בארץ כנען. יח) כרמולי קורא כאן „שלשה״ ומרגיש שיש פה השמטה בכ״י. יט) לפי דברי ר׳ בנימין נקבר צפניה בסורא בארץ בבל. כ) ר׳ בנימין כותב כי חוני קבור בקדש. כא) ר׳ בנימין ור׳ פתחיה אינם מזכירים בתי כנסיות אלה, אך כל הנוסעים אחריהם נוגעים בהם. כב) ר׳ מאיר זה איננו ידוע לנו ממקום אחר. כג) לדעת כרמולי מרון זה איננו מירון הקרוב לצפת, כי מרון רחוק מצפת וקרוב לדלתא [אבל מתוך רשימת הקברים נראה כי כוונת הנוסע לכפר מירון, ובאמת הקברים מפוזרים ומהם רחוקים מעט מהכפר וקרובים לדלתא]. כד) טעות היא כי קבר עובדיה נמצא בכפר ברעם כמו שהוא עצמו מספר להלן. כה) גם ר׳ פתחיה מספר על קברו של שם.

אלה המסעות

שעשה ר׳ יעקב שליח מישיבת רבינו יחיאל מפאריש והביא עמו „אלה סימני״ הקברות

באמצע המאה השלש עשרה.

מבוא

הכ״י של „אלת סימני״ ו„אלה המסעות״ המורה דרך לנוסעים איך לבקר הקברים הקדושים מונח בפארים בבית עקד הספרים הלאומי של צרפת, רשום בסימן 312—313, ונעתק מתוך כ״י של המחבר ע״י הסופר ר׳ יהודה ״יעלה״ בנימין העניל בשביל ר׳ שלמה בר אליה בשנת חמשת אלפים ושבע לבריאת העולם (1247) שהיא שנת אלף וקע״ט לחורבן הבית. אחריו בא מכתבו של ר׳ יעקב הנשלח מרבינו יחיאל מפאריש לקבץ נדבות בגלילות א״י בעד ישיבתו הגדולה (בימיו נהפך הגלגל שישיבות חו״ל קבצו נדבות בא״י), וזה היה בימי מלך לואי הי״ג. וכה דברי הסופר הנ״ל: אלה סימני הקברות אשר הביאם ר׳ יעקב שליח נאמן מהרב רבינו יחיאל מפאריש, אשר יש לו בישיבתו שלש מאות תלמידים והלך ובא בכל גלילי א״י ובעכו ובכל שאר מקומות להוליך נדבה גדולה למדרש הגדול דפארים״. והוא ר׳ יחיאל בר׳ יוסף מבעלי התוספות נולד מעיר ביאו (**Beaux**) בצרפת (במאה חי״ב).

הוא היה תלמיד מובהק לר׳ יהודה סיר ליאון ונתמנה אחריו לראש ישיבה בפארים בשנת ד״א תתקפ״ד (1224). בישיבתו למדו כשלש מאות תלמידים וביניהם ר׳ יצחק מקורביל מבעלי התוספות ובעל הסמ״ק שהיה חתנו, ור׳ פרץ בן אליהו מקורביל, ר׳ יקיר משינון ור׳ מאיר מרוטנבורק ועוד, וכאשר אזלת יד יהודי צרפת להחזיק בידי הישיבות מרוב עניות מפני עול המסים שלח ר׳ יחיאל משולח לא״י (בשנת 1228) לאסוף נדבות לתמיכת בני הישיבה. אך בשנת 1244 כאשר יצאה הגזירה בצרפת לשרוף את התלמוד העתיקו ר׳ ותלמידיו את ישיבתם לא״י והתישבו בעכו. ר׳ יחיאל מת בחיפא בשנת ה״א מ״ו (1286).

הכ״י נדפס ע״י אליקום כרמולי (שמו העקרי זולץ מעיר קולמאר וישב בבריסעל) עם העתקה צרפתית בשם „אלה המסעות״, בריסעל, 1841. הוא מביא את הספרים אשר שאבו מכ״י זה ואומר כי גם ר׳ אשתרי הפרחי ראה אותו. ונראה שר׳ יעקב השליח הביא עמו „סימני הקברים״ שמצא בכ״י או שהעתיקו מכ״י ועל פי מורה דרך הזה עשה מסעותיו „אלה המסעות״ שכתב בעצמו.

ולא נדע כמה שנים קודם-לו נכתב הכ"י המקורי של סימני הקברים. הרשימה אלה סימני היא קצרה ובלי סדר.

מר לונץ הדפיס שנית סימני הקברים ואלה המסעות בספר קטן בשם אגודת אגדות (ירושלם, תרמ"ה), ושלישית ע"י גרינהוט בסוף ספרו מסעות ר' בנימין (פפד"מ, 1904) ורביעית בהמעמר חלק ג', 51—53.

הקדמה

אלה מסעי בני ישראל הרוצים ללכת להשתטח ולהתפלל על קברי האבות הצדיקים והקדושים אשר בארץ ישראל לבית קדשנו ותפארתנו, אשר התפללו אבותינו בו בירושלם תבנה ותכונן במהרה בימינו.

א

[עכו] סמוך לעכו תחום שבת יש שם הר ושם בית הקברות לישראל. יש אומרים כי שם קבר דבורה הנביאה. בעיר עכו יש שער אחד בגבול א"י וקורין אותו שער חשמוני. — מעכו לחיפא ארבע פרסאות והדרך על שפת הים עד שמגיעין לחיפא ושם בית הקברות בתחתית הר הכרמל ושם קבורים כמה גדולי ישראל וחסידים שבאו מעבר לים. — מעכו לאושא א) ושפרעם ארבע פרסאות, ומעכו לצפורי כשבע פרסאות ב) ושם מערה וקבר רבינו הקדוש, ובפתח המערה שלו יש דלת של אבן שיש, ורחוק משם כמו ארבעים אמה קבורת אשתו של רבינו הקדוש. — מעכו לכפר חנן מהלך יום אחד ושם קבר ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי ור' יעקב אביו ואבא חלפתא ואשתו ובניו. — מעכו עולים לירושלם עיה"ק תובב"א דרך הכרמל לארכו. יזרעאל לשמאל הדרך כחצי פרסא, גם הר יעזר רואים לשמאל הדרך רחוק הרבה מאד. — עוד יש דרך יבשה כ"ח פרסאות דרך הרמה.

הערות:

א) קרבתי כל הנסיעות מעכו שהן מעורבות בכ"י.
ב) בכ"י כז' והוא קיצור מן כשבע ולא מספר "כ"ז.
ג) בסדר הדורות ערך ראב"י נאמר כי קבורתו בכפר ענן (חנן).

ב

[שכם] מחיפא הלכנו לאורך הר הכרמל כארבע פרסאות, ומשם עולים למזבח אליהו ז"ל בראש ההר. למטה מן ההר נגד המזבח הוא נחל קישון במקום אשר שחט אליהו נביאי הבעל (מ"א, יח, מ), והנחל יורד אל הים הגדול סמוך לחיפא כחצי פרסא, והוא המקום שהלך שם אחאב מפני הגשם (מ"א, יח, מו), ובמקום המזבח יש בנין ששם מדליקין הישמעאלים נרות לכבוד קדושת המקום. — משם הולכים דרך מגידו, ושם תענך בקרוב ושם נחל קישון כמו שכתוב במלחמת סיסרא (שופטים, ה). — משם הולכים לשכם, ויש דרך אחרת והיא דרך שמרון, והרי שמרון מופלגים ביופי. — והנה בשכם קבורת יוסף הצדיק ועליו שני עמודי שיש, אחד לראשו ואחד לרגליו וחומת אבנים נמוכה סביב הקבר. ושם הר גריזים והר עיבל זה כנגד זה והעיר בתוך במקום מישור. — הר גריזים הוא מקום גנות ופרדסים וכרמים וכשבעים מעינות יוצאים ממנו וקורין אותו הר מבורך. והר עיבל הוא יבש מאד ואין טיפת מים יוצאת ממנו וקורין אותו הר מקולל, ואפשר כי על שם הברכות והקללות נקראים כן. ויש שם כותיים ששוחטין את קרבן הפסח בכל שנה על הר גריזים. — משכם עולים למקום שקורין עוורתא ושם שני הרים זה כנגד זה והדרך באמצע מקום מישור. וכפר עוורתא לשמאל העולה לירושלם. ושם קברו של איתמר הכהן, והוא מקום נאה מאד. עוד יש קבר אחר שם ואומרים שהוא קבר פנחס בן אלעזר הכהן, ויש לישמעאלים מקום להתפלל סמוך לקבר. עוד יש בכפר מערה ובה קבורים שבעים זקנים ויש שם לישמעאלים מקום תפלה. ועל ההר השני לימין העולה לירושלם הוא קבר אלעזר בן אהרן הכהן והוא בנין מפואר מאד. — משכם עולים לירושלם דרך גבעת בנימין.

ג

[ירושלים] כיון שמגיעין לצופים רואים משם ירושלם וקורעין קריעה אחת, וכיון שמגיעין לירושלם עולים לאחת מחרבותיה ושם רואין את הר הבית וחומת העזרה, עזרת נשים ועזרת ישראל, מקום

המזבח ומקום בית המקדש, ההיכל והדביר, וקורעין קריעה שניה על בית המקדש. — מירושלם יורדין לנהר שילוח ומימיו יוצאין מהר הבית מתחת ההר עד שמגיעין שם. ומשם יורדין לגנות העיר להשקותם ושם טובלים. אומרים כי המים מרפאין את החולה, על כן רוחצים שם הישמעאלים. — משם עולים להר הזיתים, ויש הולכין דרך העמק הוא עמק יהושפט, ושם בית הקברות לישראל בשפלת הר הבית, והולכים בעמק עד שמגיעין נגד האצטבא אשר בהר הזיתים למקום שהיו שוחטים שם פרה האדומה, ועולין בהר עד האצטבא והיא מכוונת נכח פתח ההיכל, ומשם רואין הר הבית וכל הבנינים אשר עליו ומתפללים שם כנגד בית המקדש.

ועמק יהושפט הוא הסובב כל מזרחו של הר הבית וכל דרומו, ובדרומו הוא בית הקברות שזכרנו, וקבורים בו צדיקים הרבה. ומשם יורדים דרך העמק ונכנסים בין שני הרים מן הצד למקום שנקרא גיא בן הנום. ושם בעמק יהושפט מצבה הנקראת יד אבשלום והוא בית מרובע גבוה והרבה עמודים סביב לו וכלם מאבן אחת והוא בנין נאה מאד. עוד שם בעמק יהושפט בשיפוע ההר קרוב למעין שילוח בית מרובע ואומרים כי שם היתה עבודה זרה לבית און. למעלה ממעין שילוח בהר היא מצודת ציון א) ובה קברי המלכים, ושם בנין ישן קורין אותו היכל דוד מכוון כנגד בית המקדש ומדליקין בו נרות לקדושת המקום. אומרים שהוא בנין דוד והוא המקום שהיה שם ארון האלהים שהביאו דוד עד שנבנה הבית. וקרוב משם הוא מגדל דוד והבנין מאבנים גדולות מאד וניכר שהוא בנין קדמון, ועכשיו הוא בירושלם. חומת העזרה מרובעת, ואומרים שהוא שלש מאות וששים אמה, וששים אמה קומתה, אולי כי ששים אמות היו יתרות על האמות של עכשיו שהן קולטות מן הראשונות ב). והבנין ההוא מאבנים גדולות מאד, ובנין הזויות ג"כ מאבנים גדולות ומהן אבן כשלשים זרזות באורך וכשש זרזות ברוחב. י"א כי אותן האבנים הן מבנין עזרא ע"ה.—סביב אבן שתיה בנו מלכי ישמעאל בנין מפואר מאד ועשו אותו בית תפלה, ובנו למעלה מן הבנין כיפה נאה עד מאד. והבנין על בית קדשי הקדשים ועל ההיכל ולפני הבית לצד המזבח בנין עמודים וכיפה על העמודים למעלה מהם. ונראה כי הוא מקום מזבח החיצון אשר בעזרת ישראל, והישמעאלים מתקבצים שם ביום איד שלהם בעם רב הרבה מאד ומקיפים אותו מקום כמחול, להבדיל בין טומאה לטהרה כמו שעשו ישראל בשביעי בחג.—ויש שיפוע לפני הבית הגדול היקף חומה דקה ונמוכה דוגמא לחומת עזרת ישראל, ומן הדרוש יש שיפוע שעולים דרך שם כעין הכבש שהיה בדרום. והנה יש מערות פתוחות לחומת העזרה החיצונה ונכנסות תחת הר הבית. ואומרים שנכנסין בהן עד שכנגד אבן שתיה. עיר ירושלם היום במערבו ובצפונו של הר הבית, לא כמו שהיתה מקדם בדרומו של הר הבית שנאמר ועליו כמבנה עיר מנגב (יחזקאל, מ, ב) ואומר הר ציון ירכתי צפון (תהלים, מח, ג) שההר מצפון ירושלים. — ויש שם בירושלם מערת צדקיהו ג). בתוך ירושלם יש בית הכנסת לאליהו הנביא ז"ל ושם חקוק בקיר מקום לס"ת ושם בן ארבע אותיות חקוק על האבן. — סמוך לירושלם מערת שמעון הצדיק ד) ותלמידיו, ושם מערה אחת לחגי הנביא ה). לצד אחר מירושלם „מערת האריה" ויש שם עצמות צדיקים שנהרגו על יחוד השם ע"י מלך יון, ויאמר לשרפם ליום המחרת. ויהי בלילה ויבוא האריה ויביאם אחד אחד לאותה המערה מן הברכה התחתונה שהיתה מלאה מהם. ויהי בבקר וימצא מלך יון את האריה על פתח המערה עם ההרוגים, אז ידע המלך וכל עמו כי קדושים הם ונשארו שם עצמותיהם עד היום הזה.

הערות:

א) ר"ל על ההר אשר בדרומית ירושלם הנקרא כהיום הר ציון שם מצודת ציון ואולם „הר ציון" הוא הר הבית בעצמו כמו שכתב בסמוך, וכן משמעות הכתובים (תהלים, קל"ב, י"ג וכדומה פסוקים הרבה). ולפי"ז טעות היא לקרוא את ההר אשר בדרומית ירושלים הר ציון. הטעות נולדה להם יען כי שם על ההר היתה מצודת ציון כלומר המצודה אשר נבנתה להגן על ציון, ובהשמטת מלת „מצודת" נשאר ציון לבד וחשבו אח"כ שהכוונה על ההר ציון בעצמו (גרינהוט). ב) לפי המבואר במשנה מדות פ"ה א' היה אורך העזרה (החצר החיצונית) קל"ה על קל"ה אמות והחצר הפנימית קפ"ז באורך וקל"ה ברוחב ולא היתה מרובעת. ואפשר שחושב את מדת הר הבית שהוא ת"ק אמות על ת"ק אמות וצ"ל חמש מאות תחת שלש מאות, וששים אמות נוספות מפני שהאמות שלנו קטנות. ג) אין זאת מערת צדקיה רק מקום חציבת אבנים וקורין לו חציבת אבנים לשלמה (Solomon's quarries) וההמון טועים וקורין לו ארוות המלך שלמה. ד) בספר הדורות ערך ג"א תמ"ח בשם גא"י כי קבורת שמעון הצדיק היא בגבעת בנימין. ה) בסה"ד ערך ג"א תל"ח כתב בשם גא"י בחצר המטרה... שם קבור חגי הנביא.

ד

[בית לחם חברון ורמה] כשתי פרסאות מירושלם דרך חברון היא מצבת קבורת רחל על הדרך משם לבית לחם, והמצבה עשתי עשרה אבנים, שתי אבנים זו אצל זו, רוחב האבן כרוחב הקבר ואורך שתי האבנים, ואבן אחת למעלה מהן ארכה לאורך הקבר ורחבה לרוחב הקבר, והקבלה היא כי עשרת השבטים נתנו עשרת האבנים ויעקב אביהם נתן את העליונה. בנימין לא נתן כי קטן בן יומו היה, יוסף לא נתן מפני שהיה קטן כבן שמונה שנים או מפני עגמת נפשו שהיתה אמו. קרוב משם היא תקוע ושם מערה לצדיקים ומשם הולכים לחברון, ומצד הדרך חלחול ויש שם מערה לצדיקים. ובחברון יש מערת המכפלה לקברי האבות והאמהות, וחברון החדשה היא סמוך למערה. חברון הקדומה היא למעלה בהר ושם בית הקברות לישראל, ומצד אחר יש מערה והוא קבר ישי. וי"א שהוא קברו של יואב. גם יש בחברון קברו של אבנר בן נר.

כשלש פרסאות מחברון בדרך העולה לירושלם, לשמאל הדרך אצל הר הוא אלוני ממרא ושם האבן אשר ישב עליה אברהם בהמולו בשר ערלתו, ובני אדם לוקחים אבק מן האבן לתת על המילה לרפאותה. לימין הדרך יש הר אחד ושם ביתו של אברהם אבינו שהיה פתוח לארבע רוחות העולם, ואצלו אילן ואומרים כי הוא העץ (אשל) אשר אכלו המלאכים תחתיו. ולמטה משם בשיפוע ההר מעין ואומרים כי הוא מקוה של שרה אמנו. והנה הדרך ההוא בעמק בין שני ההרים שנאמר עליו וישלחהו מעמק חברון ויבוא שכמה (בראשית, לז, יד) לקיים מה שאמרו רבותינו ז"ל אין מקרא יוצא מידי פשוטו, כי יש לומר שליוהו יעקב ליוסף בנו עד אותו העמק, ושאל אותו יוסף למה היה מטריח את עצמו לרדת כל אותו ההר ויצטרך לחזור ולעלות ההר והוא זקן, אמר לו זה שכר לויה ועונשה, ופירש לו באותה שעה הלכות עגלה ערופה ולכן היו העגלות אשר שלח לו יוסף כסימן לדבר, שהיו מוליכות בהן עגלות בקר ועל שמן נקרא כלי המרכבה עגלה א) ונתקיים הפשט והדרש תדרוש.

מירושלם לרמה כשתי פרסאות, והנה בדרך יש מערה אחת שהיא מערה בתוך מערה והיא בנין נאה מאד ושם קבורת חכמים הרבה. ויש עוד שלש מערות מבני הנביאים. וברמה קבר שמואל הרמתי וקבר חנה אמו בבית אחד נאה עד מאד, ולפני הבית בית מסגד לישמעאלים, וקרוב לשם יש מעין ואומרים שהוא מקוה של חנה. ממצבת קבורת רחל רואין את הרמה הרחוקה כשלש פרסאות.

הערות:

א) דרש המלה כאילו יוצאת לשתי לשונות עגלת בקר ועגלת צב. ועי' רש"י וחזקוני.

ה

[מירון] החוזר לעכו דרך הרמה ילך מן הרמה למקום ששמו צרפנת והוא בין הרים גדולים א) ושם נחל קטן. אולי היא צרפתה שהלך שם אליהו ז"ל אצל האשה האלמנה. — ומשם עולים בהר לכפר הרס היא תמנת סרח ושם קבר יהושע בן נון וקבר נון אביו וקבר כלב בן יפונה. ומשם לעוורתא אשר שם אלעזר ואיתמר ופינחס ושבעים זקנים. ומשם לשכם ומשם לעכו. ומשם כשלש פרסאות לכפר חנן (ענן) ושם קבר ר' יעקב דמן כפר חנן ור' אליעזר בנו הוא ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי וכששים אמה ביניהם. ושם ר' חלפתא ואשתו ובנו ר' יוסי זה אצל זה ותלמידיו קרוב להם. ושם בהר בית הקברות ושם ר' זכריה בן הקצב. ושם למטה מערה ובה כ"ד תלמידים, ועוד שתי מערות סמוכות זו לזו האחת פתוחה והאחת סתומה. ושם בית הכנסת לר' שמעון בן יוחאי. — משם כשתי פרסאות למירון, ועל הדרך סמוך לכפר תנחום כחצי פרסא קבר נחום איש גמזו, ועליו ציון נאה ופתח המערה סתום ואמת המים עוברת לפניו. וי"א שקבור בכפר רפאדיה וי"א שהוא כפר דמן פרוז ב). במירון יש מערה לשמאי והלל ותלמידיהם סך כלם שלשים ושנים. ושם מתקבצים ישראלים בפסח שני ומתפללים שם ואומרים מזמורים. וכשמוצאים מים בתוך המערה כלם שמחים שהוא סימן שתתברך השנה. והרבה פעמים שלא ימצאו שם מים ובעת התפלה היו באים המים כהרף עין. ושם קבורת ר' שמעון בן יוחאי ועליו ציון נאה וסמוך לו ר' אלעזר בנו. אומרים כי שם היה מדרש ר' שמעון בן יוחאי. ושם קבור ר' יוסי בן קסמא בין הכרמים ועוד שם צדיק אחד ואומרים כי שמו ר' יהודה. ושם ר' נחמן חטופא ור' יוחנן הסנדלר. ושם בית הכנסת ר' שמעון בן יוחאי והוא בנין מפואר מאד, ושם אבן גדולה חלולה מראשה עד למטה לארץ ואומרים כי שם היה מזבח והדם ג) היה שותת ויורד דרך אותו חלל. ממירון לגוש חלב כמו פרסא ד), ושם בני סנחריב מלך אשור אדרמלך

ושראצר אשר הרגו את אביהם ובאו לארץ ישראל ונתגיירו. וסמוך להם שמעיה ואבטליון שהיו מבני בניהם. ושם רבינו מאיר קאצון ואשתו זצ״ל, ושם בית הכנסת לר׳ שמעון בן יוחאי והוא בנין נאה מאד ויש לו חומה חיצונית (סביב החצר) ומדרגות לירד למערה ובה כוכין הרבה ה). — מגוש חלב לכפר ברעם כשתי פרסאות ושם קבר עובדיה הנביא ע״ה ועליו אילן גדול מוטל על הציון שלו לארכו. וקרוב משם בית המדרש שלו בנין מפואר מאד ושם רבי פנחס בן יאיר וקרוב משם קבר אסתר המלכה ו) ופי המערה למעלה ואבן גדולה מכסה על פיה, וקרוב משם צדיק אחד ואומרים כי הוא רב נחמן [חטופא] וי״א שהוא רב יצחק. ושם בתוך הכפר בית הכנסת לר׳ שמעון בן יוחאי והוא בנין מפואר מאד מאבנים גדולות ועמודים גדולים וארוכים, לא ראה אדם בנין מפואר כמוהו.

וצריך לחזור לגוש חלב, ומשם לעלמא כשתי פרסאות ומצד הדרך כחצי פרסא מגוש חלב שם קבר ר׳ זמרא ז), ושם בעלמא ר׳ אליעזר בן עזריה תחת אילן אחד למעלה ממנו לצד העיר ר׳ עזריה אביו. ושם ר׳ אלעזר בן ערך, ור׳ אליעזר בן הורקנוס סמוך לו תחת אילן אחד. ושם ר׳ יהודה בן תימא לצד אחר מן העיר. — מעלמא לדלתא חצי פרסא ועל אם הדרך מערה מלאה מים טובים לשתיה וקורין אותה מערת הבבליים והם צדיקים שבאו מבבל לא״י, וסמוך לה מערה אחת לרבה בר רב הונא ולרב המנונא. ובדלתא בתוך הכפר ר׳ יוסי הגלילי. — ומשם לניברתין סמוך לעמק בשפוע ההר סמוך למסילה צדיק אחד י״א שהוא ר׳ יעקב נבוריא. ומשם לקיומיאה קבר ר׳ יוסי דבן יוקרת. ומשם לעמוקה קבר יונתן בן עוזיאל תחת אילן גדול ונאה אשר לא ראה אדם מעולם כמוהו. ומשם לשפרעם שת פרסאות ושם קבורים חוני המעגל ואשתו. וסמוך לכפר בעמק יש שם צדיק אחד לא ידענו שמו. ומשם יש לעלות על הר גבוה מאד והוא סמוך לכפר ועולים אליו מצד ההר כנגד המעין. ושם על ההר קבור אבא חלקיה וי״א שהוא חנן הנחבא. ומשם לעין זתון ושם קבר ר׳ יהודה בר אילעאי. משם לצפת ושם מערה לר׳ דוסא בן הרכינס ותלמידיו. — ומשם לעכברא ושם קבורים ר׳ נהוראי ור׳ ינאי ור׳ דוסתאי בתוך הגנות והמים עוברים ביניהם כרוחב שני טפחים. ומשם ליאקוק ושם חבקוק הנביא ועליו ציון נאה בתוך ארבע מחיצות.

הערות:

א) עיין מסעות רבי בנימין. ב) בסדר הדורות ערך פראדה הביא בשם גא״י וז״ל רפאדיה שם קבור נחום איש גמזו ועליו מצבה ולמטה הימנו קבר ר׳ ישמעאל. ג) נראה שצ״ל כי שם היה כיור והמים היה שותת ויורד שם. ד) את צפת הזכיר להלן סמוך לטבריא. ה) בעל סה״ד בשם גא״י כתב בגוש חלב קבורים וכו׳ ור׳ יצחק מגוש חלב ור׳ מאיר בעל הנס, ואין זה ר״מ התנא כי הוא נקבר בחילה כדברי ר׳ בנימין ור׳ פתחיה. ויש אומרים כי בטבריא נקבר ר״מ בעל הנס, אך ר״מ זה אינו בעל הנס דמשנה אלא ר׳ מאיר קצאון ונקרא על שם עיר מולדתו בצרפת (Coucy le-Chateaux) וכמו ר׳ משה מקוצי בעל הסמ״ג, ומכונה בעל נס מטעם אחר. ו) לדעת רבי בנימין נקברה אסתר המלכה בשושן הבירה. ז) עי׳ סד״ה ערך ר׳ יוסי בן זמרא. ח) בימי הנוסע הזה לא היו יהודים בצרפת כי בימיו שלטו ההיכליים (Templers) בגלילות ההם ולא היתה בהם דריסת הרגל ליהודים ורק אחרי שעזבו המקומות הללו בשנת 1266 החלו היהודים להתישב שם ואיזה קברות שמזכיר הנוסע הוא רק מפי השמועה ממקומות הקרובים להם.

ו

[טבריא] מיאקוק הולכים לטבריא ושם מערה בראש ההר לר׳ עקיבא ותחתיו בית הקברות גדול לתלמידיו וסמוך לו בחצי שפוע ההר מערת ר׳ חייא ובניו. ובאותה מערה רב הונא מבבל, ושם צדיק אחד לא ידענו שמו, וסמוך לה מערת רב כהנא, וסמוך להם רבינו משה בן הדיין ר׳ מיימון זצק״ל. ואומרים כי יש שם גאון ורב צמח שמו. ומצד אחד של העיר בהר קבור ר׳ מאיר א) ולמטה ממנו מרחץ חמי טבריא, וסמוך לשם ירמיה הנביא ע״ה (?) והציון שעליו גדול מאד. ולצד אחר מן העיר בית קברות גדול עד מאד ושם נקברין כ״ד אלף תלמידי ר״ע ומתו מן הפסח ועד עצרת (שבועות). סמוך לשם כמו מיל מערת יוכבד אם משה רבינו ע״ה ומרים בתה וצפורה כלתה ואלישבע בת עמיהוד. ויש שם ארבעה קברים ואינם ידועים בשמותם. סמוך לשם פחות מפרסא הוא ארבל ושם קבר נתאי הארבלי ועליו בנין נאה כמין כיפה מאבנים גדולות כל אחת מהן לאורך הכיפה, ולמטה ממנו ר׳ זירא. ומצד אחר מן העיר שלשה שבטים ודינה אחותם ועל הציון יגדל הדס נאה עד מאד. קרוב משם קבר צדיק אחד ומכוסה בעפר ובנין מסביב ואמת המים עוברת על הבנין ונראה כמין בור, ואומרים כי שם קבור שת בן אדם הראשון. ומשם לכפר חיטין ושם קבור יתרו חותן משה ועליו בנין נאה, ועשו אותו הישמעאלים בית תפלה, שכן

דרך הישמעאלים לעשות מקום תפלה שלהם על קברי הצדיקים. ומשם לערבא ושם ר׳ חנינא בן דוסא ואשתו במערה אחת, ומצד אחר מן העיר קבור ר׳ ראובן האיצטרובלי, ומשם לכפר סיכנין ושם קבור ר׳ יהושע דכפר סיכנין בארון של אבן וכסוי של אבן נאה עליו. ולמטה ממנו בשדה צדיק אחד לא ידענו שמו. משם לכפר קנה, ושם בני יונה בן אמיתי ועליהם בנין נאה, והוא בית תפלה לישמעאלים ג). — ומשם לציפורי ושם קבורים רבינו הקדוש עם קצת תלמידיו במערה אחת ולמטה ממנה במערה אחרת היא אשתו. ומצפורי לרומי (ראמה), ושם מערה לבנימין הצדיק בן יעקב אבינו ע״ה והוא בארון של אבן וכסוי אבן שיש עליו. וקבלה ביד התושבים כי משם יצא משיח ד). ומשם לכפר מנדא ושם קבור צדיק אחד ואומרים שהוא עקביה בן מהללאל. — ובין גת לעכו היא עיר יבנה. ושם קבר רבן גמליאל ועליו כיפה נאה מאד והוא בית תפלה לישמעאלים בנין מפואר וקורין אותו אבוהדירא. ומשם לעכו כארבע פרסאות. — וה׳ ימהר ויחיש להראות לנו אותותיו ונפלאותיו בבית מקדשנו ותפארתנו ויבנה ביהמ״ק במהרה בימינו, אמן.

הערות:

א) אינו ר״מ התנא ועיין לעיל ה׳ הערה ה׳. ב) צ״ל ר׳ ירמיה התנא ואומרים שהוא קבור מעומד. ג) בסה״ד ערך ג״א נ״ב הנוסחא יונה וצ״ל בני יונה, גם שם הנוסח בכפר בנה וצ״ל כנה או קנה. ד) עי׳ סה״ד ערך ר׳ יוסי בן קסמא שמביא בשם הרב אלשיך ז״ל.

ז

[הקברים בחוץ לארץ] ואלה הן המסעות אשר נוסעים מא״י לחוצה לארץ. מי שרוצה ללכת להתפלל בבתי כנסיות המקודשות שנבנו בדורות הראשונים ולהשתטח על קברי הצדיקים אשר הם נקברים בחו״ל:

מעכו הולכים לדמשק ועוברים את הירדן דרך גשר הבנוי עליו. ושם בדמשק בית הכנסת לר׳ אלעזר בן ערך והוא בנין מפואר והוא בתוך העיר. ועוד שם בין הגנות בית הכנסת לאליהו הנביא ז״ל והוא בנין מפואר מאד, ושם אמנה ופרפר נהרות דמשק. — מעכו לצור המעטירה שתי פרסאות בין בים ובין ביבשה, ושם בית הכנסת והוא בנין חשוב ויפה בתכלית היופי. — ומצור לצידון שבע פרסאות וסמוך לצידון הר הלבנון. ושם קבורת צפניה הנביא ע״ה. ומצידון לבארות (ביירוט) עשר פרסאות, ומבארות לג׳בל שבע פרסאות ושם בית הכנסת לאליהו ז״ל והוא בנין מפואר עד מאד. ומשם לסיני תשע פרסאות, כל זה בין בים ובין ביבשה וכלם הן ערים בצורות. ומסיני הולכים ללודקיא ושם שתי כנסיות חשובות, האחת לאליהו ז״ל והשנית לעזרא ע״ה. ומשם לארם צובה מהלך שלשה ימים. ושם שלש כנסיות האחת למשה רבינו ע״ה. ושם ארבעה צדיקים קבורים ואינם יודעים שמותם. ובמגדל דוד המלך יש בית לאברהם אבינו ע״ה. ומשם לטריך (תארף) על נהר פרת מהלך שבעה ימים, ומשם שני ימים לחמת ושם בית הכנסת לאליהו ז״ל. ומשם לחימץ (חמצן) מהלך יום אחד, ושם ביהכ״נ לאליהו ז״ל. ומשם לבעלת מהלך שני ימים ושם מגדל דוד המלך וכנסת ר׳ אלעזר בן ערך א). ויש שם מערה לאליהו ז״ל. ומשם לקרק ב) מהלך יום אחד, ושם קברו של נח ארכו כ״ד אמות. ורחוק מבעלת מהלך יום אחד בראש ההר קברי הבל וקין. ומבעלת לנבי זרוע (?) שתי פרסאות ושם קברי אלדד ומידד. ומזרוע לאדרעי פרסא אחת ושם קבר איוב. ומשם לעגלון מהלך שני ימים ושם בראש הגבעה קבר יפתח הגלעדי. ומשם לסלת [1] מהלך יום אחד ושם קבר ישעיהו הנביא ע״ה. ומשם לכפר יהודה חצי פרסא ושם קבר יהודה. ומשם לירדן שתי פרסאות ושם גשר יעקב אבינו ע״ה. ומשם ליריחו פרסא אחת ולמעלה מיריחו סדום ועמורה. מסלת להר ההר מהלך שלשה ימים ושם קבר אהרן הכהן ע״ה.

הערות:

א) קברו בכפר שפרעם. ב) צ״ל קרק והיא כרך נח כפר אצל זחלה.

[1] Es-Salt.

ח

[תדמור ובגדאד] מדמשק לתדמור מהלך ששה ימים, ושם מגדל דוד המלך ובנינים גדולים ונפלאים עד מאד. והוא היה מבנין ענקים. ושם קבר יואל בן פתואל. ומתדמור לרחוא חמשה ימים ושם הוא מעבר לבבל על נהר פרת, ומרחוא לשינגאר מהלך שלשה ימים. ולמעלה משינגאר הרי אררט. ומשם לאשור (מוסול) מהלך שלשה ימים, ושם ביהכ״נ חשוב שנבנה מעפר א״י, ושם קבורת בת יונה.

וסמוך לחומת העיר נהר חדקל. ומשם לארבל שלשה ימים, ומארבל לבגדאד מהלך י"ב ימים, ושם ביהכ"נ מפואר עד מאד והיא נבנית על נהר חדקל. והשערים שהם בבית התפלה של ישמעאלים היו ממגדל דוד וכתוב עליהם בשני מקומות „קדש לה'". ושם כנסת ליחזקאל הנביא ע"ה והוא בנין מפואר מאד והוא המקום שהכניסו אותו בברית מילה.—ומבגדאד לבבל מהלך שני ימים ושם מגדל נבוכדנצר וביהכ"נ של דניאל ע"ה. ומשם לאל־חילה, ואין שם כ"א מעבר לנהר פרת, ומשם לאלחנק ושם קבר ר' מאיר אלחנק א) ושם כנסת רבי קשישא וס"ת שכתב הוא בידו ושם הוא קברו. ושם כנסת ר' זעירא והוא קבור שם. וכל אלו בתי כנסיות בנינים מפוארים עד מאד ב) ומשם לשיראז שתי פרסאות ושם מגדל שבנה נמרד, ומשם לקוצונאת שלש פרסאות ושם כנסת ברוך בן נריה והוא נקבר שם. ושם כנסת ר' יוסף והוא נקבר שם. ושם קבר נחום האלקושי הנביא. מקוצונאת לנהר כבר פרסא ושם כנסת יחזקאל הנביא ע"ה ולא ראה עין אדם בנין חשוב כמוהו, ושם הוא נקבר. ומשם לקברי חנניה מישאל ועזריה שתי פרסאות. ומעיר אלחילה לאלקופה שמונה פרסאות והיא העיר שנחרבה לראשונה בדור המבול. ומשם יום וחצי לסורא ושם קברי צדיקים רב שרירא ורב חייא ורב זרח ורב שבתי. ורחוק מאלקופה ארבע פרסאות הוא מקום שעלה נח בספינה (התיבה). ומאלחילה לאמסיט (נאסטא) מהלך ששה ימים דרך נהר פרת. ומאמסיט לברקאי לסמארה שלשה ימים ושם ביהכ"נ של עזרא ושם היא קבורתו. ומשם לבצרה שני ימים, ומשם לשושן הבירה ששה ימים. ושם מגדל אחשורוש והיכל אסתר המלכה ומגדל המן. ומשושן הבירה למקום שנקבר דניאל ע"ה שני ימים. ומשושן הבירה לפרס ומדי מהלך ט"ו יום ושם כנסת מרדכי, והוא עם אסתר המלכה נקברים שם. וחוץ מביהכ"נ קברי חגי וזכריה ע"ה. השם יקימנו ונחיה לפניו ונזכה לראותם בחיים במהרה בימינו אמן.

הערות:

א) לדעת גרינהוט הוא ר"מ דמתניתין. ב) מכאן עד הסוף חסר בכ"י של כרמולי.

שבילי דירושלים

לר' יצחק חילו מעיר לריסא בארגון.

בשנת ה"א צ"ג (1333).

מבוא

הנוסע הזה ר' יצחק ב"ר יוסף חילו נולד בסוף המאה הי"ג במדינת ארגון ספרד, והקדיש את נפשו לעלות ולדור עם בני ביתו בארץ ישראל, והתישב בעיר הקדש בשנת ה"א צ"ג (1333), ומשם הריץ מכתבים רבים לאביו ולאוהביו בעיר מולדתו, וביחוד שם לבו לרשום את הקברים המצוינים והנודעים במסורה בפי העם. באחד המכתבים שנמצא באוצר הספרים הלאומי בפארים כתוב על גבו: נוסח האגרת ששלח מא"י ר' יצחק ב"ר יוסף חילו שהיה דר בתחלה בעיר לריסא בממלכת ארגון, וישא לבו ועלה לדור בא"י הוא וביתו, וכתב משם בשנת צ"ג אגרת לאביו ולמיודעיו". כרמולי העתיק הכ"י ללשון צרפתית בספרו (Itineraire) צד 235—264. האגרת תחלק לשבעה חלקים או פרקים הנקראים שבילים, והם: שביל א' מירושלם עד ערד. שביל ב' מערד עד יפו. שביל ג' מירושלם עד שכם. שביל ד' מירושלם עד עכו. שביל ה' מירושלם עד טבריא. שביל ו' מירושלם עד צפת. שביל ז' מירושלם עד דן. ועל דרך מסעו יספר לנו המון ספורים והגדות. אמנם בשביל ב', ו' וז' המקומות אינם מסודרים בהוגן בדרך ישרה, ואפשר שסידר דבריו אחרי הנסיעה כפי שעלה על זכרונו. הכ"י הנ"ל היה מכורך עם עוד כ"י אחרים. ובהיות מר לונץ בפארים בשנת 1903 חקר אחר הכ"י ויראו לו כי באותו הקובץ חסר הכ"י ובמקומו דבוקים שלשה פסי נייר לסימן שלשה דפים שהוצאו משם ונאבדו. מר י"ז הורביץ תרגם את את העתקת כרמולי מצרפתית לעברית והשתדל לדקדק בלשונו להחזירו לסגנון העברי המקורי וגם הוסיף המתרגם הערות ומפתח והדפיס תרגומו בירושלם של לונץ כרך י"ג, צד 81—127.

הקדמה

[ירושלם] למען אהבת ירושלם לא אחשה ולמען אהבת ציון לא אשקוט, אע"פ שכתבתי לכם כבר זה פעמים או שלש. — לעיר הקדושה ישנם היום ארבעה שערים: שער הרחמים א) במזרח, שער דוד במערב, שער אברהם בצפון ושער ציון בדרום. — כאשר יוצאים משער הרחמים עולים להר הזיתים שהוא הר המשחה, מקום ששרפו בו לפנים את הפרה האדומה. שם נמצאים עמק יהושפט, נחל קדרון, בית פגי ובית הקברות של ישראל. — כאשר יוצאים משער דוד עוברים על יד מגדל דוד. משם יורדים לעמק רפאים. — כאשר יוצאים משער אברהם נכנסים אל קברי המלכים. שם נמצאת מערת בן סירא נכד ירמיהו הנביא ב). — כאשר יוצאים משער ציון עולים להר ציון ויורדים לגי בן הנום ושם מעין (ברכת) השילוח שהוא גיחון אשר סתמו חזקיהו המלך בבוא סנחריב מלך אשור בארץ יהודה. — על הר ציון היתה לפנים מצודת ציון אשר לקח דוד המלך ע"ה מאת היבוסים ויקראה על שמו. — על הר המוריה המתנוסס לפנים בית המקדש של שלמה המלך, ובגלל המקדש המהולל נקרא גם ההר ההוא בשם הר הבית, אבל בעונותינו בנוי עתה במקום הבית הקדוש בית מסגד שהקים מלך הישמעאלים אשר כבש את ארץ ישראל מיד הערלים (הנוצרים), וכך היה מעשה: המלך נדר אם יצלח ללכוד את ירושלם לשוב ולבנות את חרבות בית המקדש, ובתת ה' בידו את העיר הקדושה דרש מאת היהודים להודיע לו את מקום החרבות ההן, יען כי הערלים בגלל שנאתם לעם ה' עשו את החרבות למקום אשפה עד אשר לא ניכר מקום המקדש. ויהי אז זקן אחד ואמר למלך „אנכי אגלה לך את מקום המקדש, אך אבקשך להשבע כי תשאיר לנו את כותל המערבי". מיד שם המלך את ידו על ירך הזקן וישבע לו לעשות את אשר בקש. ויראה הזקן למלך את חרבות הבית תחת גל של אשפה, ויצו המלך לפנות את הגל והמלך בעצמו עזר לנקות את החרבות עד אשר נטהר המקום כלו. אח"כ בנה את הבית מחדש ויבן שם היכל נהדר מאד אשר הקדישו לאלהים, וישאר את כותל מערבי, הוא הכותל אשר מול ההיכל עומר בן אל־כתב ג) ונקרא שער הרחמים והיהודים באים שם להתפלל כמו שהעיר כבר ר"ב הנוסע, והוא היום אחד משבעת הדברים המצוינים אשר בעיר הקדושה, ואלו הם: מגדל דוד, היכל שלמה, קבר חולדה הנביאה, קברי המלכים, היכל הילני המלכה, שער הרחמים וכותל המערבי.

הראשון הוא מגדל דוד הנזכר לעיל אצל השער הנקרא על שמו, בנינו עתיק וחזק מאד. בסביבותיו גרו היהודים לפנים והיום אין שום בית בסביבותיו, והרבה חלקים בצורים שהיו בראש המגדל העתיק עצמו אינם במציאות עוד. — השני הוא בנין עתיק הנקרא היכל שלמה. לפנים בימי הערלים הוקצה הבנין הזה בעד החולים של העיר הקדושה, והיום נהפך לשוק חשוב. — השלישי הוא קבר חולדה הנביאה. זאת הנביאה אשר בימי יאשיהו המלך הלכו אליה חלקיהו הכהן אחיקם עכבור שפן ועשיה, היא היתה אשת שלום בן תקוה בן חרחס שומר הבגדים אשר ישב בירושלם, והיא נקברה ג"כ שם, כאשר הודיע זאת התנא: אין עושים קברות בירושלם חוץ מקברי מלכי בית דוד וחולדה הנביאה שהיו שם מימות נביאים הראשונים ד). קבר חולדה בראש הר הזיתים הוא בנין נהדר מאד. אולם קברי בית דוד שחם בהר ציון אינם ידועים היום לא ליהודים ולא למושלמנים, והקברים אשר הם אצל מערת בן סירא אינם קברי המלכים, אך זה הדבר המצוין הרביעי של עיה"ק, ובנינם עתיק וחזק מאד, גזרתם היא ממבחר האמנות שבחציבת קברים. כל האורחים הבאים לתור את עיה"ק אומרים כי מעולם לא ראו יופי כזה. הדבר החמישי שיש לראות הוא היכל הילני המלכה אשר באה לירושלם עם בנה מונבז המלך ונתגיירו שם. ההיכל הזה הוא בנין נאה, והיום ישבו בו הקדי ויועציו ה). — הששי הוא שער הרחמים אצל המקדש, לפנים היו שני שערים, האחד לחתנים והאחד לאבלים, כמו שאמרו בפרקי דר"א הגדול, המקובל האשכנזי ע"ה. שני השערים האלה טבעו בארץ, לקיים מה שנאמר בכתבי הקדש (איכה, ב, ט). הדבר המצוין האחרון שבעיר הקדושה הוא הכותל המערבי שזכרנו לעיל.

קהלת ישראל בירושלים, ה' יחוננה, גדולה. בה נקבצו ראשי האבות של כל חלקי התבל ביחוד מצרפת. ראשי הקהל וטובי הרבנים הם מהממלכה ההיא, ביניהם ר' חיים ור' יוסף ו). היהודים חיים באושר ושלוה, כל אחד ע"פ דרכו ועשרו, ה' ירחם אותם וינשאם למרומי ההצלחה. בין אנשי קהלת ירושלם השונים נמצאים בעלי מלאכה רבים, ביחוד צובעים חייטים סנדלרים וכו'. אחרים עושים מסחר עצום בכל המינים ויש להם אוצרות יפים, אחרים מהם עוסקים במדעים והם רופאים תוכנים ובעלי חשבון. אולם רוב החכמים עוסקים יומם ולילה בלמוד התורה הקדושה וחכמת האמת שהיא הקבלה. והם מתפרנסים מקופת הקהל מפני שתורתם בלבד

היא אומנתם. גם סופרים מובהקים ישנם בירושלם, והאורחים דורשים ספרים מכתיבות ידיהם למען יוציאום לארצותיהם. אנכי ראיתי פה ספר תורה כתוב באומנות כל כך רבה עד אשר התאוו אנשים רבים לקנותו ורק ראש בתי הכנסיות דבבל הצליח לקנותו במחיר יקר והביאו לבגדאד.

הערות:

א) שער הרחמים נקרא לפנים בערבית בב א־רחמה, ובפי הפרנקים שער הזהב, והוא שער שושן במשנה. בשנת ד"א תק"ע (810) סתמו הערבים את השער הזה, וקשה מה שאמר בסמוך שיוצאים משער הרחמים ועולים להר הזיתים, ואפשר שלא דקדק בלשונו ור"ל שיוצאים בצד שער הרחמים והוא בב סתי מרים. ור' בנימין קורא לשער זה שער יהושפט. ב) האגדה שבן סירא היה נכד ירמיהו מקורה באלפא ביתא דבן סירא ועי' רש"י חגיגה ט"ו, וסדר הדורות צד 122. אך מערה בשם זה אינה ידועה בסביבות ירושלם. ג) באמת נבנה ע"י השולטן עבד־אל־מלך בשנת 72 להג'ירה ד"א תנ"א=(691). ד) עי' תוספתא ב"ב פ"א, אבות דר"נ פל"ה. ה) כן יקראו היהודים לבנין בית המשפט (סירא) החדש שבתוך העיר. ובאמת נבנה הבנין הזה ע"י הילנה אם המלך קונסטנטין במחצה הראשונה של המאה הרביעית למספרם. אולם היכל הילני מלכת הדייב עם מונבז שהיתה בירושלם לפני החורבן היה בעיר התחתונה כנראה מדברי יוסיפוס במלחמות ח"א פ"ו ה'. ו) כרמולי משער כי הם ר' חיים צרפתי ור' יוסף ממרשיליא הנזכרים בתשובות הר"ן סי' ל"ח.

א

[מירושלם לערד] בעיר הקדש יש שבע דרכים שיוצאים בהן לכל ארץ ישראל. הראשונה פונה הנגבה בואכה ערד, עיר היושבת בקצה ארץ ישראל בצד ההוא. מספר המקומות שעוברים עליהם בדרך ההיא שבעה, והם: עיטם תקוע חלחול חברון זיף מעון וערד. — המקום הראשון עיטם היא עיר שהמלך רחבעם בצרה להגן בעדו מפני המלך ירבעם, כמו שנאמר בכתובים (דהי"ב, יא, ו). אח"כ נקראה עין עיטם בשביל מימיה אשר נמשכו לירושלם דרך צנורות חזקים. היום היא חרבה ואין בה כל תושבים זולתי איזה יהודים עניים השומרים בית הכנסת ישן, אחד משבעת בתי כנסיות העתיקים הקיימים עדיין בארץ ישראל ומיוחסים לרבי שמעון בר יוחאי ז"ל א). אחד השומרים ההם ספר לי שבכל שנה בחג השבועות זמן מתן תורתנו שומעים שם בת קול יוצאת מהארון הקדש ואומרת „בני ישראל למדו את התורה הזאת ובזכות זאת יחננכם האל והשיב אתכם אל משפטיכם וחרותכם, כי כל צרותיכם באו עליכם רק בעבור אשר הזניחו אבותיכם את למוד התורה" ב). הקול הזה הוא קול רשב"י הבא מדי שנה בשנה בעת ההיא לבית כניסתו. — מעיטם באים לתקוע, עיר עתיקה שבה היתה האשה אשר שלחה יואב אל המלך דוד לבקשו להשיב את אבשלום מגלותו (שם, י"ד). רחבעם בצרה ביחד עם עיטם (דהי"ב, יא, י), וירמיה הנביא הזכירה בספרו (ו, יא). בעיר זו יש מערה עתיקה שאומרים כי שם קבור אחד משבעת הנביאים אשר עצמותיהם קבורות באדמת הקדש, לפי דעת אחרים הוא קבר הנביא עמוס ולפי דעת אחרים הוא קבר ישעיה הנביא א). — משם הולכים לחלחול ד) מקום הנזכר ביהושע (טו, נח) ושם יהודים אחדים המראים מצבה עתיקה מקבר המיוחס לגד החוזה ה) הוא קבר הנביא השלישי משבעת הנביאים. — מחלחול באים חברונה, עיר שנקראה לפנים קרית ארבע, ע"ש ארבע הוא היה אדם גדול מאד בין הענקים, ועד היום נמצא בחברון שלד של גדול מופלג בגדלו ואומרים שהוא מאחד הענקים ההם. היהודים שהם רבים פה עושים מסחר הגון בצמר גפן, והם בעצמם שוזרים וטווים אותו, גם עוסקים במעשה כל מיני זכוכית. ויש להם בית הכנסת ישן שבו יתפללו יומם ולילה, כי חסידים הם מאד. בעשרת ימי התשובה הולכים לקבר ישי אבי דוד המלך ולקבר אבנר בן נר, ומשם יסבו פניהם אל מערת המכפלה ויבקשו רחמים מה' להשיב להם במקדם את המקום הקדוש הזה שבו קבורים האבות ע"ה. בערב יום הכפורים הולכים לקבר רחל ולקבר נתן הנביא להתפלל שם. — אני הייתי אצל שני הקברים ההם. על קבר רחל מצבה מורכבת משתים עשרה גדולות ועליה כיפה בנויה גם היא מאבנים כאלו, ועל קבר נתן הנביא אבן אחת שוכבת לבדה. התפללתי בעדי ובעדכם על קבר רחל, התפללתי ואבך בעד רפואת בני החולה על קבר נתן הנביא, ה' יקבל את תפילתי. — מחברון באנו לזיף, עיר הנזכרת ביהושע (טו, נה), היא נתבצרה על ידי רחבעם כמסופר בדברי הימים (ב, א, ח). היום אינה ידועה הרבה כ"א על פי הנפלאות הנעשים שם על קבר ר' זיפאי אשר מעידים עליהם הערביים ואומרים כי ר' זיפאי היה חכם בתורתם. אבל ידוע כי ר' זיפאי נזכר בגמרא בתור אדם קדוש! — מהמקום הזה באים למעון עיר הנזכרת ביהושע (טו, נה), ויש מעון אחרת ידועה בדבר דוד ואביגיל. פה היה חכם שנקרא ר' סעדיה,

הוא היה רגיל בנסים, ויהי היום ויפול בשעת התפלה קיר אחד מקירות בית הכנסת, ומקום הקיר נתמלא מיד בשלהבת אש גדולה אשר קפצה מעבר אל עבר, ומספר רב של כוכבים מצוינים ביפים במראיהם ובזהרם נסדרו כעין אותיות והיו למלים אלו: „פה נטמן בר כוכבא המלך המשיח" ז). ר' סעדיה בהודע לו דבר הקבר הזה השתטח על הארץ ויבך ויתפלל זמן רב, עד אשר נעלם המחזה הזה. אח"כ קם ויקח את אבני הקיר ואת הסיד שלו ויבן בעצמו את הקיר הזה מחדש. — ממעון באים לערד, אחת מערי הממלכה של ארץ כנען לפנים. פה היה מלך ערד אשר נלחם עם בני ישראל בצאתם ממצרים ככתוב בתורה (במדבר, ל, א). היום אין לה חשיבות, כי אין בה תושבים רבים זולת איזה ערבים דלים ויהודים אביונים. אלה ואלה הם רועים ומתפרנסים מהכנסה קלה של עדריהם. הרב של היהודים שומר צאן ותלמידיו הולכים אחריו אל השדה ללמוד תורה מפיהו.

הערות:

א) ר' שמואל ב"ר שמשון במסעותיו (עיין לעיל הודיע כי בימיו היו בא"י עשרים וארבעה בתי כנסיות מיוחסים לרשב"י, והחברה האנגלית לחקירת פלשתינא עסקה למצוא את עקבות בתי כנסיות אלה. ב) עי' זהר פ' אמור צה. ושל"ה מס' שבועות. ג) סדר הדורות בשם גא"י כתב כי ישעיה קבור בכפר ברעם, י"א קילו־מטר לצפון מערב צפת, ואם עמוס קבור שם תלוי במחלקות המבארים אם היא תקוע ביהודה או בגליל. ד) הכפר חלחול הוא חמשה קילומטר לצפון חברון. ה) י"א כי שם קבור נתן הנביא, והמחבר בעצמו מזכירו להלן ביחד עם קבר רחל ולפי מסורת הערבים הוא קבר יונה הנביא, ושם המסגד „נבי יונס". ו) אולי הוא ר' זינאי הנזכר בברכות, (נג:) אך אינו מוכח שהיה מצוין בקדושה. ביוחסין מביא ר' זיותאי חתניה דר"מ אבל בשבת (קנג.) כתוב סתם חתניה דר"מ, ורק בילקוט שמעוני קהלת רמז תתקפ"א ע"פ בכל עת יהיו בגדיך לבנים נמצא השם הזה. ז) בירושלמי תענית פ"ד ה' ובאיכה רבתי פ"ב פ' בלע ה' אמרו שבן כוזיבא (בר כוכבא) נהרג בביתר וראשו הוסר ממנו ועל גופו נמצא נחש כרוך, ואפשר שהובא לקבורה אח"כ עם הרוגי ביתר.

ב

[מירושלם ליפו] הדרך ההולכת מעיר הקדש ליפו אשר בקצה גבול שבט דן, היא זו: מירושלם הולכים לצרעה מקומו של שמשון הגבור, והיום קוראים לה צורה, ושם מראים את קבר שמשון, הוא ציון עתיק מאד ועליו מצויר לחי חמור אשר בו הכה את הפלשתים. — משם באים לאמאוס א), מקום ידוע בספרי חז"ל, אבל היום איננו יותר מכפר שיושבים בו איזה ישמעאלים ודרים בבתים רעועים. פה באמאוס יש ציון קבר עתיק שאומרים שהוא קבר שר נוצרי שנפל חלל במלחמת מלך פרס. — מאמאוס באים לגמזו מקומו של ר' נחום איש גמזו. המקום הזה נזכר בכה"ק ב), וגם היום יש בו תושבים רבים, וליהודים יש שם בית הכנסת ישן ויפה המיוחס לרשב"י ע"ה. בימי ר' נחום הקדוש והטהור שהיה מלומד בנסים רדפה ממשלת רומי הרשעה את כל ישראל, ביחוד את הצדיקים והישרים שבעם. ור' נחום היה אחד מהם אשר בחרה בו רומי הרשעה לקרבן, וכאשר שמע שרצו לתפשו ברח מביתו, אולם מרוב געגועיו לבני ביתו מהר לשוב למשפחתו, ובהיותו קרוב לעיר ראה המון חיילים אשר קבלו פקודה לתפשו, וימהר להסתר במערה אחת שהיתה שם. אז צוה ה' לעכביש אחד לארוג את קוריו כעין מסך על פתח המערה, ויהי בקרוב החיילים אל המערה ההיא ויראו את מסך קורי העכביש וישובו משם באמרם: לא יתכן לחשוב כי נכנס הנה, כי אז היה המסך הזה נקרע", וילכו לחפשו במקום אחר ג). — מגמזו באים ללוד שאיננה היום יותר מכפר, אבל בימי קדם היתה אחת הערים המרכזיות של חכמינו ז"ל. זאת היא לוד שבה קרה המעשה של בן סטדא ד) תלמידו של ר' יהושע בן פרחיה ויברח לאלכסנדריא של מצרים. ימים רבים אח"כ היתה בלוד ישיבתו הגדולה של ר' אליעזר ה). בימי הערלים נקראה סנט ג'יאורג, ע"ש הראש שלהם, אולם המושלמנים הרסו את מקדשו וישיבו לעיר את שמה העתיק. — משם הולכים לרמלה, עיר שלא היתה לא בימי הנביאים ולא בימי חז"ל, ונבנתה בימי הגאונים. היא יפה ומרובה באוכלסין, ורב מספר היהודים בה, והם עוסקים בכל מלאכה. אני מצאתי ביניהם איש מקורדובא ואיש אחד מטולידא, שניהם עשירים ונכבדים, ויש להם בית מלאכת צמר גפן. אנשים רבים אמרו לי בבטחה כי רמלה היא מודיעים, אחרים אמרו שהיא תמנה, אצל מחבר אחד מצאתי שהיא נקראת בשם פלסתינה ו), ומחבר אחר הביא את השם רמה, אבל ה' לבדו יודע האמת. — מרמלה באים לצרפנד היא צריפין הנזכרת בגמרא ז), ואין בה רק יהודי אחד צובע ויש לו בית חרשת יפה, ובביתו דר זקן חסיד אחד עם הרבה מתלמידיו שהם צבור שלם של עשרה אנשים. הזקן ההוא

מקובל גדול ויודע שבעת ספרי הקבלה ח) על פה. אביו היה תלמידו של ר׳ משה מגירונדי (הרמב״ן). הוא סיפר לי מעשים רבים נפלאים מהאיש הגדול הזה ע״ה. — מצרפנד באנו ליפו שהיא „יפי הים״. ותושביה רבים ועשירים ועושים שם מסחר גדול. בין הסחורות המיוחדות של יפו יש לציין את שמן הזית, צמר הגפן השזור, הסבון המריח, כלי הזכוכית, הבד הצבוע, פירות יבשים ועוד. ליהודי העיר הזאת יש בית הכנסת יפה מלא ספרי תורה עתיקים ויפים מאד. בצד ביהכ״נ יש ישיבה ובית אוצר ספרים, אולם מעטים מאד החכמים ביפו ובישיבה אין מבקרים רבים ופחות מזה בבית הספרים. הספרים האלה הם נדבת חכם קרמון שנפטר בעיר זו ונתנם לקהלה בתנאי שלא ימכרו אותם כ״א יאצרו אותם בבית מיוחד על יד בית הכנסת, והשאיר קרן קימת לבנין הבית ההוא. יהי שם הצדיק הזה מבורך.

הערות:

א) הכפר אמואס הוא שמונה ק״מ לצפון צרעה. ב) דהי״ב כח, יח, והוא כפר ג׳מזו חמשה ק״מ לדרום מזרח לוד. ג) אגדה כזאת מובאה בתרגום יב״ע לתהלים (נז, ג), אצלי קדם אלהא עילאה תקיפא די פקיד לעכוביתא דיגמר באספלידא עזלא אמטותי (אתפלל לפני אל עליון הכביר שצוה לעכביש לגמור במערה ארג בגללי). ד) עי׳ תוספתא סנהדרין פ״י, שבת סז., קד:. ה) סנהדרין, לב:. ו) כן כתב בן דורו אשתורי הפרחי בכו״פ פרק י״א, והוסיף עוד אולי היא גת. ורבי בנימין מטודילא קרא אותה רמה. ז) מנחות ס״ד: וכנראה היא צרפנד אל־כרב, שבעה ק״מ למערב רמלה. ח) הם שבעה ספרים שמהם הורכב הזהר: מדרשי הזהר, מתניתין, תוספתא, סתרי תורה, הסבא הינוקא, ספרא דצניעותא ועוד. ואפשר שכוון לשבעה ספרי הקבלה שנתפרסמו לפני הזהר והם ס׳ יצירה, הקנה, הבהיר, הפליאה, רזיאל המלאך, חנוך, ושעור קומה.

ג

[מירושלם לשכם] הנסיעה מעיה״ק לשכם כן היא: מירושלם לבית חנינא א) כפר בנחלת בנימין. שם יש קבר עתיק שאומרים שהוא של ר׳ חנינא בן דוסא ב). — משם באים הרמתה ג), עיר בכה״ק והיא חרבה. פה נשמע קול נהי מר מאר, רחל מבכה על בניה מאנה הנחם על בניה כי איננו, ככתוב בירמיה (לא, טו). בימי מלחמת הנוצרים במושלמנים קרה ברמה מעשה הראוי להזכר פה: בת ישראל אשר צעירה ויפה מאד נפלה בידי שר נוצרי צעיר, ובראותו שהיא מגינה על עצמה נגד מזימותיו שלף חרבו ויאיים עליה להורגה. הצעירה הושיטה את ראשה לשחיטה בלב אמיץ. אולם האיש הצעיר שהיה איש ישר התנפל לרגליה ויבקשה לסלוח לו על אכזריותו. אח״כ חפש וימצא את הוריה ויביאה אליהם, ומחמת שאהב את הנערה וחפץ לשאת אותה לאשה כרת התגייר ויהי לאחד מראשי הקהל. — מרמה באים לבארות עיר הנזכרת ביהושע (טו, יז) היא הנקראת היום אל־בירה. ויש עוד עיר בארות והיא בחו״ל והיא הנקראת בירות, ואלעזר איש בירתא ד) מעיר זו. — מהמקום הזה באים לבית אל, לוז העתיקה, ושם העיר היום ביתין. ויש שם מצבה עתיקה, שאומרים שהוא מקום קבר הנביא אחיה השילוני אשר נבא לירבעם שיעלה על כסא מלכות, וע״ד הפירוד בין עשרת השבטים ובין שבט יהודה תחת ממשלת רחבעם. אצל הציון הזה קרה נס נפלא בימי אדרינוס שר רומי שהיה שונא ישראל ורדף אותם בחמת נקם, כי בעברו בראש גדודיו בארץ ישראל ושאף דם ורצה הגיע קרוב לקבר הזה. ונתפלא לשמוע בת קול יוצאת מתוך הקבר הקורא אליו: ביש גדא, מה אתה רוצה לעשות ואנה אתה הולך, האינך יודע כי הקרבנות אשר הנך מבקש הם בני אברהם אהוב ה׳ ע״ה״ הקול הזה פעל על רוחו כ״כ עד אשר החליט להתגייר. זקן אחד נכבד אשר קולו היה בקול אשר הקשיב מתוך הקבר הופיע לפניו ויגד לו ללכת בבלה ולהמול שם את בשרו, ויעשה כן, כדאיתא במדרש ו). — מבית אל באים לגבע שהיא גבעת בנימין הנזכרת בשופטים (כ׳, י׳). הערבים היושבים בה קוראים לה ג׳ביה ז). ויש להם מסג׳ד יפה שהיה לפנים בית תפלה לערלים. היהודים בגבע מעטים. — מעיר זו נוסעים לשילה שנקראת סיילון ח). שם יש קברי עלי כהן גדול ושני בניו חפני ופנחס, והיא מצבה יפה מאד והיהודים והמושלמנים מדליקין שם נרות תמיד. זקן מקובל אחד יושב אצל הציון הזה, והוא אשכנזי ומתפרנס מהעתקת ספרים קדושים כמו ספר הבהיר של ר׳ נחוניא בן הקנה, ספר הבטחון ט) של ר׳ יהודה בן בתירה, ספר יצירה המיוחס לר׳ עקיבא ועוד ספרים אחרים. — משילה באים שכמה, שבימי חז״ל הוסב שמה נפולים י) והיום נקראת נבלוס, ובאים שם ממרחקים להשתטח על קבר יוסף הצדיק, ולראות את באר יא) שחפר יעקב אבינו ע״ה. יהודים אמיתים נמצאים בשכם רק מתי מעט, אבל רבים הם השמרונים היושבים שם, הם הכותים שבאו מכותא עיר בעראק (ארץ פרס). בהר גריזים יש להם מקדש שמחזיקים אותו למקום מיוחד שבו מותר להקריב

קרבנות לה׳. מול ההר הזה הנקרא „טורא בריכא" יש הר עיבל הנקרא הר הקללה, כי כאשר באו בני ישראל ארצה כנען נתן יהושע את הברכה על הר גריזים ואת הקללה על הר עיבל (יהושע, ח׳) כאשר צוהו ה׳. ואף כי השמרונים שומרים בדקדוק את תורת משה בכ"ז נמצאה להם עבודה זרה בדמות יונה יב). וחסרות להם אותיות אחה"ע מהאלפא ביתא יג), גם כתבם משונה מהכתב שלנו, ולא היה אפשר לי לקרוא אף מלה אחת בספר תורתם אשר הראו לי.

הערות:

א) כפר חנינא תשעה ק"מ בצפון מערב ירושלם. (ב) בסוף הנסיעה הששית כתב שאצל צפת במערה אחת קבור ר׳ חנניה (חנינא) בן דוסא, ואפשר שרצה להביא שתי הדעות אדותו. ובאמת יש חלוקי דעות בקברו. ג) הוא הכפר א־רם שמונה ק"מ מירושלם צפונה. ד) עי׳ עירובין נה: איש ביריא ובתענית כד. בירתא. ואין להחליפו עם ברתותא של ר׳ אליעזר בן יהודה איש כפר ברתותא. ה) כפר ט"ז ק"מ לצפון ירושלם. ו) דומה להמעשה של נירון קיסר בגיטין נו. ז) יען הזכירה בין בית אל ובין שילה מוכח שהיא וואדי עין אג׳יב אשר בדרום סנג׳יל, ולא גבע אשר במזרח רמה. ח) היא חורבה י"ז ק"מ וחצי לדרום מזרח שכם. ט) עי׳ אוצר מדרשים ח"א צד 75. י) ירושלמי ע"ז פ"ה ד׳, דברים רבה, פ"ג. יא) זכר לבאר הזאת ביוחנן ד׳, ו׳, והיא ידוע רק מהמאה הרביעית לספה"נ. יב) חולין ו., בראשית רבה פפ"א. יג) ר׳ בנימין הזכיר כי חסרים להם האותיות הח"ע, ובאמת יש כל האותיות בא"ב השמרוני, אך אפשר שאינם מבטאים אותן כהוגן.

ד

[מירושלם לעכו] הדרך הרביעי מעה"ק הולכת לעכו, בראשונה עוברים על כל המקומות שרשמנו עד שכם, ומשם הולכים אל המקומות האלה: סבסתיה א) שהיא שמרון, העיר הראשונה שפוגעים בה אחרי שעוזבים את שכם, היא חרבה ואין בה תושבים זולתי רועים דלים. — מחורבות אלה באים לחורבות אחרות הנקראות ביתר ב), היא היתה העיר המהוללה של בר כוכבא, וידוע שר׳ עקיבא היה נושא הרגל של המלך הזה אשר רצה לשוב ולבנות את בית ה׳. אך אויה, אם ה׳ לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו, בר כוכבא נפל ועמו — תקות ישראל. בהחרבות האלה נמצא קבר ר׳ אלעזר המודעי ג). — משם פוגשים בארסוף ד), לפנים היתה עיר חשובה, והיום כפר פשוט, בה יושבים רק איזה מלחים המוליכים לקיסריא. אני התנהלתי ע"י אחד המלחים ההם. איש טוב וירא שמים, והוא סיפר לי כי בימי אביו, בהתחולל בים סער חזק ונורא אשר הביא את סירתו בסכנה, נפלה המימה אשה צעירה ויפה שהיתה עם בעלה בסירה, הבעל שלא היה יכול להנחם על מות אשתו הלך קודר ביגונו ושום דבר לא היה יכול להרגיע את רוחו הסוערת, וישמע רב חכם אחד את דבר אסונו וילך וימצאהו ויאמר לו אני יכול להשיב לתחיה את אהובתך, אם רק תכין לי את כל הדברים הצריכים למעשה הזה. הבעל מלא רגשות גיל ענה כי את כל רכושו יתן לצורך הזה, אך הרב ענהו כי רק דבר זה נחוץ לו שיזכיר לו את שם איש אחד ממכיריו אשר בכל ימי חייו לא עברה לו שום צרה, אז יכתוב את שם האיש ההוא על אבן וישליכה הימה במקום אשר טבעה אשתו ואז תעלה מן הים ותשוב לתחיה. הבעל יגע בכח זכרונו למצוא שם איש אחד כזה ולא עלה בידו. באחרונה מצא נוחם לנפשו בדעתו כי אין בתבל אף אדם אחד שהוא מאושר תמיד. — משם הולכים לקסריא היא העיר קיסרי היושבת על חוף הים, היא היתה מושב השלטון הרומאי בימי רבי עקיבא, פה נפל הצדיק ההוא חלל בידי העריצים. ועדיין מראים את המקום שבו נידון, וכמו כן את הקבר שבו נטמן גופו הקדוש ה). עוד יש בעיר הזאת קברי ר׳ אבהו ובנו. מקום שני הקברים האלה הוא לא רחוק מבית הכנסת. בקיסריא יש גם היום יהודים מתי מספר כמו בימי הנוסע ר"ב ו) אבל שמרונים אין בה כבר. — מקיסריא באים ג"כ דרך הים לקלמון ז) עיר עתיקה וחרבה. ועדיין רואים את יסודי הבנינים וההיכלות אשר פארו לפנים את העיר ההיא, והיום אין בה זולתי איזה בתים ואהלים דלים. — מקלמון באים לחיפא. היא יושבת מול הר הכרמל והיא עיר מולדת ר׳ אבדימי דמן חיפא. בעיר הזאת יש קהלה מפורסמת בחסידותה. ובבית הקברות של היהודים משתטחים כל אלה העולים לא"י, כי שם קבורים רבים מחכמי ישראל מכל הארצות אשר מתו בעכו. העיר חיפא לפני מאה שנה היתה עיר מקלט לחכמים רבים כמו ר׳ יחיאל מפאריש, ר׳ משה גירונדי (הרמב"ן), ר׳ מנחם אשכנזי וכו׳. עוד היום יושבים בה חכמים רבים מחו"ל ורבנים חסידים מצרפת ואשכנז. — משם הולכים לעכו או אקרי, והיא בחוף מהולל, מנויה בתור עיר בנחלת שבט אשר בספר שופטים (א, לא), ונמצאת לרגלי הר הכרמל, לא

רחוקה ממערת אליהו הנביא ז"ל ח). בעיר הזאת עושים מסחר גדול ותושביה רבים ועשירים.

הערות:

א) הוא כפר תשעה ק"מ לצפון מערב שכם. ב) המחבר חושב את ביתר בין שמרון ובין ארסוף וכן חשבו הנוסעים הקדמונים, אך לפי מסקנת האחרונים ביתר היא בתיר תחנה במסלת הברזל יפו — ירושלם. ג) רוב הנוסעים כותבים כי ר"א המודעי קבור בנברתין אשר בצפון צפת, אך המסורה של המחבר הזה יותר נכונה, כי בירושלמי תענית פ"ד ה' ובאיכה רבתי פ"ב פסוק בלע ה' מוכח שר"א המודעי נהרג ע"י בן כוזיבא בביתר עצמה ובודאי נקבר שם. ד) חרבות ארסוף על שפת הים ט"ז ק"מ לצפון יפו, לפנים נקראה אפולוניא. ה) זהו נגד המבואר במדרש משלי פ"ט שר"ע נקבר באנטיפרים, ולפי מסורת יהודי הגליל קבור בהר מול טבריא. ו) ר"ב כותב: ומשם שש פרסאות לשיזריא (Caesarea) היא גת אשר לפלשתים, ושם כמו עשרה יהודים ומאתים כותים. ז) היא קלמון אשר מול יזרעאל (יהודית ז, ג, תרגום לותר). ח) אינו מדייק ברשימתו, כי עכו אינה לרגלי הר הכרמל וממילא אינה אצל מערת אליהו שהיא בצלע ההר. ואפשר שרצה לתאר כן העיר חיפא.

ה

[מירושלם לטבריא] הנה הדרך מירושלם לטבריא דרך עכו: ראשונה מעכו לאבלין (עבלין) א) וזו יבנה עיר מולדת ר' לויטס איש יבנה, ואילא החכם שביבנה ב), היום אינה ידועה כלל כ"א על ידי בנין מפואר שאומרים כי הוא קברו של רבן גמליאל ג). אנכי מצאתי באבלין תלמיד אחד של ר' שמואל דעכו הבקי מאד בחכמת הקבלה, והוא הראה לי ספרים ישנים כמו ספר העיון ד) לר' חמאי ופרקי דר' ישמעאל ועוד אחרים. — מאבלין באים לכפר מנדא ה), והוא ידוע בגלל קברו של ר' עקביא בן מהללאל ע"ה. — משם באים לצפורי ו) בירת הגליל לפנים ונזכרת פעמים רבות בספרי חז"ל. פה יונחו רבינו הקדוש (רבי) ושני בניו רבן גמליאל ור' שמעון ע"ה. על פתח המערה שבה טמון רבינו הקדוש נמצא לוח אבן ועליו חרותות המלים: „פה קבר רבינו הקדוש ינוח על משכבו (בשלום)". המערה שבה קברי בניו רחוקה מפה כחצי שעה בערך. כל אחד מהם מונח במערה מיוחדת, וסביב המערות נמצא מספר רב של קברי גדולי ישראל. — מצפורי הולכים לגת החפר, היום משהד ז). היא עיר מולדת יונה בן אמתי הנביא ככתוב בכה"ק (מ"ב, יד, כה). לפי התלמוד היה יונה מצד אביו ממטה זבולון ומצד אמו ממטה אשר ח). גת החפר איננו מקום חשוב, ומיושב רק מאיזה מושלמנים דלים. — משם באים לכפר (קנה) כנה ט), ושם קבר יונה בן אמתי י). הערביים בנו מסגיד יפה על קבר הנביא הזה. והוא אחד מן שבעת הזקנים הקבורים בא"י שקבריהם ידועים. שר אחד מושלמני שונא ישראל ישב לפנים בכפר כנה ויהי היום ויצא מארמונו מלא מחשבות רעות על ישראל, ובעברו על יד קבר הנביא ראה איש חמוש בנשק ומראהו נורא נצב לקראתו, וימהר השר ויפול לרגליו כמו לפני שופטהו ויקרא: אדוני יונה, אתה הוא האיש המזוין, למה תפחידני? ויענהו: אני הנני יונה בעצמי ואבוא לחשוך אותך מהרע לעמי. — המחזה הזה פעל הרבה על רוחו, מלבד שלא הוסיף עוד להרע לישראל הנה נהפך לאוהבם הכי גדול. — מכפר כנה באים לכפר סכנין יא) והוא חרוב, ומראים שם מצבת קבר יפה מאד, ולפי אחדים הוא קבר ר' יהושע דסכנין, ולפי אחרים הוא קבר ר' שמעון חסידא. ויש שם עוד דברים עתיקים אך במשך הזמן נמחק הכתב מעליהם ולא נודע מי הם. — משם באים לטבריא עיר הנקראת על שם מלך טיבריוס. וחמשה שמות לה: טבריה, חמת, רקת, אשדות הפסגה, מעוזיה יב). ויושבת על ים גנוסר הנקרא ים טבריא. היא היתה אחר חורבן ירושלם אחת הערים הכי חשובות בארץ ישראל. שם נמצאים חמי טבריא הנזכרים בספרי חז"ל. לקהלת ישראל יש בית כנסת יפה המיוחס לכלב בן יפונה. שם היו שלשה עשר בתי כנסיות יג) ומספר רב של בתי מדרשות. בטבריא חבר רבינו הקדוש את המשנה יד), ופה פרסם ר' אהרן בר' אשר את המסורה. עוד היום יש בעיר זו קהלה קדושה ועוסקים בתורה יומם ולילה. ממרחקים באים מספר רב מאד להשתטח על הקברים אשר בטבריא. הקברים הידועים ביותר הם: קברי תלמידי ר"ע, המערות של ר' יוחנן בן זכאי, ורב כהנא, קברי ר' יונתן בן לוי ור' משה בר מיימון (הרמב"ם), מערות ר' חייא, רב הונא, ר' מאיר, ורב צמח גאון ע"ה.

הערות:

א) היא עבלין בצפון-מערב שפרעם שלשה ק"מ על יד מסלת הברזל חיפא-דמשק. ב) עי' בכורות פ"ד ח' וגמרא כט. ג) ביחוס הצדיקים כתוב שהוא קבור בכפר קנה ואפשר שהוא רבן גמליאל השני. ד) עי' אוצר מדרשים ח"ב צד 407 אדות ספר העיון לר' חמאי גאון. ה) כפר ששה ק"מ וחצי למזרח-דרום עבלין. ו) היא

צפוריה שבעה ק"מ לדרום־מזרח כפר מנדא. ז) כפר בצפון־מזרח נצרת חמשה ק"מ. ח) ירושלמי סוכה פ"א א, בראשית רבה פצ"ת פסוק זבולון לחוף ימים. ט) כפר כנה חמשה ק"מ וחצי למזרח צפורי. י) הירונימוס כותב כי יונה קבור בגת החפר, וכן היא מסורת הערבים, אבל סופרים ערביים בימי הביניים כתבו שהוא קבור בחלחול אשר לצפון חברון, ור"ב קבעו בצפורי, ור"פ בכפר עוזא (ואולי היא מעזיה שהיא טבריא), ור' יעקב שליח ר"י מפריש — בטבריא, וסדר הדורות בשם גא"י בכפר קנה כמו המחבר הזה. יא) כפר י"ד ק"מ לצפון־מערב כפר כנה. יב) חמת ורקת נזכרו בתלמוד מגילה ו., השם אשדות הפסגה אפשר נשען על ההגדה שבאר מרים נפלה בים טבריא (בראשית רבה, פי"ט). השם מעזיה נלוה לטבריא בספרות בעלי המסורה, כי טבריא נבנתה מחדש ע"י הכליף אל־מועז בקירואן שכבש את א"י בשנת 969 ונקראה על שמו. יג) עי' ברכות ה. יד) לא נודע אם ישב רבי בטבריא, ועיקר ישיבתו היתה בבית שערים ובצפורי.

ו

[מירושלים לצפת] הדרך הששית מעה"ק בין טבריא לצפת ופוגשים בשבעה מקומות, והם: כפר חטים או חטין והוא כפר עתים שבמשנה או כפר חטיא שבגמרא א), ואינו חשוב זולתי ע"י שתי מצבות קברים, שאומרים שהם קברי יתרו חותן משה ויעקב איש כפר חטיא ע"ה. משם הולכים לארבל ב) עיר מולדת ניתאי הארבלי ע"ה. ועדיין קיימות חרבות בית הכנסת של האיש הגדול הזה. בארבל יש הרבה קברים מפורסמים כמו של ניתאי, של ר' זעירא, של דינה, של יוכבד וכו'. הקברים האלה הם מצבות אבן יפות מאד. שמותיהם חקוקים שם. על קבר דינה חקוק עוד שם אחד שמחמת יושנו לא יכולתי לקראו. בארבל יש עוד קבר עתיק וחושבים שהוא של שם בן אדם, ה' יודע. — מארבל באים לכפר נחום הנזכר בספרי חז"ל. הכפר הזה הוא חרב ויש שם קבר עתיק שאומרים כי הוא של נחום הזקן. לפנים ישבו בעיר זאת הרבה מינים, כלם מכשפים גדולים, כידוע ממעשה דחנניה בן אחי ר' יהושע ג). — מהמקום הזה באים לכפר חנן כפר חנניה של המשנה ד), היא עיר מולדת ר' חלפתא איש כפר חנן. שם קבורים גם אשתו ובניו. מצבות עתיקות אחדות מפארות את הכפר ההוא, והם של ר' יעקב (דכפר חנן) ושל בנו ר' אליעזר ה), ועוד ע"ה. — מכפר חנן באים לשזור ו) מקום מולדת ר' שמעון שזורי ע"ה. שם מראים גם את קברו וכן את קבר בנו ר' אליעזר ז). ציוניהם של אבן מרובעים ובסביבותיהם גדלים איזה עצי הבוטם. — משם הולכים למירון, מקומו של רשב"י, ורואים פה את בית מדרשו בית כנסתו וקברו של האיש הגדול הזה. שני עצי תמר יפים סובבים את הציון שהוא מאבן גזית. ביהמ"ד הוא בימין וביהכ"נ בשמאל הציון הזה. במירון יונחו גם הלל ושמאי, קבריהם וגם קברי תלמידיהם נמצאים במערה אחת בהר. הנסים והנפלאות הנראים אצל קברי הקדושים האלה ידועים בכל ארץ ישראל ח). בין קברי חכמינו ז"ל הנמצאים במקום הזה ראוי למנות את קברי ר' אליעזר, ר' יוסי, ר' יוחנן, ר' יהודה ושל אחרים ז"ל. קהלת היהודים במירון אינה חשובה עוד, חבריה שייכים לק"ק צפת, בכ"ז יש לה בית הכנסת יפה. — משם באים לצפת היא עיר מיושבת מיהודים שבאו מכל חלקי התבל. פה חבר ר' שם טוב איש לוריא ט) את ספריו הרבים. אע"פ שחכמי האמת השיגו הרבה על החכם הזה אינם נמנעים בכ"ז מלהעתיק ומלקבל את קבלותיו. ושם ביהכ"נ יפה ועתיק ובית המדרש של הקהלה. — בצפת יש מערה מהוללה שמיחסים אותה אל חנינא בן דוסא, ויש שמיחסים אותה אל חנינא בן הרכינס. ומראים שם עוד מערה אחרת של ר' דוסא בן הרכינס והוא קבור עם תלמידיו. בפתח המערה גדל עץ של חרובים.

הערות:

א) משנה גטין פ"א ה, שם הגרסא כפר עותני או עותנאי וצ"ל עונני, ובעל כו"פ צד רפ"ז גורס ג"כ כפר עתים. כפר חיטיא נזכר בחגיגה ה: והכפר הזה הוא שמונה ק"מ וחצי למערב טבריא. ב) הוא ארביד (ארביל) מקום חרבות ומערות נפלאים בעמק וואדי אל חמס, ששה ק"מ לצפון־מערב טבריא, קרוב לטבריא יותר מחטין. ג) כפר נחום הוא תל־חום על שפת ים כנרת בצפון בקעת גינוסר, ואולי הוא כפר אחים הנזכר במנחות פה. ועי' קהלת רבה פ"א סי' כה. ד) אבות פ"ג ו' והוא כפר ענן. ה) האלמוני משנת רפ"ב כותב שהוא ר' יעקב אבי ראב"י קב ונקי. ו) הוא אל־שג׳ירה כפר ומושבה עברית י"ד ק"מ למערב־דרום מטבריא. ז) ביחוס הצדיקים נזכר ר' שמעון בן אלעזר במקום ר' אליעזר בר' שמעון והוא בנו או אביו. ח) עי' האלמוני משנת רפ"ב וס' יחוס הצדיקים. ט) סוריא, עיר בקשטיליא הישנה בספרד, והוא חבר מגדל עוז על הרמב"ם ועוד ספרים בקבלה.

ז

[מירושלם לבנייאס] הדרך האחרונה מעה"ק כוללת ערים שונות מהשבטים אשר ונפתלי. המקום הראשון הוא גוש חלב א) רחוקה מעט מצפת. שם נמצאת קהלא קדישא של יהודים עשירים נדיבים ובעלי טובות, והם עושים מסחר גדול בשמן ויין אשר ישלחו למרחקים. ויש להם ביהכ"נ ישן וביהמ"ד, ומחזיקים מספר רב של תלמידי חכמים. ושם קברי שמעיה ואבטליון וגם נכדי אדרמלך ושראצר, אבות אבותיהם, שהיו בני סנחריב שנתגיירו במקום הזה. מצבותיהם יפות ועתיקות והן מאבני גזית. גם קברים אחרים ומערות רבות המכילות קברים עתיקים יש בגוש חלב. ה' ברחמיו יזכרם לטוב עם שאר הצדיקים, אמן.— מגוש חלב באים לסעסע ב) עיר במטה אשר. קהלת היהודים שם מהוללה למדי, ויש שם ביהכ"נ עתיק המיוחס לרשב"י, גם ביהמ"ד יפה המיוחס לו. בביהמ"ד זה שמורים חבורים רבים עתיקים, בתוכם גם ספר התגין וספר שעור קומה ג). שמעתי אומרים כי סעסע היתה עיר מולדת ר' סיסאי, ובאמת מראים שם את הקברים המיוחסים לר' סיסאי ולר' לוי בר סיסי ולר' יוסי בר סיסי, ה' יודע האמת.— משם באים אל פרוה (פרדה), כפר שיש בו קהלה יהודית, ויש שם ציון עתיק שאומרים כי הוא קבר נחום המדי ד). עץ אורמה מתנשא על הציון הישן הזה.— מכפר זה באים אל דלתא ה), ושם יש קהלה קטנה של יהודים. בכפר זה נמצאים קברים רבים ומצבות של חכמים ז"ל. ביניהם מציינים את קברי ר' אליעזר, ר' ישמעאל, רב המנונא, רב יהודה, ר' יוסי וכו'. כל הכפרים ההם נמצאים במערות בסביבות העיר. לא רחוק מכפר זה על דרך עלמא נמצאת מערה גדולה הנקראת מערת הבבליים, כי בה טמונים חביות של עצמות מצדיקי בבל.— משם באים לעלמא ו), ויש בה קהלא קדישא של ישראל, ושם שלשה קברים מחכמי ישראל ששלשתם נקראים בשם ר' אליעזר. עצי רמון יפים סובבים על הקברים העתיקים האלה, היהודים והמושלמנים מכבדים את המקום הזה ומדליקין נרות על הקברים האלה בכל ערב שבת. בליל שבת אחד קרה פה מקרה, כי מספר הנרות היה כ"כ רב עד כי נאחזה שלהבת באחד העצים ההם, ברמון של ר' אלעזר בן ערך, כל העולם נמנעו מלכבות את הבערה. היהודים נמנעו כדי שלא לחלל את קדושת השבת, והישמעאלים נמנעו כדי להתחקה את היהודים. והעץ היה בוער באש כל הלילה ההוא, ולמחרתו כאשר הלכו לבקר את הקבר הקדוש הזה ראו לתמהונם כי לא נזוק לא הגזע ולא הענפים, וזה היה נס גלוי ככתוב ז).— מעלמא מגיעים לקדש ח), שהיא קדש נפתלי בספר שופטים (ד, ו). מספר היהודים שם מעט. רובם גרים שם רק כדי לשמור את קברי היהודים ולקבל את פני האורחים הבאים שם להשתטח על הקברים. בין הקברים האלה מציינים את קבר ברק בן אבינועם ודבורה הנביאה אשתו.— משם באים לבניים שהיא דן וקוראים לו נ"ב פניים ט).

הערות:

א) הכפר א־ג׳יש שמונה ק"מ מצפת לצפון־מערב. ב) ארבעה ק"מ וחצי למערב ג׳יש. ג) עי' אוצר מדרשים ח"ב 561-563. ד) נחום המדי הוא נחום איש גמזו, ואפשר שבא מארץ מדי והתישב בגמזו, ונוסעים אחרים רשמו איש גמזו. ה) כפר ששה ק"מ לצפון צפת. ז) כרמולי מצא הגדה זו בשם ר' יוסי בקובץ קטן של הגדות בכ"י. ח) חורבה במערב בחר אל־חולה, י"ז ק"מ בצפון־מזרח צפת. ט) כנראה חסר כאן סוף הנסיעה ורשימת הקברים הנמצאים שם.

תם.

מפת
ארץ ישראל
המקומות הנמצאים כעת
בשמותם מלפנים והיום
דמשק
Caesarea Philippi
צור
Ptolemais
Acre (Akka)
Gischala
Chorazin
חיפה
טבריה
Caesarea
Scythopolis
Apollonia
שכם
Archelais
Phasaelis
יפו
Lod Diaspolis
(PHILADELPHIA)
ירושלם
אשדוד
אשקלון
Eleutheropolis
עזה
באר שבע
נגבאדום

כתב מסע
לר׳ יצחק ן׳ אלפרא מעיר מלקא

בשנת ה׳ קע״א = 1411.

מבוא

ר׳ אברהם זכות מחבר ס׳ היוחסין, כותב כי יש ספר היחס שחבר אותו ר׳ יעקב סיקלי (אולי הוא ר׳ יעקב שלית ר׳ יחיאל מפארים) שמזכיר כל עיר וכפר מארץ ישראל ומי קבור שם. גם כותב כי מצא כתב מר׳ יצחק ן׳ אלפרא מעיר מלקא (Malaga) ששלח לר׳ שמעון דוראן (בעל הרשב״ץ) בשנת קנ״א (צ״ל קע״א 1411) ממה שראה בעיניו בארץ ישראל ובשנת ה״א ר״ג שלח כתב לר׳ שלמה בנו ועדיין ר׳ שמעון אביו חי שחתם שמו שלמה בן הרב ר׳ שמעון בן החכם ר׳ צמח, ובעל היוחסין אומר „ואני כותב בקיצור דבריו״ (סדר היוחסין השלם צד 228 ובעל היוחסין מת בשנת ר״ד). אבל גוף הכתב נאבד (עי׳ ג״כ המעמר חלק ג׳ 81—83). גם מביא בעל היוחסין רשימה של הקברים ששלח ר׳ יוסף הלוי בר נחמן בזמן ההוא והיא רשימת אנשים ולא שמות מקומותיהם כי מזכיר רק שכם ירושלם רמה וחברון, וכנראה היא העתקה מכתב ר״י ן׳ אלפרא.

א

[רמה] מסביבות ירושלם באים, מסוריא וממצרים ומנוא אמון (אלכסנדריא) ומארץ בבל, עם קהל ירושלם להשתחוות על קבר שמואל הנביא ע״ה ברמה שהיא קרובה מירושלם שני תחומי שבת, ויש שם רמה אחרת כנגדה שיש בה ישמעאלים. ועת השתחואה בכ״ח לאייר בלילה שהוא זמן פטירתו. ועברנו בקצת א״י והיינו בתמנת סרח הנקראת בלשון ישמעאל כפר חגון [ושם קבורים] נון אבי יהושע ובנו יהושע וכלב בן יפונה, ועל כל אחד מהם בנין גדול, והשמשים ישמעאלים מדליקין נרות עליהם ופותחים ליהודים [לבוא] ואומרים שם שירות וסליחות. ומשם הלכנו לכפר עוורתא ושם אלעזר הכהן ועליו בנין גדול וציון גדול, ונראה מרחוק יום אחד והוא בנין מלכים. ומאה אמה להלן פנחס בנו ולמטה ממנו אבישוע בן פנחס, ולמטה מהם איתמר בן אהרן הכהן כלם בבנין גדול. ורחוק מהם שבעים הזקנים שהיו עם משה רבינו ע״ה במדבר כולם קבורים במערה אחת. והמקום ההוא קרוב לעיר שכם שנקרא בלשון ישמעאל נאבלוס והיא כגן ה׳ כארץ מצרים, בין הר גריזים והר עיבל, ושם המזבח שבנה יעקב אבינו ע״ה והמקום אשר בו המזבח פרדס גדול, ואומרים כי בכל יום רואים כעין מאה קשיטה (צאן) רועים בפרדס. וקרוב ממנו קבר יוסף הצדיק ע״ה ועליו גוים שומרים. ומשם הלכנו לגבעון נקרא כפר כנה, קרוב משם מאה אמה יונה בן אמיתי ועליו בנין גדול. ומשם הלכנו לציפורי, שם רבינו הקדוש במערה ובימינו חמשה גאונים ומשמאלו חמשה גאונים. ותחת המערה רבן שמעון ורבן גמליאל בניו. ומשם הלכנו עד [כפר מנדא ושם] עקביא בן מהללאל, ומשם (ארבל) עד ראובן בן יעקב ושמעון ולוי ויהודה ודינה ובנימין. ובין כל אחד ואחד מהלך יום או יומים, ועל כל אחד בנין חזק ושומרים גוים. ומשם לר׳ חנינא בן דוסא ואשתו ע״ה, ועד היום נעשה להם נס יותר מבחייהם. ומשם לכפר כבול שם ר׳ אברהם בן עזרא ור׳ יהודה הלוי. ומשם הלכנו לעיר ששמה שועיב על שם יתרו הקבור שם ועמדנו על קברו. ומשם הלכנו לכפר חקוק, בה קבור חבקוק וקורין אותו הגוים יאקוק ועליו בנין גדול, ומשם עלינו לעיר צפת שנזכר בספר שופטים (א׳ כ״ז) ואומרים שהיא עיר מקלט וכל החכמים בוחרים להקבר שם. וקרוב בתוך תחום שבת כפר עין אל־זיתון ששם קבור ר׳ יהודה בר׳ אלעאי בבית החיים של ישראל, וקרוב לשם כפר נקרא כפר מירון ושם הלל ושמאי ור״ש בן יוחאי ור׳ אלעזר בנו והרבה חכמים שם ונקבו כלם בשמות. ומשם הלכנו לכפר אחד הנקרא גשר בנת יעקב והוא

מעבר הירדן וסוף תחום א״י. ומשם עד דמשק שני ימים. וקרוב מצפת מערה אחת בה ר׳ דוסתאי ור׳ ינאי ור׳ נהוראי ושם הבור של יוסף הצדיק. והלכנו עד סוף סוריא ועד [ארם] צובא. ומדמשק הלכתי אחרי איזה ימים עד סין היא טראבלוס. ומשם הלכתי עד חמת שיש בה ש׳ (ע׳) בעלי בתים כלם חסידים. ומשם הלכתי לצובה, ורחוק משם שני ימים קבר עזרא הסופר. ושם כתב עזרא ספר תורה ועדיין רושם השמן ניכר על הנר שהיה כותב לאורו. ונקרא הכפר תארף ויש שם ביהכ״נ. וקרוב ממנו על ראש ההר בנין גבוה ואומרים כי שם יפתח הגלעדי, ואומרים כי בלילה עולה ענן מקבר עזרא עד יפתח הגלעדי כל ימות השנה לא ימוש. ומשם חזרתי עד צובה שהיא עיר גדולה ובה ביהכ״נ גדולה עד מאד.

ב

[המכתב ששלח לר׳ שלמה דוראן] מצאתי בנוסח אחר בספר קבלת [קברי] צדיקי ארץ ישראל. בחברון: אדם וחוה אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאה, ובהר מערה ובה ישי ואבנר. בחלחול: גד הנביא. בתקוע: ישעיה ועמוס תוך מערה. בבית לחם בדרך: ציון רחל במערה, ובירושלם קבר מלכים סגורה. בעמק יהושפט: זכריה הנביא. בהר הזיתים בשדה: מערה ובה חגי הנביא עוד שם קבר רבן יוחנן בן זכאי. ברמה שמואל הנביא ואביו ואמו. בשילה עלי וחפני ופנחס ואם אי כבוד. בתמנת סרח: יהושע וכלב ושבעים זקנים בנקרת צור. בעוורתא: אלעזר ואיתמר ופנחס. בשכם: יוסף הצדיק. בראש הר הכרמל: אלישע הנביא. בצפורי: רבינו הקדוש. בכפר כנה יונה הנביא. בסכנין: ר׳ יהושע דסכנין. ברומי זעירתא: בנימין בן יעקב אבינו תוך ארון של חרס. ביאקוק: חבקוק. בערבא: ר׳ חנינא בן דוסא. בחטין: יתרו. בארבל: ניתאי הארבלי ושת בנו של אדם הראשון וארבעה שבטים ודינה אחותם. קרוב לטבריא: מרים הנביאה בשדה ויוכבד בפרדס. רחוק מטבריא כמו מיל אצל חמי טבריא: קברו של ר׳ מאיר התנא הידוע בשם אחרים, ואומרים שנקרא כן מפני שלמד מאלישע אחר, והישמעאלים קורין לאותו מאיר אלחנק ר״ל החונק. ובהר אחד סמוך לטבריא: ר׳ עקיבא ותלמידיו ור׳ חייא ובניו ורב כהנא ורב אמי ורב אסי ור׳ יצחק נפחא והרב המיימוני הוא הרמב״ם ז״ל ורב צמח גאון. בעכברא: ר׳ ינאי ור׳ דוסתאי ור׳ נהוראי. ע״כ גליל התחתון.—ובגליל העליון בכפר ענן: ר׳ יעקב קב ונקי. בשזורי: ר׳ שמעון שזורי, וי״א כי שם רבן שמעון בן גמליאל ור׳ ישמעאל כהן גדול. בפרארא: נחום איש גמזו. במירון: הלל ושמאי ותלמידיהם ור׳ יוחנן הסנדלר ור׳ שמעון בן יוחאי ובנו ור׳ יוסי בן קסמא. בפרעם: חוני המעגל ואבא חלקיה. בעמוקה: יונתן בן עוזיאל. בצפת: ר׳ דוסא בן הרכינס. בדלתא: ר׳ יוסי הגלילי ורב הונא ורב המנונא. בעלמא: ר׳ אלעזר בן ערך ור׳ ראובן האצטרובלי ור׳ יהודה בן תימא. בגוש חלב: שמעיה ואבטליון ושם שני בני סנחריב שהרגוהו. בכפר ברעם עובדיה הנביא ונחמן חטופא ור׳ פנחס בן יאיר ואסתר המלכה. בתמנת: שמגר בן ענת. בקדש: ברק ודבורה הנביאה. בדן הוא לשם והוא פמייאס בלשון חז״ל, ובלשון ערבי באניאס: שם עדוא הנביא בהר הלבנון צפניה הנביא.

ג

[הרשימה של ר׳ יוסף הלוי בר נחמן] אלה הם שמות החכמים שעברתי עליהם בגליל העליון והתחתון, ובטבריא ובשכם ובחברון ובירושלם: ר׳ יהודה בר אלעאי, ר׳ יוסי בן קיסמא, ר׳ שמעון בן יוחאי ור׳ אלעזר בנו, הלל ושמאי ותלמידיהם. ר׳ יוסי אלמענש, ר׳ יהודה הכהן, רב כהנא, רב המנונא, ר׳ אלעזר בן ערך, ר׳ אליעזר בן הורקנס, ר׳ יוסי הכהן, ר׳ יהודה בן תימא, עובדיה הנביא, ר׳ פנחס בן יאיר, אסתר המלכה, שמעיה ואבטליון, ר׳ מאיר, ר׳ אלעזר בן עזריה; צפורה אשת משה רבינו ע״ה, יוכבד אשת עמרם ואם משה רבינו ע״ה, אלישבע בת עמינדב; חבקוק הנביא, ר׳ עקיבא ותלמידיו, ר׳ חייא ובניו חזקיה ויהודה, הרמב״ם, ר׳ יוחנן בן זכאי, רב כהנא, ר׳ מאיר, ר׳ ירמיה, יונה בן אמיתי, שת בן אדם הראשון, ניתאי הארבלי, שמעון ולוי ודינה ויתרו. בשכם יוסף בן יעקב, אלעזר ואיתמר בני אהרן, פנחס בן אלעזר ושבעים זקנים, ושם הר גריזים והר עיבל. בירושלם שמעון הצדיק ושבעים סנהדרין. וברמה אדונינו שמואל הנביא ע״ה. בראש הר הזיתים חולדה הנביאה, ובשפולי ההר עצמו זכריה הנביא ע״ה ויד אבשלום, והם כנגד שערי רחמים ובית המקדש וביניהם מפסיק עמק יהושפט, ובעמק ההוא מי השילוח. ורחוק מהם מעט הר ציון ושם קברים של מלכי בית דוד ע״ה

ובחברון אברהם יצחק ויעקב, ורחוק מהם קבר רחל אשת יעקב. ובמצרים הישנה שתי בתי כנסיות. ורחוק ממצרים מעט על שפת הנהר מקום ושמו רמז ובו בית המדרש של משה רבינו ע"ה ואהרן ואליהו ז"ל, והוא מקום נחמד מאד.

תם

אגרת מסע

לר׳ אליהו מעיר פירארא

אשר כתב מירושלם לבני משפחתו בשנת קצ"ה

(1435).

מבוא

ר׳ אליהו מעיר פירארא נסע לירושלם דרך מצרים בשנת 1434 בלוית בנו יעקב ונכדו מנחם ואהובו יצחק. אולם צרות רבות ותלאות קשות סבלו הנוסעים האלה על דרכם. הבנים הרכים מתו טרם הגיע עמהם למחוז חפצו, ור׳ אליהו בעצמו חלה מאד ויבא עד שערי ירושלם רפה כח ואין אונים. כבואו לשם קבלוהו אצילי וראשי העיר בסבר פנים יפות ויבקשוהו לבאר להם מדי יום ביום פרק אחד מס׳ משנה תורה להרמב"ם ז"ל, ואח"כ הטילו עליו משא כבד ללמדם הלכה (גמרא) שלש פעמים ביום לפי מנהגם אז בדרכי הלמוד, ובעד כל עמלו נקבו לו שכר למדי. כזאת יספר לנו הנוסע במכתבו אל יתר בניו ואחיו שהשאיר בעיר מולדתו. המכתב הזה שקרא „אהבת ציון" כולל דברים מועילים ויקרים ע"ד חיי ומצב היהודים בירושלם ומה ששמע מפי אחרים אודות היהודים בארץ חבש (אביסיניא) בבל והודו. ויספר שמועה מבני משה הנמצאים מעבר לנהר שבתיון (סמבטיון), ומקורות יתר השבטים. והידיעות האלה תעלינה כמעט בקנה אחד עם ההגדות של אלדד הדני. כרמולי תרגם הדברים מאגרת אהבת ציון בלשון צרפתית בספרו (Itineraire) ונדפס ממקורו בס׳ דברי חכמים לר׳ אליעזר אשכנזי מיץ תר"ט (1849).

„אהבת ציון"

מיראתי שמא האגרות הראשונות לא הגיעו לידכם אוסיף שנית להודיעכם התלאות אשר בדרך מצאוני אכלוני הממוני: ראשונה כאשר נפקד ממני איש כלבבי מחמד עיני, ומשוש לבי עברה ממני, נשמה לא נותרה בי, הוא יעקב נכדי, עליו במסתרים תבכה נפשי, עליו אני מקונן ראשי ראשי, כי ראיתיו מוכן בענין המדות ומצורף לשכליות, כל אשר שאלו עיניו במעלות לא אצל מהם. עודני מצטער בצערי הראשון, ויהי בהיותנו במצרים שם השיגוני חבלים מצירים, חלה בני מנחם, עליו מאנה נפשי הנחם כי בן זקונים הוא לי, חשבתי כי הוא יהיה צור לבבי וחבלי בצר לי, והנה חמק עבר וכאבי נעכר. גם חביבי יצחק הנאמן לימים אחדים אחריו הלך הלך לו. מרוב היגיעות שתכפו עלי חליתי אחריהם ויהי כפשע ביני ובין המות. ואחרי ההוראה לרופא חנם שלח מלאכו וחזקני עד אשר באתי פה בירושלם עיר הקודש מ"א לספירה שנת קצ"ד ועדיין הייתי ברוב החולשה מצד העדר הבריאות ורוב היגון והאנחה ועורני באבלי וצערי. ונכבדי הקהל יצ"ו באו אלי ובקשו ממני לדרוש להם בבית הכנסת הפרק במימוני כמנהגם, ומאז שתו עיניהם עלי והעמיסו עלי משא כבד להגיד שלש פעמים ביום: הפרק בבית הכנסת, והלכה עם תוספות בבית

המדרש, והלכה עם פי׳ רש״י עוד בבית הכנסת לפנות ערב, מלבד טורח הדינים פה במקומי וההוראות בעד מצרים ובאלכסנדריא ובדמשק ומקומות אחרים הקרובים והרחוקים, לא יאמינו כי יסופר. ואחרי ההודאה לאל ית׳ אני מספיק לכולם. לטורח המרובה ההנאה מועטת ועם כל זה די לי ולמשרתי בריוח עד היום הזה, כי המזונות ברווח ובשופע יתברך ה׳ יותר מכל המקומות אשר דרתי בהם בארץ המערב. איני צריך לחזור ולהזהירכם על אדות היתומים בני אחיכם הבכור בשנים ובמעלות, תנוח נפשו על משכבו בשלום. גם בכבוד אשת אביכם הזקן. כי בוטח אני בשם ה׳ ית׳ כי תוסיפו במעלות ולא תחסרו מהם. דבר גדול היה באלו הגלילות במצרים ובדמשק ובירושלם. נפטרו פה קרוב לתשעים נפשות ובדמשק חמש מאות נפשות, ועתה מקרוב המגפה נעצרה אחרי ההודאה לרופא חנם. — למען תדעון איך האנשים מתפרנסים במקום הזה: קצת בדרך הסחורה לישב [בחנויות] ולמכור, וקצת במלאכת הנגרים ובמלאכת הבשמות ואינם בקיאים במלאכת המרקחות והשרופים ודברים אחרים הניאותים למלאכה רק לישב ולמכור דברים אלו, ואין צריך לאמר שאינם בקיאים בחכמת הרפואה שכלם חמורים. עוד מתעסקים רבים במלאכות הצרפות ובמלאכת הרצענים, וקצתם משתדלים במלאכות המשי, האנשים לקנות ולמכור והנשים בעצם המלאכה. היהודים יושבים למלאכתם אצל הישמעאלים ואינם מקנאים ולא מקנטרים להם כאשר ראיתי במקומות אחרים.

כמדומה לי שקדמתי להודיעכם מה שספר לי בחור אחד יהודי על אדות אנשי מקומו שהם אדונים לעצמם ואינם ברשות אחרים, ובסביבותיכם אומה גדולה נקראים חבש (אביסיניא), ומתנצרים בשתי וערב על פניהם תמיד נלחמים הם בהם, [ועם העברים נלחמים] רק לעתים. והעברים ההם יש להם לשון בפני עצמם. לא עברי ולא ישמעאלי, ויש להם התורה ופירוש עליה על פה, ואין להם לא התלמוד ולא הפוסקים שלנו. וחקרתי ממנו כי בכמה מצות בקצתן נוטים לדעתנו ובקצתן נוטים לדעת הקראים. ויש להם מגילת אסתר [ופורים] אבל לא חנוכה. ורחוקים ממנו מהלך ששה חדשים, ובארצם נמצא נהר גוזן. ויהודי מבצרה סיפר לי שמקומו קרוב לבבל החדשה מהלך שני ימים ושם קבור הושע בן בארי וקרוב לשם שושן הבירה ושם דניאל וחבריו. ובבבל עצמה קבורים יחזקאל וברוך בן נריה. בבל הישנה רחוקה משם מהלך יום ושם המגדל אשר בנו בני האדם ואור כשדים והכבשן שהפילו בו אברהם אבינו ז״ל. וסיפר לי הזקן שהיה בהודו והיא בקצה המזרח וכוש כנגדו במערב והים ומדבר ביניהם, כי בארץ הודו יש מלך אדיר ליהודים לבדם ויתר הגליל לאומות כופרים בכל הדתות א) ואינם הורגים נפש חיה לאכלה, ועיקר עבודתם לשמש ולירח ולכוכבים. ובני משה הם באי קרוב לנהר שבתיון ונגדם שבט מנשה. מעבר לנהר שבתיון דן ונפתלי גד ואשר. בני יששכר במדינה לבדם ודבר אין להם עם אדם ומופלגים בתורה ולשונם עברי וערבי ופרסי, וסביבותם עובדי אש. שבט שמעון בקצה הדרום וגם הם מולכים בעצמם. שבט זבולון וראובן הם על נהר פרת, אלה מפה ואלה מפה, ויש להם משנה ותלמוד ולשונם עברי וערבי. שבט אפרים דרומיים לבבל והם גבורים אנשי מלחמה ומתפרנסים מהשלל ולשונם לשון עברי.

מהניסים והנפלאות התמידים אשר על קברי הנביאים והחסידים בגליל ובעבר הירדן ושאר המקומות בארץ ישראל איני כותב בפעם הזאת כי בטחוני בהשי״ת ללכת שם, ועין בעין אראה ואגידה לכם בשנה הבע״ל.

חביבי בניי! ישמרכם ה׳. תפקדוני בשלום לוקחי בנותי ובשלום הבנות וצאצאיהם, כלכם ברוכים תהיו. והנה תחינתי אל ה׳ ית׳ מול בית קדשו, להפרות אתכם ולהרבות אתכם ביראתו הטהורה. כן יקים ה׳ רחמיו עליכם ויברך אתכם כאשר דבר לכם, ואל תשכחו מהעלות על [לבבכם] הנאהבים והנעימים אחיי. — ואתה ידידי מחמד עיני חביבי אחי, זכור אל תשכח את אשר היה דברי עמך וכמצוה עליך להשתדל ולהתחיל בעדי לחיים והיה ראשיתך מצער ואחרית ישגא מאד וש״ש (ושא שלום) ב).

אליהו אביכם ואחיכם, פ׳ יזל מים מדליו קצ״ה.

הערות:

א) כוונתו לפריסטר יוהן, ונזכר גם כן בנוסעים הקודמים לו. ב) האגרת נשלחה לאחיו ועל גבי האגרת כתוב כזה: [למסור] ליד חביביי וידידי ישראל חיים ויוסף ברוך בניי יצ״ו ושלום: בבקשה מכם גביריי אחיי אשר בקהלה קדושה פיריארה: תגיעו כתבי זה ליד בניי י״צ באשר הם וצדקה תחשב לכם וש״ש — מירושלם לפיראררה.

תם

ירושלם
בזמן הזה
מדת הרגל
האמה
בתי תפלה וצדקה
קברי המלכים
דרך שכם
קולוניא
קברי המחמדים
מגדל החסידה
שער הורדוס
קולוניא
שער שכם
מושב המחמדים
הר המוריה
מקום
המקדש
אבן שתיה
שער הזהב
דרך יפו
שער אבדול האמיר
דרך עזה
צנורות המים
ברכת חזקיהו
שער יפו
מצודת דוד
מגדל דוד
הארמנים
יד אבשלום
קבר זכריה
מדרש
שלמה
גיא בן הינום
שער האשפות
קולוניא
הברכה התחתונה
(ברכת השלטן)
בתי
מונטיפיורי
קבר דוד
הר ציון
גיחון
עין רוגל
כפר
שילה
מי השילוח
באר יואב
קברי היהודים
תחנת מסלת הברזל
קולוניא של התימנים

מכתב מסע

לר׳ משולם בר׳ מנחם מוואלטרה

בשנת ה׳ אלפים רמ״א = 1481.

מבוא

ספר המסעות הזה, כתב ר׳ משולם בכמ״ר מנחם מוואלטרה (אפשר שצ״ל מוואלטלינא (Valtelina) עיר במחוז סונדריו באיטליא), ור״ע מברטנורה מזכירו בשם ר׳ משולם מבולטירנה. הוא היה איש פלורינצי ונסע לארץ הקדושה בשנת ה״א רמ״א (1481). הכ״י נמצא בבית אוצר הספרים בעיר פלורינץ, והחכם ר׳ דוד קאפסאל העתיק אותו משני קובצים ושלחו להח׳ לונץ להדפיסו בספרו השנתי ירושלם ח״א, עם הערות מהמעתיק. והמו״ל תרגם קצת המלות האיטלקיות לעברית. החכם ר׳ אברהם ברלינר הבטיח לכתוב על אדות חיי הנוסע משפחתו ומצבו ושאר הדברים הנוגעים לקורות מכתב המסע הזה, והמו״ל הבטיח מצדו לדבר מזה בארוכה בחוברות הבאות, אך לא מצאתי אדותו דבר בכל י״ג החוברות שהו״ל. לסיפור המסע הזה יש ערך רב כי הוא מצייר לנו דבריו כצייר נפלא בכל קורותיו ונסיונותיו והסכנות הרבות שעברו עליו בדרך מסעותיו. גם יספר בפרוטרוט מנהגי הישמעאלים ודרכיהם ומנהגיהם, ורק דבר אחד עומד לשטן להקורא כי בהיות הנוסע איטליאני הוא מערב בסיפורו מלים רבות איטלקיות, גם אין לשונו מזוקק וטהור כי משתמש בבטוים משונים וזרים משפת מדינתו שקשה לעמוד עליהם ולהבינם, והמעתיק הראשון נכשל כמעט בכל שורה ובכל מאמר, ובפרט השתבש בשמות המקומות והאנשים, ולכן הוכרחתי לעשות כמה תיקונים והערות נוספות על אלה שעשו המעתיק הראשון והמו״ל לונץ.

א

[המלחמה בים] ...א) יום ב׳ כ״ח בו (מאי) ר״ח תמוז רמ״א, ראיתי איסולה (אי) אחד מצד ימין הנקרא ניסולי [1], ואיסולה אחד הנקרא שינביה [2].

ושם ראינו ארבע אניות גדולות באות נגדנו, שתים נפרדו והלכו דרך קאנדיה ושתים באו אלינו באותו היום אחר שתי שעות, אניה אחת היתה מאלף ושמונה מאות חביות [3], והאחרות מאלף ומאתים, וראינו כל האניות היו מכוסות וארמי אינקובירטה (והנשק מכוסה) כמנהג, וגם אנחנו עשינו כן וכסינו כל האניה עם טבלאות וחבלים, והשומרים עמדו איש על משמרתו עם כלי משחית ועם ריפארו (כלי מחסה ומגן) יפים וטובים כנהוג. ויהי ביום ההוא קאלמה (עת שקט) גדולה, ובהיותם קרובים אלינו הוציא בעל האניה שלנו חוצה המארקו יורים (תעודה מאושרה ע״י השופטים) להראות להם כי הוא ינובסי (חוסה בצל ממשלת ג׳ינובא) כראוי, וקרבנו זה אל זה אל מקום אשר יש מצד ימין שני איסולי, אחד נקרא קסטיל ייוראו והשני נקרא ליונגו. ויש בליונגו ארון לבדו והוא תחת רודו [4] ובהתקרבם אלינו לא הוציאו חוץ שום סימן. ובא אלינו הקפיטנה עם הבונבארדי (כלי תותח) ולא דברו מאומה. והם התחילו להלחם בנו. והיו שניהם מצד אחד באופן כי חשבנו שהם קורסאלי קטלאני (שודדי ים מארץ קאטלוניא) ונחזקה המלחמה שתי שעות. אח״כ קראו אלינו ואמרו אנחנו ויניציאני ובעלי ארמאטה (אנשי חיל באניות) מויניציא ומדוע לא השפלתם הוילה (יריעת האניה) כראוי? ובתוך השני אניות היו חמש מאות איש כולם מלומדי מלחמה שהיו אניות ארמאטה, ולהם מאה ועשרים בונברדילי וספינגרדילי (כלי משחית המורים חצים וכדורים) וספינגרדילה על הגאביה (עליה) מהספינה הגדולה. והיו גבוהות ומפרופות (קשורות) ואילנות (תורנים) כמו האניה שלנו, בהיות כי הם ארמאטה נעשו גבוהות לכתחילה, אף כי לא כל כך גסות כמו שלנו. באניות ההן לא היו כ״א כלי קרב ואנשי מלחמה, כי אינן נושאות סחורה. ויהי כשמוע הפאטרון (אדון הספינה) את דבריהם כי הם ויניציאני באניות ארמאטה ושם הראש שלהם שר פידירינו יושטיאנו, קרא לסופר בפני עדים

ואמר: „היו עלי עדים על מה שאדבר" וכה היו דבריו: „אתה אומר כי הנך ראש מויניציא, באמת אתה ראש וזנב מסגאסי (כלבים) ומלסטים, כי הויניציאני אינם עושים כמעשים רעים הללו. ואם תאמר אני לא השפלתי הוילה כראוי, אתה לא עשית חובך להראות המארקו (התעודה) שלך, ולא דברת עמנו דבר אלא כי באת עלינו כאורב היושב לו בסתר והתחלת להלחם בנו, וגם הקורסאלי התוגרמים והישמעאלים לא נהגו מעולם לבוא על שום אדם אם לא יקראו אליו ויבקשו ממנו שישפול הוילה, ואנכי לא הכרתי אותך, ואף אם הייתי מכיר אותך הייתי מראה עצמי כאילו איני מכיר, כי ידעתי כי אינכם קורסאלי (שודדים) ודתי ויניציא דורשים כי תיכף תוציאו הוילה, ואתם לא כן עשיתם כי באתם עלי כליסטים. לכן אני מתרה בכם על כל נזק וכל הוצאה שגרמתם לנו. ואיני רוצה להשפיל הוילה מאחר שלא עשיתם חובתכם. ואם תרצו להלחם בי גם אני אלחם בכם ואהיה נקי מה' ומויניציאני כי אתם הגורמים ואתם הליסטים. ואם אתם לשלום אף אני לשלום, אבל בשום אופן איני רוצה להשפיל הוילה". וכן כתבו הסופרים עם עדים כמנהג. ונעשה הפרודישטא (המחאה) וכשמוע השר פידיריגו יושטיאנו דברי האדון שלנו וכי התרה בו, נפל פחד בקרבו פן האדון שלנו יביאהו לדין רז (משפט כמוס) בויניציא וכי יגלה הדבר בקהל, ונתרחקו מעט ממנו והיו רוצים לבוא עלינו פתאום ללבוש אותנו היינו אינויסטירצי ב), ולבשו באניה הקטנה שלהם באופן שכמעט (בכח הדחיפה) ירדו במצולת ים, והאסקיפא (אני שיט) שלה טבע בים ע"י אבן אחת שזרק בו בעל הגליאה (ספינה) שלנו, ורק מפני שלא רצינו לעזוב האניה שלנו כי מספר הלוחמים עליה היו רק שמונים ומתנגדינו היו חמש מאות, ולולא כן כבר היתה האניה הקטנה שלהם אבודה בידינו. וכראות האניה הגדולה שלהם ככה באה מצד אחר ונתקרבו זו אל זו (הגדולה עם הקטנה) והמלחים השליכו שלשלאות של ברזל זה לזה והאניה שלנו היתה ביניהן ונתקרבו שלשתן יחד, ונתחזקה המלחמה וזרקו אש זה לזה ונשרפו כל הוילי שלנו ושלהם, ומתו ביום ההוא ששים ושלשה מאניות שלהם ועשרה משלנו, והמוכים בפצעים היו רבים מאד מכל צד, ובפרט משלהם בהיותם עם רב ואניות שלהם היו קטנות. וגם כי הינובסי הם יותר מלומדי מלחמה בים שאין כמוהם, והם הסכימו להמית כולנו למען לא ימצא איש להעיד נגדם שלא עשו חיובם להוציא המארקו חוץ כראוי וכן הדת. — ונתחזקה המלחמה עד שתי שעות בלילה בלי השבתה באופן שלא נראה מלחמה כמוה בים עד היום הזה. ויהי אחרי עבור השתי שעות וראו כי לא יכולים להתגבר עלינו בשום פנים, וגם כי באניה הגדולה שלהם היה סוחר אחד יינובסי ונקרא מוסיו יואני בטשטה והוא הפריע את בעל האניה ממעשיו ויאמר שלא ראוי לעשות כן ויחלה פניו לאמר שים המשא הזה על שכמי ואני אתקן המעוות הזאת ואעשה פשרה ביניכם. אז קראו לאניה שלנו וקרא לאחיו של האפטרון שלנו שהיה יינובסי כמוהו ומשכיל גדול ג"כ ונקרא פראנקו, והיינבוסי הנזכר אמר לו תבא הנה ויהיה טוב לכולנו, וימאן האיש ללכת ויפצר בו וילך, והיו דברים ביניהם לעשות פשרה, והוא השיב כדברי אחיו בעת שעשה הפרודישטא, ולבסוף הסכימו כי יתירו השלשלאות של ברזל ואיש מעל אחיו יתפרדו. ועברו שתי שעות ויותר טרם שיכלו להתירן כי היו האניות דבוקות וקבועות זו בזו כל כך. ויהי בלילה וישימו הויני־ציאני וילי חדשים על אניותיהם, והפטרון שלנו לא רצה לשימם על אניתו כי אמר איני רוצה שיחשבו שאני מפחד מהם, כי הלא רואים שאיני משים וילי חדשים כדי לברוח מהם, אבל אנחנו רוצים להמתין ונראה מה הם יכולים לעשות. ובלילה ההוא התחזקו האנשים וכסו האניה יותר בטוב עם פאלי (בד) ונייר אשר אין כמוהם לטוב. ויהי בבקר ויראו כי אנחנו לא שמנו וילה חדשה, ותפג לבם וישלחו את מוסיו יואן בטשטה הנזכר והסקריבני (הסופר) ויבואו באניה שלנו, והאדון כשראו כך קרא לכל המוכים והביאם למעלה למען יראה כי יש לנו עם רב ולא נודע להם כי היו מוכים, ויכנסו בתוך האניה שלנו ודברו הרבה, ולבסוף בקשו האנשים לקחת מהסחורה אדיסקריציאני (כפי רצונם) והפטרון השיב כי לא יתן להם אפילו קליפה אחת מהבטנים כי היו לנו בטנים לרוב עד אין מספר, ושבו להם באניה וכולנו היינו עומדים ארמטי למושטר (במשטר לירות כלי תותח) ומוכנים למלחמה. — אחרי חצי שעה שלחו האסקיפו שלהם קשורה באניה קטנה עם שלשלאות רעים ובתוכה היינובסי הנזכר ובאו בספינה שלנו, אח"כ אמרו כי שמעו שיש באניה שלנו יהודים והם רוצים אותם בגוף ובממון ב"מ ח"ו (בר מנן — חס ושלום), וכי יניחו הסוחרים עם סחורתם ללכת לדרכם בשלום. אך הפטרון השיב כי תחת רשותי כעשרה יהודים ולא אמסור אותם לכם ואפילו שרוך נעל משלהם, כי הבטחתי אותם ובאמונתי לא אכזב ומקרה אחד יהיה לכולנו. ולבסוף אחרי רוב דברים שהיו ביניהם נתן להם הפטרון למתנה — לא כמוכרח — חבית אחת יין גריגי (מארץ יון) וסאקו נוצילי (שק של אגוזים) אחד וחתיכת גבינה ועברו מעלינו, והשפלנו הוילה מעט למען כבודם, וה' היה עזרתה לנו ולא נתן למוט רגלינו, כי יושיענו ברחמיו לעתיד לבוא,

אכי"ר. — אח"כ ידענו בבירור כי הויניציאני ענשו מוסיו פידירינו יושטיאנו הנזכר על הפעולה המגונה אשר עשה עשרת אלפים דוקטים והגבילו אותו מכל גבולי ויניציאני והסירו אותו ממשמרתו כי אינו יותר ראש מאניות הנזכרות, והפטרון שלנו קבל לנזקיו העשרת אלפים דוקטים, וזהו ודאי בלי ספק.

הערות:

א) התחלת הספר חסר והחדש אשר עליו ירמוז הוא חדש מאי משנת 1481. ב) לבישה כלומר דחיפה ופקיעה חזקה בכח עד כי תכנס האניה לתוך ספינתם ונעשו דבוקות אשה אל אחותה כדי שלא יוכלו לירות בכלי תותח, והיו להם אנשי חיל רבים לגבור עליהם בכלי זיין קטנים.

[1] Nisiro. [2] Simi. [3] Ton. [4] Rhodes.

ב

[רודו] יום ד' לחודש מאי שנת רמ"א הגיענו פה רודו, והיא מצד ימין ויש לה חוף והיא בשפלה ובהר, ובראש ההר מצד ימין (כשאתה מבפנים) עומד הבית של הגראן מאישטרו (האדון הגדול) דרודו. והעיר יפה והדורה במאד מאד, והרוכבים פירירי (דבוקים) לבושי מכלול. וראיתי הגראן מאישטרי פנים בפנים והוא אדם ישר כקנה ויפה מאד והוא מגזע צרפתים עם זקן ארוך וכמו בן חמשים וחמש שנים. וראיתי כל החצר (של ביהכ"נ) עם חדריו בחברת הר' אברהם דאפני אשכנזי העומד עם יהודי אחד נכבד וטוב. וראיתי איך התוגרמים החריבו את העיר כולה ובפרט היודיקא (מושב היהודים) בצד שמאל, כי שם היתה המלחמה והפילו ארצה כל הבתים ובית מוסיו גליאון דרודו ומה"ר עזריה הרופא ובתים אחרים. ונפלה החומה סמוך לבית הכנסת, ויום אחד לפי דבריהם עלו התוגרמים על החומה יותר מעשרת אלפי איש והשליכו הגראן מאישטרו מעל החומה, אך ה' בלל אותם והכו איש את אחיו ואת קרובו ויפג לבם כי ה' היה עזרתה לאנשי העיר, ועתה עשו חומות חדשים וחדשו כל העיר אשר כמותה לא ראיתי ליופי. וגם עשו שני קסי (חריצים) בשפולי החומה אחד מפה ואחד מפה ובית הכנסת ביניהם במקום שנעשה להם נס. ובקשו הגוים מהגראן מאישטרו להסיר הבית הכנסת ולא אבה שמוע להם, כי הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל. — האיסולה רודו מוקף שלש מאות מילין משייא ועד רודו העיר, ויש על האיסולה כמה כרכים, והיהודים יושבים שם בשלום רב. — זה היום יום ג' ב' יוניו רמ"א נסענו מרודו, ומצד שמאל רחוק מרודו עשרה מילין בגולפי (לשון הים) רסיטאליאה ראינו ההרים בתוגרמה. — יום ג' ה' יוניו רמ"א רחוק מרודו שלש מאות ועשרה מילין בבוקר היו רוחות חזקות נושבות מכל צד ולוחמות זו בזו, ורצינו להשפיל הוילה הגדולה ולא יכולנו והיינו בסכנה לחתוך הברוני (הכד הרפא) מצד שמאל, והאניה היתה סובבת באופן כי חשבנו להטבע בים (ב"מ ח"ו), וה' היה עזרתה לנו כי הרוחות הלכו להם במשך שעה אחת. —

ג

[אלכסנדריא] יום ד' ו' בו נסענו בסוף אלכסנ־דריא, ובהיות כי מת הפילוטי (מוליך האניה בחוף) שלנו במלחמה והאנקירי (ראש המלחים הממונה על העוגן) היה מוכה ופצוע ושוכב במטה, הוכרחנו לעשות אנקירי את אחד המלחים. ויהי כאשר נכנסנו בחוף נשתקעה האניה בארץ (על קרקע הים) והאניה חשבה להשבר, ותהי צעקה גדולה בספינה ובאו היינובסי מאלכסנדריא לעזור לנו בגאליאה אחרת וזרקו האנקיר (עוגן הספינה) ואח"כ קשרו אליה האניה בחבלים ורצו להוציאה חוצה ויחתרו המלחים בכח ונחתך החבל מהגאליאה אף כי היה גס ועב כמו הזרוע שלי. ולבסוף אחרי רוב הפצר הוציאו אותה חוצה, והיינו רחוקים מאלכסנדריא מיל אחד ושם עמדנו, בהיות כי אלכסנדריא היא באייסופייא (סלעים ומכשולים על שפת הים) ואינם יכולים האניות הגדולות להתקרב אל העיר, וה' היה עזרתה לנו ויצילנו בפעם ההיא כי היינו בסכנה גדולה. ובו ביום ירדתי לאלכסנדריא, והיא מצד ימין בשפלה ועליה מגדלים והים בתוכה, וגאליאה שם כמו אותן של רומי אבל אינה גדולה כל כך, והנה כשתכנס בתוך אלכסנדריא סמוך לעיר תמצא כרך (מבצר) יפה עם כ"ב מגדלים והחומה עבה עשר אמות והולכת ממגדל למגדל וסובבת אותם ככתר בתוך העיר מצד אחד, ובנקל היו יכולים לשים הכרך באיסולה, אבל הסולטאני לא רצה לעשות כן בעבור כי מן הצד ההוא (בעיר) הולכים בכרך בהחבא. ומעולם לא ראיתי כרך יפה כמוהו והוא חדש מזמן שלש שנים וחונים בתוכו בכל לילה שמונה מאות ממילוקי [5] (אנשי חיל רוכבים במצרים) כי כן הרת, ונושאים הממילוקי קפילו (כובע) אדום בראש ומקל בידם. וסמוך לכרך הנזכר עשרים מוסקי (בתי מסגד לישמעאלים), ויהי כאשר הגענו לשער תפשו אותנו ומצאו עלינו המעות שלנו אף כי היה תחת

כפות רגלינו, ולקחו לחשבון עשרה למאה. ואף כי מצאו המעות עלי שלא הגדתי להם [בכ"ז חזרו לי המותר]. היהודים אינם פורעים פרוטה אחת בעד הסחורות אבל הגוים פורעים עשרה למאה, ואי אפשר להעלים המכס כי הם מחפשים כולם גם היהודים ואפילו הנשים.

דרשתי את הליכות אלכסנדריא ודרכם וראיתי כי הם משונים בכל מעשיהם, והנשים רואות ואין נראות, כי נושאות צעיף שחור על פניהם ויש בו נקבים קטנים, ונושאות בראשון מיטרא (מגבעת) נייר כפולה לכמה כפלים אינקולאטה (דבוקה) ומצויירת ועליה מצנפת לבנה שמגיעה עד קרסוליה ומכסה את גופה, והישמעאלים ג"כ הם לובשים בגדי פשתן ותמיד הם יושבים על השורטי (מחצלת קש) או על הטאפיטי (יריעות צמר פרושות על הארץ), והולכים בלי מנעלים ובלי בתי שוקים רק בגד פשתן עם אזור והבגד הוא עד חצי השוק. והנשים נושאות מכנסים ונשי התוגרמים הולכות אל הספר פעם אחת בשבוע, והאנשים בהיפוך אין נושאים מכנסים ואין מספרים ראשם אלא מגלחים ראשם בתער בלי רחיצת הראש רק רחיצה במעט מים בספוג. האיש שלוקח לו אשה נותן לה מוהר ומהיום ההוא והלאה אינו חייב אלא במזונותיה, אכילה ושתיה בלבד, ולא כסותה, כי צריכה להלביש עצמה משלה, וגם כי תלד בנים היא חייבת במזונותיהם, ובעת שהיא הרה אינו רשאי ליגע בה כי מוזהרים הם על שפיכת זרע לבטלה אפילו בנשותיהם, ולכן הם נושאים עשרים ושלשים נשים, ויש ישמעאלים שנולדו להם עשרים בנים ובנות בשנה אחת. כל האנשים רוכבים על חמורים ועל פרדות, כי אינו רשאי שום אדם אפילו ישמעאלי לרכוב על סוס אלא הממילוקי לבדם. והחמורים שלהם הם בתכלית היופי והבריאות ונושאים עליהם ברדילי וסולי (אוכף ושלף) יקרים כי ראיתי ברדילי מהחמור ששוה יותר מאלפים דוקטים לרוב הפנינים והדימאנטי עם זהב טיראטי (חוטים דקים של זהב) שמשימים עליו ובפרט בעובי הברדילי מלפני החמור. הישמעאלים נמשלו כגמלים וכבהמות נדמו, כמו הגמל הולך בלי מנעלי ברזל כך הם הולכים בלי מנעלים; הגמל רובץ ואוכל על הארץ כך הם רובצים ואוכלים על הארץ בלי מפה אלא על עור אחד אדום; הגמל ישן עם האוכף שלו כך הם ישנים ורובצים על רגליהם ועל הבגדים שלהם ואינם מפשיטים הבגדים מעליהם בלילה מעולם. והיהודים עושים כמו הישמעאלים בכל ארצות ומדינות הסולטאנו, ואין להם לא מטה ולא שלחן ולא כסא ולא מנורה אלא אוכלים ושותים וישנים על הארץ תמיד, וכל מעשיהם בארץ ובהסבה.

אלכסנדריא היא גדולה כמו פירנצי (פלורינץ) והיא בנויה ביופי כולה וחומות העיר גבוהות ויפות אבל העיר חרבה כולה ופרוץ מרובה על העומד. הבתים הם יפים וכל בית ובית שתמצא יש קורטילו (חצר) אחת עם פלאסטירה (רצפה) לבנים ועם אילן ובאמצע וציסטראני 1 (בור) בתוך הקורטילו, ולכל בית יש שני ציסטראן. אחת בעד המים החדשים ואחת בעד המים הישנים, כי הנילוס עולה בכל שנה בחודש אוגושט ומשקה כל אלכסנדריא וימלאו הבריכות שנכנסים המים לתוכן והם משקים את הציסטראני, כי אלכסנדריא חלולה תחתיה עבור הציסטראני הנזכרות.

פירות אלכסנדריא הם טובים מאד ובזול, והלחם והבשר וכל מיני עופות בזול, אבל העצים יקרים מאד, והשמן והדבש והיין הם ביוקר מאד כי פורעים מכס גדול ועם ההוצאות עולה לפחות כ"ד למאה. ופשתן אלכסנדריא טוב מאד ובגדי פשתן יפים מאד ובזול. ומעולם אין מי גשמים יורדים באלכסנדריא אלא לפעמים מעט בחורף, ולרוב הטל היורד בארצות ההם יפרו וירבו הפירות, כי לא ראיתי מעולם טל גדול כמו שם ונראה כמו מטר וחם חשמש ונמס. סיבת הזול בעופות היא, כי הם מגדלים אותם בתנורים, כי מחממים התנורים ומשימים בתוכם צואת בקר וסוס ומכניסים שם אלף או אלפים ביצים בבת אחת וכן עושים בכל יום, ובאופן זה יוצאים במשך שלשה שבועות אפרוחים חיים ועושים עופות לאין קץ.

בחדשי יוניו יוליו אוגושטו האויר מאלכסנדריא רע מאד, וזה כי שולטת שם רוחות רעות הנקראות „בורי" א) שהורגת אנשים כאילו יהיה דבר ב"מ ח"ו (בר מנן חס ושלום), או שנעשו עוורים ובמשך חמשה או ששה חדשים אין רואים כלל, ובעבור זה נמצאו באלכסנדריא חולי עינים לרוב. ושרי העיר בזמנים ההם הולכים למקומות אחרים ואינם דרים באלכסנדריא, ובפרט החיצונים הבאים ממדינות אחרות שאינם רגילים באויר זה המזיק להם והורג אותם על הרוב במשך שלשה חדשים, גם אין ראוי לאכול פירות בזמן ההוא.

והסיבה כי אלכסנדריא חרבה כולה, כי קם עליה מלך ציפרים (אי קפריסין) למלחמה ולכד אותה ומלך עליה שלש שנים והסולטאני מלך מצרים נלחם בו והרס ושרף העיר ותפש מלך ציפרים, והמלך מציפרים נדר מס למלך מצרים עשרת אלפים דינרי זהב בכל שנה, ומלך מצרים הניחו לשוב לציפרים וכן היה מהיום ההוא והלאה עד שלכדו הוויניציאני את ציפרים ואז קבל הסולטאנו המס הנזכר ממלכי ויניציאני בציפרים מדי שנה בשנה. ולכן היה בדעת הסולטאני לעזור לממשלת ציפרים ושלח בעד בנו

להמלך פירנטי להתחתן עם בתו למען לא ימרודו בו אנשי ציפרים ויתנו לו מס כבתחילה, והויניציאני הסכימו בדבר והם נותנים מס להסולטאני תמורת המלכה (בת המלך) אף כי המלכה נשארת מבחוץ לציפרים. וזה הוא ודאי, כי כן סיפר לי הגראן מאישטרו מהרת (תנאי החוק שעשו ביניהם) מהמלכה הנזכרת מאלכסנדריא.

[היהודים באלכסנדריא] אחרון אחרון חביב: יש באלכסנדריא כמו ששים בעלי בתים יהודים, ואין בהם שום קראי ולא שמרוני כ״א רבנים, ומנהגם כמנהג הישמעאלים במלבוש, ואינם נושאים מנעלים ויושבים על הארץ ונכנסים בביהכ״נ בלי מנעלים ובלי בתי שוקים. ויש יהודים שזוכרים כי בימיהם היו שם ארבעת אלפים בעלי בתים ועתה נתמעטו כפרי החג. ויש להם שני בתי כנסיות, האחד גדול והאחד קטן, ומעידים כל היהודים כי את הקטן בנה אליהו הנביא ז״ל ושם היה מתפלל, ויש בתוכו היכל (ארון הקודש) ואצלו כסא ונר דולק תמיד בתופו, ויש לביהכ״נ ההוא שני משמשים האחד ר׳ יוסף בר׳ ברוך והשני ר׳ חליפא ונעשו מעצמם שמשים בביהכ״נ הנזכר, וסיפרו לי בפיהם כי בשנת רט״ו (1455) בליל צום כפור נשארו לישן בביהכ״נ הזה הם עם שנים אחרים. ויהי בחצי הלילה ראו כולם דמות אדם זקן חשוב יושב על הכסא. והסכימו ללכת לפניו בהכנעה ובהשתחויה ולשאול אותו איזה דבר, וכאשר התקרבו ונגשו אליו נשאו עיניהם ולא ראוהו עוד ואיננו כי לקחו אלהים. וסיפרו לי כמה נפלאות שראו בביהכ״נ, וראיתי אני בעיני ספר עשרים וארבע (תנ״ך) בקלף בארבע חתיכות כתיבה גסה אשר כמוה לא ראיתי ליופי, גם ס״ת שכתבה עזרא הסופר וראיתי חתימתו והוא הניחה לעזבון בבית הכנסת ההוא מאליהו הנביא ז״ל, ויישם ברכה (קללה) על האיש אשר יוציאה מביהכ״נ. גם ראיתי ספרים אחרים בכתיבת יד בביהכ״נ ההוא. באלכסנדריא ראיתי ארבעה פונקו [2] (אהל למחסה מחום השמש) גדולים, אחד מפראנקי ואחד יינובסי והקונצלי [4] שלהם, ושנים מויניציאני והקונצלי שלהם והם כולם בדרך אחד בצד ימין כשתכנס לאלכסנדריא, וכנגדם באמצע פונקו גדול מהישמעאלים. גם ראיתי להאדמירליא (השר לספינות המלחמה) שיש לו יונה אחת וכל עוד שרוצה השר לשלוח כתב נחוץ לסולטאנו משים אותו בפי היונה או מקשר עליה הכתב והיונה נושאת אותו למצרים (קאהירא) ותניחו בחלון בית הסולטאנו ושם בחלון עומד איש תמיד לשמירה. וזהו אמת בודאי ואין ספק בדבר. — באלכסנדריא פורעים כל הגוים י״ג דוקאטי זהב לכל אחד אשר יכנס בעיר ואין יכול לצאת משם אם לא יפרע, והיהודים אינם פורעים מאומה רק צריך כל אחד לבקש רשות מהאמיר כאשר יצא משם ללכת לפסיוריטיני ויש להם דיפסילייה (שיירא) גדולה.

הערות:

א) הוא רוח מזרחי השולט ברוב ערי ארץ הקדם ונודע בפי הנוסעים בשם „זאמום" או „סיראקא" ובפי הערביים בשם „חמשין".

[1] Mamelukes. [2] Cistern. [3] Punka. [4] Consul.

ד

[מצרים] היום יום ג׳ בערב י״ב יוניו יצאנו מאלכסנדריא, ואני וחברי רפאל עם חברת מוסיו אנטיניאו, [ולקחנו רשיון] מהגראן מאישטרו ומהמלכה מציפרים כדי ללכת למצרים, ורכבנו על החמורים ולקחנו עמנו בחברתנו ממילוקי אחד למען ישמרנו בדרך עד רושיטו [1] כי שם נכנסים בנילוס ויהי בהיותנו רחוק מאלכסנדריא כמו שלשה מילין קם עלינו הממילוקי הנזכר להרגנו כי מצא עלינו עלילות דברים ובידו קשת חצים וחרב ולנו לא היה כלי זיין, והוכרחנו לתת לו שמונה דוקטים, שלשה פרעתי אני עם חבירי וחמשה פרע מוסיו אנטוניאו הנ״ל עם שלשה חביריו. וגם היה עמנו מוקרו א) עם גמל והיה נושא את כלינו, אך גם הוא כחש בנו והיה לאגודה עם הממילוקי הנ״ל.

יום ד׳ י״ג בו (יוני) הגענו ברושיטו, היא עיר יפה ועכבנו החמורים אשר רכבנו עליהם בקצה העיר על אם הדרך, כי מנהג הישמעאלים שלא להניח לשום אדם שיוליכו הפרדים והחמורים לתוך העיר, אלא כשתגיע למקום ההוא תעזוב אותם שם ותיכף באים ישמעאלים ולוקחים אותם כי הם מופקרים על זה. וירדנו מעל החמורים חוץ לעיר, כי אין שום יהודי או גוי רשאי לרכוב בעיר אפילו על החמורים, ויהודים נושאים מצנפת ייאלו (ירוק) על ראשם בכל מדינות מלכות סולטאנו. וברושיטו שכרנו יירמא (אני שיט) אחת ללכת לעיר פואה שהיא רחוקה מרושיטו ששים מילין ונכנסנו בנילוס, ויהי רוח חזק וטוב בנילוס ואף כי היינו הולכים נגד המים נשאנו נס (וילון) והגענו אחר כ״ג שעות ומצאנו על הנילוס מרושיטו עד פואה כל העיירות אשר אכתוב בזה שמותן, והן כולן על שפת הנהר מצד ימין ומצד שמאל, ואינן עיירות חומה אבל הן יותר גדולות מעיר פראטי מטוסקאנה. מלבד הכפרים אשר על נהר נילוס מאלכסנדריא עד מצרים שהם כמו (כארבעים) כפרים, ועושים על שפת הנהר

נילוס צוקרו ורזי (אורז) לרוב עד אין מספר. כחצי מיל לפני ראשוטי נמצא אילן גדול מתמרים ושם מתחילים אלו הכרכים בשמותם עד פואה: סא, מוהלאטי, איריאה, ברונבייל, צינטינים, סיסיאה, רטימר, אסי, רבראי, מוהל טאבולי, ניקלי, פואה — סאלמון, נקריאה, טרוניאה, אמוניף, אבונטובה, ייוריאוס, פיקליקליב, מירינאר, שאטאנוף, קאליאוב, בולאן. היא תחלת מצרים ועולה שם הנילוס.

ויהי בהיותנו על הנילוס רדפו הדלפיני את המוייני (מיני דגים) והיו מדלגים מעל המים וברחו מהם ודלגו י״ד מהם בתוך יירמא שלנו ונשארו שם, ובלילה ההוא אכלנו אותם צלי אש בפואה. ובתוך הנילוס ראיתי בכמה איסוליטי (איים קטנים) נחשים גדולים וגסים כאנשים ויש להם רגלים קצרות והעור שלהם קשה מאד והוא כמין קשקשת ואין אדם יכול להרגם בשום כלי זיין, רק בחורף כשהם ישנים באיסולה ופרושים על הארץ ובטנם למעלה אז מורים חצים בקשת מעל היירמי ויורדים בבטנם והורגים אותם, והישמעאלים חותכים ראשם וזנבם אף כי זנבם קצר ומניחים לחיים התחתון ואוכלים את בשרם ויאמרו כי טוב מאד מאד למאכל. הישמעאלים קורין הנחש הזה אלטמסה, ואינו זן עצמו אלא מדגים, ובלע״ז קורין אותו קרוקודילי [2], ואמר אפיליניאו [3] שהוא מתגדל עד י״ח פסיעות, אבל אני ראיתי נחש חי כזה עד חמש פסיעות והם יותר גדולים ממני וגם מן רפאל חברי. ואלה הנחשים אין להם נקב למטה ואינם יכולים להוציא צואתם, אלא כי ה׳ בורא עוף והזמינו לכך, העוף הזה הוא כמו אווזה והוא לבן כולו ויש לו ראש והביקו שלו (חרטום) חד וארוך, ויש לו קרן רך וארוך בראשו וכף יד אחת שהוא מרים ומשפיל כרצונו, וכשהנחש צריך להוציא הצואה מקרבו הוא פותח פיו ויש לו שינים חדות ככלב, ותיכף כשהוא פותח פיו באים כמאה מאלה העופות וכל הקודם זכה, והעוף משים חרטומו בתוך פי הנחש ומרים קרנו למען לא ישוך אותו הנחש ואוכל הצואה שלו, וכשהנחש הוא מלא, וצריך להוציא יותר יבא עוף אחר ויעשה כמוהו עד שיוציאו כל הצואה מקרבו דרך גרונו. והנחש אינו יכול לחיות בלתי העוף והעוף אינו זן עצמו אלא מהצואה של הנחש ההוא. ושם העוף בלשון ישמעאל עפיש ובלשון לע״ז קורא אותו פליניאו טירקילו, ואף כי ידעתי כי לא יאמינו האנשים השומעים מזה עם כל זה לא אמנע מלכתוב זאת והנה נשבעתי בה׳ חי נפשי כי ראיתי הן הנחשים יותר ממאה והן העופות יותר מאלף.

ועתה נשוב למהלכנו, הגענו לפואה ושם שכרנו יירמא אחת ללכת למצרים, ובהיות כי היירמא הזאת שייכת לאחד משרי הארץ, והמנהג שלהם שמתפשרים ביניהם מי שיקח נוסע זה או זה עם סחורתו, ומי שהוא שר יותר לו משפט הבכורה ולוקח האנשים בחזקה עם רכושם ומשים ביירמא שלו והנוסע מוכרח לילך עמו בעל כרחו. וקרה לנו כי שכרנו יירמא אחת בשכר שלשים מאיירי (מטבע מצרים) עד מצרים, וכן נעשה השטר על ידי סופר ישמעאלי, כי אם לא תעשה כן כשתגיע למקומך יבקשו תשלומין כפלי כפלים ויותר ויכחשו התנאי שעשית עמהם. ואחר שכתבנו השטר והיה בידינו לקח בעל היירמא כל המטלטלים שלנו ביירמא שלו ואמר עמי תבואו והיה דורש מאתנו עשרה דוקטי ואנחנו לא רצינו לשלם יותר מעשרה מאיירי ורצינו לקחת יירמא אחרת, והיא הביא אותנו לפני אלי הארץ ולפני האמיר, ואמר לו כלשון ישמעאל כי הוא עובד האסטארי בקאסה של המלכה ב). והאמיר היה יודע כי המלכה היא במצרים לבקשת המלך, לכן צוה לבעל היירמא שיחזיר לנו המטלטלים או שיקח העשרה מאיירי, והוכרחנו לתת לו עוד עשרה מאיירי והלכנו למצרים, והגענו שם יום א׳ י״ז יוניו רמ״א.

הערות:

א) שם ערבי למוליך חמורים וגמלים בשכר והוא מלוה הנוסעים. ב) הוא עושה הרבדים בבית המלכה והוא עושה כן ברשותה.

[1] Rosetta. [2] Crocodile. [3] Plino.

ה

[קאהירא] ראיתי את מצרים (קאהירא) ודרשתי אחרי האנשים לדעת מעשיהם, ואם הייתי רוצה לכתוב ולתאר את כבוד עשרה של העיר והאנשים אשר בתוכה לא יכיל כל הספר הזה, ובי נשבעתי כי אם יהיה אפשר לשים את הערים הנקובים בשם: רומא, ויניציא, מילאנה, פדואה, פירינצי ביחד עם עוד ארבע ערים אחרות לא יגיעו בין כולן לסך העושר ומספר העם לחצי מצרים, וזהו ודאי, כי מצרים נחלקת לכ״ד קוורטירי (רובעים) ביחד עם מצרים הישנה שקוראין אותה הלועזים בבוציניאה (פאסטאט) ונספחת אל מצרים החדשה היא קאהירא שסמוכה לה חצי מיל, וכל קוורטירו יש בתוכו שלשים אלף בעלי בתים ובבית אחד יש ארבעה ושלשה בני בית, ומקפת מצרים יותר משמונים מילין. ואם ישאל השואל האם חקרת אתה את מצרים או מנית את כל הבתים ואת כל העם הזה? ואהי כמהתל בעיניו, אשיב לו כי באלהי

השמים נשבעתי כי הטורצימאנו (מתורגמן) הגדול של המלך אשר שמו עתה סאגרי ווארדי הוא סיפר לי כל זה, באמרו כי בכל לילה ולילה מביאים לפניו השרים בכתב את מספר כל הנולדים והמתים בעיר ואעיד לי עדים נאמנים שהיו עמי בעת שסיפר לי זה ובפרט ר׳ רפאל חברי וה״ר יוסף בר יחזקיה אשכנזי שהיו באותו מעמד. ואם תשאלני איך היו דבריך עם הטורצימאנו? תדעו רבותי כי הלכתי לשחר פניו במצות הנגיד (ממצרים) בהיות כי הוא (המתורגמן) מזרע היהודים ובא למצרים להתגייר שם והוא ספרדי והפריגאוטינו (הערב להאפיפיור) נתן צו על הארץ (בספרד) ונתפשו כולם (כל היהודים), וזה האיש למען היות בן חורין החליף דתו ונעשה מורו [1] ויודע שבע לשונות, היינו יהודית ולועז (איטלקית) וטורקית וגריגו ומורו (יונית וערבית) ואשכנזית וצרפתית. ובכל חצר הסולטאנו מדברים בלשון תוגרמה ועשה לי פרופרטי (יתרונות) רבים והנאות לרוב, שלא פרעתי מעולם מכס מהאבנים הטובות שקניתי במצרים כי פורעים עשרה למאה, וגם כתב אל הטורצימאנו בירושלם ואליו צוה כי לא יקח מידי מאומה כי היהודים שם פורעים שלשה דוקטי לגלגולת.

ונשוב לענין ראשון. מצרים הישנה שקורין אותה בבוציניאה היא חרבה כולה ומעט אנשים דרים בתוכה, ויש בה כנסת אליהו הנביא ז״ל כמו באלכסנדריא, ומעבר לנילוס יש שלשה אוצרות גדולים בעיר פונטה דימאנטי [2] (כלי משפך מרובע), והם הפיראמידים אשר לא ראיתי גדול כמוהם מעולם אפילו ברומא, והם גבוהים מעל האבן (היסוד) הרבה מאד. ואם יעמוד אדם בראש הפונטה באמצע ויזרק אבן לא יוכל לזורקה מחוץ להפונטה א). והם בנוים מאבנים גדולות עד שלא ישוער גדלן. קרוב להם בית הכנסת של משה רבינו ע״ה אשר שם היה יושב ומתפלל קודם שהלך לדבר אל פרעה, והיאור בין האוצרות ובין קאהירא. והמקום ההוא (שביהכ״נ שם) נקרא רמז, ואמרו לי יהודים רבים שנראו שם ענינים גדולים בכל יום. ואוצרות יוסף ג״כ סמוכים להם. אמנם קאהירא החדשה מקפת ג״כ כמו שמונים מילין ואין בתוכה חרוב אפילו בית אחד. ומשעולים מהעיר (שבילי העיר) קצרים מאד וצרים יותר מהמשעולים בויניציא, ונוגעים הבתים זה לזה מלמעלה, ויש שמכוסים הדרכים עם עצי תמרים לסבת רוב החום הגדול והנורא אשר שם, ולולי זאת לא היה אפשר לחיות שם. גם תמצאו במצרים יותר מעשרת אלפים איש המופקדים תמיד לזרוק מים בעיר כדי להשכיב האבק, ונותנים המים בחביות הרבה, ובכל רגע תמצא יותר מארבעת אלפים איש שנושאים עלים באר מים כמו מעיין [3] שיש לו קנלי (צנור) אל־דמסקינה [4] ב), ומוכרים המים לכל אדם בעד פליאו [5] (מטבע) אחד לשתות בכלים נאים כמה שיחפוץ ואם חפץ לשתות מים ג״כ מאחרים (אחר שנתן הפליאו לאיש אחד שמכר המים והלך למקום אחר) נותן מתנה לנפש איזה סולידי (מטבע נחשת קטנה והם עשרים בלירא) ולוקח המים ממנו, ויש להם סימן (לדעת אם נתן מתחלה הפליאו). ובכל שעה ובכל רגע תמצא לשתות. גם מים ריחניים (שיש להם טעם וריח) שמים בתוכם אם תרצה. ושותים מי הנילוס היינו היאור אשר אין כמוהם בעולם לטוב. ואם ישתה אותם אדם מלא כרסו לא יזיק לו לעולם כי הם מתוקים כדבש ויוצאים מגן עדן.—והנשים שם נושאות המכנסים ולא האנשים כמו באלכסנדריא, ונושאות על פתילי המכנסים אבנים טובות ומרגליות ובאזן שלחן עשרה או שמונה חורין ומושכין דרך שם חוטים עם פתיל אבנים טובות. והמורי (נשי הערביים) אין נושאות טבעות זהב אלא מכסף ובהן קושרות אבנים טובות ומרגליות, גם מציירות את בשרן במיני צבעונים שאין המים מסיר אותם בזמן ששה חדשים, אף כי הן הולכות בכל יום אל המרחצאות היינו שטופי (החמים בתנורים) כי אין בכל העולם שטופי יפים כמו במצרים, ושם הן עושות ההוצאות (נקיות). האוכף של החמורים שווין מחיר רב, והממילוקי נושאים באוכף הסוס אבנים טובות ומרגליות הרבה וגם על הרסן, דבר אשר לא יסופר. והם נקיים מאד בגופם והמורי הרוכב נושא לבוש בגד לבן יפה מאד, והממילוקי לובשים ג״כ בגדים נקיים, אבל באכילה הם חזירים, כי אוכלים על הארץ או על הטאפיטי או על כלי אוטונו (ארגז) אל־דמסקינה בלי מפה, ובשלחן אין משימים לא מפה ולא סכין ולא מלח, ואוכלים כלם בכלי אחד, גם עבד גם אדוניו, ואוכלים עם האצבעות ורובן תמיד קאקולי (כפופות). וכשהם רוצים לעשות כבוד לשום אדם מביאים יין זיביקו (צמוקים) שהוא יותר חזק מן המלוושיאה (מין יין) אלף פעמים, ותצטרך לשתות שתי פעמים טרם שיתנו לך לאכול שום דבר זולת פירות בלבד, סוף דבר תצטרך לשתות נגד כל המסובין וזה כי כל אחד מהם ששותה אומר לחיצון (לחבירו) „בכבודך" ולוקח פרי ונותן בידו ואומר לחיים ולרפואה, וכל אחד עושה ככה עד שתמתין שתי שעות טרם שתאכל וכבר ששיתי שתי פעמים, והם שותים גם כן. ואם לא תשתה אתה עושה חרפה גדולה לבעל הבית. ולי קרה הדבר הזה כמה פעמים אף כי ידעתי זאת מקודם, לכן עשיתי תנאי עמהם טרם שהלכתי ואמרתי להם כי אי אפשר לי לשתות כי יש לי מחלה בגופי, ובאופן זה הצלתי עצמי מהשתיה ההיא, אך רפאל חבירי

היה ממלא מקומי ובלי ספק לא היה מכיר בין ארור המן לברוך מרדכי ולי היתה השתיה כרת אין אונס תל״ח (תהלה לאל חי).— נשוב לענין ראשון. במצרים יש פונדקי (חניות) גדולים עם רחוב באמצע וסביב להרחוב הבתים היינו מאגאזיני (אוצרות) עם שנים ושלשה וארבעה פתחים שהם סגורים בכל לילה ושומרים עומדים שם תמיד, ובתוך הפונדיקי יש כל מיני סחורה, והסוחרים ובעלי מלאכות יושבים אצל חנותיהם שהם קטנים מאד ויכילו (דוגמאות) מעט מכל סחורה אשר להם, וכשתרצה לקנות מהם דבר גדול וסך מה מביאים אותך בהמאגאזיני ושם תראה פלאות מהסחורות אשר להם, כי אין להאמין שלכל פונדיקו יש אלף מאגאזיני ויותר, ואי אפשר למצוא שום דבר בעולם שלא תמצא במצרים בהפונדיקי אפילו היותר קטנים. — הדרכים במצרים הן קצרות וחשיבות אבל הבתים כשתכנס בתוכם תראה פלאות מאבני מוסאייקי ופורפורי (שיש אדום), וכותלי הבתים מצופים זהב טהור, עם קורטילי אשר הרצפה עשויה ממוסאייקי דברים נפלאים ורוב האנשים דרים למטה (בעליה התחתונה).

יום ו׳ כ״ב יוניו רמ״א ראיתי הסולטאנו פנים בפנים והוא אדם זקן בן שמונים שנה, והוא ישר כקנה, בעל קומה ויפה תואר לבוש בגד לבן, והיה רוכב, ויותר מאלפים אנשי חיל ממילוקי עמו. ואמרו כי נמצא אוצר בעיר והלך המלך לראותו. וכל מי שרוצה לראות הסולטאנו יכול לראותו בנקל כי יש לו כרך (מבצר) גדול ויפה בעיר, והוא יושב על הכסא ביום ב׳ וביום ה׳ בשבוע בפרהסיא לפני הגמון העיר וטורצימאנו אצלו והממילוקי מפה ומפה יותר משלש מאות להגין עליו. ואם יש אדם שרוצה להתרעם על איזה חמס או גזל שעשו לו השרים והארונים יוכל להתרעם אז. וזהו הסבה כי אילי הארץ נשמרים מלעשות דבר שלא כהוגן.

במצרים לא ירד מטר לעולם אבל דבר גדול הוא הטל הניתך ארצה בכל יום על הגנים והפרדסים במצרים, ומן הבולאק (חוץ בקאהירא) על הנילוס משקין הגנים דרך תעלות, ובבולאק יש מקום שעולים במעלות ועושים שם סימנים בקרקע מעלות על מעלות, וכשהנילוס עולה הוא מכסה המעלות, ויש להם סימן אם השנה ההיא רבת השובע או ממוצעת או להיפך. וזה אם המים עולים ומכסים שש עשרה מעלות ולא יותר היא שנת רעב ביותר וכשהם מכסים שמונה עשרה מעלות היא שנה ממוצעת ואם יעלו עשרים מעלות היא שנת שובע. ואם יעלו עשרים ושתים מעלות היא שנה בתכלית השובע והזול. וזה הסימן לא יעבור הנילוס מעולם. ובכל יום מכריזים במצרים הנילוס עלה כך וכך. ואחר שאינו עולה יותר הולך הסולטאנו עם עם כבד ועצום אל המקום ההוא בשירים ובתוף וכינור והסולטאנו בעצמו מתחיל לחפור במקום ההוא (לעשות תעלה למים להשקות הגנים וכו׳) ואח״כ חופרים עבדיו תעלות והמים יוצאים על פני כל הארץ ומשקים כל מצרים, וזהו לרוב ביציאת חדש אוגושט.

הערות:

א) מפני כי היא רחבה הרבה למטה, וכוונתו על הפירמידין, וגם הוא טעה לחשוב שהם אוצרות התבואה של יוסף. ב) הוא כיור השופך מימיו דרך צנור לתוך הכלי, והצנור מצופה בזהב וכסף מעורב בציורים שונים ע״ד שעושים האומנים בדמשק.

[1] Moor. [2] Square funnel. [3] Fountain. [4] Damasquino. [5] Filipo. [6] Mosaic.

ן

[היהודי׳ם בקאהירא] במצרים יש כמו שמונה מאות בעלי בתים יהודים, וסך כזה בעלי בתים קראים, וחמשים ב״ב שמרונים. וכבר ידעת כי הקראים מקיימים תורה שבכתב והשמרונים מחזיקים ג״כ תורה שבכתב בקצת אבל הם עובדים עבודה זרה א) והכתיבה שלהם היא משונה מכל הכתיבות, ואין להם אותיות א׳ ה׳ ע׳ ולא צ׳ ב ׳ח׳ כמו שתאמר יעקב אומרים הם יקוב, יצחק אומרים יסק, והדומה להם. והספר תורה שלהם וכל ספריהם הם מהכתיבה שלהם. ועולים על הר גריזים שלש פעמים בשנה ויש להם מזבח שם, ונושאים יונה של זהב ונותנים אותה על המזבח, ואינם הולכים לירושלם, בהיות כי הם אומרים כי הר גריזים הוא הר ירושלם, והם זובחים כבש אחד (לפסח) ואינם שוברים העצמות, ועומדים בשכנות לבדם, ויש להם בית הכנסת לבדם, ועושים שבת עד חצי היום ואח״כ מחללים אותו. וגם לקראים יש בתי כנסיות לבדם. וליהודים הטובים (הרבנים) ששומרים תורה שבכתב ותורה שבעל פה שהם כמונו עומדים ג״כ ביחד (לבדם) ויש להם ששה בתי כנסיות. והמלך (הסולטאן) שם על היהודים ועל הקראים ועל השמרונים נגיד יהודי עשיר וטוב מדע ונכבד מאד שמו ר׳ שלמה ב״ר יוסף נ״ע, והוא יליד הארצות האלה ואביו היה ג״כ נגיד והיה רופא להסולטאנו. וממשלת הנגיד היא בכל מדינות המלך ובכל מלכותו על היהודים, הן בדיני נפשות והן בדיני ממונות, ועל דבריו אין להשיב. ויש לו ארבעה שופטים (דיינים) ואלו הם בשמותם:

ר׳ יעקב בר׳ שמואל רבך, ר׳ יעקב אלפאבוייה, ר׳ שמואל בן עכיל, ר׳ אהרן מעפי, ושני סופרים ושמותם ר׳ יהודה בן ארובה ור׳ דוד אלחמר, ויש לו בית הסוהר. ביום השני שהייתי במצרים שלח בעדי ר׳ פארישיילה מרושיטו והנגיד הנכבד וכבדני במאד מאד. וזה כי בהיות שמה יהודי אחד סרסור גדול מאבנים טובות נקרא ר׳ משה דיווילה ריאלה שמני לחן לפניו, כי הרי כמו כ״ב שנים שהיה בביתנו בפירינצי ואדוננו אבינו ע״ה כבד אותו ביותר בנחלה שלנו שנקרא פולווירוסו, זכר את הטובה שעשה לו אבינו ע״ה וספר להנגיד מאבינו וממני כי היינו עשירים אז מיותר ממאה אלף דוקטים, ושבח אותנו במאד מאד, באופן כי מהיום ההוא והלאה הוכרחתי לישב אצלו בבית הכנסת, בינו ובין השופטים, גם הוכרחתי לאכול עמו כמה וכמה פעמים, ובהיות כי מעלתו כבד אותי לעיני כל ישראל, כולם היו מכבדים אותי, ורבים מהנכבדים ובפרט ר׳ יעקב דבארו היותר עשיר והיותר נכבד בעיר הוא ואביו היו רואים פני כראות פני מלך, והיו קוראים אותי לביתם לאכול ולשתות עמהם ברשות הנגיד, וזה כי לא יעיז אדם לקרוא לשום יהודי לאכול ולשתות עמו אחר שכבד אותו הנגיד לאכול על שלחנו, למען לא יתראה כאילו רוצה להיות נגיד כהנגיד. ולא די בזה כ״א גם נתנני הנגיד לחן בעיני הטורצימאנו הגדול להסולטאנו הנקרא סאגרי ווארדי שהוא מזרע היהודים כמו שאמרתי למעלה. וכשנסעתי ממצרים ללכת לירושלם עה״ק כתב הטורצימאנו כתב אל הטורצימאנו מירושלם והנגיד כתב אל הוויצי נגיד בעדי, באופן כי נתקבלתי שם בכבוד גדול כאשר אכתוב בעזה״ש בעניני ירושלם, כי לא פרעתי להטורצימאנו המס שפורעים היהודים והויצי נגיד נתן לי לדירתי בית מלא כל טוב.

בין היהודים שם יש נכבדים רבים ובפרט אותם אשר זכרתי והיועצים העומדים אצל הנגיד אשר שמם ר׳ שמואל רבך ור׳ יעקב בנו, ור׳ יהושע אלחמר, ר׳ צדקה בן עוברי, ר׳ אברהם התלמיד והוא תלמיד ר׳ משה פישי לפי דבריו, ר׳ יעקב אלפאבוייה, ר׳ סולימאן אינשו, ובפרט ר׳ שמואל רבך ובנו הנזכר והוא עשיר גדול ובעל צדקה במאד מאד והמלך אוהב אותו והוא רופא למלך הסולטאנו, וגם ר׳ יעקב בנו הולך בדרכי אביו והוא בן ל״ה שנים ירא אלהים וסר מרע אין כמוהם לטוב במצרים, וכבדו אותי בביתם ברשות הנגיד כמה פעמים. ושם נשתכר בטוב (בתור פקיד בבית מסחר) רפאל חברי, וממנו קבלתי לישטא (רשימה) אחת מכל הסחורות הבאות אל מצרים שתי פעמים בשנה שנושאים אותם הגוים לארץ קרישטיאני (ארצות הנוצרים = אירופא) שהם שלשת אלפים שׁלֹש מאות מיני סחורה והרוב מיני בשמים ומיני רפואות.

והישמעאלים הם רעים לאנשים וחטאים לה׳ ואינם נאמנים בדבריהם לולי מורא המלכות. ואסור ליהודי או לגוי לישא האצבע השניה שלו ב) כי יוכל הישמעאלי להכריתה או יהרגו ב״ה ח״ו. גם אסור להם לעלות אל המוסקיאה (בית מסגד) שלהם. והישמעאלים כשנכנסים למוסקיאה עושים טבילה, וכל מוסקיאה יש לה מעין למען יוכלו לרחוץ בו חמש פעמים ביום, ויש להם חג (שבת) ביום הששי, אבל אינם שומרים החג אלא שתי שעות כל עוד היותם בבית תפלתם. ויש להם שני חגים בשנה, ומתענין שלשים יום רצופים פעם אחת בשנה, והתענית שלהם כמו התענית של היהודים, ועליהם יסד מי שסדר „עלינו לשבח" שהם משתחוים להבל ג) אות ה׳ כנגד ה׳ טבילות שעושין בכל יום, אות ב׳ כנגד ב׳ חגים שיש להם בשנה ואות ל׳ כנגד ל׳ תעניות.

הערות:

א) דמות יונה שנמצא אצלם ומפרש אח״כ. ב) להראות באצבע איזה דבר, כי נראה שמרים ידו בגאוה נגדם. ג) לפי דבריו נוסדה התפלה הזאת נגד אמונת מחמד, ואפשר שרוצה לומר שהתפלה מתאמת נגדם מפני שמלת הב״ל יש בה גימטריא שרומז עליהם.

ז

יצאנו ממצרים יום ד׳ יוליו רמ״א.—יהי רצון מלפני הגבורה שיגיעני לירושלם ואשלם נדרי ויחזירני לביתי לחיים ולשמחה ולשלום.—בו ביום בהיותנו רחוק ממצרים חמשה מילין ראינו בצד שמאל מאם הדרך אגוייה [1] (פסל חרוץ) קטנה מאבן אחת וכנגדה גן שעושין הלוט (בוסם), וראיתי אותו גן שיש בו כמו מאה אילנות קטנים מאד ויש להם ענפים דקים והפוליה (עלה) שלהם קטנה כמו אותה מהגומי (נטף) אבל היא יותר ירוקה ויותר דקה, ויש בגן מעין מים חיים נובעים ומהמים האלה נותנים על האילנות ועל העפר סביב האילנות בכל יום ויום. והאילנות ההם אינם גדילים אלא בגן ההוא. וכבר נסו הישמעאלים להוציא משם איזה אילנות עם העפר שלהם ולנטוע אותם במקום אחר וכל עוד שהיו נותנים מאותם המים על האילן נשאר חי ורטוב אבל לא היה עושה בלסאמי (בוסם) אלא מעט מזעיר, אבל אם נתנו עליו מים אחרים יבש האילן. וכן היו עושים הבלסאמו: מסירין

הקליפות מן האילן וחותכין הענפים הקטנים ומשם זב הבלסאמו בתוך הכלי שמשימים מתחת, ואף כי הגן מוקף חומה יש לכל אילן חמש שמירות ואין אדם בעולם יכול לנגוע בהם. וכל הלוט שלוקטין פעם אחת בשנה מוליכין אותו אל הסולטאנו והוא נותן ממנו לאותם היושבים ראשונה במלכות מעט מזה. וחי אני כי ראיתי בבית הטורצימאנו הגדול כי היה לו ממנו מעט שנתן לו הסולטאנו והיה לו חבר אחד שנקרא מחמד שהיה חוטב עצים ונפל הגרזן על רגליו והכה את האגודל מרגלו השמאלית וכמעט נחתך האגודל, והוא שם על המכה ההיא משמן הלוט, ובשלשה ימים שב ורפא לו והוסר כל סימן של המכה, ופלא גדול כזה לא ראיתי מימי. השמן הזה עכור ומראהו כרציני [2], ומי שאומר שמביא הלוט לטוסקנה אל תאמין לו כי אי אפשר שיבוא ליד שום איש אלא ליד השרים הגדולים ומעט מזעיר.

בו ביום הלכנו עם הטורצימאנו שלי ושמו בכר יוסף בר' חזקיה עד עיר אחת גדולה ואינה מוקפת חומה ונקראת אלחניקה היא רפידים, והיא רחוקה ממצרים שני מילין, ושם עשרים בעלי בתים יהודים, שם המתינה ארחת ישמעאלים תוגרמים כדי ללכת עמנו לדרכנו לשלום.— יצאנו מאלחניקה יום ו' בבקר כעלות השחר י"ב בו (יוליו) עם השיירא שהיו כמו מאה ועשרים ישמעאלים ותוגרמים עם גמלים, ושם מתחיל המדבר, ויהי בהיותנו רחוק כמו ששה מילין אצל מקום הנקרא ברו יצא לקראתנו אורב אחד מהערבים רוכב על סוס, אך בראותו כי היינו רבים וחזקים עם קשתות והיינו רוכבים על סוסים ברח לו. ובו ביום באנו אל עיר אחת כמו אלחניקה הנקראת בילבים היא גושן, ושם שלשה בעלי בתים יהודים נכבדים ובעלי מלאכה, והכינו לנו מטה ושלחן וכסא ומנורה בבית ההקדש (אכסנאי לאורחים עניים) סמוך לבית הכנסת. יהודי אחד נכבד הנקרא ר' מלמד הכהן והר' דוד בנו הביא אותי ואת חברי ביום השבת לאכול עמהם, ה' יגמול להם ככל הטובה אשר עשה לנו.— עוד בהיותנו במצרים בימים ההם ראינו בעינינו כי הסולטאנו ענש למיתה איש אחד בשם ארבאנו אשר היה ראש הליסטים והפשיטו עורו מעליו והתחילו מקרסוליו להפשיטו, על כן קם אחיו לנקום נקמת דמו והלך במדבר עם חמש מאות אנשים רוכבים על סוסים ורובי קשת והיו מלסטים כל ארם, והוכרחנו לפחוד מהם ולעמוד בבילבים, ולא נסעה השיירא עד יום השבת בערב כאשר הגיעה בבילבים ארחת תוגרמים כמו ארבע מאות איש כולם רוכבי סוסים ורובי קשת שהיו הולכים ללאמין.— יצאנו מבילבים יום א' י"ג בו עם שתי השיירות הנזכרות ובו ביום הגענו עד מקום קטן הנקרא חטארה, ושם אין דרים יהודים. הלכנו במדבר ובכל הדרך הזה העמימילי (מעטפה) הלבן בראשינו כדמות הישמעאלים או תוגרמים ברשות האדון מהשיירא אף כי הוא ידע שאנחנו יהודים. בהיות כי היהודים והגוים פורעים הרבה קאפרי ר"ל מכס. ואף כי אנשי המקום היו מדברים עמי לא הייתי יודע ומבין לשונם היו חושבים אותי ליושב בארץ תוגרמה, כי כל המעשים הייתי עושה כמעשיהם, הגם כי התוגרמים והישמעאלים אמונה אחת להם מ"מ מדברים בלשון אחרת ואינם מבינים זה את זה— יצאנו מחטארה ביום ב' י"ד יוליו רמ"א ובאנו למקום הנקרא סאלאחיאה, והוא מקום קטן כמו חטארה ושם פרענו הקאפרי כתוגרמים כי אנשי המקום פקידים מהסולטאנו לשמור הדרכים והרוכבים ויש להם רשות לקחת מכל סוס חצי מאיירי הנקרא בריכס שהוא כמו דינר אחד שלנו, אבל היהודים והגוים מהם לוקחים יותר מהראוי מעשה לסטים, ואחר שפרענו הקאפרי הלשין ישמעאלי אחד את הטורצימאנו שלנו שהוא יהודי וקראו אותנו לחזור וקמו עלינו כל אנשי המקום והם רוצים ממנו שנים דוקטי, אך האדון התוגר ראש השיירא קם בחמה שפוכה ויאמר כי באמת יהודי הוא אבל אני קניתי אותו לעבד והוא עבדי, והצילנו מידם בכח אף כי היו צעקות גדולות ביניהם, והיינו חפשים תהלה לאל חי.—

יצאנו מסאלאחיאה יום ג' ט"ו בו ובאנו לעיר ריוואייראר ושם פרענו המכס כתוגרמים וגם הוא מקום כמו חטארה, וריוואייראר ר"ל באר.— יצאנו משם יום ד' י"ו בו ובאנו לקאסטיאה והיא עיר טובה עם עצי תמרים רבים אשר לא יספרו מרוב ואינה מוקפת חומה, ושם עומד האדמיראליה הנקרא אמיר, ושם פרענו המכס כולנו יהיה מי שיהיה גם בעד כל גמל סוס וחמור, בהיות כי האמיר הזה פורע לסולטאנו בכל שנה ושנה בעד המעבר הזה ובעד התמרים ובעד הרכוש (הפירות) היוצא מן התמרים אלף דוקאטי זהב לשנה. והיה לנו לפרוע יותר משנים דוקאטי לולי כי אנה ה' לידינו כי הטורצימאנו שלי היה אוהב גדול להאמיר הזה ולכן לא פרענו כי אם מאיירי. ומפני שלא יכולנו ללון ולנוח בשבת במדבר אם הלכנו עם הקארא־באנה [3], לכן עזבנו אותם ביום ה' ועכבנו בקאסטיאה עד יום השבת, וה' אנה כי בערב שבת סמוך לכ"ד שעות בא קאראבאנה מתוגרמים כלם רובי קשת ונתעכבו בלילה ההוא, ותודה לאל כי שלח לנו מזל טוב, כי יזכנו ה' לעלות לירושלם ולשוב אל ביתנו לחיים ולשלום. ובהיות כי האמיר היה אוהב לר' יוסף המתורגמן שלנו כאמור שלח שני ממילוקי

לדבר לשר הקאראבאנה למען נלך עמו עד עזה והפקידנו בידו, והשר הנכבד ראש הקאראבאנה השיב כי נלבש חגור לבן כמנהג התוגרמים והישמעאלים ולא נירא משום אדם כי על ראשו (אחריותו) ובעזרת האל יגיענו אל מחוז חפצנו לחיים ולשלום. — יצאנו מקאסטיאה יום א׳ י״ח יוליו רמ״א עם חבורת התוגרמים הנזכרים ובו ביום הגענו למקום הנקרא ביר דעבור ר״ל באר עבר והוא מקום קטן אשר שם באר מים סלמאסטרי (מלוחים). — ובאנו למקום הנקרא סאברי ושם עכבנו עד חצי היום, ובאנו בבקר לבית האוכל במקום הנקרא ארערי, וכל אלו המקומות יש להם מכסים (בתי מכס) ונתעכבנו שם עד ערב אחרי עבור החום הגדול. ויהי בחצי הלילה בא אלי שר המכס וישאל לי בלשון ישמעאל ואנכי לא ידעתי מה להשיב והשר מקאראבאנה השיב במהרה אל תדבר עמו כי איננו מבין לשונכם כי תוגר הוא, ועל כן לא הרגיש הישמעאלי כי אני יהודי. נסענו משם יום ב׳ י״ט בו ובאנו למקום הנקרא מלחסין והוא מקום קטן ג״כ ושם עכבנו כל היום סמוך לכ״א שעות, ושם מכס גדול. ובו ביום נסענו ג״כ ובאנו למקום הנקרא עריש היא סוכות כי בלשון ישמעאל עריש היא סוכה, וזה המקום אשר בנה יעקב אבינו ע״ה. ואין שם אלא בית אחד קטן חרוב, ושם מעיין אחד של מים מלוחים. ויהי בלילה והנה עלו עלינו כנים הרבה הנמצאים באבק המדבר והם נסים כמו שני זבובים ואדומים מעט, ואומרים כי הם הכנים שהוכה בהם פרעה, וינשכו אותי נשיכות גדולות, לולי שהיה לנו לימוני [4] בלע״ז אשר הבאנו ממצרים כי נודע לנו אדותם וידענו שאין תרופה לנשיכתם אלא במיץ מן הלימוני. והמיץ הזה גורם שלא יפשה הנגע בבשר האדם. ובי נשבעתי כי כל ימי לא היה לי כל כך צער כמו בלילה ההוא, וגם חברי רפאל הוכה כמוני ואחרים מהתוגרמים מהשיירא שלנו הוכו ג״כ. — יצאנו משם יום ג׳ כ׳ בו ובאנו למקום הנקרא עזיקה ובלשון ישמעאל נקרא עזאן, ושם מצאנו מעט מים מתוקים, והוא מקום קטן כמו סוכות, ושם נתעכבנו בבקר לאכול ושבה נפשנו בעבור המים האלו, מפני כי בכל המדבר לא מצאנו אלא מים מלוחים. ושם עמדנו עד הערב ופרענו מכס כמו במקומות אחרים, והוא סמוך לים ארבעה מילין והישמעאלים עושים שמירות בעבור הקורסאלי (שודדים) מהים, ורובם קורסאלי של רודו אשר יבואו בכל יום לתפוש רכוש הנוסעים דרך שם. — בערב נסענו משם ובאנו בחצי הלילה למקום הנקרא אלחייונוס (אל־חאן) והוא פונדקי גדול בנוי, ולא היה שם איש או אשה כי בלילה הקודם באו ארבעה דייגות מרודו ותפשו ששים אנשים שהיו עוברים בשיירות גדולות, ואלו שהיו באלחייונוס נסו לקולם ועזבו כל אשר להם והלכו לעזה, והשודדים מהקורסאלי היו כמו ארבע מאות איש ובאו לתפוש גם אנשי הפונדקי ולא מצאו אלא כליהם ובגדיהם ויקחו את כל השלל וילכו להם. וה׳ עזרנו כי לא הגענו שם מקודם כי אז היינו שבויים שם ב״מ ח״ו תל״ח (בר מנן חס ושלום תהלה לאל חי).

הערות:

[1] Aguglia. [2] Castor oil. [3] Caravan. [4] Lemons.

ח

[עזה] נסענו מאלחייונוס יום ד׳ כ״א בו ובאנו בעזה, ויהי בהיותנו סמוך לעזה כמו מיל שמענו כי אנשי ארבאנו השודדים שטו בארץ ואין איש יוצא מפתח ביתו. וכי הרגו שלשה אנשים סמוך לעזה ולקחו מהם שני גמלים עמוסי סחורה. ויהי כשמענו ככה נפל פחד השודדים בלבנו ובלב כל השיירא עד שהגענו למקום שאמר אברהם אבינו אל עבדיו „שבו לכם פה עם החמור", ושם שמענו כי הדרך הוא בטוח עד עזה אך לא נצא מעזה עד שיהיה לנו שיירא מארבעה עד חמשת אלפים איש. ותהלה לאל חי הגענו לשלום בעזה. וכאשר הקרבנו אל העיר ראינו הפונדקי שקורין אלחייונוס והם המקומות אשר חונים שם השיירות או המחנות, והם קורטילי (חצרים) גדולים מאד וסביבם עומדים האנשים אשר סביב הוויליטי (יריעות). וראינו כי כל המקומות ההם מלאים אנשים מפה לפה, כי כל השיירות אשר הגיעו שם עכבו עבור הבלבול ההוא. והיו בעזה יותר משבעת אלפים איש ועשרת אלפים גמלים שהיו הולכים לדמשק. ועברנו אל־חייונוס אחת סמוך לייררוקה ושם שמענו כי כל העיר נבוכה כי הנייפו ר״ל שר הארץ הלך נגד ארבאנו הנזכר לעזור לנייפו מעיר אחרת הנקראת רמלה או גת, בהיות כי אנשי ארבאנו קמו על גת והציתוה באש, ועדיין לא נודע מה יהיה אחרית הדבר, ע״כ עכבו שם כל השיירות.

עזה קורין אותה הישמעאלים גאזה, והיא ארץ טובה ומושבחת ופירותיה משובחים וטובים מאד, ושם נמצא לחם ויין טוב, אך היינות אינם עושים אלא היהודים. עזה מוקפת ארבעה מילין ואין לה חומות והיא סמוכה לים כמו ששה מילין, ובבקעה ובהר היא יושבת. ויש בה עם רב כחול אשר על שפת הים, וכמו חמשים (ששים) בעלי בתים יהודים

בעלי מלאכות, ויש להם בית הכנסת יפה אך קטן, וכרמים ושדות ובתים, וכבר התחילו לעשות היין החדש, וכבדו אותנו ביותר ובפרט ר' משה בר' יהודה ספרדי והוא כבד פה מעט, ור' מאיר ספרדי צורף והוא חותן ר' משה דווילה מארינה ריאלה. היהודים יושבים ברום ההר — ירומם ה'. — גם יש ארבעה בעלי בתים שמרונים והם יושבים בשפוע ההר. ובראש היודייקה (מושב היהודים) נמצא הבית של דלילה והיה דר בתוכו שמשון הגבור וסמוך לה מעט כמו שמינית מיל בגובה ההר ראיתי החצר הגדול אשר הפיל בחזקתו ובתקפו, והבתים ההם עתה חרבות ושממות, אך לפי הנראה עד היום הזה היה החצר אז דבר גדול באמת. — ממצרים עד עזה רצ"ח מילין א), וכמה מעלות טובות למקום עלינו שהצילנו מן הסכנות שיש ממצרים לעד עזה.

[הכנות לדרך ומנהגים] ולמען תדעו רבותי את אשר הוכרחנו לעשות ואת אשר צריך כל אדם לעשות עד אשר יעבור בדרך ההוא, אספרם בקיצור: מן גן הלוט (בוסם) עד עזה וג"כ סמוך לירושלם הוא כולו מדבר, וצריך כל אדם שישא על בהמתו שני שקים אחד עם ביסקוטי [1] (עוגות יבשות) ואחד עם תבן ומספוא, ונודות מים כי בכל הדרך לא תמצא מים מתוקים אלא מלוחים, גם תשא עמך לימוני עבור הכנים אשר כתבתי לעיל, וצריך שתלך עם שיירא גדולה עבור הליסטים הנמצאים במדבר ההוא, ותלך לאט לשתי סבות, אחת במדבר ההוא יש אבק וחול רב והסוסים נכנסים בהם עד ברכיהם והולכים בכבדות, ושנית כי האבק עולה ונכנס בפי האדם ומייבש את גרונו וממית אותו בצמא, ואם ישתה מן המים המלוחים החמים מביאים עליו צרה יותר מבראשונה. גם מי שאיננו יודע לשון ערבי צריך שילבוש כמו תוגר למען לא יכירו שהוא יהודי או פראנקי (גוי) כי לא יצא ביובל ויפרע מעות לרוב אל הקאפרי ר"ל המכס. אבל תצטרך לישא מכסה לבן בראשך כמנהג התוגרמים והישמעאלים, וסכנה גדולה היא פן ב"מ ח"ו איזה מהשיירא יגיד כי אתה יהודי או גוי. ואם תנצל מכל אלה תמצא תמיד אורבים בדרך שעומדים טמונים תחת העפר עד גרונם שנים או שלשה ימים בלי אכילה ושתיה כלל ומשימים אבן אחת לפניהם והם רואים אחרים והאחרים אינם רואים אותם, וכשהם רואים שיירא יותר קטנה ופחותה משלהם יוצאים החוצה וקוראים לחבריהם, ורוכבים על סוסים שהם קלים כנמרים עם רמחים מקנים של קוצים בידם וברזל בראש כל קנה וקנה והם קשים מאד. גם נושאים מאצי פיראטי [2] (חנית של שודדים) בידם ופוקליירי [3] עשויים מנייר וזפת ורוכבים ערומים עם חלק לבד על בשרם ובלי בתי שוקים ובלי מנעלים ובלי ספרוני [4] בלע"ז, ובאים על השיירות פתאום ולוקחים כל אשר להם וכל בגדיהם והסוסים ג"כ, ולפעמים הורגים אותם אבל לרוב אינם הורגים רק מלסטים אותם, על כן הוא טוב שיהיו בשיירא חבורת תוגרמים כי הם כולם רובי קשת ואנשי ארבאני (בוראים) יראים מהם, בהיות שהם ערומים ואינם יודעים לזרוק החצים, ולפני שני תוגרמים ינוסו עשרה ישמעאלים. — ואם נצלת מידם יש עוד סכנה גדולה מן הקורסאלי [5], והם לועזים כולם ובאים בסקופיטי [6] (אניות קטנות) וכלי קרב והם מלומדי מלחמה. וגם אם תנצל מכל אלה ואף אם תלבש בגדי תוגרמים כשתגיע אל המכסים אם תעשה אפילו דבר אחד שלא כמנהגם תיכף יבינו כי אינך תוגר או ישמעאל, והם אורבים תמיד. ואם תשאלני מה מנהגם ומה לעשות? צריך אתה כשתגיע במקומות ההם תיכף לחלוץ מנעליך ולישב על הארץ ורגליך כפופות תחתיך ושלא תוציא כלל רגליך חוצה ולא תעמוד על רגליך כלל, ולאכול על הארץ ואם יפול פרורים מן הלחם תלקט אותם ולא תאכל עד שתשים הלחם על ראשך וליתן אל המסובים מעט מכל מה שתאכל אפילו שאינם אוכלים עמך. ולא תפשיט מעולם הבגדים מעליך ובהם תישן בלילה. ואם שנותנים לך איזה דבר אכילה תושיט ידך לקחתו עם מעט הכנעה. וכשתלך לצרכיך השמר שלא תגביה את בגדיך, גם כשתעשה מי רגלים תכפוף את עצמך עד שתהיה עם האבר סמוך לארץ שלש אצבעות ועשה צרכיך. והזהר שלא תפול טפה אחת על הרגלים ועל הבגדים כי אז טמא אתה [ותצטרך לטבול במים]. ואחר שתעשה צרכיך תקח אבן לקנח פי האבר או שתרחוץ אותו במים תיכף. גם לא תלך לבית שום אדם עם מנעלים ולא תדבר עם שום אדם אם לא תשב ורגליך כפופות תחתיך. ואפילו לא יהיה לך אלא פת לחם אחת וכוס אחד יין ויבוא אחד ויקחנו ויאכל וישתה תניח לו לעשות כן, כי אף מלפני מלכים יקחו ואין להשיב ולדבר דבר. ומנהגם כשהם הולכים לאכול יושבים בעגול וכלם אוכלים מכלי אחד, והעבדים עם האדונים שוים, ומשימים הידים בתוך הקערה תמורת תרווד (כף) ואינם משימים לפניהם לא מפה ולא סכין ולא מלח, ואינם מקנחים ידיהם לעולם, אלא לאחר אכילה רוחצים את ידיהם עד חצי הזרוע. ויש שמקנחים את ידיהם בעפר לבן דק והוא ריחני מאד וקורין אותו בלשון ישמעאל רחנייא. גם מנהגם שלא לתת מספוא לחמורים ולא שום דבר לשתות רק כל בני החבורה יחד, בהיות כי עון גדול בדתם שהסוסים או החמורים האחרים יראו אחד מהם אוכל ומצטערים את שאינם אוכלים, וזה צער בעלי חיים. לכן צריך כל אדם שיהא זהיר מאד שלא יעבור על שום

אחד מאלו הענינים פן ב״מ ח״ו יבינו כי אתה יהודי או פראנקי ואוי מזלו של זה אם יפול ברשת זו. — ואף אם תנצל בכל אלה בעצמך יקרה לרוב כי הסוסים שתרכב עליהם ימותו או כשיגיעו לירושלים יהיו כמעט מתים מסבת המים המלוחים ששותים ומרוב החום הגדול ומסבת האבק שיכנס בפיהם והחול שנכנסים בו עד הברכים ובצער גדול הולכים בו, וגם מסיבת מיעוט האכילה ורוב הדרך. ע״כ צריך אדם להיות זריז במעשיו ולהוסיף חכמה על חכמתו כדי להציל נפשו מאלו המקרים הרעים ולהיות תמיד דבק בה׳ ולהתפלל אליו שיציל אותו מירם, כן יהי רצון אמן. — במדבר הזה תמצא חמרים חמרים מעצמות גמלים וסוסים וחמורים שמתו שמה כאמור, ובמדבר לא תמצא עשב כלל, וצריך כל אדם שישא עמו ברזל אחד ארוך עם קאנפנילי [7] (עכס) בראשו כדי לתקוע אותו בארץ לקשור בו [הסוסים והחמורים שרוכב עליהם] כי אי אפשר לקשור אותם בדבר אחר אפילו בעשב כי אין גדלים שם. וצריך שיהא הברזל ארוך כי החול אינו מחזיק הברזל אם לא תשקע אותו בארץ שתי אמות לכה״פ ואז הוא קשה מעט להעתיקו ממקומו. —

והוכרחנו להתעכב גם בעזה מפני יראת הליסטים שהם אנשי ארבאנו, אשר בעינינו ראינו במצרים (כאמור לעיל) כי הסולטאנו צוה להפשיט את ראש הליסטים ארבאנו ומלאו את עורו תבן והרכיבו אותו בעיר על הגמל, ואחיו של אלבאנו יצא לנקום נקמתו עם אחוזת מרעים והם עם כבד והולכים אנה ואנה ללסטם את הבריות. והמלך שלח אחריו חיל רב ולא יכלו לו, והתחילו הארבאני להתחזק, וגם כי יש לסולטאנו ממילוקי מעטים, מפני שמלך אסאמפיק (?) הנקרא אוסאן קסאן קם עליו למלחמה וכבש ממנו שלש עיירות והרג שלשים אלף ממילוקי וגם הרג הרגויירא הגדול ר״ל המשנה שלו אשר היה מרעיד כל ארץ, וכל הארבאני היו יראים ממנו יותר מהסולטאנו כי היה עושה בהם שפטים, ועתה מצאו מקום וזמן לעשות כל אשר יעלה על לבבם לעשות. והאמיר מעזה כאמור לעיל הלך לעזור האמיר מרמלה והלכו בארץ [לשמור הדרכים] כאשר ראיתי בעיני, אך הארבאני התגברו עליו בו ביום והרגו כל אנשי חילו וכל חבורות הנייפו מעזה שהיו כ״ג אלפים ולא ניצל מהם אלא הוא לבדו וכמו מאה איש וסוסים אחדים, ולולי כי קמו לעזרתו ארבאני אחרים והם שונאים זה את זה כבר הגיע גם הוא לשערי מות. וישב לעזה אבל וחפוי ראש. וכל הדרכים הם מסוכנים מאד מאד ולא ידענו מה נעשה, ה׳ יהיה עזרתה לנו. — בעזה עמדנו עד יום ב׳ כ״ז יוליו רמ״א, ובו ביום מצאנו בעזה את הנייפו מחברון, ר״ל השר הגדול משם, והיה לו לחזור לחברון ועמו יותר ממאתים סוסים ורוכבים עליהם, והלכנו עמו לבטח כי לא היה לנו לחוש מהארבאני כי כולם אוהבים אותו בהיותו שר על מערת המכפלה והארבאני מכבדים אותו המקום יותר משאר אנשים. והגענו שם לשלום.

הערות:

א) הדברים האלה הרשומים בכ״י להלן מקומם פה.

[1] Biscuits. [2] Mace of pirates. [3] Buclieri. [4] Sproni. [5] Corsair. [6] Schioppetta. [7] Companelli.

ט

[חברון] חברון היא כמו עזה אבל בשפלה היא יושבת ואין לה חומות והיא עיר טובה וארץ שמנה. וראיתי מערת המכפלה שהיא בטבור הארץ, וזה דמותה: מקום המערה הוא שדה בחצי (באמצע) חברון והישמעאלים בנו עליה מוסקיאה (מסגד) כמנהגם ועשו חומה על פי המערה ובה חלון (חור) קטן ושם מתפללין היהודים וזורקין בתוכו מעות ומיני בשמים, וגם אנכי התפללתי שם. והישמעאלים מכבדים המקום במאד מאד ונותנים י״ג אלפים לחמים בכל יום לעניים לכבוד אברהם יצחק ויעקב ובפרט לכבוד אברהם. ונותנים לחם בחרדל א) ועגל רך וטוב כאשר נתן אברהם למלאכים. ולכבוד יצחק נותנים ציד ומטעמים כאשר אהב, ולכבוד יעקב לחם ונזיד עדשים כאשר נתן לעשו, וזה תדיר בכל יום לא יחסר. ושם דרים כמו עשרים (שמונים) בעלי בתים יהודים ולא יותר, ומפיהם שמעתי כי בתוך המוסקיאה נגד קברות אברהם ושרה יש מנורת זהב עם אבנים טובות ונגד קברות יצחק ויעקב רבקה ולאה יש מנורת כסף עם אבנים טובות, ועל קבורתם משי ורקמה, וזה ידעו מפי הנשים שלהם כי הרבה מהן נכנסות בתוך המוסקיאה כי אין נכרות מפני הצעיף השחור שנושאות על פניהן ושומרי המערות סוברים שהן ישמעאליות. ומפיהן שמעתי ג״כ כי יש להמערה הכנסה מהקרקעות שעל המערה וכרמים וזיתים ובתים אשר לא יספרו מרוב שנותנים הישמעאלים בעד המתים שלהם לכפרת נפשם, ומעות מהתושבים יותר מחמש מאות אלפים דוקטי זהב בכל שנה ושנה.

מחברון יצאנו יום ג׳ כ״ח יוליו והלכנו בחברת שני ממילוקי טובים ונכבדים, בהיות כי מחברון עד ירושלים לא נמצא שיירא אלא לפעמים קרישטיאנו מאצינטורי [1], כי הקאראבאנה אינה עולה לירושלם, על כן הוכרחנו להתחבר עם אלו השנים,

ועמהם נתחבר ממזר אחד אשר היה בדעתו להרגנו ושמו היה עלי והוא ישמעאלי, ושמנו נפשנו בכפנו והלכנו עמהם. והיה בערב באנו לכפר אחד נקרא חאליבי, והממזר הזה הלך בכפר ההוא ודבר עם שלשה ליסטים אחוזת מרעיו ללסטם אותנו בדרך. ובא זה עלי ודבר על לבנו בערמה באמרו כי נלך עמו עם שני ממילוקי הנזכרים והוא יביא אותנו בדרך עקלתון שלא נפרע הקאפרי עד ירושלם, והאמינו הממילוקי לדבריו וגם אנחנו כן, ונסענו בחצי הלילה והוא סבב אותנו רחוק מחברון כמו עשרה מילין ושם בית אחד חרוב ומערה ושם קבור ישי אבי דוד, ואומרים כי המערה ההיא הולכת עד מערת המכפלה, ונהג אותנו זה הארור במקומות אשר לא עבר בהם איש מעולם ביער גדול על ההרים. ויהי כאשר הגענו לחצי היער אמר זה הארור אלי אני רוצה עתה שנים דוקאטי כי כן נדרת לי, השיב חברי הטורצימאני אנחנו לא נדרנו לך אלא דוקאט אחד זהב, מ"מ ניתן לך את אשר תחפוץ כשנהיה בירושלם ועתה ניתן לך חצי דוקאט כי אין לנו יותר. והממזר היה רוצה לראות מעותנו על כן מצא לנו עלילות דברים, והיה לו קשת וחצים והיה רוכב על סוס יפה ייאניטה [2], ונפרד מאתנו והיה הולך וקורא בהרים. וכשראו הממילוקי כך הלכו אחריו ודברו על לבו, וזה יוסף הטורצימאנו אמר להם (כי ה' שם הדבר בפיו) תדעו כי אם זה האיש יעשה עמנו רעה או שימית אותנו אתם לא תנצלו מכל פנים כי היהודים יודעים את המעשה כי הלכנו עם הנייפו מחברון ויבקשו אותנו בידו והנייפו יודע כי הלכנו עמכם ויבקש אותנו מידכם, ומה תשיבו לו? והממילוקי הנכבדים שלא היה דעתם להרע לנו השיבו אליו בחיינו! כי אנחנו נמית אותו, וגם היה להם קשת וחצים והלכו אחרי האיש והחזירוהו אחור, והר' יוסף הטורצימאנו הלך אחריהם בהחבא כדי לשמוע דבריהם ונשארנו אני ורפאל חברי לבדנו באמצע היער, ושמע הטורצימאנו כי עלי אמר אליהם הניחו לי לעשות כי יש לי שלשה רעים אשר דברתי עמהם בלילה בחאליבי ונהרגם ונקח את סוסיהם ואת כל אשר להם וחלק כחלק תקחו כי עשירים גדולים הם ומי יבקשם מידינו? אז השיבו הממילוקי: אל תחשוב כזה, כי עלינו לשמור אותם כי אדונינו הנייפו מחברון הפקידם בידנו ועלינו למסור דין וחשבון מהם. אז השיב הממזר תאמרו לנייפו כי עזבתם אותם סמוך לירושלם או כי קמו עליהם הארבאנו והרגום וכי ברחתם בסוסיהם הטובים ורדפו אחריכם כי הכירו שאתם ממילוקי, ולא יכולתם להושיע אותם ואתם נקיים. וכל זה שמע יוסף הנזכר שהלך אחריהם לדעת אם יאותו לו הממילוקי אחרי רוב דברים. וכראות הממילוקי כי לא היה עלי שומע בקולם, אמרו לו בחר לך אחד משנים, או תמות פה כי נהרוג אותך או תבוא עמנו כי אין אנו רוצים שתקרא חביריך, בהיות כי כל המשא (אחריות) הזאת מוטלת עלינו, ואם עמנו תבוא אנחנו נשבעים לך בחיי מלכנו כי לא נגלה סודך לשום אדם, ובאופן זה חזר על כרחו. והממילוקי אמרו לנו תניחו לנו ללכת קודם עם זה הארור ואתם תבואו אחרינו סמוכים לנו, והרבה דברים היו ביניהם, והממילוקי שמו אותו בינתים למען לא יוכל לברוח, והלכנו ככה בלילה לאור הלבנה עד אור הבוקר, ובראות עלי כי השחר עלה אמר לממילוקי אני רוצה לעזוב את סוסייתי הנה בכפר אחד, כי היה ירא לבוא לירושלם מפחדו מהממילוקי שלא ילשינו אותו אל האמיר בירושלם, והלך לו לאבדון, ואנחנו הלכנו במרוצה עד בית לחם. ומשם על אם הדרך מצאנו את קבורת רחל, והיא מצבה גבוה מאבנים והישמעאלים עשו למעלה מקבורתה ארבעה עמודים וכיפה למעלה, ומכבדים אותה ומתפללים שם היהודים והישמעאלים. וה' הצילנו מיד השודד והליסטים ההוא. ואל הממילוקי נתנו דוקאט לכל אחד מהם תמורת הרשע, וג"כ לא פרענו שום קאפרי ע"י הסבוב שעשינו כי שבעה קאפרי תמצא מחברון עד ירושלם. ובו ביום הגענו לירושלם עיר הקדש לשלום. וברוך השם אשר שלח לנו אלה השנים ממילוקי להציל נפשותנו ממות. ומצאנו בדרך באר בקר ב) יותר מעשרת אלפים איש שהיו הולכים נגד הארבאני ואין יוצא ואין בא. ראו רבותי שאם היינו מעכבים יום אחד לא היינו יכולים לעבור והיינו בסכנה גדולה, ברוך הוא וברוך שמו הגדול הגומל לחייבים טובות.

הערות:

א) ע"פ המקרא וע"פ המדרש. ב) הוא בור ביכר בערבית ותרגומו „בור הבתולה" ונקרא כן ע"פ מסורה שבתולות ישראל השליכו עצמן לתוך הבור ההוא בעת החורבן שלא יפלו בידי האויב. והבור סמוך לקבר זכריה בנחל קדרון במזרח ירושלם. ויש שקורין לו ביר בגתן וצ"ל ביר בנת שהוראתו בערבית בור בתולות, והספרדים קורין לו בלשון איספאניול ביר אלמוציצאס= בור הבתולות (לונץ, ירושלם, ח"ו 59).

[1] Macinatori. [2] Gianetta.

י

[ירושלם] יום ד' כ"ט יוליו הגענו לירושלם עה"ק וכשראיתי חורבנה עשיתי קריעה ארוכה טפח ואמרתי במרירות לב התפלה הראויה להתפלל אשר היא בידי בקונטרס קטן. והנה ירושלם אין לה חומות

אלא מעט מן הצד ונכנסתי לשם, ואף כי חרבה כולה בעונותינו יש בה עשרת אלפים בעלי בתים ישמעאלים וכמו מאתים וחמשים בעלי בתים יהודים. — בית המקדש (ר״ל מקום המקדש בהר הבית) יבב״א עדיין הוא מוקף חומה, ולצד מזרח שערי רחמים והם מברזל וטבועים בארץ והם סגורים, ובשולי השערים יש קברים מהישמעאלים, ומעבר מזה (בהר הבית) מקום המקדש של שלמה המלך ע״ה ובנין הישמעאלים, והאבנים הגדולות אשר בבית ליס (זה) דבר גדול וקשה להאמין איך כח אדם שמו אותן במקומן כמו שהן. וסביב למקדש יש וולטי [1] גדולה עם עמודים היינו מבפנים על רצפה גדולה שהיא תוך המקדש (הר הבית) ומקפת הבית המקדש לפי דעתי כמו חצי מיל. ולצד מערב הרצפה יש מקום גבוה כמו שלש אצבעות א) ואומרים שהיא אבן שתיה. ושם כפה גדולה מוזהבת בתכלית היופי, מרובעת כמו עשרים ואולי כמו שלשים אמה הרבוע האחת, והיא גבוה הרבה וכסו אותה הישמעאלים בעופרת ואומרים כי היא בית קדש הקדשים בלי ספק. ובשולי בית קדש הקדשים יש מקום גבוה שתי אמות וחצי וארבע פנותיו כלן של אבנים לעלות אל המקום ההוא. ושם באר מים חיים ואצלו בנויה הכיפה, והישמעאלים אינם נכנסים בו אם לא יעשו טבילה חמש פעמים, וכן אינם נגשים אל אשה שלשה ימים מקודם. ושם שמשים ישמעאלים שעומדים בטהרה לרוב. ובתוכה מדליקין שבעה נרות. ודעו רבותי, כי זה דבר שאין להסתפק בו כי בכל שנה ושנה כשהיהודים הולכים לבית הכנסת בליל תשעה באב כל הנרות שבעזרה הם נכבין מאליהן ואין יכולין לחזור להדליקן. והישמעאלים הם יודעים מתי הוא תשעה באב שהם עושים כמעט כיהודים בעבור זה. וזהו ברור ומפורסם לכל, בלי שום ספק. — ולצד דרום תוך הבית המקדש יש בית אחד יפה וגדול והוא ג״כ מכוסה בעופרת ונקרא מדרש שלמה. ובתוך המקדש (הר הבית) יש כמו עשרה אילנות זיתים, ועתה בונים הישמעאלים בתוכו במצות המלך מקום בעדו ברצותו לעלות לירושלם. והכתלים (החומה) סביב המקדש (הר הבית) במקום שהיה שבור ושרוף בנו אותו הישמעאלים והוא עתה מוקף כולו, אף כי ער (גלוי) הוא מאד ואינם גבוהים כבתחלה בעונותינו והישמעאלים השוכנים בבתיהם נגד הכתלים גבוהים הרבה מהם. ויש למקדש י״ב פתחים (שערים) אשר חמשה מהם ננעלים, שנים שערי רחמים שבאחד היו נכנסים החתנים ובאחד האבלים והם מברזל סגורים ושקועים מתחת לארץ שתי אמות ויוצאים מלמעלה ארבע אמות, ושלשה פתחים אחרים הם בנוים בחומה כי בנו אותה הישמעאלים ורשומם ניכר. ולפני כל אלה הפתחים תמצא דרכים רחבים ויפים עשוים אוולטי עם בתים מפה ומפה אשר שם היו דרים עולי רגלים, ועתה בעונותינו הישמעאלים עושים בהם חניות מכל מיני סחורה.

בית המקדש הוא בהר המוריה במקום שעקד אברהם אבינו את יצחק בנו וכנגדו לצד מזרח הר הזיתים ועמק יהושפט בינתים, והעמק הזה מתחיל מעט לצפונו של בית המקדש והר הזיתים עמוק בתחלתו וצר ואח״כ עולה ומתרחב הרבה למעלה, ובראש ההר מערת חולדה הנביאה ושם היא קבורתה ויש עליה מצבה ובנין גדול והבית הרוס במקצת, וכשאדם יורד מעט בשפוע ההר מערת חגי הנביא ושם מנוחתו כבוד, ואצלו הרחק כמו שלשים פסיעות קבורת חבקוק הנביא ע״ה, וזהו כנגד בית המקדש. למטה בעמק נוטה מעט לצד דרום קבורת אבשלום ובנינו חרות מאבן גדולה אשר סביביו והוא עשוי אפונטי דרימאנטי [2] דבר יפה מאד, והוא מגדל גבוה ועומדים סביביו, וכל הבנין מאבן אחת אף העמודים. וסביב למגדל כמה מערות לצדיקים הקבורים שמה לצד דרום. ויותר מעט לצד דרום היא מערת זכריה הנביא ע״ה, ועל המערה כמו המגדל מאבשלום אבל פי המערה נראה וכיפת המגדל היא משתי חתיכות, ואצל המערה כמה מערות לצדיקים הקבורים שם עם בית למערה אחת הכל מאבן אחת. העוברים על קבורת אבשלום גם הישמעאלים זורקין אבן על קברתו בעבור שמרד באביו, ויש בשוליו גל אבנים גדול מאד ובכל שנה מסירים אותו הגל.

לצד דרום הר ציון היא עיר דוד, ולמעלה סמוך לקבורת דוד יש כנסיה של גוים סן פרנציסקו. ומקום קבורת דוד הוא בית בנוי ויש לו פתח גדול של ברזל והישמעאלים מחזיקים המפתח ומכבדים המקום ומתפללים שם. ותרד למטה ובשפוע ההר גיא בן הנום ויורד אל עמק יהושפט ולמערב המילוא, שהוא מישור אחד וקרוב לעיר שיוצאים שם לטייל ובפרט היהודים, ובזו הדרך כשתלך לצד מערב כמו מהלך שני מילין רחוק מעט מאם הדרך לצד ימין כשתסע לירושלם, תמצא מערה אחת עם פתח מאבן גזית ותכנס לתוכה והיא מכוסה כלה ויש לה כמה מערות, מערה על מערה, דבר יפה מאד, ושם שבעים סנהדרין ובמקום ההוא התפללתי. וכשתלך עוד מהלך שני מילין תרד בעמק אחד שיש שם גשר אבנים גדול ובמקום ההוא הרג דוד את הפלשתי. ואח״כ עליתי על הר גבוה רחוק משם כמו שני מילין אחרים ורחוק מירושלם כמו ששה מילין או מעט יותר, והיא הרמה מקום אדונינו שמואל הנביא ע״ה. וטרם הגיעי לרמה כמו חצי מיל מצאתי שתי בריכות היינו ברכה העליונה וברכה התחתונה והיו ריקות

אין בהן מים. ויהי בעלותי ברמה בגובה ההר ראיתי עיר מבצר עם מגדלים גבוהים הרוסים ובית אחד סגור אשר היהודים מחזיקים אותו לבית תפלה והשמש מבית הכנסת אשר שמו ר׳ משה ב״ר שמואל פתח לי הדלת והוא יפה ויש לו וואלטה גבוה, ואח״כ נכנסתי בחדר אחד ותוכו רחב וגדול כמו הראשון או פחות מעט ובחדר ההוא סולם של אבנים יורד למטה במערה עם פתח ג״כ סגור ושם בית הכנסת אשר נר תמיד תוקד בו. ושם קבורת אדונינו שמואל הנביא ע״ה ואלקנה אביו וחנה אמו ושני בניו, ולשם מתקבצים היהודים בכל שנה ושנה ובאים גם מבחוץ לארץ מבכל מארם צובה שקורין עתה אליפו * ומחמת ומעזה ומדמשק ומצרים ומשאר מקומות, עד שהחיצונים לבדם הם יותר מאלף איש שבאים שם בכל שנה, בכ״ח ימים לחדש אייר, לקונן ולהתפלל במערה ההיא, כי בו ביום היתה נפשו צרורה בצרור החיים. ונוהגין כל היהודים הבאים שם לקנות שמן למאור בבית הכנסת ההוא. ואנכי הצעיר התפללתי שם במקום ההוא ונתתי שם שמן כמנהג, והיה לי קדחת כבד ועצום בעת תפלתי וזה היה ביציאת חודש יוליו רמ״א. גם ראיתי מקוה מים תחת מערה קטנה סמוך לרמה כשמינית מיל אשר שם היתה טבילת הצדקת חנה אם שמואל הרמתי. ובחזרתי לירושלם רחוק משם מיל לצד צפון ראיתי קבורת שמעון הצדיק במערה, ובכל סביבות ירושלם יש כמה מערות ובהן קבורים חסידים וצדיקים רבים עד אין מספר אבל אין אנו יודעים מי הם, רק אלו הרשומים וקבלה בידינו מפה אל פה מזמנים קדמונים אשר אין לספק באמיתותם, ובהיות כי גם הישמעאלים מכבדים כל אלו המקומות ויש להם קבלה עליהם ג״כ כמונו, והם אומרים ליהודים למה לא תלכו לקבר הצדיק פלוני או לקבר הנביא שמו כך. ואלו הקברים בקשו הישמעאלים כמה פעמים שיהיו סגורים ולהחזיק אותם בקדושה תחת ידם, וה׳ הפיר עצתם ולא אבה שמוע להם, כי לא ינום ולא יישן שומר ישראל.

בניני ירושלם הם יפים מאד ואבנים גדולות בהם יותר מבניני שאר המקומות שראיתי. והארץ זבת חלב ודבש אע״פ שהיא על ההרים והיא חרבה ושממה, והכל בזול. פירותיה משובחים ויפים במאד מאד, ויש דבש חרובין שהוא דיפירסקאטיבו גם דבש תמרים ודבש דבורים וחטה ושעורה ורימון וכל מיני פירות בתכלית הטוב והיופי. ויש להם שמן זית טוב אבל הם אוכלים רק שמן שומשמין שהוא משובח מאד. והישמעאלים וג״כ היהודים מהמקום הזה חזירים באכילתם כי כלם אוכלים מכלי אחד עם האצבעות בלי מפה כמו שעושים המצריים, אבל במלבושיהם הם נקיים, וגם יש להם חמורים אשר האוכף שלהם שוה הון רב כי שמים עליו אבנים טובות וזהב טירטו (חוטין). ודתיהם של הישמעאלים שונות מכל עם כי כל אחד לוקח עשרים ושלשים נשים ככל אשר יחפוץ ואין רואה אותן עד שיבואו לביתו. האנשים נותנים מוהר לנשים ומן היום ההוא והלאה האיש אינו חייב ליתן לה אלא לאכול, והמלבושים וכל ענינים אחרים שהיא צריכה עושה היא בעצמה, וכשהיא הרה הישמעאלים אין נוגעים בה עד שתי חדשים לאחר שתלד, כי עון גדול הוא בדתם לשפוך זרע לבטלה אפילו עם נשיהם. וכל הבנים והבנות הילודים האשה חייבת במזונותיהם ובכסותם. על כן כלן זונות מפורסמות, וכשאינן רוצות לעמוד עם בעליהן הולכות לנייפו, שר העיר ואומרות כי הבעל שלהן אינו נותן טרף לשיניהן ונאמנות בדבריהן, וצריך הבעל ליתן גט לאשתו, כי הישמעאלים נותנים גט כמו היהודים. וכל האנשים ונשים וטף יהודים כמו ישמעאלים מתנהגים במדות האלו וישינים לבושים בבגדיהם. ואלה המנהגים מתפשטים בכל מלכות הסולטאנו לא בירושלם בלבד. וכתבתי זאת בהיותי באלכסנדריא של מצרים אך שכחתי לכתוב איזה ענינים ממנהגיהם. ומשפט אחד הוא לכולם.

אנכי הייתי חולה בירושלם ביום שהגעתי שם עד צאתי ללכת לדמשק, והגעתי לשערי מות, לולי רחמי ה׳ כי יהודי אחד אשכנזי הנקרא ר׳ יעקב קולווראני הוא ואשתו וחמותו עשו לי כל הצורך למנהגנו (בעניני האכילה), אף כי הייתי עומד בבית הנכבד הויצי נגיד במצות הנגיד ממצרים, וכבר כתבתי זאת לעיל באריכות. מכל מקום לא יכולתי לאכול וליהנות מבישוליהם כי משונים הם לאנשים שלנו וזרים לאיש הבריא כ״ש לחולה כמוני, אבל יעקב הנזכר ובני ביתו לא עזבוני ביום ובלילה והיו מבשלים בשבילי ובשביל רפאל חברי כי גם הוא היה חולה, אך אחרי אופן הדיאיטי (אכילה לפי חוקי הבריאות) ובעזר ה׳ נתחזקנו. גם יוסף הטור־צימאנו הגיע לשערי מות ועזבנו אותו חולה. ואין לתמוה על החיצונים הבאים שם שיפלו בחולי אבל יש לתמוה איך שאינם מתים כלם, וסבת טורח הדרך ורוב החום אשר האדם סובל בדרך. ובירושלם נושבות בכל יום, הן בקיץ והן בחורף, רוחות שונות מארבע פנות העולם אשר כמוהן לא ראיתי ונכנסין באברי האדם וממיתים אותו. ותמיד בכל העת שהיינו שם מתים אחד או שנים יהודים מיתה פתאומית והם נקברים בשיפוע בעמק יהושפט אשר שם בית קברות ישראל, וה׳ היה עוזר לי ולא עזבני. וראיתי כל המקומות בירושלם במשך שני ימים כי קרובים הם. היהודים הנכבדים הם אלו: ר׳ יוסף דמונטנייא אשכנזי והוא הפרנס, ר׳ יעקב בכמ״ר

משה קוצי נגיד, חכם עמרם צדקיה בכמ״ר עובדיה, שמואל רכבם בכמ״ר מרדכי, חלפתן רכבם בכמ״ר יעקב, יוסף בכמ״ר עובדיה, אברהם בכמ״ר נתן, שמואל ב״ר יוסף, עובדיה ב״ר שמואל — אלו הם הדיינים והישישים מירושלם, והמשכילים שבהם הם ר׳ שלמון אשכנזי והוא רב, ר׳ נתן והוא רב, ושלשה או ארבעה רבנים אחרים אשר לא ידעתי את שמותם. והשופטים הם אלו: שיך משה (שיך ר״ל שופט), שיך שמואל, שיך חלפא, שיך שבליאנו, שיך נסים. וכל אלו הולכים בכל שנה ושנה וכל הקהל אחריהם על הר ציון ביום תשעה באב לקונן ולבכות, ומשם יורדים בעמק יהושפט והולכים על הר הזיתים אשר משם רואים כל בית המקדש וקוננים על חורבן הבית. והר הזיתים עדיין יש עליו זיתים וקורין הישמעאלים כל סביב ירושלם והר ציון איל־קודס, ר״ל הקדש, בהיות כי כל הארצות ההם קוראים אותה ארץ הקדושה. יהי לרצון מלפני אבינו שבשמים שתבנה במהרה בימינו, אמן.

הערות:

א) בימי המשנה היתה גבוה שלש אצבעות אך מעט שחפרו העפר מלפניה נראית גבוה כמו שלש רגלים.

[1] Vault. [2] A punte de diamanti. [3] Aleppo.

יא

[מירושלם עד ביירוט] זה היום כ״ו אוגושט רמ״א נסענו מירושלם לשוב לביתנו לשלום. יהי רצון שיגיענו למחוז חפצנו לשלום וישועתו תגן עלינו, ובו ביום באנו אל עיר אחת חרבה כולה ויושבת מעט בשיפוע ההר, והיא נוב עיר הכהנים רחוקה מירושלם פרסא אחת שהיא י״ב מילין, ושם אכלנו ועכבנו עד כי נטה היום עבור החום הגדול ובפרט כי היה לי קרחת כבד ועצום. ובו ביום נסענו עם כאב גדול בראשי עד אשר לא יכולתי לישב על הסוס, ובחצות הלילה הגענו לעיר אחת נקראת רמלה היא גת, ורמלה היא כמו עזה ואין לה חומות, ושם עכבנו מעט עד אחר הבקר באלחייונוס אחד ר״ל פונדקי במקום אשר החיצונים והקאראבאני ההולכים לדמשק חונים, כי הוא על הדרך ממצרים עד דמשק. ויהי ביום בואנו לשם ראיתי אחיו של המלך התוגר שהוא עתה מלך בקונסטנ־טינופול, כי ברח מפני אחיו אבל וחפוי ראש וכמו ארבע מאות איש עמו ולא היה לו שוה פרוטה, והוא בחור בן כ״ג שנים או קרוב לזה, והוא קצר קומה מעט ושמן, ומטעם המלך הלכו כל שרי ירושלם לכבדו. ובאמת היו אז בגת יותר משלשים אלף איש מלבד אנשי העיר שבאו לראותו והיו תוקעין (מכין) בטנבורי (תוף פשוט) בלע״ז שהוא עגול יותר מארבע אמות, ואין להם כלי ניגון אלא זה בלבד.

יום ב׳ כ״ח בו הגענו ביפו שהיא רחוקה מגת ששה מילין, ויפו הוא מקום חרוב כלו והוא על הים בשיפוע מקום גבוה מעט, ושם מגדל לשומר הים, והים שם הוא איסופייאה (מקום שפל ומלא סלעים על שפת הים), ושם מצאנו הנייפו מירושלם והתורגמן מהמלך שדר בירושלם שבאו ביום השבת, ועבר הגייפו עם אחוזת מרעיו כארבע מאות איש ועם חבורת הפלגריני [2] (אורחים עולי רגל) שהלכו אל הסיפולקר [3] (קבר ישו) בהר הגלבוע אשר הוא בירושלם וקורין לו הלועזים בלזוינו, ולמען הכנס אל המקום הנזכר פורעים י״ד דוקטי לגלגולת א), ועל כן הם מחויבים לעשות להם חבורה למען ילכו בטוחים מהארבאני או מאחרים. ובו ביום נכנסנו ברוגיא מהפלגריני ובעל הרוגיא שמו אגושטיני קמנטרינו והעלים מאנשי הפילגריני כי אנכי וחברי עברים, אף האמינו כלם כי אנחנו ב״מ ח״ו גוים סוחרים, ואנכי בהיות כי ידעתי שהם כלם אשכנזים וצרפתים רשעים וכלם היו גבורים שרים ואדונים, על כן עשיתי להם הנאות לרוב למען לא יעיזו להרע לי אף אם ידעו אח״כ שיהודי אנכי. וכאשר דמיתי כן היה כי אחרי ששמעו כי יהודי אני נשארו מרעידים ועם כל זה מרוב אהבתם אותי בראשונה לא יכלו לשנות את טעמם.

יום ב׳ שלש שעות טרם אור הבקר עשינו וילה ללכת לחוף ביירוט כי שם היה לבעל הרוגיא סחורה של בשמים שבאו מדמשק ורצה להוליכם לויניציא. יעזרנו ה׳ שנלך בשלוה ויגיענו לביתנו לחיים ולשלום, וכן יהי רצון ונאמר אמן. — יום ג׳ בבקר כ״ט בו הגענו לביירוט, והיא עיר קטנה וחרבה כולה ואין לה חומות, ויושבת על הים והיא איסופייא ויש שם סקוליי [4] (אבני נגף היוצאים מהים), באופן כי לא יכולנו לגשת לביירוט עד חצי מיל, והלכנו עם הסקיפו ליבשה, ושם לא מצא בעל הרוגיא את הסחורה וחרה אפו מאד, ותיכף אחרי האכילה שלח המוקארי (מנהיגו) שלו עם שני חברים ואני וחברי עמהם ורכבנו על הפרדות ועל החמורים ללכת לדמשק. ועמנו באו שני ממילוקי והמוקארי מהבהמות ר״ל בעל הבהמות והלכנו לדמשק בשני ימים וחצי. והדרכים אין כמוהם בעולם לרוע, הרים יותר תלולים מהאלפי מבולוניא [5], ובפרט קשה לאנשים המוכרחים ללכת בדרך ברגל מפני שהבהמות אינן יכולות לישא אותם בדרך הזה. והגיענו שם יום א׳ ג׳ סיפטמבר רמ״א.

הערות:

א) במחיר הנסיעה נכלל נסיעתם וארוחתם ומקום משכנם (הוספים) כל זמן היותם בירושלם.

[1] Spiaggia. [2] Pilgrims. [3] Sepulchre. [4] Scoglia. [5] Alpi Bologna.

יב

[דמשק] העיר דמשק יושבת בבקעה בין שני הרים, ואין בכל העולם עיר יפה כמו דמשק, וסביבותיה ארץ טובה ורחבה, ופירותיה משובחים בתכלית היופי, ואינה מוקפת חומה. ולפי ראות עיני, היקף העיר ט״ו מילין ובתי העיר יפים מאד, ובכל דבר שבתוכה היא עוברת ומכרעת את מצרים וכל שאר העיירות שראיתי עד היום הזה, כי כמותה לא ראיתי ברוב ההידור והסחורות שבה. ושם יש יציקה (של מטבעות) ועושים השארפי והמאיירי (מטבעות שונות) וחבריהם, והיציקה היא בחצר אחד עם רצפה גדולה ובחצי הרצפה מעין אחד נובע עם שני אילנות פרישיר והמעין ביניהם. ויש לחצר שני פתחים גדולים ובפתח האחרון יש מרחץ אחד גדול היינו שטיפה [1] יפה בתכלית היופי ועם אבנים מוסאייקי [2] ודיסאפרי [3] (מין אבן יקרה) דבר נפלא לראות. גם יש בדמשק ארבעה ביזארי [4] (שוקים לסחורות) גדולים, האחד מאבנים טובות ומרגליות, השני מכל מיני בשמים, השלישי מכל מיני משי, הרביעי מכלים דמסקוסי [5] מנחשת מצופים זהב וכסף. ויש פתחים אל הביזארי הנזכרים, ושם עומדים שמירות ביום ובלילה. וענין נפלא הוא לראות סוחרי העיר ואת סחורתם. — גם יש בדמשק ארבע מאות וחמשים בעלי בתים יהודים עשירים ונכבדים וסוחרים כלם, ובראשם יהודי חכם ונכבד וחסיד ר׳ יוסף הרופא ונעלם שם אביו ממני, ויהודים אחרים רבים ונכבדים אשר לא ידעתי שמותם. וכבד אותי במאד מאד ר׳ יוסף הנזכר וגם אחרים מהעיר. — יום ד׳ ו׳ בו (סיפטמבר) נסענו משם וחזרנו לביירוט בלי סחורה, והסיבה לא ידעתי. והגיענו שם יום ו׳ בעלות השחר ח׳ בו, ובלילה ההוא הלכנו לדרכנו לשלום.

הערות:

[1] Shower Bath. [2] Mosaic. [3] Diaspri. [4] Bazaars. [5] Damasque.

יג

[חזרה לאיטליא] יום ז׳ בחצות הלילה ט׳ סיפ־טמבר בא לנגדנו ספינה אחת מויניציא, משלש מאות חביות (טון, משקל שני אלפים לטראות), ובהתקרבה אלינו נגש רב החובל שלנו להשומר בהפרונה [1] (חדר) מהדוגיא והזהירו שיעמוד בעינים פקוחות לראות ממי היא הספינה הבאה לקראתנו, והשומר היה שיכור ואמר אין דבר רק מגדל אחד שהוא בארץ, וכאשר היתה הספינה קרובה אלינו צעק רב החובל מהספינה שלנו אל השומר שילך אל הפוייא (התורן באמצע הספינה ויוליך אותה לצד אחר) ולא יכלו [לפנותה ממקומה] והלבישו [2] (נגעו) זה את זה, באופן כי חשבנו ללכת במצולות ים ונשבר חצי הפרונה שלנו וגם שלהם, ותהי צעקה גדולה ומרה, וה׳ היה עזרתה לנו כי לא היה רוח חזק ולא הלבשנו זה את זה בחזקה כ״כ, ולולי זאת לא היה אפשר להצילנו כי היינו טבועים בים ב״מ ח״ו. — יום א׳ י׳ סיפטמבר שנת רמ״ו הגענו לציפרים, והיא אסילה (אי) המקפת שבע מאות מילין ומלאה כל טוב ופירותיה משובחים ויפים בתכלית היופי, והיא כויניציא, אבל אוירה רע ביותר מרוחות שונות שנמצאות שם תמיד. ויש עליה הגמון, ובה ערים יפות ואלו הן בשמותן: פאמ־גושטא והיא היפה שבכולן, ניקוסיא, ופאפי ולומישו, הן על הים מצד ימין. ויש עליה עיר אחרת הנקראת בסקופייא. מיפו עד ציפרים שלש מאות מילין. — יום ב׳ י״א בו נסענו משם והיה רוח גדול וחזק ליוונטי מאיסטראי (מזרחית צפונית), ובו ביום עברנו איסולה אשר היא מהמלך פירנטי ועליה מבצר חזק נקרא קאשטיל רוייו. אח״כ מצאנו איסולה הנקרא קאפו הצידידוניא השייכת להתוגרמים והיא בראש הגולפו דיסטאליאה. והמרחק מהאסולה דציפרים עד קאפו דצידידוניא ארבעה מילין, ומקאפו עד קאשטיל רוייו שני מילין.

יום ג׳ י״ב סיפטמבר חול המועד של סוכות הגענו לרודו, וכבר ספרתי לעיל (בתחילת נסיעתו) מעשה רודו ובניניה ע״כ לא אאריך עתה בסיפורה. שם עכבנו כל יום ד׳ י״ד בו. יום ה׳ ט״ו בו בבקר יצאנו מרודו ומצאנו מצד שמאל איסולה אחת רחוקה מרודו מאה וחמשים מילין והיא סובבת (בהקיפה) מאה מילין ודרים בה יונים שקורין אותו סקראפנטו, והוא מצד התוגרמים בים מידיטיראנו [3] (ים התיכון) שהוא באמצע העולם לפי דברי המלחים. — יום ו׳ ט״ז בו עברנו איסולה אחת לקוש־טאנדינה (שטאנדיא) והיא רחוקה מסקראפנטי מאה ועשרים מילין ודרים עליה יונים, ובו ביום הגענו בקאנדיאה בשלום. וקאנדיאה איסולה מקפת שבע מאות מילין ויש עליה עיירות וכפרים הרבה והיא טובה ושמנה ומלאה כל טוב. ויש לה חוף יפה וגדול מאד ויושבת בבקעה ובהר. בצד שמאל וכנגדה הערים מהתוגרמים. ויש בה מיני פירות

משובחים ולחם ויינות מלוושיאה ובשר ודגים הכל בתכלית הטוב. ובראש העיר חוץ לשער יש בורגו [4] (מגדל) גדול ויפה מאד. רוב הדרים בעיר הם יונים, ויש כמו שש מאות בעלי בתים יהודים, ולהם ארבעה בתי כנסיות על אם הדרך וכל עובר ושב רואה אותם, אנשי הקהלה עומדים ביחד ורובם עושים הסוכות על הדרך, והם סוחרים ובעלי מלאכות, ופלא הוא איך אינם נסקלים מהגוים היונים שהם רשעים גמורים עבור הבתי כנסיות והסוכות שעושים בדרך. ולמען תדעו את רשעתם דעו נא כי אסור ליהודי הקונה איזה דבר מהם שישים ידו על הסחורה או על הפרי מהמוכר, כי אם נגעה ידו בו יצטרך על כרחו לקנותו ולתת לו כל מה שיחפוץ. — נס גדול עשה לי הקב"ה בו ביום, וזה כי הלכתי בערב על אסקיפו אחד מן הנמל כדי לדבר אל בעל הדרוגיא, וברצותי לצאת מהאסקיפו נשמטה האסקיפו תחתי ונפלתי במצולות ים וטבעתי יותר מעשר אמות עם כל הבגדים ועם היופיטו [5] (סרבל ארוך וחשוב) משי שלי, והיו בסקרצילה (חגורה) שלי כל הפנינים והאבנים הטובות שקניתי במצרים קשורים במעט טפיטה [6], ונהפכה האסקיפו כולה ונפלו משוטי המים בים. ורצה ה׳ כי בעל הדרוגיא ראה שנפלתי בים וצוה למלחים שירדו במהירות להעלותי ומרקו סקריוונילו היה הראשון לירד אחרי ואנכי נשענתי בו ידי ורגלי והעליתני מן המים ותפש אותי על יד ימינו וארבעה מלחים אחרים שהיו על האסקיפו עזרו אותי והסירו באלף כחות הסרבל מעלי ואחרי כן העלו אותי ליבשה וה׳ הצילני, ברוך הוא וברוך שמו הגדול. ומחמת כי באו מים עד נפש תיכף נכנס בקרבי השחפת והקדחת ועמדתי שני ימים ושלשה לילות עד הקדחת ההיא בבית הנכבד גדליהו למירב, ושם היה רופא יהודי חכם ונכבד עשיר וגביר שמו מוסיו משה והוא אשכנזי מימים קדמונים, ולא עזבני ביום ובלילה ונתן לי רפואות ושבתי לאיתני-הראשון. — מרודו עד קנדיאה שלש מאות ועשרה מילין.

יום כ׳ י"ט סיפטמבר רמ"ב יצאנו מקאנדיאה ללכת למירון ונס גדול אחר עשה לי השי"ת כי הייתי יושב תחת האילן (תורן) מהדרוגיא ולא ידעתי על מה קמתי, ותיכף אח"כ נפל טאליא (פרק) אחת מהאילן במקום אשר ישבתי, ויתמהו כל האנשים בראותם הפלא הגדול ושעשה לי ה׳ שעלה בדעתי לקום ולהציל נפשי ממות, כי אילו ב"מ ח"ו לא זזתי משם לא היה אפשר לי לקום להנצל מרוב כובד הטליא, וברוך המפליא לעשות אשר לא נתן כח למשחית לחבל, יהי שמו מבורך מעתה ועד עולם. ובו ביום ראיתי בהרי תורגמה מצד ימין מקום הנקרא קארפו סן ויסינציאה [7] רחוק מקנדריאה מאה ושמונים מילין. — יום ג׳ כ"ד בו בערב הגענו באיסולה אחת שהיא מצד שמאל ומקפת שלשים מילין והיא קרובה למולון שני מילין ונקראת ספאיניציאה. ואחר חצי שעה הגענו למורון, היא עיר קטנה על הים מצד שמאל והיא איספייאה [5] ויש להם כרך (מבצר) יפה חזק מאד חוץ לשער, ובשולי הכרך דרים היהודים כשלש מאות בעלי בתים וכלם עושים במלאכה וסחורה, וכבדו אותי בביתם, ובפרט ר׳ אהרן כהן בכמ"ר מתתיה כהן צדק, ור׳ אליעזר ור׳ מתתיהו ור׳ זכריה יצ"ו בניו של ר׳ אברהם הנזכר, כולם הם נכבדים מאד, ויש עוד יהודים נכבדים כמו ר׳ אברהם מכירי, ר׳ מרדכי וונסורה, ר׳ נתן ובניו, ורבים זולתם אשר לא ידעתי שמותם. מורון אינה איסולה אלא היא ארץ קיימת. — יום ה׳ כ"ו סיפטמבר נסענו ממורון ונכנסנו באסקיפו אחת ללכת אל הדרוגיא והיינו שלשה אנשים אני ושני גוים והאסקיפו היתה קטנה ושני נערים היו מנהיגים אותנו ונתנו הרימי (משוטים) זה בהפך זה באופן שהפכה האסקיפו וכולנו נפלנו במים. ורצה ה׳ כי כבר הייתי מחזיק בידי השמאלית את הסולם מהגאליה ולא נכנסתי במים אלא עד הצואר והאחרים הלכו במצולות ים ויצאו חוצה כי היו יודעים לשוט. ויהי ברצותי לאחוז ביד ימין הסולם מהגאליאה היה באצבעיי סמוך לאגודל טבעת אחת עם קאמיאו [9] בתכלית היופי והיה בידי למשכון בעד ששה דוקטי ממשה פיירו מתורגמן מהגליאה ויצאה הטבעת מידי ונפלה בים והוכרחתי לשלם אותו עשרים דוקטי כמבואר בפסק דין שיש תחת ידי אשר פסקו שלשה ארביטרי (בוררים) בפשרה יחד, וגם אנכי הייתי בסכנת מות, ברוך פודה ומציל. — בו ביום בהיותנו סמוך לאיסולה אחרת הנקראת פרודיני שהוא מצד שמאל והרי תורגמה מצד ימין והיה לנו שורוקי ליונטי [10] (רוח סערה מארצות המזרח). ויהי בהיותנו סמוך לשם רדפו אחרינו ארבע אניות קורסארי, וראש הקורסארי נקרא פילוושינו, וברחנו לאיסולה אחרת הנקרא פורטו ייונקי, כי רצו לתפוש אותנו בהיות כי מוסיו אגושטינו קונטרינו בעל הדרוגיא מהפלגריני היה לו בימים קדמונים ריב וקטטה עם מוסיו פילוושינו הנזכר, וע"כ פחד ממנו וברחנו ממנו לעולם התוגרמים מצד ימין.

הערות:

[1] Pruna=Cabin. [2] Invest. [3] Mediterranean Sea. [4] Borgo. [5] Guibetto. [6] Tapistry. [7] St. Vicento. [8] Spiaggia. [9] Cameo. [10] Surocety levante.

יד

[קורפו] זה היום יום ג׳ ב׳ אקטובר רמ״ב הגענו בקורפו, והיא מצד שמאל על הים באיסופייאה, והיא איסולה ויש לה בורגו (מגדל) גדול ויפה, ויושבת בשפלה ובהר ומוקפת חומה, ויש לה שני קסטליטי [1] (היכלים) יפים וחזקים מאד זה כנגד זה. ובתחלת הבורגו הוא השוק, ומשם באים לויני־ציאה על הרוב הסקייבוני [2] והבוטרגי. ויש בקורפו שלש מאות ב״ב יהודים, נכבדים ועשירים. הרי הטורקיא נגד קורפו רחוקים משם ארבעה מילין, והולכים עד דוראבו, וכל הטורקיא היא בארץ קיימת וכנגדה עיר קורפו כאמור. — נסענו מקורפו יום ד׳ ג׳ אוקטובר רמ״ב ללכת אל מחוז חפצנו לשלום, והיינו בגולפו דויניציאה. ויהי בלילה רוח סערה גדול וחזק והיה מאיסטראי לוונטי (רוח צפונית־מזרחית) והשפלנו הארטימוני והמיזנו (מפרשי האניה הגדולים) והלכנו בלילה ההוא עם הטריקיטו (יריעה קטנה) מאה וחמשה מילין, וביום עברנו איסולה אחרת הנקראת לאשורשה הוא המקום אשר מלך פראנצו עמד בהחבא עם הארמאטה שלו נגד התוגר, והיינו סמוך לנגדו י״ב מילין וסמוך לאוטרינטו שני מילין. ובהיות כי הארטימוני נשמט (נשפל) בעצת האנקיירי (ראש המלחים) קרע הרוח הגדול את הארטימוני מראשו ועד סופו והמים היו הולכים על הדוגיא מעבר לעבר ונכנסו מים רבים בדוגיא, עד שבאנו לראגושה ושם עמדנו. ונכנסנו בלילה ההוא לראגושה והיא עיר יפה עד מאד אשר כמוה לא ראיתי ליופי ולהידור, וכמעט אומר שהיא בדרך פירינצי, ואנשי ראגושה הם עשירים בתכלית וסוחרים גדולים, ומלובשים כאדונים, אבל יהודים אינם דרים בה. — ומקורפו עד ראגושה שלש מאות מילין, ויושבת מצד ימין והיא עיר חפשית כמו פירינצי. — יום ה׳ ד׳ בו נסענו משם ומצאנו מצד שמאל רחוק מראגושה ארבעים מילין איסולה הנקראת למליגה, ומשם והלאה מצד שמאל איסולה אחת נקראת לאגושטא ואחרת נקראת הסקייבו, והם משועבדים לויניציאה ועברנו דרך קאנאלו (תעלה) המתחלת מארץ ראגושאי. והקאנאלו ההוא רחבה מיל והרוח לא היה שולט שם, אך כאשר עברנו משם שלט בנו הרוח וכמעט שנרחפנו בסקוליי (סלעים בתוך הים) לרוב הרוח ונקרע כל הטרינקטי (אחד ממפרשי האניה), וחי נפשי כי הלכתי סמוך לסקוליי חצי אמה, ברוך המפליא לעשות. — יום ו׳ ה׳ בו עברנו ארץ קיימת והיא מצד ימין ועליה עיר נקראת זארה והיא הסקובונייא. ועברנו עיר אחת ג״כ מצד ימין נקראת אנונה, וכנגדה מצד שמאל איסולה נקראת ליסה [4] ועליה עיר ליסה מוקפת חומה אבל היא קטנה. ובלילה ההוא נכנסנו בקאנאלי אחד שהוא רחב רביע מיל ואורך שלשים מילין אשר מצד ימין הוא ארץ קיימת [5] ומצד שמאל סקאייבו (שפת ים) נקראת סן פיירו אניימו רחוק מאנונה שלשים מילין, ורחוק חצי מיל רומיטוריאו [6] הנקראת סן פיירו אניימו. — יום ז׳ ו׳ אוקטובר רמ״ג רצינו לבוא עד עיר קטנה יפה שהיא בצד ימין רחוק מסן פיירו אניימו מאה ושלשים מילין, והנה קם רוח גדול באופן כי חזרנו לסן פיירו אניימו ועמדנו שם כל יום ג׳ ט״ו אוקטובר רמ״ב, וטרם אור בוקר יום ד׳ עשינו וילה. ויהי בחצי היום בהיותנו בקאנאלי אחד רחב רביע מיל בקאנפי ספולה, והקאנאלי ארוך חמשה מילין, ורצו איזה מן המלחים להפוך הוילה הגדולה, ומלחים אחרים אומרים כי אין עת עתה להפוך אותה כי נשב רוח חזק, והיתה מחלוקת ביניהם, ולאחרונה הסכימו להפוך הוילה ולא היו יכולים ונקרע הארטימוני פעם שנית וכמעט שנשמט הפוייה (התורן הראשי) והיו כל המלחים ואנחנו וכל הפלגריני אוחזים בפוייה ולא היו יכולים להחזיק אותנו והיינו בסכנה גדולה עד מאד, וה׳ היה עזרתה לנו ויפוזו זרועי ידינו א), יהי שמו מבורך על כל הטובות שעשה לנו, אמן. — בו ביום בערב ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר והמטר נתך ארצה עם רוח קדים חרישית אשר כמוהו לא ראיתי מעולם, ובאה עלינו גרופו (קבוץ של גלים רבים) אחד בהיותנו סמוך לוילה וכמעט שלא נתננו בארץ, וה׳ היה עזרתה לנו כי עבר הגרופו תוך שעה אחת, ובפעם ההיא דחף אותנו הרוח סמוך לארץ (ליבשה) עשר אמות, ואני נשבעתי כי מפי המלחים שמעתי כי כל עוד היותם על הים לא ראו רוח חזק ורע כמוהו, כי גלי הים היו עוברים בכל צד ובכל פנה מהדוגיא והיתה הולכת תחת המים ואח״כ נשמטה חוצה, וה׳ הצילנו מהסער ההוא יהי שמו מבורך לעד, וכמה מעלות טובות למקום עלינו, ובסוף שעה אחת סמוך ללילה נכנסנו בחוף פולא ושם זרקנו את האנקורי (עוגן) בים. ועכבנו יום ה׳ ויום ו׳ עד עבור הסער הגדול שהיה בים, וה׳ רצה שנעמוד בפורטו כי ביום ה׳ נטבעה בים אניה אחת עמוסה מלווישאה ארבע מאות חביות, והיתה קרובה אצלנו ולא יכלה ליכנס ונטבעה בים ושם האניה אל־גארילי ולא ניצל מהם אלא איש אחד שרכב על חבית והים זרק אותו עם החבית אל אניה אחרת, ברוך פודה ומציל. — ופולא היא עיר קטנה מאד מצד ימין, ויש בחצי העיר קורטילי (חצר) גדול מאד ויפה ונראה שהוא חדש. ויפה לראות הגנים והפרדסים שיש בתוכה. ואין דרים שם יהודים כ״א מחוץ לעיר.

ביום א׳ בבקר י״ד אוקטובר רמ״ב באנו לכרך יפה שהוא מצד ימין רחוק מפירינצי עשרה מילין ונקרא רובנייו, ובו ביום הגענו לפירינצי בחצי היום, ומקודם היינו בפחד גדול מרוח חזק שהיה על הים וברחמי השי״ת הגענו לשם בשלום. בפירינצי יש חוף גדול מאד עשוי כעין זה (חסר הציור) ומשלש צדדיו ארץ קיימת עם זיתים ואילנות אחדות, והפורטו (הנמל) הוא דבר יפה לראותו, כי אינו עשוי בכח אדם אלא בטבע. ובתוך החוף יוכלו לעמוד אלף אניות בעת הצורך, כל כך רחב ועמוק הפורטו. פירינצי היא עיר קטנה ויפה מאד והיא מצד ימין מעט בשיפוע, ונמצא שם מכל אשר ישאל האדם, ואין דרים בה יהודים (דירת קבע) אלא כולם או רובם מויניצא. ושם עמדנו עד י״ח אוקטובר לסבת הסער הגדול שהיה בים, ודרך הים מסוכן מאד מפירינצי לויניציא מפני רוב הסקולי וגם יש מקומות שהמים שפלים מאד ומי שאינו בקי בטיב המקום יכשל עם הספינה או עם הדוגיא בקרקע הים או באיזה סקולייו, ע״כ אסור לכל אדם בעל דוגיא או ספינה לעזוב העיר ולפרוש בים אם לא יקח עמו פילוטו [9] (מנהיג) מפירינצי ועל פיו ישק הספינה והדוגיא והוא עומד בראש במקום רב החובל. וגם אנחנו לקחנו פילוטו אחד ונסענו בלילה ההוא ובאנו בשבע שעות עד סמוך לויניציאה שמונה מילין, ונשתכר הפילוטו, ובהיות שם הרוח החזיק אותנו טרם השלכנו האנקורי, באופן שכמעט טבענו הדוגיא ממוסיו פיירו לאנדו שהיה בפרונו (בחדר האני שיט וקרא להם להזהר) ונתרחקנו ממנו מעט, ולולי זאת היינו בסכנה גדולה ועצומה. ובו ביום באנו לויניציאה. זה היום י״ט אוקטובר רמ״ב תהלה לאל חי שלוים ושקטים. — מפירינצי עד ויניציאה מאה מילין.

[סך הכל] מבואר בזה כי מנאפולי עד ירושלם עה״ק אלפים ושמונה מאות ושבעים ושלשה מילין; מירושלם עד דמשק מאתים ושמונה מילין; מדמשק עד ויניציאה חמשת אלפים ושבע מאות ושלשה מילין. סך הכל המהלך שעשה הר׳ משולם בכמ״ר מנחם מוולטרה בלכתו לירושלם עה״ק היינו מנאפולי עד ויניציאה שמונת אלפים שבע מאות ושמונים וארבעה מילין. ה׳ ישלח לנו גואל צדק לגאלנו ויעלנו לירושלם במהרה עם כל ישראל חברים, ונאמר אמן.

הערות:

א) אחזו את התורן בכח עד אשר הקימו אותו המלחים במקומו.

[1] Castellete — Castles. [2] Schiavoni. [3] Ragusei. [4] Lissa. [5] Terra Firma. [6] Romitoiro. [7] gruppo— Squalor. [8] Malvasea. [9] Pilot.

בריך רחמנא דסייען

מכתבי מסע לרבי עבדיה מברטנורא

שכתב מא״י בשנות רמ״ז–רמ״ח (1487—8).

מבוא

אחד מהנוסעים המפורסמים היה רבי עובדיה מברטנורא שחי במאה החמש עשרה באיטליא, ונסע לא״י ומת בירושלם בערך שנת ר״ס (1500). הוא נודע בתור מפרש המשניות, ופירושו נקרא „פירוש הברטנורא“ ע״ש כנויו שהיה רב בעיר ברטנורא מחוז פלורי באיטליא. ר׳ עבדיה עזב את אביו הזקן ובני ביתו ויצא מעיר קשטיליא (ספרד) באחד לחדש סיון רמ״ו 1486) וישב בנפולי (איטליא) ונסע משם בעשרה בטבת שנת רמ״ז דרך פלירמו, רודוס, אלכסנדריא של מצרים, ודרך המדבר וביום י״ג ניסן שנת רמ״ח (1488) בא לירושלם. ומשם שלח מכתב לאביו בשמונה לאלול רמ״ח ומכתב שני כתב לאחיו בכ״ז אלול רמ״ט. ומכתב שלישי לפלוני אלמוני כ״ב טבת שנת ר״ן. במכתביו הוא חותם שמו עבדיה יר״א, ע״ש עבדיה מבני הנביאים שאמר לאליהו ועבדך ירא את ה׳ מנעוריו. ובאמת יש משפחה איטלקית עד היום בשם „ירא“ והרב הכולל מפיראר גודע בשמו ר׳ יוסף ירא ז״ל. — הנוסע האלמוני שבא אחריו לא״י בשנת רנ״ו מזכיר את

ר׳ עבדיה במכתבו ואומר עליו „שעל פיו ישק כל הארץ ובלעדו לא ירים איש את ידו, שהיה ר״ע מרא דארעא דישראל״. שני המכתבים היו לפני הרב חיד״א (עי׳ שם הגדולים מערכת גדולים ערך ע׳ קטעים מהם). ר׳ יעקב רייפמאן ישתדל להשוות דברי ר״ע בעל המכתבים לדברי ר״ע מפרש המשניות באמונות ודעות, ומביא המסופר במכתבו על הקרוקדיל „שמכנים ואינו מוציא והעוף אוכל המותר ההוא שעושה בהיותו פותח פיו לשמש ונכנס העוף בפיו ואוכל המותר ההוא״. והוא כעין מה שכותב הרב מברטנורא על הנמר „שהוא נולד מן חזיר היער והלביאה, כי בעת יחם הלביאה מכנסת ראשה בסבכי היער ומנהמת ותובעת את הזכר והחזיר שומע קולה ורובעה, ונמר יוצא מבין שניהם (פי׳ אבות פ״ה כ׳). וכן מה שכותב בעל המכתבים „ואין איש אשר יתעסק בפלסופיא ויטה אחר דעות אריסטוטלוס וחבריו שם רשעים ירקב״, מתאים עם מה שכתב בפירושו על אף הקורא בספרים החיצונים (סנהדרין פ״י א׳) „ספרים החיצונים ספרי מינים כגון ספרי אריסטו היוני וחביריו״ (גנזי ישראל צד XXIX). גם לשונו יפה וצחה כעין לשונו בפירוש המשניות, ובשפתו הברורה הוא נעלה על כל כותבי המסעות בעברית בימים ההם.

ר׳ עבדיה המון היה בן אחיו או בן אחותו של ר״ע מברטנורא וחי בצפת בשנת שכ״ו (1566) כנראה מכ״י המונח בבודליאנא באוקספורד, וז״ל: „אלו דברי הצעיר תולעת ולא איש עבדיה המון בן לא״א החכם השלם כמהר״ר זכריה זלה״ה מבני בית ברטנורא מקום מרנא ורבנא הרב כמהר״ר עבדיה זלה״ה דודי אשר חבר פי׳ המשניות והאיר עיני כל ישראל בפירוש הזה ולמפורסמות אין צריך ראיה.

פרופ׳ דר׳ אלכסנדר מרכס, הספרן מבית מדרש הרבנים בנויארק העיר אותי על מה שמצא כתוב בספר „בן שמואל״ להרשד״ם דפוס מנטובה שנת שפ״ב דף ו׳ וז״ל: שמעתי מפי מורי הרב הגדול מהרר״ים זצ״ל מאיש חסד שהיה באיטליא והיה מכניס אורחים מפרנסם ומכלכלם, והוא (מהרי״ט) ואחי נתארחו אצלו וראו אותו ולבני ביתו בלבושים שפלים עד מאד, עד שחשבו היות משרת ולא בעל החנות [אשר] יצא שמו וטיבו בעולם. ושאלו אליו למה היה מתנהג עצמו בכל כך שפלות עם היותו מופלג בעושר כפי אותו הזמן? ואמר לו שהיה לו ד׳ או ה׳ אלפים זהובים שהיו מרויחים תמיד והיה צריך לשלוח לאחיו הרב ר׳ עבדיה מפרש המשניות ק׳ (מאה) זהובים וכו׳ ע״כל. והדבר הזה הוא בניגוד למה שכתב במכתב השני לאחיו שמקבל מאה דוקאטים בכל שנה והם הרוחים מהפקדון אשר הפקד אצל האדון עמנואל חי מקמברינו. ואפשר שגם אחיו שלח לו סכום כזה. או שר״ע אבד הפקדון בענין רע ואחיו הוכרח למלאות החסרון.

[הוצאות שונות] החכמים אברהם נייבויער ור״ש זקש מצאו שני המכתבים הראשונים בכ״י בבית אוצר ספרי גינצבורג והדפיסו אותם בספר השנה לחכמת ישראל של פיליפסון, עם העתקה אשכנזית ע״י נייבויער (כרך ג׳ שנה ה׳ לייפציג 1863). ור׳ משה שוואב העתיקם לצרפתית (פאריס, 1866). ועל ההעתקה האנגלית עי׳ המזכיר (שנה א׳ תרכ״ג ושנה י״ג צד 124). ונדפסו עוד בעתון „יהודה וירושלם״ (ירושלם, תרל״ז). בשנת תרל״ז נדפסו המכתבים פעם שלישית בקונטרס דרכי ציון בעיר קאלאמעא, ושם יאמר המו״ל כי האוצר הזה לא האיר עוד ע״פ תבל בדפוס. ואפשר שהדפיסם מכ״י ולא ראה או שמע שכבר נדפסו איזה פעמים. ונדפסו עוד בשנת תרנ״ח בווארשא, ובהוצאת „כלל״ ברלין תרפ״ב, ובחוברות המעמר ח״ג 93—150.

המכתב השלישי מהרע״ב נערך לאדון אלמוני בשנת ר״ן. רוב דבריו כבר נזכרו במכתבו הראשון לאביו, אך יש בו דברים חשובים אדות ישיבתו של הרב בחברון שחביבה עליו יותר מירושלם מפני שני טעמים: א) שיהודי חברון טובים מיהודי ירושלם; ב) כי מסורת בידי כל אנשי הארץ כי הקבורה בחברון טובה מבירושלם. — שלשת המכתבים נמצאו בכ״י אלמנצי באוצר הספרים של אלחנן אדלר שרכש בית מדרש הרבנים בנויארק. והספרן דר׳ מרכס הדפיס המכתב השלישי בספר השנה של א״י שנה שניה ושלישית, תל אביב תרפ״ו צד 97—99. — בבית מדרש הרבנים הנ״ל יש בספר השנה של פיליפסון הוספות לשני המכתבים מאת שטיינשניידר בכתב ידו, והם משנוי נוסחאות שמצא בכ״י שונים. וההוספות האלו נספחו אל המכתבים באוצר הזה.

מכתב רבי עבדיה לאביו

א

[הקדמה] עוזי ומעוזי ומנוסי, צור חלקי ומחסי! עיני דאבה מני עוני, צרה ויגון אמצא בהפרדי מעמך, ומאנה הנחם נפשי כי עזבתיך לעת זקנה וכבלות כחך; וכי אחשבה כי נטשתי את שיבתך, אבי אבי, פלגי מים תרד עיני. האמנם אם לא אוכל כבודך לעמוד לשרת בשם אדוני כאשר היה מן הראוי, אחרי גזר ה׳ על הפרידה ופניתי אל אשר פניתי — בזאת לבד אעבדך ואזכרך מארץ ירדן, להגיד לך מראשית אחרית ארחי ורבעי וכל דרכי, ואעשך לך מטעמים כאשר אהבת, מהודעת משפטי היהודים אשר בכל מדינה ומדינה עיר ועיר, מן המקומות אשר דרכה

כף רגלי בם וחקותיהם והנהגתם עם הגוים אשר שבתי בתוכם, כי כן צויתני באגרות הגיעוני מאתך אדוני אבי בנפולי למועד הזה בשנה האחרת (הקודמת).

[נפולי ופלירמו] כאשר כליתי מעשי בארץ מגורותי בעיר קשטיליא [1] בתשיעי באחד לחודש (א׳ סיון רמ״ו), נסעתי משם ועברתי ברומא ובאתי בנפולי [2] בשנים עשר יום לחדש ההוא. ושם ישבתי ושהיתי ימים רבים, כי לא מצאתי מעבר כרצוני, והתהלכתי בסלירנו [3] ולמדתי שם כארבעה ירחים לא בכסף ולא במחיר, ושבתי לנפולי. ובחודש הרביעי ביום הצום (עשרה בטבת) שנת רמ״ז לפ״ק נסעתי מנפולי באנית מיסיר בלאנקי הגדולה וחטופה, ונפש אדם מן היהודים אשר היו בתוכה תשעה. ושהינו בים חמשה ימים עד בואנו לפלירמו [4] כי לא היה לנו רוח. ופלירמו היא עיר גדולה וראש מלכות סיציליא [5], ובה בעלי בתים מן היהודים כשמונה מאות וחמשים, כלם מקובצים ברחוב אחד במיטב הארץ. והם בעלי מלאכות חרשי נחשת וברזל ונושאי סבל וכל עבודה בשדה, ובזוים בעיני הגוים להיות כלם [לובשים בגדים] קרועים ומזוהמים, וכרוחב דינר זהב (חתיכת) בגד אדום צריכים לשאת על לבם לסימן. ואנגריא (מס עובד) של המלך כבדה עליהם. כי מוכרחים הם ללכת לעבודת המלך לכל מקום אשר תתחדש שם עבודה, כגון משיכת הדוגיאות ליבשה ועשיית הסוללות או זולת זה. וכי יהיה באיש חטא משפט מות או מכות ויסורים ימיתו וייסרו אותו היהודים. והדלטורין שם ביהודים רבים מאד, ועבירה זו נעשית להם כהיתר, ומלשינים זה לזה בפרהסיא בכל יום תמיד ולא יתבוששו. וכי יהיה איש שונא לרעהו ימצא עליו עלילות דברים אשר לא היו ולא נבראו. וכאשר יבוקש הדבר ולא ימצא אין מכלים למלשין ההוא, כי במשפטי הארץ ובנימוסיה לא יענש המלשין את חבירו כאשר לא יוכיח על פניו דרכו. גם באיסור הנדה מקילין מאד. ורוב הארוסות תבאנה הרות לחופה. זולתי ביינם של גוים זריזים ומחמירים מאד, כי מעשה באחד שנשכר לגוי להביא לו יין ממקום למקום ראיתי שהפסידוהו את שכרו והיו אומרים לנדותו אם לא היה שוגג. — הבית הכנסת אשר בפלירמו אין כמוהו בכל הארץ ובכל הגוים להלל מאד. ובחצר בית הכנסת החיצונה שם הגפנים מודלים על גבי עמודים של אבן. לא נראה כגפנים ההם, וחמשה זרזות במדה מדדתי עובי הגפן האחד. וירדו במעלות של אבן לחצר העזרה אשר לפני בית הכנסת. והיא מוקפת אכסדרה משלש רוחותיה עם כסאות גדולות ששם ישבו כל האנשים אשר לא יחפצו ליכנס בבית הכנסת לאיזה סבה שתהיה. ושם באר נאה והדורה, וברוח הרביעית פתח שער הכנסת. והבנין רבוע במדה ארבעים אמה ארכו וארבעים רחבו. ולפאת קדמה מזרחה ההיכל בנין של אבנים יפה כעין קפילה (כיפה) כי לא ישימו הספרי תורה בארון כי בהיכל מונחים על דף עץ עם נרתיקם ועטרותיהם בראשיהם ורימונים של כסף ובדולח בראשי העמודים. וספרו לי היהודים כי שומת הכסף והבדולח ורקמת הזהב אשר בתוך ההיכל הוא ארבעת אלפים זהב. ולהיכל שני פתחים נגבה וצפונה, ושני נאמנים מן הקהל ממונים עליהם לסגור ולפתוח, ובאמצע הכנסת מגדל עץ, היא התיבה ששם יעלו החזנים להתפלל. וחמשה חזנים מושכרים היום לקהל ההוא, ומתפללים בשבתות ובימים טובים בקולות ונגונים ערבים, לא ראיתי כמוהם בכל מקומות היהודים שעברתי. אכן בימי החול מועטים הם הבאים לבית הכנסת ונער יכתבם. לשכות רבות יש סביב בית הכנסת כגון לשכת ההקדש ששם מטות מוצעות לחולים ולנכרים (אורחים) הבאים מארץ רחוקה ואין להם מקום ללון, ולשכת מקוה מים, ולשכה גדולה ויפה לברורים, ששם ישבו למשפט ולהתיעץ על עסקי הצבור, כי שנים עשר ברורים עושים הקהל ההוא בכל שנה ושנה, ויש להם כח מאת המלך לשים מסים ועול ולענוש נכסים ולאסור במאסר. והיה הדבר הזה למוקש ולאבן נגף לעם הזה, כי יקומו בני נבל גם בני בלי שם וילכו אל משנה המלך ויקדמו פניו במנחה למען הקים אותם להיות ברורים, וכאשר יתנו הכסף יקחו כל הכנסות ביהכ״נ והכנסות הקהל אשר יפלו תחת ידם ויתנו אל משנה המלך ושריו למען יחזק את ידם ויעשו כרצונם, ויגדילו לתת עול ברזל על צואר העם. ותהי חטאת הברורים גדולה מאד בזה, כי יצעקו העניים מפני הלוחצים אשר ילחצום כל היום, ותעל שועת הקהל השמימה.

[מנהגים בפלירמו] ראיתי בפלירמו כי ימות להם מת מביאים ארונו בעזרה אשר בפתח בית הכנסת, והחזנים מספידים אותו ואומרים עליו קינות, וכי יהיה המת אדם חשוב ובפרט תלמיד חכם מביאים ארונו תוך ביהכ״נ, ומוציאים ס״ת ומניחים אותו באחד מד׳ פינות התיבה, וארון המת למטה כנגדו, ומספידים אותו ומקוננים לו שם. וכן לארבע פינות התיבה, ואח״כ מוציאין אותו לקוברו מחוץ לעיר. ובהיותם בפתח שער העיר מתחילים החזנים בקול רם המזמור שמעו זאת כל העמים, ומזמורים אחרים בקול רם עד בואם לבית הקברות. גם ראיתי בליל יום הכפורים ובליל הושענא רבא אחר שסיימו הצבור תפלת ערבית פותחים הנאמנים (גבאים) שערי ההיכל צפונה ונגבה ויושבים שם כל הלילה עד הבוקר. ובאות הנשים משפחה

ומשפחה להשתחוות ולנשק הספרי תורה. בפתח אחד יכנסו ונכחו יצאו. וכל הלילה זאת נכנסת וזאת יוצאת. ובהרבה דברים הם חלוקים על המנהגים שלנו, כי הם קורין את שמע בקול רם כולו, וכן המנהג בכל ארץ מצרים ובכל ארץ ישראל. וביום הכפורים אין שליח צבור מפסיק באמצע התפלה לומר סליחות אלא לאחר שהשלים תפלתו מתחיל בסליחות, ונופלים על פניהם בכל תפלה ותפלה ביום הכפורים. ובתשעה באב מזכירים ויעבור ה׳ על פניו יותר ממה שאנו מזכירים ביוה״כ. ובשמחת תורה עושים דברים הרבה אשר נלאיתי לכותבם.

הייתי בפלירמו מיום שנים ועשרים בתמוז שנת רמ״ז עד שבת בראשית שנת רמ״ח. ובבואי שמה בקשו ממני הברורים שאדרוש להם בשבת קרוב למנחת הערב, וכן עשיתי, והתחלתי לדרוש להם בשבת של ר״ח אב רמ״ז, ונתנני ה׳ לחן בעיניהם עד שהצרכתי על כרחי לדרוש לפניהם בכל שבת ושבת. והיה הדבר הזה לי למוקש, כי אני באתי לפלירמו ללכת לסרגוסה [6] אשר בקצה ארץ סיציליא כי שמעתי ששם יבואו בעת ההיא הדוגיאות ויניציאני ההולכות לביירוט קרוב לירושלם. והמה שכרו עלי יועצים להדיחני, וידברו אלי כזבים, וברוב חלומות והבלים ומשאות שוא ומדוחים השיאוני גם יכלו לי, וכצפרים הנאחזים במצודה עזבוני שם עד שעברו הדוגיאות דרך סרגוסה והלכו למו. ואבדתי המועד ההוא בענין רע, ונשארתי שם דורש אל המתים והנשים והטף בכל שבת ושבת קרוב לשלש שעות קודם המנחה. ודרשתי כנגד המלשינים ובועלי נדות וכיוצא בהם. ואמרו לי הזקנים כי רבים שבו מעון, ומדי היותי שמה חדלו המלשינים בהם, ולא ידעתי אם ישובו לכסלה. האמנם כל ימי צבאי לא איחל לשבת בין עם אשר אהבת עצמם יאהבוני ויכבדוני וינשאוני כיהודים היושבים בפלירמו, כי כאשר יעשו הגוים לקדושיהם כן עשו לי, ודלת העם אמרו כי ה׳ שלחני ורוחו, ורבים בקשו מבגדי מעיל וצניף לזכר, והאשה אשר זכתה והגיעה למדרגה שתכנס ותרחץ החלוק שלי אשרוה בנות. ובכל צד האפשר חשבו חשבונות רבים שאתיצב עמהם לפחות שנה תמימה, ואמרו להגדיל שכרי כאשר אעמיק שאלה, ולא שמעתי לקולם כי לבי היה לבוא אל המנוחה ואל הנחלה.

[העיר מסינה [7]] ערב חג הסוכות רמ״ח באה והגיעה גאליאצה [8] דפרנצא (ספינה צרפתית) בפלירמו נכונה ללכת לאלכסנדריא, ובה היה האיש המעולה כמ״ר משולם מבולטירנה (מוולטירה) ונערו עמו, ושמחתי מאד לקראתו וארחתי לחבורה עמו. ובליל מוצאי שבת בראשית נכנסנו בדוגיא וממחרת השבת בצהרים יצאנו מפלירמו. וה׳ נהג רוח טובה כל היום ההוא וכל הלילה, ובבקר היינו קרובים לפארי דמסינה [9], ועברנו הפארי בשלום לחוף מסינה ביום השני בצהרים. ומסינה היא עיר סחר הגוים, ואליה אניות יבואו מאפסי ארץ, כי היא יושבת על הפארי באמצעיתו, אשר שם אניות יהלכון, ואין כנמל הזה בכל הארץ, כי גם האניות הגדולות והרמות יכולות לבוא אל שפת היבשה. אך מסינה אינה גדולה כפלירמו וגם אין לה מעיינות טובות כפלירמו. אמנם יפה ובצורה היא מאד ובה כארבע מאות בעלי בתים יהודים שוכנים בדד ברחוב שלהם, והם עשירים מיושבי פלירמו וכמעט כולם בעלי מלאכות ויש מהם סוחרים. ולהם בית הכנסת ואכסדרה (חצר) מגולה באמצע ומכוסה [בגדר] מארבע רוחותיה. ובתוך ביהכ״נ באר מים חיים. והנהגת היהודים בה בענין הברורים שבוחרים בכל שנה ושנה ובשאר הדברים כעין הנהגת היהודים בפלירמו. וראיתי בחופה שנעשתה בהיותי שמה, שהוציאו את הכלה אחרי שברכו שבע ברכות, והרכיבוה על הסוס ברחוב העיר, וכל הקהל עוברים לפניה ברגליהם, והחתן באמצע הזקנים, ולפני הכלה שהיא לבדה על הסוס נערים ובחורים וילדים, ואבוקות דולקות בידם וצועקים לפניה קול גדול, עד שדמיתי שתבקע הארץ לקולם. ומקיפים אותה בפרשת דרכים ובכל מבואות היהודים, והגוים רואים ושמחים כנגדם ואין פוצה פה ומצפצף.

[העיר רודוס] בי״א מרחשון רמ״ח נסענו ממסינה ללכת אל רודוס [11], ונתוספו עלינו בספינה אחד עשר נפש מיהודים, סוחר אחד בצוקארי [12] עם נערו ושלשה יהודים רצענים מסרגוסה, ויהודי אחד ספרדי עם אשתו ושני בניו ושתי בנותיו, ועמנו אנחנו שהיינו בדוגיא בתחלה כל הנפש ארבע עשרה. ועברנו כל הפארי בשלום, כי מסינה באמצע הפארי היא יושבת ועברנו הגולפו [13] מויניציא ונכנסנו בארציפילגו [14] שהיא מלאה איים רבים, כי קורפו וקנדיא וניגרפונטו ורודוס וציפרים [15] מן הארציפילגו יחשבו. ואומרים כי שלש מאות איים יש לארציפילגו בין נושבות ובין בלתי נושבות. והלכנו ברוח מצויה ארבעה ימים. וביום הרביעי לעת ערב הפך ה׳ את רוח הים והשיבנו אחור בסופה וסערה. ונסתרנו בזעף הים באי אחד במקום אשר בהרים כעין נמל עשוי בידי שמים. וההרים ההם מלאים חרובין והדסים, ושם ישבנו שלשה ימים. ומקצה שלשת ימים ביום הראשון בי״ח מרחשון נסענו משם ובאנו עד ששים מילין קרוב לרודוס, ובכל הדרך ראינו איים מפה ומפה, גם הרי תוגרמה נגלו לנו. ובהיותנו כמו ששים מיל קרוב לרודוס נהפך הרוח ושבנו כשמונים מילין אחורנית, ותקענו האנקורי [16] (עוגן

האניה) מהדוגיא סמוך ליבשה באי ששמה לונגו [17], והיא תחת ממשלת רודוס. ושם היינו עשרה ימים חונים על הים כי היה הרוח לנגדינו. ובהיותנו שמה קרה מקרה שאחד מתופשי משוט אשר בדוגיא הטיח דברים כלפי הנכבד הר׳ משולם מבולטירנה הנ״ל, וקיבל עליו הר׳ משולח לפני הפטרוני (האדון) מהדוגיא, וירד הפטרוני בעצמו לבקשו, והשתדלו חביריו להסתירו ולהצילו מידו ולא יכלו. וציווה לאסרו על העץ אשר באמצע הספינה ולהכותו מכה רבה. ובראותו כי נתרשל המכה להכותו לקח הוא בכבודו החבל אשר יכו בו והכהו כדי רשעתו. ורצה שיבקש מחילה מהר׳ משולם הנ״ל לעיני כל העם. ויקנאו כל אנשי הדוגיא מאד על אשר עשה האדון ככה לאיש ההוא בגלל דברי קנטורין בלבד אשר דבר נגד היהודים, ומהיום הוא והלאה החלו אנשי הדוגיא לשנוא אותנו ולא היו אלינו כתמול שלשום. — בעת ההיא עברה עלינו ספינה קטנה הבאה מרודוס והולכת אל שיאו [18], ואז חסרנו הסוחר הר׳ משולם הנ״ל כי יצא מן הדוגיא שלנו הוא ונערו וירד בספינה היא לבא עמהם אל שיאו וללכת אח״כ לקושטנטינה [19], כי נחם לבוא עמנו לאלכסנדריא. וביום השני לצאת ר׳ משולם עברה עלינו ספינה קטנה והגידה לנו כי אניה גדולה מאד מאניות יינבוסי [20] באה לקראתנו ערוכה למלחמה עם כל כלי קרב, ויירא הפטרון מאד יען לא היה לנו רוח. כי הגליאצה לא תירא מכמה אניות גדולות ודוגיאות קטנות ובלבד שיהיה לנו רוח, ואין בכל המעברות גליאצה בטוחה כמוה. וישם הפטרון פניו ללכת לחנות תחת כרך קטן אשר לרודוס בהר התוגרמים הנקרא קאסטין די יואני [21], כי רק הכרך הזה נשאר לנוצרים בארץ תוגרמה אשר לא כבש אותה התוגר לעולם והיא כרך קטן מאד וחזק, ומקיר העיר וחוצה גבול התוגרמים. ובאנו שם ביום הששי ר״ח כסלו רמ״ח וישבנו בטח. וביום השבת בצהרים רצה ה׳ ונשבה הרוח אשר יחלנו לה, ויצאנו משם והלכנו כל היום ההוא וכל הלילה עד יום המחרת באחד בשבת כ״ג כסלו רמ״ח, והיינו שנים ועשרים יום בדוגיא למן היום אשר נסענו ממסינה עד היום הזה שנכנסנו ברודוס בקול זמרה ותודה. — והעיר רודוס צהלה ושמחה לקראתנו, כי הפטרון שלנו היה מודע של הגראן מאישטרו [22] דרודוס ומגנואליו. ותיכף עלו אלינו בגליאצה נכבדי קהל רודוס והקבילו פנינו בשמחה, כי הסוחר ר׳ משולם אשר היה עמנו היה אחיו של ר׳ נתן הרופא שהוא גדול ליהודים ברודוס. והכינו לי חדר יפה ושמו שם מטה ושלחן וכסא ומנורה. ולשאר היהודים שהיו עמנו מצאו לכל אחד עלית קיר קטנה מסת נדבת ידם. כי בתי היהודים ברודוס נשמות ונהרסות אשר הרס אותם מלך התוגר הראשון בבואו להלחם על רודוס בשנת מותו. ומי שלא ראה רודוס וחומותיה הגבוהות והבצורות ושעריה החזקות ונתיבותיה העקלקלות לא ראה מבצר חזק מימיו. ובשנת מות המלך התוגר שלח את חילו לצור עליה ואין מספר לאבני הבונברדי [23] הנמצאים עוד שם, שנשארו בה מאשר השליכו עליהם התוגרמים והפילו החומה אשר סביב לרחוב היהודים. וכל בתי היהודים נהרסו. וספרו לי היהודים כי כבשו התוגרמים את הארץ ונכנסו בעיר והחלו להכות בעם ובאו עד פתח בית הכנסת, ושם המם האל, ופלאי פלאות ראו בזה שנדחפו מעצמם וברחו והיתה בהם חרב איש באחיו וכשלו ואין רודף. ויען כי בבית הכנסת נעשה הנס לקח אותו הגראן מאישטרו, ובעונותינו בנה שם במה גדולה לזכר הנס, וליהודים נתן בית אחר תמורתו, ובעת היותי ברודוס יחד להם מהכנסות העיר מאה דוקטי לבנות בית הכנסת מחדש ולרוממה. — והיהודים אשר נשארו ברודוס מעטים מאד, ואין בה היום כ״א שנים ועשרים בעלי בתים, וכולם דלים ואביונים וחייהם חיי צער, רוב פרנסתם (מזונם) מירקות וזרעונים ובשר ויין לא יבוא אל פיהם, כי לא ישחטו בשר ולא יקנו יין מרשעת היונים היושבים בה. וכאשר יקנו מהם דבר בשוק לא יגעו בידיהם בכל אשר להם. והיהודים נזהרים ביינם של גוים כאשר יזהרו מבשר חזיר. — לא ראיתי כיהודים אשר ברודוס — מקטן ועד גדול איש לא נעדר כולם אנשי שכל ומביני מדע ,צחי הלשון ובעלי מוסר ותרבות ודרך ארץ, ומכבדים את הבריות, כי גם העבדנים ועושי מלאכת הבורסקי אשר שם נקיים במלבושיהם ונאים בדיבורם. וכולם מגדלי בלורית ותארם כתואר בני מלך. ולא נמצא נשים [יהודיות] יפות כבנות רודוס בכל הארץ, ואשר נשא לבן אותנה לעשות בכל מלאכת מחשבת. והן מפרנסות את נשיהן במלאכתן אשר יעשו לקומאנדורי [24] הם שרי הארץ [מאנשי החיל], ולא יכבה בלילה נרן. והקומאנדורי מכבדים את היהודים ומתערבים ביניהם, ונמצאים כל היום בביתיהם להתגעגע עם הנשים העושות המלאכות כי טובות הנה. על כן יצא לבנות ישראל אשר ברודוס שם רע בגוים. — וכי ימות מת ליהודים ברודוס לא יקברוהו בארון, כ״א בתכריכין בלבד, ועושים סמוך לקרקעית הקבר דמות כתבנית אדם, כי קרקע הקברות בתולה וקשה ומקבלת צורה. ומכניסים המת תוך הדפוס ההוא, ועליו שמים דף של עץ וככה יכסוהו בעפר. ואויר רודוס זך ונקי ויפה אשר לא ראיתי כמוהו. ומימיה מתוקים והארץ בריאה היא אך רזה, ורוב יושביה יונים אך הם כפופים להקומנדורי.

הערות:

[1] Castile. [2] Naples. [3] Salerno. [4] Palermo. [5] Sicily. [6] Saragossa. [7] Messino. [8] Galley. [9] Bay of Messino. [10] Port. [11] Rhodes. [12] Sugar. [13] Gulf. [14] Archipelago. [15] Corfu, Candia (Crete), negroponte (Euboca), Cyprus. [16] Anchor. [17] Lonigo. [18] Chios. [19] Constantinople. [20] Genoa. [21] Castine de Jeanne. [22] Grand Master. [23] Bombardment. [24] Commanders.

ב

[אלכסנדריא] היינו ברודוס משלשה בכסלו עד ט"ו בטבת יען לא נתן הגראן מאישטרו רשות להגליאצה לעבור לאלכסנדריא כי ירא פן יתעלל בה מלך מצרים, כי לקח הגראן מאישטרו שוחד ממלך מצרים מאה ועשרים אלף פרחים [1] זהב, ונדר לשלוח לו אחי המלך התוגר הנקרא זמזמים [2] אשר הוא תחת ידו בצרפת ואח"כ התל בו כי ירא לשלחו מאימת מלך התוגר [פן יהרגו]. ע"כ פחד הגראן מאישטרו, פן יכבוש מלך מצרים הדוגיא והפטרון עם כל סחוריה, כי עושר גדול היה בה וממון אין קץ. ויהי כאשר ארכו הימים הסכים הפטרון ויועצו עם כל סוחרי הגליאצה ללכת ויעבור עליהם מה ולא רצה להסגר עם הדוגיא עד אשר יראה איך יפול הדבר. בט"ו בטבת נסענו מרודוס ובאנו בששה ימים באלכסנדריא, ועברנו אליסא והלכנו לחנות במקום ששמו בוקארי והוא מקום גדול ורחב ידים ואין בו עומק מים רבים. בין אלכסנדריא ובין רשיט [3] בדרך מצרים (קאהירא) ותקענו האנקורי רחוק מן היבשה כארבעה מילין, ועמנו היה בקונ־סירווה [4] (למשמרת) ספינה קטנה ממאתים חביות [5] אשר קנה אותה הפטרון שלנו וטען אותה חטים להביא למכור באלכסנדריא. והאמיר הוא המשנה למלך מצרים היושב באלכסנדריא שלח להבטיח הפטרון והדוגיא וכל אשר בה שתוכל לצאת ולבא באלכסנדריא בטח, ולא שמע הפטרון ולא האזין לבטוח בו עד אשר ישלח אל מלך מצרים עצמו אך אמר שיבטח בהבטחון שלו לשלוח הספינה לבדה טעונה חטים עם קצת אנשים, ונכנסנו אנחנו היהודים בספינה ההיא בערב שבת, כי חשבנו לבוא ביום השבת לאלכסנדריא. והאמיר בראותו כי לא בטח הפטרון בדבורו לבוא עם הדוגיא שלח לאמר כי לא חפץ שתכנס גם הספינה הקטנה שמה. ונשארנו אנחנו היהודים בספינה ההיא חונים שם מנגד רחוק מן הדוגיא כמטחוי קשת. וירבו הימים ולא שבו המלאכים ממצרים והלחם אזל מכלינו ולא היה לנו מים ונפשנו קצה ונבחר מות מחיים. ויהי בחצי הלילה בשמונה בשבט והנה רוח סערה באה ופתאום לפתע נשברו שני האנקורי מן הספינה שלנו ולא נשאר כי אם האנקור האחד הרעוע שבכולם וייראו המלחים יראה גדולה ויטילו הכלים אשר באניה אל הים להקל מעליהם, ויעשו אותות וסימנים להראות כי יבקשו עזרה, ויזרקו בונברדי לקרוא לאנשי הדוגיא שישלחו הברקא [6] עם אנשים להושיענו, ואין קול ואין עונה כי היו טרודים להציל את עצמם, ולא היה אפשר שתקרב אלינו ברקא או סקיפו [7], כי הים הולך וסוער. ויולך הים אותנו סחוב והשלך עם האנקור הרועע הנשאר וגלי הים כסונו, והיינו הולכים ומטורפים בים והאניה חשבה להשבר כי היתה רעועה וזקנה, ובאו בה המים ממטה וממעלה, וכל המקום ההוא היה מלא סלעים וסקוליי [8] ועמדנו קרוב לכ"ד שעות ובכל עת ורגע ראינו המות בעינינו, וביד כל אחד ממנו היה דלי מים למלאות ולהריק מן הספינה אל הים כי נתמלאה הספינה מים, ובדמעות עינינו היינו ממלאים איש כליו עד אשר רחם ה׳ עלינו כרוב חסדיו לא בטבע המציאות ונמלטנו מן הסערה ההיא אשר כמוה לא נהייתה. וכאשר עמד הים מזעפו שלח הפטרון להוציא כל איש מן הספינה האבלה והשוממה ההיא. וביום השני בהיות הבוקר נכנסנו בדוגיא וישבנו בה עד שוב המלאכים והביאו הבטחון מן המלך, ואז לא היה רוח לדוגיא לצאת מן הבוקארי, ובחרו רוב הסוחרים אשר בדוגיא ואנחנו היהודים היושבים בה להמלט אל נפשנו ולעבור ברגלינו. וירדנו בברקא אל היבשה ומשם הלכנו לאלכסנדריא ברגלינו מהלך י"ח מילין כי לא מצאנו חמורים לרכוב עליהם. והגענו באלכסנדריא יגעים ועיפים בי"ד בשבט רמ"ח. ויער ה׳ את רוח אחד מן הנדיבים אשר שם שמו ר׳ משה גראסו והוא תורגמן לויניציאני ועשיר ואהוב מאד בארץ ההיא גם בין הישמעאלים, ויצא לקראתנו מחוץ לעיר והצילנו מיד הישמעאלים היושבים בשער השודדים ובוזזים ועושים כרצונם ליהודים הנכרים הבאים שם. והביאני אל ביתו ולא יכולתי לפטור ולצאת מביתו כל ימי היותי שמה, והייתי קורא עמו בספר קבלה אשר לו כי חשקה נפשו בחכמה ההיא. ובזה מצאתי חן בעיניו ונקשרה נפשו בי. וביום השבת אשר ישבתי שמה עשה משתה גם להספרדי אשר בא עמי ושני בניו אתו והביאני אל בית היין.

[מנהג היהודים באלכסנדריא] וזה דבר הסעודה שרגילים בה היהודים בכל ארץ ישמעאל ביום השבת. יושבים בעגולה על הטפידי [9], והמשקה עומד אצל המפה הקטנה הפרוסה על אותו טפידי כי אין לפניהם שלחן, ומביאין כל מיני פירות הנמצאים בעת ההיא ומשימים על המפה. ולוקח

בעל הבית כוס יין ומקרש ושותהו כולו, ולוקח המשקה הכוס מיד בעה״ב ובו משקה כל המסובין כסדר זה אחר זה, וכל אחד שותה כוס מלא יין. ואח״כ לוקח בעה״ב שנים או שלשה גרגרים מן הפירות ואוכל ושותה כוס שני וכל המסובין אומרים רפואה וחיים, ואחריו היושב אצלו גם הוא לוקח מן הפירות והמשקה נותן לו כוס יין ואומר בשמחתך ואומרים לו רפואה וחיים, וכן לכל המסובין אחד לאחד. ואח״כ לוקחין מין שני של פירות ומוזגין עליו כוס אחר ועושין כסדר עד שישתו לפחות ששה או שבעה כוסות, ולפעמים שותים על הריח, שמביאין דודאים והם אותם שפירש״י שקורין בלשון ישמעאל יאסמין, והוא אילן שאינו מגדל כי אם פרחים בלבד והם טובי הריח וחמים מאד, ומריחין אותם דודאים ושותים כוס של יין. והיין באלו הגלילות חזק מאד ובפרט בירושלם ושותים היין חי. ואחר ששתו הכוסות כפי הנראה ישר בעיניהם (כחפץ לבם) מביאים קערה גדולה מלאה תבשיל ובשר, וכל אחד ואחד משים ידו בקערה ולוקח ממנה מה שרוצה, ואוכלים בחפזון ואין מרבים באכילה. בסעודה ההיא הביא לנו ר׳ משה הנזכר קונפיטי [10] מארבולני, וזנגביל רטוב ותמרים וצמוקים ושקדים וזרע גד קונפיטי. ועל כל מין ומין כוס של יין, ופעם יין צמוקים והוא טוב מאד. ופעם מלאגיאה [11] דקנדיא ופעם מיין הארץ, וששיתי ושכרתי עמו. — עוד מנהג ליהודים בארץ ישמעאל: בערב שבת הולכים כולם לבית המרחץ ובשובם מביאות נשותיהם לפניהם יין ומרבים בשתיה, ואח״כ מביאות התבשיל שהכינו לסעודת הערב ואוכלים מבעוד יום עד שתחשך, ואחר ששתו ושכרו באים כולם לביהכ״נ במלבושיהם היפים נקיים ומגוהצים ומתחילים בשירות ותשבחות ומאריכים בתפלת ערבית עד שתי שעות בלילה ובאים לבתיהם ומקדשים ואוכלים כזית לחם ומברכים ברכת המזון. ואין מתפללים תפלת המנחה של ערב שבת בצבור בכל גלילות ההם. זולתי בירושלם לבדה נתבטל המנהג הזה שבטלו אותו האשכנזים ושם מתפללים מנחה וערבית בצבור כמנהג שלנו, ולא יתפללו ערבית עד צאת הכוכבים ואח״כ אוכלים סעודתם בלילה. ושומרים שבת כתקנה בגלילות אלו יותר ממה ששומרים אותה בגלילות אחרים, כי לא יצא איש מפתח ביתו בשבת לא לטייל ולא לדבר אחר אלא לדבר מצוה או לבית הכנסת או לבית המדרש, ואין צריך לומר שאין גם אחד שידליק אש ביום השבת או נר שכבה — אף על ידי גוי ועבד ואמה לא ידליקוה. ומי שיודע לקרות קורא כל היום אחר שהפיג יינו בשינה. — מספר הבעלי בתים היהודים היושבים היום באלכסנדריא כחמשה ועשרים ויש להם שתי כנסיות קדמוניות האחת גדולה מאד וחרבה קצת והאחרת קטנה ממנה, ורוב הקהל מתפללים בקטנה כי היא מיוחסת לאליהו הנביא ז״ל מפני שנגלה בה, לחסידים שבהם, בפינה אחת מפנותיה ואותה פינה היא דרומית מזרחית ומדליקים בה נר תמיד. גם עתה מקרוב פחות מעשרים שנה אומרים שנגלה בה אליהו לזקן אחד, וברוך היודע האמת. ולא יכנס אדם לבית הכנסת בכל ארץ ישראל במנעלים ברגליו כי אם יחף, אף הבא בחצר חבירו בבואו אל הבית מניח המנעלים בחצר נכח פתח הבית, וכולם יושבים על מחצלאות על הארץ או על הטפידי.

אלכסנדריא היא עיר גדולה מאד ומוקפת חומה והים סביב לה, וגם כי עתה השני שלישים שבה (מגדלה) מדבר שממה ובתים גדולים מאין יושב, מראיתה מוכיח עליה שהיתה יפה ביותר, והחצרות הנושבות אשר בה רצופות באבנים כעין מוסאייקי [12] ואילנות של פרישים ותמרים באמצע. וכל הבתים כולם יפים וגדולים ואנשים בה מעט מפני רוע האויר אשר נתחדש בה זה כמה שנים, ובפרט האיש אשר לא נסה באויר שלה ויאריך ימי שבתו בה אומרים שימות או יחלה בלי ספק, ורוב יושביה מוכים בסנורים. — לעיר הזאת יבואו מאפסי ארץ לסחורה, ושם היום ארבעה קונצולי [13] מארצות הגבולים ויניציאני ויינוביסי וקטלאני ואנקונאני [14], ועל פיהם יחנו ויסעו כל הסוחרים הבאים שם לסחורה מכל לשונות הגוים. בכל לילה צריכים הנוצרים הנמצאים בעיר להאסף ולהסגר בבתיהם וסוגרים הישמעאלים בעדם מבחוץ, ובכל בקר פותחים להם. וכן בכל יום הששי מחצות היום עד עת הערב שמתקבצים הישמעאלים בבית תפלתם צריכים הנוצרים להיות מוסגרים בביתם, והנוצרי אשר ימצא בעת ההיא חוצה היא דמו בראשו. ואין קץ לממון אשר יכנס למלך מצרים ממכס הסחורות הנכנסות והיוצאות באלכסנדריא, כי מכס גדול פורעים שם כל הסחורות. גם מעות מחושבים [15] א) פורעים מכס שנים למאה. ואני הצילני ה׳ ולא פרעתי שום מכס מן המעות שהיו אצלי, ואין קנס ולא עונש לבורח ולעובר על המכס בכל גבול מצרים. ישבתי באלכסנדריא שבעה ימים, והדוגיא אשר בה הנחתי כל עניני אף כי מעטים היו עדיין לא באה מן הבוקארי כי לא היה לה רוח. ובאלכסנדריא היה איש יהודי שנדר ללכת לירושלם לחוג שם את חג המצות הוא ואשתו ושני בניו, וארחתי לחבורה עמו.

הערות:

א) שטר המחאה המובא בחשבון מבית השלחני בעירו לבית השלחני בעיר אחרת.

[1] Florins. [2] Zamsam (?). [3] Rosette. [4] Conserve. [5] Ton. [6] Barca (barge). [7] Skippet. [8] Scolite (reefs). [9] Tapestry. [10] Confectionery. [11] Malaga. [12] Mosaic. [13] Consuls. [14] Natives of Venice, Geneva, Catalonia, Ancona. [15] Draft.

ג

[מצרים = קאהירא] יצאתי מאלכסנדריא (כ"א שבט) עם היהודי הנ"ל ובני ביתו וכלנו רוכבים על גמלים, והנחתי לר' משה גראסו הנ"ל לקחת הענינים שלי מן הדוגיא בבואה ולשלחם אלי למצרים (קאהירא). הגענו למקום רשיט על יד הנילוס ושם נכנסנו בספינה. על יד הנילוס תמיד מפה ומפה ערים ועירות נושבות וטובות וגדולות, אך כולן ערי פרזות. וישבנו במקום ששמו פואה שני ימים, כי לא היה לנו רוח כרצוננו. והמקום ההוא גדול ויפה והדגים בו חנם וכל מיני ירקות. ונסענו משם ובאנו עד בולאק [1] ראשית (תחלת) ארץ מצרים. על הנילוס ראיתי צפרדע הנקראת אלתמסח [2] בערבי, והוא גדול מדוב, ובעורו כעין אבעבעות, ואמרו אנשי הספינה שנמצאים גדולים ממנו כפלים, והם מן הצפרדעים שנשארו מימי משה, כמו שהזכיר הרמב"ם בפירושו (למשניות). אמת הוא המסופר עליו שמכנים ואינו מוציא (הרעי), והעוף אוכל המותר ההוא שעושה בהיותו פותח פיו לשמש ונכנס העוף לפיו ואוכל המותר. — נהר נילוס הוא רחב ידים ומימיו מתוקים ביותר ועכורים. והמקום שעברנו בו אינו אלא אחד מראשיו, כי ראש אחד יש לו שהולך למקום ששמו דמייטא [3] ומשם שופך אל הים. — קודם בואנו לבולאק נראו אלינו שתי כיפות גדולות של בנין ישן מאד והם בהעבר האחר מהנהר, ואומרים שהם של יוסף הצדיק א), ואין להם פתח אלא מלמעלה לצד הגג, ואף כי הם חרבות עדיין צורתם מוכיח עליהם שהיו בנינים גדולים וחזקים, ואין שם שום ישוב סביב. ונכנסנו לארץ מצרים בערב י"ב ימים לפני הפורים (ב' אדר) בתחלת קציר שעורים. ובימים ההם הקל הרעב מעט בארץ, כי רעב של כליה היה בכל גבול מצרים לפני המסופר והשעורה אביב מאד בארץ מצרים יותר מכל שאר ארצות שבעולם לסבת מי נילוס. והאסיף נראה שיהיה טוב מאד. ובחדש אחרי הגיעי שמה היה שובע גדול ולא נודע הרעב בארץ. ועוד הם ואדמתם עבדים למלך ונוטל החומש ויותר מחומש, ואין בכל העולם הקרקעות משועבדים למלך כמו בארץ מצרים עד היום הזה.

לא ארחיב במאמר לדבר בגודל כמות ארץ מצרים (קאהירא) ורוב העם אשר בה, כי כבר קדמוני בזה הרבה סופרים, ואמת הוא המסופר ממנה, ואינה מוקפת חומה סביב, אכן בתוכה יש הרבה מקומות מוקפים חומה בצורה אחת הנה ואחת הנה. — היא עיר הומיה מכל לשונות הגוים הנמצאים בתוכה, וזה כי יושבת בין שני ימים בין ים סוף ובין ים הגדול וכל הסוחרים מארץ הודו וכוש וארצות פריסטיר יואני [4] ב) באים דרך ים סוף אל מצרים למכור סחורתם, כגון תבלין ומרגליות ואבנים טובות, ולקנות מן הסחורות הבאות מצרפת ואשכנז ואיטליא ותוגרמה דרך ים הגדול אל אלכסנדריא עד מצרים. והקרקעות בה וסביבותיה אדומה כמו אדמה אשר הזכירו לנו חז"ל בנדה (יט.). וים סוף הוא הים אשר בו אבני הקלאמיטה (אבן שואבת) [5] והאניות ההולכות לא ישימו בהם ברזל אפילו מסמר אחד ג). והמקום אשר נבקע שם הים לאבותינו אומרים שהוא ידוע, והולכים בו רבים מן הכומרים, אכן לא שמעתי משום יהודי שהלך לשם. והחוף אשר תרדנה האניות הבאות מים סוף לסחורה ומשם נושאים על הגמלים למצרים אמרו לי שהוא קרוב להר סיני. וממצרים להר סיני אומרים שהוא דרך חמשה ימים. והכומרים אשר לאדום יושבים בהר סיני בבמה [6] שלהם, ובאים מהם בכל יום למצרים והם הולכים ושבים תמיד וכן משאר הגוים והלשונות ואפילו מן הישמעאלים מפני שהם נודעים שאינם נושאים מעות עמם. [ולשאר בני אדם יש סכנה] כי כל הדרך במדבר ההוא מלאה ערביים השוללים ובוזזים כרצונם. אבל לכומרים ההם אין דובר דבר, כי כרתו להם ברית, לסבת המס הגדול שנותנים למלך למען יניחום לשבת בהר, ונותנים עוד יותר לערביים וכורתים ברית עמם, ואומרים שהם נאמנים בבריתם מאד לגרים השוכנים בתוכם.

[היהודים בקאהירא] בארץ מצרים היום כשבע מאות בעלי בתים יהודים, חמשים מהם שמרונים הנקראים כותים, ומאה וחמשים קראים, והשאר כולם רבנים. השמרונים אין להם אלא חמשה חומשי תורה בלבד, אין להם כתב הקודש שלנו אלא כתב אחר. כבר כתב הרמב"ם שהוא כתב עברי שבו היו כותבים ישראל תחלה קודם שגלו לאשור כמוזכר בגמרת סנהדרין, אבל לשון הקדש יש להם כמונו ד) אלא שמושכים מעט בקריאה מפני הכתב המשונה משלנו. ובכל מקום בתורה במקום השם של יו"ד ה"א (הויה) כותבים „אשימה", והם שנואי נפש היהודים מפני שהם מזבחים ומקטרים על הר גריזים. רבים מהם נסעו אתנו ממצרים ללכת להר גריזים לזבוח את הפסח, כי יש להם שם מקדש, ואינם שומרים את השבת אלא מחצית יום ששי עד חצות יום השביעי, ונשארו מהם מעט מהרבה, כי לפי הנשמע אין להם היום בכל העולם חמש מאות בעלי

בתים. — הקראים כאשר ידעתם לא יאמינו בדברי חז"ל, אכן הם בקיאים בכל העשרים וארבע, והם מקדשים החדש על פי הראיה. ופעמים שהקראים אשר במצרים יעשו ראש השנה ויום הכפורים ביום אחר מאשר יעשו הקראים בירושלם, ואומרים שאין רע בזה (כי היו פה שני ב"ב של קראים והיום יושבים בבירוט). הם שולחים לירושלם בכל שנה לראות האביב ואם יראו שהשנה צריכה עיבור יעברוה, ואם יקרה שיעברו השנה הקראים במצרים, על דרך משל, והקראים אשר בקושטנטינה לא יעברוה אין בהם אשם, הואיל וכל אחד עושה מה שנראה בעיניו טוב. הם מתענים בשבעה באב ובעשרה באב. וחג השבועות קובעים לעולם ביום ראשון. כידוע תולים הלולב עם כל מיניו באמצע בית הכנסת שלהם וכל אחד מסתכל בו ודי להם בזה. אינם מבערים אש ביום השבת בכל מושבותיהם. כל חמשת דיני השחיטה יש להם כמונו אע"פ שאינם כתובים בתורה, וכן איסור שחיטה בסכין פגום. ונזהרים מיינם של גוים יותר מישראל. ובכל הגלילות שעברתי חוץ מאיטליא נזהרים מאד מאד מיינם של גוים, וכבר נסתפקו בארצות האלה על דבש ענבים[6] שעושים הישמעאלים שמשעת דריכה אין דורכין אותם כדרך שדורכים לעשות מהם יין, והדבש טוב מאד, ונשאלתי ע"ז בעזה ובירושלם, ונתבקשתי להמנות בהיתר זה, ויש בו כמה צדדים להתר. ומפני שראיתי החכמים שהיו לפנינו לא מלאם לבם להתיר לא רציתי לפרוץ גדר. ואין רשע ופריץ בגלילות אלה שישתה מיין שנגע בו ישמעאל ואין צריך לומר ערל (נוצרי) שעובד עבודה זרה. ושומרים הקראים כל מיני טומאה וטהרה. וכי ימות להם מת יוצאים כלם מן הבית לפני מותו ומשכירים מן הרבנים מהעניים שישאו את מתיהם ויקברו אותם כי הם לא יגעו בהם בשום פנים, וטמאי מתים ובעלי קריין ונדות ויולדות שבהם רוחצים במים בלבד ואינם מצריכים טבילה במקוה. ואני ראיתי קצת מפירושי המחברים שלהם כגון פירושי יפת הנזכר בדברי ר' אברהם אבן עזרא, ופירושי ר' אהרן קרא כי יכריחם לטבול במקוה, ובכל יום הם מחדשים פירושים על דברי תורה ואומרים כי אפילו בעיקר המצוה אם יראה חכם מחכמיהם עתה שפשט המקרא נוטה לדבר זולת מה שאמרו הראשונים ישנה עיקר המצוה למה שנראה בעיניו שפשט הכתוב נוטה יותר, ואין בזה אשם לראשונים ולאחרונים. ויש להם בית הכנסת במצרים ורוב תפלותיהם מזמורים ופסוקים. ועתה מקרוב נהגו לקרות בתורה שני וחמשי כי לא היו עושים כן לפנים, ויש להם כהנים ולוים. ואמרו על אחד מן הקראים שבמצרים שמו צדקה והוא עשיר והגון שבודאי הוא מיוחס עד דוד המלך ע"ה, ואמרו להראות לי ספר היחס חתום בעדים מדור לדור ולא ראיתיו אח"כ לפי שנטרפה השעה. — השמרונים הם יותר עשירים מכל היהודים במצרים והם עושים מלאכת השרים הגדולים שם וגזברים וסוכנים להם. ויש אשר יהיה לו מאתים אלף פרחים זהב, והקראים יותר עשירים מהרבנים. ויש בין הרבנים ג"כ עשירים. אכן טבע היהודים בארץ ישמעאל להראות עצמם עניים והולכים כדלים ונבזים וכפופי קומה לפני הישמעאלי, ואינם בעלי צדקה ולא גומלי חסדים זה לזה, ולא אוהבים זה לזה וכל אחד דורש טוב לעצמו, ובזה יפה כת הקראים מכת הרבנים שהקראים גומלים חסד ומתערבים עם הרבנים ומקרבים אותם. ויש במצרים היום כחמשים ב"ב מן האנוסים אשר היו בספרד כולם בעלי תשובה ורובם עניים אשר עזבו את בתיהם ואת עשרם ואת אבותיהם ואת אבות אבותיהם שהיו שומרים את דתי הגוים, והם באו לחסות תחת כנפי השכינה. ויש מן היהודים במצרים שולחנים ובעלי סחורה במשא ומתן, כי הארץ רחבת ידים והריוח מצוי בה מאד בכל עת, ואין בכל הארצות כארץ מצרים לסחורה והיכולת לאדם להתעשר. ואין מספר לגרים הנמצאים בה מכל הגוים ומכל הלשונות, והולכים בה בלילה וביום, כן בכל הרחובות והשוקים אבוקות דולקות בלילה והאנשים ישנים בלילה על הארץ על פני החניות והדרכים בכל אשר יחפוצו. ושם ימצא היהודי לקנות כל מיני תבשיל בשר וגבינה דגים וירקות וכל אשר ישאל, כי רחוב היהודים מלא מכל מיני תבשיל אשר יעשו למכור. וגם בפלירמו כן הוא אך לא כמו בארץ מצרים, כי לא יבשלו היהודים בבתיהם שם כ"א מדי (ערב) שבת בשבתו, להיותם טרודים במלאכתם האנשים והנשים, ולכן קונים כל הצריך להם מן השוק. גם כי העצים ביוקר גדול בארץ מצרים, משא גדול של עצים אשר אינה כלל כמשא צמד פרדים במחיר שני שלישי דוקאט ויותר. והבשר והפירות ביוקר גדול מאד ובפרט אלית הכבשים. הקראים לא יאכלו ממנה כי אומרים שהוא חלב שאסרה תורה. לא ראיתי זול במצרים זולת מדגת הים ובצלים והציר וקישואים ואבטיחים וירקות, והלחם בזול בשנות השבע, ואין אופין אותו אלא כמו שלוק ועשוי כמין חלות בלולות בשמן ורכה מאד.

[הנגיד במצרים] הנגיד היושב במצרים הוא רודה בכל היהודים אשר תחת ממשלת מלך מצרים, ויש לו כח מאת המלך לענוש לאסור ולהכות כטוב בעיניו לכל איש אשר ימרה את פיהו מן היהודים אשר בכל הקהלות מסביב, והוא ממנה דיינים בכל קהל וקהל. ומי שהוא היום נגיד במצרים ישב בירושלם

שנים רבות וברח מפני הזקנים ה) והמלשינים אשר היו שם. שם הנגיד ר' נתן הכהן והוא עשיר וחכם וחסיד וזקן והוא יליד ארץ ברבריאה. ובבואי למצרים כבדני כבוד נפלא והיה מחבב אותו כאב לבן. והניא את לבי מאד מלכת לירושלם מפני המוסרים והמלשינים שבה, וכל הרבנים והחכמים אשר היו בימים ההם בירושלם ברחו ונמלטו לנפשם כי היו לוחצים אותם הזקנים מירושלם לחץ גדול. וכל היהודים אשר נקבצו בירושלם כי קרוב לשלש מאות ב"ב היו בה, נשמטו אחד לאחד מפני כובד המסים והעולות אשר הטילו עליהם הזקנים יושבי הארץ, ולא נשארו בירושלם כ"א דלת העם ונשים, וכמעט שלא נשאר בה מי שיהיה ראוי להקרא בשם איש. וגברה יד הזקנים הרשעים האלה עד שמכרו כל הספרי תורה לערלים למען יוליכום אל גוי רחוק, והמעילים והפרוכות והרימונים של כסף וכלי הקדש אשר היו בירושלם הכל לקחו ומכרו, עם כל הספרים אשר היו בהקדש בית הכנסת אשר בירושלם, כי לא היה מספר לספרים אשר הקדישו כל הבאים שם מן האשכנזים מספרי תלמוד ופוסקים, הכל מכרו הזקנים ההם. ולא נשאר מעיל ופרוכת וכל כסף שלא הוציאו מן ההקדש עד בלתי השאיר שריד. ואמר לי הנגיד כי לא היה בידו למחות בזקנים ההם כי ירא מפניהם כי ילשינו למלך (מצרים) על כל היהודים, כי המלך קבר פתוח גרונו ועינו לא תשבע, ובימים ההם מהומות רבות היו בכל ארץ מצרים, כי שם פניו לאסוף כעפר כסף לתת לסריסיו ולאנשי מלחמתו אשר שלח להלחם עם מלך התוגר בארץ צובה [1] על נהר פרת, וישם עול כבד גם על היהודים אשר במצרים היינו בין השמרונים והקראים והרבנים חמשה ושבעים אלף פרחים זהב, ועשה כן לכל גוי לערלים ולישמעאלים, ואין קצה לממון אשר שלח לקבץ ממקומות ממשלתו. ויהי אז בימי הפורים אבל גדול ליהודים וצום ובכי. ובכל זאת התחזקתי ללכת והיה לבי נכון בטוח בה'.

[מצרים העתיקה] בטרם צאתי ממצרים החדשה הלכתי לראות מצרים הישנה שקורין מצרים עתיקה. וגם היא נושבת אך לא כהחדשה, ודבוקות הן כמעט זו בזו. ושם בדרך הוא המקום שהולך המלך עם כל שריו בכל שנה ושנה, לפי מה שספרו לי, לחפור ולעשות תל גבוה למימי היאור העולה ומתגדל מחדש אב ומשקה את הארץ. ודברים רבים שמעתי מעניין עליית מי היאור אשר נלאתי לכותבם, גם כי לא ראיתי בעיני. אך אני ראיתי גשמים מעטים יורדים במצרים גם קור גדול הרגשתי במצרים בהיותי שם בימי הפורים. האמת כי רבים תמהו ואמרו כי לא היה קור כזה משנים קדמוניות, כי ארץ מצרים חמה מאד לפי דברי הכל. — במצרים העתיקה יש בית הכנסת יפה מאד על גבי עמודים גדולים ונאים. גם הוא מיוחס לאליהו הנביא ז"ל, כי אומרים שנתגלה בו אליהו לחסידים בקרן דרומית מזרחית שבו, ושם מדליקין נר תמיד, ובקרן מזרחית צפונית יש מקום מיוחד גבוה למעלה ששם היה מונח הספר תורה של עזרא הסופר. ואמרו כי זה שנים רבות בא יהודי אחד מארץ מערב וקנה אותו מיד השמש בבית הכנסת אשר בעת ההיא, ובא באלכסנדריא להוליכו אל ארצו. ובצאתו בספינה מאלכסנדריא לא רחוק משם טבעה הספינה ואבד הוא והספר תורה מתוך הקהל. והשמש אשר מכרו לו במאה פרחים זהב המיר דתו בשנה ההיא ומת. והלך לאבדון. הנרתיק של ספר תורה ההוא נשאר עדיין בבית הכנסת ההוא ומדליקין לפניו נר תמיד. בשנה שעברה רצה המלך לקחת העמודים אשר בית הכנסת ההוא נכון עליהם ולשים אותם בפלטירין שלו כי יפים הם וגדולים, ופדו אותם היהודים באלף פרחים זהב. ולפי פרט השנים אשר נמצא כתוב בחומת בית הכנסת ההוא נבנה שלשים ושמונה שנה קודם חורבן בית שני. וקרוב לו יש ביהכ"נ אחר יפה וגדול אך לא כמוהו. ומתפללים בכל שבת בבתי כנסיות אלו אשר במצרים העתיקה ושוכרים היהודים שמש להתעכב שם לשמרם. — לא זכיתי ללכת אל רומז, הוא מקום חוץ למצרים שאומרים ששם היה מתפלל משה רבינו ע"ה, ויש שם שני בתי כנסיות אחד לרבנים ואחד לקראים, ולפעמים מתפללים שם בשבתות ומועדים. ואמרו לי שהיו ממילוקי של המלך מריעים סוסיהם בדרך ההיא והיתה סכנה ליהודי ללכת שם, כי הממילוקי בעת ההיא חובטים ומכים ושוללים לכל אשר ימצאו, גם ליהודי וגם לישמעאלי, והיו החניות סגורות מאימת הממילוקי, יען היו נכונים למלחמה ונתן להם רשות לחבל ולעשות כרצונם.

הערות:

א) טעה לחשוב הפירמידין לאוצרות יוסף שכנס בהם תבואת מצרים כמו שחשבו כן גם נוצרים אחדים. ב) הוא כופר-אל-תורך במאה הי"ב והנוצרים וגם האפיפיור האמינו שהוא כבש ארצות המושלמנים מאחורי פרס וארמיניא ולפי אמונת אחרים מאחורי ארץ כוש (אביסיניא), וחשבו כי סוף סוף יכבש כל ארצות התוגר ויגאל את קבר ישו הנוצרי מכף אויביהם המחמדנים. ג) כעין התהגדה המובאה ברש"י על הנאמר כפטורי בפי ושט (ברכות ח.) וז"ל: באוקינוס יש בו מקומות שאינו מקבל ברזל ומחברין לחי הספינה ע"י חבלים ועקלים שתוחבים בנקבו ותוקעין אותן בדוחק לפי שהן גסין ממדת הנקב. ד) לשונם שמרונית והוא תרגום שלהם על התורה. אבל רצונו לומר שהם

מבינים בלשון הקודש ויש להם ספרים בלה"ק.
ה) הזקנים הללו הם גובי המס הנקראים בפי המון היהודים בשם „שיך אל יהוד" ושייך בערבית הוא זקן, ולא כיון אל זקני ירושלם וחכמיה, אדרבא הוא אומר שהרבנים והחכמים הוכרחו לברוח מפניהם.
ו) היא ארם צובת או ארם נהרים (מיסופוטמיא).
[1] Bulak. [2] Crocodile. [3] Damietta. [4] Prester John. [5] Magnet. [6] Grapewine.

ה

[בדרך העולה לא"י. — עזה וחברון] בעשרים באדר רמ"ח נסעתי ממצרים בחבורת היהודי אשר בא מאלכסנדריא, ובאנו לאל־חנאק א) הרחוק ממצרים כשתי פרסאות. והנינו שם שני ימים, ושם שכרנו חמשה גמלים כי היו עמנו שני אנשים ושתי נשים אשר נלוו אלינו ממצרים. אומרים שאל־חנאק היא ארץ גושן אשר שם היו בני ישראל. ועברנו במקום אחד ששמו כילבי והוא מהלך יום ממצרים ובכילבי יושבים היום שלשה בעלי בתים. משם באנו למקום אחד ששמו סלכיאה לחנות ביום השבת ולהמתין שם לשיירא עוברת, כי משם והלאה היו נכנסים במדבר ולא היינו בטוחים ללכת בחמשה גמלים, ומשם והלאה לא ישבו יהודים עד עזה. — היינו בסלכיאה שלשה ימים והנה ארחת ישמעאלים באה בשמונים גמלים והלכנו עמהן עד אשר הגענו לקטיאה והיא עיר באמצע המדבר ואין שם זולת תמרים, והמדבר הזה אשר בין ארץ מצרים לארץ כנען (ישראל) כלו חול ולא יעלה בו כל עשב, אך בדרך הליכה מיום אל יום ימצא בו מקום לגמלים אשר בנו בשביל עוברי דרכים והוא כמו ערער בערבה ובמקומות ידועים נמצאים אילנות של תמרים, ומים נמצאים משני ימים לשני ימים ופעמים מיום ליום אך המים מלוחים מעט. — הגענו במדבר במקום אחד ששמו אל עריש ואומרים עליו שהוא סוכות ב). והנה השיירא ההולכת במדבר על גמלים יש אשר יחנו האנשים בהצרים ונוסעים לעת ערב עד חצי הלילה. ויש אשר ילכו מחצי הלילה עד שליש היום, כפי רצון אדון השיירא, ועל הרוב הולכים בלילה יותר מביום. — הלכנו ממקום למקום במדבר עד הגענו לעזה בלי שום פגע ונזק ת"ל. היא עיר הראשונה אשר מצאנו במדבר בדרך ארץ פלשתים, והיא עיר יפה וגדולה בירושלם ואין לה חומה סביב, כי בכל ערי ארצות מצרים וערי ארץ ישראל וארץ פלשתים וארץ ארם שהם תחת מלכות מצרים אין בהם חומה זולת באלכסנדריא לבדה ואחלב העיר הגדולה על נהר פרס היא ארם צובה. — וראיתי בעזה הבית אשר הפיל שמשון על פלשתים כפי שספרו לי בעלי בתים רבנים מיושבי הארץ. ובעזה היום כשבעים ב"ב רבנים ושני ב"ב שמרונים ולא ראיתי בעזה קראים. ויש היום רב אשכנזי נקרא ר' משה מפראגה אשר ברח מירושלם (מחמת הזקנים כנ"ל), והביאני אל ביתו בעל כרחי והייתי עמו כל הארבעה ימים אשר ישבתי בעזה, וביום השבת באו כל הפרנסים לסעוד עמנו והביאו אשישי ענבים ופירות כמנהגם ושתינו שבעה או שמונה כוסות קודם אכילה והיינו שמחים.

[חברון] ביום הראשון בי"א בניסן נסענו מעזה על החמורים ובאנו לכפר אחד רחוק מחברון שתי פרסאות ונלין שם בלילה ההוא, וביום השני באנו לחברון, והיא עיר קטנה בצלעי ההר והישמעאלים יקראו לה אל־חליל, והיא נחלקת לשני חלקים חלק אחד מיושב והוא מקום מערת המכפלה וחלק האחר כנגדה הרחק כמטחוי קשת. הייתי במערת המכפלה ויש עליה בנין גדול של כנסת ישמעאלים וכבוד גדול ואימה יתירה נוהגים הישמעאלים במקום ההוא. ובאים מכל מלכות ישמעאל להשתטח שם, ובתוך המערה עצמה אשר בה קבורים האבות לא יכנס שם לא יהודי ולא ישמעאלי, אבל עומדים הישמעאלים למעלה ודרך ארובה משלשלים למטה אבוקות דולקות שמדליקין שם תמיד בתוך המערה. והבאים להשתטח שם מישמעאלים מתנדבים מעות ומשליכים בתוך המערה דרך הארובה ההיא, וכאשר ירצו לקחת המעות משלשלים בחבלים נער מהול אל תוך המערה ולוקח המעות ועולה. — כן ספרו לי היהודים משם. ובתי חברון ושדותיהם ומגרשיהם שייכים למערת המכפלה, ומהכנסותיהם מחלקים בכל יום לחם ונזיד עדשים או תבשיל אחר של קטנית לעניים בין ישמעאלים בין ישראלים בין ערלים לכבודו של אברהם אבינו. וחלק קטן יש מחוץ לחומה אשר על גבי המערה ואומרים שהחלון ההוא יורד למטה עד קברו של אברהם אבינו. ושם ניתן רשות ליהודי להשתטח ולהתפלל נוכח החלון ההוא, אכן תוך החומה אשר על גבי המערה לא יכלו להכנס. ואני התפללתי נגד החלון הקטן ההוא. — ובראש הר אחד מנגב להמערה יש מערה גדולה ויפה ובנין יפה בראשה, ואומרים ששם קבר ישי אבי דוד. וגם שם הלכנו להשתטח ביום ההוא. ובדרך בין קבר ישי למערת המכפלה ראינו באר שקורין לו הישמעאלים ביר אסחק, ואומרים שהיה בארו של יצחק אבינו. וסמוך לחברון בתוך אבני סלע יש מקוה מים חיים, ואומרים ששם היתה טובלת שרה אמנו ע"ה. — וחברון ארץ הרים וכרמים וזיתים הרבה, ובה היום כעשרים ב"ב כולם רבנים,

מחציתם הם מזרע האנוסים אשר מקרוב באו לחסות תחת כנפי השכינה. — נסענו מחברון ביום השלישי בבקר בי"ג בניסן, וחברון רחוקה מירושלם מהלך חצי יום ומעזה לחברון מהלך יום אחד. ובאנו עד מצבת קבורת רחל, ובנוי עליה כעין כיפה עגולה והיא על אם הדרך ולא נראה לי הבנין ההוא ישן כאשר היה מן הראוי. וירדנו מן החמור ונשתטחנו על קברה וכל אחד ממנו התפלל שם כפי כחו. ומפאת ימין לבאים מירושלם גבעה אחת ועליה בית לחם רחוק מקבורת רחל כחצי מיל והוא כפר קטן ושם במה לכומרי אדום.

הערות:

א) ר' משולם מוולטירה במכתב מסעיו משנת רמ"א אומר כי אל־חנק היא רפידים. ב) תרגום השם עריש בערבית היא סוכות, ובאמת סוכות נמצא במקום אחר.

ו

[ירושלם] מבית לחם לירושלם כשלשה מיל, וכל הדרך מלאה כרמים וזיתים, והכרמים בגליל הזה כעין הכרמים של מחוז רומניא [1], שהגפנים שפלי קומה וגסים. רחוק מירושלם כשלשה רביעי מיל, במקום שיש שם כעין מעלות ומתחילים לרדת, משם נגלה אלינו העיר המהוללה קרית משושנו, ושם קרענו את בגדינו כחובה. וכאשר עוד מעט נגלה אלינו בית קדשנו ותפארתנו ההרוס קרענו קריעה שנית על המקדש. ובאנו עד שערי ירושלם ונכנסנו בה בשלשה עשר לחדש ניסן רמ"ח לפ"ק בצהרים ועומדות היו רגלינו בשערי ירושלם. שם בא לקראתי אשכנזי אחד אשר נתגדל באיטליא שמו ר' יעקב רם קולונמאנו (קולימבאני) והביאני אל ביתו ונתאכסנתי עמו כל ימי הפסח. וירושלם רובה חרבה ושממה, ואין צריך לומר שאין לה חומה סביב א), והעם אשר בה כפי מה שיספרו המספרים הם כארבעת אלפים ב"ב ומן היהודים נשארו בה היום שבעים ב"ב מדלת העם אשר אין להם מחיה, וכמעט לא נשאר איש שלא יחסר לחמו, ואשר ימצא לו לחם לשנה אחת נקרא עשיר במקום הזה. ולעת כזאת יש בתוכה אלמנות רבות וזקנות וגלמודות אשכנזיות ספרדיות ומשאר לשונות, שבע נשים כנגד איש אחד. ועתה הארץ שלוה ושקטה כי נחמו הזקנים על הרעה אשר עשו, כי ראו כי אזלת יד ונשארו דלים ומדולדלים יותר ממה שהיו בתחלה, והם מקרבים עתה כל הבא לשבת בארץ, ומכבדים ומנשאים אותם ומרבים להתנצל על כל הרעה שעשו, באמרם כי הם לא יבקשו רעה אלא למי שירצה להשתרר עליהם, ועד היום הזה לא אוכל לומר שעשו עמדי רע רק טוב ובשלום ובמישור הלכו אתי וברוך ה' יום יום.

אמנם מן הישמעאלים אין גלות ליהודים כלל במקום הזה, והלכתי בכל הארץ לארכה ולרחבה ואין פוצה פה ומצפצף, והם מרחמים מאד על איש נכרי ובפרט למי שאינו יודע הלשון. וכאשר רואים הרבה יהודים במקום אחד לא יקנאו בהם כלל. ולפי דעתי אם היה בארץ הזאת איש נבון וחכם בהנהגת המדיני היה נעשה שר ושופט גם ליהודים גם לישמעאלים, אבל אין בכל היהודים אשר במחוזות אלו חכם חרשים ונבון דבר להיות דעתו מעורבת עם הבריות, כי כולם אנשי מדבריים שונאים את הבריות ואין עיניהם ולבם כי אם אל בצעם.

נעשיתי קובר מתים בירושלם, כי לא נמצא בה נושאי מתים והולכי אחר המטה, וכבר היה מעשה באשה אחת שמתה ונשאוה לקבורה ובחצי הדרך עזבוה והוכרחו לקרא לנשים שתבאנה ותשאינה כי לא היה עמנו איש, ולולי הנשים הרבות הצובאות ללכת אחרי המטה וקצת מבעלי תשובה מהאנוסים הנה היה המת מוטל באין קוברים, כי אנשי הארץ עצמה לא יחמלו ולא ירחמו. — ורעה חולה ראיתי בארץ הזאת ורבה היא, כשיחלה איש נכרי כל אוהביו ושכניו ומיודעיו יראו מגשת אליו ולהכנס בביתו כי יראים פן יעלילו עליהם הזקנים שגנבו חפצים משם או שמו בכליהם, כי הזקנים עיניהם פקוחות ויחלו כעל מטר שימותו הגרים הבאים בארץ למען יירשום, כי הם אומרים שהם גזברים על ההקדש וממון הנכרים שאין להם יורשים נכסיהם להקדש. ורוב האנשים והנשים הדרים בירושלם הם גרים הבאים מארץ רחוקה ואין להם יורשים ידועים בארץ, וגם כי לפי משפטי המדינה נכסיהם למלך, אך הם חולקים עם הישמעאלים ושרי הארץ ועושים כרצונם. וכאשר ידעו באיש שהלך לבקר רעהו לפני מותו יעלילו עליו כי לקח ממונו או הטמין או קבל פקדונות מידו למען הציל אותו מידם, ויביאוהו לפני השופטים ויכוהו בשוטים עד אשר יתן אל פיהם או עד שתצא נפשו. ובכל יום ויום נופלים ירושות כאלה אם מעט אם הרבה להקדש ירושלם מזקנים וזקנות המתים פה והזקנים לוקחים הכל ואומרים שפורעים החובות שעשו בשביל בנין בית הכנסת זה כמה שנים והחובות קיימים, כי עדיין אומרים שיש להם חובות בגלל הדבר הזה יותר מאלף פרחים זהב. — ובית הכנסת של ירושלם היום אין בה ספרי תורה כי אם מעט מזער תחת אשר היו בה לפי הנשמע יותר משלש מאות ספרי תורה,

ואין צריך לומר שאין בה לא מעילים של זהב ולא כלי כסף — הכל מכרו הזקנים ועשו מהמעות כרצונם. ובית הכנסת של ירושלם בנוי על גבי עמודים וארוך וצר ואופל ואין נוגה לו כי אם מן הפתח, ובתוכו בור של מים. ובחצר בית הכנסת הקרוב לו מאד יש במה ומסקיאה לישמעאלים, כי מתחלה היה הבית ההוא של יהודי אחד, ומפני קטטה ומחלוקת שהיה לו עם היהודים נעשה ישמעאלי, וכראות אמו כי המיר דתו על הכעסים אשר הכעיסוהו היהודים עמדה והקדישה את ביתה אשר בחצר בית הכנסת לבית חרפות של ישמעאל ולעשות ממנו מוסקיאה כדי להנקם מן היהודים, והוא אשר גרם את כל הרעה אשר באה להחריב את בית הכנסת ולאבד את כל ממונם של היהודים יושבי ירושלם, וכמעט אבד זכר לישראל מלשבת עוד בירושלם לולי ה׳ שנתן אותם לרחמים אז בעיני המלך ושריו ועבדיו, ולכל עם ארצו צוה לבנות את הבית כבתחלה ולרומם האחרון מן הראשון. והחצר אשר בו בית הכנסת גדול מאד ובתוכו בתים רבים וכולם הקדש מאשכנזים, ואשכנזיות אלמנות יגורו בו, וחצרות רבות היו בירושלם ברחוב היהודים כולם של הקדש וכולם מכרו הזקנים ולא נשאר בהם אחד רק הקדש מהאשכנזים לא יכלו למכור, כי חק לאשכנזים הוא חק עולם ואין לעניים אחרים חלק בו.

[נוסח התפלה בירושלם] נמצא דבר טוב לה׳ אלהי ישראל בירושלם, התפלה אשר יתפללו בכל יום תמיד בסידור נפלא לא ראיתי כמוהו, ואפילו בשבת משכימים קודם עלות השחר שעה או שתים ואומרים שירות ותשבחות עד שיאיר היום ואומרים קדיש, ואח״כ אומרים שני חזנים הקבועים ברכת התורה ופרשת התמיד וכל הזמירות בנועם ובתחנונים וגומרים קריאת שמע עם הנץ החמה כוותיקין. ובכל תפלה שיש בה נשיאת כפים, והכהנים נושאים כפיהם בין בחול בין בשבת, ובשחרית ובמנחה אומרים תחנונים (סליחות) ומזכירין שלש עשרה מדות בתחנונים גדולים (והוא רחום) ואין עושים הפרש בין שני וחמישי לשאר ימי השבוע אלא בהוצאת ס״ת בלבד. ואין היום בירושלם גלוי עריות ושבועת שוא, ובעבירות שבין אדם למקום הם נזהרים ביותר, ואפילו הזקנים הרשעים והחטאים אשר עשו והדיחו את כל הרעה הם זריזים בתפלה ובשאר מצות שבין אדם למקום. ורואה אני טבע כל הדרים בארץ ישראל מן העבר הזה להיות יראים את ה׳ יותר מאנשי המחוזות ההם (בעבר השני = באירופא). לא ימצא לא יהודי ולא ישמעאלי אשר לבבו פונה היום מעם ה׳ לצד מינות או לאמונה רעה. ואין גם איש אחד בכל המקומות האלה אשר יתעסק בפילוסופיא ויטה אחר דעות אריסטוטלוס וחביריו שם רשעים ירקב. ובמצרים בא אחד מארץ המערב והתחיל להיות שרש פורה ראש ולענה ולדבר בפילוסופיא ודחפו הנגיד בשתי ידים. והדיעות אשר הזכיר הרמב״ם בספר מורה הנבוכים מכת המעזילה והאשעריא הם דעות חכמי ישמעאלים. לא ימצא בין הישמעאלים איש שיקלל אלהים או שיטיח דברים כלפי מעלה כאשר ימצא בין הנוצרים. לולי כי יראת ה׳ לנגד פניהם לא היה מן האפשר לגור ביניהם מצד מיעוט ההנהגה המדינית ומעט הסידור ולבלתי היות נגד פניהם מורא של מלכות כלל. גם אין להם משפטים ישרים והם מטים הדברים לאשר יחפוצו. וכבר היה מעשה פה בירושלם בישמעאל שקם על אמו ושחט אותה בכעסו כשוחט כבש, וכאשר הביאוהו לפני השופטים אמר שמפני שכרותו עשה זאת, ומיד דנו השופטים כי חטא זה תלוי ביהודים ובנוצרים יושבי הארץ, כי הם לבדם העושים יין, ונענשו היהודים ששה פרחי זהב והנוצרים שנים עשר פרחים זהב והישמעאל לא נענש בשום דבר ויצא חפשי חנם. וכאלה רבות עמם שלא נתנו לכתב. ועדים פסולים נמצאים בירושלם מכל הגוים כי במשפטים אין חוקרים ואין דורשים העדים, ואין צריך לומר שאין משביעים אותם אלא תיכף פוסקים את הדין על פיהם. ואם היו משפטים כאלה בארצות הנוצרים איש את רעהו חיים בלעו.

[שכונת היהודים ורחובות העיר] רחוב היהודים ושכונתם היא גדולה מאד והם יושבים בציון, ובתים רבים היו להם וכלם נהרסות ונשמות, והיו תל עולם ואין בונה אותם. כי מדתי הארץ ומשפטיה שלא יוכל היהודי לבנות את ביתו ואת חצרו אם יפלו, שלא ברשות הממשלה, ופעמים שההוצאה לקבל הרשות היא מרובה יותר משבח בנין הבית, וכל בתי ירושלם מכיפות של אבנים ולא מתקרה ומעזיבה. — ירושלם עם כל חורבותיה יש בה ארבעה שווקים ארוכים יפים מאד שלא ראיתי כמוהם, והם בסוף ציון, וכולם מכוסים עשויים כיפות וחלונות, וחניות פתוחות לכאן ולכאן, ושם כל מיני סחורה, וחלוקים כל אחד בפני עצמו, שוק הסוחרים ושוק שמוכרים שם בשמים ולחם. בבואי לירושלם היה רעב כבד בארץ, והיה אדם בינוני אוכל בכל סעודה דרהם [2] אחד של לחם הוא משקל בולוני אחד כסף ישן שלנו ולא היה שבע, והיו אומרים כי הקל הרעב לפי מה שהיה מתחלה בשנה ההיא, ורבים מבני ישראל מתו ברעב, כי יום או יומים לפני מותם שאלו לחם ופורש אין להם וממחרת נמצאים מתים בבתיהם. ורבים אכלו את עשב השדה והיו הולכים כאיילים למצא מרעה. ונשאר פה היום רב

אחד אשכנזי לבדו אשר נתגדל בירושלם בענוה וביראת חטא ולא ראיתי כמוהו, והוא אורג כל היום וכל הלילה בעת פנותו מן הלמוד. וששה חדשים עמד שלא טעם לחם אלא משבת לשבת ומאכלו היה ראשי לפתות ופסולת של חרובין לאחר שהוציאו מהם הדבש, כי חרובין הרבה יש בארץ הזאת, ויריחו עיר התמרים אינה רחוקה מירושלם אלא מהלך חצי יום, והגיד לי איש נאמן שהיה בה כי אין בכל יריחו שלשה אילני תמרים. ועתה אחרי קציר חטין כלה הרעב ובא השובע לעולם ת״ל. וראיתי פה בירושלם כמה מיני פירות שאינם נמצאים במחוז שלנו. יש מין אילן שהעלין שלו ארוכים וגדולים יותר מקומת אדם ואינו עושה פרי אלא פעם אחת ומתיבש, ומשרשיו יפרה אחר כמוהו שעושה פרי בשנה האחרת וכן לעולם ב). גם הענבים גדולים מאד יותר מהענבים של מחוז שלנו (איטליא). ולא ימצא פה שום גודגדיות לא צריזו ולא חמשיות ולא סורבי (עוזרדין) ולא לזים ולא ערמונים. והמזונות בירושלם בזול גדול וכן הבשר והיין ושמן זית ושמן שומשמים. והארץ עדיין טובה ורחבה ושמנה אלא שאין שום ריוח מצוי, ולא יקוה איש להרויח בשום חכמה ובשום מלאכה אחרת אם לא שיהיה רצען או אורג או צורף, ורק אלו ירויחו מזונותיהם ובדוחק. בעיר הזאת באים תמיד מכל לשונות הגוים ומאדום ומבבל ומארצות פריסטיר יואנו. והישמעאלים והנוצרים באים להשתטח לבית המקדש, כי אימה יתירה וכבוד גדול נוהגין בבית המקדש.

[ממלכת הפריסטיר יואני] ודרשתי מענין נהר סמבטיון מפי שומע כי בא אחד מגבולות ממלכת הפריסטיר יואנו שהיא ארץ הרים וגבעות והרים גבנונים מאד, ואומרים שהיא דרך עשרת ימים באורך, ושם בודאי חונים בני ישראל, ויש להם חמשה נשיאים או מלכים. ואומרים כי יותר ממאה שנה נלחמו עם הפריסטיר יואני מלחמות גדולות ועצומות ובעונות גברו ידי הפריסטיר יואני על אפרים והכה בהם מכה רבה ועצומה מאד ונכנס בארצותם והשמיד והחרים אותם, וכמעט אבד זכר ישראל במקומות ההם והנשארים בהם גזר עליהם גזירות משונות להפר דתם כעין גזירות שגזרה מלכות יון בימי חשמונאי, ובסוף ריחם ה׳ עליהם ועמדו מלכים אחרים באינדיא שלא היו קשים כמלך הראשון, עד כי עתה אומרים כמעט חזרה עטרה ליושנה ושבו לקדמותם ופרו ורבו, והם נותנים עדיין מס לפריסטיר יואני, אך אינם כפופים להם כאשר בתחלה. וזה ארבע שנים התגרו בני ישראל מלחמה עם השכנים אשר סביבותיהם ושללו ויבוזו המה בשונאיהם, ושונאיהם שבו מהם כמה נפשות אנשים ונשים ומכרו אותם לעבדים אל גוי רחוק והובא מהם למצרים ופדו אותם היהודים היושבים שם. ואני ראיתי שנים מהם במצרים והם שחורים מעט אבל לא כבני כושיים, ולא יכולנו להבחין בהם אם שומרים תורת הקראים או תורת הרבנים, כי בקצת דבריהם נראים כשומרים תורת הקראים במה שאמרו שלא נמצא אש בבתיהם ביום השבת, ובשאר דברים נראים כשומרים תורת הרבנים. אומרים שרוב פלפל ותבלין שמוכרים הכושים באים מארצם. דבר זה מפורסם וידוע בכל גלילות אלו. כי הישמעאלים הנוסעים ממצרים ללכת לתורפתם במיכה [3] עוברים דרך מדבר גדול ונורא מאד ותמיד הם בחברתם כארבעת אלפים גמלים, ולפעמים באים עליהם במדבר ההוא עם גדול ורם כבני ענקים אשר אחד מהם ירדוף אלף וקוראים להם הישמעאלים אל אריבים, פירוש בלשון ערבית בני אל חי, מפני שבמלחמתם מזכירים תמיד אל שדי, ומעידים עליהם הישמעאלים שאחד מהם ישא משא גמל על כתפו ואוחזו בידו אחת ובידו האחרת מחזיק השלח להלחם, ומפורסם הוא שדתם דת יהודית ואומרים עליהם שהם מבני הרכבים.

[בית המקדש וכותל המערבי] במקום בית המקדש לא יוכל שום יהודי ליכנס, ואף כי פעמים רבות רצו הישמעאלים להכנים שם חרשי עצים וצורפים יהודים לעשות שם בחרושת עץ ובכל מלאכה, נמנעים היהודים ליכנס מפני הטומאה. ולא ידעתי אם נכנסים הישמעאלים לפני ולפנים אם לא. גם חקרתי על אבן שתיה שהארון היה מונח עליה, ורבים אומרים כי היא תחת כיפה אחת גבוה ויפה אשר בנו הישמעאלים במקדש והיא סגורה תוך הכיפה שגדולה היא מאד, ואיש לא יבוא שם היינו אל מקום אבן שתיה. ועושר גדול יש בתוך המקדש לפי הנשמע, כי כל המלכים בונים בתוכו חדרים מצופות זהב. גם המלך המולך עתה אומרים שעשה בתוכו בנין יפה מהודר מזהב ואבן יקרה אשר לא נעשה כן לכל הממלכות. ושנים עשר פתחים (שערים) יש לבית המקדש עוד היום, ואותם שקורים להם היום שערי רחמים הם שני שערי ברזל סגורים למזרחו של הבית, ואין נראין על גבי קרקע אלא חציים, וחציים טבעו בקרקע. אומרים כי כמה פעמים בקשו הישמעאלים להוציאם משם ולא יכלו. — כותל מערבי הוא קיים עדיין. והלק ממנו בנוי מאבנים גדולות ועבות אשר ראיתי כמוהן בשום בנין קדמון לא ברומי ולא בשאר ארצות. ובקרן מזרחית צפונית של בית שם פינה אחת מאבנים גדולות מאד. ונכנסתי תחת הפינה ההיא ושם בנין גדול עד שנלאתי מהלוך עד סוף הבנין ההוא כי רב הוא, והוא מלא עפר אשר השליכו שמה מהריסת

הבית. ובית המקדש עומד על גבי אותם העמודים, ובכל עמוד ועמוד יש נקב להכניס בו חבל, ואומרים ששם היו קושרים הפרים והאילים של זבחים ג) ובכל גבול ירושלם בשדות ובכרמים נמצאים תחתיהם מערות גדולות חצובות מערה לפנים ממערה.

[הר הזיתים] הר הזיתים הוא הר גבוה ושומם וזיתים בו מעט מזעיר. ושם מערת חגי הנביא ומערת חולדה הנביאה ועוד שם יותר מעשר מערות זו לפנים מזו. וכן מערת שבעים הזקנים אשר היא רחוקה מירושלם כאלפים אמה או יותר מעט ומערת שמעון הצדיק היא מפוארת ביותר. הכלל כי מבית ומחוץ בבתים ובשדות נמצאות מערות אין מספר. — ומי השילוח הם תחת ההר בעמק יהושפט ואינו נהר אלא כעין מעין מים. והמים מתגדלים בכל בקר עד הצהרים ומאז ואילך מתמעטים והולכים תחת ההר ויוצאים אל מקום קרוב לשם שיש בו בנין גדול וחרב, ואומרים שהוא מקום שבנה שלמה לעשות שם את המטבע, ועכשיו מעבדים בו העורות. ועמק יהושפט הוא עמק קטן בין הר הבית להר הזיתים והגיא ביניהם. ושם קברות הישנים של היהודים תחת הר הבית בשפוע, והקברות החדשות תחת הר הזיתים למטה. וסמוך להם יד אבשלום ומערה של זכריה הנביא ע"ה, ושם מתפללים בימי הצומות והולכים לומר קינות בכל תשעה באב.

הערות:

א) החומה הנוכחית נבנתה כשמונה עשרה שנה אח"כ ע"י השלטן סלים בשנת רס"ו (1506). ב) הוא עץ אלמון = באנאנא הנקרא ג"כ תאני עדן. ג) כוונתו למקום מחצב האבנים שקורין אותו ע"ש שלמה המלך, כי משם לקח האבנים לבנין בית המקדש, ויש קורין המקום ארוות שלמה המלך.

[1] Romagna. [2] Dram. [3] Mecca.

ז

[סביב לירושלם] העולה בראש הר הזיתים ועיניו מרחוק יביטו יראה סדום ועמורה אשר הם כאגם מים ומלח, ואשר הלכו שם אומרים כי מלח על פני כל הארץ ההיא. ושאלתי על אשתו של לוט ואין מגיד דבר ממנה, כי יאמרו כי כל הארץ תלי תלים של מלח והרבה נציבי מלח יש, ולא יבחנו איזה מהם אשתו של לוט. — הר העברים אשר בו קבורת משה רבינו ע"ה נראה מירושלם, וכל עבר הירדן ארץ ראובן וגד ומנשה ובני עמון והר מואב והר שעיר כולם היום שוממים ואין בהם עיר בנויה ומיושבת כי הערביים השוכנים במדבריות באים ולוקחים הכל, ועד שערי ירושלם גונבים וגוזלים בדרכים ופורק אין מידם, כי מלאו את הארץ. על כן היתה כל הארץ במקומות אלו מדבר שממה מבלי יושב ולא יעבד בה ולא יזרע. ויריחו היום כפר קטן ובו כעשרים או שלשים בתים. וביתר אשר היתה עיר גדולה ורחוקה מירושלם מהלך חצי יום היא עתה נאות רועים ויש בה כעשרים בתים. וכן כל הערים הגדולות שהיו מקדם עדיין שממה עליהם ומקומם ניכר אבל לא נשאר בהם יושב.

[מוכסין] יש בכל הגלילות האלה מוכסין יושבים בדרך בהרים ובגבעות, ואומרים שהם שומרים הדרכים והם נקראים בערבי קפארי, ולוקחים מכס מיהודים כרצונם ואין מוחה בידם. וממצרים ועד הנה עשרים קפארי, ופרעתי מחלקי לקפארי ההם כולם כמו דוקאט אחד, והיהודי הבא ממצרים לירושלם לא יצטרך לפרוע בירושלם בבואו העירה אלא כמו עשרה דינרי כסף, אבל הבא דרך יפו פורע דוקאט אחד זהב. היהודים היושבים בירושלם חייבים ליתן בכל שנה ושנה מס קצוב למלך שנים ושלשה פלוריני כסף ישן לגלגלת כל אחד ואחד כשיצמח זקנו בין עשיר ובין עני. גם פורעים היהודים חמשים דוקאט זהב לשנה לנאייפו הוא השר של ירושלם, להניח להם לעשות יין, כי לא יוכלו הישמעאלים לעשות יין כי תועבה היא להם לפי אמונתם, זהו המס הקצוב ליושבי ירושלם שנה שנה. האמנם הזקנים הפרנסים השחיתו התעיבו עלילה, ובכל שבת ושבת אומרים שבאים עליהם הפסדות וחסרונות מזה ומזה, ומכבדים כאשר יראה בעיניהם כאשר יחפוצו, ואשר לא יתן אל פיהם מכים אותו ע"י גוי עד שיאמר רוצה אני. ועד הנה עזרני ה' ולא שאלו ממני פרוטה ולא ידעתי מה יהיה באחרית.

[אמונות שונות] חמש אמונות חלוקות של נוצרים יושבים היום בירושלם, והם הארומים (קתוליקים) והיונים, והיקוביני, והעמלקים (ארמיניים), והחובישי (אביסיניים) והם אותם של פריסטיר יואני. וכל אחד ואחד מהם פוסל אמונתו של חבירו כדרך השמרונים והקראים עם הרבנים. ולכל כת וכת יש חדר בפני עצמו בתוך הספולקר א) שהוא במה גדולה ומגדל בתוכו כעין קפנילו אך אין בו פעמון, ושני אנשים מכל כת וכת יושבים שם לא יסורו ממנו. — ובציון סמוך לקבורת המלכים יש במה גדולה לכומרים הנקראת שן פרנציישקו [1], ובשכבר הימים קברות המלכים ג"כ היו תחת ידם, ובא פה בירושלם יהודי אשכנזי עשיר ובקש לקנותם מאת המלך ונתעוררה קטטה עם הכומרים, ומהיום

ההוא לקחו הישמעאלים אותם מאת הכומרים והם עתה תחת יד הישמעאלים, ויודע הדבר בויניציאה כי היהודים הבאים מאדום גרמו לקחת קברות המלכים מתחת יד האדומים, ואז גזרו לבלתי תת יוצא ובא ליהודים לבוא לירושלם דרך ארצם. ועכשיו בטלה הגזירה, ובכל שנה ושנה באים יהודים עם הגליאה ויניציאני ונוסעים עם הפלגריני עצמם, ואין מעבר בטוח וקצר כמוהו. ומי יתן ידעתי זאת בגלילות ההם כי אז לא התמהמהתי בדרך כל הימים אשר עכבתי שם, כי בארבעים יום יבואו עם הגליאה לכל היותר מויניציאה עד הנה.

[ביתו בירושלם] אני לקחתי לי בית פה בירושלם סמוך לבית הכנסת, ועליית משכני בקיר החומה של בית הכנסת היא יושבת. והחצר אשר ביתי בה יש בתוכה חמשה דיירים כלם נשים ואין בה איש זולת סגי נהור אחד ואשתו משרתת אותי כאשר אצטרך. ועלי לתת תודה לה' על אשר כה ברכני ולא חליתי ככל שאר האנשים אשר באו עמי. כי רוב האנשים הבאים לירושלם מארץ רחוקה נופלים על המטה לסבת התחלפות האויר בה והשתנותו מרגע לרגע מקור לחום ומחום לקור. וכל הרוחות שבעולם באות ונושבות בירושלם. ואומרים כי כל רוח בטרם תלך אל המקום אשר תרצה ללכת שמה באה מקודם להשתחוות לה' בירושלם, וברוך היודע האמת.

[דאגתו לאביו] הדבר אשר שאלתי מאת ה' בתפלה ובתחנונים הוא אשר אוסיף אבקשנו עוד, אשר לא ירך לבבך ורעיונך לא יבהלוך על אשר הרחקתי נדוד, ולא תרדנה עיניך דמעה למעני ובפרט אחרי אשר חנני ה' והביאני אל זבול קדשו, וכאשר יגל לבי ישמח לבך גם אתה. ועד ה' בי כי נשכחו כל הצרות הראשונות ונסתרו מעיני כל מחשבות הגלילות ההם אשר עזבתי ולא נשאר בי שום רושם וציור זולתי תמונתך אדוני אבי נגדי תמיד, ועיני נגרה ולא תדמה כי אזכרה אשר עד זקנה ושיבה עזבתיך, ויראתי פן בדמעות עיניך תזכירני עונות נעורי. ועתה הואל וברך את עבדך, והספר הזה יהיה לך אבי במקום פני ובו תריח ריח בנך ולא תוסיף עצב עמו, ואם יקימנו ה' ונחיה לפניו שנה שנה בבוא הגליאה אכתוב לאדוני. ובזה תתנחם ותסר כעס מלבך וזכרי מנגד עיניך לא תשכח, ושמח בבניך ובבני בניך הנעימים אשר סביב לשולחנך, כי הם חלקך ונחלתך לכלכל את שיבתך. ועל שלומם העתרתי לה' בחצרות בית ה' בירושלם. יראני ה' בבניינה, ובאתם לציון ברינה ע"י משיח צדקנו, סליק נחוץ, פה בירושלם עיר הקדש תבנה ותכונן במהרה בימינו. בשמונה ימים לחודש אלול רמ"ח לפרט קטן. בנך עובדיה ירא.

הערות:

א) בית תפלה לנוצרים הבנוי על הקבר המיוחס אצלם לישו הנוצרי. אך הפרוטסטנטים מכחישים זאת ואומרים כי מקום קבורתו אצל חצר המטרה.

[1] San Francisco.

מכתב שני מרבי עבדיה לאחיו

שנת רמ"ט (1489).

מה יקרו אמריך, אחי, מה עצמו דבריך הנעימים מכל ראשי בשמים אשר יחדיו היו תמים, שלשת אגרותיך היקרות הגיעוני יחד עם האגרת הגדולה מאת האדון הנעלה מהר"ר עמנואל חי מקמרינו [1], כלם נקבצו באו לי ע"י האדון דוגייאות הפילגרינו בט"ו אלול רמ"ט. ועליהם אשיבך אחי בדרך הכלל ובקצת על הפרט כאשר ישים אל בפי. וראשית בכורי כל אשר במכתבי אתן תהלה לאל ואשלם תודות לו בשורת שלום אבינו הזקן כי עודנו חי אשר עליו תמיד רחמי, ומדי דברי בו יחד נכמרו נחומי, כה יעשה אלהים וכה יוסיף ויציבהו לפנינו שלאנן ושליו נצח. אמנם לא היתה שמחתי שלמה והיה לי הגיל ברעדה על העדר הבת הבכירה לך והילד היולד לך אחרי באתי מן הארץ ההיא, ואשר עשה האל הוא יהיה לעולם על צד היותר טוב. לא נשאר לנו זולתי להתפלל בעד השארית הנמצאה, יצו ה' אתם את הברכה להחיות להם לפליטה גדולה.

חקרתני לדעת מן האותות והמופתים הנראות בהר הבית ובקבורת החסידים, ומה אשיב לך, אחי? ואותותינו לא ראינו. והנרות הדולקות בבית המקדש אשר שמעת דועכו כבו בכל תשעה באב, גם הלום שמעתי כזאת מפי השמועה, אך אינו אצלי דבר ברור, ואין צריך לומר שמעשה הספרדי אשר כתבת שמצא איש זקן בבית המקדש והוא עוטה מעיל עד סוף כל הספור ההוא הכל שקר וכזב, ונבונים כמוך ראוי שיבחנו הדברים על אמתתם ואל ישעו בדבר שקר.

[קבר שמואל הנביא] קברו של אדונינו שמואל הרמתי הוא עוד היום ביד היהודים ובאים מכל הסביבות לרמה להשתטח עליו בכל שנה ושנה בכ"ח אייר, ומדליקין עליו נר תמיד. והישמעאלים מנשאים המקום ההוא ויראים לגעת בכל הנקדש לשמו. וכבר היה למקום הזה כלי כסף ובגדי רקמה וזהב רבים ויפים מאד, אלא שעתה כבר מכרו זקני ירושלם הרעים את כל ההקדשות נכסים וקרקעות

לא השאירו שריד מהם. לא ראיתי ולא שמעתי שנעשה אות או מופת במקום ההוא שהיה בו שנוי ממנהגו של עולם לבד מה שאומרים שהרבה עקרות נפקדו וחולים נתרפאו בנדר או בנדבה שהתנדבו למקום הזה, או בתפלה שהתפללו שם נענו, וכל אלו דברים שאין להם הכרע, אני לא יצאתי מירושלם ולא היה לי פנאי ללכת למקום ההוא או ללכת אנה ואנה למן היום אשר באתי פה, ע"כ לא אוכל דבר מאומה מן הגליל ושאר המדינות כ"א מפי השמועה. ולפי הנשמע היהודים בצפת ובכפר כנה ובכל אותם המקומות מן הגליל הם בשלוה והשקט ואין להם רשעה מן הישמעאלים, אבל רובם עניים לנים בכפרים והם רוכלים מחזירים בבתים ובחצרות ובשדות לבקש אוכל למו. אולם בדמשק לפי הנשמע היהודים סוחרים עשירים, ואין בכל הארצות כדמשק היום מלאה ברכת ה' ובתיה וגנותיה ופרדסותיה אומרים שאין דוגמתם בעולם. אך אין האויר שלה זך ומזוקק וכל היושב בה מן הנכרים מיד יחלה, ותמיד באים פה ממצרים ומדמשק ומאחלב היא ארם צובה ומשאר המקומות להשתחוות לה'.

[עדן] ובימים האלה באו פה יהודים מארץ עדן, היא הארץ אשר בה הגן המפורסם הידוע גן עדן, אך מקום הגן לא נודע אצלם כלל. והיא ארץ דרומית מזרחית מול ארץ כוש, אלא שהים סוף ביניהם. וספרו היהודים ההם שבמדינה ההיא היום קהלות גדולות ורבות מישראל, ואחד ממלכי ישמעאלים מושל עליה והוא מלך כשר ואוהב ישראל ביותר. והמדינה גדולה ויפה מאד ובה מיני פירות רבות שאינם מצוים אצלינו, והם זורעים באדר וקוצרים בכסליו וימות הגשמים שלהם מפסח עד אב. ומשם יוצא נהר למצרים וממנו עולה הנילוס באב מרבוי הגשמים היורדים בארץ ההיא. ואנשיה נוטים אל השחרות מעט, ואין ליהודים שם ספרי התלמוד כ"א ספר רב אלפס ופירושים עליו וספר הרמב"ם ז"ל. וכולם מגדולם ועד קטנם בקיאים בהרמב"ם כי אינם עוסקים בספרים אחרים אלא בו. וספרו לנו אלו היהודים כי מפורסם אצלם וברור מפי סוחרי ישמעאלים נאמנים, כי רחוק מן הארץ ההיא מהלך חמשים יום במדבר נמצא הנהר הידוע סמבטיון, והוא סובב ומקיף כחוט את כל הארץ אשר שם יחנו בני ישראל, והוא יורה אבנים וחול כל ימי החול ואינו נח אלא בשבת, וזה גורם שאם ילך יהודי בארץ ההיא שלא יחלל את השבת. ומסורת בידם שהם כולם מבני משה טהורים ונקיים כמלאכי השרת ואין מהם עוברי עברה. ומעבר לנהר סמבטיון רבים מבני ישראל כחול הים ומהם מלכים ושרים, אך אינם קדושים וטהורים כאלה אשר הנהר מקיף עליהם, והנה היהודים האלה אומרים הדבר הזה בפרסום ובבירור רב, ואמרו שאין בזה שום ספק וברור הדבר אצלם כשמש. וסיפר לי רב אחד זקן אשכנזי שנולד ונתגדל במדינה הזאת, כי זכור הוא בימי חרפו כאשר באו יהודים אחרים מארץ עדן כדרך שבאו אלה וסיפרו כדבר הזה בשוה בלי תוספת וחסרון. ואמרו עוד אלו היהודים מארץ עדן, כי בני ישראל אשר בקצה גבול כוש הם אשר כתבתי לכם במכתב הראשון, שנלחמים הם על הפריסטיר יואני והובאו מהם בשבי אל מצרים וראיתי בעיני מהם. אלה הם רחוקים מהלך חדש ימים דרך המדבר מן היהודים האחרים השוכנים מעבר לנהר סמבטיון, וכל היום מגידים אצלנו נוצרים הבאים מארצות הפריסטיר יואני, שאלה היהודים הנלחמים היום בקצה גבולם הכה בהם הפריסטיר יואני מכה רבה מאד, ויראים אנו פן ח"ו השמועה אמת, כי הקול הולך וחזק מאד. ה' יגן על עמו ועבדיו אמן.

אני יושב היום בבית אדוננו הנגיד, כי הפקיד אותי על ביתו פה בירושלם, ואני דורש לקהל פה פעמים בחדש בבית הכנסת בלשון הקדש, כי רובם מבינים בלה"ק, והנני להם כשיר עגבים יפה קול ומטיב נגן, ומשבחים ומהללים את דרשותי ושומעים את דברי ועושים אינם עושים אותם. עד כה לא עשו עמי תועה אף לא פעלו עולה הזקנים האלה, ומכל ההפסדות והמסים והעולים אשר מכבידים ושואלים מדי שבת בשבתו מכל איש לא שמו עלי ולא שאלו ממני מאומה. גם המס הקצוב לגלגולת אשר אין נקי ממנו לא רצו שאתן המס. מן השנה הראשונה ועד עתה בנס אני עומד וה' יודע מה יהיה באחרית.

הנה הארון אדוננו מהר"ר עמנואל חי מקמרינו שלח אלי מאה דוקאטי ויניציאני ככל אשר שאלתי מאתו והם השבח (ריוח) מהפקדון אשר הפקדתי אתו. וכן הבטיחני לעשות שנה שנה, ואני נותן מהם לאדון הדוגיאות המביא אותם אלי לחשבון עשרה למאה. והוסיף מהר"ר עמנואל הנזכר לשלוח מנחה בית ה' כ"ה דוקאטי ויניציאני קצת לשמן המאור וקצת לעניים. אני שמח בעמלי פה בירושלם ודבר אין לי עם אדם, ואנו מתקבצים בוקר וערב ללמוד הלכה (גמרא), ושני תלמידי הספרדים לומדים לפני בקבע. ופה אתנו היום שני רבנים אשכנזים, ואולי מעתה תבנה ותכונן הארץ, כי שלח המלך מכתב ושמהו לחוק עולם אשר לא יתן שום יהודי היושב בירושלם כי אם המס המוטל עליו בלבד, יען אשר מתחלה היה חוק למלך מאת היהודים אשר בירושלם לשלם ארבע מאות דוקטי בכל שנה, בין שיהיו יושביה מרובים ובין שיהיו מועטים, והיו כלם נתפסים ועזובים איש על אחיו

ועל רעהו כי כולם משועבדים לזה המס. ועתה כאשר ריחם האל ונתן כזאת בלב המלך שיתן כל אחד המס לגלגולת ויפטר, היתה זאת תקנה גדולה אשר לא נעשתה כמוה בירושלם זה חמשים שנה. ורבים אשר נדדו הלכו שמים את פניהם לשוב לשבת בארץ. אולי ישר בעיני האל ותשב ונבנתה ירושלם על תלה, וארמון על משפטו יכונן, ובאו הנדחים והאובדים מיהודה ומאפרים, והשתחוו לה׳ בהר הקדש בירושלם. ואספיק בזה עתה להיותי נחפז מאד ונחוץ. — פה בירושלם ע״ה תוב״ב, כ״ו אלול רמ״ט.

אחיך עובדיה ירא.

הערות:

א) כנראה יש כאן חסרון במכתב ונשלם פה מכ״י אחר.

[2] Camarino.

◇———◇

מכתב שלישי מרבי עבדיה לאדון פלוני א)

כתב אחר מירושלם כ״ב טבת שנת ר״ן (1490).

אדון תמים! אל שדי יתן לך רחמים והארכת ימים, עד תזכה ותראה מקדש ובית עולמים, אמן: כאשר בא הלום האינבשדורי פיורינטינו עם אגרות אדוני החמודות לא הייתי אז בירושלם עיר הקדש, כי הלכתי לחברון וגרתי בה ימים רבים, עד אשר היתה שיבתה חביבה עלי כמעט יותר מירושלם, להיות היהודים בה מעט וטובים ואינם כאנשי ירושלם לרוע. והם כעשרים בעלי בתים מכונסים במבוי הסגור עליהם ולא יעבור ביניהם ישמעאל וטמא. וגם מסורת ביד כל אנשי הארץ כי הקבורה בחברון טובה מבירושלם.

ופה חברון על קבורת האבות בנין ישן נושן מאבנים גדולות, לא תאמינו כי יסופר, ועל הבנין הישן בנין חדש מהישמעאלים. והמקום אשר שם נגלו המלאכים לאברהם עדיין שמו עליו ממרא, ובו מערה קטנה ובה אבן ואומרים שעליה נמול אברהם. ומחוץ לעיר רחוק מעט באר מים גדולה וקורין לה הישמעאלים ביר אברהים. ורחוק ממנה מעט באר אחרת וקורין לה ביר אסחיק, ורחוק משם כמטחוי קשת או יותר — נחל אשכול ועדיין שמו עליו. והענבים בנחל ההוא גדולים עד היום הזה מכל הענבים אשר בכל המדינה סביב. וכפרים רבים עוד היום סביבות חברון אשר שמו עליהם כמו שמוזכרים בספרי הנביאים.

אמנם דמשק העיר הגדולה, אשר שאל אדוני עליה, אם היא מארץ ישראל: דבר זה מפורסם מדברי כל החכמים וביחוד מדברי הרמב״ם בהלכות תרומות (פ״א ה״ט) שהיא בסוריא תחשב, וכן מסכימים כל יושבי הגליל עד היום הזה. אך אומרים שגבולי הארץ (א״י) קרוב לה מאד, ספט [2] ובנורשה ב) היא העיר הגדולה בארץ הגליל קרובים לדמשק וגבולם נמשך עד קרוב לדמשק. — ואולם טריפולי [3] דסוריא אשר היא לחוף אניות והיתה סחר גוים, היא על גבול הארץ תחשב ונכבדות מדובר בה, שהיא מבורכת מפירות וכל דבר מכל ערי ארץ ישראל ואליה גרים יבואו מאפסי ארץ. ויש בה היום כמאה בעלי בתים מישראל ויושבים לבטח עליה. ורבים אמרו לי שאם היה בתוכה איש נבון לחש ממחוז איטליא היה מתעשר עושר גדול במעט זמן [בעסקיו] עם סוחרי ארץ איטליא העוברים בתוכה תמיד.

המלחמה ממלך התוגר עם מלך מצרים כבר נשכח זכרה ג) ורבים אומרים כי כרתו ברית שלא יעברו זה על זה לרעה עוד שנתים ימים. והמלך אשר הוא מולך עתה הוא המלך הראשון ד) ולא מת ולא נשתנה. וזה לו עשרים שנה אשר הומלך על מלכות מצרים והוא זקן מאד ואינו מצר לישראל, אלא שלוקח מהם ממון (מס) כבר, כאשר עושה גם לישמעאלים וגם לערלים הגרים בארצו. וחידוש אחר אין לי היום להגיד לאדוני [רק] כי אשתטח על קברות אבותינו הקדושים, ונכח פתח בית אחד אתפלל תמיד. — יהיה כנהר שלומך ושלום נות ביתך, ויברכך ה׳ בכל אשר תעשה, כנפשך שבעך וכנפש עבדך

עובדיה ירא, יושב ירושלם עיר הקדש תוב״ב. בנחוץ רב פה חברון כ״ב טבת נ״ר לרגלי וגו׳ אמן ה).

הערות:

א) אפשר שהוא האדון עמנואל חי מקמרינו שהזכיר במכתב שני לאחיו שקבל ממנו אגרת גדולה. ב) טעות היא וצ״ל טפס ואל־מוזייריב הסמוכים זה לזה ושניהם לדרום דמשק בערך ששים מילין אנגליים. אל־מוזייריב היא עיר גדולה ומקום לחניית שיירות ועולי רגלים וסוף תחנית מסילת הברזל מדמשק. ולדעתו אלו נכנסו בגבול הארץ והוא תחום ארץ ישראל. וטעות היא לומר כי הכונה על צפת שאין ספק שהיא נחשבה לארץ ישראל גם אינה קרובה לדמשק. ג) מלחמה זו פסקה בשנת רמ״ו (1486) אך נתחדשה בשנת ר״ן (הערת פרופ׳

מרכס) ואפשר שלא שמע מזה בכתבו מכתבו. ד) אשרף ציף אלדין קייט ביי שמלך בשנת רכ"ח (1468) והיה אז כבן שמונים. ה) בכ"י הנמצא בבית מדרש הרבנים בנויארק כתוב בסופו לאמר: „העתקתי אלו השלשה כתבים פה פיררה ג׳ יינאי של"ב להיותם כבר אצלי זה ימים ושנים תוך קונטריסים שלי כתיבת כמ"ר ישראל מקורטונא זלה"ה ותפצתי להעלותם פה בספרי זה למען יעמדו למזכרת החכם הכולל ובר אוריין ובר אבהן כמהר"ר עבדיה מברטנורה זלה"ה מפרש המשניות. נכתב ונחתם על ידי הצעיר אברהם יס׳ כבד׳ משלם זלה"ה מא׳ אנילו ליא׳" (השורה האחרונה כנראה היא משובשת וצ"ל אברהם בן כמ"ר משולם זלה"ה ושלשת המלות האחרונות כנראה משובשות מפרט השנה).

[1] Ambassador Forentino. [2] Tafas, El Muzeirib. [3] Trabulas. [4] 15 December 1489.

תם

מכתב מסע

לחכם ויניציאני אלמוני (הארכי)

חדש אוגוסט שנת רנ"ה = חשון שנת רנ"ו

מבוא

מכתב מסע הזה הוא מחכם ויניציאני בלתי נודע שמו. הנוסע הזה יצא בחודש אוגוסט בשנת רנ"ה מעיר ויניציא וכנראה היתה עיר מולדתו, ונסע לקורפו שהיתה שייך אז לממשלת יון, ומשם לרודוס, והגיע לביירוט בחדש ספטימבר ומשם לדמשק. ועבר דרך ספיטה (צפת) ושכם ולאחרונה בא לירושלם בי"ח מרחשון שנת רנ"ג ומתאר ביחוד את העיר הקדושה. והציע לפני נכבדי העיר מגלת נסיעתו כתוב עליה „שבתו וקומו ואת הדרך אשר עבר בה". שם ישב בסמיכות לבית האיש נורא תהלות הנשא והנעלה מאור הגולה אביר הרועים מהור"ר עבדיה יצ"ו (הוא ר׳ עבדיה מברטנורא) ונגלה אליו כזקן מלא רחמים במנהג דיני הצדק". ואומר עליו כי „האיש גדול מאד ועל פיו ישק כל הארץ ובלעדו לא ירים איש את ידו".

המכתב הזה נמצא בכ"י ביחד עם שני המכתבים של ר׳ עבדיה באוצר הספרים של הבארון אורי גינצבורג בפארים ונדפסו ע"י נייבויער וזאקס בתרגום אשכנזית בספר השנה שלהם משנת 1863 כרך שלישי, ומתורגם ע"י שוואב לצרפתית בשנת 1866 וגם לאנגלית בשנת 1872. ונדפסו איזה פעמים עם מכתבי ר׳ עבדיה.

א

[הקדמה] ברכי נפשי את ה׳ לבי ובשרי ירננו אל אדון כל תולדות, המנהיג בריותיו בחסד וברחמים, וברוח פיו עברנו זה הים הגדול ורחב ידים בלי צעקה ובלי פרץ, לא שמעתי קול נוגש ת"ל, ואני אשירה וארנן לבקר חסדו אשר גמלנו כל טוב והביאני אל תכלית המבוקש כאות נפשי. כן אשא תפלה אל המניע הראשון החונן ומשפיע מטובו לכל קוראיו, הוא יחון אתכם לחזות בנועם ה׳ ולבקר בהיכלו, וגם שמה בארצכם יתן לכם קוממיות. הנני נקרב אל רום תפארתכם במגלת ספר כתוב עליה שבתנו וקומנו ואת הדרך אשר עברנו בה עד יום בואנו פה ירושלם עה"ק תוב"ב אכי"ר.

[הנסיעה] ב׳ אגושטו שנת רנ"ה יצאנו מויניציא בשמחה וגיל ללכת לדרכנו בשלום ובמישור, וביום השבת לכ"ב שעות הגענו לפולא [1] והיא עיר קטנה ורחבת ידים וימצא בה בשר ודגים וכל מטעמים הכל בזול, ושם ישבנו שני ימים בבית המפואר הנשיא כמ"ר יעקב אשכנזי י"צ (ישמרהו צורו) אשר הביאנו אל ביתו בפנים מאירות והכין שאר לנו ומטה ושלחן וכסא ומנורה, אין בית המלך חסר כלום. ואין בה יהודי אחר זולתו והוא פותח דלת לפני לוין א) ושוכן כמלך בגדוד. מויניציא לפולא יש מאה וחמשים מילין והוא מהלך יום ולילה אחד ואנחנו אחרנו בדרך כי לא היה לנו רוח ועברנו על מי מנוחות. — נסענו מהמקום הזה עם רוח נושבת והגענו לקורפו [2] ביום ב׳ י"ו אוגושט. והיא עיר גדולה על שפת הים אבל איננה יפה רק בזויה ומלוכלכת ובפרט במקום היהודים. מכל מקום פירותיה יפים וטובים, ושם קנינו צדה לדרך לחם וגבינה וענבים ואפרסקים. העיר רחוקה מפולא שש מאות מילין, ולא עמדנו שם רק הלילה ההוא ע"כ

אין בפי מלין להגיד לכם את הארץ מה היא. — נסענו מקורפו עם רוח חזק וטוב והגענו למודון ביום ז׳ בבקר כ״א בו. גם היא עיר גדולה ויפה מקורפו ויש בה אנשים סוחרים רבים והיא ארץ זית שמן וגפן ותאנה ורמון. מכל מקום הארצות אינן יפות כארצכם שם וגם יושביה נמשלו כבהמות נדמו. מקורפו למודון יש חמש מאות מילין. — נסענו ממודון ובאנו לרודו [3] ביום ו׳ כ״ז בו לפנות ערב, ואיש לא ירד מהדוגיאות עד יום ו׳ בחצי היום מפני פחד הקורסארי [4] שלא יקחו אותם בשבי וזה כי רודו היא עיר מקלט לשודדי הים, יען יתנו אל הגראן מאישטרו (ראש העיר) חלקו מהשבי אשר ישבו, וע״כ באים הקורסארי אל העיר לבטח. לפיכך הקאפיטאנו רצה הבטחון שלא יקחו אותם בשבי טרם יצא איש ממקומו, וצריך עיון רב בזה ובפרט ליהודים. רודו היא עיר בצורה יפה וחזקה וימצאו שם אנשי שם ואנשים סוחרים מכל אומה ולשון. גם יש בה צרפתים הרבה והגראן מאישטרו הוא צרפתי. העיר רודו רחוקה ממודון חמש מאות מילין. — וכחצי היום כ״ט בו נסענו מרודו והגענו לפאמה אגוסטה [5] ביום ה׳ ג׳ ספטימבר שנת רנ״ה, ושם ישבנו שלשה ימים, והעיר טובה ומלאה כל טוב, וכל ימי לא ראיתי שובע מלחם ובשר וכל אוכל כעיר ההיא. אנחנו קנינו מדה גדולה שמן בעד מארציל (מטבע) אחד וחצי. ויוכל אדם להתפרנס שם עם ששה דוקאטי לשנה לכבוד ולתפארת ואולי בפחות. אמנם ארץ אוכלת יושביה היא כי האויר רע מאד וגם המים אינם טובים וע״כ יושביה מועטים. ובכל המקומות שזכרתי ראיתי קהלות גדולות רק לא בפומה אגושטה כי מעטים הם, ואין מלוה ברבית בארצות אשר עברנו רק בפאמה אגושטה, אשכנזי שמו ר׳ שבתי, הוא פותח דלת לפני לוין. וכל מי שירצה יוכל להלות ברבית כטוב וכישר בעיניו ואין אומר לו מה תעשה, כי כן נימוס הארץ. אבל בשאר המקומות היהודים הם בעלי מלאכות או תגרים ויושבים לבטח ואין מחריד. פאמה אגושטה היא באי ציפריאס [6] ורחוקה מרודו שלש מאות מילין. — יום א׳ ו׳ ספטימבר שנת רנ״ו לפנות ערב נסענו מהמקום והגענו אל חוף ביירוטה [7] ביום ג׳ ח׳ בו, וביום ד׳ בבקר ירדנו מהדוגיאה בשמחה ובטוב לב. הכלל העולה מהדברים: באנו מויניציא לביירוטה בשלשים וארבעה ימים אף כי אחרנו בדרך בכל המקומות שזכרתי. ואני לא הרחבתי המאמר בספורים מארצות אשר עברנו בהם דרך הים, כי אין כל דבר חדש להגיד לכם. ועתה אודיע אתכם את כל הקורות אותנו ואת הערים אשר עברנו בהם מיום צאתנו מהם עד אשר באנו פה ירושלם עה״ק תוב״ב.

הערות:

א) עוסק בהלואות על משכונות.

1 Pola. 2 Corfu. 3 Rhodus. 4 Corsaires. 5 Fama Augusta (Famagusta). 6 Cyprus. 7 Beiruth.

ב

[ביירוט ודמשק] העיר ביירוטה היא החוף מדמשק, ושם יבואו כל הסחורות שמוליכים לדמשק ושמביאים מויניציא, והיא עיר קטנה וטובה עם מעיינות הרבה ופירות משובחים. וכל היהודים יפרעו שם מס אל הנאייפו היינו ארון העיר, סך דוקאט אחד ורביע שהם ל״ב מאיריני, ושני מאיריני הם מארצילו אחד והדוקאט ויניציאנו שוה י״ג מארצילי וחצי. בביירוטה אין עומדים יהודים, אמנם לא ידעתי הסבה, כי הישמעאלים בביירוטה הם יותר טובים מכל אנשי המלכות הזאת ואוהבים את היהודים מאד. וכאשר אני אחזה לי אספרה לכם: בכל המקומות אשר עברנו נכנסו יהודים בדוגיאות, קצתם הגיעו לביירוטה, וגם עם הגליאה טראפיקו (ספינה גדולה) באו לביירוטה כמו מאה וחמשים נפש, כלם עניים מרודים ואביונים בס״ה היינו שם כשלש מאות נפשות, והישמעאלים היו מרחמים מאד על האביונים ויטו אליהם חסד ונתנו להם צדקה מעות וחטים ולחם ופירות. ועוד כמה פעמים הם ישמעאלים מלעיגים וצועקים אחר הגוים כלבא בר כלבא וחרפום וגדפום כאלה הרבה, ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב. וע״כ פליאה דעת ממני מדוע לא יתישבו שם היהודים.

לקחנו בית בחברת המרומם איש צדיק תמים כמה״ר יוסף סאראגוסה ספרדי והוא חסיד גמור, ועמדנו יחד עם כל בני ביתו שבעה ימים טרם נבחר את הדרך אשר נלך בה, כי היינו מסופקים אם נלך בדרך דמשק או דרך צידון, יען היותה סמוכה לביירוטה מהלך חצי יום בלבד ויען היותה מארץ הקדושה. סוף דבר כמה״ר יוסף הנ״ל הסכים לעבור דרך הים עד צידון, וכן גמרו ללכת עמהם הזקן ונשוא פנים כמ״ר יקותיאל מויגאצולו ז״ל עם מרת נובלה [1] זוגתו וכמ״ר דניאל מלבורנו [2] ואחרים זולתם. ובהיות כי שמענו שהיו מצוים הקורסארי בדרך ההיא גמרתי לבלתי לכת עמהם, וקראתי לאחי כמ״ר יקותיאל י״צ ובחרנו לעלות דרך דמשק, והמה הלכו לדרכם דרך צידון. ובהיותם שמה החזיקו הנאייפו וגם הקהל בכנף מעיל הנעלה כמה״ר יוסף הנזכר ונדרו לו חמשים דוקאטי לשנה

להחיות נפשו וכל בני ביתו למען ישב שם, כי גדול שמו בכל הארץ והנאייפו יפרע ממעות הנ"ל עשרים דוקאטי. אולם אדרבה בצר רוחי ובלב נשבר ונדכה אודיע לכם המקרה בלתי טהור אשר קרה, וזה אחר שעברו ימי הסוכות נכנסו בגריבו (ספינה) אחת מהישמעאלים כמ"ר יקותיאל מוינגאצולו ז"ל ואשתו ע"ה וחמר בחורים כמ"ר דניאל מליבורנו ז"ל ואנשים אחרים לבוא לירושלם עה"ק ובהיותם נגד עכו הטיל ה' רוח גדולה על הים ובעונותינו נטבעו כל היהודים, זולתי סיציליאני אחד נמלט משאון גלי הים ובא והגיד הדבר אל ק"ק ספיטה (צפת) והקהל שלחו אנשים אל המקום ומצאום ערומים על שפת הים ויקברום שם. אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי ולבי עליהם תאבל, איך היו לשמה כרגע זקנים גם בחורים לבלות שאול טרם יגיעם הבלוי וההפסד הטבעי! וכמעט היינו בכל רע כאין שפכו אשורינו, יען כמ"ר יקותיאל אחי י"צ נטה כוונתו (רצה) ללכת עמהם וה' מנענו, וכל עוד נשמתי בי אתן תודה לאל חי ובתוך רבים אהללנו.

ואשר מביאים הויניציאני לביירוט ולדמשק הם כסף וזהב בדיל נחושת צרוף (קליל) בגדים רכים ועבים, ובשובם אחור יוליכו פלפול זנגביל וכל מיני בשמים ומשי וקורדיאני ולפעמים אבנים טובות ומרגליות כאשר ימצאו מהם. ולפי מה ששמעתי מעטים הם האבנים טובות בדמשק אבל במצרים ואלכסנדריא שם לכסף מוצא ומקום ספיר אבניה.

בביירוט נתפשרנו עם חמר (מנהג חמורים) שיביאנו עד דמשק ויוציא כל ההוצאות בעד קאפרי (מכס הדרכים) ובעד כל דבר, וע"ז נעשה כתב ע"י סופר משם, ויהי שכרו מאתנו עשרים מרצילי לכל נפש. ובליל ד' י"ו סמטימבר רנ"ו יצאנו מחוץ לעיר מרחק כמטחוי קשת ושם נתנו תבן ומספוא לחמוריהם ואחרו שם כדי לעבור על הקאפרי ויהי בחצי הלילה קמנו ועלינו לדרכנו כל הלילה בלי פגע רע ת"ל ועברנו שני הקאפרי בלי פרעון. ויהי בבקר הגענו אל הקאפרי השלישית ולא עשו אתנו רק טוב ומכרו לנו לחם וענבים ואכלנו לשובע והחמרים פרעו הקאפרי כאשר היה מן הראוי ועברנו בשלום ובמישור. וכן הלכנו כל היום וכל היללה עד בואנו לדמשק. בגלילות האלה לא ימצא בדרכים מחנה (בית מלון) עם מטה ושלחן רק לסוף מהלך יום אחד ימצא לפעמים בית פרוץ בלתי מכוסה (חצר) הנקרא אל־חאן ושם ימכרו לחם ופירות וביצים אבל אין מקום ללון, רק האנשים יעמדו באמצע החצר הם וחמוריהם.—

[דמשק] ביום ה' בבקר הגענו בדמשק שלמים ושקטים ואין עיף ואין כושל בנו ת"ל, ועמדנו בבית הנשיא כמר משה מקראן י"צ אשר הבאנו אל ביתו ושם ישבנו חמשה ימים ובכל המקומות הנזכרים אין איש יעשה מתנה כאשר בארצנו לתת לחם לאכול, וכי יבוא גר או נכרי בדמשק ולא ידע לשונם איש לא יזוז ממקומו להשתדל בעד החיצונים (הנכרים), רק הנכבד כמ"ר משה מקראן י"צ, וה' ישיב לו כפעלו הטוב.

דמשק היא עיר גדולה לאלקים וחוצותיה רחבות ויש שמה בתים וחצרות עם מעיינות הרבה, ושם שלש קהלות, כי הארץ גדולה ורחבת ידים היא, בין כלם חמש מאות ב"ב, קצתם תגרים מבגדים ועניינים אחרים, ויש מהם בעלי מלאכות, גם מהם מלוים על משכונות טובים לחשבון כ"ר למאה, ויש מהם ישימו מעות על הקונטו (שטרות) ולא יחסר להם י"ח למאה. תכלית הדברים הריוח מצוי שם מאד לפי מה ששמעתי, ואני לא אוכל דבר רק לשמע אוזן, כי ביום ר"ה הוכתי בסנורים ועמדתי כלוי בבית עד יום צאתנו מן המקום, וזה היתה לסבה כי אכלני הקרח בלילה בדרך (מבלי למצוא בית מלון) כאשר אמרתי.

הערות:

[1] Novello. [2] Livorno. [3] Discount of Notes.

ג

[צפת] ביום ד' בחמשה יום לחדש אוקטובר שנת רנ"ו יצאנו מדמשק עם חמר אשר נתפשרנו עמו בעד עשרה מארצילי לכל ראש (נפש) להביאנו עד ספיטה (צפת) לכל הוצאותיו מקאפרי ומכל דבר. וביום ו' בבוקר הגענו לספיטה, ושם לקחנו חדר קטן בבית איש יהודי עני ואביון מאד ועמדנו בביתו יותר מחודש ימים ויהי שכרו מאתנו בין שנינו א' כסף ליום הן בעבור החדר והן בעבור שכר טרחו להכין לנו בר ולחם ומזון.—סאפיטה היא בנויה בשפוע ההר ועיר גדולה היא והבתים קטנים ובזוים, וכאשר ירדו גשמים אי אפשר ללכת בעבור הלכלוך, ובהיותה בשפוע צער ועמל הוא לצאת בשוקים וברחובות אף בעת הקיץ כי תמיד עולים ויורדים בה. מכל מקום הארץ טובה ובריאה והמים טובים בתכלית. והנה אמת נכון הדבר כי ראיתי שם זקנים הרבה מאד מששים ושבעים שנה ובתוכם היה זקן בן מאה ושלשים שנה ועודנו באבו חזק ובריא אולם. וקהלה קדושה כמו שלש מאות ב"ב, ורוב היהודים עושים (מחזיקים) חנויות מבשמים וגבינה ושמן ומיני קטניות ופירות. ושמעתי כי

כ"ה דוקאטי יוציא אחד על חנות כזאת ויתפרנסו ממנה חמשה אנשים והמזונות שם הם ג"כ בזול. והגאון כמה"ר פרץ קולובו יזיי"א א) הוא ראש וקצין בעיר ההיא והטה אלינו חסד וסיפר בשבחנו ורצה לעשות לנו ההוצאות (מזונותינו) בביתו וללמוד אתנו בעד עשר דוקאטי לשנה לכל אחד אם חפצנו לשבת במקום ההוא. אך הסך הזה נעלם ממני (לא היה לי), הקהל נותנים לו על הספקתו [אך אין די בזה] וגם הוא עושה חנות מן אכילה להרויח מזונותיו.

בסבוב סאפיטה יש מערות רבות וקבורים בהם חסידים גדולים ורובן סמוכות לעיר כמו ששה מילין. וראיתי קצת מהקברות האלה. ועתה אודיעה את רום תפארתם את אשר שמעתי ואת אשר ראיתי בעיני: ראשונה בספיטה קרוב אל מקום יש קבורת הושע בן בארי הנביא ז"ל ואין עליו מצבה וציון רק אבן גדולה על פי המערה, ותיכף בבואי בספיטה התפללתי על קברו. רחוק מספיטה תחום שבת יש קבורת יהודה בן אלעאי ושם כפר קטן נקרא עין זיתין, ועל הקבר יש ציון יפה ומדליקין בה נרות, ושם באתי ונשתטחתי והדלקתי נרות עליו, וראיתי ודברתי עם הישמעאלית אשר נפלה מאילן שקדים אשר על קבר החסיד הנ"ל, כי זאת האשה דברה סרה עליו, שאולי שמעה בימים חלפו למו, ורצתה לעלות על האילן [ללקוט השקדים]. ואמרה אלי האשה איך ראתה בעיניה נערים אשר דחפוה והשליכוה רחוק מהקבר כמו ארבעים אמות ונשברו זרועותיה. ועוד אמרה כי בא אליה החסיד בחזיון לילה, ואז שבה וחזרה מרשעה והדליקה נרות על קברו ונתרפאה. והישמעאלים מכבדים המקום ורבים זולתם ידליקו שמה נרות. — רחוק מספיטה ששה מילין יש כפר אחד שמו אל־מירון ושם נקברו חסידים גדולים אשר אזכיר את שמותם. וטרם בואי אל המקום ראיתי שלשה קברים על אם הדרך, הראשון הוא ר' יהודה (יוסי) הנענש זצ"ל ב) ואין על קברו רק גל קטן של אבנים. רחוק מעט משם יש קבורת ר' טרפון ז"ל ועליו ציון יפה. ומשם והלאה מעט יש קבורת ר' יוסף (יוסי) בן קיסמא ז"ל וגם עליו גל אבנים בלי ציון. אח"כ הגענו אל הכפר הנ"ל (מירון) וראינו מערת הלל ותלמידיו זצ"ל אשר נקברו עמו והם כ"ד תלמידים. סמוך לזה נכנסנו במערה אחרת ויש בה כ"ב תלמידי חכמים, ואמרו כי הם תלמידי ר' שמעון בן יוחאי זצ"ל, וקרוב אל המקום ההוא בשפוע ההר יש ציון יפה בתכלית ונראה עד ספיטה ואצלו נקברו נשותיהם ואין על קברן דבר, ואמרו כי הרבה פעמים בנו עליהם ובלילה היה חרב, ולא ידעתי אם אמת הדבר. אחרי זאת ראיתי קבורת שמאי ואשתו זצ"ל קבורים תוך אבן אחת גדולה אשר לא ראיתי כמוה, ותחת האבן יש מערת תלמידי שמאי זצ"ל קבורים בה. עוד ראיתי בית הכנסת מר' שמעון בר יוחאי ז"ל וגם הוא בנין מאבנים גדולות אבל עתה הוא חרב ולא נשאר ממנו רק כותל אחד ואומרים אנשי ספיטה כי מקובלים הם כי כאשר יפול הכותל ההוא יבוא משיחנו במהרה בימינו. והוגד לי כי בשנת גירוש ספרד נפלה השאייטה [1] (חצין) בכותל ההוא והתחיל לנפול ואז עשו אנשי ספיטה יום משתה ושמחה. — עוד יש כפר אחד קרוב לספיטה נקרא עלמא ואחרים זולתו, אשר אומרים כי נקברו בהם רוב חכמי ישראל. בענותי הרבים לא זכיתי לראותם, כי תמיד הייתי בספיטה מושכב על ערש דוי. אבל במקומות שזכרתי בכלם התפללתי כפי קוצר השגתי וברובם הדלקתי נרות. ואני לא אתבונן (אחשוב) להגיד כל מה שנאמר לי בספורים האלה רק אשר חזיתי ספרתי. — טרם צאתנו מספיטה פרענו כל אחד מאתנו דוקאט אחד בזהב הילייה הוא המס הקבוע שפורע כל ראש (גלגולת) בכל שנה, והנשים והנערים בלי חתימת זקן לא יפרעו המס. וכן לא יפרעו הנשים והנערים הדוקאט ורבע אשר פורעים בביירוטה אל השר. משם והלאה מי שפורע במקום אחד אף אם ילך למקום אחר לא יפרע עוד באותה השנה, רק שצריך להראות כתב בידו איך פרע, ואם יאבד מידו הכתב יפרע פעם אחרת.

ביום ו' י"ב ימים לחודש מרחשון רנ"ו נסענו מספיטה בחבורת אנשים סיציליאני (אנשי סיצליא) אחר אשר נתפשרו עם אורחת חמרין יהודים וערלים וישמעאלים, והוצרכו לכל אלה כי היה רכושם רב ויתנו שכרם ק"ב כספים לכל לראש להביאם עד ירושלם בלי הוספת הוצאות מהקאפרי ומכל דבר, וכתבו זאת בשטר בראיה ברורה, כי הדרך מסוכן מאד בעבור הליסטים וגם בעבור הקאפרי, כי יקחו הקאפרי כאות נפשם ואין מוחה. ואף כי יהיו המוקירי דהיינו החמרין משועבדים לפרוע הקאפרי מכל מקום אם מטה ידם ממה שיעמיקו לשאול ג) או ירצו לשאול מהיהודים [יותר] יצטרכו לתת בעל כרחם, וכי יבואו לעיר והיהודים ילכו לפני השופט לערער על המוקירי ויבקשו שהשופט יכריחם לגמור המלאכה, גם כי ירבו היהודים תפלה אין שומע להם, כי בכל הארצות האלה לית דין ולית דין ובפרט ליהודים נגד הישמעאלים. גם יזדמן לפעמים כי יברחו המוקירי ויניחו היהודים עם כל בהמתם אצל הקאפרי. וע"כ הורגלו היהודים ללכת עם חמרים ערלים אשר ידעו לנטות ארחות יושר וילכו בנתיב לא ידעו [כדי למנוע הקאפרי]. ואף כי הערלים האלה היו עמנו,

פחדו [אנשי סיציליא] פחד ולא רצו לשאת הרכוש עמהם אחר אשר הגענו ביום ו׳ בערב הכנסת כלה (שבת) לכפר קינה ונשב שם עד יום ג׳ ואחי כמ״ר יקותיאל י״צ הוצרך לשמור החפצים והמטלטלים מהסיציליאני כי כן רצה הראש מהסיציליאני שמו מהר״ר רבה י״א וגברא רבא הוא, הוכרחתי להסכים בזה כי כבר יצאנו מספיטה והוא השכיר המוקירי ראשונה ולא הייתי יכול לעבור על רצונו. — ביום ג׳ הסכמנו על הדרך אשר היה לנו לעשות כיד ה׳ הטובה עלינו, וקמנו ועלינו מן המקום והלכנו כל הלילה בלי דבור כלל כי מכפר קינה עד ירושלם ע״ה הדרך מסוכן מאד בעבור הליסטים וגם בעבור הקאפרי, ועברנו על שני קאפרי בלי פרעון, והיינו בדרך דותן וראינו הבור אשר השליכו בו יוסף הצדיק זצ״ל. וכעלות עמוד השחר נשארנו בהרים עד צאת הכוכבים. בלילה השני עברנו חוץ לשכם והיא באמצע הר גריזים והר עיבל והר גריזים הוא מלא כל טוב והר עיבל כלו מדבר שממה, וכל הדרך ההוא לא הלכנו כ״א בלילה מפני פחד הלסטים ומפני יראת הקאפרי. בלילה קמנו לעלות לדרכינו, וה׳ מצא את עון עבדו כי פגענו בדרך משרתי הקאפרי משכם והחזירו אותנו אחור אל מחנה קרוב לשכם מהלך חצי יום ושם עמדנו כל הלילה באימה וביראה, ויהי בבקר ביום ה׳ נתפשרו עמהם היהודים יחד עם החמרין בעד ארבעה עשר דוקטי והגיע על חלקי לפרוע י״ד כספים. בליל ו׳ נסענו מהמחנה והלכנו כל הלילה בפחד וברעדה, כי פחד פחדנו פן ירדפו אותנו אנשי שכם כי רובם שופכי דמים, וה׳ נחנו בדרך אמת.

הערות:

א) יראת זרע יאריך ימים אמן. ב) הוא ר׳ יוסי דמן יוקרת. ג) כלומר אם יחשבו כי השכר שבקשו נפחת ע״י פריעת המכס, או כי רוצים סתם להעלות את השכר ולבקש יותר.

[1] Sagitte.

ד

[ירושלם] כמו השחר עלה ביום הששי י״ח לחדש מרחשון רנ״ו עומדות היו רגלינו בשערי ירושלם עה״ק. ובראותי מרחוק את העיר השוממה והחרבה והר ציון ששמם איך היה מעון תנים ומרעה לכפירים ושועלים הלכו בו, עלי תשתפך נפשי ולבי דאבה ועיני ירדו מים, ישבתי גם בכיתי וקרעתי את כותנתי בשני מקומות על ירושלם ובית המקדש כאשר הוא מן החיוב, והתפללתי נוכח בית מקדשנו לה׳ כי למען חסדו ישיב שבות יעקב במהרה בימינו ונזכה לראות בנין בית זבול תפארתנו, וכן יהי רצון, אמן. ויהי בבואי לעיר באנו לסמיכות בית האיש נורא תהלות הנשא והנעלה מאור הגולה אביר הרועים מהר״ר עבדיה יצ״ו א), אליו הודעתי את לבבי ואת שפלות מצבי, היותי כיום כעיר פרא וכעגל לא לומד, וכי באתי אל הארץ לתור ארחות משפט, ולמען דעת את ה׳ עזבתי משפחתי וארץ מולדתי לחסות תחת צל כנפיו, למען יעניק מטובו אל עבר פני ויפח באפי רוח חיים ללמדני תורה ומצות. ואז נגלה אלי כזקן מלא רחמים במנהג דיני הצדק ויאמר אשימה עיני עליך כבן יקיר, ועשה עמי אות לטובה. ואני אזכיר תהלתו וחסדו אשר גמלני ברוב רחמיו ולשוני תהגה צדקתו בסוד ישרים ועדה. — והאיש גדול מאד ועל פיו ישק כל הארץ, ובלעדו לא ירים איש את ידו. ומקצוי הארץ אליו גוים ידרושו ואחרי דבריו לא ישנו. וגם במצרים ובבל ובכל הארצות האלה הוא יגזור אומר ויקם לו, ואפילו הישמעאלים מכבדים אותו ויראים ממנו. ושמעתי כי כבר ברוח שפתיו המית רשע. והוא עניו ושפל רוח מאד ודבריו ערבים ודעתו נוחה עם הבריות וכל עמים יאשרוהו ועליו יאמרו אין זה ילוד אשה.

בבואי הנה נלאיתי למצוא בית לשבת, כי רבו הבאים לעיר ומלאה הארץ מאנשים, ולקחתי חדר לחדש ימים עד אשר אמצא מנוח לכף רגלי, ובהיות כי המרומם כמ״ר אברהם מסינה יזיי״א והאלוף כמ״ר משה מליבורנו יצ״ו ובחור אחד ספרדי... נחמד ונעים וטוב המזג כולם עומדים בחצר אחד ובתורת ה׳ יהגו יומם ולילה חשקה נפשי לשבת עמהם, וכאשר הודעתי תשוקתי אל הגאון תפארת אנשים כמ״ר עבדיה יזיי״א השתדל השתדלות נמרצה בדרוש הזה ובתבונות כפיו מלא חשקי אל תכלית המבוקש אך במשפט כי בצדק כל אמרי פיו, ובמתק שפתיו הוציא מן הבית הזה האשה היושבת פה בראשונה באמרו כי בעבור הלמוד טוב שנשב פה אנחנו היום, והוא הבטיחני כי לא יעבור זמן רב יתן לנו מקום בחצר אשר הוא יושב והיינו קרובים אליו. ולולי כי בית קטן יש לו כבר היה מאסף אותנו הביתה כי חפץ בנו האיש. עוד הפליא חסדו עמי והציל עני מחזק ממנו, וזה כי יפרעו בכל שנה חמשים דוקטי למען יוכלו לעשות יין כי תועבה היא לישמעאלים, ושלשה ערכים לגבות המעות הזה העשירים פורעים עשרים כסף לכל קאנטרי יין והבינונים יפרעו ששה עשר כסף והעניים שנים עשר כספים ואפילו מקבלי צדקה. והממונים על זה שתו ערכו עלי ארבעים כספים משני קאנטרי

יין וחצי, ואני נתרעמתי על רוממותו (גודל המס) כי היה נראה לי כי העמיסו עלי יותר מן הראוי, ותיכף בשמעו את קולי פנה מכל עסקיו וקם והלך בחוץ בעצמו ובכבודו ולקח עשרה כספים מיד הגובה והחזירם לי, ויבער כמעט אפו יען לקחו אצלי עשרה כספים נגד כל דת ודין, יען היותי גר ויחיד ונלמוד, ויאמר אך עמי המה ואהי להם למושיע. וכבר נשתוממו על זה כמ"ר אברהם מסינה י"צ וכמ"ר משה מלבורנו למה זה מצאנו חן בעיניו. ואני תפלתי לאל חי ישמרהו ויחייהו וימלא בטוב ימיו ושנותיו מנעימים.

בירושלים עיר הקדש הם כמו מאתים ב"ב יהודים והם נשמרים מכל חטא ועון וזהירים במצוות, וערב ובקר וצהרים יתקבצו כולם יחד עשיר ואביון להתפלל בכונה. ויש להם שני חזנים יראי ה' אשר ידקדקו בתפלתם אות באות ומלה במלה בכל היוצא מפיהם, ובכל יום פעמים באהבה יעמדו כל הקהל לשמוע דברי תורה בבית המדרש מפי איש זקן בן שמונים שנה חכם ונבון שמו מהר"ר זכריה ספרדי יזיי"א, ובכל יום ידרוש לאחר שחרית כמו רביע שעה ולא יטריח על הצבור. וכן בערב אחר ערבית, וזה חק ולא יעבור. אבל המאור הגדול כמהר"ר עבדיה יזיי"א לא ידרש כ"א שלש או ארבע פעמים בשנה, כמו בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות, וגם בימי תשובה. וזה ימים מועטים השמיע את קולו הערב ומוצא שפתיו אמרות טהורות מזוקקות אין בהם נפתל ועקש, כולם דברי אל חי, ומקטן ועד גדול שמעו לו ויחלו לדבריו ולא נשמע אפילו קול דממה דקה. ואם אמרתי אספרה להגיד בשבחיו הנה לא יגיע אליו פאר וכבוד, יען הייתי נתעב ונאלח בער ולא ידע להבין ולהשכיל אל מעלתו ואת יקר תפארת גדולתו, ע"כ לא אאריך בזה כי לו דומיה תהלה. ובכל יום אחר התפלה ואחר הדרשה יעמדו אנשים בבית המדרש ללמוד במשנה ובתלמוד כמו שלש שעות ואח"כ ילכו מחיל אל חיל לבקר חולים ולתת מתנות לעניים כל איש אשר ידבנו לבו, ומרבים העם לתת צדקה אף כי מטה ידם ויש עניים הרבה בזאת העיר, ורוב הקהל מתפרנסים מן הצדקה. ה' ברחמיו ירחם עלינו וישלח ברכה באסמינו ובכל משלח ידינו.

הריוח מצוי יותר מעט בירושלם עה"ק מכל הארצות האלה, ומי שירע לעשות מלאכה כמו צורף או נפח או אורג בגד פשתים או תופר ירויח מזונותיו אך בצמצום ובדוחק, זולתי צורף. אבל בדמשק ובמצרים ובאלכסנדריא ובחלב היא ארם צובה, בכל אלו המקומות ירויחו היהודים ככל אות נפשם ובפרט מי שירע לשון ערבי ולשוננו ישית בעפר בצר, כפי מה ששמעתי. מכל מקום המזונות פה אינם כ"כ ביוקר, ובשנה הזאת יש זול מלחם ויין שבח לאל יתברך. ולפי מה שאחשוב יכול אדם להחיות את נפשו בעשרה דוקאטי לשנה. והנה אנחנו נתפשרנו עם כמ"ר אהרן לועזי היושב בזה החצר כי יעשה לנו ההוצאות ויכבס לנו הבגדים ויהיה שכרו ארבעים כסף לכל אחד ממנו לחדש, אמנם לא יתן לא יין ולא שמן להדליק נר ולא יפרע שכרות הבית ולא יתן לנו במה ללין, דהיינו מטה וסדינים וכסת, אבל יתחייב לתת לנו בכל ערב בשר או דגים או ענינים אחרים כמו גבינה, ובכל בוקר יכין תבשיל ולא יחסר לחם, ואמרו לנו כי הגדיל משכורתו יותר מן הראוי, מכל מקום בחרנו לעשות כך למען לא יהיה לנו טורח להכין תבשיל ולא נתבטל מן הלימוד. ואנו פורעים בין שנינו שכירות הבית ששה כספים לחדש. ולפי אומד דעתי אנחנו מוצאים לחשבון ארבעה דוקאטי לשנה זולתי המסים והעולים ומה שנוציא לתת לעניים ומה שנצטרך להוציא על מטלטלים מדי יום ביום.

ועל כל זאת מס המלכות יפרעו היהודים דוקאט אחד וחצי לגלגולת בכל שנה, ומן הדין אין לנו לפרוע מס אחר זולתו, והנשים והנערים בלי חתימת זקן לא יפרעו דבר. אמנם לפעמים יכבידו את העול על צוארנו עד שלא נוכל לשאתו, וזה יזדמן כאשר יתחלפו הנאייפו בארץ דהיינו השררות, אז ימצאו לכסף מוצא, ואם היה השמן בזול או שוקרה [3] או דבש או בורית וכהנה רבות, אז יחלק הנאייפו מהדברים האלה על אנשי הארץ ויצטרכו לפרוע כפלים לתושיה ממה ששוה ויפרעו המעות מיד, ומי שישיב כמתנצל ויחנן קולו כי מטה ידו ואין לו להחיות נפשו יכוהו במקל על רגליו עד שתצא נפשו או יאמר רוצה אני, וזה הוא דבר כללי, משפט אחד יהיה ליהודים ולערלים ולישמעאלים, אבל לא ישנאו היהודים לחרף ולגדף אותנו כמו בארצכם. ויש שער מהעיר שהוא קרוב אל מקום היהודים העניים ומפתח השער ההוא יחזיקו אותו היהודים, אמת שצריך שיהיה היהודי כפוף ונכנע תחת הישמעאלי וצריך להשפיל עצמו וידכא ישוח ולא יעשה הוראות אם הוא עשיר פן ישימו עליו עלילות דברים לקחת את אשר לו.

הבתים אשר בירושלם עה"ק כולם מאבני סלעים ואין בהם עליות הרבה זו למעלה מזו כמו בארצכם ואין קורות בבתים ולא בנין עצים. כי העצים בעיר הזאת הם יקרים מאד ובחניות נמכרים במשקל, ואחשוב כי בעבור זה אינם עושים עליות פה, אבל בחצר אחת היה סביב לה חמשה או ששה חדרים וכולם עשוים מיטולייטו (לבנים), גם לא ימצא בעיר באר מים חיים רק בכל חצר יש בור אחד והוא מלא מימי מטר וכי יכלה הגשם מן הארץ

יכלו המים מן הבורות. ולפעמים יתקבצו הישמעאלים עלינו לשפוך היין ולשבור הכדים, כי יאמרו אשר בעבור חטא היהודים ששותים יין לא ירדו גשמים. ולפעמים מביאים מים ממעין קרוב לעיר וממעין היוצא מחברון אבל מעטים הם, ובעת הקיץ יחדלו מלהביא. בעיר הזאת טוחנים עם כח הבהמות כי אין רחיים כלל לטחון במים כמו בארצכם.

בתוך העיר סמוך לבית המקדש יש מקום פנוי וריקם, וילכו כל הקהל אחר התפלה להתפלל נוכח ביהמ"ק כי שם יראו המקום הקדוש והנורא. וסמוך אליו יש מדרש שלמה המלך ע"ה ולא יכנסו בו רק ישמעאלים לבדם. ומרת שטיילא תמא אשת כמ"ר משה מליבורנו יצ"ו ראתה היא בפנים באמצעות עירונית ישמעאלית אשה חשובה היושבת סמוך למדרש. ושמעתי מפי מרת שטיילא כי הוא בנין אבנים יפים עד מאד בהירים כעצם השמים לטוהר, ולמעלה ציפוי זהב טהור מעשה ידי אמן, אבל הבית עצמה לא ראתה בפנים. ושמעתי כי הוא בנין יפה והדר בתכלית והמלך מרון ב) הוציא בו הון רב עד אין קץ. והישמעאלים כולם מתקבצים שם בכל יום ששי בחצי היום ואומרים התפלות שלהם, כי הישמעאלים אינם נשמרים ממלאכה ביום הששי (שבת שלהם) רק חצי שעה שעומדים בבית המקדש להתפלל.

למטה יש עמק יהושפט וגיא בן הנום, ומעבר לעמק יש קבורת זכריה בן ידעיהו הכהן זצ"ל. וסמוך אליו יש בנין כמו מגדל נקרא יד אבשלום, וחציו מכוסה באבנים אשר השליכו שם, יען המקום הוא בנין אבשלום שמרד באביו. וסמוך לזה הר הזיתים, ומשם רואים הר הכרמל וסדום ועמורה וים המלח. ועל הר הזיתים יש מערה גדולה ויפה, ונקברו בה חגי זכריה ומלאכי ע"ה. רחוק מירושלם עה"ק מהלך חצי יום יש קבורת שמואל הרמתי זצ"ל, והוא בראש ההר ושם בית הכנסת יפה והקהל שולחים שמה בכל עש"ק מנורה להעלותה נר תמיד. קבורת האבות אשר בחברון רחוק מפה מהלך יום ובדרך ההיא יש קבורת רחל ע"ה, ועדיין לא הייתי שם, כי הדרכים אינם בטוחים בעבור הערביים, וזה ימים מעטים בא יהודי הנה מחברון עם כל בני ביתו ולקחו ממנו כל אשר לו. ושמעתי כי בימי חג המצות באים הנה יהודים ממצרים ומדמשק והולכים לחברון וילכו לבטח ואז אעלה עמהם גם אני אם יגזור ה' אותי בחיים. ואני לא ידעתי להגיד ספורים חדשים כי תמול בואי ולא אדע. ע"כ אבחר בקיצור בדרוש הזה, אף כי הרחבתי הסיפור בסיפור אשר אין ראוי לשים לב עליו גם לא אחשוך פי לדבר אל אצילי בני ישראל להודיע להם כפי מיעוט שכלי המנהג אשר הראוי להתנהג בדוגיאות והדברים הצריכים לכל מי שיבוא הנה כפי מה שהשגתי מביאתי פה.

הערות:

א) הוא ר' עבדיה בעל המסעות הרע"ב מברטנורא.

ב) כוונתו לעבד־אל־מלך אבן מרון שעשה תקונים ופזר כסף רב על הבית ליפותו בשנת 680 לפה"נ.

[1] Sugar.

סליק האגרת

מסעות בארץ ישראל

מחכם אלמוני

שנת רפ"ב — רפ"ג (1522—3).

מבוא

ספר המסעות הזה העתיק ר' יוסף כ"ץ ב"ר משה חיים ברוך בספרו שבתי ירושלם (ליוורנו, תקמ"ה) מקונטרס ישן נושן הנקרא „פרשת אלה מסעי" לאחד קדוש שנסע לא"י בשנות רפ"א ורפ"ב, והמעתיק מעיד עליו כי היה רב גדול, אחד המיוחד, ואף כי את שמו לא הגיד, מ"מ מכותלי מכתבו ניכר דרב גובריה ורב חיליה לאוריתא. וע"כ מלא רצון אוהביו ורעיו אשר יחדו הקיפו עליו וחלו פניו להדפיסו. ונדפס ג"כ בס' מבשרת ציון לר"מ מאהר. — הנוסע יצא ונכנס בספינה בויניציא ביום ג' י"ז אלול רפ"א ועבר דרך

קורפו טריפולי דסוריא, ביירוט, והגיע לצידון. ויסבב את כל ארץ הקדושה ויתר ערי המזרח, ובחצי שבט רפ"ג נסע מצפת והלך לביירוט כי שם היתה אניה גדולה מויניציא שבאה טעונה ערמונים, ונכנס בה לשוב לביתו לשלום.

א

[צור וצידון] ברוך ה׳ אלהי ישראל נכנסתי בספינה יום ג׳ י"ז אלול רפ"א ליצירה פרשת ברוך אתה בצאתך. ה׳ ברחמיו יגיעני למחוז חפצי וישיבני לביתי בשלום ויקוים בי מקרא שכתוב ה׳ ישמור צאתך ובואך מעתה ועד עולם. בששי בשבת (כ׳ אלול) נסענו מויניציא והגיענו לפוליא [1] לשלום. ומשם הלכנו לקורפו, ונסענו משם לזאנטי [2], ומשם למגושעין ומשם לטריפולי די סוריא ומשם לברוטו [3] (ביירוט), ומשם הגענו לצידון שהיתה עיר גדולה ועתה מצערה היא, קצתה טבועה בים וקצתה חרבה ויש בה כמו חמש מאות בתים ועשרים בעלי בתים יהודים רובם מסתערבים א) וטובים הם ומקרבים אורחים, מה שאין כן בכל המקומות שעברתי. ויש שם ביהכ"נ קטן נאה ומהודר, ושם נחתי ביום השבת ואודה את ה׳ כי טוב. שם רחוק מן העיר רביע מיל ראיתי קבר זבולון. מתחלה היה בין שני עמודים גדולים ואילן של חרובין אצלו. ואדון הישמעאלים בנה עליו בית עגול למעלה (כיפה), ועל מקום הקבר איצטבא ועליה בגד שחור ונרות לפניו לכבוד. השנים העמודים עדיין שם, אחד בנוי מבפנים ונראה בחלון ואחד מחוץ לבית. סמוך לאותו ציון יש בנין ישן נושן ועדיין הכיפות קיימים ואומרים שהיה בית המדרש לשלמה ע"ה, ולפניו באר מים חיים ושואבין ממנו מים בגלגל מלא דליים. בליל מוצאי שבת יצאתי משם ללכת לצפת. — רחוק ממירון שמונה מילין היא צרפת לאליהו ז"ל בראש ההר וכך נקראת עדיין (היא צרפנת). סמוך לים יש בית וקורין אותו בית אליהו ואומרים שצרפת היתה עיר על שפת הים ומפני השבאים [4] (שודדים) של הים עלו להר להתישב שם. ביום א׳ [כ"ב אלול] עברנו לפני העיר צור אף כי איננה הדרך הישרה לצפת, כי בעל הגמלים רצה לנסוע בדרך ההיא להיותה כלה מישור ומשם קרוב לביתו. צור רובה שקועה במים ואומרים שהיתה עיר גדולה מאד וכל בתיה ושוקיה היו בנוים על הים כדוגמת ויניציא ולכן קורין לה הגוים ויניציא הישנה. בפעם אחרת היה לי דרך שם וסבבתי אותה וראיתי כי עדיין גדולה היא ויש בה בנינים עתיקים גדולים, וגם במות הנעשות בתואר בנין הרומיים כדוגמת המגיסטרי [5] של איטליא. קרוב לשם מהלך מיל כפר הנקרא עמוקה ויש שם צנורות שהיו מושכים משם מים לצור תחת הקרקע. ושם פרעתי עשרה דרהם קפר (מכס). בליל ב׳ לננו בראש הר גבוה סמוך לכפר אחד ובאשמורת הבוקר הלכנו והגיענו לעת האוכל לכפר הנקרא רמיא ורצה בעל הגמלים ללון שם כי שם ביתו. יום שלישי [כ"ד אלול] קודם עלות השחר נסענו ללכת לצפת, וכצאת השמש ואני על הגמל למעלה מן המשא ואמרתי הזמירות (פסוקי דזמרא) והייתי מכין התפילין להניחם. וכאשר עברנו בבקעה גדולה ושם אילן גדול של אגוזים והיו שלשה גמלים קשורים זה אחר זה ואני על האמצעי, והנה סעיף אחד מאותו האילן הכה על פני והפילני אחור לארץ והכה ערפי על הקרקע הקשה ואח"כ השדרה באופן שהייתי משומם במוחי ממכת העורף ונתפרדו כל עצמותי ממכת השדרה, והיתה הנפילה כ"כ קשה כי גם עצם החזה שלי נשברה, והייתי כמת חצי שעה והתחלתי כמה פעמים לומר הוידוי ולא יכולתי לאומרו ובטורח גדול אמרתי מודה אני וכו׳. וכתבתי זאת לזכור חסדי המקום ב"ה כי כמה נסים נעשו לי, ראשונה שלא יצאה נשמתי מן המכה הקשה ההיא בנפלי לאחורי, שנית שהגמל האחרון לא רמס אותי ברגליו, שלישית שהישמעאלים יכלו להרוג אותי ולקחת הממון שלי ולאמר כי מחמת המכה מתי כי לא נותר בי עוד נשמה, ומי יאמר להם מה תעשו. והם בחמלת ה׳ עלי הטיבו עמי וחזקו צלעותי והשיבוני על הגמל והביאוני לצפת מהלך י"ב מילין, ובכל הדרך הזה הייתי גונח מכאב עצם החזה ומתעלף וחשבתי כי נשברה החזה ואין רפואה למכתי והייתי בוכה ומתפלל ומתודה. ויהי בבואי העירה ואין חומל וחס עלי גם כי אזעק ואשוע אין איש שם על לב, והייתי נע ונד בארץ עד כי אנה ה׳ לידי ומצאתי תחבושת ורפואה למכתי. ברוך ה׳ אשר לא עזב חסדו מאתי ופדה נפשי מרדת שחת.

הערות:

א) הם תושבי הארץ הנולדים שם שנקראים ג"כ מוריסקים.

[1] Pola. [2] Zante. [3] Beiruth. [4] Pirots. [5] Magistry.

ב

צפת היא בגליל העליון מארץ נפתלי וכרך (מבצר) חזק בראש ההר וסביב הר הכרך ארבעה

הרים, בשנים מהם יושבים כלם ישמעאלים ובשנים האחרים בכל השפוע עומדים בתים של יהודים והם יותר משלש מאות בעלי בתים, ויש להם שלשה בתי כנסיות אחת של ספרדים אחת של מוריסקים (יושבי הארץ) ואחת של מערבים (ברבריא) וקורים לה כנסת של אליהו ז"ל, כי היא קרומה, וקבלה בידם שאליהו ז"ל התפלל שם. עיר צפת מלאה כל טוב ומזונות משובחות ודגן ותירוש ויצהר לרוב מאד ובזול, ויש לקנות כל דבר בעתו. ולולי רוב השמן והתבואה שמוליכין משם למדמשק ולמקומות אחרים לא היה שווים כלום, וכל מיני פירות טובים נמצאים שם, ואשר לא יהיה שם יובא מדמשק. והארץ רחבת ידים בסחורות, זיש הרבה סוחרים יהודים מכל מיני סחורות והם מביאים סחורות מדמשק ומוכרים בצפת. ומי שאין לו קרן להשתדל בפרקמטיא צריך שיהיה בעל מלאכה. ויש ארבע מלאכות טובות בכל א"י, האורגים והצורפים והאושכפים והבורסקים וגם בנאים, ומי שהוא בעל כח להיות שכיר יום באחת מאלה המלאכות פורעים לו בטוב. גם החייט ירויח מזונותיו, אבל לא יוכל אדם להשכיר עצמו למלמד או לשרת בבית או בחנות, גם להטיל עצמו על הצבור אינו יכול כי העניים רבים. על כן לא יצא מאיטליא מי שאין לו מלאכה ולא קרן פן יתחרט וירצה לחזור.

[קברי צדיקים] עתה אכתוב כל המקומות שיש בהם ציוני צדיקים ונביאים שנשתטחתי והתפללתי על קברם. ברוך ה' אשר זיכני לכך, כן יזכני לראות בבנין אריאל ובא לציון גואל. כן יעשה האל, כן יהי רצון אמן נס"ו (נצח סלה ועד). — יום ג' כ"א מרחשון רפ"ב נכנסתי בבית שנבנה על קבורת הושע בן בארי והוא בסוף קברי ישראל בצפת. והמעל"ם הקראי אשר בדמשק בנה עליו בית נאה ומהודר ונר דולק שם תמיד מנדבת ההולכים להשתטח. וכנגדו מערה סגורה ואומרים ששם קבור בארי אביו. הייתי בכפר עין זיתון הרחוק מצפת מיל ושם כמו ארבעים בעלי בתים יהודים כולם מוריסקים ויש להם בית הכנסת ובו כ"ו ספרי תורה. ורחוק כמטחוי קשת מן הכפר ציון ר' יהודה בר אלעאי ור' יוסי בנו, ועל הציון אילן שקדים שנתייבש זה שלש שנים ושם שדה גדול של אילני זית והם הקדש לקבר חסיד אחד ז"ל, ואומרים שישמעאלית אחת עלתה על האילן שעל הקבר ללקוט שקדים, ואמרו לה האחרות שתקח רשות מן החסיד, והיא גדפה בדבריה ונפלה מן האילן ונשברו כל אבריה עד שהקדישה לצדיק הצמיד זהב של ידיה וקנו מהם אילני זיתים, ואח"כ הקדישו אחרים עוד. עד שעתה יש לו ארבע מאות אילני זיתים. ומעשה האשה היה זה כששים שנה. — יום ה' כ"ג בו. רכבתי למירון, והוא כפר רחוק מצפת חצי יום, ובחצי הדרך יש כפר הנקרא קיומיאה, וסמוך לו על הדרך יש קבר בנו של ר' יוסי דמן יוקרת שהעניש אביו על שהוציא התאנים בלא זמנם שנזכר בפרק סדר תעניות אלו. וקורין לו הישמעאלים אלמענש מירון הוא מקום שמן טוב ומעין מים טובים ואין דרים בו יהודים. שם ראיתי מערת רשב"י ובנו ע"ה והיא סגורה ואין מקום לכנוס בה. ולמעלה מן המערה יש ציורים יפים זה כנגד זה ושל רשב"י קודם מעט לצד חוץ. אח"כ הלכתי בשפוע ההר לצד מירון, ושם מערת הלל הזקן ותלמידיו והיא מערה גדולה ויפה עשויה בכיפות ובכל כיפה שלשה ארונות של אבן עם מכסה גבוה בכל המערה י"ח ארונות ושל הלל כנגד הפתח וגם חוץ לפתח. כשתכנס לתוך ההר יש שני כיפות עם ארונות אחת מימין ואחת משמאל ואמצע המערה רחב ויעמדו בה כשלש מאות אנשים. והנה מכסה קבר הלל פתוח מעט וכן קצת קברות אחרים עד שאדם משים ידו בהם. ויש במערה מים מתוקים ואני שתיתי מהם, ופליאה היא מאין באים שם המים, ועוד מאחר שהם מכונסים איך הם טובים לשתיה? וגדולה מזאת כי הכל מעידים ונשבעים כי כשיכנסו שם קהל רב ומתפללים מיד המים מתרבים ונשפכים לארץ, אמנם בימי לא היה כן. גם אומרים כי נס נעשה בו כי באים היהודים בשירה גדולה וכל אחד מדליק נרות במערה סביב ואם תכנס בה אשה נדה מיד תכבינה הנרות, וכולם מעידים ונשבעים שהוא אמת, ואנכי לא ראיתי הנס הזה. אח"כ הלכתי על ההר שכנגד המערה ושם שמאי ואשתו, ובראש ההר בנין של אבנים גדולות מאד, כל כותל מאבן אחת, והאבן שעליהם הגג ארכה שש אמות ורחבה ארבע אמות ועביה חצי אמה. לא ישוער איך הושמה האבן ההיא בידי אדם ובתוך הבנין הזה שני ארונות חלולים של אבן. ובאותו הבנין מערה יפה עם י"א כוכין סביב ששם היו תלמידיו. למעלה בכפר יש בית הכנסת שעשאו רשב"י ועדיין קיים כל הצד שלפניה. ואשוב ביום ההוא לעין זיתון ובעלות השחר ביום ו' הלכתי לצפת כי יום השוק שם ביום הששי. — יום א' כ"ה בו. רכבתי עם יהודי אחד לעשות סיבוב לראות כל הגליל העליון והצדיקים אשר בו, ובאנו לכפר עמוקה מקום כשמו כן הוא שעולים להר גבוה מאד, ואח"כ יורדים בעמק ושם כששים בתים ואין שם יהודי, וסמוך לכפר קבר יונתן בן עוזיאל וציון אבנים בנוי עליו ומרזב גדול של אבנים מסביב, ואצלו אילן שירקה לא תמצא כמוהו בעביו ורוחב ענפיו ויפיו. משם הלכנו לנבריתין ושם קבר ר' יעקב דמן נבוריא ור' אלעזר המודעי סמוכים זה לזה. ונפן ונבוא לכפר דלתא

ושם ר׳ ישמעאל ברבי יוסי בתוך גן אחד. למעלה בראש ההר ר׳ יוסי אביו ואין עליו רק גל של אבנים. משם הלכנו לעלמא הוא כפר גדול במישור שמן מלא כל טוב. ושם קהל יהודים שבעים וששה בעלי בתים ולהם בית הכנסת. התפללתי בבקר ואח״כ הלכתי על כל קברי הצדיקים אשר שם. למעלה אצל ההר באמצע השדה יש קבר ר׳ יהודה בן תימא ועליו ציון בנוי וחתום. מצד אחר בבית חיים יש קבר ר׳ אלעזר בן עזריה ועל קברו אילן ממין בוטים ועושים ממנו שמן. רחוק מעט משם לצד הדרך כרם ובתוכו קבר ר׳ אליעזר בן הורקנוס ועליו ציון נאה וקרוב לו על הדרך קבר ר׳ אליעזר בן ערך מאבן שיש מכוסה מאבק גדול ואומרים בברור כי זה כמו ארבעים שנה לקחו הישמעאלים אבן המכסה לעשות רחים ונשאו אותו הרבה בני אדם למקום רחוק ולמחרת היום מצאוהו על קברו והכל מעידים על זאת. סמוך לו קבר ר׳ יוסי הכהן ומרזב של אבנים סביב לו. רחוק משם מיל לצד ההר השני היא מערת הבבליים ושם רב המנונא ורבה בר רב הונא הנזכר במועד קטן, והמערה קטנה ויפה ויש בה שמונה כוכין. משם הלכנו אל מקום הנקרא „ראס אל חמר״ ושם בראש הר גבוה יש קבר ר׳ זמרא עם ציון בנוי עליו, ומן המקום ההוא אדם רואה כל הגליל לרוב גבהו. משם הלכנו לגוש חלב וקוראים לו אלייוש, ושם על הדרך נגד הכפר קברי שמעיה ואבטליון בשני ציונים זה אצל זה, וגם שני בני סנחריב אחד למעלה בכפר ואחד על הדרך רחוק מעט משמעיה ואבטליון. אח״כ הלכנו לברעם והוא כפר גדול ושם קבר עבדיה הנביא ומרזב גדול לציון ותחתיו המערה. סמוך להם בנין חרב ולא נשאר ממנו רק שני שערים ועל משקוף השער הקטן חקוק בכתב מרובע כזה: „ה׳ במקום הזה יתן שלום ובכל מקומות ישראל״ וכו׳ ואמרו לי שעל אבן אחרת שנפלה היה כתוב: „אל תתמהו על השלג שבא בניסן אנחנו ראינוהו בסיון״. וכולם אומרים שזה היה מדרש לעבדיה הנביא. למעלה בכפר היה בית הכנסת שעשאו רשב״י ועדיין קיים כותל שלפניו עם השערים, והוא עשה כ״ד בתי כנסיות בגליל. רחוק מעט משם קבורת אסתר המלכה ועליה גל אבנים ואילן רובירו לציון, וסמוך לזה אילן אחר עם גל אבנים והוא קבר ר׳ פנחס בן יאיר. הייתי בעכברא ושם קבר ר׳ ינאי ושני בניו ר׳ דוסתאי ור׳ נהוראי והם במערה בפרדס ולפני המערה מעין מים טובים, והמערה נפלה ואין אדם יכול לכנוס בה והפרדס ההוא נאה מאד כלו באילני פרישים ולימונים והוא הנזכר במועד קטן. למעלה בכפר יש ביהכ״נ חרב ועדיין נשארו שני כתלים גבוהים שלש אמות מאבנים גדולות ועשאו רשב״י.

ג

[בדרך שכם] ביום ג׳ ה׳ כסליו שמתי לדרך פעמי ללכת לירושלם עיר הקדש תובב״א, והייתי בכפר הנקרא יקוק וסמוך לו ראיתי קבר חבקוק הנביא ע״ה ועליו ציון נאה ובית בנוי על ציונו. אחריו כפר חטיא ושם קבור יתרו, ובנו עליו הישמעאלים בית מסגד. בחצי הדרך מצפת לירושלם הוא כפר כיט (צ״ל כנה) והגעתי שם לעת ערב לשלום בחברת יהודים רבים הבאים מצפת ליום השוק שהוא ברביעי. והוא מקום טוב ונמצא בו מכל דבר בזול. ושם קהל יהודים כארבעים בעלי בתים וריוח גדול להם. ביום ד׳ בבקר הלכתי לקבר יונה בן אמתי הנביא שהוא רחוק מכפר כיט (כנה) מיל והוא על ראש הר גבוה בכפר אחר, ובית גדול ומכובד בנוי על ציונו והוא ביד הישמעאלים, וצריך כל אדם לפרוע ד׳ או ה׳ דרהם לשוער לכנוס וגם להניח בעד שמן למאור, ונכנסתי בו להתפלל. ואחריו במורד ההר מצד אחד מערה קטנה יפה ונקבר בה רבי שמעון בן גמליאל. בו ביום לעת ערב רכבתי ללכת לשכם ואלין בלילה בכפר הנקרא נצרת [1] שהוא רחוק מכפר כיט פרסה ושם מקום ההוא גברא (ישו הנוצרי), ואומרים כי שם מרחץ ממים חמים שטבלה בו אמו (מרים). ועל הארץ ישננו תחת כיפה גדולה, ושלש שעות קודם היום נסענו משם והלכנו כל היום ועברנו בקעה גדולה כמו הקאנפיינא מוורונה [2], ופרענו בשני המקומות קפר כל אחד ל״ו דרהים, ובשקיעת החמה לננו באמצע בקעה אחת עד אחר חצות לילה ונלך בדרך ובעלות השחר הגענו לשכם לשלום ביום ששי הוא יום השוק ושם פרעתי קפר עשרים דרהים.

[שכם] שכם היא עיר גדולה אבל היא חרבה ושממה מרוב יושנה. אמנם היא רבתי עם וטובה הארץ במעינות והרבה פירות והכל בזול. יש שם קהל יהודים י״ב בעלי בתים מוריסקים. הייתי שם כל יום ו׳ ויום השבת. בשבת הלכתי אל ציון יוסף הצדיק שהוא רחוק כמעט מיל מן העיר הלאה להר גריזים והר עיבל במישור, הציון גבוה מן הארץ אמה וחצי ולפניו רצפת אבנים יפה והוא נתון בין שני עמודים גדולים. השמרונים בנו עליו בית כמה פעמים ונפל ונשארה הרצפה. ראיתי הר גריזים והר עיבל קרוב לעיר, הר גריזים בדרום והר עיבל בצפון והמישור ביניהם. על הר גריזים יש הרבה אילנות ומעיינות, והר עיבל הוא שמם מכל. בשפולי הר גריזים יש קברי שמרונים, ושם עושים עבודתם ומקריבים קרבן פסח, ויש להם דמות יונה כנזכר

בפ"ק דחולין. ביום א׳ [י׳ כסלו] נסעתי משכם ואלין בכפר שקורין סיטיל תחת כיפה גדולה.

הערות:

[1] Nazareth. [2] Campaign de Verona.

ד

[ירושלם] ביום ב׳ י"א כסליו בעלות המנחה הגעתי לירושלם יע"א, שם קרעתי גם בכיתי על העיר החרבה והשוממה מבלי בניה. בתוך העיר פרעתי קפר שני דרהים. וביום א׳ י"ז בו פרעתי ליהודי אחד והוליכני בכמה מקומות. ירושלם היא בהר אחד, וכנגדה הר הזיתים ועמק צר ביניהם והוא עמק יהושפט. וירדתי בו. ויש בראשו האחד חור גדול ונראה כעין מערה ואומרים ששם פי גיהנם שתפתח לעתיד לבוא ביום בוא גוג. ולמטה מזה יש קברי ישראל בשפולי הר הזיתים כולו וקצת בשפוע הר ירושלם. ולמטה מהם חצי מיל מי השילוח, ויש שם במישור הרבה גנות יפות שמשקים אותן מאותם המים, והוא יוצא מהר ירושלם ולא נודע מקום מוצאו. ואומרים שבא מבית המקדש. ובראש השני של העמק יש בנין נאה עם כיפות ואומרים ששם היה עושה שלמה המלך ע"ה המטבעות. ובתחתית הר הזיתים ראיתי מערת זכריה הנביא והיא נאה מאד כולה מחצב אחד נחצבה בהר מסביב ועשויה בשנים עשר עמודים וראשה מחודד כולו מחתיכה אחת. סמוך לו בור וקורין לו ביר בנת א), ואומרים שבתולות ישראל הפילו עצמן לתוכו בעת החורבן. וקרוב לשם שתי מערות יפות אחת עשויה בכוכין סביב ואחת מאצטבאות. ולמטה מהן מגדל רחב מחודד בראשו והוא „יד אבשלום" הנזכר בספר שמואל. ולמטה קרוב לראש ההר יש מערות גדולות באורך וסובב, ולמעלה מהמערות היא מערת חגי הנביא ע"ה, ובתחתיות הם תלמידיו ואחרים זולתם. על ראש הר הזיתים בית גדול כמו בירה יפה ושם חולדה הנביאה בקבר של שיש. גם שם צריך אדם לפרוע לשומר ישמעאל ד׳ דרהים שכר כניסה ולפרוע בעד שמן להדלקת נרות, כי שם דולק נר תמיד. כשהאדם עומד בראש הר הזיתים ומביט נגד ירושלם רואה כל בית המקדש החצר והגנות. מאותו צד במזרח יש לחומת בית המקדש (הר הבית) שני שערים מברזל והם סגורים וטבועים קצתם בארץ וקורין להם „שערי רחמים" ואומרים שבאחד היו נכנסים חתנים ובאחד האבלים. קרוב לבית המקדש מצד דרום יש בית שקורין לו מדרש שלמה. חוץ מירושלם לצד דרום הוא הר ציון, ואמר לי הנגיד יצ"ו שגם בירושלם מקום היהודים הוא מהר ציון עד סמוך לבית המקדש, והדעת מכרעת כן, וזה הפירוש האמתי על הפסוק הר ציון ירכתי צפון. בהר ציון יש מקום לכומרים כתואר הקונווינטו [1] של איטליא ומחובר לו בית סגור עם דלתי ברזל ואומרים ששם קבורים דוד ושלמה ע"ה, וקרוב לשם בית אחר סגור בדלתי ברזל ג"כ ואומרים ששם כל מלכי בית דוד. ובשני אלו המקומות לא יניחו הישמעאלים ליכנס לשום אדם בעולם. באותו צד יש כרך [2] חזק ועליו מגדל רחב ונמוך וקורין לו מגדל דוד. וקבורת ההוא גברא (ישו הנוצרי) בירושלם למערבה ושם יש שתי במות [3] זו כנגד זו, ושוק עובר ביניהם ורחוב אחת לפני במה אחת.—יום ראשון של חנוכה רכבתי לרמה הרחוקה מירושלם ששה מילין ופרעתי קפר ששה דרהים. ושם ארמון גדול בנוי בכיפות על קבר שמואל הנביא ע"ה ואומרים שהוא בנין רומאנוס ב). בקצת הבית יש דירה ליהודים שמתפללים שם. ומדליקין נרות לכבוד הנביא. כי יש להם קבלה שמאחורי הכותל שמתפללים כנגדה שם המערה וקבר הנביא. ויש שמש שמחזיק המפתח והולך שם בכל יום שני וחמשי להדליק בו נרות. וכל ההולך שם נותן לו ד׳ או ו׳ דרהים, וזה הבנין בראש ההר וכשמו רמה כן הוא רם מאד. וכנגדו רחוק מיל יש ראש הר אחד רם כמוהו וזהו „מן הרמתים צופים". קרוב לכפר שמואל יש מערה עם מקוה מים, ואומרים כי שם טבלה חנה אם שמואל ע"ה. ושמה נקברה היא ואישה אלקנה. בחזרה ראיתי מערת הסנהדרין רחוקה מירושלם שני מילין ולה פתח גדול ובתוכה כוכין משלש צדדיה ובאמצעה פתח קטן ושם מערה אחרת. נמצאת ארבע הן מלבד אחת שהיא למטה, וכולן נחצבות בהר אחד.—

]חברון[יום א׳ ר"ח טבת רפ"ב יצאתי לחברון, ועל הדרך רחוק מירושלם חמשה מילין קבורת רחל אמנו ע"ה, והציון על מצבתה בנוי מחדש, ובנין כיפה על הציון עם ארבעה עמודים. ומשם לבית לחם מיל וזהו כברת ארץ. בבית לחם ראיתי בית לכומרים קונווינטו אין כמוהו באיטליא ברצפת שיש מבהיק וי"ב עמודים מכאן ומכאן גבוהים ועבים מאד, ויש להם חדרים ועליות וגנות בתוכו. בבית לחם יש הרבה גוים הנקראים קריסטיאני דלצינ־טורה [4]. יותר מחצי העיר מהם ונושאים מצנפת שחורה בראשם, ויש מהם הרבה בירושלם והם נוצרים. קרוב לצפת יש כפר שמו מירון חציו מהם ובדמשק נמצאים לרוב וגם בביירות. בית לחם אינה מוקפת חומה רק מצד אחד יש חומה נושנת. רחוק

משם שלשה מילין ראיתי בריכות עמוקות מאד. כל אחת בארכה ורחבה כרחוב עיר פאנו [5], ואומרים שהם של שלמה המלך שהזכיר בקהלת. גם שם מעין גדול עם בנין לפניו להשקות הבהמות כדוגמא שיש קרוב לעיר פיסארו [6], בשעה א׳ בלילה הגעתי לחברון, ומירושלם לחברון כ״ב מילין. בבקר, אחר שהתפללתי בבית הכנסת (כי שם חצר שדרים בו שמונה או עשרה בעלי בתים ולהם ביהכ״נ), הלכתי להתפלל על קברי האבות, והנה הישמעאלים יש להם ארמון גדול על מערת המכפלה עם ארבעה שערים לארבע רוחותיו, וקרוב לשער אחד שהוא סמוך לבית השר יש חור ששם מתפללים היהודים, ואומרים שהחור הזה מגיע עד תוך המערה. כנגדו הבית שאופים הלחם שעושים הישמעאלים בכל יום חמשת אלפים ככרי לחם. קרוב לשם ראיתי מקוה גדולה מאד עם ארבעה עמודים מרובעים וגדולים, המקוה עמוקה ונפלאה עם סולם של אבנים שיורדים בו, ואומרים שהיה בית הטבילה לשרה אמנו ע״ה. כנגד חברון בראש ההר קבורת ישי אבי דוד עם בנין נאה ויש בו חלון קטן שהולך למטה במערה ואומרים שפעם אחת השליכו בו חתול ויצא מן החור שבמערת המכפלה, ויש ביניהם מהלך חצי מיל. קבר אבנר באמצע חברון והישמעאלים בנו עליו בית מסגד.

הערות:

א) בלשון ערבית בתולות וטעות היא בנוסחא בגתן תחת בנת. ב) רומאנוס הראשון היה קיסר בארצות הקדם בשנות 919—944.

[1] Convent. [2] Cicidal. [3] Churches. [4] Christians of the first century. [5] Fano. [6] Pesaro.

ה

[בית המקדש] ביום ג׳ בו חזרתי לירושלם והייתי במערת שמעון הצדיק שהיא סמוך לעיר, סבבתי והקפתי ירושלם עיר הקדש ובית המקדש יבנה ב״ב ואף כי ירושלם חרבה ושוממה, מ״מ עדיין ניכר בה מעט מזעיר מכלילת יפיה, בבתים נאים ושווקים נאים, ויש בה ארבעה שווקים מחופים בכיפות, אחד של ישמעאלים המוכרים בגדי צמר ופשתים, ואחד של יהודים רובם סוחרי בשמים, ואחד של ירקות, ואחד של מיני מאכלים וכל הפירות. ויש שוק אחד נאה מכולם וכלו חניות של צמר גפן, ובראש זה השוק שער אחד לבית המקדש. ויש לבית המקדש י״ב שערים מצד מערב וצפון, אבל מצד מזרח שהוא חוץ לירושלם נגד הר הזיתים אין בו שער פתוח רק סגור ונקרא „שערי רחמים" שהן נעילות. ובצד דרום מחובר לו בית שאומרים שהיה מדרש שלמה. ובשער אחד בצד צפון ראיתי פוסה (גומא) גדולה ועמוקה כמו בריכה וקורין לה „ביר אל דם" ואומרים שדם הקרבנות היה נשפך בה כי היא בחומת בית המקדש. ויש אומרים כי נקראת כן על שנתמלאה דם ההרוגים מנבוזראדן על הריגת זכריה הנביא כנזכר בס׳ הנזקין. כותל המערבי שנשאר אינו כל רוח מערבי רק חתיכה אחת ארכה ארבעים או חמשים אמה, ועד חצי גבהו מימי שלמה שהאבנים נכרות בגדלן ובישנן, ומתחתיו ולמעלה הוא בנין חדש. — אנכי השכרתי בירושלם חדר אחד בבית גדול שנקרא בית של פילאטו [1] א), והייתי דר בעליה גבוהה, ומשם אני רואה כל בית המקדש עד תוך החצר, אין בית בירושלם שיוכל אדם לראות ממנו כמו מבית הזה, ואלהים אנה לידי. ובעלות השחר בכל בקר אני מתפלל שם התפלה המסודרת נוכח בית המקדש טרם לכתי לבית הכנסת, ברוך ה׳ אשר זיכני לכך. יש בירושלם ששה שערים ודלתותיהם נעולות בלילה, אחד נקרא באב אל שבט ששם היו נכנסים השבטים בעלותם לרגל, ואחד נקרא באב אל עמוד, וסמוך לו המערה של צדקיהו שהלך עד יריחו כנזכר בדברי חז״ל בפ׳ חלק (סנהדרין) — הרבה יהודים ספרו לי שהלכו בה מיל והיא גבוהה כסוס ורוכבו ורומח בידו, ואחד נקרא באב אל קוטן [2] ושם מלאכת צמר גפן. ושלשה שערים מצד ציון ואחד מהם יהודי שומר עליו ופותח וסוגר אותו. בית הכנסת אחד יש בירושלם ויפה הוא עם ארבעה עמודים בתוך, ארכו ס״ג פיידי (רגל) ורחבו כ״ח, ולפנים ההיכל חדר עם ספרי תורה סביב יותר מששים, ומתפללים בו לצד מזרח שהוא נגד בית המקדש, ואין לביהכ״נ אורה אלא מן הפתח שהוא במערב, וחלון קטן אשר עליו למעלה. וגם ביום משתמשים לאור הנרות שמדליקין מסביב. הקהל הם מכל המינים ובהם אשכנזים ט״ו בעלי בתים וספרדים לרוב. ומסתערבים הם מוריסקים תושבי הארץ מקדם, ומערביים הם שבאו מברבריא. בין כולם כמו שש מאות בעלי בתים, מלבד אלמנות שהם יותר מחמש מאות ומתפרנסות בירושלם בשופי שאין פורעין שום מס ועול. והקהל ירויח מהן כי הוא היורש אותן. ורוב צרכי הצבור נפרעים מהירושות האלה. מקבלי צדקה הם יותר ממאתים נפשות והם נזונים מנדבות שיבואו ממצרים ותוגרמה וממקומות אחרים. אנשי שם בירושלם רבים הם, ואב לכלם הנגיד כמוהר״ר יצחק שולל המוכתר בכתר תורה כתר כהונה וכתר מלכות ועושר, וכתר שם טוב וצדקות שעושה לעניים

וללומדי תורה עולה על גביהם. והשני כמהור"ר דוד ז' שושן רופא ראש הישיבה לספרדים, ועמו איש נכּבד ועניו כמוהר"ר אברהם הלוי אשר חבר ס' משרא קטרין, ולהם מתקבצים שמונה או תשעה ספרדים ללמוד. גם כמהורר ישראל ראש ישיבה לאשכנזים ועמו כמהור"ר פרץ שבא עתה מארץ אשכנז ולומדים מס' בבא מציעא ומתאספים שם ארבעה או חמשה מסתערבים. ורבי יהודה מקורביל הוא ספרדי, ורבי שלמה מקאמרינו י"ב או י"ג בין כולם. וכל חכם מהם הוא דיין בירושלם שנה אחת. ובהיותי שם היה דיין אחד שנקרא רבי דוד, תפוס הוא זהב וכסף (עשיר). ויש דיין אחד מן המסתערבים ושמו רבי יצחק והוא קיים תמיד. גם יש אדם נכבד מלמד הלכה בביתו לנערים והוא סגי נהור. ויש אחד והוא מקרי דרדקי שמו רבי יוסף מדרש. כל חכם קורא הרמב"ם חודש אחד בבית הכנסת אחר התפלה בבקר וכל החברים מקשיבים לקולו ואח"כ הולכים לישיבה. — ירושלם ארכה מיל ורחבה חצי מיל בקירוב, וביהמ"ק הוא בכרך קטן ב).

הערות:

א) נציב רומי בירושלם שחרץ משפט מות על ישו הנוצרי. ב) הר הבית הוא כמו מבצר.

[1] Pilate, Pilatus. [2] Cotton.

ו

[דמשק] ביום ב' ר"ח שבט אחר חצות יצאתי מירושלם עיר הקדש ונתעכבתי שמונה ימים בדרך עד צפת כי היו הדרכים מקולקלים מרוב הגשמים שירדו אז. וגם בחזרתי עברתי בעיר שכם והתפללתי שנית על קבר יוסף הצדיק. ורחוק משכם ששה מילין ראיתי אז הר שמרון שהוא הר יפה מאד בגדלו וגבהו ושיפועו. אמנם הוא שמם וחרב מכל ואין עליו אפילו זית אחד ולא אילן אחד. — ביום ב' ח' שבט הגעתי לצפת לשלום. ביום רביעי י"א שבט יצאתי מצפת ללכת לדמשק בעזרת השם. רחוק מצפת שמונה מילין עוברים את הירדן על גשר אבנים וקורין אותו גשר בנת יעקב, ואומרים כי שם עבר יעקב אבינו ע"ה בשובו מחרן. הירדן הוא צר מאד במקום הזה ומשם מתרחב והולך ונכנס בימה של טבריא ויוצא משם והולך מצפון לדרום, ונראה בירושלם בראש הר הזיתים ושם הוא רחב יותר ממיל. מן הירדן ועד דמשק כולו מישור גדול באורך ורחב מאד, ויש ארבעת חנין היינו מקום שלנין השיירות והם כמו כרך (חצר) גדול, ויש ששה מילין בין כל אחד ופורעין שלש פעמים קפר על הגשר ט"ו דרהים, ובשני מקומות אחרים עשרה דרהים לאחד.

יום ו' אחר חצות היום י"ט שבט הגעתי לדמשק לשלום. דמשק היא עיר גדולה, כפלים כבולוניא [1] ויש לה חיל וחומה סביב ובירניות ביופי וחוזק עצום עם הפוסא (נחל מים) סביב. וגם הוא כרך חזק ותקיף מאד. ויש בה שווקים רבים ויפים, וכל השווקים של המשא ומתן מכוסים למעלה. דמשק היא רבתי עם ומסחרה מרובה מאד, בה נמצאות כל הסחורות והמלאכות יותר מויניציא ובפרט מלאכת המשי רבה היא. והנשים ג"כ מרויחות הרבה וכל מי שרוצה לטרוח ולעסוק במקח וממכר יפרנס בני ביתו בשפע, ומה גם אם לקח לו קרן [2] מועט כי הריוח מצוי בכל דבר. יש מי שיעשה חנות בגדים עם מאה דוקאטי בלבד וסוחרי ויניציא יתנו לו בגדים למכור בסך קצוב והמותר שלו. יש מי שיעשה בהם מידסיניאה (בית רפואות) מרקחת או בשמים, ויש מי שיקח דברים מהחנות וילך בעיר למכור (כמו רוכל) כי בכל יום עסוקים במשא ומתן ואספת העם (ההמון) גדולה יותר מהיריד הגדול שבאיטליא. לכן מי שיש לו מעט קרן והוא איש מהימן יתנו לו קרידיטו [3] מהישמעאלים ומהויניציאנים וירויח בכל אשר יפנה. העשיר ירבה בסחורה לקנות בעת הזול ולשים באוצר עד עת היוקר. גם יש מלוים לאנשי ויניציא שפורעין לכל הפחות שנים למאה בכל חדש ובעת הצורך פורעין קצת יותר ויתנו משכון. ויש שיוכלו להלוות להם בלי משכון, וכן לשמרונים. גם יוכלו להלוות ברבית קצבה י"ח לככר (מאה) או לפחות לחמשה עשר ליד הקראי שנקרא מעל"ם צדקה וליד אחרים בעלי אמונה, והחכם עיניו בראשו. הארץ משובחת בתכלית ברוב מזונות ופירות וכל מעדני מלך וכל התענוגים ימצא אדם בה. שעור ההוצאה כמו בויניציא בקירוב. הבתים יפים מבפנים עם גנות ומעיינות, וגם בכל השווקים מעיינות לרוב. שני נהרות מחוץ לעיר זה אצל זה הם אמנה ופרפר, ובמקום אחד מחוץ לעיר יש בית שקבור בו גחזי משרת אלישע הנביא, ושם מקום המצורעים, והם בעיני הישמעאלים קדושים. קרוב לבית הזה על שפת הנהר יש קבר ארוך ואומרים שהוא קבר נעמן. באמצע העיר הוא מקום הסחורות, ושם יש בית רימון שהוא בנין נפלא בתוך החצר והוא כפלים מרחוב עיר מרקו. כל הרצפות מאבני שיש מבהיק וסביב לו אכסדראות עם עמודים גדולים מקצתם מוזהבים, ולא יכנסו לתוכו רק הישמעאלים, וארבעה שערים יש לו ויוכלו לראות אותו משם. היהודים

שם כמו חמש מאות בעלי בתים, ויש להם שלשה בתי כנסיות בנוים ביופי והדר, אחד של ספרדים ואחד של מוריסקים ואחד של סיציליאני. בכל אחד חכם וקורא להם מעט מיימוני (הרמב"ם) בכל יום בבקר אחר התפלה, ושם ר' יצחק חכם לסיציליאני והוא רופא מובהק, והחכם ר' יצחק מסעוד רב לספרדים, ורבי שם טוב אלפרני חכם למוריסקים, ואין שם ישיבת הלימוד בתלמוד רק מקרי דרדקי, כל אחד לוקח שלשים או ארבעים תלמידים. עוד יש ביהכ"נ אחד בקצה העיר הנקרא עוגב רחוק מיל מדמשק. גם יש מקום הנקרא ג'ובר ושם קהל מסתערבים כששים בעלי בתים ויש להם ביהכ"נ נאה מאד אשר לא ראיתי כמוהו מעולם והוא בנוי באכסדראות לאורכו, ששה עמודים מימין ושבעה משמאל, ובראש ביהכ"נ יש מערה יפה ואומרים ששם נחבא אליהו ז"ל וכי ביהכ"נ ההוא עוד מזמן אלישע הנביא. ויש בו אבן ואומרים שעליה משח את חזאל. אח"כ נחרב ביהכ"נ ההוא ור' אלעזר בן ערך חדש אותו. ומה נורא המקום הזה! לפי מה שהגידו לי אנשים רבים לא שלטה בו יד האויבים מעולם והרבה נסים נעשו בו, ובכל עת צרה נאספים היהודים בתוכו ואין מזיק להם. — עתה מחדש בא נאייפו (מושל) לדמשק והוא במשפט יעמיד ארץ, וכן יעשה לירושלם וגם לצפת, והפקידים הראשונים הוסרו מפני רוע מעלליהם. עמדתי בדמשק חצי שבט וחדש אדר ראשון ואדר שני עד יום ד' ה' בניסן רפ"ב, בצפיתי צפיתי לספינת קושטנדינה [4] ולא באה, גם ספינות דלמידה לא נודע מהם מאומה. ובראותי כן בחרתי ללכת דרך תוגרמה לולי היהודים אוהבי יעצוני שלא אלך כי הדרך מסוכן ויאריך ימים רבים וההוצאה תהיה מרובה. ואמרו כולם כי אתעכב יותר עד מועד הגליאה (ספינה מאיטליא) וכי טוב לשבת שקט ושלו עד זמן הגליאה ואלך בטח. ושמעתי לעצתם והסכמתי לחוג את חג המצות בארץ ישראל, ואצא מדמשק ביום הנ"ל, ועשיתי שבת במערבות הירדן, כי רצו המוקירים (מנהיגי הבהמות לרכיבה) להתעכב שם ביום ו'.

הערות:

[1] Bologna. [2] Capital. [3] Credit. [4] Constantinople.

ז

[כפר ענן ומירון] ביום א' י"ט ניסן הגעתי לצפת לשלום, ולקחתי בית בעין זיתון ואשב שם. בחוה"מ של פסח הלכתי בכפר ענן, והוא מגליל התחתון רחוק מצפת יום אחד. ושם קהל מסתערבים כמו שלשים בעלי בתים רובם כהנים ולהם בית הכנסת. המקום שמן ודשן ומלא כל טוב ומעין מים טובים. שם התפללתי על קבר רבי אבא חלפתא והוא במישור ואילן גדול על קברו. רושם הקבר ניכר רק מעט כי אבנים רבים סביבו, וקרוב לו נמצאים שני בניו בשני ארונות של אבן זה אצל זה ומכסה על גביהן. הארון שהוא גדול מעט מחבירו הוא של רבי יוסי (והוא סתם ר' יוסי) והאחר של ר' שמעון. ונודע בבירור אמיתי כי זה כארבעים שנה היתה טענה בין הישמעאלים יושבי כפר ענן ובין יושבי פראדי הכפר הסמוך לו על אדות המעין שהוא בדרך בין שני הכפרים, כי תושבי כל אחד טענו לנו המים. והיו תושבי פראדי רוצים לעכב מרוצת המים היוצא מגבולם ובא לכפר ענן, וטענתם היתה חזקה כי ראש המעין יוצא מארצם, ותושבי כפר ענן לא היה להם ראיה רק טענת חזקה שהחזיקו מימי קדם, עד שהיו בני כפר ענן יוצאים מבי"ד חייבים, והנה בא בחלום רבי אבא חלפתא ליהודי מכפר ענן ואמר לו תחפשו בקברי ותמצאו תיבה נחשת ויש בה שטר כתוב איך קניתי המעיין מנחום איש גמזו שלא יוכל שום אדם להשקות שדהו עד אשר אשקה אני תחלה, ואתם תקחו השטר ותראו אותו למלך ואח"כ תחזירוהו למקומו. וכן עשו, חפשו בקברו ומצאו השטר והובא לפני מלך מצרים ונצחו בני כפר ענן בדין. והכל מעידים שהוא אמת, והרבה אנשים זוכרים המעשה הזה. — רחוק מעט מקבר רבי אבא חלפתא יש קבר רבי יעקב אביו של רבי אליעזר בן יעקב קב ונקי. ויש גל אבנים על קברו לציון. והיה שם אילן גדול ונפל ועדיין שם צבור של עצים מן האילן ואין אדם נוגע בהם, ואומרים כי פעם אחת טען ישמעאל מן העצים על חמורו והיה החמור הולך סביב ולא יכול לנתקו משם עד שהוריד העצים מעליו. קרוב לו רבי אליעזר בנו במערה סתומה ובית גדול בנוי לפניה ושם נכנסים להתפלל. למעלה ממנו מערה ושם קבר רבי חנניא בן עקשיא ותלמידיו. נכנסתי בתוכה להתפלל, ויש בה חמש כיפות ובכל כיפה חמשה קברים זה לפנים מזה, ויש לפתח המערה דלת של אבן לסגור. והנה בלכתי לכפר ענן עברתי דרך פראדי והתפללתי על קבר נחום איש גמזו והיא בשדה קרוב לפראדי וציונו גל גדול של אבנים מרובעות, וניכר שהוא דבר ישן מאד עד שאבניו נעשים עפרורית. בחזרה עם אנשים אחרים עשינו דרך אחרת כי הלכנו על צד המעיין עד שהגענו לראשו היוצא מן ההר כדי לראותו, ואח"כ עקמנו הדרך למירון כי שם היו יהודים רבים ההולכים במועד על קברי הצדיקים. ביום ב' כ"ד ניסן חזרתי למירון עם עשרה בני אדם שהיו נוסעים

קבועים והלכנו בכל חדש להתפלל על מערת רשב"י ז"ל, ואז התפללתי ג"כ על קבר ר' טרפון ועל קבר ר' יוסי בן קסמא, שניהם הם למטה מן ההר בשדה נכח פתח ביהכ"נ שבראש ההר ומשם נראו, ועל כל אחד גל של אבנים לציון, אלא שעל קבר ר' יוסי אילן גדול של שקדים באמצע, ובין גל זה לגל זה כמאה אמה. למעלה סמוך לכפר קבר רבי יוחנן הסנדלר והוא סמוך למערה שעובדים שם עורות. בט"ו אייר שקורין לו פסח שני מתקבצים במירון שיירות גדולות והיו שם יותר מאלף נפשות. ורבים באים מדמשק עם נשיהם וטפם, ורוב קהל צפת וכל קהל אל־בוקיעה א) הוא הכפר שיש בו המערה שנטמן בה רשב"י ובנו י"ג שנה כנזכר בפ' במה מדליקין (שבת, ל"ג:). ועדיין המעיין שם, אך האילן של חרובין איננו שם. גם מכל המקומות יבואו אז למירון, והיינו שם שני ימים ושני לילות, חוגגים ושמחים. והתפללנו על כל ציוני הצדיקים אשר שם כנ"ל, אח"כ הלכנו כולנו לטבריה, ושם עמדנו ארבעה ימים לרחוץ בחמי טבריה ולהתפלל על קברי הצדיקים אשר שם.

הערות:

א) היא בקעת פני מנון במדרש שמות נ"ב, ובערבית אל־בוקיעה, בין צפת ומירון.

ח

טבריה היתה עיר גדולה וימה חומותה כנזכר בדברי חז"ל פ"ק דמגילה, ועתה היא חרבה ושוממה ונראו בה גלים של אבנים שחורות ואין אדם יכול ללכת שם מסכנת הערביים אלא בזמן השיירא שהולכים עם רב מאד עם שמירת הנייפו (השר) מצפת, וכל נפש פורע ארבעה דורהים לשמירה. ונהר רחב שם (ים כנרת) כמו י"ב מילין ומימיו טובים לשתיה, והם מי הירדן שיורדים לתוכו, ואין שם מים לשתות אלא הם, והמים פושרים מעט ואם יניחם אדם בכלי יום אחד יהיו קרים. ויש שם הרבה אילנות של תמרים. עדיין היא כפר ודרים שם עשרה או י"ב בעלי בתים ישמעאלים. — חמי טבריה הם רחוקים מן העיר יותר ממיל והיינו חונים קרוב להם באהלים על שפת הים. המים החמים הם בשני בתים קרובים זה לזה, באחד מהם נכנסים להזיע. המים יוצאים מן ההר ונכנסים דרך כותל הבית והם רותחים ונשפכים לארץ ולא יוכל אדם ליגע בהם, ומרוב חום המים היושב באותו בית יזיע יותר מאשר יזיע ע"י מחמי האור שקורין שטופא, ואף כי הפתח פתוח ואין בו דלת בכ"ז החום רב מאד ובקושי האדם סובל אותו. ואני עמדתי בתוכו חצי שעה ורחצתי שם. הבית השני יוצאים מכותלו מים שאינם רותחים כ"כ כמו הראשונים והם נכנסים שם בבריכה גדולה הבנויה מאבנים ובני אדם קופצים לתוכה ושוהה בה מעט ויוצאים כי לא יוכלו לסבול חום המים זמן רב, וגם יש בני אדם שלא יוכלו לסבול כלל לעמוד בתוכו אלא רוחצים מאותם המים בכלי ששופכים עליהם, וכן עשיתי אני. אומרים שאלו המרחצאות מבריאים ומחזיקים הגוף וטובים לשיאטיך [1] ולכאב האברים ולדברים הרבה. — ביום א' כ"א אייר רפ"ב הלכנו כל הקהל כאחד אנשים ונשים להתפלל על כל ציוני הצדיקים אשר שם. והם רחוקים זה מזה מיל ויותר. תחלה הלכנו אל ציון רבן יוחנן בן זכאי ושטח של אבנים שחורות על קברו, סמוך לו מן הצד קבר הרמב"ם, וסמוך לו כנגדו קבר רב כהנא, שלשתן כמין סגול. משם הלכנו רחוק מיל למערה כמין כיפה וצד שלפניה פרוץ ויש בה שני כוכין מימין ושלשה משמאל ושנים כנגד הפרוץ. ושם יוכבד ושתי כלותיה צפורה ואלישבע, והאחרים לא נודעו בשמם. משם הלכנו לראש הר אחד ושם מערת ר' חייא ובניו ועמם רב הונא כנזכר במועד קטן, והיא מערה קטנה והכוכין סתומים. ירדנו אל שפוע ההר ושם מערת ר' עקיבא מעשרה הרוגי מלכות, ונפלה פי המערה ואי אפשר להכנס בה. ובאותו ההר סביב אומרים כי נקברו כ"ד אלף תלמידיו הנזכרים ביבמות. ונחזור על מקום תחנותנו איש לתוך אהלו על שפת הים. וקרוב לשם יש ציון של אבנים זקוף במישור ושם מתקבצים להתפלל ערב ובקר. אומרים כי שם נקבר אחד ששמו ר' מאיר שנשבע שלא ישב עד כי יבוא שילה ונקבר מעומד א) ואיננו סתם ר"מ דמתניתין. סמוך לחמי טבריה בשפוע ההר קבר רבי ירמיה וציונו מעט אבנים שחורות. וכבר הזכרתי כי נמצאו בטבריא גלי אבנים שחורות ואומרים כי נשארו משרפת העיר שנשרפה באש כליל כשנלכדה ביד הקיסר שהרג עשרה הרוגי מלכות. ובראש ההר הגבוה מכלם נראה בנין עתיק ואומרים ששם היה ארמון לבת הקיסר שחמדה יופי של ישמעאל כהן גדול. גם יש לישמעאלים בית מסגד גדול לבן ואומרים כי שם נקברה אשת רבי עקיבא בתו של כלבא שבוע וקוראין לה הזקנה. — בליל ג' יצאנו משם וכאור הבקר הגענו אל עכברא ונחנו שם עד עת הערב. וכבוא השמש באנו לצפת לשלום. אחרי ימים רבים הלכנו לפרעם ושם מערה לחוני המעגל ולאשתו ואבא חלקיה בן בנו וחנן הנחבא. ומשם הלכנו לאבנית ושם מערה יפה לרבי יהודה נשיאה

ותלמידיו בי דינא דשרו משחא. — בחצי שבט רפ"ג נסעתי מצפת והלכתי לבאריטה (ביירוט) כי שם היתה אניה גדולה אשר באה טעונה ערמונים ונכנסתי בה ושבתי לביתי בשלום.

הערות:

א) אומרים זה על רבי ירמיה, וקבר ר"מ מיחסין לר' מאיר בעל הנס ואינו ר"מ דמתניתין.

[1] Sciatica.

תם

ספור

נסיעת דוד ראובני

בשנות רפ"ב — רפ"ה (1522—5).

מבוא

דוד ראובני נולד בערך שנת ר"ן (1490) במדינת חבור (כאיבאר) בערב התיכונה, ומת בעיר אלמרינה ספרד בערך שנת 1537. בני דורו לא יכלו לרדת לסוף דעתו, מה היתה כוונתו ומגמתו? אם היה בעל הזיה והאמין שיוכל להושיע את ישראל ולהוציאם מן הגלות או שהיה רמאי פשוט. עכ"פ היסב תנועה נמרצה בקרב היהודים בשעתו ונחשב בין משיחי השקר שקמו לישראל לעתים בצרה, ויהי הנסבה שנשפכו דמי האנוסים (מוראנים) וגם דמי יהודים תמימים. אמנם בזמן קצר קודם שנתפשו מעשיו ונבעו מצפוניו היה מעכב רדיפות הכומרים להאנוסים ואת עלילות האינקוויזיציא עליהם, ועוממו גחלי מוקד האוטו־די־פי לפי שעה. — ספוריו הנפלאים מעשרת השבטים בני משה ונהר שבתיון או סמבטיון עוררו תקוות נעימות בלב האנוסים ויהודים רבים בימיו, והיה למשיב נפש בלב אוהבי חדשות וזרות גם בדורות הבאים אחריו. מראהו של דוד הראובני ודרכיו המוזרים הועילו להגדיל האמונה בו, על כל גופו היה פרוש רוח הסוד והפלא. הוא היה קצר הקומה, פניו שחרחר וכחוש, עצמותיו שפו מרוב סגופים ותעניות. וכל תנועותיו היו מפליאות לב הנצבים עליו. אולם מראהו הגשמי היה ההפך לתכונת רוחו ונפשו שהיה אמיץ לב ועשוי לבלי חת, וכמו נוצר להיות פקיד ומצוה. דבורו היה רק בלשון עברית מגומגמת ומבטאו מוזר, וכתיבתו בלשון הזאת היא בסגנון קרוב לסגנון יהודי אשכנזי. והיה יודע היטב לדבר בלשון ערבית, אך לא ידע לקרות ולכתוב ערבית.

[נסיעתו] לפי ספורו היה מבני שבט ראובן היושבים בחבור במדינת ערב, ולכן מכונה בשם „ראובני"[1], ולפי יחוסו היה אחי המלך יוסף המושל על כל בני ראובן שהם בני חורין ועומדים ברשות עצמם. הוא יצא ממדינת חבור במלאכות אחיו המלך, כאשר יספר להלן, ויהי נודד ורחים אחדים בכוש היא נוביה אשר מנגב למצרים על יד ים סוף מערבה, בהתהלכו בין שבטי הערבים והכושים התנכר כמושלמני ויבקש את שרידי עשרת השבטים בין היאור נילוס הלבן והירוק. אח"כ בא למצרים, ושם סיפר בפעם הראשונה על דבר מלכות ישראל אדירה בחבור. וכנראה לא האמינו לו היהודים ולא הטו אליו אוזן בעת ההיא. ויסע משם לויניציא בחדש שבט רפ"ד (1524), ושם כבר הגיעה השמועה כי הוא ציר שלוח משבטי ישראל בארץ הקדם, ויעורר תקות הגאולה בלב יהודים רבים ובפרט האנוסים בספרד ופורטוגאל. וגם הנוצרים האמינו בו כאשר הבטיחם כי הוא יתחבר בחיל רב עם פריסטיר יוהן המושל על הכופרים אצל מדינת חבור ושניהם יגרשו את התוגרמים מארץ הקדושה, והוא התפאר כי אחיו המלך מפקד חיל צבא שלש מאות אלף גבורי חיל ומלומדי מלחמה, ומטעם המלך הזה ושבעים זקנים הוא שלוח להציע הדברים האלה לפני מלכי אירופא וביחוד האפיפיור ברומא.

[ברומא] בחדש אדר שנת רפ"ד 1524 בא דוד בשערי רומא רוכב על סוס לבן ועבדו ומתורגמנו עמו, וזכה לקבל פני האפיפיור קלימנטו השביעי ולמסור לו כתבי תעודתו. האפיפיור הזה היה איש חסד והגין על היהודים מפני צורריהם. ויקבל את דוד ברוב הוד והדר כיאות לציר מממלכה אדירה. דוד הציע דבריו לפני האפיפיור לתת לו ספינה גדולה עם אנשי צבא עם כלי קרב ואומנים לירות בהם אבנים ואבק אש. האפיפיור שלח את תעודותיו והצעתו למלך פורטוגאל

ויוהן השלישי ויבקשו להודיעו דעתו בזה. קבלת פנים זאת הרעישה את לב היהודים. והאשה בנבינידה אשת השר שמואל אברבנאל שלחה לדוד תשורת כסף ובגדי חמודות ודגל יהודה אשר עשרת הדברות מרוקמים עליו, והיהודי העשיר דניאל מפיסא שהיה לו מהלכים בחצר האפיפיור הספיק לדוד כל צרכיו בכל ימי שבתו ברומא.

[בפורטוגאל] אחרי שבת דוד ברומא שנה תמימה בא ספר כתוב בשם מלך פוטוגאל הקורא את דוד ראובני בכבוד לבוא לעיר מלכותו להתיעץ עמו בדבר הצעתו. ויצא דוד מרומא באניה עם דגל יהודה פרוש על התורן ויבא לאלמיריה מקום תחנית המלך מפורטוגאל בחדש מרחשון רפ"ו (1525) ונתקבל בכבוד גדול. המלך לקח דברים עם דוד איך להמציא לשבטי ישראל בחבור ונוביא קני רובה ואבק שרפה.— בין כה וכה הגיעה השמועה לאזני המלך כי האנוסים החלו לחלל את קדושת הצלב, ותקות הגאולה אשר הפיח דוד בקרבם היא הנסיבה לחלול הנצרות, וכי המזכיר והסופר הנודע דיגו פירים חזר לצור מחצבתו וימל את בשר ערלתו ונקרא שמו שלמה מולכו. ויצו המלך לעשות חקירה ודרישה, גם חנו של דוד הראובני נפל בעיני המלך וסר צילו ממנו, כי היה לדוד קטטות תמיד עם דון מיכל מיגואל די סילווא שהיה ציר מלך פורטוגאל ברומא, ויתן פקודה כי במשך שני חדשים יעזוב את הארץ, אך הוא התמהמה יותר מארבע חדשים, ויושיבוהו באניה בחזקת היד, ואז התחוללה רוח סערה על הים ויטל את האניה על חוף ספרד ושם נתפש ראובני ושמו עליו משמר. אך הקיסר קרל החמישי הוציאהו לחפשי, ואחרי נדודים רבים נתפש עוד הפעם והמלך צוה לאסור אותו ואת מולכו בחבלי ברזל ולהוליכם למנטובה והובאו לפני השופטים של האינקוויזיציא, ויצא דינו של מולכו להשרף על המוקד בסוף שנת רצ"ב (1532), וראובני הושם בבית הסוהר בעיר אלמרינא ומת בסם המות בערך שנת רצ"ז (1537).

[הכ"י] דוד הראובני כתב בעצמו את ספור נסיעתו ולא הספיק לגמרו או שהעתיק מכתב ידו ר' שלמה הכהן מפורטו שהיה משרתו וסופרו וחיסר בסופו, או שהסופר שהעתיק ממנו עשה החסרון. ונראה כי חסר ממנו כמה דפים איך נתפש פעם שניה ושמו אותו במאסר ולקחו ממנו כל אשר לו, ר' שלמה סופרו הוסיף חשבון ההוצאות אשר עשה בשביל דוד הראובני, והתחיל החשבון מיום י"ח טבת רפ"ו עד חצי חדש אייר רפ"ז. החשבון הזה יש לו ערך גדול בקדמוניות. ואחרי שנתפשו שניהם לקחו כל אחד מהם אלף וחמש מאות ושבעים ושלשה דוקאטים זהב מלבד ארבע חותמות זהב גדולות ומלבד חרב יפה וספר היחס אשר לא נערכו. אח"כ הוסיפו עוד יהודי אביניון וקרפינטראס בצרפת שש מאות דוקאטים זהב לשלח לרומא בעד פדיונו בס"ה אלפים ומאה ושבעים דוקאטים. ור' שלמה בעצמו השתעבד לפרוע סך תשע מאות דוקאטים. ור' שלמה חותם שמו בהעתקת הכ"י בכ"ד אב רפ"ז. באוצר הספרים בודליאן באוקספורד היה כ"י כזה בשנת 1848 ונאבד משם בשנת 1867 אך נשאר ממנו העתקה פוטוגרפית שעשה מר כהן מקודם ונשארה ההעתקה הזאת במקום הכ"י. גם עשה העתקה בכתב ידו בשביל אוצר הספרים של בית ספר הרבנים בברעסלוי. וקיצור ממנו עם תרגום אשכנזי והערות ושמות המקומות ע"פ הגיאוגרפיא עשה דר. עדווארד ביברפעלד שהדפיס בשם „דער רייזעבעריכט דעס דוד ראובני. איין בעטראג צור געשיכטע דעס 14טען יאהרהונדערטס, לייפציג, 1892. אברהם כהנא הדפיס ספור ראובני בווארשא בשנת תרפ"ב, בשנת ארבע מאות לנסיעתו. ועי' גם שלשלת הקבלה, וספר ארחות חיים. וס' עמק הבכא לר' יוסף הכהן ואוצר ישראל ערך ראובני דוד.

באוצר המסעות הזה קצרתי הספור של דוד הראובני במקומות שהאריך יותר מדי בדברים שאין להם ערך ספרותי או ערך בתולדות הימים ובמה שאינו נוגע לעיקר הנסיעה. גם הסרתי חשבון ההוצאה והבאתי רק סוף הדברים.

א

אני דוד בן המלך שלמה זצ"ל, ואחי המלך יוסף גדול ממני והוא יושב על כסא מלכותו במדבר חבור א) והוא מלך על שלשים רבוא מבני שבט גד ושבט ראובן וחצי שבט מנשה. נסעתי מאת פני המלך אחי ויועציו שבעים זקנים, וצוו עלי שאלך בתחלה לרומא לפני האפיפיור ירום הודו. ויצאתי מאתם בדרך ההר עשרה ימים, עד שהגעתי בגידו [1] ב) ושם חליתי חולי גדול ועמדתי שם חמשה שבועות, עד אשר שמעתי שספינה אחת הולכת לארץ כוש, ונכנסתי תוך הספינה בים סוף, והלכנו שלשה ימים וביום הרביעי באנו למדינת צואקין [2] ג) בארץ כוש, ולקחתי בית ועמדתי שם שני חדשים. והייתי חולה והקזתי דם יותר מחמשים ליטרין, והכיתי בבשרי יותר ממאה מכות במסמרים [3] באש כדי להתרפאות. אח"כ פגשתי הרבה תגרים הולכים דרך מיכה במלכות שבא, וקראתי לגדול שבהם והוא היה מבני הנביא של הישמעאלים ושמו עומד אבוקאמיל, ולקחתי שני גמלים ללכת עמהם, והם היו עם רב ויותר משלשת אלפים גמלים. ואני הייתי מתעלה (מתרפא) בכל יום. והלכנו במדבריות גדולים ויערים ושדות שיש בהם עשבים טובים הרבה ומרעה טוב ונהרות מהלך שני חדשים, עד

אשר הגענו בראש מלכות שבא בארץ כוש, ושם המלך עמרה השוכן על נהר נילוס, והוא מלך שחור ומלכותו על השחורים ועל הלבנים, ושם המדינה למאול [4] ד) ועמדתי עמו עשרה חדשים. המלך היה הולך בארצות בכל חדש וחדש ממסע למסע, ואני הייתי הולך עם המלך, ולי משרתים מבני הנביא שלהם יותר מששים איש רוכבים על סוסים ומכבדים אותי בכבוד גדול. ובכל זמן שעמדתי בארץ כוש עם המלך הייתי מתענה בכל יום ויום בשבתי ובקומי והייתי מתפלל יום ולילה, ולא אעמוד במושב לצים ולא לפני צחוק, ובכל מסע ומסע יכינו לי בית מעצים קרוב אל בית המלך. ויש למלך שפחות ובגדים ועבדים ורובם ערומים, והמלכה והפלגשים והשרות לובשות צמידים מן זהב, שנים על הידים ושנים על הרגלים ומכסין ערותן בשלשלת של זהב מלאכת יד הרוחב אמה על הירכים סביב, ומסוגר מלפניהן ומאחריהן, וכל הגוף ערום ועריה. ונושאות נזר זהב באפיהן. והזכרים והנקבות אוכלים פילים וזאבים נמרים כלבים גמלים ואוכלים בשר אדם. והמלך היה קורא אותי בכל יום לפניו ואמר לי „מה תרצה ממני אדוננו בן הנביא? אם תרצה עבדים גמלים או סוסים קח לך" ואני השבתי לו, לא ארצה ממך דבר, רק שמעתי כבוד מלכותך והבאתי לך זאת המנחה באהבה ורצון, והנני נותן לך בגד משי ושבע מאות דוקטים הם פרחים [5] של זהב", ואמרתי „אני אוהב אותך ואתן לך מחילה וסליחה וחזקה בגן עדן, לך ולבניך ולבנותיך ולכל אנשי ביתך, ותבא אלינו בשנה האחרת במדינת מיכא, מקום כפרת העונות". אחר הדברים האלה בא ישמעאל אחד ממדינת מיכא והלשין אותי לפני המלך ואמר „זה האיש אשר אתה מאמין בו איננו מבני הנביא רק הוא יהודי ממדבר חבור". ויהי כשמוע המלך הדבר הזה שלח לקרוא לפניו אבוקאמיל והגיד לו את דברי המלשין, והשיב אבוקאמיל: „אינני מכיר לא את זה ולא את זה, אבל ראיתי זה הראשון שהוא נכבד ומתענה בכל יום והוא ירא אלהים ואינו הולך אחר הצחוק ואחר הנשים ואינו אוהב ממון, וזה האחרון הוא אוהב כסף ועושה רעות רבות ומרבה בדברים". ואמר המלך „כנים דבריך" ואבוקאמיל יצא מלפני המלך וסיפר לי הדברים ההם. אחרי כן שמעה אשת המלך דברי המלשין ושלחה לקרוא לי ואמרה אלי: לא תשב עוד בארץ הזאת כי זה האיש החדש אשר בא ממיכא הלשין אותך אל המלך דברים שלא כהוגן ויועץ עם אנשים רבים לבקש מלפני המלך להרוג אותך". ואמרתי לה „ואיך אוכל ללכת בלא רשות המלך?" השיבה המלכה: המלך יבא הלילה לביתי ואני אשלח בעדך ותבא לפני ולפני המלך ותשאל רשות מהמלך ואני אהיה בעזרך, ותלך למחר לדרכך לשלום". וכאשר באתי לפני המלך התנצלתי לפניו, ואמרתי: מה פשעי ומה חטאתי? הלא באתי לפניך במנחה באהבה וברצון, ולא רציתי לקבל ממך לא כסף ולא זהב ולא עבדים ושפחות, וזה הנבל אשר הלשין אותי אליך הוא אוהב כסף ודובר שקרים. והנה אנכי עמדתי עמך עשרה חדשים, קרא את משרתיך ושריך ויאמרו לך אם מצאו בי חטא ועון או ערות דבר. על כן בחסדך למען האל הטוב תתן לי רשות ואלך לדרכי ואתפלל בעדך ואברכך". וגם המלכה אמרה: „תן לו רשות וילך לדרכו, כי הוא נכבד ונאמן ולא מצאנו בו מום כי אם שמועה טובה"". והשיב המלך ואמר לי „מה תרצה עבדים או גמלים או סוסים תקח לך ולך לשלום". ואמרתי למלך: לא אחפוץ מאומה, כי אם תתן לי רשות שאלך מחר בעלות השחר, כי ידעתי שיש לי אויבים רשעים עומדים כנגדי, לכן ייטב בעיניך לשלוח עמי אחד מעבדיך הנכבדים אל מקום בית אבוקאמיל" [והמלך היה אז מרחק רב ממדינת שבא מקום אבוקאמיל] אז קרא המלך אחד מעבדיו וצוה אותו שיבא עמי ונתן לנו שני סוסים ורכבנו לבית אבוקאמיל. ובדרך עברנו נהרות הרבה ומרעה לפולים ויש נהר אחד מעפר ומים אשר יעברו בו הסוסים ויכנסו בטיט עד הבטן והרבה אנשים וסוסים נטבעים בזה המקום, ואנחנו עברנו רוכבים על הסוסים וברוך השם שהצילנו. והלכנו שמונה ימים עד שהגענו בסנאר [6] ה). ובבקר נסעתי אני ועבדי מסנאר חמשה ימים בנהר נילוס עד שהגעתי למדינת שבא. והיא חרבה ושממה ויש לה בתים מעצים. ובא אלי אבוקאמיל ואמר לי: „איך באת מן המלך ולא נתן לך עבדים?" ידעתי כי המלך אוהב אותך ומכבדך. ולכן תשב בביתי ואני אעלה לפני המלך ואחלה את פניו בעבורך". ואמרתי לו „כן אעשה". בלילה ההוא ישנתי בבית אבוקאמיל, ואראה בחלומי את אבי ע"ה ואמר לי: „למה באת לארץ הרחוקה הזאת?" „לך מזה למחר בשלום ולא תבוא עליך רעה. ואם תעכב עד אשר ישוב אבוקאמיל דע כי אתה תמות". וכאשר הקיצותי משנתי אמרתי לאבוקאמיל: „תשלחני על כל פנים ואיני רוצה שתלך אל המלך בשבילי". ובבקר נסעתי משבא ואבוקאמיל שלח את אחיו עמי והלכנו עשרה ימים למלכות אל־געל והיא ממלכות שבא ותחת מלכות עמרם. ומלך אלגעל שמו אבו־עקרב ובאנו לפניו, ואמר לו אחיו של אבוקאמיל: המלך צוה להדריך אדוננו זה בן הנביא בזה הדרך". וישבתי לפני המלך ההוא שלשה ימים, ואח"כ נסעתי אני ועבדי עם שהגענו להר אטאקקי [7] ו) ועמדתי לפני שר גדול שמו עבד

אלוהב, והוא רוצה שאלך דרך מדבר קצר אל ארץ דונגולה [8], ועמדתי בביתו ששה ימים, ונתתי לו עשרים דוקאטים ובגדים,וימלאו לי ששה עורות מים ונתנו על שלשה גמלים, ונסעתי אני ועבדי ועבד אלוהב דרך המדבר עשרת ימים, ומצאנו אנשים בסוסים הרבה, ואמרתי אל עבד אלוהב, „תדריכני אל מאסה רחוק מן הארץ הזאת חמשה ימים והיא בסוף מלכות שבא על נהר נילוס, ואמר לי „אעשה כדבריך, ואם תרצה אבוא עמך עד מצרים", אז השתחויתי לאלהי השמים והארץ בשמעי דברי האיש [כי יראתי לעמוד בארץ שבא], והלכתי אני והוא בראש המדבר, ויש בו חול גדול, ואנו הולכים על החול כמו על ההרים, ואני התעניתי שלשה ימים רצופים עד שהגעתי אל מדינת אלחבור, ואח"כ באתי אל הנהר נילוס, והנה לפני זקן ישמעאלי מבעלי מצרים, ויבא אלי ונשק את ידי ואמר לי: „בא ברוך ה' אתה אדוננו בן אדוננו, תעשה עמי חסד ותבוא לביתי ואקח ברכתך, ויש לי תבן ומספוא גם מקום ללון". והלכתי עם אותו הזקן ושמו עוסמאן ולו אשה ובנים, והוא פנה את הבית לי ולעבדי. אח"כ שלחתי את עבד אלוהב אל ארצו ונתתי לו עשרה דוקאטים והלך לביתו.

ובארץ ההיא הגיעו לפני חמשה בחורים מן שני השבטים ונתנו לי שני אריות קטנים, ולקחתי אותם להוליכם למצרים והם חזרו לארצם. ואני עמדתי בבית הזקן עם עבדי חדש ימים. ואמר לי הזקן הנכבד: „הנה גמליך חלשים מאד ולא יוכלו ללכת במדבר הזה ותצטרך להאכילם שנים או שלשה חדשים עד שישמנו ואז יוכלו ללכת, כי מהלך שלשה ימים במדבר לא ימצאו הגמלים לא עשב ולא מרעה ולא דבר שיאכלו עד אשר תגיע בגירגאה [9] קרובה למצרים על נהר נילוס". ולקחתי מהזקן גמלה אחת טובה ויפה בעד עשרים דוקאטים, והזקן לקח לי שנים גמלים חזקים בעד שבעים דוקאטים, והגמלים אשר היו לי נתתי במסחר הגמלים בחליפותם. ואח"כ באו בעלי המדינה ההיא וסביבותיה והביאו לי קמח שעורים וכוסמת וגדיי צאן ובני בקר, למעשר בבית הזקן וימלאו את ביתו, ומכל אשר נתנו לי לא לקחתי רק אשר אכלו הגמלים והמותר נתתי לזקן ולעניים במתנה. ואמרתי לזקן „תבוא עמי אל המלך מחמר" והלכתי עמו לפני המלך ולפניו משרתיו הרבים, והוא שותה יין תמרים ואוכל בשר כבש בלי לחם, ושמח בי המלך ואמר: „זה היום הוא מבורך, שבא לפנינו אדוננו בן אדוננו הנביא, ורצוני שתעמוד בביתי. ואם תחפוץ אעשה לך כבוד ויקר". ואמרתי למלך: „תהיה מבורך מפי ה', ואני אתפלל בעדך ואתן לך מחילה וכפרה על כל עונותיך". ביום י"ד לחדש כסלו נסעתי עם עבדי מבית הזקן עם אנשים הרבה בדרך המדבר הגדול ותמיד אני מתענה ומתפלל להשם בשבתי ובקומי ובלכתי ובנסעי, וקיימתי על עצמי שלא לאכול ושלא לשתות כי אם פעם אחת לשלשת ימים ולילות, ולא אוכל ממקום המים עד מקום המים האחרים, כי במדבר הזה המים הקרובים הם מהלך שלשה ימים, ומים אחרים מהלך ארבעה ימים, ומים אחרים מהלך חמשה ימים, ולא נוכל לשתות כ"א המים שעל הגמלים, עד אשר הגענו במדינת גירגאה אחר מ"ה ימים ויש עמנו אדם חכם המדריך אותנו במדבר כמו הפילאטו [10] בים, ע"י הכוכב בלילה ובחכמתו ביום, כי המדבר הזה כמו הים הגדול. ואמר לי החכם ההוא: „תבא עמי בביתי עד אשר אמצא אליך דרך ללכת למצרים" ושם האיש שלום ובלשון ערבי סאלאם, והבית שלו מסוף המדבר מיל אחד, והלכתי עמו לביתו שהוא על נהר נילוס, ונתן לי בית ומטה ואחד ממשרתיו לעשות לי ולעבדי כל צרכינו. וישבתי עם האיש עשרים יום. ומכרתי את גמלי בעד מאה פרחים זהב, ונכנסתי בספינה קטנה בנהר נילוס עד אשר הגעתי בשערי מצרים. ושמה עכבו אותי התוגרים הישמעאלים ורצו לחפש את כל כלי ובארגזים למען יקחו ממני מעשר, ורצו בעד העבדים עשרים פרחים, וכראות התוגרים עמי שני אריות שאלו ממני שאתן אותם להם בדורון והם יפטרו אותי מן המכס ומן המעשר, ונתתי להם האריות ולא היה לי שום הוצאה אחרת, והם מכבדים אותי כבוד גדול, ושמחתם גדולה כי אמרו שרצונם לשלח האריות אל המלך התוגר.

הערות:

א) אברהם כהנא אמר כי צ"ל תבור והמעתיק החליף ת"ין בחי"ת, כי בהבולא אל האפיפיור נקרא דוד הראובני בכנוי tabor, אבל לא רציתי לשנות מנוסח כל הספרים חבור שהיא Chaibor ב) הוא נמל על ים סוף בחוף הערבי בדרך עיר מיכא. ג) נמל על ים סוף בחוף נוביא. ד) שם המדינה בנוביא במקום מפל המים החמישי בהר נילוס ושם הר הנקרא ג'יבל למאול. ה) עיר גדולה בנוביא על נילוס הירוק. ו) הר ומפל מים של נילוס.

[1] Jidda. [2] Suakin. [3] Cups. [4] Lamoula. [5] Florins. [6] Sannar. [7] Tukaki. [8] Dongola. 9 Girgeh. [10] Pilot.

ב

[קאהירא וארץ ישראל] נכנסתי במצרים בר"ח אדר רפ"ג בין השמשות, והלכתי עם איש אחד שיש לו חברים במצרים, ואמר לי: "תבוא לביתי בזה

הלילה ותלין עד הבקר, ולמחר בעה"ש אבקש לך מקום אשר ייטב לך". והלכתי עם זה האיש אני ועבדי וכל כלי, וזה הבית גדול ויש בו אילנות גדולים, ונתנו לי חדר אחד ושמו לפני לחם וגבינה לאכול, ואמרתי להם „אינני אוכל גבינה רק תתנו לי ביצים" ואכלתי וישנתי עד הבקר. ובבקר הוצאתי התיכות זהב ואמרתי לזה האיש „תבוא עמי למכור הזהב ליהודים כי הם יודעים בסחורה יותר מכל אנשי הארץ". ובא עמי במסילת היהודים ועמדתי לפני פתח חנות שהיו בו צורפים יהודים ושאלתי אותם „איזהו הגדול שבכם" בלשון הקדש שלא היה מבין הישמעאלי, ואמר היהודי „אני אבוא עמך" והלכתי אני והוא ונכנסנו בבית ר' אברהם בעל המטבע א) והוא היותר חשוב במצרים. אמרתי לו: „אני יהודי ואני רוצה לשבת עמך שלשה או ארבעה ימים ואגלה לך סוד, ותדריכני הדרך ללכת לירושלם. ואני רוצה ממך לא כסף ולא זהב ולא אכילה כ"א הבית". והשיב לי ר' אברהם: „לא אוכל להניחך לבא לביתי, כי באת כמתנכר, כמו ישמעאלי, ואם תשב בביתי תגרום לי רעה". ואמרתי לו: „עשה עמי חסד לאהבת השם ולאהבת הזקנים, ששכר מצוה מצוה". והשיב לי: „המצוה גדולה היא לי ולכל ישראל היושבים במצרים כי לא תבוא לביתי". ואז יצאתי מביתו והלכתי עם הישמעאלי ובאתי לבית תגר אחד ישמעאלי שמו בלשון הקודש זכריה ובלשון ערב יחייא בן עבד אלהים. אח"כ מכרתי את העבד הכושי שלי אל התוגר ההוא במאתים פרחים רחבים (עובר לסוחר) ונסעתי ממצרים עם תגרים רבים לעזה, ובאנו שם לתוך בית גדול שהוא כמו מחנה (חאן) ונתנו לי חדר אחד מהחדרים העליונים, ובחדר שלי היה שוכן יהודי תגר מביירוט ושמו אברהם דונאץ, ועמדתי בחדר ההוא שני ימים ולא דברתי עמו דבר, ואני כל היום מתפלל ואיני מדבר עם שום אדם. אחרי כן קראתי אותו ושאלתי לשמו ואמרתי לו „מה אתם מתפללים בזה הזמן מוריד הגשם או מוריד הטל?" ואמר לי מוריד הגשם, ועוד אמר לי כי הוא ראה ישמעאלים הרבה וגם מבני הנביא ולא ראה איש חכם כמוני. ואמרתי לו „יודע אני בחשבון כי היום לכם יום שמחה ויום פורים, והשיב לי „כן אמת דבריך". ושאל ממני „מי הודיעך כל אלה?" אמרתי אליו כי בארצי יש יהודים רבים וחכמים גדולים ובתיהם קרובים לביתי, ויש לי חברים מהם האוכלים על שלחני ממיני פירות בלי בשר, והם אוהבים אותי וגם אני אוהב אותם". ואמר לי כי בארץ הזאת לא יוכלו היהודים לדבר עם שום ישמעאלי, אף לא מבני הנביא כי הם שונאים אותנו ויותר הם אוהבים הכלבים מישראלים. ואמרתי לזה היהודי „אל תראו ואל תפחדו, כי הקץ יגיע אליכם בקרוב, והקב"ה משפיל הרשעים עד ארצה ומגביה שפלים עד מרום, ובזמן קרוב תראו ענינים גדולים ובלבולים רבים וסכסוכים בין המלכים, ואתה אברהם תעשה עמי חסד לבקש לי תגרים שידריכוני לבית המקדש בירושלם, ותחלה לחברון". ואמר אלי כי כן יעשה, והלך ומצא חמרן אחד ועשה בינו וביני מסחר, ולא רציתי לגלות אליו סודי כ"א בהיותי על הדרך מסרתי לו ראשית דברים. אח"כ בא אלי הצורף יוסף בעל חנות ואחיו יעקב ואביהם הזקן חי, והיו לפני כמו שתי שעות ואני מסתיר דברי מהם כ"א ראשי פרקים. והיהודים שלחו אלי בהחבא על יד יהודי אברהם בשר ולחם, ועמדתי בעזה חמשה ימים.

[חברון] ובי"ט אדר רפ"ג נסעתי מעזה לחברון והלכתי ביום ובלילה עד שנכנסתי בחברון אל מקום מערת המכפלה בכ"ג אדר בצהרים. ובאו אלי השומרים המערה לנשק ידי ורגלי ואמרו אלי: „בוא ברוך ה', אדוננו בן אדוננו" ושנים מהזקנים השומרים כנסת אברהם שהם חכמים וגדולים וממונים על כל השומרים והם שופטים בחברון, לקחו אותי בידי והעמידוני על קבר אחד ואמרו לי „זה קברו של אברהם אבינו" והתפללתי במקום ההוא, ואח"כ הראו לי בצד שמאל כנסת קטן ויש בו קבר שרה אמנו, ובאמצע הוא כנסת תפלת הישמעאלים, וממעל לראש אברהם הוא קבר יצחק בכנסת הגדולה, וסמוך לקברו קבר רבקה ממעל לראש קבר שרה, ומתחת רגל קבר אברהם ציור קבר יעקב בכנסת גדולה אחרת, וסמוך לציור קברו קבר לאה כנגד קבר שרה. ונתתי להם צדקה עשרה פרחים לקנות הזית להאיר, ואמרתי להשומרים כי זה הציור אינו אמת, כי אברהם יצחק ויעקב הם במערה תחת הארץ ואינם קבורים על הארץ, והשיבו לי „כנים דבריך". ואמרתי להם להראות לי המערה, והלכתי עמהם והראו לי באר ונר דולק ביום ובלילה בבאר ההוא. והורידו הנר תוך הבאר בחבל וראיתי מפי הבאר פתח דלת כקומת בן אדם, והאמנתי כי היא המערה בודאי, ושמחתי בלבי ושלחתי הישמעאלים מפני והתפללתי על פי הבאר עד שהשלמתי התפלה. אח"כ קראתי השומרים הזקנים שבהם ואמרתי להם „אין זה פתח המערה, ויש בה פתח אחר" והשיבו לי „כן הוא, בזמן קדמון היה פתח המערה באמצע כנסת הגדולה אשר בה ציור קבר יצחק", ואמרתי להם להראות לי מקום הפתח ההוא, והלכתי עמהם והסירו הבגדים מקרקע הכנסת והראוני מקום הדלת שהיה סגור באבנים גדולות ועופרת, ולא יוכל שום אדם להסיר הבנין ההוא. אמרתי להם לכסות הקרקע בבגדים, ושאלתי אותם אם יודעים מי בנה פתח המערה, והוציאו ספר אחד

וקראו אותו בפני, כי מלך אחד משנה למחמד בנה פתח המערה אחר שלקחו הישמעאלים את בית המקדש מן הנוצרים. והמלך ההוא שלח ארבעה אנשים במערה וכל אחד מהם בידו נר ועמדו בתוך המערה שעה אחת ויצאו, ומתו שלשה מהם תיכף אחרי צאתם מהמערה והרביעי עמד אלם עד יום השלישי. ושאל המלך מה ראו תוך המערה, ואמר לו כי ראה אלו הציורים היינו אברהם אבינו במטה במקום הציור העליון, וסביב למטת אברהם נרות הרבה וספרים ועליה מכסה של בגדים נאים. וסמוך לאברהם אבינו שרה אמנו, ויצחק ורבקה ממעל לראש אברהם ושרה, ויעקב אבינו ולאה אמנו מתחת לרגלי אברהם ושרה אמנו. ויש נרות סביב סביב על המטות. ויש על כל מטה דמות איש לאיש ודמות אשה לאשה. והנרות שהיו בידינו כבו, ובמערה אור גדול כמו אור השמש, ואחרי שראינו כל אלה החלנו לצאת, והיה להמערה ריח טוב כמו קטורת. וכאשר עברנו לפני קבר רבקה צעק אלינו דמות אדם שהוא במטת יצחק בקול גדול, ועמדנו עד אשר יצאנו מהמערה בלי נשמה". ויצו המלך והסגירו הפתח ההוא עד היום.—ועמדתי להתפלל על פי הבאר וראיתי פתח דלת המערה בליל שבת עד עמוד השחר, ובבקר עמדתי להתפלל עד הערב, ובליל יום א׳ התפללתי ולא ישנתי עד הבקר. ושני הזקנים אמרו לי כי ביום השלישי אמצא סימן אחד, ואני עמדתי משתאה לדעת מה אראה, ובבקר יום א׳ קראוני השומרים בשמחה גדולה ואמרו לי: „אדוננו הנביא, תקום לשמוח עמנו, כי הגיענו שמחה גדולה, והיא שבאו מים אל המקוה של בית הכנסת ולא באו שם מים זה ארבע שנים". והלכתי עמהם לראות המים והנם יפים וזכים ובאו למקוה מארץ מרחק.

[ירושלם] נסעתי מחברון בכ"ד באדר והלכתי לירושלם, והיו ליסטים על הדרך ואמרו לי „אדוננו בן הנביא, הנה האויבים לפנינו". אמרתי להם „אל תיראו ואל תחתו, הם בפחד ואתם בטוחים". עודני מדבר והנה בעל המשפט של התוגר בא מחברון עם משרתים הרבה, ראוהו הליסטים וברחו כולם. ונסעתי עמו לירושלם, ונכנסתי בתוכה בכ"ה אדר רפ"ג, ואותו היום נכנסתי לבית קדש הקדשים, ובבואי לבית המקדש באו כל השומרים הישמעאלים להשתחוות לפני ולנשק את רגלי, ואמרו לי „בוא ברוך ה׳ אדוננו בן אדוננו", ובאו שנים הגדולים שבהם והכניסוני אל המערה אשר תחת אבן השתיה ואמרו לי: „זה מקום אליהו הנביא, וזה מקום דוד המלך, וזה מקום שלמה המלך וזה מקום אברהם ויצחק, וזה מקום מחמד". ואמרתי לשומרים „מאחר שאני מכיר כל אלו המקומות תלכו לדרככם, כי אני רוצה להתפלל ובבקר אתן לכם צדקה". והלכו לדרכם, וכבר ידעתי שכל דבריהם שקר והבל. והתפללתי עד שבאו כל הישמעאלים להתפלל, ויצאו מהעזרה מתפלתם אחר שתים שעות מהלילה, ואני הלכתי תחת אבן השתיה. אח"כ כבו השומרים כל הנרות בעזרה מלבד ארבעה, וטרם שסגרו הדלתות חפשו אם ימצאו איש ישן במערה לגרשו, ומצאו אותי ואמרו לי: „צא מן המקום הזה כי אנחנו שומרים ואין אנו יכולים להניח שום אדם לישן פה, וככה נשבענו אל המלך, ואם לא תצא נלך אל המושל ויוציאך בעל כרחך". ובשמעי הדברים הקשים האלה יצאתי חוץ לעזרה וסגרו הדלתות. והתפללתי סביב לעזרה כל הלילה ומתענה. וזה היה לי יום רביעי, ובבקר כשבאו הישמעאלים להתפלל בעזרה נכנסתי עמהם, וכשהשלימו תפלתם קראתי בקול גדול: „איה השומרים? יבאו כלם לפני", ואמרתי להם: „אני אדוניכם ובן אדוניכם הנביא, באתי מארץ מרחקים אל הבית הזה המקודש ונפשי חשקה לעמוד בתוכו להתפלל ולא לישן". ואח"כ באו ארבעה מהשומרים לגרשני ואמרתי להם: „אני אדוניכם בן אדוניכם, אם תרצו השלום ממני מוטב ואני אברך אתכם, ואם לאו אנקם מכם ואכתוב למלך התוגר את מעשיכם הרעים". והשיבו לי: „תמחול לנו בזאת הפעם, כי אנחנו רוצים לשרת אותך ולהיות לך כעבדים כל זמן שתעמוד בבית המקדש, ונעשה רצונך". אז נתתי להם עשרה דוקאטים לצדקה, ועמדתי בבית המקדש והתעניתי בקדש הקדשים חמשה שבועות, לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי כ"א מליל שבת לליל שבת. ואני התפללתי מתחת אבן השתיה וממעל. ויבואו עשרה שלוחים מהמלך אחי יוסף וזקניו לפני, והם מתנכרים ועמדו לפני בבית המקדש.

והישמעאלים יש להם ציור בראש קובת (כיפת) העזרה, והציור הוא כחצי לבנה נוטה לצד מערב, וביום הראשון לחג שבועות רפ"ג נטה לצד מזרח, וכראות הישמעאלים זה צעקו בקול גדול, ואמרתי להם „על מה אתם צועקים?" והשיבו: „בעונותינו הציור זה מחצי הלבנה נטה לצד מזרח והוא סימן רע לישמעאלים". ויעלו האומנים מהישמעאלים ביום הראשון להחזיר הציור למקומו, וביום השני חזר פעם שנית הציור לצד מזרח, בהיותי מתפלל, והישמעאלים צועקים ובוכים, ובקשו להחזירו ולא יכלו. וכבר אמרו לי הזקנים: „כאשר תראה זה הסימן תלך לרומא". וראיתי שערי רחמים ושערי תשובה והלכתי תחת המקדש, והוא בנין גדול כבנין העליון, ועשיתי תחת המקדש את אשר צווני הזקנים, במקום שלא יוכל אדם לנגוע בי, והסימן הנזכר מהציור נראה אחרי עשותי צווי הזקנים תחת בית המקדש.—ועליתי להר הזיתים

וראיתי שם שתי מערות וחזרתי לירושלם ועליתי להר ציון. ויש שם שתי כנסיות במקום הבירה: הכנסת העליונה ביד הנוצרים והתחתונה ביד הישמעאלים, ופתחו לי הישמעאלים והראו לי דמות קבר, ואמרו לי כי הוא קבר דוד המלך ע"ה, והתפללתי שם. ויצאתי משם והלכתי בכנסת העליונה ופתחו לי הנוצרים ונכנסתי בבית הכנסת ההוא והתפללתי שם, ושבתי לירושלם. והלכתי לבית יהודי ושמו אברהם הגר, והוא צורף ועומד ממעל לבית הכנסת. והיו שם נשים רוחצות המנורות מבית הכנסת, ושאלתי לו על שמו והשיב לי „אברהם". ושלחתי הישמעאלים מלפני ואמרתי להם „יש לי לעשות עם הצורף מלאכה", והלכו לדרכם, ושאלתי לו „מה אתם מתפללים בזה הזמן מוריד הגשם או מוריד הטל?" ואמר לי מוריד הטל ועמד נבהל. ודברתי עמו דברים הרבה ולא אמרתי לו שאני יהודי כ"א בפעם השלישית שהלכתי לביתו קודם נסעי מירושלם, ואמרתי לו „תצייר לי ויניציא ורומא ופורטיגאל" וצייר לי הכל [שהיה ספרדי ובא משם]. ואמרתי לו, „אני רוצה ללכת לרומא", ואמר לי „למה אתה הולך?" ואמרתי לו „אני הולך לדבר טוב והוא סוד, ואיני יכול לגלותו, ואני רוצה שתיעצני איך אלך לדרכי. אח"כ נתתי לו מכתב שכתבתי לירושלם ואמרתי לו „תן המכתב הזה ביד הנגיד ר' יצחק" ב).

ונסעתי מירושלם בכ"ד סיון רפ"ג, ובאו עם רב מהישמעאלים רוכבים על סוסים ללוותי חמשה מילין, והלכתי לדרכי והגעתי לעזה בחדש תמוז במקום אשר עמדתי בפעם הראשונה. ובא לפני יהודי זקן סוחר בשמים ושמו אפרים ואמרתי לו לך קרא לי יוסף הצורף, וישא עמו המשקולות מזהב וכסף וציור החותמות ותבואו יחד בגלוי לפני הישמעאלים. וכן עשה הזקן ובאו לפני שניהם. ושאלתי ליוסף הצורף על שלום אביו הזקן ושלום יעקב אחיו ויאמר „שלום". ואחר באו ארבעה זקנים לפני ואמרתי להם „אני יהודי, ואבי המלך שלמה, ואחי יוסף הגדול ממני מולך במדבר חבור על שלשים רבוא". ואכלנו ושתינו יין בלילה הזה. ומיום שנסעתי ממדבר חבור לא שתיתי יין עד הלילה ההוא. ואח"כ הלכתי עם אפרים הזקן בלילה ההוא לבית יהודי אחד ושמו ר' דניאל, והוא עשיר מכל היהודים שבעזה, והוא נכבד וחסיד, וסיפר לי מכל המושלים מהתוגר שיבואו לעזה. ויש לר' דניאל בן אחד גבור חיל יפה תואר שמו שלמה, והיהודים שונאים אותו כי הם אומרים שהוא פריץ, וקראתיו ביני לבינו והוכחתיו ואמרתי לו: „תשוב ממעשיך הרעים קודם שנלכד ירושלם, ואם לא תשוב דמך בראשך" ונדר לי שישוב. אח"כ שלח לי הרב ר' ישמעאל ע"י אפרים הזקן אלף שלומות וחלה פני לעשות עמו סעודת שבת בלילה ההוא. וכן עשיתי וישבתי עמו עד חצות הלילה. ואמרתי להם להראות לי בית הכנסת שלהם והלכתי בתוכה והתפללתי כמו שתי שעות וחזרתי לבית הרב ר' ישמעאל ואמרתי להם „אם תעשו עמי חסד למען אהבת השם ואהבת הזקנים ושארית בני ישראל תמצאו לי ספינה שתלך לאלכסנדריא במהרה". ואמרו לי יש ספינה שהולכת לדמייאט [1] בזה השבוע, ויש יהודים מירושלם בתוכה, והזקן הזה ר' אפרים ילך עמך. אמרתי להם ברוכים תהיו להשם, „הסירו שנאת חנם בקרבכם ושובו אל השם למען יקרב גאולתנו וגאולת בית ישראל כי כן אמרו הזקנים". ונסעתי מעזה ט"ו תמוז רפ"ג והלכתי בשני ימים לדמייט, ולקחתי לי בית, ואח"כ הלכתי לבית יהודי שמו ר' מרדכי ואחיו ר' שמואל הוא במצרים, ועמדתי עמו כל יום השבת, וביום הראשון הדריכני ליבשה על גמל אחד מהלך עשרים מיל על שפת הים.

[אלכסנדריא] ונכנסתי בספינה והגיעתי לאלכסנדריא בכ"ד תמוז והלכתי אל המחנה (האן), ובא לפני החכם המקובל ר' מרדכי ואמרתי לו „אני יהודי אחי המלך במדבר חבור, ואני רוצה ממך שתדריכני בים לרומא". ואמר לי ר' מרדכי „תלך אל הקונצול [2] והוא ייעצך את אשר תעשה כי הוא איש נכבד, ותגיד לי את אשר יאמר אליך". והלכתי אל הקונצול ואמרתי לו: „אני אחי המלך ממדבר חבור ובאתי בעצת אחי המלך יוסף וגם בעצת שבעים זקנים, ורצוני ללכת אל האפיפיור, ואח"כ אל מלך פורטוגאל, ולכן תיעצני את אשר אעשה ותמצא לי ספינה שאלך בה". השיב לי הקונצול „יש ספינה שהולכת לפולייא [3] ואני מתירא שמא יגרום לי רעה בעבורך. לכן אני יועץ אותך שתשב עד שתלך הנאליצה אל ויניציא והישמעאלים ידריכוך". וחזרתי למקומי והלכתי לבית ר' מרדכי הנזכר, ובא בחור אחד ושמו יוסף שאביו ואמו הם מנאפולי [4], ויש לו אשה מארץ התוגר, ובקשתי מר' מרדכי לילך עם הבחור לרומא, ואמר לי „בטוב, זה הבחור יהיה לך למליץ ברומא". אח"כ הלכתי לביתי ועמדתי עד ערב ראש השנה רפ"ד, והתפללתי בבית הכנסת הקטנה ליל ראש השנה, ושם בעל הבית יצחק בוכפזי ויהודי אחד שמו ר' בנימין התפללו עמי. ועמדתי שם שני ימים של ראש השנה ואח"כ הלכתי לביתי. ובחג הסוכות הלכתי לבית ר' מרדכי לעמוד עמו שני ימים הראשונים, ועמדתי באלכסנדריא עד ששמעתי שהנאליצה תלך לויניציא והלכתי לפני המושל הגדול מהתוגר לקחת ממנו רשות ולפניו שרים גדולים ואמרתי לו: „אני מבקש מכולכם תעשו עמי חסד בעבור אהבתי ואהבת

הנביא; ואתפלל בערכם לנביא שיתן לכם חזקה בגן עדן, שתאמרו לקאפיטאנו [5] מהגאליצה ותצוו אותו שיכניסני בספינה לויניציא". וכן עשו ושלחו עמי משרתים שלהם וצוו לקאפיטאנו את הדברים האלה, והקאפיטאנו ענה „כן אעשה".

הערות:

א) הוא אברהם די קאשטרו שמינהו השולטן סולימאן על בית המטבע (עי' אוצר ישראל ח"ט 89). ב) הוא ר' יצחק שולל שהיה נגיד במצרים ובא לירושלם להתישב שם.

[1] Damietta. [2] Consul. [3] Puglia. [4] Naples. [5] Captain.

ג

[מאלכסנדריא עד רומא] נסעתי אני ומשרתי יוסף מאלכסנדריא בחצי כסליו רפ"ד, ואני מתענה בכל יום ומתפלל ביום ובלילה ולקחתי באלכסנדריא מכל מיני מאכל בעד יוסף ולא שוה לי, כי היה הכל מעורב עם מאכלי הנוצרים והיה אוכל בכלים של גוים. וצעקתי עליו ולא קבל, עד שהגעתי לקאנדיא וקניתי שם מיני מאכלים הרבה. והנוצרים גם הקאפיטאנו היו צועקים עלי בעבור יוסף, שהיה גונב לחם ויין מאנשי הספינה, שהיה לי בושה ממנו, ולא יכולתי לדבר עמו כי לא היה מקבל דברי, עד שהגעתי לויניציא, והלכתי לבית הראש היינו הקאפיטאנו ונתן לי מקום, והתעניתי בביתו ששה ימים וששה לילות, ומתפלל ביום ובלילה. ואחר שהשלמתי תפלתי ראיתי איש לאחורי ואמרתי לו בלשון הקדש „מי אתה?" ואמר לי „אני יהודי". ושאלתיו מי הגיד לו שאני בזה המקום? והשיב „יוסף משרתך אמר שאתה שליח מצוה". ושאלתי על שמו ואמר לי „אלחנן". ופעם אחרת חזר זה אלחנן ויהודי אחר עמו שמו ר' משה קאשטילץ המצייר צורות. ואמרתי לר' משה „יש לי צורך גדול בשבעה דוקאטים, שזה יוסף משרתי הוא עני חולה, ואני הוצאתי בעדו באלכסנדריא ובדרך מעות הרבה", והלכתי עם ר' משה בגיטא [1] מקום היהודים, ובא לפני יהודי נכבד שמו ר' מצליח ודברתי עמו ע"ד ההוצאה, ואמר לי נצטרך לילך לבית ר' חייא. והלכנו ואמרתי לו: „אני יהודי ממדבר חבור שלוח לדבר מצוה משבעים זקנים" והייתי כמצחק בעיניו. ואמרתי לו: „צריך אני שבעה דוקאטים, תדבר עם הפרנסים אם ירצו לתת אותם", ואמר „אם שאר היהודים יתנו אני אתן חלקי". אמרתי לו זה יום ששי לתעניתי ואיני אוכל עד הלילה, תשלח לי מעט יין". וחזרתי למקומי לבית הקאפיטאנו ולא שלח לי דבר, ולא אכלתי כ"א ביצות לחם ומים. והנכבד ר' מצליח השתדל במצותו ובא לפני ר' שמעון בן אשר משולם והוא אמר לי: „שמעתי שאתה שליח מצוה משבעים זקנים ללכת לרומא, הודיעני למה שלחוך, ואשלח עמך שני יהודים ואפרע כל ההוצאות". אמרתי לו „אני הולך אל האפיפיור, ולא אוכל לספר דבר, רק שאלך לטובת כל ישראל, ואם תשלח עמי שני אנשים עד רומא תזכה במצוה הזאת והם ישיבו לך בשורה טובה". אח"כ הלכתי אני ור' משה הצייר לבית הקאפיטאנו ולקחתי ממנו רשות ולקחתי כל אשר לי והלכתי לגיטא בבית ר' משה הצייר. ובא לפני ר' מצליח ואמרתי לו, , למצוא לי ספינה ללכת לרומא, וכן עשה, ובלילה ההוא נכנסתי בספינת קטנה והלכתי אל הספינה הגדולה, ואני מתענה. ונסענו אני ויוסף ביום הששי ראש חדש אדר רפ"ד, וישבתי יום השבת בספינה עד שהגעתי בפיזרו [2] והייתי בבית ר' מפוליִנא, ואמרתי לו: „תעשה עמי חסד ותדריכני לרומא, כי לא ארצה לישן פה בלילה הזה", והלך ובקש לי סוסים ונסעתי אני ויוסף לעיר אחרת שהיו בה יהודים, וכן בכל ערב וערב ממסע למסע עם יהודים הרבה, עד שהגיעוני ערב פורים קרוב לרומא חצי יום למקום קאשטיל־נוואה [3] בבית יהודי ושמו ר' שמואל, וישבתי עמו ביום הפורים, וביום ההוא קניתי השור הידוע (?) ועשיתי ממנו כאשר צוו אותי הזקנים ולמחרת נסעתי והגעתי לרומא תהלה לאל.

הערות:

[1] Ghetto. 2 Pesaro. [3] Castelnuovo.

ד

[רומא] אני דוד בן המלך שלמה זצ"ל ממדבר חבור הגעתי לפתח מדינת רומא בחמשה עשר יום לחדש אדר שנת רפ"ד א) ובא לפני גוי אחד מויניציא ודבר עמי בלשון ערב וכעסתי עמו, והלכתי לחצר האפיפיור ואני רוכב על סוס והמשרת שלי בפני וגם היהודים באו עמי, ואני נכנסתי לפני החשמן גודיאו [1] ובאו כל החשמנים והשרים לראות אותי, והיה לפני החשמן הנזכר כמהר"ר יוסף אשכנזי שהיה מלמדו, וכמהר"ר החכם יוסף צרפתי, ואני מדבר בפני החשמן והמליץ שלי היה החבר שבא עמי, והיהודים שומעים כל אשר דברתי

להחשמן בקיצור ואמרתי לו כי אשלים כל דברי לפני האפיפיור. ועמדתי לפני החשמן עד הלילה בליל שבת, והוא הבטיחני להציע הדברים לפני האפיפיור ביום מחר. והלכתי עם כמהר"ר יוסף אשכנזי ועם ר' רפאל הזקן שהם יושבים בבית אחד, ואכלנו בליל שבת וישננו על הבקר, והלכתי עמהם לבית הכנסת כדי לברך ברכת הגומל על ספר התורה, ובאו לפני אנשים ונשים וטף בכל הדרך עד אשר נכנסנו בבית ר' רפאל הנזכר. ואני הייתי מתענה ביום השבת. וכל יום השבת באו לביתי לראותי אנשים ונשים יהודים ונוצרים על הלילה. והחשמן גודיאו שלח בעד כמהר"ר יוסף אשכנזי להודיע לו כי האפיפיור שמח שמחה גדולה ומתאוה לראותי ביום א' עד שעה י"א. וכן בבקר קודם התפלה נתנו לי סוס והלכתי בבורגים שאנט גילי [2] בבית זקן אחד, גיסו של מר יוסף צרפתי קודם תפלת השחר והתפללתי שם. ובאו לפני יהודים רבים. הקב"ה ישמרם וירבה כמותם אלף פעמים. בשמונה שעות הלכתי לבית האפיפיור ונכנסתי בבית החשמן גידיאו, ובפני כמו י"ב יהודים זקנים ונכבדים. ותיכף כשראה אותי החשמן עמד מכסאו, והלכנו אני והוא במקום דירת האפיפיור, ודברתי עמו וקבל דברי בספר פנים יפות. ואמר: „מאת ה' יצא הדבר". ואמרתי לו, „המלך יוסף וזקניו צוו אותי לדבר אליך שתעשה שלום בין הקיסר ובין המלך צרפתי על כל פנים, כי טוב לך ולהם בעשותך זה השלום„ ותכתוב לי כתב אל שני המלכים האלה והיו בעזרתנו ונהיה אנחנו בעזרתם, ותכתוב לי ג"כ אל מלך פריסטר ג'און" [3]. והשיב לי האפיפיור: שני המלכים אשר אמרת שאעשה שלום לא אוכל עשוהו, ואם תצטרך עזר — מלך פורטוגאל יספיק לך, ואני אכתוב אליו והוא יעשה הכל. וארצו יותר קרובה אל ארצך ודרך ים הגדול (התיכון) הם רגילים ללכת בכל שנה יותר מארצות המלכים האלה". והשבתי אל האפיפיור: „כל אשר תרצה אני חפץ ולא אטה ימין ושמאל מכל אשר תצוני, כי באתי בעבור עבודת השם ולא בעד דבר אחר, והנני מוכן להנאתך ולטובתך כל ימי חיי". ושאל האפיפיור להחשמן: „אנה הוא עומד האינבאשדור?" [4] והשיב לו „כי היהודים שאלו אותו שילך עמהם" והיהודים הנכבדים שהיו לפני האפיפיור אמרו לו: „תניח האינבאשדור עמנו כי אנחנו נכבד אותו בעבור כבודך", ואפיפיור אמר להם „אם תעשו לו כבוד אני אפרע לכם כל ההוצאה אשר תעשו". ואמרתי להאפיפיור: „אני רוצה לבוא לפניך פעם אחת בכל שני ימים ולראות את פניך כראות פני האלהים". והשיב לי האפיפיור, כי הוא מצוה להחשמן גידיאו לבוא עמי בכל פעם שאבוא

לראותו. ולקחתי רשות מהאפיפיור ויצאתי מפניו והלכתי עם היהודים ואני שמח וטוב לב. ושבתי לבית הזקן בדרך שאנט גילי. אך אהרן הממונה (הפרנס) יצ"ו כעס בעבור שהלכתי לבית הזקן, וקבל לפני החשמן ואמר לו כי הממונים וכל הקהל מסדרים בית לאינבאשדור ונתנו לו משרתים, כי לא יוכל לעמוד יחידי. והחשמן כתב לי שאלך עמהם, והלכתי עמהם וסדרו לי בית יפה עם שלשה חדרים גדולים וטובים, ובעל הבית שמו יוסף ויש לו שלשה בנים, הגדול שמו משה והשני בנימין והשלישי יהודה, וכולם היו משרתים אותי. ועמדתי בביתם ששה שבועות, והלכתי לבית החשמן חמשה ימים יום אחר יום, כי החשמנים האחרים באים לביתו והם שואלים אותי מבקר עד הערב. והתעניתי בבית ההוא ששה ימים רצופים, ובליל שבת בשלו בשבילי מים וערבו בהם מינים הרבה, ועשו הכל בשביל אהבתם אותי, יען כי הם אומרים שהוא רפואה אחר התענית, ונפשי עיפה ורציתי לשתות מים והם נתנו לי חמים המבושלים, ושתיתי מהם מלא בטני, וגרמו לי המים האלה חולי החזה גדול ועצום, כי לא הייתי רגיל לשתות מים חמים אחר תענית. כי אני התעניתי בירושלם שש פעמים שבעה ימים ולילות ובויניציא ששה ימים ולילות, ובכל התעניות איני שותה דבר אחר כ"א מים קרים וסוקרי טוב, ואינם עושים לי רע. והם לא עשו כ"א לטובתי לתת לי המים החמים כי אינם יודעים בטבעי, וברוכים יהיו בעלי הבית וגם הממונים.

ובא עלי חולי גדול ואמרתי להם תבקשו לי בית מרחץ של מים חמים כי אני רוצה לבוא שם, ובא אחד ושמו יום טוב הלוי וסדר לי בית מרחץ ומטה טובה לישן, ונכנסתי במרחץ וישנתי שם ובלילה ההוא הקזתי דם הרבה עד יום השני, ואז הוצאתי הדם מהכוסות מכל אברי. אח"כ שלחתי בעד החכם ר' יוסף צרפתי ואמרתי לו: „תראה איך אני עומד אם תרצה לקנות לך שם טוב תסדר לי חסד בביתך, ואשר עמך עד אשר ילך החולי ממני" וכן עשה ועמדתי בביתו שלשה חדשים, ועשה לי כל ההוצאות וכל הצריך לי, השם יברכו. ובני ביתו האכילו אותי ועשו לי רפואות מתחלפות הרבה וחממו לי יין לשתות וחממו עשבים ושמו על רגלי, ורחצו רגלי ועשו לי משיחות ולקחו שמן זית ונתנו בכלי גדול ונכנסתי באותו שמן זית חם ויצאתי מהשמן החם ונכנסתי במטה טובה, והם מחלפים הסדינים בכל פעם ופעם, ואני הייתי מוטל על המטה כמו מת, וראו המראה שלי [בעבט של מי רגלים] שיש בו כמו עפר בשוליים, וזה סימן רע. ואמרתי להם כי לא אמות מזה החולי עד אשר אקבץ ישראל לירושלם ואבנה המזבח ואקריב הקרבן.

והשינה לא תבוא אלי כלל ועיקר. והייתי מצטער צער גדול והייתי בין חיים למות. ואמרו אלי „אם תרצה לקרות הוידוי כי לא יקרב המות ולא ירחקנה", וכעסתי עליהם ואמרתי „תלכו לשלום, אין ברצוני לקרות הוידוי כי אני בוטח בה' שיהיה עמדי ויצילני. והם תמהים על טבעי הטוב ושמחו בדבר. והקב"ה נתן לי זיעה גדולה בזה היום ונרפאתי מהחולי הגדול, ועמדו משרתי לפני חיים והחזן ומתתיה ויום־טוב ודוד פיראני ושמחה ושלמה הגבאני, ומן היהודים מערב אחד שמו שועה ואחיו משה והשלישי שמו שבתי, ועמדו כולם בבית כמ"ר יוסף צרפתי יומם ולילה ושרתו אותי וישנו בביתי. וקראתי כמ"ר יוסף צרפתי ואמרתי לו „תמצא לי בית מרחץ חמים" וסידר לי מרחץ בבית הכנסת של הספרדים, ונכנסתי בתוך המרחץ ויצאתי ממנו, ויהודה קוטוניא סידר לנו סעודה גדולה שעה אחת אחר הרחיצה. אח"כ חזרתי לבית כמ"ר ר' יוסף צרפתי, ולא רציתי לעמוד שם מפני החולי שהיה בבית, וקראתי הרופא ר' משה אבודרהין למצוא לי בית אחר, והשיב כי יש לו חדר יפה בביתו ואמר לי כי יש לו שלשה בנים היינו יוסף ושמואל ויצחק אשר ישרתוני. ועמדתי בביתו מיום רביעי עד יציאת השבת, והיה לו בת בחורה הקוראת בעשרים וארבע והיא מתפללת בכל יום שחרית וערבית, וביום השבת יש לה שמחה גדולה ומרקדת מתוך שמחה, וביום א' מהשבוע בא עליה חולי הנגף. ובאה אלי אשה חכמה ושמה רבית והיא מלמדת תינוקות וגם היא מלמדת אותה הנערה, ואמרה אלי: „התפלל בעד בת ר' משה אבודרהין, כי בא עליה קדחת בזה הלילה". ותיכף כאשר שמעתי דברי האשה קראתי לר' משה ואמרתי לו: „תמצא לי פרדס כי רצוני לילך לפרדס" ושלחתי למשרתי ולשלשת בני ר' משה והלכתי עמהם בפרדס אחד, ועמדנו שם כל היום עד הלילה. אח"כ שלחתי את יוסף בן ר' משה להגיד לאביו כי לא אוכל לבוא לביתו עד אשר יעברו שמונה ימים ובתו תתרפא מהחולי. והלך יוסף וחזר אלי ואמר כי אביו סידר חדר בבית ר' יצחק אבודרהין דודו וכל הצריך לי, והלכתי עמו לבית דודו, והוא בית רע וריח רע בו. ויש לר' יצחק אשה חשובה ושמה פירנא והיא מדברת בלשון ערב וחכמה, ועמדתי עמהם, וגם שלשה בני ר' משה עמדו שם עד אחר עבור החולי מאחותם. וכולם היו משרתים אותי, וכל ההוצאה מר' משה אבודרהין, ואחיו אברהם פוקד אותי בכל שבוע בדורונות. ובתו של ר' משה אבודרהין מתה בשבוע אחד, ואחיה עמדו בביתי עד שעברו ארבעים יום. ועמדתי בבית הזה שלשה חדשים, רק מפני אהבתם, כי הבית היה רע במאד. והשרים הנוצרים יבואו אלי לראותי בבית שאינו הגון. אח"כ שלחתי מכתב אל החשמן להגיד לו כי יצאתי מבית יוסף צרפתי מפני החולי אשר בא עלי בביתו, ואני עומד עתה בבית שאינו ראוי ולא הגון. ותיכף שלח אל הממונים ובקש מהם להכין בעדי בית יפה והגון לצרכי עם ארבעה המשרתים. והממונים שכרו בעדי ארבעה חדרים ופרעו השכירות ששה חדשים. והמשרתים שלי סדרו כל החדרים היטב עם מטה יפה, ועשו בחדר הגדול בית הכנסת עם ספר תורה ושלשים נרות דולקים בו, והמשרתים שרתוני לאהבת השם ולא שאלו ממני שום שכירות. ונדרו לבוא עמי בכל הדרך שאלך בה, ועומד לפני סופר שלי ר' אליהו המלמד בן יואב ואחיו החזן ואחיו בנימין משרתים אותי בכל זמן שעמדתי ברומא. והמשרת שבא עמי מקנדיא יוסף הרשע נתתי לו בגדים ומעות ושלחתיו לאביו בנאפולי, מפני שכל היום היה עושה קטטות ומריבות עם המשרתים האחרים והוא רוצה למשול עליהם, וגם הלשין אותי לפני האינבאשדור דון מיקיל [5] ממלך פורטוגאל, כי באתי הנה להחזיר את היהודים האנוסים לאמונתם, ושמעו האנוסים ברומא ורצו להרוג אותו ובקשתי אותם שלא לעשות לו רעה, ושלחתיו מפני. ועמדתי בבית הזה עד ראש השנה.

והחשמן גודיאו הלך לויטירבו [6], וחשבתי מי יהיה לי לעזור ומליץ ביני ובין האפיפיור? וראיתי איש אחד ושמו ר' דניאל מפיסא ב), שבא לפני האפיפיור ועומד בבית סמוך לאפיפיור, והוא עשיר ונכבד עד מאד וחכם ומקובל, והסכמתי בלבי לקרוא אותו, ובא לפני ודברתי עמו ואמרתי לו: „אני רואה שאתה מכובד וחשוב לפני האפיפיור ולפני כל החשמנים, ואני רוצה שתהיה למליץ ביני ובין האפיפיור וליועץ לי ותראני הדרך הטובה למען אהבת ה' ואהבת עם ישראל ואהבת המלך יוסף אחי וזקניו ממדבר חבור, והקב"ה יעשה לך כבוד גדול יותר ממה שהיה לך בעבור עבודתו. ואני באתי ממזרח למערב בעבור עבודת ה' ואהבת ישראל שהם תחת מלכות אדום וישמעאל". ואז גליתי לו כל חדרי לבי והרמיזות והסודות אשר אמר לי אחי המלך יוסף יצ"ו, לא נשאר דבר שלא הגדתי לו, יען ראיתי אותו טוב וישר בעיני אלהים ואדם. ואמרתי לו אח"כ „סוד ה' ליראיו", ונדר ר' דניאל הנזכר שלא יסע ולא יזוז מרומא עד שיקבל המכתבים מהאפיפיור בשבילי ויהיה המליץ בינותינו, וגם נדר להדריכני באורח מישור ויבוא עמי להספינה שאכנס בתוכה. ומיד כתב מכתב להאפיפיור, ושלחתי אותו אל הראטיירי ע"י חיים משרתי ואמר לו: „הנה האינבאשדור נותן אלף שלומות אליך ושולח לך זה המכתב למסרהו אל

האפיפיור, ויבקש לדעת באיזה שעה יקבל תשובה על המכתב". וקבל המכתב ואמר לחיים: „לך לשלום, ותחזור בעד התשובה בי"ח שעות". ביום השני שלחתי חיים אל הראַטיירי ותיכף כשנכנס לפניו אמר: „צא, לקרוא את אדוניך האינבאשדור ויבא במהירות לפני האפיפיור כי הוא קורא לו". וחזר חיים משרתי ועבד מר׳ דניאל מפיסא הביא לי סוס והלכתי לבית האפיפיור עם כל משרתי, ופתחו לי כל החדרים ונכנסתי בחדר הקרוב אל האפיפיור, ואמרתי אל השומרים חדר האפיפיור כי איני רוצה לבוא לפני האפיפיור עד אשר יבוא ר׳ דניאל מפיסא כי הוא המליץ בינו לביני. וכאשר בא ר׳ דניאל אמרתי לו „בא אתה בתחלה לפני האפיפיור", ונכנס וחזר אלי ובאתי עמו ודברתי אל האפיפיור לאמר: „אני עמדתי לפניך קרוב לשנה ורצוני מאת הקב"ה ומכבודך תכתב לי הכתבים אשר שאלתי מכבודך אל פריסטר ג׳ואן, וגם לכל הנוצרים שאעבור בארצם גדולים וקטנים". וכמ"ר דניאל מדבר אל האפיפיור, והוא משיב לו דברים טובים ואמר לו: „אני אעשה כל מה שרוצה האינבאשדור". ויצאנו אני ור׳ דניאל מפיסא מלפני האפיפיור שמחים וטובי לב, והלכתי לביתי בשלום. והיו אז ברומא חמשה וארבעים מלשינים והקב"ה נתן בלבם תשובה שישובו אחור מדרכם הרעה. והיו ג"כ יהודים חזקים ברומא ובמלכות איטליא, גבורים ולבם כלב הארי לכל דבר וראוים למלחמה. אך היהודים שהם בירושלם ובמצרים ובכל מלכות ישמעאל יש להם מורך לב ויראה ופחד ואינם ראוים למלחמה כמו היהודים באיטליא, הקב"ה יחזק אותם וירבה כמוהם אלף פעמים ויברך אותם.

והיה אז ברומא יהודי אחד ממזר ודאי, ושמו ראובן, וסמכו אותו לרב גאון, והיה מלשין גדול ועצום, ולא היה לו שום רחמנות על יהודי, והוא רופא, ואינו הולך בשוק כי אם הכובע בידו ומשתחוה לכל הנוצרים, ומרוב רשעתו עושה כן, ולא ראיתי בכל ימי בארצי עד אשר הגעתי לרומא רשע כמוהו. והוא דבר עלי דברי נבלה בפני כל החשמנים ובפני הסופרים מהאפיפיור ולא שמעו לקולו, כי כל הנוצרים יודעים כי הוא ממזר ומלשין גדול לכל היהודים. אח"כ בא זה המלשין אל ביתי ואמר לי „לא תכעוס עמי למען ה׳" ונשק את ידי, ונדר שלא יעשה עוד מלשינות, ומחלתי לו והלך ממני בשלום, ואח"כ עשה ההיפך, ובכל יום הוא עושה מלשינות לי ולכל ישראל. והלכו שני מלשינים מרשעי ישראל ברומא ואמרו להאפיפיור: „הנה זה האינבאשדור היהודי אומר כי הוא שליח השם, יניחוהו על המוקד ותראה אם השם יצילהו מהאש". והאפיפיור כעס על המלשין הראשון ונתפס אותו ואסרו בספינה לשרת אותה כל ימי חייו. ועוד אחד שמו משה לאטין [7] היה עומד כנגדי ומדבר לדון מיקיל האינבאשדור למלך פורטוגאל דברים שלא כהוגן נגד השם ונגד כל ישראל. גם בא אצלי יהודי היותר נכבד ומיוחס ברומא והלשין אלי על ר׳ דניאל מפיסא, וכאשר שמע ר׳ דניאל דבריו אמר אלי: „לא תשמע דבר אשר יאמרו אליך המלשינים, כי לבעבור נסותך הם באים לבטל דבריך. ואני אשתדל ולא אלך לארצי עד אשר אקבל המכתבים מהאפיפיור שאתה מבקש ואדריך אותך בדרך ישרה". ותוך ימים מועטים קבל המכתבים מאת האפיפיור ונתנם לי.

בלילה ההוא באו יהודים רבים בביתי כדי לשמוח עמי, יען כי קבלתי המכתבים, ובאו לפני ארבעה נכבדים מראשי קהל רומא הרב ר׳ עבדיה מספורנו ור׳ יהודה הרופא אסקלי ושנים אחרים. ובביתי מלשינים מרגלים ואין אני מכירם ורצו לכתוב את הבריוויט [8] מהמכתבים שכתב האפיפיור לזכרון כדי לשמוח בו וכעסתי עליהם כעס גדול כי אמרו לי אנשים שהם מרגלים וילכו לפני סופרי האפיפיור באלו הדברים למען יפסידו דברי. ונתנו בלבי מחשבות וטרדות רבות. אח"כ קרא האפיפיור את ר׳ דניאל מפיסא ודבר עמו אדותי אם ברצוני ללכת, כי הוא נותן לי רשות, וצוה אותו כי אביא לפניו בי"ח שעות בכ"ד ימים לחדש אדר הראשון. והלכתי אני ור׳ דניאל לפניו ועמדתי עמו משך שתי שעות ודבר אלי לאמר: „אני עשיתי לך כתב אל מלך פריסטר ג׳ואן וכתבתי גם למלך פורטוגאל, וכתבתי אל כל הנוצרים שתלך דרך ארצם כי הם יהיו בעזרך ויכבדוך בעבור אהבת השם ואהבתי". והוסיף לאמר אלי: „חזק ואמץ ולא תירא כי אלהים עמך". ואמרתי אליו „אין בפני כי אם הקב"ה ואתה, והנני מוכן למצותיך כל ימי חיי. וגם המלך יוסף אחי וכל בני עמנו מוכנים אליך". וצוה האפיפיור לתת לי סימן ומגן למען אוכל להראותו אל המלך יוסף אחי, וכן נתן לי מאה דוקאטים זהב ולא רציתי לקחת המעות כי אם בכח ההפצרה ואמר תקחם בעבור משרתיך. ויצאתי מאת פני האפיפיור ובאתי לביתי בשלום ובשמחה ובטוב לב.

והלכתי אל דון מיקיל אינבאשדור למלך פור־טוגאל כדי לקבל בטחון [9] ממנו בדרך. ואמר אלי אם תרצה ללכת לפיסא אני אכתוב ואשלח לך הבטחון לפיסא, ועשה זאת בתחבולה. ויצאתי מביתו בכעס. ושמע האפיפיור הדברים ואמר לדון מיקיל: „תכתוב לו הבטחון, כי כן כתבתי אני אל המלך מפורטוגאל". ולא שמע לקול האפיפיור, ויצא מרומא לצוד ציד ועמד שבוע אחד וחזר.

ושאלתי ממנו הבטחון שנית ואמר לי כי ישלחנו אחרי לפיסא על כל פנים, והאמנתי לדבריו והלכתי לביתי ור׳ דניאל הלך עמי, ואמרתי לו כי רצוני לצאת מרומא למחר בחצי חדש ניסן כאשר יצאו אבותינו ממצרים. ועמדתי ברומא עד חצי היום בחמשה עשר באדר (שני) לסדר עניני ולראות ולבקש מי ממשרתי ילך עמדי, והלכו עמי שני משרתים אחד שמו ר׳ רפאל הכהן שהיה מנגן בביתי מן היום שהגעתי לרומא והוא גבור ואיש מלחמה, והשני שמו יוסף הלוי והוא חזק כמו רפאל הכהן ויותר והיה משרת אותי מיום שהגעתי לרומא, ונתתי לכל אחד מהם ברומא חמשה דוקאטים למען יסירו כל עסקים שלהם. ור׳ דניאל היה עמי ונדר לי כי יתן לי עוד משרתים, ונתן לי משרת שלישי את טוביה.

הערות:

א) בנוסח נייבויער נאמר בחמשה עשר לחדש אדר ראשון שנת רפ"ה, והעיר ע"ז אברהם כהנא כי הוא טעות סופר כי אותה שנה לא היתה שנה מעוברת, וטעות היא ביד כהנא, כי שנת רפ"ה היתה מעוברת. אך לדעתי טעות בנוסח הזה אותה השנה וצ"ל שנת רפ"ד והיא היתה שנה פשוטה. ושתי ראיות לדעתי, אחת כי בסוף הפרשה הקודמת אומר כי נסע ביום הששי ראש חדש אדר רפ"ד וישב רק יום שבת אחד עד שהגיע לפיזרו ומיד אח"כ הלך לרומא. ושנית כי בסוף הפרשה הזאת נאמר כי האפיפיור צוה לו לבוא לפניו בכ"ד ימים לחדש אדר ראשון, וזה היה בשנה אחרת בשנת רפ"ה. ולכן תקנתי פה הנוסחא ט"ו יום לחדש אדר שנת רפ"ד.

ב) דניאל מפיסא כתב מכתב ע"ד ביאת דוד ראובני לרומא ונדפסה בעתון Rivista Israelitica שנה ז׳ ומובא ג"כ בהקדמת אברהם כהנא לספור דוד ראובני.

ג) לא ידעתי פירוש המלה ובנראה הוא הפקיד על בית הוואטיקאן.

[1] Cardinal Egidio. [2] Borghetto Sante Gile. [3] Prester John. [4] Ambassador. [5] Don Miguel de Silva. [6] Viterbo. [7] Latino. [8] Brief. [9] Safe Conduct.

ה

[בפיסא] נסענו מרומא בחצי היום בחמשה עשר באדר (שני, שנת רפ"ה) כמו שנכנסנו ברומא בחצי היום בחמשה עשר באדר, ונמצא שעמדתי ברומא שנה תמימה. ובאו היהודים מרומא ללוות אותי על שלשים סוסים חמשה מילין, ומצאתי ברונצלין [1] חיל מאת המלך צרפת עם חמש מאות סוסים, ועשו לנו כבוד גדול תהלה לאל, עד שהגעתי לויטירבו. ולפני משרתיי רפאל הכהן ויוסף הלוי וטוביה. ור׳ דניאל התעכב ברומא ואמר לבוא אחרינו וצוה את יואב שילך עמי לפיסא לבית ר׳ יחיאל מפיסא א). ועמדנו בויטירבו בבית ר׳ יוסף כהן והוא יהודי נכבד ויש לו בנים קטנים ואמו ז"ל, ועשו לי כל הצריך. ובאו אלי היהודים מויטירבו. והיה ביניהם מחלוקת וקטטות ושנאת חנם, עד שעשיתי שלום ביניהם בדברים טובים שאמרתי להם. אח"כ שלח בעדי הגראן מישטרו מרודוס [2], ובא עמי לפניו ר׳ יחיאל ור׳ משה ודברתי עמו הרבה מאד, והוא איש זקן ונכבד. ונסעתי מויטירבו ובאו ללוות אותי יהודים על עשרה סוסים. ועמדנו בבולסינה [3] ביום השבת בבית ר׳ יוסף הנזכר ז"ל. ועמדנו בביתו עד יום ראשון ועשו לנו כבוד גדול יותר מן הראוי. ונסענו משם לסיינה [4], ובאנו לבית הנכבד ישמעאל מריאטי [5] יצ"ו, והכניס אותנו בתוך חדר גדול בביתו וסידר לי מטה וחדר מיוחד. ויש לו דירה גדולה והוא עשיר גדול, ואמרתי לו: „מה תחפוץ יותר, ירושלם או מקומך?" והשיב „אין לי חפץ בירושלם, כ"א בסיינה". ותמהתי עליו תמיהה גדולה, כי לא יוכל לעשות מצוה בעושר שנתן לו אלהים, ואוהב כסף לא ישבע כסף. ונדר לי כי יעשה חסד עם משרתיי ונחם על דבריו, ולא קיים נדרו, ולא רצה לקנות שם טוב לפני כל ישראל. — נסעתי מסיינה ביום השני והגעתי לפיסא בבית ר׳ יחיאל זכרונו לאלף אלפי ברכות, הוא ואמו מרת לאוורה וזקנתו מרת שרה תמ"א ב). כי הוא כמלאך אלהים חכם בתורה ובתלמוד ועניו וחסיד ובעל צדקה, ונפשו דבקה בירושלם עיר הקדש, וביתו פתוח לכל עניי ישראל, וכל הבאים לביתו אוכלים על שלחנו, וצדקות יתן בכל יום לעניים, גם אמו וזקנתו יתנו צדקה, כי כולם עושים חסד ואמת, וראיתי בעיני כל מעשיהם הטובים, יותר מאשר ראיתי בגלילות איטליא. ועמדנו בביתם שבעה חדשים. ושלחתי כל משרתי חזרה לרומא בעבור שהגידו לשון הרע. ורק טוביה שהיה מבשלי נשאר לי משרת. — ודון מיקיל הרשע לא שלח לי הבטחון כאשר נדר לי לשלחו, וכתב אלי כי אין המלך רוצה שאבוא אליו לפורטוגאל בשנה זאת. והוא שקר וכזב. והיה לי צער גדול מזה. והתעניתי שש פעמים ששה ימים ולילות, וגם התעניתי שלשה ימים ולילות בכל פעם במשך ארבעים יום. ובני הבית של ר׳ יחיאל נותנים לי כל מיני מאכל ובשמים ושושנים ומים מדוראים ומפרנסים אותי בכל מעדני עולם, ועושים עמי חסד ואמת ושולחים לי דורונות גדולות ובגדי משי ונתנו מעות לכל משרתים שלי. ובימי התעניות הגדולות היו באים לפני בכבוד בבית ר׳ יחיאל, ואשתו ושמה דיאמנט [6] תמ"א

בת ר' אשר משולם מויניציא, ואם ר' יחיאל מרת לאוורה ואמה מרת שרה ובחורות אחרות והיו מרקדות בחדר אשר אני בו, ואשת ר' יחיאל היתה מנגנת בכנור, ואמרו לי: „בעבור כבודך ובעבור שילך היגון מהתענית ותהיה שמח אנחנו באות, ושאלו אותי אם יש לי תענוג מקול הכנור והרקוד? והשבתי להן: „בטוב תעשו עמי, והקב"ה יודע מחשבות לבי כי אינני רוצה לשמוע קול כנור ועוגב ושמחות". ובאו אלי הגוים בפיסא בבית ר' יחיאל והם תוקעים בחצוצרות והיו עושים שירים גדולים כדי לקבל מעות. ור' יחיאל הנזכר כתב ספר תורה בידו וברכתי בספר תורה ההוא שבתות הרבה והיה כתיבה יפה מאד. ושלחה אלי הסינורה ג) מנאפולי תמ"א בעיר פיסא דגל אחד ממשי יפה וכתוב עליו עשרת הדברות מזה ומזה, ויש בו [טווי] זהב, והוא עתיק. גם שלחה אלי בגד טורקא מזהב ללבוש עצמי לשמה ז"ל, מלבד ששלחת אלי בהיותי ברומא שלש פעמים מעות. ושמעתי עליה כי היא מתענה כל היום. וגם שמעתי את שמעה בהיותי באלכ־סנדריא ובירושלם איך היתה פודה שבוים, וכי פדתה יותר מאלף שבוים, ועושה צדקה לכל מי שישאל ממנה. ברוכה תהיה לה'. ומרת שרה מפיסה נתנה לי חותם זהב ואמרה אלי „תהיה זה לעד ביני ובינך", ונתנה לי ג"כ ספר גדול מתהלים איוב ומשלי וחמש מגילות על קלף, וכתבה היא בידיה בראש הספר ההוא עצה למען אעשנה ואזכיר את מעשיה: „אל תכעס ואל תבהל". ונתנה לי ג"כ סדור מתפלות ואמרה לי: „בזה תתפלל לאהבתי".

אחרי ימים מעטים שלח המלך פורטינגאל לרומא אנבאשדור דון מרטין תחת דון מיקיל, ותיכף כשהגיע דון מרטין לרומא כתב אלי לפיסא „איך המלך מפורטוגאל שמע עליך כי באת לעבודתו והוא שמח ויטיב לך. לכן תתקן עצמך ותלך בזאת הספינה", והיא ספינה גדולה בליוורנה ההולכת לפורטוגאל, והקאפיטאנו התעכב ברומא שהיה לו עסקים עם האפיפיור, ואני המתנתי עד אשר יבוא הקאפיטנו ההוא, ושלחתי בעד ר' דניאל מפיסא בפלורינצה[7], ובא אלי לפיסא ונתיעצתי עמו, ואמר אלי: „אינני רוצה שתלך עם אלו הכתבים ששלח דון מארטין, כי אם אשלח שליח לרומא לדון מארטין ויתן מכתבים אחרים". אח"כ שלחתי את טוביה משרתי לפלורינצה במרוצה אל ר' יחיאל כי יבא אלי מהרה תיכף, יען בא הראש מהספינה ורוצה לנסוע מהרה, ולא בא אלי לא ר' דניאל ולא טוביה בשלשה ימים. והראש מהספינה אמר אלי: „אם תרצה לבוא עמנו תדע בבירור כי אנחנו נוסעים ביום מחר על כל פנים, ואנחנו סדרנו בערך חדר יפה בספינה וכל הצריך לך עד אשר תגיע למלך בפורטוגאל". ביום השני סדרתי כל כלי ושמתי אותם על הפרדות ושלחתי אותם לליוורנה, ונסעתי עם ר' יחיאל ור' ראובן ובניו, ויוסף הלוי ודוד הרומאני עמי. והגענו בכל כלינו בליוורנה ועמדנו במחנה אחד. ואני הייתי מתענה בזה הלילה והוא הלילה השני לשלשה ימים. ובזה המחנה היה לי דאגה וצער גדול בעבור כי טוביה הלך אל ר' דניאל ושניהם לא באו הנה. וראש הספינה הודיעני כי הם נוסעים למחר בהשכמה. ור' דניאל שלח אלי בחור אחד ושמו בן ציון מקורייו, ואחר חצי הלילה בא אלי ר' דניאל כי רדף אחרינו לליוורנה. ושמחתי שמחה גדולה בראותי אותו. ויישנתי עד הבקר, ור' דניאל נתן לי מהאפיפיור גבאנו דמשקין[8] אדום וקאפא ווילוטי[9] שחור ד). והוסיף ר' דניאל לתת לי בעדו גבאנו כפול מצבע שחור וירוק, זכרו לטוב. גם נתן לי ר' דניאל את שלמה כהן מפורטו לבוא עמי ונתן לו שכרו י"ב דוקאט ולטוביה נתן עשרה דוקאט. ובא הראש מהספינה אל הבית ואמר לי „אם תצטרך שלש מאות או חמש מאות דוקאט אתנם לך עד אשר תגיע לפני המלך ותחזירם אלי, ואני קניתי בעדך כל הצריך לך מלחם וביצים ועופות". אח"כ נתן לי ר' דניאל ק"כ דוקאט ואמר אלי „תקח אלו בעבור אהבתי". ולקחתי כל כלי והולכתי אותם לספינה הגדולה, וטוביה היה תוקע בחצוצרות [לאות פרידה], ור' דניאל ור' יחיאל עומדים על שפת הים, ואנחנו בספינה הגדולה. אח"כ באו ר' דניאל ור' יחיאל ונכנסו בחדר שלי לראותי ועמדו עמי מעט וברכו אותי בשלום והלכו לדרכם. ואני ושלמה הכהן וטוביה ודוד הרומני ובן ציון נסענו מליוורנה עם רוח טוב ת"ל, ה' ישמרנו סלה.

הערות:

א) הוא ר' יחיאל נסים בר' שמואל שהיה אחד מגדולי התורה וגם עשיר גדול ונדיב לב, ספרו „מנחת קנאות" נגד אגרת ההתנצלות של ר' ידעיה הפניני המגן על הפילוסופיא יצא לאור ע"י קויפמאן עם הקדמה על תולדות רי"ן (הוצאת מקיצי נרדמים, תרנ"ח). ב) ר"ת תבורך מנשים אמן. ג) היא היתה סינורה בנבינידה אשת השר שמואל אברבנאל. ד) בגד מעיל מעשה רוקם מלאכת דמשק, וסרבל שחור ממשי רך (סאמיט).

[1] Roncelin. [2] Grand Master of Rhodus. [3] Bolsena. [4] Siena. [5] da Rieti. [6] Diamante. [7] Florence. [8] Gabbano (gabbardine) damasqueen. [9] cappa Vellute=Velvet cape.

ו

[פורטוגאל] והלכנו ברוח טוב בים הגדול דרך המערב למלך פורטוגאל, והגענו סמוך לקאדיצי [1] מן מלכות קיסר (ספרד) ושלחתי טוביה לפני הדיין (השופט) בכתב האפיפיור, לשאול ממנו להרשנו לצאת מהספינה אל מדינתו ולעמוד שם יום אחד, ולא רצה הדיין. ואמר טוביה כי אנשי המדינה דברו עלינו דברים רעים בפני הדיין באמרם כי המלך היהודי שולח למלך פורטוגאל והוא הקטן (נגד הקיסר) וחושבים כי אנחנו הולכים נגד הקיסר. ואמרו לבוא לתפוש אותי ויבקשו סוסים לשלחני לפני הקיסר. ואני חזק בשליחותי ושמח בלבי מכל מה שעשה הקב"ה כי אולי הוא לטובתי ולטובת ישראל לעמוד לפני הקיסר. אך המשרתים שלי מתייראים ומתפחדים. ואמרתי להם „לא תיראו ולא תפחדו“. אח"כ בא אלי הראש מהספינה ואמר אלי: „טוב שתצאו מהספינה הזאת לספינה אחרת מהמלך פורטוגאל“. ויצאנו מהספינה ההיא בחצי הלילה והנחנו כל הכלים שלנו בחדר וסגרנו אותו, ונכנסנו בספינה קטנה עד שהגיענו בספינת מלך פורטוגאל ונכנסנו בה. והראש מאותה הספינה ישן וכאשר שמע שבאנו בספינה עמד ממטתו ובאנו לפניו אל חדרו והראינו לו כתב ממלך פורטוגאל א), וראש הספינה שלנו מדבר עם הראש מספינת המלך באריכות מן דברי הדיין והשרים אשר במדינה ההיא קאדיצי, ואנחנו עמדנו שם עד אור הבקר. אח"כ הלכנו אל המדינה אלמיריא [2]. ושני הראשים מהספינות הלכו לפני הדיינים והשרים ומשרתי טוביה עמהם, וחזר טוביה ואמר לי כי הדיינים והשרים עשו קטטה עם הראשים בעבור שרצו לתפוש אותנו. אח"כ בקש ממנו הראש מהספינה שלנו ללכת לטאוילה [3] שהיא בראש מלכות פורטוגאל. ונתנו לנו הכלים שהביאו מהספינה הגדולה להספינה האחרת אשר למלך פורטוגאל. ונתתי ע"ה דוקאט לבעל הספינה הראשונה בעד שכר טרחתו והלך לו. ואנחנו עמדנו בספינת המלך עד חצי הלילה. ונכנסנו בספינה מלאה חטה הולכת בים לטוילה, והגענו על שפת הים סמוך לעיר טאוילה. ושלחתי ביד משרתי טוביה כתב האפיפיור וכתב המלך אל הדיין אשר בטאוילה והוא ממונה מהמלך מפורטוגאל. ותיכף חזר טוביה אלי עם שני משרתים מהדיין ופרדה אחת טובה, ויצאתי מהספינה ליבשה. ויהי כאשר שמעו כל אנשי המדינה כי הגעתי אל שפת הים ויבואו אלי שרים נוצרים ואנוסים עם נשים וטף, ואני רכבתי על הפרדה אל המדינה ההיא, וכל הדרך מלא אנשים ונשים לא יספר מרוב, ובאנו לעיר טאוילה בבית אנוס אחד, וסדרו לנו הבית והמטות והשלחן. והאנוס ההוא איש נכבד ואשתו נכבדה מאד, והדיין מהמדינה בא אלי ושמח עלינו שמחה גדולה ואמר אלי: „כל מה שתבקש הנני מוכן ומזומן למצותך ולעבודתך“. ובכל יום בא אלי שתי פעמים לראותי. והדיין הזה כתב למלך להודיע לו שהגענו לפניו בטאוילה. ואני כתבתי מכתב למלך פורטוגאל ושלחתיו ביד דוד הרומאני לפניו. ועמדתי בבית האנוס לחכות על תשובת המלך. והאנוס ההוא ואשתו הטיבו עמנו טובות גדולות, ולא רצו שנוציא שום פרוטה מכיסנו, כי רצו לשלם כל ההוצאות, ועמדנו בביתם ארבעים יום עד שהגיע השליח ממלך פורטוגאל אלי בטאוילה.

בימים ההם בא גלח מארץ ספרד והיה מדבר עם ר' שלמה הכהן (מפורטו) ור' שלמה כועס עליו, כי אמר הגלח שאין מלך בישראל ואין לנו בנים מזרע המלוכה. והיה עומד לפני חלון גדול, ואני קנאתי קנאת אלהים והחזקתי בו וזרקתיו מן החלון לארץ מחוץ לפני כל הגוים. והם היו מצחקים על הגלח ומתיראים לדבר נגדי. ושמע הדיין הגדול ושמח שמחה גדולה בדבר זה. — ואחרי ששב השליח אלי הביא שני מכתבים מהמלך, באחד כתב לי שאבוא לפניו בכבוד והוא יעשה כל רצוני, ובשני כותב אל כל הדיינים אשר במלכותו כי יכבדוני וילוו אותי מן מדינה למדינה (מעיר לעיר) ויסדרו לי בית ושלחן כסא ומנורה בכל מקום שאבוא שם. והשליח הנזכר אמר אלי כי המלך צוהו שאבוא למחר אצלו ונתן לי חמש מאות דוקאט וסופר אחד מסופרי המלך אשר יעמוד על ההוצאה, ובבקר נתנו לי סוסים ורכבתי אני וכל משרתי אל המלך, ונסעתי מטאוילה ויצאו עמי הדיין וכל שרי המדינה וחזרו לדרכם. ואני הלכתי עם שני אנשים חשובים וסופר המלך ומספר אנשים שבאו עמי מטאוילה. ובכל מקום ילך הסופר מהמלך אל הדיינים שיסדרו לנו בית ושלחן כסא ומנורה לפי צווי המלך. והגענו לעיר ושמה ביחה [4], ובאנו לפני הדיינים על סוסים וכל השרים מהעיר ההיא אנוסים ונוצרים, ובאו לקראתי מהלך שלש פרסאות, וכשנקרב יותר לעיר באו יותר ויותר אנשים ונשים וטף. והגענו לעיר ההיא ונכנסנו בבית אנוס אחד, ועמדנו שם בלילה ההוא, ולמחרתו נסענו משם ובאנו לעיר גדולה איבורה [5] ביום הששי בערב שבת. ובאו הדיינים ועם רב לפני שתי פרסאות קודם שאכנס לעיר. ונכנסנו לעיר והיא גדולה ויש בה דירת המלך וגם קהלת אנוסים רבים ונכבדים. ועמדנו בבית אנוס אחד ביום השבת ויום הראשון. ובכל עיר שהגענו

יבואו אנוסים אנשים ונשים גדולים וקטנים וינשקו את ידי. והנוצרים מתקנאים בי ויאמרו להם: „עשו לו כבוד גדול אך לא תנשקו את ידו כ"א יד המלך פורטוגאל לבדו". ויש שמחזקים את לבם כי הם מאמינים בי אמונה שלמה כמו שהאמינו ישראל במשה רבנו ע"ה. ואני אומר להם בכל מקום שנבוא שם, כי אני בן המלך שלמה, ולא באתי לכם באות או מופת ולא בדרך קבלה, כי בעל מלחמה אני מנעורי ועד עתה, ובאתי לעזרת המלך ולעזרתכם, וללכת בדרך אשר ידריכני בה אל ארץ ישראל".— ונסעתי מאיבורה ובאו הדיינים לפני ללוותי ועמהם שרים רבים ונכבדים והרבה אנשים אשר לא יספרו מרוב. והלכו עמי שתי פרסאות וחזרו לדרכם.— ובכל הדרך אשר דרכתי בה יבואו אלי האנוסים מכל צד ומכל פנה ללוות אותי ויתנו לי דורונות, וגם מן חסידי הנוצרים, עד שהגעתי קרוב אל מלך פורטוגאל שתי פרסאות. והיה עומד המלך באלמאדא [6] כי ברח מפני הנגף שהיה בלישבונה [7]. וכתבתי למלך לאמר: „הנה הגעתי למקום פלוני ואעמוד במקומי עד שתודיעני לבוא לפני כבודך". ושלחתי זקן אחד נוצרי נכבד לפני המלך וגם סופר המלך שבא עמי מטאוילה וממונה על הוצאת דרכי. וחזרו אלי ואמרו לי כי המלך קרא לפניו יועציו ונתיעצו יחדו על הדבר הזה, זה אומר בכה וזה בכה. מהם אומרים: „תעשה לו כבוד ותשלח לפניו כל השרים הנכבדים ללוות אותו, כי בא מארץ מרחק לבקשתך ולעבודתך. ודון מיקיל האויב שלי, כי רציתי להרוג אותו בחרב ברומא, היה עומד ומדבר כנגדי לפני המלך ולפני השרים ולפני השלוחים ששלחתי אל המלך. והיו חוקרים את הסופר אם האנוסים עשו לי כבוד יותר מן הנוצרים, והשיב כי הם מכבדים אותי כבוד גדול ומנשקים את ידי בכל הדרך אשר הלכתי. אז אמר דון מיקיל למלך: „הלא אמרתי לך, כי בא להחריב מלכותך ולהחזיר האנוסים לאמונת היהודים, ואם תשלח לפניו שרים לכבדו ילוו אותו כל האנוסים בארצך וייעצו עצה איך להתיהד הנוצרים". כל אלה הדברים דבר הרשע דון מיקיל לפני המלך ובפני יועציו השליחים. ושאל המלך לבעל עצה שלו מה להשיב למלך היהודי. ואמר לו: „תשיב כי הזקנה שלך מתה, ואתה אבל בזמן הזה ולא תוכל לעשות לו כבוד בזאת השנה לפי מנהגנו. ואתה מבקש מחילה מאינבאשדור החפץ לבא לפניך עם משרתיו מטאוילה". ואחר ששמעתי דבר המלך ויועציו, רכבתי עם כל משרתי והאנשים אשר באו עמי על הסוסים והלכנו לפני המלך, והיינו כמו חמשים איש וט"ו סוסים מלבד הפרדות שהיו נושאים את כלי. והגענו לאלמאדא ובאנו לפני בית וחצר המלך.

ואני הייתי מתענה מן יום ראשון עד יום רביעי שנכנסתי לפני המלך, ועמדתי לפניו עם כל משרתי, וכל אחד חרבו על ירכו, ואמרתי למלך ולאשתו המלכה בפניו: „אני עיף ויגע מן הדרך ואני מתענה ארבעה ימים ולא אוכל דבר אליך היום, ואם יטיב בעיניך אלך היום לביתי וביום אחר נדבר יחד אני ואתה". ולא רציתי לנשק ידו לא בביאתי ולא ביציאתי מחמת הכעס אשר בלבי שגרם לי דון מיקיל הרשע. אח"כ לקחתי רשות מהמלך והלכתי לסנטארין [8] בבית אנוס אחד אשר סדרו לי, והיה בית גדול ובעל הבית רשע גמור אך אשתו נכבדת עד מאד.

ובא לפני אנוס אחד שהיה מדבר בלשון ערב, והיה בא בספינות המלך ששלח אותו פעם אחת בשתי שנים אל ארץ השחורים ב), ואמר לי שהלך לאחר מאיי הים מהלך חצי יום והיה שעה אחת במקום ההוא, ועמד שם אצל הר גדול והאש תוקד בו יום ולילה ועולה ממנו אש ועשן אל השמים. וקרוב אל אותו ההר שלח מלך פורטוגאל הזקן את בני האנוסים הקטנים והניחם שם עד היום הזה, והם סמוכים אל משפחה אחת באיי הים שהם אוכלים בני אדם. והאנוס ההוא חכם באסטרולוגיא. גם היה לפני אחד מראשי הספינות של המלך ואמר לי כי הוא הלך לראש מלכותנו מן פורמוס [9], והיה עומד שם שנה אחת בימי אדוני אבי ז"ל לפני עשרים שנה, ושמע כי יש מלך על היהודים ושמו שלמה המלך. ודבר ראש הספינה כל זה לפני המלך מפורטוגאל והוא איש נכבד והמלך אוהב אותו. ונעשה חבר אלי בפורטוגאל. וגם אני אהבתי אותו. ושאל ממני סימן לכתוב לו שמי למען יהיה זכרון ביני ובינו עד שתגיע השעה, וכן עשיתי והיה סוד זה ביני לבינו. והוא היה נוצרי גמור ואוהב כל היהודים — ואני עמדתי בתענית ששה ימים ולילות, וכל הנוצרים והאנוסים באו לראותי ביום ובלילה. והמלך שלח לקרוא לי ביום הרביעי אחר שמונת ימים שהגעתי הנה, והלכתי לפניו אני והזקן שלמה כהן ובן ציון משרתים שלי, ובאנו לפני המלך. והמלך קרא אנוס אחד רופא זקן שהיה מתורגמן ביני ובין המלך בלשון הקדש, והזקן ההוא היה חרש מעט וכשהיה מדבר עם המלך ולפני היה מפחד ומתיירא. והמלך אמר: „שמעתי עליך כי אתה מדבר בלשון ערב בטוב, ויש לי שר משרת שלי והוא יודע לדבר בלשון ערב בטוב וישמע כל דבריך מראש ועד סוף ויגיד לי". והמלך קרא לשר ההוא ואמר לו: „תדבר עם זה האינבאשדור בלשון ערב". ודברתי בלשון ערב עם השר והוא מתרגם דברי לפני המלך. ונתתי ביד המלך כל המכתבים, ודברתי עמו בענין השליחות, וספרתי לו את כל הדרך

שהלכתי בה מן המדבר עד שבאתי לפניו. הכל בלשון ערבי. וגם אמרתי למלך: „המלך יוסף אחי במלכותו שואל ממך על ענין האומנים על כלי משחית". והמלך שמח שמחה גדולה מדברי ולבו היה טוב עליו, ואמר: „מאת ה' יצא הדבר, ואני מתרצה בזה, וזאת תהיה בקשתי", וייטב הדבר בעיניו ובעיני כל שריו. אחרי כן אמר המלך אלי: „תחזור מן הסאנטארין אל אלמארא אל מקום קרוב אלי". וצוה המלך אל השר הזקן שיסדר לי בית קרוב לבית המלך, וכן עשה הזקן. ואנכי שלחתי כל אשר בביתי ממטות ומסדינין ומכל כלי הבית מסאנטארין אל הבית אשר סדרו לי באלמארא קרוב לבית המלך.

אח"כ בא לפני שר גדול ישמעאלי והוא דיין מהמלך פיס[10], והמלך הזה שלח אותו אל המלך מפורטוגאל, והוא איש נכבד ואוהב היהודים, ויש לו עשרה משרתים. ובא זה הדיין אל ביתי, כי מלך פיס שמע עלי וצוה זה האיש שילך בתחלה אל מלך פורטוגאל ואחרי כן יבוא לראות אותי. והוא נתן לי כתבים מאת היהודים מפיס ומאת ר' אברהם בן זימורו מאספי[11], וכתב שלישי מאת הקאפיטאנו מטאנגיר[12]. אח"כ שאל לי הדיין אדות ארצי אם יש שם יהודים רבים, והשבתי לו כי היא מדבר חבור ויש בארצי שלשים רבוא יהודים והמלך יוסף אחי מולך עליהם ולו שבעים יועצים (זקנים) ויש לו שרים רבים, ואני שר הצבא על הדרכים ועל המלחמה. ואמר אלי הדיין ההוא: „מה אתה מבקש מזו המלכות כי באת ממזרח למערב?" והשבתי לו כי אנחנו מנעורינו למודי מלחמה, והמלחמה שלנו היא בסייף וברומח ובקשת. ואנחנו רוצים ללכת בעה"ש לירושלם ולקחת כל ארץ ישראל מיד הישמעאלים, כי הגיע הקץ והישועה. ואני באתי לבקש אומנים חכמים היודעים לעשות כלי משחית ומזרקי אש שיבואו לארצי לעשותם, וילמדו את אנשי המלחמה שלנו. ותמה מאד הדיין ההוא על הדבר הזה ויאמר אלי: „אנחנו מאמינים כי המלכות תחזור לכם בזה הזמן, ואם תחזור אליכם האם תעשו עמנו חסד?" ואמרתי לו: „כן נעשה עמכם חסד ולכל מי שיעשה חסד עם ישראל שהם בגלות תחת מלכות ישמעאל ומלכות אדום". ואמרתי לדיין: „האם אתם מאמינים ג"כ כי תחזור אלינו מלכות ארץ ישמעאל?" והשיב לי: „בכל העולם מאמינים כן". אמרתי לו, כי אנחנו מלכים ואבותינו היו מלכים מן חורבן בית המקדש עד היום הזה במדבר חבור. אנחנו מלכים על שבט ראובן וגד וחצי שבט מנשה במדבר חבור, ויש תשעה שבטים וחצי שבט בארץ כוש ומלכים אחרים, והקרובים אלינו הם שבט שמעון ושבט בנימין והם על נהר נילוס ממעל למלכות שבא, ועומדים בין שני נהרים הנהר הירוק והנהר השחור והוא נילוס, וארצם טובה ורחבה, ויש להם מלך ושמו ברוך בן מלך יפת ולו ארבעה בנים, הגדול שמו סעדיה ושני לו אברהם והשלישי חטר, והרביעי משה, ומספרם כמו אנו במדבר חבור שלשים רבוא, ואנחנו והם בעצה אחת. אח"כ אמר אלי הדיין: „האם תרצה לכתוב לי כתב אל המלך פיס?" אמרתי לו: „אין לי צורך לכתוב רק תאמר לו בלשונך כל זה, ותחזיר לו מצדי אלף שלומות, ותאמר לו שהיהודים אשר תחת ממשלתו מופקדים אצלו ויכבד אותם, וזה התחלת השלום בינינו ובינו, בין זרענו ובין זרעו". גם שאלני הדיין: „מה תעשו עם היהודים בכל המלכיות במערב, האם תבואו למערב בעבורם, ואיך יהיה דבריכם אליהם?" והשבתי כי אנחנו בתחלה נקח ארץ ישראל וסביבותיה, ואח"כ יצאו שרי הצבא שלנו למערב ולמזרח לקבץ נדחי ישראל, ומי שיהיה חכם בין מלכי ישמעאל ישא היהודים שהם תחת ממשלתו ויביאם לירושלם, ויהיה לו כבוד גדול על כל מלכי הישמעאלים. וכל המלכיות ימסר ה' אל מלך ירושלם. עוד שאל לי הדיין: „האמת הוא כמו שאומרים היהודים בפיס וסביבותיה וגם הישמעאלים, כי אתה הוא נביא או משיח?" והשבתי לו: „חס ושלום! כי אני חוטא לאלהים יותר מאחד מכם, ואני הורג נפשות רבות, וביום אחד הרגתי מהאויבים ארבעים נפשות. ואינני נביא או בן נביא, לא חכם ולא מקובל, רק אני שר הצבא ובן שלמה המלך מזרע דוד בן ישי, ואחי המלך שלמה מולך על שלשים רבוא במדבר חבור. וגם כל האנוסים שהם תחת מלכות פורטוגאל וכל היהודים באיטליא בכל המקומות שעברתי חשבו עלי שאני נביא, חכם או מקובל, ואמרתי להם: „ח"ו כי אני חוטא וכי אני איש מלחמה מנעורי ועד עתה". אח"כ חלה פני הדיין ההוא לכתוב ליהודים מפיס ולר' אברהם בן זימורו מאספי. וכתבתי אליהם ומסרתי המכתבים אליו והלך לדרכו לשלום. אח"כ בא לפני המלך שר גדול ישמעאלי והוא מזרע המלכים אשר בפורמוס ממדינת אינדיאה קרוב למדבר חבור, וסיבת ביאתו כי קאפיטאנו אחד על ספינת המלך הרג את אחיו ולקח כל הממון שלו, והקאפיטאנו הזה היה תפוש בעבור חשבון דמי הספינות שלא הביא לאוצר המלך. והמלך כבד את השר הישמעאלי, ושאל אותו ג"כ אדותי, ואם יש לו ידיעה ממדבר חבור. והשיב למלך: „כן ובמדבר חבור יש יהודים רבים ועשירים בעלי מקנה, ויש להם מלך בזה הזמן ושמו יוסף, ולו שבעים זקנים, וכי היהודים עושים דברים גדולים במדבר חבור". ודבר למלך דברים לבדו שאי אפשר לספרם בפני

כל שריו. והיו אז אנוסים לפני המלך גבאו וספרו לי כל הדברים האלה.

ובא אלי יוסף קורדיליאה ונתן לי כתב אחד כתוב בלשון ערב מן המלך אשר הוא במערב אחר מלכות פיס. והוא קצה העולם אין מלכות אחריו כ"א מדבריות, ויש להם שכנים ערבים ישמעאלים בעלי משכנות בזה המדבר, והמלך ההוא ישמעאלי מבני הנביא מחמד ושמו שריף, והמלכות אשר תחתיו גדולה על האחרות, והוא הרג את המלכים הראשונים וימלוך תחתם. ומלך שריף הוא איש חזק וחכם ויש תחת מלכותו יהודים השוכנים בהר גדול ושם ההר אסום והוא בקצה העולם. והיהודים ההם זורעים וקוצרים ורובם עניים והם חזקים. ובא לפני אחד מהם והוא כהן ולבו כלב הארי, איננו כיהודים אשר הם עומדים תחת מלכות הישמעאלים. ובכתב ההוא יאמר: „הנה אני שמעתי עליך כי באת למלך פורטוגאל מן השבטים [לכן אבקשך להודיעני] אם יש לך שמיעה מזה העם אשר יצאו מהמדבר אשר ביני ובין השחורים, כי הם לקחו ממנו כל הערביים השוכנים במדבר, הם ונשיהם ומקניהם וטפם וכל אשר להם, ולא חזר אחד מהם מאותם שלקחו, ולא ידענו אם הרגו אותם או מה עשו להם. והפליט מהם אשר ברח בא לפני והגיד לי הדבר הזה. ושלחתי יהודים שילכו לראותם ולא חזרו. ואנחנו תמהים מזה העם, וכתבתי אליך כל זה, ואתה בחסדך תגיד לי ותכתוב מארצך כל אשר אתה יודע בוראי, ולא תסתיר ממני מאומה, ממקומך ומכל השבטים, הכל תודיעני". ואחרי שהגיע בידי הכתב ההוא קראתי לבעל לשון ערב, המליץ ביני ובין המלך, וקרא אותו לפני והבנתי כל אשר בתוכה, והשבתי לו במכתבים שכתב בעל לשון ערב הזה ואמרתי לו כי אני ממדבר חבור ויש שם יהודים כמו שלשים רבוא, יוסף ה' עליהם כהם אלף פעמים, והם מבני ראובן ובני גד וחצי שבט מנשה, והמלך יוסף אחי הוא מלך עליהם ואני שר צבא על המלחמה.. והתשעה שבטים אחרים וחצי הם בארץ השחורים בארץ כוש, בארבעה מקומות, ובני משה הם במקום אחר ועומדים בנהר סמבטיון, זולת שני שבטים, שבט שמעון ושבט בנימין שעומדים בראש נהר נילוס, והנהר הלבן (הירוק או הכחול) אחריהם, והם בין שני הנהרים, ממעל למלכות שבא. ואלו שני השבטים ישלחו אנשים אלינו וגם אנחנו נשלח אליהם, והם מגידים לנו מה ששומעים ויודעים מהשבטים האחרים בארץ השחורים, שהם קרובים אליהם, וארצנו רחוקה מהם בהיותנו בארץ המזרח. וכתבתי כל אלה הדברים ושלחתי הכתב למלך ההוא והלך השליח. וגם ר' אברהם זימורו הלך אל המלך שריף כי שלח בעדו, וזה ר' אברהם הוא איש גדול ויש לו כבוד גדול לפני הנוצרים ומלכיהם ולפני כל הישמעאלים ומלכיהם. והמלך שריף אמר לר' אברהם כל אלה הדברים, וחזר ר' אברהם לארצו קודם ראש השנה שעברה רפ"ו, וכתב אלי מאספי כל אשר דבר אליו המלך מן העם היוצאים מן המדבר, והם אומרים כי הוא מדבר גדול כמו הים הגדול ואינם מכירים את קצה המדבר. — והיהודים בכל מלכיות הישמעאלים שמעו ממני ושלחו שליחים אלי לפורטוגאל מן תליסמאן[13] וממסקר[14] ומפיס ומכל סביבותיהם ומהרי אראן[15]. וממקומות רבים באו אלי כתבים עד פורטוגאל.

ובאו אלי אנוסים מן הגדולים ואמרו לי כי הם ראו בשמים ארבעה דגלים, ועמדו אנשים רבים נוצרים וגלחים ואנוסים והגידו זה הדבר לי ולשלמה כהן. ומצאתי שני בנים קטנים מן האנוסים שהיו מתענים שני וחמישי בצניעות ומקוים ישועת ה'. ואמרתי להם: „בטחו בה' ועשו טוב כי קרוב יום ה' הגדול והנורא", ועשיתי שלום בין האנוסים בכל מקום שהלכתי ושמעו לקולי. ויש בין האנוסים אנשים חזקים בעלי מלחמה וחכמים אומנים במזרקי אש, וראיתי אותם חזקים וטובים מכל היהודים אשר ראיתי עד הנה. והסינורא[16] אשר בנאפולי יש לה בת אחת בלישבונה שמתענה בכל יום, והבת הזאת יש לה בן ובת שמתענים שני וחמישי, והיא חשובה מאד ובעלת צדקה וגמילות חסדים כמו אמה, תהי ברוכה מאת ה'. וכל האנוסים היו מאמינים בה' חוץ מרופא אחד שהיה בלאצה[17] שבא לפני ודבר כנגד דתנו, ועמדתי עליו להכותו, והחזיק בידי קרבליאה האנוס מטאוילה ואחר כן נחם ממעשיו.

[סעודת המלך] ובא אלי בעל לשון ערב ואמר: „הנה המלך יש לו חגה גדולה ויום שמחה, והם מסדרים לו השלחן מחוץ, ואם יראך המלך לפניו ושמח בלבו". והלכתי לבית המלך וראיתי איך מתקנים לו השלחן וכל הענינים שאי אפשר לאדם לספר. וראיתי על השלחן קערות גדולות וקטנות מכסף והכלי הגדול אשר ישתה בו מים היה מזהב, והמלך יצא עם אחיו מבית התפלה שלהם ועמד על שלחנו. ובדירתו ארבעה חדרים מלאים שרים, ויצאו לראות המלך איך יאכל. וכל השרים העומדים לפני המלך כל אחד מהם הכובע בידו, והבחורים מבן עשר שנים ולמעלה בני השרים עומדים לפני המלך סביב סביב על השלחן וכל אחד מהם על ארכובה אחת ומשתחוים. ויש למלך ארבעה דיינים, כל אחד מהם אוחז עץ בידו, והיו מכים ומגרשים ההמון מלפני המלך, ואימת המלך על כל מלכותו. וביום ההוא בעת הסעודה ישבתי בין האנשים. ועשה לי המלך סימן לבוא לפניו, והלכתי לפניו ובעל לשון ערב והמשרתים שלי עמדי, וקרא המלך אחד מן

הדיינים ואמר לו: „תגרש את האנשים אשר לפני החלון — והם היו שרים גדולים — ותעשה שהאינ־באשדור היהודי ומשרתיו יעמדו בחלון ההוא". וישבתי באותו מקום שסידר לי המלך. והיו תוקעים בחצוצרות ומנגנים בכל מימי עוגב, והמלך יושב בראש השלחן ושלשת אחיו היו מאחוריו, ונתנו לו קערה גדולה של כסף אשר ירחץ בו ידיו, והכלי אשר בתוכו המים היה של זהב. ועמדו שנים מאחיו והשתחוו לפני המלך, והם מנשקים קערת הכסף קודם שרחץ המלך ידיו בה, והאיש שהיה רוחץ ידי המלך היה שותה המים בתחלה קודם שירחץ המלך. ואחי המלך השלישי שהיה החשמן השתחוה לפניו ומנשק הכלי אחר רחיצתו ועמדו על הסעודה. ועל השלחן היה כבש הרוג בלי שחיטה והיו מסירין הבטן ממנו. והכבש היה שלם מראשו ועד כרעיו ושמו לו קרני זהב. ושמו ג"כ על השלחן ארבעה חזירים שלמים מראשם ועד סופם, ועופות הרבה, והיו מסירין הראשונים מעל השלחן ונותנים לו האחרונים. והמלך אוכל ואחיו אוכלים אחורי השלחן. ונתנו למלך מים לשתות ואחיו ג"כ שתו מים וחזרו לאכול. והם חותכים למלך מכל מין הבשר והיה אוכל מעט מכל מין, וכן היו נותנים לאחיו. ויש לכל אחד מהם משרתים על השלחן, ונתנו למלך פעם אחרת מים לשתות וכן לאחיו, ושתו על שלחנם מים שלש פעמים. ואח"כ נתנו פירות שלמים לו לבדו ולאחיו לבדם. ונתנו להם מיני מתוקים וענינים הרבה. אח"כ הסירו המפות מהשלחן, ועמד המלך על רגליו אצל השלחן, והגלחים ברכו אותו והשתחוו כל העם. אח"כ נכנס המלך לפני המלכה אשתו, ונכנסתי אני אחריו עם המשרתים שלי ועם בעל לשון ערב. והשרים הגדולים נכנסו אחרי ועמדו לפני המלכה. והקא־פיטאנו שהיה תפוס שהיה באינדיאה הביאו אותו לפני המלך ביום ההוא. ואני עומד לפני המלך. וישאל המלך בפני את הקאפיטאנו ואמר לו: „היש יהודים בארץ אינדיא וקאליקוט?" [18] והשיב הקא־פיטאנו אל המלך: „יש יהודים רבים אשר לא יספרו מרוב בשינגולי" [19]. וישאל לו המלך ג"כ: „האם שמעת שיש ליהודים מלכים?" והשיב למלך כי יש להם מלכים. אח"כ יצאתי מלפני המלך והמלכה, והייתי בחצר ולא יצאתי עדיין וראיתי את אחי המלך אלורשי שמו, וקרא אותי ואת בעל לשון ערב שהיה מליץ בינינו ובאנו לפניו, ודבר עמי על ענין הדרך וענינים אחרים, והשבתי לו: „כל אשר יחפוץ אחיך המלך כן אעשה". ואח"כ הלכתי לביתי לחיים ולשלום. ומיום אשר ראיתי המלך שותה מים ואחיו ג"כ שותים מים אף כי הם יושבים במלכותם, גזרתי והסכמתי בלבי שלא לשתות יין כ"א מים, והסבה שאני באתי ממזרח למערב לאהבת ה' ובעבור אהבת עמו ואהבת ארץ ישראל, ואני בגלותי. ומיום אשר החלותי לשתות מים הייתי אוכל בסעודה על שלחני יותר מאשר אכלתי מקודם. גם אחר תענית המים יותר טובים מיין.

והמלך שלח בעדי, וטוביה ודוד ובן ציון עומדים עמי, והלכנו לפניו. ונכנסתי לבית המלך דרך שלשה חדרים וכולם מלאים אנשים ושרים גדולים, ועמדתי לפניו בחדר השלישי, והמלך יעשה ראשו במסרק, ובפניו שמונה משרתים, ואמרתי למלך: „האם תרצה שאדבר אני ואתה שעה אחת?" והשיב לי: „טרוד אני, כי יש לי עסקים רבים מפני אחותי הנשואה למלך הקיסר, ואני רוצה לסדר כל הענינים. ואם תרצה תכתוב לי שאלתך שאתה מבקש ממני, ואני אצוה שני סופרים אשר יכתבו כל שאלתך ובקשתך וכל מה שתרצה". אח"כ הלך המלך מזה החדר, והמתנתי כמו חצי שעה, ובא לפני דון מיקיל ושנים אחרים ואמרו: „תבוא ונכתוב אנחנו ואתה את כל שאלותיך". ועליתי אני והם בחדר עליון, ועשיתי קטטה עם דון מיקיל ולא רציתי לכתוב לפניו דבר, וחזרתי לביתי ועמדתי שם עד יום השני. והמלך שלח בעדי והלכתי עם משרתי ונכנסתי מדלת אחרת למקום דירת המלך, וקראו אותי אל החדר אשר המלך יושב בו ולא ראיתי המלך כ"א דון מיקיל ושלשה שרים גדולים ובעל לשון ערב: ואמרתי „אני באתי אל המלך ולא אל דון מיקיל, ואם יעמוד דון מיקיל לפני אהרוג אותו". והלכתי לביתי ומשרתי עמי. והמלך שלח אחרי כמה שלוחים לבוא לפניו ונמנעתי לבוא. ובבקר השני קרא אותי המלך, ונכנסתי בחדרו והוא עם המלכה, ובן ציון ובעל לשון ערב הם לפני. ואמר לי המלך: „הנה שלחתי אליך שלוחים רבים אתמול ולמה לא רצית לבוא לפני?" והשבתי לו: „אני באתי ממזרח למערב בעבור עבודתך ובעבור אהבתך, ועברתי בארצות הישמעאלים אויבי, ובאתי לרומא עד אשר הגעתי לפניך, ולא בקשתי ממך לא כסף וזהב ולא אבנים טובות ומרגליות, ובאתי רק לגדל מלכותך. ולא נתת לי יום אחד שאשב עמך לדבר אליך כל עשתונות לבי. אנכי טלטלתי עצמי מארצי ובטלתי שנים רבות עד שבאתי לפניך, ואתה לא רצית לבטל יום אחד בעד עסקי לשמוע בקולי". והמלך השיב לי: „תמחול לי בזו השעה, כי יש לי עסקים רבים ולא יכולתי לעשות דבר אחר מפני אחותי המלכה הנשאת אל הקיסר. ואני צויתי שתכתוב דבריך לפני השרים הללו ואשמע הכל". והשבתי למלך: „אני אמרתי אם יעמוד דון מיקיל לפני בה' נשבעתי כי אהרוג אותו, כי הוא אויב לי ואויב לך, ורצה לעכב אותי ברומא מלבוא לפניך,

ומפני רצון אויביך הוא מבטל רצונך. ולא רציתי לבוא לפניך אתמול מפני הכעס שהיה לי על דון מיקיל והכעס מסלף הדעת, ועתה אם תרצה הנני לפניך". והשיב לי המלך: „אם תרצה אעשה שלום בינך ובין דון מיקיל כי הוא משרת שלי ונאמן לפני ובעל סודי". והשבתי למלך: „אינני רוצה שלום עם דון מיקיל לעולם". ושאל המלך: „מי תרצה להיות ביני ובינך לסדר כל עניניך אשר תשאל?" אמרתי: „אני רוצה כל משרתיך קטון וגדול, חוץ מדון מיקיל". אז אמר המלך: תכתוב בפני אלו השנים אחד גלח ואחד סופר ושניהם נכבדים". והלכתי אני והם בחדר וכתבתי כל אשר אני רוצה מאת המלך, ועמדנו מחצי היום עד הלילה, ואני מתענה לשלשה ימים ולילות. והלכו לקחת נר וקשקשו בתפלות שלהם ומשתחוים לבית תפלתם, ואני עמדתי להתפלל שמע ישראל לפניהם עד שהשלמתי תפלת ערבית, וישבתי על הכסא ביניהם, ואחר שכתבו אמרו: „תחתום כתיבת ידך". וכתבתי שמי ושם אבותי עד המלך דוד בן ישי. ולקחו הכתב בידיהם והלכנו כולנו לפני המלך, וראה המלך המכתב ומספר המלכים עד המלך דוד בן ישי ואמר לי המלך: „כל אלו ל"ב אבותיך?" והשבתי לו: „אבותי ואבות אבותיהם", ולקחתי רשות מהמלך וחזרתי לביתי.

והמשרתים שלי טוביה ודוד ובן ציון היתה ביניהם שנאת חנם ולשון הרע. ובן ציון הלך לסנטארין בלי רשותי ודבר עלי נבלות לפני האנוסים, וטוביה עשה אגודה אחת עם דוד ובן ציון והלשינו אותי לפני דון מיקיל השונא שלי, ובקשו ממנו שיכתוב להם בטחון ויחתוב בטבעת המלך, וכן עשה להם בלי ידיעתי ובלי ידיעת משרתי שלמה כהן, והלכו להם. ואחרי נסעם ממני בחדש אדר רפ"ו, באו לפני חמשה יהודים מאספי ומזימור°. וביום שהגיעו אלי אמר לי שלמה כהן: „שמור עצמך מאלו היהודים, כי אני רואה שהם רשעים", ולא שמעתי לקולו והאמנתי בם בתום לבי, והם גנבו דעתי. וקניתי להם בגדים חדשים מראשם ועד רגלם, והיו יהודה מזימור ואברהם מאספי מליצים ביני ובין המלך ובין הנוצרים והאנוסים, והם חכמים בלשון הקדש ומבינים דברי, ועמדו עמי בחג המצות. ועשיתי הוצאות רבות וגדולות בעדם כי היו אוכלים הרבה ורוצים כל דבר טוב. ובסוף היה לשון הרע ביניהם ושנאת חנם וקטטות בין יהודה מזימור ואברהם מאספי על דבר המאכלות, וכאשר ראו כי המעות והמפתחות הם בידי שלמה כהן היו רוצים לקחת ממנו המפתחות והלשינו על שלמה כהן, ולא קבלתי לשון הרע עליו, יען ראיתי אותו כמלאך אלהים והוא זקן בן שבעים שנה, ור' דניאל מפיסא נתן לי זה הזקן לשרת אותי ואמר לי שיעמוד עמי בפורטוגאל עד אשר ישלח אותי המלך בשלום לארצי. ואח"כ תשיבהו אלי בשלום. ודברי המלשינים עליו שקר וכל כוונתם נגדו כדי לקבל ממנו המפתחות והמעות שתחת ידו.

אחרי כל אלה נתפסו בביתי ארבעה אנוסים ושמו אותם בבית הסוהר, ועשו זאת שרי המלך בלי ידיעתו. וכתבתי אל המלך בשעה שנתפסו, וכשמוע המלך הדבר צוה להוציא האנוסים לחוץ, ובאו לפני האנוסים ההם. אח"כ קראנו המלך לפניו בחדר המלכה ואמר לי „שמחתי כי באת לעזור לי, אך שמעתי כי באת ג"כ להחזיר האנוסים לדת יהודית, והאנוסים מתפללים עמך וקוראים בספרים שלך יומם ולילה, ואתה עשית להם בית הכנסת". ואנכי כעסתי עליו ואמרתי לו: „אני באתי ממזרח למערב רק לגדל מלכותך ולהיות בעזרתך, ולא באתי בשביל האנוסים, וכל מה שדברו אליך המלשינים אדותי הם דברי שקר ואינם אמתיים כלל". והמלך אמר אלי: „אם אמת בדבריהם לא תעשה כן מהיום ולהבא, אם רוצה אתה לעשות עמדי חסד". אח"כ נתרצה לי המלך בדברים טובים, יען ראה אותי בכעס, ודבר עמי על ענין הדרך ועל מזרקי אש הגדולים והקטנים, והבטיח לתת לי ארבעה טחנים בספינות לקחת אותם לארצנו. והלכתי לביתי מלפני המלך. אחרי הדברים האלה שלח הקיסר בעד אשתו אחות המלך מפורטוגאל, אנשים וסוסים ופרדות אשר לא יספר מרוב ובראשם האינבאשדור, ובא אותו האינבאשדור לביתי ודבר עמי ואמר לי כי שמע הקיסר מעניני וגם הוא שמח בזה הדבר ומתאוה לראות את פני. ועמדתי לפני האינבאשדור ההוא כשתי שעות, ואברהם ויהודה הנזכרים היו מליצים ביני לבינו. גם בא הדוקאס מארצו לאלמאדרא אל המלך כי הוא קרובו, והמלך דבר עמו על עסקי. ובלילה השני בא אלי הדוקוס כמתנכר עם ארבעה משרתים, ואני יושב על השלחן ואוכל, והוא לקח רשות ממני והלכו להם, ואחר שנכנסתי בפנים באו לפני אנוסים והגידו לי שהוא הדוקוס ובא לראותי והיה מתנכר לפני.— ביום השני נסעה המלכה והלכה לנשואיה עם הקיסר, והמלך אחיה מלוה אותה והדוקוס הולך עמו, והלכתי גם אני ללות המלכה ואנכי על הסוס ובא לפני משומד שנכנס בדת ישמעאל ואח"כ נכנס בדת הנוצרים. ולא ידעתי מכל אלה, ושם האיש אלדיקא ובא מאספי. ואחר שלויתי את המלכה שלש פרסאות לקחתי רשות מאת המלך ואחותו המלכה וחזרתי לביתי והגעתי בלילה, והמלך חזר ביום השני. ואמרו לי היהודים כי אלדיקא הוא משומד והוא רשע. אך בראותי כי הוא איש חזק ופניו נראים שהוא איש נכבד, קראתי

אותו לפני בלילה ואמרתי אליו: „אני שמעתי עליך כי הלכת ברת הישמעאלים ואח"כ חזרת לדת הנוצרים, ואף אאמין בך ובדבריך כי תחפוץ לעמוד עמי ולשרתני, בכ"ז מוטב שתלך בבקר לדרכך ותצא מביתי". והשיב לי אלדיקא: „תעשה חסד למען אהבת ישראל ולא למעני, כי אני חטאתי עויתי ופשעתי ועשיתי רעות יותר ממה שהאנשים דברו עלי אליך, אבל אני רוצה לשוב על ידיך ולחזור בתשובה, ואשבע בתורת משה כי אני רוצה לשוב אם תקבל אותי וה' מקבל שבים, ואעמוד לפניך עד אשר אמות, ואעבדך בכל לבי לך ולכל סוסיך, ולכל אשר תצוני כן אעשה". ולקח החומש על צוארו ונשבע בשבועה דאורייתא, ועמד בביתי. ויש לי סוס יפה וטוב יותר מכל סוסי המלך ואני רוכב על הסוס. ואלדיקא הוא איש חזק ובכל יום היה עושה מלאכה בסוס ויאכילהו וירחצהו וישליך את צואת הסוס מתחתיו ועושה כל דבר בביתי. והוא מצליח במעשיו. ואם הלכו היהודים לקנות שום דבר בשוק הלך אלדיקא עם אותם המעות והיה מביא הכפל מהם. והיהודים הם בקטטה עמו ומביאים אלי לשון הרע ממנו, ואמרתי להם לא אוכל לגרש אותו מביתי, יען הוא מצליח ועושה לסוס כל צרכו וכן הוא עושה צורך הבית, ואין אתם יכולים לעשות עסקיו ומעשיו שהוא עושה לי". והיהודים הם חלשים ולא היו עושים לי דבר, ואין כחם אלא בפיהם. הם שואלים ממני כל היום שאלות ובקשות, ואם ילכו עמי לפני המלך נסוגו אחור, יען יש להם יראה ומורך בלבבם ואין להם דרך ארץ. ובעל לשון ערב אמר לי: „אלו היהודים שבאו באחרונה אין להם דרך ארץ ואינם ראוים לכבודך, ויש להם גאוה כי לא יסירו הכובע מראשם לא בביתי ולא בבית המלך והגוים מדברים עליהם, והם בזוים לפניהם כי לא יוכל שום איש מהם לשאת חרב על כתפו, כי אמרו חרפה היא לנו". והיהודים ההם שבאו מזימור ואספי באו מארצם בלי בטחון ונתפסו בבואם לטאוילה ונתנו ערבות בעד ארבע מאות דוקאט אם לא ישלחו כתב הבטחון למלך. והדיין מטאוילה כתב אדותם למלך כי באו בלי בטחון. אח"כ קראני המלך והלכתי לפניו, והיה עמי יהודה ובעל לשון ערב, ושאל לו המלך: „איך היהודים באו אל ארצי בלי בטחון?" והשבתי למלך: „אני כתבתי אליהם שיבואו אלי ובאו בעבורי לשרתני, ואני רוצה מרום תפארתך שתכתוב לדיין בטאוילה שיבטל הערבות אשר קבל מהם, ותעשה להם למעני בטחון שיוכלו ללכת, ולא יהיה להם נזק בטאוילה". וצוה המלך להסופר שלו שיכתוב כן להדיין. והמלך קראני ארבע פעמים בשני ימים על דבר האנוסים וחפץ לדעת מה אני עושה עמהם, ואמר לי, שמעתי

כי עשית ברית מילה להסופר שלי" ג). והשבתי אין זה אמת, חס ושלום, כי לא באתי לעשות אלו הדברים, ולא תפתח אזניך למלשינים, כי לא באתי כי אם לעסקי ולעבודתך". ושתק המלך מזה הדבר ודבר עמי על ענין הדרך והספינות. ויצאתי מלפני המלך ועמדתי ארבעה ימים בביתי. וקראני המלך לפניו ואמר לי בפני יהודה ובעל לשון ערב: „אני שמח בך כי באת לעזרתי, אבל אתה מחריב מלכותי, כי כל הנוצרים אומרים כי אתה החזרת האנוסים ליהודים, וכולם מנשקים על ידיך, וכאשר אתה יושב על שלחנך כל בני האנוסים עומדים ומשתחוים לפניך". והשבתי למלך, ואני כועס, ואמרתי לו: „אני באתי ממזרח למערב לעבודתך עד שתשיבני לשלום, והדלת מביתי פתוחה לכל אדם, נוצרים ואנוסים, ואיני מכיר אותם אם הם נוצרים או אנוסים, ולא תשמע לקול מלשינים שכל דבריהם שקר וכזב". אח"כ נתן לי המלך את ידו ואמר אלי: „תעשה לי זה החסד שלא תניח שום אדם שינשק את ידיך", ונדר המלך לתת לי בחדש ניסן שמונה ספינות עם ארבעת אלפים מזרקי אש גדולים וקטנים, והאמנתי לדבריו ויצאתי ממנו, ובאתי לביתי ועמדתי עד הלילה, והנה בא אלי הסופר ההוא שעשה הברית מילה בהחבא, ודבר עמי בזה הלילה, וכעסתי עליו ואמרתי לו: „תראה מה גרמת לנו, ועתה לך לירושלם ולא תראה פה פן ישרפו או יהרגו אותך", והלך מפני. וזה הסופר בא אלי בתחלה קודם שנמול וסיפר לי חלום שהיה עושה ברית מילה, ובקש ממני לעשות עמו חסד ולמול אותו או שאצוה לשלמה משרתי למולו. וכעסתי עליו ואמרתי לו: „תעמוד על משמרתך לפני המלך עד שהקב"ה יפתח הפתח, והוא יודע מחשבות האדם כי כוונתך לטובה, אך השמר לך כי לא תעשה הדבר בזה הזמן, כי אתה ואני וכל האנוסים נהיה בסכנה גדולה". והלך מפני ועשה ביני לבינו זה הפועל מברית מילה. והוא סופר ומכובד לפני המלך. ונודע הדבר למלך פורטוגאל, וכל שריו וכל הנוצרים והאנוסים יודעים כי הוא בעצמו עשה ברית מילה וברח והלך לו. והמלך ושריו אמרו כי אני גרמתי שעשה זה הסופר הברית אף כי יודעים שאני לא עשיתי לו הברית בעצמי. אח"כ שלח המלך בעדי ואני לא הייתי בביתי. וביום השני שלח עוד הפעם והיה שולח עבדיו ללוות אותי וישמרוני, וגם היה שולח הדיין שלו על סוסו ללוות אותי, ובזה היום הלכתי אל המלך, ודבר עמי לאמר: „הנה יש לי עסקים רבים לעשות ואיני יכול לשלוח הספינות עמך למזרח לא בזאת השנה ולא בשנה הבאה. ואם תרצה ללכת אל ארצך תלך בשלום כי אני נותן לך רשות, ואברך אותך כל הימים כי באת מארצך לעבור אותי ולעזרני, ואם

תרצה תלך אל הקיסר ותגיד לו את רצונך, או אם תרצה תחזור לרומא, או אולי תרצה ללכת לפיס, בחר לך את אשר תחפוץ". וחרה לי עד מות הדבר הזה, והשבתי למלך פורטוגאל והיה לי כעס גדול, ואמרתי לו: „אתה נדרת לתת לי הספינות ולשלחני בחדש ניסן, ואיך נהפך לבך עלי? ועתה אין ברצוני ללכת לא אל הקיסר ולא לפיס, כי אם לרומא לפני האפיפיור". ואמר לי המלך: „תחשוב הדבר עד שמונה ימים". ויצאתי מלפני המלך והלכתי לביתי. אח"כ שלח בעדי המלך ואמר לי „ומה חשבת בלבך לעשות, ובאיזה דרך אתה רוצה ללכת?" והשבתי לו „רצוני לחזור לרומא לפני האפיפיור, ותכתוב אליו מכתבים והם יהיו לעדות ביני ובינך לפני המלך יוסף אחי איך אשר הגעתי אל מלכותך, ותכתוב לי כתב אחד בטחון לכל הנוצרים". והשיב לי המלך „אעשה כל אשר תרצה". וקרא אל אנטוני קרניירי הסופר שלו וצוה אותו לפני שיכתוב לי שני הכתבים, וכתב שלישי כתב לי לטאוילה שיתנו לי שלש מאות דוקאט, ויאמר אלי: „תבוא אחרי בסנטארין ותקבל המכתבים ואשלח עמך אנשים אשר ילוו אותך עד טאוילה". ויצאתי מלפני המלך והלכתי לביתי. והמלך הלך ביום ההוא אל סנטארין עם המלכה כי דרשו שם רפואה לבנם החולה. ואנכי ישבתי עוד שלשה ימים באלמאדא ואח"כ נסעתי עם כל הכלים שלי לסנטארין בבית יפה קרוב אל הנהר. ואלדיקא עושה כל עסקי מבית ומחוץ. ובאה אלי השמועה כי הנוצרים ציירו דמותי והם מלעיגים על זה הציור וכאשר שמעו האנוסים עמדו על הנוצרים והכום ואת הצורה לקחו מידם על כרחם, והדיינים תפשו שנים מהאנוסים האלה ושמו אותם במאסר, ושלחו אלי לבוא לעזרתם, ותיכף הלכתי לפני המלך ואמרתי לו: „הייטב בעיניך כי נוצרים ציירו דמותי ומלעיגים עלי? וכאשר קמו האנוסים עליהם ולקחו מידם הציור ההוא תפסו הדיינים שנים מהאנוסים ואסרו אותם. ועתה אם אקבל חן וחסד מלפניך תכתוב לדיינים שיוציאו ממאסר התפוסים ההם". ובזו השעה צוה המלך שיכתבו זה הכתב וחתם המלך בפני הכתב, והיה צוחק המלך. ואמרתי לו: „אני רוצה מכבודך שתמסר זה הכתב אלי ותשלח אחד מעבדיך ללכת עמי להוציא האנוסים". וכן נעשה. והמלך שאל אותי אדות הדגלים, ואמר „שמעתי שיש לך דגלים משובחים מה תרצה לעשות בהם?" והשבתי לו כי הם הסימן שלנו, ביני ובין השבטים, וכאשר אלך עם החיל אוציא אותם בפניהם". ואמר המלך „טוב הדבר". ויצאתי מלפני המלך ועמדתי שני ימים בביתי, וקראני החשמן אחי המלך והלכתי אליו עם בעל לשון ערבי, ועשה לי החשמן כבוד גדול ושאל אותי על ענין הדגלים ועל ענין הדרך. והשבתי לו כי הדגלים הם הסימן שלי, והנני הולך לרומא. ואמר לי החשמן „התרצה לחזור לדתי ואעשה אותך שר?" והשבתי לו: „אם כן תעשה אותי כמו העורב אשר שלח נח מן התיבה ולא חזר לעולם", כי הדבר הזה לא ייטב לפני אבותי המלכים, כי אני בן מלך מזרע דוד בן ישי, ויגרשוני מנחלתי. ולא באתי ממזרח למערב לעשות הדבר הזה, כי אם באתי לעבודת השם ולעשות לי שם עולם בשליחות המצוה שבאתי בעבורה, ואיך מלאך לבך לשאול ממני הדבר הזה?" ואמרתי: „אם אומר לך אני לחזור לדתי האם תרצה?" והשיב לי החשמן „לא", ואמרתי לו: „יותר טוב שתעמוד אתה בדתך ואני בדתי, הן אתה תאמר כי דתך אמת, ואני אומר כי דתי היא האמיתית, והיא דת משה וישראל" וכעסתי עמו. אח"כ דבר אלי דברים טובים ויצאתי מלפניו ובאתי לביתי. — ביום השני שלחה בעדי המלכה ושאלה ממני על הדגלים ובאיזה אופן שהסכמתי ללכת, והשבתי לה, כי הדגלים הם הסימן שלי והנני הולך דרך רומא בעה"ש. ושמחה המלכה ואמרה: „תלך לשלום ותחזור לארצך לשלום", והמלך אמר אלי כי לבו טוב עמך, ושמעתי כי כתב מכתבים בעבורך אל האפיפיור שיחיה". ולקחתי רשות ממנה והלכתי לביתי. וכל האנוסים באו לביתי ביום ובלילה והיו מצטערים בעבור נסיעתי מהם. ובניהם באו לנשק את ידי לפני הנוצרים, עד אשר נסעתי מסנטורין. והקב"ה עשה שלא גרמתי שום נזק להאנוסים בכל מלכות פורטוגאל, תהלה לאל. והמלך היה טוב מאד, ועשה קטטה עם המלשינים ואמר להם שלא ידברו יותר אדות האינבאשדור, ויעשה מה שירצה. אח"כ בא אלי בעל לשון ערב עם המכתבים כתובים בכתיבה טובה על הנייר ביד אנטוני קרניירי, והוא בתום לבבו כתב דברים טובים, בכבוד גדול בכתבים ההם. ואמר לי בעל לשון ערב „נלך ונחזיר שלום אל המלך, ונקח רשות ממנו, ואז אתן המכתבים בפניו אליך". ובבואי לפניו כעסתי ואמרתי, כי האפיפיור כתב לי המכתבים על הקלף, ואלה המכתבים הם על הנייר, ואני באתי ממזרח למערב בעבור עבודת המלך, ואם המכתבים הם בקלף ישארו עדות זכרון בינינו ולבני בנינו אחרינו וידעו כי באתי למלכותו. והשיב המלך כי אין המנהג שלנו כמנהג האפיפיור לכתוב על הקלף. ואמרתי למלך: „אקבל חן וחסד מלפניך אם תכתבם לי בפעם הזאת על הקלף כי אני רוצה הכתבים לזכרון". והשיב לי כי יעשה כן בעבור אהבתי. אח"כ אמר המלך לדון מיקיל להעתיקם על הקלף, ועשה כן, אך חסר מהם תוארי הכבוד כמו שכתב

אנטוני קרניירי, בכ"ז נמנעתי מכעס שלי, כי הזקנים והמלך יוסף אחי צוו אותי שלא לכעוס. וגם בהיותי בפיסא בבית ר' יחיאל אמרה לי אם אמו הזקנה שרה תמ"א והיא אשה חשובה ומשכלת: „אני רואה אותך כועס כל ימיך, אם תסיר זה הכעס ממך תצליח בכל דרכיך". ונתנה לי „כתובים" גדולים במתנה וכתבה בראש הספר „אל תכעוס ואז תשכיל". אך לא יכולתי לכבוש את יצרי מהכעס וזה גרם לי דברי ריבות עם דון מיקיל להביא אותי אל זאת הנקודה. ובעל לשון ערב כל מה שאדבר למלך וכל מה שדברתי עמו בביתי הוא ילך כמרגל לפני דון מיקיל להגיד לו הכל. — אח"כ נתן לי בעל לשון ערב הכתבים בקלף ולא הגיד כי כתבם דון מיקיל. ודרשתי הכתב על המעות שיש לי לקבל בטאוילה, ונתן לי שני כתבים חתומים אחד לדיין בטאוילה, ואחד אמר לי בעל לשון ערב שהוא הכתב אשר אמר המלך שאקבל שלש מאות דוקאט. ושקר וכזב הוא, כי הכתב האמת לקח דון מיקיל וכתב הזה ששלח לי הוא שקר. ולא יכולתי לבדוק הכתב בהיותו חתום, והאמנתי לדבריו ולקחתי הכתבים. אח"כ הלכתי עם בעל לשון ערב לקחת רשות מלפני המלך ללכת לדרכי, ואמר לי המלך „אני שולח עמך בעל לשון ערב עד טאוילה ללוותך בדרך, וכתבתי אליך שיתנו לך שלש מאות דוקאט. ואם תצטרך איזה דבר תכתוב אלי".

הערות:

א) הוא מלך יואנו השלישי. ב) ר"ל ששם הרי חושך והשמש נראה שם רק שעה אחת ביום, ובאמת היא ארץ כוש אביסיניא. ג) הוא דיגו פירים Diogo Pires שמל את עצמו ונתגייר תחת השפעת דוד ראובני ונקרא בשם ר' שלמה מולכו, ונעשה מקובל ומחבר ספרים (עי' אוצר ישראל חלק ששי, 116).

[1] Cadiz. [2] Almiria. [3] Tavira. [4] Beja. [5] Evora. [6] Almada. [7] Lisbon. [8] Santavem. [9] Formosa Bay (?). [10] Fez. [11] Asfi-Safi. [12] Tanger. [13] Tlemsen. [14] Mascara. [15] Oran. [16] Signora. [17] Lazoa. [18] Calicut. [19] Senegal River (?). [20] Asemmur (?).

ז

ונסעתי מסאנטארין למחר אחר המנחה, אני ושלמה כהן ויהודה פירנטי ואלדיקא המשומד ושני עבדי ובעל לשון ערב עם ארבעה שרים אחרים, וכל כלי על ארבעה פרדות, והלכנו לאלמאדא בזה הלילה, וכל הבתים פתוחים ואין בהם איש, והלכנו לבית אחד שיש בו שכנים ועמדנו לפני הבית כל אותו הלילה. ובבקר נסענו ואני רכבתי על סוסי הטוב מבקר עד המנחה עד שהגענו לקורוצה[1], והיא עיר פרזות ויש בה אנוסים מעט, והלכנו בבית אנוס אחד ועשו לנו כבוד גדול, ובאו כל הדיינים מהעיר ופרשנו הדגלים שלנו ושבחו אותם כי הם יפים ומלאכה נאה, אחד מחוטי זהב ומשי לבן, וסביב הדגל זהב זרת רחבו על ארכו, ובאמצע הדגל שני לוחות ומצד שני שני אריות גדולים האוחזים הלוחות בידיהם, והציור כולו מזהב. ובלוחות כתובים עשרת הדברות משני הצדדין, מזה ומזה הם כתובים, וסביב סביב הדגל בשני הצדדים כתובים משנה התורה מראש ועד סוף ומזמורים. והדגל השני הוא ממשי ירוק וכל ציורו הוא מחוטי כסף כמו הדגל מזהב, וחמשה דגלים אחרים ממשי לבן גדולים. ואנחנו עמדנו בקורוצה עד הלילה. ובבקר נסענו ובאנו עד קואימורה[2] בצהרים, והגענו ביער על נהרי מים, והבהמות עייפות והורידו הכלים מהבהמות על הארץ ואכלו שם. והעיר הזאת היא גדולה מאד, ובאו כל אנשי העיר לראות אותי, נוצרים ואנוסים. והלכנו לבית אנוס אחד, וסדרו לי שם חדר גדול ויפה ומטה ושלחן כסא ומנורה. ואכלתי על השלחן וישנתי שם בלילה. ועמדתי בבקר ורחצתי גופי והתפללתי. אח"כ העמיסו הכלים על הפרדות, ואני רכבתי על סוסי עם שלמה כהן ובעל לשון ערב, והאנוסים רוכבים על סוסיהם. ויצאנו מקואימורא בדרך אייבירא ובאנו שם והלכנו לבית האנוס אשר עמדנו שם בפעם הראשון. וישבנו שם ביום השבת וביום הראשון. ובא אלי קובליאה האנוס שהוא יודע לשון הקדש והוא שבת אותי מיום שהגעתי לטוילה עד היותי לפני המלך מפורטוגאל עד היום והוא אומן בין מזרקי האש. ביום השני באו כל אנשי העיר לראותי והאנוסים מצטערים צער גדול ובוכים על נסיעתנו. ויצאנו מהעיר לדרך ביישה[3] ונכנסנו לבית אנוס אחד, וסדרו לנו מטות ושלחן וכל דבר. ובאו לפני בזה הלילה אנוסים רבים, והם מתייראים ובוכים, ואמרתי להם: „בטחו בה' עדי עד, כי אתם תזכו לראות בנין ירושלם, ואל תפחדו. ואני לא באתי לפני המלך בזו הפעם לקחת אתכם ולהביאכם לירושלם, כי יש לנו לעשות מלחמות גדולות בטרם תבואו לירושלם, וכאשר תהיה ארצנו בידינו ואקריב הקרבן, נבוא אליכם להביאכם לארץ נושבת. וזאת הפעם לא באתי כי אם לבשר אתכם כי הישועה קרובה לבוא". ביום השלישי יצאנו מביישה והגענו בלילה בכפר אחד שיש בו אנוסים. ונכנסנו בלילה בבית אנוס וסדרו לנו מטות וכל הצריך ובבקר נסענו ובאנו אל אל-מדובר[4] והוא מקום יפה ויש בו אנוסים הרבה, ובאו לפני דייני העיר. ובכל מקום אשר היינו היו

פורשים הדגלים וישבחו אותם. ביום החמישי באנו אל לולאה[5], מקום יפה ועיר גדולה, ורצו לראות הדגלים, ואמרו לנו: „אם תרצו דבר תצוו אותנו כי אנחנו נשרת אתכם בכל מה שתרצו". ועמדנו שם בכל יום ששי ויום שבת ויום ראשון. ואלדיקא חזר לעשות העסקים ושרת אותנו ואני מתירא ממנו. ובאו יהודים מזימור היינו שלמה לוי ויצחק גיסו שהיה מאספי. ונסענו מלולאה ביום השני ובאו עמנו אנשים רבים ובעל הבית. והגענו לטאוילה ונכנסנו בדירה יפה עם חדרים רבים, וישננו עד הבקר. ואנחנו לא קבלנו המעות אשר צוה המלך שיתנו לנו שלש מאות דוקאט, כי דון מיקיל כתב ההפך ממה שצוה המלך לכתוב, ובעל לשון ערב יודע כל זה, כי הוא המתורגמן לפני המלך. ואמר אלי בעל לשון ערב: „אני אגיד כל הדברים לפני המלך", ושאל ממני רשות לחזור לפני המלך. ואני קניתי לו סוס באיביירא בעד ל"ה דוקאט ובטוילה נתתי לו שמונה דוקאט והגורה מזהב ושתים קמיצות מזהב ושלחתי אותו לפני המלך ונדר לי כי הוא יסדר כל צרכי לפני המלך, והלך מאתי ועמדתי בטוילה.

בימים ההם הגיע לפני ר' משה הכהן עם מכתבים מהמלך יוסף וזקניו. וכל היום מבקר עד הערב ביתי מלא אנשים אנוסים ונוצרים. ואני חשבתי כי טוב הוא לשלוח דורון אל המלך מפורטוגאל הסוס שלי וכל כליו, ולשלוח דורון לאנטוני קרניירי בירונוסי[6] שקניתי בעד י"ז דוקאט, ואמרתי לשלוח הדורונות ע"י בחור אנוס ושמו קרישטופולי היושב בביתי והוא נאמן. ובא לפני אלדיקא ואמר לי כי לא יוכל שום אדם למלאות השליחות הזאת כי אם הוא, כי צריך להיות האיש חכם וחזק ברעתו ויאמר לו זה הדורון מהאינבאשדור היהודי, למען ייטב הדבר בעיני המלך. והסכמתי כי הוא ילך עם קרישטופולי לעזור לו בדרך כי יראתי לשלחו בעצמו. וכתבתי מכתב להמלך לאמר: „איך לא מצאתי שום ספינה ללכת בה, ואני עומד בטוילא ולא ידעתי מה לעשות. והנני שולח אליך זה הדורון הסוס שלי עם כל כליו, ואבקשך למצוא לי איזו מהספינות שלך, ודע כי לא קבלתי השלש מאות דוקאט אשר אמרת וכתבת לטוילא שיתנו לי בשמך". ונתתי ביד קרישטופולי הסוס והבירנוסו והכתב למלך וכתבתי ג"כ לאנטוני קרניירי. אח"כ אמרתי לאלדיקא שילך עם קרישטופולי ונתתי להם עשרה דוקאט להוצאת הדרך, וצויתי אותם שלא ירכבו על הסוס. ואחר ששלחתי אותם מטוילא ברח ממני העבד הקטן הכושי ונשאר אתי העבד הגדול הכושי, והוא רשע גדול, וכאשר יצא לשוק היה נותן מכות לעבדים הנוצרים, ויבואו אלי ויאמרו „עבדך חטא לנו" ועשה עמהם קטטות בעבור הנשים הזונות שלהם. ואח"כ עמד הכושי הזה על האומן אשר אתי בביתי והיה רוצה להרוג אותו, וצויתי שיקשרוהו בחבלים בידיו ורגליו,ולקחתי עץ גדול בידי ונתתי לו הכאות בראשו עד אשר שברתי העץ ולקחתי עץ אחר והכיתי אותו יותר ועשיתי כל בשרו נפוח, ואח"כ אמרתי להאנוס ליתן לו מאה מכות. ושמנו עליו כבלי ברזל וסגרנו אותו בבית. ועמד ככה עשרה ימים. ואחרי ימי ההסגר הוצאתי אותו והלבשתיו והוא עבד ראוי ויפה וגבור חיל ואוהב אותי הרבה. ועומד העבד הזה לעשות כל עסקי הבית כבתחלה. ועשיתי בינו ובין האומן שלום. והיה בביתי שלמה לוי והוא בחור יפה וחזק ובעל לשון ערב, ונתתי לו הסיוני והמעיל סוליאה שלי והיה סביבותיהם וילוט[7] שחור שעשיתי אותם בעדי, ולבש אותם ויצא בשוק בבית האנוסים קרוביו, וראוהו המלשינים והלשינו עליו אל הדיין מהעיר הרשע, ואמרו כי בכל מלכות פורטוגאל לא ילבשו בגדים שיש בו משי לא נוצרים ולא יהודים ולא אנוסים, וכל מי שילבש בגד כזה יקנס בחמשים דוקאט, ותפשו את שלמה הלוי שהיה נושא בגדי שהיו בהם משי, וכאשר שמעתי הדבר שלחתי את שלמה הכהן לשר הגדול חבר שלי ואהוב ויוציאו את שלמה הלוי עם הערבות שנתנו קרוביו האנוסים בעדו. ושלחתי את שלמה לוי לדיין הגדול הטוב והוא אהובי לתת לו דורון בגדים טובים. ולא רצה לקבלם. הוא היה מסדר אותי מטעם המלך, ומאמין בי בכל דבר כמו האב לבנו, ועשה לי חסד גדול תמיד. אח"כ הלכתי לביתו ולקחתי בידי עשרים דוקאט ואמרתי לו „בעבור אהבתי תקבל מני דורון זה, כי אני שמעתי שהמלך ישלח בעדך שתלך לפניו, ותקח אלו להוצאות הדרך", והשיב לי „לא אקבל ממך פרוטה", ושלמה הלוי היה עמי והוא מליץ ביני לבינו. ואמרתי לו: „יש לי מלבוש גדול מברזל (שריון) מראש ועד הרגל ועל אצבעות והרגלים וכובע על הראש ועל הצואר, ואין גוף האדם נראה כ"א העינים, וקניתיהו במחיר שלשים דוקאט, ואבקשך לקבל הדורון הזה", ואמר לי „אם ישמע המלך הדבר יהרוג אותי, ואני לא קבלתי מימי שום דורון". אח"כ אמר אלי: „שמעתי שיש לך שתי חרבות יפות". אמרתי לו: „כן, הן בידי", אם תקבל אחת מהן ואת המלבוש הברזל בעבור אהבתי אותך אשלחם אליך, ויהיו לזכרון ביני ובינך ולאהבה עזה ונוראה". ויאמר אלי „בעבור אהבתך אקבל הכל, ותשלח אותם אלי על יד שלמה לוי, והחבר שלי יבוא אליך בלילה". ולעת ערב שלחתי לו שתי החרבות והמלבוש הברזל, ואמרתי לשלמה לוי שיאמר לו ליקח אחת מן החרבות, את אשר יחפוץ, ויחזיר השניה. ולקח היותר טובה ואת

המלבוש ברזל שקניתי אותם בעד ט"ו דוקאט. וחזר שלמה הלוי אלי עם החרב האחרת. ואנכי כתבתי מכתב למלך ונתתיו ביד הדיין אהובי שהלך לפני המלך. — אח"כ בא יהודי זקן ושמו ר' אברהם רוח מאספי, וחפץ לקחת כבוד לעצמו מאת המלך מפורטוגאל למען ימנה אותו המלך על היהודים, והגיע לטאוילא ועמו שני חברים, ובא לפני בביתי ודבר עמי. והוא היה היותר עניו (ירא שמים) שבמלכות ההיא מכל היהודים ולא רצה לאכול בשלחן שלנו, והניח חביריו שיאכלו הם. ועמד בטאוילא כשמונה ימים, ואחרי כן הלך לפני המלך [להגיד לו מה שראה ושמע]. ואחרי נסוע הדיין הגדול אהובי תוך שמונה ימים בא דיין אחר במקומו, והיה רשע גמור אהוב לדון מיקיל. וביום שהגיע הנה שלח בעד קרבליאה ושלמה הלוי ושלמה כהן וישאלום: „למה עומד פה האינבאשדור היהודי והמלך לא נתן לו רשות לעמוד כי אם שני חדשים והוא עומד סמוך לארבעה חדשים?" והשיב לו קרבליאה כי הוא עומד פה עד אשר תבוא לו תשובת המלך". ואמר לקרבליאה: „תאמר לחביריך האנוסים שיהיו חכמים ואל יכנסו בבית האינבאשדור". ויש לנו שכן קרוב רע ורשע להשם ולבריות, והוא חבר לדון מיקיל, ובכל שבוע הוא כותב למלך ולדון מיקיל ממעשינו, איך האנוסים באים לביתי. בין כך וכך חזר קרישטופולי ולא היה בידו כתב מהמלך כי אם כתב מבעל לשון ערב המודיע לי כי אלדיקא המשומד לקח מיד קרישטופולי הבירנוסי ולבש אותה לעצמו, ולקח ממנו הכלים מהסוס והמכתבים, והלך קרישטופולי ובעל לשון ערב לבקש את אלדיקא ומצאו אותו ביער מחביא הסוס, כי היה רוצה להביאו בלישבונה למכור אותו. ולקחו ממנו הסוס והכתבים ואלדיקא ברח והלך לו. ויתנו הסוס למלך וישמח בו שמחה גדולה, ולא כתב תשובה אלא אמר אל בעל לשון ערב „אני אכתוב ואעשה לו כל מה שירצה" ולא עשה ובא אלי קרישטופולי ריקם. ואנכי שלחתי את שלמה הלוי עם קרישטופולי אל המלך עם החרב היפה שלי ששוה שלשים דוקאט לדורון, ונתתי בידם שני מכתבים, כתב אחד אל המלך וכתב אחר לאנטוני קורניירי. והלכו יחדיו אל המלך. — אח"כ עמד זה הדיין האחר להתעולל עלילות על האנוסים בכל יום, ואמר להם „אתם רוצים לחזור להיות יהודים" ועמדו בלב רגז, אך הקב"ה עשה חסד להם ואלי שלא היה יכול לעשות לשום אנוס רע, ובעבור זה יהי שמו מבורך.

אחרי כן בא לביתי בבקר הדיין הרשע, הוא וכל משרתיו, ואני הייתי ישן במטה כי קראתי כל הלילה והייתי ישן בבקר, ונכנס אלי שלמה כהן ואמר: „הדיין הארור הוא בחוץ בחדר הגדול", ואמרתי לשלמה: „תאמר לדיין שימתין וישב בחדר עד שאלביש ואצא לפניו. ואני רחצתי במים והאומן הלבישני בגדי ויצאתי בחוץ לפני הדיין, ובידו כתב מאת המלך, ויקרא הכתב לפני וכתוב בו: „תיכף כשיגיע כתבי זה בידך תשלח את האינבאשדור בספינה ההולכת מטוילה, ואם אין שם ספינה תלך עמו ללאצה ותבקש לו ספינה שם במהירות ולא תעכב". ולא האמנתי לדיין וקראתי את קרבליאה לקחת הכתב והוא קרא אותו בלשון הקודש. והדיין הרשע אמר: „עתה תאמין לי כי איני עושה דבר מלבי כ"א בציווי המלך. לכן תראה להכין עצמך בעוד שעה אחת עד שאלך לביתי ואשלח לך חמשה פרדות וסוס אחד בעבורך לרכוב עליו". אח"כ ראה העבד הכושי שלי ושאל אותו אם הוא ישמעאלי או נוצרי, והשיב העבד כי הוא נוצרי ולקח העבד הכושי והלך לו, ולא דברתי עמו דבר. וסדרנו כל כלינו, ומה שלא יכולתי לשאת עמי נתתי לקרבליאה וגם נתתי לו הבגד המשי שנתן לי ר' יחיאל מפיסא, כי הוא עבד אותי מיום שבאתי לזה הגליל ועד עתה. וגם קראתי לביראנטינה ואשתו אשר עמדתי בביתו ועשה לנו כבוד גדול, ונתתי לו חרב יפה ואל אשתו נתתי שש טבעות זהב ואחת עם דימאנטי כל אלו שוים עשרים דוקאט. ג"כ קאמישה[8] אחת יפה וחדשה עם מרגליות שוה עשרה דוקאט, גם נתתי לה שלש חתיכות בגדים ממשי שוים עשרים דוקאט, בעבור החסד וההוצאה שעשו בפעם הראשונה בבואי הנה טאוילה והם לא שאלו אז ממני דבר.

אח"כ שלח הדיין הפרדות לשאת את כל כלי ונתן לי סוס רע עד מאד ולא יכולתי לרכוב עליו והלכתי ברגלי בעיר קרוב לבית הדיין, ובראותו כן נתן לי הסוס שהוא רכב עליו והוא רכב על הפרדה. וכל האנוסים מצטערים ובוכים אנשים ונשים וטף. ונסענו מטוילה בחצי היום. ובא הדיין הארור וכל משרתיו והעבד הכושי אשר לקחו ממני, ועמי בא קרבליאה עם האנוס הזקן והאומן האנוס אשר ילבישני ושלמה כהן, והגענו לפארו[9] בלילה ההוא. ולא רצה הדיין להניח לנו לכנוס בבית האנוסים כ"א בבית הנוצרים. ונוצרי אחד נכבד סדר לנו בית יפה ומטה וכל הצריך, וישבנו שם עד הבקר והתפללתי תפלת השחר. והדיין הלך ללאצה לבקש לנו ספינה ולקח העבד הכושי עמו. ואנחנו עמדנו בבית הנוצרי כשמונה ימים, ובאו אנוסים רבים מטאוילה לראות אותי, ואמרתי להם: „אל תפחדו עלי, ותהיו חזקים וחכמים במעשיכם, השם הוא הולך עמי והוא ידריכני בזאת המצוה ויבחר לי דרך טובה". אח"כ חזר הדיין מלאצה ואמר לנו ללכת ללאצה כי

יש שם ספינה ההולכת לליוורנה והוא צוה את הדיינים לסדר לנו הכל. והוא יבוא אחרינו. ונסענו תיכף מפארו ובא עמי קרבליאה והזקן והאומן אנוסים, וגשם שוטף היה אז, והגענו בלילה בכפר אחד על שפת הים הגדול, ובאנו במחנה אחד קרוב לשער העיר, והורידו הכלים במחנה ועמדנו כמו חצי שעה. ובאו שני דיינים נכבדים לפני וכל אנשי הכפר ההוא נכבדים מאד, ואמרו לי הדיינים „אנחנו סדרנו לך דירה יפה ותבוא עמנו". והלכתי עמהם, וסדרו לנו מטה יפה בדירה ההיא ובא שלמה כהן וסידר לי השלחן וסעדנו לחם, וישנתי שם עד הבקר. ועמדתי ממטתי ורחצתי במים ולבשתי בגדי ועמדתי בתפלה, ואני בתוך חדר הפנים. ובחדר הגדול בחוץ היו הדיינים וכל אנשי הכפר טף ונשים ושאלו ממני להראות להם הרגלים, והביאו שלמה כהן וקרבליאה הרגלים ופרשו אותם ושבחום אנשי הכפר מאד. אח"כ הביאו הסוסים ויצאנו מהכפר ההוא וכל אנשי הכפר אחרינו, והגענו אל נהר גדול ועצום, ונתנו לבעלי הפרדות השכר שלהם, והכניסו המשאות והכלים אל הספינה וגם אנחנו נכנסנו בספינה ההיא ובאנו לעיר גדולה ושמה ווילה נאווה[10] סמוך לנהר. והוציאו הכלים ויצאתי גם אני חוץ לנהר, ובאו כל אנשי העיר טף ונשים והדיינים לראותי. והדיין הרשע כתב להם שלא יכניסו אותנו לבית האנוסים כי אם בבית נוצרי ויפקחו עיניהם על האנוסים שלא ילכו אצלי, וישמרו את האנוסים שלא ידברו עמי, והדיין מהעיר שלח עמנו משרתיו והביאוני לדירת מחנה אחד של נוצרי חוץ לעיר, ובאו כל האנשים אחרינו, ובאו ארבעה אנוסים לפני מווילה נאווה, ואמרתי להם „תלכו לשלום בעבור זה הרשע". ועמדנו בזה הלילה ליל ה', ובהיותי ישן באו הדיינים וחפשו אם יש בביתי אנוסים, ואנכי לא ידעתי, ואחרי שהלכו להם ספרו לי זאת קרבליאה ושלמה כהן, ואם הייתי יודע שבאו לחפשני הייתי נותן להם הכאות, כי לא שמעתי מאומה, וגם זו לטובה. בבקר הביאו הדיינים לנו פרדות ונתנו לי סוס ורכבתי עליו, ונסענו מווילה נאווה לעיר לאצה. ובאו לפני הדיינים וכל אנשי העיר טף ונשים, והכניסו אותנו בבית נוצרי עם כל כלינו. ורצו הדיינים לראות הרגלים, ופרשתי אותם לפניהם, וכל גדולי העיר והשרים באו לראותם ושבחום מאד. והדיינים אמרו לי „תראה זה הכתב מאת הדיין הגדול שמצוה לנו שלא יכנסו לפניך אנוסים". והשבתי להם „אין לי חפץ לא באנוסים ולא בנוצרים, ואין שום הפרש בין זה לזה, ואם יבואו מעצמם יבואו ואם ישובו ישובו, אנכי לא אקרא אותם ולא אמנעם מלבוא". והלכו הדיינים לדרכם, ועמדנו שם שמונה ימים, ואח"כ באו לפני הדיינים ואמרו שאלך בספינה מכוסקאייני[11] והיא הולכת ביום מחר. ואמרתי להם: „אני אחשוב בדבר עד חצות היום ואשיב אליכם". והנה באו אלי נוצרים ואנוסים ואמרו לי „לא תלך בזאת הספינה, כי אנשי הספינה הם שופכי דמים". והשבתי להדיינים כי אין ברצוני ללכת בזאת הספינה בשום פנים. והם אמרו „תלך בעל כרחך ובזרוע נטויה", ואני אמרתי „לא אלך בשום פנים" והלכו הדיינים והם כועסים. ובלילה ההוא בא אלי קרישטופולי מאת פני המלך עם כתב המלך וכתוב בו: „אני נתתי לך רשות לעמוד שני חדשים ועמדת ארבעה חדשים, וישבת בין האנוסים להחזירם להיות יהודים, ובכל שבוע יבואו אלי מכתבים מהדיינים מטוילה וכל מעשיך עם האנוסים גלוים. כי ראיתי מה שעשית בזה בפני וכל שכן לאחורי. ולא רציתי לעשות לך רעה, כי אמרת שלא באת אלא בעבור אהבתי ותועלתי, ובעבור זה לא שמעתי מה שדברו כנגדך המלשינים. ואמרתי אליך תלך בשלום ותחזור לארצך, ולכן תיכף כשיגיע הכתב הזה אליך תלך בשלום ולא תעכב". גם נתן לי קרישטופולי מכתב מבעל לשון ערב וכתוב בו כי דון מיקיל עשה הכל, ואין המלך יודע בדבר, כי חתם ידו על הכתב ולא ידע מה שכתוב בו. וזהו מנהג המלך מפורטו־גאל, כי הוא מאמין בדון מיקיל והוא המוציא והמביא, והוא שלח את הדיין הרשע, והוא מדבר עם המלך ביום ובלילה נגדי והוא תמיד לפני המלך, ולא יכול בעל לשון ערב להתערב. ובשעה שקבל המלך הסוס אמר דברים טובים עליך, ואח"כ הפך אותו דון מיקיל, ולכן עצתי שתלך לדרכך לשלום מבלי עכוב, כי יש מלשינים הרבה נגדך והם כותבים אל המלך. וישנתי עד הבקר, והלכתי אני וקרבליאה ושלמה כהן לבית הדיין הגדול שבהם ואמרתי „רצוני ללכת, אך זאת הספינה שאמרת לילך בה אנשיה שופכי דמים, וכל הנוצרים יזהירוני שלא אכנס בה, גם לא ייטיב בעיני המלך אם תתנני ביד אנשי דמים ומרמה האויבים לנו. ואם תחפוץ לעשות חסד גדול לאהבת השם ולאהבת המלך מפורטוגאל תבקש לי ספינה אחרת יותר טובה שיהיו אנשי הספינה מעיר הזאת למען נוכל ללכת לבטח". וקראו הדיינים בעל ספינה אחר ועשו עמו מסחר בעד מאתים דוקאט זהב להוליכנו לליוורנה. והסכמתי עמהם כי בעל הספינה הוא איש טוב וישר ממשפחה נכבדה ולא יכולתי עשות דבר אחר. ונתתי להם מאתים דוקאט, וכתב בעל הספינה מכתב ערבות כי הוא ידריכני לליוורנה לבטח, ויחזור עם כתב עדות ממנו כי הגיענו בשלום לליוורנה ואם לא יביא כתב מאתנו עליו לפרוע קנס למלך עשרת אלפים ליטרין. והלכתי לראות הספינה והנה החדר חרב ורציתי שיתקנו

אותו, והוצאתי עשרה דוקאט אחרים בעבור נסרים ולוחות ומסמרים. ועמדנו שמונה ימים למען יתקנו החדר והספינה. ואחר שתקנו הספינה נכנסתי בתוכה בחצי היום. וקודם שנכנסתי בספינה לקחתי רשות מהאנוסים אשר שרתוני והם בוכים. וקרבליאה הלך עמי בספינה וסדר לי כל הכלים ועשה לשלמה חדר גדול בעדו ובעד הכלים ומטה בתוכו. ועשה החדר שלי היטב. ואח"כ חזר קרבליאה אל העיר. והדיין הרשע בא אל הספינה עם משרתיו וחפשו הספינה מכל וכל לדעת אם יש אנוסים עמי. ופתחו הארגזות וּמִשְׁשׁוּ כל כלי אם יש לי כלי משחית היינו מזרקי אש, ות"ל לא מצאו אתי כ"א חרב אחת שנשארה בידי מכל החרבות שהיו לי ולא מצאו שום אנוס אצלי. והדיין הרשע פתח חדר הספינה ושאל ממני מחילה ואמר „לא עשיתי אליך כל זה כ"א בכתב המלך" והראני כתב אחר שבא לידו וכתבו דון מיקיל, ואמרתי לקרבליא תאמר לדיין „חי ה' אשר פדה אותי מכל צרה, כי אם היה הדיין בפני ועמי ארבעה משרתים לא היה יוצא מזאת הספינה, כי לקחתי אותו עמי עד מדבר חבור אל המלך יוסף אחי". ואנחנו נסענו ביום ההוא מלאצה והרחקנו מהעיר על הים והגיעה הספינה למקום אחר, וחזר שלמה כהן עם בעל הספינה בלילה ההוא ללאצה ושלחתי על ידו אל האנוס הזקן שכרו מהבית, ונתתי לו מעות לעשות צידה לדרך. וקנה שלמה כהן ענינים משם וחזר אלי בלילה ההוא. ונסענו מלאצה בחצי הלילה ודרכה הספינה בים שני ימים ואני מתענה שלשה ימים ושלשה לילות רצופות בכל פעם במשך ארבעים יום, ובכל שאר ימים הייתי מתענה מערב עד ערב, ואני עומד חזק וטוב ת"ל ונפשי אינה מבקשת ממני מאומה. והייתי מתפלל מבקר לערב כל ימי הדרך אשר הלכתי בה. והגעתי בספינה קרוב לטאוילה ארבע פרסאות, בראש מלכות מלך קיסר סמוך לעיר קאשטה [22] ועמדה שם הספינה בים י"ב ימים. ונסענו משם ברוח טובה ביום ד', ושלשה ימים היה לנו רוח טובה עד ליל יום ששי בחצי הלילה. ואז באה אלינו ספינה מן ספינות פורטוגאל וחשבנו שהם גנבים, ועמדו בצעקות גדולות וקשרו הספינות זו בזו, ובא אלי בעל הספינה ואמר לי כי יש בספינה האחרת ישמעאלים. ואמרתי לו: „אני עומד בחדר שלי עד שיבואו אלי, והקב"ה יבחר לי הדרך הטובה. ואני בוטח באלהי ישעי ולא אירא מבני אדם ולא מגנבים, ואם יבואו אל מקומי אני אומר כי הקב"ה שלחם ולטובתי ולטובת כל ישראל". ועמדו מחצי הלילה עד הבקר, ואני עומד בתוך החדר שלי ומתפלל תפלת הבקר. וראה בעל הספינה כי היא מספינות מלך פורטוגאל. ואח"כ נסענו ברוח רעה עד מאד ביום הששי ועמדנו בצער כל יום השבת. והחזיר אותנו הרוח על כרחנו לאלמארא שהיא סמוכה לחוף הים והיא מהקיסר, ועמדנו שם. ובא הדיין מהעיר ההיא ומשרתיו אל הספינה שלנו, ואמר אלינו, „אני באתי לתפוש אתכם כי לא יוכל שום יהודי לבוא בגליל הקיסר זולת ברשותו". והוצאתי הבולא [23] והכתב אשר לי, מהמלך מפורטוגאל וקראום והחזירם אלי. ואמר לנו „הכתבים האלה יהיו בידכם ואתם תבואו ותעמדו אתנו, ואנחנו נכתב אל הקיסר הכל באורך ואת אשר יצוה לנו נעשה". והשבתי לו „מאת ה' יצא הדבר" והלכתי עם שלמה לבית הדיין באלמארא ואני שמח ולא היה לי יראה ופחד. ונכנסנו בחדר הבית והדיין מינה שומר עלינו ביום ובלילה. ובעל הספינה שלנו היה תפוש בבית הסוהר והדיין שלח שני אנשים עם שלמה כהן להביא הכלים שלנו מהספינה, ומצאו שגנבו אנשי הספינה ממנו עטרה (מצנפת) ממשי שחור וכ"ה דוקאט, והמותר נתנו ליד שלמה כהן. ולקחנו הבגדים והדגלים וחותמות הזהב וקערות הכסף והמעות שלנו, והדיין רשם הכל בכתב. ושלח שליח מהקיסר ביום השני שנתפשתי, ועמדו הכלים שלנו בידינו. והיו מכבדים אותנו. ובליל יום שלישי חשבתי לשלוח שליח בעצמי אל הקיסר, ואמר אלי הדיין „תוכל לעשות דבר זה ואני אמצא לך איש נאמן לשליח". וכתבתי שני מכתבים אחד לקיסר ואחד לאשתו המלכה, שהיא מכרת אותי בהיותה לפני המלך מפורטוגאל אחיה, ואני לויתי אותה שלש פרסאות, גם הדיין כתב אל המלכה אשת הקיסר בשמי, כי אני יצאתי מארצות אחיה המלך פורטוגאל וכי הרוח הביאני לאלמאדרא, והנה נתפשנו. ונתתי אליו כל המכתבים מהמלך מפורטוגאל ומהאפיפיור ונסע השליח מאלמארא ביום ג' והלך לגראנאטה [24] לפני הקיסר והמלכה. ואנחנו עמדנו בבית הדיין. והוא נכבד מאד ובא מזרע ישראל והוא מתנכר אלינו, וגם מן הנוצרים לא ידעו מאומה מזה, ועשה לנו טובות הרבה וכבוד גדול. ואמרתי לבעל הספינה „אני רוצה שתתן לי כל מעותי אשר נתתי לך מאתים דוקאט שתוליכנו עד ליוורנה, ואתה לא באת עמי כ"א באלמאדרא. ורצה בעל הספינה להחזיר לי מאה דוקאט. ואמרתי לו „תתן לי מעותי בזו השעה". והמשרתים שלו מהספינה בשמעם כי רוצה הדיין לעכבם נסעו וברחו להם ברוח טובה, ואני שמתי על בעל הספינה כלי ברזל ברגליו ושמתי אותו בבית הסוהר. ואני הייתי חושב לעלות לפני הקיסר, והדיין היה מכבד אותנו בכבוד גדול, וכל גדולי העיר באו לראותנו בכל יום. ובא אלי ג"כ שר אחד גדול ישמעאלי ודבר אלי באריכות ושאל אותי: על מה באת מארצך ומה אתה מבקש מאת הנוצרים?"

והוא חכם גדול והראה לי חשבונות ותמונות מתכונה ואמר לי כי הגיע הקץ לממלכות הנוצרים וממלכות הישמעאלים וכי תוך שלש שנים תהיה כל מלוכות אדום ביד מלך ישראל בירושלם, וכל האומות ישובו אל דת אחת". ואני לא רציתי להשיב לו על אלה הדברים. וההגמון מהעיר שלח לי דורון ואח"כ הלכתי לביתו לכבד אותו וגם שלחתי לו דורון יפה ע"י שלמה כהן, והוא היותר נכבד בעיר והוא שופט על כל הדיינים. והעיר ההיא אלמאדרא רובה או כולה חרבה ולא נשאר חלק עשירי שלא נחרב מהרעש הגדול שהיה בה זה חמש שנים ונפלו הבתים על בני אדם ומתו. וביום שבא הרעש יצא קול גדול בכל העיר, כי הקול בא מירושלם ושמעו כולם קול דברים ולא ראו מי הוא המדבר. — ועמדנו בעיר וחכינו לתשובת הקיסר עד שחזר שלוחנו אחר י"ב ימים והביא כתב מהקיסר ובולא חתומה ובה מצוה לכל בני מלכותו שיניחוני ללכת בים או ביבשה ולא יעשו לנו שום רעה רק יכבדו אותנו ויתנו לנו במעות שלנו בתים לדירה וכל הצריך לנו בכל הדרך שנלך בה במלכותו. ונסענו מאלמאדרא, ובאו ללוותי הדיין מהעיר עם משרתיו פרסה וחצי וחזרו כי הגיע הלילה. וישבנו בזה הלילה במחנה בפרדס, ובבקר נסענו והגענו בלילה בעיר אחת ושמה סורבה[15] והיא היתה עיר ישמעאלים, והלכנו אל הנוצרים וכולם יודעים לדבר בלשון ישמעאל והם עניים, וישננו במחנה בלילה עד הבקר, וביום השני היה נדאלי[16], ואמרו לי החמרין כי רצונם לשבת במקום ההוא יען הגיעה החגה שלהם ובטלתי רצוני מפני רצונם, ועמדנו שם, ובא הדיין מהעיר והוא נכבד ואמר אלי: „אם תרצו דבר תצוו אותי, כי אעשה הכל". ולקחתי לחמרין כבש אחד ותרנגולות הרבה למען יאכלו וישבעו. ואנשי העיר ההיא הישמעאלים באו לנשק את ידי ושמחו בי שמחה גדולה. אחרי כן קראתי הדיין מהעיר ונתיעצתי עמו אדות בעל הספינה כי הייתי מתיירא ממנו שלא יברח וילך לו, ואני העמדתי אותו בכלי ברזל. והדיין השיב לי: „אם תרצה איש שישמור אותו אני אתן לך בחור טוב וחזק". ואמרתי „כן ואני אתן לו שכרו". והביא אותו הדיין לפני והזהירו „אם יברח בעל הספינה אתה חייב מאתים דוקאט, ולכן תשמרהו היטב". ונסענו מסורבה בבקר השני אחר נדאלי, והבחור ההוא עמנו בכל הדרך ושומר את בעל הספינה, וכשהיה הולך לעשות צרכיו הלך אחריו. והגענו בלילה בעיר אחת ואנשי העיר הם ישמעאלים שנעשו נוצרים ושם העיר פורקא[17]. וישננו שם באותו הלילה, ונסענו בבקר והגענו לאורקא[18] והיא עיר גדולה. ועמדנו שם, ונסענו בבקר יום הששי ובאנו לעיר אלבאגייט[19] והוא מקום מרחצאות ומים חמים ועמדנו שם במחנה ביום השבת. וביום הראשון נסענו לעיר קארטייגא[20] ועמדנו שם בדירה יפה, וסדרו לנו השלחן ואכלנו, ובאו בלילה ההוא אנשים רבים נכבדים בבית לראותנו, וישבנו עד הבקר. והבחור השומר את בעל הספינה היה עומד על משמרתו לשומרו. ביום השני הרגשתי שבעל הספינה היה רוצה לברוח ושמתי אותו בבית הסוהר. ובאו הדיינים לפני והראיתי להם כתב ובולא מאת הקיסר, וגם הבולא מהאפיפיור וממלך פורטוגאל וכתבים אחרים שהיו בידי. ובראותם כתב הקיסר המצוה עליהם שיעשו לי כבוד גדול ועצום... באו כל ראשי המדינה לתת לי כבוד ויקר, וכל אנשי המדינה התאספו לראותי, קטנים וגדולים, לא נשאר עד אחד. אחרי חצות היום בא אלי דיין אחד ואמר לפני הדיינים האחרים שהיו לפני: „אני רוצה לתפוש את היהודים הללו בהיות שאינם יכולים לבוא לארצנו". והוצאתי כתב מהקיסר והראיתי לו הכל, וקרא כתב הקיסר ורצה לתפוש אותו הכתב, ולקחתי אני הכתב מידו והחזקתי בו. אח"כ הוציא כתב מאת החוקר הגדול של הקיסר והוא עומד במורסיאה[21] שכתב אליו לתפוש אותנו על כל פנים, וכל הדיינים מהעיר היו בעזרתי, ולא קבל הדיין ההוא שום דבר מדבריהם, ואמר לי ולהם שהוא רוצה לכתוב אל החוקר מה לעשות עם היהודים הללו, והודיעו כי יש בידי כתב מהקיסר וכתב מהאפיפיור, וסגר עלינו הבית והעמיד עלינו שני שומרים בחוץ, ואני לא ידעתי. וכאשר רצה שלמה כהן ללכת בשוק לקנות איזה דבר, מצא שהדלת סגורה ושומרים מחוץ והגיד לי כל זה, וחרה לי עד מות, והייתי מבקש לשבור הדלת. וקרישטופולי אמר לי „יש דלת אחרת שתוכל לצאת חוצה ולא תשבר הדלת" והראני הדלת שאוכל לצאת, ובא הדיין לפני ואנשים רבים ואמרתי להם: „תראו שזה הדיין עובר על מצות האפיפיור והקיסר שצוה לכל בני מלכותו שיעשו לי כבוד בים וביבשה, והוא סגר עלי הדלת ורוצה לתפשני. ובידי כתב הקיסר, ואני רוצה לשלוח היום שליח אל הקיסר ולכתוב אליו כל הדברים האלה אשר עשה לי זה הדיין, ואראה תכלית הדבר איך יפול". ואמר לי הדיין ההוא ששלח החוקר ממורסיאה: „אני לא אסגור על שום אחד מכם אבל תעמדו בבתיכם ושני משרתי יעמדו אתכם בבית עד שתבוא התשובה אלי ביום מחר מהחוקר, כי לא אוכל לעשות קטנה או גדולה כי אם בצווי החוקר". ובשמעי זאת לא יכולתי לעשות דבר אחר וחזרתי בבית ואמרתי אל הדיין: „תניח את שלמה כהן שילך בשוק לקנות הצריך, ואני אעמוד בבית ומשרתי יעמדו אתי", וכן עשה, ובלילה היה הדיין ההוא עמי והוא ישן על הארץ

בביתי וכן משרתיו כדי לשמור אותנו, ואני ושלמה כהן ישנים על המטות ולא היה לִי יראה ופחד מהם, אני בטוח והם בצער. וחזר השליח ששלח הדיין להחוקר במורסיא, והשיב אליו החוקר בכתב שנוכל לשבת ולעמוד... א).

הערות:

א) הערת המעתיק הראשון: „עד כאן בכתב יד, כי חסר הוא, ואיני יודע כמה דפים חסרים ע"כ לא נוכל לדעת הסוף עם ר' דוד הראובני".

[1] Coruche. [2] Mora. [3] Beja. [4] Almadover. [5] Loule. [6] Burnuso-mantel. [7] Velvet. [8] Chemise. [9] Paroa. [10] Villa Nova de Portimado. [11] . . . (?) [12] Cosla marina. [13] Bulla. [14] Granada. [15] Sorbos. [16] Dies Natalis=Christmas. [17] Purchena (?) [18] Lorco. [19] Albacete (?). [20] Carthagena. [21] Murcia.

תם ונשלם תהלה לאל עולם אמן, חזק.

מכתב מאליהו

מעיר פיסרו באיטליא

בנסעו מויניציא אל פמגוסטה באי קיפרים.

בשנות שכ"ג—שכ"ד (1563—64).

מבוא

מכתב אליהו הוא אגרת מסעות שכתב ר' אליהו לאחיו בפיסרו ולחותנו בפיראראַ באיטליא. כנראה היה הכותב אחד מגדולי איטליא, סוחר עשיר ירא אלהים ומלומד, כי במכתבו משתמש כמה פעמים בסגנון תלמודי. והיה נוסע בלוית בני ביתו. וחפצו היה להתישב בירושלם. ראשית דבריו להודיע הדברים הנצרכים לאיש אשר יחפוץ לנסוע בדרך שנסע הוא. אח"כ הולך ומספר פרטי נסיעתו מויניציאה עד פמגוסטא באי קיפרים ומשבח מאד את המצב האיקונומי של העיר פמגוסטה. אך הוכרח לפסוק נסיעתו משם לירושלם, כי שמע שפרצה מגפה בארצות ישמעאל והיה ירא לילך לא"י „פן ח"ו תדבקני הרעה ומתי ונשמדתי אני וביתי", ויקוה כי יזכנו ה' בעגלה „להסתופף בארצות ה' מדור בהיכל רשע בשוב ה' את שבות עמו". ולא נדע אם סוף סוף עלתה בידו ללכת לא"י או לא.

הנוסע מתאר מצב הערים אשר ביקר ומזג היושבים בכלל, ובפרט עניני בני ישראל הדרים שם, מנהגיהם ודרכי החיים ועיקר עסקיהם ברבית, ויחרוץ משפטו הקשה עליהם שאינם נוהגים בעניני הדת כראוי. האי קיפרים בים התיכון המפורסמת בטוב יבולה וביינה המשובח הנודע לבעלי התלמוד בשם יין קפריסין היתה בימי הנוסע תחת ממשלת ויניציא האדירה ונכבשה ע"י מלך תורקיא ע"פ עצת ופעולת הדוכוס העברי דון יוסף נשיא בשנת 1569, ונשארה שממה עד שנעשתה קנין ממשלת בריטניא ע"י מפעלות השר דיזראעלי.

בדרך אגב מתאר לנו ג"כ בפרטות רב ובדיוק נמרץ חוקי הספינות ומנהגי מוליכי האניות והנוסעים בחברת צי אדיר שקורא גליאצי וספינה אחת בשם גליאת [1] בלשון איטליא. החברותא של הספינות היא כדי להגן עליהם משודדי הים. הנוסע בעצמו נסע על אנית קרב הנושאת „תתיכות ארטילירי׳ה" כלי תותח וכלי זיין הרבה כי היו יראים מפירוטו [2] והם ליסטים שאורבים על הים לשלול שלל. ומנהג השררה להשכיר הגליאה לאנשים עירונים ונובילים [3] (אזרחים) מויניציא. ויתאר לפנינו את החדרים מהקבוני [4] שנשכרים במחיר מתשעה עד י"ב דוקאטו לשבוע. ויש חדרים קטנים מארבעה עד חמשה דוקאטו אך לא יוכל אדם בינוני לעמוד בתוכם על רגליו בלי כפיפת קומה". הוא מזהיר על תנאי הקנין של תעודת המסע מבעלי הספינה, ואיך ישמור אדם את נפשו שלא יזיקו אותו בדרך, כי „האנשים הבאים בתוך הגליאה על הרוב המה מרי נפש ואנשי דמים עזי פנים ורמאין". ויתן עצה איך להתנהג עם גובי המכס, ואומר: „אם תתן בכים עיניך תתהלך במישרים, ואם תתן לי מנה יפה לא ידקדק, לכן אל תקפוץ ידך מתת לו כסף נדבת ידך". זהו תמצית דבריו הראשונים שנכתבו באיזה מקומות שלא כסדרם ומעורבים בהם הרבה מלות איטלקיות.

המכתב נעתק מכ"י המונח באוצר הספרים הגדול בפריס ונדפס ע"י ב"ג (גאלדבערג) ואדעלמאן (פאריס, תרל"ט). תמצית המכתב תרגם יאסט אשכנזית ומשה שוואב צרפתית, עי' לונץ ירושלם שנה ג' בהוספה האשכנזית, והמעמר ח"ג 231—268. מכתב מסע הזה נתקצר מעט באוצר הזה, וחסרים ממנו דברים קטני ערך, שאין להם יחס ספרותי או היסטורי.

א

למען אחי ורעי אדברה נא שלום. שלום לרחוק ולקרוב. כה יעשה אלהים וכה יוסיף עוד כל ימי עולם להרבות כבוד ביתכם בתוספת ברכה וחיים עצמותיכם כדשא תפרחנה, כארז בלבנון תשגו, ויהי ביתכם כבית פרץ וכו׳. ברוך ה׳ אלהי ישראל יתברך שמו כי לא נתן למוט רגלי ורגל הילדים אשר לפני, כולנו פה היום שלוים ושקטים, חזקים כראי מוצק אין כושל בנו ת"ל. הצאצאים והצפיעות וכל כלי קטן. נפשי ובשרי ירונו אל אל חי כי נחני בדרך ארץ והדריכני במעגל ישר... ולשלם נדרי יום יום אמשכה בחרט אנוש לבשר לכבודכם קצת קורותי מיום נסיעתי מביתי עד הנה. ידעתי כי יגל לבבכם ותעירו אוזן לשמוע בלמודים, הגם כי עתה לא אוכל דבר קטנה או גדולה בשבחה של ארץ ישראל שעדיין לא נסתכלתי בבואה שלה ולא הלכתי בתוכה ארבע אמות... הנותן ליעף כח יתן תמים דרכי, ועל במתי עיר הקדש יעמידני, שם אתן את דודי לכם ומשם יצוה ה׳ את ברכתו עליכם עד שיבלו שפתותיכם מלומר די...

לא היו לי ימים טובים מעולם כיום ט"ו באב יום רביעי בשבת ד׳ אוגוסטו שכ"ג לפ"ק אשר בו יצאנו מויניציא הבירה ללכת אל ארץ צבי וחמדה באגודה חמש גליאות (ספינות) יחד, שלשה מהם בעד אלכסנדריא ושנים בעד ביירוט [5], ובכל אחד מהם הלכו היהודים לרוב. מויניציא עד פולא [6] יש מאה מילין... שם נתעכבנו שבעה ימים. פולא היא עיר גדולה ואנשים בה מעט, ארוכה וקצרה וכעורה למאד, ולא נמצא בה דבר טוב והאויר מקולקל ביותר. מימיה רעים והארץ משכלת. ירדתי לתוכה פעמים רבות ולא מצאתי לקנות שום מחיה אפילו לחם, רוב היקף העיר חרוב ופרוץ מרובה על העומד, ואין שום יהודי דר בתוכה. חוץ לשער אחד מצאתי חצר קדמון שומם עם בנין בצדו, ואומרים שהיה ארמון או מעשה כשפים... ביום שבת קדש בעלות השחר י"ד אוגוסטו כ"ה אב הלכנו לדרכנו ועברנו כל ארצות סלאבוניא [7] קרוב למקומות רבים כמו זארא, רגושי [8], לידונה קאטורה, קאסטילנובה [9] שהיא תחת ממשלת התוגר, ואחרי אשר תמו ארצות הסלאבוניא נכנסנו לארצות האלבניה [10] נגד בלוניה [11] עד אשר הגענו לקורפו.[12] — בחצי הדרך עמד עלינו נחשול של ים לטבענו וסערה גדולה עמדה בתקפה שלשה ימים ושלשה לילות, צפו מים על ראשינו והיינו יראים לנפשותינו. קראנו אל אלהים בחזקה וישמע קול תחנונינו בשוענו אליו ויעמוד הים מזעפו ויחשו גליו וברוח טוב הלכנו אל קורפו ובאנו ביום ה׳ י"ט אוגוסטו ר"ח אלול. ברוך ה׳ אשר הפליא חסדו לנו בים צרה. — רחוק מקורפו כשלשים מיל יצאו לנגדנו י"ב גליאות ריקות להוביל אותנו אל החוף. ומי שלא ראה שמחת קול המון חוגג והמיית הארטילירי [13] שהוציאו הגליאות הגסים והרבים בפעם אחת ותרועת החצוצרות אשר תקעו והריעו יותר משתי שעות לא ראה שמחה מימיו. אחרי כן שמו לפני כל אחד מהגליאה שלנו שתי גליאות ריקות שהיו מושכים אותנו אחריהם בחבלים ובכל גליאה ריקה יש מאתים רימי (משוט) לגרר אותנו במתירות ונכנסנו ביום ההוא שעת האוכל אל תוך חוף קורפו. ותיכף נכנסנו בעיר לקנות בר לחם ומזון. שם מצאתי גם ראשי שתי קהלות יהודים בין כולם שבעים בעלי בתים, רובם סציליאני ופיזאניי, קצתם בעלי ריבית, קצתם עוסקים במלאכת הצביעה וקצתם עובדי עורות. אין יראת אלהים במקום ההוא, בהם לא תמצא תורה ולא דרך ארץ. רבה המשטמה בקרבם, אוי לה לעיסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה, כמו שהם בעצמם מעידים היותם רעים וחטאים. הגידו לי לא כחדו וישתבחו בעיר אשר כן עושים. כבואי אל העיר מצאתי שהיו מוציאים שלשה מתים לקבורה בפעם אחת. גערתי בהם כדי שיוציאו ראשון ראשון כראוי, והם השיבו לי שאין להם פנאי לחזור שנית ושלישית, אף כי הבית חיים שלהם הוא בתוך רחבה של עיר.

מפולא ועד קורפו יש מהלך שש מאות מילין, קורפו היא עיר היושבת קצתה בעמק וקצתה בהר והיא גדולה כמו אנקונא [14], ולה בנין גדול חזק ויפה ברחוב העיר עם מאתים שכירים איטאליאני לשמירה מלבד ט"ו גליאות ריקות העומדות תמיד וסובבות הים לשמור העיר מן השוללים. קורפו כעורה ביותר והשבילים שלה מזוהמים, מבואותיה מטונפים ומלוכלכים בטיט ורפש. מימיה רעים ומזונותיה ביוקר גדול, ובדוחק מצאנו די צרכנו. הלחם הוא שחור ואינו אפוי כל צרכו והוא מלא חצץ ועפר, כי אין להם מוליני [15] (בתי ריחים) לטחון. וכמו כן תמצא הלחם באטזנטי [16] (מעופש) עד כי אי אפשר לאכול אותו. ויש בעיר אבטיחים לרוב ואינם כדמות שלנו אבל הם מתוקים וטובים. בשר שור מצאנו

לרוב ודגים מלוחים, הענבים רעים והחמוצים, קטניות בצלים ושום יש הרבה וכיוצא בהם. נתעכבנו שם שלשה ימים כמנהגם, ונסענו יום ב׳ כ״ג אוגוסטו ד׳ אלול ביחד כל חמשת הגליאות הנסות, ועמנו באו ג״כ ט״ו גליאות ריקות ללותנו מהלך ארבעים מיל עד חוף אחר הנקרא סנט ניקולי [17], ומשם חזרו למקומם בשלום. ואנו פנינו לדרכנו דרך ארצות אלבניא קראטיא [18] עד בואנו לאל־זנטי [19] ביום כ״ו אוגוסטו ז׳ אלול שכ״ג. אלזאנטי רחוקה מקורפו מאתים מיל ועומדת בתחתית ההר. היא ארץ רחבת ידים נקיה וטובה ומלאה יין ושמן טוב ודבש יפה ופירותיה מתוקים. דגים וביצים לרוב, לא יחסר כל בה. שם נמצאת גבינה כשרה ברבוי, אך כל הדברים נמכרים ביוקר. האמת כי שמעתי כי ביאת הגליאה סבבה היוקר ההוא. פה יש כנסת אחת מיהודים שהם כמו עשרים בעלי בתים סיציליאני וגינואני והם כלם עשירים ומלוים בריבית לחשבון עשרים לככר ריוח, אבל כפי הנראה אינם חפצים להלוות כי בסחורה מרויחים הרבה יותר וממלאים בתיהם מכל טוב בהוצאה מועטת ובועטים מרוב טובה עד אשר ישכחו אל מושיעם ובוטחים ברוב חילם ורוב עשרם יתהללו. באמת התורה! (שבועה) כי כאשר ראיתי בית הכנסת שלהם שהוא חרב ושמם בתוכו ופתוח כפרשת דרכם, שועלים הולכים בו תמיד וכל דבר טמא נכנס לתוכו, נפשי עגמה עלי, כי לא הכרתי (חוץ מכבוד השכינה) אם הוא בית הרפש או בית הבקר. שם מתקבצים עשרה מתפללים לפעמים ביום השבת על צד הקרי (מקרה) וההזדמן, ויתר ימי החול פונים לרהבים ושטי כזב, איש לדרכו יפנה, איש לבצעו מקצהו, אוי לנפשם כי בחרו לדור באהלי רשע משכנות עול, נפשם בתוך לבאים יונים טמאים ולמדו מעשיהם. יספרו לי כי מוציאים מיעוט טרפות בבהמות שהם שוחטים, ולבקשתי שחטו עגלה והכשירוה, ואני בדקתי אחרי הבודק ומצאתי בריאה סירכא הדבוקה לשומן הלב. ולא די שלא תהו על מעשיהם שחטאו אלא שהיו מתלחשים ביניהם ושמעתי שאומרים מכאן ולהבא נשמור עצמנו מלשחוט בפני בעל תורה. אוהב נפשו ירחק מהם ושומרי תורה יתגרו בם. נתעכבתי באל־זנטי חמשה ימים וביום השלישי י״ז אוגוסטו י״ב אלול שכ״ג שמנו לדרך פעמינו ועברנו קרוב למודון [21], רחוק מאלזנטי מאה וחמשים מילין, שהוא אמצע הדרך בין ויניציא לפמגוסטה. והלכנו הלאה שלשה מילין עד אשר הגענו למקום הנקרא קאפו הפורטו [22]. שם נתפרדנו כי הגליאה מאלכסנדריא הלכה לפנים מהאי להגיע לקנדיא [23] ואנו סבבנו כל האי מבחוץ כמו שלש מאות מילין (בכל האי יש היקף שבע מאות מילין), ונכנסנו אח״כ בים משבעה ליגי [24] ועברנו הגולפו [25]. עמדנו שני ימים בים מפני רוח סערה אחת שהתחילה לבלבלנו, אח״כ הוציא ה׳ רוח טוב מאוצרותיו והנהיג הספינה בהשקט ובבטחה עד שהגענו לראש האיסולה־מצי־פירים (אי קפריסין), רחוק מפמגוסטה כמו עשרים מילין. שם מצאנו ארבע גליאות ריקות לשמירת המקום שבאו לנגדנו כמנהגם. וביום שבת קדש קודם ר״ה י״א ספטמבר שכ״ד נכנסנו בחוף פמגוסטה הרחוקה מאלזנטי אלף ושלש מאות מילין. הרי לך בהדיה שמויניציא עד פמגוסטה יש שני אלפים ומאתים מילין.

הערות:

[1] Galleas—Galley. [2] Pirates. [3] Noblemen. [4] Cabins. [5] Beirut. [6] Pola. [7] Slavonia. [8] Zuri, Ragusa. [9] Castelnuova. [10] Albania. [11] Valonia—Avlona. [12] Corfu. [13] Sicilians, Pisaes. [14] Ancona. [15] Mills. [16] Mouldy [17] Santa Maura=Leucas. [18] Croatia. [19] Zante. [20] Genoanians. [21] Modon. [22] Cape, Kapela. [23] Candia—Crete. [24] Aegean Sea. [25] Gulf of Nauplia.

ב

בהגיענו לאמגוסטה שמעתי ותרגז בטני כי כל ארצות סוריא הם מנוגעים בדבר ובמגפה, כי יד ה׳ היתה בם להומם מחדש אדר ראשון עד הנה, ובפרט בירושלם עיה״ק ובצפת תוב״ב ובחלב (ארם צובא) ובדמשק. וכמו כן בביירוט וטריפולי נתאמת האמנה אצלנו שבכל המקומות נעצרה המגפה ממה שהיתה עד עתה אבל לא נסתלקה לגמרי זולת בטריפולי. נבהלתי בשמעי הבשורה הרעה הזאת כי יראתי ללכת שמה פן ח״ו תדבקני הרעה ומתי ונשמדתי אני וביתי. הגליאות נתעכבו פה ששה ימים וביום ר״ה באשמורת הבקר הלכו לדרכם לטריפולי [1] ושם הגיעו למחרתו יום שני של ר״ה והוא מהלך מאה מילין. המרומם כמהו״ר שלמה מפיסא יצ״ו וחכם אחד אשכנזי שהולך עם בני ביתו לירושלם ושלשה ליוונטיני [2] ההולכים לצפת וזקן אחד ספרדי שבא עמי מפיסרו בחרו ללכת עם הגליאה, ה׳ יצליח דרכם וישמרם מכל צרה וצוקה ומשטן המשחית וברוב חסדו וטובו יגן עליהם ויחוס ויחמול על פליטת עמו ישראל ויגדר עליהם מהפרצה הזאת, אכי״ר.

ואותר אנכי לבדי פה, ועמי נתעכב ג״כ ר׳ יצחק פאלייסא יצ״ו שהיה דר בפיראַרא וכולנו רצוננו ללכת כאשר נשמע קול מבשר שלום ויחל ה׳ להושיע את ישראל. וקראתי אנפשי ערום ראה רעה ונסתר

והנה חנני אלהים, ויתן חני בעיני אנשי הק"ק הזה ויפצרו בי לגור אתם או להשתקע ביניהם. ואנכי ראיתי מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ובחרתי לשבת אתם ימים מה. — העיר הזאת קרובה ללכת ממנה אל מחוז חפצי יותר מטריפולי ומרודוס[3], כי היא יושבת בטבורה של עולם: מפה לביירות מאה ועשרים מילין, מפה לעכו מאתים מילין, ומעכו לירושלם מהלך יום וחצי ביבשה שהם כמו ארבעים מילין, מפה למצרים מהלך מאתים וחמשים מילין. מפה לקונשטנטינופול שלש מאות מילין, כלם בדרך אניה בלב ים, ובכל זמן נוסעים בגליאות ללכת אנה ואנה כמו שתמצא בגלילותינו בכל יום ספינה ההולכת מפיסרו על דרך ויניציא.. והוצאת מהלך הים הוא דבר מועט, כי בעד שמונה או עשרה דוקאטו למרבה אקח ספינה לכתחילה להביא בתוכה כל נפשות ביתי וכל הרכוש שלי מפה לעכו או מפה ליפו כפי אשר אבחר ללכת, ומשם והלאה יש מהלך קטן ביבשה בהוצאות חמשה או ששה דוקאטו. והמנהג הוא שעל הרוב נוסעים מפה ביום ג' או יום ד' בשבוע ונמצאים בהכנסת שבת בצפת או בירושלם. האמת כי היהודים נשמרים מלכת בימי הקיץ ליפו או לעכו כי הם יראים מגליאות מיליטירי[4], ויש שאין מקפידים כל כך באמרם משמש כדרכו ושומר פתאים ה'. אך בהכנס חדש אוטו (אוקטובר) עד חדש מרצו אין חשש והולכים לבטח בעה"ש. — הרוצה לילך מטריפולי לצפת צריך עתה שילך קודם לדמשק שהוא מהלך שלשה ימים ומשם לצפת מהלך שלשה ימים ומשם לירושלם מהלך שלשה ימים אחרים, וצריך להתעכב בכל מקום ימים רבים להמתין על החבורה (שיירא) ההולכת ממקום למקום, ואומרים שעתה הדרך הוא יותר מסוכן ממה שהיה לפנים וההוצאה כבדה, ואמרו לי שלא יספיק להביא בני ביתי ורכושי בדרך ההוא שמונים סקודי זהב[5]. ויש בדרך כמה ספרים (בתי מכס על הגבולים) שבכל מקום צריך הנוסע לפרוע בעד כל נפש לפעמים עשרה ולפעמים שמונה מאיירי, ומכס טריפולי הוא כבד וגם מכס דמשק אינו קל. מה שהוצאתי להביא בני ביתי שהם שבע נפשות ישמרם ה' ואחד עשר כלי רכוש והוצאות אכילות בויניציא ששם נתעכבתי י"ד ימים, בין הכל מפיסרו עד פמגוסטה, ע"פ חשבון צדק עולה מאה וששים ותשעה סקודי זהב.

פמגוסטה יושבת על חוף הים כלה במישור והיא עיר בצורה וחזקה, ויש לה שתי חומות חל וחומה, והיא בדמות פיסרו. עם כרך (מצודה) גדול יפה וחזק מאד, והשרה מעמדת פה תמיד חמש גליאות ריקות לשמור הים וארבעה קאסוטנה (מפלגות אנשי חיל) בעיר לשמירתה עם שמונה מאות שכירים איטליאני. וכל בני העיר נקיים ונשמרים מכל דבר רע ובפרט נזהרים מהמגפה בהיותם באמצע ארצות התוגר ונשמרים מאד לנפשותם כמו באיטליא, ואין מניחים לכנוס בחוף שום אדם הבא ממקום חשש מגפה כ"א אחרי עמדו בחוץ כחוק ארבעים יום. הבתים פה הם יפים וטובים וסדר הדרכים ואופן חלוקתם הם כמו בגילי לטיני[6] ורכוש (סחורות) נמכר בשני שווקים, ולפני חצר המלך יש רחים גדול יפה למאד, ותמצא מעינות מים נובעים בכל פרשת דרכים. המטבע היוצאת פה היא ויניציאני מכל מין ושוה הסקודו שש מאות ליטרות ט"ז אל, אבל הסקודו שאינה ויניציאני אינה שוה כ"א שש ליטרות ח' אל. — אומרים כי פה לא ירד שלג ולא ימצא קרח מעולם ואפילו ירידת הגשם והמטר הם מעט מזער. החום הוא גדול פה מכל ארצות ישמעאל, ובימי הקיץ לא יצא איש מדלתי ביתו החוצה כ"א שעה אחת בבקר ושעה אחת בערב, והקיץ נמשך כמו שמונה חדשים בשנה. ואם רוצים ללכת מעיר לעיר אינם רוכבים כ"א בלילה, וזהו מנהג האנשים החפצים לקיים בריאותם. נוהגין להשתמש בקרון עם שוורים להביא הרכוש ממקום למקום, אבל הקרון אינו כדמות הקרון - שלנו והבהמות ג"כ משונים כי הם כלם נקודים טלואים וברודים כצאן יעקב אבינו ע"ה. והרוצה לרכוב יש סוסים וחמורים לרוב, ותקח סוס טוב לדרכך בעד שכירות מועטה ליום ומזונות הבהמות הם בזול. פה שולט חולי העינים לרוב ומתחיל בתקופת תמוז ונמשך עד חצי תקופת תשרי. התחלת החולי היא קדחת שנים או שלשה ימים עם כאב גדול, ולפעמים ימשך החולי עשרים יום או חדש ימים, ועם שמירה טובה יתרפא מאיליו. ובחולי זה העם נדונים נשים וקטנים וגדולים ג"כ. אנחנו עתה בחצי אוקטובר ועדיין אין אנו יכולין לסבול בלילה הסדין על גופנו מרוב החום. שכירות הבתים פה הוא כמו באיטליא, ואני לקחתי בית שהוא שני חדרים גדולים יפים וטובים בקומה למעלה עם קוצינה[7] (בית בישול) וחדר אחד למטה כמו מגזינו[8] טוב בעד היין והשמן והעצים ומקום לעופות, בעד ערך עשרה דוקאטו לשנה. לא תוכל אתה בעצמך ללכת אל המעין לשאוב מים כי היונים וגם הגליאומי (גוארנירי = רשעים) יצערך וישברו את כדך, אבל בכל רגע הולכים סביב נושאי המים ויביאו המים בביתך ברילי[9] אחת בעד שני קונטריני ויספיק לשתות ולבשל יום אחד.

פה מצאתי בית הכנסת גדול ומהודר עם קהל שהוא כמו חמשה ועשרים בעלי בתים, קצתם לי־ וונטיני וקצתם סיציליאני וקצתם פורטוגיזים. ויש ביניהם שנאה וקנאה תחרות ואיבה, ואין בתוכם

עניים המתפרנסים מן הצדקה. ואם יזדמן עני חיצוני לא יגמלו עמו חסד כמו באיטליא. ואין להם עול ומס כ"א כ"ו דוקאטו לשנה שנותנים לשופט העיר בעד כל הקהל. וכולם נזונים בריוח ולא בצער. ואין להם אמניות אלא הריבית, זולתי שנים או שלשה עניים שאין להם מעות להלוות והם סרסורים ומרויחים היטב ולא יחסרו כל טוב. אין בכל האי־סולה[10] (האי) בשום מקום יהודים כ"א פה. העיר הגדולה ניקוסיא[11] היא מטרופולין למדינה ורחוקה מפה ל"ו מילין מהלך יום אחד, וכלם באים פה למשכון (בעד הלוואות) באשר ימצאו. ובאמת דבר ההלואה פה הוא פלא. ואינם מלוים לשום אדם זולתי על משכון בטוח. אם המשכון הוא מכסף וזהב לוקחים עשרים לככר, אם הוא צמר ופשתן משי או סחורה או דבר אחר לוקחים כ"ה לככר ומחזיקים המשכון שנה אחת, אח"כ שולחים צווי לבעל המשכון על הוצאותיו שיבא לגבות המשכון או לחדש ההלואה תוך חדש ימים. אם לא יבוא מביאים המשכון לב"ד ומוכרים אותו בהכרזה. אם המעות יספיק לכל המצטרך והותיר אחרי שילום הקרן והריוח והוצאות, אז יחזיר המותר לבעלים, ואם לא יספיק לכוון את חשבונותיו ויחסר עד תשלום מה שיש לו לקבל, ב"ד כותבים לו פתקא על הסך ההוא ונותן ליד פקיד אחד שהולך תיכף אל הערל ולוקח ממנו משכון שני ומוכרו לתת ליהודי תשלום פרעונו.

כשהערלים רואים פה יהודי חדש הבא לגור שואלין לו אם הוא רוצה להלוות, אם יאמר הן יחבבו אותו הרבה, ואין לחוש שיהודים ישגיחו עליו בעין רעה כמשיג גבול, כי הארץ רחבת ידים והם בעצמם יחלו פניך להלוות לאיזה אהובים אם אין להם לתת לו כמנהגו עמהם. ויעשו פה הלואות כחמשים אלף זהב בששה חדשים. אין זה טפל כ"א עיקר המסחר. יש פה מנהג שקודם שתתן להם המעות על המשכון מביאים לך דורון אפילו על הלואה קטנה, ומביאים תרנגולת אחת או שתים, כבש גדי או עגל, יין חטה ושמן, הכל לפי סך המעות, הדורונות מצטרפים לחשבון שלשה או ארבעה לככר מלבד הריבית, וזה מנהג ותיקון קבוע אע"פ שאין לו סמך מן התורה ואע"פ שלא נמצא כתוב בחוקי המלכות, מנהג כזה פה מבטל הלכה ולא תצטרך לשאול כי מאליו יביאו. אני הלויתי כל המעות שהבאתי עמי בזמן עשרה ימים על כסף וזהב ולא רציתי לקחת משכנות מבגדים, ולא רציתי לעשות משכון מסך חמשים ולמעלה ולא משלשים ולמטה. ולפעמים סרסור יהודי הוא האמצעי להמציא לערל המעות והוא נפרע מהערל הרבה, באופן שהערלים פורעים לפעמים יותר מארבעים לככר. ואין שום רנון בעיר, כי הם שמחים למצוא למשכון בעת צרכם, ולכל פועל ובעל מלאכה יש כלי כסף ותכשיטין שהם כלם עשירים.

הערות:

[1] Tripoli. [2] Levantees. [3] Rhodes. [4] Military. [5] Scudo Gold — 1 dollar. [6] Roman Roads. [7] Kitchen. [8] Magazine. [9] Barrel. [10] Island. [11] Nicosia.

ג

מצאתי בפמגוסטה האשל הגדול בתורה ובחכמה פאר הדור כמוהר"ר אליעזר אשכנזי יצ"ו א), והוא ההולך לקראתכם עם אגרות לויניציא והולך להקביל פני כלתו בת החכם השלם כמהור"ר שמואל יהודה יצ"ו בן לגאון כמהור"ר מאיר מפאדובה נר"ו, אשר לקחה בעד בנו יצ"ו, והוא בן חמשים שנה ושפט כל קהלת מצרים כ"ב שנים ולסבה מקרית הוצרך לצאת ממדינתו ובחר לעמוד פה עם בני ביתו. וזה כמו שנתים שקבע מקום דירתו פה, הוא בקי בשנים עשר לשונות, גדול ליהודים וחכם בהרבה חכמות חיצוניות, ובתלמוד השיג עשר ידות, והוא עשיר בכמו חמשת או ששת אלפים זהב, יעשה ה' עמו חסד, כי לא מצאתי מיום נסעי מויניציא עד הנה איש אלהים נורא כמוהו. ובביתו מצאתי מנוח והוא מבקש להדריכני ולסייעני בכל צד האפשרות, כ"כ אהב אותי, ואני דבק בחכמתו, עד כי לבבי פונה לדור פה שתי שנים כדי ללמוד תורה עמו, כי זה מקום הגון בעדי, ואוכל לקבוע עתים לתורה יומם ולילה וגם לעסוק בעסקים. ואף אם יפול הבית לא יבטלני מהלמוד שעה אחת ביום. ואהיה אצלו אמון וכאב את בנו ירצני ויפרוש כנפיו להצילני מכל פגע, וכבר נעשיתי לו סנדיקוס כי ילד יולד לו ועשה אותי בעל ברית ראשון. אמנם אין נפשי אל העם הזה כי הם אנשי און ומרמה ואינם כורתים ברית עם שום אדם. הם ריקים ופוחזים ואין יראת אלהים לנגד עיניהם, באופן שכבוד מעלתו הנ"ל שמח למולי שמחה גדולה. הבית שאני שוכן בו הוא סמוך לביתו וכולנו נכנסים בפתח אחד (בחצר) ואין אחד ממנו יצא החוצה כ"א בשעת התפלה. קשה עלי לפרוד ממנו באלו הימים אשר יתעכב ללכת ולעמוד בויניציא כחדש ימים. המקום יחזירהו לביתו לשלום, אכי"ר. ואל אלהים אשים דברתי ואשאלה ממנו, כי יתן בלב אנשים מהוגנים בגלילות איטליא שיאבו לבוא אלינו לדור פה כי אין טוב להם ולזרעם אחריהם מזה המקום. והאיש אשר יבחר לשכון בחצרות פמגוסטה יאכל פרי

מגדים כפרים עם נרדים ויהיה לו פנאי לעבוד אלהינו בתודה וקול זמרה. מזונותיו ישיג בריוח, כי באמת אלו הדרים פה הם מאוכלי המן ואם ידבנו לבו להסתופף בחצרות ה׳ ולדור בירושלם ת״ו או בצפת תוב״ב יעלה, ויוכל לסדר עסקיו באופן שיוכל למצוא די מחיתו בהניחו פה מעותיו מסוגלים ומפירותיהם יאכל וישמח. על זה דוה לבי כי אם הייתי מוצא איש שלומי ראוי לבטוח בו שיקבע דירתו הנה עבידנא יומא טבא, ואולי הייתי בוחר להניח פה קצת מבני ביתי למועד הזה בשנה האחרת, והייתי עולה במעלת הר הזיתים לשלם נדרי והיה לי המחנה הנשאר לפליטה.

אפשר לספר בשבח הגליל הזה ובגנותו ג״כ כפי מה שראיתי בעיני... הנוצרים הדרים בכל אי ציפרים קנדיא קורפו אלזאנטי קונשטנדינה הם רובם יונים ואינם כמו הנוצרים איטליאני. אין בהם תבונה. דתיהם שונות מכל עם וסדריהם מתחלפים ואת דתי ונמוסי הנוצרים אינם עושים ולמלך רומא (האפי־פיור) אין שוה להניחם. כי יש להם הפטריארכי בקושטנדינה המושל עליהם, ואליו גוים ידרושו. בבית תפלתם לא תמצא פעמון, ויש להם חוקים הרבה שהאיטליאני לא יחזיקו בהם. ביום א׳ קצת חנויות פתוחות וקצתן סגורות, הללו חוגגים והללו עושים מלאכה. היונים אוכלים בשר בכל יום בשבת כמו ביום א׳ ועושים עצרת שלש פעמים בשנה ואז מונעים עצמם מכל דבר היוצא מן החי ואינם אוכלים אפילו פתבג אפוי בשומן. הכומרים שלהם נושאים אשה אחת ואם תמות הראשונה לא יקחו שנית ורובם הם בעלי מלאכות. אינם אוכלים ממגע היהודים בעד כל הון יקר ולא ישתמשו בכליו בשום פנים ואם תרצה לקנות מידם דבר מאכל לא תגע בו ידך רק תאמר אני רוצה זה וזה, כי כל מה שתגע תצטרך לקנות, בשר שחוטה ע״י ישראל נבלה היא אצלם, והם שונאים גם הנוצרים האיטליאני בתכלית שנאה כמו שאנו שונאים הקראים. נשותיהם נבדלות מלכת סביב העיר ביום, רק בלילה הולכות להקביל פני חברותיהן או לבתי התפלות שלהן. אומרות שעושות זה מחמת צניעות אבל יש בתוכן ניאוף לרוב. תשעה קבין זנות נטלה יון הרשעה, וכולם הם אנשים כזבים ורמאים וגזלנים. אבדה האמונה ונכרתה מפיהם. המלח פה יפה ב)... בערב חג הסוכות הלכנו לתוך העיר אל הגנות לקנות לולבים ואתרוגים וברַרתי לעצמי שני לולבים ושני אתרוגים גדולים ויפים בתכלית היופי, לא ראיתי כמוהם מימי באיטליא, ועל הכל הוצאתי א׳ מרצל ב׳ קווטריני[1]. חזן הכנסת הביא לביתי הדס וערבה בלי הוצאה (מחיר)... בקושטנדינה בסלוניקי[2] בקנדיא ופה ציפרים הנהיגו החכמים הנפיחה בבדיקת הריאה ולא דקדקו בסירכאות כי חמלו על ממונם של ישראל ג). מי שיש לו ידיעה בחכמת הרפואה טוב לו, כי הנוצרים והיונים מאמינים בחכמת היהודי. ונמצאו פה שני יהודים רופאים אחד פורטוגיזי ואחד רומאני שמרויחים הרבה ונזונים ממלאכת הרפואה והם מכובדים בעיני ההמון, ונושאים כובע שחור עם פיציטה (פס) אחת ירוקה כאיסר מה שאין רשות לשאר יהודי לנושאה כ״א כלה ירוקה כמו בויניציא. אלה הם קצות דרכי העיר.

ולבלתי העמים כ״ת (כבוד תורתו) וגם שיש לי לכתוב למקומות שונים ולאנשים מתחלפים (שונים) אבחר הקיצור. ובפרט כי לא אוכל לכתוב דבר המתיחס לעסק סחורה, כי עדיין לא ראיתי מנהג הגליל ומה טיבו. כדברים האלה ממש כתבתי לאחי יצ״ו בפיסרו ולהנעלה חמי יצ״ו בפירארא. ואצפה תשובתכם לדעת השלום לכם. גם הייתי חפץ לשמוע אם נתחדש דבר בארצכם, כי עיני ולבי שם כל הימים, גם בלילה לא שכב לבי לחשוב מחשבות על כל מה שעזבתי, ובחזיון לילה גם אני בחלומי תמיד אחוז בכרעי המטה נים ולא נים מקיץ ובוכה כי יחיד ועני אני באלו הגלילות, ולא ידעתי מתי אבוא ואראה פניכם בעלותכם בארץ הקדושה כי ישיב ה׳ את שבותנו כאפיקים בנגב, ואז ימלא שחוק פינו ולכל בני ישראל רננות, תמורת מה שניתך ממנו דמעות לאין קץ. ומי שענה לאליהו בהר הכרמל הוא יענה אותנו וישמע קול צלותינו ויגיענו ששים ושמחים בבנין ירושלם. אפים ארץ אשתחוה מול המנורה הטהורה שרתי במדינות הזקנה הורתכם מעלת כבודה, ועל פני המעטירה אחותה מרת קונ־צילונה מנשים באהל תבורך, יוסף ה׳ עליהם ימים ושנים ארוכים וטובים בעושר ובבריאות, ובניהם ירבו ככוכבי השמים. מרחוק אשתחוה אל המשכיל כמוהר״ר מנחם יצ״ו ולאסה מלמד להועיל בבית תפארתכם. לא ידעתי אם עדיין נכדו זכריה יצ״ו עומד לשרת אתכם כאשר קויתי, ואם לא תאמרו לו שיכתוב גם הוא אלי ומאתי ישא ברכה. ובזה אצא מלפני הדרת תפארתכם בקידה בכריעה והשתחויה ואדברה נא שלום.

פמגוסטה, יום ב׳ י״ח אוקטובר שכ״ד ר״ח מרחשון. נאם הצעיר הלוחך עפר רגלי כבוד מעלתכם, הכותב בנחוץ ד) ודובר שלום, המך

א ל י ה ו י צ ״ ו מ פ י ס ר ו.

הערות:

א) בעל מחבר מעשה ה' וספר יוסף לקח על מגלת אסתר, נפטר בקראקא בשנת של"ו (1576). ב) הולך וחושב כמה מיני מאכל בלשון איטלקית ומחירם. ג) כי נהגו ע"פ שיטת הרמב"ם. ד) מלה רגילה בפי הרבנים באיטליא בסוף מכתביהם כי הדבר נחוץ וכותב בחפזון.

[1] Quattrino. [2] Solonique=Salonica.

תם.

מכתב מסע

מבעל השל"ה ז"ל

בשנת שפ"ב=1622.

מבוא

הרב החסיד והמקובל ר' ישעיה הלוי הורוויץ בעל השל"ה (שני לוחות הברית) נולד בפראג בשנת שי"ח (1558). הוא היה רב ואב"ד בפפד"מ פוזנא וקראקא, ובשנת שע"ה נקרא לעיר מולדתו פראג ונתמנה לראש ופרנס העיר. ולעת זקנתו גמר בדעתו ללכת לארץ הקדושה ולבלות שם אחרית שנותיו. בשנת שפ"א (1621) נסע מפראג דרך ווינא ובודון לתוגרמה, דרך טרבולה וחלב (אליפא) ודמשק ומשם לצפת ולא רצה לשבת שם, וביום הששי ו' כסלו שפ"ב הגיע לירושלם בסדר „מה נורא המקום הזה וזה שער השמים". ונתמנה ע"י האשכנזים המעטים בירושלם למורה הוראה. בפרק ההוא קם איש ערבי רע מעללים ושמו אבן פארוך ויקן את חזקת ממשלת העיר משר דמשק והצר ליושבי העיר, וביום השבת י"א אלול שפ"ה תפש חמשה עשר רבנים ספרדים ואשכנזים וביניהם ר' ישעיה הלוי וישימם במאסר, והוכרחו היהודים לפדות אותם בסך י"א אלפים גרוש. ור' ישעיה ברח מירושלם והתישב בצפת ואח"כ בטבריא ושם השלים חבורו השל"ה שכתב כעין צואה לבניו. ונפטר בשנת שפ"ח (1628) ונקבר אצל הקברים המיוחסים להרמב"ם ור' יוחנן בן זכאי ותלמידיו בטבריא.

המכתב נדפס במ"ע שומר ציון הנאמן שנת תרי"ג סימן קמ"א, ונעתק ע"י אריי ליב פרומקין בספרו אבן שמואל, צד 114, ווילנא, תרל"ד.

א

ה' אלהי השמים ואלהי הארץ, אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי והביאני אל הארץ, הוא ינדור לפניכם כל פרץ, ויהי ביתכם כבית פרץ, אתם הבנים בני והבנות בנותי יצ"ו. — הנני דורש בשלום כולכם בכלל ובפרט, ויהיה בעיני כל אחד ואחד כאילו כתבתי לו בפרטות, ואח"כ תשלחו גוף הכתב ליד בני הר"ר יעקב סג"ל, להיות לו למשיב נפש. ודרשו בשלום כל מנהיגי העיר בשבילי, וכל בית ישראל, ה' זכרנו יברך.

כבר כתבתי לכולכם כמה מכתבים כי היה ה' אתנו בים וביבשה אין שטן ואין פגע רע ת"ל, רק השגחה פרטית מאת השם יתברך, לא חסרנו דבר. גם בים הייתי מרוחם בעיני שר הספינה לאדון ולפטרון, והיה לנו בית דירה חשובה לתורה ולתפלה. וכל הימים שהיינו על הים עשרים ושנים יום וסימנך כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה. ובאתי בר"ה לטרבולא א) אשר שם מצב הספינה לילך ליבשה, וה' שלח לנו נס שבא עכוב להספינה שלא הלכנו לעיר טרבולא, כי אילו הלכנו שם היינו נשבים בגוף ובממון, כי היתה שם מלחמה גדולה. בכן חזרנו לאחור וסבבנו הדרך לסוריא ורדף אחרינו גילאה (אנית מלחמה) אחד עם בעלי מלחמות, וה' הציל אותנו. ברוך הוא וברוך שמו, שהוא שלח רוח חזק אחורי ספינתנו שנלך במרוצה וספינה שלהם נתעכבה, ובכן באנו לשלום במדינת סוריא קודם יום הכפורים, ובאנו בעיר ואם בישראל ק"ק חלב (אליפא) קודם חג הסוכות, ועכבנו שם עד יום

ב׳ פרשה לך לך. והכבוד הגדול, האחוה והריעות שהיה לנו שם אי אפשר לכתוב, והייתי יושב שם כמו שהייתי יושב בק"ק פראג לכבוד ולתפארת, ונפשם חשקה לתורתי, והם משכימים ומעריבים לפתחי. וכל לשונם לשון הקודש, ובכל עת שדרשתי שם דרשתי בלה"ק באר היטב. אח"כ באנו לק"ק חמת ב). ומשם לק"ק דמשק באנו יום א׳ פרשה וירא, והיא עיר ואם בישראל, עיר גדולה לאלהים למאד. והרבה מאד הוסיפו לי על כל הכבוד, באופן שכל הקהלות הם כורתי ברית עמי, ובפרט התלמידי חכמים. מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה, וכלם אמרו קצין תהיה לנו ככל אשר תצוינו נעשה. אינני זוכה מצד עצמי כל הכבוד הזה כ"א בזכות קדוש ה׳ אבא מארי ז"ל, וברוך ה׳ שזכיתי לאהבת בני ישראל החונים בגליל הזה, שהוא גליל העליון כולל ארם נהרים וארם צובה, ועדיין גלעד יגר שהדותא קיים ג). ודרך ארבעה ימים הוא אור כשדים (המקום ההוא ממחוזי ארם נהרים ונקרא אוראפ"א) מקום שהושלך אברהם אבינו לתוך הכבשן והיה עומד על רגליו ונעשה שתי מעיינות, ושם דגים מופלאים במראה וכמו נזם זהב בחרטומיהם, ואין רשות לשום אדם לנגוע בהם כי כן צוה התוגר לכבוד ולתפארת אברהם אבינו ע"ה. ובקהלות הנ"ל בכל ביהכ"נ חדר של אליהו ז"ל. ובדמשק חדר בתוך מערה בית הכנסת אשר שם אליהו הנביא, והעורבים מביאים לו לחם ובשר, ועדיין החדר קיים, והנחתי ידי שם על החור ההולך בעומק בלי תכלית ולא נודע התחלתו. פלא גדול בזה החדר שאם נכנס שם מנין אנשים הוא מלא וכן הייתי שם עם מנין. ואם יבואו שמה עוד עשרה מנינים בפעם אחת הכל נכנס לשם, ולא אמר אדם צר לי המקום. ומעולם דלקו שם נרות, גם אני נדרתי נרות ת"ל, ואח"כ ביום ד׳ פרשה „ואקוד ואשתחוה לה׳ אלהי אברהם אשר הנחנו בדרך אמת" באנו לצפת בשלום. ונפלתי לארץ ונשקתי את האבנים ואת העפר, לקיים מה שנאמר „כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו" (תהלים, ק"ב). וכראותי חורבות גדולות בצפת ת"ו אשר הן מעט החורבן, צעקתי הוי אוי ואבוי! אדני, עד מתי לא תרחם את עם יהודה! ועל כל זאת ברכתי את ה׳ בשמחה ובטוב לבב, ונתתי הודיה על הנסים ועל הנפלאות עין בעין. ובאנו בשלום גופנו אף שהמעות נתדלדלו, כי לא נשאר אף מעט מהרבה כ"א מיעוטא דמיעוטא לכמה סבות. סבה העקרית כי בעוה"ר מכה גדולה בלי ערך היא יקרות המטבע שלהם, מאה זהובים שלכם אין עושים כאן שליש, כי בכאן זהובים ואדומים וטאלי"ר כמו שהיה בשנים קדמוניות לא נתוסף עליהם פרוטה אחת. והשנית כי רבה עלי ההוצאה, כי רב הדרך, ובפרט כי הוצרכתי לסבב עולם גדול מכל סוריא [מפני המלחמה]. והנה עתה נעשה שלום בטרובלא. נשאר בידי ערך מאה ליב"ן טאלי"ר (אריות), ואני ואשתי תי׳ אי אפשר לנו בלי משרת, הרי יש שלש נפשות, וכ"ז שאני חי ת"ל לא ימנע מביתי נכנסים ויוצאים, ואנחנו צריכים שלשה ליב"ן טאלי"ר בכל שבוע, ואף זה בלי ויתור כ"א הוצאה בינונית. והליב"ן טאלי"ר או טאלי"ר סתם הנקרא ריאל כולם שווין רק מועט יש ביניהם, והם בכאן בערך כמו שהיו עולים בקדמת דנא בירושלם עיה"ק מחזיק ל"ב אשכי"ר גדולים. כל האנשים אשר יבואו בעיר הקדושה לא יעשו חלוף בויניציא כמו שעשיתי ובאתי לידי הפסד גדול, רק יקחו עמהם דוקאטי"ן טבין ותקילין ויתפרו אותם בבגדיהם להביאם לארץ הקדושה.

ואדות מעמדי בא"י אודיע לכם מה שקרה לי בדרך: בדמשק קמו עלי שני חשובים מצפת תוב"ב והקדימו בשלומי ובקשו אותי ברחמים גדולים עבור הקהל יצ"ו שאקבע דירתי בצפת להיות להם לראש, והשבתי להם הלא דרכי הולך אל צפת ושם נמתק סוד יחדו, אבל לבי היה תמיד אל ירושלם ת"ו. ובתוך מעת לעת בהיותי מחוץ לעיר דמשק פגע בי שליח מיוחד מירושלם ת"ו איש נכבד מראשיהם וקציניהם, הוא האלוף מהר"ן מק"ק פראנקפורט אחיו של מו"ה ישראל הענזילס מק"ק פראג, ובידו מגילה גדולה בתחנונים מיושבי ירושלם שקבלוני לאב"ד וראש ישיבה עד ביאת הגואל, ונתנו כח למהר"ן לתת לי שכירות כל מה שלבי חפץ רק שלא תזוז ידו מתוך ידי עד שאתקשר עמו, כי היתה להם יראה גדולה מאנשי צפת. ברכתי את ה׳ ונתתי הודיה על שזכיתי להרביץ תורה בישראל ובירושלם עיה"ק, ולהנהיג אותם שיעבדו את ה׳ באמת ובתמים. והנה כבדתי את ה׳ מהוני, והשבתי לו שאיני רוצה ליקח מהם שכירות, ובפרט כי בעוה"ר הם חייבים בלאו הכי חובות גדולות, רק יתנו לי דירה חשובה ומהודרת והוא דבר גדול כי ת"ל נעשה המקום צר בירושלם, כי קהל האשכנזים בירושלם הם בכפל מקהל האשכנזים שבצפת, ובכל יום ויום מתרבים. ויש בקהל אשכנזים כמה וכמה אנשים חשובים וגדולים בתורה. לכן אמרתי להשליח מהר"ן הנ"ל שיתנו לי דירה חשובה עם מטות וכסאות ושלחנות לי ולאשתי תי׳ ולא יחסרו עולמית, גם יתנו עבורי כל נתינות המלך עולמית, גם כל מה שיזדמן ח"ו ד), גם את הוצאותי מצפת כי רב הוא. והנה יש לי ת"ל בית דירה נאה ומהודרת. גם בא לשם חסיד גדול ועשיר גדול מקושטנטינא, ונתחבר לקהל אשכנזים. כי ירושלם אף שהיא בחורבנה עתה היא משוש כל הארץ, ושלום ושלוה בה, ומזונות טובים

ויין מן המובחר, ויותר בזול מבצפת, וגם קהל אשכנזים יושבים מסוגרים ושמורים, מה שאין כן בצפת בעוה"ר יש בה גזלות גדולות, כי הם יושבים על פני השדה ופרוץ מכל צד. גם קהל הספרדים שבירושלם מתרבים מאד למאד, ממש למאות, ובונים בנינים גדולים ואנחנו חושבים כל זה לסימן גאולה בב"א. ובזמן קצר אי"ה תשמעו כי קהל אשכנזים יהיה קהל גדול ונורא במאד מאד. כי ידעתי ת"ל כי רבים יבואו שמה וירצו להתחבר לי, השם יתברך שמו יתן לי חיים ובריאות ואעשה נפלאות בתלמוד תורה ובהנהגת הצבור, אשר לא היתה להם הנהגה בתורה עד עתה ומכח זה בא בעוה"ר לחרבות, אבל אהיה להם לרועה נאמן ולמען ירושלם לא אחשה. ואני אכתוב תמיד למנהיגי פולין יצ"ו ולחכמי מנהיגי פיהם יצ"ו וחכמי מנהיגי אשכנזים יצ"ו המעמד והמצב של הכנסיות ואסופות של תורה, בכל מכל כל. אנשי הקהלות אוהבים אותי כנפשם ממש, אך ההוצאות כבדים עלי שלא נשאר לי רק מעט. ועתה אודיע לכם קדושת הארץ בכאן צפת תו"ב שאמרו בקבלה מהאריז"ל, ואוכל להעתיק מכתבי יד מה שלבי חפץ. והנה היום מכבדים אותי בחדוש גדול, להעתיק כל דברי המגיד להרב הב"י ז"ל. ויש בו כמה סתרי תורה וסודות גדולות. ויש בהם כמה מוסרים וכמה הנהגות וכמה פרישות שהזהיר אותו (המגיד) לא תאכל זה וזה, והזהירו על כמה מאכלות מותרות כמו על מאכלות אסורות. והנה שלשה אלה גדולי עליון היו בזמן אחד, מהר"י קארו, מהר"ם קורדובירה, ומהר"י לוריא ז"ל, והיו ממש מלאכי ה' צבאות, ונתגלה להם מגידים מישיבת נביאים ומישיבת תנאים וגם אליהו ז"ל. הגדולים האלה נקברים יחד כמו סגול בבית הקברות ונשקתי קבריהם.

והנה אודיע אתכם שביום ה' פרשה חיי שרה הלכתי אל ביה"ק הקדוש אשר בצפת, והוא קדש קדשים, מי יוכל לשער ולספר הקדושים למאות ולאלפים משרתי עליון מקדמאי ובתראי, מנביאים ותנאים. בראשונה הלכתי אל קבר הושע בן בארי והוא בנין מפואר ומהודר והיא ביבה חשובה למאד. ונתמלאה כולה אורה, ולפני הביבה באר מים חיים. ונכנסנו שם באימה וביראה ובקדושה לתוך הביבה, ואני ואשתי תי' הדלקנו נרות על שם כולכם יצ"ו, והתחלתי לדרוש מאמר: אמר הקב"ה לראובן, אתה פתחת בתשובה חייך שבן בנך עומד ופותח בתשובה ומנו הושע בן בארי — „שובה ישראל", והגרנו הפטרת שובה ישראל בבכי, והתפללנו להשם יתברך שיתן בלבי ובלב כולכם יצ"ו וזרעי, וזרע זרעי עד עולם, ובלב כל ישראל לשוב בתשובה שלמה, שלא יבואו לידי חטא לעולם. ע"כ בני! שמעו אל מוסר אביכם, לב טהור יברא לכם אלהים במוסר ומדות, וכל חסידות, ואשר שמעתם מה שכתבתי בחבורי הזהרו! — נחזור לענין הראשון. אח"כ הלכנו לקבר התנא אילא איש כפר יבנה בבכורות ובאבות, ואח"כ הלכנו לקבר התנא החסיד ר' יהודה בן אילעאי ובתוך המערה נקברים עשרים תנאים ותלמידיהם, ושם ראינו המקום הר ציון (מירון) ששם הלל ושמאי ותלמידיהם, ור"י הסנדלר, ורשב"י ור"א בנו, ור' יצחק ור' אמי, ור' יוסי בן קסמא ור' יהודה בן בתירא, ור' בנימין בן יפת. והנה באותו היום לא הלכנו לשם כי הייתי עיף מרוב ההליכה על הרים וגבעות לראות מערות הצדיקים, והפכתי פני מזה המקום, ובאתי למערת אבא שאול שמושכב עם אשתו, וחזרתי ביום ה' לעת תפלת המנחה לביתי.

הנני כותב לכם זה ביום ע"ש פרשה חיי שרה. והנה אודיעכם כי נוסעים אנחנו אי"ה ביום ג' הסמוך לירושלם עיה"ק תוב"ב בסדר ויתן לך האלהים מטל השמים וגו'. והא לך הסדר שנתנהג אי"ה ביום א' הסמוך, נלך להמקום שהזכרתי שהוא קבוצת התנאים שמאי והלל, ויש תפלה מיוחדת על כל צדיק וצדיק, ועל קבר רשב"י לומדים הזהר באימה וביראה ובבדקות גדול, ואח"כ לשמוח הלב שמחה רוחנית ולא שום אבלות ועצבות כי באלה חפץ רשב"י, והוא בדוק ומנוסה, ואח"כ נודרים נדרים ונדבות ומתפללים תפלות. גם אני אעשה כן, כי כמה נסים יאורעו שם. — ביום ג' נוסעים אנחנו לאדמת קדש המקודש מכל והיא ירושלם ת"ו, לילה ראשונה נהיה בטבריא ונרחוץ שם אי"ה בחמי טבריא, ואח"כ נלך על קברות התנאים שאי אפשר להעלות על זכרון כולם רק אזכיר קצת מהם: ר"ע וחבריו ותלמידיו, ור"ח ובניו ועוד מאות ונלך לקברות שלהם, כן התנו עם החמרים שלנו. וביום השבת פרשה תולדות נשכבים אי"ה בהשכמה. ובשכם קבור יוסף הצדיק ויהושע בן נון ועוד הרבה קדושים וגם שבעים זקנים. וביום ב' פרשה וזה שער השמים נבוא לירושלם אי"ה. השי"ת אשר היה עמנו והביאנו לצפת, הוא יהיה עמנו ויביאנו לירושלם עיה"ק תוב"ב לחיים ולשלום, ושם נעבוד את ה' לשמור ולעשות ולקיים.

אתם בניי יצ"ו תודיעו לכל אשר נפשו חשקה לנסוע לאה"ק שיקבע דירתו בירושלם עיה"ק ולא יחשוב שום אדם בלבו שאיעצנו כן בעבור שאני דר שם. חלילה לי ולזרעו דאבא! רק איעצו באמת ובאמונה כי שם כל טוב לא חסר דבר, והעיר מסוגרת ומוקפת חומה והוא מקום גדול כמו לבוב.. ואח"כ ברכתי כל אחד ואחד על הס"ת בבית הכנסת, ואחר יקום פורקן צוויתי ליתן מי שברך גדול לק"ק פראג, ונדרתי נדרים ונדבות, ובירושלם עיה"ק תו"ב אראה

לקבוע ברכה גדולה להם עם ס"ת בידי וגם לכם יצ"ו.

ולאחר היציאה מביהכ"נ היה ועד גדול, והתאספו ובאו אלי כל גאוני הקהלה, וזקנים יצ"ו, וכל חכמי הספרדים, ובקשו פני לדור בכאן, וכבר היו אצלי בחו"ל (קודם שבא לצפת) כשקבלו אותי, ועתה באו לחלות פני לדור בכאן, ודברו דברי הבטחות שאין אני כדאי להזכירם. וגם אני השבתי דברי ענוה ואמרתי, כבר בחרתי בירושלם עיה"ק ת"ו בנדר שלי. בקצור, תיכף אחר האכילה קראו לדרשה שדרשתי, ונתאספו כל החכמים ושלחו לקרא לי שנית האם אי אפשר בענין אחר, שיתנו לי בית דירה אצל ביהמ"ד והאשכנזים יתנו לי חמשים דוקאטים לשנה. אמרתי ח"ו שאקבל שכר רבנות באה"ק! ובענין דירתי כרתי ברית ביני וביניכם עד עולם, הלא אחי ורעי סמוכים. אמנם לא אוכל לשנות מהסכמת מהר"ן הנ"ל שליח ירושלם אשר לא זזה ידו מידי, וכמעט היתה מריבה גדולה אם לא דברתי כ"כ בענוה. ברוכים אתם לה׳ כלכם! ומה אני כי תלכו אחרי? אמנם קויתי לה׳ כי מציון תצא תורה הרבה מישיבה אי"ה, כי יש בירושלם לומדים גדולים. גם הגאון מו"ה מאנוש יצ"ו כתב אלי ברוב חסידות וענוה והוא ג"כ רוצה להיות כאחד מהם לבא ללמודי. וגם מחכמי הספרדים אשר דרים בירושלם, כי יש יותר מחמש מאות בעלי בתים ספרדים ובכל יום ויום מתרבים בע"ה, רוצים לשמוע בלמודי בישיבה.

שוב אודיעכם, כי היום יום א׳ הייתי במערת הצדיקים שמאי והלל ותלמידיהם, ורשב"י ובנו ר"א, ולמדתי לפניהם הזהר. גם ראיתי קברי ר"י הסנדלר ור׳ יוסי ויתר התנאים, ואח"כ אבוא לירושלם עה"ק תו"ב, ושם אכתוב לכם כהנה וכהנה מאה פעמים.— הנה מתחלה היה קשה לי כמות לישב על החמור אשר לא נסיתי מעולם. ועתה ת"ל למדתי היטב לישב, הכלל שומר מצוה לא ידע לאיש שום סבה המונעת. כל זה תגידו לאשר בדעתם ליסע לירושלם עיה"ק, כן יהיה ה׳ עמכם כאשר היה עמנו. התפלה בכוונה ת"ל אין לה ערך. כאן הכהנים נושאים בפיהם בכל יום, ואני זוכר אתכם וממשיך ברכה על ראשכם, מי יתן שיקיים המרומם הנעלה הר"ם שמש אשר צויתיו להכריז על השתיקה מן ברוך שאמר עד לאחר תפלת שמונה עשרה ובשעת קריאת התורה. ומובטחני בו שיקיים דברי, כי הוא איש צדיק תמים. בירושלם עיה"ק אראה לעשות זכר טוב לחסידה אמכם תנצב"ה, מענין מערות צדיקים יש חדושים גדולים, מרוממות המערות שאין כל אומה ולשון שולטת בהן, אדרבה הישמעאלים מכבדים אותן. חדוש אחד אכתוב לכם שלא הייתי יודע ולא ראיתי בשום מדרש כי יוכבד אם משה רבינו ע"ה היתה זמן רב ונכנסה לאה"ק וקבורתה היא בטבריא. עוד ראיתי חדוש בקבורת ר׳ יוסי דיוקרת ז"ל שהוציאה התאנה פירותיה שלא בעונתה, ואין להאריך עתה, רק תדעו רוממות ירושלם עיה"ק תוב"ב. וראיתי נפלאות בעיני גם בעניני גשמים.— אווזים ותרנגולים הם בזול כמו בפראג וכ"ש פירות ויין.— יה"ר שתזכו כלכם לבוא לירושלם עה"ק תוב"ב לחיים ולשלום לכם וכן לכל בית ישראל, ונחזה ירושלם עיה"ק בבנינה. יהי"ר שיבנה ביהמ"ק במהרה בימינו אמן כי"ר.

כה עתירת אביכם המצפה לישועתכם ולישועת בית ישראל, נאם ישעיהו בן אברהם סג"ל הורוויץ. חותם פה יום א׳ פרשה „ויברכהו".

הערות:

א) היא טריפולים אשר בסוריא דרומית מערבית לאליפא. ב) אל־חמה, והיה שם ישוב מבני עמנו אשר נתבטל בשנת תקפ"ז בעלילות המושל עליהם (הרי"ש בספרו). ג) לפי דעת הרי"ש נקראת כעת אל צוף והיא מצפה בעבר הירדן. ד) שישלמו בעדו מס המלך וכרגות וכדומה.

תם

אגרת הקודש

גלילות ארץ ישראל

מסעות ר׳ גרשון ב״ר אליעזר סג״ל בשנת שפ״ד (1624).

מבוא

ר׳ גרשון ב״ר אליעזר הלוי יידלש מפראג נסע לארץ הקדושה ולארצות שונות באסיא ואפריקא בשנת שפ״ד (1624), וכתב זכרון מסעותיו על ספר שקרא „אגרת הקודש“ להורות איך לנסוע מחו״ל לא״י בכמה דרכים, וספור מסעו מחו״ל לצפת וספורים מעשרת השבטים וסמבטיון וכו׳. הספור מעשרת השבטים ונהר סמבטיון הוא רק מפי השמועה ואשר העתיק מספרים אחרים והוסיף עליהם נופך משלו בגזמאות רבות. בתוך ספורו הכנים מאמר „אגרת מספרת יחוסא דצדיקיא דארעא דישראל“ שנכתב בלשון ערבית ור׳ אהרן הלוי העתיקו ללשון. הקדש, והיא כמו יחוס הצדיקים וכנראה היה ר׳ אהרן זה גם מסדר את כתבי המסעות של ר׳ גרשון וחתם שמו בסוף הספר „כמאמר אהרן הלוי אשר שימשו בקודש“. וכנראה הדפיסו באמשטרדם אחר שוב ר׳ אליעזר מדרכו. ואפשר שהכנים בו דברים רבים שמצא בספרי מסעות שקדמוהו ושיבש הרבה בשמות המקומות. גם העתיקו מלשון הקדש ללשון יהודית אשכנזית בשם „גלילות ארץ ישראל“, ואחר שקבל הסכמות הגאון ר׳ יואל סירקיש ז״ל מקראקא (הב״ח) ועוד רבנים ממדינת פולין שראוי לסמוך על דברי המחבר הדפיס את ספרו בל״א בלובלין, ונשרף הספר בעצת הכומרים בווארשא, אך הדפיסו אח״כ באמשטרדם בשנת תצ״ת (1735). ר׳ מנשה בן ישראל בספרו מקוה ישראל פ״י סי׳ מ״א כותב כי זה ט״ו שנה באו שני יהודים ממדינת פולין ואחרי נסעם בעולם זמן רב באו אל עיר לובלין ויתנו להדפיס ספר קטן בלשון אשכנזית יהודית בשם גלילות א״י ונשרף הספר הנזכר בעצת הכומרים בווארשא. ונדפס עוד בעיר פיורדא תנ״א, אמשטרדם תס״ה, פראג תקפ״ד. גם נדפס בשם „ספר גלילות ארץ ישראל, קארצי בעשרייבונג פון ארץ ישראל“ בקובץ „אלירלייא גישיכטי“ אמשטרדם, תפ״ג. ומובא הקיצור ממנו, רק מה שנוגע לסמבטיון ועשרת השבטים בספרו של המשומד אייזנמענגר בשם „ענטדעקטען יודענטהום“ ח״ב פרק עשירי צד 546—551. ס׳ אגרת הקודש נדפס עם ס׳ דרך הישר על דקדוק באמשטרדם שנת ד׳רך ה׳י׳ש׳ר׳ (תק״ט—1749). ובשער הספר כותב המדפיס: „הדור אתם ראו זה חדש הוא אשר לא היה לעולמים. הואיל וראינו שבת הספר הנ״ל אליה וקוץ בו מחמת קטנותו איידי דזוטר אירכס ולא היה באפשר לכרכו היטב, בכן עשינו כן ובסים לדבר המאושר ומסלול לזה דרך הישר, את האגרת הקדושה, להדפיסה בלשון קודש מפורשה, וכל איש בחיקו ישאנו, ובזרועו תאמצנו, בקראו בו מרגוע לנפשו ימצא, בשבתו בביתו ובלכתו בדרך בלי שמצה“.

הקדמה

ראו זה האגרת הקודש כי דבר חדש הוא, חברו איש מהימן ה״ה כמ״ר גרשון בהר״ר אליעזר סג״ל, אשר ראה כל הדרכים וכל הגלילות של ארץ הקדושה תוב״ב להודיע מהן פלאי פלאים ומעשים נוראים, וכבר נדפס באמשטרדם בשנת שצ״ה עם הסכמות גאוני עמודי ארץ ה״ה הגאון הגדול מ׳ יואל סירקס ז״ל מקראקא והגאון ר׳ משה ב״ר מענדיל ז״ל, והגאון ר׳ יוסף בר״א קלמנקש ז״ל, זכותם תעמוד לנו, אשר כולם יעידון ויגידון בהסכמתם על האגרת הלז שראוי לסמוך על דברי המחבר. — בכן ראינו להביאו אל הדפוס כדי להודיע לרבים נפלאות וחדושים נאים.

א

להודיע למאן דבעי למידע דרך המלך ממדינות אלו לארץ ישראל: כמה דרכים הם לפני האיש: יש נוסעים אותו מפאנידיג[1], ויש מעיר אובן־שטאט[2], ואולם הדרך הישר והטוב שבכולם הוא לנסוע דרך ק״ק קאמניץ פאראלסקי[3] במדינת פולניא

לעיר יאס[4] העומדת במדינת וואלאכיי ונקראת בוגדאניאה. ומשם לגלאץ[5] העומדת על נהר טונא[6], ומשם נוסעים בספינה שתי שעות עד כפר אחד העומד על הספר תורקיא. ומשם נוסעים לעיר פראוודיאה, ומלפנים היה שם הים ומעצמם נפנו המים עד מהלך חצי יום משם ועליו נבנה כרך פראוודיאה הנ"ל (ונשארו עוד סימנים קרשים מן ספינות). ומשם לקארניבד ומשם לאדריאנופל[7], ומשם לקונשטנטינופל ושם קברו של איוב. ומשם לדמשק, ואין צריכין לנסוע דרך ים רק תחום שבת אחר עד עיר סקודארי[8], ושם חפר אלכסנדר מוקדן ומשך את הים הלבן לתוך ים השחור. ומשם ביבשה עד עיר אנגוריא[9] (למכויאר), משם לכיאס[10], ומשם שמונה ימים לעיר טיריא, ומשם ששה ימים לעיר מסיא, ומשם שלשה ימים לעיר טוקאד, ומשם ארבעה ימים לאלעפא (חלב) היא ארם נהרים (צובא), משם לתובראד י"ב ימים, ומשם לדמשק יום אחד. ובדמשק עומדת ביהכ"נ של אליהו הנביא ז"ל ובית מדרשו, ושם יש לראות שני נהרות אמנה ופרפר נמשכין ובאין מהרי חרמון, נהר אמנה הוא תוך העיר, והנהר פרפר לפני העיר ומשקה כל הגנות ופרדסין. ולפני העיר טובראד בשדה עומדת ביהכ"נ של עזרא הסופר ובאמצע הכנסת כלי כתיבה שלו אשר בהם כתב את היריעות. ובתוך הכנסת ארון קודש מלמעלה ואין פותחין אותו כי הפותחו מיד מת, ומתחתיו יש ארון אחר, וכשמתפללין שם (בשבת) מנחה גדולה קורין מס"ת שבארון התחתון. והתוגרמים קורין שם העיר תובראד כי הוא בלשונם לשון תורה על שם תורת עזרא העומדת שמה.

אולם דרך הלז רחוק הוא וההוצאה גדולה, ויש דרך אחר מעיר גליפולי[12] אשר אצל עיר אדריאנופל לעיר ראדוש[13] הגדולה על הספינה, ושכר הספינה טאליר אחד מכל איש. ומשם לצידון דרך ים הגדול ושכר הספינה ארבעה טאליר, וצידון היא ארץ ישראל. ומשם נוסעים ביבשה עד ירושלם תוב"ב. או עד שפעט (צפת) [והרוצים לנסוע למצרים הולכים מראדוש לאלכסנדריא, ומשם לדמיאט או עד רשיטא ועד מצרים ביבשה] ומשם עד ראמליא, ומשם לשזורא דרך ים הגדול. משזורא לעכו דרך יבשה עד ירושלם תוב"ב. ותחת השער עכו הנקרא שער חשמונאי קברי שני בני מתתיהו כהן גדול, ומתחתיו אצל ההר מונח הרב רבנו שמשון ז"ל בן אברהם בעל תוספות, ור' יוסף ארמלי בן רבינו יחיאל מפריז, והר"ר יעקב מדלוג, ר' משה בן נחמן (רמב"ן) מגרוניא ורבינו יעקב בן רבינו שמשון בעל תוספות. ורחוק מעט מהעיר מקוה מחול יפה וזכה מאד ונקראת מקוה חול זכוכית עד היום, ושם קבר אמנון, ועליו בנין מהודר מאד.

שנת שפ"ד נשביתי במדינת שווערין בעיר קרימונה[14] והיא עיר המלוכה ושם המלך אז קאנטאר פאשי, והשר אשר נשביתי תחת ידו סולטאן מחמד אומרוזעה, ושלחני לעיר סעפה[15], ופדו אותי היהודים מק"ק קונשטנטינופל בחמש מאות ליבן טאליר. משם נסעתי לעיר בחשיצריה, ומשם נסעתי ועברתי את הים ליבשה ואח"כ מתחיל דרך ארץ קדרים הנקראים טאטרים ואין להם עיירות וכפרים רק שוכנים באהלים בשדות ובמערות עד עיר בתירא סמוך לארץ כוזריא, ודרך רחוק הוא. ומלפני העיר נמשכים שבעה עשר נהרות וצריכין לצלוח את כלם לבוא אל העיר. ומצד השני לעיר ים הסרוח ואי אפשר לעברו, כי העובר שם מת מגודל הסרחון. והוא הולך עד אשור. ושני ימים משם ים אחר והוא זך וצלול, אעפ"כ אין נוסעים עליו כי כאשר ינשב הרוח מים הסרוח לצד ים הזך הנ"ל כלם נעשים פגרים מתים עליו א). משם נסעתי למדינת נציבין[16] סמוך למדינת אשור, ובאתי לעיר נציבין ושם ראיתי ביהכ"נ של רבי יהודה בן בתירא ושני בתי כנסיות של עזרא הסופר, וביהכ"נ אחת אבן אדום בכותל אשר לקחו מבית המקדש ובנאו ושקעו שמה. ועוד בתי כנסיות הרבה ותורה הרבה, ויהודים הרבה ויש להם מחיות שונות. ומשם נסעתי לעיר פרירה היושבת על נהר פרת, ושם מגדל בלעם (?). משם נסעתי לנינוה הישנה והיא חריבה וארצה חשך ושממה. ומשם נסעתי שלשה ימים עד הנהר חדקל, ועברתי את הנהר על רפסודות הנקראים—

העיר פומבדיתא בבבל

פלעצין בל"א, ואמרו לי הואיל ומימין חדים וקלים א"א לעברו בספינה כי המים יהפכו אותה על פניה, ומעבר הנהר יושבת נינוה חדשה ודרים בה שבעה אלפים בעלי בתים ולשונם רק לשון תרגום, ואין להם חזן הכנסת רק החכם מכבד בכל יום לאחד מהם שיתפלל, ויראת אלהים נורא במקום הזה, אין לשער ואין לספר. שם ראיתי יתושים גדולים (מוקין) כמו יונים, והעטלפים (הנקראים שוואלבין) כמו תורים, ושיני אדם להנה. משם נסעתי למדינת בבל לעיר גזיר אצל הנהר חדקל, משם לעיר יוכד היא פומבדיתא, ושם קבר בסתנאי הנשיא ראש הגולה, ושם קברי ר' נתן ור' נחמן בר פפא. שם ערים וכפרים מלאים מיהודים הרבה ואמרו לי שהם כפלים מיוצאי מצרים. משם נסעתי ט"ו יום עד תלמי נחל הנופל לנהר פישון. ונסעתי דרך מדבר טהאי עד עיר טהאי ושם מתחיל ארץ חוילה. וראיתי שם אנשים שיש להם זפק עד טבורם, וכשרצים זורקים זפקם אחורי כתפם, והנהר הגדול הוא פישון אינו רחוק משם. ועברתי את הים סוף לעיר תחור והיא מדינת מדין ואנשיה שחורים והארץ מלאה מסחורות ופירות טובים. משם באתי עד השנים עשר מעינות מים אשר שכנו ישראל אצלם בעלותם ממצרים, ויער מלא תמרים ומעינות האלו מושכין דרך היער של התמרים האלו. משם דרך מדבר סין והמה זה כנגד זה ומעין זך נובע מהר סיני ובנין מפואר עומד עליו, ושמונה עשר מאות מעלות יש להלך עד ראש ההר והוא מהלך יום אחד. ומלפנים היה על ראש ההר בית תפלה של ע"ז. ואצל ההר קבר ר' סעדיה גאון ומתחת ההר חורב מערת אליהו הנביא ז"ל. ויש הר קטן אצל הר סיני ושם שבר משה את הלוחות. ומקדם להר סיני ראיתי את הר האמורי לצד מזרחה. משם נסעתי למדינת כוש לעיר לוביא, ומשם לעיר גיננלה, ומשם לעיר קתיפה, ושם מתחיל מדינת לודיא אצל הים הגדול. משם נסעתי כ"ח יום עד מקום אשר בכל שנה כשיגיע כ"ד ניסן יבא גשם שוטף ומימיו זולחין לים הנ"ל מעורב עם שרצים, ובט"ז תשרי אחריו צדין אותן ברשתות ובהמורות ב) ונמצא בהם אבנים טובות הנקראים קריסטאלין[17], והארץ מגדלת בשמים. ובפרט פלפול, והפלפול ההוא לבן, ומבני המדינה מערין עליו רותחין ונעשה שחור ג) ונכווץ. וטעמם (כוונתם) בכדי שלא יתקלקל בספינה כשנושאין אותו מרחוק על הימים ונהרות. ואנשי מדינה זו שחורים וערומים אנשים ונשים מרוב החום. ועד שלש שעות על היום עוסקים במלאכתם, ואחר זה כל אחד פונה לביתו, להיות קורות ביתו וצלו לו למחסה ולמסתר מאש הקודח עליהם עד בוא השמש. משם נסעתי על הים הגדול דרך רחוק מאד עד למדינת מדי לעיר קרקיסיא ומשאם ומתנם בסחורות כוש דהיינו בשמים. והם זורעים בחשון וקוצרים בניסן. משם נסעתי לעיר בילש שהיא מהלך יום אחד מבגדת[18], ושם (בעיר בילש) ביהכ"נ של משה רבינו ע"ה עומדת על שפת הנהר והוא בנין מפואר מאד.. משם נסעתי לבגדת היא עיר הגדולה ואם מדינת שנער ופרס, ושם קבורים עשרה רבנים אשר היו עשרה בטלנים ה"ה מהר"ר שמואל בן עלי ראש הישיבה וסגן הלוי, והרב ר' דניאל, ור' אליעזר, ור' חסדיה פאר החברים, ור' חגי הנשיא, ור' עזרא ור' אברהם הנקרא אבן סמהר, ור' זכאי בן בסתנאי בעל החיים ראש הישיבה, והרב ר' שמואל ראש הישיבה גאון יעקב, ור' אליעזר בן צמח ראש הסדר מזרע שמואל הנביא ז"ל. ועל כולם ר' דניאל בר חסדאי ראש גלות מזרע דוד המלך ע"ה ד). והמה נקברים בפני עצמם בגן יפה. ובשער אשר באתי בו גבהו מאה אמה והדלתות נחשת קליל נוצץ כעין זהב, וספרו לי היהודים אשר השערים האלו היו שערי ירושלם וכשהחריבו את עיר הקודש עקרו השערים הללו והביאום פה. ולפני העיר ההיא קבר של הצדיק ברוזק, ופעם אחת היה בעיר זו עשיר גדול ובנים לא היו לו ובא אותו צדיק בחלום הלילה אליו ויאמר לו; אתה תבנה בית לשמי על קברי ובזכות זה תזכה לבנים, וכן עשה אותו עשיר ובנה עליו ציון ובנין מפואר מאד, ועלתה לו והוליד בנים ובני בנים. משם נסעתי דרך המדבר והוא דרך רחוק עד קבר יחזקאל הנביא, ולא רחוק משם קבר ברוך בן נריה הנביא. מעשה במלך אחד אשר אמר לאיש יהודי ושמו ר' שלמה: נתוועד ונלך יחד ונעלה את יחזקאל הנביא מקברו ונראה איך הוא יחזקאל ה) אשר נסים גדולים נעשו על ידו. השיב לו היהודי חלילה לך לעשות זאת ולא תוכל לראותו. אך איעצך כי קרוב ליחזקאל קבור תלמידו ברוך בן נריה ואם תוכל לראותו אפשר שתזכה לראות את רבו ג"כ. אמר המלך: מה מאד נעמה עצתך וכן אעשה. מיד שלח לשריו ודוכסין ונתוועדו יחד, והתחילו לחפור ולפתוח את קבר ברוך, ולא איחר הדבר עד שפניהם נשתנו ונתעלפו ומתו מיד. ויתמהו מאד. והיה שם ישמעאל אחד ויעץ את המלך ויאמר מדוע פניך רעים, הלא תצוה את היהודים והם יפתחו את קברו, כי הם תמיד אדוקים בתורתו ולא יזיק להם מדעם. וכן עשה המלך וגזר תיכף על היהודים אשר הם יפתחו את קברו. אז בקשו היהודים מהמלך לתת להם ארכא שלשה ימים בכדי לעורר את לב העם בתשובה. והסכים המלך על ידם. מיד גזרו היהודים תענית וקראו צום ועשו תשובה תפלה וצדקה שימחול להם הקב"ה כי אנוסים הם מאת המלך והשרים. אחרי שלשה ימים נתוועדו המלך והשרים

וכל העם מקטן ועד גדול לראות או במפלות עצמם או את הנביא. מיד פתחו היהודים את קבר הנביא ההוא ולא נפקד מהם איש, ומצאו אותו בארון אבן שיש והוא מונח בתוכו כאילו היום מת. ויאמר המלך לא יאות כן ששני צדיקים כאלו יניחו במקום אחד, בכן גוזרני עליכם היהודים שתוליכו אותו למקום רחוק מפה במדינתי. וכן עשו היהודים, וכאשר נשאו משם בערך תחום שבת אחד לא יכלו לזוזו עוד משם ולהלאה. וצוה המלך להביא גמלים וחמורים וסוסים למשוך את הארון משם ולא הועילו כלום. ויצו המלך לקברו שם במקומו ובנו היהודים עליו בית המדרש יפה מאד. וכראות המלך כן אמר לשריו ועבדיו נלכה נא אל מעקו (מיכה)[19] ושם קבר מחמר ונראה אם הוא גם כן שלם כמו הנביא הנזכר. וילכו שמה ויפתחו את קברו ויראו והנה הוא בלה ונבאש ועלה באשו ותעל צחנתו נבזה ונמאס. והלכו משם וגיירו את עצמם וקדשו את השם, ואמרו משה אמת ותורתו אמת.—אצל קבר יחזקאל גדילים עשבים ועלים גדולים אשר בלילה נוצצים כעין נקודות זהב עליהם ועושים עליהם סימנים וביום יתלשו אותם. הקבר מברוך בן נריה הוא עתה תחום שבת מקבר יחזקאל. וקבר יחזקאל הוא על שפת נחל כבר בעיר מליח. וכל ההולך על קברו מנדר מעות לשמן להדליק על הקבר ההוא. ועוד שם פלא גדול, הרוצה לשמור מעותיו מניחו על קברו של יחזקאל ואי אפשר לשום אדם לקחתו משם. גדולה מזו הפליאה אם מת המניח מעותיו שם אם יבוא יורשו מאספמיא או אף מקום רחוק מזה יוכל לקחת אותו מטמון ועזבון אביו ולא זולתו. ועל קבר יחזקאל הנביא נבנה בית המדרש יפה. וכתליו מוזהבים מבפנים, רק כותל המערבי הוא כולו חומר, והקבר עצמו הוא מסיד, ושלש אמות גבהו, ופתח בית המדרש הנזכר קטן מאד, וכשבאים היהודים להתפלל שמה מתרחב שמה הפתח והולכים לתוכו בריוח גדול, והרבה יהודים דרים שם אלהים ישמרם. חצי פרסא משם קברי חנניה מישאל ועזריה. ומשם עד עין צונה (צ"ל קוצונאת) קבר רב פפא ורב הונא ור' יוסף סיני ורב יוסף בר חמא. מקבר יחזקאל באתי לקבר ר' אבא אריכא, ואורך הקבר ההוא שמונה עשר אמות, והרבה קברי ת"ח סביבו, ורבים מהם מכוסים בבגד שחור אשר החיים נודרים להם, ויש קברים אשר נחשים ועקרבים סביבם ומכוסים בבגד שחור ישן ובלוי כבר שאי אפשר לשום אדם לקרב אליהם להסיר הישנה ולסדר החדשה. שם ראיתי הרחיים של רבא אשר תלמידיו טחנו שם להחיות את נפשם. משם באתי לקבר נחום האלקושי הנביא. משם עד עיר פרס קברי ר' חסדאי, ר' עקיבא ורב דוסא. משם עד עיר טידגא (לודקיא) כחצי יום קברי ר' דוד ור' אבא בר יהודה ור' עובדיה ור' סחורה ור' אבא מטידגי (מלודקיא). והלאה קבר צדקיהו המלך. משם לעיר קופה קבר יכניה מלך יהודה ובנין נאה עליו והעיר מלאה יהודים מא"י. משם לסורא היא מתא מחסיא מהלך יום ומחצה, ושם נקברו רב שרירא גאון ורב שמואל בן חפני הכהן וצפניה בן כושי בן גדליה הנביא, ועוד הרבה צדיקים אין מספר להם. משם נסעתי למדינת עילם עד עיר שושן, ושם ראיתי ארונו של דניאל תלוי על לב נהר חדקל בין שני עמודי ברזל בשלשלת, וגבוה מאד עד שנראה מרחוק, וארונו נוצץ כעין זהב. והענין אשר תלהו באמצע הנהר הוא כן: כי מאז ומלפנים היה קברו בצד אחד מהנהר ונתברך אותו הצד מאד מאד, ובצד השני לפעמים נתייקרו התבואות ולפעמים הוזלו כדרך העולם. וכראותם [היושבים בצד זה] כן עשו מלחמה עם הצד שכנגדם לאמר שיחשבו עמהם כמה שנים שדניאל קבור אצלם, ויהיה עתה קבור מצד זה כל אותן השנים בכדי שגם הם יתברכו, עד שנעשה השוואה ביניהם לתלות ארונו באמצע הנהר לראותו משני הצדדים, כי הנהר חדקל נמשך באמצע העיר שושן. והעולם ספרו לי לאמר, שעל פי הרוב הספנים שהם חסידים נצולים כשבאים בספינותיהם תחת הארון ההוא והרשעים נטבעים, כי כל הספינות מוכרחים לעבור תחתיו ואין ברירה להם. והניצולים שמה סימן טוב להם שיצולו וימלטו כל הימים אשר נוסעים משם. ובמים אשר תחת הארון נראים דגים וראשיהם נוצץ כמו זהב, ולכבוד דניאל הנביא לא יפרשו רשתות אצל ארונו תחום מזה ותחום מזה לצוד הדגים. וראיתי שם מין גמלים כמו סוסים ורגליהם דקות מאד והם רצים מאה ושלשים פרסאות ליום. בשושן יש ס"ה בתי כנסיות ובתי מדרשות, ודרים שם כ"ה אלפים בעלי בתים, אלהים ישמרם. משם באתי לקבר עזרא הסופר. פעם אחת אירע שנשבר הכוך אשר ארונו של עזרא הסופר בתוכו, והיה שם רועה אחד מרעה את צאנו ולא ידע וישכב במקום הוא על קבר עזרא ונרדם בשינה, והנה בחלומו איש זקן עוטה מעיל ויאמר אליו אני עזרא הסופר קבור פה ונשבר קברי לכן אל תתמהמה ולך נא אל היהודים יושבי עיר הזאת ואמור להם שיפנו ארוני מפה אל מקום פלוני, ואם לא יתנם שר העיר אזי תאמר אליו שיבוא דבר (מגפה) גדול על עמו. ויהי בהקיצו הלך אל היהודים וסיפר להם את חלומו, מיד הלכו היהודים עם הרועה הנזכר אל שר העיר ודחה אותם ואמר חלומות המה. מיד בא דבר גדול בעיר ההיא ומתו יותר מחצי יושבי העיר, ובני ישראל לא נפקד מהם איש. מיד שלח אותו השר ליהודים שיעשו עם קבר עזרא כאשר פקד עליהם.

והוציאו היהודים את ארונו משם והעמידו אותו בכוך אחר תחת רשיון שר אחר, ובנו עליו בית מדרש גדול בנין מהודר מאד, וכל העובר עליו נודר צדקה ושמן למאור, כי יומם ולילה לא תכבה עליו השמן זית כמו על קבר יחזקאל. ולפעמים נראה בלילה על קברו עמודא דנורא העולה מקברו עד הרקיע, וקבר הלז נראה למרחוק עד שלש וארבע פרסאות. משם נסעתי לבבל ושם נמשך הנהר הגדול נהר פרת, ושם ראיתי הבית הגדול של נבוכדנצר הרשע, אך הוא חרב ואצלו עומד ביתו של דניאל ועדיין עומד ביפיו כאילו נבנה בשנה זו. וביניהם חלון קטן שהיו מריצים האגרות מבית זה לזה. ובביתו של דניאל עומדים עד היום שלשים כסאות שישבו עליהם חכמיו. ובימין הבית חלון קטן פתוח נגד ירושלם, ולפני ביתו מונח אבן גדולה מאד ואמרו לי היהודים שתחת אבן זאת טמן דניאל כלי המקדש. פעם אחת אירע שרצו השרים לחתור מתחת האבן ולהוציא המטמון משם, כיון שהתחילו לחתור מתו מיד כל החופרים, וזה זמן לא כביר אשר נמנו וגמרו ג״כ לחתור אך הערימו לחפור רחוק הרבה מהאבן, וכשהגיע בערך ארבע אמות משם מתו החופרים, והעומדים סביבם נפלו לארץ ממורא ופחד הרוח והרעש שיצא מהחתירא. מיד צוה השר לכסותו, ואולם נראה עד היום סימני החפירה. גם הייתי על עליתו והוא בנוי כלו משיש ומרמרא ושם התפלל דניאל. גם הייתי בבור אריות של דניאל, ובכבשן האש של חנניה מישאל ועזריה, והוא עד חצי גבהו מלא מים, וכל מי שיש לו קדחת ר״ל הוא רוחץ שמה ומיד נתרפא. משם לעיר חילא חצי פרסא ושם קבר ר׳ מאיר בר זעירא בר חמא. משם נסעתי לארץ קוט עד הרי אררט, ושם היתה עומדת תיבתו של נח בין ההרים, וארבע פרסאות משם עומדת תיפלה אשר בנה עמר בן אלכתאב, והוא היה מלך ובנאה מעצי התיבה, וקרוב משם עומדת בית הכנסת מעזרא הסופר ע״ה ובכל יום כפורים ותשעה באב באים יהודים מרחוק להתפלל שם. והרי אררט המה ארבעה, שנים כנגד שנים, והתיבה היתה עומדת ביניהם. ושם יגדל עשב מר מאד ובכל יום נופל עליו טל מתוק מאד ובני אדם אשר שם מערבים העשבים האלו עם הטל ואוכלים אותם, וטעמו כטעם המן, וכל אחד בפני עצמו אי אפשר לאכלו. משם נסעתי למגדל אשר בנאו דור הפלגה, והוא חרב, ואעפ״כ עדיין גבוה מאד כמעט תחום שבת ורחבו שש (שתי) מאות וארבעים קלאפטר ו) והלבנים כ״א שני שפאן (זרזות) רחבה ושפאן אחד עוביה, ואצל המגדל הלז עדיין מונחים גלַים מאותן לבנים. וביניהם נחשים ועקרבים ומסוכן לנסוע שם, והעומד על המגדל אמרו לי שיכולים לראות על עשרים פרסאות. משם נסעתי לקהלה קדושה נפחא ושם ביהכ״נ של ר׳ יצחק נפחא, וקברו לפני ביהכ״נ שלו. משם באתי לנציבין ז), ושם ראיתי בית הכנסת ובכותל הכנסת פתוחי אותיות עזרא הסופר על אבן אחת והיא קהלה חשובה. משם נסעתי לארם צובה היא חלב ושם שמר אברהם אבינו את צאנו. משם באתי עד הר חרמון והר הלבנון והר שניר, ובראש הר חרמון תיפלה חריבה ומלפנים היתה נקראת בעל זבוב. משם באתי לארץ עוץ וכל הארץ ההיא חריבה. וראיתי שם קבר אחד שמונים אמות ארכו ואמרו לי שהוא קבר שם בן נח. משם לדמשק ומשם לשלוניא חצי חלק מנשה, שם ראיתי חיות ארבע אמות גבהם מנומרים הברבורות בכל מיני צבעונים ושלש עינים להם, ומינים זבובים כיונים. משם באתי קרוב לירדן אשר שם נאבק יעקב אבינו עם המלאך ועדיין ניכרים הפסיעות אשר דרכו שמה. משם באתי עד המים הנקראים מי מרום, וראיתי שם מין קרעפסין (עקרבים) קרנים להם ומנומרים לבן ואדמדם. משם נסעתי ועברתי גשר אחד הנקרא גשר יעקב והוא בחלק נפתלי והירדן נמשך למים אשר תחת הגשר ויוצא מצד השני והולך לו בפני עצמו. משם באתי לעיר קדש נפתלי, ומשם אל הר דשן בחלק זבולון. משם באתי לבור יוסף הצדיק אצל הדרך והבור איננו עמוק. משם באתי לדותן ומשם להר תבור, ואצל אותו ההר מעין יפה וצלול, משם נסעתי עד נהר פישון, ועברתי את הגשר אשר נבנה עליו. משם ליזרעאל חצי חלק שבט יששכר וחצי שבט מנשה ושם הרבה בתי כנסיות והלומדים שם הם רחמנים ועשירים גדולים. ולפני העיר יש באר מים חיים וטובים מאד. ומצד השני עמק גדול ונקרא עמק יזרעאל והרבה כרמים סביב העיר. משם באתי עד המערה אשר בה זן עובדיה הנביא את החמישים נביאים שנחבאו בפני איזבל, ועדיין יכולים לראות בכותלים כמין תיבות שבו היו ספרים מונחים וכסאות שישבו עליהם. משם נסעתי למקום רחוק עד שעברתי נחל געש ושם ראיתי צפרדעים גדולים כאווזות ובאתי אל העיר דידא היא מצפה ובה יהודים הרבה ה׳ ישמרם. ומשם עברתי את עמק רפאים, והגעתי בין שני הרים גדולים מיהודה ושם נלחם דוד המלך עם גלית הפלשתי. והמערה אשר היה בה קרובה לשם והיא גדולה ויפה מאד. ואצל אותם ההרים מצד אחד עמדו ישראל ובצד השני עמדו הפלשתים. משם נסעתי להר המודיעים לבני דן ועליו נבנה כרך גדול. ושם קבר יוחנן בן מתתיהו ובנו יהודה המכבי והרבה קברי חשמונאי. משם באתי לקבר שמשון הגבור ועליו נבנה בנין יפה ומפואר באם השדה. משם באתי לעיר אשתאל,

ובאתי אל נחל שורק ושם ראיתי מין קרעפסין כמו ספינה קטנה, ועברתי את נחל שורק ובאתי אל עיר אשקלון לבני שמעון, והיא עיר ואם בישראל. משם באתי לעיר עזה, ועברתי את נחל גרר ומשם עברתי דרך רחוק את מדבר באר שבע והגעתי למקום אשר אליהו הנביא נרדם שם תחת האלון הנקרא וואכהולדר בוים, ושם נראה אליו מלאך ה׳ ואמר לו קום אכול ולך והראה אל אחאב. ושם גדילים כל מיני בשמים טובים. ומשם באתי עד המקום אשר הגר הניחה את ישמעאל תחת רותם אחד, ושם באר ומעין טוב ונקרא באר ישמעאל עד היום. משם נסעתי עד הר קפיאס. ומשם עברתי את המדבר הנורא הוא מדבר שור, ועל ראש ההר נבנה בית תיפלה וחרבה עתה ונקראת בית בעל צדק אלהי כותיים. ותחת ההר קבר פומפיוס קיסר. ומשם עברתי אל ארץ קפיאס וארץ פלשתים עד מצרים ישנה והיא חרבה. ושם ביהכ״נ גדולה ונבנית על שמונה עמודים ונקראת בית הכנסת של משה רבינו ע״ה, וארון הקודש הוא בכותל מערבי, ושם דרים השמש ואשתו לשמור את בית הכנסת והנר תמיד, ושכרו מקהל מצרים חדש. ושם מערות גדולות ואמרו לי שאוצרות של יוסף הצדיק שם. משם שתי פרסאות למצרים החדשה ובאתי שמה, גם באתי לפיתום, ולפני העיר כל הארץ טיט ורפש והרבה נחשים ועקרבים, והיא עיר יפה וחזקה מאד, ומגדלים הרבה בתוכה, ואמרו לי שאין זאת פיתום הנאמרת בתורה. משם נסעתי לרעמסס, ומרעמסס לעיר און ובין שניהן ירוץ נהר טרינוס, ולפני העיר גינה אחת מלאה אפרסמון ובאר מים חיים זכים מסביב הגינה וריח הגינה הולך ומריח עד תחום שבת. משם באתי למקום אשר הלכו ישראל דרך ים סוף ואינו נראה שם רק כשבולת הנהר לבנה וגדולה מאד, ומרחוק הוא נראה, וחודש אחד בשנה הוא מסוכן לנסוע שם מחמת רוב הנחשים הגדולים. ומין דגים באים שם בחדש ניסן ובתמוז ומזיקים כל הבא לפניהם. ומשם לרמלה, ומשם אל הים הגדול עד עכו לבני אשר, ומעכו באתי לעמק צעננים, והעמק ההוא מלא מים ורפש ושם אהל חבר הקיני ושם המיתה יעל אשת חבר הקיני את סיסרא. והעיר שמרון איננה רחוקה משם, ובה בנין יפה מאחאב מלך ישראל. משם באתי לצפת והיא נקראת שפעט, ושם י״ז בתי כנסיות ושנים מהם חרבו בעוה״ר.

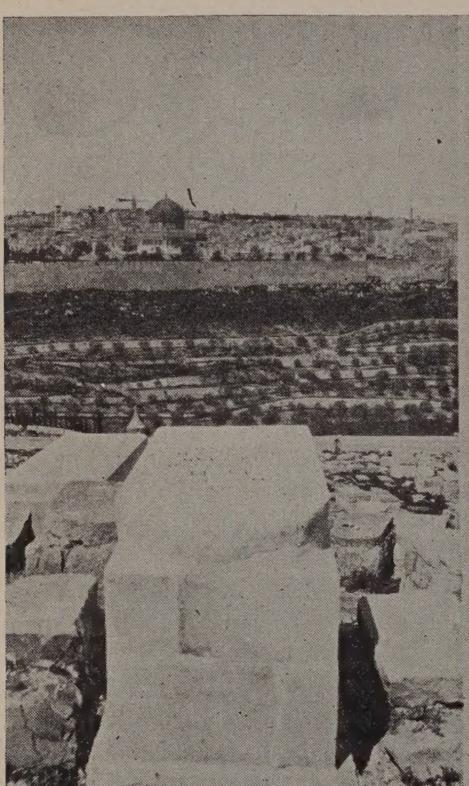
הערות:

א) כל זה לקח מסבוב ר׳ פתחיה. ב) גם זה נזכר שם. והם מרגליות. ג) גם זה שם... ד) עי׳ שם. ה) כלומר באיזה מצב הוא גופו אם הוא נרקב ונבאש או הוא קיים וריחו טוב, וזה להם האות כי הוא נביא אמת. ו) מדה של שלש אמות בערך. ז) כבר היה בנציבין וכנראה בא שם פעם שנית, וכן מזכיר להלן שבא למצרים, וגם זה פעם שנית. וזו ראיה כי לקח דבריו ממסעות אחרים.

[1] Venedig—Venice. [2] Buda. [3] Kamenetz-Podolski. [4] Jassy. [5] Galatz. [6] Donau—Danube. [7] Adrianople. [8] Scutari. [9] Angora. [10] Chios. [11] Allepo. [12] Gallipoli. [13] Rhodus. [14] Cremona. [15] Sophia(?). [16] Nisibis. [17] Cristals. [18] Bagdad. [19] Mecca.

ב

בירושלם יש שלשה בתי כנסיות והרבה בתי מדרשים וישיבות, ובית המקדש חרב בעוה״ר וכותל מערבי עדיין עומד מהבנין הישן. ולדרומה הוא בית המדרש של שלמה המלך ע״ה. ולפני העיר היא ציון בית קבורת מלכי בית דוד ועליהם נבנה בית תפלה של ערביים, ולא רחוק משם אבן אשר נשחטו עליה התינוקות עבור זכריה הנביא ע״ה ודמם היה שותת עד שערי ירושלם. בשיפוע ההר מקום האמה

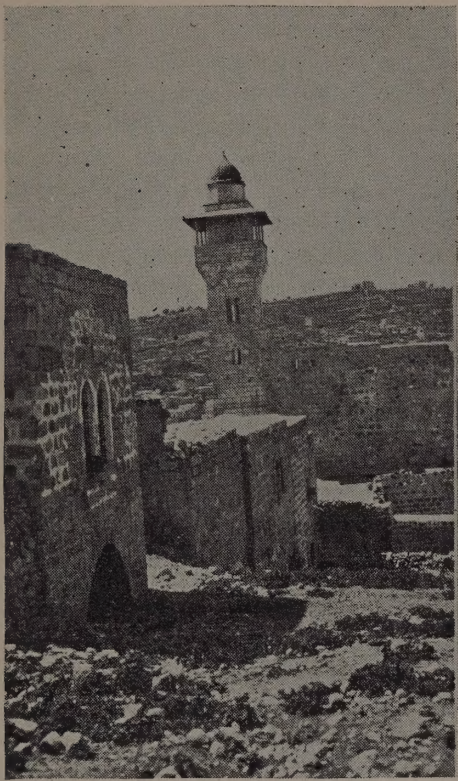

הר הזיתים בירושלם

התחתונה אשר שחטו שם הזבחים, והאמה העליונה היא נגד מגדל דוד. והר הזיתים הוא מצד מזרחה של ירושלם. ובראש ההר קבר חולדה הנביאה. ובשיפוע ההר בית החיים ושם קבר זכריה הנביא נחצב מסלע, ובית גדול הנקרא יד אבשלום. ושם ג״כ קבר עוזיהו המלך. ומי השילוח שותת ויורדין עד עמק יהושפט ועד באר יואב בן צרויה. ובעמק יהושפט הרבה מערות וקברים מצדיקים ובפרט רבינו הגדול ר׳ עובדיה מברטנורא נ״ע. ועל הר הזיתים יכולים לראות חומות העזרה. ומתחת הר הזיתים הוא כיפה והוא מקום אפר פרה אדומה, ומשם היו יכולים לראות (להביט) לבית המקדש. ובעמק יהושפט בין שני הרים שם גי בן הנום. ועל צד מי השילוח על ההר היא מצודת ציון אשר שם נמשחו מלכי בית דוד. ונגד בית המקדש הוא היכל המלך דוד ע״ה ומגדל דוד המלך. ומשם הולכים מתחת להר הבית עד הבאר הנקרא אבן שתיה, ודוד המלך כרהו וחפרו קודם בנין הבית והוא באמצע העולם. לדרום ירושלם היא מערת צדקיהו המלך וביהכ״נ של אליהו הנביא ז״ל, ובכותלו ספר תורה ושם חקוק שם על הכותל ואין שום אדם ראוי ליגש שמה עד ביאת המשיח. וקרוב משם מערה אחת אשר מצאו שם שדרה אחת ארבעה קלאפטר ארכה ותלו אותה בשער ארמון ירושלם לפלא.

בית לחם, על פרשת הדרך קבר אמנו רחל ז״ל, ובנין יפה עליה, ואחד עשר אבנים נבנית ועליהם אבן גדולה. וכולם נעשו אבן אחת, ויעקב אבינו בעצמו בנאו. ועל צד השני קבר צדקיהו. בין קבר רחל וירושלם אצל חרן באר אחד ואבן עליו וארבעים איש אינם יכולים לנשאו משם, והבאר עמוק שלש מאות אמות. אמנם עתה הבור ריק אין בו מים. כפר חלחול, שם גד החוזה אשר התנבא לדוד המלך.

חברון, היא קרית ארבע, שם ההיכל אשר בנה אברהם אבינו ע״ה מאבנים גדולות, ואורך ההיכל ההוא כ״ח אמות, והתוגרמים מדליקין שמה נרות הרבה, ומתחתיו מערת המכפלה ושם קבורים אדם וחוה אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאה, ושם ירדתי ט״ו מעלות עד שבאתי אל מערה רחבה, ובאמצע המערה יש שער בסלע ועל השער מונחים חתיכות עבות מברזל וגדולות מאד. ומשם יצא רוח גדולה אשר אי אפשר לבוא שם עם נר או אבוקה. ואף א״א לאדם לעמוד שם חצי רבע שעה מפני הרוח הגדול, כי חלשות לאדם הוא, והבנתי כי שמה האבות קבורים. והרבה מעות פזרתי עד שהרשוני לבוא שם. וכשעוברים מעל המערה אל שוק חברון רואין שם חלון קטן שהולך מתחת לארץ עד האבות למערת המכפלה. בשוק העליון בחברון

מגדל אברהם במערת המכפלה

קבר אבנר בן נר ותיפלה בנויה עליו, וקרוב לו קבר יואב בן צרויה, ובשיפוע ההר קבר ישי אבי דוד, בבית החיים שם מערות מצדיקים לאין מספר, ובאמצע הבית חיים, מצבת הרב הגדול בעל ספר ראשית חכמה הוא ר׳ אליה די וידאש נ״ע. ולפני העיר הוא מקום אלוני ממרא ושם האשל שנחלק לשלשה חלקים אשר השענו שם שלשה מלאכים. ובאמצע אבן גדולה של שיש כמו שלחן אשר אכלו עליו המלאכים, והעץ נחמד ופירותיו טובים למאכל. ושם התפללתי ואכלתי מפירות האילן ההוא על השלחן הנ״ל. ואצל האילן ההוא המקוה אשר טבלה שרה אמנו שם, והמים מתוקים וזכים בה, ושם מקום יפה שעמד אהל שרה ובאר אברהם ומים טובים בו. ומבאר להמקוה מאה אמה ואבן גדולה שם כ״ח אמה והוא על ההר ועליו מל עצמו אברהם אבינו ע״ה ועתה נוטלין משם חול לשום על מילת הילדים. ושם ראיתי אהל אברהם וארבעה פתחים לו. ומשם לצד מזרח שני ימים היא מערת אדם הראשון ומקום אשר בו הרג קין את הבל אחיו, כך היא בקבלה להם.

בית אל, שם קבורת מנקת רבקה ומצבת אבן עליה, ויער אלישע הנביא ואצלו היא עיר סלע רמון, והרים גדולים הנקראים הרי בית אל.

ועתה אכתוב מיבנה, משם למערב ירושלם מצד לוד ביהמ"ד של ר' אליעזר הגדול, ושם קבר רבן גמליאל בכיפה גדולה, ור' לויטס קבור בכיפה קטנה, והרבה צדיקים אשר שמם לא נודע להם. ועתה אודיעכם חידוש גדול כי מחדש המציא לנו ערבי אחד דרך מבוא לקבר אהרן הכהן בהר ההר, ובתחבולות גדולות העלה אותנו על ראש ההר, כי הוא מכל צדדיו שוה כמו כותל, ושם בראש ההר מערה בתוך מערה וכל כתליו מלאים כתב חקוק משנים קרמוניות, ועל ההר קבר בנוי וכתוב עליו מכתב ערבי „בן עמרם" ומערה החיצונה מלמעלה על החקיקה הנ"ל כתוב בלשון ערבי כתב גדול „אהרן הכהן בן עמרם", והכתב אשר על כתלי המערה א"א לשום אדם לקרותו, כי אינם יודעים איזה כתב הוא, וביותר שכמעט מחוק הוא. ובאותה מערה מדליקין חמאה תמיד לכבוד אהרן הכהן ע"ה. למזרחה של ההר המדבר הגדול והנורא ושמה קבורים מתי מדבר, קצת קברים ראיתי והמה רקנים וקצתם מתים בהם, וקברים גדולים המה, ובקבר אחד ראיתי צלע אחד רחב שלשה טפחים. משם עברתי דרך רחוק מאד במדבר זה עד שבאתי לעיר גדולה סלע מדברה. משם נסעתי וסבבתי את ים סוף עד עיר ערד ובני ישראל שמה. משם באתי לסלע המחלוקת והוא סלע גדול. ונסעתי עד עיר הנקראת טוזלי שיהר, והיהודים קורין אותה עיר המלח ושם משרפות הים שעושים ממנו המלח. משם נסעתי עד הנגבה אשר בה גדל עץ אפרסמון. ומשם נסעתי עד הר ובו מערה ונקראת מערת שאול, ושם חתך דוד כנף מעיל שאול. משם נסעתי ועברתי מדבר ירואל, ועברתי את הנהר נחל קדרון, וקרוב משם ראיתי את נציב מלח שנעשה מאשתו של לוט, והראו לי הנציב מלח אחר חצות לילה והיתה שלמה בקומתה ושתי שעות קודם עלות השחר לא נשתייר ממנה רק בערך שני טפחים מן הארץ גבהה ושאלתי אנשי מקומה עליה והשיבו לי שתיכף אחר חצות כשהיא בקומתה באים עיזי כפר „החורבה" ועיזי צוער כמה מאות ומלחכין אותה עד שני טפחים מן הארץ ואי אפשר להם ללחוך יותר. ובכל לילה ולילה היא צומחת כן. משם באתי עד מקום סדום ועמודה שנהפכו בים ואותו מקום הוא שחור וכמו עשן וערפל עולה תמיד ממנו. ומשם נסבתי אחור ובאתי אל הסלע הנקרא אבן בוחן. משם נסעתי ובאתי בדרך רחוק עד עיר עלמות לבני בנימין על שפת הירדן. משם הגעתי למקום שהעמידו ישראל י"ב אבנים בעברם את הירדן ובאתי לשיטים בעברי את ערבות מואב. משם באתי לעיר נבו אשר לבני ראובן ושם הר נבו שהוא הר גדול ויפה ופשוט [מוצק ותלול] וא"א לבוא בראש ההר ההוא, ועליו מת משה רבינו ע"ה, ואולם לא ידע איש את קבורתו. ולא רחוק משם שני הרים גדולים זה כנגד זה, על אחד נבנה תיפלה והיא חרבה ונקראת לפנים בעל פעור ושם עבדו ישראל לבעל פעור, ועל השני מזבח חרב שהקריב עליו בלעם הרשע קרבנות [למלאות רצון] בלק לקוב את ישראל. והעיר אשדות איננה רחוקה משם והיא בין הר נבו ובין הר פעור. משם באתי לעיר חשבון והיא עומדת על הר גבוה מקום גנות ופרדיסים. משם באתי לעיר ערוער ולפני העיר משוך נהר ארנון. משם עברתי את ים יעזר עד שבאתי לעיר יעזר לבני גד, ושם הרבה בתי כנסיות. משם באתי להרים גדולים אשר מהם נובעים נחלי ארנון. נהר אחד נובע מראש ההר. ומשם ולהלאה מתחיל המדבר הגדול והנורא הנקרא מדבר ערבה. ובמדבר הזה ראיתי חיה קטנה וראשה צבע בלא (ירוק) ושתי קרנים קטנים לה וכשרוצה לקפוץ תוקעת קרניה בארץ וקופצת כגובה בית. משם נסעתי עוד ועברתי את הירדן עד אשר באתי להרי אפרים לבני אפרים. משם נובע הנהר נחל כרית וזהו מקום אליהו ז"ל אשר החביא את עצמו מפני אחאב והעורבים הביאו לו לחם ובשר, עד אשר באתי לבית תיפלה חריבה ולפנים קראו אותה בית איש הלוי, ותומר דבורה שמה. משם באתי לרמה והמכם מאיש אחד שם חמשה טאליר. משם לצור, ומשם לצידון, ושם הכפר של האלמנה צרפת אשר פרנסה את אליהו. משם עברתי את ים הגדול עד אלכסנדריא, ושם הולך נהר נילום.

ג

מעתה ראוי לנו לספר דבר חידש, ואפשר אשר מעולם לא עשה אדם מה שעשיתי אני, למען יודע בעולם ולא יפקפקו עוד בדבר כאשר היה להם ספק ופקפקו עד עתה, בענין עשרת השבטים, כי יש אנשים שאמרו לי שיש מקום אשר דרים שמה עשרת השבטים ויש להם מלכים ושרים ומנהיגים ואינם חסרים דבר טוב רק המקדש והנבואה, ויושבים שלוים ושקטים והרבה אומות נותנים להם על כרחם מס בכל שנה. ואם איזו אומה מורדת בהם עושים היהודים עמם מלחמה עד רדתם ומכניעים אותה. ומקום מושבם, יש אומרים, קרוב לנהר סמבטיון, וי"א מעבר לנהר סמבטיון, וי"א מעבר לנהר גוזן, וי"א מעבר להרי חושך, וי"א שיש להם מלכים

ממלכי יהודה. באמת אני אומר שלא נתתי לזה אמונה שלימה ויפג לבי מלהאמין זאת הואיל ואנו בגלות מר כזו. בכן הנני נשבע לכם באלהים חיים אשר בידו נפש כל חי כי לא אשקר אות אחת ממה שאכתוב לכם פה, וחלילה לי מעשות זאת; ויהי בשנת ש"צ לפ"ק ואני הייתי באלכסנדריא של מצרים והיא נקראת אלכסנדריא על שם שבנאה אלכסנדרוס מוקדן, ובהיותי שם דברתי עם אנשי העיר ההיא ארות עשרת השבטים, זה אמר לי בכה וזה אמר לי בכה כדרך העולם, ויהי בנסעי משם לעיר מצרים אמרו לי איך שבאו איגרות מסלנעק (סלוניקי) עם הקאראוואן מלאות ספורים אדות היהודים שהולכים ומתגברים מעבר לסמבטיון על האומות ומחריבים את ארץ פריסטריאן [1] ואת אנשי כושים לבנים הנקראים ווישה מארין [2] בל"א ובלשונם מארי פרנקוס והמה תוגרמים ולשונם לשון אספמיא עבור אשר מרדו בהם והסירו עול המס מעליהם. וכשמעי זאת קמתי להודות ולהלל את השם הנורא אשר עדיין לא זזה חביבותיה מגבן לקיים מה שנאמר לא יסור שבט מיהודה. בשנת שצ"א לפ"ק נסעתי בים מאלכסנדריא לעיר סלנעק (סאלוניקי). ואז אמרו איך שבא קאראוואן מארץ המרחק לקנות ברזל, ושאלתי עליהם מאין באו אלה? וענו ואמרו מארץ החובש [3], והם נושאים ברזל מפה סלנעק לעבר הנהר סמבטיון. אז שנסתי את מתני והלכתי אל הקארא־וואן באשא והוא ראש הסוחרים מאותה שיירא, ושאלתיו אדות הנסיעה המרחק וההוצאה, והשיב כי המרחק ידוע להש"י, פעם י"ב חדש פעם שמונה פעם ששה ופעם חמשה חדשים, הכל לפי העת והעונה, וגילה לפני כל הדרך מעיר לעיר ממש עד מעבר לסמבטיון. ואמרתי הואיל וכן שמכיר אני בלשונם ודרכם אסע עמהם ויעבור עלי מה, ושאלתי אם אוכל ג"כ לקנות ברזל כדי להרויח מה, ואמרו כולם הן. הלכתי עוד הפעם לבאשא הנ"ל ונשאתי חן בעיניו ונשבע לי אם אסע עמו שלא יגיעני שום נזק משום אדם, ויום יום הסיתני רוחי לנסוע עמו. מיד הלכתי עמו להדיין התוגר שיכתבני בפנקס שלו שאני נוסע עמו וכי הבאשא מחויב להעמידני בחזירתי לפה סלנעק (סלוניקי), או להביא ממני אגרת ממקום שעזבני שם. והרבה יהודים הלכו עמי לבאשא לדבר אודותי שאסע עמו למען יודע להם דרך הסמבטיון באמת ובאמונה. — ואם הייתי רוצה להאריך מנסיעה זאת איך עברתי מדינות וערים ימים ומדבריות לא יספיקו אלף ניירות, אך אומר אני בקצרה: באתי עד מעקא וגודא, ושם קרוב לים סוף קבר מחמד נביא השקר של הישמעאלים. משם באתי למדינת סיקיטני איסטרי והמדבר חבור בצדו דהיינו מצד מדינתנו, ושם ראיתי חיות משונות בעלי חמש רגלים ושלש עינים ושש אמות קומתם, והרבה יהודים דרים שם. שם המדינה ווישה מאורי, ובני רכב יושבים במדינת ערביא פולקס בכל הערים, וים הודו אינו רחוק משם, ובתוך הים הרים גדולים אין מספר להם והם איים מלאים ערים ויהודים בתוכן, והרבה בשמים להם וכסף וזהב לרוב. ואני לא עברתי את ים זה רק ביבשה הלכתי דרך המדבריות של ארץ הודו עד הרי חפתון, עד אשר באתי לעיר קיבר, ומשם לעיר דברזאבן אצל הנהר גניאס וזהו נהר גוזן. והערים אשר שם הם ערים גדולות מלאות כל מיני סחורות. משם לעיר גינה על שפת נהר גוזן ג"כ. משם מתחיל מדינת קוליקוט, ושם אינם אוכלים בשר בהמות או חיות או עופות רק כל מיני פירות וקטניות חמאה וחלב ודבש שקורין צוקיר [4]. וביתיהם בלא גגות כמו בתי חצרים, ומלבושיהם כולו משי, ומאמינים בנביא השקר עלי. משם מוצא הפנינים שקורין פערל [5] וראשי בשמים. ומעבר למדבר קוליקוט הוא נהר סמבטיון והוא מפסיק אינדיא רבה, ושם הרבה יהודים כחול אשר על שפת הים, ופרודים היהודים אלה מאלה, דהיינו קצתם דרים מעבר למעקא וגודא וקצתם דרים מעבר למדבריות קוליקוט ודרך רחוקה הרבה ביניהם. וביניהם דרים אומה חזקה מהישמעאלים ותמיד מלחמה בין היהודים ובין הישמעאלים שם. והערים אשר על האיים הרחוקים בים הודו אין מספר להם, ואני לא נסעתי דרך המדבר קוליקוט מפני סכנת הדרך, ונסעתי דרך הים והוא קרוב יותר. ועל הספינות לא תמצא שם חתיכות ברזל רק הכל בחבלים ובעבותות קשורים. ונסענו עד בואנו למדינת מארי פראנקוס, עד העיר שווילייה, והיא עומדת על הספר מארי פראנקוס ומשם שני ימים לנהר סמבטיון. ועל קצת מקומות ביבשה ראיתי אש בוער ועל קצת מקומות מים, ומעלה עשן כעשן הכבשן, ואמרו לי שהוא אש של גיהנם כמו באיטליא ההרים הנקראים מונטיני דסיציליא, ומחוץ לעיר תחת ההרים יוצא אש גדול ובוער עד לב השמים. ארבעים פרסאות בלב ים עומד יער עם אילני זית ומבין האילנות יוצא עשן גדול ואמרו ג"כ שהוא מגיהנום, ועל הים צפים מלמעלה גפרית. ויהי בבואנו סמוך להעיר הקרובה לסמבטיון שמענו קול מהומה ורעש גדול כמו רעמים ויותר שקרבנו להעיר הקול הולך וחזק, ושאלתי מה קול ההמון הזה באזני וענו ואמרו שהוא קול רעש הסמבטיון. וכבואנו העירה אמרו לנו אנשי העיר שאי אפשר לנו לזוז מקיר העיר וחוצה מחמת שהמלך פריסטיר־יאן העמיד שומרים על שפת הסמבטיון מפני גודל העושק אשר היהודים מעשיקים לבני פריסטיר־יאן. והמלך פריסטיר־יאן הוא

ישמעאלי והוכרחנו לפרוק את משאנו פה העיר ונתעכבנו שם שלש שבועות. ובהיותי שם שאלתי ביני לבינם על כל ארותיהם (עשרת השבטים), גם שאלתי הואיל וא"א לעבור אותו הנהר מגודל רעשו וזריקת אבניו על מה ולמה השימו שומרים סביבו? וענו ואמרו באמת כל ימי השבוע אינם שומרים את שפת הנהר רק רצים ושבים זה בכה וזה בכה לעשוק ולגזול לכל מי אשר ימצאו. רק שתי שעות קודם השבת כאשר ינוח הנהר מזעפו וישקוט אז מתאספין השומרים לשמור סביב הנהר כי אז באים היהודים מעבר הנהר. ואולם אין השומרים עומדים שם למען ילחמו עמהם, רק כשיראו מרחוק ביאת היהודים רצים השומרים ומתפשטים לערים הבצורות ומודיעים להם שיסגרו בעדם הערים כי היהודים באים עליהם. גם בשבת אינם שומרים באשר יודעים שיהודים לא יעברו את הנהר בשבת. ויהי כאשר הגיעו שתי השעות קודם השבת לא שמעתי שוב שום רעש או קול המון, ואמרו לי שכך דרכו של הנהר כל ימי המעשה הוא הולך וסוער וסמוך לשבת ישקוט וינוח עד מוצאי שבת, וכשסוער הוא זורק אבנים גדולות עד כמו בית בגבהו. גם באותה העיר אשר אני בא הראוני את חרבותיהן ואת נתיצות ושבירת החומות אשר באו עליהם היהודים, ותעז יד היהודים עליהם וישחיתו את יבול הארץ ולא השאירו להם מחיה, ושה ושור וחמור ואוצרותיהם בזזו איש לו, ואולם עתה בנו את החומות סביבות העיר וישפכו עליה סוללה גדולה מסביב. ובינם לבינו שאלתי על ארותיהם החזק הוא העם (היהודים) אם רפה ובמה הם מנצחים את אויביהם, ואת ארצם היושבים עליה אם שמנה היא אם רזה, ומה עניניהם? והודיעו אותי כל דבר שורש. ומכח השמחה הגדולה על זה זלגו עיני דמעות, אך מתנכר הייתי לפניהם למען לא ירגישו כי אני יהודי, כי היה צרה גדולה לי מכח לחיצת היהודים. ושאלתי מה הוא השער (המקח) בעד צענטנר (ככר) אחד ברזל מעבר לנהר, וענו אותי כי בעד כל צענטנר ברזל נותנים צענטנר זהב, כי הרריהם עפרות זהב, ואין להם מטבעות מוניטין, רק חתיכות זהב ממשקל גדול עד משקל קטן מאד, ובהם נושאים ונותנים. והארץ ההיא רחבת ידים ארוכה ורחבה, ובה כל מיני פירות בשר ודגים ועופות לרוב ואינם לובשים בגדים מצבע שחור בימיהם. ושם עץ עושה פרי כמו פלפול וקידה וקנה וכל מיני בשמים. גם אמרו כי מארץ פריסטר־יאן עוד שתי מדינות עד הנהר הסמבטיון ובמדינות אלה כשאדם הורג בהמה דנין אותו כרוצח למיתה. והנהר ההוא שבע עשרה פרסאות רחבו, וכל ימי השבוע הוא סוער וזורק אבנים וקול הרעש נשמע למרחוק שני ימים מהנהר

וביום הששי שתי שעות קודם שבת ישקיט וינוח והנהר יחרב וינוח לא ממים לבד אלא אפילו אבן קטן לא נראה שם רק חול לבן כשלג ודק מאד, ומוצאי שבת מתחיל לרעוש ולסוער כבראשונה. וכן שמעתי אני, והגוים אשר סביבו אינם שותים מימיו ומונעים כל בהמה וחיה מלילך שמה לשתות מימי הנהר ההוא באשר יאמרו כי מים קדושים הם. כל ימי השבוע רצים ודנים במשלחתם ובשבת ינוחו ממילא אין ראוי לאיש לשתותם. וכל מי שמוכה בשחין רע או חטטים בראשו וירחץ שמה מיד נתרפא, וגם זאת ראיה להם שהוא קדוש. אומרים כי מעבר לנהר כלו יהודים ועשרים וארבעה מלכים להם, וכל מלך יש לו מדינה בפני עצמו ובהן ערים גדולות ובצורות וכפרים לאין מספר. ומלך אחד על כולם והוא איש גבור חיל נורא מאד, וכשהוא רוכב על פרדו ילכו אחריו תמיד מאה וחמשים אלף גבורים מזוינים ולהם שריונים וכידונים. וביד כל אחד רומח עם נציב עץ אדום, וסוסיהם גדולים ונוראים מאד ומביטים פנים ואחור, והם מלומדי מלחמה, נושכים רומסים והורגים כל הקרוב אליהם. ומאכלם בשר צאן מבושל בחתיכות דקות ויין לשתות, וכשאוכלים ושותים אין אדם יכול לקרוב אליהם, כי אז הסוס שלהם רוקד ודוהר ומכה וצועק אשר לקולו יצללו אזני בני אדם מרוב פחדו וגאונו, כי אם למכירו ישתוק, והמכירו שרוצה לרכוב עליו עוקד את רגליו וקושר לו את עיניו וסוגר פיו בחכה ובמתג ורסן ברזל וקושרו לעמוד עד אשר הוטבעו ארניו בארץ בעומק ואז יעלה עליו הרוכב. והמלך כשבא לרכוב על סוסו מביאין לפניו סולם זהב כולו ולו שבע מעלות, ומלך ישראל יעלה על המעלות לרכוב על סוסו וכל העם אחריו. ושם המלך אליעזר אשר מלך בעת ההיא בשנת שצ"א לפ"ק. ומנהגו כשיצא למלחמה יוצאים אחריו ק"נ אלף גבורי חיל מזוינים כנ"ל והעם אשר ברגלם ילכו לאין מספר כארבה לרוב. ושתי שעות קודם השבת עוברים את הנהר סמבטיון כי מרוצת סוסיהם לא יאומן כי יסופר אשר בשתי שעות רצים ועוברים נהר רחב כזה, ונוחים תמיד ועושים שבת בעבר זה שהיא מדינת פריסטר יאן. ושם הרבה מדינות וערים וקהלות הנוגעים עד מדינת אינדיא רבה. ומעבר לסמבטיון שומרים היהודים שלא יבואו השונאים (הנוצרים) עליהם וכל העובר ובא אליהם מיד הורגים אותו, חוץ מסוחרי ישמעאלים דוקא. הסוסים שלהם אשר זכרנו יכולים לעמוד שלשה ימים במקום אחד והרוכבים מעמיסים עליהם כל כלי המלחמה אשר להם ושקים מלאים זאנגי"ן פעפער (שבולת פלפול) ובשמים טובים למאכל למען לא יצטרכו לירד מן הסוס כל פעם, ודרים ממש עליו, ורגלי

הרוכבים נסגרו מתחת לסוס כדי כשרצים מהרה לא יפול רוכבו אחור. והמלך אליעזר הוא איש גבור חיל למלחמה ושש אמות קומתו ובכל אמה ששה שפאן (זרזות) ובית היד מחרבו עשרה דומין (בוהן היד) ארכו ורוחב החרב שלשה דומי"ן, ועוביה אצבע ואורך החרב שלש אמות, וכשמריק החרב מתערו לא ישיבה ריקם, ומכה והורג כל הבא לפניו ורודף שמונה מאות גבורים בפעם אחת. ואנשי מלחמתו כל אחד נושא רומח, והעץ שפאן וחצי עוביו וקצתם שני שפאן, וכשבאים מעבר זה הורגים אלפי אלפים מהכושים הלבנים הנקראים מארי פראנקוס[6], ומבני פריסטר יאן אין עומד כנגדם, וקשתותם מזהב כלו וחזקים מאד ויתר קשתותם הם מגידי השוורים, וחץ עץ קליל להמה ובראשו ברזל מלוטש ושנון כשלשה סכינים וארבע אצבעות רחבו ונמשח ראש החץ בסם המות והנוגע בו יומת מיד, וקולעים אל השערה ולא יחטיאו. ולפעמים שוהים מעבר לזה שלשה או ארבעה חדשים ולא יניחו ולא ישקוטו עד הכניעם את אויביהם ויכופו להם כאגמון ראשם לארץ יגיעו ונותנים להם מס הקצוב להם מדי שנה בשנה. ואח"כ חוזרים לשלום ועוברים את הסמבטיון, והמלך אליעזר הנזכר עומד במחנה ושומר את המלכים האחרים הלא המה עשרים ושלשים מלכים שלא יבואו לעזור את הפריסטיר יאן והמארי פראנקוס. ועוד יש מלך ביניהם והוא דניאל החסיד ועניו גדול וכענק קומתו וגבור חיל למאד ומכה אלף חלל בפעם אחת, ודירתו בקהלת דם האפרוח בארמיניא. וחדרי משכותם נבנו כלם מאבנים טובות ושקועות במרגליות ואסור לאיש נכרי לבוא בחדריהם. ומנהג המלך ההוא כשהולך לביהכ"נ המלכה הולכת אצלו וארבעה בנים לו בחורים וגבורי מלחמה מאד, ושתי בנות צנועות גדולות ויפות אין לשער וכשיוצאות מסוה על פניהן שלא יסתכלו בהן בני אדם ויחטיאום חלילה. וגם הן לא יסתכלו בפני איש. ואמרו שכל האנשים והנשים יודעות מלאכות למען החיות נפשם בקלות. והארץ לא תחסר כל בה מתבואות ופירות ומיני מגדים וסחורות, כל מה שהפה יכול לדבר, וכסף וזהב אבנים טובות ומרגליות לרוב, חוץ מברזל שאין להם כלל וכלל. אבל סוחרים ישמעאלים מביאים להם ברזל ועושים מהם כלי זיינם והצטרכותם. וספרו לי איך שיש למלך דניאל אבן טובה בבית נגזיו הנקרא גארפונקל, וכל ימי השבוע הוא בבית אוצרו, וקודם שבת תולין אותו בארמונו ומאיר יום ולילה כשמש בצהרים. וזה עושה לכבוד שבת, וכדי שלא יצטרכו להבעיר אש ולהדלקת נרות, לקיים מה שנאמר לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת.

בשנת ש"ץ לפ"ק שאלו שני בני המלך את המלך וחלו פני אביהם המלך להניחם לצאת למלחמה, וכעס עליהם המלך כי קטנים הם ורכי שנים. ויהי כראותם את הרכבים יושבים על הסוסים מזוינים בתפארת והוד, ותבער בהם אהבת המלחמה, כי עדיין הבחרות בהם, ויאמר איש אל אחיו יעבור עלינו מה, קום ונתחזק ונצא מזוינים ג"כ לקראת אויבינו ונקח נקמה מהערלים האלה ונעשה לנו שם בגבורה. וילבשו שריונים ויקחו כידונים וירכבו על סוסיהם לבל יודע למלך מדעם, וירוצו מעבר לסמבטיון, והנה אלף גבורים מאויביהם לקראתם ויתגרו שני בני המלך אתם מלחמה, ויכו בהם מכה רבה ויציעו אותם כלם ארצה, אכלום ומדקום ושארם ברגלי סוסיהם רפסו ולא נשאר מהם עד אחד. וחזרו בשמחה בהלל ותודה לה'. ויהי בבואם לשלום וישמח המלך שמחה גדולה על שובם בשלום ועל נצחונם אשר ילדים רכים כאלו ינצחו את אויביהם והרוג בשונאיהם. גם אמרו לי שארצם ארץ מגדלת את החיטים הטובים, ועובי החיטים כמעט אין להאמין. והאדמה שחורה ושמנה, ומלחלחת משמנה. והיהודים שומרים עצמם שם מכל טומאה, וכשעשיר נוגע באיזה דבר טמא זורק בגדיו מעליו ביום טהרתו ועני מכבס את כסותו. ואותה השנה שלח המלך מהודו שלשה שרים גדולים ונכבדים ומתנה גדולה אתם מאת מלכם למלך היהודים אליעזו, ויעברו את הנהר סמבטיון ויביאו את המתנה לפני המלך ואגרת בקשת השלום, וידברו על לבו, ויקבלם המלך בכבוד וישלחם בקבלת שלום וברית בינו ובין מלך הודו, ויבואו השרים אל אדונים מעבר מזה לעיר סביליה[7] שני ימים מנהר סמבטיון. ובהיותי פה שלח גם כן מלך פריסטר יאן שרים להמלך אליעזר לקרוא לשלום ושלח אתם מנחה גדולה, וקראו אנשי אותה העיר אותי אתם לראות המתנה הנשלחת, וזו היא המנחה: איש אחד מאנשי המדבר בלא ראש אך עיניו ופיו בחזהו א) ומאכלו רק דגים ולשונו כמעט כלשון גריקיש[8], ופנינים שקורין פערל ארבעים חתיכות כ"א כאבר אחד ארכו קצתם ארוכים וקצתם עגולים ובלא נקבים היו. אך זכותם וטהרתם כזוהר החמה, והמה מונחים בתיבה בערך שפאן ארכה ושפאן רחבה, ואותה תיבה נעשית מאבן הקריסטאל (בדולח) הטוב והמובחר, והיא מלאכה מפוארה, ועוד היתה בה תיבה קטנה מעצי אלמוג שקורין קרעלין האלץ, שלש אצבעות רחבה ושלש אצבעות ארכה, ובתיבה זו אבן טובה והיא אבן הספיר גדולה וזכה מאד, ונותנת שמחה ממש לרואיה. אבל אנשי המקום ההוא יעצו להשרים שלא יקחו אתם את פרא האדם ההוא כי ימיתו היהודים אותו כי לשונו כלשון יון והוא ערל, והם אינם מניחים לעבור שם אך

לישמעאלים הנמולים לבדם. ואצל ים האוקינוס יש ארץ מלאה מהאנשים האלה ונכנעים תחת יד פריסטר יאן.— בשנת שפ״ח לפ״ק עברו שמונה יהודים מאנשי ארצות אירופא את מעבר הסמבטיון, ויהי בבואם שמה הובאו לפני המלך ויאמר אליהם איך באתם הנה, ואיך עברתם כל המדבריות הנוראות האלה, ובין האומות החזקים והאויבים שלנו? וביותר איך חללתם את השבת לעבור את הנהר וחייבי מיתה אתם? וענו ואמרו אותם היהודים: אדוננו המלך! חלילה לנו זרע יעקב לחלל את השבת במזיד, אך נשביני בין האומות והוליכו אותנו בשבי הקשה עד קרוב לסמבטיון, ואנו שמענו שמעכם אשר יהודים אתם ובודאי לא תסגירו עבד אל אדוניו, פרקנו עולם מעל צוארנו וברחנו לחסות בצלכם. וישאלם המלך אם הם תלמידי חכמים או למדו מקרא או משנה, ויענו כן אדוננו מלכנו. ויתן המלך לפניהם ספר ויקראו בו ויאמן המלך כי הם יהודים באמת ובתמים. ויצו המלך לתת להם מתנות גדולות ויקחו להם שם נשים. גם ספרו לי איך בקהלת דם אפרוח בארמיניא יש בית המדרש בנוי מכל אבני חפץ וסגולת מלכים אשר כל מלכות אדום וישמעאל לא יערכוהו.

משם נסעתי הכל על הים עד אשר פגעתי בההרים הגדולים הרי ניסאבור, ובין ההרים האלה ישיבת בני רכב ואין להם מלך. משם נסעתי עד הרי ניסבין (נציבין?) דרך רחוק מאד וזה הוא מצד שני לקוליקוט ומשם מוצא הפנינים הטובים. ומצד השני של ההרים מקום מושב ארבעה שבטין, דן נפתלי זבולון ואשר, ומדינתם ארוכה ורחבה ועוברת כל המדבריות עד ארץ מדי, ומלחמות גדולות ועצומות תמיד ביניהם ובין מלך כוש, וארץ רחוקה בין ארבעת השבטים האלה היושבים מעבר לנהר מדבריות קוליקוט ובין היהודים יושבי ארץ סיקיסיני אסטירה. וזה הוא מצד ארץ תבור והישמעאלים ביניהם, והוא (מלך כוש) נלחם משני צדדיו עם היהודים הנזכרים ועם הישמעאלים שהם כחול אשר על שפת הים ובוטחים ברבוים ואין נותנים מס ליהודים.— משם נסעתי לנהר גיחון ושם מתחיל ארץ כוש.— משם לעיר הגדולה בלאנקי. משם לעיר גיחוניא אשר על שפת גיחון. ובנסעי שמה הוכרחתי לכסות את עצמי בעלה גדולה בערך שלש אמות ארכה מפני גודל החום והשמש. ועברתי את העיר וההרים הגדולים אשר במדינת חיזמן פארין, ושם ישיבת בני יפת וכולם גרים. משם נסעתי למדבר חובש, ושם הרים גדולים הרי חול כולם, וכשנוסעים שמה אפילו חיל ושיירא כשהרוח מנשב מרים את החול עד תחת כיפת השמים ומכסה את כל החיל עד אשר קצתם נשארו שקועים בחול ומתים ונעשה מהם מומיי״ה (גופים מוצקים) והרוכלים עושים מהם טרייאקים. ובארץ החובש הרבה יהודים השם ישמרם והם שחורים כמו הכושים. משם לארץ החוילה היא מדינת כוש ומקומות יפים מאד לה, ועברתי דרך המדבר שמה, ופעם נתעכבנו במדבר עשרה ימים, כי כאשר הגענו להר אחד במדבר זה, באו לעוף ארבעה עשר תרנגולים וגדולים הם כמו וועלשע הענר, והתחילו לרוק מפיהם עלינו אש, ועל מי שנפלה אשם נעשה במקום ההוא לח וזה היה סם המות, אך בשעת נפילת הרוק היה נראה כמו אש ממש, וחיל גדול היה אז אתנו, וכולנו היינו במורא ופחד גדול מפני התרנגולים האלו, והרבה מאתנו נזוקו, ונסגנו אחור וברחנו כמו חצי מיל. ובכל יום עשינו תחבולות חדשות והמצאות רבות כדי שנוכל לילך לדרכנו, וכל התחבולות לא הועילו לנו כי הם עפו בפני האנשים ובינינו ממש בין איש לאיש, ולא עצר אותם הכאת חרב וחץ שנון. עד אשר עשינו תחבולות לירות עליהם בקנה רובה אבק שרפה ומיד כאשר שמעו את הקול פרחו כולם, ועדיין לא ידענו אם מחמת קול הירייה או שלא יכלו להריח את הפולווער (אבק השרפה). ואותם הסוחרים אשר נזוקו תיכף קרע הרופא את בשרם וחתך מקום נפילת האש כדי שלא תשרה תכלה בכולו. ואנכי הודות לה׳ בעזרו נצלתי.— משם נסעתי על הים סוף עד עיר קנדיא והיא במדינת גריקוש (יון), ומשם לסלנעק (סלוניקי) חושבים שבע מאות פרסאות וועלשי דרך הים. משם עברתי את הים הגדול עד עיר ברבריא ועומדת על ספר מדינת אפריקא בין ברבריא ומדינת פרס°, ושם נולדים בני אדם קצתם בלא רגלים וקצתם בלא ידים, ורק אחד בין מאה אשר יולד כמונו בשלימות גופו, וזה במדינת סדעם אצל באשני צרייה בארץ הבשן, וכמו עשרים מיל קודם מדינה זו לא נמצא גם אחד אשר יולד בשלימות גופו.— משם עברתי ג״כ בים הנ״ל עד עיר טריפולי דסוריא, והיא עומדת קרובה לים שני ימים. משם ללאגורנא והיא ק״ק בספר ארץ פלורינצא. משם לאי קרפו, משם לעיר זנטיא, וקהלות גדולות הן וכולן שוכנות על שפת הים הגדול. משם רציתי לילך לעיר רומי ודחה אותנו רוח סערה קרוב למדינת נפולא לא רחוק מהעיר נאבלים ובאנו אל הר אשר על שפת הים, ונובע שם מים חמים, ושם הוא בית מרחץ חם. ושם נשקעה עיר גדולה בים (צור?) וכשהיום היה זך והחמה זורחת יוכל העובר שם לראות השווקים והרחובות מתחת למים. ושם בים נובע שמן אך איננו טוב למאכל אך לרפואות. והשמן ההוא צף למעלה מן המים, ונוטלין אותו בנחת עם הספוג שמושך את השמן, ואח״כ סוחטין את הספוג לתוך כלי. ומשם נסענו על הים הגדול

עד בואנו למקום ישן נושן אשר נשקע בים. ועד היום נראים שני מגדלים נאים למעלה מן הים. משם נסעתי עשרה ימים עד עיר רומא שהיא מפינידיק חדש אחד וחמשה מים. ובזה נשלם אגרת הקודש, והשם ימלא אסמנו גודש, עד אשר יהפך לנו לששון ולשמחה צום החמשי חודש, כמאמר אהרן הלוי אשר שימשו בקודש.

הערות:

א) נהר חואספון משתפך לנהר חדקל, וע"ש נקראו ההרים (חלק מארץ קורדיסטאן) הרי חואספון. ב) איש כזה מתואר ג"כ בסבוב ר' פתחיה.

[1] Prister John. [2] White Moors. [3] Abysinia. [4] Sugar. [5] Pearls. [6] Salonica. [7] Saville. [8] Greek. [9] Fez in Morocco.

תם ונשלם

מסעות קראים לארץ ישראל

הקראי שמואל בכ"ר דוד יעמש"ל

בשנת ה' ת"א—ת"ב (1641—42).

מבוא

שלשה ספרי מסעות של קראים האלה נעתקים מכ"י שקנתה ממשלת רוסיא מידי ראשי הקראים לבית פיר־קאוויץ, ומונחים באוצר הספרים של הממשלה בפטרבורג (לעניגראד). ויצאו לאור ע"י ח"י גורלאנד, ליק, תרכ"ו (1866) עם כ"י אחרים בשם „גנזי ישראל בסט' פטרבורג". שמות הקראים הם: א) שמואל בכ"ר דוד יעמש"ל. ב) משה ירושלמי בכ"ר אליהו הלוי. ג) בנימין בכ"ר אליהו. הקראים האלה נסעו ממדינת קרים ברוסיא לארץ ישראל במשך שנות ה' ת"א—תקמ"ו (1641—1785), דרך ארץ תורקיא ומצרים ואסיא הקטנה. ובמהלך דרכם שמו עיניהם ולבם על כל הענינים ומצב אחיהם הקראים וגם הרבנים, ועל המקומות שיש להם יחס זכרון לתולדות ישראל. הידיעות הנכללות בספרי מסעותיהם על דבר קברי הנביאים וקדושי ישראל ומושבות אחב"י שם יש בהן תועלת רבה לחוקרים ודורשים קורות היהודים בכלל וקורות הקראים בפרט.

ספר המסעות של הקראי שמואל בר דוד יעמש"ל הוא הראשון והוא היותר גדול ונכבד מחביריו השנים הבאים אחריו. הקראי הזה היה אחד מחכמי ומשכילי עדתו בקרים במאה הי"ז. הוא יצא ביום ה' לחדש אב שנת הת"א (1641) מעיר כיזלאו [1] והלך למסעותיו בלוית שני מרעיו ויעבור דרך קונסטנטינופל בתורקיא, ומשם הלך וירד דרך ארצה מצרים, ומשם עבר ונסע לירושלם. והלך לתור אדמת ציון וירושלם עם כל עריה וכפריה ומגרשיה וחצריה, קבריה וחרבותיה. ומשם חזר ללכת לארץ שאם היא סוריא, ויעבור בה דרך ערים רבות דמשק חלב היא אליפא[2] ועוד אחרות, ומשם חזר לקונסטנטינופל, וביום ה' לחדש אייר שנת תת"ב (1642) יצא משם, ואחרי תשעת ימים הגיע לארץ מולדתו קרים, וישתקע בה עד יום מותו, ד' מרחשון בשנת תל"ד (1674), ונקבר בחצר מות לקהל סלע היהודים (צופוט קאלע) בקרים. מצבתו נעתקה בספר גנזי ישראל צד 4. המלת יעמש"ל בסוף שמו אינה כנוי משפחה כמו שחשבו איזה סופרים רק ר"ת של ינוח על משכבו שלום. גם טעה כרמולי בספרו Itineraire דף 502, לומר כי נפל הנוסע הזה שדוד בשנת 1648 בימי המבוכה של חמילניצקי, והביא ראיה לדבריו כי מכונה בשם „קדוש" לומר שנהרג על קדוש השם, ובאמת קראו הקראים שם כנוי „קדוש" או „ירושלמי" לכל חכם שנדב לעלות לעיר הקדושה ירושלם אע"פ ששב וחזר אליהם לחו"ל.

אחרי מות הנוסע נגלה ספרו עפ"י מקרה, כי מלך השוועדים קארל הי"א ברצותו לדעת תכונת וענין כת הקראים שלח בשנת 1690 את הפרופיסור פירינגר ליליע־בלאד מורה לשונות המזרחיות בעיר אופסולא לארץ ליטא למען יחקור ויתחקה ע"ד הקראים, ובשובו לארצו

החל להוציא לאור פרי חקירתו ודרישתו, ובין יתר דבריו הדפיס גם קצת ס׳ המסעות לשמואל בהעתקה רומית (שמונה דפים בדפוס אופסאלא וחסר שנת הדפוס) ערך חמישית מהספר השלם. הקצת הזאת נדפס עוד שתי פעמים ע״י סופרים נוצרים. ובשנת 1847 (בעי״ר בריסעל) הו״ל אליקים כרמולי ספרו בלשון צרפת הכולל מסעות שונות לא״י מהמאות הי״ג עד הי״ז, והכניס גם המסע הזה. והחכם ח״י גורלאנד הו״ל ספרי המסעות של שלשת הקראים במלואם בספרו גנזי ישראל הנ״ל.

שני הנוסעים האחרים הבאים אח״כ, יצאו ג״כ מארץ קרים, ודהך אחת להם כמעט בכל הענינים. לדעת גורלאנד היה הקראי השני משה ב״ר אליהו שנפטר ביום כ״ג כסליו שנת התל״ח (1678) ומצבתו נמצאת בספר אבני זכרון לפירקאָוויץ. והיתה נסיעתו בשנת תי״ד עד תט״ו (1654—55). והקראי השלישי הוא בנימין ירושלמי בכ״ר אליהו שנסע משנת התקמ״ה עד התקמ״ו 1785-6, ולא נדע שנת מותו ומקום קבורתו.

א

נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה׳ לעלות על הר המור אל גבעת הלבונה להודות ולהשתחוות למלך ה׳ צבאות בתוככי ירושלם תוב״ב, נדרי לה׳ אשלם נגל״ע (נגדה נא לכל עמו). איך שמעתי כה״ר יצחק וכה״ר שלמה לוי שהם מכינים עצמם ללכת אל ארץ הקדושה, ובשמעי הדבר העיר ה׳ את רוחי לאמר קום עלה גם אתה! ולא יכולתי להתאפק, גם לא הלך עוד לבי לישב בחנות לקנות ולמכור, כי אש תבער בקרבי, ומיד שלחתי כתב אחד לר׳ שלמה לוי לעיר כוזלוב בחצי האי קרים ונקראת עתה בשם אופטוריא. ונכנסנו בספינה ביום ה׳ י״ד לחדש נחמה (מנחם אב) שנת ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך לפרט קטן וגדול (אתה=ה׳ת״א). גם לקחנו עמנו את שמואל בכ״ר משה דודי ז״ל, וגם בא עמנו ניסן מלוצקא, ונסענו בליל ו׳ והלכנו חמשה ימים, וה׳ הטיל רוח סערה בים והספינה חשבה להשבר ונכנסנו לחוף גרי אורום א). וישבנו שם שלשה ימים ואח״כ נסענו משם ובאנו בקוסטנדינה, והתורקים יכנו אותה סטמבול, בכ״ה לחדש (אב) וישבנו שם מ״ח ימים ועשינו יום כפור שם, וביום ו׳ י״א לחדש תשרי שנת בק״ש שלום לפ״ק נסענו מקנסטנדינה ובאנו אל בשיכטש[*] ב), ונכנסנו בספינת מוחרם רייז עם מכירנו היקרים, וישבנו בספינה שני ימים. ובמועד הראשון של חג הסוכות נסענו מקונסטנדינה בשמחה וטוב לבב

על אחת הספינות שהיו מזומנות ללכת לאלכסנדריא כשעור חמשים אניות גדולות, רצוני לומר אלי גמילרי ג). והיו בספינה שאנחנו יושבים בה כמאה איש מהרבנים אנשים ונשים וגם הם רוצים ללכת לירושלם ומהם לצפת, וגם ישמעאלים כחמש מאות איש. והלכנו עד אכינדי ד) (בין הערבים). ובאנו אל עיר גליפולי[*], וישבנו שם יום אחד.

העיר גליפולי בנויה על חוף הים מסובבת בשלש חומות והיא עיר יפה מאד ושם שני בתי כנסיות לרבנים ועשרים וחמשה בתי תפלה לישמעאלים וחניות למאות, ושם מוכרים כל מיני סחורות וכל מיני פירות ומגדים, ושם כמה ספינות מזומנות להגן על ספינות ההולכות למצרים, בעבור שהם יראים ללכת מהיונים, וכאשר הלכנו נתחברו עמנו הספינות והלכנו יחד, ונסענו משם ובאנו אחר הצהרים אל עיר בוגוז חיסרה), ושם היה יושב קאפיטן ושמו בכיר פשא עם י״ב ספינות אני שיט כדי לקדם הספינות ולשמור אותן שלא יזיקום היונים בדרך. כה מנהגם בכל שנה ושנה להוליך ספינות מצרים אל אלכסנדריא וגם להחזירם משם לקוסטנדינה. ועשו אנשי הספינות שמחה גדולה זה כנגד זה בבוגוז חיסר לכבוד הקאפיטן בכיר פשא. וגם בספינתנו היה שר אחד ושמו שאבן אפינדי והיה לראש דבו׳לחנא (חברת נוגנים) ותקעו גם הם בחצוצרות לעשות כבוד אל ביכר פשא, וגם בכל יום תקעו בספינה בחצוצרות, וכה הלכנו בשמחה עד אלכסנדריא, ובו ביום הלכנו משם ועברנו את מדבר בוגוז חיסר ובאנו בחצי הלילה לאדרא[*] (אי או חצי אי) אחד הנקרא בוחצה אדסי ו), ומעבר המקום צר ובאו כל הספינות במקום אחד זו על זו והיינו בלחץ גדול ופחדנו פחידה גדולה בלילה ההוא כדי שלא יפולו הספינות זו על זו וישברו. ברוך ה׳ שהצילנו ונעבור משם בלי נזק וזמיון (עונש כסף). והים הלבן (ים ארכיפלאגי) הוא ים גדול מאד ויש בו איים כמו הרים חלולים קרובים זה לזה וכמו גלים על פני השדה, והם מפלאות תמים דעים, ברוך שהראנו נפלאות.

ומן קונסטנדינה עד רודוס הוא אסטמבול בו־גוז ז), שנראתה היבשה מפה ומפה, בצד מזרח אנדולו (נטוליא באסיא הקטנה) ובצד מערב אורום אלי (יבשה), כלו כרמים ופרדסים, והלכנו ובאנו אל כפר אסתן קוי שהיא בצד אורום אלי, וכנגדה בצד אנדולו קרא בגלר ושם כרמים גנים ופרדסים ואילני פירות ומגדים לרוב מאד. והלכנו מעט ועברנו את מעבר סוסם אדא, ומשם יתפרדו הספינות אשר התחברו עמנו מן גליפולי וממקומות אחרים והלכו לדרכם, מהם נשארו בסוסם אדא ומהם הלכו לאזמיר[*], ואנחנו הלכנו ובאנו לפני עיר סגיז,

ולא הלכו הספינות לחוף סגיז בעבור שהיה רוח טוב ונעבור מלפניו, וראינו העיר מרחוק את חומותיה ואת כרמיה ואת הבתים והגגות שהם יפים מאד. ונלך משם ונבוא ביום ו׳ לעת ערב לעיר רודוס. מן קונסטנדינה עד רודוס שבע מאות מילין, ונשבות בספינה ויצאנו ביום א׳ מהספינה ובאנו ונכנסנו בתוך העיר והלכנו וראינו את חומותיה ואת השוקים ונכנסנו במרחץ ורחצנו שם.

[רודוס] רודוס היא עיר יפה מאד, והיא אדא בתוך הים בנויה בימי היונים ומסובבת בשלש חומות ונצורה מהלכד. הבתים יפים ונאים ובנוים באבני גזית כבתי גלאטא ח), ולא נראה שום עץ בתוך הבנין וסביב חומותיה מגדלים גבוהים ויפים. שם העיר בזמן היונים כוצוב מאלטא (מאלטא הקטנה) ושם שני בתי כנסיות לרבנים ובית תפלה לישמעאלים כ״ה, ומרחצאות וחניות כשעור חמש מאות, ויש בה סוחרים המוכרים כל מיני סחורות הבאים אליהם עם הספינות ממצרים. ושם כל מיני פירות ומגדים וענבים תאנים רמונים ודורניץ[7] (תפוחי זהב) כמו בגן עדן, והפירות הם בזול מאד. אוקא אחד ט) ענבים או תאנים כל אחד בלבן אחד[8] ועשרה רמונים בלבן אחד. והיין אוקא אחד בשלשה לבנים, והזיעה (מין משקה) בלבן אחד. ובעת ההיא יא) הלחם ביוקר, כי הלחם משקל ק״ם דריהם[8] בשמונה לבנים. לא יסופר מרוב זמרת הארץ. וישבנו שם שלשה ימים גם לילות על האדא. ושם בתי חובלים ומלחים ויש על האי קפרים שדות וכרמים ופרדסים, ובתוך פרדס אחד בנוי מגדל. ביום שני נסענו משם, אך ביכר פשא נשאר שם ושלח עם הספינות שני אני שיט ללוות אותנו למען ישיבו דבר לביכר פשא שהלכו לשלום והגיעו למחוז חפצם. — מעיר רודוס והלאה לא נראה שום אדם ולא יבשה עד אלכסנדריא, כ״א למעלה השמים ולמטה המים, כה הלכנו בתוך הים חמשה ימים במנוחה ובששון, וביום החמישי הטיל ה׳ רוח סערה גדולה וחזקה מאד ונצטערנו צער גדול והספינה חשבה להשבר, והיינו בלחץ גדול יום אחד ולילה, והתפללנו לה׳ ונדרנו נדרים עד אשר באנו בליל הששי לאלכסנדריא, ברוך ה׳ הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה שהעבירונו בשלום. מן רודוס עד אלכ־סנדריא חמש מאות מילין. —

הערות:

א) לפי כרמולי הוא החוף קודרוס[9] הנקרא מלפנים קיטורוס[10] הנמצא במקום סאנדזאק קסטמוני או פאפהלאגונא הקדומה. ב) חיק המים על שפת הים הבוספורי[11] ערך חצי מיל טרם בואך לנמל עיר קושטא ונקרא באשיך־טאש. ג) בלשון תורקית צי אדיר מחמשים ספינות. ד) בלשון תורקית השעה שחולקת הזמן לשני חלקים שווים בין הצהרים ובוא השמש והוא זמן התפלה השלישית מחמש תפילותיהם בכל יום הנקראת בערבית אלעצר. ה) בלשון תורקית מצור לשון הים ומוקף חומת סביב סביב ונמצא מערב לעיר אבידוס[12] הישנה על גבנון בריח מי הדרדיניל. ו) בתורקית „גן של האי" והאיים ההם נמצאים אצל גבנון דרדינילי. ז) ר״ל לשון הים של קושטא הנקרא בוספור. ח) חלק שלישי במורד עיר קושטא. ט) אוקא הוא משקל השוה בערכו שלש ליטרות. י) מטבע קטנה והוא ¾ מהמטבע פרא של מצרים וארבעים פרא בגרוש. יא) כמו: וכנגד זה.

[1] Kosloff=Eupatoria. [2] Aleppo. [3] Bashik-Tach. [4] Galipolis. [5] Island. [6] Smyrna. [7] Orange. [8] Drahams. [9] Kudros. [10] Cytronus. [11] Bosphor. [12] Abidos.

ב

אלכסנדריא היא עיר גדולה מאד, הבנינים שבנה מלך אלכסנדרוס מקודם חרבים ושוממים, ובתי אלכסנדריא היא עתה כבנין בתי רודוס בנוים מאבני גזית, ובה בנינים נפלאים בנוים על עמודי שיש מגוונים שונים, לא יוכל אדם לספר יפים. ויש שם שלשה בתי כנסיות לרבנים ושלשים בתי תפלה לישמעאלים, ושם בית תפלה אחד בנוי על אלף עמודי שיש. וישבנו שם שלשה ימים. ביום ג׳ שלשה ימים לחדש חשון רכבנו על הגמלים ועל החמורים והלכנו ובאנו לעת ערב למעבר אחד הנקרא מתיא ומי הים באו כמו נהר עלינו והלכו עד למרחוק ולא יכול אדם לסבוב אותו או לעבור על גמלים וסוסים. ושם שלש ספינות מזומנות להעביר את האנשים, אז באו אנשים אחרים בערבוביא ודחקו לעבור שם, אך המלחים שהם ערביים העמידו אותם בשורה אחת והעבירו כל איש ואיש כסדר. מתחלה הביאו את הגמלים על הספינות ונשואותיהם עמוסות עליהם והעבירו אותם את מעבר מתיא, ולקחו שכר מגמל אחד חתיכה אחת ר״ל פרא מצרית, ובחצי הלילה העבירו אותנו האנשים, והסדר הזה נמשך מערב עד בוקר, והעבירו כשיעור מאתים אנשים וגמלים. ונסענו משם והלכנו ביבשה ובאנו לעת ערב אל עיר רשיט[1]. העיר רשיט יושבת על שפלת היאור והיא עיר יפה מאד ושם בנינים נאים ובתים יפים מגוונים שונים, ושם ימצא כל מיני סחורות, ומשם יעבירו הסוחרים אורז ופשתים בגירים (ספינות קטנות) אל אלכסנדריא לכנוס

בספינה גדולה. ושם חניות למאות ומלון לאורחים וקוה־חנות א), ובתי תפלה לישמעאלים, וראיתי בית תפלה אחד להם על מאתים ותשעים עמודים של שיש, ושני כנסיות לרבנים. ושם דגי היאור ודגי הים בזול מאד. וישבנו שם שלשה ימים, וביום ו׳ בעת הצהרים נכנסנו בספינה קטנה ושמה „גרים", ונסענו מן רשיט בשתי ספינות קטנות והלכנו ששה ימים ביאור בשלום ושלוה אין שטן ואין מפריע ואין פגע רע, ולא הלכנו בלילה מפחידת הערביים. וביום ג׳ בחדש חשון עשינו יום השבת בספינה אשר ביאור. רוחב היאור כשיעור מיל אחד, ויש מקומות שהרוחב כשיעור שני מילין, ועל שפת היאור משני עבריו שדות ממיני קטניות וקנה שכר[2] (בסי"ן סקור) וכל מיני מגדים וגנות ופרדסים, ונמצא שם ערים וכפרים קרובים זה לזה. מעיר רשיט עד מצרים יש כאלף כפרים והוא מהלך מאה וארבעים מילין. באנו לעת ערב לעיר בולאק ושכבנו בה ביום א׳.— אלה הם מסעות הים ומסעות היאור, ומעתה אתחיל לכתוב המסעות ביבשה. ברוך הנותן לעוברי דרכים ישועה.

השכמנו והלכנו מבולאק למצרים[3] ביום ו׳, י"ב לחדש חשון קודם הצהרים, וחנינו במצרים במלון אורחים הנקרא אנטוכיא, ומיד שמעו אחינו הקראים ושלחו קצת אנשים מטובי ונכבדי הקהל וקבלו אותנו בסבר פנים יפות והוליכונו אל בית אחד יפה סמוך לבית הכנסת, וישבנו שם ועשינו חג הסוכות שני בט"ו לחדש מרחשון לשמור את מועדי ה׳ המקודשים „בריאת החדש" ובמציאת האביב בארץ הקדושה.

העיר מצרים על שפת היאור מושבה, ואומרים כי יאור מצרים הוא נהר פישון, והקראים והרבנים והערביים כולם יעידון כי יאור נילוס הוא נהר פישון ג). גם מצאנו בחבורי חכמי מצרים כי פירשו שהוא נהר פישון והוא הסובב כל ארץ כוש על נהר נילוס. אנשי מצרים עשו לנו כבוד יותר מדי. וגם כה"ר ברוך הנשיא בעל הבית היה עושה כבוד גדול לנו בכל יום ויום במאכלים נאים ובכל מיני ממתקים ומיני מגדים. השי"ת יכפיל שכרם. ומדותיהם של אנשי מצרים (הקראים) טובים והם נדיבי לב שפלי רוח אוהבי הבריות, טובים עם ה׳ ועם אנשים. הם הולכים בתורת ה׳ הקדושה ע"ד האמת ושומרים שבתות ה׳ כהלכתן ואינם מדליקין נר בשבת ואינם אוכלין חמין. מלבד שמדליקין נרות ועששיות בערב מועד עד הבקר בבית הכנסת. ואם חל ויפול המועד ביום א׳ אזי גם במוצאי שבת אחרי קריאת „הבריאה" יביאו אור לבית הכנסת (מבית הרבנים) שהם דרים בשכונה אחת עם הרבנים או בעצמם מוציאים את האש מהאבן ע"י כתישת הברזל. וכן יעשו מלאכת אוכל נפש בכל מועד ומועד ובחג השבועות. ונשמרים מן הטומאה ביותר ואינם לוקחים מיד הישמעאלים שום מאכל או משקה— זולת מיני זרעונים ופירות. וכן אינם לוקחים מיד הרבנים לחם ואינם שותים יין ד) וזיעה (משקה) מידם ואינם אוכלים בבית הרבנים שום מאכל, ויש להם בסגולה (קהלה) אופים וטבחים, ואינם קונים ממקום אחר לא לחם ולא בשר, ויאות להם להקרא בעצם וראשונה „יהודים וישראלים באמת". מלאכת אחינו אנשי מצרים רובם צורפים (בזהב וכסף) והם בינונים בהשגה (השגת הרכוש), כי לא ימצאו היום עשירים גדולים בתוכם, רק כי מדותיהם מדה טובה. בית הכנסת של קראים ירושלמיים ה) עומד על י"ד עמודי שיש, ויש שם חמשה היכלות ובהם י"ד ספרי תורה וגם הרבה מספרי חכמי הקראים כלם בלשון ערבי. ויש עוד בית הכנסת שני קטן בחצר איש אחד ושמו אהרן ושם שני ס"ת וקצת ספרים מחבורי חכמי מצרים. והיום יש במצרים חמשים בתי הקדשות (לעניים) שהקדישו הקדמונים ואומרים שהיו מקודם שבעים ונשארו רק חמשים. ויש בית אחד להקדש ומגדל נבוב בתוכו שבנו אותו הראשונים כדי להביט ולראות משם את הירח, והלכנו וראינו אותו ונעלה במעלות עד למעלה. והוא שלש מחיצות (קומות) עד למעלה, ואם תעלה עליו תראה כל ארץ מצרים. ונוהג קהל מצרים להוציא ס"ת בכל שבת ושבת ובכל מועדים ובכל חולי המועדים, וגם בכל שבוע ביום ב׳ וביום ה׳ מוציאים ס"ת וקוראים בו מפרשת השבוע אחר התפלה ואין קוראים ההפטרה בימי החול, וביום השבת קוראים כל הפרשה וההפטרה. כה מנהג ירושלם תוב"ב ומנהג קהל אנשי דמשק יצ"ו. בתי כנסיות לרבנים שלשים ואחד.— עיר מצרים היא מדינה גדולה מאד ושם ימצאו כל מיני סחורות יותר מכל המדינות. ובתי תפלה לישמעאלים אין מספר, ומלוני אורחים אין חקר, מרחצאות וקוה־חנות ג"כ מרובים וחניות לאלפים. ביום הראשון לקחו אותנו כה"ר אברהם קודשי מבית לוי עם רבי יעקב והלכנו למצרים הישנה ו), והוליכוני לבית הכנסת שם והיא יפה מאד, מיוסדת על עשרים עמודי שיש ויש בה שני היכלות וארבעה ס"ת וממעל ההיכל חדר אחד ובתוכה ס"ת של כתיבת עזרא הסופר ע"ה ז). וראינו ההיכל מתחת והתחננו לשמש להביא אותנו למעלה למען נראה הס"ת וגם אמרנו לתת לשמש קצת לבנים והוא לא רצה ואמר לנו שלא יוכל איש לפתוח ההיכל, ואמר כי הוא משמש בבית הכנסת חמשים שנה ולא היה נוגע בס"ת מפני יראתו. וסיפר לנו כי פעם אחת בא חכם אחד וצם והתפלל ארבעים יום וטבל טבילה, ויש בית° טבילה לפני ההיכל מחוץ, ואח"כ פתח התורה וקרא בה, ולא

ראה שום אדם הס"ת רק החכם הזה לבדו. אח"כ שמעתי מפי רבן אחד שהוא אוהב לנו כי השמש מצווה מהחכמים הרבנים שאם יבא איש מהקראים לא יתן לו רשות לפתוח התורה, והשמש פחד מחכמיהם ולא הראה לנו הס"ת. אחינו הקראים שם יאמרו כי הכנסת הזאת היתה מקודם בחזקת הקראים וברוב עונותנותם באה לידי הרבנים, גם אנחנו ידענו מבנינו שהוא באמת של הקראים. התפללנו לאלהינו וקראנו קצת מזמורים ונתנו קצת לבנים לשמן המאור.

הלכנו משם וראינו בתי החיים (הקברות) ושבנו עוד במצרים, ושם איש ערבי אהוב לר' אברהם קודשי, ואכלנו ושתינו ושכבנו שם וקמנו בבקר והתפללנו תפלת הבקר, ואח"כ הוליכונו כה"ר אברהם הכהן אל גן אחד ואכלנו ושתינו ושמחנו שם שמחה גדולה עמהם. והאיש כה"ר אברהם נודע לכל גדולי ושופטי העיר, והוא עומד בפרץ לאחיו ועוסק בצרכי הצבור, ומשגיח על הקברים, וגם הוא ראש הקהל. השי"ת יתן שכרו בזה ובבא אמן.

גם הלכנו סביב לחומה קטנה שמשנה מצרים יושב שם, וראינו שם ארמון אחד יפה ובנוי מאבני גזית מגוונים שונים, והוא ישן מאד וגם נהרסו ממעל כמה אבנים, ואומרים שארמון זה בנה אותו יוסף הצדיק ע"ה לעצמו, וקורין אותו עד היום בלשון ישמעאל יוסף כושבי (ארמון יוסף). ואם תעלה על הארמון לא ישאר שום מקום במצרים שלא תראה, כי הוא גבוה מכולם, והיום אורגים בתוך הארמון מלבוש אורנטום[4] (מלבוש מוזהב) על הקובא של המשוגע (בנין קבר מחמד) מדי שנה בשנה. גם ראינו בור אחד קרוב אליו עמוק מאד מאד והוא חצוב מהצור, ושם הצור בלשון תורקית יוסף קויוסי (באר יוסף). וירדתי למטה במעלות תק"צ והוא פלא גדול, ואומרים שחפר אותו יוסף הצדיק ע"ה, ולא יוכלו המים לעלות מתחת עד למעלה. אך יש מקוה[5] בחצי הבור בסביבותיו חפורה מהצור והיא רחבה. גם יש שם ברכות ומושכים המים בחבלים אל המקוה והבריכות, והמים מוצקים בהם, ואח"כ מושכים המים שנית מהבריכות למעלה. ומשם הולכים בתעלה למרחץ אשר בחומה הקטנה שהמשנה ישב שם. גם לוקחים ושותים המים, אך אינם מתוקים כמימי היאור או כמים אשר למטה בבור. וישבנו במצרים מ"ח יום.

והמנהג היום בין הישמעאלים ובין הערביים, חוק נתן להם ולא יעבור, שכל אחד ואחד זובח שור ושה או שאר מיני בע"ח, עור הנזבחים ועצמותיהם וחלביהם כלם יתנו לשר של מצרים. ועוד שנית שאין רשות לערביים ולישמעאלים ללכת בעיר בלילה ואם יתפש אחד מהם אזי כל נכסיו אל המלכות והוא בעצמו ילקח בתפישה או יכרתו צוארו. וזה כמה מאות שנים היה שמואל ח), אחד מאחינו הקראים נודע בשערים ויושב ראשונה במלכות לפני שר מצרים. ובתוך כך בקש משר של מצרים שלש שאלות ונענה לו ונעתר לו, והן: א) שיהיה רשות ליהודי להתהלך תוך הרחוב בלילה בתנאי שיהיה בידו עששית דולקת. ב) שאין לוקחין לשררה מהנשחטים רק העור לבד ולא החלב והעצמות. ג) מקודם היו היהודים קוברים מתיהם בבתיהם ובחצריהם והוא בקש שינתן להם חלקת שדה כשיעור עוד השור מחוץ לעיר לבית הקברות. והתחכם לחתוך העור חוטים דקים כמלא נימא ומדד בהם חלקה גדולה לקברות ט). ועד היום נוהג המנהג הזה, וגם הרבנים נכנסו במחיצת קיומם הנ"ל. והיהודים הולכים וקוברים מתיהם אפילו בלילה ואין להם פחד בלילות.

הערות:

א) חאן הוא אושפיזא לשתיית משקה הזרעונים הנקרא קהוה (Coffee) ב) הוא החדש אשר בדאו הקראים מלבם לעבר את חדש תשרי תחת חדש ניסן. ג) וכן דעת המדרש ור' סעדיה גאון ורש"י ז"ל. ד) איסור שתיית יין מידי הרבנים אי אפשר להיות משום יין נסך רק משום איבה, ושנאת עם הארץ לת"ח ידועה שהיא גדולה משנאת ת"ח לע"ה. ה) היא כניסה אלשמאיין ר"ל כנסת אנשי ארץ ישראל או ירושלמיים. ו) היא קאהירא העתיקה הנקראת פאסטאט. ז) עי' מכתב עובדיה שכתב שלא נמצא עוד שם הס"ת רק הנרתיק לבד וכי בית הכנסת הזה היה שייך לרבנים. ח) הוא שמואל הנגיד בר' ישעיה אכסנדרי. ור' שמואל הדיין אכסנדרי בר דניאל המערבי בק"ק חברון תוב"ב מחבר ספר המצות בשנת 457 לקרן זעירא (מנין הישמעאלים להגירא, אשע"ג לשטרות (1063) חבר עליו שיר לזכרון בתוך ספר אגרון לרדב"א הקראי בסוף שער אחר יו"ד. ט) עי' שלשלת הקבלה עט: בערך אחית השילוני כי בימיו בעת שהיה דוד המלך קיים היתה אשה חכמה ושמה דידוני (היא דידא הצורית) ותקח עור בהמה ועשתהו קלף וקנתה בו כל כך קרקע כמו שתוכל להקיף עם הקלף ההוא, ואח"כ חתכה את הקלף לחתיכות דקות וארוכות עד שהיו כמו פתילת דקה באופן שנמשכו הפתילות ההן ולקחה קרקע הרבה עמהם, והתחילה לסדר עיר אחת ושמה פרטיינו (צ"ל קרטאגי[6]). עכ"ל.

[1] Rosetta. [2] Sugar. [3] Cairo. [4] Auratorium. [5] Reservoir. [6] Carthage.

ג

ביום ה׳ ירח טבת לחשבון המחזור שנת הת״ב אחר התפלה נסענו ממצרים ולוו אותנו כל הקהל עד מחוץ שער העיר ועמדנו שם וברכו אותנו בהתפלל עם קצת מזמורים כגון יושב בסתר ושיר המעלות יענך ה׳, ואח״כ חלינו את פניהם לשוב וינשקו אותנו וישובו לביתם. אך עוד נשארו קצת אנשים אשר באו עמנו עד המלון והם כה״ר אברהם קודשי ובעל הבית כה״ר ברוך הנשיא וכה״ר יעקב ועוד שנים אנשים והלכנו ובאנו אל כפר אחד גדול כמו מדינה ושמו בנצא ובו מלון אורחים וחנינו שם. ואחר עלות השחר קמנו להלוך ויחבקו איש את רעהו ויפרדו מעמנו. הכפר הוא יפה מאד ובו חניות למאות ומוכרים שם כל מיני סחורות וכל מיני פירות ומגדים ומיני מאכלים ותבן ומספוא לגמלים ולסוסים, ושם בית תפלה לישמעאלים וקוה־חנא. ונסענו משם ביום ו׳ ובאנו אחר הצהרים אל כפר אחר בלכיים ומצאנו שם את שר האוצר והוא הולך עם האוצר לקושטנדינה בלוית אנשי חיל, והם חונים על פני השדה לפני בלכיים. ותקענו גם אנחנו את אהלנו ונשבת שם ביום השבת. והנה בעודנו במצרים מצאנו שם את עלי ביג המכונה זייביר עלי והלכנו אליו ובקשנו אותו להציגנו לפני שר האוצר קודם צאתו ממצרים ולהתחנן לפניו ולאמר: אדוני השר! שלשת האנשים האלה ישראלים הם שבאו מארצי והם רוצים ללכת לירושלם, בבקשה ממך שתביט עליהם בעין טובה ותקבלם בסבר פנים יפות, ויאמר השר אלינו בואו עמי ותחנו באיזה מקום שאחנה אני, ואצוה לאיש אחד מעבדי להשגיח עליכם שלא יגיע לכם שום נזק וזמיון מכל צד. ועתה כאשר מצאנו אותו פה הלכנו אליו ונשקנו את ידיו, והוא קרא איש אחד מעבדנו ושמו עלי צלבי והוא אמיר אלחאוי א) של השר, וצוה אליו לאמר: האנשים האלה ישבו עמך ותביט עליהם שהם באו מארץ מרחק, ותעשה להם כבוד בעבור עלי ביג, והיה זה שלום. — במוצאי שבת נסענו יחד מבילכיים והיה המחנה כבד מאד כאלף איש, מהם מוטכרקא (כנראה בעלי כלי תותח) ומהם פרשים ומהם רגלים כולם מזוינים בעלי מלחמה, קצתם ילכו לפני האוצר וקצתם לאחוריו, והלכנו כל הלילה בתופים ובמחולות ובמאורי אש לפני המחנה להראות להם הדרך, ומהם עשרים איש במאורות לפני האוצר לראות שלא ישמט האוצר ולא יפול מעל הגמלים בלילה. כה הלכנו עד הבקר אל כפר קוריין. והמסבב סבות נתן אותנו לפניהם לחן ולחסד ויהיו כל משרתיו אוהבים אותנו והלכנו עמהם בשמחה ובטוב לב, ושכבנו וקמנו בלי פחד ובלי יראה כאילו אנחנו יושבים בבתינו. וישבנו שם יום א׳ ויום ב׳ ושם ימצא כל מאכל ופירות ותרנגולים ותבן ומספוא לסוסים ושם קצת חניות וקוה־חנא ובית תפלה לישמעאלים. בליל ג׳ בחצי הלילה נסענו משם והלכנו כל הלילה, ובעת הצהרים באנו אל כפר סלחייא והוא כפר יפה ושם שלשה בתי תפלה לישמעאלים וקוה־חנא ומוכרים שם תמרים ומיני פירות ומאכלים ותבן ומספוא יותר מהכפרים הראשונים וישבנו שם שלשה ימים. ביום ו׳ נסעו בעלי האהלים קודם השר והשר נשאר בסלחייא כי כן מנהג בעלי האהלים. הם יסעו יום אחד קודם לתור להם מנוחה ועמהם אהל אחד מהשר, כי לשר יש שני אהלים והשני ישאר עמו. אנחנו נסענו קודם מבעלי האהלים בעבור השבת והלכנו עד אכנדרי ולא הגענו אל החנייה והיינו רוכבים על הסוסים אני שמואל הצעיר ור׳ שלמה לוי והלכנו שנינו במהרה במרוצת הסוסים אך לא יכולנו להגיע אל המלון בטרם ינטו צללי ערב ובאנו בלחץ גדול ועמדנו שם מעט להתבונן מה לעשות, וסברנו כי אם נשוב לאחור לא נוכל לגעת אל המחנה בעוד מועד כי נפרדנו מהם הרבה, ואם נאמר לילך לפנינו אל המלון גם כן לא נוכל לגעת שם ובין כה וכה ראינו כי באה השמש, ומיד ירדנו מהסוסים והגבלנו מקום לנו ונשבות שמה, ומצאנו בקעה קטנה וישבנו שם עם סוסינו, ובמקום ההוא לא ימצא שום אדם ובהמה וישבנו שם בפחד גדול ובאימה ולא יכולנו לישן עד הבקר ועינינו תלויות וצופיות בסביבות הדרכים ופי ימלל תפלות ומזמורים. ועזרנו באה מעם ה׳ אלהים המרחם על עניים ודלים, כי כמה אנשים סוחרים עברו בדרך בלילה ההוא ולא ראו אותנו והלכו לדרכם, וקרוב לחצי הלילה עברו שלשה אנשים רוכבים על סוסים ובידם רמחים והלכו מלפנינו בקרוב אך הוכו בסנורים ולא ראו אותנו, ובעזרת השי״ת לא היה לנו נזק בלילה ההוא, שבח לשמו הגדול ששמר אותנו וקיים בנו הפסוק, חונה מלאך סביב ליראיו ויחלצם. ברוך שהצילנו!

הבקר אור ושמחנו שמחה גדולה וישבנו עד הערב בלי שטן ופגע רע, אך לא נמצא עמנו שום מאכל ולא אכלנו לחם ביום ההוא וצמנו שני ימים ולילה אחד וגם לסוסינו לא נמצא עשב כי אם חול, אך לא הרגשנו רעבון וצמאון מפני השמחה שלא באנו לידי חלול שבת ח״ו. אחר שקיעת החמה התפללנו תפלותינו ומיד רכבנו על הסוסים והלכנו שתי שעות או יותר ובאנו ומצאנו את האנשים במלון ושכבנו עמהם, ובמקום ההוא אין ישוב ולא ימצא שם מאכל ותבן כ״א מים רעים. שם המקום קווילר וקראתי

למקום מרה מפני מימיו הרעים ומסבת כי באנו בלחץ גדול במקום ההוא. קמנו בבקר ביום א׳ ושאלו האנשים לנו אנה ישבנו אמש גם תמול, ואמרנו להם במקום שבא השמש ביום ו׳ ישבנו שם כי אנחנו לא נחלל את יום השבת. ויאמרו אלינו בחרי אף למה לא הגדתם לנו הענין והיינו נותנים לכם שנים או שלשה אנשים שומרים, כי המקום אשר ישבתם שם הוא מקום סכנה גדולה מאד, ואם יהרגו אתכם הערביים מה נשיב לשר? כי השר מצוה אותנו בעבורכם, אין זאת כ״א יש לכם זכות אבותיכם שהציל אלהים אתכם. ברוך ה׳ שהצילנו בזכות אבותינו הקדושים ע״ה, כי הערביים פה הם ארורים וערומים וקשים מהקדרים אשר בארצנו. הערביים היושבים בכפרים אומרים שהם מבני קטורה.

נסענו מן קוויליר והדרכים שם קשים מפני כובד החול. עלינו הרים וירדנו בקעים והם כולם מחול, ובאנו ביום ההוא לעת ערב לכפר קטייא. והנה ממצרים ועד סלחייא מהלך ארבעה ימים והדרכים מלאים שדות וגנים ופרדסים וכל מיני קטניות אורז וקנה (סוקר) כגן אלהים. ומן סלחייא עד קטייא מהלך שני ימים הוא מדבר ולא ימצא בדרכים ההם שום שדה וגינה כ״א חול כבד. אבל בקטייא יש תמרים הרבה ותבן ומספוא ומאכל ביוקר מאד יותר משוין בכפרים הקודמים. גם יש קפר (כופר=מכס) בכל הכפרים. בכנכא יקחו מאיש שתי חתיכות (מטבעות) ומגמל חתיכה אחת, בבלביים יקחו מאיש חמשה חתיכות ומגמל שתי חתיכות, בקווילר אין ישוב ואין קפר. חתיכה היא פרא מצרי ולחשבוני שני לבנים וחצי. שלשים חתיכות הם כסף ארסלאנלי ב). ל״ג חתיכות הם כסף ריאל[1]. התמרים הם בזול מאד. שלשה בטמנים לחתיכה אחת והבטמן משקלו ק״נ דריהם.

ישבנו בקטייא שבע ימים על כרחנו והתמהמהנו שם כי השר לא בא מסלחייא בעבור כי האוצר עדיין לא היה שלם, ואחר שהשלים האוצר בא השר מסלחייא ביום ז׳. ובמוצאי שבת נסענו מן קטייא עם השר, ושם התקבצו האנשים הנשארים. ויהי המחנה כבד מאד. ויש להשר י״ד אנשים מחצרים בחצוצרות, מהם יתקעו דווילווירנא וארבעה מהם נורזן ואחד זיל ואחד גמבלר (כלם מיני כלי זמר בתורקית). ותקעו כלם ביחד. ויקומו ויסעו משם ובאנו אחרי זריחת השמש אל מקום שנקרא קויו וחנינו על פני השדה. ואין שם ישוב רק בור אחד ומימיו מרים ושתינו בטורח. וינוחו שני האנשים והבהמות עד הלילה, ובחצי הלילה נסענו משם בכלים מזיינים מאזרי זיקות ומהם בקשת וחצים, והלכנו שם שלש שעות ויהי קולות וברקים ומטר הרבה מאד וגם כובד מהחול. סבת נתכת המטר בזה המקום כי הוא קרוב לארץ ישראל. ישבנו במצרים מ״ח ימים בחדשי חשון וכסלו וגם הלכנו בדרך עד כ׳ טבת ועד אז לא ראינו שום גשם או מטר, חורף שלהם כמו חדשי אייר וסיון שלנו, וכאשר הגענו לגבול א״י ראינו מטר. הלכנו כל הלילה ובאנו לעת זריחת השמש אל מקום אחד הנקרא אומול חסן, וחנינו על פני השדה, כי גם שם אין ישוב ולא ימצא רק בור אחד שמימיו מרים ולא יכולנו לשתותם, ושתינו מהמים הנמצא אצלנו. נסענו משם והלכנו קצת מהיום וכל הלילה עד הבקר ובאנו אל כפר אל־עריש (הוא סכות), וחנינו על פני השדה לפני עריש ושם מצאנו לחם לאכול ומים מתוקים לשתות וגם תבן ומספוא וישבנו שם כל היום. ושם חומה קטנה ומרחץ אחד ושלשה בתי תפלה לישמעאלים וקוה־חנא, ועשרה חניות מוכרים לחם ופירות. ושם יקחו עשרה חתיכות מאיש וחמשה מגמל. ונסענו משם והלכנו עד הבקר ובאנו אל כפר יפה חאן יוניוס ושם חומה קטנה יפה מאד, וגנים ופרדסים ושלשה בתי תפלה לישמעאלים ומלון אורחים אחד וקצת חניות מוכרים מיני מאכלים ופירות ותבן ומספוא ולא חנינו שם. ושם יקחו מאיש עשרים חתיכות. ועברנו משם ובאנו בעת הצהרים אל גבור־קויו והוא כפר יפה ושם גנות ופרדסים ותמרים וגם מצאנו מאכלים ותבן ומספוא, וחנינו על פני השדה וישבנו שם עד הלילה, ובחצי הלילה נסענו משם והלכנו עד הבקר, וכאשר באנו קרוב אל עזה הנקרא שמה גזה, יצא משנה של גזה עם אנשין ברמחים וכלי מלחמה ולפניו שני רצים ויבואו לקדם פני השר לעשות לו כבוד, וגם השר בעל האוצר סידר את אנשיו בסדר ולבשו בגדים נאים וכלי מלחמתם בידם, והלכו האנשים מפה ומפה והשר עלי הולך בתוך, ויבואו אל העיר בכלי זמר בגילה ובשמחה גדולה, ותקעו אהליהם לפני העיר גזה. ואנחנו תקענו אהלינו וחנינו על פני השדה, וישבנו שם ביום ו׳ ושבתנו ביום השבת.

[עזה] עזה או גזה היא עיר יפה מאד, ובה בתי תפלה לישמעאלים וכנסת אחת לרבנים. ומרחצאות וקוה־חנא, וחניות למאות ומוכרים כל מיני סחורות וכל מיני מאכלים, ושוק אחד בנוי מאבני גזית כמו בזזסטאן[2] ג). וישבנו בגזה שני ימים ובמוצאי שבת נסענו משם ועברנו לפני הכפר אסדוד בלשוננו אשדוד ובאנו אל עיר רמלה היא גת. ממצרים עד ירושלם מהלך ט״ו ימים ובתוכם שנים או שלשה שבתות הכל י״ח ימים, ואנחנו אחרנו כ״ז ימים מסבת שר האוצר שאנשיו הלכו במתינות ולא במהירות. בכ״ז לא נראה בעיני כמהלך ימים רבים מרוב אהבתי ומרוב חשקי בנסיעה זאת.

הערות:

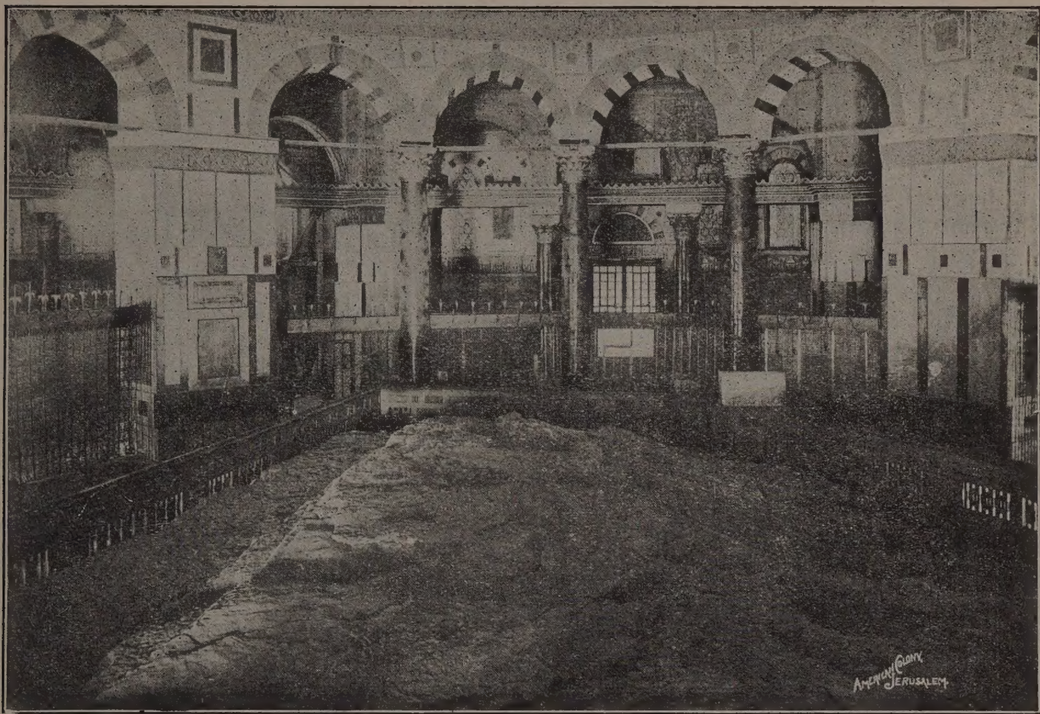
א) בערבית פקיד גלילי המפקח על קבוץ ענינים או אנשים. ב) ערך מטבע פארא כערך פיאסטר. ארסלאן היא מטבע שמפותה עליו צורת אריה ומכונה כן בתורקית, והוספת „לי" היא מלת ההצטרפות. כסף ריאל הוא מטבע של המלכות.

[1] Royal. [2] Bazaar.

ד

[ירושלם] בחצי הלילה מיום ג׳ נסענו משם והלכנו ועלינו להר גבוה ותלול מאד וירדנו בבקעה ועלינו מהר להר וההרים נפלאים. כה הלכנו עד הבקר והגענו בעת הצהרים לעיר קדשנו ירושלם תוב"ב. ובאנו אל שער חברון הנקרא בלשון הערביים בבא אל־כליל (שער האהוב) ר"ל שער אברהם ע"ה. ועמדנו לפני השער כי אין לבוא מהשער לעיר בלי רשות, וגם עזבנו כלי מלחמתנו ביד בעל הסוסים ושלחנו איש אחד לאחינו הקראים לבשרם מבואנו. אח"כ בא איש אחד מהם רבן משה שמו, הנקרא שיך יהודי (זקן היהודים) והוא על המס ופקיד שר ירושלם, וראה כמה אנשים אנחנו לקחת קפר מכל איש שני כספים כי זה חק להם. ואחר שבא וראה אותנו אמר לנו בואו ברוכי ה׳, ונכנסנו משער העיר בדרך העולה אל ירושלם בשמחה וטוב לבב. ויהי כאשר עברנו את השער מיד באו אחינו הקראים לקדם פנינו כמהר"י דוד היקר הנחמד והנעלה יצ"ו וכ"ר משה הכהן, וכ"ר ישועה הלוי ור׳ יפתח הבחור ור׳ יצחק הבחור אחי אשת כה"ר דוד יצ"ו, וקבלו אותנו בסבר פנים יפות ובאהבה רבה והוליכונו לחצר הקדש, ולקח אותנו כה"ר דוד לביתו, והוא בנוי מאבני גזית ועליו קובא א) וישבנו שם. והביא לנו מאכל ויין ואכלנו ושתינו ושמחנו, ברוך שזכינו לראות עיר קדשנו, וכן יזכנו אלהים לראות משיח צדקנו אנ"ס ב). אח"כ ירדנו לביהכ"נ והתפללנו תפלת הערב. ויורדים לביהכ"נ בעשרים מעלות מפתח הבית בארץ, ויש שם שלשים ספרי תורה לבד מהישנים וחומש אחד טוב ויפה מאד, וגם יש הרבה ספרי חכמי הערב. ויש שם ט"ו בתים להקדש ויושבים בהם כל הנפש קטנים וגדולים כ"ז נפשות, ויקוים עליהם הפסוק הקטן יהיה לאלף וגו׳.

ביום ד׳ אמרנו להחכם כ"ר דוד יצ"ו מה שיש בידינו צדקות מהקהלות יצ"ו וגם נדר כה"ר יצחק י"א כספים ור׳ שלמה הלוי עשרים כספים ואני הצעיר שמואל הנבזה עשרים כספים, וגם נדרתי לשלוח מדי שנה בשנה שיריפיא ג), וכל מה שנדרו אחינו וכל מה ששלחו קצת אנשים יחידים לבד מהקהל, הכל עלו מאתים ועשרים כספים ארסלאנלי. מהם נתנו ליושבי ירושלם וגם לחכם כה"ר דוד למקטנם ועד גדולם לכל איש עשרים כספים וגם שמן למאור, מהם בעבור נשך ותרבית ומהם בעבור קרן החוב הכל קנ"ח כספים. ביום השבת הוציאו הס"ת וברכו כל אנשי קהלתנו וכל הנודרים ואל עליון יקבל תשורתם כזבח וכקטורה אנ"ס. ביום הראשון קמנו והלכנו וראינו את סביבות העזרה ואת כותל המערבי שהוא לבד נשאר מבנין שלמה המלך ע"ה, והכותל הוא מבנין העזרה ולא מבנינים הפנימים, ואשר עד הכותל נדבק (מחובר) משני צדדיו הוא הנקרא בשם עזרה ד). והבנין של הכותל הוא מאבנים גדולות מאד, וראינו שם אבן אחת בבנין הכותל ארכה כ"ב זרזות ורחבה עשר זרזות. והתהלכנו סביב העזרה ובהם י"ב שערים, וראינו בה בית התפלה שבנה סולטאן סוליימאן, והוא בבנינו גדול עד מאד ואין ערך ליפיו, לא תשבע עין לראותו מרוב הדרו, ואין כיפיו בכל בתי תפלות אשר למלכי ישמעאלים בקושטנדינה. ואומרים שיש בתוכה אבן אחת הנקראת אבן שתיה, אשר עומדת באויר בין השמים ובין הארץ ה), ובזמן קרוב בנו לארבע רוחותיה חומת אבנים ו) שיקוף האבן אבל האבן אינה נוגעת בחומה. ואומרים שהסבה לבנין היתה מפני כשהיו רואות הנשים ההרות את האבן שהיא עומדת באויר העולם בין השמים ובין הארץ היו מפלות ולדיהן לכן עשו הבנין ההוא. וברוך השם שנתן בלב המלך סוליימאן לבנות מחדש את חומת ירושלם ושעריה, ותיקן את בית התפלה לעשותו יותר יפה ונאה היום. גם ראינו מדרש שלמה ע"ה שהוא בית המשפט שהיה יושב בתוכו עם שבעים סנהדרין ושפט את ישראל, והוא בית גדול וגם הוא יפה בבנינו, ובחצרו היו יושבים בעלי הדברים (התובעים ונתבעים), ועליו מגדל מוגדר באבנים אין חקר ליפיו, והוא בתוך העזרה של בית המקדש. עוד היום יש י"ב שערים להעזרה של ביהמ"ק, שנים מהם שערי רחמים בפאת הקדם והם נעולים ועשרה מהם פתוחים. גם חומות ירושלם הם בנינים נאים עם מגדלים יפים והשערים הם ששה. וכן נזכה לראות ביהמ"ק בנוי בביאת המשיח אנס"ו. בתי ירושלם בנוים מאבני גזית וכן כל בתי השוקים והם מכוסים באבנים הכל באבני מרמר[1]. — ביום ג׳ לקח אותנו כה"ר דוד יצ"ו והראנו את קבורת זכריה הכהן בן יהוידע והוא קבור בתחתית ההר ועליו קובא גדולה מאבן אחת גזורה מההר, והאבן ההיא שמונה אמות מרובעות והיא חלולה. קרוב אליו יד אבשלום והיא קובא גדולה

אבן שתיה במקום המקדש במסגד עמיר.

אבן אחת גזורה מההר ועל האבן קובא עגולה, אין חקר ליפיה, ולפניה אבנים קטנות הרבה, ואמרו הישמעאלים כל העובר משם משליך אבן אחת לסקלו מפני שמרד באביו דוד המלך ע"ה.

הלכנו משם וראינו בקעה גדולה והוא גי בן הנום. ומשם הלכנו וראינו עין רוגל וירדנו במעלות בתחתית הארץ ושתינו מן מימיו, ואמרו כי המים יבואו מתחת בית המקדש ז). קרוב אליו ראינו באר עמוקה ונקראת בפי הישמעאלים „באר איוב" ושמעתי מפי לץ אחד כי הוא באר יואב, וכן קבלתי מפי אחרים והוא קרוב לדעת. קרוב אליה בריכת מים טובים וגנים ופרדסים ואם יהיה מטר על הארץ יבואו המים וימלאו את הבאר ואת הבריכה, ואז יבואו שם אנשים ואוכלים ושותים ועושים שמחה כי הוא סימן לשובע. והלכנו משם וראינו בריכה אחת גדולה ואורך הבריכה כשעור מאה וחמשים אמות, והבריכה הזאת עם התעלה עשה אותם חזקיה המלך ע"ה (מ"ב כ׳ כ׳) והביא את המים ממוצא מי גיחון בדרך חברון אל הבריכה בעיר ע"י התעלה, וסתם מי גיחון העליון מחוץ לעיר (דהי"ב ל"ב, ל׳). גם יש שם מעין אצל הבריכה עם בנין יפה שבנה הסולטאן סוליימאן מחדש בזמן שבנה חומות ירושלם. ביום ו׳ כ"ג לחדש שבט לקחנו עמנו את משה כהן ועלינו בעלית ההר ונכנסנו בתוך מערה אחת ובתוך המערה קברות הרבה. ויש מערה בתוך המערה ושם קברות חגי זכריה ומלאכי ע"ה. וקראנו עליהם קצת מזמורים ועלינו משם להר הזיתים, ושם קבורת חולדה הנביאה ע"ה, ובנו הישמעאלים עליה בית תפלה ולא הניחו ליהודים ליכנס בתוכו. ואנחנו נתנו לשומרי הנביאה שתי חתיכות ונכנסנו בסתר באימה, וקראנו קצת מזמורים ויצאנו משם, ועמדנו על הר הזיתים במקום שעמד שם הכבוד נגד המקדש כאשר כתוב ויעל כבוד ה׳ מעל תוך העיר ויעמוד על ההר אשר מקדם לעיר (יחזקאל, י"ד, כ"ג). ומשם נראה כל המקדש במתכונותו וכל הבנינים וכל העזרה, כי הר הזיתים גבוה מבית המקדש. ועמדנו שם נגד המקדש והתפללנו כחפצנו וקראנו קצת מזמורים השייכים לביהמ"ק יבנה בב"א.

הלכנו משם וסבבנו את חומת העיר ואח"כ באנו אל חצר המטרה שהוא מחוץ לעיר תחת ההר, וראינו בתוך חצר המטרה קבר אחד יפה מאד ועליו בנין נאה ואומרים שהוא קבורת ישעיה הנביא ע"ה ואומרים שגם קבורת ירמיה הנביא ע"ה היא בתוך חצר המטרה. ושם ראינו את הבור שהשליכו את

ירמיה הנביא בו, ושאבני מים ושתינו והם מתוקים כדבש, ופי הבאר צר ותחתה רחבה ועגולה, ארכה [של התחתית] שתי אמות ורחבה כן. גם יש תוך החצר קצת בתים. ויש מקומות חצובות בהר והם היו בתי הסוהר בזמן מלכי ישראל. בסביבות ירושלם יש הרים גבוהים ורמים וגנים ופרדסים, תאנים וזיתים ושמן זית הם בזול, ששה בטמנים בעד כסף אחד והבטמן של ירושלם הוא משקל תשע מאות דרהים.

אח"כ באנו אל עיר ציון מחוץ לעיר ירושלם והיא קרובה לשער העיר ושם קבורת דוד ושלמה ע"ה, ובנו עליה קובה יפה ונאה מאד וסביבות הקובה מוגדרים בקיר קטנה (נמוכה). שער העיר הסמוך לציון נקרא „באב אל דוד" ר"ל שער דוד, והישמעאלים אינם מניחים ליהודים ליכנס שם להתפלל, ועמדנו מקרוב נגד הקבר וקראנו קצת מזמורים השייכים להם. והלכנו משם וראינו מערה אחת ובתוך המערה באר מים ואמרו הרבנים ששם קבורת שמעון הצדיק ואשתו והבור היא טבילת אשתו. והלכנו משם מעט וראינו מערה ושם קברות הרבה חצובות ואמרו כי הם קברות של שבעים סנהדרין. והלכנו משם ועלינו על הר גבוה אל המקום אשר אמר אברהם אבינו ע"ה אל נעריו שבו לכם פה עם החמור ואני והנער נלכה עד כה. ושם שלשה אילני זיתים ומקום מיוחד ליהודים להתפלל, והתפללנו שם כנגד המקדש מרחוק, וגם קראנו פרק „וישא אברהם את עיניו".

[רמה] ביום ד' לקחנו עמנו כה"ר דוד יצ"ו ורכבנו על הסוסים והלכנו כארבע שעות ועלינו על הר גבוה וירדנו לבקעות ועלינו ברמה, והוא הר גבוה ותלול ושם קבורת אדוננו שמואל הנביא ע"ה ונקרא „סנט שמואל דשילה" היא שילה הקרובה לירושלם שתי פרסאות. והיא בתוך מערה גדולה ורחבת ידים, ובנו ציון גדול בתוך המערה שנגד הקבר על שם שמואל הנביא. ועל המערה ההיא בנה מחמד פשא השר מירושלם בנין יפה ונאה וגם בית תפלה. והבנין הזה הוא כעיר קטנה ובתוכה בתים וגם בתים על החומה. ובזמן חג הסוכות ילכו היהודים וישבו שם יום או יומים ואוכלים ושותים וחוגגים. בזמן קדמון לא היו עוזבים ליהודי לכנוס במערה גם אם יתן מאה כספים, וזה כחמשים שנה שניתן להם רשות לכנוס ע"י איש אחד ממצרים שמו שמואל כהן נ"ע שקם על רגליו וקבץ מהקהלות כספים הרבה ופזר מהם לשר ירושלם ולשופטים ושוטרי העיר ואח"כ נתנו רשות ליהודים ליכנס במערת הנביא, השי"ת יתן שכרו. והיום אם יבואו אנשים מארצות רחוקות יתנו ארבעים חתיכות כל איש ואיש ויכנס. ואם רוצים אנשי ירושלם לילך שם יתנו רק חמש חתיכות, כן הוא חק להם ולא יעבור. הלכנו וירדנו למערה בשירים ובמזמורים בקול ששון ובקול שמחה, וקראנו עליו קצת מזמורים השייכים לו והדלקנו נרות בעששית. בצד הימין של קבר הנביא הוא קבר אלקנה אביו ע"ה, ובצדו השני אמו חנה הצדקת, וקרובים זו לזה וזה לזאת תשהע"ם ח) וקראנו עליה פסוקים השייכים לה, ואח"כ התפללנו תפלת הצהרים ושבנו לעת ערב אל מלוננו לבית כה"ר דוד יצ"ו.

ראיתי בירושלם שקל הקדש שהוא מזמן מלכות ישראל והוא כסף מזוקק ושקלתי אותו בידי ומשקלו היה מ"ה דרהים ודנק אחד, ר"ל שלשה משקלות ואחד דנק, והכתיבה עליו „ירושלם הקדושה" וצורת מטה אהרן, ובצדה השני „שקל ישראל" וצנצנת המן וגם שני ראשי תיבות והן שי"ן ומ"ם י), וכתוב בתורה עשרים גרה השקל אם כן יהיה שלש גרות משקל מתקאל אחד אשר יעבור בזמנים האלה בכל הארצות. והכתיבה על השקל כתיבת שמרונית. וראיתי בס' דינים שחבר ר' בנימין ב"ר משה נהאוונדי ז"ל וכה לשונו: ואם גואל הדם רוצה ליקח כופר יתן וינצל בעבור כי הדין הזה לא נגמר על ידו לפיכך הרשות בידם (גואלי הדם) אם רוצים הורגים ואם רוצים לוקחים כופר שנאמר אם כופר יושת עליו (שמות, כ"א, ל'), כופר ההרוג ככר כסף הוא שנאמר והיתה נפשו תחת נפשו או ככר כסף תשקול, והככר עשרת אלפים מעות כל מעה שש גרות, עכ"ל.

ביום ד' י"ב לחדש שבט הת"ב יא) שמענו שמת כחדיד גרי חאן.—וישבנו בירושלם כ"ח ימים. והבית אשר ישבנו שם יש בו חלון כנגד המקדש, ובכל יום אחרי התפלה היינו עומדים ומתפללים נגד המקדש תפלת נדבה. וכה"ר דוד החזן יצ"ו עושה לנו כבוד ביום ובלילה במאכלים נאים וטובים ובמשקים ובכל מיני מגדים. השי"ת יכפיל שכרו ויגדלהו ויפארהו וירוממהו ויתן לו כל משאלות לבו, ויצילהו מכל נסיונות. בימיו יבוא הגואל ישמחהו והשי"ת יתן לו בנים זכרים הוגים בתורה אכי"ר.— והקדיש ר' שלמה לוי מנורה אחת לביהכ"נ, ר"ל קנדיל (עששית). גם אני הדל הקדשתי קנדיל אחד. וגם במצרים הקדיש ר' שלמה חמשים רמונים (מטבעות) וגם אני הדל הקדשתי במצרים שני רמונים.

הערות:

א) בנין קטן מכוסה בתקרת אבן עגול—כיפה. ב) ר"ת אמן נצח סלה. ג) בערבית מתנות ומנחות, ענינים נכבדים המיועדים לשי ותשורה. ד) כנראה הוא קורא להר הבית בשם עזרה. ה) מפני שיש מערה

תחתיה ופתוחה מצד אחד נראית כאילו עומדת באויר ובאמת היא מחוברת מצד הפנים. ו) כעת רק גדר של קנים מקיף אותה. ז) כנראה מצאו רמז לזה מהפסוק ביחזקאל מ"ז, י"ב, המתנבא לעתיד אודות הנחל כי מימיו מן המקדש המה יוצאים. ח) ר"ת תעל שכבת חטל על מלונה. ט) אחד וחצי דרהם במתקאל אחד הדינר אחד וחצי דרהם והוא מתקאל. הליטרא ל"ה דינר או 52½ דרהם. הדנק הוא מעה משקל ששה עשר שעורים. י) צ"ל שי"ן וגימ"ל והיא שנת ג' למלכות המכבים. יא) יש כאן ערבוביא במסעותיו כי הזמן כ"ג שבט קודם י"ד שבט ונערכו פה על מכונם.

[1] Marble.

ה

[חברון] ביום י"ד שבט אחר התפלה סעדנו את לבנו כמנהג כל היום ולקחנו את כה"ר דוד ואת הבחור יצחק יצ"ו ורכבנו על הסוסים ללכת לחברון, והלכנו שלש שעות ובאנו אל קבורת אמנו רחל ע"ה והיא בדרך חברון קרובה לבית לחם בדרך אפרת, ועל מצבת קבורתה בנה מחמד פשא בנין קובא נאה ויפה וקראנו קצת פסוקים והלכנו משם ובאנו אל התעלות ושם שתי בריכות מים גדולות ויפות משוחות בסיד מבית והן בנויות מזמן קדמון והן עמוקות ושעורן כשעור חומה קטנה ובתוכן מים. ושם מעין אחד ומימיו מתוקים, וגם יש חומה קטנה ובתוכה שומרים ושמירת הדרכים שהם מסוכנים, והוא בנין יפה מזמן קרוב. מירושלם עד התעלות אין שום פחידה אבל משם והלאה עד הכרמים פחידה גדולה, ועמדנו שם מעט ונאספו שם כל האנשים והיינו חמשים אנשים רוכבים ורגלים וכל איש כלי מלחמתו בידו, בכ"ז הלכנו בפחד ומורא ועלינו על הרים גבוהים, מהר אל גבעה, וראינו את קבורת יונה הנביא ע"ה מרחוק והוא על הר גבוה ועליו בית תפלה לישמעאלים, ובעונותינו הרבים אינם עוזבים ליהודים להתפלל שם, וקראנו קצת מזמורים על הסוסים לצאת ידי חובותינו, ובאנו לחברון בו ביום. ונתנו לנו הרבנים בית אחד וחנינו שם במקום שדרים היהודים, שבח לאל יתברך שבאנו לחברון בזכות אבותינו הקדושים, אין שטן ואין פגע רע. ושמחנו ביום ההוא שמחה גדולה על שזיכנו השי"ת לבוא לקבורות האבות ע"ה. ביום ה' השכמנו בשעת קריאת הסליחות והלכנו אל מערת המכפלה, ועליה בנין יפה מאבני שיש ומאבני גזית שבנה אותו דוד המלך ע"ה, וסביב החצר קיר קטנה שבנו הישמעאלים מאבני גזית ומכל שכיות החמדה והוא בנין נאה, אמנם בית תפלה לישמעאלים בנוי על המערה והוא מאבני שיש סומקי ובעונותינו הרבים אינם עוזבים ליהודים ליכנס בתוך בית התפלה להתפלל א). וספרו לנו ואמרו שיש חור במעלות בית התפלה לרדת משם מטה, ובזמן אחד ירדו שלשה אנשים לראות קברות אבותינו הקדושים ומיד נשרפו שנים ואחד מהם זעק זעקה גדולה וישאלו האנשים ממעל למה יזעק? והשיב להם מה שקרה ונשרף גם הוא, ומהיום ההוא והלאה לא ירדו הישמעאלים למערה. ויש שם שני מגדלים על מערת אבותינו ר"ל מינהרא ב) על שם אברהם ויעקב, וספרו כי בנו מגדל שלישי על שם אבינו יצחק ונפל ונהרס. מחוץ לשער בית תפלתם יש מקום מיוחד ליהודים להתפלל והוא סמוך ודבוק בכותל בית תפלתם, ויש חור בכותל ההוא והוא מכוון לקברות האבות והאמהות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה ולאה, והדלקנו שם בלילה ההוא כמה נרות על החור, ועמדנו וקראנו כל הענינים השייכים להם עד עת התפלה ואח"כ התפללנו תפלת חובה. והלכנו ובאנו בליל ו' והתפללנו שם עוד הפעם ושבנו אל בית מלוננו ואכלנו ושתינו ושמחנו על שזכינו לראות קברות אבותינו, כן יזכנו אלהינו לראות פני אליהו נביאנו ומשיח צדקנו אנס"ו. — בחברון יקחו מאיש יהודי מ"ב כספים פחות רביע ובעבור זה ירשו ליהודים ללכת למקום המיוחד להם כנגד החור אשר בכותל המערה ומתפללים שם בלי פחד.

ביום ההוא הלכנו לאלוני ממרא וראינו את המקום שנמול שם אברהם, והלכנו משם מעט וראינו כדמות מערה אחת ונכנסנו שם וירדנו במדרגות והיא חפורה בעמק ההר וההר כלו מאבן ויש מים קרים בתוך המערה ושתינו מהם והם ערבים מאד בשתייתם, ואמרו שהיא היתה טבילת שרה. אח"כ הלכנו מעט ובאנו אל אהל אברהם ככתוב בפרשה וירא ה' אליו וגו', והוא מוגדר באבני זית, והאבנים גדולות, יש מהן ארכן כ"ב זרת ומהן עשרים ומהן ט"ו זרזות, ותמהנו איך היו יכולים לשאת האבנים הכבדות האלה ולשימן זו על גב זו? סביבות האהל שלש מאות אמות, ובתוך האהל בצד אחד יש באר עשויה מאבני גזית ומי הבאר מים חיים, ושאבנו מים ממעני הישועה ושתינו והם ערבים. והמקומות יפים. והלכנו סביבות חברון ומצאנו בכל מקום כרמים ופרדסים, ואח"כ שבנו לתוך העיר חברון. וכנגד חברון על ראש ההר מערה אחת גדולה ושם קבורת ישי אבי דוד המלך ע"ה, ובנו עליו הישמעאלים בית תפלה ועלינו על ההר וקראנו עליו מזמורים ושבנו אל בית מלוננו. אח"כ שלחו לנו גבאי הקהל מעט מנחה וגם אנחנו נתנו לעניים ולשמן המאור שנים וחצי כספים. שם ביהכ"נ

לרבנים והוא יפה מאד, ויש שם שלשים בעלי בתים דלים שאומנותם תורתם. בתי חברון בנוים מאבני גזית כבתי ירושלם. ויש שם מרחץ על שם אברהם אבינו ע"ה. בבית התפלה „הכנסת אורחים" שנוסד ע"ש אברהם ינתן מאכל בכל יום ויום. ויש שם מעינות ובריכה אחת קרובה לקברות האבות והיא גדולה ועמוקה מאד וירדנו למטה כ"ה מעלות והיא בנויה כדמות מרחץ ושם מימי מטר, ואמרו הרבנים כי זאת טבילת שרה אמנו, וגם יש סביבות הבנין על קברות אבותינו שלשה מעינות. בחברון ראינו את קבורת אבנר, ובנו עליו בית תפלה לישמעאלים ואינם עוזבים ליהודים ליכנס. והוא בתוך השוק.

ביום ו' סעדנו לבנו ורצינו ללכת ולא מצאנו שיירה, ובאו הרבנים ואמרו אל תלכו יחידים, אם תמצאו שיירה תלכו עמהם או תקחו קצת אנשי חיל מהשר, ושמע שר חברון מתחלה ולא רצה, אח"כ לקח הרבן שיד־יהוד ארבעה שומרים מהשר והלכנו עמהם והם חגורים כלי מלחמתם, ועלינו מיד אל גבעה ובאו עמנו עד הטבור אשר שם שומר לשמירת הדרכים ועמדנו שם מעט וסעדנו לבנו, והשומרים שבו לחברון ואנחנו הלכנו לדרכנו. בדרך חברון לירושלם ראינו כפר אחד ושמו חלחול ושם קבורת גד החוזה והתפללנו שם, ובאנו לעת אכינדי ג) לירושלם.

ביום ג' לחדש שבט שנת הת"ב נשמע בירושלם כי נולד בן זכר לסולטאן אברהים ובא איש אחד לבשר בכל המדינות ועשו שמחה „דונאמא" ד) בירושלם ובדמשק ובערים אחרות.

הערות:

א) איך יתפללו בבית תפלה לישמעאלים? ב) בערבית מגדל גבוה הבנוי לתלפיות אצל כל אחד ממסגדי הישמעאלים וממרום גבהו יקרא השמש שלהם כרוז חמש פעמים ביום לעורר את הישמעאלים לתפלה. ג) תשע שעות ביום. ד) חג לאומי בתורקית. ה) תחת אבן שתיה יש מערה ונראה כאלו האבן תלויה באויר, ובאמת היא מחוברת מאחוריה לארץ. ואין חומה מקפת האבן אלא גדר של קנים. ו) ר"ת אמן נצח סלה ועד׳ ז) הוא באר יואב ונחלף להם יואב באיוב.

ו

[שכם] ביום ב' כ"ו לחדש שבט הת"ב אחר התפלה סעדנו את לבנו ונסענו מירושלם תוב"ב ובאו עמנו כה"ר ר' דוד וכ"ר משה כהן ור' ישועה לוי ור' יצחק ור' יפתח ואחר צאתנו משער חברון שהוא שער דוד המלך ע"ה הנקרא בלשון ערבי „באב אל דוד" עמדנו מעט וכה"ר דוד יצ"ו ברך אותנו וינשק איש את אחיו ואיש את רעהו, והלכנו ובאנו לעת ערב אל כפר כירא ושם מלון אורחים וחנינו שם. וביום ג' קמנו ונסענו משם ועלינו בהרים גבוהים ורמים ונפלאים וירדנו לבקעות, מי ימלל גבורות ה'! — מכירה עד שכם נטועים אילני זיתים הרבה מאד ויש שם שדות וכרמים, עד אשר באנו אל הכפר הנקרא נבלוש והוא עיר שכם. — העיר הזאת יפה ורחבת ידים, והוא מקום שדות וכרמים פרדסים וגנים, ושם מרחצאות ובתי תפלה לישמעאלים וחניות, ומוכרים כל מיני מאכלים, גם יבשלו שם בורית הרבה וטוב מאד כבורית ירושלם. העיר שכם נקראת נבלוש בעבור המעשה מסיבת דינה כי נבלה עשה בישראל א). העיר יושבת בין שני הרים רמים, הר אחד במזרח הוא הר העיבל והר שני במערב הוא הר גריזים. ושם בתי תפלה לרבנים וגם יש עשרה בעלי בתים מהשמרונים ולהם בית תפלה וס"ת, ואומרים כי הם אינם קוראים כ"ד ספרים כי אם חומש. הכתיבה שלהם אינה ככתיבתנו (אשורית) כ"א כתיבה שמרונית, ולהם מזבח אחד על ראש הר גבוה הוא הר גריזים ושם ישחטו בקר וצאן ואוכלים. וחנינו בלילה ההוא בשכם. שם יקחו קופר מאיש ל"ב חתיכות.

השכמנו בבקר ועלינו להרים גבוהים ובאנו אל תמנת סרח ושם קבורת יהושע ע"ה במערה על הר גבוה ותלול, אך אין עליו שום בנין כי אם כותלים, ואומרים כי כמה פעמים בנו עליו קובה ונפל ונהרס ואח"כ חדלו לבנות. עמדנו למעלה מן המערה וקראנו עליו קצת מזמורים. והלכנו הלאה מעט ובאנו אל קבורת אביו נון והיא קרובה אליו ועליה ציון נאה ולפני הציון בנו הישמעאלים בית קטן ונכנסנו שם וקראנו קצת מזמורים, והלכנו משם מעט וראינו מקום יפה מוגדר בחומת העיר ובתוכה מצבה נאה, ונכנסנו שם ואמרו שהיא קבורת כלב בן יפונה ע"ה, וקראנו קצת מזמורים. הקברות קרובים זה לזה ושלשתם בתמנת סרח בקצת נחלת יוסף ע"ה. והלכנו משם ובאנו קרוב אל שכם ועלינו על הר גבוה ותלול ושם קבורת אלעזר הכהן ועליו ציון ארוך גדול ונאה והוא מוגדר בכותלים מאבני גזית ולמטה ממנו קרובה אליו מעט מערה קטנה ואמרו שהיא מערת אליהו הנביא ע"ה, ונכנסנו בתוכה וקראנו קצת מזמורים וקצת מעניניו, והלכנו משם למטה ממנו ובאנו אל קבורת איתמר ועליו ציון ארוך גדול ונאה כבנין קבורת אלעזר אחיו, וסביבות הקבר מוגדרים בכותלים מאבני גזית. וקראנו קצת מעניניו ואח"כ הלכנו משם מעט למטה ממנו ובאנו אל קבורת פנחס הכהן ועליו ציון גדול כבנין ההוא, גם הוא מוגדר באבנים ובצדו בית תפלה

לישמעאלים, וקראנו עליו מענינו, ואח"כ הלכנו מעט רחוק מהם ובאנו אל בית אחד והוא בית תפלה ונכנסנו שם, ובתוך הבית יש מערה גדולה לאורך כותל הבית ועל המערה קובה גדולה ושם קבורת שבעים זקנים. ובתוך המערה וגם בתוך הקובה לא יכנס שם אדם אף לא מהישמעאלים. ובית התפלה בקיר המערה יש בו קצת חורים, ומן החורים רואים תוך המערה. ונכנסנו שם והדלקנו נרות וקראנו קצת ענינים. והלכנו משם ושבנו אל שכם. ושם קבורת יוסף הצדיק ע"ה במקום שקנה יעקב אבינו מידי חמור במאה קשיטה ועליו ציון וסביבותיו מוגדר באבנים, ואמרו כי כמה פעמים בנו עליו קובה ונפל ונהרס. ובאנו עליו וקראנו קצת מזמורים השייכים לו ושבנו אל מלון אורחים, וחנינו שם גם בליל יום ב׳. ביום ה׳ קמנו בבקר והלכנו מעט ובאנו לעין המים הנקרא אצלם עין יעקב, ועברנו משם ובאנו לעת ערב אל כפר ג׳ינין. ובדרך ג׳ינין זיתים הרבה וגם שרות ומקומות יפים. ושם חומה קטנה ובתוך החומה למטה מלון אורחים ולמעלה בתים שיושבים שם שומרים החומה, ובצדה הקואַ־חנא. ושם ימצא הנוסע מאכלים ותבן ומספוא. וחנינו שם והשכמנו והלכנו ובאנו אחר הצהרים אל כפר עיני נייגי, ועל הדרך הזה מקומות יפים ולא חנינו שם כי עוד היום גדול. והלכנו משם ובאנו קרוב לעת ערב אל כפר חטין ולא מצאנו שם שום מאכל רק תבן ונשבת שם ביום השבת ואכלנו מה שנמצא אצלנו. ואמרו ששם קבורת יתרו וצפורה בתו. ולפני חטין ראינו את חומת צפת, ואמרו כי יש שם י"ד בתי כנסיות לרבנים ושם קבורת הושע בן בארי, וממחרת חג השבועות מדי שנה בשנה הולכים הרבנים על קברו ומתפללים שם כפי מנהגם. קמנו ביום א׳ והלכנו מעט ובאנו אל כפר עיינא והוא על שפת הירדן במקום יפה מאד, והלכנו משם ובאנו אל הבאר שהשליכו שם את יוסף הצדיק ע"ה, ובנו על פי הבאר קובה קטנה על ארבעה עמודי שיש ושאבנו מים מהבאר ושתינו בשמחה, ולפני הבאר בית תפלה ומלון אורחים והלכנו משם ובאנו אל גשר יעקב ושם מלון אורחים ובתוכה מעין אחר, והגשר הוא במקום צר ומימיו מן מימי הירדן, כי כתוב במקלי עברתי את הירדן, ואמרתי בלבי אולי הוא מעבר יבק ע"כ נקרא שמו „גשר יעקב" עד היום בלשון ישמעאל. וחנינו שם ובבקר השכם הלכנו הלאה ובאנו אל כפר סעסע, ושם חומה קטנה יפה לא ראיתי כמוה בכל הכפרים, ושם בית תפלה יפה לישמעאלים שבנה אותה סינן פשא ושם עמארה (בית מחסה) בשביל אורחים בכל יום ויום וחנינו שם והשכמנו בבקר והלכנו עד הצהרים ובאנו לדמשק הנקרא בלשונם „אל שאם".

הערות:

א) השערה בעלמא ובאמת נשתבש השם נבלוס מהשם Neopolis עיר חדשה שקראו אותה הרומיים בזמן אספסיינוס.

ז

[דמשק] מירושלם עד דמשק מהלך תשעה ימים, ואנחנו באנו בעשרה ימים בעבור שיש בתוכם יום שבת. והיום כ"ה לחדש אדר בחשבון המחזור באנו וירדנו בחצר בית הכנסת, ותיכף שמע כה"ר הנכבד והיקר ידיד הכהן יצ"ו והוא בעל המטבע של דמשק, ולקח אותנו והוליכונו אל ביתו וקבל אותנו בסבר פנים יפות ונתן לנו בית אחד יפה ועשה לנו כבוד גדול יותר מדי במאכלים נעים משונים זה מזה ובמשקים טובים כמו מעדני מלך. והאיש הנ"ל איש טוב שפל רוח ועניו. טוב עם ה׳ וטוב עם אנשים, אין חקר לשפלותו. ויש לו בן יחיד לבד מבנות וגם הוא בחור יפה ונחמד שמו אליהו המכונה אנדול בקי, השי"ת יכפול שכרו ובזה ובבא וימלא משאלות לבו לטובה, ויתן לו אחרית ותקוה טובה ויראה בשמחת בנו, ויזכה לראות בנים זכרים הוגים בתורה וה׳ יגדלם ויאריך ימיהם בטוב ובנעימים.

גם כל אחינו הקראים אנשי דמשק הם אנשים טובים ובעלי מדות טובות, בכל יום ויום יבואו אצלנו לשאול שלומנו וישבו אתנו להיטיב לבנו. בליל ב׳ קרא אותנו לביתו כה"ר אליהו פירוז בכ"ר גדליה פירוז והביא כמה מיני מאכלים וכמה מיני מתוקים ומגדנים, והוא איש טוב ויקר מאד, גם קרא קצת אנשים מטובי הקהל ואת בעל הבית שלנו ואכלנו ושתינו ושמחנו עמהם, ה׳ יכפיל שכרם. ויש לו בית יפה ונאה בנוי מאבני שיש וכל שכיות החמדה [1] ובה כמה ציורים, ולפני ביתו פרדס רמונים נאה ושם אילני אתרוגים ולימון ומרנץ [2] וכעת הקדיש הפרדס שהיה שייך מקודם לאביו ולדודו, והוא לפני בית הכנסת ולפני ביתו ועשה אותו קודש לבית הכנסת. ביום ד׳ קרא אותנו כה"ר בנימין נשיא, וגם הוא שפל רוח, עם קצת מטובי העיר ובעל הבית שלנו, ועשה לפנינו כירה גדולה והביא כמה מיני מאכלים ואכלנו ושתינו ושמחנו שם. בליל שבת פרשת ויהי בשלח אחר התפלה קם החזן כה"ר משה פירוז יצ"ו וקרא כמה מזמורים וכמה פסוקים השייכים לפרשת ויהי בשלח וליציאת מצרים, ואח"כ קם נער אחד בן כה"ר בנימין הנ"ל וקרא הפרשה מראשה ועד סופה מחוץ בעל פה. גם למחרתו ביום השבת לקח אותנו לביתו, וזה פעם שלישית בעבור

שמחת בנו שקרא הפרשה בליל השבת וקרא קצת אנשים מטובי ונכבדי הקהל ואכלנו שם, וקמנו והלכנו ובאנו לבית מלוננו. אז קרא בעל הבית כה"ר ידיד קצת אנשים וגם כה"ר אליהו פירוז ועשה סעודה ואכלנו ושתינו ושמחנו עמהם, כה מנהגו בכל יום ובכל לילה. — בשתי השבתות: בשבת ויהי בשלח ובשבת וישמע יתרו קוראים הפרשה בליל שבת אחר התפלה וגם מזמורים ופסוקים השייכים לפרשיות אלו עד שתים או שלש שורות, וקמים בעלות השחר לקריאת הסליחות ותחנונים עד עת התפלה, ואח"כ מתחילים תפלת היום. בשבתות אלה אוכלים ושותים כל הקהל כמו בימי הפורים. כה מנהג קהלת הערביים.

ביום א' לקח אותנו כה"ר יוסף הכהן יצ"ו וקרא גם כה"ר ידיד וקצת מטובי הקהל גם הבחור אליהו אח אשת כה"ר חזן אשר הכין מאכלות נעים ומיני מתוקים ומיני מגדים ואכלנו ושתינו ושמחנו שם בלילה ההוא, השי"ת יכפיל שכרם. ביום זה לקח אותנו כה"ר ידיד והוליכונו לגן אחד שהקדיש אותו כה"ר מעלים צדאקה ב) נב"ע והוא גן נאה ויפה כגן אלהים ושם אילני פירות כאלפים ונהר עובר מצדו ומימיו מתוקים כדבש, והלכנו משם ובאנו אל כפר גיבר הקרוב לדמשק, ושם ביהכ"נ ישן מזמן קדמון קודם חורבן בית שני ששים שנה, ופתחנו את ההיכל ושם שמונים ס"ת ומהם בשני צדדי ההיכל בימין קצת ס"ת ישנים מאד יותר ממאה שנה ואמרו שביהכ"נ ההוא היה מקודם ביד הקראים. ובתוך ההיכל בצד ימין מתחת מערה קטנה יפה מאד והיא מערת אליהו ע"ה אשר אמר לו ה' קום לך מדברה דמשק. וירדנו במערה וקראנו כל עניניו ובקשות כל איש לעצמו. ואח"כ עלינו מהמערה ואכלנו ושתינו שם ונתנו קצת לבנים (מטבעות) לשמן המאור ולעניים והלכנו משם ושבנו אל דמשק למלוננו.

בית הכנסת של דמשק הוא בנין טוב ונאה מאד ושם שלשה היכלות וששה ס"ת מלבד הישנים, ויש לבית שלשה שערים ולפניו פרדס יפה עם אילני אתרוגים, וגם יש חומש יפה מאד בכתיבת יד. והיום מזמן כתיבתה אלף שנה ונ"א שנים. גם ראיתי תנ"ך עשרים וארבעה ספרים וגם הוא בכתיבת יד יפה מאד ויש בתוכו ציורים נאים. צורת ביהמ"ק וצורות חומות ירושלם המשכן והמזבח וכליו כלם מוזהבים. והיום אנחנו בשנת הת"ב ליצירה ומזמן כתיבתה אלף וע"ה שנים.

עיר דמשק היא כלילת יופי מכל הערים בארצות הערב, אמנם מצרים (קאהירא) גדולה מדמשק כמה פעמים אבל דמשק יפה ממנה. בה שני נהרים אמנה ופרפר ומימיהם קרים ונוזלים על פני הארץ. וסביבותיה כרמים גנים ופרדסים וגדלים כל מיני פירות יותר מכל המקומות. ושם בתי תפלה לישמעאלים למאות, ומרחצאות שבעים, ומלוני אורחים למאות והשווקים למאות והחניות לאלפים. השווקים מכוסים שלא יכם שרב ושמש, והבתים בנוים מאבני שיש מצבעים שונים ומאבני גזית. — בית רימון הוא בית תפלה לישמעאלים ויפה מכל בתי תפלותיהם ואין ערך ליפיו. גם יש שם שני בזזטאן (שווקים לסחורות) אחד ישן ואחד חדש והוא נאה מאד. בתי כנסיות לרבנים שנים. וישבנו בדמשק י"ז ימים בשמחה וטוב לבב, באכילה ושתיה.

הערות:

א) הנהר אלברדו והנהר אלסינבאראנו. ב) הוא היה קראי.

[1]Mosaic. [2]Oranges.

ח

ביום ה' ב' ימים לחדש אדר נסענו מדמשק, וקודם לכתנו נתנו כל איש כפי כחו סך רמונים, וכאשר נסענו משם לוו אותנו אנשי הקהל כהנים לוים נשיאים וישראלים, גם בעל הבית ובני אנדול בקי והם היו על סוסים, ועמדנו בדרך והתפלל כה"ר פירוז הזקן קצת מזמורים ויברכו אותנו ואח"כ נשקו ויחבקו אותנו ונפרדנו איש מעל אחיו. הם בכו מרוב אהבתם ואנו בכינו מגודל חיבתנו, הם שבו לביתם ואנחנו הלכנו לדרכנו, ובאנו לעת אכינדרי אל כפר קושייר וחנינו שם. ונסענו משם ביום ו' והלכנו עד אכינדרי ובאנו אל כפר קטוייפי והכינו מאכל לכבוד השבת ונשבות שם במלון אורחים והוא בנין טוב ונאה בנוי מאבני גזית ובתוכו מים קרים נוזלים ממעין אל הבריכה. ותבנית הבנין כתבנית מלון אורחים אשר בטחטא וזה יותר טוב ממנו. גם את זה בנה סינן פשא ובשניהם יתנן מאכל לאורחים. הלכנו עד הערב ובאנו אל כפר קראלר וחנינו שם במלון אורחים, והשכמנו בבקר ונסענו משם ובאנו לעת אכינדרי אל מלון אורחים הנקרא איני קפילי, וחנינו שם ונסענו והלכנו עד הצהרים ובאנו אל נהר גדול עסיסו ועליו גשר גדול ויפה ארכו כשעור מיל אחד, ועברנו הגשר ובאנו לעיר חאמיש [1], והיא עיר ישנה מזמן היונים ורובה נחרבה ע"י שודדים, ויש שם בערך חמשים חניות ובזזטאן קטנה, ושם אורגים אזורי משי מוך ומינים אחרים ומוכרים שאר דברים, ויש שם חומה קטנה על ההר לשמירת העיר. ושם שני בתי תפלה

לישמעאלים. וחונים שם במלון אורחים יפה וישבנו שני ימים. ונסענו והלכנו עד עיר חמה [2] והיא עיר גדולה מחאמיש, ועליה חומה כחומת חאמיש אשר בנה אותה מלך הישמעאלים ושמו אלדהאר, וחומת חמה יפה בבנינה יותר. ושם נהר גדול ובית תפלה לישמעאלים וחניות. נסענו משם ובאנו ביום ו׳ אל מלון אורחים הנקרא שייכון ושמו השני ארנווט קויו כי בנה אותו ארנווט פשא. ונשבות שם את יום השבת. וקמנו ביום א׳ ונסענו, ובאנו אל כפר מערא ושם מלון אורחים יפה שבנה אותו אבן כסף משנה מעיר חלב. ונסענו משם ובאנו אל כפר אחד ושם מלון אורחים וחנינו שם, וקמנו ונסוע לעיר גדולה ויפה ושמה חלב [3] והיא ארם צובה בלשוננו. העיר הזאת גדולה מדמשק ובה כמה בתי תפלה לישמעאלים ושלשה בתי כנסיות לרבנים, ומ״ה מרחצאות וחניות ומלוני אורחים למאות. ושם מוכרים כל מיני סחורות בזול, וקונים סחורות להוליך לקושטנטינה. העיר חלב בצורה בחומה חזקה עגולה וסביבות החומה מגדלים גדולים קרובים זה לזה ואצל החומה הר גבוה מאד ובראשו חומה קטנה יפה במאד מאד וסביבותיה חל והיא חצובה מההר ובתוך החל סביבותיה מים ולא יוכל איש לעבור כ״א דרך גשר שהוא לפני שער החומה ומשם יעלו על החומה, כל בתי חלב בנוים מאבני גזית כבתי רודוס, ועל החניות קובות מאבני גזית ומכוסות כבנין בזזסטאן. תוך העיר יש רצפת אבנים כמו בעיר קושטנטינה, בראותי עיר דמשק אמרתי שלא ראיתי כמוה ליופי בכל ערי הערב. ואחר שראיתי חלב ידעתי שהיא גדולה מדמשק רק שיש בדמשק גנים נהרים ומעינות יותר מחלב. אמנם גם בחלב יש נהר עובר בעיר ויש בה בארות ומעינות, אבל למטה (פחות) מדמשק. מן דמשק לחלב מהלך עשרת ימים ואנחנו באנו בי״ג ימים בעבור שיש בתוכם שתי שבתות ויום אחד עשינו מושב שיונחו הסוסים. ישבנו בחלב ששה ימים וביום ב׳ ט׳ לחדש אדר שני נסענו משם ובאנו אל כפר קלקלר וחנינו שם. ושם מערה אחת ובתי תפלה לישמעאלים. קמנו ונסענו משם ובאנו יום ג׳ לעת הצהרים אל כפר דיזין ושם מלון אורחים וישבנו שם עד הערב, ועכבנו שם יום אחד בעבור כי ביום ד׳ בירם א) קטן לישמעאלים. מחלב עד כפר דיזין מהלך שני ימים והדרך כלו אבנים וגבעות עד אשר נלאנו מהאבנים הרבים להלוך עליהם. ביום ד׳ ערכו הישמעאלים את תפלתם, ואח״כ נסענו משם ובאנו אל עיר אנטוכיא [4] ונעבור מתוך העיר ולא חנינו שם.

הערות:

א) חג הישמעאלים מדי שנה אחרי אחד ושלשים ימי הצום הנקראים ראמצאן ויש להם חג גדול וחג קטן בעת ההיא.

[1] Homs. [2] Hamah. [3] Aleppo. [4] Antiochus.

ט

[אנטיוכוס] ראיתי בספורי כה״ר אליהו אפידא בני ז״ל שהעיר אנטוכיא יסד המלך אנטיוכוס אשר הצר לישראל בבית שני וקרא שמה אנטוכיא, ושם נהר גדול. אנטוכיא היא עיר גדולה וחומותיה בצורות והן ישנות מזמן קרמון, ופני העיר במישור ומאחוריה הרים גבוהים סביב חומת העיר מלמעלה, ואינה מיושבת כ״א חלק אחד מארבעים חלקים, ושלשה חלקי העיר כלם גנים ופרדסים וחלק אחד בתים. ונלך משם ונעבור נהרות רבים בו ביום, כלם מלאים אבנים, וירדנו לבקעות עד אשר נלאנו. אפשר שעברנו עשרים נהרות, ועלינו להרים גבוהים מי יספר גבורות ה׳ עד אשר ילאו הלשונות מלספר. הלכנו עד הערב וגם בלילה שלש שעות ובאנו אל כפר חילן והוא בין הרים גבוהים ובתי הכפר בשולי ההרים מפני המים כי מים רבים יבואו ממורד ההרים והם מתוקים ונוזלים בתוך הכפר. ויש שם קצת חניות ובתי תפלה לישמעאלים ומלון אורחים יפה עד כי נראה הכפר כתבנית עיר. וחנינו שם ונסענו ביום ו׳ ונעבור הרי בילן וארבעה נהרות ומגדל אחד שהוא לפני ים הלבן אשר בנו הישמעאלים לשמירת המים כדי שלא יבואו הלועזים לקחת מהם. הלכנו משם ונעבור לפני כפר אחד שעל שפת הים ושמו אלכסנדריט [1] והלכנו משם עד זמן אכינדרי ובאנו אל עיר פיים על שפת הים ושם מים רבים מתוקים ואינם טובים לשתיה. ושם יבואו אניות מצרים ואניות לועז כי היא אסכלא [2] לעיר חלב ב). ושם חומה קטנה בצורה ובית תפלה לישמעאלים ומרחץ וקצת חניות כשעור מאה ושלשים ושם מוכרים כל מיני סחורות. ונשבת שם את יום השבת. ושם גנים ופרדסים הרבה נגד מגדל אחד על שפת הים מלבד בתוך החומה. — מחלב עד פיס (פאס) [3] מהלך המשה ימים. חלב היא גם אסכלא לעיר דמשק וטרבולוס שהוא מהלך שלשה ימים לשם. נסענו משם ונלך בדרך מישור עד הצהרים לפני שפת הים הלבן ונעבור כמה נהרות בו ביום ואח״כ עלינו להר ונבוא לשער אחד אשר על נהר הנקרא קרנליק קפיסי והוא דרך מסוכן מאד, ונעבור משם בעזרת האל יתברך, ונבוא לערב (אכינדי) אל כפר קורט קוילגי, ושם מלון אורחים שבנה חורוסטם פשא, וחנינו שם ונסענו בבקר והלכנו לפני מי גיחון והוא

אחד מארבעה נהרות היוצאים מעדן, ונבוא אל מקום אחד הנקרא גיחן קלעיחי ושם חומה קטנה ישנה והרבה היום. ונבוא אל מלון אורחים מיסים והוא לפני נהר גיחון שהוא נהר גדול ורחב כיאור מצרים. ואצל המלון אורחים גשר הנהר ולה עשרה עינים ב). ואורך הגשר מאה ושלשים אמה באמת של כיפא, ורוחב הנהר כן (כאורך הגשר). ולא ראיתי גשר כזה בכל הנהרות שעברתי עד עתה. וחנינו שם ונסענו ובאנו אל עיר ארוונה ועברנו גשר אחד ארכו יותר מגשר גיחון בכדי אחד וחצי שעורו, והנהר עובר מתחת העיר והולך סביבות הבתים, ועברנו הגשר ההוא ונכנסנו לעיר ושם חומה קטנה יפה מאד מכל שכיות החמדה, ומי הנהר יבואו מקיזיל אירמק. ושם בתים הרבה ובתי תפלה לישמעאלים. ויש שם חמשה עשר בעלי בתים רבנים ולהם ס"ת בבית אחד. ויש מלון אורחים וחנינו שם וישבנו שני ימים והיתה מנוחה לעצמנו ומנוחה לסוסים. ונסענו משם ביום ההוא ובאנו אל כפר ציביט (ציכיט) ושם מלון אורחים וחנינו שם ובבקר קמנו ונסענו משם ועלינו להרים גבוהים ורמים ועברנו עיינות ותהומות, ושם אילנות גדולים הרבה ונהר עובר בבקעה ומים רבים מתוקים נוזלים ממורד ההרים, והלכנו מהרים ונקיקי הסלעים לעמק. ואם תעלה על ההר לא תוכל לראות תחתית הארץ ואם תרד למטה לא תוכל להביט על ראש ההר, כי ההרים האלה יותר גבוהים מהרי בילן ומהרי פיים, כל הלשונות ילאו מלספר. והלכנו תוך ההרים האלה ובאנו אל מקום אחד גיבלים קלעסי והוא על הר גבוה והאנשים מראש ההר כעופות. וברדת ההר כנגד החומה יש מלון אורחים ובאנו שם ונשבת ביום השבת. ונהר גדול עובר מתחתית ההר ומצד השני מלון אורחים שמו צאש חאן, ולא הלכנו אליו בעבור השבת. גם היו עמנו ט"ז רבנים ועמהם ר׳ שלמה סבח סוחר של מלך בחדיר גירי כאן, והם הגיעו אלינו באדנא ונלוו עמנו. במוצאי שבת נסענו משם ועברנו מההרים הגבוהים בלחץ כי לא יוכלו שני סוסים לעבור ביחד כ"א אחד אחד, וההרים רמים וגבוהים כההרים שעברנו אתמול, ובעת זריחת השמש ירדנו אל נהר קירק ביצית ועברנו כמה פעמים מזה ומזה הרים גבוהים והנהר הולך בתוכם. עברנו יותר מארבעים מעברות ועברנו מן גשר אחד גבוה מאד שהוא במקום צר ושלמנו המעברות. ובדרך קרוב למלון אורחים יש מים חמים היוצאים מתחת ההר. ובאנו אל מקום ציפתא חאן וחנינו שם. ובבקר קמו הרבנים והלכו לדרכם כי משם יפרד דרך קושטנטינה מדרך סינף[4].

בזמן שבאנו לדמשק מצאנו שם איש אחד מעיר כוזליב שמו קרא חסן שהיה משרת לסולטאן שחון גרי ואמר לנו חפצו ללכת עמנו, ואנחנו אמרנו טוב הדבר כי הוא מכירנו והוא טוב מאיש אחר. ויעצנו עצה כי אם נלך בשיירה לא ילך עמנו עד סינף וגם לא ישבות בשבילנו ביום השבת. לכן נתנו לו שני כספים בדרך הלואה ואכילתו ושתייתו עלינו וגם אכילת ארבעה סוסיו, הכל כדי שלא נבוא לידי חלול שבת ח"ו. גם נתנו כן לאיש אחד שהיה מחבריו ושמו קזי והוא לקח הכספים וברח בעוד היותנו ברמשק. והלכנו עם קרא חסן מכירנו ועמו משרתו. ואנחנו ארבעה אנשים ונבוא עד ציפטא חאן, והלכנו יחד מהלך כ"ג ימים בשלשים יום בדרכים מסוכנים ונצלנו בזכות אבותינו הקדושים. והאיש הזה הנקרא חסן שהראה את עצמו מקודם כאיש טוב נהפך לנחש, ובכל יום היה במחלוקת עמנו, כי הוא איש ריב ומדון. וראינו כי אין מחשבתו אלינו לטובה. ואמרנו למה נשים נפשנו בכפנו ללכת עם רשע אולי יתחבר עם אנשים רעים כמוהו ויקומו עלינו בפתע פתאום ויעשו לנו רעה. לכן אמרנו לו כי רוצים אנחנו ללכת לקושטנטינה ולא לסינף, ויעשה עמנו מחלוקת גדולה, ויך את כה"ר יצחק וישלף חרב על ר שלמה לוי והכה ויקלל אותו, וגם שלמה לוי שלף חרבו נגדו והיתה מחלוקת גדולה. וגם עשו לנו עלילות דברים ולקח ממנו שבעה כספים. אחרי הדברים האלה עזבנו מה שהיה בידו ונפרדנו ממנו. ובאנו אל כפר מחמד פשא חגי ושם מלון אורחים גדול ויפה מאד וחנינו שם ונתחברנו עם הרבנים שהם י"ד אנשים. ובחצי הלילה נסענו משם והלכנו בדרך קושטנטינה, ובאנו אל כפר אריגילי ושם מלון אורחים שבנה אותם בירם פשא וחנינו שם. ויש שם מאה ועשרים חניות ומוכרים כל מיני פירות ומאכלים ושאר מיני סחורות. וסביבותיה גנים ופרדסים הרבה מאד, ושם בתי תפלה לישמעאלים. ונסענו משם בעלות השחר ובאנו אל כפר קרא כוינר ושם שני בתי מלון אורחים זה כנגד זה והם יפים וגדולים, ובתי תפלה לישמעאלים, ובתוכה מים קרים נוזלים מן שדרבון[5] ג) ולה חמש מדרגות, ובצדה מינארה שבנה סולטאן סלים, ויש שם עמארה (בית מחסה) וינתן מאכל בכל יום לאורחים. ויש שם קצת חניות וגם חומה קטנה ומגדל אחד במקום גבוה. וחנינו שם — זהו גבול ארץ קארמאן.

הערות :

א) אסכלא הוא נמל שיש בו מדרגות ומעלות אל הספינות, ויחליפו סחורותיהם, כי יביאו סחורה מעירם וימכרו שם ואח"כ יקחו מסחורות חלב ויובילו לעירם. ב) פתחים כעין קשתות שהגשר בנוי עליהם. ג) בלשון פרסית באר הזורק מימיו למעלה.

[1] Alexandretta. [2] Escalate. [3] Fez. [4] Synope. [5] Fountain.

י

משם נסענו ביום ו׳ ובאנו אל כפר אינב, וכאשר באנו יצאו אנשי הכפר לקראתנו ולקחו כל איש מהם שלשה או ארבעה אנשים ממנו והוליכונו אל ביתם, ויש לכל אחד חדרים בשביל אורחים, כי אין בכפר מלון אורחים מיוחד, וזה מנהגם. ונתנו לנו מאכל גם תבן ומספוא ושעורים לסוסים, וגם אנחנו נתנו להם כל איש מתנה לפי כבודם ושבתנו שם. ביום א׳ בבקר השכם הלכנו משם ונסענו אל כפר דוטום וחנינו שם. ומנהג אנשי דוטום כמנהג אנשי אינב. כי גם שם אין מלון אורחים מיוחד. ונסענו משם אל כפר ביזוק בליל ג׳ בר״ח ניסן הת״ב, ושם שני מלוני אורחים ישנים וחנינו שם. ומן קרא כוינר עד ביזוק אין גנים ופרדסים. בחצי הלילה נסענו מביזוק והלכנו עד הבקר ואחר הצהרים באנו אל עיר אילגין והעיר הזאת כמו אירגילי ושם חניות כשעור מאה ושלשים ובתי תפלה לישמעאלים ומלון אורחים, ובזזסטאן שבנה קרא מסתפא פשא, הוא האיש שלכד את עיר קיבריז. גם יש שם מרחץ אחד ומים באים לתוכו מתחת הארץ בגזרת השי״ת ועל מוצא המים האלה בנו המרחץ. גם יש שם גנים ופרדסים הרבה, וחנינו שם הלילה ההוא. ונסענו ובאנו בעת עלות השחר אל עיר אק שחר והיא עיר יפה בנויה בתחתית ההר ונהר עובר בתוכה. ושם מעינות ותהומות, וחנינו שם, וקודם חצי הלילה נסענו ובאנו אל כפר סקיינו ושם גנים ופרדסים כמו בעיר אק שחר והוא מקום לינה ולא חנינו שם, והלכנו לילה ויום ועברנו שתי מסעות מפני שנשארו עוד מסעות לי״א ימים להגיע לקושטנטינה ולחג הפסח נשארו רק שמונה ימים, והרבנים היו אצים לגמור הנסיעות קודם הפסח ונתנו לבעלי הסוסים י״ב כספים בעבור שימהרו ויגיעו לפסח לקושטנ־טינה, ולכן הלכנו בו ביום שני מסעות, ובאנו קרוב אל מלון אורחים וקרוב אל רצפת אבנים ודושמא על הדרך מפני הטיט שלא יוכל איש לעבור שם בזמן החורף, ובאמצע הדרך אשר שם רצפת אבנים [1], יש גשר גדול במאד מאד, ועברנו הגשר ולה שבעים עינים [2], והלכנו ברצפת האבנים כשלש שעות ובאנו אל כפר בולודי (או כולודי) ושם מלון אורחים שבנה אותו חורוסטאם פשא, ושם בית תפלה לישמעאלים ומרחץ אחד, ומוכרים שם בשר ולחם ופירות, וחנינו שם. וסיפר בעת ההיא רבן אחד ואמר שיש עיר אחת באורוס עלי והיא העיר בירבלי ושם גשר שבנה מלך אחד ממלכי קושטנטינה והוא ארוך מאד ולו ש״ס עינים ולא יוכל איש לעבור אותו עד שתים או שלש שעות בזמן החורף, ובזמן הקיץ ייבש הנחל שהגשר בנוי עליו. בחצי הלילה נסענו מן בולודי והלכנו עד הבקר, וקרוב לעת הצהרים באנו אל כפר כיט והוא מקום לינה ולא חנינו שם. והלכנו בו ביום שני מסעות לילה. ויום כאשר הלכנו תמול ועברנו הרים גבוהים ובאנו ביום ששי לעת ערב קודם שעה אחת אל כפר יגי האן שבנה אותו קוסרוב פשא ונשבות בו את יום השבת, והשיירא נשארה בכפר כיט. גם החפצים של הרבנים נשארו עם בעלי הסוסים, וקצתם באו עמנו ונשבת שם. וביום השבת באו בעלי הסוסים עם החפצים של הרבנים וחנו עמנו.

ביום א׳ בבקר הלכנו משם ובאנו אל כפר סיידי קוי ושם שני מלוני אורחים. האחד הוא חדש שהתחיל לבנות אותו רילואר פשא ולא השלימו, ואח״כ בא בירם פשא ובנה אותו בנין יפה. ושם קצת חניות מוכרים לחם ופירות. גם יש שם בית תפלה לישמעאלים שהתחילה לבנותו אם סולטאן איילאטין ולא השלימה אותו — ואח״כ בנו קצת מהבנין מיכל אוניללרי ומאורוס עלי וגם הם לא השלימוהו ואח״כ השלימו ימלילר והוא בנין יפה. ויש שם עמארא ונותנים מאכל לאורחים והיא בנויה אחר נביאם מחמד מאתים שנה וקודם למלכי קוש־טנטינה. בתוך בית תפלתם קבור סיידי כמטל, ואורך קבורתו כשעור קומת שלשה אנשים, ומכוסה בבגדי משי כקברי מלכי קושטנטינה ועל ראשו מצנפת כרפס ואומרים הישמעאלים שהוא לכד את כל ארצות אורוס עלי והוא קודם מן אוסמאן ציק, וחנינו שם במלון.

בחצי הלילה נסענו משם ובאנו אל כפר אסכי שחר, ושם ארבעה מלוני אורחים וגם יש מרחץ ומימיו חמים מגבורת השי״ת, ויש מעין נובע לפני מלון אורחים נוזלים מים חמים. ושם חניות כשעור מאה ושלשים. ״ולפני הכפר גנים ופרדסים, ולא חנינו שם אף כי הוא מקום לינה כי באנו בלחץ מפני ימי הפסח הקרובים לבוא. ועברנו משם ובאנו אל כפר צוקויר שחר ושם מלון אורחים וחנינו שם. ובאנו אל כפר בוז אויוק וגם שם מקום לינה ולא חנינו, ובאנו אל כפר בזרזיק ושם מלון אורחים שבנה קרא מוסתפא פשא וחנינו שם. ובחצי הלילה נסענו ובאנו אל כפר אק בייק ושם מלון אורחים שבנה סולטאן מורד והוא מקום לינה ולא חנינו ועברנו משם ובאנו אל עיר סגי שחר ושם מלון אורחים ולא חנינו ועברנו אל עיר איזניב. ובו ביום הלכנו שלשה מסעות. כל היום וכל הלילה. העיר איזניב היא יפה ויש לה חומה בצורה וסביבותיה הרים בשלשה חלקי העיר, ובחלק אחד לפני העיר

נגד מערב יש מים רבים מתוקים וחנינו שם, ובבקר השכם הלכנו ובאנו אל גבירקויו והוא מקום לינה ולא חנינו שם. ועברנו ובאנו אל כפר דיל ושם לשון הארץ הבולט לתוך הים הלבן ומימי הים נכנסים לצדדיו עד למרחוק ולא יוכל אדם לסבוב אותו ביום אחד. ויש שם ספינות מזומנות להעביר האנשים מצד זה לצד אחר, ונכנסנו בספינה עם סוסינו ועברנו כנגד הדיל והוא שבעה מילין ושם מלון אורחים וחנינו שם. ובחצי הלילה נסענו משם והלכנו עד הבקר ובאנו אל כפר בגיניזי (ביגיביזי) והוא מקום לינה ועברנו אותו והלכנו עד אכינדי ובאנו אל העיר אוסכודרה, והוא היום יום ג׳ סמוך לשבת הגדול י״א לר״ח ניסן ונכנסנו בספינה קטנה הנקראת קאיק קרוב לערב שבת ובאנו לקושטנטינה.

הערות:

א) בשפה מזרחית דבר מוך ורך אשר בו יסתמו הסדקים והחורים.

[1] Chassai. [2] Open Arches.

יא

[קושטא] מיד כאשר שמעו אחינו הקראים באו לקדם פנינו וקבלו אותנו בסבר פנים יפות והוליכונו לבית כה״ר שמואל ביגי יצ״ו וישבנו שם, וביום השבת לקח אותנו הבחור הנחמד כ״ר שלמה ביגי אחי כה״ר אפידא זצ״ל והוליכונו אל ביתו ואכלנו ושתינו שם ושמחנו ועשה לנו כבוד גדול. וביום מועד ראשון של פסח לקח אותנו כה״ר אליהו פוקי עם אחיו הגביר יהודה פוקי ועשו לנו כבוד גדול ושמחנו שם ביום ההוא. וביום ד׳ לקח אותנו כה״ר יוסף מרולי יצ״ו והוליכוני אל כלט (גאלאטא) לבית כ״ר דוד סכה אשר בנה מחדש והוא בית יפה כאריוון של מלך, ושם קצת מטובי הקהל. ביום ה׳ לקח אותנו כ״ר אליהו צאדיק המכונה טונגס והוליכונו אל כסקוי לבית כ״ר בנימין אשר בנה מחדש בתים יפים מגוונים שונים ולפנים פרדס יפה, וגם קרא קצת מטובי הקהל כמ״ר בנימין ביגי וכמ״ר שלמה ביגי וכ״ר שמואל ביגי ושמחנו שם עמהם ביום ההוא ועשה לנו כבוד יותר מדי. ויום אחד לקח אותנו כה״ר ברוך יפת וכ״ר אליהו צאדיק וכ״ר אליהו הלל המכונה צלבי והוליכונו אל כסקוי ואכלנו ושתינו ושמחנו עמהם, השי״ת יכפיל שכרם אמן. — וביום א׳ ה׳ ימים לחדש אייר שנת הת״ב ליצירה נסענו מקושטנטינה ונכנסנו אל ספינת סולק והלכנו תשעה ימים ובאנו ונכנסנו לחוף בליקלי ביום ד׳. שבח לאל יתברך שבאנו לשלום ושלוה.

ואלה המסעות: ממצרים עד לירושלם מהלך חמשה עשר יום ובתוכם שנים או שלשה שבתות הכל י״ח ימים. מירושלם עד דמשק מהלך תשעה ימים, ומדמשק עד חלב מהלך עשרה יום. מחלב עד קושטנטינה מהלך שלשים יום [מלבד שבתות בינתים]. וכאשר באנו לחוף בליקלי מיד שמעו אנשי קהלתנו ובאו קצת אנשים לעיר בליקלי ונוספו עליהם קצת משכילים בחצי הדרך. וכאשר באנו אל כפר איסכי יורט באו אנשים רבים, ועברנו משם ובאנו אל עין המים הנקרא ניסף כרקא ושם חכמים זקנים ומשכילים אנשים ונשים וכל אנשי הקהל, ובאו כולם לקדם פנינו ויקבלו אותנו בסבר פנים יפות ועשו לנו כבוד יותר מדי, והביאונו אל ביתנו בשירים ובזמרות ובמזמורים נאים. השי״ת יגדיל מעלתם ויכפיל שכרם. ובימיהם יבוא גואל ויגאל אותנו וישלח רפואה למכתנו ויקוים להם הפסוק הקטן יהיה לאלף וגו׳. השי״ת ישמרם מכל צרה וצוקה ויעזרם ויפארם ויגדלם אנ״ס. וישמחם בבנין בית המקדש במהרה בימינו אמן.

יום השלמה אלו המסעות יום ראשון לשבוע ד׳ לחודש אדר שני בשנת ד״ת נתנה לפ״ק. נאם צדוק בלא״א כמ״ה יוסף הזקן יצ״ו.

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם

הקראי משה ירושלמי בכ"ר אליהו הלוי

בשנות התי"ד עד התט"ו (1654—5).

הקדמה

אחרי אשר העתקתי את ספר המבחר [א] היקר והמעולה אחרי שובי מארצות הקדש הר הגליל אשר שם קברי אבותינו ע"ה זכותם תגן עלינו וקברי נביאינו הקדושים אשר נטמנו תחת כסא הכבוד זכותם תליץ בעדנו; אחרי רואי אותם בעה"ש יתברך ויתעלה ונשתטחתי על קבריהם, וכסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו ראינו בידי זרים בעונותינו הרבים. — עתה אמרתי לכתוב בספר ענין נסיעתנו, אנה נכנסתי ואיך יצאנו ומקום תחנותינו, ואיך עזרנו אלהים יתעלה שמו עד שובנו בשלום.

א

העיר ה' את רוח ידידי ויקירי כ"ר אליהו יצ"ו בכ"ר דוד לנסוע ממקומו ומעירו כדי לראות הרי בשמים (א"י) לשלם את נדרו אשר נדר, ואני הדל נתחברתי עמו ונכנסנו בספינה מנמל כפא [1] וביום ששה לאלול התי"ד ביום שבת אחר התפלה יצאה הספינה לים ובליל יום ב' באנו נגד איארגי שעל נמל בליקלי [ב]), וביום ה' באנו לקושטנטינה וחנינו בליל יום ששי בבית כה"ר אליהו ירושלמי יצ"ו בכ"ר ברוך ירושלמי יצ"ו ואכלנו ושתינו ושמחנו עמהם ממה שזימן הקב"ה. בבקר יום ו' הלכנו לבית הכנסת ובו ביום היתה ברית מילה בבית ישראל אחד, ואחר התפלה קרא בחור אחד את ברכת המילה בבית הכנסת ואח"כ הלכו לבית בעל המילה ובביתו מלו את הנער. בו ביום ו' כ"ג לאלול התי"ד נכנסנו לספינה גדולה הנקראת קליון ולא נתעכבנו בקושטנטינה יום שלם, ובערב שבת בזמן התפלה יצאה הספינה מנמל קושטנטינה ובאנו לגלבולי [2] במוצאי שבת קודם התפלה, ובבקר הלכנו למדינת גלבולי עם כ"ר אליהו וקנינו זיעה וחומץ מהרבנים אשר שם. העיר הזאת טובה ויש לה חומה בצורה וכל מה שתבקש תמצא שם, וחנינו בגלבולי עד חצי היום של יום א' כ"ה לאלול. ומשם נסענו ללכת אל בוגוז חיסר. ומקושטנטינה לגליבולי מאתים מיל ומגליבולי עד בוגוז חיסר שלשים מיל, ונכנסנו שם סמוך לערב יום ב', ובבקר יום ב' נסענו למדינת סקיז, וסמוך לפנות ערב יום ב' הקים ה' רוח סערה גדולה (לא יבוא ולא יהיה ולא יראה עוד); כל הלילה בליל ג' כ"ז אלול היינו בצרה גדולה כי האניה חשבה להשבר ובכו האנשים והנשים בכיה גדולה וזעקו מר, וברוך ד' שרחם עלינו והצילנו. ולא יכולנו לכנס לנמל סקיז ונכנסנו לנמל הנקרא אסטנקוי ביום ד' וגם היא מדינה יפה וחומה בצורה לה. ויש בה ענבים משובחים בזול מאד וכל מיני פירות נמצאים שם להרבה. סמוך לפנות ערב בו ביום נסענו משם ללכת לעיר רודוס ובאנו שם בערב יום השבת וביום ההוא יום תרועה וראש השנה ה'תט"ו ועשינו יום תרועה בספינה. גם ישבו הרבנים בספינה ביום השבת וגם ביום ראשון ולא יצאו, ובבקר יום ב' יצאנו כולנו והלכנו למדינת רודוס. המדינה ההיא יושבת על הים והים יסובבה, ויש לה חומה בצורה עד מאד. ובתיהם בנוים חזקים מאד והם נשארו מבנין של פיראג'. בה ימצאו רמונים ולימונים ואורנג' רבים מאד, גם תאנים וזיתים ושמן זית בזול. ויושבים בה רבנים והלכנו למדרש שלהם וקנינו מהם יין וזיעה [ג]). וישבנו שם י"ב ימים ועשינו מועד יום תרועה ויום הכפורים בתוך הספינה. גם הלכנו אל הספינה שיושבים שם מלכים ובני מלכים שהוליכו מקרים אשר שם אותם בספינה האדון חונכר י"ל להיות שם למשמרת, והמה ראו אותנו מהחלונות אשר על המגדל (בספינה) והכירו אותנו שאנחנו מיושבי קרים, וקראו אותנו וגילו לנו מעניני המלך ושריו כי בזמן קרוב הלך מחמד גראי אחיו של צאבן גראי משם, ונשאר שם בן צאבן גראי סולטאן, ושאלו על עניני קרים והם נאנחים ונאנקים כי יושבים במשמר ומבקשים לשוב למדינת קרים.

ביום ד' שהוא י"ב לתשרי התט"ו יצאנו מנמל רודוס, וביום ה' רדפו אחרינו ארבע ספינות גדולות מפיראג' ונלחמו עמנו באבני תותח, ואע"פ שהיינו

ביחד יותר מארבעים ספינות והם ארבע ספינות לא נתנו לנו נחת רוח, והיו נלחמים בכל יום חמישי וששי ושבת ויום וליל יום א׳ עד בוקר יום ב׳ י״ז לתשרי, ורדפו היונים אחרינו ולא עזבו אותנו ולא נפרדו מנגד עינינו עד אשר נכנסנו לנמל אלכסנדריא של מצרים ואז היתה לנו השקט והמנוחה מפניהם.

וחנינו באלכסנדריא בבית רבן אחד בעליתו ושם הישראלי (הקראי) יוסף והוא היה איש טוב ושכבנו בביתו שני לילות. מדינת אלכסנדריא היא ארץ טובה לא יחסר כל בה ובפרט הדגים רבים מאד והם בזול כאשר תרצה. ויצאנו משם ביום ד׳ וחנינו בליל ה׳ בנמל אבחיר בתוך הספינה שהיינו בתוכה הנקראת „גרים". ועדיין אנחנו בתוך הים הלבן. ומאבחיר למטה מעט הלכנו אל המקום אשר יתערב יאור מצרים עם הים הלבן והוא נקרא בוגוז בלשונם, והוא מקום קשה לספינות ופוחדים מאד עד עברם, ואינם עוברים עד שיבוא איש בספינה קטנה המורה הדרך לעבור במקומות מצוינות, וקורין שם האיש קולומבוס [3] והוא אומר בכאן תבוא או בכאן, ואח״כ תעבור הספינה, והוא מוכן ומזומן שם להורות ולהראות, והוא ממונה על המשמרת הזאת בגזרת האדון. ברוך ה׳ שעברנו בשלום.

נכנסנו ליאור (נילוס) ולקחנו ושתינו ממימיו והם מתוקים מאד, ועברנו ובאנו עד ראשיט [4] המדינה שמושבה על שפת היאור והוא מקום משא ומתן, עם שווקים ורחובות וספינות רבות שם. ומשם תלכנה הספינות הקטנות למצרים, ומנהגם ביום ששי או ביום שני בקבוץ ואין להם רשות לצאת ביום אחר. כך מנהגם מקדמת דנא. ואנחנו נכנסנו למדינת ראשיט ביום ה׳ שני ימים קודם שמיני עצרת ועשינו את יום שמיני העצרת וכן תענית אחר המועד. התענינו בראשיט וישבנו שם חמשה ימים בהשקט ובבטחה. וביום ב׳ כ״ד לתשרי התט״ו נכנסנו לספינה קטנה, ושם כארבעים אנשים ושמנו פנינו ללכת למצרים על היאור שהוא מהלך חמש מאות מילין מראשיט עד מצרים. והלכנו בתוך היאור שלשה ימים ושני לילות, ובלילה יצאנו מן הספינה ושכבנו על שפת היאור ובאור הבקר נסענו. המלחים הולכים בחוץ על שפת היאור וראש החבל בידם וקצהו האחר בתוך הספינה ומושכים הספינה והולכים במרוצה, כן יעשו במקומות ידועים להם, אבל לא בכל הדרך.

ביום ה׳ כ״ז תשרי באנו למדינת מצרים וחנינו בחאן אחד שמו חאן חליל, וישמעו אחינו הישראלים עדת בני מקרא יצ״ו ויבואו ויקראו אותנו בכבוד לנוח ברחוב ישראל, ויאמרו אין ראוי לכם לנוח בחוץ רחוק מבית הכנסת, וידברו לנו דברים טובים דברים נחומים והמה אנשים יקרים ומועילים, אהובים לשמים ולבריות, והוליכו אותנו לבית כ״ר זכריה הרופא, והוא איש טוב, האל יברכהו. והכניסה של בני מקרא במצרים בנין יפה מקדמת דנא בעמודי שיש וספרי תורה יקרים בתוכה ויוציאו ספר תורה בכל יום מועד ובראש חדש ובימי ב׳ ה׳ בשבוע, וקהלות מצרים מחמירים בכל מצוה בקלה כחמורה בכל לבם והם גומלי חסדים לחיים ולמתים, האל ינחמם ויזכו לראות ביאת משיחנו במהרה בימינו.

ביום ג׳ רכבנו על חמורים ללכת למצרים הישנה לראות את הכנסיות ובית החיים של הקהל ועמנו מורה הדרך כ״ר אברהם הלוי קוסדי שבא הנה ועמו בחור אחד שמו עובדיה לוי, ובאנו שמה וראינו כניסה טובה ויקרה אין חקר ליופיה, וכבר היתה בידי בני מקרא ועתה היא בידי הרבנים, ושמה ספר תורה מכתיבת עזרא הסופר ע״ה כהן לאל עליון. ושמה כתיבות יקרות מפותחות על לוחות הפתחים של ההיכל, פסוק שמע ישראל, ופסוק פתחו לי שערי צדק, זה השער לה׳ צדיקים יבואו בו, ועוד על קרש אחד מפותח מזמור לה׳ הארץ ומלואה כלו מראש ועד סוף. ותאריך מפותח בה אתקל״א, ר״ל אלף ותקל״א ואני סברתי כי הוא למנין השטרות (1219 למספר הנהוג). לקחנו שמן זית ושמנו בעששית של תמיד שמדליקים שמה שלש עששיות לתמידים לפני שלשה היכלות, ובכל כותלי בית הכנסת כתובים שמות הבאים מארץ מרחקים. יש מי שכותב בדיו ויש מי שמפתח פתוחים, וכתבנו גם אנחנו שמותינו. משם הלכנו לבתי החיים, ושמה מצבות טובות ומערות כמו טורבא [5] של ישמעאלים ד) והם בנינים מופלאים לא יוכל איש לבנות אחד מהם במאה כספים. הבנינים ההם אינם לקבורת המתים אלא נעשו לנוח שמה המקברים ולשום בתוכם מאכל ומשקה וכלים בשביל המלוים ולהיות שם למחסה ולמסתור וצל על ראשם מחמימות השמש, כי שם החום גובר מאד. וגם יקרה שילינו שם בלילות, כאשר סיפר לנו אברהם קודשי. ושמה במערות ג״כ יכתבו שמותם הבאים ממרחק, ובפרט הכרנו את חתימת כה״ר יוסף בכ״ר יעקב החכם השלם זצ״ל. וכתבנו גם אנחנו את שמותינו. ובנו בנינים גבוהים על הדרך כקומת אדם בצורה שיעשו על הגגות בעבור שיעלה עשן הכירים ויצא דרך שם, כך קומת הבנינים מוצבים על הדרך ורחוקים זה מזה ריחוק מה, ועשו זאת כדי להכיר הדרך אם ילכו בלילה, כי במקומות ההם חול דק מאד כחול שעל שפת הים ולא יהיה להם סימן מדרך כפות הרגלים כמו הדרכים שלנו ומהסימנים הנזכרים יכירו ללכת בדרך ישרה.

ארץ גושן היא לפאת הימין כשתלך לבית החיים, ויש אצל גושן שני הרים והר אחד קטן ושמו בלשון

ישמעאל פיראגון דגי, והם נראים מעל היאור בלכתך למצרים ממקום רחוק ככוכבים ארוכים. קברי השבטים בצד שמאל בלכתך לבית החיים, ואומרים ששם קבורים ראובן ושמעון וכו׳.

ביום ב׳ י״ד לחשון היתה ברית מילה בבית איש לוי, ומנהג קהל מצרים להתפלל בבית בעל ברית המילה בליל שבת וכן ביום המילה, ומדליקין הרבה נרות בעששיות ואח״כ קוראים הברכות ובאים אל הנער ומלים ופורעים. ובו ביום היתה מצות מת שנפטר בחור אחד שמו אברהם לוי ואביו יושב בירושלים שמו עובדיה לוי. הוא נפטר בליל בו ביום והוליכו אותו קהל מצרים לבית החיים קודם השחר, שהם משתדלים מאד במצות.

ביום ששי י״ח לחשון הלכנו לארמון המשנה במצרים, ויש שם באר שקורין אותה „באר יוסף" ומושכים ושואבים את המים בשוורים, ומקום המים עמוק מאד ויורדים אליו במעלות יותר משלש מאות, וירדנו שמה בפתילה דולקת והלכנו לתחתיה, ושמה עוד שוורים אחרים שואבים, ויורדים ועולים בו במעלות סביב סביב כמו ובלולים יעלו. ושתינו ממימיו והם מים קרים ומתוקים. וראינו בארמון המשנה בנינים יקרים וציורים והארמון ההוא בנוי על סלע גבוה בקצה ארץ מצרים, ואומרים שהם ארמונים מזמן יוסף הצדיק ע״ה. ומקומות ארמוני המשנה כמו חיסר פיראג בכפא (קרים). וישבנו במצרים שבעה ועשרים יום.

ויצאנו ממצרים ביום ששי בכ״ה לחשון, והלכנו לכנכא וישבנו שם ד׳ ימים עד שנתקבצו שם כל בעלי הכרוון [6] (שיירא) שהוכנו ללכת לירושלם. ונסענו מן כנכא וחנינו בכפרוזמל ומשם נסענו לבלביים ומשם אל אלקוריין ומשם לסלחייא ועשינו שבת בסלחייא עם כל אנשי הכרוון. ועד הנה שותים כולם מימי היאור מן הסעיפים (תעלות) שהלכו עד סלחייא. ומשם נסענו אל אלבייר, ומשם אל אל־קטייא ושם דגים רבים יבשים וגם חדשים, ומשם אל „באר העבד" ומשם אל עריש [7] והוא גבול ארץ ישראל. ועשינו שבת בזה, משם אל חאן יונוס [8] היא אשקלון, ומשם אל זעקה היא אשדוד. ומשם אל רמלה היא עזה, ומשם אל אלבדו, ומשם הלכנו לירושלם תוב״ב, ונכנסנו אל מחוז חפצנו אשר בקשנו וכל הדרכים בעבורו הלכנו.

הערות:

א) ספר המבחר, פירושים עה״ת חבר הקראי אהרן הרופא וחי בסוף המאה הי״ב. ב) עתה בליק לבא. ג) הקראי שמואל בספר מסעותיו הקודם יאמר כי הקראים במצרים לא יקנו זיעה ויין מיד הרבנים, ונראה שהקראי הזה יש לו תורה אחרת, ואולי לא הקפיד בזה והקיל לעצמו. ד) טורבא בלשון תורקית וקובת בלשון ערבית, בנין ידוע של חצר המות בארצות המזרח ועליו כפה כמו על בתי תפלותיהם.

[1] Theodosia. [2] Gallipoli. [3] Pilot. [4] Rosetta. [5] Mausoleum. [6] Caravan. [7] El Arish. [8] Khan. Yunis.

ב

[ירושלם] ביום ה׳ י״ו לכסליו שנת תט״ו באנו לירושלם וראינו את בית הכנסת שלנו והיא טובה מאד ויקרה מפנינים, ומדליקים בתוכה שלש עששיות ונר תמיד אחד וארבעה קנדילים. ושמה מתחזק כ״ר משה הכהן יצ״ו איש עניו ומסכן ונתקיים עליו והשארתי בקרב וגו׳ עני ודל. ועמו מתפלל עובדיה הלוי יצ״ו ועוד הבחור אברהם ישראלי, והם כהן לוי וישראל. שלשה אנשים מתפללים ושתי נשים אלמנות מתמידות בתפלה ויודעות כל עניני התפלה, ותמיד תמצאנה בזמן התפלה כאשר יפתחו דלתות בית הכנסת. וראינו כי בי״ט מעלות יורדים לבית הכנסת, וסביבות בית הכנסת בתי הקדשות בסך ט״ו בתים ויותר, והם בנינים טובים ונחמדים בנוים כבנין כמר (?). ויש באר בחצר להתקבל שמה מימי המטר שיורדים מעל הגגות. וכותל המערבי של בית המקדש עדיין עומד, והוא שבנה שלמה המלך ע״ה. ויראה מעל הגגות של בית הקדשות שלנו, ועלינו על הגגות וראינו אותו, וגם הלכנו אצלו ועשינו השתחויה ורצינו את אבניו ואת עפרו התחבקנו. ויום א׳ י״ט כסליו הלכנו להר המוריה במקום שנעקד יצחק אבינו ע״ה והוא דרומית מזרחית כנגד בית המקדש ושם יראה ביהמ״ק, והתפללנו שם וקראנו כל הפסוקים מן „ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם עד „וישב אברהם אל נעריו. ובתוך הבקעה יש באר ובנינים ואומרים הישמעאלים שהוא באר איוב, והם לא ידעו ולא הבינו כי הוא באר יואב, כי כן הקבלה ביד בני ישראל דור אחר דור, אלא הגוים הפכו האותיות וקורין לבאר יואב „באר איוף". משם הלכנו לעין רוגל והוא בבקעה, ומשם הלכנו ליד אבשלום והיא מערה חצובה מהסלע ועל המערה בנו עוד בנין. משם הלכנו למערת זכריה הנביא בן יהוידע הכהן. אלה הם בין מזרח לדרום כנגד ירושלם. ומשם הלכנו לגיא בן הנום. וכנגד הבקעה קברי בני הרבנים, ולמעלה כנגד קברי הרבנים עומדים קברי בני מקרא קרוב לחומת ירושלם

הסמוכה למדרש שלמה ובית המקדש כי שניהם בחצר אחד.

ביום ב׳ הלכנו למערת דוד המלך ע״ה לפני השער הדרומי, ובו ג״כ מערת שלמה ע״ה ושאר קברי מלכי בית דוד, וסמוך להם ציון עיר דוד, ובעונותינו הרבים נתקיים הפסוק האמור „ציון שדה תחרש" כי יש מחרשה רבה בעיר ציון. ועשו בנין לשם ישו הנוצרי סמוך לציון. ובו יבואו כל הנוצרים ההולכים לירושלם, ולהם גנות ופרדסים ובתים בנוים בתוך חומת ירושלם סמוך לשער דוד. ויש בתחתיתו עין רוגל ג״כ בריכה גדולה. — ביום ג׳ הלכנו להר הזיתים שהוא מקדם לחומת ירושלם, וכל בנין בית המקדש ומדרש שלמה והעזרה הכל נראים לפניך משם כשלחן ערוך מהר הזיתים, כי בעוונותינו הרבים נסעה השכינה מבית המקדש עשר נסיעות והעשירית היא הר הזיתים שעמדה עליו, ומשם עלתה לשמים כאמור אלך אשיבה אל מקומי. המעיין בספר יחזקאל ימצא מספר עשר נסיעות א). התפללנו על הר הזיתים כנגד בית המקדש ועשינו השתחויה לפאתי מערב, ור׳ משה הכהן חזן ירושלם התפלל בעדנו, ונתחברנו עמו וברך שם כל קהלות בני המקרא ונתן ברכה למתנדבים בעד ירושלם. משם הלכנו למערת חגי הנביא עם נרות דולקים בידינו, וראינו מערת חולדה הנביאה ע״ה, ואלה כלם בשפולי דטורא הזיתים ב). ואכלנו ושתינו שם וברכנו לה׳ אשר הראנו כל אלה. כן יזכה לראות כל המשתוקק מעמו. וכן יזכנו לראות את פני המלך המשיח אכי״ר.

ביום ד׳ רכבנו על פרדות ועמנו ר׳ משה הכהן יצ״ו והלכנו למערת אדוננו שמואל הנביא ע״ה זכותו תגן בעדנו. והוא קבור ברמה על ראש הר גבוה, כאמור ותשובתו הרמתה כי שם ביתו והלכנו לשם והתפללנו עליו ג״כ כמו שעשינו בשאר מקומות. והוא קבור שמה עם אביו אלקנה ועם אמו חנה הצדקת. והמערה ההיא מפאת מערב כנגד חומות ירושלם. ויצאנו מירושלם אחרי תפלת הבקר וחזרנו עד זמן אכנדי, וכל הדרך קשה ומלא מאבנים ומסלעים. וכאשר באנו הוציאו לנו הזקנות היושבות בלשכת בית הכנסת מי דבש ורמונים ושקדים וענבים. וספרו לנו כי הזקנות ההן תלכנה מדי שנה בשנה קרוב לחג השבועות ברגליהן ותשובנה כן בלי שום רכיבה אחר שתשכבנה שם לילה אחד או שני לילות. כן מנהג לרבנים ללכת בזה הזמן יותר מאלף אנשים ונשים ושמה יאכלו וישמחו ויחנו כמה ימים שירצו. כי לפני מערת אדוננו שמואל יש מקום שיכיל יותר מאלפים אנשים. ושמחנו שם שמחה יתירה תחת אילן אחד ומעין לפניו שתקן שמואל הרמתי. ואח״כ חזרנו לירושלם תו״ב. אנחנו ראינו כל שערי ירושלם וכל שערי בית המקדש, אלהים יכוננם עד עולם סלה, ויתקיים הפסוק אוהב ה׳ שערי ציון. ועשינו השתחויה בכל שערי ירושלם והתפללנו וקראנו מזמורים. וסחבנו פנינו על אבניה כאשר קרענו בגדינו בראותנו חומות ירושלם קודם הכנסנו ובכינו. לכל שערי ירושלם קורים הערביים בשמות: זה שער דוד וזה שער אברהם חליל, זה שער רחמן, וזה שער השבטים. והשמות האלה ידועים מקדמת דנא. בתחתית החומה קרוב לבית המקדש יש אבנים גדולות יותר משני קולץ א) כאשר מדדנו, כמו שכתוב אבני עשר אמות ואבני שמונה מאות, והן עבות וגסות עד מאד, מי יוכל לספר פליאות הבנינים אשר שמה, במהרה יחודש, אכי״ר.

ביום הראשון כ״ו כסליו הלכנו לחצר המטרה ושם באר רחבה מאד אלא שפיה כפי הבארות שלנו צר, אבל בתחתיתה רחבה כל כך שיוכלו לבנות עליה ארמון גדול. ותחתיתה מלאה מים והחלק העליון רצוף באבנים טובות. ושמה מערה ואומרים שהיא מערת ירמיה הנביא ע״ה. וחצר המטרה כלו סלעים ובתוכו מערה וראינו שם קובה גדולה מאד ובתוכה עמודים גסים ועבים מאד שהשאירו אחר שחצבו סביבות החציבה, וסביבות העמודים נקבים גדולים להכנים בהם שלשלאות של ברזל, ואומרים ששם קשרו האסורים, שהוא בית הכלא מזמן מלכי יהודה, והוא הנקרא חצר המטרה, ששם הוליכו את ירמיה הנביא ז״ל, והוא הבור אשר ספרנו לעיל אדותו.

הערות:

א) איך ימצא מספר הנסיעות של השכינה ביחזקאל בלי אגדת חז״ל (ר״ה לא.) אם הקראים אינם מאמינים בדרשות בעלי התלמוד? ב) במסעות בנימין ובספרים אחרים כתוב כי מערת חולדה היא בראש הר הזיתים. ג) מדה ידועה תורקית קולאג׳ והיא ארבע אמות קטנות.

ג

[חברון] איש אחד מבני המקרא ועמו ערבי אחד הוליך אותנו לחברון והראה לנו מערה אחת ואומרים כי בזאת המערה נמל אברהם אבינו ע״ה, ומשם הוליכונו אל מקום מערה שמלאה מים נובעים ומתוקים ואומרים שהוא מקום רחיצת שרה אמנו. ומשם הוליכונו למקום הנקרא אלוני ממרא ובמקום אחר גדר אבנים ואומרים שהוא בנוי מזמן אברהם והאבנים גדולות מאד עבות וגסות ומדדנו אבן אחת

שלשה קולץ ויותר. א"כ תהיה כל אבן ארכה י"ב אמות אצילות, ויש בתוך הגדר ההוא באר מזמן אברהם אבינו ע"ה, ולקחנו ממימיו ושתינו, ואח"כ הלכנו למערת ישי אבי דוד ע"ה והיא ג"כ קרובה למערת אבותינו הקדושים, בהר אחד שכנגד מערת המכפלה לצד דרום.

כל סביבות חברון כרמים ואילני זית ושקדים ורמונים. גבול הכרמים הולך עד כמה מילין לארבע רוחותיה. ובתוך השוק של חברון מערת אבנר בן נר שר צבא שאול ע"ה קרוב למערת המכפלה, וכן קורין לו ג"כ הישמעאלים. בחברון יש כניסה קטנה לבני מקרא ושם יתפללו כל הנמצאים בחברון. ביום ו' הלכנו וראינו אותה בזמן שהוציאו ס"ת ברמוני כסף ועטרות כי ביום ההוא היה גם ששי לימי חנוכה שלהם, והוציאו ביום שבת שני ס"ת, ואחרי שהתפללנו גם אנחנו בבית שחנינו וקראנו הפרשה וההפטרה קראו אותנו לבית הכנסת והלכנו ועמדנו מבחוץ העזרה אצל הפתח. כי היו מדליקים שם נרות הרבה בעששיות ביום השבת והם מוציאים הס"ת אצל הפתח והיינו קרוב לס"ת והכל היה לפנינו. ואצל הכניסה יש להם בית אחד חשוב מוכן ומזומן. לאכסניים ובו מצעות וכסתות למראשיות וגלוגפרים א) מוטלים על מטות, ועששית זכוכית בשמן זית מלאה תלויה להדליק ולהאיר לאורחים, וכל מה שיצטרך להם. והביאו לי במוצאי שבת צמוקים מענבים טובים ולחם לאכול, כי הם מביטים על אורחים בסבר פנים יפות. ועשינו שבת בפרשת ויהי מקץ בחברון. וראינו אשה אחת מלמדת תינוקות, כי אנחנו ישבנו בעלייה והאשה ההיא היתה מלמדת בתחתית העלייה. — ויש בחברון מעין אחד שקורין לו מעין של שרה אמנו. וכן יש באר שקורין באר אברהם, ובאר אחרת קורין באר יצחק, ובאר אחרת — באר יעקב (יאגופ), וכן קרואים בשמותם בפי הישמעאלים והיונים עד היום.

ושבנו לירושלם, והלכנו סביב לבית המקדש תוב"ב, וראינו י"ב שערים לעזרה, עשרה מהם נפתחים ונסגרים בכל יום, ושנים מהם הנקראים שערי רחמים כנגד הר הזיתים בפאת מזרח המה סגורים בגדר אבנים ולא יפתחו עד שתפתחנה עיני ישראל לראות הגאולה העתידה לבוא, ואומרים כי כמה פעמים השתדלו הישמעאלים לפתוח אותם ונעשה נס ולא יכלו לפותחם וידעו כי מה' היתה זאת. כל שערי בית המקדש קרואים בשמותם כפי המנהג הקדמון. בכל יום היינו הולכים לפני השערים והיינו קוראים מזמורים ומתפללים כרצוננו ומשתחוים, והיו רואים הישמעאלים. ששה שערים יש לחומת ירושלם ת"ו וסבבנו אותה כמה פעמים חיל וחומה ואמרנו עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלם, יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך. ויתקיים מהרה הכתוב בספר זכריה: ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה. השי"ת יזכנו לראות בבנינה מהרה יחד עם כל ישראל חברים.

ביום ה' ח' לטבת הלכנו עם ר' אליהו יצ"ו לפני שערי רחמים חוץ לחומה, ובעונותינו הרבים יש לפני שערי רחמים קברי ישמעאלים. בחומה אצל שערי רחמים יש אבנים גדולות כל אחת מן שלשה קולץ ארכה ורחבה עב, ויפלא בעיני הרואים איך התנשאה האבן והושמה במקומה. ועשינו עשרה בטבת ביום שבת, והתענינו בירושלם ולא דחו הצום ליום ראשון כי כן ממנהגם להתענות ביום שבת אם חל הצום בו ולא לדחותו, וכן פסק ר' יהודה האבל זצ"ל ב), ודעת הרב בע"ח ג"ע ג) קרובה לזו הדעה.

ביום ב' י"ב לטבת הלכנו לגן (מדרש?) המלך שלמה ע"ה ושם מערה תחת בית המקדש וכלו מקום קדוש, ובה עמודי שיש מופלאים ורחבים עד מאד, חוט שתים עשרה אמה יסוב אותם. וכל עזרת בית המקדש כזאת הצורה. למעלה רצופה במרצפת אבנים ותחתיה מערה כאשר ספרנו. אנחנו נכנסנו במערה בנרות ואבוקות דולקות, והלכנו עד קצתה ולא רצינו ללכת הלאה, כי יראנו פן יתיחס לנו עון, כי היא מכוונת כנגד בית המקדש ואנחנו טמאי הגלות. ברוך ה' שהראנו כל אלה. וישבנו שבעה ועשרים יום בירושלם, ובכל יום התפללנו שלש פעמים ערב ובקר וצהרים.

הערות:

א) מלה תלמודית לבגד עב של צמר לכסות בו בלילה. ב) יהודה בן אליהו הדסי אבלי שחבר ספר אשכול הכופר. ג) אהרן בן אליהו ניקומדיאו מחבר ס' גן עדן.

ד

[שכם] ביום ד' י"ד לטבת התט"ו בעונותינו הרבים יצאנו מירושלם לחזור לארצנו, הסולח יסלח על שיצאנו מארץ הקדושה ללכת לחוצה לארץ. ובאנו ביום ה' לעיר שכם שהיא לצד מערבי כנגד ירושלם, והיא בין שני הרים הר גריזים מצד שמאל והר עיבל מצד ימין בשומך פניך ללכת לעיר דמשק. ומערת יוסף הצדיק ע"ה בתוך החלקה הקרובה לעיר שכם. — ביום ו' לקחנו עמנו איש אחד מבני המקרא ושמו שמעון וקמנו קודם עלות השחר ורכבנו על סוסים והלכנו לקבר יהושע בן נון זכותו תגן עלינו

והוא רחוק מעט מעיר שכם שאתה תלך פעם לגבעות ופעם לעמקים כאמור יעלו הרים ירדו בקעות (תהלים, קד, ח׳) עד שתבוא אליו. וראינו המערה שלו ועליה אילן אחד והתפללנו שם. ושמה בקירות המערה כתובים שמות הבאים שם וכתבנו גם אנחנו את שמותינו. וקרוב לקבר יהושע יש מערה אחת ואומרים שהיא של נון אבי יהושע, ולמטה ממנו מערת כלב בן יפונה ע״ה בתמנת סרח בצפון להר געש. ומשם הלכנו למערת אלעזר ואיתמר ע״ה ואצלם מערות לשבעים זקנים, וראינו אותם והם קרובים לעיר שכם. ומשם הלכנו למערת יוסף הצדיק ע״ה, ואח״כ באנו למקום חניתנו ועשינו שבת בי״ז בטבת בפרשת ויחי יעקב בעיר שכם.

מדינת שכם הוא מקום מרעה לבהמות, היא ארץ שמנה בפירותיה ותבואתה מרובה וסביבותיה גנים ופרדסים, ומעיינות רבים מאד ומימיהן מתוקים וצוננים, ואומרים כי שבעים מעיינות יש בה, ונתקיים מאמר „וליוסף אמר מבורכת ה׳ ארצו״. וישבנו שם ששה ימים ואח״כ נסענו והלכנו לעין גנים ומשם לאוין טוגר ומשם אל עין מגייא ומשם אל גשר יעקב ע״ה. ובדרך בין עין מנייא ובין גשר יעקב נראה מקום צפת ברדתך מעל ההר אשר אצל הירדן. וריח טוב כריח בשמים הריח אפינו בעברנו במקומות אלה בין האילנות על שפת הירדן, והיו אומרים לנו הערביים אשר עמנו ההולכים לדמשק כי אלה מקומות בני ישראל מקדמת דנא. ועשינו שבת בגשר יעקב בפרשת ואלה שמות. ואומרים הישמעאלים זה הוא הגשר שבנה יאגופ (יעקב) וכן בנה חאן לאורחים והראה לנו ישמעאלי אחד בית שנהרס ונעשה תל אבנים ואמר זה הבית היה ליאגופ והיה שוכן בו בימי החורף, ובימי הקיץ היה שוכן בעיר צפת, ואמר כך קבלתי מאבותינו שאני אזרח בארץ הזאת. ומשם הלכנו אל קנימרא ומשם אל סעסע, ובכל מקום שחנינו יש חאן ותבן ומספוא לבהמות ולחם ומזון לאנשים לקנות ולאכול.

ה

[דמשק] מעיר סעסע באנו למדינת דמשק ביום ד׳ בכ״ח לטבת התט״ו, ויצאו לקראתנו והקדימו אותנו בדרך רחוקה כה״ר אליהו הנשיא יצ״ו וכה״ר דוד הנשיא הרופא יצ״ו ובחורים אחרים עמהם, והביאו לנו יין לשתות ורמונים ותאנים חבושים ותפוחים ודגים לאכול, ושושנים להריח. ושמחנו עמהם שמחה גדולה. והביאו אותנו בבית כ״ר ידיד הכהן יצ״ו איש עניו וחסיד זקן ונשוא פנים ידיד ה׳ ישכון לבטח, ולו בתים ובנינים טובים ויפים, ונתנו לנו בית אחד לדור, ונלוה אליו בן יקיר בחור נחמד, טוב עם ה׳ ועם אנשים, אליהו הכהן יצ״ו המכונה עבדול בקי ולו בן רך ויחיד שמו אברהם הכהן האל יחייהו ויאריך ימיו. וכל לילה ולילה היו באים נכבדים אצלנו והיו יושבים ושמחים עד שלש וארבע שעות מן הלילה, ואכלנו ושתינו בבית האיש הנ״ל כמה ימים בהשקט ובבטחה ובשמחה רבה. השי״ת יחליף אונו.

ביום ג׳ ד׳ לחדש שבט תיקן לנו כה״ר אליהו פירוז סעודה גדולה עם הנכבדים הנ״ל וכה״ר אבישי צאדיק ירושלמי מק״ק קושטנדינה היה ג״כ עמנו, והביא כ״ר אליהו פירוז לנו מאכלים יקרים ומימי שושנים הזיל בפנינו וקטורת מרוקח בבושם טוב הקטיר לפנינו והוליכו אותנו הנכבדים לפרדס של הקדש והוא פרדס גדול מאד ושמה כל מיני אילנות וכל מיני ירקות ודשאים, ונהרות עוברים בתוך הפרדס להשקות את הגן. ואכלנו ושתינו בתוך הפרדס. והוליכו אותנו למערת גיחזי נער אלישע ולמקומות אחרים ועוד גנות ופרדסים, ביום אחד לקוה־חנא זה וביום אחר לקוה־חנא אחר. והם בנינים נאים ויפים, ושדרבון [1] א) ונהר עובר מתחתיו. והראה לנו מקום שעושים המטבעות ומקום מצרף לכסף שיעברו בו הישמעאלים. גם הראה לנו כל סביבות דמשק.

ביום ד׳ הוליכו אותנו למקום אחד שמו מולא חאנא שבנה הסולטאן סלים במרכז אחד ועליו שתי מינאריות [2] וכל העזרה מרצפת אבנים טובות. והוליכו אותנו למקום אחד שמו טכייא ב) ושמה פרדס מכל מיני אילנות ונהרות עוברות בתוכו ושם חדרים ובנינים נאים ואכלנו ושתינו יחד עם כל ההולכים עמנו ושמחנו שמחה יתירה עם הגבירים ישמרם השי״ת בביאת משיח צדקנו. ולמקומות רבים הוליכו אותנו כה״ר ר׳ דוד הרופא יצ״ו וכ״ר עבדול בקי יצ״ו בן בעל הבית שלנו. גם הוליכונו למקום אחד שמו ג׳ובאר ושמה כניסה טובה ויפה מאד כמו שראינו בירושלם הישנה תבניתו אחד הוא, ואומרים זו כנסת אליהו הנביא זכור לטוב. ובתוך הכניסה מערה קטנה שתרד אליה במדרגות והיא יפה מאד ומדליקין שם נרות בשמן זית בעששיות תלויות, ושמה התפללנו עם הבחורים והנכבדים מקהל דמשק אשר באו שמה עמנו, ונתנו מעות לשומר בית הכנסת הזה. ואחר שיצאנו מביהכ״נ ישבנו על שפת נהר אמנה ופרפר ואכלנו ושתינו ממה שהביאו הגבירים הנ״ל יין ותרנגולים וגבינה וכל מיני פירות, השי״ת יכפיל שכרם. וביום ג׳ י״א לשבט היה ברית מילה מקהל דמשק בבית איש אחד ושמו יוסף לוי והביאו את הנער לבית הכנסת במזמורים נאותים לפני הקהל וימל את הנער כה״ר

דוד הנשיא הרופא יצ"ו שבא הנה, ושמחנו שמחה יתירה עם ק"ק דמשק יצ"ו, האל ישמחם. וישבנו בדמשק י"ג ימים.

הערות:

א) בור השופך מימיו וזורקם למעלה. ב) בנין מיוחד לדירת הכהנים והנזירים ולאורחים בארץ.

[1] Fountain. [2] Minarets.

ו

ביום ד׳ י"ב לשבט יצאנו מדמשק, ויצאו אחרינו כל אנשי קהל דמשק יצ"ו ולוו אותנו עד גבול דמשק, ועשינו שבת פרשת בשלח בכפר קראלר ובמוצאי שבת קדש נתנו ארבעה כספים לארבעה אנשים אשר בידיהם כלי זיין וטיפך (מין כלי זיין) והוליכו אותנו עד הכאראוואן, כי הדרך היה מקום סכנה מפני הערביים. בשבת פ׳ וישמע יתרו היינו בכפר זנבקי, ובזמן שנשארנו שם הלך הכאראוואן, ובמוצאי שבת נתנו לשלשה אנשים כסף אחד לכל אחד והוליכו אותנו לכאראוואן במקום קרוב והגיענו עליהם בתוך שתי שעות. ושבת פ׳ משפטים עשינו בחאן אחד לפני עדנא, וביום ראשון הלכנו לעדנא המדינה, ונצלנו מהערביים. שלש שבתות עשינו בדרך מיום צאתנו מדמשק עד בואנו לעדנא, ושבת פ׳ תרומה עשינו בכפר ברכט לי, ושבת פ׳ תצוה עשינו בכפר בטללר, ושבת כי תשא עשינו במדינת צורום, ושבת פ׳ ויקהל בכפר אחד סמוך לסינאפ [1]. וביום ה׳ ב׳ לחדש אדר נכנסנו לעיר סינאפ וישבנו שם כל חדש אדר. עשינו שבע שבתות בדרך מדמשק עד בואנו לסינאפ. ושבתות פקודי ויקרא צו ויהי ביום השמיני עשינו בעיר סינאפ. ושבת אחת ישבנו בספינה.

ויצאנו ביום ב׳ ד׳ לניסן ממדינת סינאפ ונכנסנו ביום שבת לנמל כפא בעשור לחדש ניסן התט"ו, ובבקר יום א׳ כשנפתח השער באו כל אנשי קהלתנו ק"ק כפא יצ"ו והביאו אותנו לביתנו בשמחה ובכבוד גדול. האל ישמחם וינשאם למעלה, ויזכו לראות פני משיח צדקנו אכי"ר. ברוך ה׳ שהכנסנו בשלום ושמרנו בכל הדרך אשר הלכנו ובכל הימים אשר עברנו. ישתבח שמו הגדול אשר בטובו נהלנו ובחסדו נחנו ולא עשה לנו כחטאינו ולא גמל לנו כעוונותינו, כי הוא גומל לחייבים טובות ומשביע רעבים, שומר פתאים ומחזיק בידי דלים ואביונים. ברוך הוא וברוך שמו כי לא נכזבה תוחלתנו. ברוך שעזרנו וסייענו ובדרך אמת הנהיגנו. ברוך ה׳ לעולם אמן ואמן.

הערות:

[1] Sinub=Sinope.

נשלם ספר המסעות ע"י דך ונכלם משה לוי הצעיר באאכ"ר ז"ל ביום ג׳ י"ג לחדש אלול שנת ואני בקהל תוד"ה אזבחה לך לפ"ק.

תם

הקראי בנימין ירושלמי בן אליהו

בשנות ה׳תקמ"ה — תקמ"ו (6—1785).

הקדמה

שבח ותהלה לאלהי השמים שהעיר את לבבנו ללכת לארץ הקדושה, לירושלם ולחברון להשתטח על קברי אבותינו ונביאינו הקדושים והצדיקים והחסידים, ולחונן את עפרה, לקיים כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו. ואנחנו נדרנו נדר בלב שלום ובנפש חפצה לעבור ימים ומדבריות ולשאת טרח גדול בעבור כבוד ירושלם ולהוציא הוצאות מכספנו ברוח נדיבה ובעין טובה לאהבת הארץ הקדושה, ולהתפלל תפלות ובקשות ותחנונים באה"ק, כי השי"ת יקבל כל התפלות שיתפלל האדם בכל מקום ובפרט במקום הזה שהוא מכוון כנגד כסא הכבוד שבשמים, כמ"ש כסא כבוד מרום

מראשון מקום מקדשנו, כי שם השגחת השי"ת עצומה שנאמר תמיד עיני ה׳ אלהיך בה. וגם כי בלכת האדם אל הארץ הקדושה הוא שואל מכל הקהלות מחילה בין על עניני דברים שבין בני האדם ובין במעשי משא ומתן, ויתנו לו מחילה ולא ישאר עליו עון מצד זה וישאו לו ברכות טובות. וגם הוא מכין את לבבו לאלהים בחשבו שאחרי הטורח והעמל וההוצאה שיש לי אם לא יהיה לבי שלם לאלהי מה תועלת יש לי מארץ הקדושה, כי לא יקבל ה׳ תפלתי? וגם אחרי בוא האדם לאה"ק יהיה צריך לעזוב המדות שיש בו ולקנות מדות יותר טובות מהראשונות כדי שיקבל ה׳ תפלתו, וכדי שלא יאמרו האנשים בלעג עליו כי „שם ירושלם" נקרא עליו והוא לא ילך בדרכים הראוים. וע"כ בלכתו שמה יקבל השם תפלתו יותר וימחול לו העון שיש בינו ובין אלהים אם לא ישוב לעשות כן עוד. ועוד יתן לו שכר טוב בעבור העמל וההוצאה ויהיה ראוי בעיני אלהים ואדם. וקיים הפסוק אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני וגו׳ וישתדל בכל מאדו למלאכת ירושלם תוב"ב, וגם למלאכות טובות ולצדקות ולחסדים כדי שיהיה שם ירושלם נאה וראוי עליו, ויהיה סבה לקנות חיי העולם הבא, וגם יעורר רבים לעשות כמוהו.

ובראותנו אלו התעליות התעוררנו אנחנו חברים לעלות לעיר הקדש תוב"ב: שם האחד הנכבד והחשוב כמ"ר אברהם ירושלמי יצ"ו בכ"ר אליהו הזקן והנכבד ז"ו, ושם השני הנכבד והחשוב דוד סכה ירושלמי יצ"ו בכ"ר יצחק סכה הזקן הנכבד ז"ל, אלו שניהם מק"ק קלעא [1] א), ושם השלישי יהודא ירושלמי הנכבד והחשוב גבאי של ירושלם תוב"ב בכ"ר אברהם הזקן הנכבד ז"ל. ושם הרביעי מרת ביינצא ירושלמית הנכבדת בת משה הזקן הנכבד ז"ל, זוגת מרדכי כהן ירושלמי הזקן הנכבד יצ"ו, והחמישי אני בנימין הצעיר והזעיר קטן התלמידים הלוחך עפר רגלי רבניא וחכימיא בכ"ר אדוני אבי ועטרת ראשי אליאו הזקן והנכבד יצ"ו. אלו שלשתנו מק"ק גוזלאווא [2] יע"א.

בשנה זו בא לארץ קרים לעירנו ישראל אחד מק"ק ליטוא יע"א מעיר טרוקי, ושמו זרח בן אברהם הרופא ז"ל, ומעירו לעירנו הוא דרך ארבע מאות שעות, והוא מתולדות בני מקרא שהיו כחמש מאות שנה ויותר מארץ קרים בעיר סלכאת הנקראת אסכי קרים, ומלך מדינת פולין רצה שימצאו קראים במלכותו ושלח אחריהם ואהב אותם וכבד אותם מאד. וזה קרוב לארבעים שנה שלא הלך איש אחד ממנו אצלם ולא מהם אלינו, ויקר מקרה שהלך איש אחד ממנו אצלם בלי כוונה ושמו ר׳ עזריה המשכיל בכ"ר יצחק המשכיל ההגון ז"ל ולא היה מכתב בידו מקהלות קרים יע"א, ושאלו ממנו עניני הקהלות בקרים והגיד להם ושמחו מאד, ובשוב ר׳ עזריה אמרו לזה האיש זרח הטרוקי לך עמי לארץ קרים, והוליך מכתבנו לארץ קרים ודרוש שלומם ותדע ענינֵיהם, והביא לנו מכתב מכבודם ונתבשר אודותם. והוא הואיל ורצה בדבר ובא לקרים והביא מכתבים. וכאשר שמע שאנחנו הולכים לירושלם התאוה בלבו ואמר מי יתן ואלך לארץ הקדושה גם אני כי אין איש בכל ארבע קהלות שלנו שהלך לירושלם יותר ממאה וחמשים שנה. וכשמוע זה השתדל כמ"ר שמואל הנכבד בכ"ר יוסף הזקן ז"ל וקבץ חברים להוציא מעות וכספים בעבור לשלוח את זה האיש לירושלם אם ייטב בעיניהם, וגם קרא אותי שמה ואמר לי אלה הדברים, שאנחנו נעשה המעשה הזה להתנדב להוציא הכספים בכדי לשלוח אותו לירושלם כי הוא איש טוב מאד ומשכיל בתורה. ורצוננו ליתן הכספים בידיך ולהוציאם בשבילו בעת הצורך. וכשמעי זאת אמרתי טוב הדבר שיעצת השי"ת יתן לך שכר טוב בעבור זה שהשתדלת להראות לו הארץ הקדושה, ויתן לך השי"ת לב טוב ורוח נכונה לעשות נדר ללכת אל המקום הקדוש הזה. וגם כי תהיה סבה שאם ישוב האיש ההוא לעירו ויספר להם הליכתו לירושלם אפשר שידרו נדרים גם הם ללכת לירושלם. מפני שהם אינם יודעים עתה ענין הדרכים ובאיזה הוצאה יוכלו ללכת שמה, ואינם יודעים אם יש פחד בדרך או לא. ואם יש פקידנו בירושלם או לא, מפני שהם רחוקים מאד מאתנו ולא בא איש אחד מהם לארצנו ולא הלך ממנו אליהם זה כמה שנים, ואם ילך זה האיש לירושלם בשובו בשלום לביתו יגיד כל הענינים ויעזרו איש לאחיו להוציא נדבות וצדקות בעבור ירושלם. ואפשר שידרו נדרים לעלות לירושלם עיר הקדש תוב"ב, ובזה יהיה לך שכר טוב מאת השם. ע"כ טוב הדבר אשר חשבת וגם אני אקבל עלי להוליך אותו עמי ולפזר מעות בשבילו בעת הצורך, אבל תתנו לי רשות שלא לפזר ממעות שלכם למאכליו ולמשתיו, אלא הוא ישב אצלי בבית אחד בכל מקום שנלך ואני לבדי אפזר בעבורו כספים מכיסי וממוני למאכליו ולמשתיו ובזה יהיה לי שכר. ואז הודה לדברי כ"ר שמואל הנכבד והחשוב יצ"ו ויאסוף כספים מחברינו ויתן לידי ואז קבלתי אני בנימין הצעיר המתלמד בעיר גוזלאוו יע"א להוליך אותו עמי ולשלם מכספי בעד מאכליו ומשתיו מיום צאתו מארץ קרים עד שובו לביתו בשלום. והיינו אז ששה חברים עם זרחי הירושלמי המשכיל הנכבד יצ"ו לעלות לעיר הקדש תוב"ב.

הערות:

א) הנקראת „סלע היהודים" בקרים ובלשון תורקית צופו קאלע.

[1] Kaffa=Theodosia. [2] Kosloff=Eupatoria.

א

בעת ההיא היינו אנחנו חמשה חברים, זולת ביינצא ירושלמית, בעיר גוזלאווא, והלכנו לעיר קלעא לנשק ידיהם ורגליהם של הקהל ולשאול מחילה מהם א). ויצאנו מֵעיר גוזלאווא ביום ה׳ ב׳ לחדש תמוז ובאנו לעיר קלעא ביום הששי בשבוע ג׳ תמוז, וחנינו בבית ר׳ דוד סכה ירושלמי. ורצינו לראות שארנו ורבנו כמהר"ר בנימין החכם המובהק השר הנאמן נר"ו בכמהר"ר איע"ר שמואל החכם המובהק והמופלא הדיין המצויין זלה"ה כדי לנשק ידיו ורגליו ולא נמצא בעיר קלעא. ומיד שלחנו איש אחד לארץ קראסוב[1] להתחנן אליו לבוא לעיר קלעא למען נוכל לנשק ידיו ורגליו, ואם היה הזמן רחב היה ברצוננו ללכת אנחנו לעיר קראסוב ולשוב לעיר קלעא. בליל ג׳ בא אדוננו מעיר קראסוב. וקמנו ויצאנו מעיר קלעא ביום ג׳ בבקר שבעה ימים לחדש תמוז בשנת ה׳תקמ"ה, והסימן אחת שאלתי מאת ה׳ אותה אבקש שבתי בבי"ת הוי"ה כ"ל ימ"י חיי. ועשו ק"ק קלעא לויה עמנו ונשקנו ידיהם ושאלנו מחילה מהם. ואח"כ שבו הקהל לביתם, ואנחנו הלכנו לעיר גוזלאווא יע"א וישבנו שם. ביום א׳ בשבוע י"ט יום לחדש תמוז עשו ק"ק גוזלאוו לויה עמנו ושאלנו מהם מחילה ונשקנו ידיהם ורגליהם ונכנסנו אל הספינה, ובליל יום ב׳ נסעה הספינה מעיר גוזלאווא יע"א והלכנו בים השחור[2] שבעה ימים, וביום ב׳ באנו אל עיר אסטנבול (סטמבול)[3], והלכנו לכפר חסקוי, וביום שבת עשו לנו ק"ק אסטנבול כבוד והוציאו ס"ת בעבורנו. וישבנו באסטנבול שמונים ושנים יום עד ט׳ לחדש תשרי של שנת ה׳תקמ"ו מפני ששמענו שיש ספינה גדולה בים הגדול ובתוכה אנשים גנבים ולסטים[6] וכבר תפשו ספינה גדולה הקרובה לאי קיבריז[4] ותפשו כל אנשיה יהודים וישמעאלים, את הישמעאלים הרגו בחרב ולקחו כל ממונם מפני שנלחמו עם אנשי הספינה ההיא, אבל היהודים ההולכים יחד עם הספינה ההיא לירושלם לא יצאו לחוץ ולא נלחמו בם ע"כ לא הרגו אותם רק לקחו ממונם והוציאו אותם אל היבשה ואת הספינה טבעו בים. גם ספינות אחרות מספינות פרנצים ונדיג[5] תפשו ולקחו ממונם והרגו אנשה והספינות טבעו בים, בעבור שחרה להם מפני שנתנו ממון לספינות היונים לשמרם ולהוליך אותם מעיר לעיר בנבלון (?) ובשכר, ולא נתנו לזאת הספינה אשר אנשיה ישמעאלים ארנבוט[7]. אח"כ כאשר שמע האדון הגדול מלך אסטנבול הדבר הזה שלח ספינות גדולות להלחם בהם והלכו ותפשו הספינה ואנשיה אבל רב החובל של הספינה ההיא ברח עם קצת אנשיו. ואנחנו כאשר שמענו כי נלכדה הספינה ההיא נסענו עם ספינתנו מן אסטנבול. בתוך הספינה היו קראים ורבנים אנשים ונשים כמו תשעים נפשות, ועמנו נסעה ספינת הנכרים ההולכת לירושלם, ויצאנו מן כפר חסקוי בכבוד גדול ועשו לנו לויה והוציאו ס"ת ונשקנו ידיהם והלכנו לשלום.

הערות:

א) כעין ברכת הפרידה. ב) צ"ל ארנאוט, בלשון תורקית אלבניים שהיו שודדים בים.

[1] Karasu-bazar. [3] Black Sea. [4] Constantinople. [4] Cyprus. [5] France and Venice. [6] Pirats. [7] Arnauts=Albanians.

ב

ויצאנו מן קושטנדינה ביום ו׳ בשבוע י"ט יום לחדש תשרי שנת התקמ"ו בסדר ולבנימין אמר ידיד ד׳ ישכו"ן לבט"ח עלי"ו. גם תאריך לשנה זו עם הכולל. והלכנו אל הים, ובליל א׳ כ"א תשרי באנו אל בוגז חיסר[1] שהיא מאתים וחמשים מילין מקושטנדינה, והשלכנו הברזל (העוגן) ובבקר יצאנו אל צנק קלעא שהיא בפאת אנדולו וקנינו כל צרכינו ושבנו אל האניה, ועשינו המועד של שמיני עצרת, וביום המועד נסעה ספינתנו משם. בבוגז חיסר יש ארבע חומות בצורות שתים בפאת אנדולו ושתים בפאת אורום עלי, ועברה ספינתנו מאצל בוחצה אדסי שהוא שמונים מילין מבוגז חיסר ולא נכנסנו שם. וגם מאצל מי דינלי אדסי אשר לכל (?) אזמיר שהיא בארץ אנדולו ולא נכנסנו שם, אבל הלכנו לאי סקיז ביום הששי שהוא כ"ו תשרי. ומיד הטיל ה׳ רוח סערה גדולה על הים, ובנמל סקיז שתים ספינות קטנות הנקראות „סקיז קייקי" טבעו בים. ויצאנו בבקר אל עיר סקיז ולקחנו כל צרכינו במהרה ושבנו אל הספינה. וביום השבת כ"ז תשרי שקטה הרוח ונסענו משם, והלכנו אל הים ועברנו מאצל קוט אדסי ומאצל אסטנקוי אדסי ומאצל רודוס[2] ומאצל קיבריז אדסי רחוק מהם ולא נכנסנו בהם, אבל ביום השבת ד׳ חשון באנו אל חוף יפה שהוא מקום מגולה וטוב לשכון בו ספינות שנים או שלשה

ימים ואח"כ ילכו לדרכם, ואם תהיה רוח גדולה ימשך רב החובל הברזל וילך אל הים או אל הערים הקרובות לו. — ביום א' באו דוגיות קטנות מן העיר ולקחו אותנו ואת חפצינו והוציאונו לחוץ, והלכנו אצל חנא דומייא שהוא פקיד וקונסול [3] לארבע אומות של היונים וגם הוא פקיד מאת רבני קושטנדינה על היהודים הירושלמיים לתת להם מקום לשבת וגם לקחת קפר (מכס) של הערביים ולתת להם פרד או חמור ללכת לירושלם. ונתן לנו בית אחד שהוא כמו חנות שלנו ונקרא בלשוננו „חאן אודסי", וישבנו שם תשעה ימים, וביום י"ג חשון נתנו הקפר לחנא דומייא, והוא איש טוב מאד ונתן לכל אחד מאתנו פרד אחד והלכנו ביום ההוא לעיר רמלא וחנינו שם בתוך שוק אחד שיש לו שני שערים משתי קצותיו, שכן הוא המנהג לנוח שם ובבקר יצאנו משם והלכנו בו ביום לירושלם ובאנו שם ביום ג' י"ד חשון לסדר ולך לך אל ארץ המוריה, וברוך השם שלא ידענו שום פחד בדרך מאויב ולא שום הוצאה ונזק.

הערות:

[1] Bogaz Hissar. [2] Rhodus. [3] Consul.

ג

[ירושלם] אלה הם המקומות המובחרים שהלכנו בהם מירושלם עיר הקדש תוב"ב: בתחלה באנו אל בית הכנסת שלנו שהוא בנין ענן הנשיא יר"א, שהוא בנוי תחת הארץ ותקרתו היא החצר שאנו הולכים בו, ויש לו עשרים מדרגות אבן לרדת בו, והוא עשוי מאבן הנקרא קובה וכל בתי ירושלם כן. ויש לנו כמו ט"ו או ט"ז בתים בירושלם ובכלם יושבים הרבנים בשכר, לבד הבתים הנצרכים לחכם של ירושלם ולאכסנאים שנתונים להם בלי שכר כל עיקר. אח"כ הלכנו לכותל מערבי להתפלל שם והוא תוך ירושלם אצל בתי ישמעאלים, והוא מזמן שלמה המלך ע"ה, ובנוי מאבנים גדולות ארכן כמו עשר זרזות ורחבן כמו שמונה זרזות, והתפללנו שם. פעם אחרת כשהלכתי אני לבדי עם מעלת זרח הירושלמי הטרוקי אשר עמי קרא אותנו נער אחד לביתו להראות לנו מדרש שלמה אשר בחצרו, וגם קבר נביא אחד שהוא קבור בחצרו תחת אבני כותל מערבי בזוית הכותל של מדרש שלמה. והלכנו וראינו אותם. ויש אבנים גדולות בכותל מערבי אשר בחצר ההוא כשעור קומת שני אנשים, ואם ירצה אדם ללכת בכל יום לכותל מערבי להתפלל שם מניחים אותו הישמעאלים, ע"כ הרבה פעמים היינו הולכים שמה להתפלל, וגם הוא קרוב לבית הכנסת שלנו ולבתי הקהל, אבל הישמעאלים אין מניחים שם שום נכרי (נוצרי) ללכת קרוב לרחובות הקרובות לכותל מערבי לראותו. אח"כ הלכנו כולנו לגן אחד ששם יסודות בית המקדש. ויש שם תחת מדרש שלמה באר שמתקבצים שם המים ועשו על הבאר כמין בית קובה ויש לו שער והוא מסוגר במסגרת ואומרים שהם יוצאים מתחת המקדש מעט מעט ומתקבצים ואינם מימי המטר כשאר הבריכות, ושתינו את מימיו. אמנם תוך חצר בית המקדש אין לנו רשות לכנס שם מפני קדושתו, וגם הגוים (נוצרים) אינם מניחים לכנס שם ויש בתוכו שלש מנאריות שלהם ובנין בית תפלה יפה ונאה במאד מאד, אשר ראינו תוך החצר מתקרות הבתים שלנו וממקומות גבוהים נראה היטב. גם הוליך אותנו החכם שלנו לבתי המוסלמנים שהוא אוהב ורע להפקיד והוא נתן רשות לאנשיו להוליכנו אל הבתים שחלונותיו פתוחות תוך חצר בית המקדש, כי הבית שאנו יושבים בו הוא חוץ לעזרה וחלונותיו על קיר העזרה. וראינו מהחלונות ההן כל גוף החצר, וראינו שיש בתוך העזרה אילנות יפים, והמקום טהור וזך מן לכלוך, וראינו לפנים מכותל מערבי שאין שם שום בנין אבל הוא פנוי זך וטהור. ולצד דרומית מערבית של בית המקדש בעזרה יש ארגז אחד שהיה מדרש שלמה מקודם, ולצד מזרחית צפונית של ביהמ"ק יש ארגז אחד גדול ונאה בעזרה שהיה מקודם מקום המזבח והוא הר המוריה, וקראנו שם תפלת הר המוריה.

ושערי חצר בית המקדש אומרים שהם י"ב, עשרה מהם פתוחים ושנים מהם שערי רחמים זה אצל זה קרובים כשעור אמה אחת הם נעולים באבנים מפני שהם ג"כ שערי חומות ירושלם ונפתחים אל הבקעה שהיא גי בן הנום. כי מקום ביהמ"ק והעזרה מצד מזרח ודרום על הסלע ותחתיו בקעה שאין יושב בה איש אלא הוא דרך אנשים ע"כ סגרו הגוים את שערי הרחמים כדי שלא יכנס שם איש מהצד ההוא ולא יהיה החצר דרך העם. ראינו אנחנו בעינינו ששה שערי העזרה ולא מצאנו דרך ללכת בו, ובשער מדרש שלמה יושבים דייני הגוים ונקרא „מחכמא". ויש לחומת ירושלם ששה שערים, חומת ירושלם יפה במאד מאד ואין לה פרץ מכל צד השער הראשון נקרא „שער המערבי" והשני „שער דוד" והשלישי „שער חברון" וממנו נכנסנו לירושלם בבואנו, ומשם יצאנו בצאתנו מירושלם, והרביעי נקרא „שער דמשק", והחמישי „שער עמוד" א), והששי „שער אריות". והם כלם פתוחים, אבל שני „שערי הרחמים" בעזרה שהם ג"כ שערי החומה הם נעולים לסיבה שזכרנו למעלה. והלכנו קודם לשער המערב ואח"כ לשער דוד המלך ויצאנו

משם ובאנו לציון שהוא קרוב לחומת ירושלם כשעור דרך עשרה דקים. והלכנו לקבורת דוד המלך ושלמה המלך, ויצא לקראתנו שיך אחד מן הארגז שיש אצל דוד המלך והוליך אותנו אל קיר אחד שהוא קיר קבורת דוד המלך, ועל קבורתו טורבא[1] גדול מאד כדרך שבונים בארץ אסטנבול לכבוד המלכים, ובקיר ההוא יש שנים חלונות ואמר לנו השיך ההוא שיש ג"כ בתוך הטורבא תשעה מלכים ואין אנו יודעים שמותם, אבל דוד ושלמה בנו אנו יודעים קבריהם איזה מהם ועל כל אחד בנין עצים טובים ואנו מכבדים אותם בזהב ובכסף, בחלונות של כסף ומסגרות ומפותחות כסף ומכסים אנו בנין קבריהם בבגדים מוזהבים, ואין אנו מניחים מי שיראה את קבריהם אלא מי שהוא גדול. ושמענו איך בשנה זו נדר המשנה הגדול מדמשק בעת עלותו למלחמה על עיר בצורה שלא יכול לתופשה עד אז, כי אם יתן אלהים העיר בידו שיכסה מכסה יקרה על קבר אברהם אבינו ועל קבר דוד המלך, ועשה מלחמה והצליח וקנה מכסה של שמונים כיסים ב) גרושות ויכס אותו על קבר אברהם אבינו וכן עשה לקבר דוד המלך ע"ה. כל זה מאוצר האדון של קושטנ־דינה. אח"כ יצאנו אל החלונות וראינו מעט תוך הטורבא שהיא בנוי כמו קובה מאבן ותקרתו בפחי עופרת, וקראנו תפלות במקום ההוא. אח"כ הוליך אותנו אל שער הארגז פנימה קרוב לחצר הטורבא והוציא קנדיל[2] ונתנו שמן להדליק על קבר דוד המלך, ואמר לנו השיך אנו אוהבים אתכם יותר מהרבנים ע"כ אנחנו מכניסים אתכם פה כי נתן לכם נביאנו מכתב לשבת בירושלם ונתן לכם ארץ לבנות בתים אבל לרבנים לא נתן. כל זה בעבור שהבחין בין דתם לדתכם.

משם הלכנו לשני בתי החיים שלנו אחד ישן ואחר חדש, והחדש תחת חומת ירושלם ותחת מדרש שלמה ותחת חצר בית המקדש, והישן ג"כ כנגד אלו המקומות אבל יש דרך ביניהם ובקעה. משם הלכנו אל עמק יהושפט ושם באר יואב והוא הנקרא עין רוגל, והוא באר גדול מאד ומימיו אינם מימי המטר. משם הלכנו אל מי השילוח שמשקים ממנו הפרדסים והמים אינם מתוקים והוא תחת חומת ירושלם ותחת חצר בית המקדש וגם הוא בעמק יהושפט. ושם מכבסים הכובסים את בגדיהם. משם עברנו כנגד הבקעה והלכנו אל קבר זכריה הנביא ועליו כיפה נאה והיא חצובה מסלע מארבע רוחותיה כמין קובה ותקרתה ארוכה וצרה ובעלת ארבע צלעות ותחתיה רחבה יותר מראשה. בצרה יש מערה אחת ובתוכה באר ואומרים ששחטו שם זכריה הנביא לתוך הבאר שהוא מלא אבנים. בפנים המערה יש מערה אחרת ואומרים ששם השליכו הבתולות שהרג נבוזראדן ועליהם הקימו אבנים קטנות. ומשם יצאנו והלכנו ליד אבשלום הסמוך לזה והוא תחת הר הזיתים ועליו כיפה נאה. ומשם עלינו להר הזיתים והלכנו למערת חולדה הנביאה בראש הר הזיתים. ומשם ראינו בצד דרומית מערבית מים הרבה כשעור דרך חמש שעות לירושלם, קצתם אמרו שהם מימי הירדן וקצתם אמרו שהוא ים המלח אצל סדום ועמורה. ויש שם מערות רבות ואומרים שהם קברי י"ב מלכים ושם קבורת חגי ומלאכי. אח"כ ירדנו מהר הזיתים לגיא בן הנום ועברנו הגשר בגי בן הנום שהוא קרוב למרים אם ישו הנוצרי. והלכתי כנגד שערי הרחמים והתפללנו תפלתנו, ואח"כ הלכנו לשער אריה ומשם לשער עמוד, ומשם לשער דמשק. והשר הזה גדול מאד ומחוץ קרוב אל השער יש שתים בארות אחת מימין השער ואחת משמאלו ועליהן אבנים גדולות. ואחר ששבנו לבית אמרו לנו הפקידים בירושלם אדות הבארות ההן כי בכל יום הששי אחר הצהרים נשמע מתוך הבארות קולות המים כמו קול נהר ולא בימים אחרים, ויש שהעידו ששמעו כן באזניהם ג). אח"כ הלכנו מחוץ לשער דמשק לצד מזרח אצל חצר המטרה וראינו את הבאר שהשליכו בו את ירמיהו הנביא. ויש מערה גבוה תחת החצר ונכנסנו בשערו וירדנו במדרגות אבנים עד המים ובתוכו מתקבצים מימי המטר מן השדה ומים מעטים היו בו ומפי הבאר היו דולים הערביים מים. ובחצר ההיא ראינו בית כלאו של ירמיהו וקבר ישעיה הנביא. אח"כ הלכנו למערת כלבא שבוע ד), והיא תחת עשרים או שלשים מערות זו בתוך זו. אח"כ הלכנו למערת שמעון הצדיק שהוא בתוך שדה רחוק מעט מהעיר, והוא קבור בתוך המערה. ומשם ראינו מערת שמואל הנביא ולא הלכנו שם בעבור שאמרו שיש שיך אחד רשע בתוכה ולא יניח אתכם לבוא אליו וגם צריך לקחת רשות מן המוסלמנים בירושלם, ע"כ לא הלכנו שם וקראנו תפלתנו במקום שעמדנו. וכן כשהיינו הולכים לכל נביא היינו עושים תפלתנו וקוראים מנביאות הנביא ההוא והיינו כותבים שמותינו על האבנים. וחזרנו ונכנסנו דרך שער דמשק. — וכל אלו המקומות שראינו הם סביבות ירושלם חוץ מכותל המערבי ושערי בית המקדש, ולקצת מאלו המקומות הלכנו ביחד עם כמה"ר יוסף (אמציה) הנשיא הגדול מק"ק דמשק שבא לירושלם ששים יום קודם בואנו וחזר לדמשק, וכשבאנו פה נתבשר אדותינו ובא אלינו מדמשק, והלכנו עמו ואח"כ שבנו ביחד לירושלם.

הערות:

א) לדעת רייפמן נקרא שער עמוד כי אצלו היה לפנים בית טבילה, ועמוד בלשון סורית היא טבילה

במים. ב) כיס של גרוש הוא חמש מאות פיאסטר. ג) יום הששי הוא יום השוק לישמעאלים ומתקבצים שם המונים רבים ומרימים קול מהומה ואפשר שנשמע הד קולם מן הבארות. ד) עי' המגיד שנה שמינית גליון ד'.

[1] Mausoleum. [2] Candle.

ד

[חברון] ביום י"א לחדש חשון, יום שלישי בשבוע לסדר ותמת שרה בקרית ארב"ע הו"א חברו"ן בארץ כנען, קמנו ללכת לחברון, ובדרך קרוב לירושלם שעה אחת וחצי באנו לקבורת רחל אמנו ועליה כיפה נאה ובתוכה קברה. ועברנו אצל בית לחם והוא כשעור שתי שעות מירושלם. ומשם הלכנו וראינו בריכות מים גדולות מאד על הדרך, והדרכים מקולקלים ומלאים סלעים ואבנים, ובתוך האבנים צומחים כל מיני צמחים ותמהנו מאד ונתנו שבח האל בורא העולם כי מבורכת ארצו. והלכנו בדרך עוד (חלחול) כשעור שעה אחת לחברון, ושם ראינו מרחוק קבורת גד החוזה בצד אחד מן הדרך לצד מזרח וקבורת נתן הנביא בצד אחד מן הדרך לצד מערב. ושמענו שיושב שיך אחד בקבר גד החוזה והוא אינו בעת ההיא בתוכו, ע"כ לא הלכנו שם. וקבר נתן הנביא אין לו שומר. ומשם באנו לחברון.

בקצה העיר חברון יש מעין (מקוה) בלי מים, ואומרים שהוא מעין שרה אמנו. ומשם הלכנו לבאר יצחק אבינו שדולים ממנו מים והוא בצד דרום מן הדרך. ומשם הלכנו לבאר יעקב אבינו שג"כ דולים ממנו מים ולו שתי פיות. ומשם באנו לבאר אברהם אבינו ע"ה בתוך גן אחד וג"כ דולים ממנו מים, וגם הישמעאלים קורין לבארות ההן בשם אבותינו הקדושים, ומשם הלכנו לקברי הקראים שהם יושבים שם מזמן ענן הנשיא והלאה. וראינו שהיה צומח (?) על האבנים ברזל. ולקחתי משם ברזל שהיה על האבן, ואח"כ הלכנו למערת עתניאל בן קנז הקרוב לקברי הקראים, אח"כ הלכתי לקבר ישי אבי דוד שהוא על ההר ויושב בו שיך אחד, ובנו אצלו ארגז קטן, וראינו שיש חור אחד במערתו ואומרים שאם ישלח אדם עוף אחד דרך החור יצא ממערת המכפלה. ומשם הלכתי למערת המכפלה ועמדנו כנגד חור המערה מבחוץ אצל שער המוסלמנים, ועשינו תפלתנו מבחוץ. ויש על מערת המכפלה ארגז גדול ואומרים שבתוך הארגז יש חלון אחד מכסף נקי ומשם מורידין השמן זית עם העששיות שהן מזהב. ואח"כ הלכנו לקבר אבנר בן נר וראש איש בושת והוא בתוך השוק, ויש בו ג"כ ארגז, ובפנים הארגז שהוא מתחת לארץ עשוי כמין ערש גדול ולפניו מכסה גדול לכסות הקבר, ועל הקבר עששית דולקת, והלכנו אליו בלילה מפני יראתנו מן הישמעאלים. וחנינו בבתי הרבנים והם היו בתי קראים מקודם, ונתנו צדקה לביהכ"נ שלהם ועשו לו כבוד גדול שכן הוא המנהג, כי מי שילך לחברון יקחו אותו אורח לביתם ויעשו לו סעודה, וקוראים לה סעודת אברהם ע"ה, גם יש בתוך חברון ברכות מים גדולות אשר ישקו מהן הבהמות.

ביום השלישי שבנו לירושלם. וכל הזמן אשר ישבנו בירושלם מבואנו עד צאתנו כ"ט יום שהוא חרש אחד. ובתחלה היה רצוננו לשבת שם עד חדש אייר ולעשות שם הפסח מפני יראתנו לצאת בים מפני שבאו ימי החורף, אבל שמענו שמועות רעות ומבוהלות בירושלם וגם ראינו שאם נשב בירושלם בראות אותנו האנשים הדיינים והשיך הרשעים הרוצים לקחת מהחכם שלנו עונש בעבור שמתעוללים עלילות ברשע לאמר אתם בניתם בנין בית הכנסת והבתים, ופעם אחת בא נקיף אפינדי והתורגמן ואמרו לחכם מרדכי לפתוח בית הכנסת ולראות אותה אם בניתם בתוכה בנין, ואח"כ אמרו לו: „אם יתנו לנו מתנות היהודים האכסנאים שלכם מה טוב ואם לא יתנו אנחנו נרע לך". ובעת ההיא נתנו להם שנים חלוקים ושנים כבירים (כסתות). ומפני שראינו שאנחנו הסבה להוציא הוצאה בשביל ביהכ"נ ע"כ הלכנו משם. וגם היה רעב בירושלם ואין לנו רשות לאכול בשר צאן ובקר בירושלם כפי הוראת חכמינו א).

ועוד נכתב שאנחנו בהיותנו בעיר אסטנבול קודם לכתנו לירושלם תוב"ב הלכנו לכפר פנר אשר אצל כפר בלט [1] אל הפטריארך של היונים הארמינים ונתנו לו כל כספי הקדש אשר בידינו וגם את כספינו ונתן לנו שטר חוב לפקיד של הפטריארך אשר בירושלם ליתן לנו הכספים. ובעת בואנו לירושלם הלכנו אל הפקיד ונתנו לו דבש וסכינים וגם לתורגמן שלו נתנו דבש וסכין והם היו אוהבים ורעים מאד לחכם שלנו אשר בירושלם והוא כמה"ר מרדכי לוי ירושלמי המשכיל הנבון הבחור המשמש עבודת בית אלהים בן כמהר"ר שמואל לוי ירושלמי החכם המופלא המובהק והקדוש זצק"ל שהיה משמש עבודת בית אלהים אשר בירושלם שנים רבות כמו ארבעים שנה. והלכנו עם החכם שלנו אל פקיד הפטריארך והראינו לו שטר החוב של הפטריארך אשר בידינו ונתן לנו כל הכספים בשלמות ואמר לנו: „שאם יקרה מקרה בלתי טהור לחכם מרדכי הן מפאת הישמעאלים והן מפאת הרבנים שיבוא החכם ויודיע לו ואנחנו בעזרת האל נשתדל כפי יכולתנו להציל

אותם מידם. וגם כמה פעמים עשיתי לו טובה בעבור אהבת אביו ובעבור כבוד קהלת הקראים שאנו יודעים שאתם נאמנים ושלמים אתנו". ונשקנו ידיו ונתחנן לו שישתדל כפי יכולתו לטובת החכם שלנו.

אח"כ שבנו מן הבית ואמרנו אל החכם שלנו: תודיע לנו הבעל חוב שלך ותתן הכספים בידינו. והוא קרא כל בעלי החוב ונתנו כספי החוב לידינו ולקחנו מידם כל הכסף אשר שייך לבית הכנסת וגם את שטר הבתים שהם משכנות לבעלי החוב. ולא הספיקו הכספים ההם לשלם לבעלי החובות כי פזרו הוצאה רבה מפני כובר הרעב ומפני תיקון בתי הקדש, ע"כ הלכנו פעם שנית אל פקיד הפטריארך ושאלנו ממנו תשע מאות גרושות בהלואה, ונתן לנו שאלתנו ונתנו לו שטר חוב והתמנו חתימתנו לשלם התשע מאות גרושות להפטריארך של אסטנביל בלכתנו שמה וכן עשינו.

וכן שאל ממנו כמה"ר מרדכי לוי ירושלמי החכם והפקיד שלנו בירושלם ליתן לו מכתב לק"ק מצרים שילך הוא בעצמו שמה ויתקן ההספקה שלו מק"ק מצרים ושיתנו לו בתולה, וכן עשינו וכתבנו ונתנו לו. אבל שמענו שהיה במצרים כמו מאה וחמשים בעלי בתים מקהלת הקראים ובשנה זו נפלה מגפה גדולה במצרים ולא נשארו חציים.

הערות:

א) הדברים האלה כתב הנוסע בסוף ספרו בתור „הערה" והוספה וכתב שהיה ראוי להכתב בתוך עניני ירושלם. וכן המאמר הבא אחריו.

[1] Balat.

ה

נתנו נדבה לרבנים ואח"כ יצאנו מירושלם בשלום לארצנו ביום ג' לחדש כסליו התקמ"ו ביום שלישי בשבוע לסדר ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם וגו' שוב לארצך ולמולדתך ואטיבה עמך, גם תאריך לשנה זו, תיבת „ולמולדתך" עם מספר תיבות הפסוק שהם ט"ו לפרט גדול. ובאנו לעיר רמלא בו ביום ובבקר קמנו והלכנו לעיר יפו ביום ד' בשבוע בי"ד לחדש כסליו. וישבנו ביפו י"ד יום וביום ד' כ"ז כסליו מצאנו ספינה מוכנת שהולכת לעיר קושטנ־דינה ונכנסנו לתוכה. ונסעה הספינה מיפו והלכנו בים שלשה ימים וביום שבת אחד לחדש טבת באנו לאי קיבריז [2] לעיר לימוסול [3], וישבנו שם שלשה ימים, וביום ג' בשבוע נסענו והלכנו בים י"ג יום וביום א' ט"ו טבת באנו לאי רודוס ולא השלכנו הברזל מפני שהיתה הרוח טובה, אבל קרבנו אל העיר וראינו אותה. וביום שני באנו לאי אסתקנוי וגם שם לא נכנסנו אבל ראינו אותו מרחוק ועברנו ממנו עשרים מילין ונהפוך הרוח והשלכנו הברזל בכפר קריקלאס, וישבנו שם שלשה ימים וביום ב' טבת שהוא ו' לשבוע נסענו משם והלכנו שני ימים וביום ב' בשבוע נסענו משם ובאנו לקושטנדינה ביום כ"ט לחדש טבת שהוא יום השבת.

ביום א' בשבוע ל' לחדש טבת יצאנו מן הספינה והלכנו לכפר חסקוי, ויצאו אנשי ק"ק קושטנדינה לקראתנו וקבלו אותנו בשמחה והביאו אותנו לבית הכנסת במזמורים נאותים והוציאו ס"ת וקראו פזמונים ואח"כ הביאו כל אחד ואחד מאתנו לבית אכסניותו ושבו איש לביתו בשלום. וישבנו בקוש־טנדינה מאה ימים מיום בואנו עד יום צאתנו. וכן כשהלכנו מעיר קושטנדינה ללכת לארץ ישראל ולירושלם עד שובנו לעיר קושטנדינה מיום צאתנו ובואנו מאה ימים וכן כששמנו לדרך פעמינו מעיר קלעא ראש הנסיעה עד יום צאתנו מקושטנדינה ללכת לירושלם מאה ימים, הכל שלש מאות ימים מיום צאתנו מעיר קלעא עד יום נסיעתנו מעיר קושטנדינה לשוב לארץ קרים.——ונסענו מעיר קושטנדינה ויצאנו חוץ לפנרלר אשר על הים השחור בתחלת הלילה בי"ב לחדש ניסן, והלכנו בים השחור שלשה ימים ובליל הפסח לט"ו ניסן היתה סערה גדולה בים ורוח גדולה חזקה מאד, ויהי בבקר וראינו את לימן (חוף) של בליקלווא [4], אבל הרוח היתה לנו בהפך ולא יכלנו לכנס אל בליקלווא, והלכנו לפניה חמשה ימים וביום ג' בשבוע חמשה ימים למועד הראשון ג' ימים לספירת העומר י"ט ימים לחדש ניסן של שנת התקמ"ו באנו אל לימן צורצונא בסדר והייתם לי קדושים כי קדוש אני ואבדיל אתכ"ם מ"ן העמים להיות לי, גם תאריך לשנה זו אבל הוא פרט גדול מלות אתכ"ם מ"ן, והשי"ת יבדיל כל ישראל לטוב ויהיו קדושים וישלח לנו שלום, אכי"ר.

תם ונשלם

ספר המסעות לר' בנימין ירושלמי ז"ל.
השלמתי מלאכת העתקתי פה עיר סט. פטרבורג בחדש תמוז תרכ"ד היא שנת 1864 לספרם,
אני חיו"ג (ח"י גורלאנד).

הערות:

א) הדברים האלה כתב הנוסע בסוף ספרו בתור „הוספה" ומעיר שראוי להכתב בתוך עניני ירושלם, וכן המאמר הבא אחריו.

[1] Balat. [2] Cyprus. [3] Limasol. [4] Balaclava.

תמו שלשת המסעות, בעזרת אלהי הדעות

ספר

מעגל טוב

מסעות רבי חיים יוסף דוד אזולאי

בשנות תקי"ג—תקי"ח (1753—58).

מבוא

הרב הגדול ר' חיים יוסף דוד אזולאי ב"ר יצחק זרחיה הנודע בשם חיד"א, נולד בירושלם בשנת תפ"ז (1727). עיקר דירתו היתה בחברון, ונפטר בליוורנו איטליא בשנת תקס"ו (1806). מסעותיו משנת תקי"ג עד תקי"ח רשומים פה. ועוד יצא בשליחות בשנת תקכ"ד (1764) מירושלם ופרש בספינה לילך לקושטא אך מחמת הסער שהתחולל בים נשבר תורן הספינה וחזרו ליפו, וכנראה חזר מיד לירושלם או לחברון ופסק הנסיעה ההיא. משם חלף ועבר לארץ איטליא וישב בליוורנו ומנטובה. אח"כ הלך לצרפת אשכנז הולנדיא ואנגליא. בשנת תקמ"א (1781) יצא פעם שלישית בתור שד"ר וקבע דירתו בליוורנו וגר שם כעשרים וחמש שנה בחצר פירירא די ליאון ושם הוציא לאור ספריו הרבים. ומשם השגיח על עסקי השליחות מא"י. לעת זקנתו שלח את בנו אפרים בעסקי השליחות גם לארץ פולין.

בספור מסעותיו אשר לפנינו יתאר לנו הרב חיד"א שליחות א"י בזמנו, ובפרט השליחות באשכנז שמצא שם התנגדות גדולה למשולחים ספרדים, כי הגבאים הקדישו מעות א"י רק בשביל האשכנזים באה"ק, אך הרב חיד"א חשב את נדיבי אשכנז „למוקצה מחמת חסרון כיס", מחוסרי תרבות וקצינים קמצנים ואמר שקשה להוציא נוזלים מסלע.

בכל מקום שהלך החיד"א חקר ודרש על ספורי ישראל בכ"י ובדפוסים ישנים, ובהיותו בפארים מצא את ישראל ברנרד די ואלאברגוה סופר ומתורגמן בבית עקד הלאומי הצרפתי, והוא הראה לו כל ספרי ישראל וכ"י הטמונים בו. ובהיותו שם בשנת 1778 בא אליו מוסיו פאברי, נוצרי חכם מהאקדמיא לחקר חקירות בקבלה מעשיות. גם בא לביתו מרקיס די טומי לבקש ממנו שיברכהו, ויברך אותו, וכן עשה לנוצרי אחר. הרב חיד"א מספר כי היה מרואי פני המלך אשר שאל עליו אם הוא אינבאשדור, והשר העומד עליו השיבו כי איננו אינבאשדור רק הוא ממצרים ובא לראות בשום קוריוזידאר[1], וכל מה שראה שמה אמר „והוא פלא" (עי' אוצר ישראל ח"א 227).

ספרו „מעגל טוב" אשר בו יספר תולדות נסיעותיו יצא לאור בפעם הראשונה ע"פ עצם כתב ידו הנמצאים באנקונא ובנויארק ע"י ד"ר אהרן פריימאן, הוצאת מקיצי נרדמים ברלין תרפ"א. מסעותיו האמצעיות נדפסו בספר מעגל טוב דפוס ליוורנו תרל"ט (1879), וכל מסעותיו נכללו בס' מעגל טוב השלם הנ"ל.

הקדמה

אני זעירא מאנשי ירושלם ת"ו אחזתי ביד ימיני חוטרא לידא ואומר עם קוני שיתי שומי שאשית אני א) סדר אלה מסעי, הערים והצריהן כמעט שעברתי מהן בקהלות הקדש בשליחות של מצוה בעה"ק חברון ת"ו, לממני יומי ולממני שבועי, ואתיא מביניא מאשר הפליא לי בעל הרחמים יתברך קצת מן הקצת, ועזוזו ונפלאותיו, את שיש בהן ידיעה ורשומן ניכר כגון דא צריך לאודועי, והיו הדברים להודות ולהלל כל תגמולוהי עלי דלא ליתי לאמנועי. קטונתי מכל החסדים ומכל האמת שגמלני כל טוב כרועה עדרו ירעה. הוא ברחמיו ינחני במעגלי צדק למען שמו, והשיב את שבותי חיש ונעופה בתוככי ירושלם עיה"ק ת"ו, ושם אני מוצא כל שאר בשר חיים וקיימים, ונזכה ונחיה לעבדו בלב שלם שקטים ושאננים, אכי"ר.

א

[שנת תקי"ג] ביום ג' פרשת בא ד' שבט שנת תקי"ג נסענו מירושלם מעה"ק ירושלם ת"ו אני הצעיר עם ח"ש (חכם שלמה) בן חיים זלה"ה

לִמשרת ורבים אשר אתנו לוית חן הם, והתפללנו מנחה אצל גד החוזה בכפר חלחול, ובאנו בשלום לעה"ק חברון ת"ו קרוב לחצות אור ליום ד'.— ביום ד' פ' יתרו י"ט שבט יצאנו מעה"ק חברון ת"ו בעת גשמים ללכת לעזה בחברת שלשה אנשים תלתא דרחמי. ביום ה' כ' שבט לננו בכפר הדאוויימי [2]. אור ליום ששי כ"א שבט באישון לילה באנו לכפר צומצום [3], וכצאת השמש באנו לעזה. וארכו לנו הימים שם יותר מחמשים יום. ונתפשרנו עם שיך סאלים מהצאלאחיה ללכת עמו דרך המדבר דרך המלך (סולטאני), לשמור אותנו מרישי בריוני הערביים.— אור מוצאי ש"ק י"ב אדר שני נסענו וביום א' חנינו במקום הנקרא דיר (אל באלאט). ונלוו אלינו גוים רבים כשבעים נפשות, ואור ליום רביעי הלכו משם כל השיירה. ביום הששי י"ז אדר שני בחעלות המנחה קנינו שביתה על פני המדבר קרוב לביר אל־עבד, ויום ש"ק נצטערנו בתוקף השמש בגבורתו.— ביום א' י"ט בו וליל ב' כל היום וכל הלילה נוסעים אנחנו, ויום אחד היתה לפנינו מעבורת מים וארכב על סוס השיך ועברתי שבולת הנהר.— ביום ד' כ"ב אדר שני עקם השיך את הדרך והביא אותנו בתוך כפרי מצרים על נהרותם ועל אגמיהם וכל אילן דמרגג ב) כגן ה'.— יום ו' כ"ד אדר שני באנו לכפר מיד גאמיר [4], ושם ארבעה יהודים, ונפרדנו משיך סאלים ושבתנו שם. ובכפר הזה יש ביהכ"נ וספרי תורה ומקוה סמוך לביהכ"נ כי היה קהל גדול מישראל לפנים.—

ביום ב' כ"ז אדר שני נסענו ממיד גאמיר בקאנגי' (ספינה) ללכת לבולאק [5] עם גוים רבים. — ביום ו' ב' ניסן הלכנו למצרים (קאהירא) ונתאכסננו אצל החכם השלם שר הממשלה כמהר"י מנשה יצ"ו, והפליא חסדיו עמי. ושם ראיתי ביהכ"נ ליהודי מצרים ובו צינבאטי (טבלא) וכתוב עליה שביהכ"נ הזה נבנה בסוף האלף החמישי (1240) ומקוה שם. וביהכ"נ הרמב"ם ז"ל יש בתוכו חדר קטן סגור ואמרו שהיה מושבו. ותוך תחום שבת יש עיר אחת וקורין לה מצרים הישנה ושם ביהכ"נ ויש בה כ"ו עמודי שיש ואומרים שבנאו ירמיה הנביא ושם תיבה שהתפלל עליה ירמיה והיום היא חרבה. ויש בה ס"ת קדוש ונורא ואומרים שהוא ספר שכתב עזרא.— ביום ו' ל' ניסן נסעתי עם השר ה"ר רפאל האיזון הי"ו בקאנגי' ובאנו לרישיד [6] ביום ג' ד' אייר, ונתאכסנתי בבית חכם שם טוב אלחראף הי"ו.— ליל מוש"ק ט' אייר נסענו מרישיד, וכמו השחר עלה באנו לעיר נא אמון (אלכסנדריא) ונתאכסננו אצל החר"י פרובינצאלי הי"ו, ובאותם הימים נמצא שם הרב החסיד כמהר"א ז' אשר הי"ו ג), והרבו להיטיב עמנו. רחוק מעט מהעיר יש ביהכ"נ נורא מאד ושם כ"ו עמודי שיש וקורין לו ק"ק אליהו, שמסורת בידם כי שם נגלה.— ביום ד' כ"ו אייר נסענו דרך הים בספינה הסווידים [7], ואין די באר מן המצר והני הרפתקי שעברו עלינו מהסער הסוער וגלי הים, ותוחלת ממושכה מחלת לב וענות נפש במספר הימים אשר עברנו. ויהי בשלשים יום לנסיעתנו מנא אמון רבה הגיענו לנמל ליוורנו ביום כ"ג תמוז, וירדנו ללאזאריטו [8], וביום ו' ר"ח אלול נכנסנו לליוורנו יע"א, והשי"ת נתנני לחן בעיני הגביר ואיש חסד סי' מיכאל פירירא די ליאון נר"ו והוא עם הגביר סי' שלמה עגיב הי"ו הפליאו לעשות להיות לנו לעזור ולהועיל בענין השליחות. ובעיר ליוורנו השתטחתי על מצבת מהר"ח כהן ז"ל בעל טור ברקת ד) וכו'.

הערות:

א) לשון רש"י ריש פ' בא. ב) תרגום כל עץ נחמד (בראשית ב, ט). ג) הוא העתיק ס' שערי קדושה מכתבי מהרח"ו. עי' אוצר הספרים לבן יעקב ערך 604 סי' 1136). ד) הוא ר' חיים הכהן ב"ר אברהם מארם צובה תלמיד ר' חיים ויטאל ז"ל וס' טור ברקת הוא חלק מספרו מקור חיים על כל ד' ש"ע.

[1] Curiosity. [2] Ed-Dawaime. [3] Sumsum. [4] Mit-Ghamr. [5] Bulack. [6] Rosetta. [7] Sweeds. [8] Quarantine.

ב

[שנת תקי"ד — איטליא] ביום ה' פ' בראשית כ"ה תשרי שנת תק"יד נסענו מליוורנו, ולוו אותנו הרב מהר"ח (חנניה) בונדי והחכם ר' שלמה הכהן, והח"ר דוד רוקח הי"ו, ובאנו לפיזה [1] בו ביום, וחנינו באושפיזת יצחק גאליטי הי"ו, והלכתי שם בחצר והגענו לפירינצי [3] אור ליום ששי כ"ח בו, וחנינו באושפיזת רצחק גאליטי הי"ו, והלכתי שם בחצר הדר וראיתי אריות ונמרים ושאר כנותהון, ומדי עברי ראתה עיני גנות הטיול שקורין ג'אדרינים [4].— ביום ד' פ' נח ג' חשון נסענו מפירינצי והגענו לסיינה [5] ביום ה' ד' בו. ונתאכסננו אצל סי' משה דוד גאליקו [6] נ"ע. והעיר גדולה ואנשים בה מעט מבני ישראל והם יראי ה' ותפלתם בנחת ובנעימת קדושה.— ביום א' פ' לך ז' חשון נסענו מסיינה דרך הרים וגבעות והגענו לעיר מונטי סאן סאבינו [7] ביום ב' בערב בו.— ביום ה' י"א חשון נסענו דרך הרים גבוהים וכמעט בכל הדרך הרים מסביב והדרך מסוכן, ובאנו לליפייאנו [8] אור ליום ו' י"ב בו, ושם חמשה או ששה בעלי בתים, ונתאכסנתי אצל הזקן

ה"ר אליה די לה אקווילה, ושם מצאתי ספר תורת חיים למהר"ח הכהן ז"ל ונשתעשעתי בו. — ביום ב׳ ה׳ וארא ט"ו חשון נסענו מליפייאנו והגענו לעיר אורבינו אור ליום ד׳ טו"ב חשון. וזאת העיר היא ראשית ממלכת האפיפיור ובני ישראל שם הם עניים מרודים. — ביום ה׳ י"ח חשון נסענו ובאנו לפיזארו ביום הששי י"ט בו. ולילי שבת הייתי עם הרב מהר"י (ישעיה) רומאנין הי"ו הי"ו אצל הקצין מצליח מאנקונה. וים שבת אצל הקצין סי׳ שלמה גינטילומו, ודרשתי לפני המנחה, וסעודת שלישית סעדנו אצל המ"ץ. ואלה בני ישראל הדרים שם קשים מאד ולא רצו לתת שום דבר עד חזרתי מאנקונה. — יום ב׳ פ׳ חיי שרה כ"ב חשון נסענו משם ובאנו בו ביום לסיניגאליא [9], וגם שם היה הדבר קשה, ואחר פצר דבר נתנו מעט, ואיזה יחידים רצו לתת כל אחד שלשה פאוולוס [10] ולא קבלתי. — ביום ד׳ כ"ד חשון נסענו משם ובאנו לעיר אנקונה בו ביום. ויהי כבואי שער קרת ויבא אברהם הוא הגביר ר׳ אברהם הכהן הי"ו לקבלני בביתו. ובה שעתא באו הרב הישיש כמהר"ר יחיאל הכהן הי"ו וקצת מחכמי הישיבה ובתוכם שני המאורות כמהר"ש פאפו מי"ו מרי דמתניתין, וכמהר"י פרץ בונסיניור [11] הי"ו, והאנשים האלה שלמים הם כלם שוים לטובה לעשות יקר לשלוחי א"י, גם לי איש צעיר הפליא לעשות, ויום ולילה עד חצות לא כלתה רגל חשובי ופרנסי העיר, כת נכנסת וכת יוצאת ובדידי קא משתעו. וביום השבת פ׳ חיי שרה דרישנא בפרקא, קדמו שרים מהממונים בצל קורתי, בלכתם ילכו עמדי לביהכ"נ איטליאני, ובלכתי אצל הועד ארצויי ארצינא קמייהו תשלומין, והשיב ישיב לנו זקן שבהם שעלתה הסכמתם ורוח נדיבה תסמכם בסך מאתים ושבעים דוקאטי קורינטי א). ואני אענה כי אעבור בסך הנזכר והן מספר רע"ה ולא נכון להיות משלמי רע"ה תחת טובה מרובה אשר גמלוני כל טוב, ויהי כשמעם וייטב בעיניהם והוסיפו עוד חמשה אחרים ויצאתי בכי טוב. ושם ראיתי פירוש ספרי לר׳ הלל כ"י ושאלות חכם על ס׳ דינים לאחד קדוש. —

ביום א׳ פ׳ וישלח י"ג כסליו נסענו מאנקונה ולוונו סי׳ דוד הכהן וסי׳ חזקיה באנקירי [12], ואותו היום יום סגריר ורוח זלעפות מפרק הרים בכשיל וכלפות, ובאנו לסיניגאליא בו ביום. — ביום ב׳ י"ד כסליו באתי עם הנזכרים לפיזארו וחנינו אצל בת ר׳ אברהם הנזכר, אז אמרתי הנה באתי ואתם יתיבי פיזארו עשו אתי ברכה לשליחות, והקשו את ערפם, והיתה הפצירה באמר אליהם הטוב בעיניכם לתת סך מה למשומדים מכל קהלה ולישוב א"י תמאנו ומריתם? וסוף דבר נתפשרנו בדבר מועט. — יום ד׳ ט"ז כסלו נסענו מפיזארו וליל ה׳ הייתי ברימיני, וליל ו׳ בפאינצי [13] עם יהודים סוחרים, ויום הששי בבקר שכרנו סוסים ובאנו ללוגו, וכבר הזמינו אכסניא אצל המ"ץ הר׳ ראובן ן׳ יחיא, ודרשתי שם במנחת ש"ק. וגם פה נלאתי וסרבתי הרבה [אדות נדבות להשליחות] עד אשר נגמר הדבר ונתפשרנו. — ביום ד׳ פ׳ וישב כ"ג כסליו נסענו משם ולוונו שמש הקהלה, ואור ליום ה׳ לננו בעיר ארג׳ינטו [14], ובאנו לפיראר׳ה אור ליום ששי א׳ חנוכה, ונתנו לי אושפיזא בבית סי׳ גמליאל. ובישיבה שם הייתי מפלפל עם החכמים השלמים ובפרט בעיר אנקונה ועיר וירונה הייתי מחדש בכל יום איזה חידוש מתוך הפלפול. וליל ש"ק פ׳ מקץ מסובין היינו בבית סי׳ יעקב מינירבי, וביומא דשבתא אצל הקצין סי׳ משה הכהן הי"ו. — יום ג׳ פ׳ ויגש ז׳ טבת נסענו מפיראר׳ה ובאנו לפינאל די מודינה [15] בו ביום. — ביום ה׳ ט׳ טבת נסענו ובאנו לעיר מודינה ביום הששי עשרה בטבת. ולא הניחונו ליכנס ושלחנו כתב למהרד"ך הי"ו והרשונו ליכנס והקהל הזמינו למעני אושפיזא דלה ורעת תואר, אך לעת ערב בא הקצין סי׳ אברהם חזק נ"ע וקבלני בביתו בכבוד גדול, ובכל לילה היה שם ישיבה מת"ח מעיינים וחריפים. וש"ק סעדנו אצל הקצין סי׳ יצחק סאנגווינטי הי"ו והפליא לעשות. ובעיר הזאת ראיתי פסקי רבינו מנחם לבית מאיר כ"י על כל הש"ס, פתח בברכות וסיים בעוקצין, והם ששה קובצים כקובצי הרי"ף ב), וספר אור יקר להרמ"ק, ופסקי הגאונים מאיטליא מהר"ן טרא־בוטו [16] ודעמיה ז"ל. — יום א׳ פ׳ שמות י"ט טבת נסענו ממודינה ובאנו לריגייו [17] בו ביום, ונכנסנו אצל נקי הדעת זך בלי שמרים הקצין כמהר"ר אברהם רבה [18] הי"ו, ושם ראיתי אצל מה"ר ישראל באסאן הי"ו פסקי הרמב"ן ז"ל על נדרים ובכורות כ"י מעין דוגמת הלכות הרי"ף ז"ל, ודוגמתו ראיתי בקונסטנ־טינה יע"א. — ביום ג׳ פ׳ וארא כ"ח טבת נסענו מריגיו ובאנו לגואסטאלה אור ליום ד׳, וספדו שם הסופדים לכבוד מהר"ר גור פינצי ז"ל (נפטר בר"ח טבת תקי"ד), אשר היתה מנוחתו במנטובה. והפצירו בי לדרוש ולא יכולתי להשיב פניהם ריקם, ודרשתי כחצי שעה מהרשום בזכרוני, ושם עשיתי קופה לא"י ומניתי גבאים. ונתאכסנתי אצל סי׳ יהושע הכהן הי"ו. — ביום ה׳ א׳ שבט נסענו משם ובאנו בו ביום לגיבירנו [19] והוא כפר של גוים. ביום ו׳ ב׳ שבט נסענו ובאנו למנטובה בו ביום דרך הנהר, ושלחו משם קאליסו [20] עם הרב מה"ר קאזים [21], וביום השבת הייתי אני הצעיר בחברת הרבנים קרואים לבית סי׳ שמואל מנחם הכהן פרנס וממונה וראש הקהלה. ובתוך השבוע דרש מהרי סאראוואל [22] הי"ו, בהספד מה"ר גור הנזכר כשלש שעות

ללשונותם בגויהם ריטוריקה [23] ולשון מדברת גדולות. בית עלמין אשר שם בנוי ומוקף חומה ודלתים ובריח, ולפניו חצר ובית לרחיצה ומקום מתוקן לברך. והלכתי בלויה אחת וזכיתי להשתטח על קברי הרמ"ע מפאנו והרמ"ז ז"ל. — יום ה' פ' בא ח' שבט נסענו ובאנו לוירונה ודרשתי פ' בא ופ' וישלח ויום ש"ק הייתי אצל מה"ר מנחם נובארה הי"ו אחד המיוחד מאוהבי אשר בעיר הנזכרת. — יום ג' פ' יתרו כ' שבט נסענו מוירונה ובאנו לעיר פאדובה סוף יום ד' כ"א שבט, ושבת הייתי עם הרב החסיד מופת דורנו מר"י חזק [42] הי"ו, אצל הקצין לוצאטו. יום א' פ' משפטים כ"ה שבט נסענו מפאדובה ובאנו עם שני יהודים בספינה לעיר ויניציא בו ביום. שם ראיתי ספר אור החמה [לר"א אזולאי פירוש על הזהר] מכ"י מרן זקני ז"ל. וראיתי ספרי הרמ"ז ז"ל בנגלה ובנסתר דפוס וכ"י וספר יודעי בינה שלו חציו בדפוס וחציו בכ"י. ושמעתי כי מה"ר בנימין לוי ז"ל יעצו שלא להדפיסו, והוא רצה להדפיסו ובאמצע הענין נשרף הדפוס וכל הנדפס איבד ושיבר ג). ופי' הזהר, ופי' המשניות כתובים באצבע כתיבה תמה דקה מן הדקה בגליון ושיריו ופסקיו. ושם ראיתי תוספי הרא"ש לשבת והוריות, וספר מאורות נתן מס' כוונות להאריז"ל (לר' מאיר פאפירש כ"ץ), ולהבדיל בין האור ראיתי שם ס' ארי נוהם (לר' יהודה אריה מודינה) קונטרס להוכיח שהזהר אינו מרשב"י וחבריו רק מבחור וכו' ודבריו לעו והיו כלא היו. וסיפור אותו האיש (יש"ו), וענין ש"ץ (שבתי צבי), והגדה וסדר קדש מכופר אחד הוא יליץ ליצנות גדולה וחירופים וגידופים בפסקות מתחילות בפסקות ההגדה, וספר חלומות לרב מאמין אשר היה נפתה בעוה"ר בהבלים, ושאל שלא כהוגן אם יאכל בת"ב, והשיבו לו ע"פ מדתו ואכלת ושבעת, הגם שאול שאל אם ילך לביהכ"נ בת"ב ויהי כמשיב ישב בדד וידום, וכאלה רבות מפטפוט דברים, וספר גלגול מחילות ספירת דברים מפרשת העבור ממשה חיים לוצאטו, וכתבי המני"ח, ורבני אשכנז ויניציא ריגיו ומעשה ב"ד ויניציא והחרם שקבל בפפר"מ. וכל ימי מיגר (משך) ישיבתו שם בליל שבת הייתי בכבוד גדול אצל הרב מהר"י בליליוס הי"ו וימי שבת אצל הקצין סי' מרדכי פארובה, וסעודת פורים אצל הח"ר ישראל סרוסי, ופסח כלו אצל הקצין הנזכר, וארכו לי שם הימים יען היו הקהלות חייבים לחברון ת"ו סך אלף דוקאטי, ובאותו פרק היו בני העיר בשפל המדרגה, כי בכל שנה היו פורעים מס ארבעים אלף דוקאטי לשנה. ויהי בדברי אליהם יום יום ואין עונה וכו' אמרתי אם תאבו ושמעתם לתת לי קבלה אחת שקבלתם מאת הגביר סי' יעקב בונפיל בעד המס הנוגע לו אלף דוקאטי והגביר הנזכר יפרע לרבנן קרמאי הסך הזה ונמצא זה נהנה וזה נהנה ואתם נקיים מחובתכם בלי כסף, ויאותו האנשים וכו'. ואחר כמה ימים היו עלי לטורח ברצוא ושוב והקבלה הנזכרת לא תמצא. סוף דבר הם אמרו כי בשררה נמצא השר הצורר קאבאלירו מוסיניגו [25] הגוזר שלא לפרוע אפילו עשרה דוקאטי אם לא ברשות המאג'יסטראטו שלהם, ומה בידם לעשות? אם כן איפוא אני אלך למג'יסטראטו ואם כה יאמרו לסדר הפרעון לחכמי חברון באופן האמור יהיה גמר טוב. והלכתי עם סי' שלמה הנזכר לשררה ומדי עברי במגיסטראטו עינינו צופיות בירניות גדולות מאבני גזית בסיוד וכיור, והקאבאלירוס (החברים) מהסינאטו מטיילים עם פירוקאס (פאה נכרית) גדולות בלי כובע מלובשים ויסטאס[26] שחורות. וסי' שלמה בקל זיע שגיא סידר טענותיו לפני השררה וזכות אבות היא שעמדה, ואפילו מלאך רע ענה אמן בעל כרחם. והצורר הנזכר אמר שלא בפני רואה אני את הליוואנטינו [27] הזה כאחד מאותם שתלו לישו. ור' שלמה הנזכר פיזר מעות למשרתים חזניהם וסופריהם ונגמר הדבר לטובה ת"ל. — יום ג' פ' בהר כ"ב אייר נסענו מויניציא בגונדולר [28] עד חצי הדרך ושם לקחנו קאליסו לבא לפארובה, ומדי עברי בדרך ראיתי היכל ובירניות השרים והסגנים ויניציאני. — יום ד' כ"ג אייר נסענו מפאדובה וביום ה' כ"ד אייר באנו לוירונה בעת נטו צללי ערב, ושבת שלי היתה אצל הקצין סי' באסאני וחג השבועות אצל הקצין סי' וירלינגו הי"ו. — יום ד' פ' נשא ח' סיון נסענו מוירונה ללכת דרך טירול לאשכנז.

הערות:

א) הדוקאט העובר לסוחר הוא סקודו שהיה שוה שלשה פראנק וחצי. ב) עי' ברכי יוסף ליו"ד סי' רל"ח אות ו'. ג) עי' אוצר ספרים ע' 26 סי' 526.

[1] Pisa. [2] Supino. [3] Florence. [4] Jardines. [5] Siena. [6] Gallico. [7] Monte San Savino. [8] Lippiano. [9] Senigaglia. [10] Pablos. [11] Bonsenior. [12] Banchieri. [12] Faenza. [14] Argenta. [15] Final di Modena. [16] Montaro. [17] Reggio. [18] Reva. [19] Governo. [20] Carriage. [21] Cases. [22] Saraval. [23] Rhetoric. [24] Forte. [25] Cavallero Mocenigo. [26] Vestas. [27] Levantino. [28] Gondola.

ג

[אשכנז] ביום ה' בחצות ט' סיון עברנו עיר טרינטו [1], שהיא ראשית ממשלת אשכנז. וזה שנים רבות נועדו שמה המלכים ואלופי אדום וסגני האפיפיור. כומרים וכהני הבעל נקהלו ועמד על

נפשם לא מטוהרה לחקור דבר בנכלי דתות היונים והפאפא ומשם נפרדו הקטוליקים מהיונים, ורוח משחית מנשבת בהם על איש ישראל שנטפל לעבור הארץ הלזו הנשמה, וגזרו עליו מטעם המלך כי ישא חתיכה על בגדו לסימן להודיע לבני אדם אשר הוא יהודי. וגם אני שמעתי זאת בעיר וירונה וצויתי לויטוריני (בעל העגלה) שלא נסור לעיר טרינטו כ"א בנשף בערב יום בשעה שבני אדם מצוין בבתיהם. גם מקום ללון המצא תמצא הרחק מאד מאדם העיר, וסימנא מלתא אל חיקי תשיב כי כן צויתי. ואולם הויטוריני בשאט בנפש מפשע רב ושבע תועבות בנפשו אחליה לתנאיה בפרשת העבור ובא בעיר טרינטו בחצי היום. שם ישבנו באושפיזא, ויבא קלון איזבירו [2] ושאל על הסימן, כי כן ארחות היהודים האומללים שיתנו הסימן על ראשיהם מלמעלה, ואני אענה כי גר אנכי בארץ ושמעתי כי איש יהודי בחיקו ישא ההוא סימנא, והן לו יהי כדבריך מה לי הכא מה לי התם? וראה כי אשים הסימן על ראשי. ויצו לפונדקי להראות לו את בגדי וראה כי לא היה בהם הסימן. וימהר להביא פתקא מגזרת המלך והשרים כי כל יהודי העובר בארץ אם לא יראה סימן בראשו פרוע יפרע מאה ר"ט (רייכסטהאלער) ואמר לי גם אתה תתן בידינו מאתים ר"ט בעדך ובעד משרתך. והלכתי אל השר לבקש תחנונים לרחם עלי ואמרתי לו כי נשאתי הסימן בחיק ולא היתה לי ידיעה בתחלה כי צריך אני לשימו בראש, ובקשתיו כי יפליא חסדיו לי בעבור היותי יושב ירושלם עה"ק. ויפתח ה' את פי האתון ויאמר מי נתן רשות לישראל לבוא בירושלם ולטמא אותה ח"ו, עניתי ואמרתי כי בגוים נשמע כי במלכותא דארעא עושים משפט לעשוקים ומשפט אמת לעני ואביון וגר מארץ אחרת, ופני כלפי המושל בבקשה: נא אדוני עשה זאת איפוא על היותי בריה שברא אלהים בעולמו ורחמיו על כל מעשיו, ובלבי אמרתי ושפתי נעות לבקש מה' להצילני מיד עשו. ופלגי מים תרד עיני בתחנונים ידבר רש אל הערל השר הצורר על הארץ. וחסד ה' מעולם חופף עלי ונכמרו רחמי השר, ואחר חצי שעה גזר עלי שאתן 13 זהובים ואשקול הכסף ויצאנו לשלום.— ביום הששי בחצות פ' נשא י' סיון באנו לעיר בולזאן [3] ונתאכסנתי אצל הקצין ר' משה, ויש שם ביהכ"נ ששם מתפללים בני ישראל שבאים ליריד [4].— ביום א' פ' שלח נסענו מבולזאן עם אחיו של ר' משה הנזכר בקארוסה אחת, ומאת ה' היתה זאת כי הקרה לפני את היהודי הזה להיות מליץ בינינו בלשון אשכנז שלא היינו יודעים כלום, וגם להורות לנו המקומות שבו יהודים, ולשלם מכס הנפש הנהוג שם כי רבים הם, ויהודי זה היה בקי בהם ובשמותם ויהי לנס. ודרך הטיראל שנלך בו יש שונאי הדת בתכלית, ובכל הדרך כמעט בכל עשרים אמה יש צלם אחד, ופעם בלילה חנינו באושפיזא אחת ונתנו לנו מקום כנהוג, ויהי בבקר הרגישו שאנחנו יהודים, אזי רצו לבלעות אותנו חיים בחרות אפם בנו, כי נחשב לעון בעיניהם לאסוף הביתה מבני ישראל, ולקחו ממנו כפלים משכר הנהוג וכדי בזיון וכסף משנה.— ביום ב' פ' שלח כ' סיון באנו לעיר אינשפרוג [5], והעיר כלילת יופי ויש בה בירניות גדולות מפוארות ומוזהבות, ושם הקצין ר' מאיר לנדא והבחור הקצין ר' גבריאל אופנהיים.— יום ב' כ"א סיון נסענו מאינשפרוג וביום ה' כ"ג סיון באנו לעיר פירשאי [6] עיר קטנה ואנשים בה מעט מבני ישראל ושם הקצין ר' ליב ולבו בל עמו, והוא היה בעוכרי, ואמר שכל הכתבים אשר היו בידי כזבים, ובקשתי ומצאתי כתוב בפנקס הרב מהרא"ג (ר' אברהם גדליה מחברון) נר"ו חתימת החזן ונאמן של קהלת קריגסאביר [7] הסמוך להם, ור' ליב חורש מחשבות און, וטען אם איתא שפנקס זה נמסר בידך למה לא כתבו חכמי חברון בו שהם מסרוהו לידך. ואני אענה הרי כתביהם וחותמיהם זכין לי, ואם מאן אתה להאמין בכתיבתם מה יושיעני אם היו כותבים דברים בעלמא בפנקס? ויאמר הנה נתקשרנו אנחנו וקהלת קריגסאביר, לך מעמנו, ואם יחידי קריגסאביר יאבו לתת מקופת א"י גם אני מסכים והולך. ואני בתומי הלכתי לקהלת קריגסאביר ביום א' פ' קרח כ"ו סיון, והוא סמוך ונראה לקהלת פירשאי וכשליש שעה ביניהם, והיה בידי כתב רקומינדאסיון [8] לראש הקהלה קריג-סאביר הוא אברהם הנזכר ונתתי לו הכתב והסביר לי פנים מאירות, ותיכף ומיד אחר התפלה חזרתי אצלו והפך לי עורף ושחק, ואשתומם על המראה, וידעתי כי ר' ליב הנזכר כתב לו כתב ושלח עם הוינטורינו שלי ככתב אוריה ח"ו. והפצרתי וסרבתי בדברי טעם עמהם, וכך אמרתי: לא אבקש מידכם דבר עתה, כ"א שתכתבו אפנקסי שאתם מתנדבים סך מה כאשר אביא לכם בירור מפראנקפורט או מאמשטרדם כי אני שליח אמתי ותמסרו המעות לידם. אבל הם הקשו את ערפם ויאמצו את לבבם, כי כרובם כן חטאו במוקצה מחמת חסרון כיס, ואקמצא ובר קמצא חרוב האמת והשלום, ונפטרתי מהם בפחי נפש, ודין גרמא הזלזולים רבו מצערות שעברו עלי בכל עיר וכפר מאשכנז עד שהגעתי לעיר ואם פראנקפורט. אולם אחת היא אמרתי אעלה על שפתי כי ראיתי בבית הקצין ר' ליב מפירשאי הנזכר תלמוד שלם והמכתב מכתב ישן נושן כתוב על קלף, וכל הש"ס בקובץ אחד, וכתוב בו שנכתב בעיר פאריץ לאחר מקרובי רבינו שמשון משאנץ

שנת ק"ג מאלף הששי ושם ראיתי בכלל המסכתות קטנות כמס׳ סופרים ושמחות גם מסכת גרים קטנה בכמות מאד, וקראתי ארבעה וחמשה דפים ממס׳ הוריות ומצאתי שם שנוי נוסחאות הרבה מאד, והייתי רוצה להשתעשע בש"ס הזה, והקצין הנזכר צוה לשמש למהר נסיעתי ולא נתנני השב רוחי, גם זו לטובה! — יום ב׳ אחר חצות פ׳ קרח כ"ז סיון שלחונו מקריגסאביר ובאנו לפוטיוויץ [9] אחר שקיעת החמה. ופוטיוויץ הוא כפר מריקים ופוחזים ועניים מרודים ובתיהם מבתי „החסירים" מחילות עפר ומערות ונזק צרורות וראש עפרות. וכבואי ואין מאסף אותי, זיל הכי קא מרמי ליה וכו׳. עד שמצאתי אושפיזא מיהודי דל והלך ויפקד מקום ללון. — ביום ד׳ כ׳ סיון נסענו מפוטיוויץ בקאריטא אחת ובאנו לארבורג [10] קודם חצות. — ביום ה׳ ל׳ סיון יצאנו מארבורג ובאנו לק"ק איטינגין [11] בחצות והלכתי אל הרב אשר שם וספרתי לפניו את כל התלאה אשר מצאתני דרך ארצם והתנפלתי לרגליו ובקשתיו כי ישפוט בצדק ויוציא לאור משפטי, ונכמרו רחמיו וכתב לי אגרת כוללת להגיד כי ישר שליחותי. ישלם לו ה׳ פעלו. ואולם בעירו ושער מקומו לא הועיל לי כי עם קשה עורף הוא וקשה להוציא נוזלים מסלע, והם מחוסרי תרבות וכקצינין ציקנין לא נהנין. וחליתי לפרנס קהלת איטינגין שיעשה לכבוד הרב שלהם, ואחר כל העמל נתנו לי פלורין אחד והבטיחו שיקחו ג"ב קאליסו בעבורי. ואתחנן אל הפרנס שיכתוב בפנקס שנתנו לי מתנה סתם מקופת א"י למען ישמעו ולמען ילמדו לעשות כן בכפרים אשר לפנינו. והפרנס נתרצה בדבר. — ביום הששי א׳ תמוז יצאנו מעיר איטינגן ובאנו לק"ק ואשיר טרידינגין [12], וחנינו אצל הקצין הרבני מהר"ר וואלף שהיה פרנס מדינת אנשבך [13], ופלפלתי עמו קרוב לשש שעות מענין לענין וכיוונתי לדעתו באיזה דברים, ונהנתי מחריפותו ובקיאותו ויושר דעתו, באופן שהתענגתי בש"ק לטייל עמו בשדה התלמוד והפוסקים וברכתי ברוך שחלק מחכמתו. ובאפוקי שבתא יומא קמא הודעתי צערי למהר"ר יוסף זה ופרשתי הקצף שהיה לי על הכפרים שעברתי עליהם. וכה ענני, הנה יש אתנו הסכמה אחת מרבני ופקידי קושטא שהסכימו לבלתי נתון לשום שליח (ספרדי) פרוטה קטנה כי הכל יהיה לעניי אשכנזים שבירושלם, ועיניך תראינה ההסכמה, ופני לא היו לי עוד, שלא היתה לי ידיעה מזה כלל, ומ"מ יצאתי לטעון טענות, וסוף דבר נתנו לי שלשה פלורינס ומהרר"י הנזכר כתב בכתב הרב דק"ק איטינגין ממהדורי מילי מלאך מליץ טוב בעדי. ולקחו לי קאליסו ונפטרתי מהם לשלום. — ביום א׳ פ׳ חקת ג׳ תמוז בחצות נסענו מואשיר טריטינגין ובאנו לכפר וויטלשאובין [14] בעוד היום, ועל אם הדרך מצאנו בן הפרנס בחור וטוב וקבלנו בביתו בכבוד גדול. — יום ב׳ ד׳ תמוז נסענו משם והלכנו כשתי שעות ובאנו לכפר ביכאובין [15] ושם הפרנס ר׳ חיים ובעלילה בא עלינו והקשה את רוחו ולא נתן כ"א ר"ט אחד ולא רצה לכתוב בפנקס ולא לקח קאליסו רק קאריטו. — יום ה׳ ה׳ תמוז נסענו משם ובאנו לאנשבאך אחר ארבע שעות, וגם פה לא עשיתי מאומה. אמרו לי כי הרב הוא בכפר לירבורג [16] הסמוך ואם הוא יכיר החתימות אז תפצח רינה וצהלה וריוח והצלה יעמוד, וכן עשיתי, ביום ו׳ ו׳ תמוז לקחתי קאליסו מכיסי ללכת אצל הרב הנזכר ושמו מהר"ר העשיל, ומצאתיו שוכב בדמשק ערש ואמר שהוא מכיר לכל שליחי חברון ומכיר חתימתם, וסוף דבר אמר שלא הכיר שום חתימה, וחתימת מהרח"ך שהיה מכיר ר׳ דוד מאנשבך אינה כלום, כי הוא מן המערערין והם לא בני דעה נינהו ולא אמון בם. והפצרתי בו עד בוש והוא דוחה אותי בדברים, וחזרתי לאנשבך. וכראות בני העיר שהרב שלהם נתן כתף סוררת לבקשתי לא נתנו פרוטה קטנה. — יום ה׳ ז׳ תמוז יצאנו מאנשבך אחר חצות ובאנו לעיר הגדולה פיורדא [17] בחצות הליל אור ליום הששי, ואחר תפלת שחרית הלכתי אצל הקצין הח"ר זכריה קליף [18], והיה לי כתב רקומנדאסיון אליו מויניציא, וגם פה לא עשיתי מאומה, כי בא השליח מ"ר יהודה ירוחם ונתפשר על כל א"י, שהחזיק עצמו לשליח חברון ללא אמת, ויש מכתב בפי אמתחתי המודיע דרכיו שלא עשה באמונה, אך לא חפצתי להראות הכתב כי לא היה רצוני להרחר ריב וסוד אחר אל אגלה. ויהי בבקר אמרתי לבעל האושפיזא הבא נא הקאליסו ואלך לדרכי, וכן עשה, ובעודני חדא כרעא אארעא והסוסים אסורים ולטושים אל אופני המרכבה אמרתי ליפטר מן הרב, דלאו אורח ארעא היא לצאת את העיר מבלי לראותו, ובאתי לבית הרב ואבקשהו ולא מצאתיו, ויצאתי משם לשלום ת"ל. — יום ב׳ י"ח תמוז נסענו מפיורדא ובאנו לפאיירשדורף [19] אחר חצות. ומשם נסענו ובאנו לפורכהיין [20] ופרעו העגלה לבמבורג [21] ובאנו שם בתחלת הלילה. והפרנסים בראותם הפנקס ובריש כל מרעין ראו שבעיר פירשאי וקריגסאביר לא נשאו את שמותם על הפנקס עצרו מלתת מתנה כהוגן, וגם הם התחכמו לחקור דבר והיה לבאר אם הייתי מזייף ח"ו. ושלחו לקרוא את משרתי ולדבר עמו אם מתוך דבריו ילמדו כיצד סדר הזיוף, והמשרת נאמן ודובר קשט דברי אמת, ובחזרתו ירא וחרד סיפר לי את כל העובר אצלם, ומרוב שיחי וכעסי דברתי קשות מתוך רכות, ואמרתי להם, הטח מראות עיניכם כל

הכתבים הללו בלה"ק וספרד ואיטלקי וכל החתימות מחברון וקושטא, וכל רבני איטליא וחתימת האינ־באשדור של מלך צרפת, וחתימת ראשי הכומרים שבירושלם, הנמצא כזה אשר יוכל לזייף כל אלה הכתיבות בלשונות שונות? אן חכמתכם, ותורה היכן היא, אשר צוה ה' על הונאת הגר כמה פעמים? הטוב תעשו לבזות ולזלזל בשליח א"י? וכיוצא בזה דברתי בטוב טעם וינון בלבבי. ועוד ידם נטויה שאל ישאלו בהבל „למה זה לא חתמו כל רבני ויניציא כ"א אחד בשם כלם? ואתה אמרת שבאת לאשכנז מוירונה ובספר חיים חתימת וירונה קודם ויניציא?" ואני משיב להם תשובה נצחת על כל שאלותיהם ששאלו שלא כהוגן, וברוך שם כבודו הנותן ליעף כח לסבול דברי נרגן וכדי בזיון ואין „כסף". ויהי ממחרת אמר לי הנאמן של הקהלה: אלים זכותך כי הפרנסים צוו שאכתוב בפנקס שהם ישלחו עשרה פלורינס לפיורדא ויצרפו עם נדבתם. ואני אמרתי יישר כח אם כזה יתנו או לא יתנו, דא ודא אחת היא שלחוני ואלכה. — יום ה' אחר חצות כ"א תמוז נסענו ובאנו אחר ארבע שעות לאיבלשבך [22] ושלחוני היהודים לאושפיזת גוים ולא נתנו לי אפילו פ"ק (פרוטה קטנה). — יום ששי כ"ב תמוז, משם נסענו לגריצנאו[23], ומשם אל הנהר מיין לאספורד [24], ושבתנו אצל הקצין ר' משה, וחרה אפו מאד על רוב הבגדים אשר לנו, כי ההולך בדרך די לו בבגדו אשר עליו ושני חלוקים, ומ"מ מזגו טוב, וייטב בעיניו שאכלתי מעט בשבת ונחה דעתו, ושם אצלו למדן תם וישר וירא אלהים והיה משתתף בצערי ומליץ טוב בשפה רפה. ובפרק הנסיעה נתן לשליחות א"י מתנה הגונה ר"ט אחד ולי הצעיר פלורין אחד. — יום א' פ' מטות כ"ד תמוז ולמחרתו על הנהר לעיר שוויינפורט, והיא עיר גדולה של גוים ורחבת ידים, והמתינו עד עת בא הקאליסו ועברנו מי המרים ושם היו נאספים פמליות פמליות אנשים ונשים וטף, והמה הטמאים תמהים בראותם סדר מלבושנו ושערות זקננו, והם צועקים ושוחקים. ובאנו עם הקאליסו לעיר נידר־בירן [25]. ואני הייתי אצל הפרנס והרב, ושם הקצין ר' זאנוויל מחזיק עצתו, והראה את עצמו כי בלבו לתת „מתן אדם ירחיב לו", ומכיסו ויתר מתנה „גדולה" כרוב גדלו ועשרו — רביע פלורין, שהוא כתשעה חתיכות טורקיא. — יום ד' כ"ז תמוז באנו לארנשטיין, ושם הקצין ר' אהרן ולא רצה שנכנס לעיר ושלחתי להראות הכתבים, ועם כל זה לא נתן את ישראל עבור בגבולו, ושלח עגלה אחת שנרכב עליה הלאה, ובאתי סר וזעף בו ביום לדיננא [26], והקצין אשר שם השכיבונו בחורבה אחת והחלונות פתוחות. — יום ה' כ"ח תמוז נסענו משם ועברנו כמה כפרים, ובאנו ביום ו' כ"ט תמוז לעיר היי־דינגשפעלד [27], ושם היה לנו איזה כבוד, והרב אשר שם הסביר לי פנים והוא ר' ליב בן מהר"ר ברוך רפאפורט. — יום ד' פ' דברים ה' מנחם, נסענו משם ווירטאיים [28]. — יום ה' ויום ו' עברנו כמה כפרים ובאנו במנחה לעיר אשאפנבורג [29], ובכל אלה הכפרים לא היו פורעים אפילו העגלה, מעשים אשר לא יעשו, וכמה פעמים באתי אל הכפר והייתי מפציר עם הפרנס או הקצין ושומע אין לי ואפרע מכיסי. — יום ב' פ' ואתחנן י' מנחם נסענו משם לעיר זיליגנ־שטאט [30] ושם אצל הקצין ר' ליב (לב טהור) היה בחור אחד למדן כלו מחמדים, כמדומה שהיה ממגינצא. הוא הפליא לעשות עמי חסד והשתדל בכל כחו בעדי, ור' ליב לפי ערכו וערך המתנדבים בעם הגדיל לעשות, ישלם ה' פעלם חיים עד העולם. — יום ג' י"א מנחם עברנו משם ובאנו לק"ק הענא [31], ובפתח העיר לא הרשונו השוערים ליכנס, ושלחתי פתקא להרב וכלו עיני מיחל, וסופא דמלתא נתתי איזה מעות לשוערים ונתנו לי רשות. ויהי כבואי יצא השמש לקראתנו וחרה אפו, ועל כרחו הוצרך להביאנו לביתו, ואמרתי לו לכה נתראה פנים עם הרב אב"ד, כי אין כבוד א"י שאהיה אצלך, ואבוא היום אל הרב ונתתי לו כתבי הכולליות והפנקס, אף הוא ראה את הכל, ויהי כמשיב: אינני מכיר שום חתימה מאלו, ומי יימר כי אמת דברי הספר החתום? ומדי דברי בו ראיתי על השלחן ספר בית שמואל על אבן העזר אז התחלתי לפלפל עמו בדין יחוד, והיה כראותו שיש בי ריח תורה הסביר לי פנים מאירות, והרב הזה הוא מהר"ר יצחק חתן שלם א) למהר"ר שמואל הילמן אב"ד דק"ק מיץ, ובכל הארץ יצא קו חסידותו ותהלתו בקהל חסידים ומעשיו מוכיחים. ושם אתנו אח טוב וחסד אחי הרב הוא מהר"ר וואלף אב"ד דק"ק קאלווין, אף הוא התכוין להליץ טוב עלי. ובאותו הפרק היו דברי ריבות ריב הפרנסים בק"ק הענא הנזכרת, ויהיו נקראים למקום הועד, והיו מתוכחים ומתיעצים מתאוששים ומתרעשים מתגוששים ומתגעשים מהנדזין ב) ומפקפקים יום ולילה עד חצות, נבוכים הם בארץ. ויפטרני הרב לשלום במתנה מועטת לפי העת והזמן והסברת פנים אפי רברבי לאפי זוטרי. והלכנו בספינה לעיר הגדולה בופרד [32], והפרנסים לא פרעו לספן שכר בגדינו והמטלטלין ואנכי לא ידעתי והוכרחתי לשלם במיטב.

הערות:

א) ע"פ לשון המשנה ופי' הגמרא נדה מ"ד., ילד שכלו לו חדשיו ופשוטו חתן שלשם במעשיו. ב) מהנדזין או מהנדסין, שהולכין ובאים ומכוונים בדיוק זה כנגד זה. עי' ב"ב פט: וחולין מג.

[1] Trient. [2] Esbirro. [3] Bolzono. [4] Fair. [5] Innsbruck. [6] Pfersee. [7] Kriegshaber. [8] Reccommendation. [9] Butterwiesen. [10] Harburg. [11] Oettinger. [12] Wassertruebdingen. [13] Ansbach. [14] Wittelshofen. [15] Bechhofen. [16] Lehrberg. [17] Furth. [18] Kleve. [19] Beiersdorf. [20] Vorchheim. [12] Bamberg. [22] Edelsbach. [23] Kretzgau. [24] Hassfurd. [25] Niderverren. [26] Thungen. [27] Heidingfeld. [28] Wertheim. [29] Aschaffenburg. [30] Selingenstadt. [13] Hanau. [23] Boppard.

ד

[פראנקפורט] יום ו׳ י"ד מנחם נסענו משם בספינה ובאנו אחר חצות לפראנקפורט דמיין, ובהגיענו לנמל על עמדם יעמודו משרתי השררה סרוחי טבולים, מראיהם כלפידים, חזותם כמלאכי מות מוכיח מבין ריסי עיניהם, יריעו אף יצריחו בלישן גיפטית ועילמית, ואינם מניחים לאדם לבוא בעיר עד חקור דבר, מי האיש ומאיזה עיר בא וכיוצא, כי כן ארחות הערים האלה, להיותם ממשלות חלוקות ריפובליקאס ודוקאטוס (הערצוגטום) וכיוצא בהם, על כן יצאו נצבים משמר מול משמר על הנכנסים ועל היוצאים שלא יהיו כמרגלים את הארץ. וכבר הייתי נכון ופאספורטום שונים נושרים מחיקי, ובכל זאת לא נתנו לנו רשות ליכנס, והנחתי הבגדים שלי אצל הנהר והלכתי עם הסולדאדוס (אנשי חיל) עיף ויגע ורפה ידים. אך מצאתי איש הבינים תפארת בחורים אשר פתח פיו בלשון הקדש ברורה בנועם שיח הספרדים מדבר אלי בלשון רכה, ותאורנה שתי עיני לראותו כמלאך המושיע, ובקשתיו לילך אתנו אל הסוכן הלז להראות הפאספורטו ולהוביל אותנו למבואות העיר, כי כבר רפה היום לערוב ושבת זו דחיק ומפסיק ולא ידעתי אנה אפנה ונפשי נבהלה מאד, ויאמר: הנני כעבד לרוץ לפניך אל תירא ואל תיחת כי אתך אני לעמוד לשרת לפניך כאשר הטיתי חסד לשלוחים הקודמים. וכן עשה ויבא עמדי אל השר השורר על הארץ וממנו לשר אחר. ותיכף ומיד במתק לשונו וחין ערכו נתנה הרשות, והסולדאדוס שאלו איזה מעות ונתן להם במדה גדושה, ונבוא אצל הבגדים ואת הכל שלח לרחוב היהודים, ויביאנו אל הפרנס החרש הקצין ר׳ מאיר וירמיש, והראתי לו קצת כתבים, ובכל זאת לא עזבני הבחור החשוב המושלם ומופלא הנזכר הוא מעלת החבר כש"ת כהר"ר וואלף הינטיל מהמבורג זלה"ה א) ממשפחת רם, שלם במדות ובדעות, הנאהב והנעים לכל באי שער עירו בקול ומראה וריח, ולא זז משם עד אשר מצא לי מנוחה בבית בעל הבית נכבד ולמדן ר׳ ליב וועצליר.

וכל ימי היותי בפפד"מ היה עמי ימים ולילות באהבתו ובחמלתו עלי, וכל עניני ורזא דרזין דידי ודידיה לא אנס לן. ובאותו היום נפלאה אהבתנו דביקי רוחא ברוחא ורוח אחד להן אך בחלקות לענין הגשם (גשמיות) בלבד. והנה הבחור הנ"ל היה בבית הקצין המופלג ומושלם ושתדלן, פרנס ומנהיג ונדבן, מעלת החבר כש"ת מפוארים כהר"ר ראובן שאייר סג"ל זלה"ה. ויביאני חדריו ושם ישבתי ימים ולילות ושבתות, והקצין הנזכר הטה אלי חסד וכבוד גדול מאד, ישלם ה׳ פעלו והיתה מנוחתו כבוד וזרעו לברכה. בנו יחידו הוא ידיד ה׳ המשובח והמפואר חריף ומושלם וירא אלהים כש"ת כהר"ר יהודה הי"ו, יראה זרע יאריך ימים וחפץ ה׳ בידו יצליח, כי"ר.

יום א׳ פ׳ עקב ט"ז מנחם, הלכתי למקום הועד אצל הי"ב פרנסים ומנהיגים, והרציתי לפניהם מלוגא (נרתק) דשטרי וכל כתבי דנפקי מתותי ידי, ולא האמינו מלכי ארץ אלה אבל דברו בכבוד ובמתק לשון לאמר, איברא חזותך מוכחת כי איש נאמן אתה, אולם מה נעשה כי כל מכתביך וחותמיהם לא נכרו בחוצות ,ואין איש בארץ לקיים כל דבר. ואני בעוני נעויתי משמוע, כי אחר כל העמל והטורח ושאון גלי מי המרים שצפו עלו על ראשי מיום צאתי מאיטליא, סבור הייתי ביום הראות כתבי השליחות בעיר הגדולה פפד"מ לא יבצר מהם מעידים מן המכירים כמה חתימות מאיטליא ובפרט מקושטנטינה, ועתה בבואי בה עולם הפוך ראיתי, יען זה חמש שנים שנעשו שתי כתות ב), מריבות רבו כמו רבו, ולהבת שלהבת המחלוקת ומשאות העיר עלו עד לשמים לרום, ואש המחלוקת היתה לשרפה, כשרוף כסף יותר ממאת אלפים פלורינס ריינוס לקיסר ולשררות, והדבר יצא מפי המלך הקיסר להעביר כל הפרנסים הישנים ולמנות אחרים חדשים מקרוב באו, והאנשים ההם לא ידעו ולא יבינו בעניני השלוחים לא מהם ולא מהמונם ולא מהמהם. ולכן נתיעצתי עם הקצין כה"ר ראובן הנזכר והבחור כה"ר וואלף הנזכר מה לעשות ומאין יבא עזרי? וסוף דבר עלתה הסכמתנו לשלוח לווינא להשר המרומם משה לופיס פירירא הידוע בשם דון ייגו בארון די אגילאר, והוא יחוה דעת אם קדמה לו ידיעה מפקידי קושטא בענין שליחותי. והקצין הנ"ל כתב לו בלשון צרפת וגם אני הצעיר יחדתי אליו הדיבור בלשון הקדש, ונשלוח ספרים ביד הרצים בפוסטא. אבל מיד אח"כ עלה על לבי ללכת לק"ק וירמיישא [1] אשר שם הגאון מהר"ר יהושע (בעל „פני יהושע") אב"ד ור"מ דק"ק פפד"מ, אך מפאת המחלוקת הרחיק נדוד לוירמיישא זה שלש שנים, אולי יכיר איזה חתימות. ויטב

הדבר בעיני הקצין ובנו והבחור הנזכרים ויבואו ללוות אותי עד מחוץ לעיר בהסברת פנים ואהבה רבה.

[וירמיישא] ביום ג׳ י"ח אב נסענו עם העגלה ההולכת פעם אחת בשבוע מפפד"מ לוירמישא ובאנו שם ביום ד׳ סמוך למנחה, ותיכף הלכתי לקבל פני הרב בעל פני יהושע הנזכר, ומראהו כמראה מלאך אלהים, והוא בחסדו הסביר לי פנים, וסיפרתי לו כל הרפתקי דעדו עלי ובקשתיו שיוצא ממסגר נפשי. ובכלל הדברים אמרתי כי ספרו הבהיר נראה בעליל בארץ הצבי וכל חכמי ורבני ירושלם ת"ו נהנו מזיו אור תורתו ורוח מבינתו, ובפרט הרב המופלא כמהר"ר יצחק הכהן זלה"ה א) שמח בלבו, כאשר העלה ואשר הביא בספרו „בתי כהונה" בקונטרס האחרון. וגם אני הצעיר בהיותי בק"ק הענא ראיתי שם חלק שני מספר פני יהושע וששתי עליו כעל כל הון. ויצוה הרב הנזכר לתת לי מדור לפי כבוד א"י וכן עשו הפרנסים. הלכתי לבית הרב הנזכר והולכתי עמי הכתבים, ויצו להביא כתב הפקידים מקושטא ששלחו לו, וירא כי החתימות דידי ודידיה מתאימות, ואת כל אלה יד הפקידים עשתה. אז נענה הרב ויאמר אל תירא כי אתך אני ואעיד כי החתימות אמת ומשולח אמתי אתה. ונתגלגלו הדברים, וסיפר לי עניני הרב מהר"ר יהונתן מפראג אב"ד המבורג ואלטונא וואנזיבק דברים מבהילים, והראה לי כתבים שונים ומראיהם כלפידים, ולהקת רבני פולין ואשכנז בסגנון אחד פתחו רובם לחובה ע"פ צעקת ריב"ה נגד הקמיעות אשר כתב מהר"ר יהונתן ומעשים אשר מתוכם ילמדו היותו מחזיק מקטנותו ועד זקנתו באמונת ש"ץ (שבתי צבי). וכן הראני מהר"ר יהושע הנזכר טופס רבני קושטא שהם מליצי יושר וזכות על כמהר"ר יהונתן, וישתפכו חמימי על כת שכנגדו לאחזיקנהו לקשר רשעים שאינו קיימא. ויאמר אלי הרב היעלה על הדעת שרבני קושטא דרכו קסתם בבלי דעת על מה אדני המחלוקת הטבעו ומי ומי אנשי הכת האחרת? איברא עולם חשך בעדי על חלול התורה וחלול ה׳ אשר בגוים נשמע ונכתב בגאזיטאס (מכתבי עתים) כי חכמי ישראל חולקים על רב מופלג שבחכמתו ידע שכבר בא המשיח, ושאר החכמים נצבו כמו נד עליו נגד האמת ודת ישו. אוי לאזנים שכך שומעות וה׳ הטוב יכפר בעד. אדהכי והכי צוה מהר"ר יהושע לכתוב בפנקס הכוללות להגיד כי ישר שליחותי ונאמנו החתימות שבידי ונכתב ונחתם ככל אשר שאלתי ממנו — ושבת שלי היתה אצל הרב הנזכר וכבוד גדול עשה לי ונהניתי מאשר שמנה לחמו, דעבד לחם רב כיד המלך, ומזונות דאורייתא דברים הבאים בתוך הסעודה שמעתא ואגדה מפה מפיק מרגליות. ועל ענין אחד דאמר רב פיה פתחה בחכמה הרבנית מרת גיטלא, וחנה היא מדברת ואומרת דבר זה שאמרת טוב הוא ואמיתי, ונענה הרב ואמר תיתי לי שדבר אחד ערב ליך. ובאפוקי שבתא הלכתי אל הפרנסים דק"ק וירמיישא הנזכרת, והם השתמשו בטענות ותואנות הבל הבלים לבלתי נתון כסף כלום, ויותר שהרב הנזכר דבר אתם קשות כקש נחשבו נגד קשי ערפם כי חזק הוא. ומ"מ לכבוד הרב כתבו בפנקס שישלחו סך מה לאמשטרדם ודברים שבלב קיימו ולא שלחו כלום עד היום הזה. הזאת העיר וירמיישא אשר שמעתי כי היא קהלה קדומה מאד, ואמרו כי בזמן בית שני היו בה סנהדרין ודנו בה נערה מאורסה, ולפנים היו קורין אותה גרמיזא והרב הרוקח ז"ל הוא מהר"א מגרמיזא, ואצל בית הכנסת אשר שם יש חדר וקבלה בידם שהוא בית מדרשו של רש"י ז"ל. וכה הראוני בתוך רחוב אחד כותל עמוק מהכתלים שבצידו ואמרו שאמו של רש"י ז"ל בעודה מעוברת עם רש"י היתה עוברת ברחוב ההוא והרביקה עגלה משר אחד ובדרך הטבע לא היה אפשר לה להנצל, ונעשה נס והכותל נסוג אחור ונצולה. וכמדומה לי שמעשה זה מובא בשלשלת הקבלה. ועוד פלאי פלאות נעשו בק"ק זו בימים הראשונים ונכתבו בספר מעשה נסים שלהם.

ביום ב׳ פ׳ ראה כ"ד אב נסענו מוירמיישא ועברנו איזה ערים עד מגינצא [2], וביום ה׳ כ"ז אב עברנו בספינה על הנהר מיין לפראנקפורט, ויקר מקרה שבפתח העיר מצאתי את שאהבה נפשי הבחור כהר"ר וואלף הנזכר ואשמח בו כמוצא שלל רב ובאנו אצל הקצין ר׳ ראובן הנזכר והראיתי לו דוכרן סהדותא מהרב מהר"ר יהושע. ובו בפרק הביאו לי תכריך גדול של כתבים הבא לשמי מוירונה אשר יעידון ויגידון על היותו ציר נאמן. ואף גם זאת בא כתב מוינא המליץ טוב עלי. ות"ל אשר נתנני לחן וחסד וכבוד גדול עשו לי בפפד"מ. ונתעכבתי שם יותר משלשה ירחים בכבוד בבית האיש הטוב ר׳ ליב הנזכר, והיה לי חדר מיוחד, והקהלה היו פורעים מדי שבוע בשבוע לר׳ ליב שמונה פלורינס שכר האכסניא. וכל השבתות הייתי אצל הקצינים. שבת אחת אצל ר׳ זיסקינד שטערן, ושתי שבתות אצל ר׳ מיכל שפייער, ושבת אחת אצל ר׳ בער קאן, ושבת אחת אצל ר׳ מאיר הנובר, ושבת אחת אצל ר׳ זיסל קולף, ושבת אחת אצל ר׳ נתן קולף, וכל שאר השבתות וימים נוראים כלם אצל ר׳ ראובן שאייר, אשר נפלאה אהבתו לי מאד מאד, ויט אלי חסדים טובים בהסברת פנים מאירות, ותכל נפשו ונפש בנו והבחור הנזכר אלי עד להפליא, והיו משתדלים לכבדני ולנשאני ולרוממני, וקנו לי עליות

ופתיחות שערים בכמה פלורינס ואתרוג אחד קנה לי ר' ראובן בתשעה פלורינס אשר לא היה דוגמתו בכל העיר. ובהיותי בפפד"מ קניתי הרבה ספרים וכן המשרת שלי קנה ספרים לעצמו, והפקדנו התיבות אצל ר' ראובן הנזכר שישלחם לאמשטרדם בדרך הנהר, והתנדבו הקהלה סך מה לשליחותי והסופר ר' ישראל כתב בפנקס שהוא לאשכנזים והפצרתי בו עד שמחק וכתב לאביונים סתם. והרב ר' משה ראף כתב לי כתב כרצוני להליץ טוב בעדי, ונתנו לי צידה לדרך וגם הגבירים לא עזבו חסדם, ישלם ה' פעלם, כי"ר.

הערות:

א) הוא מת בשרפת ביתו של ר' ראובן בנדיקט שייער ביום 8 דצמבר 1754 עיין להלן. ב) כת קן וכת קולפא, ועי' מה שכתב אדותן הורוויץ, רבני פפד"מ ח"ג 15. ג) ר' יצחק ב"ר יהודה ראפופורט. ד) ר' יעקב ב"ר הירץ המכונה יעבץ.

[1] Worms. [2] Mainz=Mayence.

ה

[שנת תקט"ו] יום ב' פ' חיי שרה י"ט חשון תקט"ו נסענו מפפד"מ בקאליסו למגנצא ולוו אותי הבחור ר' וואלף הנזכר והבחור ר' יהודה שאייר סג"ל כשתי שעות. — ליל ג' כ' חשון נכנסנו במגנצא ונתאסכנו אצל הקצין ר' אייזיק גונדרשהיים, וכבדוני כבוד גדול ת"ל. — יום ד' פ' תולדות כ"ח חשון נסענו ממגנצא ובאנו בליל ה' לבינגא [1], ושם ראיתי איש אלהים קדוש המופלא מהר"ר ישראל א), ולא פסיק גירסא מפומיה והוא מתנהג בחסידות וקדושה וטהרה וגדול כחו בש"ם ופוסקים. — יום ג' פ' ויצא ה' כסליו נסענו מבינגא ועברנו איזה ערים עד בואנו בונא [2] ביום ב' פ' וישב י"ח כסליו. ומשם באנו לדייץ [3] בערב בספינה עם אנשי הועד של מדינת קולוניא [4]. — יום ד' כ' כסליו יצאנו מדייץ ועברנו כפר צונס ומשם הגענו לעיר דיסלדורף ביום ה' כ"א כסליו, ולא הניחונו ליכנס, וישבנו מחוץ לעיר באושפיזת גוים והיינו רעבים גם צמאים, וביום הששי שלחתי ע"י ערל כתב להרב של הקהלה לחלות פניו לשלוח לנו כוס יין לקידוש ואיזה תבשיל ללפת בו הפת, והשיב פני ריקם. ושלחתי לו הפנקס וכתבי פראנקפורט אשר בכל תוקף מליצים יושר וזכות עלי, ושלחו הק"ק נדבה ע"י השמש, ולהפצרת הערל שלוחי להרב להכניסני העיר שרטט וכתב בנייר קטן „אי אפשר". וליל ש"ק הייתי ישן על הכסא והנה בא בעל האושפיזא הגוי ויעירני משנתי ואמר לי צא מכאן ואני סר וזעף נבהלתי ויצאתי והושיבני בבית אחר ופתחי החלונות שבורים, גם זו לטובה. יום א' פ' מקץ כ"ד כסליו, נסענו משם לכפר אירדינגין ומשם למירש [5], ועברנו מי המרים, ועמדנו בחוץ ואין מאסף אותנו הבית, עד שהלכנו לבית המ"ץ וישננו שם על הכסאות בלי משען לחם ואין כסות בקרה. — יום ג' כ"ו כסליו נסענו משם ובאנו עם הפוסטא לעיר קליף [7] כשתי שעות בלילה, והיינו בצער כי אין מאסף, ונכנסנו באשפיזת ישראל ולא היה רוצה לקבלנו כי לא היה לו מקום, והתנפלנו לרגליו ובקשנו אותו שיתן לנו מקום לישב, ובשבתנו על „ציר" אגב דוחקא שמעה אזני כי סוגיא דמתא בעידנא דעיילי אינשי ארחי ופרחי צריכים ללכת אצל המושל ולהגיד לו דניחא להו ללון שם יום או יומים או יותר, ויתן להם פתקא של רשות, וכל מי שאינו נוהג מנהג זה ענש יענש כאשר ישית עליו המושל. ונצטערתי מאד על שמועה זו, והפצרתי באיש ישראל העומד עמנו שילך עם המשרת שמואל לשררה, וילכו ויביאו עמהם שני אנשים של צורה, חזותם מוכיח כי אנשי מופת המה, וישאלוני מאין באת ומה מעשיך, ואמרתי להם הריני שלוחא דרבנן אשר בעה"ק חברון ת"ו והנה אתי כתבים מפראנקפורט מעידים על שליחותי. וכאשר קראו כתבי פראנקפורט נקרא נקראתי לבא לביתם בחצריהם ובטירותם, ואנחנו נחלץ חושים והלכנו לביתם. והאנשים האלה שלמים הם בני הקצין המפורסם ר' בענדיט גומפל נאיימינגין, והתאכסנתי בבית האחד הוא הקצין המהולל ר' פייבלמן וכבוד גדול עשה לי, ויתן אותי בחדרי משכיתו בית מלכות. ובעיר קליף הזו מצאתי אחות אימא היא מרת גיטלי בת מלך אדוני מר זקני הרב החסיד המקובל איש האלהים קדוש מהר"ר יוסף בייאליר ז"ל אשר בא לעה"ק ירושלם בחברת הרב הקדוש מהור"ר יהודה חסיד ז"ל. ושם ראיתי ס' משיבת נפש כ"י למהר"י צמח ז"ל בגלגולים. — יום ג' פ' ויגש ג' טבת נסעתי מקליף ובאנו לנימווי־גין [8], ונתאכסנתי אצל הקצין ר' אליה בן ר' בענדיט אחיו של ר' פייבלמן הנזכר ושם נעויתי משמוע כי אש יצאה בק"ק פראנקפורט בחנוכה בבית ר' ראובן שאייר הנ"ל ונשרף ביתו וכל אשר לו ואשתו ובתו נשרפו והבחור ר' וואלף הנ"ל דלג כמה קומות ונפל ומת, ור' ראובן ובנו ר' יהודה הפילו עצמם ונשברו רגליהם ונשארו בחיים. וכמעט פרחה נשמתי ורוחי חובלה ומאד נבהלה נפשי על השרפה אשר שרף ה'. ודבק צערי בי על האי שופרא דבלי בארעא הוא ידידי ר' וואלף אשר נפלאת אהבתו לי ואהי כאיש נדהם נאחז בסבך יגון ואנחה, וברוך דיין האמת צדיק הוא וצדיק דינו, ותהי נפשו של ר' וואלף

עם נפשות הנשרפות צרורות בצרור החיים אל המנוחה ואל הנחלה, ומן השמים ירחמו על שארית הפליטה ר' ראובן ובנו יחידו וישובו לבריאותם. אתאן לדידן כי גדול צערינו על הספרים אשר הפקדנו ביד החסיד ר' ראובן וגם אני הצעיר הפקדתי בידו קרוב לשלש מאות פלורינם מן השליחות וכמעט נתיאשנו מהם והצדקנו עלינו את הדין. — ביום ב' פ' ויחי ט' טבת נסענו משם סמוך למנחה ובאנו בלילה לארנהיים. ביום ד' י"א טבת לארמספורט ושם מצאתי למ"ר דוד מילדולה ב) שיצא לקראתי הוא וחד דעמיה מאמשטרדם — אלו דבריו — ולפי האמת בא לצורך עצמו לחלק ספריו אשר הדפים. והיה לי נזק בסיבתו, שהוכרחתי ליסע עמו לאמשטרדם והקצינין ע"י שהוצרכו לתת לו נדבה בעד ספרו מיעטו בנדבת השליחות.

הערות:

א) ר' ישראל מענגענבורג רב בבינגן נפטר בשנת תקט"ז. ב) ר' דוד ב"ר רפאל מילדולה נולד בליוורנו בשנת תע"ד וחבר דרכי דוד ועוד.

[1] Bingen. [2] Bonn. [3] Deutz. [4] Koeln=Cologne. [5] Dusseldorf. [6] Moers. [7] Cleve. [8] Nymwegen.

ו

[אמשטרדם] יום ה' י"ב טבת נסענו מאמספורט ובאנו אור ליום ששי לאמשטרדם, ונתאכסנתי בבית ר' דוד הנזכר, ופי אמלא תהלות לנורא עלילות אשר הפליא חסדיו הרבים עמנו ומצאנו באמשטרדם שתי התיבות ספרים ששלחם ר' ראובן הנ"ל מפפד"מ, וכמדומה שבאותו יום ממש שלילה שלאחריו נשרפה ביתו, רוח ה' נשאתהו לשלחם מביתו ויהי לנס. גם הפקדון מהמעות שהיה לי בידו הבטיחני בכתב לשלחם במיטב ושלחם לי באמצעות הקצין ר' יוחנן הנובר. הודו לה' כי טוב וקטונתי מכל החסדים אשר עשה את עבדו. ובעיר אמשטרדם נתנני ה' לחן ולחסד בעיני השרים והסגנים של ק"ק ספרדים, ויתן בלב שני צנתרות הזהב הגביר הח"ר יצחק טיקשיירה די מאטוס [1] והגביר סי' משה די רפאל מינדים די קאסטא להשתדל בשליחותי ועשו והצליחו. ישלם ה' פעלם כי"ר. ולילי השבתות בכל ימי מיגד היותי באמשטרדם הייתי קרוא אצל הגבירים, כי ביומי שבתות לא הייתי רוצה ללכת מסיבת המאכלים אשר יבואו באש [ע"י שפחות נכריות], ושתי שבתות הייתי אצל סי' יעקב נונים אינריקים [2], ושתי שבתות אצל סי' שמואל בואינו די מיסקיטא [3], ושבת אחת אצל סי' ח"ר אברהם דא וייגא [4], ושבת אחת אצל סי' שלמה וסי' אהרן לומבריזו, ושבת אחת אצל סי' שמואל לוי שימי־נים [5], ושבת אחת אצל סי' ח"ר משה די גודינים, ושבת אחת אצל סי' יצחק טיקשיירה די מאטום הנזכר. וסעודות פורים הייתי אצל סי' פראדו הנובר. וכבוד גדול עשו לי הגבירים והחכמים האלה, והיו לי אהובים הרבה, והפליאו לעשות עמי חסד ואמת. אך עברתי מי המרים עם החרדי"ם (הח"ר דוד מילדולה) הבעל הבית כי רצונו היה לבלעני חנם הן בספרים אשר קניתי לאחרים והן בספרים אשר כריתי לי והן במה שהייתי חושב להדפים ספרי הקטן שם. ואני בעניי הייתי מעיין מאד להנצל מידו בכבוד גדול ושלא לבוא במחלוקת עמו, והייתי סובל הרבה מאד, ומהודא ומשבח אנא לה' שנתן בי כח לסבול ושכל טוב להתנהג עמו כהונן וכשורה והצילני מידו. והיה רוצה ללוות אותי להאייא [6] וללונדרים [7] במחשבתו לחלק ספריו כאשר עשה בארמספורט ולהזיקני בשליחותי, וזאת היתה לי ליסע כמעט בערב פסח מאמשטרדם בזמן שבעה"ב אינו יכול להוציא כליו משם. ובבל מקום היה לוקח ממני בכל שבוע 14 פלורינם וזה היה עפ"י פרנסי וטובי העיר שפשרו בינינו. וכשאני לעצמי כי אעבור בס"ך הפלורינם אשר לקח עלו 186 וסימנא מילתא היא, קו"ף בפני הדם (ה' דוד מילדולה). ודרשתי באמשטרדם פ' וארא, ושם ראיתי ס' ציצת נובל צבי הנדפס בצנעא א). — והנה בערים שעברתי בהן לא ראיתי עיר כלילת יופי מיופה ומשופרה ומנוקה בסדר נכון כאמשטרדם, וביהכ"נ של ק"ק ספרדים באמשטרדם יצא קו תהלתו בכל הארץ והמדרש ות"ת וישיבות סמוכים ונראים בתוך רחוב ביהכ"נ, והוא בגובהה של העיר, ותלוי בקרן אורה משופה ונקי, וגדלו ורחבו נראה גלוי לעינים, ויש לו ארבעה עמודים ואין בו שום מדרגה, ונער וזקן יבואו בו על נקלה, ונבנה שנת ברוב חסדך אב"א בית"ך ב), יכון בצדק עד כי יבא שילה, ואלהים יראה לו את ישראל עבור בגבולו.

יום ג' פ' שמיני י"ג ניסן אורחא דתליסר נסענו מאמשטרדם בבארקו [8] (ספינה) בחברת הח"ר יצחק סרוקי. ובאנו להאייא יום ג' קודם חצות. — יום ג' תזריע כ"ז ניסן חשבתי ללכת לפאקיטי ג) ליסע לאינגלטירא (אנגליא), והתחלתי ללכת באיזה כפרים בבארקום ומפני הרוח הקשה חזרתי לאחורי ובאתי לרוטרדם. — יום ה' פ' אחרי ו' אייר נסענו מרוטרדם וישננו בלילה באלבוד ויש קורין אותו אלפיטסלום והוא כפר של גוים בקצה הלנדיא. — ח' אייר מוצאי שבת קדש, לילה ויום שבתנו בפאקיטי ונסענו בסוף יום שבת קדש.

הערות:

א) ונלוה לשו"ת אהל יעקב לר' יעקב ששפורטש אמשטרדם תצ"ז. ב) נתחנך בעשירי לחדש אב תל"ה (1675). ג) מקום שמוכרים שם תעודות למסע אנשים והובלת סחורות על הספינות.

[1] Teixeira de Mattos. [2] Henriques. [3] Mesquits. [4] Da Veiga. [5] Ximenes. [6] Haya=Hague. [7] Londres=London. [8] Barco=Barge. [9] Hellervoetslins.

ז

[אנגליא] יום א' פ' אמור ט' אייר הגענו לנמל הרביש[1]. והוא תחלת אינגלטירא, וכל החפצים והבאים בפאקיטי מובאים לבית המכס, והוצאתי איזה מעות של כסף מטבע אינגלטירא לשלם לבעל המכס בעד הפתקין והנחתי הכים בחגורתי אשר נתתי במתני, ואחר כן באתי לבית אשר היו החפצים בו ופתחו הבאהול[2] שלי ודקדקו וחיפשו הדק היטב בכל הבגדים ובין כפלי המצנפת מתון מתון ולקחו כל הכתבים של השליחות והוליכום למושל. כי כבר היה ריח קול המלחמה מצרפת והמלחים דקדקו אחריהם, ושלף איש נעלו ובתי שוקים לראות במסתרים. ומצאו לאחד זהוב הולנדי ותתכוהו והשליכוהו, ואני בעניי נצטערתי מאד ונבהלתי כי היה לי כמאה ושמונים זהובים הולנדים בקימיר[3] אשר עלי. אדהכי והכי חפש המוכס על בגדי מבחוץ ושמע קול כספים, שח ושחק ואני נבהלתי וזכרתי כי הכים במעות אינגלטירא בחגורתי, אז לקחתיה והשלכתיה לפניו, והיה בראותו כי הוא מטבע אינגליז נתבייש והחזירה, ואני הבאתי רקומינדראסיון למאיסטר הפוסטו[4] אשר שם למליץ טוב והחזירו לי הכתבים ולא ראו הזהובים אשר עלי תהלות לאל יתברך, ומה אשיב לה' על כל תגמולוהי עלי! וישבנו שם באושפיזות גוים שני ימים.— יום ג' פ' אמור י"א אייר יצאנו מהרביש בקאליסו וביום ד' בערב עם דמדומי חמה באנו ללונדרים העיר הגדולה. וטרחנו ביום ה' עד שמצאנו אושפיזא בבית ספרדי אחד ושמו סי' אהרן הכהן הי"ו, ואף שהיה המקום דחוק נתרציתי להיות שם כי האכסניא נקיה והיא היתה אושפיזא לשלוחים הקודמים. ובענין השליחות פלאי פלאות נעשו לי, כי הן בעודני באמשטרדם שלחו אלי ראשי שלשלת הקהלות בלונדרים לאמר שלא אבוא בעיר כי לא אעשה מאומה וכבר קדמו שלוחי צפת לבוא פעמים ויצאו בידים ריקניות. ואני השבתי כי היובא רמיא עלי ללכת וה' הטוב בעיניו יעשה. ובבואי כבר יצאו כל הגבירים את העיר לרעות בגנים, ולא איתא אינש דש בעירו.

ולקחתי לעצמי מדת הסבלנות ואמרתי אין רופא כהזמן: אך הס כי לא להזכיר עתה ענין השליחות עד אשר אקנה לי איזה אהובים ואחקור את רוח הגבירים, כי לבם חלוק בפנימיותם ואין תוכם כברם. וגם בחכמי העיר ראיתי שערורה, כי מריבות ביניהם ומדברים איש אל רעהו בחירופים וגידופים, שרוף ישרפו איש את רעהו בשבט לשונם, וכדי בזיון לעיני הגבירים, ואוי לעינים שכך רואות חלול התורה ולומדיה. אך ברוך שם כבודו אשר לא עזב חסדו ויתנני לחן בעיני אהובים ובראשם החכם השלם הגביר כמהר"ר יצחק די ואלי, וסי' פנחס גומיץ סיירא הי"ו. ושם נמצא רב ועצום כמהר"ר יעקב קמחי ב) בנו של מהר"ש קמחי ז"ל מקושטא, והחכם השלם כמה"ר חיים אלבעלי הי"ו, וכרתי עמהם ברית וחיבה יתירה, ונענו כולם ואמרו כי לענין השליחות צריך מעמד גדול, ומנהג העיר לעשות המעמד הזה בתחלת החורף, ויעצוני להמתין עד אשר יחזור מהמרחצאות הגביר סי' יוסף סלוארור שהוא אחד הפרנסים והוא זך השכל ואשר יגזור אומר יקום. ובשוב הגביר לביתו הלכתי אצלו וחזיתי לרעותיה דכיילין ליה בקבא רבא זך בלי שמרים, ומצאתי לטעון טענות על עסקי השליחות בשפה רפה וטענות בריא. וכה ענני: הלא ידעת כי בארצות האל לא אית אנש יבשתא דהוא צבי הוה עביד, רק אין דבר כ"א בהסכמת הרוב, ומ"מ לך נא ראה הגבירים סי' פראנקו וסי' מינדים ואם תבקשם יעמדו לימינך. ונפטרתי ממנו לשלום. והאיש גבור חיל השתדל לקבץ ועד הפרנסים שלא בעונתו, ויצא הדבר בכי טוב. והסכימו כי סי' פנחס גומיץ סיירא הנזכר וסי' יוסף די אברהם פראנקוס יעמדו על הברכה לגבות מיחידים, וכן עשו, ואחר גמר גביית היחידים בא כתב מהאינ־בשדור האינגליז אשר בקושטא לצוות לסי' פראנקוס עלי, ואילו כתב זה היה מגיע מקודם היה בו תועלת עצום, ומ"מ היה לי לכבוד ולתפארת בעיני הגבירים. בכלל האהובים שהיה לי הוא החזן סי' דוד קאסטרו שיש לו יד ושם טוב ודבריו עושים פירות ופרי פירות עם הגבירים, זכרה לו אלהי לטובה. ובעיר לונדרים הוליכוני למגדל טור[5], ושם ראיתי אריות ונשר בן מאה שנה וחתול מאינדיא גדול ככלב, וחתול אחר שהוא כלאים מחיה, וחיות אחרות מבהילות אחוזות בשלשלאות של ברזל. ועוד ראיתי שם עליה אחת שארכה כחמשים אמות עשויה חדרים חדרים והכתלים המפסיקים הם קני שרפה וכל כלי משחית מסודרים כאלו הם כתלים, ופתח פתוח מתוכו וכן מן הצדדים והגג דבר פלא מרבוי כלי מלחמה לאלפים ולרבבות, ויופי סדורן ותכונתן בצביונם ובקומתן. ועוד ראיתי כל מלכי אינגלטירא

צלם דמות תבניתם מברזל רוכבים על סוסים של ברזל, והרואה למראה עיניו ישפוט שיש בהם רוח חיים. וכמה מלבושי שריונות מינים ממינים שונים ומסודרים ומתוקנים עדר עדר לבדו. וכמה מיני כלי תותח גדולים מאד דבעיתי, ומערכות נשק מגן וצנה ששבו מאויביהם מעת שאינגלטירא בעולם. ובחדר חשוך מעט מחיצה של ברזל מפסקת ומבפנים הראו לנו כתר מלכות ואבני נזר מתנוצצת מלאים זיו ומפיקים נוגה האירו ברקים, וכוס של זהב שבו שתה המלך וכיוצא בהן כלי חמדה וסגולות מלכים מאבנים טובות ומרגליות. הן כל אלה ראתה עיני מציץ מן החרכים, דואג ושמח, אם לעוברי רצונו כך לעושי רצונו על אחת כו"כ. הנה ימים באים לצבי ולכבוד לפליטת בית ישראל ועינינו תראינה רוח אפינו משיח ה' מאיר ומזהיר כאור החמה שבעתים מוכתר בכתרי כתרים קדש קדשים הוא לה', כי"ר. — ביום ב' פ' דברים כ"ח תמוז נסענו מלונדרים ובאנו לדוביר[6] עיר של גוים ליל ג אחר חצות.

הערות :

א) מלחמה בין צרפת ואנגליא בשנות 1755—1763.

ב) ר' יעקב ב"ר שמואל קמחי חבר שושנת יעקב על מס' ביצה ותענית זולצבאך תק"ח.

[1] Harwich-Bay. [2] Trunk. [3] Purse. [4] Postmaster. [5] Tower. [6] Dover.

ח

[צרפת] ביום ג' כ"ט תמוז נסענו מדוביר בספינה ובאנו לקאלים[1], עיר של גוים במלכות צרפת בו ביום לעת ערב, ונתעכבנו שם בקאלים ימים אחדים עד הגיע תור נסיעת הקארוסא (כרכרה) לפאריץ[2].— יום ב' פ" ואתחנן ו' אב יצאנו מקאלים בקארוסא גדולה מחזקת שמונה מקומות ועמנו אינגליזים ופראנסיזים. ואני שמרתי ארחות פאריץ, וביום הששי לעת ערב הייתי נח באושפיזא בדרך ונשארתי שם בשבת קודש בחדר מיוחד, ובמוצאי ש"ק אחר הבדלה אני הולך ונוסע בקאליסו או סוסים עד אשר אגיע למקום הקארוסא וביום ראשון אני חוזר ונוסע בקארוסא. וכזאת עשיתי שלש שבתות מקאלים לפאריץ ומפריץ לבורדיאוס[3]. ביום א' פ' עקב י"ב אב נכנסנו לעיר הגדולה פאריץ והלכתי אל סי' יעקב רודריגיז פירירא אשר שם, שהבאתי לו כתב רקומאנדסיון מאמשטרדם ואמרתי לו לבקש לי מלון ומצא חדר בשבילי אצל היהודי סי' ליאון א). ודבר פלא של חכמה סיפר לי סי' יעקב זה כי בחכמתו ובתחבולותיו עם יגיעה רבה עלה בידו לקחת חרש שדברו בו חכמים שאינו שומע ואינו מדבר מבטן ומהריון ולהביאו לכלל דיבור שישיב בפיו למה שישאלו לו בכתב על הן הן ועל לאו לאו. וגם יכתוב ידו בלשון צרפת ובלשון הקדש ובפיו יקרא בספרי שתי הלשונות ויבין במקרא. וגם הוא בן חיל שיכל את ידיו והיה נותן בהם סימנים בקשרי אצבעותיו. וכל קשר עשאו סימן לאות אחר, והיה נותן בהם סימנים, וכשירצה לדבר אליו נוטל ידיו ובקלות גדול הוא מנענע קשרי אצבעותיו הרומזים לאותיות התיבה אשר ברצונו לדבר. והאלם מרוב ההרגל תיכף מרגיש בשאלתו ומשיב, ועיני ראו בביתו נער אחד ואמרו שהיה אלם לא שומע ולא מדבר ועתה ראיתיו מדבר אלי בלשון הקדש וצרפת אך קולו כבהמות יער משונה מקול אדם, והטעם לזה כי חסר לו חוש השמע ואינו שומע בקולנו ולא בקולו כדי לישרו ולתקנו כקול בני אדם. ותבט עיני לסי' יעקב מורה באצבעותיו לאלם הזה ותיכף השב ישיב לו על שאלתו, ואהי כמשחק ואף אני רמזתי לו באצבעות כפי ההזדמן כי לא ידעתי הסימנים אשר יעקב בחר לו, וראיתי לנער משתומם על המראה ומצטער כי לא הבין. אז אמר לו רבו אל תצטער כי שלא במתכוין שלח אצבע. וכה הראני סי' יעקב הנזכר בספר המחובר מחכמי האקדמייא של החכמות אשר בפאריץ והוא בדפוס בלשון צרפת, אשר ידברו מענין זה כי סי' יעקב בחכמתו וביגיעתו הוציא הדבר הזה לאור ושהם עמדו בנסיון וחקירה וידעו בבירור כי הנער הזה אלם בלידה ומבטן וכאשר היה האלם קורא בספר בחנתיו, והיה לי הצעיר קצת הבנה בפראנסיז וראיתי שמה שהיה בדפוס ונכתב בספר היה קורא. והגיעו הדברים למלך צרפת ורצה לראות המראה הגדול הזה, והלך סי' יעקב והנער לפני המלך ותמה מאד, ושרטט וכתב ונחתום בטבעת המלך לתת לו בכל שנה מגנזי המלך שמונה מאות פראנקים. ואני ראיתי הכתב הזה וחתימת המלך, ברוך חונן לאדם דעת.

ועל ידי שהיה לי ליטירא די קאמביא[4] (שטר המחאה) מלונדרים הצרכתי לחזור על בעליה לקבל המעות, והלכתי כשלש שעות ברחובות פאריץ סרטיא ופלטיא נינהו, והארץ רחבת ידים סוחריה כנעניה נכבדי ארץ, ומדי דברי ראתה עיני ברחוב אחד צלם דמות לואים הי"ד ואינריקום הרביעי והמלכים אשר כבשו, כלם מנחשת קליל מעשה ידי אמן. וסי' יעקב הוליכני לבית פקיד האקדימיא שקורין לו דירקטור די לה אקדימיא די לא סיאנסים[5], והייתי שם אני והוא יחידים כחמש שעות והראני ספרי החכמות אשר מחברים כל שנה על חכמות חיצוניות

ומדפיסים אותם. והיה קורא אלי איזה ענינים. ולפי שעה הייתי מתבונן על צורת גולמי הדברים וראיתי הציורים בספרי אנאטומיאה. והלכתי לביבליותיקא וראיתי שם כעשרים אנשים קורים ומעתיקים, ושאלתי להעומד שם אם יש להם איזה ספר כ"י מהרמב"ם והוא ענה כי היום ספרין פתיחו מהדפוס וביום הששי מכתיבה, ויאמר אלי תבוא ביום הששי ואראך כל ספרי כ"י שלכם. מ"מ יש אתנו הרמב"ם בדפוס ואם יש את רצונך הואל וקח. ומפני הכבוד לקחתי הרמב"ם עם מגדל עוז (ד"ו ש"י) וישבתי שם וקריתי שני פרקים, ואח"כ קמתי וראיתי ספרי ישראל שם משונים אבל הם מעט מהרבה, כי יש שם בתים מלאים מספרי כל הדתות וחכמות בכל הלשונות שהוא דבר להפליא.

ביום ג' בחצות פ' עקב י"ד אב יצאנו מפאריץ בקארוסא. וביום ב' פ' שופטים כ"ז אב באנו לבלאייא[6].—ביום ג' נסענו בבארקו על הנהר במשך ה' שעות ובאנו לעיר בורדיאוס ואני הייתי מיצר כיצד אכנס לעיר והיכן אילך? ואראה והנה בארעא סמיכתא כסא של יד וכאשר הגעתי שם מצאתי אחד מחשובי הקהל לקבלני. ופי מלא תהלות לנורא עלילות אשר נתן בלב ראשי הק"ק לכבדני בכבוד גדול, והיו משכימים לפתחי כל הגבירים וראשי הקהל, ולא כלתה רגל מחדרי יום ולילה עד חצות כל ימי היותי שם. ודרשתי לפניהם פעם אחת ולא רציתי לדרוש דרוש שני עד שהפצירו בי עד בוש, וטעמא דידי כי נוהגים להתנדב איזה נדבה קלה וסוברין שהיא נדבה לשליח. וכדי להרחיק לזות שפתים ודברי נרגן על השלוחים [שלוקחים הכסף לעצמם] אשר באזנינו שמענו לא רציתי לדרוש שנית כ"א אחר שחילו פני הפרנסים וטובי הקהל, והיה לי לכבוד גדול ת"ל.

הערות :

א) בזמנו היה אסור ליהודים ליסד קהלות ולהתפלל בצבור בפארים, ונמצאו אז כארבע מאות משפחות יהודים שגרו בפארים בדרך ארעי ולא בקביעות.

[1] Calais. [2] Paris. [3] Bordeaux. [4] Letter of Exchange. [5] Science. [6] Blaye.

ט

[שנת תקט"ז] יום ב' פ' האזינו ג' תשרי שנת תקט"ז יצאנו מבורדיאוס בכבוד גדול ובאנו לבאיונה[1] יום ה' קרוב לחצות. ושתי שעות מקודם יצאו לקראתי האיש הטוב והישר ס' יצחק נוניס טאבארים וחתנו ידידי וחמודי ס' שמואל אליסנדרו

פירנאנדים וקצת מהפרנסים בקארוסא והושיבוני אצלם ואחר שעה באו כמעט רוב הקהלה לקראתי. ונתאכסנתי אצל ס' יצחק הנזכר, ובאמת שהפליאו לעשות עמדי חסדי חסדים בהסברת פנים וכל מיני כבוד שבעולם, וגם כל אנשי הקהלה הרבו יקר ונדבה יותר משיעורם, ישלם ה' פעלם וצדקתם עומדת לעד. וברוך שם כבודו שנתן בי דעת להתנהג עמם בפוליטיקא ובדעת דרך ארץ רבא וזוטא, והייתי בורח מלומר להם גוזמאות ואגדות שאינם על פי מדותיהם, וק"ו נזהרתי מלומר להם מקבלה ואילך וסגולות ושמות וכיוצא בהם. ויודע אני בעצמי שאיני יודע לשיח שיחה קלה אבל כל דברי היו בעיניהם כמרגליות שכולן מתאימות בדעת ובכשרון, וזכות ישני חברון עמדה לי. ודרשתי בק"ק של הפרנסים יום ראשון של חג הסוכות ושנית בק"ק פארו במנחה ושלישית בישיבת עץ חיים אחר מנחה, ורביעית שחרית יו"ט שני בק"ק בראנדון וחמישית במנחה בק"ק פונטי, וששית בישיבת עטרת בחורים אחר מנחה, ושביעית בליל שמיני עצרת בק"ק חולייאן, ושמינית ותשיעית ביום שמיני עצרת במנחה בק"ק סאלסידרא[2], ועשירית אחר מנחה בישיבת התורה, פעם אחת עשרה בליל שמחת תורה בק"ק גילדים[3], ושתים עשר אחר מנחה של שמחת תורה בק"ק ישורון. והיו עושים נדבות לשליחות, והביאו לי כסא של יד וישבתי בו וס' יצחק הנזכר הלך אחרי ועברנו הגשר ובאנו לכפר הסמוך ובקרנו למונסיו קאזאבון[4] שהבאתי לו רקומאנדסיון ודברתי אליו איזה דברים וערבו מאד להגביר ושמחו כל השומעים. והלכנו לבית המושל לקחתי פאספורטו וכבוד עשו לנו, ואחר זה הוליכוני הגבירים ס' יצחק וס' יעקב לוי הפרנס בגארדינים[5] והראו לי את הסיטאדילה[6] (מצודה), שהוא חוזק ומגן העיר. גם הראו לי פלא אבן ששלחו מאיספניא להאקדמייא של פאריץ שהיה מתחלה עץ וע"י סממנים נעשית אבן, ואמרתי להגבירים איני מאמין לזה, והשיבו ודאי אם לא היה אמת לא היו מפזרין כעשרים פרחים לשלחה ממלכות למלכות. וביני לבינו אמר חכם אחד אשכנזי גם אני ראיתי באיזה ספר שיש עוף שנברא באילן א), התחילו לשחק, אז אמרתי זה הוא בש"ע יו"ד ס' פ"ד, ולא תהא תורה שלמה שלנו כשיחת חכמי הגוים המעידים על האבן שהיה עץ, וידעו שנלכדו ברשתם ושתקו יחדיו.

יום א' פ' נח ר"ח חשון יצאתי מכפר הסמוך לבאיונה אשר שם היהודים בכבוד גדול ובאנו בערב לפירויראדה[7]. ומשם באנו לעיר טולוסא[8] ערב שבת ה' חשון קודם חצות, ושבת שלי היתה אצל יהודי דל והלך אשר שם.—יום א' פ' לך לך ז' חשון יצאנו מטולוסא בקאליסו ובאנו למונפילייר[9] ערב

שבת י"ב בו, ושבתנו אצל ר' משה הכהן וחתנו ר' אברהם די רוקו מארטינו העומדים שם לסחורה, נשתעשעתי בספר אילים ונשמת חיים שהיו בידם. — יום א' פ' וירא י"ד חשון יצאנו ממונפולייר ולוונו ר' אברהם הנזכר עד עיר לוניל, ובאנו לעיר נימים[10] בליל ב' והייתי גר אצל היהודים וביחוד עם הרב ישראל מל. — ביום ב' יצאנו משם ובאנו לעיר אביניון בו ביום, וכמו „הצער" עלה וכל עצמותי יאחזמו רעד שמלכות אביניון היא תחת ממשלת האפיפיור והיושבים עליה רעים וחטאים יותר ממלכות רומי עצמה שגזרה על ספרי הרבנים לשורפם ב), והיו לי איזה ספרים כמו עין יעקב קטן ושתי גמרות קטנות וכיוצא בהם, וגם איזה מטבעות ממלכיות אחרות, וכל זה סכנה גדולה, ואולם נסבר לבי בקרבי שתמיד לא יחפשו בחיק ולא יתפשוהו בבגדו, ורק בעיר נימים הוגד לי שלפעמים יעברו חק המוסר ומחפשים חיפוש גם בבגדים, ות"ל אשר הצילני. — תיכף בבואי בעיר אביניון שאלו אותי היהודים אם יש תחת ידי איזה ספר קטן או גדול, ולקחתי כיס אחד והנחתי בו בצנעא כל מה שהיה לי ושלחתיו לפרנס והוא החביאו במקום צנוע. ודרשתי שם פ' וארא ונתכבדתי כבוד גדול מאד. — יום ג' פ' חיי שרה כ"ג חשוון יצאנו מאביניון בכבוד גדול ולוו אותי מוסיו וידאל ומוסיו יצחק די מונטיליץ בקארוסא ובאנו עמהם לקהלת קרפינטראס[11] קודם חצות, וגם שם כבדוני כבוד גדול יתר מאד. ושם מצאתי ת"ת וחריפים והם גבירי הק"ק, ולא זזה ידי מתוך ידם כל הימים לרבות הלילות, תדיר בלא פסיק באו כלם אצלי, וביחוד החכמים השלמים יראי ד' כמהר"ר יוסף די מליאב וכמהר"ר משה די רוקו מארטינו הי"ו. ודרשתי שם פ' חיי שרה ועכבוני שם גם בפ' תולדות. — ביום ב' פ' ויצא ו' כסליו נסענו מקרפינטראס ולוונו הרב הגביר כמהר"ר אברהם די רוקו מארטינו ומוסיו שמואל די לאטים הפרנס, ובאנו עמהם לעיר לישלוא[13], וגם שם העדיפו עלינו מטובם הפלא ופלא, ועיקרו ותוקפו של דבר הכבוד והנדבות היו מוסיו יוסף די ביאוקיירי[14] והגבירים בניו והם ראשי הק"ק, ודרשתי שם פ' ויצא. — יום ב' פ' וישלח י"ג כסליו יצאנו מלישלוא ולוונו רוב הקהל כשלשים איש בכבוד גדול ובאתי עמהם לקהלת קאבאליון[15], וגם שמה הפליאו לעשות עמי חסד וכבוד, וטרחתי שם למצוא עילא שלא לאכול בשר כי היה פקפוק בשוחט ות"ל עלה בידי. ארבע קהלות האלה רוב מנהגיהם כספרדים אך יש להם גם מנהגים מחודשים ומחזור לימים נוראים מחודש ובו פיוטים מגאוני עולם. — יום א' פ' וישב י"ט כסליו, בליל מוש"ק כחצות בא הגביר אברהם די מונטיליץ[16] ודעמיה מאביניון לקחת אותי משם בכבוד ובבקר לוו אותנו ג"כ אנשי קהלות קאבאליון ובאנו עמהם בו ביום לק"ק אביניון ועכבוני שם על כרחי בשבוע ההוא. ומה עצמו חסדי ארבע קהלות הללו! אין די באר ולא ישב אדם לפני „הספור" כי מגרעות נתן. ודרך כלל אני אומר שהפליאו לעשות צדקה וחסד וכבוד יותר מיכולתם והכל בהסברת פנים מאירות וחיבה יתירה. יהא רעוא וזכות א"י חופף עליהם לטוב כל הימים בבני סמיכי וארכא בחיין ועושר וכבוד עד העולם כי"ר.

יום א' פ' מקץ כ"ו כסליו, בליל מש"ק אחר חצות הייתי לומד ונתנמנמתי ואמרו לי בחלום „צדקה" „וצדקה תציל ממות" וכאשר השכמתי בבקר הייתי רוצה לנסוע לשלום, והנה קול העגלון דופק לאמר כי אי אפשר לנסוע כי אין אנו יכולים לעבור הנהר שלפנינו, ונתעכבתי שם ובחצות נתתי שלשה פראנקים לצדקה. ובהעלות המנחה שמעתי שנהר רונא[17] ונהרות אחרים הסמוכים לעיר גברו מאד באופן דתרי עברי נהרא רונא הנזכר דאיכא ביניהו איזה בתים ואנשי מקנה נתחברו ועבהו המים על שני קצותיו ונאבדו נפשות רבות וקניניהם. ועברו הנהרות ונכנסו המים לעיר אביניון בכח גדול וביד חזקה. והיהודים יראו שמא ח"ו יגיעו המים גם לשכונתם שהיא בגובהה של עיר. ובכל העיר גברו המים ועלו כשתי קומות וכל השערים ננעלו כי עברו המים למעלה מהם, ותהי צעקה גדולה ומרה בכל העיר ונשטפו כמה אנשים ומתו 480 בהמות בעיר. והמים שטפו מאות ואלפים כורים של חטים וקמח וכדי יין וכדי שמן וחבילות של משאות סוקאר[18] וכמה סחורות של גוים הלכו לטמיון. ועי"ז גבר הרעב בעיר, וכמה בתים נפלו בתגבורת המים. גם כל המעינות ובארות מים חיים עלו כמה קומות. והמים הגיעו עד למסילות היהודים ואצל בית הכנסת יש חצר קטן ובו חדר לפנים מחדר ובשלישי יש כעשרים מדרגות ושם מקוה מים חיים, ועלה המעין כל המדרגות ומילא כל הבתים ויצא אל חצר בית הכנסת מן הצר ההוא. ואני בעניי כאשר שמעתי בליל ב' ז"ך כסליו קצת מהנזכר וראיתי שהגשמים יורדים בזעף ותגבורת שלא ראיתי מעין דוגמתו והנהרות מתגברים מאד והמעינות והבארות עולים למעלה למעלה לא נותרה בי נשמה, והייתי רואה ח"ו המות בין עיני, ובפרט שלפני ימים מועטים שמענו כי לישבונה המטרופולין של פורטוגאל נהפך עליה בלהות כי נבלעה הארץ מפני הרעש ושאריתה אכלה אש וכיוצא בזה משנוי סדרי העולם, אמרתי לאחינו בני ישראל נלכה נא לבית הכנסת לומר סליחות, ומיאנו מטעמים יפים. ושעה אחת קודם חצות לבשתי שק ואמרתי אני עם משרתי ר' שמואל

בן חיים נ"ע אחת ותשעים פעמים ויהי נועם ומזמור יענך ותפלות בדמעות שליש מלבד וידוי כדרך הנוטה למות ח"ו, ונתתי אחר חצות כ"ד סולדוס (מטבעות קטנות) לצדקה בעדי ובעד כל הק"ק וסולדו לנשמת ר"מ [בעל הנס]. וברוך ה' אשר ברחמיו הרבים ריחם עלינו ותיכף פסקו הגשמים, ובבקר יום ב' לא הוסיפו המים בעיר מהנהרות, וזרח השמש ונשבה רוח מזרחית והמים היו הלוך וחסור עד שביום חמישי יכלו אנשים לצאת מהעיר בדוחק, ושלחו להביא קמח מהמחוז כי היה רעב גדול בעיר, ות"ל כי לנו בני ברית לא חסר מאומה. כי עמדו הנהרות אצל חצר היהודים ולא נכנסו למסילה. וכתוב בספריהם שאם יגיעו המים באביניון למקום פלוני ח"ו תאבד העיר בשטף מים, והפעם הזאת עברו זרת הסימן הזה ואמרו שבודאי לא היה כזאת במשך מאתים שנה, ואם ח"ו היינו נוסעים ביום ראשון בהשכמה אע"פ שהיינו עוברים הנהר היינו בסכנה ח"ו משטף מים רבים בדרכנו אח"כ, ברוך הגומל לחייבים טובות שגמלנו כל טוב, ברוך הוא המושיע, אמן.

הערות:

א) הוא עוף אגדי בשם „בארליאטא" שהיה ידוע לעוף טבעי לאבי ההיסטוריא האנגלית ה' בעדע בספרו בלשון רומית על פליאות הטבע, ונזכר גם בפוסקים כמו בעל העטור ור"מ מרוטנבורג בשם ר"ת שו"ת סי' ק"ס, אלו העופות היוצאים מן האילן וכו' (עי' אוצר ישראל ערך עוף, ח"ח, צד 30). ב) ותפשו בבית ר' יעקב מלוניל ומצאו ספרים והוציאום לשרפה ביום 26 ספטמבר 1755. ג) רעידת הארץ גדולה היתה בליסבונה ביום 1 נאומ', 1755.

[1] Bayonne. [2] Salzedo. [3] Gueldes. [4] Monsieur Casaubon. [5] Jardines. [6] Cittadella. 7 Peyvehorade. [8] Toulouse. [9] Montpellier. [10] Nimes. [11] Avingnon. [12] Carpentras. [13] Lille=Lisle. [14] Beaucaire. [15] Carvaillon. [16] Monteux. [17] Rhone. [18] Sugar.

ו

[איטליא] יום א' פ' ויחי עשרה בטבת, נסענו מאביניון ולוו אותנו ראשי הקהלה עד הנהר, והאהוב מיכאל רוג'יט לווני יום וחצי. ובסוף תחום צרפת היתה לפנינו מעברת הנהר ועל כתף ישאו הגויים את העוברים ושבים, והיה לנו צער שיש מקומות שהמים עמוקים ות"ל שהצילנו. ובאנו ביום הששי ט"ו טבת סמוך למנחה לעיר ניצא די פרובינצא [1] לשלום. ודרשתי בניצא פ' ויחי, ושם ראיתי אגרת אל תהי כאבותיך עם פירוש. — יום ב' פ' וארא כ"ה טבת יצאנו מניצא בחצות ולוונו הבחור הגביר משה יוסף וידאל, וסי' יעקב אסתרון עשרה ימים, ושכרו כפול מן השמים. ועברנו שני הרים גבנונים בראנץ וברוץ [2], והטור השלישי קולה די טינדה [3] עברנו ביום ד', ושלש שעות היינו עולים בהר, וההר מלא שלג הרבה מאד, וכשבאנו לרדת לא יכולנו כי היינו נטבעים בעומק השלג, ולקחו אותנו ארבעה גוים לסעיינו לעבור ושנים אוחזים בכל אחד מאתנו סחוב והשלך והיה לנו צער גדול, ות"ל שהשמש היה זורח בכח והיה היום חם, ואני לבוש כמה בגדים ושני סאמאראס [4] (אדרת עזים) ושני בתי שוקים וכיוצא בהם ועם כל זה היה לי קור גדול. ולולא שהייתי אוכל ג'יקולאטא' כמות שהוא יותר מליטרא להחזיק כחי לא יכולתי לעמוד, ועד שירדנו לקצה ההר כשל כח הסבל וכמעט נחליתי, ושערתי בדעתי שהיו שלשים אמות שלג במקום אחד. והני בי תרי דהוו בהדן אמרו דעדו עלייהו בחדש אלול וידעו שהיו מאה אמות שלג באיזה מקומות, ברוך פודה ומציל! ובאנו לעיר קוניאו [5] אור ליום הששי כ"ט טבת לשלום, ובכניסת העיר נאספו עם רב גוים קטנים עם גדולים ונצטערנו מאד לקול חירופיהם וצחוקתם והיו רוצים להכותנו, כי הם רעים וחטאים מאד. ודרשתי שם פ' וארא. — ביום ב' פ' בא ג' שבט יצאנו משם ועברנו העיר פוסאנו וקארמאניולה [6], וביום ד' באנו לשלום לטורינא [7] ודרשתי שם פ' בא ופ' משפטים, ונתנני ה' לחן בעיני הרב הגדול אב"ד מהר"ר יצחק פורמיג'יני נר"ו והפליא לעשות עמדי חסד ואמת, והיה גדול המעשה בכל עוז ותעצומה, יהי ה' אלהים עמו. גם הקצינים סי' ר' שמעון מונדובי וסי' יוסף טודרוס אווזא [8], וכמהר"ר שמואל ניצא הטו אלי חסד, ישלם ה' פעלם, כי"ר. והלכתי עם הרב לראות המלך בהיכלו וברכנו עליו. והלכתי אצל הביבליותיקא והיא כקוף בפני אדם נגד אותה של פאריץ. ושם ראיתי ארבעה טורים כתובים בתכלית היופי ואותיות זהב בולטות, ונכתבו בפיראראז זה מאתים שנה ויותר לנשיא אחד, ועוד ראיתי שם ספרי כ"י שלנו, אבל כלם היו בפילוסופיא ובחכמת הטבע, וראיתי בטורינא ס' כלימת הגוים והשגות מהר"י בריאל על און גליון.

יום ג' פ' תרומה ב' אדר ראשון נסענו מטורינא ובאנו לוירצילי [9] תחלת ליל חמישי, ונתאכסנתי בבית האחים הנעימים כמהר"ר יעקב וכמהר"ר בנימין סיגרי הי"ו, ודרשתי שם פ' תרומה ופ' תצוה והטו אלי חסד, ושם ראיתי אור זרוע גדול כ"י וצבי מודח א) וקול הרמ"ז גדול מאד מהנדפס וקינת הרמ"ז על הרב בעל גדולי תרומה ז"ל, וספורי ש"ץ ומאמרות הרמ"ע ז"ל כ"י. — יום א' אחר חצות

פ׳ תשא י"ד אדר ראשון נסענו מוירצילי ובאנו לקאסאי די מונפיראטו בליל ב׳ והיה לנו צער אצל המכס, ושלחו היהודים ולקחוני לשלום ונתאכסנתי אצל הקצין כמהר"ר שמעון חיים לוי מורילי הי"ו והפליא לעשות עמדי חסד וכן עשו כל בני ביתו. ודרשתי פ׳ תשא והיתה לי אהבה יתירה עם הרב הגדול מופת דורנו מהר"ש דיל ויקייו[10] נר"ו. — יום ד׳ פ׳ פקודי ראשון לאדר שני, משם נסענו לאליסאנדריא[11] ונתאכסנתי אצל סי׳ ישראל הכהן ויטאלי די לה טורי[12], ויט אלינו חסד ובריתי היתה עם הרב הגדול מופת דורנו החריף כמהר"א הלוי הי"ו, והרבה לעשות חסד עמדי, יהא לו שלמא רבא משמיא. — יום ד׳ פ׳ צו ט"ו אדר שני, נסענו משם ובאנו לג׳ינובה[13] אור ליום הששי, ונתאכסנתי אצל סי׳ משה פואה הי"ו, והטה לנו רב חסד, וזכות אבות יהיה בעזרו. — יום ד׳ פ׳ תזריע כ"ט אדר שני, בתחלת הלילה יצאנו בפולקא[14] (ספינה) ללכת לליוורנו, והיו עמנו הרבה גוים ואני הייתי חגור קימיר (חגורה עם כיס) ובתוכו יותר מארבע מאות ויניציאנים וגם היה לי רילווייאו (מורה שעות) ושאר חפצים, וביום הששי בערב בהיותנו באמצע הדרך הוצאתי הקימיר בצנעא וכל אשר עמדי והנחתי אותם בסל שבו כלי האכילה, ויום ש"ק בעלות המנחה באנו לליוורנו, ובשגם לפי דינא היה מותר לצאת ליבשה לא הייתי רוצה לצאת משום חומרא אבל הוציאונו בעל כרחנו אנשי הסאניטא[16] (המשמרים בעד הבריאות), ונתרוקנה הפלוקא מהנוסעים והוליכונו באמצע העיר אצל העומדים על משמרת הסאניטא. ואני הייתי לבוש בלוי הסחבות והיה לי צער גדול, אי משום שפגעתי את הגבירים פני העדה והייתי אחוז בחבלי „בוש", ואי משום המעות והחפצים שנשארו בסל בפלוקא, ואחרי שובי צויתי למשרת שיעמוד מנגד לפלוקא ובלילה ישן בה, וביום הראשון בבקר הלכתי ומצאתי הכל בשלימות ת"ל. ולקחתי בית בחצר אהובי וחמודי ח"ר דוד רקח נר"ו. ולעת האוכל הייתי הולך אצל הגביר המשכיל המהולל והמשובח סי׳ מיכאל פירירא די ליאון, ונתגוררתי אצלו ט"ו חדשים, והפליא לעשות עמדי חסדים גדולים וכבוד גדול במדה יתירה הוא וכל בני ביתו, השומר אמת לעולם הוא ישמרם ויושיבם לנצח על כל ברכה ותהלה, כי"ר. וגם החר"ד רקח הנזכר טרח מאד בגופו וממונו הי"ו כ"יר. והרבה אהובים היו לי מהחכמים והגבירים וביחוד הרב מהר"ר חנניא בונדי נר"ו. והחכם השלם כמהר"ר יצחק נונים ועאייש, והח׳ השלם כמהר"ר אליאו כהן, יהי ה׳ עמם, כי"ר. — ובעוה"ר בליל כ"ב תמוז תקט"ז הלך [משרתי] ח׳ שמואל בן חיים לטבול בים בלי ידיעתי ונטבע והוציאוהו מן הים ושלחו סולדאטוס לשמרו בלילה ובבקר יום כ"ב תמוז נקבר בכבוד גדול. אוי לי אהה על מקרה רע ומר כזה, ברוך דיין האמת, וחיים שבק לנו ולכל ישראל וזרעו לברכה ירב בארץ, כי"ר. ואני הצעיר הדפסתי בליוורנו ספרי הקטן שער יוסף. וראיתי שם שבלי הלקט כ"י, וביאור לסדר זרעים לר"י מסמפונט הוא הר"י בר מלכי צדק, ופי׳ הזהר להרמ"ז ואגרות הרמ"ז ולקוטי הרמ"ז.

הערות:

א) נדפס בקובץ על יד בשנת תרמ"ה.

[1] Nice de Provence. [2] Colle di Brans-Bronis. Colle di Tenda. [3] Zamara. [4] Chocolade. [5] Cuneo. [6] Pisaro—Carmagnola. [7] Turin. [8] Avazza. [9] Vercelli. [10] Del Vecchio. [11] Aleksandria. [12] Torre. [13] Genoa. [14] Feluca. [15] Velogio. [16] Sanitary inspection.

יא

[שנת תקי"ז] בשבת תשובה פ׳ האזינו ח׳ תשרי תקי"ז דרשתי בליוורנו. — יום ג׳ פ׳ קרח כ"ו סיון יצאתי מליוורנו בלויה גדולה ומהם הרבנים כמהר"א שפירא, ומהר"י עאייש ומהר"ח בונדי וחר"א סיגרי והר"א כהן והר"ד רקח, והגביר המשכיל סי׳ מיכאל ודעמייהו, בכבוד גדול, בספינה ראגוזיאה ורב החובל ג׳ואני קאזילאר. — ביום הששי כ"ט סיון עברנו מנגד פורטו פיראייו פיומבינו[1], וביום ג׳ פ׳ חקת ג׳ תמוז עברנו מנגד נאפולים[2] בסיציליא. ביום ד׳ עברנו ארבעה איים וביניהם שנים הרי אש זה לצפון וזה לדרום, ביום נראה מהם עשן ובלילה אש יוצא מהם. — יום ה׳ ה׳ תמוז עברנו מנגד מסינא[3] ורב החובל לקח פילוטו[4] ויניציאני לעבור. יום ש"ק פ׳ בלק י"ד תמוז ראינו קארא בורון[5] ובבקר קמתי בפסוק תרם ידך על צריך וכל אויביך יכרתו, וקרוב לחצות בא קורסאל[6] פראנסיז, והלך הקא־פיטאן אצלו ועכבו, ואחר כן באו כעשרים מלחים ולקחוני בעל כרחי והוליכוני לספינתם וחיפשו אותי בכל מיני חיפוש ועכבוני עם רב החובל שלי. ובעוה"ר לא קיימתי שתי סעודות ביום השבת והייתי בצער גדול מאד, כי היה ביד הקאפיטאן כיס מלא טאלארים, וחוץ מזה היה ברשותי כחמש מאות זהובים, וזכרתי כי היה לי איזה כתבים מלונדרים וגם ליטירא די קאמביו (שטר המחאה) משם, וח"ו אם היו רואים איזה רמז מזה היו מחזיקים בשקרם לומר כי הכל מנכסי האינגליז. ואמרתי שם צ"א פעמים ויהי נועם, ונדרתי הרבה נדרים, ות"ל יום א׳ ט"ו בו בחצות הרשוני ללכת לספינתנו. והאורב

יושב בחדר כעשרים שולפי חרב מקיפים ספינתנו, ות"ל שהיה בי כח וקלות בידי ליקח הכתבים של לונדרים הנזכרים ולאבדם, ושמתי הקימיר של זהובים על בשרי. וביום המחרת בערב באו האויבים ולקחו כל הגרופוס [7] (כיסים מעות) וכים אחד מהפקדונות שהיה בחקי ולקחו כל הסחורות, ובקשו וחפשו כל בגדינו ואף בבגדי פשפשו ובחיקי ובכיסי הבגדים שעלי, וה' ברוב רחמיו עשה שלא ראו הקימיר ועזבוני בג'אנדארליק [8] ששה ימים, והיו מבקשים עילה לחלוק עם הקאפיטאן ולערוך מלחמה עמנו, ורב החובל שלנו היה בעל שכל טוב והיה סובל הכל ובולם פיו. — ביום ו' פ' פנחס כ' תמוז נסענו מג'אנדארליק ריקם ובאנו לאיזמיר [9] בערב, ובאו לספינה בנו ונכדו של סי' אברהם פירנאנדים דיאס וידידנו ח"ר משה פארדו ולקחוני אצלם בכבוד והטו אלי חסד, וכבוד גדול היה לי באיזמיר, ובפרט הרב מהר"י שאול נר"ו והגבירים ח"ר אבישלום הלוי וח"ר אליהו בנו וח"ר יצחק ארדיטי לא עזבו חסדם וצדקתם שכמ"ה (?) ושם באיזמיר חזר כל ממוננו לידינו בשלימות ת"ל אשר עשה כיום הזה. וראיתי באיזמיר שו"ת מרן ז"ל כ"י והוא אבקת רוכל, ושיטה מקובצת כתובות כ"י ממהר"א לפפא. — יום ו' פ' עקב י"ט אב יצאתי מאיזמיר בחברת החר"י אלבעלי וסי' יעקב פירנאנדים וח"ר יצחק מולכו ואביזרייהו. — יום ג' פ' שופטים ר"ח אלול באתי לבוגאס חיצאר [10] ויצאתי בו ביום, ולמחרת עברתי בגאליפולי לקבל פני הרב משה ן' חביב נר"ו. — ביום שבת קדש ד' אלול הייתי אצל הגביר ישעיה אשכנזי. — ביום ב' ד' תצא ו' אלול נכנסתי לקושטא ולקחתי חדר ביני חאן [11] (שכונה), ואח"כ נתאכסנתי אצל השר המרומם המתנהג בחסידות כמה"ר שמואל הלוי הי"ו, והפליא להיטיב עמי ולהסביר לי פנים הוא וכל בני ביתו וביחוד חתנו החכם המושלם הגביר כמה"ר משה אנג'יל, הי"ו וינטלם וינשאם עד עולם, ולא יזח „החושן" ולא יטה לארץ מנלם א), כי"ר.

הערות:

א) איוב ט"ו, כ"ט.

[1] Ferrajo Piombino. [2] Naples. [3] Messina. [4] Pilot. [5] Kara burum. [6] Corsair. [7] Gruppo. [8] Ciandarlik. [9] Smyrna. [10] Boghaz Hissar. [11] Jeni-Han.

יב

[שנת תקי"ח] יום א' פ' לך ב' תשרי הלכתי והתפללתי מנחה בק"ה אחרידה, ושם ראיתי כתובים שנכתבו על קלף בשנת ה' אלפים מ"ד. וראיתי ק"ק ייאנבול, וק"ק ג'אנה, וק"ק וידיא, וק"ק חברה, וק"ק אליהו מחוץ לבאלאט א), וראיתי בית החיים של היגרי קאפו [1], ונשתטחתי על מצבת הגאון הרא"ם ז"ל (ר' אליהו מזרחי). וראיתי אוצר המים [2] אשר יספיק מים לכל קושטא ובנותיה ב). וראיתי שו"ת כנסת הגדולה על יו"ד וח"מ. גם קמיעות וחרב של מהר"ר נפתלי ז"ל דברים מופלאים. גם ראיתי ספר שחיבר ממזר אחד שטיהר זרעו בשפחה ומהרי"ל והר"א ן' יעיש פקפקו עליו והוא חיבר ספר על זה והסכימו עמו מרן הרדב"ז והמביט והרב אלשיך ז"ל, ושם ראיתי חתימתם. וספר משמרת המצות, ומגילת ספר ח"ב על הסמ"ג, וחלקו של בנימין על הרמב"ם. — יום א' פ' חיי שרה ט"ז חשון, בליל ש"ק מת הסולטאן עוצמאן ותיכף מלך הסולטאן מוסטאפה (השלישי) בן סולטאן אחמיט (השלישי). — ביום ה' פ' וישלח י"ב כסליו ראיתי למלך במיבלוד (היכל) חוזר מתפלתם. — ביום ד' פ' מקץ א' של חנוכה הלכתי לקיהאת חאני [3] עם החכם השלם כמהר"ר אליה פאלומבו (שחבר יד המלך), והחכם המשכיל נפתלי הכהן הי"ו וראיתי שני סדרי יורות מים מקלחים ושם שלשה קיושקים [4] נחשת מוזהב שעשאן הסולטאן אחמיט לבניו, והוא מקום נאה ורחב ידים יפה אף נעים בהיכלות ובירניות. — יום ב' פ' וארא כ"ב טבת ראיתי המלך הולך וחוזר בגאלוטא וברכתי אותו. — יום ו' פ' פקודי ר"ח אדר שני ירדנו בספינה פראנציסה וקאפיטאן מוסיו קולומבו עם המולא (השופט הראשי) ההולך לעיה"ק ירושלם ת"ו, ושבתנו בספינה. — ביום ב' פ' ויקרא ד' אדר שני נסענו מבישיק־ראש [5] לחיים ולשלום ובאנו בערב למרמרה [6], ביום ד' עברנו מנגד לגאליפולי. — ביום ה' באנו לבוגאס חיצאר ויצאנו שם והיינו אצל ח"ר ישראל הכהן בלילה, וביום ו' בערב חזרנו לספינה והרוח גדול וחזק מאד, ביום ש"ק בבקר נסענו מבוגאס חיצאר ובערב ראינו שיאום [7]. ביום ב' פ' צו י' אדר שני עברנו איס־טאנקוי [8], והיה הרוח מנגד חזק מאד ונתעכבנו בכפר פאטינו [9] — ביום ד' י"ב אדר שני נסענו מהכפר הנזכר ונשב זיקא כרצוננו. למחרתו ראינו איי הים משני הצדדין ומרחוק נראה האי רודוס [10]. בש"ק י"ח אדר שני עברנו מנגד הרחק מאד מאי ניפ־רום [11]. — יום ג' פ' שמיני י"ח אדר שני, במשך שני ימים ולילה אחד עברנו בים צרה וסער גדול והמים להם חומה גבוהה נפקין בריש גלי הפלא ופלא, וכל החפצים והכלים אשר לנו נעים ונדים וכל גבר ידו על חלציו וחוזר ויושב על קיאו. ורב החובל אז יסיר הוילאות ועשה המצאות לעצור את הספינה. ונפשנו מאד נבהלה. ביום ה' כ' אדר

שני הוכרח רב החובל ללכת לבירות [12] והגענו לנמל שתי שעות קודם חצות ופינו מלא תהלות לאל המושעות אשר הצילנו.— ביום ג' פ' תזריע כ"ה אדר שני בתחלת הלילה הגענו לנמל יפו, ורוח עועים אלבישיה לרב החובל וגזר אומר להוציאנו באישון לילה, וכבר הטעים דבריו באוזן המולא ונתרצו, והיתה סכנה גדולה הן על נפשנו ללכת בים בנשף בערב בספינה קטנה אל החוף והן על בגדינו, וה' הפיר עצת גוים וחכינו עד אור הבקר, ואחר התפלה יצאנו אנחנו עם בגדינו לשלום לעיר יפו, וחנינו בחאן אשר בנה השר המשכיל ג'יליפי יעקב זונאגה [13] הי"ו בהשקט ובטח. הודו לה' כי טוב, ומה יקרו חסדיו ית' שהצילנו מסער הים והצילנו מהאנגליז שלא ראינו ספינה אחת מהם, כי אף שהיה בידינו פאטינטא [14] (רשות) מהאילג'י אינגליז (פקיד ממשלת אנגליא) וכתב לי בפרטות האילג'י בעצמו, היה כותב בידו ומבטל בלבו, ובפירושא איתמר כי כתבא די רשים לא לעזר ולא להועיל, אבל בקושטא גדול אדונינו (השי"ת) ורב כח דדר „בקשתא בעליתא" והוא הסתירנו בצל כנפיו להחיותנו כיום הזה! — ביום ג' פ' טהרה (מצורע) ג' ניסן נסענו מיפו קודם חצות עם הערלים ובאנו לרמלא בעוד היום גדול.— למחרתו נסענו מרמלא ובאנו לעיה"ק ירושלם ת"ו בו ביום בהעלות המנחה לשלום. הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי, יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם הללויה. אשר עד כה ברכני, ושבתי לשלום מלא וגם פה מצאתי כל ילידי ביתי שרירין וקיימין, ה' יגמור בעדי, ה' חסדך לעולם, יהי חסדך ה' עלינו כאשר יחלנו לך.

הערות:

א) רחוב היהודים בקושטא. ב) שבנה מחמד הראשון בשנת 1732.

[1] Egri Kapu. [2] Resevoir. [3] Kiat hane. [4] Kiosk. [5] Beshik tash. [6] Marmara. [7] Chios. [8] Istankoi= Kos. [9] Patinos. [10] Rhodes. [11] Cyprus. [12] Beirut. [13] Sonago. [14] Patent. [15] Elegible

תם

ספורי ארץ הגליל

ונקרא ג"כ „אהבת ציון"

לר' שמחה ב"ר יהושע

בשנת תקכ"ד (1774).

מבוא

מחבר „ספורי ארץ הגליל" או „אהבת ציון" הוא ר' שמחה במוהר"ר יהושע ז"ל, ונסע לא"י מעיר זא־לאזיץ הסמוכה לבראד בפולין בשנת תקכ"ד קודם חג השבועות ובא לעיר עכו שהיא קצה גבול א"י ביום י"ב תשרי תרכ"ה וביום י"ט תשרי בא לצפת וקבע דירתו שם כל ימות החורף קרוב לשבעה חדשים עד ז' אייר, והעלה על הספר מוצאיו ומבואיו מביתו ומעירו בחו"ל אל אדמת הקדש „לתועלת למי שיש לאל ידו לנסוע לארץ ישראל". ונראה מתוך ספורו שכתב לנדיב אחד בליוורנו אשר ישב אצלו ימים רבים בדרך מסעותיו. הוא היה חותנו של הר' שלמה (ב"ר יואל) דובנא. וחיבר עוד ספרים וספר „נטיעה של שמחה" ובסופו כותב מאמר „תכלית איש ישראל לנסוע לארץ ישראל" ואומר כי כל הנכנס לארץ ישראל באה עליו נפש חדשה, ואין אויר זך בכל ארץ ישראל כמו אויר צפת להשיג עומק חכמת התורה, והנפטר ונקבר בחברון בטוח שנפשו זוכה לעלות לג"ע בלי שום עכוב. אהבתו לציון גדלה כ"כ עד שחפץ להשתקע שם, אך אשתו מנעתו מזה ונסע עמה בעל כרחה בתנאי שאם תחפוץ לחזור יגרש אותה. ובאמצע הדרך רצתה לשוב לארץ מולדתה והוא נתן לה גט פטורין. אח"כ התחרטה והפצירה בו לשוב לקחתה לאשה וללכת עמו לא"י, ומלא חפצה. אך אחרי שהתעכב שם כחצי שנה הוכרח לעזוב הארץ הקדושה ולשוב למקומו הראשון, וסיבה היא כי

לא מצא שם עוזר וסומך בידו „ועזר כנגדו" (אשתו) מצערת אותו. ואף כי היה סופר סת"ם לא יכול למצוא פרנסה ממלאכתו מפני שהיתה הסכמה בידם בצפת שלא להוציא ס"ת לחו"ל. הוא חזר למדינת פולין ונתקבל למגיד מישרים בעיר בראהילוב, ונפטר שם בערב פסח שנת תקנ"ח ונח נפשו בשנת נ"ח לימי חייו.

בספר הזה נתוספו פרשיות שלמות ממסעות הקראי שמואל בן דוד יעמש"ל (עיין במקומו), ולא נדע אם להאשים את המחבר בין מגנבי דברים (פלאגיארי), או להאשים את המו"ל ספרו שעשה כן כדי לשבח את מקחו. כי הנוסע ר׳ שמחה לא היה בירושלם חברון ושכם ולא במצרים, כי גם בחזירתו הלך בודאי דרך קונשטנטינופול, אך הוא אומר כי הלך דרך מצרים, וכל הדברים המובאים בספרו אדות המקומות הנ"ל לקוחים ממסעות הקראי הנ"ל, וכדי לרמות את הקוראים מחק לפעמים את הזמן שרשם הקראי בבואו למקומות הללו, והחסיר מה שנוגע לקראים ביחוד, ובמקום „רבנים" הגיה מסדר הספר „אחינו בני ישראל", ובמקום „תפלת הצהרים" שהוא סגנון הקראים תיקן „תפלת מנחה" ועוד שנוים כאלה עשה בערמה כדי שלא ירגישו הקוראים שכתבם קראי. כמובן חסרים פה ההוספות האלה.

הקדמה

בעזר העוזר המנחם אותי מיגוני והמרחם על יתוש קטן כמוני, אספרה חסדיו אשר חנני, ורב טוב כעל כל אשר גמלני, והוציא אל הפועל מחשבתי ולקיים נדרי אשר מנעורי נדרתי לנסוע אל אדמת אבותינו, ואל אחוזת נחלתנו, ולהצטער בצער החרבה והשוממה ולדרוש בשלומה. ומשום חיבת הקדש ולכבוד השם הנקדש אפרש שירתי ואעלה על הנייר צאתנו ובואנו, אני ועזרתי (אשתי), לנחלת אבותינו. ומפני חטאינו גלינו מארצנו ושוב חזרנו לאדמה זרה, וברוח נכאה קוה קוינו והשם אתנו לחזור ולעבור, ושם נקבר בשיבה טובה באהבה רבה. — במה אכף לעבוד למלך הכבוד, על אחת מאלפי רבואות חסדים גמולות ונפלאות? הרועה אותי מעודי ועתה מגן בעדי ולנצח יהי עמדי. וביותר בדרך רחוקה עשה עמנו צדקה ורחמים ביציאתי וכפלים בחזירתי. ואמרו חז"ל ארבעה צריכין להודות, כ"ש עלינו לשבח שיר ידידות שארבעתם אלו עברו עלינו ולא נתנו אלהים להרע עמנו. אנא השם, יסורין ימרקו עונותי ולא ינוכו זכיותי. וקצתם אערוך בזה הכרך, ואספר קצת הרפתקאות ומקראות והתלאות ותחלואות. זה החלי, שבח לאלי איילי וחיילי.

א

ויהי בנסוע אני ואשתי, בשנת תקכ"ד כ"ז אייר, מעיר זאלאזיץ הסמוכה ארבע פרסאות לבראד [1] עיר גדולה במדינת פולין, באנו לשלום עד עיר סניטין בקצה גבול פולין, ומשם דרך ארץ וואלאחי [2] כי קרוב הוא, ונסענו ליאס [3] ומשם לגאלאץ [4] היושבת על שפת הנהר טונא [5] הנופל בים השחור הנקרא בלשון רומי מארע ניגרום. ומזאלאזיץ לגאלאץ לערך ששים פרסאות ביבשה נסענו בעשרה ימים. והיהודים יושבי גאלאץ חשובים ונדיבים וגומלי חסד, ונתנו כופר נפשי הנקרא בלשון ישמעאל חאראטוש, והוא מס למלך ישמעאל מכל עני שלש אריות פחות רביע, וכל אריה הנקרא ליבן טאלר ובלשונם נקרא גרוש הוא ארבעים פארעס, גם הכינו לנו צידה פת נחתום שנתיבש בתנור הנקרא בלשוננו סוחארעש ובלשונם נקרא ביסקוטס [6] (וכן הוא בש"ע סי׳ קס"ח סעיף ז׳), וגם נתנו שאר מזונות יין ושמן ויין שרף, ועשינו מרקחת. ובעד נפש עני אינו צריך לשלם שכר ספינה רק טאלר אחד, ואני הוצרכתי לשכור חדר מיוחד בספינה בשותפות עם אחד מאחינו ר׳ אורי מליטא מק"ק ווילנא שעבר ג"כ לא"י ונתנו יחד י"ב טאלר, שיהיו הנשים והמטלטלין פנימה בחדר ולא יראו החוצה, כי דרך נשים בארץ ישמעאל לישב בהצנע. בעת שהפליגה הספינה בים מגאלאץ אבדה אשתי ששה אריות ואמרנו גם זה לטובה. וכמו רבע שעה אחר זה היה לאשתי נס גדול, כי דרך עובר ארחות ימים, ספינה בבואה לשלום למחוז חפצה משמיעים קול למרום ע"י הכלים הנקראים ראד ביקס לאות שמחה להודיע לעיר שבאה ספינה ממרחק, ומיד שעקרה ספינה שלנו ושטה על פני המים באה לקראתה ספינה אחרת ממרחקים והשמיעה קול ע"י ראד ביקס, ומיד צעקה אשתי ונפלה על הרצפה שבספינה, ויפנו אליה וימצאו חתיכה מן הכלי שהיה בתוכו טאבאק שמריחין, והוא נתחב בצעיף שעליה, והכלי ההוא נפל בזבל ונאבד, ויהי כאשר טענו ומלאו את הראד ביקס עם הזבל יצא הכלי עם הזבל מן הראד ביקס. וברוך השם שלא הזיק לה כלום, כי עבר סמוך לה.

הן אמת יהגה חכי, כי עיקר המניעה שלא זכיתי להשתקע בא"י אשתי גרמה, שנסיעתה היתה בעל כרחה, ובכל הדרך היתה מיללת עלי וגט לא רצתה לקבל. ותנאי היה בינינו בעודנו בזאלאזיץ להניח הספרים וכלי ביתי אצל בני יצ"ו על תנאי, שאם תעבור אשתי עמדי אז יהיו הספרים והמטלטלין ירושה לבניי, ואם לא תעבור או תחזור באמצע הדרך ושבה אל ביתה יהיו המטלטלין לכתובתה ועוד אתן לה עשרה אדומים חוץ מבגדיה השייכים לגופה ושאר חפצים. — ויהי כאשר באנו אל המלון

בגאלאץ נתנה עלי בקולה ולא רצתה לעבור משם ואילך מאחריות הים ואימת האומה, ואז קבלה גט. ואני אמרתי יעבור עלי מה ואעבור, ומאהבתי קדושת המקום ברוך הוא וקדושת אדמתו עזבתי אוהבי ורעי וקרובי ומיודעי ובניי הנאהבים ונעימים, גם עזבתי אשת נעורים ועשיתי לה כנימוס ופטרתיה לשלום כפי התנאי. ויהי אך יצוא יצאתי ליטול כתב חאראטוש (תעודת פרעון המס) בו ביום שגרשתיה, חזרה ותבך ותתחנן לי לשוב לקחתה להיות לי לאשה, ולא נתנה השב רוחי על שמלאתי חפצה וכנסתיה בחופה וקדושין כדת משה וישראל. ותלך התיבה (הספינה) על פני המים בנהר טונא ביום השלישי ג׳ תמוז. וביום א׳ של אחריו באנו אל באגאז שהוא מקום שנופל הנהר טונא בים. ומצאנו שם ספינות רבות שעמדו שם. גם ר׳ נחמן הראדאנקער ז"ל ור׳ מענדל מפרימשלא ושאר חביריהם ונשיהם ובניהם כלם עמדו פה להמתין עד עת רצון מתי תוכל הספינה לעבור מהנהר לים. ולא כל העתים שוות לפי שהים והנהר מתנגדים זה לעומת זה מערכה מול מערכה כאיש מלחמה עם רעהו, ועי"ז מעלה הים שרטון והמים מעלים את החול שבקרקע הים ונעשה הר מתחת למים, עד שאי אפשר לעבור שם ספינה, שההר מפריד בין הנהר לים, עד כי יעבור אלהים רוח על הארץ וישוכו המים של טונא וישקוט הים מזעפו, וההר של חול שבתחתית הים מתפשט מתחתיתו ונעשה מישור, וצי אדיר יעבירנו בלי מונע ובלי פגע.

על נהר טונא שם ישבנו גם בכינו מן צער צינצארין[7] הם יתושים הגדלים על הקנים שעלי שפת הנחל מזה ומזה ושולטים על האדם משקיעת החמה עד הנץ, ויש תקנה להם שעושין אהלים מפשתן להחבא מהן וישנים כל אחד באהלו, ומצוים לקנותם בגאלאץ בחניות. ונתעכבנו שם מן ח׳ תמוז עד כ"ב בו, וביום כ"ג באנו על הים, והיינו על הים עד כ"ז תמוז. שלשה ימים הראשונים קבלנו צער מאויר הים והוקיאנו כמה פעמים ולא אכלנו רק דברים קיוהים המפקחים את הלב להשיב נפש כגון מרקחות וכדומה. ויש מאחינו שלא הזיק להם שנוי האויר של הים כלל, גם הילדים לא הרגישו צער מאויר הים. וביום ו׳ כ"ז תמוז באנו לקוש־טאנטינה היא סטאמבול, ושכרנו ספינה קטנה להעבירנו אל היבשה, ומהיבשה שכרנו העומסים על הכתף שישאו מטלטלין שלנו לאכסניא. והיהודים נושאי הסבל לא הכירו לשוננו אף בלשון הקדש וכן אנחנו אין מכירין בלשון הספרדי ואפילו בלשון הקדש בהברה שלהם, ואין מליץ בינינו, לכן הוליכונו לחאדש הנקרא בלשוננו „הקדש" מקום שהעניים לנים שם בכפר באלאט שבסטאמבול. והיה עת ערב שבת בין השמשות. ואף שאחינו אנשי גאלאץ נתנו לנו בעד מס (חאראטוש) וגם צדה עשו לנו, בכל זאת הוצאתי מגאלאץ לסטאמבול י"א טאלר, ואחר הקאות מאויר הים והוצאתי את בלעי מפי נסתמו מעי ולא עצרתי כח, והייתי נעצר שבעה מעת לעת מיום ב׳ עד יום א׳ ער"ח אב. והשם ברחמיו שלח לי רופא נאמן איש יהודי ויתן לי סם בפי, ולא מתי לשחת ולא חסר לחמי בעה"ש.

הערות:

[1] Brode. [2] Wallachia. [3] Jassy. [4] Galatz. [5] Donau=Danube. [6] Biscuits. [7] Mosquitoes.

ב

קושטאנטינה היא סטאמבול, קרית מלך רב, כי בה דר מלך ישמעאל, והיא רומי זעירתא כמ"ש בתקונים (תיקון ל"ז), ושם חפר אלכסנדרוס מוקדון [תעלה] באמצע העיר ומשך הים דרך העיר מפולש וחוזר ונופל בים [ונחלקה העיר לשלשה חלקים] והם עיירות גדולות סמוכות ותכופות בחומה אחת זו לזו, ודרך כלל כלן נקראות סטמבול. וכל הבתים עפ"י הרוב הם שלש קומות זו על גב זו. ושמעתי שיש לערך ארבעים כפרים בסטאמבול וכלם הן עיירות וקהלות קדושות יהודים למאות ולאלפים, כה יתן ה׳ וכה יוסיף עליהם כברכת משה ע"ה. ועיקר עיר סטאמבול היא רוכלת של סוחרים מכמה אומות. ושלוה לילך בכל המקומות בכפרים ועיירות, וגם אנשים שלנו הולכים בכל מקום ואין פוצה פה ומצפצף, ואדרבה אפילו שר גדול יורה לנו הדרך אשר נלך בה. ושם מבואות גדולות, וכל מבוא מתחלק למבואות קטנות, ומשם יפרד לחצרות, וכל חצר לבתים רבים, ויש חצר מחמשים בתים ויותר או פחות, וכן מכפרים. אורך ורוחב של סטאמבול עם הכפרים שעל שפת הים מזה ומזה לא ידעתי שיעורו, אבל הוא מהלך כמה ימים.

„מזרח ישראל יקבצנו", מזרח הוא מספר רנ"ב לגירוש שפניא, שנתגרשו חמשים אלפים יהודים ספרדים מלבד נשים וקטנים ועבדים, ונשארו עשרים אלפים בארץ המערב פנימי וחיצון, ועשרת אלפים בסטאמבול, וגם עתה יש בסטאמבול עשרת אלפים בעלי בתים יהודים ועשרים אלפים במצרים ושאר ארצות, כך סיפר לי ר׳ ראובן בק המדפים. ויש בסטאמבול חכמים גדולים, וחכם הכולל שבסטאמבול הוא ר׳ אברהם מיוחס והשני תחתיו ר׳ יצחק ירושלמי, והשלישי ר׳ שלמה אלפנדארי, ושלשתם

חתומים אצלי במליצה לצפת תוב"ב ולא הועילה כלום, ותחתיהם יש בתי דינים בכל כפר וחכמים גדולים וחסידים ואנשי מעשה עד אין מספר. ובתי דינים יושבים בעיירות בזמן המוגבל ומי בעל דברים יגש אליהם. וכל חכמי הישיבה נאספים ואני הייתי עמהם ביום ה' בבית מדרשו של ר' לוי חתן ר' דוד זאנאנש עם חכמי ישיבה, והיו עסוקים ברמב"ם ונשאו ונתנו עד זמן מנחה גדולה והתפללו והלכו להם. ור' לוי לא היה בביתו, ואמרו שהוא שותף של הוויזיר [1] שר הצבא ישמעאל, וצריך להיות בבית עושי מטבעות שקורין מינץ [2], ובלאו הכי אי אפשר ליכנס לשום בית של איזה גביר, כי על פי הרוב החצרות סגורות ושומר החצר מבפנים ואינו מניח להכנס. — ויהי בשמעי כי ר' מענדל וחבריו קבעו דירתם בעיר אחרת הנקראת האשקי גם אני עקרתי דירתי מכפר באלאט ושכרתי דירה בהאשקי, והייתי דר בדירה אחת עם ר' נחמן ז"ל ור' ליב מלוניץ. וגם שם לא הונח לנו כי נפל דבר (נגף) — בר מנן — בהאשקי גם בחצרנו וה' מלטנו, ועקרנו דירתנו משם לכפר ארטיקאי. ואחינו קנו בסטאמבול כלי אכילה ושתיה של נחשת להביא לא"י, ובגדים של משי וצמר גפן לבן. גם אני קניתי כלים לצרכי. וישבנו בסטאמבול מן כ"ז תמוז עד י"ח אלול, לפי שהוצרכנו להמתין על ספינה ששוכרים הקהל של סטאמבול בכל שנה מרב החובל להוליכם לארץ הקדושה, כי כן דרכם בכל שנה, וכל ספרדי ירא ה' והיכולת בידו הולך לא"י פעם אחת בימי חייו, ומסבב והולך על קברי אבותינו הצדיקים והחסידים, וגם הנשים הולכות ומסבבות, ומוסרים עצמם בכל נפשם ובכל מאדם, ויחשב להם לכפרת עון כמו שנאמר וכפר אדמתו עמו, וחוזרים לעריהם ולבתיהם, ויש מהם הולכים להשתקע שם עד יום מותם. לכן אף שיש ספינות אחרות ההולכות ממצרים לא"י בכ"ז המתנו עליה משום זכותא דרבים ולצוות זה לזה ומאימת אחריות הנכרים. וכה משפט המקומות שבספינה: לכל אחד נרשם מקומו כמו אמה וחצי רחבו ושלש אמות וחצי ארכו, ובמדור התחתון לא היה רק סחורות ומטלטלין, ובמדור האמצעי שקורין האמבר [3] היינו יושבים בקרן זווית והאמבר הזה היה מלא כולו נפשות ומטלטלין, ונתתי שכר ספינה בעדי ובעד אשתי כ"ב טאלר, י"א טאלר לכל נפש, ואפילו בעד קטן צריך ליתן. ור' מענדל נתן ט"ו טאלר בלא חדר, ור' פרידל שהיה לו חדר מיוחד נתן שבעים טאלר. ואותם שבמדור העליון נתנו יותר. ועל הספינה הגדולה עמדה ספינה בינונית הנקראת סאנדל, ועליה ספינה קטנה ממנה הנקראת קאיוט [4]. וכולן מלאות נפשות אנשים ונשים קרוב למאתים נפשות. מאחינו האשכנזים היו כ"ט נפש,

ויהודים ספרדים היו ערך מאה ועשרה לבד מישמעאלים ומשאר אומות. וכשמשכירין מקומות הספינה מכריזין בכל בתי כנסיות: הרוצה לעבור לא"י יכין צידה לדרך וכל צרכיו כי ביום פלוני ופלוני הספינה זזה ממקומה, ומביאים סחורותיהם ומזונותיהם תוך הזמן קודם שתסע הספינה, ולא נתמלאה הספינה עד י"ז אלול. אבל לדאבנו היתה גנבה להספרדים מן התיבות לערך מיליון (פארעס). וכאשר באו לנמל יפו שהוא גבול א"י הוציאו מהאמבר התיבות והסחורות ולא היה להם פנאי לראות מה שבתוכם, וכשבאו לירושלם פתחו וראו שנגנב לערך מיליון; ותבעו את רב החובל בערכאות שלהן, ונשבע ונפטר.

ותרם התיבה מעל הארץ בי"ח אלול, ומיד כשהתחילו להשמיע קול בראד ביקס החלו הספרדים לשיר בשירים ותשבחות לשמו יתברך בקול שמחה והודות והלל כלם כאחד, ושיר המעלות לדוד באומרים לי בית ה' נלך. ואמרנו ועניני אחריהם כי על יום טוב באנו לאבינו שבשמים חי וקיים, אנחנו מבני עם יחידו. והיתה קול המולה גדולה שאין לשער, ויש מהם בכו בכי גדול, וה' הצליח דרכנו שהיתה הספינה מתהלכת לרוח היום בנחת ולא ברוח סערה. וראינו מרחוק עיירות עד אין מספר באיי הים, וביום חמישי באנו נכח עיר סטאנקו והיא באי אחד על הים הנקרא כאס [5], ושם נתעכבנו מעט לעת, שהוצרך הקאפיטאן לתת מכס בעדנו שבע מאות אריות. אצל הנמל עומד מבצר אחד ואצלה עיר קטנה נעימה וצומחים סביבה תפוחי כינא הנקראים פמרנצין ואילני ציטראנין. והגמון אחד יושב בה מיונים ויש לו הכנסה חמשים אלפים פיאסטרי הוא חמשת אלפים זהובים פוליש, ואחר כך החזרנו להקאפיטאן המכס איש איש לפי ערכו, וערכו עלי חמשה טאלר ועוד א). ויש מאחינו עברו מהספינה אל ספינות קטנות אל העיר וקנו שם בשר ויין ושאר מזונות כי שם יהודים הרבה. ומשם באנו נכח העיר ראדוס [6]. לפנים היה שם אליל לשמש (עי' ס' המעריך לר' מנחם די לוזאנו ע' אדורו שהיא לדעתו רודוס), ועתה אודיע את שאהבה נפשי כי כבר נעקר הצלם הזה מן העולם, יהי רצון מלפניך ה' שתעקר ע"ז מכל מקומות מושבותינו. ראדוס או רהאדוס היא אי קטנה בים הגדול, הקיפה שלשים פרסאות והיא רחוקה מאסיא הקטנה שתי פרסאות. הרים סביב לה והיא ארץ חטה ושעורה ותבואות לרוב. לפנים היה יינה משובח בכל ארצות הקדש. ובעת אנשי מצרים קונים בה עצים להסקה. הסוחרים מקושטנטינה בונים בתוכה אניות וספינות ובורניות גדולות, על תנאי שאם לא יצלחו עוד לעשות את מלאכתן במים יחזירו אותן לאנשי ראדוס והם

ישלמו להם חצי דמי מלאכת הבנין של הספינות. העצים הצומחים שם נקראים ליגניים ציפרים פי׳ עצי קפריסין. ונקראים עצי שושנים בעבור טוב ריחם, וגדלים שמה לרוב כמו עצי יער. לפנים היתה אי ראדוס תחת ממשלת היונים, ומשנת שכ"ו לאלף הששי (1566) תחת ממשלת הישמעאלים ויש בה עיר אחת נקראת ג"כ ראדוס והיא עיר ואם באי הזאת, ועומדת בערבה אצל הר גבוה ומוקפת שלש חומות, ובתיה בנוים כמו בניני ארץ איטליא ורבים יושביה. הנמל של האי הוא חזק מאד ובטוח גם יפה, ויש בה נמל לספינות קטנות הנקראים גלירין, ותחתיו נכנסין הרבה ספינות. בתוך העיר דרים יהודים וישמעאלים, והנוצרים יושבים בחניות בתוך העיר ביום, ובלילה אסור להם ללין שמה בקנס גדול, וצריכים ללין במגרשי העיר. ושבוים יושבים במבצר העיר. ראדוס העיר היתה מפורסמת בעבור תפארת בניינה ויופי חוקיה והיתה מושב התבונה, עד שאנשי רומי היו לומדים שם דעה והשכל. אליל השמש עשו להם למחסה על האי הזאת, ונעשה מנחשת גבוה תשעים אמה, והיה עומד אצל הנמל, ושתי רגליו על שני שיני סלעים, ומרחב ביניהם חמשים זרתות, וספינה עם תורן גבוה יכלה לעבור בין שתי רגליו. והיה בנוי בתבנית אדם גדול בענקים. אצבעותיו עבות מקורות בית הבד, והיקף גודלו שלש אמות, וגופו חלול ונתמלא אבנים ועפר להכביד מצבו שלא יפול מרוב גבהו, ולא עמד רק כ"ו שנים ואח"כ נפל על ידי רעש ורעידת הארץ, והיה שוכב שמונה מאות ושבעים שנה על הארץ ואין מקימו, וזהו שאמרו חז"ל (ירושלמי, ע"ז, פ"ג) לית הדא פליגי על רבי יוחנן דאמר ע"ז שנשברה אסורה, וכן סברנן מימר אם בשאינו עתיד להחזירן לכניין דברי הכל מותר, עכ"ל. והאמת היא שהיה מונח תת"ע שנה ולא השיבו על כנו, עד שלכד הכליף מארץ ערב ושמו מאביא את האי ראדוס בשנת תי"א לאלף החמישי (1651) ומכר את הנחשת של האליל ההוא ליהודי אחד וטען ממנו משא תשע מאות גמלים, ומשא גמל אחד הוא שמונה מאות לטרות. ורוב גוף האליל נפל לים, כן יאבדו כל הגלולים מן הארץ. — מראדוס ואילך לא ראינו איים בים ולא שום מקום רק שמים וים. ובכל הדרך התפללנו עם הספרדים במנין. והספרדים השכימו קודם אור היום לומר סליחות בצבור כמנהגם באלול. וביום אוכלים ושמחים וטובי לב, ויש מהם דלא פסקו פומייהו מגירסייהו. — הנותן בים דרך נשב רוחו הטוב להניחנו בדרך מישור והביאנו לשלום בערב ר"ה אחר חצות היום ליפו תוב"ב, ובעונותינו הרבים היא עתה כפר של נכרים ערביים. רק בעת פרעון המכס בא בעל המכס ממצרים ליפו והוא יהודי, כי המכס מגיע למצרים. ובעו"ה שרים ישמעאלים מושלים בירושה מאבי אביהם ולהם כפרים ועיירות גדולות כמו המושלים בפולין, ובעל המכס קונים מהם הזכות לגבות. והמושלים נותנים מס למלכים. וכמה מושלים יש להם חלק בארץ ישראל. ובעכו שר העיר מושל מאבותיו ובנו מושל בצפת. אני הייתי בעכו אצל הקונסול של מלך צרפת ואמרו לי שיש עוד קונסול למלך אנגלטירא [7], ונוטל היהודי בעל המכס ביפו מכל נפש ל"ג גרוש שהם ל"ג אריות. והערבים היושבים ביפו הם רשעים. ומקדם היו לוחצים באכזריות ודחקות את היהודים העולים לירושלם ובאים באכסניות שלהם, עד שנדב לבו של רבי יעקב ב"ר דוד זאנט ובנה בית חומה לאכסניא והוציא עליו כמה אלפים, ואז היתה ליהודים אורה ומנוחה ומקום ללין. ובכל זאת הערביים הדרים שם כל השנה אין מניחים ליהודים העולים מן הים ליפו לנוח באכסניא זו רק שלשה ימים. ויפו היא מהלך מעת לעת לירושלם. ואין מקום אחר קרוב לירושלם כמו יפו כמ"ש במלכים ודה"י שהארזים לביהמ"ק היו מעלים לירושלם מן הים דרך יפו.

הערות:

א) סך המס שנתן הקאפיטאן שבע מאות אריות להגמון החזירו לו הנוסעים, ועל חשבונו עלה חמשה טאלר.

[1] Visir. [2] Mint. [3] Middle deck. [4] Cabin. [5] Stanko, Cos. [6] Rhodes. [7] England.

ג

וישמעו את הקול ביפו מן הראד ביקס שבספינה, ומיד באו הערביים מיפו בספינות קטנות במרוצה אל הספינה להוליך את הנפשות עם המטלטלין אל היבשה. והיו חוטפין את הנפשות כמו שבוין וכל הקודם זכה, וצריך ליתן להם בעד ההובלה זו מה שלבם חפץ. ורצו לחטוף אותנו גם כן ולהכות אותנו לעבורנו בעל כרחנו, והיינו מתחבאים בהאמבר בחורין ובסדקין והיינו צועקים „עכו", „ציידא", ר"ל שאנו נוסעין אל עכו ואל צידון ולא ליפו, וה׳ הצילנו מידם. והספרדים עלו מן הים ליפו ומשם לעלות לרגל לירושלם, ועזבו בספינה כליהם שהם חביות של עץ למים וכלי חרס וכדי יין ושמן וכרים וכסתות על סך יותר מחמשים אריות, כי אי אפשר להוליך דברים אלו על בהמה ביבשה. ונסעו הם למנוחה ביפו, ויעשו הספרדים מנין בר"ה ולא היה להם ס"ת כי לא לקחו ס"ת

עמהם מסטאמבול, לפי שהספרדים אינם מטלטלין ס"ת ממקום למקום משום כבוד התורה כמ"ש בזהר פ' ויחי. והוכרחו הספרדים לשאול ס"ת מרבי נחמן ז"ל לקרות בה בר"ה. ואנחנו לא קמנו איש ממקומו לעלות אל היבשה, אף שעמדה הספינה מיום ד' ער"ה עד יום א', כי מיד כשילך איש אפילו פסיעה אחת ביבשה צריך ליתן ל"ג גרוש. לכן נשארנו בספינה, כי מחוז חפצנו הוא עכו, ומשם דרכנו לצפת או בטבריא לדור שם. אך היתה הרוחה לנו בספינה אחרי שיצאו הספרדים ויכולנו להתהלך בה לארכה ולרחבה ואין מערער בדבר. ומקודם כשהיו הספרדים עמנו לא יכולנו לנטות ימין ושמאל והוצרך כל אחד לצמצם עצמו במקומו הנרשם לו, שלא יסיג גבול רעהו. המקום צר ונמוך רק חצי קומת איש. וכאשר רצה אחד מאתנו לעלות דרך ארובה היה הולך על גחונו עד הארובה ושחה לארץ בטנו. ועתה שבח לבורא, כי הרחיב ה' לנו. ואנחנו עשינו מנין על הספינה בבית הקאפיטאן והתפללנו כמנהגינו, גם שופר היה אצל ר' מענדל שלקח עמו. והמנויין הם אלו: ר' נחמן הראדענקר ז"ל, ר' מענדל מפרמישלא, ר' פרידל, ר' דוד ב"ר מענדל מפרעמישלא, רבי וואלף, רבי ליב מלוניץ, רבי ישראל, ר' יוסף, ואני שמחה. ומאנשי ליטא רבי צבי, רבי אורי ורבי יוסף ורבי חנן מווילנא ושלמה, ופסח שהיה מליץ שקורין טאלמאטש [1], לבד מאנשים וטף. גם כמה ספרדים שרצו להשתקע בצפת עמדו ונשארו עמנו. בצום גדליה זזה הספינה להוליך אותנו מיפו לעכו, והוא מהלך שש שעות. ורבי צבי מליטא הלך בחזירתו מא"י מעכו ליפו רק בלילה אחד, אבל אשמים אנחנו וחטאנו לה' ויאמר ויעמוד רוח סערה ותרומם גליו, ויחתרו המלחים לגשת עד עכו ולא יכולו, כי הים הולך וסוער מאין הפוגות מיום א' שהיה צום גדליה עד י"ב תשרי בערב, וכמה פעמים היינו בגבול פלשתים סמוך לעיר עזה ושם יהודים. וביום הכפורים לא היה אפשר לומר התפלות בעמידה רק בישיבה או שכיבה, כי הספינה נעה ונדה עלה לשמים וירדה תהומות שטה על הצד והפכה עצמה לצד אחר, והאנשים יחוגו וינועו כשיכור וכל חכמתם תתבלע. והלחם אזל מכלינו ומים אין לשתות וכמעט אמרנו נגזרנו, הן גוענו כולנו אנחנו. ובהגיע יום ב' י"ב תשרי, כראות ר' נחמן הצדיק נ"ע שכלתה הרעה חלילה והוא עמנו בצרה, קבץ מנין עשרה שהיו מפוזרים בספינה זה בכה וזה בכה, ונטל ס"ת בזרועו והתפלל בלחש מעט, ואמר אם ח"ו נגזר עלינו בבי"ד של מעלה שנאבד מן העולם, אנחנו בי"ד של מטה עדה קדושה בצרוף הקב"ה ושכינתיה אין אנו מסכימים לגזרה זו ויהי רצון שתתבטל הגזירה, ועניננו אחריו אמן, והלכנו איש למקומו בספינה, וצוה לנו לומר תהלים, וכמו שתי שעות אח"כ עלה אחד מעבדי הקאפיטאן על ראש התורן ויאמר אני רואה ע"י כלי המחזה את עיר חיפא והיא מא"י ושם מעט יהודים. ויקרא אלינו רב החובל ויאמר זה דרכנו לעכו, ובקשנו פניו שיוליכנו לחיפא. ומה לי צפת ומה לי חיפא, אידי ואידי א"י נינהו, ובלבד שנהיה נצלים מן הים ונבוא אל היבשה כל עוד נפשנו בנו. ויען הקאפיטאן ויאמר אי אפשר לקרב אל חיפא מפני האבנים הגדולות שבים וכשתיגע הספינה באבנים תשבר. ואחר שעה אחת אמר העבד היושב למעלה כי הוא רואה את הר הכרמל והוא גבוה עד לב השמים וארוך מאד. אז אמר לנו הקאפיטאן שאנחנו קרובים לעכו. ואחר חצי היום גבו המלחים מכל אחד באקשיש שהוא מעות מתנה בעד הבשורה. וכאשר באנו לתחום עכו הלכה הספינה לאט לאט עד סמוך לשקיעת החמה ובאנו נוכח העיר. ותנח התיבה בחדש השביעי בי"ב בו. ויהי כאשר שמעו אנשי עכו את קול הראד ביקס, וירוצו בחפזון בספינות קטנות אצלנו להעבירנו מן הבורני הגדולה לנמל עכו, ויחטפו אותנו עם המטלטלין והעלו אותנו אל היבשה. ונתנו בעד ההעברה בעדי ובעד אשתי ל"ב פארעס. ואנחנו נמלטנו מן הים כעובר הנשמט מרחם בלי נזק. ברוך ה' כי הפליא חסדו עמנו בעת מצור. — עיר עכו כתוב בשופטים (א' ל"א), ויושבת על חוף הים ובעל תוספות יו"ט (גיטין פ"י משנה ז') כתב דעתו דעכו א"י היא. וראיתי שעושין יו"ט רק יום אחד, וקבלה בידם ששלוחי בי"ד הגדול היו הולכים עד עכו, ובכל זאת אצליהם בספק א"י, ומוליכין המת לכפר יציב שהוא שתי שעות מעכו, ושם מעט יהודים כמו עשרים והם עובדי אדמה והוא א"י ממש. והוצאת הקבורה לכל הפחות עשרים אריות מעכו ליציב. ואם אין פנאי להוליכו ליציב כגון שמת בערב שבת או שאר אונס, או אם הוא עני קוברין אותו בבית הקברות שבעכו. עכו נקרא כפר, כי כל עיר שאין בה עשרה בטלנים וכו'. זה הכלל כל עיר שאין בה חכמי ישיבה אפילו גדולה כאנטוכיא הרי היא כפר, אך באמת היא עיר גדולה ורוכלת עמים, ובאים בה סוחרים ערביים ממצרים ואיטליא וצרפת ומארץ המערב ואיי הים. היהודים אשר שמה הם ספרדים אנשים רחמנים מאד ובעלי תורה, אך ורק מעטים הם ועניים. והם לערך ל"ו בעלי בתים ומתפרנסים ממלאכת שמוק-לער [2] וחוטי משי. והפקיד שלהם שהוא הנגיד ומצוה על צרכי הקהל ושמו מעלה נסים, כמו אצלנו רבי ניסן, והוא איש תם וישר ונאמן וירא אלהים ועשיר, וכל המעות ששולחים מאשכנז ופולין באים לידו והוא מוסרם לכל מי שנשלח לו.

נהנה אנחנו בקודש בגבול א"י. נסענו מזאלאזיץ עד עכו מכ"ז אייר עד י"ב תשרי, אך המצליח דרכו יכול לבוא בכ"א יום. כיצד: אני ואשתי נסענו מזאלאזיץ עד גאלאץ ביבשה בעשרה ימים, ואיש אחד הבא אחרינו הלך מגאלאץ עד סטאמבול בשני ימים. ואנשי סאטנוב עברו בתשעה ימים מסטאמבול לצידון והוא למעלה מעכו.— ויהי כבואנו לשלום לנמל עכו באו ההמון אצלנו עם פת נחתום ומים ושאר משקים, והיינו עטופים מרעב ועייפים וצמאים, וקנינו מהם להשיב את נפשנו, ואכלנו ושתינו כיד ה' הטובה עלינו. ובא פקיד העיר מעלה נסים הנ"ל וצוה את נושאי הסבל לישא כל המטלטלין שלנו לחדר אחד הסמוך לים ונעל בפניהם כראוי והעמיד שומרים בלילה שכבר שקעה החמה, ואותנו צוה להוליך לחצר שלו המוקף חומה, ואמרו שזה החצר עשוי לכבוד אכסנאים הנוסעים מחו"ל לארץ למלאות חסרונם. כי בעכו לא נמצאים פונדקאות להשכיר לאורחים, ולפנים לא היה לאכסנאים מקום ללון ולהנפש. ולמחרת ביום י"ג צוה אותנו לילך אל החדר שבו המטלטלין וכל אחד היה מכיר את שלו ונוטלו. ונושאי כתף ישאו את המטלטלין של כל העם ואיש על מקומו יבוא בשלום. אח"כ צוה לנו לתת איש כופר נפשו ושכר השומרים והנושאים, ונתתי בעדי ובעד אשתי שני אדומים זהובים מעות ישמעאל והם ששה אריות וחצי ועוד שלשים פארעס. ור' נחמן ז"ל ור' מענדל ור' אורי מליטא שכרו גמלים וחמורים בו ביום בעדם ובעד ביתם ונסעו מעכו מהלך יום אחד לטבריא. ואני וחברי נשארנו בעכו ושכרנו בתים לחוג את חג הסוכות יום אחד, ולא היתה לי סוכה והייתי עם אנשי ליטא בסוכת הקהל הנעשה בעזרה של ביהכ"נ. וביום א' ד' סוכות שכרנו גמלים ופרדות וחמורים לנסוע מעכו לצפת, ואני ואשתי רכבנו על שתי פרדות ומטלטלין שלנו קשורים מזה ומזה מצדי הפרדות. ושכר הבהמות נתתי ארבעה אריות וארט אחד שהוא עשרה פארעס. לבד ר' פרידל שנסע לטבריא. ויצאנו לשלום מעכו אחר חצי היום, ובעלי החמרין מחמרין אחרינו. וכל הדרך הרים וגבעות ואבנים, ומראה הקרקע של א"י אדמדמת או לבנה, ושמעתי שיש ג"כ אדמה שחורה כמו אצלנו. וכמו שתי שעות בלילה פרקו המשאות מעל הבהמות ונתנו להם תבן מחותך עם שעורים לאכול, ואח"כ חזרו וטענו המשאות על הבהמות והלכנו כל הלילה ויאר לנו הבקר בצפת. ואף שפרענו המכס בעכו הוצרכנו לחזור ולשלם מס בצפת ולא נתנו לנו לכנוס בעיר עד שלקחו המכס המגיע מכל אחד. ואני נתתי אדום זהב פוליש ועוד כמה פארעס. וקורין המכס מעות קבורה של א"י. ושמעתי שגם בסטאמבול צריכין ליתן מכס, אך בחמלת ה' עלי מחלו לנו. ההוצאה מזאלאזיץ עד צפת ועד בכלל היתה תשעים וחמשה אריות. וכמדומה לי שאחר שנותנין פעם ראשון המכס בצפת שוב אין נותנים שום מכס או חאראטוש עד עולם. ובשאר עיירות שבא"י לא שמעתי אם נותנין מכס או לא.

הערות:

[1] Interpreter. [2] Jewelry.

ד

צפת נזכרת בשופטים (א' י"ז) ודהי"ב (י"ד ט') א) והיא בגליל העליון שבמשנה (שביעית פ"ט) ויושבת בשפולי ההר באורך מצפון לדרום. ושער העיר בצפון העולם, ואנחנו עלינו מעכו על ההר דרך מערב העיר. ויש שם לערך ארבעים או חמשים יהודים בעלי בתים, ולפנים ישבו שם שבעת אלפים בעלי בתים יהודים, וזה חמש שנים ב) שהיה הרעש וינועו אמות הסיפים מקול הרעש, ונפלו מאתים חצרות ובכל חצר כמה בתים ומהם ערו עד היסוד. ויש שנשארו שלמים, ומתו לערך מאה ועשרים נפשות, ומצאו כמה ת"ח נהרגין ופניהם על ספריהם וגם החסיד... נהרג ביניהם. והרעש היה שעה אחת ויותר קודם אור הבוקר, וכשפקחו הגלים והמפולת הוציאו כמה נפשות ועודם בחיים. ואחר כמה ימים חזר הרעש ונהרגו עוד לערך עשרים נפש. והיהודים אשר נשארו בחיים לא היה להם מקום לדור בצפת כי נחרבו כל הבתים והחצרות ונשארו רק בתים מעטים, ולכן נתפזרו היהודים למדינות אחרות, ונשארו בצפת רק ארבעים או חמשים בעלי בתים. ויש מהלך שש שעות מצפת לטבריא, ויש בזו מה שאין בזו. כי בצפת שלוה והשקט לילך בכל העיר ובשדה ואפילו איש יחידי ואפילו אשה ואין שטן ופגע רע, והאויר זך ויפה ומבריא לגוף לפי שצפת עומדת בהר ויש בה דירות מצויות להשכיר ולמכור בזול, וביום השוק שהוא בע"ש יקנה כל איש מה שלבו חפץ, מה שאין כן בטבריא. ויש בטבריא מים הראוים לשתיה, וכן מי כנרת מתוקים לשתיה וחמי טבריא לרחוץ, ודגים שמעלין מן הים, ויש שם ספרים ללמוד, מה שאין כן בצפת. ושם ראינו שמסיעין אבנים יקרות מההר ונותנים על הגמלים, ושאלתי מה צורך יש באבנים אלו, הלא כל העיר מלאה אבנים מחורבת הבתים בעוה"ר, והשיבו לי כי שר העיר מצא מיהודי כתבים שהיו מונחים במגדל עוז שהיו במבצר שעל ראש ההר בצפת שחרב

מזמן חרבן הבית, וכתוב בהם: דעו כי יש באר מים חיים במגדול הזה במקום פלוני כך וכך אמות למזרח וכו'. ויהי כאשר צרו האויבים עלינו מסביב ולא יכולנו לעמוד נגדם, עמדנו וסתמנו את הבאר ההוא ונסענו מהמבצר ונערוך אתם מלחמה בשדה". ושר העיר רוצה עתה לתקן המבצר ולהעמידו על כנו, אבל ההוצאה היתה גדולה והמלאכה מרובה. וחשבו רבים שלא יוכלו לתקן. — בית הקברות בצפת מתחיל אחר כלות שורות הבתים בשפולי ההר, ואינו מוקף גדר או חריץ כמו בית עלמין שבפולין, והולך לאורך חצי פרסא ויותר שאי אפשר לשער האורך והרוחב בדיוק. גם יש שם מערות הרבה לאין מספר, ויש מערות בקרקע חצובות מאבן אחת. ואינו מספיק להלוך על קברי אבותינו הקדושים בצפת לא יום ולא יומים. . סמוך לבית דירה שלי הוא בית הכנסת של האר"י ז"ל חרובי והייתי מתפלל עם האשכנזים בכל ערבית של מש"ק בביהכ"נ של האר"י ז"ל, ומקום קביעת תפילתו היה סמוך לפתח בית הכניסה ולא נחרב מקומו. והבימה שעליה קרא האריז"ל לתורה פעם אחת את האבות ע"ה, אהרן לכהן משה ללוי אברהם שלישי יצחק רביעי יעקב חמישי יוסף ששי דוד שביעי, כנודע, גם היא לא נחרבה וקיימת עד היום, רק גל אבנים ועפר על הבימה מן הכיפה של מעלה, ונשאר מעט מן הכיפה שעל פתח הכניסה בצד צפון. כי בצפת ועכו מתפללים לצד דרום העולם שהוא נגד ירושלם. ודע כי אמרו שהאריז"ל לא היה בירושלם רק עמד חוץ לירושלם ודבר ברוח קדשו כל הפרטים שבתוך ירושלם, ואמר פה מקום זכריה הנביא ופה מקום חולדה הנביאה וכן כל הקברים, ואל העיר עצמה לא בא. אולי מפני שהיה ניצוץ משיח בן יוסף ולא היה רשאי לבוא בה קודם זמנו. ובית הכנסת של רבי יצחק אבוהב בעל מנורת המאור נחרבה ברעש והיא סמוכה לבית הכנסת של האריז"ל, ועתה התחילו לתקן שתי בתי הכנסיות בחומה אחת וגמרו כותל מערב וכותל דרום שעמדה שם הס"ת של ר"י אבוהב בכותל דרומי והכותל הזה לא נפלה בימי הרעש, ורבי בנימין שהיה גזבר של צדקה בשתי בתי כנסיות אלו קודם הרעש, הראה לי מקום בית דירה של האריז"ל והוא סמוך לבית הכנסת שלו, וצוה ר' בנימין לגלול אבן גדולה על מקומו בביהכ"נ ולטוח בטיט במשופע שלא יוכל שום אדם לעמוד או לישב במקום האריז"ל עד היום. קודם הרעש היו שבעה עשר בתי כנסיות בצפת ונחרבו כולם ולא נותרו עתה כ"א בית הכנסת של האריז"ל ועוד אחרת קטנה הנקרא גריגוס (יונית), ועשרה אנשים טהרו וקדשו עצמם בטבילה ונשאו הס"ת שעמדה בכותל הדרומי מביהכ"נ של ר"י אבוהב ונשאו אותה לבית הכנסת הגדולה, ולא שלמו שנתם ומתו כולם, אח"כ העמידו אותה בהיכל מיוחד עם ס"ת של הגאון רבי שלמה אבוחנא ז"ל. ושניהם עומדים בתיבתן זה בצד זה ואינם עומדים בהיכל הגדול אשר שם כל הספרי תורה. ומוציאין ס"ת של ר"י אבוהב לקרות בה רק שלש פעמים בשנה בר"ה ויוה"כ ושבועות, וס"ת של ר"ש אבוחנה מוציאין למפטיר בשלשה ימים אלו. ואצל ס"ת של אבוחנה עששית של זכוכית גדולה להעלות נר תמיד לא תכבה, וממלא אותה בשמן, בעל היארצייט ביום שמת אביו או אמו.

לא יסור שבט מיהודה וגו'. ראיתי בצפת איש אחד ושמו חכם רבי אפרים דיין מסוריא ועוסק בסחורת חוטי משי הבא מסוריא, והוא מזרע דוד המלך ע"ה ולו שתי נשים ולא היו לו בנים, והוא איש תם וישר וטוב תואר מאד והמצח שלו משונה וגבוה. ושאלתיו „בן כמה דורות אדוני מדוד המלך ע"ה?" והשיב לי בן שמונים וארבע דורות אני מדוד ע"ה, ואמרו לי לכן נקרא שמו רבי אפרים דיין שאם נחתם שמו על פסק דין אפילו המלך התוגר לא יסתור את דינו לכבוד דוד ע"ה. גם ראיתי אחד ושמו שם טוב ואמר לי שהוא ממשפחת רשב"י ע"ה בעל הזהר. והאנשים אשר בצפת רובן ככולן תלמידי חכמים ובני תורה ויראים ורחמנים גדולים. והרב הפקיד רחמן גדול ומופלא בתורה ושמו רבינו מסעוד בונין מצפת. והרב רבי שלמה ראש ישיבה הוא מארץ מערב מופלג גדול בתורה וחסיד ועניו. וחכמי הישיבה אין עושין מלאכה כלל ומתפרנסין בדוחק ממה שנשלח להם מחו"ל. אנשי העיר מתפרנסים ממלאכת שמוקלר וחוטי משי כמו בעכו, ויש מהם בנאים, ונושאי סבל על הכתף ומביאין מים מהבורות מחוץ לעיר, וקצת עוסקים במלאכת צורפי כסף ונחשת. וסבור הייתי להתפרנס ממלאכת כתיבת ס"ת ותפילין ומזוזות, אבל יש שם הסכמה שהיא חרם שלא למכור ס"ת או שאר ספרים להוציאם מארץ לחו"ל, לכן יש להם ס"ת הרבה מימות התנאים וכן שאר ספרים ואין קונה. אלמנת ר' גדליה רצתה למכור ספר הזהר דפוס אמשטרדם בעד שלשה אריות ואין קונה. והנוסע לא"י יזהר שלא יוליך עמו ס"ת ובפרט כתב מרובע של אשכנזים, כי סופה לגניזה וטמיון, וס"ת של רבי ליפמאן מבראד עומדת בהיכל בין ס"ת ואין קורין ממנה לפי שהיא בכתב מרובע. ש"ס תלמוד בבלי אינם בצפת רק אצל הרב הפקיד יש ש"ס דפוס אמשטרדם הראשונים המלאים טעיות ובקשו שישלחו להם ש"ס מחו"ל.

סמוך לביהכ"נ הגדולה הוא בית המדרש הגדול של הרב ר"י קארו בעל הבית יוסף ז"ל, שהיה מחזיק בו שבע מאות תלמידים. והוא מרוצף מאבני שיש

וגזית גדולות עד להפליא, ובעונותינו הוא חרב ונפרץ כותל אחד למזרח לצד הרחוב, ובחצר הזה דר הרב הפקיד כי שם ביתו, וגם הראש ישיבה דר שם, ועתה בנה הפקיד בית מדרש קטן ומפואר. — ומשם ואילך לצד דרום יש עוד בתי ישראל ואח"כ החניות של חומה כולן, ובשוק העליון מתקבצים בע"ש שהוא יום השוק למכור ולקנות כל דבר, ושלוה והשקט ובטח לילך לשם לארכה ולרחבה בלי מונע ובלי פגע רע. ומהחניות ואילך מתחילין רחובות הנכרים. בימי הרעש נפלו הבתים ונהרסו המדרגות, ומתו כמה מאות ערביים נכרים. ברחובות הנכרים יש מעיינות טובים, והיהודים מסתפקים רוב השנה מימי הגשמים היורדים בבורות מסוידות שתחת הבתים. ובכל ערי א"י יש מעינות רק בירושלם ובצפת מסתפקים ממי הגשמים. וכפרים רבים יש לערביים סביב צפת, ויהודים הרוכלים הולכים ומביאים סחורות מעכו ומסבבין בכפרים האלה וחוזרין ומוכרים. ובאחד הרחובות של הערביים יש קבר ר' דוסא בן הרכינס במערה, והם אומרים שזו מערת יעקב אבינו אשר בנה לאחר שנעלם ממנו יוסף הצדיק, ואין מניחין שום אדם מישראל ליכנס במערה ההיא. לפנים היו הערביים רשעים ואכזרים עד שהעיר ה' את רוח השר שהוא עתה בעכו ועשה מלחמה עם הערביים הרועים בהרי א"י שהיו שודדים ושוללים בבית ובשדה וכבשם תחת ידו ויהיו למס עד היום. — הכלים בא"י הם הכל נחשת, אין כלי חרס נחשב למאומה ואינו בנמצא, ואם צריך אדם כלי זה הוא ביוקר ופעם אחת נתנה אשתי בעד קדרה של חרס שמונה פארעס. מעות כסף מצוי הרבה בא"י גם מטבע של שפניא יוצא שם בהוצאה והוא כסף מזוקק, ואדום זהב שלנו הוא חשוב ויוצא בא"י ומצרים וארץ ישמעאל, והוא עובר לסוחר קמ"ה פארעס.

סמוך לבית הכנסת של האריז"ל והר"י אבוהב ז"ל לצד דרום הוא מקוה של האריז"ל בין שני הרים במקום מדרון הכתלים, והכיפה של המקוה היא מאבני גזית וכיפה על גבה, ופתח הכניסה נמוך וקטן מאד, ושם היינו טובלים בע"ש. ומבית הכנסת ולמטה בשפולי ההר מעט לצפון הוא קבר האריז"ל, ואינו באתכסיא במערה רק באתגלייא כקברים שבפולין בנוי עליו חומת אבנים גבוה אמה ויותר מן הארץ, ועליו מונח אבן גדולה לאורך הקבר וחקוק על האבן מראשותיו ציון: הרב המקובל רבי יצחק לוריא, וסר בסיד. ועל קברו במרגלותיו הייתי מניח הספר ולומד, והייתי יושב על הארץ בין קבר האריז"ל ובין קבר מהרמ"ק ז"ל וביניהם אמה וחקוק עליו ציון: הרב המקובל רבי משה קורדוירא, ובימין האריז"ל אצלו קבור בנו משה, ולערך שלש אמות מימין הוא קברו של הר"מ אלשיך ז"ל, ובימין למטה ממנו קברו של הרב רבי שלמה אלקבץ בעל המחבר פזמון לכה דודי, ולמטה באלכסון בין הקברים הוא קבר של הרב בעל בית יוסף וחקוק עליו ציון רבי יוסף קארו בעל שלחן ערוך. ולמטה מן המקוה מערה של ר' יהושע בן חנניא אשרי יולדתו, ועליו בנין חומה ישנה ופתח קטן כמו בתנורים שלנו, וכל הולך על גחון יכול ליכנס בתוכה, ולפניה בנין חומה גבוה וכיפה עליה ובפתח הכניסה דלת של עץ כמו בפתחי בתים, ואמרו כי שר אחד נכרי ברח ממיתה ונחבא בבנין הישן שעל גבי המערה וכשניצל מצרתו בנה הוא בנין זה סמוך לבנין הישן, והוא גדול למראה. והאריז"ל העיד ברוח קדשו שזה קבר רבי יהושע. ומקדם אמרו שזה הוא הושע הנביא, ועד היום העם קורין לקבר זה „קבר נביא". וכמעט בכל שבוע ביום ג' הולכים הלומדים לבנין הזה ולומדים עד זמן מנחה גדולה ומתפללים שם, והנודר בעת צרה ניצול ממנה, וקורא לת"ת למערה ולומדים עד זמן מנחה ומתפללין ואח"כ מביא להם סעודה ואוכלים שם והוא ביום ג' ולא ביום אחר. גם אני למדתי ואכלתי עמהם כמה פעמים. ונגד קבר רבי יהושע יש מערות וקברים וחומות ישנות, ושמעתי שכנגד קבר רבי יהושע יש הרוגי בי"ד מקודם החורבן. ושם שדה שנחרש בה קבר של התנא האלהי רבי פנחס בן יאיר ע"ה, וראיתי כתוב על אבן הנשבר רבי פנחס בן יאיר, והוא מיד בסוף הקברים למטה, ומתחיל משם שדה תבואה בארץ מישור לערך מאתים אמה, ולמטה מן השדה גבעה עמוקה באורך על אמת המים רוחב לערך שתי אמות ויותר ועמוקה אמה. ויש כמה רחיים חרבים, ואני ואשתי הלכנו קודם פסח אל רחיים אחת וראינו שהיא בכשרות. ובין צפת עד הרחיים שבעמק הוא לערך חצי פרסא.

[מנהגים] שבעת ימי המשתה עושין בנשואין, ואינן סעודות גדולות רק מעמידין פירות וירקות ולימינות ופת הבאה בכיסנין ותרנגול אחד או שנים ומעט יין ויי"ש ומזמרין בתוף וצלצל ואנשים במחולות ולא נשים. ורוב חתונות עושין ברגלים ואין בו משום מערבין שמחה בשמחה. ובסוכות ראינו חתונה בעכו שהשיא הפקיד יתומה ליתום. וערב פסח סידר הראש ישיבה בצפת שלש חופות ביום אחד והארוסין היה קודם הרגל. וכן ביולדת עושין שבע שמחות בלילות בשיר ורנן ותוף ומחול. אבל נבל וכנור ושאר כלי זמר לא נשמע כלל, וביום כשילדה את הולד לובשת בגדים החשובים ויושבת עם הנשים ואינה יושבת תחת הוילון כמנהג ארצנו. והולד אין חותלין אותו להחזיק איבריו שלא יתפרקו. רק מיד כשנולד מלבישין אותו כתונת

ומכנסים, וכשמביאין התינוק לביהכ"נ לימול ראיתי שמלובש בגד משי וכתונת ומכנסים, והאם היולדת עצמה מביאה התינוק לביהכ"נ כהקרבת קרבן למזבח ושמש הכנסת הולך לביהכ"נ מבית היולדת עם כל הילדים שבעיר, וקורא בשוק בקול רם בהליכתו „הודו לה' כי טוב" והילדים עונין בניגון ובקול רם כאחד „כי לעולם חסדו", וחוזר ואומר הודו לאלהי האלהים והן עונין אחריו „כי לעולם חסדו" וגו', עד סוף המזמור. ועד שמביאין התינוק אומרים על הבימה שירות ותשבחות השייכים למילה, ומדליקין את הנרות. וכשבא התינוק לבית הכנסת השמש ילך אחריו ובידו על הקערה סמרטוט שחורה ואבי הבן נוטל התינוק וקורא בקול רם: „אם אשכחך ירושלם וגו' על ראש שמחתי". ואח"כ ה' מלך וגו' (כמ"ש ביו"ד סי' רס"ה בבית יוסף). ואח"כ יושב אבי הבן על הכסא והוא הסנדק וכסא אליהו לימין האב, ובא המוהל ומגלה התינוק ומל ופורע ומוציץ. וכשחוזרים עם התינוק השמש הולך וקורא „זה היום עשה ה'" והילדים עונין „נגילה ונשמחה בו". — אנשי ארץ ישראל הם בטבעם חזקים ובריאים יותר מאנשי ארצנו ונושאין משאות גדולות על הראש או על הכתף עד להפליא.

[תענית צבור] בעת ההיא הגיע ר"ח כסליו ולא ירדו גשמים עדיין, התחילו היחידים מתענים, ועברו ימי התענית האלו ולא נענו, וגזרו תענית על הצבור, והתפלל הש"ץ הקבוע ושמו חכם מרינו הכהן, ואחר תפלת שמונה עשרה הש"ץ אמר לפניהם דברי כבושים והעם בכו הרבה בכי, והתוקע בשופר אצלו לימינו, וכשקרא החזן ויעבור ה' על פניו והעם התחילו שלש עשרה מדות, התקיע התוקע תשר"ת תש"ת תר"ת. וכשהתחיל לתקוע ואני מעולם לא שמעתי תקיעות בתענית צבור, ואם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו? ונחרדתי מפחד קול השופר וכמעט שנפלתי לארץ, והחזקתי בידי באצטבא. והמלמד אמר עם הנערים אל מלך יושב בקול רם. ובכל י"ג מדות תקעו. ואחר התפלה בדקו אחר העבירות בין העם, ואח"כ הלכנו לעין זיתון שהיתה לפנים עיר ועתה הוא כפר, ואמרו שיש שם עדיין בית הכנסת ומעיין גדול יוצא מירושלם מקלח מים דרך מערות מתחת לארץ לכפר הזה. ומשם ולהלן אחרי הכפר הוא קברו של רבי יהודה ברבי אילעאי, והוא לערך חצי פרסא רחוק מצפת, ועליו הוא בנין חומה גדולה ורחבה ועתה חרבה. ובטרם תבוא אליו יש קבר אחד בגדר קרן זוית שבשדה והוא קברו של רבי יוסף סרגוסי ונקרא רבי יוסף דתרנגולים, שפעם אחת גזר השר שיביאו היהודים כמה מאות תרנגולים ויהיו לבנים, והלכו על קברו לבקש רחמים, ובא בחלום ואמר שיקבצו התרנגולים כולם במקום אחד ונעשו בלילה ההוא כולם לבנים. ואמרו שהיה רב וגדול במצרים והרב בעל הבית יוסף נהג לו כבוד גדול, ופעם אחת הלך לקבר רבי יהודה ונתגלה אליו אליהו ז"ל במקום ההוא וקנה הקרקע מן הנכרי ושם קבורתו. ולמדנו אצל קבר רבי יהודה עד המנחה, והמלמד אמר תהלים עם התינוקות. אח"כ התפללנו בצבור ועשינו שבע הקפות סביב קברו ואחר כל הקפה אמרנו ויעבור וי"ג מדות ותקעו תשר"ת תש"ת תר"ת. ולהלן באמצע ההר קבר רבי אילעאי אביו של ר' יהודה, ורבי כרוספדאי ורבי רחומאי הנזכרים בתקוני הזהר. — אין גוזרין תענית בחנוכה. ואח"כ בטבת גזרו תענית ביום חמישי, ואמרו לי לירד לפני התיבה, ושתי פעמים מקודם ירד רבי ליב מלוניץ. והלכנו לקבר בניהו בן יהוידע ע"ה. והוא בצד הדרך ועליו גל אבנים ארוך, ולמדנו על קברו. ומשם לערך חצי תחום שבת הלכנו לקבר רבי יהודה נשיאה, ועליו בנין חומה יפה והכיפה נפלה לתוכה, ושם התפללנו מנחה. ושם משפולי ההר קברי אביי ורבא בין הקברים ולא ניכר מקומם, ושם מערות נוראות. — אחר כל תענית ותפלה ירדו גשמים מעט והועיל לצמחים אבל לא לבורות ושיחין לשתית מים. פעם אחת שלחו מהשר אל הפקיד שיצוה לגזור תענית ולהתפלל על הגשמים וטבת ושבט היו חמימות כמו במדינתנו בתקופת תמוז והלילות היו קרים, ועשו תעניות והלכו למירון [להתפלל על קבר רשב"י]. כל ימי היותי בצפת הייתי מצטער על שאני מתפלל מנחה בע"ש ביחיד ולא יכולתי לכוין השעה שהצבור מתפללין, ואמרו לי שיש הסכמה שהוא חרם בלשונם שלא להתפלל מנחה ע"ש בצבור רק בביהכ"נ של גריגוס (של „היונים") מימות האריז"ל ואילך. והטעם שבימי האריז"ל התפללו כל הקהל בביהכ"נ גריגוס שהוא מצפון לעיר ואחר מנחה אמרו „לכה דודי נצא השדה" והלכו מביהכ"נ אל השדה שהוא מרוצף באבני גזית וכותל סביב עד חצי קומת אדם וזה נקרא שדה והוא מכוון ונראה כנגד קבר רשב"י בעל הזהר במירון, ושם קבל האריז"ל שבת עם כל הקהל שבצפת, לכן התקנה במקומה עומדת שלא להתפלל מנחה ע"ש רק בביהכ"נ גריגוס. ופעם אחת התפללתי עמהם בביהכ"נ ההיא הרחוקה מביתי. והנה שם מתפללין מנחה גדולה וקודם השקיעה מתכנסין בביהכ"נ הגדול בבגדי שבת ומתחילין מזמור הבו לה' בני אלים, לכה דודי ואיזה שבחות קודם ל"ג בעומר יאמרו הפזמון מלכות בר יוחאי וכו' מזמור שיר ליום השבת, קדיש יתום במה מדליקין קדיש דרבנן, וחוזרין ואומרים מזמור שיר ליום השבת, והחזן מנגן חצי קדיש ואומר ברכו את ה' המבורך וכו'.

בית תפלה יקרא לכל העמים, היא ביהכ"נ של ר' יוסף בנאה ג) ושם קברו, בעזרת נשים וס"ת קבורה מראשותיו, ועזרת הנשים שלו חרבה. וההמון קורין הבית הזה קבר צדיק, והשכנים מתנדבים לו שמן, ובכל ע"ש מדליקין על קברו שמן. בתחלת בואנו לכאן נתנו לנו ביהכ"נ הזה להתפלל כמנהג אשכנזים, והיה לנו מנין מצומצם עד פרשה וישלח, אח"כ נתפרדה החבילה והלכנו להתפלל בביהכ"נ הגדולה עמהם, ופ' זכור ופרה וגם המגילה קריתי בצבור בין אחינו האשכנזים בביהכ"נ של ר"י בנאה, ובשושן פורים הלכנו לביהכ"נ שלהם ושמענו המגילה מפי הש"ץ בלא ברכה, כי בצפת קורין המגילה בשני הימים, בי"ד קורין ומברכין ובט"ו קורין בלא ברכה. בימי שובבי"ם רכבנו על חמורים למירון להתפלל על קברי הצדיקים והחסידים מפני עצירת גשמים, וחמשה באייר התענו הפסקה משבת לשבת ארבעה ספרדים ורבי שמואל מהרבשוב שבפולין ובדרך עברנו סמוך לקברו של רבי יוסי דמן יוקרת, והוא קבור על אם הדרך והחומה שעליו חרבה, ומנגד הרחק כמטחוי קשת קברי בנו ובתו שנזר עליהם שימותו (כמו שכתוב במס' תענית). ומשם ולהלן קבר רבי בנימין בר יפת וקברי שאר תנאים. מירון רחוקה חצי פרסא מצפת והוא כפר קטן בהר, ולפנים היתה עיר גדולה, ושם ביהכ"נ חריבה ועדיין כותל הפתח קיים, ואמר לי רבי ליב שהלך עם ר' שמואל הנזכר והוא יודע לשון ערבי, ושניהם הלכו לראות ביהכ"נ זו, ומצאו שם זקן אחד ערבי וספרו בידו ואמר להם ראו צויתי להנכרים שבכפר לעשות גדר אבנים שלא יכנסו הבהמות לתוכה כי אדמת קדש היא. והמשקוף והמזוזות של ביהכ"נ מאבן אחת ארכה ורחבה שלש אמות. ונתתי שבעה פארעס בעד החמור והלכנו למירון ביום ראשון והיינו שם עד יום רביעי.

הערות:

א) טעות היא ועי' ערך צפת באוצר ישראל.
ב) בנדפס נאמר ה' שוים וצ"ל ה' שנים כאשר הגיה מר יצחק ריבקינד בספר השנה של א"י כרך ב' צד 101 כי רעידת האדמה הראשונה בצפת וטבריא היתה ביום 30 אוקטובר 1759 ובערך שלשה חדשים הרגישו בה.
ג) נזכר במדרש רבה פ' בא.

ה

מצפת דרך ארבע פרסאות לימה של טבריא. שדה העיר (צפת) מסביב עושה תבואות הרבה. שתי פרסאות אשכנזיות לצפונה היא ארץ כבול והערביים קורין צבול או סאבול. פרסא אחת מצפת עומדת יטבתא של יוסיפון. ובדרך מן צפת לימה של טבריא נראה שארית חומות בנויות על הר גבוה שהיא חורבת העיר חרשת הגוים (שופטים ד' ב'). ואצלה חפירות שחופרים משם ברזל ונחשת, ומוקפת בחומת של אבנים. ומשם באנו לגשר יעקב הנקרא ג'ישר בנת יעקב, והוא גשר על הירדן בנוי מאבנים על שלשה כיפות, ששים זרתות ארכה ורחבה שש עשרה זרתות. ואצל הגשר יש אושפיזא או אכסניא לעוברים ושבים. לדרומה של הגשר נראה על הר גבוה מבצר חרבה, ויש קורין לגשר גשר עטרות. שתי שעות מגשר הזה הוא בור יוסף אשר השליכוהו אחיו שמה, והערביים קורין אותו ג'ובת יוסף, ויש עליו כיפה עגולה השוכבת על ארבע קשתות קטנות, ודותן אשר מצא שם יוסף את אחיו איננה במקום ההוא רק סביב הרי גלבוע. ובמקום שהים כנרת מתחבר עם הירדן יש גשר. ומשם הלכנו לטלם הנזכרת ביהושע ונקראת היום טלהום או טלהוי עומדת אצל ימה של טבריא. ודרך פרסא אחת ממקום הזה למערב במקום שהירדן נופל לים כנרת אומרים הערביים שהוא המקום שעמדה שם עיר כפארנאום (כפר־נחום), ונמצא שם כמה מיני שארית אבנים מהיכל אחד, וי"א שהיא עיר חריבה הנקראת טריתא. והלאה לדרום ים כנרת באנו אל נהר אחד שנופל לתוך הים ונראה שהיה שם נמל, וסמוך לו מלון הנקרא חאן אלמניך. רבע פרסא להלאה לדרום ים כנרת לארכו מצאנו עוד שני נחלים הנופלים לתוכו, ועוד נחל אחד נופל בו והוא קרוב למקום הנ"ל נובע מבאר אשר חומה סביב לה גבוה שש זרתות והבאר עמוק מאה זרתות. ואצל הבאר ההוא בתחתית הר אחר נראים מגדלים ישנים ואומרים שהוא בית ציידא (צידון הישנה) והוא כפר קטן וכשהולכים משם לטבריא יש בדרך הר גבוה שעליו יכולין לראות כל הים של טבריא לארכו ולרחבו. ובדרך רבע פרסא מבית ציידא נראה אצל ים כנרת בבקעה צר שארית בנין מגדל אחר מגדל. ובין בית ציידא לטבריא יש ערבה אחת לאורך ימה של טבריא והולכים שמה כמה נחלים וגדלים אורז ואילן הנקרא צאקום ויש להם ריח טוב, וצודים שמה את הקורא (רעב־הינער או האזל־הינער). ויושבי טבריא אומרים כי במקום ההוא וסביב לה לא יפול שמה הטל מעולם. — ומשם באנו לטבריא והיא עיר קטנה בסוף ערבה הנקרא אלגויר אשר הירדן הולך שמה. גבול קדמה של טבריא הוא ים כנרת, ובמערבה הר גבוה, ויש לה חומות משלשה צדדים ולצד הים היא פתוחה. יש אומרים כי החומות נבנו בשנה תי"א לאלף הששי (1651) ואיזה יחידים השיגו

רשות לבנותן. ובשנת תצ"ז (1737) בנה השייך מבצר על ההר מחוץ לעיר לצפונה. העיר טבריא נראה היום בעו"ה כמו פפר כי בתים מעטים בתוכה ואינם עומדים ישר זה אצל זה אלא מפוזרים. יושבי העיר רק יהודים וערביים, והערביים הם שרי העיר והיהודים נותנים להם מס. בית המדרש בטבריא ובצפת הם יותר גדולים בכל ארצות המזרח. בשנת תקי"ד (1754 ישבו בביהמ"ד בטבריא עשרים לומדים ולמדו גמרא ופוסקים. עיר טבריא הישנה היתה גדולה מאד והיו בה כמה אלפים יהודים כאשר נראה מכל חרבותיה. והורדוס אנטיפאס בנה אותה במקום שלא היה עיר מושב מקודם רק בארות, והושיב בה קצת בני גליל וקצת מארץ נכריה וקרא אותה טבריא לכבוד הקיסר טיבריוס. והיה יושב בתוכה בקצה העיר בהיכל יפה, ובעת ההיא וכמה שנים אח"כ היתה עיר ואם בגליל וזמן מה אחר חורבן ירושלם היתה מושב של הנשיאים וראשי אבות שלנו וישיבה גדולה מתנאים רבים ורבי יהודה הנשיא בראשם. ומקום חמי טבריא הוא בקצה העיר הישנה בדרומה, דרך ארבעים זרתות מן הים בתחתית הר אשר חוצבים ממנו אבני גזית שחורים ושארי צבעים. היוסיפון קורא את מקום החמין האלו אמנון, והערביים קורין אותו חוסייביא, ויש קורין אותו חאמא, אשר ביאורו מרחץ של חמין. ויש שמה מרחץ אחד עם חמין עד דמקיר שיכולין לצלות שם ביצה ולבשל תרנגולים וכבשים והיד סולדת בו, והמים אינם רותחים. טעמם מר ומלוח וריחן ריח גפרית חזק ומראיתו כהה. והמים נופלים לתוך הים א).

הערות:

א) כל הדברים שנאמרו בספרו אדות ירושלם, חברון שכם ודמשק לקוח ממסעי הקראי שמואל ב"ר דוד יעמש"ל, עיין שם, וחסרתים פה.

ו

[מירון] חזרנו לצפת והלכנו על קבר רשב"ג במירון. מי אנכי כי באתי עד הלום בחצר המלך המרגיז ממלכות של מעלה ומטה! הלא רשב"י ור' אלעזר בנו ור' יצחק שספרו בזהר פ' ויחי שהיה רשב"י ערב בעדו והמליטו ממות. לפני הדביר חצר מוקפת חומה ובפנים החצר מימין ומשמאל אכסדראות, מקורות ועמודים של אבנים תחת הקורות והשער שבחצר יש לו דלת רחבה של עץ, ומשמאל לשער החצר מבחוץ יש תל והוא קבר של רב ייבא סבא הנזכר בזהר פ' משפטים, וישבנו על תלו ולמדנו הסבא דפ' משפטים. ומימין לשער החצר מבפנים קברו של ר' יצחק ועליו בנין חומה, ומדליקין שם שמן כשבאים לכפר מירון. ושערתי שיעור החצר בפסיעות וכל פסיעה היא חצי אמה ובין רגל לרגל ג"כ חצי אמה, וראיתי שרוחב החצר הוא חמשים אמה, וארכו שבעים והיכל וכתליו הוא שלשים בס"ה מאה, הרי הוא כחצר המשכן מאה על חמשים. הביאני המלך מלכי המלכים לפנים בהיכל עצמו. וההיכל מבפנים מצוייר ומכוייר ומפואר מאד. ופתח החצר וההיכל למזרח העולם, ומיד אצל הפתח הוא קברו של רשב"י ע"ה. בקרן מזרחית-דרומית חומה בנויה כמין „גם" בהיכל מבפנים מהקרקע עד למעלה, ובקרן מערבית-צפונית קברו של ר"א בנו. מבפנים ארבע אמות על ארבע אמות כמין גם ועל ההיכל כיפה גדולה של חומה וע"ג חומת קבר ר"ש כיפה ולא גדולה ככיפת ההיכל, וכן על חומת קבר ר"א כיפה והכיפה מבחוץ על הגג באלכסון, וכל החצר בציור כזה: • • • א). ואצל כיפה ר"ש עמוד של חומה ועליו כמין ספל גדול ששופכים לתוכו שמן ומטילין לתוכו בגדים וכתונות של צמר גפן או פשתן ומדליק בהם ומאיר האור על כמה פרסאות, כי מירון יושבת בהר. וכן יש עמוד של חומה אצל כיפת ר"א בנו למעלה מבחוץ על הגג ועליו דולקים ג"כ שמן, והדליקה ביום פטירתו בל"ג בעומר הנקרא הילולא דר"ש, ולא זכיתי לראותה ביום חתונתו. ושערתי שמן הנוטף מן הספלים של מעלה על החומה מן הפתילה שקורין שנויץ והיה רוחבה יותר מארבע אצבעות. והייתי שם בימי שובבי"ם ומן ל"ג בעומר עד שובבי"ם הרי יותר משלשה רבעי שנה ועדיין רשומו ניכר ולא נבלע בקרקע. וספק אצלי בענין הבנינים והאכסדראות. ומצד ימין להיכל הוא מקום אשר יבשלו ואשר יאפו שם האורחים. והמקום ההוא אינו מקורה מפני תמרות עשן העולה מן העצים. ויש מערה אחת תחת החצר וההיכל ופתח המערה מן המערב. ופעמים בשנה באים ולומדים שם וקורין ס' הזהר, מיום ל"ג בעומר עד חג השבועות, ומחצי אלול עד ר"ה. ובאים שם יהודים ממדינות רחוקות להתפלל ומתנדבים לקופת הקהל. הרב הפקיד משלם לחכמי הישיבה הלומדים שם וגם מזונות נותן להם כל ימי היותם שם. גם לנו נתנו פרנסתנו בימי שובבי"ם שהיינו מתפללים בכל יום, ובמנחה התפללנו תפלת גשם שיסד הקליר והוא ר"א ב"ר שמעון, ולערב היינו נזונים מקופת הקהל. והדליקו שמן הרבה בפמוטות מבפנים, והאכסדראות בחצר נעשו לכבוד האורחים שיהא להם מקום ללון, גם למחסה ולמסתור מזרם וממטר, וצל מחורב ושרב. ויש ממונה על קבר רשב"י ושמו

ר׳ יצחק מעלה נסים הפקיד שבעכו, והוא נותן לשר של כפר מירון תשעים טאלר בכל שנה ושנה. וגם הנכרים מתנדבים שם על קבר רשב"י ובנו ר"א. ונשבעים זה לזה בשם חכם שמעון שבמירון, וכמה פעמים ניצולו בזכותו. וכל השנה שער החצר ההוא סגור לא יפתח. — ובתוך מירון הלכנו לקבר של ר׳ יוחנן הסנדלר וחצר מוקפת לו בגדר אבנים וחרוב קצת, והוא נקבר במערה ועליו חומה ישנה, ואומרים שיש שם נחש ומתיראין לכנוס בתוכו, ולפני המערה חומה מסוידת בסיד ונכנסים בפתח צר וקטן בדוחק, וגם אני נכנסתי שם. ואחד אמר לי בא ואראך הבורסקי של ר׳ יוחנן הסנדלר ולא היה לי פנאי לילך שבני החבורה לא רצו להמתין עלי.

ביום השני הלכתי לאורך ההר בשפולו ע"ג אבנים עד מערת הלל הזקן, והיא מערה גדולה חקוקה מאבן אחת, ולפני המערה ראיתי ארונות על הארץ וכסוים שהם הדופקים ניטלין מהם ואנחנו אצלם ואינם על גבן, ואין בארונות כלום, והארונות והדופקים מצויירים והם של אבנים, וניכר שהיה דלת לפתח המערה ואיננו והפתח הוא לצד דרום, ומן הפתח עד חצי המערה הוא חלול רק בכתלים הקוקים כוכן ובהם ארונות עם כסוין, ויש כמה ארונות גלוים קצת וראינו שאין בארונות כלום, ושאלתי למה אין בתוכם כלום? והשיבו אולי תחת המערה יש שם עוד מערה והמתים קבורים שם. ובחצי השני של המערה חלול רק נגד הפתח עד הכותל הצפוני אבל מימין ושמאל הוא אטום כמין „גם" יונית רק חקוקין בו כוכין וארונות וכסוין. ובקרן זוית של מזרחית צפונית שכנגד הפתח מצד ימין שם קבר של הלל הזקן ע"ה, וכשהולכין למקום הקבר צריכין לילך על ארונות החקוקין. ואמר לי רבי שמואל כי לפעמים נמצא מים בארונות החקוקין בקרקע, ועתה מנגיבת הארץ מחמת עצירת גשמים יבשו המקומות ויחרבו. משם הלכנו מההר במדרון למטה למקום עומק ועלינו להר השני, ואמרו שהעמק הזה נקרא מי מגידו הנזכר בשופטים בתענך על מי מגידו, ובשנים קדמוניות היה שם נהר גדול, וכן אמרו בשם ר׳ יוסי דיוקרא ששם היה נהר עד ששטט נכרי אחד שהלך לפני ישראל להעבירם את הנהר שהיו המים אדירים וחריפים מאד ויראו לעבור ושכרו ערבי אחד להעבירם ונטבע בנהר, ועתה יבש הנהר. וראינו נכרית שאבה מים אצל מי מגידו עם חתיכה של חרס למלאות את הכד, ותמהו ההולכים עמנו ואמרו כי לפני שנה ושנתים היו טובלים שם באלול כשהלכו ללמוד על קבר רשב"י ועתה גרמו עונות שאי אפשר לשאוב מים בכד. והלכנו ביבשה בתוך מי מגידו עד שעלינו לעבר ההר השני ושם באמצע ההר קבר תלמידי שמאי הזקן במערות כוכין וחרבין. ונכנסנו לשם ולמדנו מעט בתוכם, ומשם עלינו לראש ההר והוא מישור והערביים קורין אותו שְׂדה שמאי, ושם חורבות וניכר שהיתה עיר, וראינו שם ארונות של שמאי ואשתו ע"ה חקוקים מאבן אחת ומחיצה מפסקת בין ארון שלו לשל אשתו. והארון הכפול הזה מונח על אבן מרובעת ארכה ערך שש אמות ורחבה ארבע אמות וגבהה שלש אמות בקירוב ומונחת על אבנים גבוהות מן הארץ אמה ומסודרות סביב על הקרקע, וגם הקרקע מרוצפת באבנים. ועל הארון כסוי של אבן עוביו לערך אמה ורחבו לרוחב הארון וארכו לאורך הארון ומושך והולך עד שנסמך על שני עמודי אבן מצד ימין ושני עמודי אבן מצד שמאל. וכשנכנסתי בין העמודים תחת הכסוי ברוחב כאילו נכנסתי לחצר וחלונות למאור לערך שני טפחים על שני טפחים אצל מראשותיו בדפנות מצד ימין ומצד שמאל וחלון אחד באמצע הדופן למרגלותיו. ונראה לעין שאין בארון כלום. בהיותי על שדה שמאי בהר ראיתי קברו של הלל הזקן ותלמידיו מימין העמק שהוא מי מגידו. ומהעמק הזה נראה הר גבוה ותלול מאד, ואמר לי ר׳ שמואל מהרובשוב: „מה אתה רואה בראש ההר?" השבתי אין לי ראיה רחוקה, אבל כמדומה לי שאני רואה מצבת אבן בראש ההר מנגד. ויאמר לי האבן הזאת מחוברת ויוצאת מההר והיא גדולה, וקבלה בידם שקורין את האבן כסא של אליהו ז"ל ורציתי לעלות שם ולראות מקרוב, אבל נמנעתי מפני שהוא מהלך יום העליה והירידה משם.

הערות:

א) הציור נעשה בקוין פשוטים ועקומים ובלא סדר והמקומות הרשומים בו מתנגדים למה שכתוב בפנים גם ארבע רוחות העולם בצד הציור אינם נכונים, ולכן לא נעתק פה כדי שלא לערבב הקורא. גם קשה לעשות ציור לפי מה שמתאר הכותב המקומות, כי לשונו מעורבת קצת ואינו מברר דבריו יפה. וראוי היה לעשות ציור נכון ומדויק מכל הקברים ובפרט מקברי מירון, ומערת המכפלה אם יהיה אפשר לכנוס שמה ברשות ממשלת אנגליא.

ז

בליל ד׳ (אדר?) חזרנו לצפת על הפרדות ששכר הממונה מקופת הקהל. מכאן ואילך ירדו גשמים ושוב לא גזרו תענית. ובשבעה באדר מת ר׳ גדליה מסאטנוב וכבוד גדול עשו לו במותו, ורצו לטלטל את המת לביהכ"נ גריגום להספידו ולא היה הזמן

גרמא שהיה קרוב לשקיעת החמה והגשמים מזלפין על מטתו, ודרכן שאין נושאין את המת במרוצה רק לאט והספדן הולך לפניו ואומר פסוקים וקינות בניגון. וסמוך לקבר מניחין את המת על הארץ ועושין שבע הקפות ואומרים ויהי נועם, ומכבדין זקנים ואנשי מעשה להקיף. ואין מלבישין את הקיטל למת. וכמדומה לי שהניחו את ר' גדליה במערה אצל הגאון ר' אלעזר אב"ד דאמשטרדם. ונפטרה אשה אחת וראיתי את קרקע הקבר מרוצף באבן ולא קברוה בגולל ודופן של עץ רק כסוה באבנים רחבות ודקות והניחו האבנים לרחבו של הקבר וכסוה בעפר. ושבת שבתוך שבעה עושין האבלים סעודה וקורין לשכנים וללומדים ואחר הסעודה לומדים ואומרים קדיש. — ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים אין מקיימים בפורים, משום מעשה שהיה, פעם אחת קנאו הנכרים על הכלים שראו שבהם שולחין היהודים מנות זה לזה, והיתה עת צרה, לכן בטלו משלוח מנות. ואנחנו שלחנו זה לזה אף בתענית אסתר. הרב הפקיד שולח מתנות לאביונים שלש מטבעות שפניא (ספרד) שהן מ"ה פארעס. וביום י"ד אדר הלך הפקיד בכבודו עם ר' יוסף זאבי מבית לבית אף שהיה יום סגריר וגשם ירד, וגבה מעות מכל איש אשר ידבנו לבו, גם אצלי היה, ואומרים שזה גבה למעות חטים, ולא היה די והוצרך ללות אצל ערבי על רבית לחלק לעניי העיר וללומדי תורה לצורך פסח.

בחודש השביעי שהוא אייר בר"ח הלכו כל אנשי העיר ונשים וטף ואנחנו עמהם לקבר של אבא שאול ואשתו דרך כפר ביריא, וראיתי שם ש"ע של הרב בית יוסף הראשונים שנדפסו בביריא בשנת אלהים חשב"ה לטובה, חשבה מספר שט"ו. ואולי מה שאמרו בערלה פ"ב יועזר איש הבירה הוא ביריא. ואין שם יהודים רק נכרים. ומשם ולהלן בין השדות באמצע ההר היא מערת אבא שאול ואשתו. ובדרך אכלנו דרדר והוא מ"ש וקוץ ודרדר, ובכל הדרך אוכלים ושותים ושמחים וטובי לב והמון חוגג בקול תודה ורנה. יש מהם עולי רגל ויש רוכבי חמורים ומוליכים בידם מזונות ומבשלים בכירות ובדודים בהליכה או בחזרה. ואחינו ב"י מלאים בכל הדרך ושלום ושלוה להם רק נותנים מס שני פארעס מכל נפש. ונשב בקדושה ימים רבים. ויהי כי ארכו לי שם הימים ואשתומם ואין סומך. ו„עזר" כנגדי מצערת אותי, ובכ"ז אמרתי זאת מנוחתי עדי עד, פה אשב כי אויתיה אם צידה ברך אברך יאמר ה'. גם אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך אם נשבעה בטוב ביתך, כי ארץ הנגב קרינן לה נגובה בעו"ה. גם א"י נקראת עוה"ב ומי שטרח בחו"ל יאכל בארץ, וכי אפס כסף נתתי אל לבי אלכה ואשובה אל מקומי הראשון כדרך הספרדים שהולכין לא"י וחוזרים למקומם. ובשבעה באייר חזרתי מצפת לעכו, ונתתי שכר שתי פרידות אדום זהב שלנו והחוזרים מצפת צריכין ליתן מכס ועלינו חמלו ונתתי רק מטבע שפניא שהוא תשעה פארעס ועל אם הדרך הלכנו אצל קבר של רב ענן, ואצלו כפר האטין, ואצלו עיר פקיעין ויש שם יהודים חמשים בעלי בתים עובדי שדות וכרמים ונקראים פלחין. ופקיעין מלאה כל טוב הארץ לא יחסר כל בה, עיינות מים יוצאים בבקעה ובהר, ושם אילן החרובין של רשב"י והוא זקן ואינו עושה פירות והנכרים נוהגין בו קדושה, ואם נפשח ענף מן האילן אין לוקחין אותו לשום תשמיש ואין נהנין ממנו אף לתבערת יקוד אש. וסיפר לי ר' ראובן מסאטנוב שכל כך הוא גדול עד שעל צמרות האילן ישב שם עם כמה אנשים ולמדו זהר בחבורה. ונסענו קודם חצי היום מצפת והלכנו כל הלילה ובבקר אור באנו לשלום לעכו ופרענו מכס כ"ד פארעס.

[מצרים] אש תוקד בקרבי בהעלותי על לבי בצאתי מא"י למצרים. וכל ההולך מא"י למדינת הים צריך ליתן בשער היוצאים מן עכו לבעלי המכס שני אדומים, ובעה"ש הפקיד מעלה נסים שבעכו הצילנו מידם, ועוד השכיר לנו ספינה מקופת הקהל. והלכנו לקפוטקיא תשעה ימים, וקפוטקיא נזכרת בסוף כתובות, ופי' הרב ר"ע מברטנורא נקרא דמיאת [1] עד היום והוא כפתור גבול מצרים, והספינה היתה מלאה עצי ארז כי מצידון ומעכו ומיפו יוצאים עצים למצרים ומוכרין אותם במזומנים במשקל. ומיפו למצרים שלשה ימים; ומשם (דמיאת) על נהר נילוס השכיר לנו המוכסן היהודי ספינה לבולאק, והוא מהלך ארבעה ימים. ובכל ארץ מצרים מוכס העיר הוא יהודי. ובאנו למצרים ערב שבת עם חשכה במלון אורחים הנקרא אנטוכיא א).

הערות:

א) המאמר הזה וכל הבא אחריו אדות מצרים לקוח ממסע הקראי שמואל ב"ר דוד יעמש"ל. עיין למעלה צד 191.

[1] Damietta.

ח

משם נסענו בבורני גדולה על ים הגדול ורוח סערה הטילנו לאי מטילינא [1], ועמדנו שם שלש שעות עד אשר רפה הרוח מעלינו, ואי מטילינא ארכו ל"ה פרסאות ורחבו י"ד פרסאות והרים סביב לו. ולא אכחיד מידיד נפשי את העולה על רוחי

כי האי הזה נזכר במגילת תענית פ"ח בכ"ה מרחשון, בשעה שהלכו להם בגלות הראשונה, הלכו למטלית (צ"ל מטילינא) של כתים ולא הניחום, באו לים כוסטי (צ"ל כספי) והקיפוה אותה ערי אומה וכו׳ וכתים היא רומי, וראיתי בספר מחקרי הארץ כי היושבים אצל ים הכספי בחרסאן ובוכריא הגדולה והקטנה, אומרים שיש להם בקבלה כי הם עשרת השבטים שהגלה אותם שלמנאסר מלך אשור, וכאשר ראו כי אבד סכוים ותקותם מפח נפשם לשוב אל ארץ אבותיהם, ישבו בערים האלה סביב לים הכספי. — משם באנו לארץ איטליא, והגעתי לעיר ליוורנא. פה ישבתי כי אויתיה. כי שמה אנשים נכברים וחכמים לתורה ולתעודה. וגרים הבאים לתוכם יעניקו אותם ביינות שמנים וסלתות, ויכבדום בכרים וכסתות. ונדיב אחד לקח אותי לביתו. ואצלו הייתי שלו ובטוח. ויביאני אל בית נכאת מלא ספרים חדשים גם ישנים, ויאמר אלי פה תנוב ותתן פרי ותצלח ותשכיל במעשיך עד אשר תרוץ אל אורה. ויאמר אלי הנדיב: זה חסדך אשר תעשה עמדי. בעברך בכל עיר ובכל נפות וגבולי צאצאי שם ויפת, ומעשה ה׳ ונפלאותיו ראית בכל פלך, הודיעני ואשמע מה רבו עלילות אל מלך. ואען אותו: כבוד ה׳ אשמיעך בלי מגרעת, וגדולתו כאשר יהיה לי מודעת. ואכתוב לו את כל הקונטרס הזה באמת ובתמים אשר עיני ראו, ואשר שמעתי כתבתי בשם אומרו, ולא קבלתי דבר מקלי הדעת להאמין.

טרם נסעי מאיטליא חקרתי באיזה שנה נבנתה איטליא (עי׳ מדרש שה"ש רבה פ׳ אל תראוני ומדרש שוחר טוב תהלים י׳ אדות רומוס ורומילוס). ואל יפלא בעיניך מה שאמרו חז"ל כי רומוס ורומילוס היניקם זאבה, שכעין זה הזכירו סופרי דברי הימים על כורש שהניקה אותו כלבה (עי׳ שם). — ונסענו בשלום, ונתן לנו הנדיב הנ"ל שני אלפים סקודי על הוצאת הדרך, לבל יהיה לנו מורך. ואומר אליו אם היינו נע ונד כמנוד קין, ובמקומות זרים גם מזון סעודה אחת אין, לא נסגנו אחור מדרכנו, בשמך נקרא סלה, כי תחיינו וטוב תגמלנו. ויען אותי ברכתי אצוה לכם לנצח, וחזקתי אתכם להרים מצח. — והלכנו כל הדרך עד שבאנו אל הים הגדול, ציים ואניות שם יתהלכו, תנינים גדולים שמה יתאבכו. ותעמוד הספינה אצל עיר דאנציג, ושם ראיתי אנשי עירי ונסענו עמהם לעירי.

[סיום] אם אמרתי אספרה כל מה שאירע לנו בים וביבשה, בנילום וטונים, ואשר סבלנו חורב ושרב, רעבון וצמאון, תלאות וחלאות, עטיפות ועייפות, סכנות ואנינות, חלחלות ובהלות, גזלות וחבלות, תחבולות ופעולות, הכאות והקאות, אילמות ושוממות, והחדושים ונימוסים שבמדינות, המקרים והטבעיים והמימיים, אוירים קרים וחמים ומינים משונים בימים שהשם מלטנו מהם — קצרה היריעה מהכיל, וחוששני מביטול תורה. ובחסד ה׳ וברחמיו הרבים הצילנו בעת שנסענו והיינו עוברים בין ערביים כושים יונים שהם עמלקים, קדרים שהם וואלאחין, גוי אשר לא תשמע לשונו, גוי עם פנים אשר לא ישא פנים לזקן. וביותר קשה לעבור ביניהם בלי מליץ, ולא ידענו פי המדבר אלינו, ונמשלנו כבהמות נדמו, וכרחל לפני גוזזה נאלמה, וכן היינו בעיניהם. ובכל זאת נהפוך הוא, כי קבלנו מהם טובות, ואויבים נעשו אוהבים, ואכזרים ורתחנים נעשו רחמנים וחסד לאומים גמלו לנו וחמלו עלינו — וכל זה בכח השם הנכבד והנורא שהשגיח עלינו וכעל כנפי נשרים נשאנו. ואין בעל הנס מכיר בניסין. אשרי החוסה בו! עד הנה רחמיך עזרונו, ואל תטשנו לנצח!

אלה קצות דרכי רשמתי אני ש מ ח ה מחבר לב שמחה ונטיעה של שמחה, בלא"ו יילא"ו בנל"ך ולאע"י. ברוך הגומל חסדים טובים שגמלנו טובות ורחמים רבים. — אמן.

הערות:

[1] Mytilene=Lesbos.

חסל ספורי ארץ הגליל מזוקק שבעתים ונראה בעליל.

משא בערב

מסעות בגלילות מערב (מורוקא), מאת

שמואל אהרן רומאנילי איש מנטובה

בשנות תקמ"ו—תק"ן (1786—90).

מבוא

הנוסע שמואל אהרן רומאנילי נולד במנטובא איטליא בשנת תקי"ז (1757), והיה נוסע תמיד ממקום למקום, וכתב קורות מסעותיו במארוקא וברבריא וחיי היהודים שם על הספר שקרא „משא בערב". הוא התעכב במארוקא ארבע שנים. ובשובו לאירופא חי איזה זמן בווינא והיה שם מגיה הספרים בבית דפוס קורצבעק, ובברלין הדפיס איזה מספריו. גם היה בעיר ליל בצרפת ולונדון באנגליא. וחזר לעיר מולדתו באיטליא בערך שנת תק"ס (1800). בסוף שנותיו חי בקאסאלי מונפיראטו, ומת שם פתאום בשבץ ביום 17 אוקטובר 1814. הוא כתב גם שירים במליצה יפה, והיה בלשן בלשונות אירופא.

הספר משא בערב נדפס כמה פעמים, בפעם הראשונה ברלין תקנ"ב, ובפעם השנית ווינא 1834, והמגיה מאיר הלוי לעטערים כותב „דבר אל הקורא", כי „הספר הזה הוא אחד מסגולות היקרות אשר לנו בלשון עבר, אם מצד ענינו כי נכבדות מדובר בו, ואם מצד נועם וצחות לשון הדובר בו". המחבר שכח לרשום את השנה שהיה עומד בה בעת שכתב את מסעותיו אף שזכר לפעמים היום והחדש. אך נוכל לשער שארבעת השנים שהתעכב בארץ ברבריא היו בערך תקמ"ו—תק"ן (עיין הערה בסוף מסעותיו).—המחבר התעורר והתמרמר פעמים רבות על הסכלות והבערות אשר שררו בין היהודים שפגש בדרך מסעותיו לעומת רוח ההשכלה אשר כבר כבש את היהודים באיטליא, ויעוררם למוסר לעזוב את דרכיהם החשכים. הדברים האלה הכתובים במליצה רמה הסרתי מסיפור מסעותיו, וקצרתי אותם כפי האפשר מבלי להשחית את הקשר המחבר את דברי מסעותיו, שהם העיקר, וגם הנחתי איזה מנהגים שמצא בין היהודים שם שהוא מתאר בפרוטרוט ובאריכות דברים ללא צורך לענינינו.

הספר הזה נעתק מהוצאה החמישית שנדפסה בקמברידש בשנת 1886, עם הערות ע"י שלמה בן מאיר שילער—שינעסי.

הקדמה

מושב בני ישראל השוכנים בעת הזאת בגלילות הערביאים תחת ממשלת קיסר המוריטניא באפריקא הנקראת היום מוראקש בלשון ערבי או מארוק בלשונותינו, במלכות ברבריא, כמעט כלו נעלם מעיני כל העמים היושבים הלום בארצות אירופא. ובאמת איזה דרך תגיע שמועתם אלינו? דרך המסחר הלא מצער היא וכאין נחשבה. שלשה או ארבעה סוחרי ישראל בחוף מוגאדור ומסחר הקנין אשר בין אנשי טיטואן טאנגיר ולאראנגי ובין אנשי המבצר גיבראלטור כל זה איננו שוה ולא יצלח להקיץ את נפשם מתרדמת עצלותם ולעורר תשוקת לבותם להשכיל. ואף אם מדובר בם בספרים אשר חוברו בלשונות הגוים על ענין קורות המערב, הן לא נזכרו שם רק כחלק בערך אל הכל. אך מי זה יפותה לדבר אל היהודים שלא ידע לשונם? המדינה היושבת ראשונה וקרובה לגלילות מערב היא ספרד. מעבר צר דרך ים מהלך ששת אלפים אמה מבריח מן קצה טאריפא עד קצה טאנגיא. עיר מבצר סיאוטה עומדת בגבול טיטואן. האמנם מעמד החקירה הרשעה יניח לעבור שועת היהודים בארצותיו המוכות בסנורי הפתיות ובל ירשיע בשאט בנפש להוציא הספר והמחברו להשרף—מי זה איפוא ינבא לנו? הישמעאלי הרובץ על הארץ כל היום נרפה ונבער מדעת רותק בזיקי הדת הנמהרה, ושונא לכל אשר בשם ישראל יכונה? והמוקש העולה על כלם הוא העדר הדפוס כי עד היום לא הובא שמה.—הן אלה קצות הסבות אשר הדפוני להוציא לאור הספורים האלה הנוגעים באמת לאחי בני עמי בפרט, ובכלל אולי אף לזרים אתם אם כי ישנו בתכליתם. הן כל המוצאות אשר השתרגו עלו על צוארי במשך מסעי הביאוני עד הלום. שם ישבתי כמו ארבע שנים, ומקום היה לי להתערב בכל מיני אנשים גדולים וקטנים ללמוד מעשיהם ולדעת את

מוצאם ואת מובאם כמעט בכל דרכיהם. ובכל זאת רק אשר חזיתי אותו אשמור לספר. ובהמשך קורותי אגיד קורותיהם כסעיפים המסתבכים מגזעם, ואל תשגיח לאומרים בלבבם כי כל עובר אורח ישפיל או ירים האמת כחפצו, כל עוד שיתרחק מופת עדותו, כי יוכלו לחקור וימצאו כי כנים דברי. — ודע נא הקורא האהוב, כי רק האמת תהיה נר לרגלי ואור לנתיבתי.

שער א

בתהפוכות קורותי ומסבות תחבולות עתותי נקרה נקריתי בעופל גיבראלטאר, ומגמת פני איטליא ארץ מולדתי. אמנם רבות מחשבות בלב איש ורק אשר יעץ ה׳ היא תקום.

מפת מדינת מורוקא. הערים שעבר בהן הנוסע.

המבצר הזה, עתה תחת ממשלת מלכות בריטניא, עומד אל רגלי הר נשפה בקצוי אירופא, דבר אין לו עם אדם לא דרך יבשה ולא דרך ים, מלבד מחיתם הבאה להם דרך הים. הוא רק מצפה על פי המעבר הצר המבדיל בין שני עמודי אירקולים. על כן לא תתפלא בראותך אותי נבוך ברוב שרעפי לצאת ממסגר הזה. אנה אלך? דרך ספרד ביבשה אין יוצא ואין בא, ועוד איך יזיד איש יהודי לעבור דרך שם אם לא ימיר את דתו? ואתה ידעת כי אין בכח האדם להמיר באמת דת אשר ינק בחלב אמו. אם אתחפש ואתנכר, חיי תלואים לי מנגד אולי יכירוני. דרך הים יקר הוא למצוא ספינה, והאחרון הכביד, איך אלך? אם לשמור את הדבר עד בוא אניה, הן תם הכסף באמתחתי.

במבוכת רעיוני סר וזעף, האיר המקרה אל עבר פני ברק תוחלתי, תוחלת טובה מדומה, משען רוח שפלים ומסעד לב נדכאים. אבל הנשקע בהמות ימים יתמך אל כל הבא בידו ולמורדף יום אף בית עכביש ישים מבטחו. — סוחר אחד מכנעני נכבדי ארץ בשמעו אותי מתאונן על רוע מזלי, קראני בהחבא ויאמר לי: התחפוץ ללכת עמי לברבריא? עניתי בחפזי: אלך. אך הוסיף עוד לדבר, השמר לך סודי אל תגל, כי ידעת מה עזה קנאת הסוחרים, דע כי אני הולך אל מלך מארוק להתחנן לו ולבקש מלפניו רשיונו להשתקע בעיר לאראגי לערוב מערבי דרך ים בצמר ודונג. אם יעלה בידי אתה תהיה על ביתי, ואם לא הן לא חסרת כל. נמשכתי בחבלי תקותי והבטחתו כי איש ישר היה. ואפת. וילך ויקח לו ולמשרתו יחדו מכתב היציאה (פאספורט) מאת סופר העיר, ואני לקחתי מכתב אחד לבדי אשר שאל עלי לרב החובל איש גינואה אוהבי.

ויהי היום והנה אני שט באה טיטואן, ויתן הסוחר שכרה וירדנו בה לבוא עמה. עברנו לפני מצודות סאן רוקו וסאן פיליפו ועיר אלהאריזא הנצבים זה אצל זה מול פני גיבראלטאר. בקענו מי המעבר ובארבע שעות היינו בין ההרים הלאה אל עבר אפריקא. באנו בנהר העיר, אך עד העיר לא באנו, כי כן דבר המלך מקדם לבל יבא שום איש נוצרי או יהודי במלבוש נוצרי, על דבר מעשה שהיה. וממוני המלכים שהיו שם על סוחרי לאומותם יצאו והלכו לטאנגיא, ויניחו תחתיהם משנים יהודים שם. ארבעה משנים הם, של צרפת של ספרד ופורטוגאל, של אנגליא, סואיד ודינמרק, ושל וינידיג גינואה וראגוזה. אחרי קחתנו רשיון הערביאים שומרי החוף ירדנו ליבשה ללון בבית אחד רחוק מן העיר אלפים אמה הנקרא מארטין, ושלשה ימים היינו שם.

הסוחר הביא עמו מטתו ואהלו כדרך כל עוברי ארחות מערב, יען לא נמצא מלון ולא מטה בכל הדרך אשר אתה הולך. ויהי בבקר בא אלינו איש יהודי מטיטואן להיות לנו לעינים ולמליץ, כי בעיר הזאת ובערי טאנגיא לאראגי אלקסר ארזילא וריף, נמצאו רבים מזרע היהודים אשר נסו מארץ ספרד. ביום השלישי שמנו לדרך פעמינו במשמרת ששה רוכבי סוסים ערביאים בעלי מלחמה לשמור אותנו מהעומדים על הפרק להשחית כל הלובשים מלבוש נכרי הולכי על דרך, ונלך מאחרי קיר חומת העיר

עד הגיענו אל דרך סלולה. — באמרי סלולה לא יעלה על לבך כי הדרכים כדרכינו הולכות למישרים במעברות ותקונים. מעשה ידי הטבע יאירו על פני כל המערב בהוד והדר, אך כל ידי אדם תרפינה, אין מסקל אבן אין מרים מכשול. בלכתנו בדרך תכנתי עלילות לדעת את האנשים ואת שיחם למען אמצא חן בעיניהם בהתנהל גם אנכי לאטם, כי לא ידעתי איך יפול דבר. ובאיש ישראל התוכחתי בדברי תורה והסבותי לב שניהם להטות אלי חסד.

ויהי השמש אל מחצית היום ונשב לאכול לחם בנאות דשא תחת צאלי עצי השדה אל מיכל מים הנגרים בלאט ובנהמת חסד. המליץ רפד שמיכה על החציר ויכרה לו כרה מכלת מביתו די השיב את נפשנו, והנכרים גם המה התיהדו בארוחתנו, כי כשר הדבר והשתיה כדת, אשישה אחת מים חיים אשר החתים היהודי בטבעתו ובצמיד פתיל עליה. הטופלים עלינו שקר לאמר שלחן ה׳ מגואל הוא, הם נספחו אלינו לאכול ממאכלינו ולשתות משקויינו. והישמעאלים שמו להם לחם לבדם כי לא יאכלון את העברים או את הנכרים להם כי תועבה היא להם. אחרי כן העמיסו הפרדים ונסענו, בפנות היום בנטות צללי ערב, טרם יחשך ויתנגפו רגלינו על הרי נשף, תקענו אהלנו במישור בצל מרכסי פסגה. וילכו בתוכו הסוחר והמליץ שניהם יחדו, ואני עמדתי בחוץ עם המשרת, כי אמר לא יתכן יהיה כעבד כאדוניו. נוהגי הימים (הפרדות) קשרו רגליהם כדרכם ביתד נצנחת בארץ, כי כמו שאין מלון לאורחים כן אין מכלה לצאן ולא רפתים לבקר ולא ארוות לסוסים, וכלם שוכבים תחת אהליהם או תחת רקיע השמים.

ויהי אך החלו להבקע עפעפי שחר ויתנצלו מרחבי רקיע את מעטפות קדרותם ואנחנו קמנו איש ממקומו. ויקומו גם הגוים ויאמרו: הבה נלכה כי הכל נכון. וירכב איש על פרדו והלכנו. לעת האוכל בחרנו כיום אתמול הדר הכרמל והשרון לערוך את שלחננו, ואחרי הונח לנו עת מה שבנו לדרכנו. באנו לאבל גדולה ומשם נגלה לעינינו עיר טאנגיא היושבת על החוף והררי חול הים יסבו אותה. במבוא העיר ראינו ערביאים נטושים על פני השדה לשבור בר ולחם ומזון כי יום השוק היה. ויהיו בעינינו כשפעת גמלים וחשפי עזים, ולא יכולנו להתמהמה להתבונן בהם ועברנו העירה. — מי יוכל להגיד פליאתנו בבואנו שמה? תשואות זרות ראו עינינו, חרשי ברזל ומנעלי סוסים מפה ומפה, מראיהם כלפידים עטופים בסבך זקנם רבת חלאה, יזע מצחם היה דולף על חזיהם, ערומים עד שתותיהם, חשופי רגלים ויחפים העושים מלאכתם במנהרות או על פני הדרך. חשבתי היותי במאורת גי תחתיות. אנחנו מובאים אל בית יהודי אחד ואת הכבודה אחרינו, ומצאנו מנוחה על כל התלאה אשר מצאנו בדרך.

החשך כסא ארץ ואנחנו לא ידענו מה נעשה. והנה לפתע פתאום שאון קול המון עלז וקול תופים עלה באזנינו. וזה היה אות שהזמינו אנשי בית הסמוך את שכניהם לעת דודים, והובילו גם אותנו שמה. וראינו ילדות משחקות, אחת מחזקת בידה קלחת מלאה סיד ובידה השנית בלויי סחבות וטובלתם בסיד ותתוח על הרצפה ועל דלתות השער, כדוד בשנותו את טעמו בבית אכיש, ואחת ראשה כפוף על שכמה וצעיף בשתי ידיה אחת למעלה מכתפיה ואחת מלמטה לעומת הבטן ומתהפכת בלאט וברפיון ידים. ואמרו לי כי כן מרקדים בעריהם, וכל זה היה בתוך עלמות תופפות בתופי חרש כדמות בקבוק פתוח מלמעלה וסתום בעור מלמטה, או כתופים הנראים בבמות ישחק, אך לא במדת השיר אך במקרה.

הבית אשר אני יושב בו, כונן בבזקי צרורות ובטיח עב שקערור. מחשוף הלבן אשר על פני כלו יחליש עיני המשקיף בו. תכונת הבית היא חצר מרובעת, ועל ארבעת רבעיה חדר ארוך וצר. דלתות החצר והבית רובם מסוגרים מלפנים בל יפתח רק במוט עץ ראשו אחד ישען על הארץ וראשו השני תומך דלת הסגור, לא יקרעו חלוני, שנים או שלשה חללים מקום לבנה על פתח החדר הם צוהר לרוח ולא לאור כי לא יכילו זיקי השמש. המטה מוצעת על הקרשים וגבוהה הרבה מן הארץ, כי הקרשים תקועים בקלעי הקיר. תחתיה יסתירו כלי הבית. מהקורה עד פאתי המטה או עד למטה לארץ יריעת משי אדום או פשתן לבן תלויה. לפעמים העניים יפרשו היריעה לכסות חסרון המטה. זאת מטת איש ואשתו. הבחורים והבתולות לוטים בשמלה וישכבו בה. מראות קטנות תלויות בקירות ונר זכוכית הדולקת בליל שבת. שלחנם כדמות כסא, וכסא אין להם כי יושבים על הארץ, כי ישמעאלים הם. שופתים סיר הנזיד על כיור או על האח אש של חרש. ספון וקרקע החדר והחצר מצופה במלט כעין כותל. קלעי הבית כגבה קומת איש מכוסים במפרש גמא רך. לא יראו בהם פסל כל תמונה. לפי דעתם הוא בל תפנו אל האלילים. ולפי דעתי בעבור היותם כסילים, או כי לא יכלו ולא ירצו להטות שכמם לסבול עול החכמות. על כל פנים לא תראה בבתיהם סמל מערומי אשה או צלמי זכר או תבנית חשופי שת ומער איש. גגותיהם במעקה ומחוברים יחדו באופן, כי דרך הגגות הולכים מבית לבית ומחצר לחצר. פתח החצר קטן ושפל כי אף הגמדים יכופו כאגמון ראשם לעבור. אצל פתח

החצר מוצאות הפרשדונה יעלו באשם. רוב הבתים בנוים על טור אחד והמעט אשר על שני טורים או שלשה. על הטור העליון יציע סביב לחצר לכל צרכי הבית. הנה זאת תורת הבית אשר ישבנו בו, וכמעט כל הבתים הם על מתכונת הזאת, רק בתי הפקידים הנוצרים כוננו כדרך בתי אירופא. בתי הדלים מלאו קיא צואה בלי מקום, אך בתי הקצינים אף באין הדר זכו בעיני.

החניות הן במחילות בקיר, כמנהרות אשר ראיתי פה גבוהות מן הארץ חצי קומת איש, היושב בהן על הארץ יחפוץ לקחת כל אשר יחפוץ בהושיט ידו לבד בל יעמוד כי לא יכילו שני אנשים. דלתי החנות נסגר במפתח עץ. במערות אלה מוכרים כל ממכר. המעט הם סוחרי בגד, יותר מהמה רוכלי בשמים, ועל כלם מוכרי מאכלים. רק בראותי אלה נהפכו מעי בקרבי בשר צלי שמן בורית חמאה זיתים ומינים שונים, הכל הולך אל מקום אחד בשני חריטי מאזנים עשוים מקש, והכל נקח באצבעותיהם ונתון מיד המוכר ליד הקונה. אבני המשקל הן אבנים מן השוק. תופרי בגדים ערביאים לא יצלחו רק לבגדיהם לבד, והיהודים לבגדיהם לבד, ומאלה גם לבגדי נוצרים. הערביאים עושים מנעלים להם וליהודים, והיהודים עושים נעליהם ונעלי נוצרים.

ביום הראשון נסעו הסוחר המשרת והמליץ ללאראגי לדבר על עניניו עם אחי פקיד גינואה פראנסיסקו קיאפי היושב שם וקרוב למלכות. והניחני בטאנגיא לשמור הונו ועזבונו. וארוחתי נתנה לי מאת בעל הבית דבר יום ביומו עד שובו.

שער ב

חפשי מכל שיג נתתי את לבי לדרוש ולתור ביהודים בדרכם ובעלילותם. האנשים טובי לב עושי צדקה אוהבי הגר ומכבדים התורה ולומדיה, ומוקירים מאד יהודי אירופא הבאים שמה הנקראים „בני חורים". העדר הספרים והשמועות מטביע לבותם בבוץ הסכלות והפתיות ומשקיפים כפלאות כל חדשות ונצורות לא ידעום, מתהוללים באימה ופחד לילה, כי לא יזיד איש לישון בדד בחדר אחד בלילה, או אשה ללכת יחידה מבית לבית. נשבעים בנר דולק ואומרים על המלאך הזה בחשבם כי מאורי האש הם מלאכי מעלה, ע"ד הפסוק משרתיו אש לוהט. ובכל זאת לבם לא צפון משכל כי יבינו לאשורם בענינים אחרים. הנשים יפות מראה ובריאות בשר, רק נמשלו כבהמות נדמו ולא חלק להנה בחכמה ובדעת, אינן מכירות לקרא או לכתוב יהודית, ערבית או ספרדית. שפתם ספרדית במבטא פורטוגיז. אף לא מתפללות. גם נשי הערביאים לא תתפללנה.

הובאתי למדרש התלמוד. דרך למודם צלולה מדרך אנשי פולין וקרובה לדרך המזרחים, גם ידיהם רב להם בחכמת הקבלה. ספרי חכמה כמורה נבוכים ודומיהם יקר בעיניהם, למזער יקראו ארחות משפט בספרי פוסקים, ומעט מזה במקרא, וקוראים על פה התורה בטעמיה ספרי אמ"ת (איוב, משלי, תהלים) ישעיה ודניאל.

ביום השלישי חפצתי לראות שפת הים. תמונתו כתמונת חוף גיבראלטאר, אך זה מורה באצבע חכמת אנגליא אשר כוננו וכללו יפיו, וזה יביע אולת הערביאים כי הטבע אתם לעזר ומראה להם הדרך והמה בועטים בזבחה ותרפינה ידיהם משום אבן על אבן. אין ספינה בחוף רק סירות דוגה. אניות מלחמה אין להם רק השודדות בים. בלכתי לחוף עברתי לפני במת הערביאים בעת תפלתם. עמדתי להביט מרחוק אל מראה ואל קומתה, כי העברים או הנכרים לא יבואו שעריה רק בהמר דתם. היא לשכה ארוכה במפלש קנים על הקרקע, חצר לפניה בתהלוכות סביבותיה. בתוך החצר יש כיור הרחצה שרוחצים שם רגליהם טרם בואם. גג הלשכה מכוסה באבנים כפופות ירקרקות, ובצדו המגדל. אין להם חוק הפעמונים. איש אחד עולה על המגדל בשבע עתים מזומנות ומתפלל בקול גדול לקרוא את העם לבא להתפלל: בעלות השחר, בבקר, צהר הראשון, צהר השני, הערב, הלילה וחצי הלילה.

ביום השבת הלכתי לביהכ"נ יהודים. ארבעה להם בטאנגיא. חדרים קטנים באין הוד והדר, שם ישבו כסאות עץ ולא ישבו על הארץ בביהכ"נ רק ביום תשעה באב. מנהגם כספרדים: מבטא אותיות לשה"ק נכונה בפיהם, הלא אזן תוכל לבחון בין דגש ורפא בין ח' לכ' בין כ' לק'. רק בצ' קריאת הספרדי אמשטרדם היא הנכונה. קוראים העי"ן כבלשון ערבית ואולי היטיבו. והג' רפויה כמו G בלשון הולאנד. השוא כוננים אל תנועה אחריה באותיות אהח"ע. לא מעמידים עליו הקריאה ואף הנע חציו נח בפיהם. במתג קוראים אותו כפתח כדעת מנחת שי במאמר המאריך. האשכנזים קוראים המלרע כמלעיל, ואלה בהפך מנגינתם. הוא"ו קוראים אותו כמו W בלשון אנגלית. ובזאת יבחנו בוא"ו מבי"ת רפויה. אמנם בתנועות יבדלו מעט בין שור"ק לחול"ם ובין ציר"י לחיר"ק. חכם מחכמי מיקנים דרש בלשון ערביאית ואמר הפסוקים בלה"ק ושמעתי שהיה מבלע הפת"ח בה' הידיעה, וביתר האותיות בראש תיבה קרא

הפת"ח כחיר"ק וחיר"ק כפת"ח, ואשתומם ואשאל ואין פותר. קרא התי"ו כמו Ch בלשון ספרדית או אנגלית, או Ci בלשון איטלקית או Cz בלשון פולנית. עתה קום קרא איך ירעם באזניך. מתנועעים בהתפללם כאנשי פולין, אלה מפנים לאחור ואלה משמאל לימין, הדין עם מי?

בימים ההם שלח הקיסר מארוק שלש אניות לשר פלך גיבראלטאר לתקן אותם כי הערביאים לא יצלחו לכל, ומלאכתם היא כאשר יעלה המזלג. וימאן השר. חרה אף הקיסר וישלח בחמתו ספרים לטאנגיא להוציא בעוד שלשת ימים כל בני אנגליא מארצו חוץ מהפקיד כי ישאר לערבון. בעצם היום אשר שב הסוחר ובשורה בפיו כי עשה והצליח הגיע גם ספר הקיסר וכרגע תוחלתו נכזבה. ויצא הסוחר ביום ההוא בדבר הפקיד בספינה לבדו לבשר אנשי גיבראלטאר, ויעזוב כל אשר לו בידינו עד עת בא דברו. התברכנו בלבבנו אולי ישלימו המלכים וישוב. אך לשקר שמרנו. הפקיד עצמו ברח בהחבא מבית גנו ולא שב עד אחרי ימים אחדים, ותהום כל העיר בלכתו ובשובו.

בלילה הראשון אחרי צאת היהודי התקוטטתי עם המשרת. ולמען תבין אודות מצתנו דע כי קאטוליק היה, והוא סבב את הדבר על ידי הסוחר להביאני במערב בחשבו לפתות אותי ללכת עמו משם לספרד (כי בורח היה), ולהמיר דתי, ואז הניחותיו בתקותו להועילני. אחרי היותי במערב לא שמתי עוד לבי להבליו, ויחר לו מאד. שער בנפשו כי נחמתי ויאלצני בכל רגע לשמור דברי. הוא היה מתנכל אותי בטאנגיא, ואשתו פרשה רשת לרגליו בגיבראלטאר, בראותה כי לא שב לביתו לעת האוכל ידעה כי בורח הוא, ותרץ אל שר המצוד ותתחנן לו להשיב את בעלה אל ביתו. הספר בא להפקיד שבטאנגיא והוא לא ידע. ויהי כי הציקני בלילה ההוא בדברי ריבות, הסירותי צעיף המרמה מעל עיניו ואמרתי כי לב הותל הטהו להאמין כי אבטח על משענת קנה מחסהו הרצוץ לעשות בנפשי שקר ולבגוד בדת הורי אשר נחלו מהר האלהים להם ולבניהם עד עולם לחצוב לי בארות בארות נשברים. נדהם ומשתאה בין רגז לחרפה נשמה לא נשארה בו. רגע החריש, אחרי כן פתח את פיהו ויקלל את היום אשר דבר עמי, אני מבקש הפקודה והשלום, ופיו למהלומות יקרא אותי. תפש חרב הסוחר להרגני ואקומה עליו ואגזול החרב מידו ואשליכהו ארצה ויאבק עמי. הקול נשמע בבית ויקומו ויפרידונו איש מעל אחיו. ויהי ממחרת נחה שקטה עצבת לבו ופניו לא היו לו עוד והוסיף שנית ידו להאיצני על אודות מסענו. אולת פליליה מה עצמת! קנאת הדת מה נסכלת! ביום אשר שב הפקיד שלח לקרוא למשרת ויאמר לו: שתים אני נוטל עליך: או לשוב לביתך או ללכת לבית האסורים. המשרת נבעת מלפני הפקיד, כי פתאום בא אידו, נכנע בחרפה ויאמר: אשוב לגיבראלטאר. ויתאפק ויבא אל ביתו, העלים ממני ולא הגיד לי דבריו עם הפקיד רק אמר כי עמד על דרכיו וראה כי טוב לשוב לארצו. ואומר לו: עשה הטוב בעיניך ושוב לארצך. ויוציא מלתחת בגדיו וארגז הסוחר וילך לו עם יתר האנגלים, אין זר אתם כי כן דבר המלך, ולא שב לא הוא ולא הסוחר עד היום הזה.

שער ג

כמה מדרך מישרים הרחיקו אישים בעת יחשבו הגד האותיות טרם תבאנה! אל חוף הים אשכנה הנה עתה קויתי, אך עתה בלבב הים נמצאתי. זמן בוגד הפכפך ותככים! ככה רימתני ובתוחלת מהתלות מרעה אל רעה הוצאתני! מה עשיתי לך ומה הלאותיך כי מרורות השבעתני לענה הרויתני ובתרמיתך הוגעתני? מי יובילני עוד לעיר מבצר גיבראלטאר? מי ינחני עתה עד ארץ אדום? בדד, אובד, נכר! בין ערביאים עם נועז, בין יהודים מרודים נדכאים אנה אפנה ולמי אנוס לעזרה? מה לי פה ומי לי פה כי חצבת לי פה קבר? שעפי יגונות אלה עלו על משכבי כל הלילה ותדד שנתי מעיני. ואשכימה בבקר נעצב ונבהל, חפשתי כל משכיות לבי ומבלתי ראות לי תקומה עזבתי עשתונותי אל חפץ המקרה. התאמצתי להיטיב פני ולהניח חמתי.

זכרתי הדרשן המקניסי ביום השבת ולא נשיתי כי אחרי כלותו קם החזן וברך איש ואיש בעבור שיתן מה שידבנו לבו. שאלתי אם נתן לכל איש לעשות כן? ויאמרו תעשה וגם תוכל, כי כן אנחנו עושים עם כל הגר אשר בקרבנו. וגם שמעתי מהמליץ אשר הביאך כי יש לאל ידך לעשות כן. הכינותי לבבי לדרוש לעם בלשון ספרדית. דרך דרושם כדרך אנשי פולין, וכדרך כל המבוהלים בלמודיהם שמסתבכים בחכמות בל ידעו שחרן ויעבטון כן משפטם. לא ידעו ולא יבינו כי רק בכלכל הדברים ומערכי הענין כמשפט אז הלמוד עומד כאשר יעמוד הבנין מתכונת חלקיו, והם עוסקים בשאלות הבל ותשובות תהו, לשון עלגים ונאלחה וקדיש אחריהם. הלא זאת חכמתם ובינתם לעיני העמים, אוי לנו שבענו קלון מכבוד! ולכן כאשר שמעו ממני לשון למודים, מוסר השכל ומליצה אם כי לא מפוארה, היה להם לחכמה נפלאה

וכדבש למתוק, ויאשרוני ויהללוני ויתנדבו בכל לבם. אמנם אחרי ארבעה דרושים בארבעה בתי כנסיות, אין דורש עוד ואין מבקש. צר לי מאד כי לא נמצא פה פקיד קיסר ווינא, ונוסף על מכאובי כי אבדתי בחפזי מכתב היציאה. אז אמרתי נגזרתי אבדה תקותי לצאת. נועצתי באיש מכירי ואמר לי: שמע בקולי איעצך זה חמש שנים אשר פה נמצא איש ווינא והוא יושב בבית פקיד ספרד, והוא איש נחמד ונבון דבר, כתוב אליו ספר אולי יש תקוה. וכן עשיתי, ושלחתי אגרת בלשון צרפת ביד הערבי משרתו, וישב אלי לאמר קום עלה. הכרת פני האיש ענתה ביושר לבבו ונופת דבריו הגיד בהדר גאונו. והוא אמצני במו פיו ויבטיחני לעזרני כל ימי היותי שם למען אכתוב לו אגרות בלשון אנגלית. וביום ההוא החל להראני את כבודו ואת גדלו. נשקתי את ידו ואצא מעמו שמח וטוב לב. ויהי כי היתה הרוחה ואתהלכה ברחבה עם אוהבי.

בשובנו לביתנו אם רעי הרה ללדת, ותלד בן. וימהרו ויתלו מגילות רשומות בשני משולשים משולבים הנקראים מגן דוד, בפסוקים ובשמות מלאכים לשמור היולדת מלילית. ויתוו באצבעות ציונים על הספים בחמר ובזפת להפחיד את השדים, ויתלו על הפתח פסת בלויי סחבות ורקיקי מצות להיות מנת מאכלם ובגדם ללבוש. זה דרכם כסל למו באמרם כי זה חלק וגורל לעזאזל וזובחים את זבחיהם לשעירים להחזיק במנהג אולתם. ביום השמיני אחרי המול הילד ערכו השלחן לאנשים לבד. לשנים שנים קערה אחת וסכין אחד לכולם. ולוקחים הנזיד מהצלחת בפתותי לחם להשיבו אל פיהם. שותים מים מבקבוק של חרס, ומכסים פיו בכנף או בשולי כתנתם לסגור בעד המכשפים. משפטם לשתות כוס מים חיים טרם יאכלו כי אין להם יין. הנזיד הראשון היה הקוסקוסו הנבחר בכל הברבריא, הוא קמח בלול במים עד שיעשה כחרצני דוחן וייבשו אותו ברוד על האח אש ומבשלים בבשר או בחמאה וחלב. והוא מן המטעמים הבריאים והטובים. הערביאים יושבים במעגלה על הארץ ומושיבים בתוכם אגן גדול מלא קוסקוסו. איש מצדו יחפור בידו בתוכו ויקח מלא קומצו וצנוף יצנפהו בידו וישליכהו אל פיו. ומבלתי היות להם מטפחת לנקות כפיהם מושחים אותן במנעליהם בכלי מלחמתם ובכותל. אחר הקוסקוסו בא אל־כליע והוא מאכל מיוחד במערב ונעשה מבצעי בשר מרובכים בשמן במרחשת או במחבת ומשומר משנה לשנה, ובאין מלון בדרכים ישאוהו עמהם למחיתם. ולאחרונה קליות ואגוזים וכוס מים חיים. זה דבר המשתה הוא, וכן ראיתי אח"כ בכלם. בשבתות בחגים ומועדים אוכלים הסחאנא הוא פול ספרדי אפוי בתנור ובתוכו בצים שלמים שנותנים לכל הבא לשאול בשלומם, זכר לחורבן. בימי החול אין להם חוק לא כסא ולא מסבה, והיה כי ירעבו ויאכלו לשובע נפשם לחם דבש חמאה דגים ופרי הארץ.

יצאו האנשים מאכלם והנשים באו. רק אנכי כגר בארץ עמדתי שם. וכמשפט הראשון כן עשו. לא נסוגו אחור מלהסב עיניהן לנגדי. ולכל אשר שאלו לי לא אצלתי להשיב נכונה ולהפיק תשוקתן. רובן שמנו עשתו אך אחת מהנה היתה יפה כלבנה השוכנת בגדוד כוכבי טוהר. ביום פקדי מיודעי נקרה עלי ללכת בביתה, והיא יושבת על כר מלא הנוצה ולפניה המסכת ביריעת צבע רקמתים, ובתבונת כפיה מתארת עליה תמונות שונות, והיא מחיה את כולם. ויהי אך השקיפה על פני ציץ צח ואדום על לחייה כשושנים כי נכלמה, ותעמוד על רגליה ותכם ידיה בכנף כתנתה ותגע בידי ותשק לפיה. כן דרך הנשים העבריות עם כל הבא לשאול בשלומן. פיה פתחה בחכמה ותורני כי היא העולה על רעותיה כחול א) על הצפרים בהראותה כי כאיש גבורתה לכתוב אשורית בלשון ספרדית או ערביאית, ותגד לי מליצה אשר בספרי דון לופים די וויגה בעל פה. וייקר בואי גם בעיני בעלה ולא מנעוני מכבוד גדול באמרו לי בלה"ק כי שמע שמעי (כי איש מקנסי היה), ואם ייטב בעיני לא אוקיר רגלי מביתו לבעבור יתענג ממוצא שפתי הנעימים כי איש חכם אני. לאיש הזה שתי נשים, האחת אהובה יושבת בטאנגיא ואחת שנואה במיקנים, ויהי לשנואה ילדים ולאשת חן אין ילדים, ויהי ריב ביניהן ותציק לו לאמר, הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי. זאת חקרנוה כן היא: אין אשה מתקנאת מחברותיה רק מצרותיה.

מדי בואי לביתי כפעם בפעם ראיתי ערביאים באים אליו לשאול על האותיות ועל מסתריהם בגורלות אשר היה מפיל אליהם. עודם מאמינים בהבלי הוברי שמים. השואל לוחש שאלתו על העט והנשאל על פי סך הנקודות אשר נוקד במקרה מבקש התשובה בלוח ספרו הרשום בצורות המזלות ושמות הכוכבים. גם ערביאים רבים מתעים את העם בדרך זו, וגם בני ישראל יאמינו בגורלות כדבר אורים ותומים.

הערביאים לא יתוכחו בדברי דתם לא ביניהם ולא עם עם אחר פן ינוצח וירפה באמונתו. לא יפצרו באיש לבוא אל דתם, אך אם נשמע מפיו מלות אלה: סידי מחמיד ראסול אללה (ר"ל אדוני מחמד הוא שליח אלהים) אם כמצחק או בשגגה אז מחויב להמיר דתו או ישרף ואין מציל. הלא

זה דברם, כל אשר יזכיר אותו רוח ה׳ נוספה בו ולא יוכל לסוג אחור. לא ידעתי אם יכונו דרכיהם מדרכי הקטוליקים. אלה מפתים ואצים במהר ומתן ויענשו אם יבוא איש להתל בהם. ואלה לא יפתו ולא יפצרו אך ימלכו ביד חזקה ולא יניחו לשאת שם משיחם לשוא. שניהם תעו מדרך השכל כי דת אמת וישרה לא תסית ולא תפצר, החכמה תתן קולה והלב ישפוט ויבחר. — היהודים עומדים כשמשתינים מי רגליהם והערביאים ישתוחחו. בימי הרעב התחפש איש יהודי בבגדי ערבי וילך אחרי קרשיהם והם לא הכירוהו ואכל וחי. עד שראו אותו משתין מים ושכח מכרוע, ויתנכלו אותו להמיתו עד אשר המיר דתו. — כשהם מונים מתחילים לחשוב מאצבע קטנה בהכפיל האצבעות לתוך הכף, ולעולם הם אומרים אחד הוא אלהים, שנים וכו׳.

ראיתי את כל המעשים בימים אשר הייתי עם האיש מווינא כלו שלאנן ושלו, אך לא לעולם חוסן, ורננת העשוקים אויה מקרוב, ושמחתם עד רגע. — בכתבי ספרים בביתו נתן לי פתגם הקיסר להעתיק, ופתשגן הכתב להנתן דת לפקיד כל מדינה ומדינה לכתוב אל כל מלכי עם ועם שבל יעוז אנוש לתת יד או עצה או מנוס לבנו מולאי אזיד כי מורד באביו הוא. ויספר לי האיש כי הבן נבאש עם אביו על אודות נשיו. וכי שאל ליהודים אשר בטיטואן כסף ולא יכלו לעבור את מצות המלך, וכי אנשי אנגליא עזרוהו בסתר בעבור היות אמו מן העם הזה. ויוסף ויאמר עוד חדשות אגיד לך: מחר אסע דרך קארים, ובהיותך יהודי לא תוכל לבוא עמי אף בהתחפשך כי נודעת לפקיד ספרד ולא יניחך. אמנם לא שכחתי כי מעשיך באמונה ולכן דברתי עליך טוב לפקיד סואיד. ועתה קח לך מנחתי מידי והיתה לך למשיב נפש ולכלכלך עד תמצא רוח והצלה ממקום אחר. נבהלתי משמוע כל דבריו, אכן התחזקתי להודות לו כעל כל אשר גמלני ויצאתי מאתו עצב ונכאה לבב. האיש הזה לא נמנה את פקידים, כי לא אבה עוד קיסר ווינא להסגיר את פקידו שם כימי קדם. מסתתר היה תחת מסוה למוד הלשון, וכאיש תבונות פקח עיניו על בני עמו להציל הנשוק מיד עושקו בדרך תיכונות צפונות. וכרב חובל נאמן הבין הרעם מהברק והחיש מפלט לו מסער, ואך שמע נוד המורד מולאי יאזיד הושיב נפשו לבטח טרם ילכד במבוכה קרובה ומתחוללת. ויהי ממחרת שמר ועשה מוצא שפתיו וילך לו. הנני עוד בפחת המבוכה. מה אעשה איפוא? אם אעזוב ליגון לבבי אמות באין עוזר. המנחה תנחמני אך לרגעים.

הערות:

א) חול (איוב כט, יח) ולפי דעת איזה מפרשים הוא הצפור הנקרא פינים (Venus)

שער ד

כראי הפנים לפנים כן דברי ימי אדם לאדם. ואתה הקורא אם עודך באיבך ובראבך אל תענה בדרך כחך לקצר ימיך. כמה חתחתים להלחם! כמה מוקשים להעתיק! כמה תמורות לסבול אשר אין ספורות למו! אף בהתגברך על החילים האלה הקרב ילאך ותחלש. אל תביא את נפשך לנסות אותם.

כל הימים אשר כסף המנחה השמיע קול באמתחתי השלכתי כל עמלי במצולת נשיה ואשימה לבי להתבונן בלשון ערביאית אשר החילותי להכיר זה ימים עשרה חדשים אשר הייתי במערב, כפי אשר מצאה ידי די השיג את חפצי. לא מתוך ספרים כי אין להם ולא מפי סופרים, כי הערביאים כיהודים לא ילמדו לזרים למען לא תחולל בפיהם, רק במשען לשה״ק המוצקת ביצוקתה ובדעת כללי הדקדוק לשאול כענין. פעם במדרש נערים פשר הפסוקים ללמוד איזה דברי צחות, פעם בחנויות מוכרי מאכל לראות מה יקראו לו. דרשתי וחקרתי שאלתי היטב עד כי יכלתי לדבר לשון ההמון. לא לשון המליצה כי נכרתה מפיהם. כוננתי כללים אשר נסיתי היותם כמשפט, וראיתי ובחנתי כי לא מחכמה דברו עליה היהודים סרה לאמר כי הערביאית היא עברית משחתה, כי היא הנבחר שבלה״ק. ואם ידיך בלשון הזאת אף דעתך תכון עמי לגזור כן.

היהודים המדברים לשון ספרדית כאותם אשר תחת פקודת טיטואן כותבים כלשונם ובכתב חצי אותיות רש״י, והמדברים ערביאית כותבים כלשונם ובכתב רש״י שלם. כלם כותבים בקנה עצי פשתים ותומכים הגליון בברכיהם לכתוב מקום שלחן. כלשון ערביאית כלשון כל בני קדם כותבים מימינם לשמאלם, ואולי הוא נכון, כי היא תנועה טבעית, והמופת תופרי הבגדים.

הלמודים והחקירות האלה לא לקחו כל עתותי. גם האהבה אכלה חודש את חלקה, כי שמו היהודים מועקה במתני לשאת אשה. ותחת אשר היה להם לחשוב מחשבות להמעיט מספר האומללים בן ט״ו בן י״ב וגם בן עשר שנים, יאלצו גם החפשים להיות עמהם בצרה. אך ידעתי כי מטעם המלך הנשים אם עבריות או ערביות לא תצאנה מגלילותיו, ואם אנשא אהיה מוכרח להיות שם לעבד עולם או אעזוב

את אשתי, כי לא תוכל לצאת עמי, ולכן לא שמעתי בקולם, אף כי נסו אותי עשר פעמים במהר ומתן ובנערות יפות. המה צנוף יצנפוני צנפה בחבלי האהבה, וכסף המנחה ימעט לאט לאט. נשאתי עיני על הפקידים. פקיד אנגליא שאלני על מכתב היציאה ולא האמין כי אבדתיו. פקיד סואיד אשר שמע שמעי מאיש ווינא העלני ללשכתו ויאמר לי: בכל לבי אהיה בעוזריך אם איש ישר אתה. הגד נא לי את מי ידעת מגיבראלטאר ואחקרה לדעת אם בפיך נכונה. הזכרתי לו שם סוחר אחד אשר למדתי את בנו לשון צרפת. האיש ממיודעי, אמר לי, לך לשלום ולעת נכון אשמיעך את דברי. משמועה רעה לא יראתי כי אמרתי חף אנכי ולא עון לי. הוחלתי לדבריו.

אש המדון אשר נצתה בין הקיסר ובין מלך אנגליא על דברת השודדות בים עוד יוקדת, ואניות אנגליא באות למחוז טאנגיא משבוע לשבוע לדבר שלום, ובבואם היו קונים די מחסורם ומחיתם. התחברתי עם ראשיהם וחובליהם להיות מליץ בינותם ויהי לי לישועה מספר ימים.

ובימים ההם רוח לי לחשוף דברים אשר לא ידעתים מקרם ואשר האירו עיני להבין אשר שגיתי. מדי עברי בדרך שמעתי קול המולה גדולה בבית יהודי. התקרבתי אל פתח החצר והנה שם המון נשים עטופות במכסה לבן על ראשן. חשבתי היותן כבתולות המרקדות. אמנם שגיתי, כי הן מתאוננות על מת. שתים עומדות בתוך, קרובות המת היו, מתדפקות על החזה ומקוננות בלשון ערביאית, וכל הנשים סביבותיהן סופקות כפיהן יחדו, ובין כל בית ובית שורטות פניהן, וכל פעם צועקות וואו וואו (ר"ל ווי ווי). אז השכלתי על פסוק לא תתגודדו שהוא אסור לנו שלא לילך בחקות הגוים. המנהג נזכר בתנ"ך ואמהתיה מנהגות כקול יונים מתופפות על לבביהן (נחום, ב, ח) ובכל חוצות יאמרו הו הו (עמוס, ה, טז), וכן המענות ומטפחות נזכרות במשנה (מ"ק, ג, ט). וכל זה נקרא בלשון ערביאית גישדור. — בבואם למקום שעושים קבר אומרים ה' עמכם לחופרים, כבועז לקוצרים, עד שיכינו הכל משכיבים הארון על הארץ וחוטפים שמלותם זה מזה להפציר כל אחד לתת כסף לצדקה. גם הנשים באות ויושבות על קבר קרוביהן, וקוראות אותן בעזרתן, דורשות על סודיהן למתים ועמהם תתוכחנה כאשר ידבר איש אל רעהו בעוד בחיים חייתו. ככל הדברים האלה וככל החזיון הזה יעשו גם האנשים ביום תשעה באב.

המנהג, הנחש והעין הרע — שלשה משחיתים המה אשר תחתיהם תרגז כל ארץ מערב. במוצאי שבת לא יוציאו דבר מביתם, והם כי לא להזכיר בשם ביצים אף לא לאכול, מבלי יחלו השבוע בהוצאה או בדברי אבל. לא ידעתי כל זה, וכאשר נדעך נרי בחדרי הוצאתיו להדליקו ושחקו עלי, ודלקתי נרי בבית שכני ולא הניחוני להוציאו. בראשונה חשבתי כמצחק ואח"כ כמעט רבתי עמו, אך בשמעי הסבה מלאתי פי שחוק וסלחתי לפתיותו ואצא לקנות נר אחר ולהדליקו בבית הגוים.

הערביאים בריבם לא יחזיקו בזקנם כי קדוש הוא ועליו נשבעים, וכן מנהג היהודים. חסידי היהודים אף לא יגעו בו פן יפול משערות זקנם ארצה ופוגם בדיקנא עילאה. בצאתי יום אחד מביהכ"נ מצאתי איש אחד על הפתח וכוס בידו מלא רוק, הושיטו אלי לרוק בתוכו כאשר עשו כל היוצאים. נהפכו מעי בקרבי, דחיתי ידו והפלתי כוסו וקראתי אותו נבל וחדל אישים. ויצא איש הבינים לשכך חמתי לאמר כי היה לשקוי ילד החולה לרפואת עין הרע, והביא דברי התלמוד כי רוב הבנים מתים בעין הרע (ב"מ, קז:), אבל בתלמוד לא נאמר שישתה רוק לרפואה. כן הוא מנהגינו, הוסיף לאמר. מנהגך נתעב ונאלח, עניתי. גם לא תוכל לנשק או להלל יופי בניהם ובנותיהם הקטנים, ואם עברת לא ירפוך עד רוקך עליהם.

שער ה

הבחור אשר חפץ לשאת אשה, מרגע אשר חתם התעודה בישראל (תנאים) בקנין ובשבועה לקים כל דבר לא ישוב עוד לבית רעיתו עד עת דודים. אף לא יעבור ברחוב ביתה, להיות נקי מישראל. והנערה גם היא לא תזכרנו ולא תדבר בשמו ותתגנב מפניו. האלמנה לא תנשא לעולם כי יראים הם אולי תהיה קטלנית. הבתולה נשאת ביום ששי, וביום חמישי שלפניו ישחטו את הפר למשתה בחצר בית הנערה. בעת השחיטה יקראו כל קרוביהם ומיודעיהם ונותנים לפניהם אגוזים וקלי וכוס מים חיים, ובצאתם ישימו איש איש על ראש הפר מעה וזה נקרא סימן טוב או פינטאר בלשון ספרד, והוא שכר השוחט. וזקנה אחת תצפצף כסוס עגור אשר כל שומעה תצילנה שתי אזניו, וזה אות לטובה לאנשי הבית וקול תודה לנותן. ודוכיפת הזאת נמצאת בכל בתי משוש. ואם חלילה לא ישמע קולה בשמחתם יהפכו חגיהם לאבל. בערב יובילו הכלה לבית חתנה לקול המצפצפת והתופים והכלה כחרשת כאלמת וכעוורת עד בואה לביתה וכן תעמוד ביום ששי מעת אשר ילבישו אותה עד שתצא מחופתה והונחה על יצועיה היא כמצבת אבן. הנשים קושרות קשוריה ותקרענה בפוך עיניה,

תיטבנה את דלת ראשה בשתי קווצות משולבות כמנהגן, וכן מושחות פניה בששר ותצבענה תמונות זרות על מצחה על אפה ותחת שפתיה בכופר להצילה מעין הרע, וידיה בסם אדום הנקרא אל חינה, אך לא ידעו מטיבי שער ולא למדו מלאכת התבנית לכונן שמלתן לעורן. אחר החופה השאר הקרוב יעמוס על שכמו הכלה ויושיבנה על הכסא עודנה כנציב שיש, לא תראה בה מנוד ראש. ואחר רגעים אחדים ישאנה על משכב דודים. בתולות אחריה רעותיה מובאות לה לחברה ותשמחנה ותעלוזנה יחדו מעשי שעשועי צעצועים. היריעה תמשך ולא תראנה עוד. אז ישימו לחם לפני הקרואים, ככלותם לאכול יקומו לצחק בהמולה גדולה, יביאו החתן אצל כלתו ויסגרו היריעה בעדם. — אם תחשוב כי יצאו ויניחו הדודים להתעלס באהבים, לא הטבת לראות. נהפוך הוא, אז יחלו לעשות הלולים, וישמרו שם לראות אם נמצאו בתולים לנערה. וככלות מעשיהם יפרשו השמלה לעיני הכל כאשר יעשו הקטוליקים בסדין הקדוש. בהמיה כזאת יובילו הכלה לבית המקוה, ולעולם הזקנה מצפצפת והתופים תצלנה אזנים ושרים ישירו בפיוטים.

כל שבעת ימי המשתה בא איש לנגן בנבל, והיה כנגן המנגן בשיר לה״ק או ערבי, כל הקרואים ישימו מטבע על נבלו למנחה. חכמת המוסיקה נעלמה מעיניהם מכל. ואף צורות כלי שיר במות ישחק שלנו הן שמות זרים ונפלאים מהם. כל כלי שיריהם הם אלה: התופים שזכרתי, המשרוקיתא שצורתה כהותבואי, וקולותיה נשחתות כשריקות עדרים, החליל המכה לפניהם בקרי כמחליק פטיש או כהולם פעם. בשנים אלה שמחים בחגיהם וחוגגים לחאזאז, הם האנשים אשר שבו מהמקדש במיקא, כיהודים ההולכים לירושלם וכנוצרים לרומא, והם כקרושים ולא יקחו במקחיהם רק חצי מס למלך. החצוצרות תבניתן וקולן כאותן שמחצצרים מנהיגי הפוסטא במקלינבורג, בהן יריעו בחדש ראמדאן (ר״ל ימי הצום) הוא החדש אשר יצומו כל שלשים יום מעלות השחר עד צאת הירח. מריעים בחצוצרות על המגדל שלש פעמים בלילה להעיר העם לאכול ואומרים להם: קומו אכלו ושתו אשר נתן לכם אלהים. והמנענעים צורתם כארבעה כפתורי ברזל שנים משולבים בידיהם ומקשים יחדו. הכלי הזה מיוחד לשחורים. בו מנגנים וכשעירים ירקדון. היהודים אין להם רק הנבל, בשיר הפה כלם שוים עם ועם כלשונו, לא יזמרו התנועות, ובין כל אות ואות מוסיפים נא נא, עא עא, כפי התנועה פעמים רבות. יום אשר משורר אחד משבח עלי שירו, שאלתי לו על ענינו ויאמר לי כי היא אגרת אשר כתב הדוד לדודתו כדברים האלה: דמי הדיו, עורי הגליון, והעט עצמי.

כאשר הייתי נודע מכל אנשי העיר היו גולים את אזני בהגיע אניות אל החוף. ויהי היום שמעתי כי באה ספינה מגיבראלטאר ומביאה לפקיד סואיד המנחה אשר שולח מלכו לקיסר מארוק מדי שלש שנים. ירדתי אל החוף לדבר עם רב החובל, מה שמחתי ומה נפליתי בראותי כי הוא היה האיש אשר שאל עלי מכתב היציאה. כהרף עין רצתי לבית הפקיד. אדוני! אמרתי לו, עשיתי מה שגזרת עלי לשמור דבריך, כי לא מדאגה מדבר יען לא ימצאו בי עון אשר חטא. די זמן היה לך לקבל תשובתך. רב החובל המיושר הוא האיש אשר שאל עלי המכתב, הוא איש גינואה ונוצרי ולא יכזב בך למען היטב ליהודי. עתה יבא נא דברך וכבדתיך. ויען אלי: אם כי לא קבלתי תשובה עד הנה האמנתי לדבריך, וגם כי האיש מווינא דבר אלי טוב עליך. הנה לך מתת, ובכל עת שתחפוץ לשוב לגיבראלטאר או ללכת לעיר אחרת רק כל מחסורך וצידך עלי וגם אתן לך מכתב אחר, לך לשלום. ויצאתי מאתו. — אמנם לא חפצתי להסגיר עוד את נפשי בגיבראלטאר וחשבתי להוחיל עוד עד אשר תשוב חמת יומי ותשלח שלומיה ממקום אחר. למקצת הימים לפנות בקר ואני עומד על הגג לרוח היום, כי הימים ימי חרבוני קיץ היו, וזיקי השמש נוצצים ממזרח להחיות משוש כל הארץ, ואביט לנגה חציהם עוד אניה באה, רוח צח נופח בכנפיה ומרחפת על פני המים, ואתברך בלבבי לאמר זאת תוציאני מרשת זו. יצאו שומרי החוף לקראתה אחר מכתביה לבקר, ויראו כי באה מפאת הקדים ולא הביאה לא מכתב ולא עדות, ולא הניחוה להשליך הברזל ויוליכוה אל טאנגיא חרשה, עיר קטנה הרחוקה אלפים אמה מאחורי צלע העיר. ומיראת הדבר (מגפה) לא הקריבה עוד ספינה אל החוף. הנביא צעק: אין מלך ואין זבח ואין מצבה ואין איפוד ותרפים, ואענה אחריו: אין סוחר ואין דרושים ואין איש ווינא ואין פקיד ואין ספינות של אנגליא. נחמתי כי לא שבתי לגיבראלטאר בעוד לאל ידי ואתעצב אל לבי. ואביט ואין עוזר לי עוד בטאנגיא, גמרתי אומר ללכת לטיטואן. העיר גדולה וטובה מטאנגיא, וגם היא חוף במארטין. העם הישראלי היושב בה איש נכרי לא יכיר ואחיו אשר באירופא לא ידע, אולי ישמחו לקראתי. שמרתי עוד חדש ימים עד אשר יצמח זקני ונסעתי. לפני בואי העירה לבשתי חצי כלי גולה אשר הלוה לי היהודי בעל הפרדה אשר רכבתי, ואבואה.

שער ו

למען תבין אדותי בטיטואן אודיעך כי בהיותי בגיבראלטאר כל מעשי היו עם אנשי הצבא ודבר לא היה לי עם היהודים, על כן לא יכולתי לשקוד על ביהכ"נ, אף כי הלכתי שם פעמים או שלש וגם הייתי לילה אחד ללמוד בבית ראש ישיבתם הנקרא ר' יהודה הלוי והוא מעיר טיטואן. אחרי כן הוגד לי כי הרב הזה ברוח שפתיו ימית רשע אם יאבה. שאלתי אם היתה כזאת? ויאמרו, לא, כי ירא ממעמד המשפט. ועוד שנית ספרו לי, כי בעודנו בארץ מולדתו, איש יהודי שהיה שוקד על דלתות ביהכ"נ בבקר בבקר ושומר מזוזות פתחי מדרשים יום יום השכם והערב, המיר דתו לדת הערביאים, והרב קנה כל צדקותיו בהיותו יהודי בכסף מלא. אז עניתי: אמרו לר' יהודה כי איש איטליא בא וימכר לו כל צדקותיו מברוך הבא הוא יום המילה עד ברוך דיין האמת הוא יום הקבורה. לא הכירו כי מצחק הייתי בם ויחשבוני לאפיקורוס. כל הקורות האלה נשמעו בטיטואן, והאנשים חשבו כי אפיקורוס הוא בריה משונה, ונפשם שוקקה לראותי כאשר הוגד לי. ויהי כאשר באתי לרחוב היהודים ותהום כל העיר עלי ויאמרו הזה אפיקורוס! אותו היום ערב שבת היה, וכמו איש אפרים בגבעה אין איש מאסף אותי הביתה. הכרת פניהם ענתה בם כי דלים הם, ואקרא בקול גדול, מי האיש הנותן לי מקום ללון כפלים יהיה שכרו רק ברחוב אל אלין. הדלות גבר את היראה. ויען איש מהם ויאמר ולמה תעמוד בחוץ? אני אבקש לך מנוח אשר ייטב לך. ויביאני אל בית איש אחד, וישבתי עמו.

הלכתי עם בעל הבית לקנות לי מנעלים. ויהי בדרך בא ערבי והכני על קדקדי, כן דרכם דרך בזיון. חם לבי בקרבי ותכה מכעש עיני וקול דמי נקמתי צועקים אלי מן הכלימה. אך החרשתי ואתאפק כי בגדי יהודי מתג ורסן היו לי עדיי לבלום, וכל פוצה פה נושא את נפשו בכפו. אמרתי להביאני אל בית הרב הגדול. הוא היה תלמיד ר' יהודה הלוי הנזכר. ואקרב אליו ברוח חזק ובטוב פנים ואומר: ברוך המקום שזכני לברכו ברכת משנה, שהחייני לראות פני איש גדול אשר לא ראיתי עד הנה, ושחלק מחכמתו ליראיו. ואז פשטתי בגדי אפריקא והראיתי תחתיהם בגדי אירופא. ואוסיף לאמר: אם לא תאמין לדברי תאמין לאשר יראו עיניך, ומבלי לבוש כדרך יושבי הארץ אל מי אוכל להשען? אחרי הושיב אלהים אותך על כס ההוראה והחכמה מי לנו גדול ממך? — פני האיש כפני חמה, ובפה מתוק מדבש השיב לי: ילך אדוני לביתו לשלום וטרם בו החרסה אשלח אליו חליפות בגדים, וכן עשה.

עודני מדבר עמו ואיש בא לקרוא לי בשם משנה פקיד ווינידיג. ואסוב מאצל הרב אל מול המשנה, וגם האיש הזה יפה עינים וטוב רואי. ואראה אח"כ כי היהודים רובם לבנים ויפים ומעוטם שזופי שמש והערביאים בהפך. כבואי אליו אמר לי משנה פקיד ווינידיג אני, לא רבים יחכמו בעיר הזאת במכתב ספרדי ויודעיו מתפארים בו וייראו לחלל תפארתם בלמדם אחרים, וקנאתם תמעיט חכמה. על כן שמחתי לקראת בואך כי אנה ה' לידי איש כלבבי אשר יוכל לכתוב בעבורי עד אשר תלמד לאחי המכתב, ועקב מלאכתך כסף תשקול. ואקוד אפים ואומר אנכי אעשה כדבריך.

בערב ישבתי לאכול לחם עם בעל הבית. בקשתי דרך לבחון את האיש ולדעת שרעפיו עלי. גם הוא מהבאים מגיבראלטאר היה, שם למד לעלג בלשון אנגלית ומתחכם בזה. שבע הללתיהו כי כביר מצאה ידו בזמן קצר. אחר זאת כמדבר לפי תומי הודעתיו כחי בדברים הרבה והרימותי ידי על העליונה, ואז הפליא על חכמתי. — ביום השבת בצאתנו מביהכ"נ נשאול נשאל מאחורי על מעשי ועל דברי ורוחו מלא מדברי אמש השיאני על גפי מרומי המעלות. ובמוצאי שבת השיבוני החכם והחזן בטרם אצא מביהכ"נ ויאמרו יעמוד נא אדוני פה עמנו ואל יהי נחפז ללכת, ונמתיק סוד יחדו בבית אלהים. ועמדתי עמהם והעם העומד בעזרה לצאת שב לאחור, וכלם פערו פיהם לדברי. והם בחנוני באמונתי ובחכמתי. ותשובותי ישרו בעיניהם ונוכחו לדעת כי שגו הדוברים רע עלי ויבטיחוני לכלות כל תלונות בני ישראל מעלי, ויבקשוני לבוא לישיבתם ביום מחר, וילכו לאהליהם שביעי רצון. בבקר הלכתי לישיבת הרב ויכבדני מאד, והיו לומדים בתלמוד ב"ק ולמדתי עמהם כדרכם, ואח"כ הוריתי להם כי גם דעת התלמוד תלויה בדעת הלשון על מכונה, ואתן עדי ממקור ההלכה אשר לפניהם: השור והבור והמבעה, רב אמר מבעה שנאמר נבעו מצפוניו ושמואל אמר בועה שנאמר אם תבעיון בעיו (שם, ג: בהפך), כי המחלוקת יסודתה בהבין כח אבני הבנין. ארבעה יום שקדתי על דלתות הישיבה ובכל יום השמעתים חדשות. עד כי נדרשתי לאשר שאלתי בלבי לדרוש לפניהם. ויהי כמשיב ידי עניתי כי המשא כבד יכבד ממני. עד אשר התחננו אלי, ואבעיר תשוקתם לשמוע אותי ביום השבת. — כן התעמר בי הזמן הנוכל, פעם שמטני בפחת הפחדים ופעם משכני בתקות התקוה וידיו עצבוני ויעשוני.

שער ז

טרם אדבר על הדרושים אטיף מלה על בתי כנסיות אשר זכרתי. כי אף בזה חדשה תצמח. השלחן שקורין עליו התורה מוצב ארצה אצל הפתח לראות אור, כי בתוך הבית כמעט ימששו חושך, ועל כן אם לא יעצרם הגשם או השלג ישימו השלחן חוצה לעזרה, והעם מחציתם ביתה ומחציתם חוצה. העזרה היא החצר לבדה והיא הישיבה, כסאות סביב לה לכל הבא ללמוד, והחכמים יושבים על הארץ אצל פתח ביהכ"נ ולחוץ. וכי תשית לבך אל דרכיהם אולי מקבילות לאשר נמצא כתוב בספר, הלא תראה הפסוק במלאכי, מי גם בכם ויסגור דלתים ולא תאירו, ולא אמר ויסגור דלתים ולא תבואו או ויסגור חלונות ולא תאירו. ואתה תחזה כי דוכנם הוא כתבנית המזבח הנקרא שלחן ביחזקאל כמעט לכל מעשהו, ותשוב עוד תראה כי ישעיה בחצרות קדשי, ודוד כי טוב יום בחצריך קראו בשמותם בית ה'. כמשפט הזקנים מקדם היושבים בשער ושם כל העם נדון, ישפוטו גם הם על סף פתח ביהכ"נ מקום למורם.

אבל מה שהרגיז בטני והמיר רוחי היא המשא אשר חזיתי. ביום השבת והנה ארחת ערביאים שומרי המלך באה לביהכ"נ כשפעת משחיתים, וישאו כל עושי מלאכה, כל נושא סבל ויבהילו להביאם לעמוד לשרת במלאכת המלך איש איש על עבודתו ועל משאו, וכן כל הנשים המתפרות כסתות או עושות מטפחות לעשות מלאכתן חנם. הנוגשים אצים במקל־יד, באבן או באגרוף, יחזיקום בשפת בגדיהם על החזה ויסחבום באין חמלה, ואוי לבורח! חית מרעים אלה נקראת סוהארא (ר"ל אנשי־השכירות). היהודים, בעוד ברכת התורה בפיהם או רגליהם רגל ישרה להתפלל, יעזבו התורה והמצוה וככבש אלוף יובל לטבוח יצאו לפעלם ולעבודתם אשר יעבדו בהם בפרך עדי ערב. כדבר הזה יעשו בכל עיר ועיר ובכל מדינה ומדינה במלכות הרשעה ההיא.

לפני בוא יום השבת אשר אמרתי לדרוש הלכתי אל הרב ואומר לו: רבים וכן שלמים אוהבי החדשות יתאוו תאוה לשמוע אותי לדרוש, לא ללמוד ממני, כי אהיה כמכנים תבן לעפריים, רק לדון בדבר החדש. ועתה להפיק רצונם אני שואל את פיך, אם ייטב בעיניהם לתת את שאלתי ולעשות בקשתי, תעשי עמי אות לטובה, כי פניך ילכו בקרב הבאים, יעבור מלכם לפניהם ובראשם ויראו שונאי ויבושו כי אתה עזרתני ונחמתני. ויען ויאמר: החפץ נתון לך לעשות לעם כטוב בעיניך, ולמען תדע כי אנכי מגן לך תבא אל בית כניסתי בראשונה ופיך ישמע כל עמי וכמוני יראו וכן יעשו בתי כנסיות אחרים. נשקתיו על מצחו ויצאתי.

כל זה היה מורה באצבע, כי מאהבתו אותי עשה לי את כל הכבוד הזה. אמנם עוד לא ירדתי לעמק מחשבותיו, אם מישרים אהבוני או למען נסותי בחלקלקות, על כן הודעתי דברי לבעל ביתי ויגד לי כי ספר כתב הרב עלי לרבו בגיבראלטאר, ורבו השיב לו כי אמת היא כי רוח מינות נוססה בי אך כי בעל תורה אני אולי יש תקוה כי מאור התורה ינחני באורח מישור, ואשרי המחכה ויגיע להאיר עיני. שמחתי לשמועתו, וממחרת בישיבה הסיבותי את שיחי וספרתי להם מעשה שהיה ברומא כי קיסר פלוני תחת ענוש בן מות אחד על רוע מעלליו, גדלהו וינשאהו עד כי נכלם האיש על הכבוד אשר לא נכון לו, ויטיב את מעשיו ויעש הישר והטוב. ומדי דברי הכרתי בפניהם אותות אשר הגידו פעולת דברי בלבם.

ביום השבת עת דודים היה בביהכ"נ אשר הייתי מתפלל בו ובא הרב וכל להקת הנבונים. ראיתי כי השעה משחקת לי, ובעת הוצאת ס"ת שאלתי עוד את פי הרב וחזן ביהכ"נ, ועליתי על הדוכן. הרימותי הטלית על זרועותי אמה מזה ואמה מזה ודרשתי בלב חזק ורוח נכון. מי הבין ומי לא הבין ומי שחשב שמבין, כולם הודו את שמי כי עשיתי פלא, ויתנדבו כמשפטם וגדול יתר מאד. ביום ההוא גבה לבי ובבואי אל ביתי רץ הבעל הבית לקראתי ויחבקני וינשקני, והשכנים והשכנות שמחו ועלצו לפני יותר מאשר שמחו הנשים המשחקות בשוב דוד מהכות את הפלשתי.

גם יכולתי לשבת בארץ כי היתה רחבת ידים, והוריתי הלשון והכתב הספרדי. וירבו התלמידים. רק בעבור אנשי המקום הערביאים שהיו רעים וחטאים ועל חליצותי שהיו עלי למשא לא שמתי עיני ולבי לשבת שם כל הימים. כל יהודי העובר לפני בית תפלת הערביאים יסיר נעליו מעל רגליו, ואוי לו אם ישכח או יעבור. להצילני מעט מרשעת הגוים ההם נשאתי בגדי בדרך כדרך הרינינאדוס בעבור יכירוני כי מארצות אירופא אני וישנו אותי לטוב. הרינינאדוס הם אנשי הצבא מספרד שהמירו את דתם, כי כן דבר הקיסר מארוק שכל הבורח מספרד לארצותיו או ימיר דתו או ישיבוהו לארצו להרג, ורבים בחרו להמיר מלהיות תחת עול ספרד הקשה בעבודתם. ומפני שהערביאים לא יצלחו לכל כאשר הודעתיך, לכן בבוא האנשים האלה פה יושיבום לשרי צבאות ולעורכי מערכה, ונמנו על כלי המלחמה ולמשמרת המבצרים. ובהיותם כמוני

בלתי מלומדים לבגדי מערב נושאים אותם בדרך אחרת.

ועתה אחוך דרך לבושי מערב בגוים וביהודים אנשים ונשים. ואחל מן הגוים, ודרך כלל אומר כי כל מלונה נכונה לביתם, כל סחבות נכונו ללבושם וכל אוכל, אף כי נבזה הוא, טוב למאכלם. לא ידעתי אם כפילוסופים יחשבון או כבהמות נדמו. בגדי הגדולים הם כתנת שש, בגד תחתון ארום או ירוק, שמלה לבנה אשר יתגוללו בה, ועל ראשם מגבעת ובגד ארום תחתיה, ונעלות ירוקות ברגליהם. מעט המה הלובשים מכנסים. מהם ישאו בחורף אדרת בגד על כתפיהם. דלת עם הארץ אין להם רק השמלה והופכים פניהם לקיר בעת התגוללם למען לא יביטו אל מעוריהם, רבים בלי מגבעת ובלא מנעלים, ומהם במקום שמלה ישאו כתנת שק או בגד עב פתוח מתחת לזרועותיהם. ולפי צרכם יוציאום החוצה. כלם מגולחי שער הראש הם חוץ מאוחזי העינים. השחורים ורבים מהלבנים יניחו צמרת שערות בפאת ראשם, כי עת עלותם למרום יקחם מחמד בציצית ראשם, וגם מבחורי ישראל הם מגדלי בלורית הזאת לתפארת.

היהודים ישאו כלם הכתנת שש, בגד התחתון לבן, מכנסים, בגד עליון, ושלמה שחורה ארוכה ורחבה על כתפיהם אשר יעברו דרך הצואר, וישאו שוליה על כתף ימינם. רוב הבחורים בימות החול לובשים אדרת במקום שלמה כאדרת הגוים אך מבגד דק ולבן. כהם לבשתי כל ימי היותי בטיטואן. ואני והריניגאדוס נשאנו אותה כדרך אדרת שלנו. מגבעות ונעלי היהודים שחורים הם, ואם יזיד איש ללבש אחד משני אלה ארום אף כמשחק, יאנסוהו להמיר דתו. באופן כי השחור על הלבן הם היהודים, והלבן על השחור (עור פניהם) הם הערביאים. האדום הוא אות תפארת הערביאים, בו יודעו כי הם שלומי אמוני מחמד, ואומרים כי בעלות מחמד למרום צנף על ראשו מצנפת אדומה, ומצא משה מכוסה במגבעת שחורה, וכראות משה אותו הסירה מהר מעל ראשו וישליכה ארצה, וישם מצנפת אדומה על ראשו. ועל כל יהודי ההולך לדת הערביאים ישליך מגבעתו השחורה מעל ראשו. לבוש הנשים בבתיהן בין עבריות בין ערביות הוא כתנת ממתניה ולמטה כאשר לנו, וממתניה ולמעלה מלפניה תמונת חושן מרוקם בזהב או במשי והם כשני בגדים נצמדים. לבוש העליון הוא הדור בחשב חגורות ופתיגיל ורחב מאד. שלמת כרפס מרובעת בזר משי סביב חגורה על חלצים. בפקודת טיטואן הבעולות מכסות ראשן בפסת משי אדום יורדת מאחוריה עד שולי השלמה ומכסה שתי קצוות תלתליה ותאפוד אותן לה בשלמה. סביב ראשן צפירת שש כפולה שבעתים כמצנפת ישמעאלי תוגרמה. עגילי אזניה הם כטבעות גדולות ועבות כאצבע קטנה. הן כוחלות עיניהן ומאדימות ידיהן כאשר שמעת בענין הכלה. רוב הבתולות תלבשנה השלמה והכתנת לבדן, ותכסנה ראשן בצעיף משי, וכן הבעולות מגבול אלקאסר עד קצה גבול ממשלת מארוק. דדיהן הן הנזכרות במסכת יומא נראים ואינם נראים. לא תביט אל מראיהם אבל תכיר את תארם ועביים. העבריות בלכתן בדרך מתעלפות ברדיד אחד ובשפתו מכסות כל פניהן חוץ משתי עיניהן. הם הרעולות דמס׳ שבת. ומבארים הרעולות דישעיה כמו נשאו את רדידי. הערביאות מתגוללות בשמלת שק, רגליהן החתלו בסחבות ועל גביהן נושאות ילדיהן או מעמסות בגדי עדים, פניהן לוטים בבגד לבן ולא יראה החוצה רק עין אחת, הערביאים בני שדה בקיץ ערומים כיום הולדם, הנשים לבד תחגורנה שק לשמור כבודן.

קנאת איש ואשתו בין הערביאים קשה כשאול ועזה כמות. איש בבנו, באחיו ובאביו תבער כמו אש קנאתו. ובמקום שיש נשים לא יוכל לבוא איש שם. בהיותי בטאנגיא קרה לי מקרה כי נדד מביתי עוף אחד וברח בבית ערבי ובחדר מטתו, בהיותי נחפז לצודו העפלתי לרוץ אחריו עד שם, ואני לבוש בגדי נוצרים. לא היה האיש בביתו ועמדתי שם רגעים אחדים להשכיל ולדבר עם האשה. כי נשי הערביאים לא תסגנה אחור מלדבר עם הנוצרים, רק יראת בעליהן תעצור אותן בביתן וכן תרבה תשוקתן. כל הערד מוליד תאוה, ויורה להן הדרך לזנות תחת בעליהן ונגד פניהם. — איש ואשה, גוים ויהודים, בבואם לבית אחרים, משפטם להניח מנעליהם על הפתח. הערבי כי יבא לביתו וימצא על הפתח מנעלי אשה אף אם הוא בעל הבית יעמוד בחוץ. כי יקר מקרה שתשא אשה או בתולה את עיניה אל איש אחד ויכוננו כסה ביניהם, ילבש הגבר שמלת אשה ומכסה פניו, מניח מנעלי אשה על הפתח ויבא להתעלס באהבים. ובא האיש לביתו יעמוד על הפתח עד צאתו, והוא יצא ויעבור לפניו ולא יזיד האיש לשאול לו מי אתה ואנה תלך?

היהודים במערב מניחים הזקן ומגלחים שער הראש כערביאים, רוב יהודי אירופא מניחים שער הראש ומגלחים הזקן כנוצרים. ויהודי פולין ואחריהם נמשכו הרבה מערי אשכנז, מניחים שניהם למען הלוך נגד חוקת הגוים הישמעאלים והנוצרים.

מאשר יקרתי בעיני היהודים ונכבדתי, חזקתי ואמצתי מאד לשמור ולהוסיף חנם וחסדם עלי גם

בדרושים הבאים. שלשה חדשים דרשתי מדי שבת בשבתו בשנים עשר בתי כנסיות, לא נשאר עד אחד, ועל כלם יתברך ה׳ הנותן חכמה והממציא חן, נפלאות היו לנבונים ונוראות לבוערים בעם. במנוחות שאננות כאלה אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם, אך לא כן חשב יומי הקשה, והעיר בים שקט סערות. הסכת ושמע לי בשער הבא ותראה האורב אשר שם לי מאחורי.

שער ח

מצאתי ריניגאדו אחד בשוק ויוציאני חוצה לעיר לרוח היום. אצל פתח העיר ראיתי המון שחורים ערומים שכובסים שמלותם אל העין ודורכים אותם ברגליהם. אמרתי הכי קרא שם הכובס רוגל? (ע״ד עין הרוגל). שאלתי לו אם מול בערלה הוא, ואיך מלו אותו? ויאמר כי מול הוא במלקחים כחותך פתיל הנר, ויספר לי כי עודנו אוכל חזיר ושותה יין ולא צם בחדש רמדאן, דברים שהם חטאות גדולות לערביאים. והיה עמו שחור אחד שכפות ידיו ורגליו לבנות, ושאלתי ע״ז ויגיד לי כי הם מבני חם, וכאשר קללו נח אביו נהפך עורו לכושי, ויבך ויתחנן לו, ומחמלת אביו עליו חונן שישובו כפות ידיו ורגליו לבנות. והם יכנעו להתמכר ממכרת עבד לקיים בהם קללת אביהם ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו. וכן ראיתי פעמים בשבוע הוא יום הדילאל (כרוזא של איש עתי בשוק למכור עבדים) ובדילאל הזה נמכרים שחורים ושחורות לעבד ושפחה, והקונה יבקר אותם כבקרת רועה עדרו וקונה אותם לעבדי עולם או יתעמר בהם ומכרם לאחר. אם העבדים מזרע חם נחשבו, בני הכפתרים הנקראים איל גארב (אנשי מערב) יוצאים מפלשתים, כך קוראים להם היהודים, והם בני קדר הנזכרים בישעיה כל צאן קדר, בעבור כי פניהם כפני קדרה.

אף גם זאת ראיתי בטיטואן. אחד מתלמידי הביאני לראות בית מלאכת המטבע, כי יש לכסף ולזהב מוצא בערי גינואה הסמוכות למערב וסוחרים בעפרות זהב [יביאו אותם פה]. אבל לא יוכלו לצרוף את הכסף ולבחון את הזהב מזוקק, לכן מתיכים ככרי ספרד וימירום [בתערובת סיגים] לתכונת מטבע שלהם. מערך וצורת המטבע תכיר דלותם. ככר מערבי הנקרא מתקאל (ר״ל משקל) כסף או זהב, שוה טאליר וחצי בקרוב, ומתחלק לעשרה אונקיות או דראהם כסף גרוע, וכל אונקיא מתחלק לארבע מוזונאת או אוגו או בלאנקיליוס בלשון ספרדית. וכל מוזינא לכ״ה פלוס, וכל פלוס שלשה זאליח, באופן כי שני אלפים זאליח הם כמו טאליר. ומריבים ומכים זה את זה על זאליח אחד. הפרוטה שם מרומה לרזום מטבע קל או דבר מועט, וכן אומרים „מא עאנדי האטא פרוט״, ר״ל אין לי עד פרוטה אחת, כלומר, אין לי כלום.

השריפים יסתוללו להיות מזרע אהרן, ואלה קדושים הם בעיני היהודים. בהיותי בישיבה בא אחד מהם ויקומו כל העם לנשק את כתפיו. שאלתי למה? ויאמרו לי, כי שריף הוא כאהרן, ומי היה השריף הראשון? שאלתיו—סידי (אדון) פלוני. ומי הקדישו להיות כהן? כי אהרן נקדש מפי עליון — ולא יכול לענות אותי, כי נבהל מן הבושת והסכלות. היהודים אשר היו שם, אחד קרץ בעיניו, ואחד מלל ברגליו, ואחד הורה לי באצבעותיו לשתוק, וישחקו על תומתי, לאמר, כי אורח אני ולא ידעתי משפטי הארץ. ויתנו לו איש כמתנת ידו לכפר פניו, ויצא מעם פנינו ברוח נכאה בלבו והכסף באמתחתו. חסדי אל סבבוני כי לא סקלוני או לא התעללו בי עלילות ברשע על שאלותי ועל דברי.

בימים ההם אשר הייתי בישיבה מצאתי שם יום אחד תמונות חדשות. האחד נודע כי גדול היה בשבתו עם הזקנים ואצל הרב ושמו ר׳ שלמה פאוילה אזרח טיטואן ותושב ברבאר. ויצוהו הרב עלי אם אלך לעירו להטיבני, ויענה מי יתן ויבא! האחרים היו מזכירי בית מס עזבון המלך. ואתפלא בראותי כי ימצאו כל חשבון הקשה בעל פה, באמונה וכמו הגה. ומפני שני דברים מוכרחים הם להתלמד כן. חסרון הספרים ופחזות המצוים לא יניחום לבטל רגע. ויהי היום מצאתי בני הישיבה במבוכה רבה למצוא מרובע ערוגת בית סאתים הנזכרת במס׳ שבת. ויתחרו לריק ולא יכלו. הודעתי להם פשר דבר. מיום ההוא כל הדבר הקשה הביאו אלי. עוד רגע אחד וישאלוני אם יש לאל ידי להבין פי׳ הראב״ע על התורה? השיבותי כי הוא נערץ בסודיו ונפלא בחכמתו וצריך פירוש לפירושו ולמפרשיו, אולם במקומות הרבה לא נסתר הוא ונוכל לו. והראוני הדבור בפ׳ ואתחנן את הדברים האלה, הטעם על עשרת הדברים ולא על הדבורים, והיה טעמו כטעם לשמור הענין ולא המלות. כי הדברים הם הנאמרים בפ׳ יתרו אך שונים בקצת מליהם. הבינותי להם את המראה, ויתמהו איש אל רעהו.

בדרוש האחרון אשר דרשתי בא רוגז בביהכ״נ, באשר בין הבאים מגיבראלטאר שם היו, ובראשם רבם חתנו של ר׳ יהודה הלוי תהלתו בקהל חסידים בעלי הפסקה, כן נקראים הצמים ששת ימי השבוע לילה ויום, והוא משנה לפקיד אנגליא, נשבע ואמר: כי ידרוש רק ירא ה׳! וזה יקרא אין עת לדרוש.

אחד קם לצאת ואחד עמד לנגדו. סוף דבר לא דרשתי. יצאתי והלכתי אצל הרב הגדול ואמרתי לו: נקום נקמתך ממנו, למענך תעשה ולא למעני, כי לא עלי תלונותיו אלא עליך, והוכיחך בזה על שבאת לעזרני. הדברים האלה דברתי מתוך אש עברתי. והרב התאמץ להסתיר המית לבבי ופנה אלי ואמר: השמר והשקט אל תירא. אנכי אשיב שבותך כבראשונה וכבודך כבתחלה. עודנו תכלינה עינינו כי בעונותינו גוע הרב חותני ולא שלמו ימי אבלנו ויספדו לו החכמים בדרושיהם איש יומו מדי שבת, ואתן לך מהלכים בין העומדים האלה ותדרוש בשבת האחרון והוא הנכבד. כלנו כאיש אחד נבוא לשמוע בלמודיך. לך לשלום. ואפול על פני ויצאתי.

נתחתי הדרוש לנתחיו ויסדתיו על החיים והמות. אחרי ההקדמה והמליצה לכבוד הרב והעם, הוריתי, כי כל יקר וכל כח נקרא חיים, וכל העדר ומגרעת נקרא מות. לתת לנו מחיה אמר עזרא על רשיון כורש, להחיות רוח שפלים אמר ישעיה על הנחמה, ותחלימני והחייני אמר חזקיה על הרפואה, חיים וחסד אמר איוב על הטוב, ועל כל הנברא אמר נחמיה ואתה מחיה את כלם. וכן להפך, אל נא תהי כמת על המצורע, ואם אין מתה אנכי על העדר הבנים והיראה, וימת לבו בקרבו, ועני חשוב כמת. כי איש ואיש מברואי מטה הוא כחלק מן הכל וכאבר מן הגוף, וכערך האבר או החלק כן יגדל עצבונו להעדרו. עצב העדר האב גדול מעצב העדר הבן, כי זה יש לו תמורה וזה אין לו תמורה. הלא ירמיהו בהגדיל צרותיו צועק יתומים היינו ואין אב. ומה יעשו אנשי טיטואן על הרב הנאסף אל עמיו שהיה לא רק אב למשפחתו אך גם אב לכל העם! מה יגדל הכאב על העדרו! בו אבדו בנים אביהם, תלמידים רבם, יתומים מאזרם, אלמנות מעודדן, אביונים מושיעם, וכל האנשים הודם והדרם! — דברים אלה נאמרים בקול עז וברוח נמרצת לאנשים אשר ארחותיהם נקשים בפלפולם ונלוזים בחדושיהם היו בלבם כרעם בגלגל. לבשו חרדות והיו כחולמים. בנתח השני הרביתי את אותותי ואת מופתי בדברי חכמים כי איש צדיק תמים בארץ הוא ספר תורת אלהים מפורש, לוחות לבו מעשי אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות, משם תצא תורה ודבר ה׳. ואם יחלש וימות נשברו הלוחות. אך ככחו בחיים ככחו במותו, כי לוחות ושברי לוחות יושמו בארגז כבודו, כי הניח אחריו ברכה. ואז העירותי המאמר ממנחות הזהרו בת״ח וכו׳, שהרי לוחות ושברי לוחות וכו׳. ואישר דרכיו למאמר בפסחים מנין שלוחות ושברי לוחות מונחין בארון וכו׳, הרגזתי להעלות הקושיא מי נתלה במי והצדקתים יחדו על בחינתם. — בדרוש הזה גאלתי את כבודי והוספתי על תועלתי, והובשתי והכלמתי כל הנחרים בי. כן תמו כל דברי הדרושים, וארא כי כל שוגה בם לא יחכם, כי אם יישר יעיר קנאה ואם יבער יהי לשנינה, וכל אליה קוץ בה.

בטנגיא נזהרתי ונפשי נמלטה מצדית אהבה. בטיטואן כמעט נאחזתי כצפור בפח עם בת בעל ביתי. יפיה ותומתה הלמו לבי בל ידעתי, הקנאה זחלה בעצמותי, התאוה הציקתני, היראה עצרתני, והכבוד גערני. — האהבה, גברת התאוות! משכנות מבטחים אים? דבשך בלול ברעל, סבאך מהול במים, מצאנוך בלבנו ולא ידענו איככה, תציקי את נפשנו ולא ידענו למה, אם בת אלהים את למה תענינו? ואם בת צפעונים את למה תיטיבי? — ארץ משובבת מרעת יושבי בה, יהודי עשוק ורצוץ, שמלות העבדות, זקן כחרטום, הכל נעלם מעיני בעת ההיא. ואומר כדברי פופי על החטא: „בתחלה תעבנו, אחר סבלנו, ולבסוף חפצנו“. אך טרם באתי עד קצי השתרגו עלי קורות אשר עצרוני.

שלשה ימים לפני בוא יום ר״ה בא אלי משנה צרפת לאמר בשם משנה אנגליא הנמצא אז במיקנים, כי צוה להוליכני שם להיות סופר לאליהו לוי משנה הקיסר. אחרי ימים שב אלי ואמר: לא תלך, ובשוב המשנה יאמר לך למה. בימי חג האסיף שב המשנה ממינקים ואמר כי לא רצה להכניסני בצרת אליהו כי זעום מלך הוא.

אור לר״ח שבט שמעתי אומרים כי איש טונים ושמו יעקב עטאל בא לעיר ואליהו עמו. הטוניסי הזה ואחיו ידעתים בגיבראלטאר, שהם שני בני בליעל מלאי מרמות ותוך וברחו משם על אשר הוליכו אבק שרפה לקיסר מארוק בלי רשיון השר האנגלי. שאלתי לפי תומי מה משפט אליהו הזה? וישיבוני כי משנה הקיסר היה ויחר אף הקיסר עליו ולא ידעו למה וגזר להשחית זקנו ולהוליכו לבית האסורים והיה שם ימים רבים, ועתה שלחהו עם הטונסי לעבד לו. ויהי בבקר בטרם יאיר פני המזרח והנה איש דופק על דלתות חדרי, חשתי להלבישני ויצאתי, ויען האיש ויאמר חתנו של אליהו לוי אנכי, וחותני כותב לי לשלחך אליו בל תאחר רגע. הסוס מוכן למסעך צידה לדרכך ואיש לחברתך. ואומר אליו ולא נתן המלך לטונסי לעבד לו? והשיב כי כזבו משנאיו, הקיסר השיב שבותו וינשאהו על כל השרים אשר אתו. ואנכי הייתי פוסח בשעפי ונדחף מהאיש, השלכתי את נפשי בזרועות יומי, נשאתי בגדי, אמרתי שלום, רכבתי ונסעתי אליו.

שער ט

כמה חליפות! הזמן הוא רק נכון בתהפוכותיו. עברתי מאז ללכת בדרך זו להיות סופר, ואחר שתי שנים עודני עובר בה. מי יודע מה יתהפך עוד עלי במחנה יומי — בצפיתי אצפה. בפעם הזאת אין איש אתי רק הערבי בעל הסוס. בלילה השמים היו כסויי והארץ יצועי ממחרת. מרגע בואי לעיר [טאנגיא] העברתי הבגדים הצואים מעלי ולבשתי מחלצות. גלחתי זקני ובאתי לראות את פני האדון החדש [אליהו לוי]. האיש מלא ימים היה, פניו נקודים אבעבועות, וישב על כר לאכילת הצהרים, ובשפה רפה אמר לי שלום. הוא היה יושב בבית גדול אשר היה מקדם בית מס עזבון המלך. נחשתי בזה אות לטובה כי לא נתן רק לקרוב למלכות. לעת האוכל ספר לי קורותיו בלשון ערבית צחה, כי הקיסר צוהו להביא קני מתכת ואבק שרפה מאנגליא, והוא שמר לעשות כאשר צוה, אך מפני השודדות בים יראו האניות שהיו בדרך לבוא לחוף, והקיסר חשב כי הוא הסיבן אחורנית, וישימהו בבית הסוהר ויענש אותו שלשת אלפים פיאסטרים (והעלים ממני דבר הזקן שהשחית כי כבר צמח בפניו), ועתה נחם המלך על הרעה והריצהו מן הבור והשיבו על כנו, ויצוהו להביא סוחר מגיב־ראלטאר לשאת ולתת עמו. והוסיף להתפאר בכבודו כי מני קדם היה ציר ספרד שולח במצות המלך, גם במעלליו ניכר כי עקש דרכים הוא, אך לא דמיתי שיהיה ערום מכל נחש ומכל חית השדה. מסתתר היה בכל מעשיו, זמותו בל יעבור פיו, הולך קוממיות ורוח כביר אמרי פיו. ויעפיל לעבור לפני במת הערביאים ולא הסיר נעליו מעל רגליו, להראות לכל העמים כי עודנו בתקפו בחצר בית המלך ויראו ממנו.

אל תהי פוסח להאמין כי קרוב למלכות היה. אחרי שמעך כי היהודים רצוצים ועשוקים. אנשים כמוהו אם גוי ואם יהודי הם רק כלי המלך, בכל עת אשר ישרת בם המלך הוא כלי יקר לא תגע בו יד פן יבולע לו, אך אם יסתיר המלך רגע פניו מהם כגללים לנצח יאבדו רואיהם יאמרו אים? נוראים הם ולא נאהבים, נכונים הם להרע ולהיטיב לא ידעו, לא ימלאו רק מחרבות אחרים. במשלם יאנח עם ובאבדם תעלוץ קריה. לא כמות כל האדם ימותון, אחד בכל אלה לא מצאתי אשר בא עד קצו — הם הנקראים סאחאב איל סולטאן (אוהבי המלך). על כן אם יאמרו אליך פלוני נשאו המלך עד שחקים, רחם עליו, התפלל בעדו או בעדך. הוא רק אבן מערמות העפר שהיתה לראש פנה עד ישיג המלך את חפצו. למשרתי המלך אין מערכות הרוממות. חפץ המלך ממית ומחיה, מוריש ומעשיר, משכיל ומרומם. על כן רגע יעלו שמים ורגע ירדו תהומות. לו ידעתי כל זה מני שים רגלי עלי ארץ מערב לא תקרינה אותי כאלה היום. אך מי יגיד לנו האותיות?

באתי בחררי וישבתי שם להיות נכון לקריאתו ולמשמעתו. שני ימים עברו ואין קול ואין עונה. ביום השלישי בא אליהו ומגילה עפה בידו ויאמר לי: קרא. וילך לו. חשבונות סחורתו אשר לו ביד אחרים היו, ורצה להודיעני בזה כי לא אבד תוחלת אונים. בלילה ההוא אמר להביא גליון חשבונותיו ויהיו נקראים לפניו. ממחרת קראנו בלשכתו ויצוני לכתוב לו אגרת בלשון אנגלית לסוחר אחד בגיב־ראלטאר. לא עזבתי רגע ההוא השוחק לי ושאלתי לבן משק אליהו לתת לי כסף לקנות מה, ויתן לי. לימים עוד אחדים הגיע לטאנגיא הטונסי ואחיו. מארת ה׳ תהיה בין שניהם! לא נבראו רק לשבט אנשים ולנגעי בני אדם. הצעיר עבר את הרב ויחדיו הולכים הלוך באשר המלך יוציאם ויביאם. צר לי מאד כי באו ללון בתוך ביתנו, אבל מהרו עבדי המלך ויחליטו אותו ללכת למסעיו ופנה את ביתנו ויעזוב את אחיו לגור באשר ימצא, והלך.

עד אשר תגיע תשובת הסוחר התהלכתי בארץ לארכה ולרחבה. בעת הייתי בלונדון שמעתי כי איש יהודי מגיבראלטאר ושמו קורדוזו נהרג במצות הקיסר מארוק, ובהיותי בטאנגיא פעם ראשונה הוגד לי כי אחיו נמצא שם במשמר. בפעם הזאת הלכתי עם אוהבי לבקרו בבית האסורים. בבואי עלתה צחנת הבור באפי. דרך חור אשר היה על הפתח בחנתי במחשך המקום את כל האסורים ברגלי ברזל ברגליהם ובמוסדות על צואריהם, קשורים יחד, וכה ישבו, עמדו או שכבו כלם כאחד. הורוני את האיש ואתקרב אליו, והנה הוא יושב על הארץ אסור בזיקי רגליו לבד לבוש כאנשי ארצות, לא גלח זקנו ולא עשה שפמו, וכראותו איש בבגדי נוצרים וכשמעו כי אני יהודי, נפל על פניו ויבך. הה! צעק בלשון ספרדית, מדוע באת להזכיר את חטאי ולראות ברעתי? זה שתי שנים שאני מבלה ימי ברקב ובמשואה הזאת. ארץ למה לא תכסי דמי, טוב מותי מחיי! ואתה אליהו מה פשעי ומה חטאתי כי דלקת אחרי? אנכי התאמצתי להשקיט רוחו ולנחמו ולקוות לצאת מן המאסר, ויעצר המית נפשו ויאמר, סלח נא אהובי, כי רוח יגונים התעני. ואשאל אותו להודיעני דרכיו ולמה הזכיר את שם אליהו. ויאמר אנכי אעשה כדבריך, כי עשית עמדי חסד לבוא לנחמני במאפליה הזאת. אמנם למען ה׳ קבור דברי בקירות לבך, ויתחזק ויאמר: „ארץ

מולדתי גיבראלטאר, ארץ החפשים, שלשה אחים אנחנו, האחד יושב בלונדון, ואני ואחי הקטן, אהבת הכסף ודעת לשון ערבית הדיחונו לבוא למערב, וזה כמה שנים אשר נשאנו ונתנו פה במצות הקיסר. אחי היה איש תואר והדר ולו חכמה ותבונה, בלעדיו לא הרים המלך את ידו ואת רגלו. על פיו יצאו כל הקרובים אליו ועל פיו יבואו. לקץ ימים נשאלנו מן המלך ויצאנו ללכת למאזאגאן ולהתחבר עם אליהו לוי משנה למלך גם הוא, לערוב מערבנו בחטי המדינה ובתוצאות הארץ. וכאשר צוה ה׳ אתנו את הברכה בכל משלח ידינו, נכספנו להביא גם את אחינו היושב בלונדון לשבוע מטובנו ולתת לו חלק ונחלה עמנו. כתבתי לו אגרת, ויען כדברים האלה:

„חפץ הקנינים והעושר לא יפתני לעזוב מושבי בטח. ארצות המערב טובות הנה אם לא תשחיתן רעת יושבי בה. כמלך כעם אין בפיהם נכונה, קרבם הוות. ברוב אולתו ישגה ושגגתו ישאו הנקיים. קל לכעוס, ולפני זעמו ולפני כעס אויל מי יעמוד? מי יתן ויצאו כל האנשים אשר בהנה! יהי ה׳ עמך!"
וחתם כמשפטו „קארדוזו".

שמנו האגרת במערכת המכתבים ולא דברנו עוד אודותה ושכחנוה. אחר כל זאת עוררה הקנאה מדנים בין אליהו ובין אחי. אחי היה עריץ מטבעו ומתפאר לפני אליהו על תקפו וגדולתו עליו בחצר המלך — ולפני שבר גאון — ויבקש תואנה להדיחו מחברתנו ועלתה בידו. התפרדנו איש מעל אחיו, והמכתבים אשר חשבנו ללא הועיל נשארו תחת יד אליהו. בעת ההיא רצה המלך להחליף את משכרתנו ולהעבירנו לחוף טאנגיא, ואחי התחנן לו להוליכו ללאראגי. והיום ההוא היה אחי מסתולל ומהתל באליהו, ויחר לו מאד וחשב מחשבות להפיל את אחי, חפש במכתבים לטמון לו מוקש ומצא אגרת אחי אשר בלונדון, וישב האגרת בכיסו. ויהי כדבר אליו אחי כדרכו, ויען לו: השמר לך, כי יש לאל ידי לעשות לך רע. וכאשר שמע כי נבאש אחי בעיני המלך על דבר החוף, ויאמר בלבו, הגיעה העת להנקם ממנו. מה עשה? תסמר שערות בשרי להזכירו, חתך מהאגרת השורה העליונה ויבא אל המלך במארוק ויתראה לפניו כאיש נעצב והרד לדבר. ויאמר לו המלך, מה לך פה אליהו? ויען ויאמר, אדוני המלך, בידך עתותי וימי חיי, שלוף חרבך ומותתני ואל צוני לדבר. ויאמר המלך: מה היה לך? אל תכחד ממני דבר ותחיה ולא תמות. ויען אליהו: יקרה נפשך וכבודך בעיני, קום קרא והשתומם, ונתן לו האגרת והיא כתובה בלשון ספרדית. וישאל המלך: האין פה כומר נוצרי ונדרש ממנו לקרוא הכתב הלז, כי אליהו ירא לדבר. ויביאו הכומר אליו ויקרא. וכשמוע המלך פתשגן הכתב אשר הועתק לו ללשון ערביאית אחז בשרו פלצות, שינה עוז פניו ונהם ככפיר זעפו בו, ויסב פניו לכומר ויאמר: מה משפט האיש בארצות הגוים אשר ברך אלהים ומלך? ויאמר בן מות הוא. ויאמר המלך: הביאו לי קארדוזו. ולא ידע אחי בכל זה וילך בשמחת לבב כהולך בחליל, ויבא ויעמוד לפני המלך. והמלך עד יחקור מילין ובטרם יוציא לאור משפט לדעת אם נכון הדבר, מי כתב המכתב ולמה גרוע וקרוע הוא, בחימה שפוכה הראה לו הכתב ויאמר לו: ראה פרי צדקתי אליך, דמך בראשך והמלך וכסאו נקי. ויצו לעוטרים אותו תפשוהו ופגעו בו. הדבר יצא מפי המלך ופני אחי חפו, ויבהילוהו עורנו משתומם נאלם ונפעם, וטרם יצדק בדברו או יאמר חטאתי נתנו לפיו מחסום ומחנק לצווארו, הכהו הלמוהו, מחקו ראשו, מעכו רקתו סחבו פגרו נתחוהו לקרעים שרפוהו במו אש פזרו אפרו, ותמונתו מתוארת על הגליונים היתה ביד הילדים כסוחה לזועה ולדומן בשוקים וברחובות, ושכר נתן להם מאת המלך כי הצדיקו את דינו. ואני עני וכואב שמו אותי בבור. ישפוט ה׳ ביני ובין אליהו! אם יש אלהים בשמים אראה נקמתו ממנו, קול דמי אחי צועקים עליו מן האדמה. אין איש עושה עמדי חסד להזכירני אל המלך להוציאני מן הבית הזה, ולהודיעו כי שקר עותוני ולא חמס בכפי, ואני ככלי אובד נשכחתי כמת מלב. עתה ידעת צרתי ומצוקותי ממך לא נכחדו.

ככלותו לדבר נפל על זרועותי ויבך עוד לקשי יומו. מדי דברו עפעפי נזלו מים, ואומר לו: צר לי עליך, אחי, גול על ה׳ דרכך ובטח בו והוא יעשה משפטך ויוציאך לרוחה. אנכי אסתיר דבריך וגם אתה כאיש תבונות תחריש בואי אליך יען ממספר משרתיו אני, לא נעיר הצפעונים הישנים אולי יפרישו. נתתי לו שלום ואומר כי נתראה פנים פעם אחרת ויצאתי. כל אותו הלילה רעיוני הבהילוני על משכבי, ומאז ראיתי אליהו כחתת אלהים ותועבת ה׳. אמנם לא נבעו מצפוני לעיניו.

ביום השבת הלך אליהו לביהכ"נ לבעבור ישוררו עליו פיוט בעלותו לס"ת לחדש עדיו נגד כל היהודים, כי החליף כחו וכבודו. היהודים במערב מתהוללים בפיוטים ומשוררים אותם לכל עולה לס"ת במועדים. בפיוטיהם לא נבחר רק החרוז ולא המרה והיתרות, ויכוננו השוא כרצונם, ותוכן ענינם הבל ואין בם מועיל ברוב ספרי חדושים ופירושים מהמחברים אנשי פולין, רבים ורעים. אמנם שוא כל חכמת אדם במלאכת השיר אם אינו משורר

מטבעו. מתת אלהים היא וקו חסד משוך לאנשי סגולה אשר חנן והקדיש הטבע טרם יצאו מבטן.

אחרי ימים מעטים בקרתי קארדוזו אל המהפכת ולא מצאתיו עוד שם. ויעלוני אל עליה מרוחת אשר ישב שם לבדו והולך בבית אחת הנה ואחת הנה. — מה זה קארדוזו? — ויאמר: מחר אנכי הולך למיקנים במצות המלך עם אחי שר העיר. ומי ילך אתך? — אחי הטוניסי. ואומר: האל למושעות יצוה ישועותיך רק השמר לך ופקח עיניך על איש עושה מזימות. אחי שר העיר שב מהכות מורדים במלכות והביא עמו שש מאות ראשים לשום על ראש המגדל, כמשפטם, להודיע לבני אדם גבורות ימין המלך וייראו מפניו.

הימים ימי חג המצות היו. בסדר היהודים כל אחד מחזיק במנהג אבותיו לא ראי זה כראי זה. ההרים ימושו והגבעות תמוטינה ואיש ממנהגו לא ימוש. ולא אחריש מהגיד את אשר ראיתי בליל ראשון לספירת העומר, כי יביאו מלח בביהכ"נ ומניחים אותו על התיבה ובצאתם יקח כל אחד ממנו מלא שתי אצבעותיו ויביאהו לביתו. אודה כי עמדתי משתאה והייתי כנציב מלח ולא ידעתי פשר הדבר. בליל צאת החג עורכים שלחנם במיני מגדים ומבקרים זה לזה, הקרואים אוכלים מאשר יחפצו ומברכים לבעל הבית.

שער י

אחרי הימים ההם שלח הסוחר מגיבראלטאר את בן משק מעשיו לטאנגיא, והוא היה גוי, איש גינובה ממכירי, ונפלאתה חברתנו כחברת אנשים אחים. ואליהו שש על בואו, וצוה להכין צידה והאהל כי בעוד שלשת ימים נפנה ונעלה למיקנים באשר שם המלך בעת ההיא. ולא יכולנו להתמהמה יותר, כי סריסי המלך הגיעו למהר אותנו, ונסענו. ויהי השמש לבוא ועלטה לא היה ועמדנו מפחד שודדי לילה ותקענו אהלנו בערבה אשר שם דוואר. הדווארים הם סוכות ערוכות כחצי גורן או כגורן עגול. סרנו אל האהל. הראשון הגה (הסיר) אליהו הדומיה ברוחו הקשה, ויאמר לגוי: השלום לאדונך? ויאמר שלום, והוא צוה לי להזכירך לשלם את נשיך כי זה ימים רבים אשר עברו ימי השילום וחרה לו. ויפול פני אליהו ויען, הלא כתבתי לגבר עמיתי להשיב את חובי בכסף המתוכן בידו מתשומת ידינו. והשיב לו הגוי: עמיתך כחש בפקדון ובתשומת יד ועודך נושה בו. קול השופר הזה שמעתי ולא נזהרתי לפקוח עיני על עניני עם אליהו, בחשבי כי היום ישחק לו לפני המלך והשרים כמו שסיפר לי, ותלן אתי משוגתי עד עלות חמת צרתי לאין מרפא. הבקר אור ונסע ונלך. בהיותנו במישור גדול נשאנו עינינו וראינו המון רב, כי יום השוק היה באותו שדה. ואליהו נגש אליהם בחפצו לקנות מספוא לבעירנו, וילך בתוכם רוכב על פרדו, ויהמו כל הפלשתים עליו ויתנכלו להמיתו. לא ידעו כי עבד המלך הוא, יהודי הוא ודיים. אבל לא רפתה רוח אליהו על זה, ויקצף עליהם ויודיעם את ערכו בגאוה וגודל לבב ויגער בם. ויהי בהזכירו את המלך חרדו לדבריו ויתמהו מגערתו. ולולי כן לא הניחו אותו לרכוב בעיר. הערביאים, אף עבדים, רוכבים על סוסים, ויהודים אף אם הם שרים הולכים על הארץ. היהודי לא ירכב רק בלכתו מעיר לעיר ובבואו סמוך לעיר ירד מעל סוסו וילך ברגליו ברחוב או בין המון עם. וכן הנוצרים ויהודי אירופא שנקראים פראנקים. ביום השלישי בעוד כברת ארץ לבוא אל אלקאסר והנה נחל שוטף לעבור, הוא הנחל אשר נשקע בו מולאי מחמיד בן קיסר מארוק בבואו עם דון סיבאסטיאן להלחם בדודו מאלוק. נחתו כל היהודים מעל פרדיהם ורק אליהו עבר עמנו רוכב בתוך העיר. ביום השלישי התקדרו שמים בעבים ויהי גשם שוטף עלינו. עש"ק היה ועל הדרך מעון אריות. מבוהלים ודחופים קרבנו זה אל זה, גדרנו מחננו בצנינים לצדיהם, וכנסים מנוסת חרב יעפים ויגעים מהרנו למצוא מחנה בטוח. לא הניחונו אליהו ללכת לעיר מיקנים הרחוקה כמטחוי קשת, ויקדם הוא ללכת עם משרתיו והגוי, ואנחנו שבתנו שם עד יום ראשון.

בעיר מיקנים פאס ומארוק עיר המלוכה. היהודים אינם שוכנים בתוך העיר, רחובותיהם הם במגרש העיר, ולא יוכלו לבוא העירה רק יחפים. עמם ינוחו כל הנוצרים הבאים, או באחת מבתי החצרות לבדם כמו הכומרים הנמצאים שם. היכל המלך הבנוי על יד אומנים ספרדים בימי מולאי איס־מאעל נצב בראשונה ובינו ובין העיר רחוב היהודים. — אליהו הלך מיד אל המלך לבשר בוא הנוצרי, אך הנוצרי לא נקרא לבוא אל המלך שלשים יום, אם כי לא חפץ בו המלך או לא זכר אותו, או שלא יצא מביתו או שהיה עת גשמים, ואפשר שהיו כולן תשובות אשר בדא אליהו מלבו כדרך כל משרתי המלך להנחות הדברים אל גבול מבטן.

בבית השכן הקרוב אל ביתנו עת דודים היה, ואני והגוי קרואים והולכים לראות. ושונה בשני דברים מאשר ראיתי בטאנגיא. הכלה טרם תצא מבית אביה שוברים ביצה אחת על ראשה, ונושאים אותה אל בית חתנה כאשר נושאים אסטאזיאה במעשה אקסור, כי כאשר ראיתי למעלה לא תפתח פה, לא תשמע, לא תראה, ולא תנוד. — גם בזה

התאנף אליהו בי: למה הלכת ולקחת ממגדנות בית דודים ואת פי לא שאלת? הלא אנכי אדניך ובלעדי לא תרים ידך. אולי גם תגלה סודי. ורעה עוד מזאת. המעט לכתך לבדך ולקחת גם את הגוי עמך? השמר לך לא תוסיף שנית ידך כי ביום הוסיפך עוד נוד תנוד מביתי ולא תוסיף עוד ראות פני. ראיתי כי מתאנה הוא לי למצוא בי עון אשר חטא למען שלחני מאתו ולהצדיק דרכיו, או להפריד חברתי עם הגוי. בטאנגיא התעמר בי עד בואו למחוז חפצו ועתה כי לא יכול שאת המשא כי צר כחו מבקש להקל אותו מעליו. אך כל יגיעיו היו לריק, כי עמד הגוי למליץ עלי וידבר אתו קשות לאמר כי לא נמכרתי לעבד לו וכי הוא חפץ בי להיות לרעו. בקש אליהו לכפר פני הגוי, כי הוא המטרה לתוחלתו.

ממחרת החליף את מדתו ויצוני ללכת את חכמים בישיבתם. שלשה שבטים לקח בכפו לשוטט בצדי: להרחיקני מהגוי, להוגע אותי כל היום, ולהכשילני כאשר אהיה נשפט אתם על מחלוקת מה. ואני בתומי הלכתי, ואכזיב מרמה במרמה. — דרך למודם אחת היא, אמנם מצאתי גם ישרים בהשפטם, כי הראוני פי׳ הכותב במס׳ ברכות על ענין העמדת השמש בגבעון, אשר גמר אומר, כי השמש לא עמד למען לא תשחת כל בנין הבריאה, רק עמוד אש נראה על פני רקיע כדמות שמש עד יקום גוי אויביו. ויטו אחרי דעתו או אחר דעת הרמב״ם בשמונה פרקים, כי כן כיון מראש לעמוד באותו רגע לבל יכשל בחדוש רצון בהשחתת הבנין. באותות אלה הודיעו כי לא אבוש בינותם, ותחת האשימוני בהתפלסף לאור החקירה לבד, הודיעוני כי תיטב בעיניהם חקירתי. תחת חקירה במבין מהכות כסיל במאה דברי רוח. כי החכם יעשה ברצון מה שהכסיל עושה באונס. אילו נחנך כן לקטן מנעוריו לא ימצא בזקוניו מסובך באלף שניאות אשר לא יוכל להרפא. שקדתי דלתות הישיבה יום או יומים ואחדל.

מדי יום ביום לעת הצהרים ראיתי איש אחד בא לקחת קערת נזיד ופת לחם. שאלתי לו למי היא? ויאמר „לקארדוזו". אז זכרתי הראשונות, ואומר: אל רחום וחנון! עודנו בבית הסוהר? ועד ככר לחם, ועוד מצריו יבקש! ידעתי כי נכון בידו יום חושך. אם לא יעשה [קורדוזו] כן — השיב האיש — ירדוף האויב נפשו עד אבדה. האיש הלך להגיד לקארדוזו כי ראה אותי. ויבא ויקראני מבית שכנתנו לאמר כי קארדוזו חפץ לדבר עמי. נועצתי עם הגוי ויאמר לי: השמר לך לא ישמע שם קארדוזו על פיך, דמך בראשך. עניתי למשרת: לך אמור לקארדוזו, כי נכמרו רחמי עליו אבל אין בידי להועיל להותו. אובידה את נפשי ולא אציל את נפשו, והוא משכיל ויבין הסוד... אבל אמור איכה נהיה כדבר הזה? ויאמר כי הטוניסי רמהו. עזב את כל אשר לו בידי והוא ברח ואין עוד, והנה אחיו עבר דרך פה ויאמר לשלם הגזל לחלקים שבוע בשבוע, אשר נדר שלם פעם אחת ולא שנה לו, ואומר אהה! אני אבדתי בעניי כי לא שמעתי לעצתו והוא אבד כי לא שמע לעצתי.

במיקנים ראיתי דילאל (מכירה פומבית) ביהודים, דילאל בעל כרחם. כל הסחורה הבאה למערב חלק ממנה הוא למס המלך, ובעת כי גנזיו מלאים ימכור ליהודים בערך המעריך להם, כל אשר לא יישר בעיניו, ולא יוכלו היהודים למאן לקנות.

חלה לב הגוי על תוחלת ממושכה, ויום אחד אחרי אכלו אמר קום ונתהלך בחוץ לראות את הארץ. ולקח שני אנשים לשמור אותנו כי לא למדו אנשי העיר ההיא לראות נוצרים. בבואי לטאנגיא פגעתי תחלה החרשי ברזל בין הערביאים, ופה פגעתי הצורפים בכסף וזהב בין היהודים, צורפים למלאכה ולא בעלי כסף וזהב. פטיש כלפות פצירה פים והאח אש, הא לך חנותם ואת כליה, זה חלק רובם. צמידים העגילים והחרוזים בטלים במועטם. ראיתי כי מלאכתם לא מפוארה אבל נכונה כפי מסת ידם. — בעיר מיקנים יש תהלוכת חשוכים ומכוסים כמערות צורים. אלה הם רחובות הסוחרים ומוכרי כל ממכר. סבבנו את העיר ובשובתנו פקדנו כל בתי היהודים. לא חרץ מבני ישראל לאיש ממנו את לשונו. הילדים והילדות ברחו מפנינו, כן פחד הגוים טבוע בלבם, וחזקי לב כבדונו. מי יזיד לפצות פיו על החפשים? בין הנפקדים מצאנו הכלה שכנתנו בבית בעלה בחברת ילדות סביבותיה ומלעיטות אותה בבצעי לחם טבול במים להשמינה כי רזה היא. כן משפטן וזה יפין. שמו לפנינו זיתים מלוחים ומים חיים לרוב, על כל כוס וכוס הקרבנו אשכר כספנו על מטפחת הכלה או על מצחה לקול המצפצפת כסימן טוב בשחיטת השור. כח המים חיים ומלח הזיתים יחדו רמו את דעתנו והתעו את לבבנו בסתר, ועצמו ממנו. בצאתנו נגלה תרמיתם לעיני הכל ולא לעינינו, יחוג וינוע ראשנו ומעדו מתנינו. הננו מדברים לא בדעת ופועלים לא בהשכל. אליהו ומשרתיו מבוהלים לבקש אותנו בשוקים וברחובות מצאונו, ויביאונו לביתנו, רבדו ערשינו ושכבנו כל הלילה עד הבקר. בבקר עמדנו למשפט עם אליהו: מה תדבר ומה תצטדק לפני המלך, אמר לגוי, כי ישמע הדבר הרע הזה? ומה תשיבנו? ויסב פניו אלי וידבר בשפה רפה: אתה איטליאנו עמוד על דרכך אם

לשוב לטאנגיא או ללכת לעיר אחרת. התנצלנו בכל אשר יכולנו כי מקרה היה בלתי טהור, כי כח המים החיים כבר ממנו כי לא נסינו בו, וימאן להשלים אתנו. אז התאמץ הגוי לפניו ואמר, כי הוא בא לעשות חפציו עם המלך ולא לשרתו, ואם לא חפץ בו ישוב לארצו. אז נבעת אליהו ויצא מעם פנינו, כי ירא להמשיך עליו חמת המלך או לאבוד אהבת הגוי. ועל אודותי המציא תחבולה אחרת, כי הביא אלי איש בליעל ורע מעללים לגעור בי בשקריו ולפגוע בכבודי. ולא יכול עוד הגוי להתאפק וקם בחמתו ממטתו ויחזק במקלו ויגרשהו ויאמר: אדוני אליהו, למה לך כל אלה? תן לו שכרו ושלחהו לנפשו ויבא לחסות בצלי. ולא ענה אליהו אותו דבר כי נבהל מפניו, בראותו כי כל תחבולותיו להפרידני מהגוי לא הועילו רק להחזיק הקשר, וכי אין בכחו לשלם לי שכרי, כי הכסף אזל מכליו, ויבחר לשאת את פשעי ולהושיבני על כני.

שער יא

עמל וכעס נשכח ויזכור המלך את הגוי, ולא ידע מאומה מכל אשר קרנו. צוה אל אליהו לגלות את אזנו ולהביאו אליו ביום מחר נהדר בכבוד. והביא עמו תבנית קנה מתכת אשר הוביל דרך אניה למכור למלך. עגלת הקנה ברזל היה, ונפלא בתכונתו כי יתנהל באצבע להטותו אל כל אשר נחפוץ. הכינו את המנחה ערוכה בכל בציצים ופרחים ושמורה תחת צעיפי משי. המנחה היתה מני קדם אות הכנעה תחת יד המקבל מיראתו או לכבודו. ובהיותי מנושאי המנחה התחפשתי בבגדי יהודי, לבל ישא המלך עיניו בי וירחיב פיו לשאול להרבות לו לפי רוב אנשים. — אל תתהדר לפני קיסר מארוק ואל תקל יותר בעיניו פן יהיה לך למוקש או פן תהיה לבוז. ישבנו בחצר החיצונה עד צאת המלך. שמה היו כל משרתיו ואנשיו. והמלך יצא רוכב על סוסו הלבן ויענו כל העם ויאמרו בקול גדול בלשון ערבית: „אלהים יברך אדוני המלך“. והמלך זקן ומלא ימים, אולם בריא וחזק בתכונתו, עיניו כלפידי אש וקולו קול עז, אימתו תבעת כל משרתיו, כדברו רתת יגורו אלים, לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו, ויכלה כרגע. הוא הולך ועובר בינות גדודיו הרחוקים מזה ומזה כמטחוי קשת, כל הקרב יומת, לא תגע בו יד, אם יפול יוטל ואין סומך בידו כפריץ עוזה. והבא אל המלך אשר לא יקרא אחת דתו להמית. בקיץ משרתיו מבריחים ממרחק הזבובים מסביבותיו בצעיפי משי. צבאותיו הם בנשק על כתפיהם וחרב על מתניהם. צבא השחורים המרקדים לפניו הם למשחק לו. והרינינגאדום מביאים לפניו כלוב חיתו שדי לשחק בם. עיני כל הנצבים אליו לשפוט לבו מאור עיניו, כי יחשך אורו כלם ירגזון ויאחזמו רעד עד כי יודע אנה יפול הרעם. המלה עודנו בלשונו וזעומו יפול ביד הקרוב אליו ואין מליץ. כי יענש איש לבקרת כלם חובלים אותו במקלותיהם ואין מרחם. כי יוציאו אליו האסירים בכושרות, מה עשה זה? ישאל — כזה וכזה — ויאמר שמטוהו — וישמטוהו. וזה מה עשה? — כדברים האלה — קצצו ידיו ורגליו — ויקצצו. צא ולמוד ממולאי עבד דיללה אשר מלך אחר מולאי איסמאעל, מה עשה לאנשיו לעיני האנגלי. בו ביום הביאו לפניו איש לדעת משפטו, ויצו לכרות לו יד אחת, ויכרתו; שב לאחור וישאל אם כרתו את ימינו או השמאל ויאמרו השמאל, „אמרתי הימין“ — ויסירו גם את ימינו. הממותים לא יקברו אם לא יסלח להם, כי לכלב ישליכון אותם. רוח משפטו הוא רוח בער ונורא הוא, במורא וחתת יכון כסאו. כי בחסד ימעד וחייו יתפלצון, וככה יעצור בעם כבד וקשה וכן יעצור שטף רוחם (הראשון לשון מלוכה, כמו יעצור בעמי, והשני לשון עצירת).

כולנו היינו נערכים בשורה ראשונה להתראות, כל המרבה להביא קודם. קרא לאליהו ויען „נאעמם אסידי“ (מה ינעם לאדוני, והוא במקום הנני, או כן, וגם אם יענוש איש, הנענש ישיב כן להצדיק עליו את הדין). ויאמר אנה האנגלי? ויענה הנה הוא משתחוה להדום רגליך. וכפף הגוי ראשו לשלוף נעליו, כי כן כונן עם אליהו. ויאמר המלך: עמוד. הקרבנו המנחה על יד משרתיו. ויהי המלך עובר ואליהו והגוי הולכים הלוך מנגדו, והראו לו תבנית הקנה, ואליהו המליץ באר לו את תכונתו, וירא אותו כי טוב הוא ויצפנהו, ולא דברו מאומה מיום ההוא על עניניו, וישלח את הגוי לראות בגניו ולהתהלך בפרדסיו, ויתן לו המלך סוס במתנה ונמר אחד אשר נשברו רגליו בברחו. ויצאנו מלפני המלך מלאי שמחה ונפוחי תקוה. הרינינגאדום הפשיטו את הנמר וישאו גויתו להם, והעור עשה הגוי מכסה לערשו. הפורטוגיזים שולחים לקיסר מארוק ציים איים ופריץ חיות, והקיסר גם הוא יקריב אשכר מחיות ארצו. אל תתאו למתנותיו כי בעקב הפרח ישך נחש.

שבעת ימים לא שלונו ולא שקטנו מבקר עד ערב. משרתי המלך ומשרתי משרתיו ובני הנכר הנלוים אליהם באו לשוש עם הגוי ולקחת מתנות. ואם תמאן לתת יערימו לחבל מעשי ידיך. כל הערביאים כקטן כגדול נוטים אחרי הבצע, והיה

המלך לך למופת. אין כבוד ואין בושה לנגד פניהם. הגדולים כי יבואו לשחר פניך אם ימצאו דבר יקר ישימו בידם ויקחו במרמה או ביד רמה, והקטנים ישאלו צדקה. לך נא בכל חכמתך ובלא מאזני מרמה לחיות ביניהם אם תוכל.

מיום ההוא לא נקרא הגוי לבוא אל המלך עד ארבעים יום. וכסף אליהו הולך וחסר. ביום שבת אחד אחר עלות השחר הגיע סריס המלך לאמר כי המלך נסע דרך רבאד וללכת אחריו. טרם הצהרים יצא אליהו ומשרתיו והגוי, והנשארים כוננו לצאת לעת ערב. מהרתי גם אנכי להכין את שקי ויבא אלי בן משק ביתו לאמר לא תיגע לריק, כי אליהו צוה לשומרי העיר לבל יניחוך לעבור. הה, איש מרמה ועולה! צעקתי ברגז ובפלצות, ככה תעזבני! ואיה משכורתי וחלף עבודתי? מי ביקש זאת מידך להוציאני מטיטואן בחפזון ולהביאני פה למען משכני ברשתך? מה יתן לי פה ומה יוסיף דעת כתב ספרדי אל עם לא יבין הלשון ולא יועיל לו? עתה ידעתי תרמיתך ומזימות עלי חמסת! ולמה לא שמעתי לקול קארדוזו ולא שמתי לבי לדברי הגוי עמך בשדה? אח"כ בא אחי אליהו ויחזקני כי ראה כי גדל לי הכאב מאד והשגיח על כבוד אחיו, ויאמר: עוד אשתו ובניו ואנשיו פה. בלילה יצאו אצלו כי שבת היום ולא ילכו. אנכי אתן ספר בידך ובצאתם תצא גם אתה. ויהי כעלות המנחה ואליהו שב לעיר רוכב על פרדו למהר את אנשיו ואחיו דבר עמו עלי. וישב אלי לאמר, קום לך אתם. טרם יותן לי הפרדה נשא אליהו את קולו וידבר ערבית באזני העם ויאמר: השמר לך איטאליאני כי לא אביאך רק לרבאד ושם אניחך. ויתלחשו האנשים באזני ויאמרו שים ידך על פיך ואל תענה דבר כי מחר הכל נשכח, ויצאנו. ואנכי שאפתי להדבק עוד בגוי, כי מושיע אין לי זולתו. נחשתי לטובה, כי בעבור אשתו הביא שני אהלים, ובהגיענו אל מקום תחנותנו רץ לקראתי הגוי ויביאני בתוך אהלו, ונשבע כי הוא רב עם אליהו, ולא חשך ממני מאומה מן הלחם אשר הוא אוכל, ואליהו בעל כרחו האכילני מחלב מאכליו וממיטב יין משתיו. אך להעציבני הרגיז עלי משרתיו ללחצני ברשעותם. חמשה ימים עניתי כן, עד כי קרבנו אל העיר. היגון והעמל והכאב אשר התעברו בי הולידו בי קדחת, ומרגע בואי לרבאד פרשתי את יצועי ושכבתי עד למחרת. בבקר כתבתי מכתב לאליהו לאמר: „אדני אליהו! אם לא חפצת עוד בי שלחני לנפשי, אתה תמצא סופר טוב ממני ואני אבקש לי איש אשר איטב בעיניו. הבה לי שכרי אשר עבדתיך ואשר עניתני וביום מחר אלך לנוד באשר אמצא, ושלום". בקשתי את הגוי לתת הספר בידו ולמלאות דברי בעל פה. ויהי כקרוא את הספר וכשמוע מליצת הגוי, פניו הלכו והניח לי. ירד והעלני ללשכתו ונתן לי להעריך חשבונות והעמידני על כני כמאז.

הרחיב ה' לי ברבאד מבמיקינים. העיר הזאת טובה ממנה כי יושבת על מבוא הים, היא הנקראת סאלי כשם הגלילה הקדמונה הנצבת לעומתה מעבר לשפת הנהר, ומעבר זו נבדלת בשם רבאד והנחל מפריד ביניהן, כטאראסקון ובוקיר בצרפת, ורחוקה אשה מאחותה כהמבורג מאלטונא. הנחל תם אל מבוא העיר ויקא בים. פטר גרונו צר ובועה ושוטף כקצף על פני מימיו וכסיר נפוח, וימנע כל אניה מבוא בנחל עד יתן הים דמי לו וכל רוח לא ישיב בקרבו. יקר הוא למצוא אותו שוקט פעם אחת בחדש, וכי ימצא נח לא יעמוד כן רביע היום, ואין הצר שוה בנזק המלך והסוחרים. רבאד יפה וחזקה מסאלי, מבצר חזק ומגדל עוז נצב לימין הנחל ובמבצר הזה היו גנזי המלך מקדם, ומגדל במתם הוא מהגבוהים והיפים אשר במערב. הערביאים בסאלי הם קשים עם היהודים מן הערביאים אשר ברבאד, כי היהודים בסאלי מוכרחים להלוך ברגליהם יחפים, ואין להם רחוב מיוחד כבמיקינים.

אבנים מקיר בית אליהו במיקינים צעקו לקול מפלתו, אבל שרידי ביתו ברבאד הגידו על כבודו מאז. אולם מי יתן לו חצי ערכם לחלצהו מצרתו? כי אין קונה, והוא מתאונן על כספו אשר השליך לשוא. שמה נועדו יחדיו שלש נשיו, העולה על כולנה בהוד, בחכמה ובבחרות היתה מטאנגיא ועל כן היא מדברת בלשון ספרדית ויודעת להתפלל, והוא פלאי, ותלד לו בן, אף הגדולה ילדה לו בנים ובנות, אבל הבאה ממיניקים עקרה היא והיא שמנה כבקר. אולי רוב חלבה סגר רחמה והפימה אשר על כסליה מנע ממנה פרי בטן. הריבות עצמו בין בת טאנגיא ובין השמנה. ותרב כן קנאתן ושנאתן עד שבאה אלי בת טאנגיא לאמר אם אוכל לעשות כשפים להרחיק השמנה. השיבותי כי כשפי איזבל היו לשום בפוך עיניה ולהיטיב ראשה לעורר האהבה בעיני רואיה, וכי אם יהיו כל חרטומי מצרים ולהטיהם בכנף מאזנים וטובת חן ואהבים בכף שניה — היא מכרעת את כולם.

גם שם בא הטוניסי לתור על מעשינו ולהתגדל בכבודו. וגם הוא הביא סוחר אחד מגיבראלטאר. הוא הסתופף בבית איש יהודי מאנשי ארצו אשר נשא אשה והתישב ברבאד ושמו יעקב פאסיפיקו עושה מעשה פקיד אנגליא. מצאנו עוד שם איש דינמארק המביא מדי שנה בשנה כלוב מלא עוף יקר בשם מלכו לקיסר מארוק. כולנו בני אירופא

היינו לאגודה אחת, היום קרואים החברים למשתה בבית איש אחד ומחר בבית איש אחר, ויתאמצו כלם להכין הכל כדרכנו ומנהגנו ובכל כלי השלחן לתפארת. אף סבבנו כל בתי היהודים, אכן נשמרנו מהלכד בשכרות והנרדף ממנו.

המלך בהגיעו לרבאד נטה אהלו חוץ למחנה כברת ארץ רחוק מן העיר. ואחרי ימים נסע המלך למארוק. קיץ היה והשמים כברזל מהמטיר מטר על הארץ, הערביאים פערו פיהם למלקוש ושלחו ילדיהם בשוקים וברחובות לצעוק „יא רבי אורחמנא" (יה אדוני רחמנו) ולא נענו, הוסיפו עוד שלוח הגדולים ולא נענו. שלחו היהודים ולא נענו, כן דרכם לשלוח היהודים באחרונה, ואם יעתרו אות היא לפי מחשבתם כי מחמד חפץ בהם וישתעשע בקולם הערב. ועוד כי היהודים מעלים באשם עד שחקים ובל יוכל להריח צחנתם ואומר: תנו להם גשם ואל אשמע בקולם. הנוצרים בספרד הולכים מנגד לכסילים האלה בסכלות גדולה מזו, ובעת עצירת גשמים יסחבו ברחובות הקדוש האדיר אשר להם, ויאמרו כי לבלתי ראות כבודו מחולל ופסלו מבוזה יתפלל בעדם אל ה' ויתן קולות ומטר. אלה מרוב טובם לא נשמעו ואלה מרוב רשעם נעתרו. הוי, הוללים, אל תהולו!—הערביאים שנשארו בחרו להיות חללי חרב מחללי רעב ויצעקו אל המלך להשגיח על הנולד, ויצא דבר מלכות מלפניו על כל מדינותיו, כי האיש אשר יבקש ממנו להוציא בר בעוד שלשה חדשים בן מות הוא. וספר אחד כתב לשר העיר רבאד לאמר, כי הרשיון אשר נתן ליהודי אחד היושב במוגאדור להוציא הצמר יוסר ממנו וינתן לגוי. ואם יהיה הגשם על הארץ אז יחדש גזרותיו (רשיונו). ונחפז הגוי לכתוב לגיב־ראלטאר להוליך אליו ספינה לשאת הצמר אשר הולך וקונה, אח"כ קבל אגרת מגיבראלטאר לבשרו כי האניה בדרך ים היא. ולמחר בא ספר מן המלך להסיר ממנו הרשיון ולהשיבו אל היהודי. כשמוע הגוי את השמועה נבעת ונפל מעל הכסא אחורנית, ונאנח בשברון מתנים ויאמר: המלך התעולל בי, החליף את משכורתי עשר מונים ומכשיל כח סבלנותי. ויפן אל אליהו ויאמר: אדוני אליהו, מחר נסעה ונלכה למארוק, בוא עמי או אלך לבדי, ואין דובר אליו דבר. אליהו התאבל, הנשים לבשו שממה וידי משרתיו תבהלנה. ויחרשו כל הלילה ולאור הבקר המשיכו להכין כל צרכם לדרכם. ולא נשא לבי להלוך עמהם, כי ראיתים שניהם זועפים. ואמרתי כאשר אבדתי אבדתי, אביעה לגוי רוחי ואבקש מלפניו לדבר עם אליהו לחבוש עצבותי כאשר יוכל טרם ילך ולא ישוב. אבל אליהו אשר קנא להניחני בביתו עם נשיו הכביד עקתו עלי, וישלח הגוי לאמר לי, כי יתן בידי מכתב חתום בטבעתו אל בעל ביתו בטאנגיא לפטור אותי בסך מה הנשאר בידו כי כספו הוא. עניתי לגוי, ומי יאמין לדברו ויבטח באדם אשר כזב זרועו ומחסהו? ויאמר לי הגוי: ומה לך עוד, אם אותו תקח לך קח כי אין אחר זולתו. לקחתי המכתב ויצאתי מביתו ולא יספתי שוב אליו עוד.

הנני עוד הפעם כאורח נטה ללון. הלכתי לבית פאסיפיקו אולי יאסוף אותי. אולם שם אליהו היה נורא אף ממרחק. חלילה לי מעשות זאת! אמר לי פאסיפיקו, אבאש עם אליהו ולא אוסיף קום. תור לך מקום לחנותך ואז תוכל לבוא אל ביתי ונמתיק סוד יחדו. גם צפור מצאה בית ומצאתי גם אני. ואשובה לביתו לשמוע מה בפיו, ויאמר, אחר שיהיה אליהו נואש ממך וישתקע הגוי אשר בא עם הטוניסי בלאראגי או במאמורא (הוא חוף רחוק רביע יום מרבאד) אז נכרתה ברית אני ואתה ועתה שמור דברי. בימים מעטים נפרדו כל בני אירופא איש מרעהו, והגוי אשר בא עם הטוניסי הלך למארוק, ובהיותו שם כתב ספר לפאסיפיקו כי לא אבה המלך להניחו להשתקע בלאראגי ועל כן ישוב לארצו. ועוד כתב לו המעשה הזה: ראשי סוחרי אירופא אשר במוגאדור שנים צרפתים: מ' סיקר ומ' בארא ואחד אנגלי מ' ליטון הלכו השדה לצוד ציד ומשרתיהם ערבים עמהם, יצאו אנשים בני בליעל וילחצו כלביהם, ויקומו המשרתים ויושיעום, וינצו יחדו, הכפריים היו זועפים על הדבר ויתעוללו עלילות ברשע לאמר כי מ' ליטון הכה באגרוף על פני זקנה אחת וישבור אחת משיניה. ולא אבו הסוחרים לכפר פניהם בכסף וילשינו אותם למלך. כרגע יצאו הרצים דחופים בדבר המלך להביא אותם אליו והדת נתנה במו־גאדור. לשוא שקרו לאמר ידינו לא שברו השן ועינינו לא ראו האשה הזאת. לריק הורה באצבע כי השן נושנת ושרשיה בפי האשה ייבשו, קול הקריה הומה כי אשמים הם. נאספו החובלים על הצרפתים במקל ומטעם המלך הכו אותם מאתים מכות, ולמ' ליטון גרסו שתי שנים במקבת תחת שן האשה. כסף המנחה, הוצאת הדרך, עזיבת חפציהם, נגעם ומכאובם, כסף רפואתם הכל כאין נגדם מול חרפתם אשר תמחצם וימאנו להתנחם. הצרפתים נדכאים ונכלמים שבו למו־גאדור ומ' ליטון שמור בביתו. אולי היה ביד פקידנו לבקש את הנרדף אבל המלך שונא לו מתמול שלשום, ויהי כמחריש, ולא ידעתי איך יפול דבר". — אם לאצילים כאלה עטרת סוחרים ככה, צא ולמד מה יעשו ליהודים הנחשבים בעיניהם כקוצים וכדומן על פני אדמה.

שער יב

ועתה אנה אני בא? פאסיפיקו אין כחו כרצוננו. בדרושים אין חפץ כי לא ידעתי הלשון הערביאית כמו הספרדית. הודעתי מצבי לפקיד צרפת אשר שם, שקדתי את ביתו בהיותי עם אליהו וראה חמסי, גם שמע שמעי מהגוי. ולא לשקר שמרתי, כי נתן לפני שני דרכים: או ללכת עמו לטאנגיא אם אחפוץ, או לקחת את פרשת הכסף אשר אמר לשקול לי ביום אצא מפה. נצרתי עצתו לעת הצורך, ובאתי לבית ר' שלמה דאווילא, האיש אשר מצאתי בישיבה בטיטואן והוא תושב רבאד. הוא היה מראשי העדה הזאת, רכושו מקדם היה רב מאשר לו עתה אבל עוד נכסים רבים לו. שבע שנים היתה לו תשומה עם סוחר איש לונדרון בעיר מאמורא. והיה קרוב למלכות אך חדל להרחיק נפשו מנכלי המלך אשר התנכל לו על דבר אניה מלאה פשתים אשר רב המלך עליה ולקח אותה, ועל דבר כזבים אשר הפיחו עליו להבאישו בעיני המלך. אחרי הפרד איש לונדרון מעמו נבכו מעשיו ויתבוללו חשבונותיו, וצוני לכונן ולברר אותם להצדיק מכסת איש ערכו כנושה כאשר נושה בו. ובזה מצאתי עזר לי.

אם כי סאלי ורבאד כעיר אחת הן לא שקדתי בראשונה, כי פעם אחת בהיותי שם, בא אלי ערבי אחד איש נרגן ומדון ויתאנה בי להאשימני בכזבים לאמר כי הכיתי אחד מבניו, וזה למען אכפר פניו בכסף. הצטדקתי כי לא היו דברים מעולם. אם כן איפוא, השיב בשפתותיו נוטפות מר, בני משקר, ונלכדת באמרי פיך, כי ערבי לא יכזב. אמרתי כי אולי איש אחר הכה אותו, ולא שוה לי עד תתי לו כסף, ומן אז חדלתי ללכת שם. ואם תאמר בלבבך, איך יקומו היהודים במשפט בריבם עם הערביאים? דע כי הכסף יענה את הכל. לך נא אל השר השופט ותקדם פניו במנחה. היה ראשון בריבך וצדיק אתה, ואם יבוא בעל דינך הוא יחקרהו והוא יכזיבהו. ואם דל אתה תהיה אך עשוק ורצוץ כל הימים.

ידעתי כי לפאסיפיקו אח במאזאגאן ושמו ישי והוא סופר בבית איש מקציני עם הנקרא ר' מרדכי אל בכר או די לא מאר בלשון ספרדי. והוא איש חכם וישר וירא אלהים, ואיבה עזה לו עם אליהו על דבר קארדוזו. וכבר כתבתי לו אגרת להגיד לו קורותי ולהרעים את אליהו חשבתי כי יעזרני. עוד מכתב אליהו באמתחתי, מסרתי המכתב לאיש אמונים ואצוהו להוביל לי את הכסף למאזאגאן, ואקח ספר מאת פאסיפיקו לאחיו ואת הכסף אשר נתן פקיד צרפת ואשים לדרך פעמי עם ערבי אחד. עברתי דרך מאמורא בלילה ההוא, ולנתי בגבעה אחת בתוך מאנצור (מבצר) ושם מהאזניאה (צבא הצופים) עוברת. ביום השני באתי לדאר אל באידא הוא חוף. ערב שבת היה, יהודים פרזים ישבו בה ושבתתי שם. שני סופרים ספרדים יסחרו את הארץ. ביתם נכון וחזק וקני מתכת סביבותיו לשמור. ליל יום שני באתי אל דוואר אחד וחניתי שם. במחצית היום עברתי נחל הסובב על יד אזימור בספינה מתרועעת. אזימור עיר פרוצה אין חומה על שפת הים ויושביה רעים וחטאים, וגם שם יהודים ישכונו. הרחק מן העיר אלפים אמה תגלה לעיניך מאזאגאן, למקום ההוא קראו הערביאים מדומא או בריגיא (הראשון לשון אדום והשני לשון צלע) על אודות האדום אשר נראה שם מרחוק ועל כי יאריך צלע חוץ לים. הפורטוגיזים מעת שכבשוה קראו אותה מאזאגאן. עד בואי העירה רחץ הערבי את רגליו על שפת הים והתפלל, וארא כי אין איש ואתיצב מנגד לראות. פשט את מכנסיו ופרשם על הארץ ויעמוד עליהם ופניו אל הים, לחש בדברי בלע ויקוד על אפיו ויכרע על ברכיו ויתפלל וישתחוה ארצה שלש פעמים, ובכל פעם צעק אללה הואה כבאר (האל הוא הכביר). אחרי כן אמר אללה ינעאל איל נצארא ואיל יהוד (אלהים יקלל הנוצרים והיהודים), ולבסוף הפך פניו לימינו ולשמאלו ואמר סלאמא ליכום, ליכום סלאם (שלום עליכם, עליכם שלום). אמרתי לנוצרים תרב גדולתכם כי אתם ראשונה לקללה, השלום עליכם ישירו אל המלאכים החונים סביבותם לקבל תפלתם כפי מחשבתם.

הנני במאזאגאן. באתי לבית ר' מרדכי, נתתי האגרת לישי. ר' מרדכי עוד לו ארבעה אחים, האחד באמשטרדם בעושר וכבוד לבטח, השני במוגאדור הוא הקטן והעז שבאחים, ושנים עמו במאזאגאן. ישי נמנה שם מפקיד צרפת לעשות חפציו. אמת היה הדבר אשר שמעתי ברבאד על ר' מרדכי על דבריו ועל חכמתו. בית ישי היה בית לחמי (פרנסתי) עם צרפתים אחרים במלאכת ר' מרדכי והוא בית החשבונות. שם הייתי ארבעה ימים ולא דבר אלי ר' מרדכי מאומה על עניני אף כי הציקותי לישי להיות לי למפגיע, לגרש את המרפה התהלכתי בארץ לתור חדשות. החוף הוא אל צלע מבוא העיר, ואל עבר אחוריה פתח סתרים פתוח אל המים אשר יקוו מהים בין חומותים. ויהי לפורטוגיזים סתרה בימי מלחמה לכסות מעשיהם. שתות החומות עודם באיתנם אבל על שפתם מלמעלה התרועעה החומה ונפלה והיתה לגלים. בחדר אחד תחתיה אשר כלו אומר שמה ושאיה יש בריכת מים ומבלתי משגיח עליה נסרחו ונעכרו

המים והודה נהפך לבאשה. אימה וחשכה החזיקתני בהיותי בתוכה. והר יענה בקול רם, כי שם שכנה לילית בהמלת מחנה שעיריה. הבמה לישמעאלים היא אשר היתה מקדם מעון תפלת הנוצרים, ויבערו הגלולים ויקדשה לתפלתם, היפך אשר עשה סולימאן (צ"ל אלארין) מלך הישמעאלים ביום הלחמו בנוצרים אשר הציב תמונת אליל אשר חטף החרטום בלהטיו את תפלת הגוים למעונו, ועל כן שמרו היהודים את חקם עד היום הזה בל יסירו מנעליהם בעברם לפניה. חוצה לעיר מצאתי המורים בקני רובה להתלמד מלחמה ומצנפת יהודי מטרה לזיקיהם.

ויהי ביום הרביעי נחפז ר' מרדכי ללכת למארוק להתראות עם המלך. איש איש מאנשי ביתו אוהביו ורעיו שכרו פרדה או סוס ללוותו חוצה לעיר. עשיתי כאשר עשו ואלך גם אני בתוכם. בהפרדנו אמרתי לישי קום משכהו לצד אחר ודבר עמו עלי כי זאת היא העת הנכונה. פעל ועשה והצליח. ויסב אלי לאמר נשמעו דבריך ותתלווה אליו עד למארוק. וכאשר הוא הולך להדביק הבאשא שר העיר אשר עבר על פניכם יצא בחפזון. כבואכם את העיר דכאלה כן תמצאון אותו וארבע מאות איש עמו. וישובו המלוים משם.

הלילה פרש מסוה צלליו על פני רקיע השמים וכוכבי נשפו מחצצים נגהם להאיר על הארץ ואנחנו הולכים לאורם עד בואם לקו מחצית הליכתם. — מה יותר לר' מרדכי מן אליהו! כיתרון האור מן החשך. הושיבני בסתר אהלו השכיבני עלי ערשו, לא אכל פתו לבדו אם לא אכלתי גם אני ממנו, דבריו בנחת ומצוה כמתחנן. — נשא השחר את כנפיו לשכון באחרית ים. ויקם איש מתחתיו לנסוע. בדכאלא יום השוק היה. אין מספר לגמלים לחמורים ולפרדים עמוסי תאנים ותמרים צמוקים ואבטיחים גדולים רטובים וטובים אשר הביאו לנו למנחה. דכאלא היא ארץ שמנה ודשנה, ארץ חטה ושעורה וממגד כל תבואות הארץ. לא תחסר כל בה רק מים לשתות. על כן מאזאגאן ודאר איל באידא הקרובות לה נכונות הנה יותר לסוחריהן.

ישבנו לאכול לחם תחת אהלנו, ויאמרו לנו כי הבאשא רכב והלך. הבשר עודנו בין שנינו נטשנו את האהל ואת הכלים אשר הביאו המשרתים אח"כ אלינו ונרוץ בחפזה אחרי הבאשא. כן היה דרך ארץ הבאשא דרך פלשתים באמת, כי פלשתי היה. מקץ שלשה ימים הגענו למארוק. לפני בואנו אל העיר אכלנו לחם בשדה יער מלא ארזים על כל גדותיו. עברנו לפני מגדל המלך לימיננו ונטינו לשמאלינו לרחוב היהודים, ותצאנה כל הנשים לקראתנו בתופיהן ובמחולותיהן וגם סוד חכמים וקריאי העדה שאלו בשלומנו. ערב שבת כנטות היום באנו, וביום הראשון נקרא ר' מרדכי אל המלך. בזאת ידעתי כי חפץ בו יותר מאליהו. במיניקים יצא המלך רוכב על פרדו ועתה היה במרכבתו ומגן השמש על ראשו.

עיני המלך הזה לא תשבענה עושר, ולבו אל בצעו. נותן לאנשי סגולתו סך מה לסחור ומדי שנה בשנה ישאו לו מנת כספו. אם יטב האיש בעיניו יניחהו על כנו, ואם לא יחרים כל רכושו וכפשע בינו ובין המות. ור' מרדכי היה אחד מהם. לכן ביום עלותו אל המלך התפללו היהודים בעדו ויצומו לתתו לרחמים לפניו. ואלהי השמים הצליח דרכו והטה עליו חסד לפני המלך. ויצא מרדכי ביום ההוא שמח וטוב לב והעיר מארוק צהלה ושמחה. — אם ינתן לי כל הכסף אשר נתן ר' מרדכי ביום ההוא למשרתי המלך ומנות לאין נכון לו ואל היהודים על זמרותיהם ותפלותיהם בעדו, כמעט יהיה ביתי מלא כסף וזהב. — עיניכם אל תחוס על כספכם אם תחפצו לסחור את מערב, זרעו לצדקה ותקצרו לפי חסד, וכל עולה תקפוץ פיה.

והיה בהניח ה' לו ולי מסביב, לקחתי עמי אחד מפרשיו ואבוא העירה. כמיניקים כן מארוק אפלה ורובה מכוסה, גם שם הקריה הומיה אחרי לראות את הרומי או הנאצראני (נוצרי). אין דבר בעיר אשר ימשוך את לב איש אירופא אפילו אם הוא רק בן כפר. גם הטוניסי מצאתי שם. ככלב הולך אחרי אדוניו או כנגע הנראה בבית, ובכל מקום אשר ירק הניח רפש וטיט. הוא שב מגיבראלטאר ששולח שם לעשות מצות המלך. לולי שהיו האנגלים נושאים פני מלך מארוק לא היו מניחים את הטוניסי לדרוך כף רגלו שם אחרי ברחו. אמרתי לו למה לא ישבת בין משפתי אירופא לבטח? ויאמר כי ישמור עד אשר ישולח ציר ללונדון. תקותו התעהו ותשמע איכבה.

לא אכחיד תחת לשוני מחוות לך עוד איש אחד אשר ראיתי, והשמר לך פן תשכח איש מכל אשר זכרתי ואשר אזכיר, כי לקנצי מלין יעמדו ותכיר מראיהם. ר' מרדכי ממיקינים הנודע בשערים בשם איל האזאן בכא (ר"ל רבי מרדכי), איש חכם וישר ורב עושר, גדול ליהודים דורש טוב לעמו ונכבד בעיני המלך והשרים. גם לו שתי נשים, והיה יושב ראשונה במלכות אחרי מות קארדוזו. אבל גם הוא פרץ גבול גדולתו בגאותו ובהתרוממו יותר. הוא לבדו בכל היהודים אשר רכב בשוקים וברחובות במעלה עשן בפיו, ויהי למטרה לכל חצי הקנאה, אם כי נראה בכבודו נורא ונאהב. — ויבוא גם הוא לשוש עם ר' מרדכי (שלנו) לטוב.

עד מארוק הוליך את הקול שם להקת הבונים החפשים, ואינו מזכיר אם היו נוצרים או ישמעאלים ואם יהודים היו ביניהם, גם לא נדע אם היהודים במארוק גרשו אותם מהסתפח בחברתם או כי הערביאים עשו כן, כי גם הם היו מסתעיים בפסוקי תנ"ך (או כי המחבר שם הפסוקים בפיהם). ובל ידעו מה הוא ינאצו האנשים האלה ויגרשום מהסתפח בנחלת ה׳ לאמר כי יזנו אחריהם לעבוד אלהים אחרים. ויורו עליהם זיקי שיר אשר הסוגר הוא הפסוק בסודם אל תבוא נפשי בקהלם אל תחד כבודי, ואומרים כי עליהם דבר יחזקאל לא מהם ולא מהמונם ולא מהמהם ולא נה בהם.

שבועות ימים היינו במארוק. ואולי עצרנו שם יותר אם לא החיש הטוניסי אותנו לעזוב העיר ע"י נכליו ובצדיה. הוא ראה בבית ר׳ מרדכי כלי שעות יקר מפנינים, ויהללוהו למלך להעירו לקחתו ממנו. אור ליום ראשון בחצי הלילה קם כל איש ממטתו למהר לצאת מן העיר. ובחסד אל כבר פטר המלך את ר׳ מרדכי מאתמול, והבאשא אוהבו גלה את אזנו בסתר מרמת הטוניסי. ופתחו לנו שערי העיר ויצאנו כבורחים. אחרינו בא הבאשא ואנשיו ונועדנו יחד ברכלא, וישבנו שם שלשה ימים וראינו סדרי מערכות מלחמה מצבאות הערביאים. ואחר שלשת ימים קמנו ונכינה הכל לפעמינו ונפן ונלך.

ויהי בדרך גשם נדבות הניף אלהים. ור׳ מרדכי שמח על המורה לצדקה, כי מלאו גרנותיו בר ויכול עתה להוציאו. וכן שמענו בבואנו כי הסוחר אשר הלך עם אליהו קבל בדרך אגרת מן המלך להסב פניו למוגאדור ולהוציא משם רק ספינה אחת בר. — אם רדת הגשמים הצמיח המשוש בלב ר׳ מרדכי, תשובת המכתב אשר שלחתי לטאנגיא הוליד שמחה בלבי (כי השיג הכסף שהיה נושה באליהו), כעצב נבזה חשבתי אותו וכבר נואשתי ממנו, ועתה הייתי כשאול אשר הלך לבקש את האתונות ומצא המלוכה. עדיתי אז גאון וגובה וחשבתי מחשבות גדולות ממני. החשיתי ימים להניח מנוחה לר׳ מרדכי שהיה עיף מן הדרך ומצאתי מרגעה גם לנפשי. שמעתי כי ישי רוצה לעזוב משאו בבית ר׳ מרדכי ואתברך בלבבי אולי אמלא את מקומו. אך לא כן חשב ר׳ מרדכי, כי בדעתו היה להוליכני למוגאדור, לשבת עם אחיו ולחלוק ביניהם מעשיו. האת האח ראתה עיני תקותי: אחליף עיר מאזאגאן מקום משולח ונעזב בעיר מוגאדור הנבחרת מכל ערי המערב, ויהי כן, ואחר שבועות ימים נתן לי רבי מרדכי משכורתי שלמה, פרדה אחת ומשרתו ערבי, וישלחני.

שער יג

הפעם הזאת לא אוכל להתאונן על יומי. אולי נלאה להוגיעני ונכמרו רחמיו עלי. אבל לא נקנה טובו רק ע"י יסורים ואחר עמל וטורח. לא הרחקתי מן העיר כאלפים אמה ותרבץ הפרדה תחתי, מלאה תחלואים היתה ולא יכלה לעמוד וכעמדה לא יכלה ללכת. ימי האיד (חגים) היו והערביאים הולכים מדוואר אל דוואר לשאול איש בשלום רעהו, ויהי אך ראו אותי הילדים וישחקו עלי וישליכו צרורות. לא רציתי להתקוטט בהם כי היה חרות עלי לבי דבר הסוחרים במוגאדור. אמנם לבל היות כדון קשוט על רוסינאנטי צנחתי ובחרתי ללכת ברגלי שני ימים. ממחרת לפנות ערב הגעתי לסאפי והגדול ביהודים לכבוד ר׳ מרדכי או מיראתו הביאני לביתו ועשה לי כבוד ומשתה גדול. בבקר השכם שמתי פני ללכת למוגאדור בפרדה אחרת ובערבי אחר. לקצבי הרים מפה ולשפת הים מפה הלכתי מהלך שלש שעות. ואחר עליתי על הרים גבנונים וזקופים המתאבכים ומסתבכים בעב הענן עד הגיעני לג׳ביל איל יהוד (הר היהודים). ירדתי מעל הפרדה, כי המקום צר ואין בו משען מדרך כף רגל ועליתי על ידי ועל רגלי. ברדת ההר יש פחת גדול מלא חתחתים ועמק תחתיתו ויניא זיקי השמש מבוא. השמש נטה אל עבר מערבו ובעת ההיא נלוו אלי עוברים אחרים והיינו בעמק בכאים ובמעבה סבכי יער אשר שם משכנות שודדים. עקרנו נעלי ברזל מן הפרדים לבל ישמע קול רגליהם, ובדמויה ותחת צאלים הלכנו שלש שעות אחרות ויצאנו מן החורש הנורא בעת אשר נטו צללי ערב, ונחנו שם. ביום ההוא לא האמנתי בחיי. ביום השני ראינו הררי חול לשמאלנו והים לימיננו מתגבר והולך. אם ארכב אפחד משטף גלי הים ואם אלך על רגלי יטבעו בבוץ או בחול. עמדתי רוכב. כל גל המתקרב הנים במבועיו הפרדה להטמן בחול. רביע יום הלכנו כן עד באנו לשער העיר. הובאתי אל בית אחי ר׳ מרדכי ונתתי לו האגרת ונחתי מאשר יגעתי.

מוגאדור היא ארץ חדשה נבנית על חוף מושיט בים נקראת בלשון ערביאית סואירא (חומה קטנה), מני קדם אניות המסחר הלכו לאגאדיר עיר הנקראת סאנטא קראס מהפורטוגיזים ורחוקה מהלך שני ימים ממוגאדור ואשר היתה מאז תחת פורטוגאל, ואחרי אשר קמו יושביה וקשרו בקיסר מנע מהם המסחור ויסבו למוגאדור. כל פקיד וסוחר בנה בית לעצמו במצות המלך. ע"כ היא הנבחרת מכל ערי המערב, כי נבנית רובה על־ידי נוצרים. היא

נחלקת לשני חלקים. רחובות המגדל אשר הם כמגרש לעיר ושם בית המלך והשרים ובתי הסוחרים הגדולים. והעיר אשר ישכון שם יתר העם מוקפת חומה, ולה שני מבצרים אחד בצלע הים למשמרת המבוא ואחד למשמרת סביבות העיר. מאתים ריניגאדום ישמרו את העיר. נטף נכאת ולט בטנים ושקדים תמרים חטים צמר נחשת שמן זית ושמן ארגאן (מין פרי הנמצא במערב), עורות מאדמים שורים, עגלים, תרנגולים ותפוחי אוראנגיי מוציאים ממנה ומכל המערב, ותמורתם פשתים, קאפי, טי, סכינים מראות, בגד וברזל מובאים לה. ועוד כלי מלאכת חרש וחושב ויתר כלי בית.

אחי ר׳ מרדכי לכבוד אחיו הגדול הושיבני עמו בחדר מיוחד לו. אבל היה זר בכל מעשהו מן הקצה אל הקצה. — אור לערב ראש השנה היה וחג המילה היה בבית ר׳ אברהם די לארא, איש אמשטרדם אשר בא למערב והצליח ונשתקע בארץ ונשא בת ר׳ גדליה הקצין הגדול אשר בכל המערב. (משפחת גדליה מקורה בלוסיטניא בפורטוגאל והתישבה בלונדון). נקראתי בקרואים והלכתי. אודך ה׳ כי נפליתי עד מאד בראותי שם חברת אנשים איש על כסאו מלובשים בגדים כדרכנו. הבעל הבית ואחיו וארבעה בני גדליה, איש מבני אבודרהם מגיבראלטאר ושני בניו, שלשה בני עקריש מליוורנו, ופינטו איש מערבי לבוש גם הוא כלבושנו לתפארת ואחרים אנשי המקום, פני רבים גלו מה שהסתיר לבושם יען הכרת פניהם שזופי שמש ענתה בהם כי מערביים הם. — אבודרהם אשר היה בעל לשונות אזן את דברי חקר לשונותי, תקן משלים הרבה לבחון את כחי. החילותי לדעת תכליתו מרגע אשר שנה הלשון ללא צורך, אך לא פסחתי עוד בשעפי בשנותו את טעמו פעם שלישית. כלכלתי דברי במשפט ואשתמר ממנו ואפיל ערמתו בערמתי. בלילה ההוא קניתי לי אוהבים ואויבים. לעולם אחר הכבוד תמשוך הקנאה, היא לא תמות לעד.

בבקר טרם עלית השחר וקול שופר עלה באזני. הקיצותי ואירא. וארא והנה להקת בחורים בעלי תורה אשר אסף יוסף (כן נקרא אחי ר׳ מרדכי) אל ביתו להתפלל התחנונים (סליחות). התלוננתי עמו ואמרתי כי לא יעשה כן במקומנו. וגם שבעתי נדודים זה שלשה לילות ומנוחה אני צריך. אך לשוא דברתי, וכל עשרת ימי תשובה ישנתי לקול השופר ולקול המתפללים בצעקה. הוא הדבר אשר דברתי, כי יוסף היה מטבע קשה והעז שבאחים, והוא עזר את טבעו לרעה בשתיה אשר לא כדת, ובצאתו מדעתו היה פורץ כל גדר כבוד. שני חדשים שקדתי על עבודתו ולכל מעשהו באמונה, ולא שוה לי, יום אשר נאץ את שמי ונבל את כבודי בני ביתו רבו ריבי. כתבתי לאחיו ולא השיב, גמרתי אומר לתור לי מנוח אשר ייטב לי. ומצאתי שם איש טיטואן ושמו ר׳ אברהם בן סעדון, איש בעל שכל חזן ביהכ״נ וראש לבני הישיבה אשר בבית גדליה. התחננתי לפניו לדבר עלי לאנשים האלה, אשר גדולים ורבים מעשיהם, אולי יבצר מהם איש עוזר. ולא אחר האיש לעשות הדבר כי חפץ לראותי בבית ר׳ יעקב גדליה הוא הנכבד מכל בית אביו. והצליח באשר שלחתיו. ויעבירני מבית יוסף ויציגני בבית גדליה. כל אחי גדליה הם מכירים לדבר ולכתוב ספרדית אם מעט ואם הרבה. ר׳ יעקב הגדול כותב, יעקב צבי נצב על המלאכה, ר׳ יהודה עומד על החברה ועל בית עקר המכתבים, ודוד הוא הקטן בטל. הערביאים קראו אותם „אולד איל תאזאן“ (בני הרבי) על שם שני אחים אבותם שהיו שניהם באמשטרדם. וראו מה בין עבדים לחפשים. צוו לבניהם לפני מותם לאמר אל תסתבכו במלך ואל תתועדו לרשות. ובדרך זה החזיקו רכושם הרב בידם והגדילו לעשות. מדי הגלות אמונתי וכחי הרבו עלי המשא. מראשית לעמוד על המלאכה, ואחר להעתיק האגרות, ומזה לכונן חשבונות עד עלותי להעריך אגרותיהם. בהיות הערביאים נבוכים בכל מעשיהם ודרכיהם לא הבינו להעמיד מסחרם על תכונה אחת ועל כן הפקידים והסוחרים יהודים ונוצרים העמידו איש עתי לשאת אגרות מחדש לחדש ממוגאדור לטאנגיא ולשוב, ונקרא רץ הקומיססיו, כי הסוחרים מתועדים בית איש לילו לשוש משוש או לדבר על מעשיהם.

לא יום אחד ולא יומים הייתי על שפת הים לשקוד על הוצאת והובאת סחורתנו, ושם בא סידי אומאר שר העיר לקחת המס ואנכי לא ידעתיו. ראיתיו ודמיתי כי הוא סופר המלך. ויהי היום וישלח לקרוא אותי ויאמר: הידעת לשון אנגלית? ואומר „ידעתי“ ופניתי עורף לצאת. „עמוד“, אמר לי, והוציא אגרת מחיקו ושמה על מצחו ואח״כ נשק אותה ויאמר: האגרת הזאת באה אלי מאת מולאי אבד דיסלאם בן המלך היושב בטארודאנט. ויצוני להוליך אליו מליץ בינו ובין רופא אחד אנגלי הנתפש במלחי וחובלי אניה אשר נשברה בצלעות ים גינואה. ויאמר אשלחך אליו ושכרך וכבודך יהיה הרבה מאד לשרת את בן המלך. — אם יאונה ה׳ לי דבר כזה באחת מארצותינו הייתי מאושר, ובמערב מוקש הוא לי. מי יודע מתי אצא? ומי יאמר לבן המלך מה תעשה? ומי יבטיחני שכרי וחפשי? אז הבנתי מה השר דבר אלי, וימלך לבי עלי לאמר לא ידעתי לשון אנגלית. ואיך אמרת כי ידעת? ענה בקול רם, שקר דברת או תשקר

עתה ובשניהם פשעת. „שקר דברתי", הקשיתי להשיב ולא עון לי כי לא ידעתיך על כן משחק הייתי. נלכדת באמרי פיך, אמר אלי, ולא תוכל להתעלם. לא עניתי עוד ואצא מעם פניו.

רבו הקדשות בבנות ישראל במערב בכל מקום אבל במוגאדור אין להן מספר. איש יהודי הנצב לעבודת המלך נשא עיניו אל אחת מהן, ויהי כדברו אליה יום יום ולא שמעה אליו ויחר אפו, וילך ויביא תשורה למלך וילשין את כלנה, וישלח המלך ספר למוגאדור להוליך לטאדוראנט מספר ארבעים אשר נקב בשמות. תפשו אותן ויסגירון בבית אחד. ארבעים נשים יחדו בבהלה! מי יגיד המולתן ורוב שיחתן! עשר הובלו ושתים מתו בדרך. בעד תשורה אחת שלח המלך את דברו להרחיקן ובעד תשורה אחרת השיבן אחור למוגאדור אחרי השיגו חפצו, ורבה תפארת היא אליו, ועל כן יראה פניו כראות פני אלהים כדברי אברבנאל בפ' וישלח, או שמרו בזה חוק הקדמונים ויחזו בו טעם הכוזרי על הקרבן (ע"ד השעיר לעזאזל).— אל תשאלוני איך האנשים האלה הקשים באמונתם יניחו קדשות בבנות ישראל! דע כי בצל הערביאים עוגביהן תסתתרנה ולא תיראנה.

טרם אשים קנצי למלין בשער הזה עוד אחת אגיד לך לא תוכל להעלים. זה עשר פעמים אשר שמעתי כי הערביאים מתאמצים להמיר דת בעל אמונה אחרת, ולפעמים יכופו על ככה, אבל עד כה לא ידעת מעשיהם. וזה הוא. יביאו לבוש וסוס או פרדה, ונתון הלבוש והסוס על יד איש ממשרתי המלך או שר וילבישו את האיש הממיר וירכיבוהו על הסוס ברחובות העיר והוא קורא בקול גדול „לא אללה אין אללה סידי מחמיד ראסול אללה", והם יענו אחריו ג"כ כלשון הזאת. ואחרי אשר סבב כל העיר יעשו לו משתה וישלחהו לנפשו. והממיר אם גוי או יהודי קטן או גדול לא יוכל להנחם. אין חכמה או ערמה אשר תצילהו מכפיהם.

הנה שמעת עד כה, קורא נעים, ועיניך ראו זרות. ואם תתפלא עליהן גם בעיני יפלאו. אבל כל אלה כאין נגד הדברים אשר תשמע בשער הבא. הכן לבך לשמוע נוראות אשר כל שומען ישתומם לבו ותצלנה אזניו.

שער יד

המרמה, העול, העושק, הזמה, הבצע, האולת, העדר האמונה והכבוד, הן אלה קצות דרכי הערביאים, תכונות כל תכליתם ותכונות כל מעשיהם, כאשר ראיתי והוריתי לך בשערים אשר זכרתי. והיהודים? שכלם נרפש אבל לבם נכון. אומללים אבל סובלים בלב נכנע ונגול אל ה'. אם פתיותם רע מבטם טוב. הון ועושר לא רב בביתם אבל ישמחו בחלקם. לא יחכמו יותר אבל לא ירשיעו הרבה. הטובים בארץ עבדותם אין טובים מהם, והרעים בצאתם מעבדות והם חפשים מרוצציהם ונפרקים מעולם לא תראה כמוהם לרוע. הנה לך במכלול מדות כל אנשי מערב. העשיר לא יצא מארצו כי לא יעזוב את כל אשר לו, אחדים מעיר יצאו ויניחו משפחתם ורכושם לערבון כאחי ר' מרדכי וכאבות גדליה. הדל לא יטוש אשתו ובניו, רק שנים ממשפחה הלחץ יציקם לצאת ולחסות בגיבראלטאר או במקומות אחרים. המלך לא יתן רשיון לנשים לצאת רק אחת מרבוא תצא בחסד המלך ובכח כסף וזהב לרוב כאשר עשו בני ששון היושבים בגיבראלטאר, מנשי הדלים תמצא אחת מאלף הולכת דרך יבשה לארגיל ומשם לירושלם להתפלל על אחיהם אשר בגולה, אבל נושאות את נפשן בכפן אולי יכירון בצאתן.

אחר כל התשואות ותנואות עלי אשר מצאוני חשבתי מזמה לכונן מעשי ידי ועניני לאסוף ולכנוס ולעשות לביתי בעוד אשר הניח ה' לי מסביב אין שטן ואין פגע רע. בבית גדליה אין סופר חוץ ממני ואין בית אחר זולתו נכון לי, ואומר פה אשב כי אויתיו. אך שמרתי כספי ליסוד לירות אבן הראשה כאשר יעברו ימי חג המצות. אבל היוכל איש לאמר בטח דרך זו אלך? הימשול אדם ברוחו וחפצו למען יוכל להשען על מוצאו? הישלוט על עניניו? מה' יצא כל דבר וממנו תוצאות כל המעשים ולכל אשר יחפוץ יטם. אחריהם כל אדם ימשוך, כסוס תחת רוכבו או כשור מאכר על תלמי שדה.

ממחרת החג ואני באתי לביתי... מה היום מימים? דלתות הבית נעולות, דפקתי ויפתחו ויסגרו אחרי, וכן יעשו לכל הבא. בני גדליה בבית המכתבים ונשי הבית בחדריהן סגורות. ובני הישיבה מבוהלים יחדו יתלחשו. ואשתומם על המראה ואבקשה בינה מר' אברהם מה כל החרדה הזאת? ולא רצה להגיד. אחר הצהרים באתי לחדר ר' יהודה ולחדר דוד לראותם ולא מצאתים. נעליהם ברגליהם ומקלם בידם הלכו על ירכתי ספינות הולאנדים. אנשים אשר לא נסתה כף רגלם הצג על הדרך כי אם ללכת ביום השבת לביהכ"נ או לשפת הים, עדות נאמנה היא על מעשיהם כי לא על דבר קטן הלכו. בלילה נסגרו כל שערי הבית בכל עבריו אין יוצא ואין בא. ר' יעקב נתן לי המכתבים להעתיק בחדרי להסב את תשוקתי מלשאול או מלצאת ואיש מלחמה נתן לי לשמור אותי. חתרתי לנתק מפי השומר דבר ולא יכולתי.

יעקב צבי אסף אנשים לשכב עמו בחדרו ואני עמהם, ולכולנו נתן כלי נשק והזהירני להיות נכונים להגן עלינו בכל מקרה אשר יקרה, וגם הוא עטר את ראשו בהם. בבקר הציקותי לר׳ אברהם להבין לי את המראה, ויגלה לי כי מת המלך — כן כתב סופר פינטו ממאזאגאן. ומה להם ולנו ולצרה הזאת? אמרתי, הלא כמה מלכים ימותו בארצותינו ואין איש שם על לב. לא כן במקומנו, הוסיף לאמר, כי במות המלך כל הארץ לבז ולמשיסה, כי כלם לדמים יארובו, איש את אחיו יצודו חרם, וכל איש הישר בעיניו יעשה ואין משפט. יענו הנשים והבתולות ופריצי עם יעמדו על הפרק להכרית כל עובר. חדלו ארחות והרעב בכל הארץ. ואם תאמר עד מתי? עד אשר אם שאו ערים מחרב ומרעב ויעצור כח זרוע אחד מבני המלך לעמוד על כסא אביו ולמלוך בחזקה ובפרך. והמלך המת לו עשרה בנים, ומי יודע מי מהם יעוז והכלה ושממון אשר יעשה לבוא עד קצו? ה׳ יגן עלינו וירחמנו! השמר לך לא ישמע על פיך הדבר הזה.

בדברו עמי הדברים האלה סמר מפחד בשרי. אז ידעתי באמת כי הייתי במערב. הצרה האחרונה השכיחה כל המוצאות אותי עד היום ההוא. יאבד יום התחברתי עם הסוחר והלילה אשר אמר לי המשרת לבוא למערב! שר העיר התאמץ להצדיק הדבר לעיני העם ויצוה לסוחרים אל תגידו בעיר ואל תבשרו בחוצות פן תשמחנה ערי פלשתים פן תעלוזנה ערי הפרזות וישפכו סוללה לעיר. היהודים אשר החישו להכין להם צידה להגן על הנולד הם תחת בקרת ויכום השוטרים. לעת ערב באו לביתנו ראשי אניות אנגלים לקחת מאכל לר׳ יהודה ולדוד. יצאנו עמהם אל הספינה אשר היו שם בני ביתנו, אמרתי או יהיו עמי בצרתי או אהיה עמהם בתשועתם. ביום השלישי הובאה אלינו אגרת מפקיד הולאנדי לאמר: סורו סורו צאו משם, שובו לכם לאהליכם כי העיר שוקטת ואל תעירו הישנים. ושבנו ליבשה. ביום הששי, הוא יום כניסת בני הכפרים לעיר להתפלל, ואיש כלי מפצו בידו, חרב, סכין או נשק, בתחלה הסב השר את שוק המוכרים חוצה לעיר והציב ריניגאדוס אל דלתותיה לשמור. ויהיה כל הבא יניח כליו אל השער עד צאתו, ואם ימאן, הדת נתנה לפצור אותו עד הכאה. — ביום הששי לשבוע קרא השר עצרה לכל אנשיו במשואר (שער המשפט) ויאמר להם: הקול נשמע כי מלכנו נאסף אל עמיו, אולי שקר הוא. אם עודנו חי, ה׳ יצרנהו וירוממהו, ואם אמת הדבר תהיה נפשו צרורה בצרור החיים. ועתה כמוני וכמוכם, אינני שרכם ואינכם עבדי ומשרתי, אבל לכו ונשתמר מעדת מרעים אשר הקיפונו. אם תחפצו בי אני אהיה לכם לחומה ולמגן, ואם לא בחרו לכם היום ראש אחר להגן עליכם. הלא תראו כי אנשי חאחא ואנשי סייאדמא (שתי כתות מאנשי כפרים) צופים לנו. ואם אנחנו מחרישים ימצאו הם מקום לטמון לנו מוקשים. ויענו כל העם ויאמרו לכה והיית לנו לקצין, כאשר שמענו אליך עד עתה כן נשמע מהיום והלאה ואיש לא ימרה את פיך. אז נשא השר על שכמו המשרה לבטח. שכל את אשר עשה והצליח בדבריו. במצאו בדרך פלא עם תהפוכות כזה כלו בשפה אחת.

בימים ההם אין בית מבתי הסוחרים והפקידים אשר אין שם עשרים או שלשים איש לשמור, ועוד היינו דואגים כי לא היו השומרים בטוחים מהשודדים ואנחנו מהשומרים. הרבה סתמו בסיד החלונות ופתח בית כספם או טמנוהו בארץ בתוך אהלם. — פני הדבר המירו כל יום ששי בשבת, יום אשר הערביאים ייראו כי קבלה בעם שהארץ תמסר לאויב ביום זה, על כן סוגרים כל שערי העיר בבואם להתפלל. שלש מאות בני חאחא ומאתים בני סייאדמא היו מיושבי העיר, ויקדם ראשם ועשרים איש עמו אל השר לאמר: תנה לנו מפתחות בית גנזי המלך כי אין לכם זולתנו ארונים אחרי מות המלך, כפי אשר כונן בימי קדם, ועתה השיבה אתהן בשלום. ויען השר ויאמר, בל אחקור אם בצדק משאלותיך, אך לא נודע אל נכון אם לוקח אדוננו מעל ראשנו, פן נשאו רוחו באחד ההרים או באחת הגאיות ולא ידענו. לכו נא הכינו עוד ודעו וראו את מקומו, ושאלו מי ראהו חי או מת, ושבתם אלי. ויפנו וילכו. מדי יום ביום השמועה אודות המלך הולכת ומתפשטת אבל לא על אופן אחד. השר השמיע קול בסתר ובערמה לאמר, כי המלך הלך למארוק. אמנם המתפרצים והמורדים החזיקו באמרם כי המלך מת קרוב לרבאד, ואמת היה. — המלך היה זקן מאד, ונגע או מחלה צפונה בקרבו, ויום אחד נשפכה מררתו או פלחו כליותיו, הקיא דם ולא שם על לב כי אמר מקרה הוא. ביום השני לחג המצות נסע במרכבתו ומשרתיו אחריו, הוא הרכב והוא המנהיג ואין עוזר לו. והנה קרהו אסון לפתע פתאום כי נבקע השחין אשר בקרבו ויצק דם המכה אל חיק הרכב. הסוסים הלכו לתומם ואין משוה רגליהם. ויחילו משרתיו עד בוש ואיננו משמיע קול, הרסו אליו לראות והנה אדוניהם נופל לפניו מת מתגולל בדמו. החרישו, ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה.

הקול היה מתעורר בכל יום והסער מתגורר, כי בעיר טיטואן המליכו את מולאי יאזיד א), הוא הבן אשר מרד באביו, והשר החזיק את השמועה למען הקם הסערה לדממה, ויהי ביום הששי גזר אומר לבל יניחו לאיש לבוא אל העיר בנשק או

בלא נשק, וננעלו כל השערים. בצאתם מבית תפלתם הטיב את פניו הראה מגילה עפה בידו (כתב אשר בערמה בדה מלבו), והוא היה כמבשר בעיני העם את הדבר בשם אוהבו, ולעור עוד את עיניהם צוה לחוג היום ההוא. ויחלו המורים כמתלהלהים לירות לרגלי ראש המורדים לאמר: הא לך מפתחות גנזי המלך. אבל באמת כל לב חרד עד יודע הדבר אל נכון. — ביום חששי בא מולאי יאזיד בעם כבד לעיר טיטואן ברוח משחית וברוח בער על היהודים. כי נפשו עודנה מרה ממנוסתו ומיאון עזרם. לא הקשיב רק עצת נקמתו וקול חמתו. יצאו המשנים לקראתו לשלום הדורים בלבושם ויתפשום וישוללום ויקשרום לזנבות סוסיהם עד בואם אל העיר. ביום השבת צוה לפגוע ביהודים עם עברתו ויהרגו במשמניהם ובחורי ישראל הכריעו. לולי ה׳ שהיה לנו אשר נתן רוחו בפי טאליב (כומר) אחד לאמר למלך חלילה לך אדוני המלך להמית צדיק עם רשע, השופט כדת מחמד לא יעשה משפט? תהי נא ידך בפושעים בך ואלה הצאן מה עשו? אם תחפוץ את כספם, אם תשאף אל חילם שלח נא ידך וגע בכל אשר להם, עני חשוב כמת, רק אל נפשם אל תשלח יד. אם כן איפוא ,השיב המלך לאנשיו, זאת עשו, כל שללם תבוזו לכם. ויעלו בכל בתי ישראל ובעד החלונים באו לבוז בז, חפרו את הבארות למצא מטמונים וחפשו בכל מקום, והיה כל מחמד עיניהם שמו בידם וכל המלאכה נמבזה החרימו וישחיתו. בוססו המקדשות וישפכו כלי הקדש בראש כל חוצות, פרקו נזמי הזהב אשר באזני הנשים וצמידים מידיהן, הפשיטו האנשים ערומים; ענו הבתולות וחללו כבוד הנשים. צוחת היהודים מלאה כל הארץ, ולא היה להם ידים לנוס הנה והנה. זה שחת זקנו בכעסו וזה שרט בשרו. האשה פרשה ידיה כמתחננת ואין מרחם לה. עוללים שפכו נפשם אל חיק אמותם וירטשום לעיניהן. נשאו כולם את קולם בבכי תמרורים ובדמעות שליש ויתודו אל ה׳ כי אמרו כולנו מתים. וילכו לחסות על קברי קדושיהם. ויהי כהתימם לשדוד והמשחיתים יצאו בשללם, שלחו צעיריהם ועולליהם לשאול לחם והגדולים התעטפו ברעב שלשת ימים כי לא מצאו אוכל. — את הדברים האלה כתב בן ר׳ אברהם קוריאת בן ר׳ יהודה הנפטר בטיטואן, לאביו היושב במוגאדור, כתוב בפחם על פסת גליון אשר מצא בדרך והיא כתובה מפנים ואחור קנים והגה והי. נושא האגרת מלא את דבריה ויראה ענק אצעדה וצמיד אשר חטף מעל אשה אחת. — היעמוד לבך, קורא, אם תחזקנה ידיך ולא תרמה לדמעת העשוקים האלה? איזה לב האבן אשר לא ימס! — ויפלא בעיני כל שומע כי אין גם אחד אשר נתפש על צערו לעזוב דתו ממצוקותיו. אצבע אלהים ראו במכותם, חטאתם הסבה, והמלך כשבט אפו, ויהי להם לאות ולקול אלהים מות שלשה חכמי העיר הגדולים במשך שני חרשים.

כל מקום אשר דרכה בו כף רגל המלך יפוצו אויביו וינוסו משנאיו, ובכל אשר יפנה ירשיע, שמועה על שמועה והוה על הוה כל היום באה. אביו של המלך הזה השלים עם כל העמים ונטר איבה לאנגליא על אודות בנו הבא מזרע העם ההוא כאשר שמעת. והמלך הזה הוא בנו שמרד בו שנא העמים אשר אהב אביו והוא אוהב העם האנגלי על אודות אמו שיצאה מהם ועל העזר אשר נתנו לו. האנגליים לבדם הבינו הדבר לאשורו וראו כי אביו לא יחיה לנצח כי שיבה זרקה בו, על כן החזיקו את יד בנו בסתר, על כן חנן את משנה העם האנגלי להשיב לו בגדיו ולהשיבו על כנו. ויתאמץ לקרב כל הרחוקים מכסא אביו בזרוע ולרחק את הקרובים לאביו. והתעמר בדברי אחד מקדושיו אשר נבא כי יקום מלך חדש אשר יטהר את הארץ, ולהקת חנפיו עזרוהו לרעה לאמר, כי לו יאתה המלוכה. ויצדיקו תועבותיו ועלילותיו כפעל צדק.

כל זה נעשה ונשמע טרם יודע אם יש את נפש יושבי מוגאדור להמליכו גם עליהם, או אם יקום לו לשטן אחד מאחיו הקרובים להם ממנו. כי ערמת שר העיר היתה רק להדיח את המורדים, ולא להסכים למלוכת אחד מבני המלך זה או זה. ולא די חוסן המלך יאזיד וחזקתו מרחוק דרך עשרים יום כי אולי יעמדו מנגד הפקודות האחרות ויגדרו דרכיו. לכן פסחו היהודים בין יראה ובין תקוה, אולי יעצור בהם אחד טוב ממנו אשר לא יהיה לו תלונות עם אדם ולא שונא לו מתמול שלשום.

אבד המלך מן הארץ ושר בבני אדם אין, איש הישר בעיניו יעשה. כל איש אשר לו נושה היה חוטף מידו כתב השילום ביד רמה. כל איש אשר לו שונא קם עליו והרגו. בימים ההם לבד ראיתי היהודי אקריש אשר הכה ערבי וינקם ממנו. בשטף המגורות טעמתי החופש גם אני והניפותי ידי על ערבי. כן דרך הערביאים, יזידו להרשיע אשר לא מבני בריתם בעבור כי יאטרו עליהם פיהם במתג ורסן חוקיהם לבל ישיבו אליהם. ואם סר צילם זה מעליהם אל תיראום. הם ירדפו רק היראים אבל ינוסו מפני אמיצי לב. לא כן עשו בני גדליה כי יראים היו לעתיד. בא אליהם איש אשר לא ידעוהו תמול שלשום לאמר כי נושה הוא לאביהם ז״ל זה עשרים שנה ואבד השטר, וילכו ויקחו את הכסף ויביאו אליו ולא דברו מאומה. וינאוני להצילם מידו.

ביום חג שבועות, ואנחנו בביהכ"נ בקריאת התורה, רץ אחר רץ ירוץ ומגיד לקראת מגיד כי אחד מבני המלך ושמו מולאי איסאן הקריב לבוא למוגאדור ויתקבצו אליו אנשים ריקים וכל איש מצוק ויהיו עמו כחמש מאות איש. המספר הזה מעט הוא להלחם נגד עיר בצורה אשר יש בה מאתים ריני־גארום כלם מלומדי מלחמה ומאתים אנשי אירופא אחרים. הצופים נשאו קול על המגדל ועל החומות להעיר איש את רעהו לשמור משמרתו ובל יצא איש ממקומו, ותהום כל העיר. עמד אברהם די לארא על רגליו ואמר: למען ה׳ השמרו לנפשותיכם. הגוים יחלצו חושים ויחזיקו מגן וצנה ואנחנו איך נשב בטח לחוג לעיניהם ולא יסקלונו. עזבנו ביהכ"נ ואיש איש הלך לשמור את ביתו ואת בניו ובנותיו. ואני עליתי על גג ביתנו הצופה פני הים המגדל והמשואר. משם ראיתי בקנה־מבט העם היורד מראשי הררי חול. הכינותי לבי לשמוע רעם כלי נשק ולראות משאת העשן סכסוך החרבות ודם חללים. אבל השר בתבונתו השקיט כל ריב והרהיב כל לב. כי שלח ארבעים חלוצים לקראתו במכתב לאמר: אם לשלום באת, בוא אתה לבדך ונכבדך; ואם למלחמה אל תעפיל לעלות כי השער סגור יהיה לא יפתח. וישובו המלאכים אל השר לאמר כי פני בן המלך מועדות לטארודאנט והוא הולך לדרכו לא יטה ימין ושמאל. חשב בן המלך כי בהגלותו יטו אחריו ויעצם כחו להלחם באחיו, וכאשר ראה כי לא נעשתה עצתו סבב את פני הדבר והעלים מגמתו. כי באמת הדרך אשר בה הלך דרך לא סלולה היא ללכת מעיר לעיר.

רבו השמועות מיום אל יום. המלך גזר על שר עיר טיטואן להרוג אותו ושלשה סופריו עמו כי לא אנס היהודים לעזור אותו בעת צרתו. שלמה חאסאן משנה ספרד שקר ענו בו לאמר כי גלה אזן שר מבצר סיאוטה כי המלך חשב לשום העיר במצור, תלו אותו ביום שבת לפני פתח ביתו ולעיני כל משפחתו כי כן דבר המלך, עד אשר יצאו מעיו ויתנום לו לאכול, וימת אחר שלשת ימים בתחלואים רעים, והוא נקי אבד. — אחר אשר השכיר המלך חציו מדם נפשות אביונים נקיים, ככלותו לנפץ עם קדש בטיטואן בא המלך אל טאנגיא. פקיד ספרד ברח הוא וכל ביתו טרם בואו, ותהי נפש שר העיר תחת נפשו, ויענש את היהודים בסך עצום להביא בעוד שלשת ימים אל גנזי המלך. ויכו השוטרים את בני ישראל ויכתום באין חמלה עד אשר מכרו כל כלי ביתם למען הרוות צמאונו ונשארו בערום ובחוסר כל. חטאת שני האחים טוניסים גמלה ביום ההוא והבשילו אשכלות מרורותיהם. יום אידם בא עליהם וינהגם שמה בעת ההיא (כי אם היו בעיר מוגאדור או במארוק אולי התמלטו), את הגדול קפצו פיהו במחנק ברזל על גרונו ויטרפו כאריה נפשו, והצעיר אשר גם עליו עלה הגורל להיות לו אחרית כאחיו, נאר נפשו והחליף דתו בחייו, או באמת לא החליף כי אם שמלותיו, כי לבו נשחת מנוער. גם על מעט היהודים הנמצאים בארזילה (אזילה), עיר קטנה רחוקה שני ימים מטאנגיא, עבר כוס חמתו, ויתנצלו גם הם מכל אשר להם לקבץ הסך המוטל עליהם, וכן לאנשי אלקאסר.

כל מקום אשר נתן המלך את עיניו או מות או עוני. ויפנה דרך לאראגי לבצע אמרתו ולהותת על יושביה, והעמים עליהם עול כבד. משם שלח להביא אליהו אליו. פנו המשחיתים את ביתו ויתפשוהו הכה אותו ופצוע, וכאשר ראה כי כלתה אליו הרעה מאת המלך, נאר גם הוא את דתו ויקרא בקול גדול הלשון אשר הם אומרים על זה ונמלט מלחצם. ויהי כאשר בא אל המלך הגידו לו את תמורתו. ויאמר לו המלך: אליהו, מיראתך המרת, אבל הפעם הזאת לא יועיל לך, ויכונן נשק על אצבעות רגליו ויאמר לו בחר לך את אשר תחפוץ, אם עברי ואם ערבי שמה תמות ושם תקבר, אתה ורעיך היושבים לפני אבי יעצתם אותו להרע עמדי. קום בחר לך. ויענה אליהו: אדוני המלך, טוב מותי בדת הערביאים מלחיות בדת היהודים. השמר לך — הוסיף המלך — כי כפשע בינך ובין המות. אחת דברתי ולא אשנה, ענהו אליהו. וינסהו המלך כן עשר פעמים ואליהו עודנו עומד בדבורו ויסלח לו. אבל המון מצוקותיו ותועבותיו הנאספות בתוך לבו בעתהו וישסעוהו וימת אחרי ימים מעטים בצר רוחו ומר נפשו, מתגולל בדם קארדוזו ומגואל בשקוצי מעלליו. — הגיע המלך לרבאד, ובשטף הראשון נתן לשבי חמתו על הון בית ר׳ שלמה דאוילה, לא השאיר מחוט ועד שרוך נעל. הוא התרושש לפני המלך וחסר נפשו מטובה, ונתן ענין רק לאסוף ולכנוס, ולבסוף לא השליטו אלהים לאכול ממנו. ולא הוא לבדו, כי כל היהודים סבלו בעבורו כובד עונש כסף אשר נענשו. המלך מצוה הנוגשים אצים והמקל שוקד. עברה וזעם וצרה ומשלחת כל מלאכי רעים פלסו נתיב לאפו ובדרכיו הלכו למי־קינים. וירוצו להשחית כנטות ידו ולא מלט צדק את בעליו. שאול ואבדון תשבענה ועיני זעמו לא תשבענה לכלה נקיים מפשע ולהתם צדיקים מחטאת.

הרשעה היוצאת ראשונה מרוח אפו לנה בתוך בית החאזאן בכא (מרדכי) וכלתה את עציו ואת אבניו ותלחוך כל מלואו כלחוך השור את ירק השדה. החזיקה בהלה על נשיו ובני ביתו למהר

ולברוח. והאיש נתפש. יעצוהו השוטרים בדרך לאמר, אם אינך ממלט את נפשך להחזיק בדתנו דע כי מות תמות. אבל בכא הקדיש את קדוש ישראל ולא אבה. לא כאליהו אשר השחית את גופו והתעיב את נפשו ונכרתו שניהם, ולא כעטאל אשר רצה להמיר ולא שמעו בקולו. בכא לא נתן תפלה לאלהים ,נטה שכמו לסבול ואמר ה׳ הצדיק עונותי הטו אלה ובן מות אני. אמותה הפעם! כי איככה אוכל לחיות ולראות ברעה אשר ימצא את עמי ואיככה אוכל לראות באבדן מולדתי? ויהי כאשר בא אל המלך, אמר לו בשטף אפו: בן נעות המרדות! המצאתיך אויבי וראש שוטני, הליועץ לאבי נתנוך להרשיעני בעיניו? ויאמר: הוציאוהו וישרף. אל נקמות ה׳, עורה למה תישן! עמך ה׳ ידכאו, למה תביט בוגדים ותחריש? הקשיבה לקול שועת איש צדיק בדורותיו כי מן המיצר יצעק חמס אליך! ראה מפלי בשרו איך קומטו מתוך האש! היקר בעיניך מות כזה לחסידיך?

אל שמועה כי באה נמס כל לב וחיל אחז את יושבי מוגאדור, כי צרת אחרים אולי תהיה מלאכי צרתם. היראה גברה בלב הרבה מהם על אמונתם ומירוה. ביום הששי, יום חרוץ להוות, והנה איש בא ממיקינים ובידו אגרת המלך להשר. יצאו האנשים מהתפלל ויקראוה במשואר לאזני כל העם: א) כי מנהר טיטואן ועד עיר מיקינים כל ארץ הפלשתים וכל יושבי חבל הים המליכו עליהם מולאי יאזיד למלך, מהם יראו וכן יעשו כל העמים אשר בכל מלכות מארוק, והמאנים לשמוע יומתו. ב) כי כל דבר המשפט והמסחור יעמוד על מתכנתו ולא יכרת, עד בוא המלך או ישלח דברו, ג) כי עד היום ההוא אף היהודים יעמדו כאשר המה ויתחשבו כימי קדם". שלשה אלה היו ראשי פתשגן הכתב. פני הראשון טוב היה, כי הארץ שקטה ממלחמה וכל יושבי העיר בלב אחד המליכוהו עליהם ויאמרו „יחי המלך מולאי יאזיד, ויתנו עדיהם לרעם כלי נשק. והיהודים גם הם נקבצו כלם בצוחה וסבבו בשוקים וברחובות ודגליהם בידיהם עשוים מחגורות נשיהם על מקל, האחד קורא אללה יבאריק פאמיר מולאי יאזיד (אלהים יברך דברי המלך יאזיד). וענו כל העם ואמרו אללה ינסרהו (אלהים ינצרהו). פני השני טוב כי הותרו האניות לצאת, ומרה היתה באחרונה, כי לא הבינו היהודים שעור לשון האגרת בנוגע להם, כי עודם תלואים לתשובת המלך ולא ידעו איזה סער מתחולל על ראשם, והערימו להעלימו מעיני הגוים. הם כסו פני דברי האגרת והערביאים גלו פניה שלא כהלכה, כשמעם סוף דבריה הנאמר כי יחשבו היהודים כימי קדם, ויצא רוח שקר בפי אחד מהם ויעמוד לפני השר ויאמר, כי בימי קדם לא היו היהודים לבושים מנעלים בתוך העיר, כי כן עשו עד היום במארוק, בפאס, במיקינים ובסאלי. לא חשבו הנצבים לדעת כי מוגאדור היא ארץ חדשה וישיבתה קרובה רק שלשים וחמש שנה, וכי לא קיימו ולא קבלו עליהם היהודים חק זה מעולם. שתקו, ובשתיקתם הודו, ולא נמצא אחד למליץ עליהם. וכרגע דחפו כל יהודי הנמצא לאמר לו של נעליך מעל רגליך, וימלאו דבריהם בחרפות וגדופים ובמכה בלתי סרה. ולא יכול השר לעזרם, כי קמו עליו ונסבו על הבית להרגו לאמר כי עקב השוחד יגן עליהם. אחר דבר המנעלים נמשכו תלונות על דרך לבושם. שולי מעיליהם אשר היו נושאים על כתפיהם דרך הידור עתה יסחבו בארץ. אורך מכנסיהם אשר הגיע עד חצי רגליהם עתה ינשא על ראש ירכם. ויוסיפו על חטאתם פשע להכעיסם בהשליך על פני חוצות בצעי זכוכית ואבנים חדים לשיכים תחת כפת רגליהם. ואף כל הלובשים בגדי נוצרים יראו לצאת פן יטילו המשא הזה גם עליהם. ימים רבים נעצרנו בבתינו, ובראשונה לא יצאנו כי אם בשומר.

טרם ימליכו המלך, ואנשי דאר איל באידא נסבו על בית הסוחרים ספרדים (גוים) לאמר ,תנו לנו תיבת כסף המלך. ויהי כי פצרו מאד ויגשו לשבור הדלת, אז הספרדים דלקו האש בקני מתכת וימיתו כעשרים איש והנשארים ברחו. ר׳ מרדכי לא נזכר ולא נשמע ממנו עד היום, יהי אלהיו עמו ויעל מן ההפכה, אולי צדקתו תעמוד לו לצנה. שני אנשים צרפתים אשר היו במאזאגאן נסו מן הפחד לקאדים לפני בוא יום העברה. עוד איזה אנשים הצילו את נפשם בדרך פלא. ר׳ יהודה הלוי נסע בגיבראלטאר לפני החג לשוב לטיטואן מהלך ארבע שעות ביום, וה׳ הטיל רוח סערה מאד אל הים וישא הספינה ויתקעה עד לארגיל ולא יספה שוב עוד ומצא תשועתו בסערה. לא כן עלה לר׳ שלמה מטיטואן, כי נשאו רוחו ללכת לגיבראל־טאר זה שלשה חדשים לראות פני רבו וקשי יומו הסיתהו לשוב לארצו והגיע שלשת ימים לפני הרעה בנכנסים רבים ויתגולל בצרת אחרים. יעקב פאסי־פיקו עזב אשתו ובניו ונס לארגיל, וישי אחיו הלך לאמשטרדם. ואני איך ואנה אברח? שבעתי נדודים כל הלילה ויהי הבקר ופני זועפים. בני גדליה הטיבו פניהם לכסות דאגת ועצבת לבם, אבל התעורר ענן וערפל אשר הפיץ אור פניהם.

סידי אחמד פיניש, אשר עבד לפני המלך המת והוקם לעבוד לפני המלך החדש, הגיע, ואגרות נתנו לו מן המלך על פחוות מוגאדור ובנותיה. ישבנו אל הלחם בצהרים ביום השבת ואחי פיניש בא ובשורה בפיו כי יהודי מוגאדור נענשו לשלם מאת

אלף פיאסטראס ומלוא שלש אניות אבק שרפה וסך מה כלי נשק. ונהפכו כל פנים לירקון ובהלה וחרדה גדולה נפלה עליהם. הבשר עודנו בין שיניהם נהפך ללענה. עמד כל איש ממקומו ברוח נכאה ולב דוה. הה! צעקו, כי קרא ה׳ להוה על עמו אשר בארצותינו ויום אידם בא עליהם! מאין לנו לתת לשר את אשר שאל אף אם לא ישאר לנו בלתי אם גויתנו? — ביום הראשון נתנו כל היהודים במשמר חוץ מהסוחרים הגדולים כי עשרם הבטיחם, או כי מידם היתה זאת למען הכביד המשא על הקטנים ולהקל מעליהם. עברו כולם תחת השבט ולא נח שבט הרשע מעל גביהם עד שנשבעו לשלם הכסף המוטל עליהם.

ראיתי את כל המעשים האלה אשר נעשו ואשר התעתדו עוד להעשות ביום אשר שברו אויבי היהודים לשלוט ולעשות בהם כרצונם. אמרתי לרעיוני: לכו ונחקרה תחבולות ונבקש מקום לצאת ממוקשי רע. עוד שמונת ימים ואניה הולאנדית התקדשה לפרוש נס דרך אמשטרדם, ושמעתי כי עוד שני אנשים עברים אחד מגיבראלטאר ואחד בבגדי חופש וגר בארץ גם הם לדרך הוכנו. אם תעצל נגזרת. צא נא לנצח או למות, בחכמה או במרמה, כי אין עוזר. — שלשה מוקשים היו מבדילים ביני ובין התשועה, וצריך לפרוץ הגדר ולסקל המסילה. א) בני גדליה מאנו לתמכני כי אין להם סופר חוץ ממני. ב) מי ישים נפשו בכפו עם נבל מר ונמהר אשר לא ישמע לקול הכבוד והיושר ואין מעצור לרוחו הקשה כמות וכשאול? ג) פקיד גינואה לא אבה לתת לי מכתב היציאה ושר העיר לא רצה לתת לי הרשיון תחת אשר לא שמעתי בקולם ללכת לטארודאנט, ושר החובל לא יניחני לירד בספינתו בלתי זה. לא נשאר לי רק אברהם די לארא לתוחלתי, כי הוא המוציא והמביא כל בני הולאנדים הבאים שם, והוא נתן אגרת בידי להביא אל פקיד הולאנד, ויצוה הפקיד אל היהודי בן משק ביתו לבוא עמי לפני השר ולדבר טוב עלי. אך השר השיב בפני זעם: לא תוכל לצאת! ונמס לבבי בקרבי ונבהלתי ושבתי לביתי. אחד מרעי יעצני לך התרפס לפני השר ברצי כסף וכל אשר תחפוץ תטהו. התעוררתי עוד והלכתי אל השר. הוגיעני בשאלותיו ותחבולותיו ולבסוף אמר כמה יהיה שכרי אם אניחך? אמרתי נקבה שכרך עלי ואתנה אך זכור נא כי עני ואביון אני ואם תרחיב פיך לשאול לא אוכל למלאותו. ויאמר לי: לך והבא לי מאה שקלים ואחר תצא, אבל לא תשא עמך מאומה אף גרה אחת, כי זה שנה אחת ישבת בקרב הארץ הזאת ואתה ככל היהודים תחשב וצריך אתה להטות שכמך לסבול כמוהם. להוציא את נפשי ממסגר הפשטתיה ערומה ואשליך במצולות ים פרי כל יגיעי בארבע שנים. שברתי לתשועת ה׳ כי רוח והצלה יעמוד לי ממקום אחר, לקחתי מכתב היציאה מהפקיד ורשיון השר, שלמתי לרב החובל טרם אצא, קניתי לי צידה, הסתרתי תחת למדי עשרה זהב אשר נתנו לי בני גדליה בתורת חסד באמרם כי ראיתי את הלחץ והרעה אשר מצא אותם, וכי אם אובה להתמהמה אולי יראה ה׳ בענים ויחלצו מצרתם ואז תהיה משכורתי שלמה... מנחמי עמל כלכם, עניתי, טוב פת חרבה ושלוה בה ממלא חפנים עמל ורעות רוח לאכול לחם ברעש ושממון ומים ברגזה ובדאגות לשתות. עזבתים ורצתי אל שפת הים ולא הבטתי אחרי. ויהי כאשר נתקו כפות רגלי מן החרבה הרימותי קולי לשיר אל ה׳ כי גמל עלי, כימי צאתנו מארץ מצרים הראני נפלאות אם כי לא יצאתי ברכוש גדול, כי נצלו אותי תחת נצל אותם. לא ידעתי עוד מדברי המערב ולא שאלתי עליהם ב), לבד ראו זה מצאתי כי כאשר יגידו לכם רעות על אנשי המערב תוסיפו על השמועה ולא תחטאו, ואם טובות, לא תאמינו אם לא תראו.

ביום ר״ח תמוז יצאתי מתוך ההפכה וביום השמיני לאלול התהלכתי בהשקט ובטחה ברחובות אמשטרדם. — אז עמדתי ואתבונן בי כי אנכי ערום ועריה, בקדמוניות מה היה ובאותיות מה יהיה, נפעמתי מדבר נאלמתי דומיה. עודני לבי חרד ממצוקותי בארץ מאפליה, ומבולע במשושי בצאתי לרויה, וסוער באידי הוה וצועק אויה, למי אשא עיני עתה במי אשען? לרוכב בערבות ביה! — על כן המון תלאותי לשוני תצמיד, ואפס קצהו על הגליון והיו לזכרון לנגדי תמיד, למען דעת כי פליאה דעת ממני אם יחון ה׳ או אם ישמיד, וילמדו ליראה אותו נער וזקן מבין עם תלמיד. (בסופו שיר).

הערות:

א) מולאי יאזיד מלך אחרי מות אביו מחמד הט״ז בשנת 1790. והנוסע ברח משם מיד אחרי מלכו. וזו ראיה כי ארבעת השנים שהתעכב במורוקא היו בין שנות 1786—1790. ב) בהערה יאמר הנוסע: הקצינים החתומים על ספרו יודעים ובפרט הגביר דוד פרידלנדר והבחור יצחק אייכל כי חבור ספרו נגמר בי״ט אדר [תקנ״א] טרם נודעו השמועות אשר באו בגאזיטאס אדות מורוקא שהודיע הוא בספרו מקודם.

תם.

מכתבי נסיעה

לר׳ אליעזר הלוי — דר׳ לעווי

בשנת תקצ״ח = 1838.

מבוא

כותב המכתבים האלה נולד בעיר סולץ במדינת שלזיא באשכנז, י׳ תמוז תקס״ט (1809) ומת בעיר ברייטון במדינת אנגליא א׳ כסלו תרמ״ח (1888), אביו ר׳ מרדכי היה רב בעיר רוזנברג באשכנז, ולמד תורה אצל ר׳ מרדכי בנעט בעיר ניקלסבורג ובישיבת ר׳ משה סופר בפרשבורג. גם למד לשונות ספרד ואיטליא ולשונות בני קדם. ויצא מוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיא ופילולוגיא מהאוניברסיטא בברלין. הוא קנה לו ידיעה רבה בחכמת חקירת המטבעות (נומוסמאטיק). בשנת 1833 בא ללונדון לעסוק בלמוד כתב החרטומים וכתובות עתיקות, ונבחר לחבר בחברות דורשי קדמוניות ותוקרי לשונות המזרח, בשנת 1837 כתב מאמר על שפת המצרים העתיקה במאסף של חברת „ראיאל אסיאטיק" אשר בבריטניא, ובפקודת ראשי החברה נסע לעווי למצרים להתחקות על המצבות ולגלות מסתרי כתב החרטומים ויתעכב איזה חדשים בקאהירא ובמקומות אחרים במצרים, ושלח ללונדון מכל הסגולות אשר הצליח לאסוף בדרכו. — ממצרים הלך לא״י ובעת ההיא מרדו הדרוזים במלכם ויתפשטו עד צפת וסביבותיה לשלול שלל ולבוז בז, ויפגעו בלעווי ויפשיטו את בגדיו ויכוהו לגלות להם את מטמוני אוצרותיו. אך אחד הערביים, מוסטפא מחמד, חמל עליו ויתן לו שמיכה לכסות את בשרו ויתן חנית בידו למחסה וישב לצפת. משם נסע לשכם וירושלם וחברון ודמשק ושם קנה מטבעות עתיקות, וילך דרך אלכסנדריא לקושטא והתעכב שם שלשה חדשים. ושב לביתו דרך אתונה ורומא ויבקר את בית עקד הספרים אשר בוואטיקאן. — ברומא פגש לעווי את השר משה מונטיפיורי ואשתו יהודית בלכתם למסעם לא״י (1839) ויבקשהו השר לארח עמו לחברה ולעווי נאות לו, ומן העת ההיא לא חדל לעווי להתארח עמו בכל מסעותיו ולהשתתף במעשיו.

המכתבים האלה כתב דר׳ לעווי בלשון אשכנז, ונעתקו ע״י מרדכי אהרן גינצבורג בספרו דביר (בראש הספר ח״א), וגם ע״י אברהם מנחם מענדיל מאהר בספרו מבשרת ציון בסוף בשנוי לשון קצת.

א

חאן אצל צידון כ״ו ניסן תקצ״ח. (1838).

[מצרים] היום אני יושב בבית הגבירה המפורסמת אסתר שטיינהאפע, היא האשה אשר ברצוני להודיעך במרוצת הזמן איזה דברים אודותיה. אתמול בבקר באתי הנה ובלבי היה לשוב היום לצידון, כי כל חפצי היה רק לדרוש בשלומה, אך הגבירה הזאת הפצירה בי מאד לשבת אתה ימים אחדים ומפני הכבוד לא יכולתי להשיב פניה ריקם. וכפי הנראה אהיה אצלה עד אשר אשמע כי חדלה המגפה מסביבות ירושלם.

ידעתי נאמנה, כי שאלתך הראשונה תהיה לאמר, מי הביאך לסוריא? לכן אשיבך עוד טרם תשאל — אני הייתי נכון לצאת למצרים והנה הציקתני רוחי לראות גם את ארץ אבותינו, כי למה זה ארבה עמל ואיגע לבקש את לשון המצרים הקדמונים, את רוחם ומדותיהם, ולא אינע גם לראות הארץ אשר זרח עליה אור אמונתנו הקדושה בהודו והדרו, ארץ אשר בכל נהר ובכל עץ מעציה נשלבות זכרונות קדושים? חשבתי דרכי מהלך שנים עשר יום במדבר והכינותי כל מחסורי. אך בעוד הייתי נכון לשבת על הגמלים אשר שכרתי, והנה הרוח הנקרא בפי יושבי הארץ חאמאסין יצא לשטן לי, כי רב כח הרוח הזה להפיל על ערש דוי גם גבורי חיל ובריאים וחזקים, ואף מתי מספר יסתרו מפניו, כי הוא רוח תימן עז מאד המנשב לפעמים מהבקר עד הערב ומגיח

בתקפו גם עד הבית פנימה, וימיו ימשכו מן הפסח עד חג השבועות. ויעד הרופא בי לבל אלך דרך המדבר, כי אם למהר לצאת מקאהירא ככל אשר אוכל. ואשמע בקולו וארד באניה בשבעה לחדש אייר, ואבוא בי״א לחדש ההוא לאלכסנדריא, ומי נהר נילוס פעלו על בריאותי פעולה טובה רבה יותר מאשר קויתי, כמעט מלאה לי חצי שעה על היאור והנה כלו כל צרות נפשי. — בהיותי באלכסנדריא בקרתי את ר׳ שלמה חזן, חכם העדה, איש דעת ותבונה, ובמרוצת הדברים אגיד לך כי הוא איש יקר מאד בארץ הזאת. ראיתי בביתו כתב יד מיוחס לר׳ אברהם אבן עזרא בשם כלי הנחשת כולל חלוקת גלילות הארץ ע״פ חכמת המדידה. אך לא קראתי בו רק דפים אחדים, לכן אין בידי להגיד לך משפטי עליו. ראיתי את המקום אשר לפי דברי התושבים עמדה עליו ביהכ״נ של אלכסנדריא המהוללה ושם המקום ההוא אל־תל, אשר ממנו ילכו אל תעלת אינדיאה ובו היה אבן אשר עליו חרות כתובה ישנה מאד, אך אחרי אשר אין אתם יודע איה האבן גם לא ידעו להגיד את הדברים אשר היו כתובים עליו, על כן אחשוב כי הביהכ״נ היה במקום אחר, אצל העמוד (אבעליסק) המפורסם בשם הכוזב „מחט קליאופטרא״, ושם כר נרחב ונודע לכל כי במקום ההוא עמד ביהכ״נ בימי קדם, וגם עתה הקיפו אותו בחומה ויחלו לבנות ביהכ״נ חדשה אשר לא נשלמה עוד. והנני נותן רגלים להשערתי זאת משלשה טעמים: א) ע״פ קרבתו אל המקום המכובד אשר על ידו, כנודע לכל כי לא העמידו המצרים את האבעליסקין רק במקום מכובד, ואחרי ימי המלכים מבית תלמי לא נחשבו היהודים בעיני המצרים לפנות להם מקום נכבד כזה לביהכ״נ. ב) קרבתו אל בית הקברות הקדמון, הוא המקום אשר כוננו עליו בימים החדשים מקום מבצר. ג) כי כל המקום הזה חלול מתחתיו והוא דבר גדול אשר לא יכלו היהודים לעשות כי אם בימי קדם בעוד ידם רמה. בקשתי עוד ראיות להשערתי זאת אף חשבתי למצוא אותן בשרידי עמודי אבני אלבאסטר יפים הנמצאים שמה, והנה המשגיח העומד עלי קורא באזני לאמר גה מן ברא, ר״ל: זה מן החוץ. כי איש עתי גר במקום ההוא לעבוד אותו ולשמרו. — הייתי גם בבית הקברות ונפלאתי על אשר לא מצאתי שם יותר מארבע עד חמש מצבות, ויגד לי האיש המוליך אותי, כי הערביאים וביחוד אנשי הצבא ערו את כל המצבות, ויתר דברי אלכסנדריא אודיעך בפעם אחרת, כי עוד רבות לי לדבר אתך טרם אודיעך את דבר המקום אשר אנכי יושב בו היום. יצאתי מאלכסנדריא בט״ו לחדש אייר וירדתי באנית הקיטור אשר לאחד

מספני אנגליא לבוא לביירוט, שם נלחצתי לשבת במשמר מחוץ לעיר אחד ועשרים יום להוכיח להם כי לא דבקה בי מגפה רעה, אכן כמעט מלאו לי ימי המשמר והייתי נכון להציג כף רגלי על מפתן העיר, והנה נודע לי כי פרצה בבירוט המגפה אשר המה יראים ממנה, ואני מאשר יגרתי לבל ישימו יושבי הערים האחרים עלי משמר חדלתי מבוא העירה, ואסור מהרה משם ללכת אל אייטאראה, משם נסעתי לטריפולים ודרך העמק הנעים קאנא אל בעל בייא, והתמהמהתי שמה שלשה ימים, סבותי משם ואבוא לדמשק, נמוג לבי בדרך מפחד השמועות הרעות אשר הגיעו לאזני על דבר גדוד שודדים אשר פשט בדרך לשלול את העוברים בטח, אך האיש המוליך אותי אמץ את רוחי והכחיש את כל דברי השמועות האלה, והבטיחני לשמרני בדרך, אולם בכפר זיבדינא דרך יום אחד מדמשק שמעתי כי נכד האמיר בעשיר פקיד הררי סוריא אשר יושביה נוצרים מכת המרנאתין, הנקראים כן על אשר המה קוראים את ישו הנוצרי בשם „מרנא״, יצא בראש חילו להכרית השודדים מן הארץ, אז שככה אימתי ואזרתי עוד ללכת לבדי בחברת מוליך פרדי לדמשק, כי את משמרתי עזבתי בבעל בייא.

[דמשק] נאוה מראה דמשק מרחוק מאד, ובצדק דמה אותה אחד מסופרי אנגליא למרגלית משובצה בתוך אבני שוהם, גנות רבות יסובבוה, אך חוצותיה צרות ובתים רעי הבנין בהם כרוב ערי הקדם, ובכל זאת נקיים הן יותר מרחובות קאהירא, גם נמצאו בה איזה בתים נאים מאד וכלילי יופי אשר ישמחו עין רואיהם, וביחוד מצוינים ביופי בתי משפחת פרחי, אשר נויהם לבדם עולים למחיר ארבעת אלפים ליטרא שטרלינג. בני המשפחה הזאת היו ראשי שלחני הפחה ועל פיהם היה כל דבר הכנסת המדינה והוצאותיה כל ימי הפחות הראשונים, ואף בימי ממשלת אברהים פחה אבדה גדולתם ונסוגו אחור מכל עסקי המדינה. אבי זקנם רבי חיים פרחי העלה חרון הפחה באפו, והחרים את נכסיו, קצץ את חוטמו ויתנהו אל בית הסוהר, אך בתו הגדולה הרהיבה עוז בנפשה לרדת בסתר אניה לבוא לקונשטנטינופול והפילה את תחינתה לפני הסולטאן בעת שרכב על סוסו ללכת לבית התפלה, ויט אליה חסד ויקרא דרור לאביה. במשך הימים ההם קצף הפחה גם על ממלא מקום ר׳ חיים פרחי ויצו ויתלוהו על העץ ואת פרחי השיב על כנו, אך גם הפעם לא ארכו ימי גדולתו, כי אנשי רכיל הבאישו את ריחו בעיני הפחה, וישפוך עליו כל חמתו, ויצו לדחוף אותו ממקום גבוה ארצה, ובעוד אבריו מתפרקים התפלל האומלל הזה תפלה קצרה, ואח״כ נתנו חבל על צוארו וימת מות סקילה וחנק כאחד, ועוד לא

שככה חמת הפחה עד כי הוסיף להתעולל בגופו ויצו להשליך אותו הימה. בית האומלל ההוא מתנוסס עוד היום להשביע עיני האורחים, ואני זכיתי לקרבת המשפחה הזאת על ידי החכם מיימון, הוא האיש העובד את עבודת הצבור חנם אין כסף, נושא ונותן באמונה וקובע עתים לתורה. אולם משנהו ר' יעקב לוקח פרס מקופת העדה ומלמד לכל צעיר לימים אשר חשקה נפשו בתורה. את החכם ר' יעקב הזה מצאתי בבית ר' רפאל פרחי מדי שבתו לקרות בס' הזהר לנשמת המנוח הנזכר וארבעה חכמים אחרים ישבו אצלו להחליף משמרותיהם בש"ס, והאנשים האלה בראותם אותי איש זר לבוש בגדים יקרים כאחד העשירים למראה העין בא אליהם, עמדו משתאים עד אשר החילותי לדבר אתם והרביתי שיחתי עמהם איזה שעות, ואח"כ הלכתי בחברת אחד מהם אל בית המדרש אשר לר' רפאל פרחי. הלכנו דרך שני חצרות מרוצפים אבני שיש לבנים ומרובעים, בארות זורקים מים למעלה ושושנים נותני ריח טוב כללו את חדרם, והשמש ירה את זיקיו בגבורה לעומת קירות הבית המוזהבים. בית המדרש ההוא קטן הוא אך ספרים רבים מאד בקרבו, אמנם להיותם כלם ספרים נדפסים לא יקרו בעיני, כי אתנו בני אירופא נמצאו כל הספרים היוצאים מתחת הדפוס, רק כתב יד אחד מצאתי בו, והוא גוף ספר מורה נבוכים בלשון ערבי חסר הפרקים הראשונים, ראיתי את פני שומר הספרים ואמר לי כי לא ימכרנו בעד כל הון, אף כי הודה לי ולא בוש שאיננו מבין דבר מכל הכתוב בו. גם תנ"ך כת"י עם פי' רד"ק ועם כל המולדות מצאתי שם, והוא כלול בהדרו, לא ראיתי כמוהו בכתבי הקראים אשר בקאהירא, כי שקדו לפארו בכל הוד והדר, וכל דף ודף מהודר בעדי זהב. אח"כ שחרתי את פני החכם רבי יעקב ואלך בחברתו אל ביהכ"נ אשר נאספו בתוכו רבים מבני העדה ובתוכם גם הגבירים, כי נמצאו עשירים רבים בעיר הזאת. וגם השולחני אשר לאברהם פחה איש עברי הוא ושמו בכור, כי יקרה מעלת הבכורה בעיניהם עד אשר יקראו את הראשון לבטן אם זכר אם נקבה בשם הכבוד הזה כל ימי חייו. — ממחרת היום ההוא הלכתי לשוח אל המקום הפנוי אשר לפני אחד משערי העיר ושם יגורו מראש ימות עולם מצורעים מוחלטים (והתושבים אומרים כי המה צאצאי גיחזי אשר דבקה בזרעו אחריו קללת הנביא אלישע), שמה נולדו ושמה יקחו נשים וישלשו זרעיהם אחריהם ושם ימותו. דבר אין להם עם אדם זולתם ולא יעשו כל מלאכה או סחורה, כ"א יאכלו את הלחם אשר יתן להם הפחה ונדיבים אחרים מחמלתם עליהם, וכמעט יצרע אחד מבני העיר לא ידרשו ברופאים לבקש לו מזור, כי אם יהדפוהו אל מקלט המצורעים הזה להסגר שם עד יום מותו, וכל העובר על מפתן הבית הזה לא ישיב ממנו לעולם, כמשפט הזה יעשו בני קדם גם לאחיהם גם לבתיהם ולהיכלי חמדתם. אם המצא ימצא בהם פרץ קטן לא יחישו לתקנו כ"א יטמנו יד בצלחת עד אשר יגדל הפרץ והיה בית משושם למעי מפלה. — יצאתי מן העיר ואפן אל הכפר ג'יבר אשר בו מערת אליהו הנזכרת במ'כים א' י"ט, לך שוב לדרכך מדברה דמשק, והיא מערה קטנה בעמקי הצור ועליה בנויה ביהכ"נ נאוה. משפחות רבות יגורו שם בגבעות ואנשים רבים באו שמה מן העיר להתפלל בשבתות וימים טובים או ללכת לשוח במקום הנאוה הזה, כי כל איש ישראל ימלא רגש קדש ונפשו תתרומם אל ה' בהתהלכו במקום הקדוש הזה, אשר דרכו בו רגלי אליהו, גם להערביים המקום הזה קדוש הוא. וכן יכבדו כל המקומות המצויינים אשר באה עליהם עדות מפי בני ישראל כי אדמת קדש היא. בבית הקברות אשר במקום ההוא נמצא קבר המקובל המפורסם הרב ר' חיים ויטאל. אלה הם הדברים אשר נמצאו בפי על דבר העיר הישנה, יושבי העיר הם אנשי לבב אשר רוח ארץ הקדם נוססה בם, אך בכל זאת אין מעצור לאנשי אירופא ללכת בבגדי ארצם בכל מקום לרכוב על סוסים ולזכות בזמן קצר בכל זכיות אזרחי הארץ. אך איבה נסתרה נשקפת מבין חרכי לבבם, והם שומרים מספר צעדיהם להראות כי רופפו עמודי האהבה אשר הקימו לברית עם בני הפרנקים (כן יקראו כל אנשי אירופא). — את דבר היהודים אשר בה, בתי מדרשיהם ובתי החולים, אודיעך במרוצת העת כאשר אדבר על אודותם בדרך כלל, כי לא מלאו לי בדמשק יותר משלשה ימים, ואחרי אשר ראיתי את ראשי הדברים הנזכרים, רכבתי על סוס בחברת העבדים אשר שכרתי שם, ובאתי ביום אחד אל המקום אשר אני יושב בו היום, ואתה שלום.

ב

צפת, י"ג תמוז, תקצ"ח.

[עכו]. סבותי ובאתי אל ציידה היא צידון, מקום אשר ישבו שמה כארבעים או חמשים משפחות ומתפרנסות בכבוד מקצתם במסחר ובמלאכת יד ומקצתם בעבודה שכירי יום, ובלעדם יגורו שם אחינו מתושבי דיר אל ראמה, עיר מושב נוצרים ודרוזים רבים. חכם העדה הזאת הוא איש מלומד וסוחר גדול, ולהם ביהכ"נ יפה ומלמדים המורים

לצעירי ימים תורה וכל חכמה ואף לשון ערבי. קרוב לעיר ההיא המקום אשר ע"פ קבלה קדומה עמד עליו שקוץ צדונים בימי קדם, ומראים עוד את קבר זבולון בגן גדול. — מאנתי ללכת בדרך היבשה כי באה השמועה לאזני שהדרך בחזקת סכנה, לכן הפלגתי באניה ובאתי אחרי שני ימים עד קצה גבול ארץ ישראל, כי גם עכו לארץ ישראל תחשב, וגם ממלכת אנגליא המרחף על בית הקונסל השר הנכבד פינציא הניע את לבבי לסור אליו אך לא מצאתיו בביתו, ומתורגמנו היקר הגיד לי, כי אמצאהו בטבריא. עדת ישראל בעיר הזאת מצערה היא כי אין בה רק שתים עשרה או חמש עשרה משפחות ובכ"ז יש בה ביהכ"נ יפה ובית המדרש. הייתי בבית הספר ובחנתי ברשיון המורה את התלמידים בלשון ערבי וייטיבו לענות לי על כל שאלותי. המורה מקבל שכרו בעד כל תלמיד שני פיאסטר או ששים פארא לשבוע, זמן הלמוד מתחיל אחר תפלת שחרית ונמשך עד הערב, ורק בצהרים שעת מנוחה להם ובה יאכלו התלמידים לחם וקשואים, ושעה אחת לפני בא השמש ילכו התלמידים לחצר ביהכ"נ ללמוד מקרא ש"ס וס' הזהר. גם מצאתי רופאים רבים מבני עמנו בעיר הזאת. שר העיר התרועע אתי ויחל את פני לשכון בביתו, אך אנכי בחרתי לשבת בבית אחד מאחיו בני ישראל, למען אוכל לחקור על כל הנוגע לאחינו הגרים סביב העיר הזאת. המשרתים אשר הבאתי עמי מדמשק עזבוני מפני הסכנה ההולכת ורבה מיום אל יום. ומה יכולתי לעשות? לשוב אחור עד ביירוט לא יכולתי כי גם הדרך הזה מסוכן כדרך המוליך לצפת, על כן נועצתי לשבת בעכו ימים אחדים עד עבור הסכנה, כי אין איש ערב לבבו ללכת בדרך אתי עד צפת שהוא דרך יום וחצי, אף כי חפצתי להרבות שכר לויה עד מאה פיאסטר, עד כי קצרה נפשי בתוחלת ממושכה ואחליץ את כלי זייני ללכת בדרך בלוית שני אנשים אשר אמצתי לבבם במאמרם כסלי אלה (בה' מבטחי) והם ענו לי אין שא אלא מפיש חף (אם טוב בעיני ה' אין סכנה), אבל האמת אגיד כי לבי היה חרד מאד ובפרט בראותי את בעל הפרדים נותן ליד עבדו קנה רובה מלאה ויאמר אליו פקח עיניך. — שמנו לדרך פעמינו ורכבנו לאט ועינינו צופיות הנה והנה מפחד אויב. כחצי שעה לפני בוא השמש סרנו אל המלון אשר על הדרך והדברים אשר שמענו שם גם הם הביאו מורא בלבנו. כבצאת השמש על הארץ שבנו ללכת ובצהרים באנו לסביבי צפת העיר המהוללה והאומללה, והיא יושבת על מרומי הרים כמבצר שמם ומושלת על כל המקומות אשר סביבה. כדרך שתי שעות לפניה הארץ שממה ונשמה מפני הרעש אשר העתיק צורים ממקומם ויפוצץ הררי עד, לא ראיתי מאומה כ"א אבני גיר שרופות בכל מקום אשר שמתי עיני עליו, עד כי המו מעי ואקרא: הזאת נחלת אבותי, זאת הארץ שיאמרו זבת חלב ודבש היא? וכל איש ישראל אשר יראת אלהים עמו בלבו ירגיש כמוני את היגון והעצב אשר רגשו בקרבי בקראי את הדברים האלה. נרדמתי בהתפעלות לבבי ושכחתי לנהל את סוסי בדרך, כ"א שלחתיו חפשי ונמשכתי אחריו למקום אשר היה חפצו ללכת. הקיצותי מתרדמת לבבי והנה אני לבדי במקום תהו ונורא, אז אחזתי ברסנו ונתתי את מתגו בפיו להטותו הדרך עד כי אחרי שעה אחת נראתה כל העיר לעיני. לימיני היה חצר המות הגדול אשר עליו אמר האריז"ל כי קבורים בו שש פעמים כיוצאי מצרים, ולפני הר גדול נחפה בחרבות העיר וגם הוא הקברות להמון מתי הרעש אשר ירדו חיים שאולה.

[צפת] הנה זכיתי עתה להיות בארץ הנבחרת אשר עיני כל צדיקי בני עמנו כלות אליה, והנה אשה אחת לבושה בגדי אשכנז נצבה לקראתי ותברכני בברכת שלום, וכאשר השיבותי לה ברכה בלשון אשכנז מלאה שמחה ותמהר ותבשר לאישה, כי אורח אשכנזי בא, ויבא הוא וכל בני ביתו למולי בשמחה ונחת ויורידוני מעל הסוס, וכל יגיעה אשר היה בכחם לא חשכו ממני להראות לי כי יקר אני בעיניהם. — האומללים האלה עזבו מקצתם את בניהם, קרוביהם, בתיהם וכל רכושם בעבור ה' ותורתו הקדושה, אך אהה, מה נכזבה תוחלתם! בדרך עברו עליהם צרות רבות ורעות, שלל, בזה, מחלה, עוני וכל מכאוב עד בואם אל המקום הנבחר. וגם שם מצאו אותם רעות רבות וצרות חדשות אשר הוכרחו על ידם לבטל לפעמים גם את סדר התפלות הקבועות, תחת אשר דמו לעבוד את ה' כל ימיהם. וכל איש נבון ירגיש את ההתפעליות אשר יתרוצצו בלבות האומללים האלה מדי יברכו את האורח הבא אליהם מארץ מולדתם. מה מאד נמשכו עיניהם אחרי ספרי וכלי נשקי ואחר בגדי תוגרמה היפים שהביאו לי מוליכי חמורי. בעוד אשר אני יושב על אדמת קודש זאת תפוש ברעיוני לבבי ומחשב את ערך העונג אשר אתענג לספר בפרטיות לאחי אשר באירופא את אשר אני רואה היום, אם יזכני אלהי חסדי לשוב בשלום. — לעת תפלת המנחה הלכתי לביהכ"נ של האר"י הקדוש אשר נוסד זה לא כביר על תלו ואחר החורבן אשר החריבו רעש הארץ, ראיתי כי עיני כל העם עלי וכמעט כלינו להתפלל והנה נדברו בי לתת לי מבנותיהם אשה, כי דמו אשר באתי להשתקע בארץ הקדושה, הלכתי לשוח בחברתם אל ערמות אבנים גדולות אשר

נסתכנתי על כל צעד וצעד לנגף רגלי בם או לפול ולהתגולל מראשי הצורים ארצה, ויספרו לי את כל הרעה אשר הדיחה עליהם מדת הדין הקשה, כי העיר היתה מכוננת ומיושבת בשפוע ההר ורחובותיה מסודרים בסדר נאה, עד כי נראתה מרחוק כתבנית הר בוער באש, ופתאום נפלה בכח הרעש ותקבור את יושביה תחתיה. בשנת תקצ״ד השקו אותם המושלמנים את כוס החמה, כי נפלו עליהם ויבוזו את בתיהם ויהרגו את כל הבא לידם ויצורו ארבעה שבועות על שאריתם אשר מלטו חייהם אל ארמון יוסף בן גריון הנשגב, בקראם באזניהם כל היום, יהודים הבו כסף! — טמאו נשים יקרות על גוילי ספרי תורה פרושות ויעשו כל תועבה. — ארבעה ימים רצופים באו מבני העיר לשחרני כבוד, וביום השבת נקראתי מאת רבי אברהם דוב אל השלחן, האיש הזה הוא אחד החכמים היקרים אשר ראיתי מעודי, ויהי הנקל לו לעבוד את עבודת העדה בלי כל קבלת פרס. מקופת הקהל, והנה הוא מחלק עוד את כל אשר לו לעניי עמו, כעשרה עד חמשה עשר אנשים אוכלים לחם חוקם על שלחנו תמיד. וההתלהבות אשר בערה באנשים האלה בנגנם את זמירות השבת נתנה עידיה כי ממעמקי לבבם היא יוצאת באמת ובתמים. רבות יסבלו היהודים יושבי הארץ הזאת על דבר האמת אשר הם מחזיקים במעוזה, ובכל זאת ישמחו בחלקם ולא ירפו ממנה. — ביום הראשון פקדתי את מקום קברות המתים לבדי אין איש אתי, למען אוכל להתבונן עליו היטב כדרכי תמיד, התהלכתי בו לכל קצותיו ואפסיו ממערה למערה, ואחרי קראי איזה כתבי מצבה שבתי אחור. ויהי כעלותי ההרה והנה שני נחשים חיים זוחלים לקראתי, אימת מות נפלה עלי, כי לא נסיתי לראות נחש על פני השדה מעודי עד היום ההוא. מהרתי לנוס מפניהם הביתה ואספר לבעל ביתי את אשר קרא לי, אבל הוא שחק לפחדי, ויבטיחני כי אין זה חדש בארץ זו, ובכל זאת לא קרוב הדבר כי ינשך אדם מנחשים, אף כי בכל אלה דרך בני הארץ לצאת תמיד במקל יד, ופעמים רבות מכירים הם בחוש הריח את הנחש הקרב אל מעונם, אף נמצאו ביניהם אנשים יודעים ללכוד נחשים חיים, ויורני על איש רך בשנים, אשר גם הוא אחד האנשים אשר אינם יראים לתפוש נחשים בידים. שבתי ביום השני לפקוד את הקברים בחברת ארון הנחשים ההוא, אבל אחרי אשר לא פגענו כל איש בדרך, נפל לבב בן לויתי ויאמר לי אות הוא לנו כי הדרך הזה בחזקת סכנה. אך אני חזקתי את לבו בכלי הנשק אשר אתנו הנותנים כח בידינו לעמוד לפני אויבים אם לא יהי מספרם רב מאד. ראיתי בדרך ההיא דברים רבים נכבדים. ראשונה פקדתי את קבר ר׳ שמעון בן יוחאי המוקף חומה סביב. מבית לחומה חצר יפה ורחב ידים ועמודים נאים משני קצותיה, באמצע החצר אילן גדול הסוכך בענפיו כמעט את כל חלל החצר, מקום הקודש הוא לעומת הפתח, טרם יבוא ההולך פנימה יראה לימינו מקוה מים אשר מדרכם למלאהו ביום מיתת הצדיק הנזכר, ולשמאלו בחלל החצר פנימה מערת רשב״י הסתומה כחומה, ציורי שושנים מחוקים על הקיר לתפארת, שם יעמוד כל הבא לשפוך שיחו לפני ה׳ בחדר קטן הנבנה לבית תפלה, וארון הקודש בתוכו. כמעט פתחתי את החדר הזה והנה אפפוני עדת דבורים רבים מאד אשר שמו קן להם במקום הזה, על־ידי השמן הרב המובא הנה על קבר הצדיק. בחדר הראשון עומדת מנורה גדולה ובה יותר מחמש מאות נרות אשר משפטם להדליק אותם יחד ביום ל״ג בעומר יום מות רשב״י. גם עגול לבנין ההוא, ומבחוץ יעלו אליו במעלות, ועליו עמוד א׳ וספל (בית קבול) בראשו ואותו ממלאים שמן בל״ג בעומר עד אשר יאיר לכל סביביו. ולהלאה לצד שמאל עוד עמוד ועליו ספל כזה, ושני עמודי אש האלה יבשרו את שמחת היום ההוא, בשתי הספלים אשר עליהם ישליכו נשי הישמעאלים (אשר גם הן תבאנה שם ביום ההוא) את כלי תפארתן, מטפחות הראש, מטפחות ידים מרוקמות זהב, וצעיפים יקרים לשרוף אותם באש קרבן כליל לכבוד רשב״י, כי גם הישמעאלים מכבדים את עצמות הצדיק הזה, וכי ישבע אחד הישמעאלים לקיים את דברו בשם רשב״י, אז אל יעוז אנוש להטיל ספק בשבועתו. סוף דבר, יום מות רשב״י הוא יום קדוש בכל הארץ הזאת. — החומה החיצונה התערערה מאד ביום הרעש, והוצאה רבה יצאה על תקנתה, וכאשר עליתי אל ההר למעלה מצאתי חומה בנויה מאבנים עגולות ארוכות וגדולות מאד עד כי רבה קומת הבנין המיוסד רק מחמש מערכות אבנים ערוכות זו על זו. תבנית הבנין משונה מאד, לא ראיתי כמותו בכל המון הבנינים מאלכסנדריא עד קצה גבול כוש, אין חומר וסיד מדביק את האבנים זו לזו, כי אם אבן יבשה על אבנה, ובכ״ז יתלכדו בחזקה ואל יתפרדו עד כי אין להכנים מחט גדול בחללים אשר ביניהם. רבות נפלאתי על הבנין ההוא אשר קראוהו בני הארץ בשם ביהכ״נ של רשב״י, ואח״כ הלכתי לקבר ר׳ יוחנן הסנדלר ומצבה יפה עליו, ומשם הלכתי למערת הלל ותלמידיו ובתוכה שמונה עשר קברים חצובים בצדי המערה ומכסה אבני שיש עליהם. על ראש ההר למול המערה ההיא מצאתי ארון קבר משונה כעין הסרקופאגים אשר למצרים הקדמונים, אפס כי קטן הוא ממנו ועליו

תבנית פרחים וענבים וזיתים מצויירים לנוי. המצריים השתמשו בארונות כאלה גם לכלי שוקת, אבל הישמעאלים ובני ארץ ישראל ימאסו לשרת בם לעבודה כזאת. סבותי משם ובאתי, אל ראס אל אחמר, ואחרי בא השמש נחתי בדלתא, שמה מצאתי את חכם שושן אשר שחר את פני בצפת, ויפצר בי לשבת אתו עד אשר יודע לנו כי עברה עת הזעם, כי בעיניו ראה בשובו מצפת איש מכפר גישר יעקב פצוע בפצעים שונים ויספר לו כי פרצו הדרוזים במקום ההוא ויכו את חיל אברהים חפה ויבוזו שלש מאות גמלים טעונים אבק מורה, ומשם הכינו המורדים האלה ללכת לצפת. הדברים האלה ירדו חדרי בטני, כי היה לבי חרד על חפצי וקונטרסי אשר עזבתי בצפת, על כן מהרתי לשוב. ולרגלי נקרא ויבא לצפת גם עבד אל האדי אחי פקיד העיר בראש איזה מאות אנשי חיל נכונים לצאת לצבא לקראת הדרוזים. וידרוש מאת היהודים להתפלל בעדו אל ה׳, אז נפתחו כל בתי הכנסיות ויקראו אל אלהים בחזקה, ואני העתקתי את תפלתם ללשון ערבי, והבאתי אליו בצרוף כתב בקשה כתוב בשם כל העדה המתחננים אליו בלב נשבר לבל ירף ידו מהם, ויענני דברים טובים דברים נחומים לבל ירך לב העם, כי פקודה עזה ביד הפקיד להגן על העיר בכל כחו, ובידו כח ונשק רב לעשות כאשר צוה. ויהי את לבבי לעזוב את העיר כי שמעתי את הישמעאלים נועזים לדבר כי בעוד ימים אחדים יהיה להם את כל אשר ליהודים, אפס כי לא היה לי סוס וחמור אף לא משרת, ובני העיר אשר ידעו את עברת הישמעאלים כי קשתה נבהלו מאד בשמעם את דבריהם ונועצו יחדו לשמור את חוצות העיר בלילות ע״י שלשה שומרים יהודים. בערב השבת ההוא שלחו הישמעאלים בעולתה ידיהם ראשונה, כי בזזו את ישראל אשר היה בדרך, והקול הולך וחזק מאת הישמעאלים כי קרוב איד היהודים לבוא, עד כי לא ערבו את לבבם לעלות על מטותיהם לישון, וישקדו בחוצות כל הלילה הם ונשיהם ובניהם בשבר רוח ובפנים זועפות, רק אני לבדי מתחזק ומראה להם פנים שוחקות למען יחזק לבבם גם הוא. בלילה ליום י״ב לחדש תמוז היתה חרדת אלהים בעיר, כי נראו אנשים זרים סובבים בחוצות ואותות זדון על פניהם ואני נקראתי לבוא אל הרב ר׳ אברהם דוב, ואלך אליו בין המון נשים מיללות וילדים בוכים, ויבקש הרב ממני לכתוב כתב תחינה אל פקיד העיר לבל יעזבם בעת צרה, כי אם יהי למשגבם כאשר דבר עבד אל האדי אליו. עשיתי את חפץ הרב. והפקיד ענני כמשפט הערביים ונשבע בראשו ובעיניו לבל ימוש מן העיר, ובכל זאת ידענו כלנו כי אין ממש בשבועתו. אהה, בני הארץ הזאת יודעים היטב את זדון לבב הגוים האלה, כי כבר עבר עליהם כוס החמה לפני איזה שנים. ועתה הנה באתי גם אני מארץ שלום לשתות את קובעת כוס החמה אתם. אני אשר לא יכולתי לשער בנפשי את עריצות יושבי אסיא, אפפוני מכל צד נשים נרדמות ארצה מתגוללות עם בניהם הקטנים לישון בחוצות, אשר לפעמים נגזלה גם שנתן זאת על ידי חלומות מבהילים, ואני לבדי ער ביניהם וחושב את הרעה העתידה לבוא. דממה לנו מסביב ורק מרחוק נשמע קול יריית איזה קנה שרפה. עוד אני יושב משומם ובעל ביתי נגש אלי ויפתני לתת תנומה לעיני, אבל כמעט עצמתי את עיני והנה נקראתי שנית אל הרב בקול יללה לאמר, הדרוזים באים! לקול השמועה הזאת מהרתי שמתי בחיקי את הכסף אשר לי, ובלבי היה לטמנו בארץ, ואת חפצי וקונטרסי הנחתי בחדרי, כי יראתי לבל אמשוך את עיני הרואים עלי, וברגע ההוא ראיתי את אחד העריצים נותן חרב על לב אשה זקנה. באתי לחדר הרב והנה אנשים וילדים נופלים איש על צוארי רעהו מתחבקים ובוכים בכי רב, והרב הנכבד ביניהם, פניו לבנים כמת, ויאמר אלי הבא ונלכה אל שר האויבים ונשאלה ממנו מה הוא דורש מאתנו, אך אתה ידידי תלך בראשנו כי את לשונם אתה דובר, והנך עומד תחת מחסה הקונסולים אשר פה אולי ישאו פניך. אנכי נכון ללכת, והנה עריץ אחד בא אלינו, אזרתי עוז ויצאתי לקראתו ואומר אליו לאמר: אם כנים דבריכם כי באמת באמונה ובמשפט אתם באים הנה (כי ראשית דבר הדרוזים היה לאמר באמת באמונה ובמשפט אנחנו באים, אל תיראו, אל תיראו!) כי עתה הואיל נא והגד לנו את אשר תבקש, כי נכונים אנחנו לתת לך את כל אשר נוכל, אך אל תפגע בנפש — אבל הוא ברוח זדונו ענני לאמר: את אשר בחפצי לעשות הנני יודע בנפשי, אך בראשונה תן לי את כספך, דבריו עודם בפיו וידיו ממהרות לרעה, פשט את בגדי מעלי ויקח את כספי, ובעוד העריץ הזה מתעולל בי פרצו מרעיו אחריו כפריץ מים זדונים. הפקיד לא שמר את מוצא שפתיו ונמלט לנפשו, וגם אנחנו נטשנו את בתינו ובקשנו מפלט לנו בבתי הקברים, והדרוזים רצים אחרינו בקול קורא לא תעתאף לא תעתאף (אל תיראו, אל תיראו!), ויבקשו להשיב אותנו בדברים טובים, כי דמו למצוא בחיקנו עוד דברי חפץ, אבל אחרי אשר לא היה שומע לדבריהם הכוזבים לבשו חמות ויפרצו עלינו מכל פאה. והישמעאלים יושבי העיר שמו אתם יד אחת, עד כי אבדה לנו כל תקוה. אולם אני עמדתי והבטתי אחרי במנוחה, כי לא היה לי לדאוג על דבר, כי אם על חיי, ומה

בצע בחיים לראות באבדן כמה אלפים נפשות נקיים מבני עמי, על כן לא שמתי אל לבי להמלט. לא ידעתי מקום מפלט לי, ואך לתומי נשאוני רגלי אל אחד הכפרים הקרובים הנקרא עין זיתון, לבל יראו עיני ברעה המוצאת את אלפי בני עמי, אבל האויבים המטירו עלי זרם אבנים וכדורי עופרת, וגם שמה כתרוני זקנים נשים וילדים הבוכים על שברם. ויושבי הכפר הנחשבים גם המה למשפחת הדרוזים עריצי הגוים, העיזו אותנו אל מקום אחד ויסגרונו בבית הכנסת קטנה. ולמלאות סאת רשעתם החלו לצחוק בנו צחוק אכזרי מאד, כי באו עלינו חמשה דרוזים חמושים בקנה השרפה, בסכינים, קרדומות ובמקלות, ויכו אותנו על האיברים הרכים, ויפצעו אותנו פצעים קשים עד שפך דם עלינו, ואח"כ גרשו אותנו החוצה, ועד אלף פעמים השיבו צור חרבם על לב כל אחד מאתנו להכריח אותנו להגיד להם המקום אשר אוצרותינו טמונים בו עד כי נפלו מרביתנו ארצה ונתעלפו, ויפלו עלינו ויפשטו את בגדינו ויציגו אותנו ערום ועריה מתגוללים על פני השדה, ואלה הלכו מאתנו ואחרים באים תחתיהם לחדש אכזריותם אתנו, בעין מלאה מנוחה צפיתי אל המות המרחף על פני, ועד כמה פעמים הטיתי ראשי אלי החרב ואבקש מאתם לכרות אותו, ולא אבו האכזרים האלה, ויוסיפו להתעלל בנו ביסורים אין מספר להם, עד אשר כלה הלילה את צרת נפשנו ולמחרתו רווח לנו וגמרנו לשוב לצפת כל אשר היה כח בו לנוע את רגליו, כי עזבו הדרוזים הזדונים את העיר. בשעה השביעית בבקר שבתי העירה, והנה אין שריד לבגדי וחפצי, אך עליהם לא נעצבתי. כי אם על אחד עשר הקונטרסים אשר אספתי והעתקתי ביגיעה רבה, עד כי היו נכונים לבוא אל בית הדפוס, ועתה מקצתם נשרפו ומקצתם נקרעו לגזרים קטנים עד כי לא יכולתי לחבר אותם עוד לאחדים. בעל ביתי היה במספר הנמלטים ובביתי לא מצאתי כי אם כלים שבורים, בגדים קרועים נוצות נפוצות וספרים נשחתים. הלכתי אל בית הרב ואמצא אותו שופך את לבבו לפני ה' בחברת אשתו ואיזה מבני ביתו. שמה הרבינו לבכות על צרת נפשנו, עד אשר התעודדתי אני להיטיב פני ואברך את ה' בפנים שוחקות על אשר הציל את נפשותינו מחרב הפראים האלה. אחרי כן סיפר לי הרב כי כאשר נפרדתי ממנו הקיפו העריצים גם אותם ויענום ויצירום בלי חמלה, את הנשים העדינות ענו בראש חוצות, ואת כל אשר מצאו בזזו להם, וגם אחרי אשר נתנו את כל הכסף אשר מצאה ידם סך מאה ותשעים כיסים הקשו לשאול עוד אלף כיסים, ויאסרו את הרב הנכבד ר' אברהם דוב בחבלים, ויכינו את נפשו למות מות אכזרי מאד, והרב עמד במנוחה, וישאל מעט מים לרחוץ את כפיו, ויצדיק עליו את הדין בדברים האלה: בני, הניחו לי ואקרא בשם ה' ואברכהו על משפטו אשר שפטני היום. וכאשר החלו מקצת אנשי העדה ביום ההוא לנוס על נפשם מלאו הדרוזים ידיהם בחרב ויכו בעם עד אשר יגעה ידם, ואח"כ ישבו לאכול לחם חמסים ואת הרב התירו ממאסרו אחר אשר ענו אותו ביסורים קשים, והנה הוא חי עומד לנגדי כאלו לא נעשה אתו דבר. — הדרוזים עזבו את העיר והמושלמנים שבו אליה. ויהי המעשה הראשון אשר עשו אחרי שובם, להכריח את היהודים לתת להם כתב תעודה כי הגינו עליהם באמונה ובכל כחם מפני חמת הדרוזים, ואיימו עליהם שאם ימאנו העברים לתת להם תעודת שקר הזאת יגרו בם את הערביים (בודאים) היושבים בסביבות העיר ואמנם לא אונאת דברים היו דבריהם אלה, כי כבר נראו עקבי המשחיתים החדשים האלה באיזה מקומות, על כן נאלצו היהודים לתת להם כתוב וחתום את אשר בקשו מאתם. כל זאת באתנו ועוד לא ידענו מה לעשות. צעקת העדה רבתה עלי לפתות את הרב ללכת אתי אל עכו ומשם אל חיפא הקרובה אל הים, עיר מושב רבים מקונסולי אירופא, כי העיר הזאת בטוחה מאד מפחד אויב ונקל להמלט ממנה בעת צרה, אבל הרב בצדקתו אמר, כי אמנם אם יסכימו רוב העם אל העצה הזאת אז חובה עליו להטות דעתו אחרי רבים ולעשות רצון העדה, אולם לדעתו מחוייבים הם לשבת תחתם במקום הזה ויעבור עליהם מה, אם כדי להחזיק ישוב העדה הנושנת הזאת על כנה, אם כדי להציל את בתי הכנסיות על מכונם אשר יהיו לחרבה אם תצא העדה מן העיר. בדברים האלה החליש הרב את ראייתם אשר הביאו לדעתם ממאמר חז"ל והגליל יחרב, והטה את לבב העדה לעמוד במקומה, רק אני לבדי לא שמעתי לעצת הרב אשר יעצני בתום לבבו לשבת אתו עד בוא עזרי מרחוק לעשות לי בגדים לכסות מערומי, כי אם לקחתי בשמחה מידם לחם חוקי די מחית שני ימים אשר נתנו לי בדמעה ואעזוב את העיר עוד ביום ההוא. עוד אני מדבר אתם והנה ערבי ושמו מוסטאפי מחמד בא והביא להרב את כל הכסף המזומן הנמצא בחיקו קרבן מנחה לטובת העדה, כי היה איש חסד ליהודים מעודו, וגם בפעם הזאת נסה לכפר את פני הדרוזים באיזה אלפים פיאסטר להשיב את ידם מאת הרב אך לא הצליח. ויהי המעט בעיניהם את אשר לא שמעו לדבריו כי אם חרפו גם את נפשו למות על אשר דבר טוב על ישראל. והאיש הזה כראותו אותי מתכסה בבגד קרוע נתן לי בגדים שלמים

ושנים עשר פיאסטר, והנני עומד ברגע הזה מוכה ופצוע מכף רגלי ועד קדקדי, אולם תודה לה׳ כי עודני חי. העתקותי אבדו אבל גופי הכתבים מונחים בבית רב היועצים אשר למלך פרוסיא באלכסנדריא. אמת כי יעברו עלי כמה שנות עבודה טרם אשלים את נזקי, אבל את עמלי לא אכלא, ועל יגיעת נפשי לא אחוס. ובדרך כלל לא רפה כחי ואקוה ללכת לדרכי עד ירושלם.

ג

שכם, אור ליום ה׳ מנחם אב תקצ״ח.

ואחרי אשר נתפטרתי בקצרה אבל באהבה מאת אחינו, הושיבוני על הסוס, כי צרו צעדי מלכת, ואצא מן העיר בלוית קהלה גדולה יותר מחמשים איש. ראיתי את כל ככר הארץ ההיא ויהי בעיני לשדה קבורת מתים, ראיתי את בני לויתי ויהיו גם הם כמתים בעיני, כולם מחשים ואין דובר דבר, כי כל איש תפוש ברעיוני לבבו על דבר מהומת היום העבר. רוב האנשים המלוים אותי התחפשו בבגדי רועים ערביים לבל יכירום האויבים החרשים אשר אנחנו יראים מהם בדרך. כחצות הלילה באנו אל הכפר ר מ ה ונוועץ לשבות בו את יום המחר הוא יום השבת, וקבענו לנו מקום לחנותנו מחוץ לכפר תחת צל עצי זיתים הרבים מאד בכפר הזה וסעדנו את לבנו בפתותי לחם יבש הנמצאים בשולי ילקוטנו. רבות שבעה נפשנו חורב ביום וקרח בלילה. כחצי הלילה אחרי בוא השמש היינו נכונים לשום לדרך פעמינו והנה הערביים נוהגי הפרדים המלוים אותנו יעצו אותנו לשבת תחתינו כל הלילה מפחד האויבים הקרובים לנו עוד לפי השערתם. ובאמת שמענו ברגע ההוא קול בני אדם מדרך פרסות גמלים וצלצל כלי נשק, עד כי נמס כל לב מפחד, ורק אני התחזקתי וצויתי את משרתי להביא את סוסי אלי ובדעתי היה ללכת עד עכו לבדי אם ימאן משרתי ללווני. עוד אנחנו מתווכחים על אדות הדבר הזה והנה גמלים טעונים אבק שרפה באים ואנשי חיל מצבא הפחה אתם למשמר. מהרתי אל בעל המשמר הראשון ואשאלהו אנה פניך מועדות? ויענו כי מחר ילכו לעכו וכי אנשי חיל מסודרים חונים מעבר הכפר לנגדנו. הבשורה הזאת נתנה בי רוח חדשה עד כי נאותו גם הערביים ללכת אתנו. כשעות אחדות לפני צאת השמש באנו אל שער עכו ואחרי אשר הרבה אנשי המשמר לחקור ולבחון את דברינו נתנו לנו רשיון לחנות בשדה אשר לפני העיר עד נכון היום. השעות האלה שעות עמל היו לי, כי ריח המתים פעל פעולה רעה על פצעי אשר לא נרפאו עוד. כמעט נפתחו שערי העיר והנה כמה מאות פליטי צפת אשר ברחו הנה יוצאים לקראתנו ויברכונו. יחף, עטוף במעיל ובלויי סחבות על ראשי הלכתי אל הבית אשר היה בו משכני בתחלה. ראוני בני הבית ויבכו מרה, ולא התנחמו עד אשר הבטחתי להם כי הנני בריא בכל איברי. ואחר כן הלכתי אל השר פינציא הממלא מקום יועץ שר אנגליא בעיר והוא הטיב פניו אלי ויאספני אל ביתו, אף כי היה הבית מלא רבים אנשי אסון כמוני. הלכתי בבגדי המטולאים אל מחמד עבד אל האדי אשר קרבני ונכבדתי בעיניו מאד בימי עשרי, אולם אני אבדתי את עשרי והוא אבד את זכרונו ולא ידע דבר ממני, אף כי העידו עלי עבדיו כי אני האיש אשר פזר לי לפנים כבוד ויקר. אך אחרי אשר הוצאתי מחיקי את הפירמאן בחותם מחמד עלי הנשאר לי לפליטה, והראיתי לו את הפקודה אשר נתן אדוניו עליו לחוש לטובתי, אז החל כח זכרונו להתעורר ויפלא על השכחה אשר גברה עליו וישב להדר את פני, והבטיחני לעמוד לעזרתי. גם נתן ביום ההוא אות על אהבתו אשר התחדשה אלי, כי אמר להכריח את בעל הסוס אשר שכרתי לקחת בשכרו אך שלשה עשר פיאסטר תחת מאה אשר הבטחתי לו. אולם אני מאנתי לקבל את הטובה הזאת מידו וחליתי את פניו לעזוב את דבר הסוס והמקח ולהלוות לי כסף לקנות לי הבגדים אשר אני חסר, והנה עד מהרה שנה טעם אהבתו ויענני כי בדברים הנוגעים לכסף צריך הוא לשאול בראשונה את פי מחמד עלי. פניתי אליו עורף דרך בזיון ויצאתי מאתו בלוית פינציא. ופינציא הלוה לי כל אשר דרשתי מאתו, אף כי כבר הרבה לפזר כספו אל איזה מאות עניים לפני. כתבתי מכתב אל האדון מור, יועץ מלך אנגליא בביירוט ומכתב שני אל אוהבי אל קאט ביי רופא מחמד עלי, והודעתי אותם כל התלאה אשר עברה עלי, ועד בוא תשובתם סבותי את עכו וכל המקומות הקרובות אליה. ראשונה הלכתי אל חיפא דרך שלש שעות מעכו היושבת על מבוא הים, ובגלל הדבר הזה נקוו אליה יועצי שרי אנגליא צרפת וארצות אחרות, אליה נמלטו בעתותי המהומה יקירי משפחות טבריא מפחד הדרוזים אשר דמו לעשות לה כאשר עשו לצפת, והמה מתגוללים בחדרים צרים ובלתי נקיים ארבע או חמש משפחות בחדר אחד, וזולתו אין להם מקום מיוחד לכל צרכיהם. לערב שחרתי את פני יועץ אנגליא ויאספני אל ביתו ויתן לי חדר מיוחד ומטה כבודה למשכב. דרך חצי שעה מן המקום הזה מתנוסס הר הכרמל ביפיו ולרגליו המערה היפה אשר הסתתר בה אליהו. על יד המערה בית תפלה לנוצרים ועל ראשי ההר בית

מקלט לכמרים, גם מראים שם אבני המזבח אשר הקים אליהו בקנאו את קנאת אל אמת בתוך עובדי הבעל. ההר הזה נחמד למראה, גנים רבים מכל עבריו, והעומד על ראשו רואה את פני הים. בשובי לעת הצהרים ראיתי ישמעאלי אחד מתעצם לקחת בחזקה מיד איש יהודי עני את כל אשר לו, הוא וחמורו, באמרו כי במצות ארוניו יועץ מלך צרפת הוא עושה זאת. אי שמים! עד כמה שונים משפטי אירופא ממשפטי אסיא! באירופא אמר מלך צרפת לצאת בחרב לקראת כנסת שווייץ על אשר מאנה לתת לאיש יהודי חזקת הישוב בארצה, ובאסיא לוקח יועץ המלך ההוא מידי יהודי את כל טובו בלא משפט, ואף אם נאמין כי העבד הזה עשה אך מזדון לבו את המעשה הרע הזה, בכל זאת נקרא שם אדוניו עליו. ואם בימים האלה תחת ממשלת מחמד עלי המושל במישור יעיזו אנשי חמס לעשוק גבר וביתו לעיני השמש, מה סבלו היהודים עוד בימי קדם! — אבל גם חדשים מקרוב שמעתי מעושק כזה אשר עבר על איש יהודי, והעשוק הוכה עוד מידי עושקיו במאה מלקות, ובכל זאת אמר אברהים פחה לאמר: „הטיבו אשר עשו" — בשובי בקש היועץ ממני לשבת בביתו עד אשר תגיע תשובת אחד השרים אשר כתבתי אליהם, ולא אביתי באמרי כי לא לכבוד יהי הדבר להאדון פינציא אשר פתח דלתות ביתו אלי ראשונה אם אעזבנו עתה, אך בקשתי ממנו כי יעשה חסד עמדי וילוני איזה מאות פיאסטר, ויענני כי יש את לבבו לעשות לי את הטובה הזאת אחרי איזה ימים אם אשלח אליו ציר מיוחד אחריהם. ברכתיו על טוב לבו ושבתי לעכו. אולם השליח אשר שלחתיו אליו אח"כ שב ריקם אלי. אחרי איזה ימים בא אלי ציר מאוהבי אשר בביירוט ובידו חמש מאות פיאסטר בעבורי ויעוררני ללכת עמו לביירוט באמרו כי שמה נכון לי עזר יותר גדול מזה. אולם מאנתי לצאת מארץ ישראל בעבור רצי כסף, וישבתי על החמור ללכת לירושלם העיר אשר נכספה נפשי אליה, אחרי אשר קניתי לי במחיר כ"ד פיאסטר את הבגדים אשר אני חסר ונייר דיו וקולמוסים. ויהי במעלה ההרים לא עצר החמור כח לשאת אותי ובמורד ההרים לא עצרתי אני כח לשאת את תנועת המרכב, לכן הלכתי ברגלי כל הדרך ההוא לרגלי החמור, ובמלוני אורחים אשר סרתי להנפש בם בקשתי אוכל ולא מצאתי כ"א לחם יבש וחלב חמוץ פעם אחת ביום, ובכל זאת שמחתי בלבי על אשר זכיתי לבוא אל אחוזת אבותי וס"ת בזרועי. אחרי מהלך ארבעה ימים באתי עד שכם.

[השומרונים בשכם] ראיתי את כל הארץ, ביחוד מפאת עכו סביב לה והנה היא כגן אלהים כולה משקה, ויושביה בעלי בשר וגבורי כח. לימינה הר גריזים אשר הברכה שורה עליו עד היום הזה, כי הוא נחפה עצי פרי ומעיינות טובות יוצאים ממנו, לשמאלה הר עיבל אשר הקללה רובצת עליו עד עתה, תאבל נפש כל רואה אותה ולא לשוא אכנהו הר אבל תחת עיבל, כי הוא סלע ערום וקודר אין בו כל עץ ומעין ורק בתחתיתו נמצא פרי אשר יקראנו הערבי בשם איזאהאר (סבלנות), כי קליפתו ועליו מלאים עוקצים שנונים הדוקרים כמחט את כל יד הנוגעת בם, עד כי צריך האדם סבלנות רבה טרם יצלח לאכול את הפרי ההוא, והפרי מתוק לחיך אבל קשה לגוף ובני אירופא יקראו אותו בשם תאנת אדם, כי לדעתם התכסו אדם וחוה בעלי העץ הזה. אנשי הארץ יעשו גדרי קניהם ממין העץ הזה, כי לא יוכל איש לעבור עליו ולא יתנזק. גזע העץ ההוא יסתבב מעליו כי כן דרך גידולו. בראשונה תצמח עלה מן הארץ ועל ראשה עלה שנית ועל ראש השניה שלישית וברבות הימים יתקשו העלים והיו לעץ ולגזע. — בעמק אשר בתוך ההרים האלה יושבת העיר, והיא רבתי עם ובנויה לתפארת, כשלש עשרה משפחות מבני ישראל יגורו בה על חלקה אחת קטנה ובכל זאת ישמחו בחלקם ויחיו חיים נעימים, בתוכם גם סוחרים עשירים גם אנשים חכמים. כחצות הלילה יתאספו שלשה או ארבעה אנשים לביהכ"נ וישפכו שיחה לפני ה' ואח"כ ילמדו תנ"ך עם פירוש ומשניות עד חצי שעה אחר צאת השמש, ואז יתאספו כל העדה להתפלל, לקרות ולשנות משנה, ואח"כ ישובו לבתיהם לאכול פת שחרית ויצאו איש איש לפעלו וישקדו על עבודתם בלב טוב, ולפני בא השמש ישובו הביתה, יתפללו ויאכלו את הסעודה הקבועה. בתוכם מצאתי חכם אחד אשר תורתו אומנתו ופרנסתו מוטלת על אשתו כדרך כל נשי הארץ הזאת להקל עול הפרנסה מבעליהן ע"י יגיע כפיהן. גם יהודי פרסי מצאתי שם והוא חייט ומתפרנס ממלאכתו. — השומרונים (הכותים) אשר בעיר הזאת דבר אין להם עם היהודים בלתי אם באיזה עניני משא ומתן. שאלתי על איש נשוא פנים בעדת השמרונים, ויקראו לי בשם אבא שעלעבי, בעל סור הראשון בבית המועצה. הלכתי אל בית המועצה ומצאתיו יושב על הכסת פנוי מעסקים ומקטר טאבאק בשפופרת ארוכה, זקן צח ככסף יורד עד ברכיו, ועיני תכלת נוצצות במצחו, יפה תואר בכל איברי גופו וצניף נאוה על ראשו. הגדתי לו כי מארץ רחוקה באתי לשמוע את חכמתו, ויהיו דברי אלי קטורה באפו, ולא עצר כח להסתיר את רוח אהבת החדשות בקרבו. וישאלני מה הניע את לבבי למסע רחוק כזה? ואני לא יכולתי לענות

לו על השאלה הזאת, כי היו אנשים אחרים בבית, לכן שאלתי רשיון ממנו לבקר אותו בביתו ונעתר לי לבוא אל ביתו בשעה הרביעית אחר הצהרים, ויאמר עוד כי יקדמני הוא לשחר פני ראשונה בבית מלוני; אבל אני לא אביתי להוחיל עד בואו אלי, כי מדרך בני הארץ הזאת למוד כבוד האורח על פי הבית אשר הוא יושב בקרבו, מספר העבדים המשרתים אותו ויתר הכלים אשר לו בתוכו, ומה נקלותי בעיניו אלו מצא אותי בחדר ריק מכל ולבדד בלי עבד, ע"כ קדמתי לבוא טרם הגיעה העת אשר יעד לי ואחד מעבדיו אשר פתח לי את הדלת הגיד לי כי אין האיש בביתו, וכי לא אוכל להמתין עליו, יען כי חדר הנשים (הנקרא חרם, כי חרם הוא לאנשים נכרים) בבית הזה. התרעמתי על תשובתו ואפן שכמי ללכת, והנה היתה אתו רוח אחרת, כי השיבני ויתן לי מקום בחדר יפה על־פי משפט ארץ הקדם בקומת הבית הראשון. נשקפתי אל הדביר אשר לפני הבית וארא שמרוני יושב ומלמד את בן אבא שעלעבי תורה כתובה בכתב שמרוני, מקום היושב בחדר היה על רצפת אבן שיש, ומכל עברי מסביב היו חלונות עד כי יכלו בני הבית להביט עלי מכל החדרים הסמוכים, ועל הדרך הזה ראיתי גם אני אשה אחת כעורה. עד כה וכה הובא לי קלי וכלי קטרת, ואני ישבתי לשמוע שיחת הנשים בחדר הסמוך אשר לא ידעו כי שומע אני שפת ערבי. כחצי שעה אח"כ בא חתן אבא שעלעבי ויקבל פני באהבה, והוא לבוש בגדים נאים ודובר שפת ערבית צחה, ועד מהרה נסבו דברינו על אודות ספריהם, אז רחב לבבו ויאמר: בידינו ס"ת האמתית והעתיקה מכל ספרי הארץ, והמזבח אשר לנו עומד על הר הברכה — את הדברים האלה דבר בהתלהבות עצומה עד כי זלגו עיניו דמעות כמעט.

ואחר כך הביאני אל גג הבית ויראני את הר גריזים והר עיבל, ובשובנו החדרה מצאנו עוד איזה אנשים בבגדי כבוד ועשירי עם לפי ראות העין. הוצאתי מכתב אשר ערכתי להגיד להם כי כלתה נפשי לדעת את מהות אמונתם, וכי גם אחי באי־רופא מיחלים על השמועות האלה. המה ראו את מכתבי ויתמהו מאד וישאלוני אם נמצאים שמרונים גם באירופא, ואחרי אשר עניתים כי אין גם אחד, לא האמינו לדברי, באמרם כי אף אם באמת הכתב הזה ככתב שמרונים בעיניהם בכל זאת אין איש אחר מבלעדי השמרונים יודע את כתבם ואת לשונם. כתבתי לעיניהם ככתבם וכלשונם ויוסיפו להתפלא ויגזרו אומר כי גם אני מעדת השמרונים, וכי נמצאו באנגליא גם שמרונים רבים זולתי, ומה גם אשר הגדתי להם ע"פ שאלתם כי שמי אליעזר, אז קראו איש אל רעהו לאמר, הלא זה דברנו גם הוא כהן כמונו ושמו האמתי אל־אזאר. אחרי הדברים האלה בא גם אבא שעלעבי אל ביתו, ויצטער מאד על אשר לא מצאני במעוני (ואני שמחתי על הדבר הזה) וישאלני על הדברים אשר לי אליו, כי חשבני לסוחר עשיר הבא אליו לשאול את פיו בדברי משא ומתן גדולים, אבל כמעט ראה את תוחלתו נכזבה אחרי אשר שמע כי תכליתי לראות ספרי עדתו ולהתבונן על מנהגיהם, וישנה את טעמו ויצו את מלמד ביתו להוליכני אל הכאן (הכהן). — בדביר אשר לפני הבית ישבו חמש נשים מנוולות אשר אף כי היה להן עת למוש ממקומן לפני בואי כי הניפותי להן בידי, בכל זאת ישבו תחתן במנוחה למען יתבוננו בי די חפצן, ואח"כ התנשאו ברעש גדול כאלו נבהלו על בואי פתאום ותלכנה להן. ראיתי את הכהן יושב פתח ביהכ"נ על מחצלת קש ובנו אצלו, כתבתי וקראתי לפניהם דברים אחדים בכתבם ובלשונם להורות להם כי בקי אני בלשונם, וקל מהרה הוציאו הכהן ובנו והאנשים האחרים אשר נקבצו באו שמה משפט מעוקל לאמר כי גם אני שמרוני וכהן כמוהם. לשוא התנגדתי להם בכל כחי כי לא יכולתי להעבירם מדעתם וממשפטם אשר נמצאו באנגליא שמרונים רבים, ויחזקו את דעתם זאת מהציר אשר שלחה ממלכת אנגליא לפני איזו שנים להביא אחד מספרי תורה של השמרונים לארצה, עד כי נלאיתי להתוכח עמהם והניחותי את דעתם באמרי אולי נמצא שורש דבר מה בהשערתם אבל אני אינני יודע אותו, אז הרחיב הכהן את פיו בגאוה ויאמר, בידינו התורה האמתית והמסורה לנו מידי ה', כתבנו הוא הכתב האמתי, נחלתנו הוא הר גריזים והמזבח הקדוש אשר אנחנו לבדנו מקריבים עליו, אנחנו הכהנים האמתים, אבל אמונתנו אוסרת עלינו להראות את ספרינו לאיש בלתי טהור, ואנשים טהורים לא ימצאו רק בעדת השמרונים לבד, דבריו בפיו ובנו מלא דבריו בכתב אשר כתב על פנקס לאמר, „האותיות האלה אסורים לכל איש אשר איננו טהור". שמעתי דבריהם בהשקט ושאלתים שאלות שונות אם יש להם ספרים אחרים מבלעדי התורה, על איזה הדרך התקיימה התורה בידם? ומי כתב אותה? והנה אחד היושבים קם ממקומו ויקרא לאמר: הס הכהן ואל תענהו כי רק למען גנוב את התורה ואת החכמה בא האיש הזה הנה ולהביאם ארצה אנגליא. אז לא יכולתי להתאפק מתת קולי בצחוק על אולתו ועל דבריו, ואומר אליו בגאוה לאמר: ומה לי ולחכמתכם? האם לחכמתכם אני צריך? מי בכם אשר יעיז להתחרות אתי בכתבם ובלשונכם? וכמה אנשים אשר לא מעדתכם המה כמוני נגעו בספריכם והמה לא ידעו קרוא במו ולמה תכלאו אותם מאת

המלומד והמבין כמוני? אין זאת כי נמצאו בהם דברי הוללות רבים, על כן אתם נכלמים לגלותם לעיני המבינים, לכן אחת אמרתי, אראה את ספריכם ואם מאן תמאנו, ידוע תדעו כי אכריח אתכם למלאות חפצי בכח הכתב הזה, והוצאתי את הפירמאן בחותם מחמד עלי מחיקי להראות להם, ונראה דברי מי יקום. הדברים האלה ירדו חדרי בטנם, וימהרו ויקומו ממושבם ברוח הכנעה ויבטיחוני למלא שאלתי ביום השני. אז נרצתי להם והלכתי מאתם בשלום. באתי ביום המחרת בשעה הקבועה והנה אין הכהן בביתו, כי נקרא אל פקיד העיר, ובשעה הפנויה הזאת לקחתי מועד להתבונן על ביתו מבחוץ, ע״פ המכתב אשר על הבתים בכל ארצות הקדם יודע אמונת בעליהם, הנוצרים יציירו אות שתי וערב גדול על פתחי בתיהם, הישמעאלי יחוק עליו חרוז ברכה בלשון ערבי, והישראלי ישים את מזוזתו לאות, אולם לפני פתח הבית הזה היה אבן מרובע ועליו פסוקים מפרשת שמע בכתב שמרונים. מדי קראי בו בא הכהן ואשאלהו לפתור לי את הדברים הכתובים על האבן, והנה שב על קיאו לענות לי כי אסור לו לגלותם, צחוק עשה לי האיש הזה, תעלומות המה כותבים בראש כל חוצות בכתב גלוי לכל, ובכל זאת ידמו בנפשם כי סוד כמוס הוא. הוי הוללים אל תהולו! — עבר עליו הרוח להראני את חכמתו, וישאלני באור המקרא ותרץ הנערה ותגד לבית אמה כדברים האלה, הפכתי סדר הכתוב ואמרתי לו כל הדברים אשר שמעה הגידה לאמה, גם העתקתי לו ללשון ערבי אחרי אשר לא הבינם בלה״ק, אבל הוא הוסיף עוד כונה שנית בדברים האלה והציע לפני פי׳ בעל הטורים על מקרא זה. אז אמרתי למוד לו כמדתו להראותו כי לא מחכמת לבו באורים כאלה לו, ושמתי לפניו פירושים כהנה וכהנה אשר קראתי בדברי בעל הטורים בע״ש העבר, עד כי נבהל על חכמתי הרבה. ביום שני נודע לי כי את אשר שמע ממני אמר לפני יהודים אחרים בשם עצמו. עד כה וכה שב הכהן אל ביתו, ויחל לדבר שנית על אדות השמרונים אשר באנגליא ובנו התנדב לנסוע אל השמרונים אשר שם. החילותי לדבר שנית על דבר הספרים, והנה עבר רוח חדש על הכהן ויאמר אלי, ידעתי, כי רופא מומחה אתה על כן לך עמי בראשונה לבקר את מיודעי החולים, ואח״כ אראך את אוצר כל ספרינו, וכל עמלי אשר הרביתי להוכיח לו כי אינני רופא לא הועיל להעבירו מדעתו. באמרו, לולא רופא אמן היית לא יכולת ללכת דרך רחוקה כזאת בלי פגע, עד כי על אפי וחמתי תפשתי אומנות אשר אין לי ידיעה בה והלכתי עמו אל החולים. ראיתי את החולה הראשון כי איש צרוע הוא ונתתי לו מלא כף מלח אנגלזי, להשני היה חש בראשו ולו תבערת העינים ואשים עליו עלוקות מוצצות דם, והשלישי היה מכאוב בבטן ונתתי לו אבק מסוגל לפתוח בני המעיים, גם צויתי לקשור על בטנו חתולות טבולות בשמן חם, ולהרביעי אשר כנגע הסרטן נראה לי בחזהו אסרתי לאכול בשר, ובזה תמו סדרי רפואותי לשמחת לבבי, ואני אצתי על הכהן לקיים את דברו והנה שנה את טעמו גם הפעם, ויבקש ממני לנקוב את שכרו בראשונה, עד כי פניתי אליו עורף ללכת לדרכי. אז נפל לבבו ויבטיחני למלא שאלתי מחר, ובפעם הזאת מלא את דברו. והנני מציע בזה ראשי פרקים:

[ספרים ומנהגים אצל השמרונים]. ספרי השמרונים נחלקים בכלל: א) באורים על התורה והאמונה. ב) ספרים על המצות המעשיות, ג) ספרים על הלכות שחיטה. ד) מנהגים מיוחדים, פירושים והעתקות פרשות מיוחדות בתורה, באורים על התורה והאמונה מאת מארקיאיבו אמראנא דורא, העתקת התורה ללשון ערבי מאת אמראנא דורא, העתקת התורה ללשון ערבי בשני חלקים מאת גאצאל, פירוש על התורה מאת שאח אבו עבד, פירוש מאת גאצאל גיצי חכם, באורים על כל הנביאים מאת יעקב ראובים, ס׳ תשבחות יהושע, כתב מלאכים, ושה״ש אשר לדעתי קרוב הוא לס׳ המיוחס לנו אבל הם אומרים כי אחר הוא, ובלעדי הכתבים האלה נמצא להם עוד כתב יד על חשבון השנים הנקרא בפיהם אשבאן קושתא, ר״ל חשבון הקשת, ועוד ספר אחר כמוהו. — המצות אשר החזיקו בהן במקצתן ידקדקו יותר מדקדוקי סופרים, ובמקצתן יטו את פשט הכתובים ע״פ באורי כהניהם, לא ידליקו נרות מע״ש לשבת כ״א ישבו ליל שבת בחשך, את המאכלים הטובים יאכלו בע״ש ובשבת לא יאכלו שום דבר מבושל, ישחטו את הבהמות בסכין מחודד אבל בדיקה אין להם, בפסח, שבועות וסוכות יזבחו זבחים עוד היום על הר גריזים, וכל נתח טוב יקח לו הכהן למנה. הנשים בימי נדתן כלואות בחדר מיוחד ודבר אין לאדם אתן, את בניהם ימולו ע״י ישמעאלי, בימי החול יתפללו איש איש בביתו, ולא יבואו לביהכ״נ כ״א ביום השבת ויתפללו בעת הצהרים, סדר תפלותיהם הם מלוקטים מספרי התנ״ך, ובהם: א) שירי תפלה, ב) מעשה בראשית, ג) פסוקים מלוקטים, ד) פרשת והיה אם שמוע, ה) בקשות. — טרם אסדר את סדר עבודתם אתאר ראשונה את תבנית הר גריזים וסביבותיו. בראשונה חפצתי ללכת אל ההר ההוא עם בן הכהן, אבל אחרי אשר הרבה לבקש בשכרו נערתי חצני ללכת לבדי, כחצי שעה מחוץ לעיר ראיתי את חלקת השדה אשר קנה יעקב מאת בני

חמור, ראיתי והתבוננתי כי האיש אשר לא היה בא"י לא יבין את פסוקי התורה בכל פרטיהם וגם אני אך ביום ההוא בינותי את אשר דקדקה התורה בלשונה לכנות את חבל הארץ ההוא בשם חלקת השדה, ולא בשם עמק או שפלה, כי אין בכל הארץ ההיא מישור שוה כמוהו אשר לא נמצא בשטחו הגדול כפרסא גבנונים או גבעות קטנות, עד כי יאתה לו באמת שם חלקה, אף הוא המישור היפה והמבורך בכל הארץ. קרוב ממנו אל העיר קבר יוסף, מקום מרובע והקבר באמצע, לשמאלו גפן יפה ומשתי קצותיו שני עמודים ובתי קבול מלאים לרוב שמן בראשי העמודים. סבותי ממנו אל קברי פנחס, אלעזר ואיתמר אשר בכפר עברתא רחוק כשתי שעות משכם, הקברים האלה עומדים על מכונם בנוים ליופי, והמקום נעים עד כי היה כבד עלי למוש ממנו, והשמרונים מקיימים את הקברים על כנם ולא יחוסו על ההוצאה המרובה כיד הנדר החזקה עליהם, כי כאשר קבל אברהים פחה את הממשלה על סוריא וארץ ישראל נחשבו לו השמרונים לעובדי אלילים ולא אבה לתת להם ניר בארצו, ותהי להם עת צרה אשר כמוה לא נהייתה, כי ידעו כי נכון להם המות מידו, וימהר נכבד אחד מעדתם לבוא אל הפחה ויוכיח לו כי המה הישראלים האמיתים, ובחלקת לשונו הטה את לב הפחה להחיותם ולהקימם על אדמתם, ובעת צרה הזאת נדרו לפאר את קברי הקדושים האלה בכל הוד והדר. אולם גם הערביים יכבדו את הקברים האלה בכל כבוד, וגם נשי הישמעאלים יתנו שמן למאור על הקברים האלה אם יחסר להם פרי בטן. על קבר איתמר חרותים הדברים האלה: בשם הויה הגדול עמד זה איתמר האיש בעל הטוב אברהם אקונן, ויתר הכתוב היה טוח בסיד עד כי לא יכולתי להוציא ממנו רק את פרט השנה בלשון ערבי. אין מספר להשגיאות אשר בה, מלות בשם הויה הגדול הם העתקה מוטעת מלשון ערבי האומרים אל אכביר (כביר) כי השם הקדוש הויה לא יקבל בעברית שום תואר, עמד זה צ"ל העמידה, אקונן צ"ל הכהן, אבל השמרונים השמיטו את הה"א מהשפה העבריה כאשר אמר עליהם המשל הקדמוני „אין להם ה' מן אברהם ואין להם הוד, אין להם ח' מן יצחק ואין להם חסד, אין להם ע' מן יעקב ואין להם ענוה" (עי' מסעות ר' בנימין 26), ובמקום האותיות האלה משימין א', ובזה הדבר מודים שאינם מזרע ישראל, ויושר דברי האמת, כי אין להאנשים האלה מדת הענוה, ורוח הגאוה מרחפת על פני כולם. — המצבה השנית „בשם הויה הגדול עמד זה המקום לאדונים הזה פנחס האיש בעל הטוב. שלמה נדב ממנו ביד בנו". מצבת אליעזר: „בשם הויה אדכירים לטב עלם, עשוי טב התא עמדו, התום העבר הידי לדת הויה שלמה ותלימו, אברהם בנו יעקב אליעזר הג' שלום הויה וכתבו שלמה הרון". משם סבותי אחור אל גבעה אחת אשר לימיני ובה במערה רחבה קברי שבעים הזקנים, נאוה לי מאד המראה מראש ההר ממקום קבר פנחס, לפני עיני חלקת שדה יעקב קבר יוסף, הר גריזים והר עבל, לשמאלי קבר אליעזר היפה. על קברי הזקנים מצאתי שמה מכתב ישן בשפת ערבי ואחרי עיון וטורח רב הוצאתי ממנו כי הוא קבורת ישראלים קדושים, אבל כתבי העיר הקדמונים יעידו כי זאת מקום מנוחת שבעים הזקנים. המערה רצופה במחצלאות קש ועליהם יכרעו הערבים וכל אורח ויתפללו. — דרך שתי שעות מכפר עברתא עומד הכפר חרם מקום קבר יהושע. ממחרת היום ההוא שבתי אל הר גריזים, חפשתי בראש ההר את מזבח השמרונים הקדמון אשר היה בנוי לפי דברתם משתים עשרה האבנים אשר הוציאו בני ישראל בעברם את הירדן, ולא מצאתיו, ולדעתם לא יגלה רק לקץ הימין, אבל תחת זה מצאתי בור עגול רצוף מאבנים מלא שארית זבחי השמרונים, המריקים מעליהם ריח רע מאד, וקרוב אל המקום הזה בור קטן בבטן האדמה, והוא המקום אשר ישחטו בו את קרבנותיהם. שלש רגלים בשנה יחוגו את חגיהם על ההר הזה בזבחי תודה ובתרועת שמחה, ובעת ההיא מכוסה כל ההר באהלים. עוד נראה בהר הזה שארית בנינים קדמונים ומוצקים מאד, עד אחד מהם מסורת בידיהם כי הוא בית שכם ועל השני כי הוא קבר חמור. — ביום השבת בקרתי את הכהן לראות את סדר עבודתם ואמצא את בנו רוחץ ידיו ורגליו מצחו ואזנו וזקנו, ואח"כ לבש אפוד לבן ועליו שמלה מקופלה לארכה, וצניף טהור על ראשו. והנה הכהן הזקן הטיב פניו וידבר אלי באהבה לאמר, היום תדע כי בוחר אני בך, כי אקחך אתי לקרוא אתנו בתורה. נתתי לו תודה על דבריו והלכתי עמו אל בית אחד השמרונים אשר לא היינו בו בראשונה, רק אני והכהן ושני בניו, ישבנו על כסתות ולפנינו שני כתבי יד מחותלים במטפחות רבות, האחד לפני הזקן והשני לפני, אז הוציא הכהן קול זר מאד מגרונו וינגן כשתי שעות רצופות בנגינה זרה פרשת ואלה מסעי, עד כי צללו אזני לקולו, ואח"כ הלכנו לבית הכנסת ויאמר אלי לאמר: נשגבה קדושת תורתנו מקרוא בה כל הפרשה לאזני העדה על כן לא נקרא בה יותר משלשה פסוקים ונשיבה לארון הקדש, אנחנו מסיימים את התורה בכל שנה וחוגגים את חג שמחת התורה על הר גריזים בזבחי תודה ותרועת שמחה. אח"כ נתנו לי להעתיק איזה פסוקים

ממקראי קדש לראות אם יסכימו עם הספרים אשר הגיעו לידם מאת חברה המקרא על ידי משולחם ואלף. ויהי כאשר באנו על פי מקרה לספר עזרא חרקו שן ויקראו בחמה עזה ברוך עזרא וספריו (מלשון ברך נבות אלהים ומלך). אויבים הם לעזרא על אשר החרים אותם בצדקתו כי דמות יונה מצא להם בהר גריזים, ועוד בימינו לפני ממשלת אברהים פחה נמצא להם הדמות הזה בבית תפלתם. על רצפת בית הכנסת היו מחצלאות קש וחלק אחד מחלל הבית נבדל על ידי יריעה. הכהן הזקן לא בא אל בית הכנסת כי מקרה הוא לו ובנו מלא את מקומו, והיה לבוש בגדים כאשר הזכרתי, ויהי בהתאסף העדה הפך פניו אליהם ויקרא שתי פעמים „שמע ישראל איו אלא איו אאד“ (את השם הקדוש הם קוראים איו), והעדה גם כן קראה בנעימה ההיא ובשמינית חלקי קול את הדברים האלה, ואח"כ קרא „בראשית ברא אלאם את אשמיאם ואת אארץ“ הכל במבטא הפת"ח ובנגינה אחת והמה כורעים על ברכיהם וקוראים ושונים כחצי שעה, עד כי צללו אזני מצעקתם המשונה א א א. עוד הם צועקים והכהן הוציא את ספר התורה, ובפתחו אותה נפלו כל העם ארצה ולא קמו עד אשר כלה לנגן בתורה אשר בידו שלשה פסוקים וישיבה לארון הקדש, ואח"כ שב ויקרא מבראשית עד ויכולו ושמרו בני ישראל, שמע, ועוד הוציא הכהן את התורה שנית והעם נפלו ארצה על מטפחות דקות אשר פרשו למצע תחתם, וכן היה בשלישית, ובזה תם סדר עבודתם. — ספר התורה הכתובה על קלף לא בלתה מרוב ימים, והיא נתונה בתיק של מתכת ולא יוציאו אותה ממנו לעולם. והנני להעתיק בזה את אשר כתב הכהן הזקן בפנקסו בשפת ערב על דבר התורה ההיא: „נמצא אתנו כתב יד ישן נושן בן שלשת אלפים ארבע מאות ששים ושלש שנה, היא התורה האמתית, התורה הראשונה בלי תוספת תיבה אחת, אשר הוריד אותה משה מהר טור סין בכתב עברי המכובד (הכתב הקדמון) הוא הלשון אשר דבר אדם ואשר הורה אברהם בה, מיוסדה בידי העברים, התורה הזאת נמצאה כעת בנאבלוס (שכם) והיא כתובה מידי אלישבע בן פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן“.

ד

ירושלם תוב"ב, י"ב מנחם אב תקצ"ח.

ועתה ברוך השם הנני בעיר אשר נכספתי אליה ימים רבים, והרעיון הזה ינחמני מכל התלאות אשר עברו עלי בדרך. כי סוף דבר הנני בירושלם! עליתי וירדתי כל הדרך הזה במעלות ובמורדות, בגבעות ועמקים, כי ירושלם הרים סביב לה, והעם היושב בהם עזי נפש הם ולא היו בבתיהם בעת ההיא, כי גם המה גם בעלי שכם הלכו עם חיל אברהים פחה לצבוא על הדרוזים. אני בדרך סמוך לכפר אחד ואפגע בהמון בעלי מקנה ועדריהם הרובצים על עין מים, גללו אבן מעל פי המעין, והעלו את המים בנאד עוד להשקות את העדרים, ואילו באה בעת ההיא עלמה אל העדרים כי אז אמרתי רחל היא. — טרם משל אברהים פחה על סוריא וא"י היתה הדרך הזאת בחזקת סכנה רבה, וגם עתה חרדו האנשים אשר הלכו אתי ויראוני את המקומות אשר היו עקובים מדם ומחמס פעמים רבות. הדרך שממה ומשמה כאילו לא דרכה בה רגל אנוש מימים כבירים, עד כי לא יכולתי לשער בנפשי כי אל עיר רבתי עם אני הולך, כ"א אל מקום מדבר ציה וערבה. אהה, דרכי ציון אבלות! ופתאום נראתה העיר לעיני והנה היא גדולה באמת, וראשי המגדלים הבולטים מבתי תפלת הישמעאלים מרבים הודה מאד, אולם מהדרה אשר היה לה בימי קדם אין שריד ואין שארית, וכל אשר קרבתי יותר אל העיר כן רבתה השממה לעיני, ורק מערות רבות נגלו לי בכל מקום אשר עיני צופיות, ואבנים מנופצות רבות אשר אולי היו אבני פנה להיכלי חמדה מלפנים. החוצות אשר עברתי לבוא אל רחוב היהודים, צרים ומנוולים כמו בעדי מצרים. הלכתי אל הרב רבי ישראל ראש חברת הפרושים, ובקשתי ממנו דירה במחיר, והנה לא על נקלה היתה לי להוכיח לו כי איש עברי אנכי, כי כרועה ערבי נחשבתי לו על פי בגדי אשר עלי, עד אשר התרתי לנפשי ע"פ עצת חז"ל להגיד במקום שאין לי מכיר כי תלמיד חכם אני, אז נעתר לתת לי מעון בבית רבי יצחק גראוויער, וביום המחר נהפך גלגל כבודי כי באו כל ראשי העדה לקבל פני, ויקראוני איש איש לביתו, אבל פצעי אשר לא רופאו עוד, לא נתנוני לצאת מביתי בימים הראשונים. בתשעה באב הלכתי לבית הכנסת אשר להרב רבי ישראל בביתו, והוא אחד הבנינים הנאים אשר לאחינו בירושלם. על פי ר' צבי הירש לעהרין עושה חסד הגדול לארץ ישראל וליושביה, היתה שומה לאחיו ר' עקיבא העריין לקנות את החצר הזה במחיר רב ולכונן בו גם משכנות רבות להשכירם, כי גם בית המדרש יפה אולם עתה אסור מדת המלך לכל בני אירופא לקנות בית בארץ ישראל. אמנם לא דבר ריק הוא להיות ביום ת"ב בירושלם. המחזה הראשונה תתפוש את לבב הרואה, בהביטו דרך חלון בית הכנסת על הר הזיתים את קבר חולדה הנביאה, ועל הר הבית ראש

בית תפלת הישמעאלים, וראש בית אחר הנקרא מדרש שלמה. המס ימס לב איש ישראל מדאבון נפש, בשמעו את אחיו קורא בניגון מר הקינות שמה, כי כל הצרות האמורות במגילת איכה אשר הוא שומע באזניו, רואה הוא בעיניו את רשומם עוד היום, ובפרט בת"ב בבקר כאשר קוננו את הקינות בעל פה בלשון אשכנז והזכירו את נשמת אלפים נפשות בני צפת אשר ירדו חיים שאולה ברעש הארץ בשנה העברה, אז כלה כל עין בדמעות. אבל רב לנו בדברי עצב האלה. — רכבתי בסביבות ירושלם והלכתי בראשונה למערת בן כלבא שבוע, ראשיתה חצר גדול ועל פתחה נטוע עץ גבוה, לשמאלו מרובע גדול חצוב בצור, וממנו נכנסים דרך פתח שני והולכים מחדר לחדר, כלם חצובים במלאכת אמן ומעשה חרש עד המקום אשר בו הארון, והוא מלא פתוחים נאים, תבנית פטורי ציצים עלי גפן ואשכולות, גם בחדר המערה נמצאו בכל עבר פתוחים יפים מעשה חושב, קרוב אל הקבר הזה מערת הסנהדרין. ובה שלשה ושבעים ארונות, וגם המערה ההיא מלאה חדרים קטנים, ובכל קירותיהם שלשה עד ארבעה כוכין. הלכתי משם אל מערת שמעון הצדיק ושם מקוה ואין בו מים עתה כי זה לא כביר הסבו את מרוצת מימיה אל מקום אחר. אין קץ להמערות הרבות האלה, ובניניהם שונים מבניני הערביים ומבניני היונים. — הלכתי משם אל קבר חולדה אשר בהר הזיתים תחת בנין גדול, הלכתי בצד חומת העיר החיצונה ועברתי את שני השערים הסתומים הנקראים שערי רחמים, עד בואי אל המקום אשר היה בו עין גיחון מלפנים, ורשומו ניכר עוד היום כאלו אך עתה יבשו מימיו. רכבתי במעלה הר הזיתים עד אשר באתי אל קבר חולדה, שמה אורו עיני וראיתי את המקום אשר עמד עליו בית קדשנו, ועתה בעונינו עומד עליו בית תפלה לישמעאלים ובית מדרש שלמה. המקום אשר עומד עליו מגדל בית התפלה היה לפי מאמרם מקום קדש הקדשים, ובתוכו מראים עוד שרידי אבן יסוד גדול הוא אבן השתיה המפורסם אשר למעלת קדושתו הקיפו אותו בגדר. גם מדרש שלמה הוא בנין יפה ובו עקר כתבי יד רבים בלשון ערבי, וחכמים רבים שוקדים בו ומבארים את ספר הקוראן (תורת מחמד). אברהם פחה התיר ליהודים ולכל אורח לבקר את המקום הקדוש הזה ובכ"ז מבקריו מעטים. היהודים יראו לגשת אל המקום אשר לא בא בו גם הכהן הגדול רק פעם אחת בשנה. ולאורחי אירופא גם המה לא תצלח לבוא שמה בלתי אחרי יגיעה רבה. ראיתי מראש ההר הזה את כל חבל הארץ ההיא עד ים המלח. לימיני היתה רמה, מקום קבר שמואל הנביא וגם על הקבר הזה העמידו

הישמעאלים בית תפלה יפה אבל היהודים לא ישחרו אותו. לשמאלי ראיתי את כל העיר עד יד אבשלום המפורסם, עמק יהושפט וקבר זכריה. נכנסתי בקבר חולדה וירדתי במעלות עמוק מטה מטה עד החדר התחתון, ומצאתי את הקבר מכוסה במטפחות רבות ועליו מנורות בלתי דלוקות בעת ההיא. הקרקע רצופה במחצלאות קש, ועליהם יכרעו הישמעאלים ויתפללו מדי בואם שם. הן אמנם לא נמצא שמה כל מצבה, אבל כבר הגרתי כי הישמעאלים מאמינים ומודים בכל דבר אשר באה עליו המסורת מאת בני ישראל. הקבר הזה היה לפנים בתוך העיר כנזכר בדברי חז"ל, ועתה הוא כברת ארץ רחוקה ממנה וחוצה והחומה איננה מקפת איפוא רק חלק אחד מן העיר הקדמוניה. ואצלו קברי חגי ומלאכי וגם הם בנינים נאים. הלכתי מטה לעומת יד אבשלום אשר הוא בית יפה בנוי לתפארת אבל איננו גדול בכמותו. עוד לפני איזה שנים היתה פשוטה יד אבן מראש הבנין הזה אולם עתה גזר עליה הרוח ויפוצצה(את המשל הזה ימשלו בארץ הקדם: היד אשר התרוממה נגד אביה תושלך הלאה מחוץ לקברה). אבל לא נכונה השמועה כי שלטו ביד הזאת כדורי הצרפתים תחת נאפוליון בשנת ת"ר כי לא היו שם ובאו רק עד עכו. ואצלו מערה גדולה ונאוה בעמודים ובפתוחים ובתוכה קבר זכריה, והיא סתומה מכל צד ומשונה בבנינה מקבר אבשלום. שמעתי מספרים כי בקירות הקבר הזה דבקים עוד איזה רסיסי דם, אבל אני לא יכולתי לראותם אף כי העמקתי להביט דרך בקע אחד אשר היה פתוח לפני בקיר לרוחה. — כל ההר ההוא וכל העמק מלאים קברי מתים ומערות. כל קבר מכוסה באבן ועל קצתם עוד הכתובת באר היטב. משם הוליכוני אל עין מים חצוב בצור עמוק מאד. תעלות רבות מובילות אל מקורו והוא רחב מאד עד כי יוכלו לטבול בו אנשים רבים יחד, ויאמרו כי הוא המקוה של הכהן הגדול ודבריהם קרובים להאמת לפי השערתי, כי פתחה הרחב ומדרגותיה היפות מוכיחים כי לתשמיש איש גדול היתה נכונה, גם מקומה בהר הבית נותן ראיה לדבריהם, ואולי היה דרך נסתר מן העזרה אליה. הלכתי ממנה אל עין מים אחר אשר יקראו לו הערביים בשם זהאבי, והיהודים אומרים כי הוא מי השילוח אשר יעלו בחיל ויאבדו וישובו ויתראו החוצה במקום הזה. ובזה תמו הליכותי ביום ההוא. — ממחרת היום ההוא שבתי לראות קדמוניות העיר בחברת ר' שמואל ואחוזת מרעיו, ושמנו פנינו גם הפעם אל הר הזיתים, כדרך שעה מחוץ לעיר הראני הרב בנין גדול אשר לא ראיתי כמוהו מעודי, עמדתי מחוץ לבית על יד

אחר החלונות העליונים ונשקף על פתח הבית אשר מתחתנו במעמקים, שערתי בנפש כמה התמוטטה הארץ ההיא עד אשר הטביעה את מרומי הבנין הזה במעמקים האלה! הבנין הזה נקרא בפיהם בית הכנסת של ר׳ אליעזר בן עזריה לסבה לא ידעתי שחרה. אכלנו ארוחת קשואים ואשוב לביתי שמח וטוב לב, ובשובנו בקרנו עוד את קברי דוד ושלמה, והוא בנין יפה מבחוץ אבל בפנימיותו אין כל דבר מצויין, ואחרי אשר לא מצאה ידי תת להשומר כסף די שאלתו לא נכנסתי לתוכו. — ביום השלישי הלכתי לראות הדבר המפורסם בכל תפוצות ישראל, הוא כותל מערבי, זכרון לימי קדם, שמה ראיתי תשעה טורי אבן אשר נשארו מחומת היסוד, האבנים גדולים מאד, מקצתם ארוכים שתים עשרה אמה ורחבם כקומת איש, וגם הקטנים מהם ארוכים שתי אמות ורחבים רביעית אמה, וכלם חצובים בשטחם על ארבע קצותם, עד כי חלק האמצעי בולט ויוצא, ואף המה אינם מחוברים זה לזה בסיד ובדבק, ובכל זאת יתלכדו איש באחיו עד כי אין להכניס מחט ביניהם. אל מקום הקדוש הזה יתאספו היהודים בערבי שבתות לשפוך שיחם אל ה׳ בעד שלום אחיהם היושבים על אדמת נכר, ואת אנשי חסדם יזכירו בשם ויתפללו בעדם ביחוד. לימין החומה הקדושה הזאת בית קטן, וסיפר לי האיש אשר נהל אותי כי העולה אל המעלה הגדולה אשר בבית הזה רואה ממנה את פנימיות הר הבית ואחר הבנינים הסמוכים לו, אפס כי לא ירהב את נפשו ללווני אל הבית הזה מפני הבגדים אשר הוא לובש המעידים עליו כי מארץ פולין הוא, וגם מחסרון ידיעתו בלשון ערבי. על כן אזרתי עוז והלכתי לבדי אף מצאתי את המדרגה הנשקפה אל ידי חלון אל פנימיות החצר. וחדרים רבים ראיתי במחצלאות תבן, אבל זולתם לא ראיתי בו כל דבר יקר. החדרים האלה לא יפתחו כ"א לעתים מזומנות כמו בחודש ראמדאן וכדומה. אבניהם מצאתי עוד גדולים מהאבנים אשר ראיתי בראשונה. ירדתי מהמדרגות והנה נשים מצהלות לקראתי לשחר פני, כי הייתי כרודף זמה בעיניהן, הקיפו עלי יחד, ואך בעמל רב משכתי את רגלי מרשתן—אי שמים! על יד החומה הזאת מקום משכן עליון יגורו עתה חרפת מין האדם! איכה היתה לזונה קריה נאמנה! — הוספתי ללכת עד פתח הר הבית, והנה ישמעאלי אחד העיד בי לבל ארחיק ללכת הלאה פן יקראני אסון, שמעתי לעצתו, כי ידעתי את התנאים המוטלים על כל איש אירופא ההולך לבקר מקומות האלה. והלכתי אחריו אל אחד החדרים ההולכים ונשקפים בפני הר הבית במקום אשר לא היה מעצור לפני לראות הכל באר היטב. עוד היום נראו בו שנים עשרה שערים, ארכו חמש מאות אמה ורחבו שלש מאות אמה כאשר היה לפנים ועליו נטועים עצי קפריסין רבים הנראים ביחוד מפאת מערב. עמדתי משמים וציירתי על הגליון את כל המראה אשר אני רואה, להראות את תבנית הדברים לאוהבי אשר באירופא, אם ישיבני אלהי חסדי אליהם. — מחוץ לחומה הראוני את המקום אשר בו היה שער המים מלפנים ובו מקוה גדולה מאד, וארון יפה על ידה, ותבניתו שונה מתבנית הארונות האחרים, ובו נקבים רבים אשר נעשו בכוונה למען הוצא ממנו את המים. בני לויתי אמרו כי בו היו רוחצים את המתים לפנים לטהרה, וקרובים לאמת דבריהם, אחרי אשר מקום הארון מוכיח עליו כי לא במקרה בא שמה. — בערב שבת הלכתי לבית התפלה אשר לספרדים, ואלך מבית הכנסת לבית הכנסת אשר כלם קרובים זה לזה. לפני ממשלת אברהים פחה לא היה להם כמעט מקום לחסות בו מפני הגשמים, ואף לתקן מקומות מקולקלים כאלה לא הותר להם כ"א אחרי השתדלות רבה, אולם עתה בניניהם מפוארים מכל בתי כנסיות אשר ראיתי מעודי, ובאחד מהם נמצא מקום עמוק מקודש בקדושה יתירה. מקצתם אומרים כי הוא בית תפלת אליהו, ויש אומרים כי הקדושה המיוחסת למקום ההוא מיוסד ע"פ מאמר חז"ל מעולם לא זזה השכינה ממקום הזה. בבית הכנסת אחד הראוני פך השמן על נחשת ישן מאד, אשר לא יזיזו אותו ממקומו רק לעתים רחוקות לצורך גדול ולא ע"י ישראל. גם עשו שמה מקור יפה אשר יריק מימיו בחג הסוכות, כי המה שמחים בשמחת בית השואבה, ואין בית אשר לא נשמע בו תרועת שמחה בעת נסוך המים. גם ראיתי באחד מהם את ארון הקדש הנעשה במצות ר׳ צבי הירש לעהרין יפה ונאוה בכל הוד והדר. הלכתי אל מקום ישיבה קטנה אשר יתפללו בה בכל השנה ע"פ כוונת האר"י ז"ל, מחצות הלילה עד הצהרים יתפללו בה משלשים עד ארבעים איש, ומהצהרים עד הערב ילמדו ש"ס זהר ומדרש. לערב הלכתי לבית הכנסת של הרב ר׳ ישראל, ומצאתי את הקהל יודו לה׳ חסדי על המגפה אשר נעצרה זה ימים אחדים טרם באתי ירושלימה, היא המגפה אשר טרפה נפשות רבות מהעדה ותאכל את כספם, כי לא ניתן לחוליהם מקום מיוחד בבית החולים הכללי, רק אחר אשר הרבו מחיר ומתן. שפרו לי החיים בירושלם כאשר עברו ימי הזעם, שכחתי את כל הדאגות אשר אנחנו דואגים באירופא טרם תצלח בידינו לקנות לנו חיים לפי כבודנו, כי פה בירושלם אין דאגה ואין מטרה אחרת כ"א לשקוד על פתחי התורה ועל קדמוניות בני ישראל, ולא יחסרו בה אנשי רוח, דעת וחכמי לב אשר ינעם מאד בחברתם. למחרת ביום השבת

שבה העדה לשפוך שיח תודתה לפני ה׳ ונקבו את את אנשי הסדם בשמות, בראשונה זכרו לטובה את ר׳ צבי הירש לעהרין ואת ר׳ עקיבא אחיו, ואחריהם את השריף (השר) הנכבד ר׳ משה מונטיפיורי ואת אשתו הגבירה, את ר׳ אשר שמשון ועוד אחרים. ואחר התפלה שבתי לביתי. עוד לא אכלתי פת שחרית, והנה כל העדה באה לשחר פני והרב ר׳ ישראל בראשם, והוא איש אשר איננו מדבר ביום השבת בלתי אם בלה״ק, על כן היתה לי שיחתו לשעשוע ולתורה. המנהג ביניהם לשלוח מנות להאורח הבא ואחרי אשר המנות הן לרוב בקבוק יין טוב, לכן היה יקבי מלא ביום ההוא, ולא קמנו מעל השלחן עד עת תפלת המנחה, ואחר התפלה נקראתי אל הרב ר׳ ישראל לסעודה שלישית, הרבינו לדרוש בדברי תורה, ואח״כ נתנו המסובים בזמירות קולם, ותארך עת נגינתם עד הערב.

ה

חברון, ט״ו מנחם אב תקצ״ח.

הדרך אשר בין ירושלם לחברון הוא בחזקת סכנה רבה, ואני הלכתי בו לבדי אין איש עמדי, ובכל זאת ברוך ה׳ לא קרה לי כל רע. ראיתי את קבר רחל במקום אשר הדרך הולך לבית לחם, והוא בנין מרובע ועליו גג עגול נאוה. הקבר בתוכו נחפה בסיד לבן, ועליו רבבות אלפי שמות אנשים בכתב עברי. עזבתי את בית לחם לשמאלי, והלכתי בארח ישר חברונה אל המקום המהולל לפנים, אשר גר בו אברהם אבינו, ויהי מהלכי הראשון אל הרב המגיד אשר היה בידי אליו מכתב מאת הרב ר׳ ישראל. ובעיר הזאת נתקבלתי בכבוד גדול ויתנו לי דירה נאה ומאכלים נבחרים. העדה הזאת כולה יקרה במדותיה, כולם מכניסי אורחים ולא יעזבו את האורח להוציא אף קשיטה אחת מכיסו, וראשי העדה יתעסקו לפעמים איזה ימים עם האורח להקל טורח הדרך מעליו ולהנעים לו ישיבתו בקרבם. ביום הראשון אשר באתי שמה לעת ערב בקרני איש ישיש ר׳ משה מ״ז״ל מווילנא, איש חכם ויודע דעת, אשר חבר איזה ספרים קטנים, הוא האיש אשר לחריצת שכלו נתכבד בימי עלומיו לראות את פני נאפוליון, וכמעט היתה הצלחתו קרובה לבוא. והנה העיר ה׳ את רוחו ללכת ארצה ישראל, ונפשו התפעלה מאד מדברי אתו על אדות מליצי אשכנז, אדות שילער ולעסינג וביחוד על דבר הערדר. ביום השני הלכתי לראות קברי הקדושים, בראשונה ראיתי את קבר אבנר אשר הוא בתוך העיר בבית איש ערבי, ואף כי הזהיר אברהם פחה לבל יקחו כופר מאת הבאים שמה לשחר קרמוניות, בכל זאת דלתות הקבר נעולות, לא יבא שום איש יהודי אליו טרם יתן כסף מחיר זה. ירדנו מדרגה אחת מטה, ובאנו אל חדר רחב ידים אשר הקבר בקצהו, והוא בתבנית קבר רחל, אבל גבוה מעט ממנו, וגם הוא נחפה בשמות אורחים רבים מאד, משם הלכתי אל שדה קבורת בני ישראל ואתמה מאד עד אשר לא מצאתי שם תבנית כל קבר כ״א אבנים שלמות צבורים זה על זה, והמה לפי דברי האיש אשר הלך עמי אבני המצבות, ואף את שם המת לא יכתבו על המצבה לסבה לא ארע שחרה. ראיתי שם מערה יפה ובה כוכין רבים, ובאחד מהם מנוחת עתניאל בן קנז, ועוד מערה אחת בעלת כוכין אשר באה עליה הקבלה, כי בה קבר ישי אבי דוד. אחר כך שמתי פני אל מערת המכפלה המהוללה, לפניה בית תפלה לישמעאלים גדול בקצה השדה ובמעלות רבות עולים אל פתחו, ועל המעלה הראשונה לשמאל הפתח הראשון הוא קבר הרמב״ן, כל איש אירופא לא יבוא אל בית התפלה הזה רק עד הפתח השני לבד גם אם ירבה מחיר, שם יש חור גדול ככף איש, ודרך שם יצא חתול אשר השליכו בחוץ לעיר מרחוק בקבר רות (אם אינני שוגה) עד כי לא שוא ישערו כי גדולה המערה ההיא מאד. היהודים וגם הישמעאלים אומרים כי יתראה אברהם לפעמים בחזיון להצילם בעת צרה. והנני לערוך פה ספור אחד אשר שמעתי מפי אנשי אמת, אחר אשר הביאוני אל פתח אחד ובו חור עגול אשר תכנס ותצא בו יד אדם לרוחה, פתח המספר את פיו ואמר: זה שנים כבירים קרא השיך (שר העיר) את ראש העדה וידרוש ממנו כסף רב, וגם בקש כי יתנו לו במטבע ידועה אשר לא נמצאה אתם בשום פנים, כי אך תואנה בקש להשמיד את כל היהודים. עודם בצרה ויגון, והנה יד שלוחה להם ותושט להם את הכסף במטבע אשר אמר השר, דרך החור ההוא. וספורים כאלה יש בפיהם לאלפים. עדת העיר הזאת קטנה אבל ישרים וטהורים, ואף כי מותר להם מטעם המלך לגור גם ברחובות אחרים, בכל זאת הם יושבים במקום־נבדל, ואך מתי מספר יגורו בחוצות אחרות. וכאשר לכד אברהים פחה את סוריא ביד חזקה, נתן את העיר הזאת לבני חילו לשלל, ויענו הערביים עדות שקר ביהודים לאמר, כי בידיהם הפקידו הישמעאלים אשר ברחו את אוצרותיהם, לשוא הצטדקו לפני הפחה והוכיחו לו כי כלם אנשי אירופא ודבר אין להם בעסקי המדינה ובמרידה אשר מרדו אזרחי הארץ בו, כי השיב תשובה נצחת לאמר, דבר יצא מפי ולא אוכל להשיבו, ולא יבצר מאנשי צבאי

את אשר יזמו לעשות, והיהודים המה רגילים במכות האלה, עד כי אחרי כל אלה, רק מעטים מהם חושבים לעזוב את הארץ הזאת גם אם יהיה לאל ידם לעזבה, ורובם יבחרו יותר לחרף נפשם לאלף סכנות בכל יום מעזוב את הארץ הקדושה. פקיד העיר הלך לעת כזאת ירושלימה לתור ולדעת יד מי על העליונה אם יד אברהים פחה או יד הדרוזים המורדים, ובדעתו היה לתת ידו בקושרים עם המורדים יושבי ירושלם אם ידם תקיפה, ואם באמת עלתה בידם, אז היה כליון חרוץ על ישראל, אבל אברהים פחה יודע את לבב אנשיו, והשמיע בירושלם את נצחונו מראשי החומות בתרועה רבה, עד כי נפל פחדו על התוגרמים ולא הרימו עוד ראש. — היום עשו כל בני העיר לכבודי משתה גדול בחדרי אשר אני שוכן. אחרי אשר לשוא הפצירו בי לבוא אל בית אחד מהם, מעת אשר החלו ימי הרעש בצפת רבתה עדת חברון במספר מאתים נפש. לעת תפלת המנחה הראוני מנורת כסף נאוה תלויה לפני ארון הקדש, קראתי את הדברים החרותים עליה, והנה היא נדבת ר׳ אשר שמשון מלונדון, איש נדיב ליושבי ארץ ישראל מעודו, וספרו לי אנשים יקרים בצפת כי עוד עתה הוא תומך את ידיהם. אמנם על אדני שוא נוסדו מחשבות בני אירופא החושבים כי יושבי ירושלם, צפת וחברון וכל ארץ ישראל כלה, רפי ידים, עצלים ובטלנים מבלי שום מלאכה ורכוש המה, ורק לחיות חיי מנוחה הולכים שמה, לא כן הדבר, כי באמת רבים הביאו רכוש רב אתם, ורבים התפרנסו בארצם בשפע ובכבוד, אבל רוח האמונה נחם לארץ הקדושה, והיה לי למשל ר׳ מרדכי עושה פתוחי חותם היושב בירושלם, כי הוא היה לפנים מפתח ועושה מלאכת מחשבת בווילנא, וגם היום לפני חכמי חרשים באשכנז יוכל להתיצב ולא יבוש, ובכל זאת עזב את כבודו ומקור מחייתו לאכול לחם עצבים בזיעת אף בירושלם, ועוד זולתו נמצאו פה רבים חרשי אבן מהירים במלאכתם, אשר גם חכמת ארץ אשכנז וכתביה לא מוזרים להם, אבל אהבת הקדש חזקה עליהם ותוליכם לארץ ה׳, על כן אחי באירופא אל נא תמשכו ידיכם מלתמוך את האנשים אשר משכו ידיהם מכל היקר והנחמד בעיני האדם בעבור כבוד ה׳ ונחלתו. הלכתי אחרי ימים אחדים אל המקום הנקרא חלחול אשר בו קברי הנביאים נתן וגד. לא רחוק ממנו בנין יפה מאד בנוי מאבנים גדולים וארוכים. ובאמצעו באר עגול ויפה, וקרוב אליו עוד בית גדול כמוהו בנוי מאבנים קטנים מאבני בנין הראשון. והבתים האלה נקראים אהלי אברהם ושרה. דרך בניניהם כדרך הבנינים הגדולים אשר ראיתי במירון ובמקומות אחרים, ואשר יקראו להם הערביים בשם בניני העברים. כליתי עתה את ספורי חברון ומחר אשוב לירושלם. משם אלך ליפו עכו ובירוט, ואחר כן אלך לדמשק, ואספר לאברהים פחה את תלאות דרכי, כי השודדים אשר בזזו את צפת נפלו שבי בידו וגם פקידם נשבה איש לא נעדר, וכל כסף הבזה הוא עתה בידו, והנני לנסות אולי תצלח לי לעשות דבר לטובת אחי העניים, אף כי לא השיב הפחה את הגזל אשר גזלו עבדיו זה ארבע שנים מיושבי צפת עד היום. והיה זה שלום.

תם.

ספור מסע מדי יום ביומו

למרת יהודית אשת השר משה מונטיפיורי

בנסיעתה עם אישה לארץ הקדושה בשנת תקצ״ט (1839).

מבוא

ספור מסע זה הוא ספר זכרונות מדי יום ביומו שכתבה הגבירה יהודית מונטיפיורי בנסעה לארץ־ישראל עם אישה השר משה ונלוה אליהם דר. לעווי. ותכתוב את מסעיהם בעברם מאנגליא דרך ארץ צרפת ואיטליא וארץ הקדושה, וכל הדברים אשר נקרו ויאתיון בדרכם ובחזירתם. יציאתם מלונדון היתה ביום א׳ נו־בימבר 1838 עד יום העשירי לאוגוסט שנת 1839. היא כתבה ספר זכרונותיה בשפת אנגלית בשני חלקים שהדפיסה מתחלה בעלום שמה, ונעתק לעברית ע״י „אחד

מאוהבי שפת קדש" בשם „יהודית" (לונדון, 1877). ונדפס פה בקיצור מעט.

הגבירה יהודית היא בת הנכבד ר׳ יהושע לוי הכהן מאמשטרדם, ונולדה בלונדון בשנת תקמ"ה (1784), והיתה מלומדת בחכמת השיר ויודעת לשונות הרבה. ותנשא להשר משה בשנת תקע"ג (1812), ואחותה הנה כבר היתה נשואה להשר נתן בן השר ר׳ מאיר רוטשילד מפפד"מ, הוא אבי המשפחה לבית רוטשילד, אחרי נשואיהם נתברכו הזוג מונטיפיורי מה׳ והצליחו במעשיהם בעושר וכבוד, וה׳ העיר את רוחם לעלות יחד לארץ הקדושה בשנת תקפ"ה (1825) וגם אז כתבה יהודית את כל מוצאיהם למסעם בשפת אנגלית ונדפס בלונדון בשנת 1836. ושתים עשרה שנה אחר כך עשו נסיעה שנית לאה"ק, ובכל מקום שהלכו חקרו ודרשו את שלום אחב"י ופקדו כל בתי כנסיות ובתי מדרשים עם אישה השר משה בנסעו לדמשק כדי לבטל את עלילת הדם שנתעוררה שם באשמת הכומרים. ובשנת 1841 בא השר מונטיפיורי עם אשתו לפטרבורג ועמהם המליץ החכם אליעזר הלוי (דר. לעווי) ויתראה עם הקיסר ניקולי הראשון אשר קבל אותו בכבוד ורצון ויבטיחהו לחונן את היהודים ולהיטיב מצבם. — הגבירה יהודית נאספה אל עמה בערב ר"ה תרכ"ב (1 אוקטובר, 1862), והובאה לקברות בעיר רמסגייט באנגליא, ועל קברה בנין אהל יפה מאד מאבני גזית ומרוצף באבני שיש, ונעשה בתבנית קבורת רחל. וסמוך לקברה בנה השר משה ביהכ"נ מפואר וישיבה לתלמידי חכמים, לזכרון אשתו הגברת יהודית. השר משה עשה עוד כמה נסיעות לא"י בעצמו, ובפעם האחרונה היה בן צ"א שנה ועמו נלוה מזכירו דר. ר׳ אליעזר הלוי. ר׳ משה מונטיפיורי חי יותר ממאה שנה ומת ברמסגייט י"ג תמוז תרמ"ה (25 יולי, 1885) ונקבר באהל אשתו ברמסגייט.

ספר המסעות הזה יש לו ערך נעלה. ראשית, כי נכתב על ידי אשה עבריה שהיתה מלומדת ויראת ה׳ ומדקדקת במצוות, ואהבתה לעמה ולא"י גדלה מאד, ולא נופלת במעשיה ומדותיה הטובות מאישה ושניהם כאחד חרפו נפשם לעבור ארצות רחוקות בזמן חירום ובעת ששלטה המגפה ולא חשו על טרחתם ותייהם כדי להיטיב מצב אחיהם בארצות הקדם.

◇——◇

א

מהעת אשר הלכנו באחרונה לארץ מצרים ולארץ ישראל כבר עבר וחלף לו זמן רב עד עתה, ומאז ועד היום הזה נסינו להבין אותות עזרת ה׳ מקדש שחופפה עלינו לשמרנו ולהצליחנו כל היום סלה. אחר אשר בטחנו בחסד האל, אשר תמיד יגענו לשום רק בו תקותנו ומחסנו, נשאנו את עינינו ומבטינו עוד הפעם אל ארץ אבותינו אל מקום מגורתם, ואל הנחלה אשר רבו ההבטחות עליה.

ביום ה׳ נובימבר 1, 1838, אחרי אשר כלו כל ההכנות הדרושות לנו, החילונו להפרד מאוהבינו היקרים אשר ברבים היו עמנו. ויען אשר ברכתם היוצאת ממעמקי לבבם לברכנו להצליח בדרכנו פגע אל המית נפשנו, על כן ברגע זה אשר נפרדנו מהם עונג ויגון יחדיו נפגשו והתחוללו בלבנו, הואלנו לנוע מלונדון בשעה ב׳ אחר חצות היום בלוית ארמסטרונג משרתנו אשר שרת אותנו והלך לפנינו גם מלפנים ואשר בחכמתו ופעולותיו הטובות למעננו עד היום חזק ואמץ את לבבנו לחכות אל מעשי ידיו לטוב לנו גם בדרכנו זה... והעלמה אשר נועדה לשרת אותנו עמדה הכן לקראת בואנו... יום ב׳ נובימבר 5 נסענו לדובר[1]. הלכתי עם מונ־טיפיורי לביהכ"נ לתפלת הבקר ונתחנן אל האלהים אשר המחסה והחסד שגמל עלינו תמיד עד הנה בל יעזוב ואל יטוש מאתנו גם עתה בעת הדרושה למלאות מאויינו לבא בשלום לארץ הקדושה דרך איטליא... גמרנו ברעתנו לעבור את נחל צרפת על ידי אנית צרפת עסטאפעט, ואחרי אשר התמהמהנו בדרכנו זה פחות משלש שעות הגענו אל חוף קאליים. עזבנו את קאליים למחר קודם חצות והגענו אל קאסלא) בשעה ששית אחר חצות היום, והלכנו אל מלון־אנגלי הנאוה והנקי. ויען כי היתה התחנה הראשונה במסענו זה מחוץ לגבול בריטניא על כן אמר מונטיפיורי שנכון בעיניו לצוות להביא יין שמפניא לשום כבוד בזה לאוהבינו אשר אינם אתנו היום ולשתות לזכרון שלומם. יום ו׳ נובימבר 9 יצאנו מקאסל ונסענו לעיר ליל[2]. בבואנו העירה דרשו מאתנו מכתב תעודה[3]. בעיר הזאת יאיר עתה אור הגאז. מוצאי שבת קדש נובמבר 10 פה ליל. האדון ב׳ בא ביום אתמול בערב לבקרנו והביא אתו מכתב עתי אשר כתוב בו דברים הראוים לשום לב עליהם. ובתוך החדשות האלה בא גם דבר זה אשר המלכה ממדינת אנגליא נשאת את ראש השר מונטיפיורי למעלת אציל ואבירי ברי־טניא[4]. ביום א׳ נובימבר 11 עזבנו את ליל ונסענו לגהנט[5] (בלגיא), ולמחרתו באנו לעיר בריסל[6]. בעיר הזאת יש ביהכ"נ והוא בנין נחמד מאד, והממשלה תתנדב מדי שנה בשנה חמש מאות פראנק אשר יוציאו על בדק הבית הזה. הממשלה תעשה עודף ע"ז באשר תפקוד מורה העם וחזנים אשר ישרתו בקדש. ויש לבני העדה שם בית ספר ללמד את בני העניים לשון וספר וכל חכמה גם מחכמת הנגינה לא יעדרו מלשום עין לתתה בין

הלמודים. הדרשות אשר ידרוש הרב הגדול האב"ד הוא בלשון אשכנז ובכל שבת ושבת לא נעדרה הדרשה. ערך שמונים משפחות מבני ישראל נאחזו בבריסל, אפס יש ביניהם גם אלה הרחוקים מיראת ה' ומלהדבק בישנות או תורת אמם. — יום ה' נובימבר 15 עזבנו את בריסל בבקר ובשעה הששית בין הערבים קרבנו אל לידש [7]. — יום ו' נובימבר 16 עזבנו את לידש ובאנו לעיר אי־לאשאפל [8] למחרתו בבקר. מטרות עוז ירדו אז, בבואנו לארץ פרוסיא לא יגעו אותנו השומרים הסובבים את הגבול יותר מבארצות אחרות כי אם בזה אשר אלצונו לפתוח את התבה אשר בגדי חמודות של אישי מונטיפיורי מונחים בה, וכאשר עברנו את הגדר הנעשה בידי חרוצים להפריד את הארצות זו מזו, הרגשנו בנפשנו תמהון נפלא על החלוף וההשתנות אשר תענה בהכרת פני עם הארץ בבוא הנוסע לארץ אחרת, ועוד יותר מזה אשר ישתאה לב אנוש בשמעו את הקולות היוצאים מפי האנשים אשר לא נסה להאזין עד הנה גם מבטא שפתיהם כמו זר נחשבו לאזני הגר הבא מארץ אחרת, ומה הוא הדבר או מי הוא האיש אשר הפרידם בכל אלה? אין רואה ואין יודע מאומה לבד זה אשר יודע הנוסע שעבר מארץ לארץ דרך גבול הנסתר מעיני בשר. אשרי האנשים, אשרי אלה אשר יגיעו להימים אשר תהיה אמונה אחת בארץ ולשון ושפה אחת וגם לב אחד בכל הגוים הנפוצים בעולם. בעיר הזאת יאירו אור הגאז בלילות. במעשה יַדי חרוצים נעשה זה רק במשך חדשים אחדים אשר תענה בם על חריצותם לדאוג דאגת טובת העיר וגם על ההצלחה אשר שולחה במעשה ידיהם. — שבת קדש נובימבר 17. מונטיפיורי הלך לביהכ"נ והתענג מאד לשמוע את הדרשה אשר דרש הרב אחר התפלה. הרב הזה הוא עול ימים, כעשרים ושמונה לימי חייו, ובכ"ז אמרותיו הטהורות ומדברותיו אשר דבה, דבר דבור על אפניו, הפיקו עונג גם לקחו את לבב השומעים. הוא דבר בשפת גרמנית. העדה הזאת מספרה לערך ארבעים משפחות, ויבנו בית הכנסת חדש ובעוד שבועות אחדים תשלם המלאכה. שלש אנשים מאצילי העם נשלחו אלינו לבקש שננדב נדבת לבנו לעזור מערכת הגאז להבנין הזה. מונטיפיורי נעתר להם וינדב מנורה נאה שדרך קניה יעלה אור הגאז. — בקרנו את בתי המרחצאות ואחדים מהם היו יפים מאד, יען שהיו מרוצפים ברצפת אבני שיש ממראות שונות. המרחצאות החמים אשר הרוב מהם המה אשר מימיהם מעורבים בגפרית יאמרו הרופאים והחולים על פי נסיונם אשר יעלו ארוכה מאד לאלה אשר מחלתם היא כאב עור הבשר מחלת העורקים ומחלת רפיון כח האברים. — יום ב' נובימבר 19 עזבנו את אי־לאשאפל ובאנו לקולון [9] ולמחרתו בבקר ירדנו באנית קיטור ללכת לקובלינץ ובאנו שם בשעה החמישית אחר הצהרים. — יום ה' נובימבר 22 באנו למאינץ, וביום ו' נובימבר 23 באנו לשטראסבורג. לא רחוק מבית מלוננו מצאנו את בית הכנסת והוא בנין מהודר מאד והרבה נרות האירו בתוכו. והעדה אשר נועדו בו רבים היו היום ומהם גם נשים ובמקהלה ישירו את התפלה והתחנה, והנערים אשר במקהלה הזאת מלובשים בגדי שרד של קוריסטים [10]. הרב והש"ץ מהעדה הזאת נפקדו ע"פ הממשלה וגם שכרם יקבלו מאוצר הממשלה, וזה רק שתי שנים אשר כלו לבנות את בית הכנסת הזה, והוא קנין עולמים לבני העדה הזאת. ביום השבת נקרא אישי מונטיפיורי אל הספר התורה גם התנדב כנדבת לבו בעת הזאת. אולם לפי הבנת לבי התקצרו פה התפלות, אולי מפני התקונים החדשים אשר ישלטו לרוח הזמן הזה. — יום א' נובימבר 25 עזבנו את שטראסבורג ובאנו אל העיר קאלמאר ונלון שמה. ביום ב' נובימבר 26 עזבנו את המקום הזה ובאנו לעיר ליל על נהר דובס ובאנו ביום ו' עש"ק נובימבר 20 לעיר ליאנס [11], ומשם באנית קיטור על נהר ראהני ובאנו לעיר אביניון [12] ביום ה' דצימבר 6. אחר החקירה והדרישה אם יש פה יהודים, נודענו אשר גם ביום השבת לא יאספו לבית הכנסת בלתי אם יקראו לסבה ותכלית אשר יקרה לפעמים וגם במועדים מיוחדים. בעל הבית של בית המלון גם הוא איש יהודי אבל אין שם בשר כשר בלתי הדרוש לו אם רוצים האורחים לאכול בביתו רק בשר שנשחט כדת ונעשה כשר. — ביום א' דצימבר 9 עזבנו את אביניון ובאנו אל העיר עי [13] ומשם לעיר מרשיליא [14]. ביום ב' דצמבר 17 עזבנו את מרשיליא ללכת לעיר טולון [15] וישבנו שם עד יום ב' דצימבר 24, ומשם לפריוס [16] וביום ג' דיצמבר 25 יום חג הולדת ישו הנוצרי היינו בעיר ניצא [17]. בתוך מצבות העיר ראינו מצבת אבן שיש אשר הוקמה לכבוד המלך ועל יסודה חקקו אותיות עבריות, ועליה פטורי צעצועים מלאכת חרש אבן בכל אחת מפנותיה ומסובבה בגדר ברזל. ואחינו בני ישראל שבעיר הזאת נדבו אותה למזכרת אהבת מלכם. ומונטיפיורי אישי באהבתו לבני עמו שמח על הדבר הזה שמחה גדולה. למחרתו שם מונטיפיורי את פניו לפקוד את נוה ציר אשכנז ולהראותו את מכתבי התעודה אשר לו. ויקבלהו הציר בכבוד וישמח לראות פני אישי כראות פני אלהים. ובכל העת אשר ישבנו בניצא הראה האיש הזה ואשתו הכבודה והחכמה לנו אותות כבוד ויקר ויאבו להפיק רצון מאתנו. ואולם הצרותי מאד לשמוע מהם אשר

אחינו היהודים הגרים בעיר הזאת מובדלים בדתם עפ"י דתי המדינה מאחיהם הנוצרים, ולפעמים ימצאום צרות רבות משכניהם אשר יביטו עליהם בעין רעה. אנה ד׳, עד מתי? עד אנה ינאצונו שכנינו הרעים, ועד אנה יבליג הגבור על החלש? — אך זאת תנחמני כי חכמת לב אחינו הנאמנים לה׳ והמסוגלים לכל מלאכת מחשבת תרומם קרנם בכבוד להושיבם עם נדיבים, וגם מבין אשפתות ירימו ראש ולא יוסיפו עוד משנאיהם ומנדיהם לענותם. — יום ו׳ עש"ק דיצמבר 28. כתבתי אגרת אל אחותי חנה לבית רוטשילד, אמנם היום רד ומפני הכנת שבת קודש לא מסרתיה אל הבי־דואר. מונטיפיורי אישי הלך בלילה לביהכ"נ ומצא שם קהל גדול מאחינו. למחרתו ביום שבת קודש השכמנו בשעה השמינית בבקר למען לכת לביהכ"נ אף מצאנו לתנחומת לבנו כל דבר על מכונו. הבנין הוא נפלא מאד והתפלות נאמרו בלב נשבר ונפש נענה לה׳ ולעבודתו, גם מצאנו ראינו שם איש ברבריא מלובש מלבוש תוגרמה נקרא לקריאת התורה. והאדון א., אשר גם הוא היה בביהכ"נ אמר לנו, שהאיש הזה נעלה מאד בחכמה, בתבונה ובדעת וספריו אשר חבר טובים בעיניו מספרי שקספיר האנגלי ובולטיר הצרפתי. הנשים מפה לא תבואנה לביהכ"נ בלתי בחגים ובמועדים. — חכם העיר בא לפקדנו ויתאונן באזנינו על צרת אחינו שבעיר הזאת, ויאבה לעזוב את המקום כי יחם לבבו על צרת אחיו. החכם הזה מלא דעת וחכמה ובנו הוא בלשן גדול ברומית ואיטלקית. — יום ב׳ דיצמבר 31 נסענו מניצא ללכת לעיר סט. רימי[18], ולפני צאתי שמתי עיני עוד הפעם על העיר ותענוגותיה, ואולם אמת חפצתי מנעורי ולא אכחד גם עתה, כי בכל יפעת העיר וגנותיה אם נשקול בפלס נגד רשעת יושביה, מה המה אלה? ואיך אשמח על היופי בידעי בין אבירי לב שונאי ישראל אני יושב. אחת היא אשר גרסה נפשי לתאוה מעודי מקום אשר צדקה וחסד ילינו בה ואחינו בני ישורון כאחים נחשבו — הן אלה משוש דרכי ועד אגוע לא אסור מאלה. — וברוך ה׳ כי באנו לסט׳ רימי בשלום, והיא עיר גדולה וישנה וכל מסחרה היא בפרי הארץ אשר ברכם ה׳.

הערות:

א) עיר קטנה בצרפת במחוז נורד עשרים מילין לדרום דונקירק.

[1] Dover. [2] Lille. [3] Passport. [4] Knighthood. [5] Ghent. [6] Brussels. [7] Liege. [8] Aix-la Chapelle. [9] Cologne. [10] Choristers. [11] Lyons. [12] Avignon. [13] Aix. [14] Marseilles. [15] Toulon. [16] Prejus. [17] Nice. [18] St. Remy.

ב

יום ג׳ יאנואר 1, שנת 1839. מסט׳ רימי אל פינאלי[1] (איטליא). שנה חלפה ושנה חדשה הנה באה. מי יתן ויצו ה׳ את ברכתו לשנה הבאה, כאשר סכך עלינו באהבתו וברכנו בשנה שעברה, ומכל צרה ומקרה ופגע ישמרנו סלה. ומי יתן ונשמור ארחות חיים וצדקה וחסד למען לא נבוש ולא נכלם מבקש חסדי ה׳ עלינו. אנא ה׳! כל דרושתנו יהיו אך לבקר את מעשינו ולאחוז במאזני דרכינו ולשקול את כל תהלוכותינו בפלס התורה והמצוה למען מצוא חן בעיניך ה׳ ובעיני בריותיך.— למחרת היום נסענו אל גינוא[2] ועברנו דרך נכונה מול הררי אלף[3], כי במקום הזה נבנו גדרות בצדי הדרכים. — מוצאי שבת קודש יאנואר 5 פה גינוא. מצאתי היום את לבי נאמן לעשות את מצות חז"ל „הוי עז כנמר וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים". ובמלחמת תנופה נלחמתי עם יצרי ואוכל לו, ואלך עם אישי מונטיפיורי אל בית הכנסת, למרות רוח יצרי הרע אשר השיאני לבלתי לכת מרחק רב כזה ממלוננו אל ביהכ"נ. ומונטיפיורי לא מצאתי בביהכ"נ בעזרת נשים כי אם ארבע זה דרכו מעודו לבוא אל בית הכנסת לפני עת התפלה. נשים, אבל בעזרת הגברים היתה קהלה גדולה מאנשים מכובדים. ציר ברבריא ממורוקא ושמו מ׳ היה בביהכ"נ. הבנין הזה נתיסד זה מאה ושמונה עשרה שנה ע"י אחד מאחינו ושמו מינדים. מספר יושבי עיר גינוא יעלה למאת אלף ואך כשבעים משפחות מהם מבני ישראל המה... עברנו איזו ערים וביום ו׳ יאנואר 11 באנו אל עיר קאררא[4], ולמתרתו ביום השבת אחר התפלה ואחרי אשר סעדנו את לבבנו ונתענג על כבוד השבת, והנה איש זקן דופק על הדלת ושני בני אחיו עמו. הזקן הזה הביא אתו מכתב בכתיבת יד חותני ז"ל, כי שניהם עשו מסחרים רבים באבני שיש שונים, ואך למותר הוא להגיד כמה גדלה שמחת אישי מחמד נפשי בראותו מכתב אביו הישר אשר כבר הלך לעולמים זה ימים רבים ועתה מעשה ידיו לפנינו בהודם והדרם, כי גם הכתב גם הלשון יעידו ויגידו על חכמת לב הכותב ועל צדקתו ונקיון כפיו במשא ומתן. ומה נעים היה לראות כי גם שיני העת לא אכלו את הסגולה הזאת ולא נמחק אף אות אחת מדבריו הנעימים, ומי יתן ויהיה ככה לעולמים. — יום א׳ יאנואר 13 יצאנו מקאררא ונסענו לעיר ליוורנו[5], ומונטיפיורי השתטח על קבר אביו ביום שמת בו, הוא היום הזה וילך לביהכ"נ להתפלל ברוב עם.

כשבעים או שמונים אלף נפש נמצאים בליוורנו וכמו שמונת אלפים מהם מבני עמנו הם, יוסיף ה׳ עליהם אלף פעמים ויצליחו וירבו עד עולם. לפני צאתנו מן העיר פקדנו את ביהכ״נ הישנה אשר נבנה זה שתי מאות וחמשים שנה. משם באנו למאסא, וביום ו׳ עש״ק יאנואר 18 נסענו לפלורינץ[*], ונסור אל מלון שניידרה, אך איננו עוד בארץ החיים. גם בחדרי המלון לא מצאנו מנוחה מפני הקור החזק, אך תודות לה׳ שהננו בחיים ושלום. רבים הולכים כעת לרומא לחוג שם את חג ההלולים — מקום נועד לרודפי תענוגי בשר. — מוצאי שבת יאנואר 19 פה פלורינץ. הקור הולך וחזק ובכל זאת הלך מונ־טיפיורי אל בית הכנסת בבקר. ואנכי לא מצאתי את נפשי נכונה ללכת אתו ולעזוב את חדרי. ביום המחרת הוקל הקור מעט, והתענגנו על זה, ועוד הוספנו לשמוח על הבשורה הטובה אשר שמענו מאחד מאזרחי העיר שנמצאו בין שלשת אלפים מאחב״י רבים אשר גדלו והצליחו מאד, וכאחד השועים יש להם מרכבות כבוד ועושר ונכסים. ואולם הצרותי מאד לשמוע ממנו כי רק דרכי המסחר וחכמת הרפואה פתוחות לפניהם, וזולת אלה חלילה לו ליהודי לנגוע, ומי לא יאנח בשברון מתנים על שמועה כזאת. אולם תקותי חזקה כי ה׳ אלהי ישראל אשר לו תכרע גם ברכי צוררי עמנו הנדכאים שהוא יפזר את ענני חשך אשר עלו על שמי המדינה, והבטחון בצור ישענו יגדע גם בריחי הברזל אשר כוננו מנדינו בהבליהם. וברוך ה׳ אשר המקנה והקנין פתוח לפניהם ובו יעשו חיל, וכבר קנו מאת נשיא הארץ את מסחר הטאבאקו וראו טוב בעמלם. אמנם כן הוא, אשר לב נשיא הארץ טוב לאחינו יושבי ארצו, וגם במסחר הטבאקו גלה את מצפוני נפשו, אבל גם המלך או הנשיא לא יוכל להוליד גוי פעם אחת. ואקוה כי בא יבא הזמן ולא יאוחר, אשר גם שמי הארץ הזאת יטהרו כעצם השמים. — מוש״ק יאנואר 28 פה פלורינץ. מטרות עוז ירדו בבקר מענני חשך, על כן נעצר מונטיפיורי מלכת אל ביהכ״נ עד מנחת הערב. תמול בערב פקדנו את ביהכ״נ האיטליאני ונתפלל שם ברב עם אשר באו לשפוך שיחם ברגש קודש. וגם היום בעת תפלת הערב היינו במקהלות אלפי ישראל. ארון הקודש העשוי מנחשת קלל ימשוך אליו את עין המבין במלאכת מחשבת. עלינו על עלית הבית לבקר את הבנין הנפלא הזה, ואולם זה דרכם לסגור את דלתי ביהכ״נ בשעה השלישית, על כן חשנו לצאת משם ולא התמהמהנו ביום הזה. — יום ו׳ פברואר 1 פה פלורינץ. התמהמהנו פה שבוע אחת יותר ממה שערכנו בלבנו את חניתנו במסענו זה, אך אקוה כי בבואנו לרומא נמצא אגרות אשר תנחמנה את נפשנו. שמתי עיני על מ״ע „העת״ הבריטאני, והצרותי מאד לראות אשר ערמונד גאלדסמיד גוע ויאסף אל עמיו. בצדקו ינוח על משכבו בשלום. זה שנית בדרכנו זה אשר שמענו שמועות רעות כאלה אשר הכאיבו את נפשנו, כי נחתף מאתנו שושני חמד בעתותי האביב מימי חייהם ומתוך עושר וכבוד. אכן זאת תנחמנו אשר שם בשמי מעלה יתלוננו בצד שדי ושם לא יעננו העננים אף ככף איש, תחת אשר פה בארץ הנשמה שתחת השמש אין איש אשר ילין בכבודו וישליטו אלהים לאכול ולהתענג מעשרו בלי פגע ואסון. ה׳ אמר ומי יפירנו? ומי יתן ויהיה לבבנו חזק לעמוד הכן לכל תמעד רגלנו בעת שינסה ה׳ אותנו ויבחן את נפשנו אם צרופות הנה לעבודתו. — למחר ביום השבת נלויתי אל אישי מונטיפיורי בבקר ללכת לביהכ״נ, ומצאתי שם כמה משפחות מילידי אשכנז אשר אבו להרבות דברם אתי. ואולם זה דרכי מעודי לתת מעצור ללשוני מדבר דברי הפץ בבית אלהים. — יום א׳ פברואר 3. עזבנו את פלורינץ בשעה הששית בבקר נכונים ללכת לרומא. וברוך ה׳ אלהינו כי אחרי כל יגיעותינו בדרך באנו בטח אל רומא ביום ד׳ פברואר 6. מונטיפיורי הלך אל שער היהודים (גיטו) ואל ביהכ״נ, אך הדרך רחוקה ממלוננו, ע״כ לא הלכתי עמו. פרנסי העיר כבדו אותו בכל לבבם, ובערב שבת פקדו אותנו במלוננו. וצר לנו מאד לראות את צרות נפש עמנו, שבעיר הזאת שלשת אלפים וחמש מאות נפש סגורים בשערי הגיטו, ומטוב הארץ לא יוכלו לאכול את חלקם, כי עם עליזי מקנה וקנין ובכל בתי מלאכת מחשבת לא יבואו. וארבע פעמים בשנה יקראו שתי מאות מהם לשמוע את דרשת כמריהם להפוך את לבבם לאמונתם, אך ת״ל לא נמצא ולא נשמע ביניהם זמורת זר. האפיפיור ליאו השנים עשר שדד מהם החפשיות לפתוח חניות מחוץ לשערי הגיטו. האפיפיור המושל עתה התיר מעט את מאסרם ויניחום ליסד בתי מסחר בקרב היכלי העיר, ומי יתן והיו שריו ועבדיו אוהבי ישראל כמוהו או אז יפתחו לאחינו האומללים שערי ישועה. — יום ג׳ פברואר 12 פה רומא. פקדנו היום את בית השר יעקב רוטשילד לברכו לפני צאתנו מעיר הזאת ביום מחר בעזרת ה׳, ושבנו אל משכנותינו ועלינו אל הקארזא לראות את מרוצת הסוסים ולהביט על הנרות הרבים אשר העלו וכבו אחרי כן ושבו והעלו. וכל זה נעשה בשחוק ולצון ודברי חשק והוללות. ונתמהמה שם עד אחר שעה השמינית בלילה, כי אז נפרדו העם איש איש לביתו. ובזה כלו בשנה זו את חג ההילולים. ורבים מהגאיונים בערי איטליא מחכים כל השנה בכליון עינים על

החג הזה. — יום א׳ פברואר 13 עזבנו את רומא ואת שאון העלוזים בימי חגם, והיינו על דרכנו לנאפּלים [8]. ות״ל באנו לבטח שמה, ונסור אל בית מלון בחדרי עונג אשר בחר בעדנו השר יעקב רוטשילד. — יום ד׳ פברואר 27 פה נאפלים. תענית אסתר. זכרון היום הזה יעלה על לבבי את מות אבי ז״ל אשר מת בו, אך מדוע אתאנח ואבכה על מותו? אחרי כי תקותי חזקה מאד כי בגן עדן הוא יושב עתה, מקום אשר העוני וכל פגעיו לא יבואו בו. ויתענג רק על מראות אלהים. יום ב׳ מארץ 18. לא מצאנו בנאפלים אניה ההולכת למאלטא כאשר חפצנו בתחלה ודעתנו עתה חזקה לשוב לרומא ביום ד׳ משבוע זה. מוש״ק מארץ 23. מונטיפיורי אישי הלך אל ביהכ״נ וראה שם את דר׳ לעווי, השב עתה מארץ הקרושה ממצרים ומארץ יון, וביום ג׳ מארץ 26 הביא אתו מכתבים אשר יורו לנו הדרך בבואנו אל ארץ הקדם. — יום ו׳ מארץ 29 פה רומא. קבלנו מכתבים מנאפלים מאת השר רוטשילד ומאת עמילי גאלדשמיד מפלורינץ, והמכתבים האלה הפחידו את לבבנו מאד. כי אוהבינו יאמרו בהמכתבים האלה שברור הוא כשמש אשר תחל בקרוב מלחמה בין תוגרמה ומצרים, ויתארו לפנינו את האסון המרחף לנגדנו אם נחזיק בדעתנו ללכת אל הארץ הקדושה. לכן נתנו אוהבינו הרבים עצתם לנו לשוב מדרכנו. ואך למותר הוא להגיד כי דבריהם הנאמנים ירדו אל חדרי לבבנו. אמנם מי יוכל לעמוד נגד התשוקה העזה אשר כבר נשרשה בלבבנו לפקוד את שלום אחינו בארץ ישראל.

ערב פסח היום ועשינו הכנות על לילי חג המצות, אך הצרותי מאד בזכרי שבארצנו ישבתי בליל הסדר בין קרובי ואוהבי אשר לקחו חלקם והתערבו בשמחתי, ופה ברומא נשב בדד לבדנו. הלכנו אל ביהכ״נ ונכבד את ה׳ במלבושנו החדשים לכבוד החג, ונשוב אל ביתנו והגדנו ההגדה ואין איש אתנו, ויצר לנו הדבר מאד על אשר התרחקנו מאוהבינו. למחרת היום בבקר הלכנו לביהכ״נ אשר נשאתי תפלה בלילה העבר והבית היה מלא ביראי אלהים אשר שפכו את נפשם ברגש קודש בהתפללם לה׳. ונשוב עוד לראות ששה בתי כנסיות אחרים, וכל יקר ראתה עיני, פעמוני זהב וכתרים על שני ספרי תורה עתיקים, וכאלה וכאלה אשר השתוממנו לראות טהרת לב אחינו בני עמנו בהתנדבם בכל לבבם לה׳ ולתורתו. דר׳ לעווי אכל אתנו בצהרים, גם את ההגדה בליל שני הגיד אתנו, ויואל לבאר לנו ספורי יציאת מצרים כיד ה׳ הטובה עליו. — יום א׳ מארץ 31. באנו להתפלל בביהכ״נ והפרנסים יצאו לפנינו בבואנו אל הקודש, והמון עם דחקו איש את אחיו בחרדם לקראתנו. גם מטעם הממשלה הוצבו אנשי צבא בחצר ביהכ״נ ובפנימו למען כבד אותנו בבואנו ויגביהו את כלי נשקם לנו לאות כבוד ויקר. אחרי התפלה פקדנו עוד ארבעה בתי כנסיות ואף שמה מצאנו ראינו כלים יקרים ומהודרים אשר לא עלתה על לבנו מעולם למצוא בתוך ביהכ״נ הנדכאים פה מתגרת יד הפתאים. ואחר חצות היום הקשבנו לאמרי פי אחד המטיפים בעם בלשון איטלקית צחה, ודבריו העריפו כמטר על לב שומעיו. — מוש״ק אפריל 6 פה רומא. הלכתי עם אישי אל בית הכנסת ונשי גדולי עמנו קבלוני בכבוד. כסא כבוד מרוקם בתכלת וזהב הכינו לי. גם את קירות ביהכ״נ הדרו ביריעות תולעת שני ופעמוני זהב וכסף, ועל כל אלו תלו פרחים שונים וישימו בפרחים מגינים. אחרי כלות התפלה הובילוני אל בית הכנסת האנשים ויבקשוני לשבת על כסא החכם שבעיר הזאת. הן אמנם כל אלה היה למורת רוחי, ומי פתי יחפוץ בכל אלה? אולם לא אביתי למרות רוחם ולהפר את מאווי נפשם, ואשב על הכסא. הרנה והתפלה מצאו חן בעיני, יען שלא חלו בהן ימי המתחדשים אשר רבו כארבה בדור הזה. ואחרי כל אלה נסינו את אזנינו להקשיב אמרות צרופות חוצבות להבות אש קודש אשר נאמרו במקהלות מאחד התלמידים שבהתלמוד תורה. הדרשה היתה בלשון איטלקית. התלמיד הזה למד חכמת הרפואה ויגדל מאד בחכמה זו, אבל אמונתו תסך לפניו למצוא מהלכים מחוץ להגיטו. בשבתנו בבית הכנסת אחר נשתוממנו לראות שם אוסף דברים עתיקים יקרים מאד, ונשמח במו כי נראה שלא יעזב ה׳ את עמו. — יום א׳ אפריל 7, שלחנו מצות לאוהבינו היקרים וכסגולה יקרה יחשבו הנוצרים מנה זאת. המצות פה עבות הנה ובכל זאת הן קלות. ימי החג עברו עלינו בשמחה וששון ולא שויתי ודוממתי ככה בלילה הראשון מחג הזה. — יום ב׳ אפריל 8 רומא. הלכנו אל שער היהודים ונתתי מתנת ידי לבית למוד חרשת אבן ועץ אשר יסדו אחינו הנאמנים לה׳ ולתורתו, וגם האפיפיור נאות בזה. מונטיפיורי פתח את ידו הנדיבה וישלח מנות לכל בתי כנסיות ולחכמים ולסופרים ומשרתי הקהלה. — יום ד׳ אפריל 10, רומא. פרנסי הקהלה עם חכמיה באו לביתנו ויושיטו לנו מכתב תודה על נדבתנו. ומונטיפיורי השיב ברכה אל חיקם ויאמר כי לא פללנו לנחול כבוד ויקר כזה במלא הפנים מקהל רומא. גם ברך אותם שיואל ה׳ להוציאם ממסגרותם ויקבלו מטוב הארץ כאחיהם אשר באנגליא וצרפת, ויקוה כי חשך ואפלה המכסים שמי רומא יפוזרו ולא תשכון על אהלי היהודים עננה עוד. — שחקתי היום כאשר הביא לי השר מ׳ מתנה מטאטא מכפת תמרים

אשר ברכו האפיפיור גם זרק עליו מיין נסכם, וגם טאטאו בו את מזבחם, ואנכי לא אדע מה אעשה עמו?

הערות:

[1] Finale nell' Emilia. [2] Genoa. [3] Alps. [4] Carrara. [5] Leghorn. [6] Florence. [7] Times. [8] Naples.

ג

יום ו׳ אפריל 12. בשעה השמינית עזבנו את רומא ונלך למסעיו בלוית דר׳ לעווי, אשר זה מקרוב שב מארצות הקדם ומירושלם וסביבותיה, ונקוה כי על ידי נסיונותיו יקל לנו מסעינו במדינה ההיא. נסענו במרכבה עד סיוויטא וועקיא [1], וביום א׳ אפריל 14 ירדנו בספינה ההולכת ממרשיליא דרך פה למאלטא, ואמרנו לתת אמונת אומן לגלי הים עוד הפעם או ביותר לגבוה על כל גבוה הוא ה׳ אלהים אשר לו הים והיבשה. והיינו נכונים בשעה הראשונה אחר חצות. רבים מאוהבינו ברכונו, והמלחים פרשו נס ונלך למסענו במים עזים. התפללנו תפלת הים. מחלת הים כבדה עלי, אך דר׳ לעווי חזקני ואמצני והתחיל ללמד אותי שפת ערבית ויבטיחני כי בבואי לסוריא לא אבוש לדבר בלשון עם הארץ. ביום ד׳ אפריל 17 הגענו ת״ל לחוף מאלטא. ביום ו׳ אפריל 19 הלכנו לביהכ״נ לתפלת ערבית ומצאנו שם הרבה מאחינו בני מורוקא, כסא יקר הובא לביהכ״נ בעבורי והתענגתי ביום המנוח כברכת ה׳ עלינו, כה לחי. — במוש״ק אפריל 20 פה מאלטא. הלכנו אל ביהכ״נ ברחוב דיאלי והוא בית נאה ונקי מאד ואף כי רק כשש משפחות מבני עמנו נמצאות במאלטא בכ״ז מצאנו בביהכ״נ י״ד אנשים, כי נספחו למספרם אורחים ומבניהם אשר הגיעו לשנת בר מצוה. בעזרת נשים הייתי אני לבדי ואין אשה אחרת עמדי. שרים רבים ומנשי האצילים פקדו אותנו. בשעה השביעית בערב הוצא לנו כסא סידאן ועלינו אל היכל המושל, כבואנו אל הבית מצאנו אנשי צבא ופקידיהם מחכים עת בואנו והם הביאונו אל החדר אשר שם ישבו נגידי האי למען העמידונו לפני המושל אשר קבלנו בענות חן ובלב שמח. המשתה נעשה ביד המושל והשלחן שלחן מלכים לא חסר בלילה הזה מאומה. נגיד האניות אשר כבדני לישב על השלחן וישב לימיני בטחני שעשה בכל כחו וחפץ נפשו להביאני בטח אל חוף יפו. — יום א׳ 21 אפריל, מאלטא. אחרי אשר השלמתי את חקי בספר תהלים ואחרי למדי לשון ערבי, כדרכי בבקר בטרם צאתי לשוח, בקרתי איזה היכלות המפוארים, ובאחד מהם ראיתי תמונת משה רבינו ושני הלוחות בידיו עשויה מנחושת קלל בטוב טעם ודעת. מונטיפיורי אישי יקוה לבוא בשערי ירושלם לפני חג השבועות, אבל מי יודע מה יולד יום? כי מה׳ מצעדי גבר כוננו. — יום ב׳ אפריל 22. למודי לשון ערב יגזלו כמעט את עתותי לפני הצהרים וגם את לשון עבר לא אעזוב, ואתענג על ביאורי דר׳ לעווי ועל מדברותיו בתורה וחכמה. שרתי ל׳ פקדנו והבטחנו לה לבוא למשתה אשר תעשה היא ואישה האדמיראל ביום הבא. — יום ג׳ אפריל 30, מאלטא. אחת מאניות הממשלה ושמה „מאגארא" באה אל החוף מאי קורפו, ותעזוב את מאלטא ביום ו׳ הבא ללכת לאלכסנדריא. ובקשתי את השר האדמיראל יאהן לואיז שלא ימנענו מלהלוך בה לאלכסנדריא ואולי אח״כ ליפו. והאדמיראל נרצה לבקשתנו ויבשר למונטיפיורי שכבר פנה חדרים למעננו. ברוך ה׳. — יום ד׳ מאי 1 מאלטא. שמועות מבהילות שמענו היום על דבר המגפה שבירושלם עיה״ק תוב״ב, ושכבר נסגרו שעריה. אך כאשר באנו לבית הבקרת לשאול את פי פ׳ ואת אשתו השבים עתה מירושלם, קבלונו בכבוד והגידו לנו אשר לא כצעקתה כן היא, הן אמנם שערי העיר סוגרו אבל המחלה לא הכבידה אכפה על יושבי העיר. ובתוך דבריהם ספרו לנו מהעוני והלחץ אשר ילחצו הטורקים את אחינו ב״י, וגם חרפת רעב יסבלו עד כי כשל כח הסבל מאד. אחרי כל דבריהם רצה מונטיפיורי כי אנכי אשאר פה במאלטא והוא לבדו יסע לערי ארץ ישראל לחלצם מצריהם וענים לפי כחו, ובשמעי את דבריו עלו על לבי דברי רות ואומר, „אל תפגע בי לעזבך לשוב מאחריך כי אל אשר תלך אלך ובאשר תלין אלין". — יום ב׳ ה׳ מאי 2, מאלטא. הואלנו ללכת אל ביהכ״נ להתפלל לה׳ שיצליחנו במסענו על הים, ופקדנו אח״כ את בית אוהבינו לברכם בצאתנו, והאדון פ׳ ואשתו אבו להורות אותנו באר היטב על הגליון את כל הדרכים אשר סבבו המה בלכתם לערי סוריא וא״י. לפני צאתנו מפה קבלנו מכתבים מאחותי חנה רוטשילד ומאת האדון מ׳, ושמחתי כבעל כל הון עליהם, כי בשורות טובות בשרוני על דבר אוהבינו היקרים לנו. ומתנה יותר טובה מזו לא יכולתי לקבל בעת ההיא. ונחש אנחש במכתבים האלה כי אך טוב וחסד ירדפונו בכל המסע אשר קוינו עליו מאז ששמנו את זכרון ירושלם על ראש שמחתנו. — היינו נכונים ליום מועד צאת האניה ומשרתינו הלכו אחרינו. ורב החובל הובילנו אל מבחרי החדרים, אך הרגשתי כי נוע תנוע האניה וראשי כבדה עלי, על כן מהרתי

לעלות על המכסה ואחר שם עד שעה הרביעית. מוש"ק מאי 4 על האניה „באגארא". מסבת תחלואי הים לא עזבתי את ערשי כל היום הזה, ומונטיפיורי שכב על הכסא לבדו בחדר האורחים. דר' לעווי נגעה בו מחלת הים ולא יכול לפתוח פיהו וגם את עפעפי עיניו. אמתי שוכבת כאבן דומם על ערשה. וארמסטרונג לבדו נשאר לשרתנו וימצא מפלט לו מכל תחלואי המים העזים. כל משרתי האניה ישרתוני באות נפשם ובאותות אהבת אמת, ולא יחסר לנו כל טוב, כי חמשה מיני יין יקוב רב החובל אשר נוכל לבקש ממנו בכל עת שנחפוץ. מי יתן והרוח הסוער לנגדנו יתהפך מאחורינו. האניה תמהר ללכת שמונה מדות הים בכל יום. — יום א' מאי 5. הרוח פנה מאחרינו ובזה מצאנו מנוח. מונטיפיורי יקראני „אדמיראל" בלשון חבה, נוסף על הכבוד אשר קראני „גיניראל" ביבשה ובשם התואר הזה אמץ את כחי לעלות על המכסה בשעה התשיעית בבקר, ובכל זאת תגעל נפשי לנגוע בכל אוכל נפש ובכל משקה, אך לעת הצהרים אכלתי את העוף שהבאתי באמתחתי ואכלתי לתאות נפשי. השמש בער היום כתנור אש והמלחים פרשו בגד תכלת ממעל לראשנו למחסה. יונים ושאר צפרים עפו היום ממעל להאניה, ואיזה מהם אשר תפשו המלחים הבטיחו לי לשלחן חפשי. יום ב' מאי 6. מטרות עוז שופכו על האניה והוכרחנו לרדת החדרה. שמה נקבצו שנים מאצילי אנגליא הנוסעים לירושלם, ואיש מצרי אשר ראהו דר' לעווי בטיבים, מפות ארץ סוריא ומצרים נפרשו על השלחן למען דעת דרכיהן ועריהן. וכאשר נדברו יחד המצרי ודר' לעווי בלשון ערבית גם אני התערבתי להוציא מפי דברים אחדים בלשון ההיא, והם השתוממו וישמחו ע"ז מאד.

הערות:

[1] Civita Vicchia.

ד

[אלכסנדריא — צידון] יום ד' מאי 8 פה אלכסנדריא. עוד הפעם והנה דרכו רגלינו על אדמת מצרים. ומה נאמר ואיך נצטדק לפני ה' אלהינו על כל אשר גמלנו עד הנה, ואנחנו מחשים מתת תודה לו? אך כמה לך נפשי בוראי ויוצרי! נתבשרנו בעוד לילה כי באנו בטח אל היבשה, ובשעה השביעית קמנו ונלבש את בגדינו לעלות על המכסה להשקיף על פני אדמת מצרים וראיתי את עמוד פומפיי ומחט קליאופטרא נצבים נגדי בהודם כמו שראיתים לפני שתים עשרה שנה, אבל איך תשתוחח ותשתפך נפשי בקרבי בשמעי על שלשה מאהבי שאינם עוד פה בארץ החיים, והמות האכזרי לא רחם גם על העדינות! ואולם האם לא נבטח באלהי השמים, כי החליפן להתענג על מעונות טובים מאלה אשר שכנו פה בפחד ומגור מסביב? פקידי העיר באו לבקרנו במשפט הבקורת אותנו ואת בריאתנו, ורב החובל אבה להושיט להם את מכתב התעודה אשר לו, וימאנו האנשים לקחת בידיהם ויקחו במלקחים. — שמענו חדשות מהמגפה שבסביבות ירושלם ויפו, וגם אדות המלחמה שמענו בשורות רעות והחרידו את לבבנו. — יום ה' מאי 9 קמנו בשעה החמישית בבקר למען הכן לשוב אל האניה „מאגארא" בשעה התשיעית. בטרם צאתנו השקפתי על פני הים וראיתי הרבה אניות מלחמה אשר תעמודנה הכן לקרב. עברנו על אניות תרנים ההולכות לאט לאט, וברכנו את ה' אשר נתן לנו מנוחה בלילה הזה. — מוש"ק מאי 11. ביירוט. באשמורת הבקר נראתה ארץ סוריא לעינינו, ובשעת השביעית בבקר נחה האניה בחוף ביירוט. עלינו על הספינה ומראה נחמד ונפלא נגלה לנו: ראשי פסגות הלבנון כסויי שלג הוריקו לבן נגהם על סלע החוף הירוק, וקרני השמש הבוערה שפכו אור נגוהות על פני כל המרחב, והעיר צדון נשאה ראשה מרחוק באור בקר לא עבות. והנה הגיעה אנית הבקרת, והראנו את תעודת הבריאות שלנו ולא קבלו אותם היום במלקחים כי אם בארון עץ וכן נשאו אותן לפני הפקידים ושר האניה הלך גם הוא אחריהם. אנחנו התמהמהנו על מכסה האניה להשקיף על פני הככר, רוכסי הרים עוטפים ירק דשא ועל עושי פרי למינו משמחים בהוד צבעיהם לב ועין מעבר מזה, וארזי אל בפניהם הזועפים וירקרק שחור מראיהם מעבר מזה. — שמועות שונות ומכחישות זו את זו הבהילונו. פה נשמע לאמר כי המלחמה עודה בעצם עוזה, ושם מתנחמים כי כבר שב השלום על תלו. יש אומרים כי המגפה כבר נעצרה, ויש אשר ידאיבו את נפשנו לאמר כי עודנה עושה שמות בארץ. אולם כבר למדנו לדעת כי אלהים מחסנו ובחסדו עלינו עזרה בצרות נמצא מאד, ועל כן עליו נשליך את יהבנו והוא יצילנו מכל רע. לעת ערב עזבנו את האניה „מאגארא", וע"י שר האניה ועמו כששה איש נקרבנו אל היבשה באניה קטנה. בלכתנו אל מקום מלוננו ראינו כי לא הוסיפו על השמועה בדבר מעמד העיר כי הוא רע ומורא מאד. הבתים הם כבתי חמר ומראיהם כסוכת נוצרים, גם הדרך אשר עברנו בה מלאה חתחתים ועיי מפלה. מה מאד תדאב נפשנו לראות את בני

האדם בוזים חסדי ה׳, הן הארץ הזאת היא ארץ ברוכה שבעת רצון, והאדם אשר נתנה לו לעבדה ולשמרה מושך את ידו ממנה מסכלות ורפיון ידים. עצי זית וכל תבואת השדה הדורשים עבודה רבה במקומות אחרים ובכל זאת יאכלו העובדים וישבעו ויותירו עוד מהם, ופה המדינה נותנים פריהם בשפע רב במעט עבודה והם נרפים גם מזאת והאדמה תשם. ואברהים פחה איננו משים לבו לחיי העם ואינו מבצר את חופי הנהרות לבל יעלו המים ויסחפו בשטפם את הארץ ויושביה, כי אם ישים את עינו ולבו אל הבצע, ואהבת כסף וזהב טוב לו מתקנות ארצו להציל יושביה מאסון ומפחד העתיד. — פקידי היועץ הבריטני ובידיהם מקלות מפוארים מצופים בכסף הוליכונו אל המקום הזה, וכאשר באנו אל שער גן מלוננו קדמה בני משפחה ערבית פנינו ויובילונו אל החדרים אשר נועדו לנו. — יום א׳ מאי 12. שריקות הזבובים לא הניחו לי לישן בלילה ובקומי ממשכבי היו פני מלאים חבורות, אך העצה המובחרת היא לבלי עשות דבר ולבלתי נגוע בהן. פתחנו דלתי החלון וראינו כל המרחב המשתרע לפנינו - ועינינו שבעה עונג. פה הים שוקט ובוטח ומראהו כראי השמים, ושם ירימו ראשיהם הרים גבנונים ולרגליהם בתי משכנות, בתי תפלה ובתי מקלט. גם בגן בית מלוננו מצאנו כל עץ פרי נחמד למראה, עצי תמר זית ותפוחי זהב. השוחט אברהם עשה מטעמים שונים למאכלנו בבקר ולפי הנראה הוא חרוץ במלאכתו. — יום ב׳ מאי 13. ביירוט. שכרנו סוסים וחמרים (מנהיגים) למסענו, ואמרנו לסור מקודם אל - בית הכנסת. בבואנו שמה מצאנו קהל גדול אנשים ונשים מחכים עלינו. הודינו לה׳ כי הביאנו הלום לשפוך שיחנו לפניו בתוך קהל ועדה ולשמוע מעל הבמה את זכר שמי לטובה ולברכה, כי התפלה הערה בשלומנו כי יצליח ה׳ דרכנו אשר אנחנו הולכים עליה ויביאנו לשלום למחוז חפצנו וימלא לנו מאויי לבנו. פחד המלחמה ואימת המגפה החרידו את לבבינו, גם מאימת השודדים אשר רבה בארץ הקשבנו רב קשב מאנשים נאמנים, אך אנחנו כבר גמרנו אומר ללכת לדרכנו ויעבור עלינו מה. — ביום ג׳ מאי 14. בין הערבים שמנו לדרך פעמינו ורכבנו על סוסים ומשרתנו ואמתי רכבו על פרדים, והמשא אשר אתנו העמסנו על חמורים, כולנו שבעה עשר איש. אחר אשר עברנו דרך כבול ומלא אבני נגף באנו אל ככר נחמד מלא עצי תותים ושושני בר בכל מיני צבעונים. בעמדנו שם לנוח הציעו מצעות על הארץ, ומן המלון (חאן) אשר על יד הדרך הביאו לנו ברב כבוד, כנהוג בארצות הקדם, את כל אשר שאלנו. נשאנו את עינינו מסביב לנו וראינו כמה כפרים, גם מצאנו בדרך הזה אנשים אשר התענו עם דר׳ לעווי בעת נפלו ביד הדרוזים ואשר בחברתם בא מצפת לעכו. את פיהם שאלנו על מעמד הארץ וישיבו לנו דברים טובים למנוחת נפשנו, ונקום ונברך את ה׳ אשר לא עזב חסדו מעמנו, ודר׳ לעווי זכר את כל התלאה אשר מצאתהו מתגרת יד הדרוזים במסעו הראשון, וישפוך לבו בתפלה ובתודות לה׳ המציל אותו מכל רע. כחצי שעה אחר בא השמש באנו אל קהאלדי[1]. הכוכבים נראו ביפה זהרם והירח יקר הולך בינותם ולנגה יפעתם האיר גם הים לעבר ימיננו. ונואל לתקוע אהלנו במקום הזה ללין הלילה שמה. קראנו את מזמורי תהלים אשר הסכננו מאז ונתפלל תפלת הערב ונשכב לישן. אך לא מצאנו מנוחה שלמה מפני נחרת הסוסים, זמירות הערביאים ועקיצת הזבובים והפרעושים. — יום ד׳ מאי 15, צידון. קמנו היום שעה שלמה לפני עלות השחר למען הכן למסע מחננו, ועד אשר עמסו החמורים שתינו קאפי ונאחז דרכנו, ואיש הצבא ופקידנו אחוזי חרב וקני רובה הלכו לפנינו, וגם אנכי שתי עדי נשקי עלי וסוסי הריח מלחמה, וזאת היא הפעם הראשונה אשר אתערב עם לוחמים, אך קוה קויתי לה׳ כי לא יפגע בי אדם ויצילנו משלוח את ידי אל הנשק. בדרך קראנו בקול מזמורי תהלים ותפלת השחר, ומאד ערבה לנו שמחתנו להעיר בקול תפלתנו את הדממה הרובצת על פני הככר השקט והפרוע. הפרחים והעשבים השונים אשר כסו את פני הסלעים והגאיות נתנו ריחם ריח כל בושם ויעוררו את לבבנו על חסדי הבורא הנפלא. באנו אל אחד מבתי מלון הנקרא בפי הערביאים „חאן־אל־פוסט“ ונפגוש חמש או שש נשים והן נשי אנשי הצבא הנצבים פה במשמרתם. הלכנו דרך כפרים נחמדים ויפים, והרוח הצח בעלותו מן הים הקר את חום היום ומסענו ערב עלינו. בלכתנו ראינו אשה אחת יושבת בדרך ולפניה סלים מלאים תותים וככרי לחם נקראים „בלע רי היעף“ ונשאלה את פיה התאבה לתת לנו מן התותים? ותמהר האשה ותתן לנו את אשר שאלנו, אבל מאנה לקחת מאומה מידינו בעדם. יושבי הארץ נותנים מתנת חסד כזאת לכפרת חטא ועון או למנוחת נפש קרוב ומודע ונקראת בפיהם „אל־אהב“. ארץ המחוז הזה כנראה היא ארץ פוריה, יהי נא שלום בגבולה! וזכרתי את הברכה הנעימה אשר ברך יעקב את בנו: „זבולון לחוף ימים ישכון והוא לחוף אניות וירכתו על צידון“. בשעה השניה באנו אל צידון. קהל גדול מאחינו באו לקראתנו והבילונו אל קבר זבולון. ירדנו מעל סוסינו ובאנו אל הבנין הקדוש הזה והתפללנו על קבר בן יעקב אבינו. לא ידעתי

אכנה את ההרגשות אשר התעוררו בלבבי אז. כל מקום שם קבר יעורר רגשות יראת הכבוד בנו. אולם העתיקה הקדושה החופפת על הקבר הזה, הזכרונות הקשורות בזכרון שם ואבות האיש אשר עצמותיו מצאו מנוח פה, והרעיון כי גם היום הפקדנו רוחנו ועתותינו ביד ה' לבדו, הן המה מלאו לבבינו ברגשות נעלות וחרדת קדש. לקחנו את ברכת הפרידה מאחינו בתקוה לראותם עוד הפעם בשובנו מירושלם. הערבי שומר הפתח שמח מאד על הבקשיש (מתנת כסף) אשר נתן לו מונטיפיורי. ונפן ונלך דרך גני פרי עץ הדר אשר העלו נצה וגני תאנים אשר חנטו פגיהן, ונגש אל נהר דמור ועברנו אותו דרך גשר אבנים תלול ונבא אל כפר אל־ברוך ונלון שם, ואנשינו וכלינו תחת פקודת סעיד־עדין עברו לפנינו לקאסמיא. ובבקר אחר אשר שתינו מעט קאפי עלינו על סוסינו ונשים לדרך פעמינו, והאסן איש הצבא עבר לפנינו לנחותנו הדרך ובמשך שלש שעות הגענו לקאסמיא בלי עמל וטורח ושם מצאנו את כל האורחה, הכלים ורכושנו. וסעיד עדין פרש אהל בעדנו, וסעדנו את לבנו ונצא לדרך. עברנו את בורג אל־הווא, וירדנו במורד הר גדול ותלול אל הבקעה „עמק נילון" הנחמד והנעים והגענו מגיאדי[2], הוא המקום אשר אמרנו לנוח בו הלילה ונודה לה' חסדו כי טוב. אך מונטיפיורי היה עיף ויגע מעמל הדרך וכחו עזבו.

הערות:

[1] Khaldi. [2] Megiada.

ה

[צפת] יום ו' מאי 17 פה צפת. חפצנו לבא לצפת בעוד היום גדול, על כן השכמנו בראש האשמורה לצאת לדרכנו, ומונטיפיורי חגר שארית כחו ויאץ בנו, כי חפץ מאד לחוג את חג השבועות על כל פנים באחת מערי ארץ הקדושה אם לא יעלה בידינו לעמוד בשערי ירושלם. נסענו והגענו לבקעה הנקראת נאח־וואדי־גיש ועמדנו לנוח מעט על שפת מעין נובע מים טובים בין צורי סלע ועצי תמר אשר היו למסתר עלינו מחום השמש, ויפרשו המטפחות ויערכו שלחן לפנינו. עד שאנחנו במסבי השלחן מתענגים על המרק ועוף כנף אשר הכין אברהם השוחט בעדנו, והנה שני אנשים נכבדים באו ויקרבו לפנינו ויאמרו כי הם צירים מצפת ובידם מכתב מהרב הגאון ר' אברהם דוב ושאר נכבדי העיר המברכים את באנו לשלום אל העיר הזאת. האנשים האלה הלכו כל הלילה לצקת לפנינו רגש שמחתם ולמסור את מכתב הרב לידינו, אף כבדוני בשני נאדות יין אשר טעמנוהו ומצאנוהו טוב מאד. בעצם העת ההיא בא איש ערבי רגלי שלוח אלינו מטבריא ובידו מכתב מאת הרב ר' ישראל. בבקשה לסור אל ביתו, הרב הזה אומר במכתבו כי לולא חליו היה בא בעצמו לקבל פנינו. כתבנו תשובות על המכתבים שקבלנו ונלך לדרכנו דרך צורי סלעים הרים ובקעות. עמדנו שתי שעות מצפת, שני אנשים מקהל הספרדים באו לקראתנו ובידם מכתב ערוך אלינו קבלנו אותו והשבנו עליו כראוי והנה עדה גדולה זקנים ונערים עשירים ואביונים קרבו אלינו בקול המון חוגג פוזזים מריעים מוחאים כף ובמצלתים להשמיע קול, לכבוד גדול כזה לא קויני ולא עלה על לבנו. — מה רחב ושמח לבנו למחזה ההר הנושא על ראשו את העיר צפת! אך כאשר העפלנו לעלות במעלות ההר כן נמעטה שמחתנו, כי חמדת נפשי מונטיפיורי עזבו כחו מעלות בהר, ונפשנו קצה בעמל הדרך. לרגעים נשאנו עינינו על מעמד השמש וראינו כי עוד לא רד היום והשמש לא נטתה לערוב. ותהי זאת לנו למשיבת נפש. כל האנשים אשר ארחו בחברתנו בדרך הלכו לפנינו עורכים במערכה, כמחנה שלמה, ואנחנו הולכים וקרבים אל העיר וגגות ובתים נראו לעינינו, ועליהם אנשים, נשים וטף שומרים עת בואנו, והנה תרועת קול קנה רובה נשמע באזנינו לשחר שלומנו, וגם אנחנו צוינו להאנשים ההולכים עמנו להשיבם שלום בתרועת קול נשקם, ובהיותם כלם אוחזים קני רובה בשמחה להרעים בקול זה אחר זה, הרב הגאון ר' אברהם דוב ועמו אחוזת חכמים יצאו גם המה לקבל פנינו ולברכנו, ורבים מהחכמים האלה אשר ידעו והכירו את ההר' לעווי מלפנים כתרוהו והרבו לברכו ולשחר שלומו. כל העם מקצה נקהלו ועמדו על יד שער העיר השוממה והחרבה, כי נחרבה כולה ברעש הארץ. בכל זאת היו האומללים האלה כנראה כלם שמחים ומלאי גיל ותקוה טובה. באנו העירה וסרנו אל הבית אשר הכינו לנו, ואף כי נשי הבית היו מכוסות בצעיפיהן בכ"ז נראה מבעד לצמתיהן אשר היופי חלק להם מנותיו במלא חפנים. — מוש"ק מאי 18 צפת. הודות לה' ערבה מנוחת הליל על יקירי מונטיפיורי ורוח לו מעט, אך עוד לא מצא און לקום ממשכבו ביום ההוא כי עוד חש באבריו, וכנראה בא לו הכאב בכפר אל־ברוך בשכבו לישן תחת כפת השמים. הבית אשר התארחנו בו היה בנין חדש ונאוה יותר הרבה מאשר קוינו למצוא בעיר האומללה הזאת אשר מטו ושחו יושביה ממשא המסים וירדו פלאים ברעש אשר שם בתים רבים לעי מפלה על יושביהם ורכוש רב עלה בתוהו השממון ולתקופת השנה באו הדרוזים

בחמת עברות לבצור עוללות ויבוזו את שארית המחיה הנשארת לפליטה מן הרעש, ויכו את השדודים מכות אכזריות אשר לא ירפאו מהן כל ימי חייהם. אבל האומללים האלה נשאו וסבלו את כל התלאה אשר מצאתם ברוח אמיץ מרבה להכיל שמחים בחלקם כי זכו לחונן עפר ארץ הקדושה ומשתעשעים בתקוה טובה לעתיד לבא. האנשים האלה מקבלים עזר מאחיהם בשאר הארצות ועוסקים כל ימיהם בתורה ועבודה, אולם מאשר מספרם הולך ורב ומעייני עזרם הולכים ודלים, חשב מונטיפיורי בלבו ליעץ להם ללמד מלאכה את בני הנעורים אשר אינם מוכשרים לעבודת הקודש. גם עבודת האדמה היתה טובה לפניהם אם היו בטוחים כי עמל ידיהם יהיה שמור בידם ולא היתה חתת השודדים עליהם. — נתבקשנו לבא לחנוכת בית הכנסת חדש בערב יום הזה ליל התקדש חג השבועות, ומונטיפיורי יקירי בקשני ללכת שמה, ומה גם כי אלמנת הרב המנוח אב"ד נדבה לבה להקדיש ספר תורה, ספר ישן ויקר מאד. לעת חנוכת הבית שמחתי באומרים לי לבוא בית ה', והגברת מ. ארחה לחברה אתי. בית הכנסת האיר באור יקרות ומפואר במקלעות ציצים ופרחים. בעדי הכינו כסא לנכח ארון הקודש. אחרי התפלה פנה כל הקהל אל המקום אשר שם עמדה המתנדבה, והרב ר' אברהם דוב נשא את ספר התורה בידו תחת חופה לבנה ואחריו המון חוגג. משוררים מרקדים תוקעי כף וקוראים מזמורי תהלים. אבוקת דונג נתנו בידי ויובילוני תחת החופה אחרי הרב הנכבד נושא הספר, וכל הקהל צפופים אחרינו משוררים, מרקדים ומוחאי כף. מה שמחתי ונהדרתי למראה השמחה הקדושה הזאת! חרדת שמחה ופחד החרידתני ואירא פן אכשל עם אבוקת הדונג שבידי ואצית אש בחופה או אטיף דונג על בגדי המשי הלבנים אשר לבש הרב הנכבד ר' אברהם דוב. התהלוכה הזאת הלכה וסבבה את בית מלוננו לכבד את מונטיפיורי ולשמח את לבבו. והוא יושב ממול החלון, כי הזהירו הרופאים את הקהל לבל יקרבו אליו, כי ידעו שהוא חולה. שם עמדנו רגעי מספר, ונשוב אל בית הכנסת בתרועת שמחה. ונתנו את הספר אל ארון הקודש בהודות ותפלה וקול זמרה ומחאת כפים פזוז ורקוד כבתחלה. נפלאות נפלאתי לראות את העם הזה שופך שיח שמחתו ויגונו ברגשות קודש וכל צקון לחשו וזמרותיו אך לפני אלהינו לבדו. השמחה הזאת נאה לה שם „שמחת התורה" והופיעה יפעת קודש בתוך משואות השממון.

יום א' מאי 19 פה צפת. הודות לה' מונטיפיורי שב לאיתנו ויבא לבקר בבית הכנסת לספרדים, והוא בנין יפה אשר בנוהו אחרי הרעש. הבית נשען בכיפות אך הוא ריק וכל עדי אין בו, גם מושבות העץ אינם מצוירים. צפרים רבות נראות בספון הבית אשר יזכירני דברי המשורר הקדוש „גם צפור מצאה בית ודרור קן לה אשר שתה אפרחיה את מזבחותיך ה' צבאות מלכי ואלהי". לפנינו פנו את המקום הראשון והחכם מזרחי לקח מושבו על ידנו. בבית הכנסת הזה לא ראיתי מקומות לנשים, אך בביהכ"נ שהייתי אתמול שבכה עשויה להבדיל בין האנשים והנשים. את מונטיפיורי כבדו בהגבהה ואנכי נתכבדתי לעטר את הספר. — אחרי פת שחרית הלכנו לשוח בגן הזיתים אשר היה סמוך לבית מלוננו ומשרתינו חאסאן וסעיד עדין הלכו עמנו כמשפטם ובידיהם מקלותיהם עם כפתורי הכסף. בשובנו הביתה באו ראשי הקהלות לבקרנו, והמושל מהעיר עבד־אל־חאלים שלח לאמר, כי אם יהיה לרצון לנו יבוא לשחר שלומנו, וכרגע בא גם הוא והשופט ועוד מנכבדי התוגרמים. המה ישבו איש איש במקומו על הדיוואן על הארץ ואנחנו קבלנו פניהם בכל מנהגי הכבוד הנהוגים בארצות המזרח. עשן עתר הטבאקו מלא את הבית גם קאפי הגישו לאיש ואיש בכל כבוד ויקר. בין כה וכה נדברנו יחד ויטיבו דברים רבים חדשים ונצורים על מעמד הארץ ותכונותיה, וכבוד המושל אמר כי קרא כמה ספרים בקורות ישראל, והוסיף לאמר, כי יודע הוא להוקיר ערך בואנו לצפת ולארץ ישראל, ותקותו כי כאשר מלטה אסתר המלכה את עמה מרדת שחת כי תושע ימין עזרתנו את אחינו בני ישראל האומללים הנושאים חרפת צרה ויגון בימים האלה בארץ הזאת. אנחנו הודינו לו על תהלתו זאת, ואמרנו מי יתן והיה לאל ידינו ומצאנו און לעשות לאחינו את התשועה הגדולה הזאת. גם מוסטאפה מחמד בא לבקרנו, והוא תוגרמי איש גדול ונכבד מאד אשר הראה עוז אהבתו ליהודים ביום זעם ורעש והשליך נפשו מנגד להציל בכל אשר מצא ופזר להם כמעט את כל רכושו ויצא בחרב להלחם עם הדרוזים בהתנפלם על היהודים. כל פה מלא תהלתו וכל לב יתאונן כי קצרה ידו להשיב לו תודה כמפעלו, אך נפש ברכה לא תיחל לתודה וברכה, וגמול מעשיה ברגשותיה, ושכר מצוה — מצוה. — יום ד' מאי 22. צפת. ביום הזה מאז הבקר נקבצו ובאו אלינו כל העניים והאביונים שואלי עזרה, זקנים עם נערים, אנשים ונשים, ולבנו נשבר בקרבנו לראות את העוני והמחסור בשבט עברתם. ההמון היה הולך וגדול עד כי העמדנו משמר על הפתחים לבל ידחקו איש את אחיו, וצוינו להרביץ במים את קרקע הבית להקיר את החום ולטהר את האויר. גם שני נאמנים משתי הקהלות

באו לבקש עזרה בעד אנשים ידועים להם. מי יתן והיה ה׳ עם המחשבה הטובה אשר אישי היקר חושב לעשות פה ולהוציאה לאור ותושע יד העניים האלה להחיות נפשם בעמלם ולא ישאו עוד עיניהם אל העזר המעט מיד אחיהם בארצות אחרות, כי כולם רוצים במלאכה וכולם חרוצים ומוכשרים ואינם חסרים כ״א עצה טובה ומורה דרך להגיע למחוז חפצם. אחרי העבודה הנעימה והקשה הזאת ישבנו על הסוסים ונרכב אל אחד המקומות היקרים בקרבת צפת, הוא המקום הנקרא „בית המדרש של שם ועבר״, ובפי הערביאים „מקום האבל״ על פי המסורה כי שם בא יעקב להתאבל על יוסף בנו. המקום הזה היה קדוש בעיני הערביאים עד מאד ולא נתנו עד היום לקרוב אליו כ״א לבן בריתם, כן אמר לנו השיך (זקן) אשר בידו המפתח, אף הוסיף לאמר, שמעתי את יקר ערככם ורום מעלתכם על כן חשתי היום לבוא למשמעתכם. השיך הובילנו בדבריו ובבואנו לרגל ההר האירו פניו ויאמר „הדא אל מטראק״ (פה המקום). נכנסנו לבנין רחב ידים הדומה יותר למעון החיים מאשר לבית קברי מתים. שמה ראינו כמה קברים חדשים וכתובה ארוכה בלשון ערבית חרותה על אחד מהם. אחרי התבוננות מצאו בה שם עלי אבל לא יכלו למצוא זמן מותו כי נטבעה האבן בארץ. דר׳ לעווי שם עיניו על שתי מצבות ולא עלה בידו למצוא את פרט השנה, ובראש המצבות המלות האלה: „הראשון והנצחי״. הקברים ההם חצובים בקיר סלע. ודר׳ לעווי אמר, כי הם דומים אל קברי הסנהדרין שראה בירושלם. שמה ראינו כמה חדרים ערוכים ושמורים וחשבנו שהם מעונות לבני אדם, ודר׳ לעווי נכנס בחריץ צר החצוב בסלע, וירא חדר רחב וריק, והשיך קרא: גשו והביטו, גשו והביטו! כי במקום הזה התאבל ובכה יעקב על בנו. בצאתנו נתן לנו מנהלנו שחיץ עץ לזכרון המקום הקדוש הזה. עוד לא רד היום ונאמר לרכוב אל קבר ר׳ כרוספדאי ומנהלנו הנהיג אותנו דרך הר תלול וגבוה מאד כאחד מרוכסי הר ההר. משם ראינו את הירדן וכל הככר מסביב. מחזה נעים ונפלא מאד. בבואנו לרדת מן ההר אל העמק מצאנו משעל צר ועקלקל מאד וחשבנו כי יותר טוב לעבור ברגל מלבטוח בסוסים. הגענו אל העמק בשלום, אך עד אשר עלינו וירדנו בא השמש ולא יכולנו לבוא אל הקבר אשר חפצנו. — יום ה׳ 23 מאי. צפת. בשעה התשיעית כבר עמדו הסוסים ערוכים ומוכנים על יד הפתח, ואנחנו עלינו עליהם ללכת לדיר עמק, ששה אנשים מאנשי העיר הזאת רכבו עמנו ללותינו ואחד מהם רכב על סוס ערבי יפה מאד. אצילי העיר הזאת מצוינים בידיעתם לרכוב היטב והפליאו לרכוב במעלות ומורדות

ההרים על צורי מכשול ואבני נגף מבלי חת. גם משרתינו רכבו עמנו. מתחלה עברנו דרך משעול צר מלא אבנים בעברי פי פחת ואירא מאד, אך מעט מעט יצאנו למרחב בין שוכות עצים רעננים מפיקי ריח בושם ותחי נפשנו. ומונטיפיורי רכב על סוסו כאחד הרכבים. עלינו על ראש ההר וראינו ים כנרת, עלינו עוד מעט והנה הירדן לפנינו. אז עלינו על רוכסי הר שניר והר חרמון היה לשמאלנו. חרדת קדש אחזתנו למראה המערות והקברים אשר נראו לעינינו, מעונות חכמים ומנוחות צדיקים מימי קדם. והנה בנו של הרב ר׳ ישראל עולה בסוסו על ההר לקבל פנינו ונדע כי אביו הרב מחכה על בואנו. אף כברנו להכנים את בנו בבריתו של אברהם אבינו. באנו אל בית הרב ר׳ ישראל, ובני ביתו, צאצאיו וצאצאי צאצאיו שלשה דורות יצאו לקראתנו לברכנו בקול ברכת שלום הנהוגה בארצות הקדם. הנשים והטף נשקו לידי טרם ארד מעל סוסי. וימולו את הילד ורגשות נפשות נדיבות מלאו מקום המגרנות והמעדנים, אם הבית שמחה בשמחת גיל ילדיה ורעותיה אשר כתרוה, והיא מלובשת בגדים יקרים ומקושטת בעדי עדים אף כי קירות הבית ענו ריש יושביו בפניהם. כל בני הבית ברכו אותנו ברכת אהבה ורצון וישלחונו בתפלותיהם. אנשים אחדים מהקרואים הלכו עמנו והמה יעצונו לסור אל מעין ברק המהולל במימיו הטובים אך מפני הדרך הרחוקה והיום רב לבוא לא יכולנו למלאות שאלתם ונשוב העירה. — יום ו׳ מאי 24. צפת. אכלנו לחמנו בבקר והאנשים אשר שאלו עזר הובאו לקבל איש איש את מנתו. ותהי המנה טהאלר שפאני (ספרד) אחד לכל נפש איש ואשה, וחצי טהאלר לילדים פחותים מבני שלש עשרה שנים. והנאמנים מהקהלות הספרדים והאשכנזים כתבו שמות האנשים בספר ויתנו תעודות לכל הנכתבים בספר. מונטיפיורי ודר׳ לעווי ישבו על שלחן מיוחד. דר׳ לעווי קבל את תתעודות ודבר עם האנשים ומונטיפיורי חלק את הכסף מידו. כשמחתנו לעשות חסד לדורשיו כן דאבה נפשנו מני עוני האביונים המרודים האלה. מרבית הילדים היו יפים ונעימים. הנשים מבנות מרום הארץ רכות וענוגות והאנשים חרוצים ומהירי עבודה. ומי יתן והיתה בידם איזו מלאכה שמורה ובטוחה! כלינו מלאכת היום הזה ונלך להתפלל לביהכ״נ החדש. — מוש״ק מאי 25, צפת. שמועות לא טובות השביתו את מנוהתנו ביום הזה. כי הקטב ישוד בירושלם עיה״ק ואיש נכבד בא אתמול מטבריא אמר שקבל מכתב מירושלים המודיע כי מתו שם במגפה שלשה אנשים ופחד המלחמה על היושבים. הדברים האלה נתנו יגון ועצב בלבנו

כי מי יודע אם נזכה לעלות בשערי העיר הקדושה. בבקר התפללנו בבית הכנסת של האשכנזים. אחרי סעודת הבקר יצאנו לשוח מעט על ההר הסמוך והביאו לנו מטפחות להציע תחת עץ זית לשבת בצלו. וכמעט שאפנו את הרוח הצח ונתענג על הדר המחזה, והנה שני דרוזים רוכבי סוסים עברו לפנינו ועד מהרה ירדו מעל הסוסים ובברכת שלום (סאלאאם) נקרבו אלינו והשיבונו שלומם בשפה רפה, אך המה ישבו בסביבותינו ויחלו לדבר עם פקידנו, ודרי לעווי אשר זכרון מעשי הדרוזים בשנה העברה עוד חי בקרבו אמר כי טוב לשוב הביתה. אחרי חצות היום הלכנו לביהכ״נ הספרדים לשמוע דרשת הרב, ונתבונן על בנין הבית הזה כי לא נשלם עוד. את תפלת הערב התפללנו בביהכ״נ של האשכנזים, ואמרנו להודיע כי האלמנות והיתומים אשר נקבו בשמות לפנינו ולא קבלו עוד נדבתם יבואו ביום המחרת בבקר אלינו. בטרם שכבנו לישן נסינו את העומדים על המשמר לראות אם שומרים את משמרתם באמונה, גם הכינונו את קני הרובה והצנגום אצלנו מפחד הדרוזים. — יום א׳, מאי 26, צפת. הודות לה׳ הלילה חלף עבר במנוחה והשקט ולא קראנו אסון. וכל היום הזה ידינו היו מלאות עבודה לחלק מנות לאין נכון לו. — למחרתו ביום ב׳ בשעה השביעית הלכנו להתפלל תפלת השחר בביהכ״נ של הגאון ר׳ אברהם דוב, ושם קהל גדול מחכמי העיר. אותי כבדו לעטר את ספר התורה, וכל האנשים אשר עלו לקרוא בתורה ברכו אותנו והתפללו בשלומנו. אחר התפלה ברכנו ברכת הפרידה והרב קרא אותנו לאכול אתו בבקר. שם נאספו כמה וכמה אנשים ושאלו ובקשו עזרה. ומונטיפיורי נתן מתנה ללומדי תורה בבית המדרש ומנה יפה להתחלק בין החכמים. גם עשינו התחלה לכתיבת ספר תורה, ומונטיפיורי כתב בידו את שלשת התיבות הראשונות בספר, ויהי נועם ה׳ עליו להאריך ימים לקרוא בספר הזה. אשת הרב ר׳ אברהם דוב לא חדלה בכל עת היותנו בביתה לעמול בעבורנו וכמוה כאישה הגאון הביעו לנו את ברכותיהם, והם עם הנלוים אליהם שלחונו עד ביתנו, ושם ערכנו את מסענו ונפרד מאתם בשמחה ובטוב לב. ברוך ה׳ אשר אצל מטובו עלינו למען החיות עם רב מהאביונים ומהאומללים שבעיר הזאת.

ו

[טבריא] יום ב׳, מאי 27, פה טבריא. הלכנו מצפת והנה מקום בארה של מרים בים כנרת נראה לעינינו, ונלך עוד כברת ארץ ונעבור בין עמק נעים ונחמד. בין כפר עכברא הנזכר בתלמוד מס׳ בבא מציעא, ומשם עלינו בעליית הר גבוה ונרד אחר כן במורד ההר בין צורי סלע אשר נמצא בתוכו מערה גדולה ושם נחבאו העברים האומללים מחמת הדרוזים. שם המערה „אקעבי“ מפוארת היא בעדת דבורים אשר נמצא בה, וגם אנחנו ראינו את הדבש וריחו הטוב נתן בכל הארץ. ונזכיר את דברי נעים זמירות ישראל „ומצור דבש אשביעך“. עברנו על פרשת דרכים, האחת נטויה לעכו והשנית לדמשק, רכבנו עוד מעט דרך עמק טוב ונחמד הנקרא „מגדול“ אשר נטעו שם בני אנגליא נטעי הקאפי ואינדיגו ויצליחו בזה. ואומרים כי גרעיני הקאפי מפוארים יותר מן אלה הבאים ממוקו. ונודה לה׳ על זה, והנה צללו אזנינו מתופים מצלתים וחלילים ואלף קולות של מצהלות, וכרגע נראו לעינינו קהל גדול הקוראים בשם אישי ויאמרו: יחי מושיענו! יחי מושיענו! ותבקע הארץ לקול שמחתם. והרב ש. לבני וואלין ירד מסוסו ויתן לנו מכתב ערוך בשם העדה, והשבנו לו ברכה בלשון עברי. והנה הרבנים מקהל הספרדים הופיעו לפנינו וגם הם הושיטו לנו מכתב ערוך בשם עדתם והשבנו גם על זה. עודנו מדברים והמושל מטבריא עם שריו ועבדיו רוכבים על סוסי ערב התיצבו לפנינו, והמושל האריך בדבריו בלשון ערבית להגיד לנו כי חם לבו בקרבו בבואנו לעיר הקדושה מקום השלום והברכות, ומה גדלה שמחתו על ראות פנינו. והבטיחנו כי ביתו, עבדיו וסוסיו וכל אשר לו וכל העיר נתנו תחת ממשלתנו בכל ימי שבתנו בעיר הזאת. ואנחנו השבנו ברכה בלשון ערבית אל חיקו, ובתוך מצהלות אחינו מוחאי כפים והולכי מחול ומדהרות סוסי המושל ומשרתיו באנו העירה, ושמה מצאנו נשים ענוגות מחכות עלינו ובאורים יכבדונו להראות את משושן.

יום ג׳ מאי 28, פה טבריא. מנוחת הלילה ערבה לנו אף כי שכננו היה במלון ערבי, ואחרי לחם הבקר בא בן הגאון הירשל מלונדון וניסו ועמהם ראשי עדת האשכנזים. וגם המה שמחו לקראת בואנו. עודנו מדברים עמהם והנה המושל עם השופט פקיד סעיד עלי וכל ראשי העיר באו. המושל הוא איש יפה עינים והחל להחניף אותנו עוד הפעם בשפתי חן ויאמר כי בבואנו לארץ הזאת החל השחר לעלות ולבני ישראל יהיה אור יקרות תחת אשר עד הנה חשך משחור תארם בענים ומצוקותם מרעש הארץ ומחמת הדרוזים. וככלותו להטיף דבריו אמר כי חג לעיר מחר למען כבודנו היקר בעיניהם. ואנחנו ג״כ כבדנוהו וצוינו להכין מגדנות בכל כבוד בני קדם להאורחים הנכבדים האלה, וגם חכמי

קריאי העדה וזקניה נקראו. ואחרי אשר הרבינו דברים עמהם הראו גם הם את תשוקתם למלאכה ועבודת האדמה ולאכול מפרי יגיעת כפיהם. מי יתן והיה ה׳ את לבבנו להוציא את המחשבה הטובה הזאת לאור, ומי יתן כי הממשלה תגן עליהם למען לא יאכלו זרים את יגיעם. המושל שלח לנו מתנה צבי בן שמונת ימים ונקוה להביאהו לאנגליא. גם כבדני ללכת עם נשיו אל המרחצאות החמים, ובעלותי מן הרחצה הכינו משתה ושה זבוח כדת ישראל למעני. — יום ד׳, מאי 29, טבריא. חם היום ותכונת הבית לא הניחוני לישן בלילה. בבקר השכם קמתי ללכת אל המרחץ המרוצף באבני שיש לבנה. גם קירות הבית הם מאבני שיש. והבית נעשה על פי הפחה אברהים במערכת היופי שבארצות הקדם. החדר הגדול יכיל בו כמאה איש ועוד שני חדרים בתוכו לאצילים. התענגו מאד במים החמים הנובעים מההרים הסובבים את הבית. גם אחרי עלותנו מן הרחצה נתן לנו מגדנות וכל תענוגי בני האדם. עברנו על עמודים עתיקים אשר יש מהם שנשברו לרסיסים בעת רעש הארץ. גם על מבצר חזק עברנו אשר גם בו נגעה יד הרעש. כל בתי הכפרים נפלו ויבנו תחתיהם בתי חמר. אך זאת היא נחמת יושבי הכפרים כי הארץ היא פוריה מאד ושיחי בר רבו מאד בה והמה כגדרי ברזל בסביבות כרמיהם. אכלנו פת שחרית וכהתימי לאכול דפקו על דלתי נשי המושל ויבואו לראותי ויסירו את צעיפיהן וידברו אתי כפי מנהגי הארץ ומתנה הביאו בידן כבש שמן וטוב. החלפנו נתינת הכבוד הנהוג פה. גם שתי טבעות רומי נתתי להן חלוף מתנותיהן. לא ישבו אצל כסא גבר אף כי לא היה בתוך הבית כ״א מונטיפיורי ודר׳ לעווי המתרגם בינותינו. אחר חצות היום לקחנו לנו מועד לקרוא את אנשי השם הקרואים ליעץ על דבר עבודת האדמה וללמד את בני הנעורים חכמה ומלאכה המחיה את בעליה. וכולם שמחו על הדבר הזה. ונצו לתת לנו את המערכת ממספר עניי הספרדים, האשכנזים והרוסים שבעיר הזאת. חסנו על אבוד הזמן ואמרנו להחל מנותינו גם בלילה, וכן גמרנו לתת לעניי בני רוסיא כפי מספרם שבאו על הגליון, וביום מחר נחלק את הכסף די נדבת שאר הקהלות. — יום ה׳ מאי 30, טבריא. הלכנו אל בית הכנסת. הבית קטן אבל נבנה בקרן בן שמן על יד ים כנרת וחלקנו את הנדבות אשר אמרנו להתנדב, ונחל בעדת האשכנזים, ואחר אשר גמרנו לפקוד אותם נקראו לפנינו הערביאים וכל אחד מהם קבל נדבה מאתנו. ואחרי כן נקראו אחינו הספרדים לקבל נדבתנו. רבות מנשי הנכבדים אשר מפני הבושה לא באו בין העניים באו לעת ערב למעוננו לקבל את מנותינו. מכתבים רבים קבלנו מאנשי לבב הדורשים בכל לבם לחנכם לעבודת האדמה ותהי זאת לנו למנוחת נפש ובשורה טובה.— יום ו׳, מאי 31, טבריא. העכברים בחרקם שן והפרעושים והיתושים אשר נשכוני לא נתנוני לישן בלילה. אך באשמורה האחרונה בזמרת הצפרים התנחמתי ואקום ממטתי לשתות קאפי ונלבש את בגדינו לרכוב על סוסים אל קברי החכמים המפוארים בין עמנו. עברנו דרך חמת העיר ונבוא אל קבר ר׳ יוחנן בן זכאי, והקרובים אל הקבר הזה הם של ר׳ אמי ור׳ אסי, ומנגד לקבר ר׳ יוחנן נטמן ר׳ ישעיה הורוויץ, בעל השל״ה. עברנו מזה ונבוא לצד צפון והנה שם ינוחו עצמות הקדושים של הרמב״ם ז״ל. ירדנו מעל סוסינו אצל כל קבר לכבוד הגדולים האלה, ובקבר הרמב״ם ז״ל התפללנו תפלה קצרה לה׳ שימצאו כל אלה הצדיקים מנוחה שלמה תחת כנפי צור ישראל וקדושו. ונעלה לעליות ההר והנה שם קבר ר׳ עקיבא ובסביבות קברו מונחים לפי עדות חז״ל כ״ד אלף תלמידיו אשר מתו בעונינו בין פסח לל״ג בעומר. ונרד במורד ההר ושם שתי מערות, אחת לימיננו ושם נטמן ר׳ ירמיה והאחת לשמאלנו ושם קבר רבי כהנא. והרחקנו דרך עשרה רגעים ונעבור בין עמודים שבורים ורק אחד מהם עומד עוד על תלו ויגידו לנו כי העמודים האלה הם מבית המדרש של רב אמי ורב אסי כנזכר בגמרא „ביני עמודי היכי דהוי גרסי״, ונפנה עוד לצר מורד ההר ושם ציון רבי מאיר בעל הנס הנזכר בגמרא ע״ז אשר שמע ה׳ ויעשה רצונו תמיד באמרו „אלהא דמאיר עניננא״. גם הערביאים יכבדו מאד את קברי הצדיקים האלה. בעברנו על יד בתי המרחץ החמים פתח בעל הבית את החלונים והוא בכבודו התיצב בפתח הבית לחכות עלינו, אבל ראינו את פניו בעת שעברנו על ביתו והנם זועפים, גם דרישת שלומו היתה בשפה רפה. ובכל מקום שעברנו צהלו הערביאים לקראתנו, כי לא שכחו את הבאקשיש (מתנה) אשר נתנו למו. בשובינו הביתה מצאנו כמה מהחכמים מחכים עלינו וגם הרבה מכתבים ואחד מהם מהמושל, ופתשגן הכתבים היו כי רוצים שיבקש מונטיפיורי מאת פחת מצרים לבצר את העיר, יען שמסבת רעש הארץ בשנת 1837 נפרצה החומה הסובבת את טבריא ואינם בטוחים בנפשם ומאודם מפחד הדרוזים. ויבטיחם מונטי־פיורי למלאות את בקשתם. נתבשרנו היום כי נפלו מקחי התבואות מסבת המתנות אשר נתנו לבני הארץ, כי המוכר אם יראה את הקונה בא בכספו יגרע לו מהמקחים. הלכנו אל בית הכנסת ובשובנו ראינו כמה משפחות מאחינו המתענגים על כבוד השבת בשירות ותשבחות לה׳ הנותן להם

מנוחה. — מוש"ק יוני 1, טבריא. נתכבדנו להכניס ילד לברית אברהם אבינו בביהכ"נ, ומשם הלכנו אל ביתו לקבל את הילד בחיקנו, ונמצא את אמו היולדת יושבת על מטפחת פרושה בקרקע הבית ורבות מנשי ישראל סביבה. ואחרי אשר מלו את העולל לקחתיו מיד אישי ונתתיו על זרועות אמו. גם מגדנות ומשקה צוינו להכין לכל הבאים בצל קורת השמחה. וכאשר שבנו הביתה ללחם הבקר מצאנו כי משולחנו שב מירושלם ובידו מכתב מהציר הבריטאני ובו יאמר כי כנים הדברים אשר הקטב ישוד בעיה"ק אף כי לא הכבידה המחלה את אכפה על יושבי העיר, ויוסף להגיד לנו אשר אחינו מחכים בכליון עינים לראותנו בשערי ציון. ערב רב של מחשבות שונות עלו על לבנו, אולם תשוקתנו העזה והנמרצה לצאת לישע הנדכאים והאומללים בא"י, נלוה אל קרבת העיר למקום הזה אקוה כי יכריעו בלבנו לעלות לירושלם ויהי מה. — יום א׳ יוני 2, טבריא. גמרנו בלבנו ללכת לירושלם ונבקש מה׳ שיגן בעדנו מפחד המחלה ואימת הדרוזים אשר תבעתנו, ויחזקנו ויאמצנו לחרף את נפשנו בין המצוקות האלה. כי מה נעשה? אחינו יושבים שוממים בעיר הקדושה והם יחכו על בואנו. המושל מפה חננו להניח את פקידו אמין ללכת אתנו לעיר הקדושה, וצוה לגדוד החיל להתחבר עם מחנה הפחה לשלחנו בשמחה ובשירים. הפרדנו מהקהל ונעזוב את טבריא בין מקהלות עם רב אשר שלחונו בכבוד. עברנו בין חלקת שעורים ואחר מהקוצרים הקריב לפנינו מנחה אלומת שעורים ואשמח על הכבוד הזה. ובין כה וכה פגשנו את רבי א׳ רוכב על סוס בחור, ויובילונו בדרך קרובה לעין לובא, כי שם אמרנו ללון בלילה הזה.

ז

[על דרך שכם] יום ב׳, יוני 3. בשעה החמישית בבקר עזבנו את עין לובא אחרי אשר שתינו כוס קאפי אשר יערב לנו בקומנו. עברנו בין שדות וכרמים וכל עץ פרי נחמד למראה. ורבי א׳ הורה לנו את הדרך אשר נלך, כי הוא יודע את מוצאי ומבואי המדינה. עברנו על האורחה אשר אתנו ושלחנו את אמין משרתנו אחרינו, ואנחנו ישבנו לנוח תחת עץ שקדים ובצלו וסבכיו הגין לנו מחום השמש. האורחה באה ונלך עד השעה השנית אחר חצות היום ונבוא אל עין גלעד ונציע את מצעותינו על יד עין מים חיים ונסעוד את לבנו במאכלנו לשובע אחרי היגיעה הרבה והיינו רעבים. לפני ביאנו אל המעין הזה עברנו את הר תבור המכוסה ביער עתיק ומזכיר את הדברים שנאמרו על א"י וההר הזה. וגם ה׳ ממרומים צוה פה את ברכתו במלא חפנים והוא מקום מרעה לצאן ובקר אשר לא ראיתי כמוהו מעודי. וכאשר ישבתי במערה קטנה שבהר הגלעד עלו על זכרוני דברי ירמיה הנביא „הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי?" ואם כה נאנח הנביא בעת שישבו ישראל על אדמתם, מה נאמר אנחנו בעת הזאת? אך תתנחם נפשנו באמרות הנביא „ושובבתי את ישראל אל נוהו ורעה הכרמל לבשן ובהר אפרים והגלעד תשבע נפשו וגו׳" (נ׳, ק׳). עזבנו את המקום הנפלא הזה בשעה הרביעית ופניתי את עיני להביט מאחורי אם עוד יעקב ולבן עומדים ומריבים זה עם זה, כי ספורי התורה מהקורות אותם בהר הזה כחדשים בלבי, וגם המצבה והגל אשר הציבו ראיתי בחזיוני במקום הזה. עברנו בין עצי תאנה וגפן וכל ברכת הארץ ונבוא אל עין מים חיים ונתקע את אהלנו לשבּתות טהיי, וברוך ה׳ אלהי ישראל אשר הביאנו עד הלום, ושבכל הדרך אשר עברנו יכולנו להתפלל אליו בלשון עברי ולהגיד בכל יום את תהלות דוד, ותפלת המנחה נתפלל תמיד בלכתנו בדרך בלוית אנשינו להרים קול בתפלה לה׳.

[שכם] יום ג׳ יוני 4. — עזבנו את המקום הזה בבקר ושמחנו על המחזה הנעים בעברנו, והאנשים אשר היו אתנו הראו לנו את הכפר המפואר אראַ־פידי ואמרו כי שם לחם אברהים פחה עם אנשי חברון וידש אותם בקוצים וברקנים עד החרימם. כצאתנו מהכפר הזה עברנו בדרך מלאה הרים וגבעות ותחתתים, אבל המחזה מארץ הפוריה הזאת כלילת יופי. בקרבנו אל שכם במרחק חצי שעה נראו הרי גריזים ועיבל לעינינו. ועד היום הר גריזים מלא כל טוב וכל אשר תתאוה העין. ועל הר עיבל שוררת מראה איומה כיום אשר עמדו הלוים עליהם בימי משה בברכה וקללה. בקרבת העיר בחר דר׳ לעווי מקום לתקוע את יתדות אהלינו על יד באר יעקב והיא עומדת לרגלי הר גריזים. ועל ימין הבאר שם חלקת השדה אשר קנה יעקב אבינו מיד חמור אבי שכם, וממולנו קבר יוסף ומקום המזבח אשר קרא יעקב בשם אלהי ישראל. צווינו את אנשי שכם אשר באו אלינו לתת לפנינו גליון כתוב שמות העניים, וכאשר עשינו בצפת וטבריא נעשה גם פה בעה"ש. ולפני בא השמש הלכנו לשוח ונתענג על המחזה, ואיש מזמר בחליל נחשת קרב אלינו ויזמר עד הערב. — יום ד׳, יוני 5. בקרנו היום את קבר יוסף, ואחר מהמתנדבים בעם בנה חומה מרובעת בסביבותיו ויקיפהו. והעם ספרו אשר נסו כמה פעמים לעשות כיפה על החומה אך אבני

הכיפה תפולנה תמיד וע"כ התיאשו מעשות עוד. לפני הפתח הצר עומד עץ גפן עם עץ פרי אחר לרמז על ברכת יעקב „בן פורת יוסף בן פורת עלי עין", ועל העמודים הקצרים העומדים על יד הקבר יש מזרק ובתוכו שמן למאור להעלות את הנרות בחגים ובמועדים, ומנגד הפתח יש כתובת עברית ארוכה ועליה כתוב שם המתנדב לבנות החומה וזמן הבנותו. התפללנו על הקבר הזה ועלי הגפן שמנו בכלינו למשמרת שפקדנו את קבר יוסף. נפרדנו מאנשי שכם ונלך אל כפר חוורתא ללכת משם למחוז חפצנו לעברתא. עברנו על כפר רוגיב והנה קבר חמור אבי שכם נראה לעינינו. וגם הר גריזים נראה ביפיו לימיננו. פנינו לשמאלנו ופגענו בעברתה ושם החלנו לבקר את קברי הצדיקים. ראשונה בקבר פנחס בן אלעזר ונשתומם על הנקיות אשר ראינו בו. מערת הקבר גדולה מאד. ושם ראינו לוח שכתוב בו בלשון השמרונים כתיבה ארוכה ודר' לעווי תרגם לפנינו את כל הכתוב בו. משם הלכנו אל קבר חמור בן שכם, ועליו בנו הערביאים בית תפלת ישמעאלים. וגם את הכתיבה מעל הקבר תרגם דר' לעווי. בבואנו לקבר הזה עמד בפנינו איש ערבי ולא אבה לתת לנו מהלכים בו וקראנו את חאסאן ומתגרת יד ימינו נסוג אחור בחפזו לברוח מפניו. מצד קבר פנחס נטמנו השבעים זקנים הנזכרים בתורתנו. ונבקר את קברותיהם, וגם אחד מבתי תפלתם אשר על יד המקום הזה, ומצאנו כתובת בשפת כותים וגם אותה תרגם הדר' לעווי. אך הדברים לא היו כי אם הפתחא הידועה בקוראן של הישמעאלים וגם הרבה שמות יהודים נרשמו ונחקקו בקירות המערה. ומכל אלה ראינו כי גם אחינו יקדישו ויעריצו את המקום הזה. יגענו אח"כ לעלות בין צורי מכשול אל קבר אלעזר בן אהרן ולולא קדושת הקבר אשר יכריע את חפץ הנוסע לחרף את נפשו — איננו שוה למחפשי עתיקות את יגיעות הבשר אשר ייגעו בזה. אף כי יש שם עצים עתיקים מאד ומערה אחת קטנה שיבואו להתפלל בתוכה. לשמאל המערה מונחים שני לוחות כתובים מזה ומזה בשפת כותים. ומזה נראה כי גם השמרונים יוקירו מאד את קברי ישראל למורת רוח הפחה ממצרים אשר האמין כי אין להם שום אמונה. מעיפת הדרך ישבנו לנוח ומשם באנו בשלום אחרי שעה הששית אל כפר סינדגיל מחוז חפצנו.

ח

[ירושלם] יום ה' יוני 6. עלינו בדרך מסענו להר סילואט וירדנו דרך כפר יאברוד עד שבאנו אל נחל ושם מערה גדולה נשענת על צורי סלע גדולים אשר חוצבו בהם מסלות עשויות במדרגות ועליהן עצי גפן ותאנה כברכת ד' אשר נתן לארץ הזאת. פת שחרית אכלנו אצל כפר מפרק. אך מסבת תבערת השמש בחום היום מהרנו ללכת הלאה ונעבור על יד טורן, בית חנון, עין אברוד ושאבי. ולפני בואנו אל שאבי ירד דר' לעווי מעל סוסו וקרא את התהלות והבקשות שנאמרו על ירושלם עיה"ק ועל ארץ ישראל, וכל התפלות הערוכות לתפלת חצות. איך יחרד לב אנוש בבואו אל המקום הזה! מקום אשר נקרא שם ה' צבאות ותורה אך מציון יצאה וקדש הקדשים הודיע בהדר גאונו. וגם בעת שבני ציון נפוצו בכל אפסי ארץ וירושלם תשב כאלמנה שוממה, כל לשון אליה תכרע יראוה ויכבדוה סלה. ומה תתעמר הנפש בעת שתשתפך להלל את ה' ולבקש על בניה שיצאו ממנה על־ידי תהלות מלכה דוד ארוננו! אין כח באדם לתאר את הגיוני נפשו בלתי האיש אשר מתקרב אל העיר הקדושה וישער בנפשו את החזיון הנורא אשר חזיתי אני בעניי. מה נורא היה המראה הגדול בקרבנו אל העיר כי שמה ושערורה בדרכיה, מלאים קוצים וחתחתים, וע"ז רמוזים דברי דוד המלך „שם נהרות למדבר ומוצאי מים לצמאון ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה". עברנו עוד מעט והנה ירושלם ביפיה נגלתה לעינינו. ירדנו מסוסינו לברך כאשר צוונו חז"ל. ותשתפך נפשנו בנטפי גיל וחדוה כי הביאנו ה' הלום, ויגונינו ואנחותינו נסו מאתנו. עברנו על קבר שמואל הנביא ומונטיפיורי היה עיף ויגע, גם משרתינו היו עייפים בבקשם את פרד חאסאן אשר רץ מפניו וירדפוהו עד הר הזיתים. ועל כן אמרנו לתקוע את אהלינו בעמק למען לא ניגע לעלות על ההר. ואולם עד ארניעה ראינו כי טעינו מאד לשכון בעמק בעת המגפה, ונעל על הר הזיתים למען התענג על האויר הצח השולט שם וגם המחזה נעים מאד. העיר הקדושה נשקפת לרגלינו, ולשמאלנו עמק יהושפט ומאחורנו עב טל שעל יד סדום. פגענו בדרכנו נשי ערביאים אשר אבו להשבית את מסעינו, אולם יד חאסאן גברה עליהן ויגרשן, גם ראינו נשים נוטעות פרחים על קברי הערביאים. — יום ו', יוני 7, ירושלם. ברוך ה' על מנוחת הלילה. מושל העיר ג'יזד בא לבקרנו בשעה התשיעית ויבקש כי אבוא גם אני לדבר אתו. ואצא לקראתו מאהלי וישם את ידו על ראשו ועל חזהו לאות כבוד כמנהג בני קדם, ונדבר מדברים שונים ודר' לעווי תרגם בינינו. המושל שלח לנו חמש צאן למתנה ונבחר את הטוב מהם ונשחט אותה, ומתנות כהונה נתנו לכהן והשוק והאליה שלחנו לעניי ישראל והנותר אכלו משרתינו מבושל באורז.

חכמי העיר מקהלת הספרדים והאשכנזים באו גם המה אלינו ושמחו בנו. ציר בריטניא ואשתו באו לפקדנו ולפי דעתם סבת המחלה היא העניות והרעבון, ואשת הציר ראתה עניים אוכלים עשב השדה למלא בטנם כי ירעבו. המושל מירושלם יבקש כי נבוא אל העיר ואולם יד המחלה מהקטב כבדה מאד בעיר וע"כ דעתנו חזקה שלא נעזוב את ההר הטוב הזה ואוירו הצח עם המחזה הנעים אשר מסביב. התפללנו תפלת ערבית בהר הזיתים ונשא את עינינו אל מקום המקדש מקום המכובד מאז מקדם גם בעיני עובדי האלילים. ומה חרדו דברי נעים זמירות ישראל באמרו: שלח אורך ואמתך המה ינחוני יביאוני אל הר קדשך ואל משכנותיך, ואבואה אל מזבח אלהים אל אל שמחת גילי ואודך בכנור אלהים אלהי". — מוש"ק יוני 8 ירושלם. צויתי להביא את כסאותינו ואת מחסי השמש אל מול עמק יהושפט וקרוב אל קבר חולדה אשר משם נראה את הר המוריה. זכרון השבת הזה לא ימוש מלבבי. הן אמת הוא שקירות הבית נחרבו ואהל ה׳ שודד, אך הררי ציון עומדים גם בקדושתם ובכל מקום אשר שמנו את עינינו מזכירים אותנו זכרונות קדושים הנאמרים בספרי קדשנו. גם עצי הזית שבהר הזה יעמדו כזכרונות ימי קדם והרוח הנושב בם נמשל למשמע אזנינו כמזמר שירי אבל ומבכה על בני ציון כי רחקו ממנו. קבלנו היום מתנות רבות יין ומרקחות, ונתן אותם לאלה הבאים לכבדנו, אך גבול שמנו ע"י חבל לבל יהרסו העם לגשת אלינו יען שהמגפה תשים שמות בעיר, כארבעה עשר או חמשה עשר איש ימותו בכל יום, וגם אנכי באכלי קשואים היום ארגיש כאב בבטני. יום א׳, יוני 9, ירושלם. מושל העיר פקד היום שנית את מונטי־פיורי וידבר אתו עפ"י המליץ שבינותם הוא דר׳ לעווי. ויאמר: בא אתה וכל עדתך אל העיר ויום בואך כחג יחשב לנו, ואנכי אשלח סוס ערבי להביאך אל העיר. ומונטיפיורי הבטיח לו לבוא ביום הרביעי ברצות ה׳. — יום ב׳ יוני 10, ירושלם על הר הזיתים. דר׳ לעווי בא אלינו בבקר ויספר אשר הרוח הפיץ את אהלו, ובבואו לקרוא אצלו את עזרת המשרתים להעמידו על תלו מצאם הוזים שוכבים סרוחים באהלם למרות השבועה אשר נשבעו לנו בראשם ובזקנם להגן עלינו ולשמרנו מפחד בלילה. וגם אנחנו ראינו אתמול כי עברום המים המאדמים (הוא היין אשר שנוי השם יכשירנו, לבל יהיו עוברים את פי נביאם מחמד אשר הזהירם לבל ישתו יין), ואחרי שתותם דם הענבים החלו לשיר בשירים מעוקלים אשר תגעל נפשנו. ואולם סלחנו להם הפעם בעשותם בשגגה. גם תמהנו על הערביאים, אשר אף בעת שעברם היין בכ"ז ישמרו כבבת עינם את עתותי תפלתם ערב ובקר וצהרים ויהמו לאלהיהם. בשעה החמישית בבקר ערכו את סוסינו ורכבנו אל עמק יהושפט וסבבנו את ציון והקפנוה, אף תמהנו על חומותיה וביותר על אבניה הגדולות מאד. עברנו את נחל קדרון ומלפנים שטפו בו מים עכורים ועתה יבש הוא אין בו מים. משמאלנו ראינו את ברכת דוד ובבואנו אל קבר זכריה נאלמנו דומיה בהשתוממות על חרושת מלאכתו ועל אשר שיני הזמן מאלפים שנה לא שלטו בו. גם על קבר יהושפט עמדנו משתוממים, מלבד הרבה קברי צדיקים ומצבות חקוקות בלשון עברי העומדים שם. לזכרון חתונתנו אשר היתה ביום הזה (בלילה) חגגו כל משרתינו ובמקהלות שרו וברכו לאלהים ובמחוא כפים להעלות קול בשמחה. — יום, ג׳ יוני 11, ירושלם. אחרי השעה הששית בבוקר יצאנו בלוית אחד מאזרחי העיר והוא יהודי על מצודת דוד ודרשנו שיניחנו השומר לבקר את קבר דוד המלך, וימאן השומר והשיב בגאוה ובוז שלא נוכל לראות הקבר וכן צוה הפחה אברהים. וירם דר׳ לעווי את מקלו והעד בו שאם לא ישמור את מוצא שפתיו מרה תהיה לו. ויקראו את הפקיד וישתחוה ויבקש שנכפר על שגגת בנו ועל חטאת דבתו, ויוליכנו אל אחד החדרים אשר נראה בו תבנית קבר ויאמר „זה קבר דוד" ואנחנו בידענו שקבר דוד הוא תחת הכיפה במעבה האדמה הוכחנו את הפקיד על שבא לרמותנו. ונכתוב מכתב בלשון ערבי אל מושל העיר שיבא הנה. המושל בא וברוחו הטוב והמאור על פניו צוה להביא את הספר חקי הפחה לפניו ויקרא בו אשר הפחה צוה לבל יבא זר בתוכו. אבל אנחנו הוכחנו כי לא לנו נתן החק הזה יען אשר הפחה חפץ להפיק רצוננו וגם כתבי מליצה נתן בידינו, ואחרי דומיה כרגעים אחדים המתיק סוד עם הפקיד, ויאמר לכו ונרדה אל הקבר ונלוו אלינו עוד הרבה מאחינו ב"י. לפני רדתנו צונו להכין מגדנות ומשקה, וגם הפקיד שנה את טעמו לטוב אף כי ירו־עליו אבן ולולא מהר לנום מפניה כי אז נהרג כרגע. ירדנו כולנו אחרי המושל אשר ירד בראשונה, ונבוא אל חדר רחב ידים שתחת הכיפה ומשוח עפ"י מנהגי הארץ ובצדו ראינו דלתות מפותחות פטורי צעצועים, ומבעד להאשנבים נשקף קבר חסיד ונעים זמירות ישראל. מה נעמו לנו הרגעים אשר עמדנו בחרדת קרש לפני המקום הקדוש הזה, בזכרנו אשר מלבד האמונה הטהורה והזכה אשר שכנה בלב קדוש ה׳ הזה אשר בחרו ה׳ למלך על ישראל עמו, עוד עלה ברוח ה׳ אשר דבר בו תהלות וזמרות אשר עני ורש נשיא ונגיד כלמו ימצאו בהן שיח דברים לשפוך נפשם לפני ה׳, ובכל עם ועם יכבדו להלל את ה׳ בשירי דוד

ארוננו. ולכל שמחה וששון הלא ימצאו כל העמים בהן די מאוים להשיב תודה או להתחנן לפני ה׳ להוציאם ממצוקותיהם. קראנו תפלה אשר עוררה את חדרי לבבנו ותרגמנוה ללשון ערבי למען ישמעו כל אלה אשר אתנו מה אנחנו מבקשים מאת ה׳. אין מלה בלשוני לספר את חרדת נפשנו בעת ההיא. שלוחים מחברון תוב״ב נשלחו אלינו לתת לנו תודה על אשר באנו לארץ ישראל והאנשים לנו אתנו בלילה, ויען כי היום הזה יום מזכרת ברית הנשואין שלנו ובו נשלמה מלאכת בנין ביהכ״נ אשר בנינו ברמסגייט, ע״ז עשינו משתה לכל הבאים אלינו ונשים כסאות לפניהם לשבת, אבל רבים בחרו לשבת על הקרקע וכולם הביעו לנו תודות וברכות. גם את הערביאים וכל המשרתים כבדנו במגדנות ו„מים אדומים״ שיקראו תחת השם „„יין״ שאינם רשאים לשתות על פי דתם. סוס ערבי נשלח לאישי מונטיפיורי לרכוב עליו לעיה״ק ביום מחר, אך הסוס נראה כלא לומר עוד. — יום ד׳, יוני 12, ירושלם. בראש אשמורת האחרונה בבקר קמנו למען לכת אל ירושלם העיר הקדושה. ומושל העיר בא עם שרי צבאיו בשעה הששית, ומונטיפיורי ירא לרכוב על הסוס הערבי ע״כ נאות המושל לתת לו שנים מנעריו לרכוב מזה ומזה לשמרהו, עברנו וירדנו מהר הזיתים במחנה כבדה מאנשי חיל תוגרמה, כולם רוכבים על סוסים דוהרים ומנהלם בראשם הוא המושל אשר בחפצו לעשות כבוד ויקר למעננו התיצב בראש לכבדנו בכבוד מלכים.

נכנסנו בתוך העיר דרך שער השבטים ובכל צד וצד עמדו אנשי חיל לשמור את העם מאסון, כי כל העם הרב דחקו ופרצו לגשת אלינו. עברנו את השוק ונבוא אל רחוב היהודים, והתענגתי מאד לראות את הנקיות והטהרה השולטת ברחוב היהודים כי לא ראינו כזאת בכל הרחובות והשוקים של ירושלם. כל הרחובות וכל הגגים, האשנבים וכל פתחי הבתים היו מלאים נפש אדם, וכל פה מלא שירי זמרה, כי חברו שירים למעננו ביחוד, וכל איש נלאה למחוא כפים ולהראות את אהבתו אלינו. באנו אל בית הכנסת הגדול, והמושל אמר: הנה שרי צבאי אתך לשמרך ואני אפרד כרגע למען תוכל לשפוך שיחך לפני ה׳. מונטיפיורי נקרא אל הספר ויברך את כל אוהבינו שבאנגליא. ונבוא עוד בשלשה בתי כנסיות הספרדים ושנים של האשכנזים ואני נתכבדתי להאיר את הנרות ולהעלותם. ובכל בתי תפלה ברכו העם את מונטיפיורי אותי ואת כל אשר אתנו איש איש לבדו. אחד מבתי התפלה נבנה על ידי האדון ל׳ ויבנה עוד עשרה בתים לשבת בחצר בית התפלה ומחסרון כסף לא השלימם. סוף דבר, אין מלה בפי ואין כח בשבט סופר לכתוב מכל הכבוד ומכל אשר ראיתי בין אחינו פה. בשובנו אל אהלנו לא משו ההמון מאתנו ותהי ההמולה רבה וניעף מאד, אך שמחתנו עם בני עמנו כפרה על כל היגיעות. כל בני הבית קבלו פנינו בכבוד מלכים ושרים, ומונטיפיורי הלך אל בית המושל לפקוד את נוהו. ונשב יחדו דרך מגדל דוד ועמק יהושפט והר המוריה על הר הזיתים. ואף כי יגענו מאד אמנם הונח לנו כי למדנו את יקרת אחינו הנאמנים היושבים פה. אישי שלח מאה ר״ט מתנה להמושל אך מאן לקבל נדבה עבור מעשיו אלה אשר אמר שעשה רק חובתו ולשם ה׳. — יום ה׳, יוני 13, על הר הזיתים. כל היום רדפנו לעשות צדקה וחסד עם אחינו בני ישראל היושבים פה, לקרוא את מכתביהם ולמצוא את הדרך היותר טוב להושיעם ממצוקותיהם, ואולם הכסף אשר אמרנו שיהיה די מאוינו לתת גם לעניי ירושלם אזל לנו בצפת וטבריא. כי יד העניות כבדה מאד על יושבי הערים האלה. גם השר א. לא היה בידו כ״א מאה ל״ש והציר הבריטני גם הוא לא יכול להפיק את רצון אישי בזה, על כן שלח מונטיפיורי אל בתי המסחר שבביירות להביא לו די כסף לרגלי הפיזור אשר לפנינו פה. כי המגפה עשתה פרצות גם במאדם, וסוף דבר שמחנו כי היתה לאל ידינו להושיע את היהודים בעיה״ק הזאת. היום רד ונשי האצילים באו לשחר את פני שאכתוב את ידי בתוך חברתן אשר נתיסדה להושיע את החולים ואת אלה הנערות שחניעו לתור הנשואין ואאות לבקשתן. בתוך העת ההיא שלח המושל אלינו מקהלת מזמרים מבני הערביאים ורבים מעניי המושלמנים נלוו אלינו לבקש נדבות ונתן להם לכל אחד לפי ערך רישו. חלקנו את נדבותינו וכל אחד ממקבלי העזר נאות כי תקותו נמלאה, ונחלק עוד שלש מאות וששים וששה ר״ט אשר נשלח לנו מהרב הגאון דלונדון ואשר נקבצו בביהכ״נ שלנו בראמסגייט. נצטערתי מאד לשמוע כי השוחט ששחט הכביש בעבורנו ביום ו׳ העבר נאסף בשוט המגפה והוא היה בן שלשים שנה ואיש בריא. ירחם ה׳ ותעצר המגפה מעל אחינו! — הכוכבים וכל צבא השמים יאירו בלילה הזה בזהרם ויעוררו את לבנו לדברי דוד אדוננו: השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע״. רבים מתושבי ירושלם ישבו אתנו בליל הבהיר והצח הזה ושרו תהלות דוד למען תת כבוד לאלהי ישראל, ולא נתנו תנומה לעפעפיהם כל הלילה ולא נתנו דמי לפיהם מלשיר שירים ולשמור את עתותי האשמורות, ונדמו בעיני כשומרי חומות ירושלם, ואמרתי עם דוד מלכנו: „ברכו את ה׳ כל עבדי ה׳ העומדים בבית ה׳ בלילות... יברכך ה׳ מציון עושה שמים וארץ״. — ביום אתמול בקרנו

את כותל המערבי והוא משרידי בנין שלמה אשר השאיר ה׳ כמעט למזכרת אהבתו אלינו ולא שלטה בו העת האכזריה אשר תכלה את כל, ולא חלו בו ידי מחריבי ארצנו. האבנים הן גדולות מאד ונצמדו יחד זו בזו בכח גבוה מעל גבוה הוא שומר ישראל, ואמרתי אל לבי האין זה ציון לישראל כי לא אפס תקותם עוד? כי כותל זה יעיד כי בוא יבוא היום ולא יאוחר עוד אשר כל העמים ילכו בשם ה׳ ונהרו אל הר ציון, ויענו כולם יחד בשפה ברורה „הללויה, זמרו לאלהי ישראל“. וכבר נודע לעמנו דברי חז״ל „מעולם לא זזה שכינה וכו׳ שנאמר הנה זה עומד אחר כתלינו“. — יום ו׳ יוני 14 ירושלם. קמנו בשעה השנית אחת חצות לילה ללכת לדרכנו בטרם שיפוח היום, ורבים מתושבי העיר בקשו לשלחנו וללכת אתנו חברונה, ואולם לא חפצנו ליגעם ולא נתנו את נפשם בבקשתם. ונצא למחוז חפצנו עם כל אשר לנו בשעה הששית, ועוד הפעם שמנו עינינו על הררי ציון והר המוריה ותפארת עיר דוד וכל מחמדיהם אשר אין ספורות להנה בימי שלותה, וגם עתה בחורבנה רק על עציה ואבניה כלה ה׳ את חמתו, אבל הקדושה והתפארת עודן כמקדם, ואיש או אשה אשר דמי ישראל מזרע אברהם יזילון בעורקיו, מבשרו יחזה את הוד וכבוד ה׳ השוכן עוד היום בירושלם תוב״ב. ומי מאתנו אשר יראה בעיניו הארץ אשר משה ואהרן חמדו לה, ואשר דוד ושלמה מלכו בה ולא ישתומם או לא יהיה מאסירי התקוה כי בוא תבוא העת ולא תתמהמה עוד אשר דברי ישעיהו הנביא יקומו לעינינו, פצחו רננו יחדו חרבות ירושלם, כי נחם ה׳ עמו גאל ירושלם. חשף ה׳ את זרוע קדשו לעיני כל הגוים, וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו (נ״ב, ט־י). באנו אל קבורת רחל ונכתוב את שמותינו בתוך אלפי רבבות שמות מזולתנו. ונתפלל שם את תפלתנו על יד הקבר, גם צוינו לתקן את פרצות החומה אשר בסביבות הקבר ונשלם מכיסנו את ההוצאה הדרושה לדבר זה. עברנו דרך צורי סלע עד שבאנו אל ברכת דוד (שלמה) אשר מברכה זו נמשכו בימי דוד צנורות עד בית המקדש מקום אשר קנה מרונה היבוסי. אכלנו פת שחרית במקום נאות דשא על יד הברכה ופגענו בחבל חכמים בלכתנו משם והמה באו לקבל פנינו לפני בואנו חברונה, ונבוא לעת ערב על יד באר יעקב ונשב שם, כי ערבה לנו מאד הבאר הזאת והמחזה הנעים אשר סביבותיה, גבעות מלאות עצי פרי וירק דשא שעל פני השדות.

ט

[חברון] מוצש״ק יוני 16 חברון. קודם קבלת השבת באנו לחברון, והלכנו לביהכ״נ של הספרדים ונעבור דרך רחובות קצרות מאד כבכל ערי הקדם ומלאות אבנים ואשפתות. גם בתי העיר נבנו בלי תואר והדר, ובכל זאת כקסם הוא על פני אחינו היושבים פה אשר אהבת ארץ אבותיהם תעלה על לבבם ותדשן את עצמותם יותר מכל היכלי מלכים, ותורת ה׳ היא שעשועם כל היום. — בכל הכבוד אשר קבלו אותנו יושבי ירושלם וצפת, כן עשו אחינו אלה היושבים בחברון וחכמי העיר נלוו אלינו וישלחוני עד המחנה אשר לנו בשובנו מבית הכנסת. וכרגע בא מושל העיר לשחר את שלומנו. ואולם יען שלא מהר לצאת לקראתנו לפני בואנו אל המקום הזה כאשר עשו מושלי צפת וירושלם על כן הנחנו אותו לעמוד החוצה עד שכלינו את סעודת השחרית, ולא מגאוה וגודל לבב עשינו ככה כי אם מדעתנו את נפש התוגרמי ואת חדרי לבבו, וכאשר תראה במרוצת דברי בבואי לספר ממערת המכפלה. — כלינו לאכול ונצא לקבל פני המושל, ויאבה להצטדק על אשר לא מהר לצאת לקראתנו, כי חכמי העיר אשמים בזה באמרם אליו כי נבוא ביום ה׳ העבר על כן לא ידע עת בואנו, ולולי זאת לא חש לתת את נפשו ומאדו בעבורנו וכבודנו. כבדנו אותו בדרך כבוד הארץ בקאפי ומקטורת הטאבאק וכן כבדנו לכל שריו ועבדיו אשר הביא אתו. אז אמרנו אם יאבה למלאות את בקשתנו לבקר את מערת המכפלה, ויעננו בחפזו כי היה לא תהיה ולא יוכל לעשות כזאת, אבל הבטיחנו לתת לנו לבוא לקבר אבנר בן נר, רות, ישי אבי דוד ועתניאל בן קנז. הארץ הזאת מבורכה מאד, כרמי גפן וזית ועצי פרי מכל מחמדי התבל רבו פה יותר מכל ערי אירופא וחמדתי מאד לבנות בית על יד הבאר אשר ישבנו למען אוכל לשבת במקום הזה בכל עתותי השנה ולהתענג על היופי מהמחזה הנעים ועל הגבעות הירוקות, ובהן כל אשר תתאוה העין. ובין כה וכה אלכה לי בין קברות הצדיקים אשר ינחמו את לב איש ואשה מזרע ישראל. כל היום באו אלינו מתושבי העיר, הנשים הן יפות מאד והבתולות תנשאינה לאיש בהיותן ט״ו או י״ד שנה. והן נושאות פרחים בראשיהן ושערות ראשן כארגמן מבעד לצואריהן. גם הביאו לנו ברכות ומנחות מיין ומגדנות הרבה מאד. — יום א׳ יוני 16, חברון. הובאו לפנינו גליונות מספר העניים הנמצאים פה ואת מחסורם ובקשתם, וכבכל הערים

כן גם בחברון פתחנו ידינו להושיע להעניים. אנחנו יושבים באהלנו והנה קול תוף וחליל נשמע באזנינו, ונשלח אחד ממשרתינו לקנות את החליל הזה העשוי מנחשת, והאסאן החל לזמר בו את זמירותיו, וכן כל אחד מאנשי הצבא אשר אתנו וכל עבדינו הלכו במחולות המחנים ואת חרבותיהם הרימו לשמח את המחנה ויהי המחנה נפלא מאד. המושל בא אלינו עוד הפעם, וגם עתה בקש את סליחתנו על פשעו כי לא יצא לקראתנו, ונכפר על עונו ונקח מאתו את מנחתו ארבע צאן אשר לא שעינו אליה בעת שבא אלינו בראשונה. וגם הפקיד (שייך) הביא לנו מנחה נאד דבש ונאד חמאה. הארון א. בא אלינו ואשכר של מיץ שושנים הביא בידו מאשתו הכבודה. שחטנו את ארבע הצאן וכדת תורתנו לקחו הכהנים הזרוע והלחיים והקיבה, ונחלק לעניי ישראל את המותר, והחלקים האחרים שמו בסיר להיות להם לסעודה בלילה. גם היום הרבו בני עמנו להביא לנו יין ורקיקים מגרנות ויי"ש. בני מקהלות הספרדים והאשכנזים באו וימכרו לנו מקומות בביהכ"נ לאישי לבדו ולי לבדי ויכתבו מכתב חתום והעד עדים אשר לנו המה לאחוזת עולם. וגם אל חברת בקור חולים ותלמוד תורה ספחו את שמותינו, וכן לחברת הכנסת כלה, ושמו אותנו לראשי החברה ומנהליה. ומעודי לא שמחתי על מקום נחמד לעיני כעל המקום הזה, הקרוב לקברות אבותינו אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה ולאה, והמים אשר נשתה הוא מבאר יעקב אבינו. ומי יתן ותוסר צל הממשלה אשר תמשול עליה בפתיות ואכזריות מבלי דעת מאומה מה ה' שואל מבני האדם על האדמה! — ארבעת הצאן אשר זבחנו נמצאו כולן נקיים ממום וכשרים לבני ישראל ונחש ינחשו אוהבינו החכמים בהן אשר ההצלחה תהיה נר לרגלינו עד שובנו הביתה, ויאמרו כי מעשרת הצאן אשר נשחטו ביום ו' העבר לא נכשרו לאכילה כ"א שתים מהן, וצאננו כולנה כשרות. החכמים האלה הגידו לנו כי המקום הזה נקרא „עמק פרחים" ונשי החכמים אמרו שיקוו כי אחפוץ להתגורר בקרבת העיר ימים רבים והבטיחו לבוא תמיד לשרתנו ולהובילנו אל כל חמדת העיר וסביבותיה. עוד תקוה טובה נשקפת לנו כי השייך ינהל אותנו אל מערת המכפלה ביום מחר בבקר, גם המושל חפץ מאד להפיק מאוויי לבבנו. — יום ב' יוני 17, חברון. המושל והפקיד באו אלינו להובילנו למקום אשר קוינו לראות קברות אבותינו במערת המכפלה, ולפני צאתנו כבדנו את העם הנאספים בכל כבוד מערי הקדם הגדולים. המושלמנים ישבו על הארץ ורגליהם נוגעות זו בזו ושרי צבאם עמדו מאחוריהם. אחרי הכבוד הזה עברנו חלוצים אל מחוז חפצנו בתקוה טובה כי נוכל להשתטח על קברי צורי מחצבינו. ונעבור בין הרחובות מלאות אדם במגבעות ארומות והכרת פניהם ענתה בם כי ישבו אך להרע או להתפאר בגבורתם, ולא היו כהתוגרמים יושבי ירושלם אשר חרדו עלינו חרדה גדולה למלאות את מבוקשתנו. בבואנו לשערי בית תפלתם הבנוי על מערת המכפלה מצאנו מקהלה גדולה מהתוגרמים ובתוכם אחד מהנזירים וזקנו מגודל בקווצות תלתלים שחורים והוא הניח את ראשו וירם את ידיו לשמים בחרון אף וחמה אשר בערה בו ויצעק צעקה גדולה ומרה. עודנו חרדים עליו והנה קול ההמון הולך וחזק מאד, אולם בכ"ז שנסנו את מתנינו ונבא אל מקום הקבר ויראני המושל את דלתי מבוא המערה מקבורת אבותינו, ורא‌ינו אשר כמעט נפשו יצאה בדברו אותנו ואימת ההמון תבעתהו, כי בכל רגע ורגע גדלה ההמולה מבחוץ ואחינו ב"י אשר עמדו בחוץ הוכו בשבט מהפתאים. אז אמרנו טוב לנו לשוב הביתה, והמושל הצטדק לאמר: „מה אעשה להמון אם רוח האמונה תוליכהו שולל?" הן אמנם כדבריו כן הוא, אבל מי יודע את רוח העם אם לא מושלם ומדריכם, ומדוע הביא עלינו את כל הצרה הזאת? בשובנו הראו עבדינו את כחם לגרש את ההמון אשר נקבצו לריב עם אחינו. גם ראינו בשובנו את עמק הפרחים ונשב בשלות השקט אין שטן ואין פגע רע. ואמרתי בלבי הן ה' אלהים עשה את הארץ פוריה כגן עדן מקדם וכאשר היה לאדם בטרם שנגרש כן הוא גם בעמק פרחים הזה הנותן ריח כל בושם, ואולם מה נראה בעיר במעשה ידי אדם? אך חושך ואפלה, הבל הבלים וסכלות אשר תגעל נפש המשכלת בהם. ובכל זאת לא נכחש כי גם פה כבר שינו האנשים לטובה. כי מלפנים לא יכול איש אירופא ללין בעמק רפאים אף לילה אחד, וכעת רק איזה אנשים אשר הוסיף המושל על אלה אשר אתנו די לנו לשמרנו מפחד שוכני אהלים אשר יבואו הנה לפעמים לשלול שלל ולבוז בז. והנה מכל העתיקות שבסביבות המכפלה השתוממנו על שתי אבנים גדולות ארכן כ"ב אמה ורחבן אמה וחצי. בערב באו פקידי קהלת ישראל ויגידו לנו כי התנפלו התוגרמים על אחינו ויכו בהם מכה רבה ורבים נחלו וישכבו על מטתם כי לא יוכלו לצאת ולבוא ואימה גדולה תפול על יושבי העיר מפחד יום הבא. ונירא מאד. אז אמרנו כי ד"ר לעווי יכתוב מכתב בלשון ערבי אל ידידנו המושל בירושלם שיבא לעזרתנו ולהצילנו ממתקוממינו. בכל זאת הלכנו לתפלת הערב אל ביהכ"נ ונחלק אז מנותנו כאשר עשינו בצפת וטבריא ובירושלם ערי קדש תוב"ב. ות"ל שנודע לנו אחרי כל אלה כי הגדילו העם על

החרדה כי לא היה פחד. בלילה באו אלינו הרבה מיושבי העיר וכלי הנשק אשר אתנו נוסו אם יעשו את מלאכתם בעת שנדרוש אותם. אך ת"ל ישננו והונח לנו גם שכחנו את כל אשר היה ביום אתמול. — יום ג' יוני 18 מקום הזיתים בעמק פרחים חברון. הלילה עבר עלינו בשלום, על כן בחמלת ה' עלינו נקוה לצאת לדרכנו אחר הצהרים. בשעה התשיעית קמנו ונרכב אל ביהכ"נ של האשכנזים אשר שם שרת מונטיפיורי כאב ואנכי כאם לילד אשר הובא בברית אברהם, וזאת היא הפעם השלישית לנו כעת בארץ ישראל אשר נתכבדנו לעשות את המצוה הזאת. כחצי שעה אחר השעה השלישית בצהרים קמנו ללכת עם כל אשר לנו לדרכנו. עזבנו את מקום הזיתים שעמדנו בלוית חכמים ורבים אשר חפצו לשלחנו. כאשר עברו רגעים אחדים רכבו המושל עם השייך וכל הנלוים עליהם לקראתנו וישלחו אותנו כחצי שעה. ואחרי אשר נפרדנו מהם בברכה רכבנו בדרכנו הלך וזמר שירי זמרות דוד בעת ההיא ראינו רוכב על סוס הקריב לבוא אלינו במקהלה עם האנשים מאחינו אשר עוד הלכו אתנו. וימהר את דרכו כי ירט לנגדו. נשאנו עינינו והנה הוא אמין, האיש אשר שלחנו לירושלם וישב עתה. ואחריו ראינו רוכבים באים וחרבם שלופה בידם ולנוגה ברק השמש נראו החרבות והחניתות בעינינו כמראות הצובאות עם הולכים ויורדים מהגבעות, ושלוחים מאת אוהבנו המרומם המושל מירושלם ומשנה. (אגא) שלח עם שריו והמה רכבו בחפזון אלינו וירדו מעל סוסיהם היפים ממבחר סוסי ערב ויושיטו לנו מכתב מאת אדוניהם ומכתב אחר היה בידם למסור למושל חברון. ובפתחו ראינו אשר אהבתו אלינו היא נאמנה, כאח נאמן היה לנו ונעימים ויקרים מאד היו דבריו הכתובים אלינו, וגם חש וימהר לשלוח לעזרתנו אחד ועשרים איש ממבחרי אנשי הצבא אשר לו. וכאשר התיצב האגא עם מכתב אדוניו לפני יקירי מונטיפיורי אמר: „הנה נשלחתי אני ואנשי אשר עמי להיות למגן לך, ובפקודת משלחנו הננו נכונים לשפוך דמינו בעד שלומך ושלום אנשיך". מי יוכל לתאר את שמחת לבבנו בעת ההיא אשר שבנו אל העיר במחנה כבדה כזו. מערכת גבורי מלחמה ובתוכם אנשינו כשבעה עשר איש, ושבנו אל המקום אשר היו אהלינו בתחלה הוא עמק פרחים „אדמת הזיתים" ונלין בלילה הזה שם עם כל המחנה, כדי להראות להם מה שיש בידינו לעשות. הסבה אשר הסב לנו לעצור את מהלכנו ולשוב לחברון לא היה למען נקום את אויבינו ולהראות להם את כבודנו אשר יכבדונו אנשי בריתם, רק כי אמרנו בלבנו עוד עיף ויגע העם אשר באו מירושלם לעזרתנו על כן ינוחו מעט וישיבו את נפשם. האומנם לא נוכל לכחד אשר בצפיתנו לשוב לחברון היום צפינו גם זאת להוכיח את האכזרים ואבירי לב האלה למען יבושו ויכלמו לנצח בראותם מה בין מעשיהם הרעים ובין חסדי אחיהם מערים אחרות. ולוא הואלנו כי אז נוכל לבוא היום לבטח אל מערת המכפלה אשר אנחנו נכספים לבוא בה, אך את הדבר אשר לא נוכל להשיג בטוב לב לא נתאמץ לקחת בגבורה. אנשי החיל בקשו מאתנו בעת בואם אל השדה להראות כח וגבורת קני הרובה אשר בידם, ונמלא את רצונם, ותהי חרדת אלהים על בני העיר. ובאמת היה הדבר הזה לשעשועים לנו ואשר לא ימח מלוח לבנו עד עולם, כי ה' אלהים הגין על עמו בארצות אבותיהם על ידי בני חיל מבני ישמעאל. ועד ארגיעה באו עוד הפעם אנשים ונשים וטף מבני עמנו לבקרנו. וצוינו לשחוט תשעה כבשים, ולהבעיר אש בכל סביבות השדה, אחדים מהם צלו את הכבשים על ראשיהם וכרעיהם, וכל המחנה צהלה ושמחה, כי יין הרבה מאד נתן להם וגם לחם פרי עץ ירקות שדה ואורז הוכנו לחדות מעוזם בלילה הזה. וכל העם הנאספים אכלו יחד באין הבדל בין אמונה לאמונה. השמחה נמשכה עד שעה מאוחרת בלילה, וכל הלילה ירו בקנה הרובה למען החרד את אלה אשר החרידו אותנו. גם עלי טאבאק שמנו לפני התוגרמים ואבק שרפה למען יחוגו וישמחו כחפץ לבבם. בעת אשר ערכו את המאכלים רכבנו על הגבעה לראות את קבר ישי אבי דוד, ושם התפללנו תפלת הערב עם עוד שמונה יהודים למען התפלל בעשרה, וכאשר ירדנו מהגבעה ונקרב אל המחנה. האח! מה יקר היה לנו המחזה הנעים! ומי יתן ויהיה לאל יד צייר אמן לצייר את המחזה הנפלא הזה: האש הבוער בשלהבתיה בתוך המחנה והערביאים היושבים סביב האש צולים עליו הכבשים השלמים. רבים מהאנשים יקטרו איש כלי מקטרתם ואחרים מנגנים, ויש מהם הולכים במחול וינסו את כלי נשקם אם יוציאו אש. וכולם שמחו וצהלו ונתנו לנו רב תודות ממעמקי לבבם. הודות לאלהי השמים אשר מידו הכל והוא ברא כל אלה.

ו

[יפו וחיפה] יום ד', יוני 19. הקולות מקני הרובה אשר ירו בלילה לא הניחו לנו לישן כל הלילה, אך העונג אשר שבענו מהם כיפר על כל חטאתם. בחצי שעה אחר שעה השביעית ישבנו על סוסינו ואנשי הצבא הגבורים רכבו לפנינו

ונשתוממו אז על בגדי אנשי הצבא היפים ועל סוסיהם הטובים בלכתם לפנינו. ובכל היום הזה יגעו לשמח את נפשנו במהתלותיהם לערוך כמערכת מלחמה, זרקו את חניתותיהם, ירו את כלי נשקם והוציאו את חרבם מתעריהן, וע"כ סרו מעל לבנו כל יגון וכל עצב. מלבד זה המה מלומדים מאד לרכוב כפרשים ובמרוצתם על סוסיהם מעל הגבעה או יורדים ממנה יזרקו חניתותיהם השמימה וישיגום, וכן יעבטון אורחותיהם סביב סביב הלוך ורכוב ולא יפקדם רע. בחצי שעה אחרי השעה התשיעית עמדנו על יד קבר נתן הנביא וגד החוזה קרוב לכפר חלחול. שם התפללנו תפלת שחרית והטבנו את לבבנו. נשארנו שם עד חצות היום, ונפן משם ונעבור בין רוכסי הרים במורד ההר ונבוא אחר שעה השנית אל ככר רחב ושם ירדנו מעל סוסינו ונשב על הדשא. ואנשי הצבא אשר שולחו אלינו מירושלם ישבו סביבותינו במעגל. אז אבה מונטיפיורי יקירי לתת מנחה חמשים דאלאר להאגא מנהיגם ולכל אחד מאנשיו שני דאלאר וגם הבטיח להם לשלוח מאנגליא בשובנו שמה לשלום אבק שרפה לכל אחד מהם. וידרוש מהם להגיד לו את שמותם ויכתבם בספר לפניו. ועל ידיהם שלח מונטיפיורי מכתב תודה להמושל ומנחה שפופרת לראות מרחוק והוא כלי מחזה יקר מאד. הדרך שעברנו בו אחרי אשר שלחנו אנשי החיל היה טוב בלי גבעות מעלות ומורדות ונרכוב בלי עמל ויגיעה. ההרים אשר נראו לנו בדרך היו מכוסים בעצי ברושים יפים מאד והשדות נזרעו היטב בזרע דגן ונטעו בעצי זית. ונחנו כרבע שעה לפני השעה השמינית בערב בין נטעי עצי זית. והמקום הזה הוא אצל כפר זכריה. מונטיפיורי היה יגע בעת ההיא ורפה כח וישכב על המטה, ומנוחת הלילה ערבה לנו מאד אחרי כל יגיעתנו. — יום ה', יוני 20. יקירי מונטיפיורי מצא את עצמו בבקר זה חסר אונים ורפה כח, ועצתו חזקה שבבואנו ליפו נעשה דרכנו דרך הים אם נמצא שם אנית קיטור האוסטריא. אך אנכי אשים מבטחי בה' כי בבואנו לחוף יפו יתחדש ויתחזק כח אישי ונוכל לרכוב דרך היבשה כאשר עשינו עד כה. החלנו ללכת היום לדרכנו לפני השעה הששית בבקר ונעבור בין שדות עבודים ונפגוש בקר וגמלים טעונים דגן. ואחר שעה העשירית קרבנו אל יד „נאיאני" ונחנו שם תחת עץ תדהר, ואף כי צל העץ הזה נחמד הוא, אולם צל התאנה טובה ממנו כי ענפיה תפרושנה למרחוק ויצילו את היושבים תחתיה מתבערת השמש. שם התמהמהנו עד שעה השמינית בערב. ואז קמנו ונרכוב לבית דגן אשר מלפנים עמד שם היכל בית דגן (שמואל-א' ה'). וכבר היה כחצות הלילה בעת שבאנו שם. אך הירח יקר הולך בלילה ההוא ובדרך שעברנו בה היתה ארץ חמדה מלאה עצים שונים ולא יבושו להרים ראשם נגד עצי הגנים של שרי אנגליא. גם בכל הככר סביבות רמלה יפים העצים כאלה אשר ראינו פה, ווגמול לנו המחזה הנעים מנוח מיגיעותינו בדרכנו הזאת.— יום ו' יוני 21. בית דגון אצל אשדוד, על החוף שאצל הים קרוב ליפו. השכמנו כחצי שעה אחר שעה השביעית בבקר. יקירי מונטיפיורי היה רפה כח ויעזבהו אונו, ובמחצית הדרך מפה ליפו הציג אמין לפנינו את פקיד יועץ הבריטאני אשר הודיע לנו בשם אדוניו שלולא המחלה הנודעת כי אז בא גם הוא עד פה. ונקרב אל החול שעל שפת הים ונתקע שם יתדות אהלינו. אז באו אלינו היועצים מאנגליא ורוסיא עם שומרי ראשם, ואנחנו לא הנחנו לבוא אלינו שום אדם מטעם הקוואראנטינא. שמועות מצב הארץ אשר הואילו לספר לנו לא תדשנה את עצמותינו, כי אמרו אשר המבוכות רבו בארץ והדרך מפה לביירוט היא בלתי בטוחה כלל. ומה נעשה? לא נוכל לעמוד פה באהלינו ימים רבים. — גם פה רבו מאד המתנות אשר שלחו לנו המושל והשופט והיועצים, ומספר רב היו לנו מקשואי המים ופרי עץ שונים, גם חמאה, דגים ועוד דברים כאלה. לא יכולנו להשיג לא בשר בקר וצאן ולא עוף למאכלנו כי השוחט יצא את העיר מסבת המגפה. מונטיפיורי שכב על מטתו כל היום אך בעת מנחת הערב קם ולבש בגדיו החמודות לכבוד שבת קודש. — מוש"ק יוני 22, יפו. על מקום החול שעל שפת הים. מושבנו היה ביום הזה באהל של דר' לעווי ונקרא שם את תפלות השבת והפרשה משבת ההוא. היום היה צח אך חם מאד בתכונת המחוז. יועץ האנגלי והרוסי והגרמני פקדו אותנו והתמהמהו באהלנו ונתענג על אמרותיהם הצרופות. היועץ מרוסיא הפציר בי לקחת מאתו מנחה טבעת כסף נפלאה ושני מטבעות ישנים ועל פי דברת אישי מונטיפיורי אשר צוני לבלתי אמאן לקחת נשאתי פניו ואקחם. הטבעת היא גדולה כמטבע גדול ועליה כתובה ערבית. הראש לבקרת המחלה המתהלכת גם הוא בא אלינו היום ויאמר שיעשה כל אשר בכחו לשרתנו. ומונטיפיורי בקש ממנו שיתן בידנו תעודת נקיות ממחלה כי נזהרנו מלבוא בעיר, גם בקש ממנו שלא ימאן לקחת מנחה ממנו עשרים שקל ספרדי ויעתר לבקשתנו, ונקוה כי המכתב הגלוי והחתום ביד ראש המבקרים הזה יחלצנו בבואנו לביירוט מעוני הקוואראנטינא. בערב בא שופט העיר לפקדנו והוא אחי אוהבנו המושל מירושלם. וכבר קבל מכתב מאחיו אשר יבשרהו מבואנו ליפו ובקש ממנו לעשות בעדנו

ורכושנו כל אשר בכחו לעשות, והבקשה הזאת נתמלאה על ידו, וכל אשר דרשנו עשה בכל לבבו ונפשו. — יום א׳ יוני 23. השכמנו היום לפני שעה הששית. יקירי מונטיפיורי החליף כח וטוב לו עתה מאתמול וירכוב כאחד מאתנו. ובמשך שעה באנו אל גשר אבנים אשר כמעט נחרב. וכאשר עברנו את נהר „פתרס" באנו בשעה התשיעית אל קבר אלה־אבן־אלים ומקומו על גבעה קטנה מול הים. המחוז אשר עברנו בו בעת ההיא היה מלא חול ושמם ולא מצאנו מחסה בכל הדרך ההוא בלתי באחד מבתי התפלה אשר לישמעאלים וגם בו היו זבובים הרבה, ובכל זאת שמחנו כי השגנו מקום לנוח בו מעט ולהיטיב לבנו בלחם הבקר וקשואי המים אשר היו לנו למעדנים בעת הזאת. ובשעה השנית אחר חצות היום עזבנו את המקום הזה ונלך לדרכנו. אבל החום היה אז כמעט גדול מנשוא. בשעה הרביעית עברנו את הנהר „נאהר־אל־פיליק" שהיה אז חרב ויבש וגם האדמה סביבות הנהר היתה כמדבר שממה, זולת מקומות אחדים אשר נטועים שם עלי טאבאק אשר העלו נצה בעת ההיא במלואם ויפעתם. בשעה הששית הגענו אל הככר הטוב והנחמד אשר ישתרע עד הר הכרמל, בסוף הככר הזה הוא כפר עמחאלט ובו שדות צאן ובקר ירעו שם ובורות מים מתוקים. וכאשר באנו למקום ההוא יצא הירח מבין העננים ויקר הולך וקוי אורו האירו סביבותינו, וכל אלה נראו בעינינו כמחזה יקר אשר המשורר והצייר יתבוננו עליהם בעין פקוחה. ושם פרשנו את אהלינו ללון בלילה. — יום ב׳, יוני 24. נתחזקנו לקום בחצות הלילה למען לא יבעיר עלינו השמש בלכתנו בדרך. והעמסנו הפרדות ואנשינו הכינו שאר הדברים, והטבנו את לבנו בכוס קאפי ורקיקים. וכבר עברו שתי שעות לעשות כל ההכנות עד אשר ישבנו על סוסינו. האויר היה בעת ההיא שקט ומריח ריח כל בשם. כל באי העולם נראו אז לעינינו כאילו נרדמו בתרדמה גדולה, לבד הירח והכוכבים אשר לא ינומו ולא ישנו בלילות ולא יאבדו אף קו אחד מזיו נהגם וישלחו את הוד יפעתם בצאתנו באורח שוקטה ודומיה. בשעה הרביעית החלו השמים להראות את נוגה השמש בזיוה והדרה אשר עד ארגיעה הוציאה ראשה מבין מפלשי הרקיע כמלך בהודו, והשליכו השמים את אדרת הלילה מעליהם ויהי אור. עברנו כעת את נהר קידרא ונבוא אל מוניט־אל־בטיח או שוק של האבטיחים, ויש אשר יקראו לו „אבל זאבארא" ואחר שעה השביעית הגענו אל העיר הישנה „קסריא". החרבות אשר בה עודנה מעידות ומגידות את יפיה ועליזותה שבימי קדם, והעמודים מאבני שיש ושוהם יספרו גם היום את גאות ועליזת

הורדוס בעירו האהובה לו. וכעת כמעט כל העיר שטופה במי הים, והמביט בה ויתבונן על החוף אשר היה לה לפנים יוכל לקרוא „איך נפלו עריך ארץ יהודה המהוללה". כאשר עזבנו את עמחאלט בבקר נזהרנו מאד ברכבנו, ולולא ידענו כי סוסי ערב נסו ללכת בין חתחתים ובורות, כי אז נרגזנו מאסון, כי חפירות רבות היו בסביבות הכפר הזה אשר חפרו האנשים שתהיינה לאוצרות למו לשום בהם דגנם. וכאשר נמלטנו מהפחתים האלה רכבנו בשמחת לב עד קסריא ותהי לנו הרכיבה לעונג. סעדנו את לבנו בבקר בעיר הזאת ונרגיע שם עד אחר חצות היום. וכאשר החלו האנשים להכן למסענו יצאתי ללקט פרחים הגדלים פה למרבה, ואשר תוציאם האדמה כיד הטבע הטובה עליה. אחר שעה הראשונה בצהרים עזבנו את המקום הזה, ובמשך שתי שעות עברנו את נהר זרקא אשר שם חפצנו להתבונן על המעבר החרב. ועוד פעם שנית עברנו את הנהר בטרם באנו לכפר טנטורא ואחר מסע טוב ונכון מאד נחנו על יד הים בעוד היום גדול בשעה השלישית. לימיננו על הגבעה ראינו חרבות מבצר עתיק מאד. — יום ג׳ יוני 25. — אל־חדור לרגלי הר הכרמל. למען נמלט בדרך בואנו לעכו מחום השמש קמנו בחצות לילה וכל ידי האנשים היו מלאות עבודה להכין כל הדברים הדרושים לדרכנו, להוריד את האהלים ולהעמיסם על הפרדים והחמורים. גם אברהים לא היה נרפא במלאכתו להכין לנו קאפי ורקיקים לפני צאתנו, ובשעה השנית היינו על סוסינו ונרכוב בתחלה בין צורי סלע ובדרך מלאה חול, אבל מיד יצאנו אל ככר רחב פתוח זרוע מסביב, לימיננו הר הכרמל נשא ראשו ולשמאלנו בין עמקי הגבעות נשקף הים התיכון. כחצי שעה אחר שעה השלישית נתפזרו ענני הלילה וחלפו למו גם הכוכבים ממסלותם ונחבאו לאט לאט לפני בוא המאור הגדול השמש אשר השחר יבקע אורו וישלח את נעימתו על המחזה מסביב. ונרכוב עוד כשתי שעות. וכאשר עברנו את הככר במשך רבע שעה או רבע מיל באנו אל חרבות מבצר עתיק מאד הנקרא בפי יושבי המקום „אטליק" והחרבות נושבות אצל הים. וכאשר הרחקנו ללכת לצפון הכפר באנו אל קיר חומה חזק הפונה למזרח וכל מראהו ותכונתו היה בעינינו ככותל המערבי מבנין שלמה בירושלם וכיתר בנינים העתיקים מבני ישראל. ובבואנו לתוך הכפר ראינו בנין עגול ויפה ועליו פטורי ציצים ופני אדם להם ונשתומם על המראה, ונראה אשר הרומיים הוסיפו להדר באיזה זמר על הבנין העתיק הזה אשר כל מבין יחזה בעיניו כי נבנה בידי יהודים. ואנשי הכפר עשו בבנין הזה מחסה

לבהמתם ולאביוני אדם אשר אין להם דירה. לא אחרנו להתחבר עם מחננו אשר עזבנום בלכתנו לבקר את העתיקות. ונרכב כולנו יחד עד שבאנו אל מי מנוחות. ועל צדיה ושפתיה נטועים עצי אהלות יפים מאד. וכאשר קרבנו אל חיפה ועברנו את הר הכרמל אמרנו לתקוע את אהלנו ולסעד את לבבנו בלחם הבקר ולנוח שם עד מנחת הערב להסתר מחום השמש. ויהי בטרם נטינו את אהלינו והנה סוסים רועים באחו ומאחריהם נראה מחנה גדולה ונשתוממנה לראות כי הם אנשים מבריטאניא אשר פגשנו בירושלם. ונשמרו בעינים פקוחות על פי חקי הבקורת. וגם אנחנו נאלצנו לעמוד פה ע"פ פקידי הקוואראנטינא, כי לא הועילו למורת וצרת לבבנו לא מכתב התעודה מיפו כי בריאים אנחנו ולא אמרותינו הרבות אשר שמנו באזני הפקידים לאמר כי הרחקנו מחוץ לעיר את כל אשר לנו. ונט את אהלינו על יד הים על פי חוקי הקוואראר־טינא. שלחנו אגרת בשפת ערבית אל המושל שבביירות לספר לו את כל תלאותינו ולדרוש את עצתו מה לעשות. ובין כה וכה נצבו שני שומרים אצל אהלינו. ומהם נודענו אשר יאותו המבקרים לתת אותנו ללכת לדרכנו אחרי שיעברו שבעת ימים תחת חק ההתמהמות של ארבעה עשר יום, ואז כל אשר אתנו תכובס במים. ברגע הזה ספרו לנו אשר המשולח מצפת רבי ד"ל אשר ראה אותנו ודבר עמנו בקאסמיא, ואשר נשלח ע"י הרב ר' אברהם דוב לביירות להביא משם הכסף שבא מאמשטרדם עבור עניי צפת, כי קרה לו אסון בדרך בהיותו בקאסמיא כי נפל עליו שודד ויגזול את צרור הכסף מידו, וכאשר תפש בצרור בחזקה לבל יקח ממנו אז שלף הבליעל את חרבו ויקצץ את אצבעות המשולח הנדכא והלך לדרכו עם הגזלה. אך בחסר שופט הצדק שבשמים נמצא האכזר הזה ויובא לפני השופטים וישב את הגזלה וגם ענשו אותו כמדתו ויקצצו את אצבעותיו, כאשר עשו להחכם האומלל כן נעשה לו. וגם היום ראינו את חסדי הבורא עלינו כי בהיותנו קרוב לקאסמיא חפצנו לבוא שם אך מחמת יגיעותינו מהדרך שכבנו בלילה ההוא סמוך למקום הזה תחת אויר השמים. קאסמיא היא עצרת חבר בוגדים. ה' אלהים! עתה ראינו בעינינו בכמה מקומות כי חסדך גבר עלינו ותשמרנו תמיד מכל פגע ואסון.

יא

[לרגלי הר הכרמל] יום ד' יוני 26 אל־חדור לרגלי הר הכרמל. התענגנו מאד לראות את כל אנשינו באים במים לטהר את בשרם ומלבושיהם גם את מגבעותיהם וכסוי ראשיהם שתחת המגבעות. וגם את אהלינו ומכסותינו במים יובאו. שני סלים מלאים פרי עץ נשלח לנו מהיועץ הבריטאני היושב בעכו ובתוכם תאנים חדשים, תפוחי זהב ותותים וכולם היו טובים מאד למאכל. המקום אשר נשב כעת יזכרני הדברים הכתובים במלכים א' י"ח. האדון פינצי ציר האנגלי בעכו הופיע ברגע הזה לפנינו, כי שמע שבאנו לבקר כמה ערים מא"י וגם שמע את מחשבות מונטיפיורי אשר חושב לעשות בשביל יושבי הערים הקרושות לחנך אותם לעבודת האדמה. על כן הכין בעדנו ספר אשר כתובים בו כמה כפרים אשר יאבו למכור בסביבות מושבו ואשר ידובר על תכונת האדמה וטובה וכמה תבואות תוציא. הוא האיש אשר רחם על ארבעים מאחינו האומללים שנחבאו מידי הדרוזים העריצים וכלכלם בלחם ומים על שלחנו ונתן להם מלבושים. נקוה כי ביאתו לראות אותנו יביא תועלת לאחינו הנרכאים. — יום ה' יוני 27. אל־חדור ברגלי הר הכרמל. מעיר חיפא הובאו לנו עופות טובים, לחם וחלב ועוד דברים הרבה, וכבר נשחטו העופות ונמלחו כדת ישראל ע"י אחינו משם. גם נשלח לנו ביום אתמול מנחה ארבעה עופות עשוים מקהל הפורטוגיזים ויהיו לנו היום למאכלנו בבקר. שמענו היום כי המושל מעכו שלח את הארבעים וחמשת נשיו אל בית מקלט הכרמליתים בראש הר הכרמל, כי יפחד מאד ממלחמה הקרובה לבוא לפי דברת רבים. הפרחים שבראש ההר הזה נותנים ריח כל בושם ונעימים הם מאד למראה עינים. שמועה לא טובה באה היום לאזנינו, אשר רבים מיושבי צפת ברחו לנפשם ויבואו הנה ביראתם מפני חרב הדרוזים. הצרות אשר סבלו בשנה העברה מהשודדים האלה יפעלו עליהם לחרד מקול עלה נדף וירגזו גם בעת אשר ישמעו שמות האכזרים האלה. נורא הוא באמת מצב הארץ הזאת כי יושביה עזבו את משפטי ה' ואנשים, והאדמה אשר תוכל להוציא די חלב ודבש תשב בדד ושוממה. — יום ו' יוני 28, אל־חדור ברגלי הר הכרמל. השכמנו בשעה הרביעית אחר עלות השחר להכין כל הדרוש לנו לרכוב על הר הכרמל על סוסים, ונרכוב אל בית השומרים ובקשנו מאתם להניח לנו לעבור הגבול ולראות את מערת אליהו, ויאמרו לנו כי כל המערה מלאה כעת עם בהמתם למען יחסיון בה מחום השמש ומהמגפה. אז שמנו את פני הסוסים מול הדרך לעלות אל ראש ההר ועברנו על המקום אשר חפצים לעשות בו דרך, אך כעת הוא תלול מאד ואבנים גדולות מונחות שם, וגם קוצים מפוזרים שמה. בית המקלט הוא בנין רחב ויפה, אבל לא

נגמר עדיין ושני כומרים היו עומדים בפתח הבית, ופרשנו מחוץ את אדרת השער ונשב לנוח עליה איזה רגעים ונרח את הריח הטוב והנעים מפרחי בר אשר יגדלו ויכו שורש בכל ראש ההר ההוא ומרומם ונעלה היה המחזה בכל אשר שמנו פנינו, כי במורד העיר נטועים עלי טאבאקו והערים חיפא ועכו בנויות על תלן על שפת הים התיכון אשר מימיו ממראה התכלת. כל אלה נתראו לפניתו יחד כמחזה נעים ונחמד. — מוש"ק יוני 29 אל־חדור ברגלי הר הכרמל. היום היה יום מנוח ומרגוע ליהודים וקמנו בשעה מאוחרת. שמענו כי הדרוזים התפשטו על דמשק ויבוזו וישוסו את העיר, ומגור מסביב לכל יושבי המחוזות מפה לביירוט. הראש מבית המקלט אשר בהר הכרמל שלח לנו מנחה ששה נאדות יין קפריסין עם מכתב כתוב אלינו ברב כבוד ויקר. — יום א׳ יוני 30. מנחה אחרת שלח לנו ראש בית המקלט היום והוא יין שרף מתוק וקשואים, ויוסף עוד לאמר כי יקוה אשר נאבה לכתוב את שמותינו בספר הזכרון אשר לפניו בתוך קהל הנכבדים והגדולים שבאו לבקרו. הציר אשר שלחנו לביירוט שב היום והביא מכתב מהמושל שצוה להניחנו ללכת לדרכנו למחרת יום הזה. היועץ האנגלי והרופא מחיפא כבדוני ברגע זה בבואם אלינו ויאמרו אשר יאותו וידעו את בריאתנו בהכרת פנינו ולא יאבה עוד הרופא למשש את עורקי וידי, ואך למותר הוא להגיד כי שמחנו על הדבר הזה. שמענו באזנינו קול קני רובה ויאמרו שהוא קול ענות גבורה אשר גבר אברהים פחה על השלטן במלחמה בסביבות אליפא, ואם אמת הדבר אז הוקל מעט האסון מדרך הזה שאנחנו חפצים ללכת. — יום ב׳, יולי 1. על דבר הפחד אשר פחדנו ללכת בדרך ביירוט שכרנו עוד פקידים ושומרים נוספים על אלה אשר היו כבר עמנו. קמנו היום בשעה הרביעית, שומרי ימי ההסגר ואדון הבקורת ושומר בית הרצים וכל האנשים אשר שלחו לנו מתנות באו לקבל מאתנו ברכת הפרידה ולקבל מתנות (באקשיש) מידינו, וכאשר מלאנו רצון איש ואיש מהמבקשים הרבים האלה עזבנו את הר הכרמל אחר אשר ישבנו פה שבעת ימים נסגרים בהקוואראנ־טינא. אלופי העדה יצאו הכן לקראתנו לכבדנו ולהובילנו אל מקום בית התפלה, ובבואנו שמה הרבנו תודות לאלה אשר כבדונו לשלחנו עד פה וכאשר נפרדנו מהם התפללנו בתודות והלל לה׳ על אשר שמרנו עד כה ועל עזרתו מקודש אשר שלח לנו בחסדו הגדול עד הנה. ולכל אחד מהנאספים נתן מונטיפיורי טאליר אחד. כאשר עזבנו את בית הכנסת מצאנו עוד את היועץ האנגלי עם שומריו מחכים עלינו על הפתח ללוות אותנו לדרכנו. אחרי

אשר רכבנו שלש שעות דרך חול נקרבנו אל סביבות עכו, ושם מצאנו גדולי ונכבדי העיר שיצאו לקראתנו על סוסים ומחכים לקבלנו באהבה. אך אנחנו לא באנו לתוך העיר, ונשב תחת עץ רענן ונסעוד את לבנו ונתמהמה שם עד שעה השניה אחר חצות היום. ממקום שישבנו היה לאל ידנו לראות ולשום עין על המבצר החדש ועל החרבות אשר נחרבו ע"י אברהים פחה, ועל המנהרות אשר כרו במרחק שני מיל למשוך את המים לזיב או אכזיב הישנה. אחרי כן רכבנו תשע שעות ומחצה ונלין בלילה ההוא בכפר אבו־אטאבי. עברנו על שתי מעברות וגם על יד הים וראינו עמוד־רומי מושלך בדרך ועליו כתיבה מאגוסטוס קיסר. — יום ג׳ יולי 2. השכמנו בחצות הלילה, אך כבכל הלילות תעבורנה שתי שעות ללבוש ולשתות קאפי ולהעמיס המשא הכל על הפרדים והחמורים. ונצא מזה בשעה השנית. הירח והכוכבים נתנו די אורם לבל נתעה בדרך ולבל נמשש באפלה, והאויר היה צח ונעים ונתן ריח טוב. אנחנו ואנשינו נמנו כעת למספר אחד ועשרים, ולבשנו גאות לאמר כי די כח לנו לעמוד נגד חבר בוגדים של הדרוזים, והגאוה הזאת נתחזקה בלבנו בעת שירו העם אשר אתנו בקני רובה ובשאר כלי נשקם דרך נסיון. עברנו כעת בדרך הרים וצורי סלע, וסוסי אבד את נעל הברזל אשר ברגלו ובכ"ז ישאני בטח. בלכתנו אבו אנשינו תמיד לתלוש פרחי בר ושאר תוצאות הארץ לתת לי מהם ברכה. באנו אל מעין אשר יאמרו עליו כי מימיו מרפאים כל חולי וכל מדוה, ושתינו אנחנו וסוסינו. ונפן משם ונבוא אל נהאפיר או „השומרים" ונחנו שם. ותחת עץ ארז רענן הסעדנו את לבבנו. ואז נגלה לפנינו כל מראה הים, ונשב שם כארבע שעות, ובשעה הששית בין הערבים היינו יושבים על סוסינו ונעבור דרך רוכסי הרים וצורי סלע, אך תהלה לה׳ באנו לבטח בכפר רז־אל־עין" ונלין שם בלילה. — יום ד׳ יולי 3. אחר שעה הראשונה בלילה היינו על סוסינו ללכת אל אל־קאנטארא והדרך הטובה והרחבה הרהיבה את נפשי לנער את התנומה מעפעפי עיני אשר תמיד תכביד את אכפה עלי עד עלות השחר הוא זמן קריאת שמע ואז אקום ואתעודד. כאשר עברנו בככר נרחב ראינו זאב מדלג מתחתית מורד ההרים שעל שפת הים ואחד מאנשינו איש חיל ירה בקנה רובה עליו אך החטיא את המטרה. ארבעה צבאים נראו אז רצים במרחב הככר, אך המה שחקו לכל עמל ויגיע אנשינו ונמלטו בידי רודפיהם החרוצים. גם היום ישבנו לנוח באל־קאנטארא והתענגנו שם, ואולם כל הדרך העולה מפה לקאסמיא מלא בחברי רוצחים ושודדים. וגם שמענו כי האומלל שהלך עם הכסף

לצפת ואחד מהשודדים קצץ את אצבעותיו נאסף ויגוע, כי לא יכול לשאת את מכאובי פצעיו. ונשן בלילה הזה בבאסאטין. — יום ה׳ יולי 4. נהקת החמורים והסוסים הקיצוני לפני חצות לילה, וכאשר השקפתי מבעד לאהלנו האירו הירח ביקרו והכוכבים במסלותם את פני הארץ וכבר שלחו קום על שומרינו וכל אשר אתנו והקיצו כלם ויערכו מהר את מערכות הרכיבה. ואחרי אשר שתינו קאפי היינו על דרכנו לפני בוא השעה השניה. שירי הערביים העבירו התנומה מעינינו ובשעה העשירית בבקר עמדנו להטיב את לבבנו ונחנו שם שש שעות. אתמול כאשר עברנו את העיר צידון ראינו העם היושב בה מחוץ לבתיהם מלובשים בגדי חופש ויחוגו וישמחו על נצחון מחנה הפחה על מחנה השולטן. התותים הנטועים על שפת הים יצלחו בכל שנה יותר ומראה אדום להם. רבים מנכבדי ביירוט באו היום אלינו לכבדנו, והביאו לנו הבשורה כי הכינו אנשי העיר בית למען לנו בבואנו שמה.

יב

[ביירוט ואלכסנדריא] יום ו׳ יולי 5. ביירוט. הבית אשר הכינו לנו הוא יותר טוב בהבדל רב ממשכנותינו באהלים. כי נשמרנו פה מהזבובים והיתושים. הגם כי הצרעה תבוא גם בבית ומאנה הכלם גם מפנינו. הבית עומד על גבעה וגנים סובבים אותו ומצד אחד נראים רוכסי הרי הלבנון היפים ומצד השני נראים הנטעים מתמרים. עצי תות ועצים אחרים נטועים עד שפת הים. — מוש״ק יולי 6, ביירוט. אנית הקיטור עקירון עם רב החובל קענעדי באה היום בבוקר, ואנחנו קוינו בחסד ה׳ ללכת בה לאלכסנדריא אחרי אשר תבא הנה האניה מהודו. בתוך הדברים הנפלאים שראינו פה היה הקרן או חצוצרה אשר ישאו נשי הדרוזים על מצחן וישימו עליו את צעיפיהן לבל יפול על פניהן. הקרן נעשה ממין מתכת הנראה ככסף ותאמרנה אשר בעת אסון ופגע יתקעו בו לאסוף ולקרוא את בעליהן לעזרתן. קול החצוצרה גדול מאד וישמעו בעליהן גם מרחוק כשהם על ההרים. — יום א׳ ז׳ יולי, ביירוט. מכתבי העתים האנגלים והצרפתים וגם רבים אשר באו לבקרנו ישתוממו על רוחנו הכביר ועל כל היגיעות אשר נטינו את שכמנו לסבול במסענו זה לעת כזאת אשר מלחמה שוררת בין אברהים פחה עם השלטן, ותמשולנה מחלות רעות, גם חברת שודדים יפלו ויפרצו ותבערת השמש בערי סוריא בימי הקיץ. אכן חסד ה׳ החופף עלינו תמיד עזרנו עד כה להמלט מכל הרעות אשר תהיינה בארץ, ואין לנו רק לישא את עינינו השמימה ברוב תודות שהיה לאל ידינו לעזור את אחינו האומללים בעת צרתם. חסאן סעיד ערין ובכורו אחרו אתנו בכל ימי שבתנו פה, וגם אברהם השוחט יעמוד אתנו עד אשר נשוב למאלטא, הגם כי מאכלינו בבקר ובערב יובאו לנו עשוים מהעיר. — יום ב׳, יולי 8, ביירוט. — יקירי מונטיפיורי מצא את נפשו בבקר זה רפה מאד, כי על נקלה יחלה פה האירופאי יען שהאויר ומנהגי האנשים ותהלוכות החיים בארץ נכריה יעזרו לרעה על הגר אשר לא נסה בהן. ולי אני האשה אשר רחמי אלהי עליון שמרו לי בכל הנסיונות אשר עברו עלי ויחזקני ויאמצני לא לפי תכונת מזגי. כן במסעי זה וכן במסע הראשון שנסענו אל הארץ הקדושה. ונודעתי כי החלפתי כח בעת שהואלנו ללכת לדרכנו. ולכן אין מלה בלשוני ואין לאל ידי לתת די תודות לשוכן שמים על זה. אף אקוה כי בלכתנו כעת מפה לביתנו ישוב אישי יקירי מהרה לאיתנו. היועץ האנגלי שלח דברו ביום אתמול אלינו לאמר כי אנית הקיטור מהודו לא תתמהמה עוד בדרכה ובכל רגע יחכו עליה, וכאשר תבוא עם מכתב הממשלה אז תעזוב האניה עקירון את החוף כרגע ותלך לה לאלכסנדריא ולמאלטא, ע״כ שבנו לפקוח עינינו אל המסע אשר לפנינו להיות נכונים לצאת מפה ולשום חלק מהמשא אשר אתנו על האניה. ומונטיפיורי גם הוא לא נרפה במלאכתו וישלח ספר אל היועץ האנגלי מירושלם עם כסף ויבקש ממנו לתת שלישית הכסף לתקן את מקום קברות הנוצרים ושני חלקים לחלק בין עניי הנוצרים שבירושלם. גם שלח כסף לחלק בין עניי הנוצרים בביירוט. וחלילה לו למונטיפיורי לשכוח אף רגע את עניי עמנו שבירושלם ויכתוב מכתב להאדון א. ויכפול עתה את מתנתו אליהם. ראש מונטיפיורי נמלא עצות ותחבולות להושיע את אחינו העניים היושבים בארץ הקדושה ויחתור ללכת לאלכסנדריא ולהריץ דבריו עד מהרה למחמט־אלי להציע הצעות הרבות לפניו ולבקשו לעזור לו להוציאם לפעולה. מי יתן ויצלחו ואז באמת נבוא על שכרנו על כל הצרות והפחדים אשר פגשנו במסע הזה. — יום ג׳ יולי 9 ביירוט. תהלה לאל מצב בריאות מונטיפיורי נשתנה לטוב, ויתן היום מתנות לשלשת הרבנים ההולכים ליפו, אשר קבלו עליהם לשאת עמהם את הכסף אשר הבטיח לתת לעניים בירושלם וחברון, ויתן להם את אהלינו ואת מצעותינו ובגדים שונים. ויצו לתת את האהלים והבגדים לאביוני אדם המתגוררים בחברון אשר גם מחסה אין להם מזרם וממטר בעת היורה והמלקוש. — יום ד׳ יולי 10 ביירוט. מונטיפיורי החל להיות מהיר במלאכתו כאשר נסה מאז לכתוב

ולעשות מלאכתו לפני אכלו לחם הבקר, והראה בזה אשר הצליח לשוב אל כחו והנהו בריא אולם ת"ל חי. עודנו יושב וכותב בספר את ילידי רעיוניו והנה אגרת באה ותבשר לנו אשר האניה מהודו באה הנה, והאניה עקירון אשר בה נקוה ללכת תפרש בשעה השניה אחר חצות היום. כל אשר היה עוד אתנו בבית נשלחו אל האניה וגם מהרנו לפרוד בברכה מהאנשים הנודעים לנו. סבלתי הרבה היום מתבערת השמש בלכתי אל חוף הים אל האניה, ובעת אשר האניה הקטנה של רב החובל הביאתני אל אניתו הגדולה אשר תכיל בקרבה 720 מדות גדולות וכחה גדול ככח מאה וששים סוסים. גלי הים סערו וירומו מאד בעת ההיא וכל ידי הפקידים עמלו להביאנו אל אניתם. ובשעה השביעית כבר הלכה האניה בלב ים. יואל ה׳ לחופף עלינו באברתו כאשר פרש את כנפיו עלינו ברחמיו הרבים לשמרנו ולעזרנו עד עתה. — יום ה׳ ויום ו׳ יולי 11—12 על האניה עקירון. סערות הים אלצונו להציע את מצעותינו על גג האניה ונשארתי שם עד שעה התשיעית בערב ואז הובילוני אל תאי, אך מונטיפיורי נשאר על הספינה כל הלילה ויהיו לו למגינת לב נטית האניה אנה ואנה והעשן וריח השמן שעל הספינה והקיטור. ובכל זאת היה לו האויר שעל המכסה לישועה מעט. האניה תלך שבעה או שמונה חבלים (מדות הים) בכל שעה אך לא יתנונו גלי הים הסוערים להתענג על חמדת ונעימת הטבע ולא יועיל מאומה לחתור נגדם. אולם מונטיפיורי לשמחת לבבי יחשוב כל היום ובכל עתותיו מחשבות שונות את הדרכים אשר יבחר ללכת בהם לעזור את עניי עיר הקדושה ובכל רגע ורגע זאת היא שמחתו ותקותו, וגם בלילה הזה ידמה להשאר על המכסה.

[אלכסנדריא] מוש"ק יולי 13. האניה עשתה לנו אחרית טובה להביאנו צלחים כהיום הזה הנה. הלכנו אל מלון אירופא אשר מצאנוהו בנין טוב ויפה ומושבו בשוק החדש אשר הבתים העומדים בשוה זה אצל זה גם רחבת ידים שיש בשוק הזה לא יכלם משווקים שבערי אירופא. הבנינים נערכו על ידי איש צרפתי אולם הרבה עמודים וראשי עמודים הובאו ממקומות הקרובים אשר נעשו בדורות הראשונים והושמו במבוא הבתים להדרם ולפארם. גם מעין מים חיים יעשו באמצע השוק. והיועצים מאירופא ואצילי העם יש להם בתים פה. ראיתי פה כעת אנשי אירופא הרבה יותר מאשר ראיתי בפקדי את העיר הזאת בראשונה. ועתה המה כלם שמחים וטובי לב על הנצחון אשר היה לאברהים פחה נגד השולטן ויורו גם עתה בקנה רובה לאות ששון ויקר. הנשים והנערים ישוטטו ברחובות וישירו שירי ערב על התשועה הגדולה שהושיע ה׳ להם. ראשי עדת ישראל פקדו אותנו במלוננו, גם היועץ הבריטאני ועוד אחדים מהנכבדים. מונטיפיורי הלך היום בכסא כבוד אשר שאל מאת היועץ מסרדיניא אל הפחה. ואישי שמר את העת הנכונה והטובה לדבר ולבקש מאתו על ארות עבודת האדמה אשר יחשוב זה כמה אשר יאחזון אלה עניי אחינו שבארץ ישראל ובסוריא. ובדברו עמו ענה לו דברים טובים ויפק רצון ממנו עד מאד. גם הבטיח הפחה את מונטיפיורי אשר יכתוב את הדברים בספר ויתן דת גלוי על הדבר הטוב ההוא. ובעת רצון הזה בקש ממנו על דבר החומה אשר אנשי טבריא חפצים לבצר את העיר וישא הפחה את עיניו גם לדבר הזה. אז נתן לו מונטיפיורי מנחה מטבע זהב ועליו תמונת המלכה הרחמניה והיקרה מאנגליא אשר נעשה על פי שרי הממשלה במדינה ההיא לזכרון היום אשר הופיעה בהודה והדר גאונה בגילד־האל בתשיעי לירח נובמבר שנת 1837. ויבקר הפחה את המטבע בכל לב ונתן לו תודה מלבו ונפשו. יום א׳ יולי 14. הצרעה לא הניחה לנו לישן כל הלילה, וכמעט לא היה לנו מנוחה ומרגוע אף שעה אחת. וברב תודות נעזוב את המלון הזה ונלך אל האניה. האניה הקטנה מהפחה הוצבה לפנינו להביאנו בה אל אנית עקירון אשר עמדה ממרחק מן החוף, אבל לא ארכה לנו העת עד שבאנו ועגינו לבטח על אנית הקיטור הרחבה והטובה הזאת. מפה ראינו את אנית המלחמה ממצרים בכל גדלה ותפארתה, וכפי הנראה היא אניה מפוארה מאד. ואחר שלש שעות הלכנו בנכבי הים לדרכנו.

יג

[על האניה למאלטא] יום ב׳ יולי 15 על אנית עקירון. הרוח היה נגדנו ובכל זאת הלכנו שמונה או תשעה חבלים בכל שעה, וכולנו היינו חולים. לא יכולתי לעשות מלאכתי על האניה כי כחות נפשי עזבוני. איזה ספרים הובאו אלי ואשימה עיני בם אבל עד ארגיעה הנחתים ועזבתים מפני. — יום ג׳ יולי 16. גם היום ערנה הרוח לנגד פנינו בכל זאת האניה הולכת וטוב במעגלה. ורב החובל יבטיח לנו אשר המסע לא יאריך גם חמשה ימים, והדבר הזה ינחמנו מהחולי שאנו סובלים, וביותר בעת שנזכור עוד היום אשר במסענו הראשון בדרך זה ארכו לנו הימים מאד וזמן ארבעה ועשרים יום לא ראינו יבשה. תודות אלף לאלה אשר התחכמו לערוך את אנית הקיטור ללכת מהרה גם במים

עזים. בעת שעברנו בעת הצהרים בקרבת אי־קאנדיא הוסיפה האניה למהר מאד בלכתה. ואנכי נשארתי על המכסה להתענג על מראה הירח והכוכבים ולשמור את המחזה מגלי הים אשר מראה כסף להם. ככה ישבתי על כסא עץ ארוך מכורכה באדרתי אדרת השער אשר מצאתי כמה פעמים טוב מאד לשמרני מקרה בלילות. האורחים נדברו איש לרעהו בחכמה ובתבונה עד קרוב לחצות לילה ונשבתו רק על ידי המשרתים אשר באו לפעמים לבשרם מזמן ועת השעות.—יום ד׳, יולי 17. גם היום הלכה הספינה כתמול שלשום. מונ־טיפיורי נשאר תמיד גם בלילה על המכסה, וסעדנו לבנו בצהרים על ידי דגים מלוחים בצים ומאקארוני שאכלנו. ואנכי טעמתי מעט מכל אלה. ומאנתי מקחת הקשואים הטובים אשר הכבודה מ. חפצה לתת לי. האשה הזאת יש לה גן יפה בסביבות אלכסנדריא אשר שכר אישה מאת הפחה אוהבו, רבים יהללו את הפחה בתכונות טובות ונפלאות. ובאמת כבר הראה את כחו וגבורתו במלחמותיו ובכמה דברים אשר למד וחקר ותיקן את עמו אשר הלכו בחשך והוא פתח להם שערי אורה. ומי יתן אשר יחכמו העם ויראו אור ביראת שדי ואהבת אדם ורק שלום ואמת יהיו בימיו, וכל העם יהיו בטוחים בנפשם ורכושם.—יום ה׳ יולי 18. הרב החובל הבטיחני אשר בא נבוא היום אל חוף מאלטא בערב לפני השעה העשירית. מונטיפיורי הבטיח שתי מדות יין שרף להאיש אשר יקדים לבשר על ראותו היבשה. וכאשר קרבנו אל החוף נתן מונ־טיפיורי מנחה לכל המלחים כבש אחד ולכל איש מנה אחת אפים מיי״ש ישן. באנו אל החוף בשעה שאמר רב החובל. יום ו׳ יולי 19 מאלטא מבצר מאנואל. מנוחה שאננה היתה בלילה העבר על האניה, על כן גם אנכי התענגתי על המנוחה והמרגוע, ובבקר הטבנו כלנו את לבנו בחדר רב החובל. מונטיפיורי הלך אל מבצר מאנואל למען יבחר חדרים ושומרים למעננו ואיש רק בשנים לשרת אותנו. בשעה השלישית אחר הצהרים היינו בביתנו אשר בחרנו ונאלצנו לשבת בו עד שיעבורו ימי ההסגר (קוואראנטינא).—מוצאי יום השבת, יולי 20, פארט מאנואל. המבקרים חפשו כמה פעמים הדברים שהיו אתנו וכל זה היה למורת רוח לכולנו, כי לא מצאנו מנוחה כל היום. יד הקווא־ראנטינא כבדה מאד בעת הזאת, כי ישימו על האנשים שבע עינים, וזה מראה איך המגפה במצרים גברה ותדבק בהרבה אנשים מאי הזה. סעדנו היום את לבבנו בלחם הצהרים בשעה מוקדמת ואכלנו את סעודת המפסקת בשעה השביעית. נקוה כי כל הרעות שעברו עלינו ועל כל ישראל תהפכנה לטובה אחר תשעה באב ונסה כל עגמת נפשנו יחד עם יום המר הזה.—יום א׳ יולי 21. החום הגדול אשר שלט ביום הזה נגע עד נפשנו וביותר בעת אשר צמנו ורפו ידינו ועורקינו ולא נוכל לעשות דבר, וכאשר נקח ספר לקרוא מיד נעזוב אותו. מכתב העתי הוא ישיב את נפשנו מעט מזעיר בעת כזאת. כאשר פקדו אותנו הפקיד צ. ואשתו הכבודה חגרתי את שארית כחי לרדת מעל המדרגות לדבר עמהם בחדר אשר נקבל אורחים, והוא באמת דבר כבד עד מאד לרדת את המדרגות הרבות ביום החום והצום הזה אשר שני הדברים האלה הכשילו את כחי מאד, ומונטיפיורי לא יוכל לצעוד אף צעד אחד. ברגע זה ראינו שלשה כוכבים ונלך לטעום מאומה, ותודות לאל עליון אשר יכולנו לקיים את מצות ה׳ עלינו לצום ביום הזה.—יום ב׳ יולי 22. החלפנו את מעונותינו להחדרים שבצד צפון שבהיכל הזה אשר האויר שולט שם יותר לטוב לנו ובכ״ז ראיתי בשעה ב׳ את מודד האויר והיה 87 מעלות פארנהייט. ד״ר לעווי גם הוא נחלה במחלה קרחת ונאלץ לשכוב על המטה. אך בה׳ אשים מבטחי אשר הכל ישונה לטוב במהרה. צורי סלע אשר כמעט יסובבו את החוף ימנעו את האויר מבוא אל המקום הזה לפעול את פעולותיו הטובות, ובעתות השנה האלה ימצא האורח הבא מעט עונג ונחת, ולעמוד פה תחת פקודי וחוקי הקוואראנטינא עשרים יום אירא פן יאכל החום את בשרנו, ואולם אין בידי איש להשיג כל מאוויי לבו בעולם הזה, ולכן טוב לו לקבל באהבה את כל הבא עליו בעת אשר אין בידו לשנות את הדבר ולהחליפו כרצונו. הכבודה צ. שלחה לנו מתנה תפוחי זהב אשר השיגה ממשרתי המושל מאלה הגדלים בגנו, ואשר אין להשיגם כעת במאלטא בשנה זו.—יום ה׳ יולי 25. אנית קיטור הצרפתית באה היום פה ויספרו כי רב החובל של אנית מלחמה אשר לתוגרמים מסר אניתו לאלי־פחה ותעמוד עתה בחוף אלכסנדריא ובטרם שעזבנו את החוף מאלכסנדריא נבאו רבים שם מראש שכן יהיה הדבר, יען אין שלום בין השר היושב בראש יועצי תוגרמה ובין רב החובל הנזכר, לכן לא יטה אוזן לקול אדונו בקונסטנטינופל. אור הירח והכוכבים נגהו היום כאור הבקר.—מוש״ק יולי 27. האניה המביאה את המכתבים מצרפת באה היום. החדשות ממות השולטן הגיעה עד שערי לונדון ופאריס, ואנחנו נצא לחפשי מבית הזה ביום הששי לירח אוגוסט, יען כי רב החובל נתן צו שיום בואנו ויום צאתנו יחשבו בתוך העשרים יום מחוק ההסגר. אשת האדון צ. השאילה לנו כלי להקיר מים בתוכו על ידי הכפור, הכלי נעשה מבריל כתבנית מבשל טהי, הכפור ינתן במקום הנחלים

להחם, וכאשר רק נפתח את המגרפה יצאו מים קרים להשיב את נפשותנו העיפות. הלכנו הנה והנה במסלה ההולכת לפני המבצר וקוי הירח נתנו אורם ויחמו את האויר כמעט כהשמש. אניה גדולה נגשה אל החוף ובתוכה אנשים הרבה וגם מנורות הרבה האירו בה ואנשי הצבא סבבו אותה באניות קטנות ובכל אחת האירו נר גדול כן הלכו וסבבו לאט לאט על פני המים ויהי המחזה נעים ונחמד מאד. הרופא מצא היום את החולים שבים לאיתנם. — יום א׳ יולי 28. נשמע היום פה כי מאה וחמשים אלף מצבא הרוסים יעמדו כעת הכן בקונסטנטי־נופל, והשמועה הזאת תחזק את המחשבות אשר חזו מאז יודעי בינה לעתים גם בהיותנו באלכסנ־דריא. מפלשי עב וערפל יחלתו את שמי הפוליטיקא ואם יפוזרו העננים מבלי סער ורוח כביר אין בלב אנוש להגיד זאת כעת, אך הזמן יגיד דבר ויוציא תעלומות לאור עולם. נמצאים היום פה במבצר ערך שלש מאות וחמשים נפש אדם, ומאלה נמצאים שתי מאות וחמשים מבני אמונת מחמד השבים מלפקוד את קבר נביאם במיכא. הכנסה רבה תביא הקוואראנטינא לאנשי מאלטא. — יום ב׳ יולי 29. לקול כלי התותח אשר נשמע כיום הזה הקצנו לפני השעה אשר נסינו לקום. וחקרנו לדעת הסבה ואמרו שהוא קול ענות שמחה לבשר את ביאת בן מלך צרפת לחוף הזה. המכתבים אשר נשלחו אלינו מא״י יספרו את תכונת הארץ וכל הדברים הנוגעים לקנית אדמה לעבדה ולשמרה, והם יהיו לנו לעינים להפיק את מחשבותינו בענין הזה. מונטיפיורי שב היום לאיתנו ולעבודתו כאשר נסה תמיד בלי הרף אף רגע ממלאכתו. וזה לי לאות נאמן כי לבו טוב עליו וכחו אז כן הוא עתה בכל מפעליו. — יום א׳ אוגוסט 4. יגענו בכל הבקר ועד הצהרים לעשות הכנות על יום השלישי כי ביום ההוא נקוה לעזוב את המקום הזה על ידי אנית הקיטור ליקורגוס ההולכת לקוויטא־וועקיא ומשם תלך למרשיליא מחוז חפצנו. — יום ג׳ אוגוסט 6. היום בבקר אחר שעה הששית נתבשרנו כי חפשים אנחנו לצאת מהמקום הזה. מצאנו עגלות הצב אשר צוינו לבוא לקחת אותנו, וכרגע היינו בחוצות מאלטא אשר הרוח הצח נשב בנעימות, ויהי כנופח באפנו רוח חיים והראנו לדעת כי יצאנו לחפשי ממאסרנו. ונשב מעט במלון דורנפורד, ונפן מהר משם ונעלה אל בית ה׳ להודות לאל המושיע והעושה חסד עמנו תמיד ואשר שמר אותנו וינהלנו בדרך אמת עד עתה. יום ד׳ אוגוסט 7. בעת שהלכנו לקבל ברכת הפרידה מאת המושל מהאי הזה אמר לנו כי כבר שמע מאתנו גם בלכתנו לארץ הקדם. ונבוא להאניה הקטנה וכבר מצאנו את הד״ר לעווי יושב שם. ונבוא מהר אל האניה הצרפתית ותבניתה יפה עד להפליא, וכבר היה חצות היום בעת שהחלה ללכת. העננים הלבנים אשר נתקשרו יחד ורצו ממעל לראשינו על יד רוח חרישית החרידו את לבבנו פן תהיה רוח סערה. אפס בעת שנתכרכנו באדרתינו ונשכב על הכסאות ונרדם אז שכחנו במנוחות השינה כל פחד ואסון. — יום ד׳ אוגוסט 8. על האניה ליקורגוס. לפני עלות השחר הקיצותי לקול גדול ששמעה אזני, אך מיד הקשבתי קול מונטיפיורי אשר הזהירני לבל אפחד, או אז נפתחו עיני ואראה עמודי אור יוצאים מהברקים ואחריהם קול רעם נורא ונשמעו הקולות פתאום זה אחר זה. גם החדר נמלא כמעט במבול מים. ואנשי הספינה באו לכסות את החלון עם הפרוכת. בעת הזאת היינו קרוב לשפת פיסארא, אך בחסד ה׳ הסערות האלה היו רק סערות קיץ והרעם והברקים טהרו את האויר העב שהיה ביום אתמול. ראינו את העיר מסינא היפה, גם עברנו על יד הררי סיציליא וראש סטרמבאלי נראה לעינינו בגאונו אחר חצות היום. — יום ה׳ אוגוסט 9. ברגע הזה עברנו את האי ליפארי ואת איסציא וויזוביום וגם הערים הקטנות היושבות לרגלי ההר הזה. ולפני הערב כסה ערפל את פני השמים הבהירים והעננים החשוכים כסו את הכוכבים ויראתי פן יבא סער מתחולל. אולם נטיעת האניה ורעידת כל הדברים אשר נעו גם נדו הפחידוני, ועל כן נשארתי על מכסה האניה עד קרוב לשעה האחת עשרה. — יום הששי אוגוסט 10 בחוץ קיוויטא וועקיא. נטית האניה והרעידה לא הניחוני לישן כמעט כל הלילה, וכעלות השחר השליכו המלחים את העגון בחוף הזה. אז באו אוהבינו אלינו וישמחו עמנו ויתנו תודה וברכה לאלהי השמים על הצלחותינו. ובשעה השנית אחר חצות היום פרשו עוד הפעם נס ללכת למרשיליא ובאנו אל העיר הזאת בחסד ה׳ עלינו לבטח לשלום וברוח נכונה. ובזה כלינו את מסענו. ובכל יום ויום למדנו לדעת את חסדי ה׳ עלינו. והנסיונות הרבות שעברו עלינו הורונו להתבונן על רחמי הבורא עם ברואיו כמונו. מי יתן אשר הטובות שעשה ה׳ עמנו ואשר נסינו בכל המסע הזה יביאו פרי תבואות נאמנות ונעבוד את ה׳ בכל לבבנו ובכל נפשנו ובכל מאדנו. ונדעה ונרדפה את ה׳ לשמור משפטיו, חוקיו, משפטיו ועדותיו, כי לאלה ירה אבן פנת התבל וכל אשר בה.

תמו מקרי דבר יום ביומו אשר כתבתי בעניי.

מפת ארץ ישראל סוריא ובבל לעולי רגל על קברי אבות וקדושים.

עולי רגל לקברי אבות

ולקברי נביאים, תנאים ואמוראים, צדיקים וקדושים

בארץ ישראל סוריא ובבל

מבוא.

התשוקה הלאומית והדתית להשתטח ולהתפלל על קברי קדושי עליון צדיקים וחסידים, הכתה שורש בלב כל יהודי החובב עמו ואמונתו. ונוכל לומר כי המגמה הזאת הניעה ביותר את רוב הנוסעים הראשונים ולא מעטים מהנוסעים האחרונים לארץ האבות, וגם לקברים של הקדושים בחו"ל (עי' צד 70) כאשר נראה מתוך כתבי מסעותיהם, וברשימת המסע האחרון של מרת יהודית מונטיפיורי תאמר כי חפצה לשבת בחברון „בעמק פרחים", במקום אשר כרמי גפן וזית רבו יותר מכל ערי אירופא, וללכת בין „קברות הצדיקים אשר ינחמו את לב איש ואשה מזרע ישראל".

ענין בקור הקברים של קדושים או השתטחות על קברי אבות מצינו בתלמוד, כמו שאמרו על כלב בן יפונה שפירש מעצת המרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות ואמר להם: אבותי בקשו עלי רחמים (סוטה, ל"ד) ואמרו למה יוצאים לבית הקברות כדי שיבקשו המתים עלינו רחמים (תענית ט"ז), כי חשבו זכות אבות לאמצעי בין המבקש להשי"ת שיעתר להם ע"י תפלתם אליו. אבל לא מצינו כי היו המבקרים מתפללים אל המתים בעצמם שחשבו לקדושים כמו אלהות ממש, וחשבו גם הקברים לקדושים. ולא עוד אלא שבטחו שעל ידי ביקורם לקדושיהם או למקומות הקדושים להם יכופרו עונותיהם וינקו מכל אשמה גם על להבא. כעין זה אנו קורין בכתבי הנוסעים הנוצרים. ומר יוסף מאר־גאשעס מנויארק הראה לי ספר אשכנזי בשם „די יערו־זאַלעם פאהרט דעם הייגריך פאָן צעדליטץ" שנסע לירושלם בשנת 1493 וספרו נדפס בברעסלוי 1595 (שנית ברלין 1880). והנוסע סופר ומונה כל המקומות שעבר עליהם ישו ותלמידיו ומרים מגדלינא והמאורעות שאירעו להם בדרכם, וחושב הזמן כמה שנים וכמה חדשים יכופר להעובר שם לעתיד. ויש מקומות או קברים שהמשתטח עליהם ינוקה מעונש עון כל ימי חייו. — לא כן דרך הנוסעים היהודים אשר ידעו מראש כי כפרת העון תלויה רק בתשובה אמתית, ועשו השתטחות על הקברים והתפללו לה' ובקשו רחמים על עצמם ועל אחיהם שבגולה.

סדר התיורים לקברי אבות עשיתי ע"פ מחברי ספרי המסעות שעשו את מקומות הקברים של הקדושים לעיקר נסיעתם והתחקו על עקבות הסימנים והציונים של הקברים שרשמו הנוסעים הקודמים להם והוסיפו עליהם מה ששמעו ומצאו בדרך נסיעתם, והניחו את הרשימה למורה דרך לנוסעים אחריהם. ואין ספק כי גם רבי בנימין מטודילא השתמש ברשימה כזאת. וראש הישיבה בבבל נתן רשימה לר' פתחיה מקברי נביאים ואמוראים במספר חמש מאות וחמשים כמנין שרי"ם (52) גם היתה רשימה כעין זו לנגד עיני ר' יעקב שליח רבינו יחיאל ראש הישיבה מפארים במאה הי"ג שהביא עמו סימני הקברות שקרא „אלה סימני" והוא הוסיף עליהם בספרו „אלה המסעות".

נוסע קאנדיאטי (איש מאי קנדיא או קריטי) כתב רשימה מקברים בא"י בשנת רל"ג (1473) ונמצא בכ"י די רוסי ונמסר לדפוס ע"י שטיינשניידר אל לונץ שהדפיסו בספרו „ירושלם" ח"א 220, והוא מכתב קטן שכתב מר דניאל מפי הנוסע.

ספר „יחוס האבות" הוא אגרת מאת אלמוני שכתב בשנת רצ"ז (1537) ונערך ע"י ר' אוריה ב"ר שמעון מבילה (Biella) איטליא, בשנת תכ"ד בצפת. האגרת כוללת רשימת קברי הצדיקים בא"י ונדפסה עם תרגום רומי ע"י האטינגר בהיידלבערג בשנת 1659. והרבה מרושמי הקברים שבאו אחריו שאבו ממנו מבלי הזכיר שמו.

ר' חיים ויטאל בסוף ספרו „שער הגלגולים" שסידר בנו ר' שמואל ויטאל, כתב: כבר הודעתיך כי הוא (האריז"ל) היה רואה ומסתכל בנשמות הקדושים בכל מקום ובכל זמן ומכ"ש בהיותו על קבריהם ששם נפשותיהם עומדות כנודע, וגם מרחוק עיניו יביטו בנפש הצדיק העומדת על הקבר שלה, ועי"ז היה יודע קבר כל צדיק, והיה מדבר עמהם ולמד מהם כמה סתרי תורה. וכבר נסיתי כמה נסיונות וחקרתי החקירות ומצאתי דבריו כנים ונאמנים". הספר הזה נדפס בירושלם בשנת תרכ"ח (1868), וגם בספר שבחי ירושלם ובספר המעמר ח"ג 269—282.

ר' גרשם ב"ר אשר איש שקרמילה (Scarmelo) כתב ספר „יחוס הצדיקים" ונדפס ראשונה במנטובה.

בשנת שכ"א. הוא אסף בו הרשימות הקודמות והוסיף עליהן תפלות ובקשות שהיו אומרים המשתטחים על הקברים, והזכירו הדברים השייכים להנפטרים מכתבי הקדש או מדברי התלמוד והמדרשים, ובפרט הדברים שאמר הנפטר בעצמו, ע"פ המאמר שכל ת"ח שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם הזה שפתותיו דובבות בקבר, והאומר דבר בשם אמרו מביא גאולה לעולם. במתכונת הספר הזה נעשה הספר הנקרא „אגרת מספרת יחוסתא דצדיקיא" שנדפס ראשונה משלוחי דלי ציון ועניי ירושלם (אמשטרדם, שפ"ו על דף מיוחד) ונדפס עוד ע"י ר' גרשון ב"ר אליעזר בספר דרך הישר ואגרת הקדש (אמשטרדם תק"ט), ושם נאמר כי אהרן הוא המליץ להעתיקו ללשון קדש מלשון זר וישמעאל". מזה נראה כי רשימת הקברים היה מצוי גם בלשון ערבי: ור' גרשון זה העתיקו ג"כ ללשון יהודית אשכנזית בשם „גלילות ארץ ישראל". ר' יעקב ברוך ב"ר משה חיים הוציא לאור ספר „שבחי ירושלם" המדבר על מקומות א"י והאנשים המצויינים והקברות של האבות הקדושים והנביאים וכו'. נדפס ראשונה בליוורנו בשנת תקמ"ה (1785), ועוד איזה פעמים. — ר' חיים ב"ר דוב בער הלוי הורוויץ כתב ספר „חבת ירושלם" על תכונת א"י וכל סביבותיה הערים והכפרים ואשר חזו עיניו, נחלק לי"ד שערים ונדפס ראשונה בירושלם תר"ד (1844).

אמנם לפעמים אין לסמוך על הרשימות האלה אשר כתבו לרוב מפי השמועה או ע"י העתקה מרשימות הקודמות, או כי טעו בעצמם עפ"י הסכמת ההמון. וז"ל החוקר ר' יעקב רייפמאן בבקרתו על ספר „דרכי ציון": החלק הגדול מהמעט הזה אשר אדע את תכונתו הוא עוד בלול בהוללות וסכלות והבלי שוא אשר אשה פתיות תיישן בהם את ילדיה. וגם ציוני הקברים הם לרוב עוללי הדמיון או הכזב. וכמו שעשו בציון קבר בעל מתנות כהונה שחצבו לו קבר בחברון אצל קבר בעל ראשית חכמה. וגם צונץ טעה שחצב לו קבר בירושלם. ובאמת נקבר בעיר שעברשין בפולין, והמצבה עומדת שם על קברו„ ונכד של בעל מתנות כהונה בספרו „אורי וישעי" מעיד, כי מקום מנוחת זקנו הוא בעיר שעבר־שין. — וכן עשו עם קברים אחרים והוליכו את אביי ורבא מבבל וחצבו להם קבר בכפר אחד הקרוב לצפת (עי' בספר מבשרת ציון צד כ"א). גם הרב שי"ר (ראַ־פופורט) העיר כי אין מקור נכון לציונים האלה. ועי' מכתב בראש ספר גל עד, ומכתבו בראש ספר קורא הדורות לרַ' שלום הכהן.

וראוי היה להושיב ועד של תיירים מומחים לחקור אחר הקברים האלה למען נדע בבירור האפשרי איזו הגדות העם אודותם יותר נכונה ושמות המקומות האמיתים שנקראו לפנים והיום, ומצבם וקיומם, הכל באר היטב על המפה. ושמחתי לראות התחלה כזו ע"י זאב וילנאי בספר השנה של ארץ ישראל ח"ב (תל אביב, תרפ"ו) שכתב מאמר „קברי הקדושים במסורת הערבית של ארץ ישראל והשתמשתי גם במאמר ההוא. הקברים הקדושים בעיני הערבים רבים הם ולרוב מתנוססים בראשי ההרים השונים וקוראים לכל אחד בשם „נבי" ופונים להם בעת צרה ומתפללים שם ונודרים נדבות, ולפעמים יערכו שם חגיגות בהמון רב. הערבים נוהגים להקים בית מסגד על קבר הקדושים, ואינם מקפידים כלל אם הם קדושי ישראל או קדושי נביאם מחמד או אפילו קדושי ישו הנוצרי. חיבה יתירה מראים לקברי האבות ונביאי ישראל, וגם לתנאים וגדולי התלמוד. הם אין מבדילים בין אישיים טובים לרעים בתנ"ך, ומקדישים גם קבר קין שהרג את הבל וקבר חמור אבי שכם ובנו בית מסגד לכבודו על קברו (עי שכם). כנראה תלוי עיקר קדושתם של הקברים בשכר שישיגו בעלי המקומות בעד הכניסה, ונקל להם לעורר רגש הקדושה החופפת על הקבר בלב המון העם.

במסעות השונים שנדפסו פה וגם בספרי הרשימות שאספתי מצאתי נוסחאות שונות וחלוקי דעות בכמה קברים וקשה לישב הסתירות, כמו למשל בציון קבר יונה הנביא שנמצא במקומות שונים וכן קברי מרדכי ואסתר. מפני שהאגדות בפי העם מחולקות הן, או כי נשתנו ונתחלפו במשך הזמן. ולפעמים המקומות קרובים זה לזה ולא דקדקו כל כך אם הקבר סמוך למקום זה או זה. מלבד כמה שגיאות שעשו הסופרים בהעתקת המקומות מכ"י, ושגיאות אלה תקנתי כפי האפשר.

הרושמים הראשונים התחילו את רשימתם מפמאיס או באניים היא דן לצפון ארץ ישראל, מפני שהם באו דרך צידון מהנמל פאמגוסטא באי קיפרים. והרושמים הבאים אחריהם שבאו דרך עכו התחילו הרשימה מצפת שהיתה מקום דירתם ועשו הקפות משם. ברשימה הראשונה הבאה באוצר הזה יאחז התייר דרך עכו וצידון ורשמתי מתחלה הגליל העליון ואח"כ הגליל התחתון: חיפא, יפו, ירושלם, חברון עד עזה. וברשימה שניה יאחז התייר דרכו מביירוט, ומתחיל מדמשק דרך ארם צובה (אליפא), נציבין, מוצל (מוסול), בגדאד, ארץ בבל, פרס, ושושן במדינת עילם.

המפה הבאה בראש המאמר היא מורה דרך לעולי רגל על קברי הקדושים. סדר המקומות פה ברשימה לפי סמיכותם זה לזה.

התמונות במאמר זה צולמו בשנה זו במסעי לארץ ישראל על ידי ועל ידי מר בנימין וויינער מעיר מונטריאל קאנאדא, אשר פגשתי בדרך מסעי, אלה שצולמו ע"י חברי נרשמות פה בר"ת ב. וו.

א

[תיור מעכו לעזה]

עכו: שם בתוך השער הנקרא שער חשמונאי נמצא קברו של אלעזר בן מתתיהו חשמונאי ועליו בית, ואומרים שהיה בית מדרשו ועתה הוא בית מסג׳ד לישמעאלים (צד 61). סמוך לעיר תחום שבת יש הר ושם בית הקברות לישראל, ויש אומרים כי שם קבר דבורה הנביאה (66). בשער העיר קברי שני בני מתתיהו כהן גדול, ואצל ההר מונח רבינו שמשון ז״ל (משאנץ) מבעלי התוספות, ורבינו יעקב ב״ר שמשון, ור׳ יוסף ארבלי בן רבינו יחיאל מפאריש, והרמב״ן מגרונדא א). רחוק מעט מהעיר קבר אמנון בן דוד ועליו בנין מהודר מאד (177). סמוך לעכו מצד צפון הוא כפר יציב והוא א״י ממש, והמת בעכו מוליכים אותו שמה לקבורה (חבת ירושלם, 19).

הערה: א) לדעת קצת מת הרמב״ן בעכו ועצמותיו הובלו לקברות בחיפא אצל קבר ר׳ שמשון משאנץ. אך לפי מסורת העם נקבר בחברון אצל מערת המכפלה.

צידון: עומדת על שפת הים הגדול וביהכ״נ בתוכה. בדרום העיר הוא קברו של זבולון בן יעקב אבינו ע״ה א). הערביים קורין אותו „נביא ציידה״. קבר זבולון רחוק מצידון רביע מיל ועליו בית עיגול למעלה (כיפה) ועל מקום הקבר אצטבא ועליו בגד שחור ונרות לפניו לכבוד, ושני עמודים אצלו מבפנים ונראה בחלון ואחד מבחוץ. סמוך לאותו ציון בנין ישן ועדיין הכיפות קיימות, ואומרים שהיה ביהמ״ד לשלמה ע״ה ולפניו באר חיים אשר שואבים ממנו בגלגל מלא דליים (131). על הקבר בנין (307).

הערה: א) הערבים בני הכפר הקטן נבי סבלן החבוי בין הרי הגליל העליון בקרבת העיר צפת מתגאים בקבר הקדוש „נבי סבלן״ = הנביא זבולון, והכפר נקרא על שמו.

שוג׳ור (שייזאר)**:** מהלך שתי שעות מצידון, שם בתים ובנין גדול ומפואר וחצר סביבם ושם קבור אהליאב בן אחיסמך ע״ה, ובאים שם יהודים וגוים הקרובים והרחוקים ונודרים נדבות עבור נשמתו, ומזה קונים צאן רבות ומרעים אותם בשדות וטובחים ומוכרים לאורחים הבאים שמה. ויש שם מערה ואומרים שאם ילין בה חולה או משוגע יחידי בלילה יתרפא. (חבת ירושלם, 16).

בניאס (פמיים)**:** היא ליש ואח״כ דן (שופטים, יח כט). שם מערה הנקראת מערת פמייאס והוא מקור הירדן היוצא מצלע הר חרמון, ובקצהו הצפוני יוצא מעין גדול מתוך המערה ושם קבר עדו הנביא והוא חוץ לעיר בניאס (64, 82). ועליו אילן גדול מפרי בוטם. ושם קבר שבואל בן גרשום בן משה רבינו ע״ה ועליו אילן עם פרי סנדיאן. עוד מערה שם וקבורים בה בני אביי ורבא ובני רב פפא ורב אשי, וקורין להם אל-עבד (יחוס הצדיקים). וי״א בני רב ביבי ורב שימי (חבת ירושלם). הערבים מראים את קבר יהודה בן יעקב אבינו בדרום הכפר בניאס היא קיסריא פיליפי.

צפיתא (או צרתא, בטעות ליפיתא)**:** (בראש הר הלבנון נגד צפת, שם קבורת צפניה הנביא א) ע״ה (70). סמוך לצידון הר הלבנון ושם קבורת צפניה הנביא (82).

הערה: יש אומרים כי צפניה קבור בסורא היא מתא מחסיא, ע״ש.

תבנין: שם קבורת שמגר בן ענת ועליו כיפה ושני עמודי שיש (יחוס הצדיקים 17).

סעסע: עיר במטה אשר. העומד בצפת רואה מרחוק הכפר הזה על ההר לדרום מירון (כפתור ופרח פי״א). שם מראים קברי ר׳ סיסאי ור׳ לוי בר סיסי ור׳ יוסי בר סיסי (79). ובית הכנסת לרשב״י ולרבי לוי בר סיסי (יחוס הצדיקים, 40).

שפרעם (פרעם)**:** בדרך העולה ישר מבאניאס לצפת, אחרי כלות הרי צפת נמצאה בקעה אחת בשם ואדי פירעם ואפשר שעמדה שם לפנים העיר שפרעם. קרוב לעיר יש מערה לחוני המעגל ולאשתו ואבא חלקיה בן בנו וחנן הנחבא ועליהם ציונים (63, 69, 82). שם קבור ר׳ יהודה בן בבא מעשרה הרוגי מלכות (ר׳ גרשון בגא״י).

קדש (היא קדים)**:** בגליל העליון בחלק נפתלי, סמוך לבניאס, שם קבר ברק בן אבינועם (29). בין הקברים המצויינים קבר ברק בן אבינועם ודבורה הנביאה (79). קרוב לכפר קדים קבר דבורה הנביאה וברק בן אבינועם ויעל אשת חבר הקני וחבר, ועליהם נחצבו מערות גדולות, ושם ביהמ״ד של יהושע בן נון (יחוס הצדיקים 12).

עלמא: כפר במישור נחמד, ומלפנים היו בו יהודים וביהכנ״ס ועתה חרוב. שם בית קברות גדול לישראל, וקבר רבי אלעזר בן ערך ורבי אליעזר בן עזריה וחוני המעגל ורבן שמעון בן גמליאל ור׳ יוסי הגלילי (29). שם מצאנו קברו של ר׳ אלעזר [בן הורקנוס] ועליו שני אילנות והוא קבור במערה

בתוך הקרקע ועליו בנוי כמו אולם, ולפנים מעט קברו של ר׳ אלעזר בן ערך, ולפנים למול האילן קבר של ר׳ אליעזר בן עזריה ועליו אילן (64, 69). והנס שקרה שם (79). שם קברי ר׳ אלעזר בן ערך ור׳ ראובן האצטרובלי ור׳ יהודה בן תימא (82)... קבר ר׳ אלעזר בן ערך מאבן שיש וסמוך לו קבר ר׳ יוסי הכהן ומרזב אבנים סביב לו. רחוק משם מיל לצד ההר השני היא מערת הבבליים ושם רב המנונא ורבה בר רב הונא הנזכר במו״ק, והמערה קטנה ויפה ויש בה שמונה עשר כוכין (133).

ראס־איל־חמאר (בטעות ראסאיל מחמד): שם בראש הר גבוה קבר ר׳ זמרא וציון בנוי עליו (133). רחוק מעט מהכפר קרוב לעלמא בהר יש גל גדול של אבנים כמו ציון ושם קבר ר׳ זמרא ובנו ר׳ יוסי בן זמרא ע״ה (שבחי ירושלם, 8).

דלתא: מעלמא לדלתא חצי פרסא ועל אם הדרך מערה מלאה מים טובים ושתיה וקורין אותה מערת הבבליים ושם קבורים צדיקים שבאו מבבל לא״י. וסמוך לה מערה לרבה בר רב הונא ולרבי המנונא. בתוך הכפר קבר ר׳ יוסי הגלילי (69, 79, 82). בכפר דלתא קבור ר׳ ישמעאל ברבי יוסי בתוך גן אחד. למעלה בראש ההר ר׳ יוסי אביו ועליו גל של אבנים (133). שם קבר ר׳ יוסי הגלילי ור׳ ישמעאל בנו ור׳ הלל ואין זה הלל הזקן, ור׳ יוסי בן קסמא (יחוס הצדיקים, 21).

עין א־טיני: בלכתך מן כפר עין זיתון לכפר עלמא אצל מערת רבי אילעאי יש דרך העולה עד מעין אחד הנקרא עין אל טיני, ולימין הדרך ההוא הר גבוה ובאמצע שיפועו בעליתו יש סלע אחד ושם קבור ר׳ נהוראי סבא הנזכר בס׳ הזהר פ׳ תצוה (שבחי ירושלם, 18).

ברעם: כפר גדול רחוק מצפת מהלך ארבע שעות ושם שני בתי כנסיות חרבים. ובכניסת הכפר קבר ר׳ פנחס בן יאיר ובנוי עליו ציון גדול כמו רחיים ולמעלה עומד ביהכ״נ יפה מאד, ולמטה מן קבר עבדיה הנביא קבר ברק בן אבינועם (64). שם קבר עבדיה ע״ה ואילן גדול על הציון שלו לארכו, וקרוב לשם בית המדרש שלו, והוא בנין מפואר מאד, ושם רבי פנחס בן יאיר. וקרוב משם קבר אסתר המלכה א) ופי המערה למעלה ואבן גדולה מכסה אותה. וקרוב משם צדיק אחד ואומרים כי הוא רב נחמן [חטופא], ויש אומרים שהוא רב יצחק. ובעת ההיא היה על הקבר מצבת אבן שיש ועליה חקוק זה קבר עבדיה הנביא הירא את ה׳ מנעוריו שנפטר בשנת תק״ע ליציאת מצרים (64, 69, 82, 133). וגם שם קבר מר זוטרא חסידא (ר׳ גרשון בגא״י).

הערה: בנוסחא אחרת מוסיפים גם מרדכי ואומרים כי העלו את מרדכי ואסתר מעילם וקברום בברעם.

גוש חלב (בערבית ג׳יש): היא אחלב (שופטים א׳, ל״א). יוסיפוס קורא אותה גיסאלא (בטעות גחלאף). היא רחוקה שתי שעות מצפת לפאת צפונית מערבית ונזכרת במשנה (מנחות, פ״א, א׳). על פני העיר נמצאים קברי שמעיה ואבטליון ובצדם קבורים אדרמלך ושראצר (64). ממירון לגוש חלב כמו פרסא ושם קבורים בני סנחריב מלך אשור אדרמלך ושראצר אשר הרגו את אביהם ובאו לא״י ונתגיירו. וסמוך להם שמעיה ואבטליון מבני בניהם. ושם קבור רבינו מאיר קאצון א) ואשתו זצ״ל. ושם ביהכ״נ לרשב״י והוא בנין נאה מאד, ויש לו חומה חיצונית (סביב לחצר) ומדרגות לירד למערה ובה כוכין הרבה. מצד הדרך כחצי פרסא מגוש חלב קבר ר׳ זמרא (69, 79). ושם קבור ר׳ יצחק מגוש חלב. ובבקעה אחת רחוק שעור חמש מאות אמה לצפון הכפר קבור יואל בן פתואל הנביא (שבחי ירושלם, 18).

הערה: יש אומרים כי קבור בטבריא ונקרא ר׳ מאיר בעל הנס.

כפר נבוריא (נבריתין): סמוך לעמק בשיפוע ההר אצל המסלה קבר צדיק אחד, יש אומרים שהוא ר׳ יעקב נבוריא (69). שם קבורים ר׳ יעקב דמן כפר נבוריא ור׳ אלעזר המודעי סמוכים זה לזה (132). ואצלם הר גדול ובאמצעותו קבורים ר׳ יוחנן בן הורכינס ורבי יצחק בן אלישב (מבשרת ציון, 17).

ביריא (בירתא, בטעות כיר או כיריא): אצל צפת. בר״ח אייר ילכו כל אנשי העיר דרך כפר ביריא למערת אבא שאול ואשתו בין השדות באמצע ההר. וההמון חוגגים אוכלים ושותים ושמחים (250). האריז״ל לא הודה בזה ואמר שהוא צדיק אחר ולא הגיד שמו (שבחי ירושלם, 7, 17). שם קבר ר׳ יוסי בן יעקב שנפטר בזמן האידרא רבא הנזכר בזהר פ׳ נשא. ובשדה שם הוא המקום שעשו בו האידרא רבא. בזה הדרך אצל ביר אלשיך לצד צפון יש הר גבוה ובראש ההר יש סלעים רבים וביניהם עמק ושם כמו פתח מערה, תרד בו ותמצא מקום רחב למטה ושם קבורים אלקנה א) אביו של שמואל הנביא ור׳ בנאי האמורא (שבחי ירושלם, 16).

הערה: לפי מסורת העם קבור אלקנה עם בנו שמואל ברמה.

ברתותא: כפר ברתותא והיא חרבה, ושם קבורת ר׳ אליעזר איש ברתותא ע״ה סמוך לצפת (ר׳ גרשון בגא״י).

ירכא: אצל צפת. שם קבורת חושי הארכי ע״ה (ר׳ גרשון בגא״י).

קפרא: אצל צפת. שם מערה ובתוכה רבי אלעזר הקפר ובנו בר קפרא ע״ה (ר׳ גרשון בגא״י).

עילבון: מקום קרוב לצפת. שם קבורת ר׳ מתיא בן חרש בכוך של אבן (ר׳ גרשון בגא״י).

צפת: שם מערת ר׳ חנינא בן הרכינס ובה שש עשרה כוכין (63). שם מערה לר׳ דוסא בן הורכינס ותלמידיו (69, 78). וקרוב לצפת מערה אחת ובה ר׳ דוסתאי ור׳ ינאי ור׳ נהוראי ושם הבור של יוסף הצדיק (82). קרוב למקום היהודים בצפת יש קבר הושע בן בארי הנביא א) ואין עליו מצבה רק אבן גדולה על פי המערה ומדליקין בה נרות. ומעשה שאירע שם (127). קבר הושע בן בארי בסוף קברי ישראל והקראי מעלם צדאקה מדמשק בנה עליו בית נאה ומהודר ונר דולק שם תמיד. וכנגדו מערה סגורה ואומרים ששם קבור בארי אביו (132, 174). שם קבורת הושע בן בארי וממחרת חג השבועות מדי שנה בשנה הולכים על קברו להתפלל שם (הקראי שמואל בכר דוד, 200). בשפולי ההר מעט לצד צפון הוא קבר האריז״ל ועליו מונח אבן גדולה לאורך הקבר וחקוק מראשותיו ציון „הרב המקובל רבי יצחק לוריא" וסד בסיד. רחוק ממנו אמה הוא קבר הרמ״ק ז״ל וחקוק עליו „הרב המקובל רבי משה קורדובירו". בימין האריז״ל קבור בנו משה. ולערך שלש מאות אמה מימין הוא קבר רבי משה אלשיך ז״ל. ובימינו למטה ממנו קבר הרב ר׳ שלמה אלקביץ מחבר הפזמון לכה דודי, ומערת רבני אשכנז מלאה צדיקים וחכמים לאין מספר זי״ע (שבחי ירושלם, 6). למעלה באלכסון בין הקברים הוא קבר הרב בעל בית יוסף וחקוק עליו ציון „רבי יוסף קארו בעל שלחן ערוך". ולמטה מן המקוה מערה של רבי יהושע בן חנניה אשרי יולדתו ועליו בנין חומה ישנה ובה פתח קטן כמו בתנורים שלנו וכל הולך על גחון יכול לכנס לתוכה. ומלפנים אמרו שזה הוא הושע בן בארי הנביא. כנגד קבר ר׳ יהושע יש מקום הרוגי בי״ד מקודם החורבן, ושם שדה שנחרש בה קבר של התנא האלהי רבי פנחס בן יאיר ע״ה וראיתי כתוב על אבן הנשבר „רבי פנחס בן יאיר" והוא מיד בסוף הקברים האלה. ובמערה אחת במורד ההר הסמוך לביר אלשיך יש ביהכ״נ של ר׳ יוסף בנאה והוא קבור בעזרת נשים וס״ת מראשותיו (245, 247). שם ביהכ״נ של אראגונים (מחוז בספרד) ור׳ יוסף בנאה קבור שם, ויש על קברו ציון ופרוכת פרושה לפניו, ובכל שנה ביום א׳ דפסח הולכים שם אנשים, נשים וטף ושמחים ומדליקין נרות שמן לכבודו ומתפללים על כל טוב נצח אכי״ר (חבת ירושלם, 36). במערת ר׳ דוסא בן הרכינס קבורים גם שמעון בן עזאי, ר׳ יוסי בן זמרא ב) ורבי נחמיה והם תלמידיו. והישמעאלים קורין למערה זו „מאגרת יעקוב". בבית החיים קבורים הרבה צדיקים וחסידים שנשכח שמם, ואלה הם הידועים: הר׳ יונתן גלאנטי, הר׳ יעקב אבולעפיא ור׳ משה בנו. ר׳ שלמה מאנים ור׳ משה בנו, והר׳ משה ויטאל.— בגובה העיר למזרח שהוא כעת מחצב אבנים קבור עדיני העצני (ש״ב, כ״ג) ובצפון העיר סמוך לנהר כראל קבר ר׳ חוצפית המתורגמן. ותחת גל אחד בדרום צפת אחר תום רחובות הישמעאלים קבר בנימין הצדיק ע״ה ג). במורד העיר אשר בצפון צפת סמוך לנהר כראל אשר עליו עומדים בתי רחים של מים שם קבר יהוידע הכהן (שהיה בימי דוד), וממעל הקבר אבן גדולה אשר ארכה יגיע קרוב לעשר אמות וכן רחבה.— בראש ההר אשר בדרך העולה מצפת לגוש חלב שם קבר רבי יוחנן בן ברוקה, ותחת סלע אחד קטן ונמוך קבר בן הא הא. ובין סלעי ההר אשר בפאת מערב בדרך העולה מצפת לגוש חלב סמוך למחצב אבנים קבר ר׳ שמעון בן מנסיא. ותחת אבן אחת גדולה ורחבה קבר ר׳ נתן הבבלי. למזרחו של ההר למערב צפת יש בנין ואומרים כי שם קבור יוסף דילה ריינה שרצה להביא משיח, ולמטה משם מעט יש מרחץ וקורין לו מרחץ יעקב אבינו ע״ה (חבת ירושלם, 36). בחצר המות הכללי בצפת קבורים שש פעמים כיוצאי מצרים לפי דברי האריז״ל (286).

הערה: א) בילקוט הושע מובא כי בארי אבי הושע הנביא הוא בארי נשיא הראובני אשר הגלה עם הגולים שהביא תגלת פלאסר מלך אשור לבבל. והאריז״ל אמר כי העולם טועים לחשוב אותו קבר להושע בן בארי כי הוא קבר ר׳ יהושע בן חנניה כמובא להלן. ב) הוא קבור בעלמא. ג) אפשר שטעה בחילוף השם ר׳ בנימין בן יפת.

דהרייא: לא רחוק מצפת יש שני כפרים של גוים הנקראים דהרייא העליונה ודהרייא התחתונה. העליונה היא בגובה ההר למזרח, והתחתונה בשיפוע ההר למערב. בלכתך מן דהרייא העליונה תרד אל הנהר ששם טוחנין החטים, והנה שם לשמאל הדרך יש רחוב קטן בין הסלעים ולדרום הרחוב ההוא יש סלע אחד גבוה ונראה כעין כותל ושם קבור רבי חייא הנזכר באידרא רבא דפרשת נשא בזהר.

במערב באחת הגנות אשר בפאת מזרח בדרך העולה לנחל כראל קבורים שם יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן. — בהגיעך למטה כאשר תרד עוד בדרך ההוא עצמו רחוק מעט תמצא שם לצד מזרח הדרך סלע אחד יחידי גבוה וזקוף ושם תחת הסלע ההוא קבר רבי נחוניא בן הקנה (שערי הגלגולים). כנגד הסלע הזה מכוון לצד צפון באמצע ההר יש סלע גדול ובו בקיעה גדולה המפסיק הסלע לשנים, ושם קבור רבי יצחק הנזכר באידרא רבא דפרשת נשא. למטה בנהר יש בטאן (כביסה) אחד שמתקנין בו הבגדים והם הבטאן היותר גדול בנהר ההוא. והנה בראש ההר למזרח הבטאן ההוא מכוון כנגדו יש תפירה גדולה הנכנסת בהר ושם קבור רבי אבא (ייבא) הנזכר באידרא רבא דפ׳ נשא. — בלכתך מדרהייא התחתונה שבצד מערב צפת בדרך הנמשך ממנה יש בית הקברות ההולך לצד צפון ונמשך עד נחל המים הנקרא כראל. בדרך הזה יש אילני זית רבים, ובהגיעך שם תתחיל לראות את ההר וכמו שליש משיפוע ההר יש אילן חרוב אחד ושם קבור בריה דרב ספרא הנזכר בפרשת תרומה בספר הזהר. יותר למטה בדרך הזה לצד מזרח יש פתח אחד ומערה בנגה של המערה ולמטה כמין שלש בקיעות ושם בפנים קבורת ר׳ יוסי בן יועזר ויוסי בן משולם ויוסי בן יוחנן כנגד שלש הבקיעות ממש (חבת ירושלם, 46).

גאפר: בלכתך מצפת לצד צפון אל כפר עין זיתון יש מקום שנקרא גאפר ושם אילן זית ואצלו גל אבנים והוא קבר ר׳ אילא (ר׳ גרשון בגא״י).

עין זיתון: רחוק מצפת כשלשים רגעים (חצי פרסא) נמצא קבר ר׳ יהודה בר אילעאי (69). שם ביהכ״נ ולצפונו הוא הבית חיים, וסמוך לכפר ציון ר׳ יהודה בר אילעאי ור׳ יוסי בנו, ושם שדה גדול של אילני זית והם הקדש לקבר החסיד הזה. ומעשה שהיה באשה ישמעאלית שהשתמשה באילן (81, 127, 132). סמוך לו מערה ושם קברי צדיקים הרבה ור׳ יהודה בר אילעאי ואביו אילעאי בתוכה, גם נמצא שם אילא איש כפר יבנה (174). ובגדר קרן זוית בשבדה קבר ר׳ יוסף סאר־גוסי (רבו של הרדב״ז), ונקרא רבי יוסי דתרנגולים ע״ש מעשה שהיה. ולהלן באמצע ההר קבר ר׳ אילעאי אביו של ר׳ יהודה ורבי כרוספדאי א) ורבי רחומאי הנזכרים בתקוני הזהר. ומעלת ר׳ כרוספדאי האמורא כמעלת תנא לדברי האר״י ז״ל ב) (חבת ירושלם, 48). וקבר בניהו בן יהוידע ג) בצד הדרך ועליו גל אבנים גדול (246).

הערה: כרוספדאי חמיד לבא נזכר בס׳ התקונים סוף תקון ע׳ ובזהר פ׳ לך, ועי׳ צפת ודרהייא. ב) העיד כמוהר״ר משה גלאנטי אב״ד דצפת שמתחלת ביאתו של האריז״ל לארץ הקדושה הלך לעין זיתון ונשתטח על קבר ר׳ יהודה בר אילעאי, כיון שהגיע אצל אלוני זית ותאנים העומדים שם סמוך לקברו ראה על אחד מהאילנות עורב אחד עומד וקורא קרק קרק הרבה פעמים, ואמר האדון שהלך עמו שהכיר בעורב פני אדם אחד שהיה שמו שבתי גובה המסים בצפת והיה אדם רע ואכזר גדול. אמר לו האריז״ל נשמתו היא מגולגלת בזה העורב בעבור אכזריותו שנהג עם העניים בשעת גביית המסים שפשט הגלימא מעל כתפיהם והמשכבות מתחת גופיהם, לכן העניש אותו הקב״ה בזה הצער שיתגלגל בעורב, ועתה הוא מבקש שאתפלל עליו. אז אמר לו האריז״ל, רשע! לך לדרכך אני אתפלל עליך. מיד פרח לו העורב. (עמק המלך דף ב׳ עמוד ב׳ בהקדמה, ושם דף קל״ח עמוד ד׳ בפרק כ״ט הנקרא שער רשע דזעיר אנפין. עי׳ ג״כ אייזנמענגר, ענטדעקטען יודענטהום ח״ב פרק א׳ צד 36). ג) לא נודע איזה בניהו הוא, כי שנים הם, אחד בימי דוד (ש״ב ח׳ י״ח) והשני בן בנו בסוף ימי שלמה (שם, ב׳, כ״ג), ועי׳ למטה עין גבלין.

עין גבלין: רחוק כשלש שעות מצפת, ושם עמק בין שני הרים גדולים, בין צפת וכפר אבנית, אצל הדרך לשמאלו גל אבנים והוא קבר בניהו בן יהוידע ואצלו עץ אגוז והערבי בעל השדה בנה ציון על קברו. ולמטה מהמקום הנקרא חארת איל קראת קברו של אנטיגנוס איש סוכו בראש הר וקרוב לו קבר נתן דצוציתא (ר׳ גרשון בגא״י, מבשרת ציון 16, שלשלת הקבלה בסוף).

אבנית: כפר חרב למזרח צפת אצל ביריא. בראש ההר שם קברי ר׳ יהודה נשיאה (נכד רבי) ותלמידיו, והוא מבית דינא דשרו משחא (ע״ז, ח.) ועליהם בנין יפה. ובמזרח ההר רחוק אלף אמה מקבר בניהו בן יהוידע מערה נאה ארוכה ונפלאה עם כוכין הרבה, ואומרים כי שם קבורים בני אביי ובני רב פפא (138). בכוך אשר לצד דרום קבר ר׳ דימי מנהרדעא. ויש שם מערה שקבורים בה אביי ורבא א), הכוך שבקרן מזרחית דרומית הוא קבר אביי והכוך בצד דרום ממש קבר רבא (שבחי ירושלם, 17).

הערה: קשה להאמין שאביי ורבא שהיו מגדולי אמוראי בבל שיהיו קבורים בא״י כי לא שמענו שבאו לא״י. ואפשר שהביאו את מטתם אחרי מותם לקבורה, ומה שנאמר מקודם שבני אביי ורב פפא קבורים במערה נראה שהיא מערה אחרת והן שתי הגדות בפי העם.

קיסמא: קרוב לגוש חלב. שם קבר ר׳ יוסי בן פרת ועל שם העיר נקרא בן קיסמא (64).

קאיומיאה: בחצי הדרך בין צפת למירון. שם קבר ר׳ יוסי דמן יוקרת (69). ר׳ טרפון קבור

שם (127). על קבר ר׳ יוסי הנענש גל קטן של אבנים, וקורין לו הישמעאלים אלמענוש, וסמוך לו על הדרך קבר בנו שהענישו על שהוציא התאנים קודם זמנם כנזכר בפרק סדר תעניות (132). החומה שעל קבר ר׳ יוסי דמן יוקרת חרבה, ומנגד הרחק כמטחוי קשת קברי בנו ובתו שגזר עליהם שימותו (תענית, כ״ת.). ומשם ולהלן קבר רבי בנימין בר יפת וקברי שאר תנאים (246). סמוך לכפר מערה גדולה מלאה כוכין ושם קבר ר׳ אילעאי אביו של ר׳ יוסי דמן יוקרת. ועל הדרך קבר ר׳ יוסי ועליו כיפה שבורה. סמוך לה בור סיד שקורין הישמעאלים ביר אלשיך (ר׳ גרשון בגא״י). רחוק מקבר ר׳ ייבא סבא לצד מזרח כמו מאתים אמות קבור אוריה הכהן (שבחי ירושלם, 15). ובמקום שנתקבצו רשב״י ותלמידיו ללמוד אדרא דבי משכנא הנזכר בזהר פ׳ תרומה באותו מקום קבור ר׳ יוסי דפקיעין הנזכר בזהר פ׳ בלק (שבחי ירושלם, 16).

עכברא: כפר סמוך לצפת לצד דרום כמהלך חצי שעה ונזכר בתלמוד (ב״מ, פ״ד:). שם קבורים ר׳ ינאי ובניו ר׳ נהוראי ור׳ דוסתאי בתוך הגנות והמים עוברים ביניהם (63, 64, 69, 82). למעלה בכפר יש ביהכ״נ חרב ועשאו רשב״י (133).

מירון: בקירוב הכפר מערה ושם קברי הלל ושמאי ועשרים קברים מתלמידיהם וקברי ר׳ בנימין בר יפת ורבי יהודה בן בתירא (29). בגליל התחתון יש מערה ובפנים היא רחבה וגבוה, מצד אחד הקברים של שמאי ותלמידיו ומצד השני הלל ותלמידיו, ובאמצע המערה אבן גדולה חלולה כמו כוס ומלאה מים ורוחצים ממנה הידים (55). אצל הכפר מערה ובה שנים עשר קברים שבנה חנוך בן ירד, ובמערה בית שמאי ובית הלל. ועוד שתי מערות גדולות וכשיכנס אדם בתוכן יראה קברים שאין להם שעור ואינם ידועים אלא קבר בנו של ישעיה הנביא וקבר יונתן בן עוזיאל (59). שם מצאנו קברו של רבי אליעזר בן הסמא, ושם בית מדרשו של רשב״י, והוא מרובע ונקבר בתוכו ור׳ אלעזר בנו עמו, ועליו שני אילנות, והוא מקום יפה. ולמעלה מן ההר קברי הלל ושמאי ושם ל״ו קברים ועליהם כיפה של שיש כמין כסוי וכו׳. ומצאנו בעיר קבר מוכתר למעלה ובית הכנסת יפה מאד וכתוב באסקופה „זה עשה שלום בן לוי״. בצאתנו מן העיר מצאנו קבר ר׳ שמעון בן חטופא ולפנים מעט קבר עובדיה הנביא ואבן שיש עליו וחקוק בה זה קבר עובדיה הנביא הירא את השם מנעוריו שנפטר בשנת תק״ע ליציאת מצרים״, ולמטה מקבר עובדיה הנביא מצאתי קבר ברק בן אבינועם (64). שם מערה לשמאי והלל ותלמידיהם, סך כולם שלשים ושנים, ושם קבורת רשב״י ועליו ציון נאה וסמוך לו רבי אלעזר בנו, ומתקבצים שם ישראלים בפסח שני ומתפללים ואומרים מזמורים (יום פטירת רשב״י י״ח אייר=ל״ג בעומר), ושם קבור ר׳ יוסי בן קסמא בין הכרמים. ועוד שם צדיק אחד ואומרים כי שמו ר׳ יהודה. ושם ר׳ נחמן חטופא ור׳ יוחנן הסנדלר (69). לא רחוק מרשב״י ובנו אלעזר הם הלל ושמאי ותלמידים, ר׳ יוסי אלמענוש א), ר׳ יהודה הכהן, רב כהנא ורב המנונא (82). שם מערות רשב״י ובניו והיא סגורה ואין מקום לכנוס בה. למעלה מן המערה שני ציונים יפים זה כנגד זה ושל רשב״י קודם מעט לצד חוץ. ובשיפוע ההר לצד מירון יש מערת הלל הזקן ותלמידיו והיא מערה גדולה ויפה עשויה בכיפות ותחת כל כיפה שלשה ארונות של אבן עם מכסה גבוה. בכל המערה י״ח ארונות. ושל הלל כנגד הפתח וגם חוץ לפתח, ואמצע המערה רחב ויעמדו כשלש מאות אנשים בתוכה. על ההר כנגד המערה שם שמאי ואשתו, ובראש ההר מערה יפה עם י״א

מערת רשב״י ובנו ר״א במירון (ב. וו.)

כוכין מקום קבורת תלמידיו (132, 137). למעלה סמוך לכפר קבר ר׳ יוחנן הסנדלר והוא סמוך למערה שעובדים שם עורות (138). בצד דרום מהכפר מדרש ר׳ שמעון בן יוחאי ושם קבורתו וקבורת בנו ר׳ אלעזר. במערב הכפר ר׳ יוסי חטופא, ונגבה לכפר ר׳ יוסי בן קיסמא ורבי בנימין בן יפת ורבי יהודה בן בתירא (174, ויחוס הצדיקים). משמאל לשער החצר מבפנים קבר ר׳ יצחק ועליו בנין חומה ומסופר אדותו בזהר שהיה רשב״י ערב בעדו והמליטו ממות. ומיד אצל הפתח הוא קבר רשב״י, ובקרן מערבית צפונית קברו של ר״א בנו. ושם קבר ר׳ יוחנן הסנדלר והחצר מוקפת לו בגדר אבנים וחרב קצת, והוא קבור במערה ועליו חומה ישנה. ומראים הבורסקי שהיה עושה בו מלאכתו בעורות ג) (248).

הערה: א) ר׳ יוסי הנענש הוא ר׳ יוסי דמן יוקרת. ב) יש טועין לכתוב ר׳ יצחק נפחא משגרא דלישנא במקום ר׳ יצחק סתם הנזכר בזהר. ור׳ יצחק

נפחא קבור בנפחא סמוך לבבל הישנה. ג) ממה שנזכר לעיל שקברו אצל מערה שעובדים שם עורות נעשה ההגדה שהוא עצמו עבד העורות שמה, ובאמת השם סנדלר הוא שם עצם ולא שם תואר למלאכתו, כי לא היה רצען.

אל־בוקיעה (בטעות ליבקעיא): למערב מירון כשתי שעות יש כפר הנקרא ביג׳אן והעולם אומרים כי זהו בין שאן ואינו כן. למערב ביג׳אן כשתי שעות יש כפר נקרא ליבקעיא וגרים בו עשרים בע״ב יהודים וביהכ״נ שם. בו במערה נטמן רשב״י ור״א בנו י״ג שנה (שבת, ל״ג:) ועליה עץ חרובין זקן מאד ואומרים ההמון שהוא מזון רשב״י והגוים נוהגין בו קדושה ולא יקחו מענפיו לשרת בהם אף לא לתבערת אש (138. מבשרת ציון, 20).

פראדי (בטעות כנספארדי תחת כפר פראדי): במערב צפת קרוב למירון ואצל כפר ענן. שם ציון עתיק ואומרים שהוא קבר נחום המדי (הוא נחום איש גמזו) ועץ אורמה מתנשא על הציון (79, 82). קבר נחום איש גמזו בשדה קרוב לפראדי וציונו גל גדול של אבנים מרובעות וניכר שהוא דבר ישן מאד. ומעשה שאירע שם (137). שם מערה אחת ואומרים ששם קבור נחום איש גמזו ואינו אלא ר׳ נחמיה העמסוני וטעו העם (שבחי ירושלם, 17). שם קבור ר׳ נחמיה העמסוני ואצלו קבר רבי ישמעאל בר פלוגתיה דר׳ עקיבא (מבשרת ציון, 20; שער הגלגולים לר״ח ויטאל).

כפר ענן; כפר חנן: א) כשלש פרסאות מעכו. שם קבורים ר׳ תחליפא עם בנו ר׳ יוסי ויש להם ציונים, וקברים אחרים רבים אינם ידועים (60). שם קבר ר׳ אליעזר בן יעקב קב ונקי ור׳ יעקב אביו, ואבא חלפתא ואשתו ובניו. ושם בהר בית הקברות וקבר ר׳ זכריה בן הקצב ולמעלה מערה ובה כ״ד תלמידיו, ועוד שתי מערות סמוכות זו לזו אחת פתוחה ואחת סתומה ושם ביהכ״נ של רשב״י (66, 68, 78, 82, 96). שם במישור קבר ר׳ אבא חלפתא ואילן גדול על קברו. קרוב לו נמצאים שני בניו ר׳ יוסי ור׳ שמעון בשני ארונות של אבן זה אצל זה ומכסה על גביהם. רחוק מעט מקבר ר׳ אבא חלפתא יש קבר ר׳ יעקב אביו של ר׳ אליעזר קב ונקי וגל אבנים על קברו לציון ומעשה שקרה שם (137). בכפר יש ביהכ״נ ולצד דרום על אם הדרך קבר ר׳ יעקב איש כפר חנן ועליו אילני סנדיאן, ובסמוך יש בית חרב וסביבו בית החיים ושם רבי אליעזר בן יעקב קב ונקי. ולמעלה ממנו רבי זכריה הקצב וחנניא בן עקשיא וכו׳ ויש עוד מערה שקורין לה מגארת עישי ויש בה תשעה בוכין (ר׳ גרשון בגא״י).

הערה: כפר חנן וכפר ענן היו סמוכים זה לזה בקירוב עד שנראו כאחד, ואמרו בירושלמי ב״ב די״ז ע״ג חנן מחנני וענן מענני, ולכן נתחלפו לפעמים ענן וחנן בפי הנוסעים. וכפר חנניה הוא קרוב לירושלם.

יאקוק: הוא חקוק (יהושע, י״ט, ל״ד) בגבול נחלת נפתלי. נמצא בקרבת שביל ההרים רחוק מצפת שעה ומחצה לפאת דרומית מזרחית. שם קבר חבקוק הנביא (63). ועליו ציון נאה בתוך ארבע מחיצות (69). ועליו בנין גדול (81). רחוק מטבריא כמו שמונה מילין יש מצבה גדולה מאבן אחת כמו מגדל אחד קטן, וקרוב למצבה ההיא יש מעין מים חיים וחקוק על המצבה „חבקוק הנביא“ (הנוסע הקאנדיאטי משנת רל״ג). לצד דרום מהכפר יש נחל חצוב ביושר כמו כותל ושם מערה גדולה חצובה בסלע, ומשם עולים לחפירות בסלע. קרוב לחפירות האלה קבורים ר׳ זריקא ור׳ סמא ואושעיא זעירא דמן חבריא ביחד, ומר עוקבא שם לבדו במקום אחר, ור׳ לויטס איש יבנה במקום אחר. ושם קבר רבינו בחיי ותלמידיו (ר׳ גרשון בגא״י, שבחי ירושלם 18).

עוקבי: אצל המסילה העוברת בכפר בין הסלעים אשר בהר, סמוך להכפר יאקוק, הוא קבר אדמון (שער הגלגולים). בשטח ראש ההר שבין עין זיתון ונבריתין (נבוריא) יש דרך שהולכין שם מכפר עוקבי, ובסוף השטח למעלה לצד מערב יש כמו גומא ובקיעה בין הסלעים ושם קבר אדמון, וסמוך לצד הבקיעה קבר עקביא בן מהללאל (שבחי ירושלם, 18).

עמוקה: הכפר הזה רחוק כחמש שעות מצפון צפת והוא בעמק ההולך לעיר קדש, ונזכר בתלמוד (תענית, כ״א.) והוא בית העמק (יהושע, ט, כ״ז) בגבול נחלת בני אשר. שתי מערות גדולות תחת ההר ופתחים קצרים להן, וכשיכנס אדם בתוכן יראה קברים שאין להם שיעור ואינם ידועים אלא קבר בנו של ישעיה הנביא וקבר יונתן בן עוזיאל, והנחל יורד אצל קברו (59). ועליו אילן גדול והישמעאלים מכבדים אותו (63, 69). סמוך לכפר קבר יונתן בן עוזיאל וציון אבנים בנוי עליו ומרזב גדול של אבנים מסביב ואצלו אילן שורקה, לא נמצא כמוהו בעביו ורוחב ענפיו ויפיו (132).

לוד: כפר סמוך לכפר ענן וחנן, ואינו העיר לוד הסמוכה ליפו. שם קבר ר׳ אליעזר בן יעקב, וקרוב לכפר בשדה קבר ר׳ תחליפא ובנו ובן בנו (63). שם ביהכ״נ של ר׳ אליעזר הגדול, קבר רבן גמליאל בכיפה גדולה ור׳ לויטס קבור תחת כיפה קטנה (183).

ראמה (רומי זעירתא): א) שם מערה לבנימין בן יעקב אבינו ע"ה ב) והוא בארון של חרס (82). שם קבור אביה בן ירבעם בקבר של חרס במערה לפנים המערה ואצל המערה גורן. אומרים כי משם יראה המשיח ושם קבור בנימין הצדיק (יחוס הצדיקים).

הערה: א) ר' יצחק ן' אלפרא מכנת המקום רומי זעירתא כדי להבדילו מרמה אצל ירושלם. ולדעת מהר"מ אלשיך (שה"ש פ' ראשך עליך ככרמל) ישב שם אנטונינוס קיסר וקרא שם העיר על שם עיר מלכותו. ב) יש אומרים כי בנימין קבור בסראקה.

שזורי: קרוב למירון. מקום הולדת ר' שמעון שזורי ושם קברו וקבר בנו ר' אלעזר. ציוניהם של אבן ומרובעים, ובסיבותיהם גדלים עצי הבוטים (78). יש אומרים כי שם ר' שמעון בן גמליאל ור' ישמעאל א) כהן גדול (82). סמוך לכפר קבר ר' שמעון שזורי ועליו ציון ואילן זית, ובסמוך ר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול מעשרה הרוגי מלכות (ר' גרשון בגא"י).

הערה: א) קבורת ר' ישמעאל כ"ג מצינו במקום אחר, ואפשר שהוא ר' ישמעאל בר פלוגתיה דר"ע.

ערב: (ערבא): א) אצל כפר חטין. שם קבר ר' חנינא בן דוסא ואשתו במערה ומצד אחר מן העיר קבר ר' ראובן האצטרובלי ז"ל (70).

ערב צלאל: קרוב לציפורי ונקרא כן להבדילו מן ערב סתם. שם קבור בצלאל בן אורי בן חור ועליו כיפה (ר' גרשון בגא"י, שבחי ירושלם8).

כפר נחום (תנחום): תל־חום על שפת כנרת, בין כפר ענן ומירון. סמוך לכפר תנחום כחצי פרסא קבור נחום איש גמזו א) ועליו ציון נאה. פתח המערה סתום ואמת המים עוברת לפניו (68).

הערה: י"א שקבור בכפר פראדא וי"א בכפר דמן פרוז.

שועיב: שם קבר יתרו, ועמדנו על קברו. הישמעאלים קורין יתרו בשם שועיב (81).

סיכנין: רחוק מציפורי חצי יום. לצד מערב קבר ר' יהושע דכפר סיכנין בארון של אבן וכסוי של אבן נאה עליו, ולמטה ממנו בשדה צדיק אחד שלא נודע שמו (70). מצבה יפה על קבר ר' יהושע דסיכנין, ולפי אחרים הוא קבר ר' שמעון חסידא. ויש שם עוד קברים עתיקים ונמחק הכתב מעליהם (77). שם קבורים ר' יהושע דסכנין ואשתו בכיפה ור' שמעון הסכנוני ע"ה (ר' גרשון בגא"י).

כבול (בטעות כסיל): נזכר ביהושע י"ט כ"ז. שם קבורים ר' אברהם בן עזרא א) ור' יהודה הלוי (81). ור' שלמה הקטן זצ"ל (הנוסע אלמוני משנת רצ"ז). שם קבר מיכה המורשתי (ר' גרשון בגא"י).

הערה: הראב"ע לא נקבר שם ולא היה בא"י כלל (שטיינשניידר) ובסדר הדורות כתוב כי ר"ש בן גבירול נהרג שם. ר' יהודה הלוי קבור בטבריא.

ראש בן עמים: כפר סמוך לטבריא כחצי פרסא. וכנראה הוא אחד עם עיר האמהות (ואפשר שהיא טעות מן ראס האמהות). שם קבורת יוכבד אם משה ע"ה וצפורה אשתו ומרים הנביאה אחותו ואלישבע בת עמינדב, וצדיקים אחרים לא נודע שמותם (אלמוני משנת רצ"ז ויחוס הצדיקים).

עיר האמהות: רחוק מטבריא מיל, מערה עם כיפה וצד אחד ממנה בפנים פרוץ, ויש בה שני כוכין מימין כנגד הפרוץ, ושם יוכבד אם משה רבינו ע"ה ושתי כלתיה צפורה ואלישבע בת עמינדב ומרים הנביאה (60, 69, 82, 138). ושלשה כוכין משמאל ולא נודעו בשמותם. ויש אומרים שגם בלהה וזלפה נקברו שם (חבת ירושלם, 64).

ארבל: קרוב לטבריא חצי שעה ועומד בין ההרים, שם קבור נתאי הארבלי (55). ר' זירא קבור שם ועל ציונו כתוב ר' זירא, וקרוב לו קברות ראובן שמעון ולוי א) ודינה וקברה מכוסה עד שאין אדם יכול להכנים ידו שם. ובציון אחד בנין כמו בית עליו שם שת בן אדם הראשון ובאר בתוך הבית. ומשם שתי פרסאות עד מערת יוכבד ועמה שמונה נשים צדקניות. משם חצי פרסא למערת ר' יוחנן בן זכאי ושמונה תלמידיו. בצד אחד ארבע תיבות של עצמות וכנגדן היא מערת רב כהנא והיא ג"ב מלאה עצמות. וכל אנשי האומות מדליקין עליהם נרות ובאים שם חולים ועקרות ומתרפאים (60, 69). הקברים האלה יש להם מצבות אבן יפות מאד ושמותיהם חקוקים עליהן. על קבר דינה חקוק עוד שם אחד אך מחמת יושנו לא יכולתי לקרותו (78).

הערה: א) הנוסע ר' יצחק ן' אלפרא חושב ארבעה שבטים. ודינה אחותם, וכנראה הם ראובן שמעון לוי ויהודה. לפי דברי חז"ל בירושלמי (סוף פ"א דסוטה) כל שבט ושבט בצאתו ממצרים לקח את עצמות ראש שבטו עמו ובבואו לארץ קברום שמה. ויוסיפוס בקדמוניות היהודים אומר שעצמות כל בני יעקב שמתו במצרים לבד יוסף הביאו בני ישראל עמהם וקברום בחברון. לפי מסורת הערבית קבורת שת סמוך למושבת גדרה (קטרה) בכפר קטן בשית = בית שת וקורין לו „נבי שת", וקבר ראובן בקרבת המושבה גם ציונה בחדר קטן ושם מצבה גדולה „נבי רובין אבו סדנא יעקוב"

(הנביא ראובן בן אדוננו יעקב). הרמב"ן בפירושו על התורה פ׳ וישלח כתב כי עצמות דינה העלו לא"י עם עצמות שאר השבטים וקברה ידוע בארבל אצל נתאי הארבלי, וי"א כי דינה קבורה בכפר חטין. אדות ר׳ זירא מוכח כי בלה שארית ימיו בטבריא (עי׳ מגילה ו׳). ואפשר שצוה לפני מותו לקוברו בארבל.

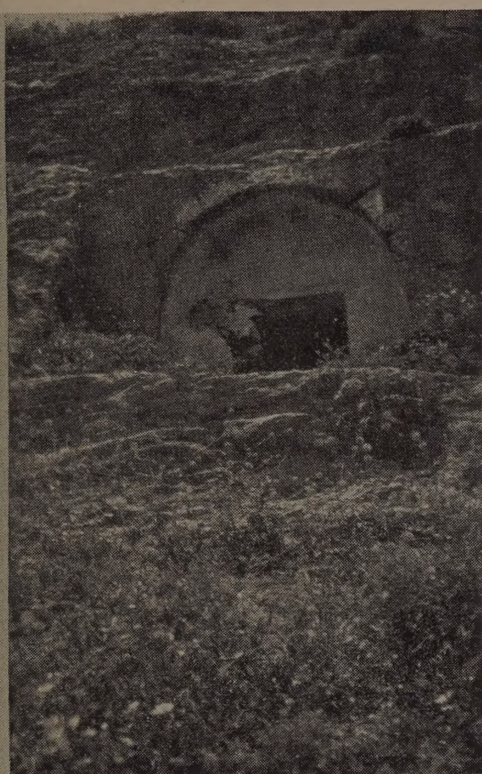
טבריא: קרוב לטבריא כנסת כלב בן יפונה ושם מקום קברי ישראל וקברו של ר׳ יוחנן בן זכאי ור׳ יהודה הלוי א) הכל בגליל התחתון (29). משם שתי פרסאות להר אחד ושמו טור ושם אדונינו אחיה השילוני הנביא. ושם מערת ר׳ יוחנן בן זכאי ושמונה תלמידיו ובצדו תיבות של עצמות וקבר ר׳ יוחנן בן נורי ועליו בית ותחת הבית היא מערה ולפני המערה קבר ר׳ אלעזר בן שמעון וקבר רב כהנא (63). שם בראש ההר מערה לר׳ עקיבא ותחתיו בית הקברות גדול לתלמידיו, וסמוך לו בחצי שפוע ההר מערת ר׳ חייא ובניו. ובאותה מערה רב הונא מבבל ב). סמוך לו מערת רב כהנא,

קבר הרמב"ם ובצדו ריב"ז בטבריא (ב. וו.)

וסמוך להם רבינו משה בן הדיין ר׳ מיימון זצ"ל. ואומרים כי שם גאון רב צמח שמו. מצד אחר מן העיר בהר קבור ר׳ מאיר, ולמטה ממנו מרחץ חמי טבריא. וסמוך לשם ירמיה הנביא והציון שעליו גדול מאד (69). בטבריא קבורים ר׳ עקיבא ותלמידיו ור׳ חייא ושני בניו וריב"ז ותלמידיו ורב כהנא והרב ר׳ מאיר קצין ג) והרב ר׳ משה בן מיימון ז"ל, ובמערה אחת יונה בן אמתי ע"ה (אלה סימני). הקברים הידועים ביותר הם קברי תלמידי ר"ע, המערות של ר׳ יוחנן בן זכאי ורב כהנא, קברי ר׳ יונתן בן לוי ור׳ משה בן מיימון, מערות ר׳ חייא, רב הונא, ר׳ מאיר ורב צמח גאון. שם קבור יונה בן אמתי (70, 77). רב אמי ורב אסי ור׳ יצחק נפחא (82). שם קבר ריב"ז ושטח של אבנים שחורות על קברו. סמוך לו מן הצד קבר הרמב"ם וסמוך לו כנגדו קבר רב כהנא שלשתם כמו סנ"ל.

שם בראש הר אחד מערת ר׳ חייא ובניו ועמם רב הונא והיא מערה קטנה והכוכין סתומים. ושם בשפוע ההר מערת ר׳ עקיבא מעשרה הרוגי מלכות ד). ובאותו ההר סביב אומרים כי נקברו כ"ד אלף תלמידיו שמתו מן פסח ועד החג (עצרת). קרוב לשם יש ציון של אבנים זקוף במישור ואומרים כי שם נקבר אחד ששמו ר׳ מאיר שנשבע שלא ישב עד כי יבוא שילה (משיח) ונקבר מעומד, ואינו ר"מ סתם דמתניתין. סמוך לחמי טבריא בשפוע ההר קבר ר׳ ירמיה וציונו מעט אבנים שחורות. ויש לישמעאלים בית מסגד עם מגדל גדול לבן

מערת רב כהנא בטבריא.

ואומרים כי שם נקברה אשת ר׳ עקיבא בתו של כלבא שבוע וקורין לה הזקנה (138). בחצר מוקף כתלים ציונים וארונות הרבה. בכוך הסמוך לפתח החצר מצד ימין קבור ר׳ יוחנן בן זכאי. לצד מערב החצר קבורים הרמב"ם ז"ל ואביו רבינו מיימון ז"ל. רחוק מהחצר מעט לצד מערב יש כמו חצר קטנה ואומרים כי שם קבור ר׳ יוחנן האמורא ועוד אחרים. ומורי ז"ל (האר"י) אמר לי כי אחד הוא רב חננאל תלמידו של רב ושני הוא רב ברונא. רחוק מעט

לצד צפון נוטה למערב בהר ההוא בית הקברות לאנשי טבריא, ושם באכסדרה אחת בנויה על כותלים היא מערת ר׳ חייא ובניו ר׳ יהודה וחזקיה, ורב המנונא סבא הנזכר תמיד בס׳ הזהר. ורב הונא ריש גלותא שהיה בזמן רבינו הקדוש והעלו ארונו למערת רב חייא כמו שנזכר בתלמוד. למעלה בהר לצד מערבית דרומית מערת רבי עקיבא. לדרום טבריא בלכתך אל המרחצאות החמין יש קבורת צדיקים רחוקים זה מזה ואינם במקום אחד, והם רבי מאיר ור׳ ירמיה דאפקוהו מבי מדרשא על ששאל שאלה שלא כהוגן, ושם שלשה צדיקים אחרים ואיני זוכר שמם, והוא כמו שאומרים העולם ומורי ז״ל הודה על ר׳ ירמיה שהוא קבור מעומד ה) (שער הגלגולים מר״ח ויטאל). בפאת מערב טבריא סמוך לקבר הרמב״ם הוא ר׳ יוחנן ורחוק ממנו איזה רגעים קבר ריש לקיש (עי׳ מ״ק כ״ה:), וסמוך לר׳ יוחנן קבר ר׳ חננאל, וסמוך לקבר רבן יוחנן בן זכאי קבר רב ענן ועליו עמוד אבן ארוך כחמש רגל. רב צמח גאון קבור אצל המקום שהיה שם מושב הסנהדרין אחרי גלותם מצפורי. הרמב״ם ואביו קבורים שם, וסמוך לקבר הרמב״ם ציון אבנים מסויד. יום פטירתו כ״ו טבת ה״א כ״ה. בצד מערבית צפונית כארבעים רגעים מהעיר בשפולי ההר סמוך לים כנרת קבור ר׳ מאיר בעל הנס ו) ועל קברו בנוים כעת שני בתי מדרשים אחד לספרדים ואחד לאשכנזים. ביום י״ד אייר ילכו יהודי טבריא להשתטח על קברו (מבשרת ציון).

הערה: א) מוכח מזה כי ר׳ יהודה הלוי מת בא״י ונקבר בטבריא. ויש אומרים שקבור בעיר כבול (עיין לעיל). ולפי הנוסע ר׳ פתחיה הוא קבור בעוזה (55), ואפשר שכיון לשם מעוזיה שהוא אחד משמות טבריא (עיין צד 77). ב) רב הונא ריש גלותא נקבר במערת ר׳ חייא כמסופר בירושלמי סוף כלאים ובבלי מו״ק כ״ה. ג) קצון ע״ש העיר קוצי (Coucy) בצרפת במחוז לארה ואינו ר׳ מאיר דמתניתין כמו שחשבו נוסעים אחרים. ואפשר שגם אליו קרו נסים ולכן מכונה בעל הנס, אבל ר׳ מאיר דמתניתין קבור בחילה בבבל. ד) במס׳ שמחות איתא כי ר״ע נהרג בקיסרין ואפשר שנקבר שם. ה) לפי הנ״ל הוא ר״מ קצון שנקבר מעומד מפני שבועתו שלא ישב עד כי יבא שילה. ו) הראשון שהוסיף את התואר בעל הנס לר״מ הוא בעל יחוס הצדיקים ומאז נעשה רמבה״ן לאות על קופות הצדקה לתמיכת עניי ארץ ישראל. אך הוא מצא קברו בגוש חלב ולא בטבריא. ובעל „אלה סימני" גלה את פני חלוט באמרו כי ר״מ דטבריא הוא ר״מ קצון או קאצון ומכונה ג״כ בעל הנס.

מעון (נזכרת ביהושע, ט״ו, נ״ה): מופת קרה שם להוכיח כי נטמן בר כוכבא א) משיח השקר

הערה: בירושלמי נאמר כי נהרג בביתר וראשו הוסר ממנו ועל גופו נמצא נחש כרוך, ואפשר שהובא לקבורה אח״כ במעון.

כפר מגדא: היא עיר מדמנה (יהושע, כ״ה, י״ז). שם קבר צדיק אחד ואומרים שהוא עקביא בן מהללאל (70, 77, 81). שם נקברו שמעון ולוי בני יעקב אבינו ושם קברי עקביא בן מהללאל ורבי יששכר ורשב״ג (ר׳ גרשון בגא״י).

אושא: רחוק שלש שעות למזרח חיפא בין אושא ושפרעם הוא קבר ר׳ יהודה בן בבא (עי׳ סנהדרין י״ג: כפתור ופרח).

חיפא: עיר על שפת הים הגדול. היא עיר מולדת ר׳ אבדימי דמן חיפא, והיתה קהלה גדולה מפורסמת בחסידותה לפני חמש מאות שנה. ושם קבורים כמה גדולים וחסידים שבאו מעבר לים (66). כל העולים משתטחים בבית הקברות של היהודים כי שם קבורים רבים מחכמי ישראל מכל

מערת רב אבדימי דמן חיפא.

הארצות ואשר מתו בעכו. כי היתה עיר מקלט לחכמים רבים כמו ר׳ יחיאל מפאריש א) ור׳ משה גירונדי (הרמב״ן) ור׳ מנחם אשכנזי וכו׳ (76). לפי המסורה הערבית קבור שם שמעון בן יעקב אבינו שקורין „נבי שמעון" בחדר קטן עם כיפה לבנה בשרון, בקרבת העיר קלקיליא מימין למסלת הברזל לוד—חיפא. גם השמרונים מאמינים בזה. וקרבת המושב נהלל בכפר ערב בשם שיך אבריק קבור, לפי מסורת הערבית, ברק בן אבינועם, אך מסורת היהודים היא כי קבור בעיר קדש (קדים). שם קבור ר׳ שמשון משאנץ מבעלי התוספות. בבית החיים יש כוכין מאבן ושם קבר רבי אבדימי דמן חיפא ורבי יצחק נפחא. וסמוך לכפר בשפוע ההר יש מערה גדולה ומפוארה לאליהו הנביא ז״ל (ר׳ גרשון בגא״י).

הערה: א) ר׳ יחיאל שב לצרפת ומת שם ובנו ר׳ יוסף ארמלי קבור בעכו, והרמב״ן קבור בחברון

אצל מערת המכפלה, ואפשר שכיון לומר שהיה שם ר׳ יחיאל בין החכמים אבל לא היה קבור שם.

הר הכרמל: הר גבוה אצל הים הגדול בין עכו וחיפא. בצד הר הכרמל אצל חיפא נמצאים קברי ישראל רבים, ובהר מערת אליהו הנביא, ושם בנו בני אדום במה וקראו אותה שנט אליאש (22). על ראש ההר מגדל וסמוך לו מערה ובתוכה קבור אלישע הנביא בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו (ר׳ גרשון בגא״י). מערת אליהו מעל לשכונה בת גלים ובפי הערבים אל־חדר, היינו הירוק בן אלמות כי עלה בסערה השמים. המקום קדוש לערבים והדרוזים באים שם בהמון חוגג, וגם היהודים תושבי חיפא נהגו לסדר שם תהלוכה במוצאי שבת נחמו.

כפר כנה (או קנה. בטעות כיט) : בחצי הדרך בין צפת לירושלם, והוא אצל נצרת. וי״א שהוא גבעון. שם בני יונה בן אמתי ועליהם בנין נאה והוא בית מסג׳ד (70). שם קבר יונה בן אמתי א), והערבים בנו מסג׳ד יפה על קברו. מעשה שם (77, 81, 82). קרוב מכפר כיט (כנה) מיל על ראש הר גבוה הוא קבר יונה בן אמתי ובית גדול ומכובד בנוי על ציונו, ואחריו במורד ההר מצד אחר מערה קטנה ויפה ושם קבר רבי שמעון בן גמליאל (134). יונה הנביא קבור בין ירושלם וחברון על הר גבוה (הקראי שמואל יעמשל, 199). שם קבורת יונה בן אמתי בראש ההר ועליו שתי כיפות, ותחת ההר שתי מערות זו כנגד זו, באחת רבי ישמעאל בן אלישע ובאחת רבן שמעון בן גמליאל שהיו מעשרה הרוגי מלכות (יחוס הצדיקים). ויש אומרים כי באחת מהן קבורים רבי אליעזר בן הקדוש רבינו יעקב ואביו רבינו יעקב והרבה צדיקים שם (ר׳ גרשון בגא״י).

הערה: א) הירונימוס כתב כי יונה קבור בגת חפר וסופרי ערביים בימי הבינים כתבו כי הוא קבור בחלחול אשר לצפון חברון. ר׳ פתחיה קבעו בכפר עוזא (ואפשר שהיא טבריא) והר״ע מברטנורא מצאו בציפורי. ר׳ יעקב שליח ר״י מפריש מנסח בני יונה ולא יונה בעצמו.

ציפורי: בירת הגליל בראש הר, רחוקה מטבריא שתי שעות. היא עיר קטרון (שמואל א׳ ל׳; מגילה ו׳). שם קבר רבינו הקדוש ורבן גמליאל ורבי חייא שעלה מבבל, ויונה בן אמתי, והם קבורים בהר, ושם עוד קברים הרבה (28). שם קבור רבינו הקדוש וריח טוב יוצא מקברו (55). שם מערה וקבר רבנו הקדוש ובפתח המערה דלת של אבן שיש, ורחוק משם כארבעים אמה קבורת אשתו (66). פה ינוחו רבינו הקדוש ושני בניו ר׳ גמליאל ור׳ שמעון. על פתח המערה של רבי חרותים על לוח אבן „פה קבר רבינו הקדוש ינוח על משכבו בשלום“, וגם „משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא“. המערה שבה קברי בניו רחוקה מפה כחצי שעה בערך. סביב המערות נמצאים מספר רב מגדולי ישראל (77). מערת רבינו הקדוש וחמשה גאונים מימינו וחמשה משמאלו ותחת המערה רבן שמעון ורבן גמליאל (81). שם באר מים חיים וכל ששת ימי המעשה היא נובעת ומושכת מים ובשבת לא תמצא שם טיפה אחת (שבחי ירושלם, 10). רבן שמעון ורבן גמליאל בניו של רבי קבורים אצל הכפר במערה ולפניהם בצידי המערה עשרה גאונים. וכנגד הפתח קברו של רבי, ופתח המערה אבן אחת (יחוס הצדיקים).

גת חפר: הוא כפר משהד הסמוך לעיר נצרת. בכפר הזה מראים הערבים את קברו של הנביא יונה שקורין „נבי יונס“. גם הורינימוס ונוסעים בימי הבינים מזכירים קברו של יונה בכפר זה שהוא מקום מולדתו.

כפר חטין: בגליל התחתון. בצד ההר יש שני קברים אחד הוא קבר הושע ואחד קבר צפניה. וי״א שהוא קבר יתרו (63). שם קבור יתרו חותן משה ועליו בנין נאה ועשו אותו הישמעאלים למסג׳ד (69). שם שתי מצבות אחת על קבר יתרו חותן משה ואחת על יעקב איש כפר חטיא (78). שם יתרו חותן משה וצפורה לחיי עוה״ב (אלה סימני). אמרו כי שם קבורת יתרו וצפורה בתו (200). אצל כפר חטין קבר של רב ענן (250). שם יתרו חותן משה ורבי יהושע בן פרחיה (ר׳ גרשון בגא״י). הערבים קורין אותו „נבי שועיב“ הוא יתרו והקבר קדוש הוא לדרוזים הבאים ממרחקים להשתטח עליו ומביאים לו נדרים ונדבות. הערבים בני עבר הירדן המזרחי מראים קבר יתרו בדרום העיר סלט ומאמינים כי שם נטמן. שם מרעה קטנה ובה קבר ר׳ יהושע בן פרחיה, ויהודי טבריא יסעו ביום ח׳ של פסח (אסרו חג) לבקר את קברו (מבשרת ציון).

שמרון (סבסטא) : עיר שממה על הר, מלפנים היתה קרית ממלכה למלכי ישראל. שם קבור אלישע בן שפט הנביא שהחביא את הנביאים וכלכלם (מ״א י״ח), ורבים ממלכי ישראל קבורים שם.

שכם (נאבלוס) : שם במערה קבר יוסף הצדיק א) ובה שתי תיבות ומדליקין נרות עליהן בכל ערב שבת. במערה אחרת קרובה אליה קבר בעשה מלך ישראל, ועל הר גבוה בתוך יער קבורת צפורה אשת משה רבינו ואריה שומר אותה ומעשה שקרה. ויש עוד קברים רבים ומערה גדולה ואומרים

שהיא מערת יונה בן אמתי (60, 61). קבר יוסף הצדיק ועליו שני עמודי שיש וחומת אבנים נמוכה סביב הקבר (66, 75, 82). שם קבורת יוסף הצדיק במקום שקנה יעקב מידי חמור במאה קשיטה ועליו ציון. וקרוב אל שכם בהר גבוה קבורת אלעזר הכהן ועליו ציון ארוך וגדול. הלאה קבורת איתמר ועליו ציון, ועוד הלאה מעט קבורת פנחס הכהן ועליו ציון. ושם בית ובתוכו מערה גדולה וקבורים בה שבעים זקנים (199, 210). במישור הישר קבר יוסף והוא מקום מרובע והקבר באמצע. לשמאלו גפן יפה ומשתי קצותיו שני עמודים ובתי קבול בראשי העמודים מלאים לרוב שמן שמדליקין לכבודו. הלאה קברי פנחס ואלעזר ואיתמר אשר בכפר עוורתא (עברתא) רחוק כשתי שעות משכם. הקברים האלה עומדים על מכונם בנוים ליופי והמקום נעים (294). שם נקבר יוסף הצדיק וקבר פנחס בן אלעזר, ושם גם קבר חמור אבי שכם ועליו בנו הערבים בית תפלת ישמעאלים (213). במזרח העיר שכם מתנשא בנין עם כיפה לבנה ונקרא קבר יוסף, והוא חלקת השדה אשר קנה יעקב, ועצמות יוסף קברו בני ישראל בשכם (יהושע, כ"ד, ל"ב). סמוך לקבר יוסף מראים הערבים את קברות בניו אפרים ומנשה. לרגלי הר גריזים יש מקום הנקרא רגאל אל־עמוד (אנשי העמוד) ולפי מסורה ערבית נקברו שם ארבעים מנביאי ישראל. גם מראים הערבים את קברי בני יעקב בשכם ועליהם מסגד הנקרא ג׳מע ואלד יעקוב, ובמסגד זה מצבה גדולה וכתוב עליה כי הם בני יעקב רילין (זבולון) ש׳גר (יששכר) ואשר, וקורין אותם נביאים.

הערה: א) אמרו במדרש (ב"ר פי"ט) שלשה מקומות אין אומות העולם יכולים להונות את ישראל לומר גזולים הם בידכם, ואלו הם: מערת המכפלה, קבורתו של יוסף ובית המקדש.

עוורתא (עברתא): למזרח שכם ביושר כשתי שעות היא גבעת פנחס (יהושע, כ"ד, ל"ג) ושם ישן אלעזר ואיתמר ופנחס ושבעים זקנים, ושם הכפר עברתא (החוקר ר׳ אישתרי הפרחי בספרו כו"פ פי"א). שם קבר איתמר הכהן ועוד קבר אחד ואומרים שהוא של פנחס בן אלעזר הכהן. ויש לישמעאלים מקום להתפלל סמוך לקבר. ועוד בכפר מערה ובה קבורים שבעים זקנים. ועל ההר השני לימין העולה לירושלם הוא קבר אלעזר בן אהרן הכהן והוא בנין מפואר מאד (66). ולמעלה מקבר פנחס הוא קבר אבישוע בן פנחס, ולמטה מהם איתמר בן אהרן הכהן כלם בבנין גדול (68). הכפר הגדול עוורתא הנמצא בדרום־מזרח שכם נקרא בפי הערבים אל־עזרית. בקרבת הכפר בצל אלון ענף נמצאת מצבה גדולה שארכה יגיע עד 564 ס"מ ורחבה 362 ס"מ וגבהה 385 ס"מ. ולפי דברי הערבים נצבת על קבר אל־עוזר הוא אלעזר בן אהרן הכהן. בקבר אחד בכפר הזה מראים מקום מנוחתו של פנחס בן אלעזר. והקבר הקדוש הנקרא בפיהם אל־מופצל מיחסים לאיתמר בן אהרן. הקברים האלה קדושים גם לשמרונים ובאים שמה לבקרו בימי חג השבועות.

כפר סבא (אנטיפטרס): בקרבת כפר הפלחים הזה נמצא לפי מסורת הערבים קבר בנימין בן יעקב אבינו, וקורין אותי נבי ימין. המצבה נמצאת בחדר עגול עם כיפה לבנה ומוקף חצר גדולה ובה אולם למתפללים.

יפו: בצפון העיר קרוב לחרבת העיר ארסוף (אפולוניא) והמושבות הרצליה ומנוחה ונחלה יש קבוצה של חדרים עם כיפות לבנות, ובתוך חצר רחבת ידים הרצופה אבנים נמצא בחדר חסר גג המצבה של סרנה עלי אבן עולם ואצלו אבן שחורה שקורין אבן האושר. ור׳ יוסף שווארץ בספרו תבואת הארץ הוצאת לונץ, צד ק"ע) אומר שבימיו האמינו שהוא קבר עלי הכהן משילה, וכתב כי המצבה מצד אחד כתב אשורית ומצד השני כתב שמרוני. וכנראה טעו בשם עלי הערבי שחשבו לעלי הכהן.

פתח תקוה: במזרח דרום המושבה הזאת נמצא הכפר הגדול אל יהודיא, היא העיר יהוד בנחלת שבט דן. וסמוך לכפר יש בנין עם כיפה לבנה ולפי מסרת הערבים הוא קברו של נבי יהודה אבן סרנא יעקוב = הנביא יהודה בן אדונינו יעקב. כנראה הוא שגרת השם יהוד שגרם למסורה הזאת. במזרח צפון המושבה בדרך אל הכפר מג׳דל צדק (אפק בתנ"ך) סמוך למסילת הברזל חיפה־לוד יש בנין נמוך עם כיפה לבנה גדולה. ולפי מסורת הערבים הוא קבר נבי חרי = הנביא הנוקם (שמעון או לוי?) ויש קורין לו נבי אשיר אבן יעקוב = הנביא אשר בן יעקב.

רחובות: במערב למושבה זו על ראש גבעה, לא רחוק מקבר נבי רובין (ראובן) מתנוסס בנין עם כיפה לבנה ואילנות עתיקים סביבו, ובחדר יש מצבה נמוכה ושם קבר נבי גנדה אבן סרנה יעקוב = גד בן יעקב אדוננו. הקבר קדוש להם ומביאים לו נדרים ונדבות.

שילה (סאילון): קבר שמואל הנביא בשילה שקורין שן שמואל דשילה, שהוציאו אותו בני אדום מרמה והוליכוהו לשילה (27). לדרום שכם כשלש שעות ביושר נוטה מעט למזרח, שם עלי כהן גדול

ושני בניו ע"ה (אלה סימני). שם קברי עלי כהן גדול ושני בניו חפני ופנחס ומצבה יפה עליהם. זקן אשכנזי מקובל יושב אצל הציון הזה ומתפרנס מהעתקת ספרים על הקבלה (75). שם עלי הכהן ובניו חפני ופנחס ואם אי כבוד (82).

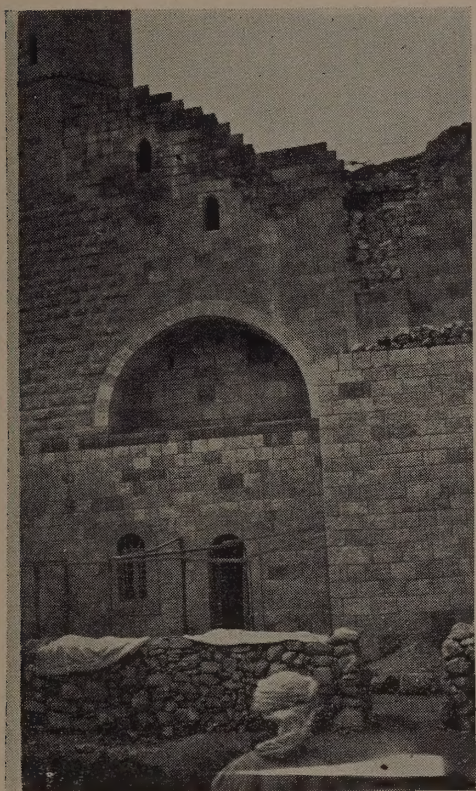
יבנה (איבלין): בין גת לעכו, צפונית מערבית מעקרון מהלך שעה, ורחוקה מירושלם שלש פרסאות. שם קבר רבן גמליאל ועליו כיפה נאה מאד והוא בית מסגיד לישמעאלים וקורין אותו אבו הדירא (70). אבלין (עבלין) אצל עכו עיר מולדת ר' לויטס איש יבנה ור' אילא החכם שביבנה (בכורות, כ"ט.). שם בנין מפואר ואומרים שהוא קבר רבן גמליאל (77). למערב ירושלם לצד לוד יש ביהמ"ד לר' אליעזר הגדול ושם קבר רבן גמליאל בכיפה גדולה, ור' לויטס קבור בכיפה קטנה והרבה צדיקים אשר שמם לא נודעו (183).

מודעית (מודיעים): א) בין אבוגאש (קרית יערים) ובין דילב סמוך לכפר סבא. על הר המודיעים לבני דן נבנה כרך גדול ושם קברי יוחנן בן מתתיהו ובנו יהודה המכבי והרבה קברי חשמונאי. בה ישבו מלכי בית חשמונאים ושם נקברו. על קבריהם שבעה עמודים נפלאים. לא רחוק משם קברי שבעה בני חנה אשר הומתו על קדוש השם ב) ועליהם בית תפלה לנוצרים (מבשרת ציון, 36).

הערה: א) התיירים האחרונים מצאו מודיעים בקרבת העיר רמלא בפאת צפונית מזרחית ונקראת בעת אל-מעדא. אולם מדברי חז"ל (פסחים צ"ג:) שאמרו כי ממודיעים לירושלם מהלך ט"ו מיל שהוא בערך חמש שעות תחזק את הדעה הראשונה (לונץ, ירושלם, ח"א, 91). ב) יש מראים קברות חנה ובניה על גבעה אחת בצפת.

בית אל: היא ביתן. שם מצבה עתיקה ואומרים שהוא מקום אחיה השילוני. שר רומי בימי אדריינוס שמע קול יוצא מהקבר הזה ונתגייר (75). שם קבורת מנקת רבקה ומצבת אבן עליה אצל סלע רמון, ויער אלישע הנביא אצל העיר (183).

רמה: מירושלם לרמה א) כשתי פרסאות ובדרך יש מערה אחת שהיא מערה בתוך מערה והוא בנין נאה מאד, ושם קבורת חכמים הרבה. ויש עוד שלש מערות מבני הנביאים. וברמה קבר שמואל הרמתי וקבר חנה ב) אמו בבית אחד נאה, ולפני הבית מסגיד לישמעאלים. קרוב לשם יש מעין ואומרים שהוא מקוה של חנה (68). לצפון ירושלם רחוק כשלש שעות הוא מקום קבורת שמואל הנביא ואלקנה אביו ג) וחנה אמו ושני בניו. ושם ביהכ"נ ומתקבצים יותר מאלף יהודים מכל מקום בכל שנה בכ"ח אייר יום פטירתו (81). יש שם דירה ליהודים שמתפללים ומדליקים נרות לכבוד הנביא, וקבלה בידם שאחורי הכותל מערה וקבר הנביא שמואל, וכנגדו רחוק מיל בראש הר אחד טבילת חנה ושם קבורתה עם אישה אלקנה (101). קבורת שמואל הנביא נקרא „שנט שמואל דשילה הקרובה שתי פרסאות לירושלם, ובצד ימין הוא קבר אלקנה אביו ובצדו השני אמו חנה (197). בקרבת ירושלם בסביבות הר גבוה (895 מיתר) יש כפר קטן הנקרא

קבר שמואל הנביא ברמה.

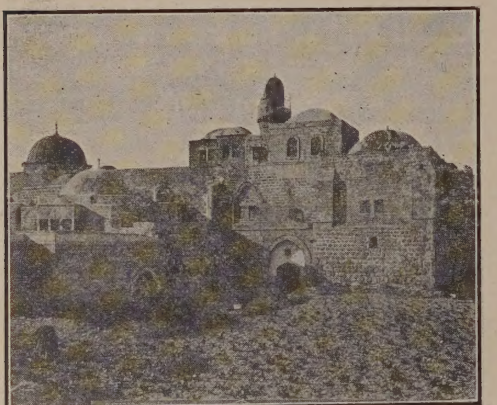
בפי הערבים „נבי סמואיל", בו נמצא קברו של שמואל הנביא ועליו מתנוסס המגדל הנשקף על פני מרחק רב. יום פטירת שמואל כ"ח אייר או בכ"ט בו, ולכן הבאים להשתטח על קברו ביום פטירתו ילכו ביום כ"ח אייר עם ביאת השמש וילינו שם הלילה לצאת ידי חובת שתי הדעות וילמדו שם ויתפללו. הישמעאלים בנו שם מסגד והחפץ לבוא לתוך הבית עליו לשלם פיאסטר אחד.— אצל רמה היא אבן האזל ומערת שמשון הגבור

(השופט) היא בכרם אחד פירותיו מתוקים (מבשרת ציון). שם קבורת שמואל הנביא ואלקנה אביו וחנה אמו והם תחת המערה, והציונים שסמוך למערה דוגמא בעלמא. ומשם בדרך לירושלם עיה"ק יש שלש מערות, באחת חגי הנביא ומלאכי ועמהם מבני הנביאים, ומערה אחרת יש בה שמעון הצדיק ועמו הרבה תלמידים, ובאחרת סנהדרין וחכמים הרבה שנשתכח שמם לאורך הזמן (יחוס הצדיקים).

הערה: א) ר' בנימין חושב כי רמלה או רמש היא הרמה ואומר כי קבר שמואל הנביא הוציאו משם הנוצרים (בני אדום) וקברוהו בשן שמואל בשילה (28) והיא קרובה לרמה שלנו שהיא מצפה (ש"א, כ"ה). ב) ר' יעקב ב"ר נתנאל הכהן אומר כי קבורת חנה היא בדרך יריחו (57). ג) ר' בנימין אומר שקבר אלקנה הוא בתמנתה ושם קברים הרבה מישראל (28), ובשער הגלגולים כתוב, כי אלקנה קבור בעמק אחד סמוך לצפת.

גבעת בנימין: שם קבורת שמעון הצדיק וכלבא שבוע (ר' גרשון בגא"י).

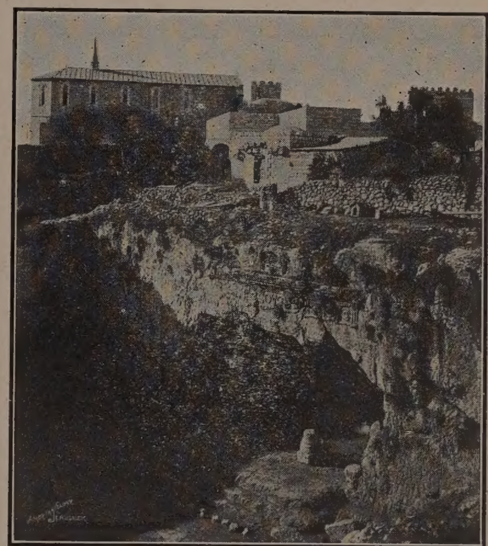
ירושלם: שם מצבת יד אבשלום וקבר עוזיהו המלך. ובהר ציון קברי מלכי בית דוד וקברי המלכים אשר קמו אחריו, ומעשה שקרה במערת דוד המלך וקבר שלמה (27). סמוך לירושלם מערת שמעון הצדיק ותלמידיו. ושם מערה אחת לחגי הנביא ב). לצד אחר מירושלם מערת „האריה" ויש שם עצמות צדיקים שנהרגו על יחוד השם ומעשה שהיה (67). שם יד אבשלום שהיא מצבתו, קבר חולדה הנביאה ומערת בן סירא (72). בעמק יהושפט זכריה הנביא, בהר הזיתים בשדה מערה ושם חגי הנביא. עוד שם רבן יוחנן בן זכאי (82). בראש הר הזיתים מערת חולדה הנביאה. בשפוע ההר מערת חגי הנביא ואצלו הרחק כמו שלשים פסיעות קבורת חבקוק הנביא ג), וזהו כנגד ביהמ"ק. למטה בעמק נוטה לדרום קבורת אבשלום והוא יד אבשלום. ויותר מעט לצד דרום מערת זכריה הנביא. לצד דרום הר ציון ומקום קבורת דוד. לצד מערב יש כמה מערות ושם שבעים זקנים. ורחוקה מירושלם מיל היא קבורת שמעון הצדיק (100). על הר הזיתים מערה גדולה וקבורים בה הנביאים חגי זכריה ומלאכי (130). מערת זכריה הנביא עשויה משנים עשר עמודים וראשה מחודד כלו מחתיכה אחת. וקרוב לשם שתי מערות יפות אחת עשויה בכוכין סביב ואחת מאצטבאות ולמטה יד אבשלום. ולמטה קרוב להר מערות גדולות. ולמטה מהמערות מערת חגי הנביא, ובתחתיתו הם תלמידיו (בני הנביאים). על ראש הר הזיתים בית גדול כמו בירה יפה ושם חולדה הנביאה בקבר של שיש. חוץ לירושלם הר ציון ושם מקום לכומרים ומחובר לו בית סגור עם דלתי ברזל ואומרים ששם קבורים דוד ושלמה. וקרוב לשם בית סגור בדלתי ברזל ג"כ ואומרים כי שם מלכי בית דוד, ובאותו צד מגדל דוד. בין ירושלם לרמה מערת סנהדרין ולה פתח גדול ובתוכה כוכין משלשה צדדיה בס"ה ארבע מערות מלבד אחת שהיא למטה (134). בראש ההר קבר חולדה הנביאה ובשפוע ההר בית החיים ושם קבר זכריה הנביא נחצב מסלע, ובית גדול הנקרא יד אבשלום, וג"כ קבר עוזיהו המלך. בעמק יהושפט הרבה מערות וקברים מצדיקים, ובפרט רבינו הגדול ר' עבדיה מברטנורא (182). קבורת זכריה הכהן בן יהוידע בתחתית הר הזיתים ושם יד אבשלום וכל העובר זורק עליו אבן כי מרד באביו (הקראי שמואל בן דוד, 321). בחצר המטרה קבר אחד יפה ועליו בנין ואומרים שהוא קבורת ישעיה הנביא. וי"א שגם

קבר דוד המלך.

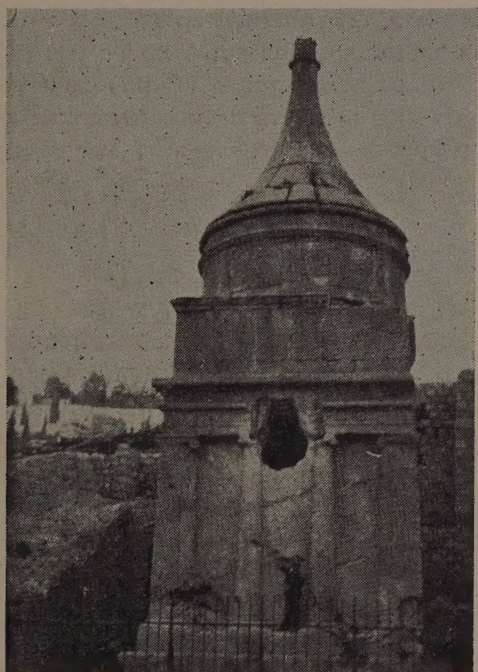
קבורת ירמיה הנביא בתוך חצר המטרה (195—196). שם קבר זכריה הנביא ועליו כיפה גבוה. בצד יש מערה אחת ובתוכה בור ואומרים ששחטו שם זכריה הנביא. בפנים המערה הקימו אבנים קטנות. בהר הזיתים יד אבשלום ומערת חולדה הנביאה, ויש שם מערות רבות ואומרים שהם קברי י"ב מלכים, ושם קבורת חגי ומלאכי. בחצר המטרה שם באר שהשליכו בו את ירמיהו, ותחת החצר מערה גבוהה ובחצר ההוא בית כלאו של ירמיהו וקבר ישעיה הנביא (217). מערת כלבא שבוע ומערת הסנהדרין (296). במערה בצפון ירושלם רחוק כעשרים רגעים מהעיר לצד הדרך העולה שכמה היא קבורת שמעון הצדיק. יום פטירתו כ"ח תשרי והולכים אז להשתטח על קברו. רחוק ממערת שמעון הצדיק כחצי שעה לצפון ירושלם יש מערה וקבורים בה סנהדרי גדולה, ובמערה אחרת הנשענת למערת שמעון הצדיק היא

סנהדרי קטנה. ובמערה אחרת קבורים חנניה מישאל ועזריה. במערה אשר לרגלי הר הזיתים נשען לקבר זכריה הנביא קבורים הכהנים לבית חזר ועליהם בנין נחמד חצוב מסלע ההר, הבנין נקרא בית החפשית (דהי"ב, כ"ו, כ"א), ובפי הנוצרים הוא קבר ס"ט יאקובוס. — הערבים מראים את קבר „נבי דאוד", הוא דוד המלך, בדרום ירושלם העתיקה מחוץ לחומה הנוכחית על ההר הנקרא הר ציון, ושם קבוצה של חדרים עם כפות וביניהם מתרומם מגדל מהדר קטן, ושם מצבה עטופה יריעה ירוקה הנצבת על קבר דוד המלך, ובחג השבועות שבו חל יום מותו של דוד ינהרו המוני יהודים לבקר את קברו. — במסגד עומר מראים הערבים קבר שלמה

קברי המלכים. קבר כלבא שבוע.

המלך. סמוך לשער הצפוני קבועה ברצפה בלטת אגנה = אבן גן עדן, ותחת האבן הזאת טמונה גופו של שלמה המלך. — אחד מעשירי ירושלם בזמן החורבן ושמו כלבא שבוע קבור במערה עם תאים וכוכין הרבה בצפון העיר על הדרך העולה שכמה רחוק כעשרה רגעים מהעיר, והיא קבורת משפחת הילני המלכה מאדייבנא אשר התיהדה עם בניה ובאו לחסות בצל דת ישראל (לונץ, ירושלם, ח"א, 93). לפי מסורת הנוצרים מזמן קדום הקבר המיוחד לזכריה הנביא היא קבורת ישעיה הנביא והזקיהו המלך. — לרגלי הר הזיתים סמוך לכפר סילוואן מנגד למי השילוח היא מערת ר' עובדיה מברטנורא ועל פתח המערה חקוק „עובדיה". — במערה קטנה ומרובעת במורד הר הזיתים קבורת ר' יהודה החסיד משעדליץ פולין שבא בחבורת רבנים אשכנזים בשנת ת"ק לירושלם וחידש את הישוב האשכנזי שם וקנה את חצר ביהכ"נ שנקרא חורבת ר' יהודה החסיד אחרי ימים מועטים לבואו. — בשפולי בית החיים נראה ציון זכריה הנביא, ושם קבורים איתני עולם גאונים חסידים ורבנים, ומהם הרב המוסמך מהר"ח אבולעפיא הזקן ז"ל, והרב המקובל מהר"ם די לונזאנו ז"ל, והרבנים הגדולים מהר"ם גלאנטי, והרב גט פשוט (ר' משה ן' חביב), והרב פרי חדש (ר' חזקיה די סילוא), והרב זרע אברהם (ר' אברהם יצחק ב"ר דוד), והרב פרי תואר ופירות גינוסר (ר' חיים ן' עטר), והרב חזון נחום (ר' אליהו ן' יעקב

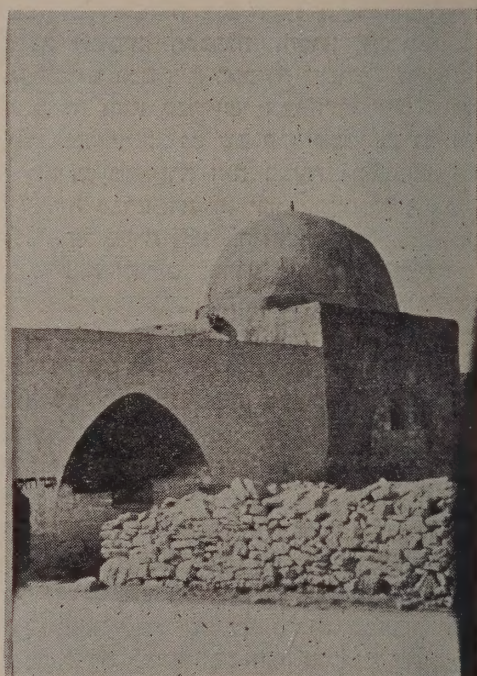
יד אבשלום (ב. וו.)

נחום מאינדירני) והרב בתי כהונה (ר' יצחק ב"ר יהודה הכהן ראפופורט), והרב אדמת קדש (ר' משה מזרחי). והרב פרי הארץ (ר' ישראל מאיר מזרחי), והרב לחם יהודה ובית יהודה (ר' יהודה עייאש), והרב נחפה בכסף וגט ממקושר (ר' יונה נבון), והרב החסיד המקובל האלהי מהור"ר גדליה חיון ז"ל, והרב החסיד המקובל האלהי מהור"ר שלום שרעבי ז"ל, ושאר רבנים וחכמים וחסידים אין מספר. בבית החיים אצל יד אבשלום בשפולי ההר יש קבר רבינו קלונימוס בעל הנס ז"ל. ושם מערה שקבורים בה הרב בעל המרדכי (רבינו מרדכי ב"ר הלל אשכנזי) ורבינו עובדיה מברטנורא ורבינו קלונימוס הזקן ושאר גאונים (עי' גט פשוט דף פ"ז

ע"ג). באמצע בית החיים מצבת הרב בעל ראשית חכמה (ר' אליהו די וידאש), והרב בעל זהרי חמה וחסד לאברהם (ר' אברהם ב"ר מרדכי אזולאי), והרב הגדול מוהר"ר אליעזר ן' ארחא, והרב הגדול בעל אורים גדולים (ר' אברהם יצחק זאבי) ושאר גאונים וחסידים.

הערה: א) לדעת ר' בנימין קבר שמעון הצדיק בטימון היא תמנתה (27). ב) חגי הנביא קבור ברמה. ג) לדעת אחרים קבר חבקוק בכפר חקוק.

בית לחם (אפרת): כשתי שעות מירושלם לפאת דרום קבורת רחל אמנו (27). קבר רחל באפרת מהלך חצי יום מירושלם ועל קברה אחת עשרה אבנים של שיש ואבן אחת על כולן וחקוק

קבר רחל אמנו (ב. וו.).

עליה השם יעקב (55). בדרך יריחו באפרת אצל בית לחם והם שני כפרים. ומשם פרסא וחצי לירושלם (61, 68). מעכו הולכים להתפלל ביוה"כ על קבר רחל ועל קבר נתן הנביא [בחלחול]. על קבר רחל מצבה מורכבת משתים עשרה אבנים גדולות ועליה כיפה בנויה ג"כ מאבנים כאלה. על קבר נתן הנביא אבן אחת (73). על מצבת קבורת רחל בנוי כעין כיפה גדולה ולא נראה לי הבנין ההוא ישן (117). על פרשת הדרך לבית לחם קבר אמנו רחל ובנין יפה עליה ואחת עשרה אבנים נבנית ועליהן אבן גדולה וכולן נעשו אבן אחת, ויעקב אבינו בעצמו בנאו. ועל צד השני קבר צדקיהו (182) השר משה מונטיפיורי תיקן את הבית ביתר פאר. יום פטירת רחל הוא י"א מרחשון ב"א ר"ו לבריאת עולם, וי"א בחדש ניסן (סדר הדורות). שגור בפי הערבים „קובת רחל" ובה אפשר לראות ה„מחרב" הוא השקוע הבנוי בקיר הדרומי של כל מסג'ד. המחרב מראה למתפלל מושלמני את הכוון של העיר מיכה שאליה חייב לפנות בשעת התפלה, וזהו מזמן מחמד פשא שבנא הקובא.

בביא: מול בית לחם, מקום קבורת יהודה בן יעקב אבינו א).

הערה: כן הוא בספר הישר דפוס קושטא תפ"ח וכן מוכח בסה"ד בשם גלילות א"י, וכפר כזה אינו נודע. ויש אומרים שקברו בכפר יהודה אצל סילתא (להלן).

אשתאל: הוא הכפר אשוע הסמוך למושבה הרטוב (ערטוף) בין יפו לירושלם. ומובא בספר הישר על ס יהושע כי שם קברו של דן בן יעקב אבינו. ומסורת הערבים שנקבר בגבול נחלתו בכפר שקורין על שמו „נבי דניאן" בדרום המושב בן־שמן.

צרעה: היום קורין אותה צורה. שם מראים את קבר שמשון הגבור, והוא ציון עתיק מאד ועליו מצויר לחי חמור אשר בו הכה את הפלשתים (74).

גמזו: מקום נחום המדי הוא נחום איש גמזו, ומקום קבורתו א) מעשה (74).

הערה: א) יש אומרים שקבור בכפר פראדה.

תמנת סרח: הוא כפר חרס בהרי אפרים (יהושע, י"ט, נ'), רחוק משכם כשתי שעות לפאת נגבה. שם קברי יהושע בן נון וכלב ושבעים זקנים (82). אצל הכפר הזה הר גבוה ותלול הנקרא הר געש (יהושע, כ"ה, ל'). ולרגלו מערה אשר בה קבר כלב בן יפונה (מבשרת ציון, 37). הערבים קורין הקבר „נבי לושע" הוא יהושע, וקבר כלב בן יפונה קורין „נבי כיפיל". אך יש להם מסורה אחרת כי קבר נבי יושע הוא באחד מהרי הגליל בדרך המושבה יסוד המעלה למושבות תל־חי, כפר גלעדי ומתולה.

הר געש: הר גבוה מאד ועליו קבר עבדיה הנביא, ועולים בו במעלות עשויות בהר, ובאמצע ההר קבור יהושע בן נון, ואצלו כלב בן יפונה, ואצלם נובע מעין מים טובים, ובנוים היכלים נאים אצל הקברים (55). שם שלש כנסיות בבנין אחד, וכשיצא אדם מכנסת שלישית והנה שני אילנות

טובים ואצלם שתי קברות אחת של אדונינו יהושע בן נון ואחת של כלב בן יפונה. ויחזור אדם חצי פרסא עד תמנת סרח, ושם כנסת אדוננו יהושע בן נון והיא חרבה. וכל הציונים הם מאבן אחת שמונה אמות ארכן ורחבן (60, 68). תמנת סרח נקראת בלשון ישמעאל כפר חנון ושם קבורים נון אבי יהושע ובנו יהושע וכלב בן יפונה ועל כל אחד מהם בנין גדול (81, 82). קבר יהושע בן נון קרוב מעט לשכם במערה ועליה אילן וקרוב לו מערה ואומרים שהיא של נון אבי יהושע. ולמטה ממנו מערת כלב בן יפונה בתמנת סרח בצפון; להר געש (הקראי משה ירושלמי, 211).

ביתר: מקום מלחמת בר כוכבא. שם קבר ר׳ אלעזר המודעי (76).

כפר חנניה (נקרא ג״כ כפר חנן או חנינא): בנחלת בנימין. תשעה ק״מ בצפונית מערבית ירושלם. שתי פרסאות מכפר חנניה נמצאו קברים של שבטים ודינה אחותם ביניהם וקרוב לשם ציון של שת (63). שם קבר עתיק ואומרים שהוא של חנינא א) בן דוסא (75).

הערה: א) לפי דעה אחרת הוא קבור בצפת.

תקוע: רחוקה כשלש שעות לדרום ירושלם (אצל עין עיטם). שם מערה עתיקה והוא קבר הנביא עמוס (73). שם קברי הנביאים ישעיה א) ועמוס תוך מערה אחת (82).

הערה: א) נזכר ג״כ בין קברי ירושלם ובעל גא״י אומר כי ישעיה קבור בכפר ברעם אצל צפת.

חלחול: כפר בצפון חברון בדרך העולה לירושלם. קודם חברון הגענו לקבר רחל אמנו ומשם הלכנו ומצאנו קברו של נתן הנביא (63). מתקוע הולכים לחלחול ושם מצבה עתיקה מקבר המיוחס לגד החוזה (73). כשעור שעה מירושלם קבורת גד החוזה מצד מזרח הדרך וקבורת נתן הנביא בצד מערב מן הדרך (217). התפללנו מנחה אצל גד החוזה בכפר חלחול (חיד״א 220). שם נתן הנביא וגד החוזה ועליו בית מסגד (שלשלת הקבלה). לפי מסורת הערבים שם קבר נבי יונס (יונה הנביא). מקבורת רחל הולכים לכפר חלחול.

זיף: אצל חברון, שם קבר ר׳ זיפאי ונפלאות מסופר עליו (73). והוא ר׳ זיוואי הנזכר בתלמוד (ברכות, נ״ג:). ביוחסין מביא ר׳ זיותאי חתניה דר״מ (עי׳ שבת קנ״ג. חתניה דר״מ סתם). הערבים מוקירים אותו ואומרים כי היה חכם בתורתם.

חברון: שם מערת המכפלה וקברי האבות. ששה קברים הם, אברהם יצחק ויעקב ושרה רבקה ולאה אלו כנגד אלו ועל קבריהם שמותיהם באותיות חקוקות באבנים. ושם חביות מלאות עצמות מישראל שהיו מביאים שם מתיהם. ואם יבא יהודי ויתן שכר לשוער של המערה יפתח לו פתח ברזל וירד למערה (28). גם ר׳ פתחיה ראה מערת המכפלה (56). שם קבר אבנר בן נר אצל באר של אברהם אבינו ויונה בן אמתי הנביא בקרית ארבע היא חברון. במערת המכפלה יש ששה קברים חדשים ואומרים הכומרים שהם של האבות והאמהות להטעות את הבאים שם, ושקר הדבר כי יש כותל גדול וחזק בסיד וחרסים בין הקברים החדשים ובין שער של מערת המכפלה ואין להם רשות לסתור אותו כותל. — בחברון יש מקום שנוצר שם אדם הראשון ולוקחים ממנו עפר ובונים בתים ולא נחסר ממנו, וכל שעה הוא מלא (61). חברון החדשה סמוכה למערת המכפלה וחברון הקדומה היא למעלה בהר ושם בית הקברות לישראל. ומצד אחר יש מערה והוא קבר ישי אבי דוד. ויש אומרים שהוא קבר יואב. גם שם קבר אבנר בן נר (68). ר׳ משולם מוולטרה היה במערת המכפלה (98). ר׳ עבדיה מברטנורא לא יכול לכנוס לתוך המערה (116). על מערת המכפלה ארמון גדול לישמעאלים עם ארבעה שערים לארבע רוחותיה, וקרוב לשער אחד יש חור ששם מתפללים היהודים. ואומרים שהחור הזה יגיע למערת האבות. בראש ההר כנגד חברון קבורת ישי אבי דוד עם בנין נאה ויש בו חלון קטן שהולך למטה במערה ונמשך למערת המכפלה. וקבר אבנר בן נר באמצע חברון והישמעאלים בנו עליו בית מסגד (135). במערת המכפלה קבורים אדם וחוה אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאה. הנוסע נתן הרבה מעות לשומרים וירד ט״ו מעלות עד שבא אל מערה רחבה ובאמצע המערה יש שער בסלע ומשם תצא רוח גדולה עד שאי אפשר לבוא שם עם נר או אבוקה. גם אי אפשר לאדם לעמוד שם חצי או רבע שעה מפני הרוח הגדולה, והבין כי שם האבות קבורים. בשוק העליון בחברון קבר אבנר בן נר וקרוב לו קבר יואב בן צרויה, ובשיפוע ההר קבר ישי אבי דוד. בבית החיים יש מערות מצדיקים לאין מספר, ובאמצע הבית חיים מצבות הרב אליהו די וידאש ג) בעל ראשית חכמה (182). בחברון קברי הקראים שהיו יושבים שם מזמן ענן הנשיא והלאה, ומערת עתניאל בן קנז וראש איש בושת והוא בתוך השוק (הקראי בנימין ירושלמי, 217). עתניאל בן קנז במערה (קבר רות), ועל המעלה הראשונה במסגד הישמעאלים אשר מערת המכפלה מתחתיה, לשמאל הפתח הראשון של המסגד הוא קבר הרמב״ן ז״ל (198). מקום קבורת הרמב״ן נשען למדרגות

החיצוניות אשר לבנין מערת המכפלה. ומסורה בפי העם כי רחוק איזה רגעים מעיר חברון בבנין חרב הוא קבר רות המואביה (לונץ, ירושלם ח״א, 84). בחדר קטן בקרבת מערת המכפלה מראים הערבים את מקום קבורתם של אדם וחוה. במזרח דרום העיר חברון מתנוסס מסגיד קטן הנקרא בשם „נבי יקין״ הוא הנביא קין אחי הבל ונערץ ע״י הערבים ואומרים ששם קברו. בחדר של חצר מערת המכפלה יש מצבה גדולה והערבים אומרים שהוא קבר „נבי״ יוסף בן יעקב אבינו, אולם ידוע לנו שיוסף קבור בשכם, וגם שם מראים הערבים את קברו. וכנראה טעו והחליפו את שם עשו ביוסף, כי לפי המסורה התלמודית קברו שם את גלגלתו של עשו (סוטה, יג.). את קברו של עשו מראים הערבים בסביבות חברון בצד צפונית־מזרחית של כפר קטן הנקרא „סעיר״ והוא המקום צעור הנזכר ביהושע בנחלת שבט יהודה, ושמא גרים לטעות מסורה שלהם. הערבים קורין לקבר אבנר בן נר יוסף אנג׳ר = יוסף הנגר (אבי ישו הנוצרי וטעו בשם אבנר). בכפר הגדול דורה (בתנ״ך אדורים) הקרוב לעיר חברון נמצא הקבר של „בני נח״ הקדוש ונערץ לכל התושבים הערבים, ויש מהם אומרים כי קברו בבקעת הלבנון. במזרח העיר חברון נמצא כפר של פלחים הנקרא בני נעים (בתנ״ך ינום), למזרחו משתרע מדבר יהודה ואחריו ים המלח = בחר לוט. בכפר זה יש מסגיד ובו הקבר של „נבי לוט״, ועל קברו כתוב „זה קבר הנביא לוט עליו התפעלות והשלום״. התייר יוחן מווירצבורג (1100) וגם יוחן מונדוויל (1322) מזכירים את קברו של לוט בכפר זה.

הערה: א) הרמב״ן בסוף ספרו תורת האדם כתב שהוא הולך לחצוב לו קבר אצל האבות הקדושים בחברון. ר׳ גרשון בגא״י אמר כי קברו בעכו אצל ההר. ב) חז״ל דרשו למה נקראה חברון בשם קרית ארבע? על שם ארבע הזוגות שנקברו בה: אדם וחוה אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאה (סוטה, יג.). ג) הוא קבור בירושלם.

עזה: לפי המסורה הערבית יש קבר בעזה בשם אבו אל־עזם = אבי הכח והעצמה והוא שמשון הגבור, ומסורה אחרת אומרת כי קברו בקרבת המושבה א) הרטוב (ערטוף), ולא רחוק משם נמצאות חרבות של עיר בית שמש (בערבית עין שמס). בעזה מקום קבורתו של ר׳ משה נגארה ובנו ובן בנו (שנת פטירתו שמ״ה).

הערה: א) המקום הזה מתאים לדברי שופטים (ט״ז, ל״א) שנקבר בין צרעה לאשתאול בקבר מנוח אביו.

ב.

[עבר הירדן פרס ובבל].

ארם צובא (אליפו): מבירות הולכים לארם צובה. שם שלש כנסיות, האחת ע״ש משה רבינו ע״ה, ושם ארבעה צדיקים קבורים ואין יודעים שמותם (70).

בעל־בך (בעל בכי): היא בעלת (הילִיופוליס) י״א פרסאות מדמשק. רחוק מבעלת מהלך יום אחד בראש ההר קברי הבל וקין (70).

תדמור (פלמירא): שם קבר יואל בן פתואל (70).

זחלה: בקרבת העיר בכפר קטן הנקרא כרך־נח שם קבר נח, ארכו כ״ד אמות (70). והוא אחד המקומות הקדושים להערבים בהר הלבנון.

גשר בנת יעקב: מעבר הירדן וסוף תחום א״י. שם מערה של ר׳ דוסתאי ור׳ ינאי ור׳ נהוראי א) ושם הבור של יוסף הצדיק. לפי מסורת הערבית היו ליעקב בנות הרבה והן טמונות בצל עצים עתיקים בקרבת המושבה משמר הירדן, ועל שמן נקרא גסר בנאת יעקוב ב).

הערה: א) הם קבורים בצפת. ב) בבראשית רבה (פ״ה) נאמר ורבנן אמרין נטלה שמעון לדינה וקברה בארץ כנען, וי״א שקבורה בארבל הסמוכה לטבריא.

כפר יהודה: נגד גשר בנת יעקב שלש פרסאות מהירדן שם קבר יהודה א) (70).

הערה: אפשר שיש כאן חילוף בין יהודה בן יעקב אבינו ובין ר׳ יהודה בן תימא הנטמן בסילתא, הכפר הקרוב.

סילתא (סלת, סלט): מצאנו קבר ר׳ יהודה בן תימא. ומשם עלינו ומצאנו קבר ר׳ יוסי הגלילי (64). שם קבר ישעיה הנביא ע״ה (70). בקרבת העיר סלת (סלט) על ראש ההר ג׳יבל אושע המתנשא עד 1096 מיתר מעל פני הים מתנוסס הקבר של הנביא הושע א) הנמצא אצל אלון רב הענפים.

הערה: א) נראה כי יש פה חילוף בין הנביא הושע להנביא ישעיה ושניהם במקומות אחרים.

בוסן: בכפר אחר בהרי החורן הנקרא בשם בוסן יעריצו הערבים את קבר נבי איוב שנטמן שם.

אבילה: אצל העיר הזאת הידועה בימי הרומיים, מול הלבנון, יש מקום הנקרא שוק ואדי בררה (נחל אמנה) ומסורה בידי הערבים כי שם קבר נבי הביל (הנביא הבל) שהרגו קין א).

הערה: א) השם אבילה גרם להמסורה הזאת, ובדרך הזה נולדו כמה הגדות על קברי קדמונים.

נבי זרוע (?): שם קברי אלדד ומידד (70).

עגלון: בראש הגבעה נמצא קבר יפתח הגלעדי (70).

ארץ עוג (ארץ סיחון): שם קבר שם בן נח לפי מסורת הישמעאלים (54, 180).

אדרעי: שם קבר איוב (70).

הר נבו: שם מת משה אך לא ידע איש קבורתו (183).

הר ההר: משם מסלה להר ההר מהלך שלשה ימים, ושם קבר אהרן הכהן (70). ערבי אחד מצא מבוא לקבר אהרן הכהן בהר ההר, ובתחבולות גדולות העלה הנוסעים הבאים שמה. בראש ההר מערה בתוך מערה ועל כותליו מלאים כתובות חקוק משנים קדמוניות שאי אפשר לקרות. גם כתובת בלשון ערבית „אהרן הכהן בן עמרם (183). ואחורי ההר למזרחו הוא המדבר הגדול והנורא ששם קבורים דור המדבר. הערבים מראים קבר „נבי הרון" = הנביא אהרן הכהן בקצה ארץ הנגב על ראשי הרי אדום ומקרישים ומעריצים אותו שבטי הבודיאים המתגוררים בארץ ההיא.

דמשק: בכפר ג׳ובר סמוך לדמשק שם בבית החיים קבר המקובל ר׳ חיים ויטאל (285), נפטר בשנת ש"פ. ביהכ"נ בכפר הזה נבנה ששים שנה קודם החורבן ונזכר בתלמוד (ברכות, נ׳.) ומתחת ההיכל בצד ימין מערת אליהו (מבשרת ציון, 25).

בגדאד: שם קבורים עשרה בטלנים רבנים, וחושב שמותם, ור׳ דניאל בר חסדא ראש הגולה מזרע דוד המלך, ברוזק מגלות יכניה קבור לפני העיר מעשה (178).

הר סין: הגאונים רב סעדיה ורב האי קבורים תחת הר סין א) קרוב לבגדאד (50).

הערה: א) יש אומרים כי הר סין הוא טריפולי הסורית והיא רחוקה מבגדאד. ובסדר הדורות כתב כי הר סיני והר חורב הוא אצל עיר טוטיכי (אנטוכיא) ואצל הר סין קבור רבינו סעדיה גאון רב האי גאון. ולפי דברי ר׳ בנימין קבר רס"ג הוא במתא מחסיא.

סמארא (צמרה, בטעות תארף): שני ימים מבצרה (או ארם צובה) והיא תחלת ארץ פרס במקום שנקרא שאט אל ערב אצל שפך נהר חדקל ונהר פרת. ושם קבר עזרא הסופר א) שהלך מירושלם אל ארתחששתא המלך ומת שם, ועשו לפני קברו כנסת גדולה והישמעאלים עשו מסגד מצד אחד מרוב חביבותם לו ואהבתם ליהודים ובאים שם להתפלל (36). על קבר עזרא הסופר אבן וחקוק עליו „אני עזרא הסופר" (53). שם כתב עזרא הסופר ספר תורה ואומרים כי עדיין רושם השמן ניכר על הנר שהיה כותב לאורו, ושם קבור עזרא (70, 71). קרוב על ראש ההר בנין גבוה ואומרים כי שם יפתח הגלעדי, ובכל לילה ענן יוצא מקבר עזרא הסופר ויגיע עד יפתח הגלעדי, כל ימות השנה לא ימוש הענן (82). שם קבור הנביא הושע בן בארי. משושן הבירה באתי לקבר עזרא הסופר, ומעשה שהוציאוהו משם וקברוהו במקום אחר (179-180).

הערה: א) לדעת יוסיפוס קבר עזרא הסופר הוא בירושלם.

נהר ליגא: מהלך יום וחצי מכפר אל פרס (שיראז). שם קבר צדקיהו המלך ועליו כיפה גדולה (34).

חמדן: עיר גדולה במדי. שם לפני כנסת אחת קבורים מרדכי ואסתר (37).

נינוה (אשור, מוצל=מוסול): בנויה על שפת נהר חדקל הימנית, ולמעלה מצד השני גבעת נבי יונס, אשר לפי מסורת הערבים שם קבורת יונה בן אמיתי, אך לפי מסורת היהודים הוא רק מקום הקיקיון שהציל את יונה מחום השמש. — שם קבורת שם בן נח והוא בנה אותה. שם ביהכ"נ חשוב שנבנה מעפר א"י ושם קבורת בת יונה (64).

קופה (אל-קופה): מהלך שני ימים וחצי מכפר אל פרס. שם קבר יכניה המלך ועליו בנין גדול וכנסת לפניו. שם הבמה הגדולה לישמעאלים ושם קבור עלי בן אבו טאליב חתנו של מחמד (34, 179).

פולום (פילא): מהלך יום מבגדאד. שם לפני העיר קבר ברוזק אחד משרי יכניה שהלכו עמו בגולה ובית יפה עליו (50).

רסן: היא עיר גהיאגן רחוקה מבגדאד שני ימים, ויום אחד מבבל (נינוה). שם כנסת גדולה של רבה (רבא) והוא קבור בבית סמוך לכנסת, ותחת קברו מערה ובה קבורים שנים עשר מתלמידיו (33).

חילא: [1] חמשה מילין מבבל (נינוה). שם ארבע כנסיות ואחת של ר׳ מאיר א) והוא קבור לפניה. שם כנסת מר קשישא והוא קבור לפניה,

וכנסת רב זעירא בר חייא וכנסת רב מארי (34). לפני העיר אצל המים שדה ושם קבר ר׳ מאיר דמתניתין ובית יפה עליו, וכאשר ירבו מי פרת יעלו על קברו. הישמעאלים קורין אותו מאיר החנוק, ומעשה שקרה אדותו (52). שם קבר ר׳ מאיר בר זעירא ב) בר חמא (180).

הערה: א) בירושלמי סוף כלאים נאמר ר׳ מאיר אידמיך בעסיא. ב) כנראה צ״ל קבר ר׳ מאיר ור׳ זעירא, עיין בסמוך אלחנק.

אלחנק: אצל חילה יש מעבר לאלחנק. שם קבר ר״מ אלחנק והוא ר״מ דמתניתין ונקרא כן על שם מעשה שהיה. שם כנסת רבי קשישא (עקשיא) וס״ת שכתב הוא בידו, ושם הוא קברו. וכנסת ר׳ זעירא והוא קבור שם (71).

קוצונאת: שלשה מילין מקבר יחזקאל היא קוצונאת, ושם קבר רב פפא ורב כהנא ורב יוסף בר חמא, ולפני כל אחד כנסת ומתפללים שם ישראל בכל יום (34). אצל קבר יחזקאל וברוך בן נריה, אבא אריכא וחמשה מן האמוראים קבורים שם, ורחיים שעשה רבא לתלמידיו הוא שם בלי מים והיו טוחנין בה בימיו, ובית יפה עליה. ויש להם מסורת שיודעים קברי הנביאים והאמוראים חמש מאות וחמשים כמנין שרי״ם (52). מקבר יחזקאל באתי לקבר אבא אריכא (רב) ואורך הקבר שמונה עשרה אמות, והרבה קברי ת״ח סביבו (179).

עין שפתא: שלשה מילין מקוצונאת, שם קבור נחום האלקושי הנביא (34). מקבר ברוך בן נריה עד קבר נחום האלקושי כארבע פרסאות ובאמצע הוא קבר של אבא אריכא וקברו ארוך שמונה עשרה אמה (52, 71).

בבל: מצד אחד נהר פרת ומצד השני נהר כבר (חדקל). שם כנסת יחזקאל הנביא ע״ה ובה ס״ת של כ״י יחזקאל וקורין בו ביוה״כ. ומאחורי ביהכ״נ קברו של יחזקאל א) ועליו כיפה גדולה, והוא בנין יפה עד מאד שבנה יכניה המלך. ויכניה וכל הבאים עמו חקוקים בכותל, יכניה בראש ויחזקאל בסוף. ובאים מארץ מרחק להתפלל שם מר״ה עד יוה״כ, וראשי ישיבות מבגדאד בין הבאים. סמוך לכנסת יחזקאל כחצי מיל קברי חנניה מישאל ועזריה, ועל כל קבר כיפה גדולה (34). במדבר מהלך יום וחצי יום מבגדאד, שם קבר יחזקאל והוא תחת יד החרמים שאין מאמינים רק באלוה יחזקאל, וביד היהודים המפתח להחצר שבו קבר יחזקאל, והנסים שנעשו שם. ובחג הסוכות באים מכל הארצות שמה. ברוך בן נריה קבור אצלו. מעבר לנהר פרת כמו מיל נגד קבר יחזקאל הם קברי חנניה מישאל ועזריה וכל אחד לבד (50—51). מקבר יחזקאל לקברי חנניה מישאל ועזריה שתי פרסאות. בעיר בבל החדשה קבורים יחזקאל וברוך בן נריה (71, 84). דרך המדבר עד בבל שם קבר יחזקאל הנביא ולא רחוק ממנו קבר ברוך בן נריה, ומעשה שם ונסים ונפלאות. חצי פרסא משם קברי חנניה מישאל ועזריה (179).

הערה: א) עיין סמארא.

כפר לודקיא: משם (כפר אל פירס) חצי יום במדבר לכפר לודקיא, ושם קבורים ר׳ דוד ור׳ יהודה (ואביי) ור׳ עבדיה ורב סחורה ורב אדא (34, עיין 179).

כפר נפח: חצי יום (שלש פרסאות) מבבל. שם כנסת ר׳ יצחק נפחא והוא קבור לפניה (34). ר׳ יצחק נפחא לפני ביהכ״נ שלו בנפחא (180).

פומבדיתא: שם קבר רב יהודה ושמואל ולפני כל אחד בית כניסתו אשר בנו הם לפני מותם. ושם קברי בוסתנאי הנשיא וראש גולה ורבי נתן ורב נחמן בר פפא (31, 35, 178).

סורא (מתא מחסיא): העיר חרבה ושם קברי הגאונים רב שרירא ורב האי בנו, ורב סעדיה אל־פיומי ורב שמואל בן חפני הכהן. וצפניה בן כושי בן גדליה הנביא, ורבים מראשי הגולה ונשיאי בית דוד וראשי ישיבות שהיו שם קודם חורבנה (35). שם קברי צדיקים רב שרירא ורב האי ורב זרח ורב שבתי (71, 179).

כפר אל־פירס (שיראז): שם קבורים רב חסדא ורבי עקיבא ורב דוסא (34, 179).

שושן הבירה: הקבר המיוחס לדניאל הוא בין שוסטר ודיזפול בפרס קרוב לכפר שאאור שיוצא מנהר קארון שהוא נהר אולי (דניאל, ח׳, ב׳), ומשם נראה חורבת שושן הקדומה שנקראת סוזא. בשושן ארבע עשרה כנסיות ולפני כנסת אחת קבר דניאל ע״ה ומעשה שאירע לקברו שתלוי באמצע הגשר (36). בשושן כנסת מרדכי והוא עם אסתר המלכה קבורים שם ושם קבר חגי וזכריה (71, 73). שם קבר הושע בן בארי וקרוב לשם שושן הבירה, ושם קבורים דניאל וחבריו (84).

הערה: א) לדעת אחרים מרדכי ואסתר וחגי וזכריה קבורים בא״י, עיין לעיל.

מפתח

[המקומות ושמות האנשים שאינם מפורסמים בספרות ישראל אינם רשומים פה].

י

כ, ל

מ

נ

ס, ע

תהלה לאל חי.

ותשלם מלאכת הסדור יום א' ט"ז מרחשון תרפ"ז (24 אוקטובר, 1926), על מכונת הסדרון על-ידי ישראל י. עפשטיין בבית הדפוס אור-יום של א. רעכטמאן, 54 קאנאל סט., ניו יארק.